

**ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TALIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№1
(мачаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№1
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№1
(science-practical journal)**

Душанбе, 2026

САРМУҲАРИИ

Сатторзода Б.А. – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

МУОВИНОНИ САРМУҲАРИИ

Саидмуродзода Л.Ҳ. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Исмаилов Ш.М. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Юсупов Г.А. - доктори илмҳои физика-математика, профессор, мудири кафедраи анализи математикии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

КОТИБИ МАСЪУЛ

Муқимов Қ.М.– номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ ИҚТИСОДИЁТ

Раҳимзода Шариф – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ғафуров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирсаидов С.А. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, муовини яқум, муовини ректор оид ба таълими Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифзода Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қошонов М.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аминов И. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Раҳматзода Р.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М.С. - доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сафаров Б.Г. - доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Нурализода Э.Н. - доктори илмҳои иқтисод, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

ҲУҚУҚШИНОСӢ

Исмаилов Ш.М. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сангинзод Д.Ш. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Бобозода Ҷ.Қ. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирзоев С.А. – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва муқовимат ба коррупсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Табаров Н.А. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

МАТЕМАТИКА ВА МЕХАНИКА

Юсупов Г.А. - доктори илмҳои физика-математика, профессор, мудири кафедраи анализи математикии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Раҳимов Р.М. – номзади илмҳои физика–математика, профессори кафедраи математикаи олии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фарайдунов О.Қ. - номзади илмҳои физика-математика, дотсенти кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шадманов М.У. – номзади илмҳои физика–математика, дотсент, мудири кафедраи математикаи олии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Саидов Б.Б. - номзади илмҳои физика–математика, дотсенти кафедраи математикаи олии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №417/МҚ– 97 аз 16.05.2025 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон,

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмӣ КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмӣ рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктор ва номзади илм ҷоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Шохиси иқтибосоварии илмӣ Россия (НИИР) мебошад.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Сатторзода Б.А. – кандидат педагогических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

ЗАМЕСТИТЕЛИ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Саидмуродзода Л.Х. – член-корр. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Исмаилов Ш.М. – доктор юридических наук, профессор кафедры экономического и финансового права Таджикского государственного финансово-экономического университета

Юсупов Г.А. – доктор физико-математических наук, профессор, заведующий кафедрой математического анализа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ

Мукимов К.М. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ЭКОНОМИКА

Рахимзода Шариф – доктор экономических наук, профессор кафедры финансовой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирсаидов С.А. – доктор экономических наук, профессор, первый заместитель, проректор по учебной работе Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарифзода Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кошонова М.Р. – доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аминов И. – доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. – доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Рахматзода Р.Р. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содилов М.С. – доктор экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Сафаров Б.Г. – доктор экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Нурализода Э.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры финансы Таджикского государственного финансово-экономического университета

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Исмаилов Ш.М. – доктор юридических наук, профессор кафедры экономического и финансового права Таджикского государственного финансово-экономического университета

Сангинзод Д.Ш. – доктор юридических наук, профессор, заместитель директора Института изучения стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана

Бобозода Дж.К. – доктор юридических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического и финансового права Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирзоев С.А. – кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой административного права и противодействия коррупции Таджикского государственного финансово-экономического университета

Табаров Н.А. – кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического и финансового права Таджикского государственного финансово-экономического университета

МАТЕМАТИКА И МЕХАНИКА

Юсупов Г.А. — доктор физико-математических наук, профессор, заведующий кафедрой математического анализа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

Рахимов Р.М. – кандидат физико-математических наук, профессор кафедры высшей математики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фарайдунов О.К. - кандидат физико-математических наук, доцент кафедры прикладной информатики в экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шадманов М.У. – кандидат физико-математических наук, доцент, заведующий кафедрой высшей математики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Саидов Б.Б. – кандидат физико-математических наук, доцент кафедры высшей математики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №417/ЖР - 97 с 16.05.2025г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет,
Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

CHIEF EDITOR

Sattorzoda B.A. – candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS

Saidmurodzoda L. Kh. – Corresponding Member of National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

Ismailov Sh.M. – Doctor of Law, Professor of the Department of Economic and Financial Law of the Tajik State University of Finance and Economics

Yusupov G.A. - Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Head of the Department of Mathematical Analysis of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

AMENABE'S SECRETARY

Muqimov Q.M. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD

ECONOMY

Rahimzoda Sharif – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Financial Economics, Tajik State University of Finance and Economics

Faqerov H.N. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic of enterprise and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirsaidov S.A. – Doctor of Economic Sciences, Professor, First Deputy, Vice-Rector for Education of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharifzoda B.M. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Kandiyorova D.O. - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Koshonova M.R. - Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Aminov I. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Jonmamadov Sh.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of World Economy of the Tajik State University of Finance and Economics

Rakhmatzoda R. R. - Professor of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodiqov M.S. – Doctor of Economic Sciences, associate professor of the World economy of the Tajik State University of Finance and Economics

Safarov B.G. - Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Tajik State University of Finance and Economics

Nuralizoda E.N. - Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics

JURISPRUDENCE

Ismailov Sh.M. – Doctor of Law, Professor of the Department of Economic and Financial Law of the Tajik State University of Finance and Economics

Sanginzod D.Sh. - Doctor of Law, Professor, Deputy Director of the Institute for the Study of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Bobozoda J.K. - Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of Economic and Financial Law of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirzoev S.A. – Candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department of Administrative Law and Combating Corruption of the Tajik State University of Finance and Economics

Tabarov N.A. - Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Economic and Financial Law of the Tajik State University of Finance and Economics

MATHEMATICS AND MECHANICS

Yusupov G.A. - Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Head of the Department of Mathematical Analysis of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini

Rakhimov R.M. – Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Professor of the Department of Higher Mathematics of the Tajik State University of Finance and Economics

Faraydunov O.K. - Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Applied Informatics in Economics of the Tajik State University of Finance and Economics

Shadmanov M.U. – Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Higher Mathematics of the Tajik State University of Finance and Economics

Saidov B. B. - Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №417/ЖР – 97 from 16.05.2025

The Tajik State University of Finance and Economics,
The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

МУНДАРИЧА ИҚТИСОДИЁТ

1. Шариф Р., Эмомов М.Н. Ташкили механизмҳои институтсионалии рушди минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	12-19
2. Пиризода Дж.С. Кудратова Ф.Р. Эффективность использования инвестиций в сельском хозяйстве Таджикистана в условиях перехода к зеленой.....	20-27
3. Рустам Р., Сулаймонзода Ш.Ф. Структурные преобразования в региональной экономике вследствие реализации промышленной политики в условиях перехода к зелёной экономике.....	28-34
4. Содиқов М.С., Нусратуллозода Н.Н. Хусусияти ташаккули соҳибқорӣ истеҳсоли дар кишварҳои хориҷӣ.....	35-40
5. Муқимов Қ.М., Асадуллозода Х.А. Ҷанбаҳои назариявии ташаккули механизми истифодаи имтиёзҳои андозӣ.....	41-45
6. Насриддинов Ф.Б. Назарияи аҳолишиносии Т.Р. Малтус.....	46-51
7. Садиқова Ш.К. Саводнокии рақамӣ ҳамчун унсурҳои рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ.....	52-59
8. Нусратзода М.Н., Убайдуллозода Ф.У. Зарурати татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-инноватсионӣ дар рушди тичорати навин.....	60-67
9. Муллоев П.Н. Роль малого и среднего предпринимательства в обеспечении продовольственной безопасности.....	68-74
10. Сулаймонзода Ш.Ф. Детерминантная роль промышленной политики в качественно-структурной трансформации территориальной экономики.....	75-83
11. Шариф Р., Мирзоев Ҳ.Ҳ. Вазъи муносири ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилотҳои асосии тақвияти он.....	84-92
12. Содиқов М.С., Абдуллоева Ш.Ф. Основные принципы функционирования рынка труда и занятость населения в условиях интеграционных процессов.....	93-100
13. Убайдуллоев Ф.К., Бобошорова Ф.Г. Механизми бучетии маблағгузории низомии таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	101-108
14. Шодиёв К.Қ. Ташаккул ва рушди иқтисоди сабз дар шароити муносири.....	109-114
15. Абдуджабборзода С., Халифазода Дж.Б. Принципы расчета ущерба и страховой компенсации в имущественном страховании.....	115-123
16. Алишоев Х.Ҳ. Заминаҳои пайдоиши бонқдорӣ исломӣ.....	124-129
17. Сабзаева М.С. Асосҳои назариявии сиёсати монетарии Тоҷикистон дар давраи соҳибистиклолӣ.....	130-136
18. Саидов Р.Н. Молияи хоҷагӣҳои хонаводагӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ.....	137-142
19. Бобомуродов П.У. Рушди креативии кормандони илмӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	143-150
20. Халифазода Дж.Б. Развитие механизмов агропромышленной интеграции кластерным методом.....	151-157
21. Мамадризова Н.М. Нақш ва зарурияти дастгирии бучетӣ дар тақмили ҳамаи иҷтимоии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	158-162
22. Ниёзов М.А., Миршарифзода Э.Қ. Заминаҳои ташаккули ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои бонқӣ дар минтақаи Рашт.....	163-169
23. Комилзода Н.Б., Саидов П.М. Соҳибқорӣ иҷтимоӣ ҳамчун воситаи ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ дар ҷомеаи муносири.....	170-174
24. Мирзон Н.М., Наимзода М.С., Солиев Ф.М. Инвестиционный процесс - как основа устойчивого развития аграрного сектора.....	175-183
25. Аҳадов И.Қ., Ахроров С.Ҳ. Таҷрибаи хориҷии истифодаи технологияи рақамӣ ва тақмили он дар ҷаҳолияти суғуртавӣ.....	184-190
26. Сайдахмадов Ф.Б. Табиати иқтисодӣ ва хусусиятҳои сиёсати сармоягузорӣ.....	191-197
27. Носирзода Ҳ.С., Муминзода С.М. Нақши технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокӣ истеҳсолот.....	198-205
28. Мирзоева М.У., Тоҷибоева М.Н., Насрединов М.И. Саҳми ҳамаи саноат дар ҳалли масъалаҳои шуғли аҳоли.....	206-213
29. Лю Х. Исследование влияния стиля руководства на эффективность командного взаимодействия.....	214-224

30.Махмудов Б. Н., Кенжаев И.У. Теоретические основы формирования инвестиционной привлекательности энергетического сектора региональной экономики.....	225-233
31.Чалилзода А.А. Рақамикунонӣ ва рушди бозори меҳнати минтақавӣ: имконият ва муаммоҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	234-238
32.Шамсуллозода Х., Гулов Б.М. Механизмҳои идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ ва тақмили он дар корхонаҳои саноатӣ.....	239-246
33.Одинаев С.В., Қаландаров А.А. Роҳҳои тақмили механизми идоракунии фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб.....	247-252
34.Вань Д. Исследование адаптивности методов и показателей оценки эффективности в различных типах организаций: сравнительный анализ на основе нескольких случаев.....	253-260
35.Миршарифзода Э.Қ., Давлатов Ҳ.Ч. Маблағгузории маориф – омили рушди сармояи инсонӣ.....	261-267
36.Ҳабибова Г.О. Нақши низоми молиявии кишвар дар рушди иқтисодиёт ва босамаргардони он.....	268-274
37.Саидова М.Ҳ. Таҳлили вазъи муосири бозори минтақавӣ хизматрасониҳои бонкӣ дар ташкилотҳои қарзии вилояти Хатлон.....	275-282
38.Исматзода С.С. Баъзе масъалаҳои назариявии ташаккули комплекси манзилию коммуналӣ дар шароити бозор.....	283-288
39.Чжан Ц. Исследование механизма оценки и трансформации эффектов обучения сотрудников на производственных предприятиях.....	289-298
40.Чен Х. Модель оценки эффективности реакции организационного рынка и разработка динамических показателей на основе гибкой стратегии.....	299-308
41.Рофизода С.Ҳ. Зарурати тадбири равишҳои инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасониҳои фарҳангӣ-иҷтимоӣ.....	309-315
42.Лю Ц. Разработка динамического механизма оптимизации и межотраслевая проверка кейсов для оценки эффективности организационного управления.....	316-325
43.Зубайдуллоев М.О. Нақш ва аҳамияти аудити маблағгузории соҳаи илм ва инноватсия дар шароити муосир.....	326-331
44.Шао П. Двумерное управление стратегическими рисками в структурных изменениях: гибкое стратегическое планирование и устойчивые механизмы контроля рисков.....	332-342
45.Раҳимзода Ф.М. Муаммоҳои идоракунии молияи давлатӣ ва роҳҳои ҳалли он дар заминаи таҳия ва қабули кодекси бучет.....	343-351
46.Шоҳмуродов А.М. Усулҳои танзими давлатии рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ.....	352-358
47.Самарддини Ш. Асосҳои назариявии идоранамоии ҳувздони қарзии бонкҳои тижоратӣ.....	359-365
48.Сафарзода Ҳ.С. Хоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ): роҳҳо ва омилҳои баландбардории самаранокии иқтисодии фаъолияти онҳо.....	366-374
49.Қарахонова Ш. Таҳлили самтҳои асосии саноати вилояти Хатлон.....	375-382
50.Ҳаёзода Қ.А. Пасандозҳои аҳоли ҳамчун механизми муҳими таъмини сатҳи устувории молиявии бонкҳои тижоратӣ дар шароити гузариши иқтисодӣ.....	383-392
51.Шарбатов С.С. Муносибатҳои асъорӣ ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиёти миллӣ.....	393-400
52.Чихонов С.А. Асосҳои иқтисодӣ ва институтсионалии идоракунии пули нақд ва роҳҳои таъмини самараи иқтисодии он дар шароити муосир.....	401-407
53.Абдалимов А. Сайёҳӣ ва рушди минтақаҳои Тоҷикистон.....	408-416
54.Судиқов А.К. Таҳлили назариявии механизмҳои сармоягузорӣ дар шароити ҳамгирии иқтисодӣ.....	417-422
55.Абдалимова Н.А. Проблемы формирования и развития человеческого капитала женщин в сфере туризма Республики Таджикистан.....	423-432
56.Раҳимзода Ч.Р. Муаммоҳои рақамикунонии иқтисодиёт дар шароити рушди низоми бонкӣ.....	433-440
57.Ҳикматов М.Н. Бучети давлатӣ ва механизмҳои тақмили он дар шароити рақамикунонӣ.....	441-447

ҲУҚУҚШИНОСӢ

1. **Сатторзода Б.А., Мирзоев С.А.** Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккул ва рушди маърифати ҳуқуқии ҷавонон: заминаҳои ҳуқуқӣ-конститусионӣ ва таҷрибаи сиёсӣ.....448-455
2. **Махмадуллозода Н.Р., Ҳайтов С.П.** Мафҳуми ҳуқуқӣ ва моҳияти музди меҳнат дар шароити муосир.....456-464
3. **Дустов С.А.** Оид ба ҳамбастагиҳои шартномаи сармоягузори шарикӣ бо дигар шартномаҳо доир ба фаъолияти якҷоя.....465-469
4. **Соҳибзода А.Н.** Правовые основы и методы коммерческой деятельности при оказании услуг.....470-476
5. **Камышева А.О.** Нормативно-правовые механизмы повышения качества туристского образования в условиях цифровизации.....477-486
6. **Негматова Н.А.** Противодействия финансирование терроризма в рамках ООН.....487-490
7. **Саидзода Д.Ҳ.** Таҳаввули ҳуқуқи шартномавӣ дар шароити рақамисозӣ ва нақши шартномаҳои оқилона.....491-501

МАТЕМАТИКА ВА МЕХАНИКА

1. **Байзаев С., Назаров П.А.** Нахождение общего решения некоторых классов обобщенных систем Коши-Римана с ограниченными коэффициентами.....502-509

ИҚТИСОДИЁТ

УДК: 332

ТАШКИЛИ МЕХАНИЗМҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ РУШДИ МИНТАҚАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шариф Раҳимзода

Эмомов М.Н.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола оид ба ташкили механизмҳои институтсионалии рушди минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сухан рафта, он дар идоракунии дурусти минтақа ва масъалаҳои молиявии он саҳмгузор хоҳад буд. Дар ҳолати дуруст ба роҳ мондани заминаи институтсионалии масъалаҳои минтақавӣ идоракунии молиявии минтақаҳо осон гардида, барои ҷалби сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ замин фароҳам оварда мешавад. Инчунин, қайд гардидааст, ки ҳамаи омилҳои дар боло овардашуда метавонад ба паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва таъмин намудани хизматрасонии босифати иҷтимоӣ ба аҳоли саҳмгузор бошанд.

Муаллифи мақола дар асоси таҳқиқоти назариявӣ бо истифода аз қорҳои таҳқиқотии дигар олимону қоршиносон ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ кӯшиш намудааст, ки монеаҳои институтсионалии рушди минтақаҳоро муайян намуда, роҳҳои бартараф намудани онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намояд.

Дар хулосаи мақола муаллиф мушаххас намудааст, ки дар ҳолати бартараф намудани ин монеаҳо минтақаҳо босуюбат рушд менамоянд.

Калидвожаҳо: механизми институтсионалӣ, рушди минтақа, маблағгузории самтҳои афзалиятнок, самтҳои афзалиятнок, сиёсати минтақавӣ, рушди устувор, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, субъектҳои иқтисодӣ, сохтори минтақа, барномаву стратегияҳо, хавфҳои сармоягузорӣ, ҳадафҳои стратегӣ.

Барои иқтибос: Шариф, Р. Ташкили механизмҳои институтсионалии рушди минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р. Шариф, М. Н. Эмомов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 12-19.

СОЗДАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Шариф Раҳимзода

Эмомов М.Н.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье рассматривается вопрос создания институциональных механизмов регионального развития в Республике Таджикистан, которые будут способствовать надлежащему управлению регионом и решению его финансовых вопросов. Надлежащее создание институциональной базы регионального развития облегчит финансовое управление регионами и создаст основу для привлечения внутренних и иностранных инвестиций. Также отмечается, что все вышеперечисленные факторы могут способствовать сокращению бедности и предоставлению населению качественных социальных услуг.

Автор статьи на основе теоретических исследований, исследований других ученых и специалистов, а также нормативно-правовых актов, попытался выявить институциональные препятствия региональному развитию и предложить пути их преодоления в Республике Таджикистан.

В заключении статьи автор указал, что устранение этих препятствий обеспечит динамичное развитие регионов.

Ключевые слова: институциональный механизм, региональное развитие, финансирование приоритетных направлений, приоритетные направления, региональная политика, устойчивое развитие, нормативно-правовые акты, хозяйствующие субъекты, региональная структура, программы и стратегии, инвестиционные риски, стратегические цели.

PRIORITY DIRECTIONS FOR DEVELOPMENT OF REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS METHODOLOGICAL BASIS

Sharif Rahimzoda

Emomov M.N.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article discusses the establishment of institutional mechanisms for regional development in the Republic of Tajikistan, which will contribute to the proper management of the region and its financial issues. If the institutional framework for regional issues is properly established, financial management of the regions will be facilitated and a basis will be created for attracting domestic and foreign investments. It is also noted that all of the above factors can contribute to reducing poverty and providing high-quality social services to the population.

The author of the article, based on theoretical research using the research works of other scientists and experts and regulatory legal acts, tried to identify institutional obstacles to regional development and suggest ways to overcome them in the Republic of Tajikistan.

In the conclusion of the article, the author specified that if these obstacles are eliminated, regions will develop rapidly.

Keywords: institutional mechanism, regional development, financing of priority areas, priority areas, regional policy, sustainable development, regulatory legal acts, economic entities, regional structure, programs and strategies, investment risks, strategic goals.

Пешгуфтор. Дар давраи муосир дар ҳамаи сатҳҳои гуногуни ҳокимият таваҷҷуҳи зиёд ба рушди минтақа ва маблағгузориҳои самтҳои афзалиятноки дар минтақа қарордошта равона карда шудааст. Дар ҳақиқат, барои татбиқи сиёсати иқтисодии банақшагирифтаи давлат сиёсати минтақавӣ нақши зиёд дорад, яъне дар ҳолати бомуваффақиятона татбиқи шудани сиёсати банақшагирифтаи минтақавӣ дигар нақшаҳои давлатӣ низ иҷро мегарданд. Бинобар ин, дар давлат мақомоти махсуси ваколатдоре, лозиманд, ки дар татбиқи сиёсати минтақавӣ вобаста бошанд ва онро ба таври зарурӣ татбиқ намоянд.

Дар низоми иқтисодии ҳар як малакати мустақили дар низоми иқтисоди бозорӣ қарордошта бояд ба нигоҳ доштани раванди маблағгузорӣ дар дохил таваҷҷуҳ зоҳир намоянд, чунки содир шудани сармоя ба берун аз мамлакат боиси кошта шудани иқтисоди маблағгузориҳои иқтисоди миллӣ мегардад. Аммо нишондиҳандаҳои мавҷуданд, ки барои хуруҷи сармоя боис мегарданд, ки ба ин мисол шуда метавонад: ғайринокии сӯи тараққи намудани бозори дохилӣ, суръати пасти рушди ММД, заминаи номусоиди маблағгузорӣ, ноустувории низоми сиёсӣ ва иҷтимоии давлат ва ғайра.

Бинобар ин, мустаҳкам намудани заминаҳои институтсионалӣ ва муайян намудани стратегияи рушди минтақаи он дар рушди минтақа, махсусан дар соҳаҳои афзалиятноки он саҳмгузор мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Дар таҳқиқи мақола методҳои усулҳои таҳлилӣ ва муқоисавӣ истифода шуда, масъалаи институтсионалиҳои рушди минтақаҳои мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор гирифтанд. Муаллиф дар таҳқиқоти худ масъалаи рушди минтақаҳои дастгирии давлатии онҳо аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ва институтсионалиро дида баромада, роҳҳои тақмили онро дар минтақаҳои ҷумҳурий пешниҳод намудааст. Илова бар ин, муаллиф пешниҳод мекунад, ки барои тақмили низоми институтсионалиҳои идоракунии минтақаҳои тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ зарур мебошад. Ҳамаи ин бояд ба назардошти хусусиятҳои миллӣ, сатҳи рушди иқтисод ва имкониятҳои иқтисодӣ таҳия ва тақмил дода шаванд.

Фарзияи тадқиқот аз он иборат аст, ки ҳангоми дуруст ба роҳ мондани заминаҳои институтсионалӣ иқтисодиёти минтақа рушд намуда, ба пешрафти соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ боис мегардад.

Натиҷаҳо. Иқтисодиёти мамлакат бар замири он ки дорои як қатор масъалаҳои ҳалталаб мебошад, инчунин, рушд додани самтҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар сатҳи минтақаҳои низ бояд дар мадди назари ҳукумати ҷумҳурий қарор гирад. Ин пеш аз ҳама барои баланд бардоштани сатҳи иқтисодиёти минтақа, масъалаҳои тараққи додани бозори истеъмолӣ ва зиёд кардани даромади аҳоли равона карда шудааст. Дар ҳалли ин масъала ва бартараф намудани ин мушкилотҳои дар ин самт ҷойдошта, нақши тамоми ниҳодҳои давлатӣ дар ҳамкорӣ бо мақомоти иҷроияи маҳаллӣ назаррас мебошад.

Аммо, гурӯҳи ақида доранд, ки барои идора намудани минтақа, таҳия ва татбиқи сиёсати вобаста ба он ва дигар самтҳои вобаста ба он ягон ниҳоди махсусе лозим набуда, он бояд тавассути меъёрҳои муқарраркардаи қонун фаъолияти худро ба роҳ монда ва таъсири институтсионалиро ба худ кам намояд.

Чӣ тавре ки В.В. Катов кайд мекунад «...нақши асосиро дар ташаккули муҳити рақобати минтақа тавассути танзими қонунгузориҳои иқтисодӣ ва институтсионалӣ, таъсиррасонӣ ба бозори молия, муқаррар намудани қоидаҳои рафтори субъектҳои бозор ба давлат тааллуқ дорад. ...яъне: то

ҳадди ақалл кам кардани низоми идоракунии маъмурӣ; бо роҳи қонунгузорӣ барҳам додани тамоюлҳои монополистӣ; ҷудо кардан ва диверсификатсияи сохтори истеҳсолот; оптимизатсияи рушди тичорати хурд ва миёна; инкишоф додани базаи иҷтимоӣ ва ғайра» [3].

Аз як тараф ақидаи мазкурро дуруст шуморидан мумкин аст, зеро минтақа бояд масъалаҳои дохилаи худро доир ба тараққиёти худ мустақилона дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа ҳал намояд. Аз тарафи дигар барои татбиқи ин шакли идоракунии тайёрии ҷидии молиявӣ маънавияш лозим буда, ҳадди ақал инфрасохтори тараққиқардаи бозор бояд дар дасти аҳолии бошад. Аммо давлат аз он нигарон аст ки дар татбиқи ин чорабиниҳо маблағҳои калони пулӣ зарур буда, ин раванд муҳлати дарозро дар бар мегирад.

Бинобар ин, то омода шудан ба ин раванд давлатро зарур аст, ки идоракунии институтсионалиро тақвият диҳад ва барои рушд додани минтақа аз ҷиҳати иқтисодӣ ва инчунин аз ҷиҳати иҷтимоӣ қорҳои зиёдеро ба анҷом расонад.

Қоршиноси иқтисодӣ Н.В. Невейкина ҷанбаи иқтисодии омилҳоро, ки дорои хусусияти мушаххаси минтақа мебошанд, муайян намуда, онҳоро ба шаш гурӯҳ: ҳудудӣ, маъмурӣ, иқтисодӣ, институтсионалӣ, ташкилӣ, демографӣ ҷудо намудааст [5].

Пеш аз ҳама ин ташкил намудани инфрасохтори аввалияи барои минтақа зарурӣ аст, ки он метавонад сатҳи зиндагии мардумро боло бардорад ва барои татбиқи дигар ҳадафҳо саҳмгузор бошад.

Барои вусъат додани раванди ҷалби сармояи дохила ва беруна ва дар ин замина рушд додани соҳаҳои афзалиятноки кишвар пеш аз ҳама ташкили дурусти механизмҳои институтсионалӣ лозиманд. Вобаста ба ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои охир бо сабаби таъмини рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди кишвар, аз ҷумла дар сатҳи минтақа як қатор ислоҳоти институтсионалӣ гузаронида шудааст. Ин ислоҳот вобаста ба рушд додани соҳаҳои афзалиятнок ва рушди бомароми минтақаҳои кишвар нигаронида шуда, асосан ба самти тақвияти низоми идоракунии давлатӣ, ба таъмини сифати рушди иқтисоди миллӣ, суботи молиявӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, рушди инноватсионии бахши воқеии иқтисодиёт ва саноатикунории бусуръати кишвар равона гардидааст. Ҳамаи ин, ба он мақсад аст, ки дар натиҷаи таҳкими механизми институтсионалӣ иқтисоди миллӣ ба дастовардҳои назаррас дар самти ҷалби сармояи ватанию хориҷӣ ноил гардад.

Бинобар ин, ба тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ аҳамияти аввалиндараҷа додан лозим аст. Дар ин миён алақай якҷанд барномаву стратегияҳо ва Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қабилӣ «Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқорӣ», «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ», «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ», «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ», «Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025», «Дар бораи мораторияи санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибқорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ», Консепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва Ҳимояи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи дастгирии давлатии соҳибқорӣ барои солҳои 2012-2020 қабул ва таҳрир гардидаанд. Инчунин, дар ин раванд якҷанд барномаву стратегияҳои соҳавӣ мавриди бозбинӣ қарор гирифта, ба онҳо тағйири иловаҳо ворид карда шуданд ва як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигари соҳавӣ бо мақсади ҷалби сармоя ва рушди соҳаҳо қабул гардиданд.

Ҳадафи асосии санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ ва тақмили онҳо ин таъмин намудани рушди устувори тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, иҷтимоӣ, аз ҷумла саноат ба ҳисоб меравад. Яъне, ҳадаф ба он равона карда шудааст, ки сифати зиндагии аҳолии дар натиҷаи рушди соҳаҳои воқеии иқтисодиёт ва беҳтар намудани хизматрасониҳои иҷтимоӣ, боло бурда шавад. Инчунин, дар асоси ташкили механизми институтсионалӣ ба воситаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, механизми ҷалби сармоягузорӣ тақмил дода шуда, роҳҳои ҷалби он барои истифодаи ашёи хом маҳаллӣ ва қорқард муайян карда мешавад. Барномаҳои дар ин самт қабулшуда, самтҳои афзалиятноки рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа ва сиёсати ояндаи онҳоро барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ муайян намуда, барои дастрас шудани хизматрасониҳои муосири иҷтимоӣ ва баланд гаштани сатҳи сифати зиндагӣ ба аҳолии замина ҳоҳад гузошт.

Инчунин, барои фароҳам овардани шароити мусоид барои рушд ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум вазифаҳои зиёдеро иҷро намудан зарур аст:

1. Танзими иқтисодиёти минтақа;
2. Ҳамқории зич бо мақомоти маҳаллӣ;
3. Додани имтиёз ва ташкили шароити зарурӣ ба соҳибқорон;
4. Таъмини амнияти минтақа;
5. Ташкили сиёсати дурусти иҷтимоӣ;

6. Идоракунии захираҳои табиӣ.

Баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум дар асоси иҷрои вазифаҳо ба он нигаронида шудааст, ки пеш аз ҳама бояд сатҳи институтсионалии самтҳои афзалиятноки минтақа такмил ёбад. Дар ҳолати такмил додани механизмҳои институтсионалии самтҳои афзалиятнок ба таври зарурӣ рушди минтақа таъмин гардида, дар натиҷа вазифаҳои номбаршуда ба осонӣ роҳи ҳалли ҳудро пайдо менамоянд.

Чи тавре ки қайд гардид, танзими иқтисодӣ минтақа масъалаи муҳим ва асосӣ дар рушди минтақа ба ҳисоб рафта, ҳангоми аз тарафи ниҳодҳои махсуси давлатӣ ба танзим даровардани он масъалаҳои боқимондаи минтақа мунтазам ҳалли ҳудро пайдо менамоянд. Ба иқтисоди минтақа пеш аз ҳама он самти иқтисодие дохил мегардад, ки нақши он дар минтақа нисбат ба дигар сатҳҳои иқтисодӣ бештар буда, такмил ва ташаккул додани ин самт ба самтҳои дигар таъсири мусбати ҳудро мерасонад.

Барои танзими иқтисодӣ минтақа пеш аз ҳама ниҳодҳои вобастаи давлатӣ доир ба ин масъала дар асоси риояи дурусти санадҳои меъёрии ҳукукии танзимкунандаи соҳавӣ зарур аст. Чунки, пеш аз ҳама танзимкунандаи иқтисодӣ минтақа ин механизми институтсионалӣ ба ҳисоб рафта, такмили он дар пешрафти иқтисодӣ минтақа нақши назаррас дорад.

Одатан, дар минтақаҳои мамлакат як намуни истеҳсоли мол ва ё хизматрасонӣ ташаккул ёфтаанд, ки даромади аҳолии он аз даромади ҳамин самт вобаста аст. Дар минтақаҳои мамлакат вобаста ба шароити иқлимӣ ва мусоид будани ҷойгиршавӣ ба истеҳсоли ягон намуни маҳсулоти кишоварзӣ машғул мешаванд. Барои мисол, дар баъзе минтақаи мамлакат шароит барои парвариш ва истеҳсоли маҳсулоти ғалладонагӣ мусоид бошад, дар баъзеи дигар парвариши пахтаву шолӣ, дар ягон минтақа ба парвариши мева машғул бошанд дар минтақаи дигар ба парвариши маҳсулоти полезӣ машғуланд. Яъне, ҳар як минтақаро вобаста ба шароити мусоиди истеҳсолиаш гурӯҳбандӣ намуда, онро дастгирии молиявӣ намудан лозим меояд. Ҳамчунин, барои рушд додани самтҳои истеҳсоли ва афзоиши маҳсулоти истеҳсолшаванда дастгирии мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва мақомотҳои дахлдор зарур аст.

Барои дар амал татбиқ намудани вазифаҳо мақомотҳои сатҳи болоӣ ва мақомотҳои дахлдорро зарур аст, ки ҳамкории ҳудро бо мақомоти маҳаллӣ зич намуда, баҳри татбиқи нақшаҳои дарпешгузашта чораандешӣ намоянд.

Додани имтиёз ба соҳибкорон ва молистеҳсолкунандагони минтақа аз тарафи ҳукумати ҷумҳурӣ ва маҳаллӣ вазифаи аввалиндараҷа дар шароити пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди минтақа, ба ҳисоб меравад. Зеро, барои рушди минтақа пеш аз ҳама ташаккул додани фаъолияти соҳибкорӣ зарур буда, он дар амалӣ гаштани ҳадафҳои стратегӣ дар минтақа нақшгузор мебошад. Банобар ин, зарур аст, ки ташкили шароити мусоид ва дастгириҳои молиявӣ барои соҳибкорон зарур буда, дарёфти сарчашмаҳои молиявӣ аз ҷумла қарзи бонкӣ роҳи ҳалли ин масъала буда метавонад. Барои ҳалли пурраи масъала бошад, ҳукумати мамлакатро зарур аст, маблағҳои буҷетиро тавассути ташкилотҳои қарзӣ бо додани имтиёзҳо ба соҳибкорон пешниҳод намояд. Зеро, ин масъала дар ҳалли таъмини соҳибкорон, махсусан соҳибкорони истеҳсолӣ, ки дар минтақаҳо аз норасоии воситаҳои пулӣ танқисӣ мекашанд, хизмат менамояд.

Дар ин миён, таъмини амнияти минтақа низ зарур буда, он дар рушди тамоми соҳаҳои афзалиятноки минтақа таъсири мусбати ҳудро мегузорад. Зеро, ки бе амнияти комил ягон субъекти иқтисодии минтақа наметавонанд ҳадафҳои дарпешистодаи ҳудро амалӣ намоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои идоракунии минтақавӣ ва равандҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ дар сатҳи онҳо механизмҳои институтсионалӣ аз қабili мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар минтақаҳо, маҷлисҳои намоёндагии мардумӣ ва баъзе ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва ҷамъиятҳо таъсис дода шудаанд. Ин механизмҳои идоракунии барои таъмини тартиботи иҷтимоӣ, рушди иқтисодӣ ва идоракунии самараноки минтақаҳо муҳим ҳисоб мешаванд.

Механизмҳои идоракунии, ки тавассути ниҳодҳои далаатӣ ба роҳ монда мешавад, дар ҳамкорӣ бо яқдигар барои таъмини рушди устувори минтақаҳо дар Тоҷикистон нақшгузор мебошанд.

Танзими иқтисодӣ минтақа ва механизми институтсионалии он вобаста ба хусусиятҳои мамлакатҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ карда, бо вучуди ин, метавон унсурҳои асосиро, ки ин равандро танзим мекунанд, муайян намудан мумкин аст. Пеш аз ҳама, ба ин унсур сиёсати давлатиро мисол овардан мумкин аст, ки он дар маҷмӯъ асоси идоракунанда ва танзимкунандаи иқтисоди минтақаҳо ба шумор меравад. Чунки, тавассути сиёсати давлатӣ сиёсати иқтисодиву иҷтимоии минтақа таҳия ва амалӣ карда шуда, дар доираи ин, давлат метавонад имтиёзҳои андозӣ, грантҳо, дастгирии буҷетӣ ва дигар имтиёзҳои барои ҷалби сармоя ва рушди минтақа ба роҳ монанд.

Инчунин, аз тарафи давлат барномаҳои махсуси ҷалби сармоягузори таҳия ва қабул мегардад, ки ин метавонад роҳи ҷалби сармоягузориро васеътар намояд.

Дар ин миён, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар татбиқ шудани сиёсати давлат оид ба ҳавасгардонии молиявии сармоягузoron бо мақсади ҷалби сармояи иловагӣ нақши асосиро мебозанд. Илова бар ин, давлат метавонад фазои мусоиди сармоягузорию дар минтақаҳои гуногуни худ фароҳам оварда, тавассути пешниҳоди сабукиҳо ба сармоягузoron нақши миёнаравро дар ҷалби сармоя ба минтақа иҷро намояд.

Маблағгузории давлатӣ метавонад ҳамчун воситаи дастгирии мақсадноки бахшҳои алоҳидаи иқтисодӣ ё минтақаҳо хизмат кунад. Масалан, сармоягузори ба рушди инфрасохтор, навоариҳои технологӣ, низоми маориф, тандурустӣ ва дигар соҳаҳои муҳим равона карда мешавад. Чунин дастгирӣ ба афзоиши ҷолибияти сармоягузории ин минтақаҳо ва рушди минбаъдаи онҳо мусоидат мекунад[6].

Вазифаи асосии давлат дар самти татбиқи сиёсати сармоягузори дар он аст, ки он бояд пеш аз ҳама амнияти минтақаро таъмин намуда, онро аз ҷиноятҳои ки ба татбиқи ин сиёсат таъсири манфӣ расонида, монеаи рушди он мегарданд (терроризм ва дигар таҳдидҳо) муҳофизат кунад. Инчунин, дар баробари ин барномаҳои иҷтимоиро таҳия ва татбиқ менамояд, ки он ба баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли нигаронида шудаанд. Ин барномаҳо барои рушду такомул ёфтани самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ, аз қабili барномаҳои тандурустӣ, маориф ва ҳифзи иҷтимоӣ аз манфиат ҳолӣ нестанд.

Вазифаи дигари давлат идора намудани захираҳои табиӣ минтақаҳо ва ба сахми сармоягузoron дуруст расонидани имкониятҳои истифодаи онҳо мебошад. Чунки, дарк намудани самаранокии истифодаи ин захираҳо таваҷҷуҳи сармоягузoronро дар ин самт ҷалб менамояд. Ҳифзи захираҳои табиӣ ва истифодаи оқилонаи онҳо аз тарафи давлат зарур буда, истифодаи самараноки он бояд таъмин карда шавад, чунки манфиати захираҳо барои наслҳои оянда беандоза ба шумор меравад.

Ба гуфтаи А.Н. Айриева, “дастгирии молиявии давлатӣ бояд ба ташаккули ба амалигардонии сиёсати сармоягузори дар асоси якҷоякунии усулҳои мустақим ва бевоситаи танзим нигаронида шавад. Ин таъсир муносибатҳои молиявие фаро мегиранд, ки дар ҷараёни фаъолияти сармоягузори ба вучуд меоянд ва идоракунии самараноки онҳоро мутобиқи талаботи бозор таъмин менамоянд” [1].

Давлат ҳамеша бо мақомоти маҳаллӣ доир ба рушди самтҳои афзалиятнок дар сатҳи минтақа ҳамкорӣ намуда, барои таъмини ҳамохангсозии байни онҳо кӯшиш менамояд. Инчунин, истифодаи самараноки захираҳо барои рушди самтҳои афзалиятноки минтақа аз тарафи давлат мавриди танзим ва назорат қарор дода мешавад.

Ҳамаи он корҳои, ки аз тарафи давлат дар мавриди танзим, назорат ва ташаккули самтҳои афзалиятнок дар сатҳи минтақа ба роҳ монда мешавад, дар маҷмӯъ нақши давлатро дар рушди минтақа муайян менамояд. Бинбар ин, давлатро боз ҳам зарур аст, ки барои рушди иқтисодӣ шароит фароҳам оварад ва дар пешрафти шароити иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум талоши беандоза намояд. Аммо, ҳамаи ин, аз таъмини амнияти субот дар минтақа, ки масъули он давлат ба ҳисоб меравад, вобастагӣ зиёд дорад.

Густариш додани истифодаи сармояи аҳоли ва дигар манбаъҳои ғайрибуҷетӣ барои сохтмони манзил ва инфрасохтори иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва иштироки мустақими мақомоти маҳаллӣ дар фаъолияти сармоягузори, ки асосан бо сармоягузории бевосита амалӣ мешавад, усулҳои танзими равандҳои сармоягузори инҳо ба шумор мераванд [8];

Дар мамлакат доир ба таъмини раванди рушди устувор ва пешбурди иқтисоди миллӣ барномаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва стратегияҳо таҳия гардида, тамоми самтҳои афзалиятноки минтақаҳои кишвар бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таъмин шудаанд.

Мақсади асосии қонунгузории молиявӣ дар танзими иқтисодиёти давлат, минтақа ва дигар соҳаҳо, аз қабili соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ, ин ба роҳ мондани самти дурусти фаъолият ва самаранок истифода намудани маблағҳои сармоягузоришаванда ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мафҳумҳои идоракунии молиявӣ мавҷуд ҳаст, ки он иҷрои уҳдадорӣ оид ба оқилона истифода шудани маблағҳои аз тарафи сармоягузор ҷудошуда ва натиҷабархшии он иборат аст. Яъне, бояд маблағҳои сармоягузори тарзе истифода бурда шавад, ки тақсимкунандаи маблағ ва истифодабарандаи он дар маҷмӯъ соҳиби манфиат гарданд. Аммо, ҳамаи ин дар асоси риояи қатъии талаботҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа бояд сурат гирад.

Дар ҳақиқат, ҳангоми сарфакоронаю самаранок истифода шудани маблағҳои ҷудошуда барои рушди ин ё он соҳа, ҳамчунин дар охир натиҷабархш гардидани он устувории молиявӣ ба

вучуд меояд, ки ин ҳам аз дуруст риоя намудани талаботҳои санадҳои меъёри сарчашма мегирад. Вале, дар навбати худ риояи талаботҳои муайяншуда бояд аз тарафи мақомоти танзимкунанда назорат карда шавад ва ба роҳ мондани назорати самараноки дохилӣ ба натиҷабахшии истифодаи маблағҳои сармоягузоришаванда боис мегардад.

Бинобар ин, таҳияи консепсияҳо, стратегияҳо, барномаҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар истифодаи самарабахши сармоягузориҳо ба соҳаҳои афзалиятнок ва иқтисодиёти минтақа бетаъсир намонда, инчунин дар таъмини рушди иқтисодиёти минтақа ва миллий нақшгузор мебошад. Ба воситаи ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дурнамозии макроиқтисодӣ муайян ва рушди устувору татбиқи он таъмин карда мешавад.

Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷой намудани роҳҳои ҳали масъалаҳои нави бавучудода, аз қабилӣ махсусан дар рушди инфрасохтори аввалиндараҷа, идомаи корҳои бундёкорию созандагӣ, беҳтар намудани ҳолати хизматрасониҳо дар соҳаҳои гуногун, рушди соҳаҳои воқеии иқтисодиёт ва дар ин замина таъсис додани ҷойҳои нави корӣ назаррас мебошад. Саҳми бахши хусусӣ дар ҳалли ин масъала зиёд буда, ба воситаи ҷалби маблағҳои ғайридавлатӣ, яъне маблағҳои аҳоли, корҳои ободониву созандагиро анҷом ва рушди соҳаҳои воқеии иқтисодиётро пеш бурдан имкон дорад.

Бинобар ин, доир ба шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ қонуне қабул карда шуд, ки он асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, тартиби татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусиро дар соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ муайян карда, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунӣ давлат ва бахши хусусиро таъмин менамояд [4].

Дар ҳақиқат, рушди ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ дар ҷумҳурӣ ба татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ вобаста буда, тибқи он ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои бахши хусусӣ аз ҷониби давлат таъмин карда мешавад.

Ҳадафи асосии давлат ҷалби бештари сармоягузорӣ ба иқтисодиёти минтақа буда, ба ин восита таъмин намудани аҳолии минтақа бо молу маҳсулотӣ баландсифат ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо ба ҳисоб меравад. Дар ин миён давлатро зарур аст, ки дар татбиқи амалии лоиҳаҳои барномаҳои рушди минтақаҳо бо бахши хусусӣ ҳамкориро ҷиҳати ҷалби сармоя, зич намояд.

Барои бештар намудани сармоягузориҳои дохилӣ ба иқтисодиёти маҳал ва ҷалб намудани сармояи онҳо ба татбиқи лоиҳаҳои муайяншудаи иқтисодиёти минтақаҳо зарур аст, ки давлат таваҷҷуҳи худро ба соҳибкории хурду миёна равона созад. Чунки, фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар ташкил ва татбиқи лоиҳаҳои соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, аз қабилӣ соҳаҳои кишоварзӣ, тичорат ва хизматрасониҳои маишӣ ва ғайра нақши калидӣ дорад.

Рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна пеш аз ҳама метавонад дар таъмини бозори истеъмолии минтақа нақши муҳим дошта бошад ва инчунин, он метавонад ҳамчун омилӣ самаранокии идоракунии равандҳои иқтисодӣ баромад кунад.

Бинобар ин, танзими фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории хурду миёна аз тарафи давлат муҳим арзёбӣ шуда, онро тавассути санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва мақомотҳои махсуси танзимкунанда ба роҳ мемонад. Таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ташкили мақомотҳои махсуси танзимкунанда маънои оно надорад, ки бо ин восита давлат фаъолияти соҳибкории хурду миёнаро маҳдуд менамояд, балки бо ин роҳ ба онҳо шароит фароҳам меорад то дар зери талаботҳои қонунгузорӣ озод фаъолият намуда, барои рушди митақаҳои мамлакат ва дар маҷмӯъ ба иқтисодиёти миллий таъсиргузор бошанд.

Дар доираи ин, аз тарафи давлат қонуни махсус бо номи “Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул гардид, ки тавассути он давлат соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории хурду миёна ва калонро дастгирӣ менамояд ва ба он имконияти рушд медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки дар ин қонун масъалаҳои асосии Ҷимоя ва дастгирии соҳибкорӣ аз тарафи давлат оварда шуда, дигар самтҳои амалӣ гардонидани ҳуқуқҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст. Масъалаҳое, ки дар қонун қайд гардидааст аз шаклҳо ва намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ, бақайдгирии давлатии субъекти фаъолияти соҳибкорӣ, самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ, маҳдудкунии даҳолати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ, имтиёзҳо ҳангоми айдозбандии субъекти соҳибкорӣ, ҳуқуқҳои субъекти фаъолияти соҳибкорӣ, суғуртаи давлатии субъекти соҳибкорӣ, ҳифзи сирри тичоратии субъекти фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар масъалаҳое, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ вабастаанд, иборат мебошад.

Бо вучуди он ки масъалаҳои асосии ба фаъолияти соҳибкорӣ дахлдоштаро қонуни мазкур дар бар мегирад, аммо, раванди ташаккули иқтисодиёт масъалаҳои навро ба вучуд меорад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки масъалаҳои ба фаъолияти соҳибкорӣ зарурнабударо хориҷ намуда, ба ҷои он масъалаҳои нави зарурӣ ҷойгир карда мешавад.

Барои ҳалли масъалаҳое, ки вобаста ба пешрафти замон ба вучуд меоянд, корҳои зиёдеро ба анҷом расонидан лозим меояд. Чунки, ин ба беҳтар гардидани фаъолияти соҳибкорӣ дар рушди иқтисодӣ минтақа замина гузошта, нақши саҳми хусусиро муайян менамояд. Аммо, пеш аз ҳама зарур аст, ки заминаи ҳуқуқиро доир ба ин масъалаҳо омода намуда, қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро мутобик бояд намуд.

Ҳарчанд, ки дар дар ҷумҳурӣ шумораи субъектҳои соҳибкорӣ афзоиш ёфта истода бошад ҳам, бо вучуди ин, нақши онҳо то ба ҳол ба рушди иқтисодӣ минтақа ба қадри зарурӣ нарасида истодааст. Пеша аз ҳама бояд қайд намуд, ки ба соҳибкории истеҳсоливу тиҷоратии дар минтақаҳо фаъолияткунанда тавассути қонунгузорӣ ҳавасмандиро пешниҳод гардад, ки онҳо тавонанд барои иқтисодӣ минтақа манфиати молиявӣ зиёд биёранд.

Тибқи пешгӯиҳои Институти иқтисодӣ ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон то соли 2030 аҳолии ҷумҳурӣ батадриҷ афзоиш ёфта, ба 11,5 млн нафар хоҳад расид, ки афзоиши ҷашмдошти шумораи аҳолии синни қобили меҳнат барои суръат бахшидани рушди иқтисодӣ имконият фароҳам меоварад [2].

Субъектҳои асосие, ки дар пешрафти иҷтимоиву иқтисодии минтақа нақши муассир бозида метавонанд, инҳо ҳастанд:

- ✓ Ҳукумат ва мақомоти маҳаллӣ;
- ✓ Бахши хусусӣ;
- ✓ Ташкилотҳои қарзӣ;
- ✓ Ассотсиатсияҳои тиҷоратӣ;
- ✓ Муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва ғайра.

Нақши ҳукумат дар тараққиёти минтақа муҳим арзёбӣ гардида, асосан тавассути он тадбирҳо оид ба пешбурди соҳаҳои алоҳидаи иҷтимоиву иқтисодии минтақа андешида мешавад. Яъне, ҳукумат ҳамчун як субъектҳои асосии тараққиқиданда, чораандешанда ва тақондидандаи минтақа ба ҳисоб рафта, он метавонад ба субъектҳои дигар ки ба фаъолияти иҷтимоиву иқтисодии минтақа таъсиргузор будан мебоханд, имконият диҳад.

Мақомотҳои маҳаллӣ ҳамчун мақоми иҷроия дар ташаккули сиёсати минтақавӣ ва рушди зерсохторҳои он аз мақомоти болоӣ дастуру супоришҳо гирифта, барои татбиқи онҳо нақши муҳим мебозанд. Зеро он дар истифодаи захираҳои моддиву иҷтимоӣ, фаъл гардонидани субъектҳои иқтисодӣ ва ташкили хизматрасониҳо барои аҳолии минтақа вақолатдор мебошанд.

Додани мустақилият ба мақомотҳои маҳаллӣ дар мавриди таҳияи баъзе аз санадҳо доир ба ҷалб ва тақвияти сармоягузорӣ ба иқтисодӣ минтақа мувофиқи мақсад буда, он метавонад дар пешрафти ин самт нақши босазо гузорад. Зеро, мақомоти маҳаллӣ аз наздик бо масъалаҳои монеаҳои фаъолияти сармоягузорӣ ва рушди самтҳои афзалиятноки минтақа таъсиррасон оғох буда, баҳри ҳал намудан ва бартараф кардани он ба зудӣ метавонад чораандешӣ намояд.

Ин масъала дар таҷрибаи давлатҳои дигар низ воқеа аст, ки мақомотҳои маҳаллӣ бевосита масъалаҳои хурди дар сатҳи маҳал бавучудомадаро, махсусан дар самти рушди миёна ва сармоягузориҳои он, ба зудӣ ва саривақтӣ ҳал менамоянд, то ки ягон монеа дар самти ҷалби сармоягузориҳо ва ба манфиати сармоягузор таъсиррасон ба вучуд наояд.

Камбудии ин масъала, яъне мустақил набудани мақомоти маҳаллӣ дар ҳалли баъзе масъалаҳои дар самти сармоягузорӣ ҷойдошта дар он аст, ки мақомоти маҳаллӣ ҳангоми ошкор кардани ягон норасоӣ ва монеаи ночиз наметавонад саривақт ба мақомотҳои болоӣ муроҷиат намуда, роҳи ҳалли онро пайдо намояд. Ин масъала метавонад ба манфиати молиявӣ сармоягузoron таъсири манфӣ расонида, дар оянда ҳавасмандии онҳоро нисбат ба сармоягузорӣ дар ҳамин минтақа ва соҳа коста гардонад.

Инчунин, дар минтақаҳо ба ғайр аз мақомоти маҳаллӣ ва сармоягузориҳои давлатӣ ҳастанд шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ки ба раванди сармоягузорӣ таъсири беандоза расонида, ҳам ба манфиати худ ва ҳам ба манфиати иқтисодӣ минтақаву мамлакат фаъолият менамоянд. Яке аз чунин сармоягузoron, ки ҳам дар шакли воқеӣ ва ҳам дар шакли қарзӣ ба иқтисодӣ сармоягузорӣ менамояд, ин ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб мераванд.

Хулоса. Тараққиёти ин ё он минтақаро одатан аз нуктаи назари маҷмуи мақсадҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ: афзоиши истеҳсолот, даромад, тағйироти сохтори маҷмуи ҷамъият ва амсоли инҳо баррасӣ мекунам. Ин фаҳмиши мураккаб бо назардошти маҷмуи омилҳои хусусиятҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва маҷмуи хусусиятҳои сифатӣ ва миқдорӣ рушдро аз афзоиш ба таври кулӣ фарқ мекунад [7].

Агар нақши ташкилотҳои қарзиро дар рушди минтақа мавриди баррасӣ қарор диҳем, қайд намудан зарур аст ки асоси дастгирии молиявиро барои субъектҳои иқтисодии минтақа маҳз

ташкilotҳои қарзӣ мерасонанд. Зеро, барои ҳар як субъекти фаъолияткунанда дар самти иқтисодӣ кӯмаки молиявӣ бонкҳо ҳатман зурур буда, новобаста аз манбаи сармоягузоришаванда он аз ин намуди хизматрасонӣ истифода менамояд.

Дар натиҷаи қарбӣ ва иҷроиши талаботҳои дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дарҷгардида як қатор проблемаҳо ҳал карда шуда, ба дастовардҳои назаррас аз қабилӣ баланд бардоштани иқтисодӣ содиротии минтақа, баланд бардоштани рақобатпазирии молу маҳсулот ва хизматрасонҳо, таҳкими фаъолияти молиявӣ корхонаҳои истеҳсоливу хизматрасонӣ, рушди механизмҳои молиявӣ қарзӣ, таъминоти корхонаҳо бо ашёи хом, бартараф намудани монеаҳои ба рушди иқтисодиёт таъсиррасон, вусъат додани сиёсати содиротии мамалакат ва ғайра ноил гардидан мумкин аст.

Адабиёт

1. Айриева, А.Н. Государственное финансовое стимулирование инвестиционной деятельности в Российской Федерации [Текст]: автореферат дисс...к.э.н.: 08.00.10 / А.Н. Айриева. – Саратов, 2009. -213 с.
2. Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз « 2 » сентябри 2021, № 358. Саҳ.36.
3. Катов В.В. Роль государственного регулирования в развитии конкурентной среды в регионе//Ученые записки. – Владимир, 2019. - № 3 (31). - С. 61. (59-65.).
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ”, 28.декабри соли 2012. №907. Саҳ.1.
5. Невейкина Н.В. Факторы развития региона. / Н.В. Невейкина// Ученые записки Орловского государственного университета. №1 (57), 2014г. С.79.
6. Сафаров И.Н. Маблаггузориҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дисс...н.и.и.: 5.2.17 / И.Н. Сафаров. – Душанбе, 2025. - 171 с.
7. Смирнов В.В. К проблеме эффективного развития Чувашской Республики: теория, оценка, интеграционный вектор / В.В. Смирнов // Вестник Чувашского университета. 2007. № 3. С. 481-489.
8. Таджикистан заинтересован в инвестициях арабских стран Персидского залива. [Электронный ресурс]. – URL: <https://avesta.tj/2023/07/20/tadzhikistan-zainteresovan-v-investitsiyah-arabskih-stran-persidskogo-zaliva/> Avesta.tj - Все права защищены. (санаи муроҷиат: 28.09.2023).

Маълумот дар бораи муаллиф

Шариф Раҳимзода-д.и.и., профессори кафедраи иқтисодиёти молиявӣ ва фаъолияти биржавӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел: +992901066652. E-mail: shama100@msn.com

Эмомов М.Н.-доторанти (Phd) кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Нахимов 64/14.

Сведения об авторах

Шариф Раҳимзода-доктор экономических наук, профессор кафедры финансовой экономики и деятельности биржи Таджикский государственный финансово-экономический университет,. Адрес: 734067, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 901-06-66-52. E-mail: shama100@msn.com

Эмомов М.Н.-докторант (PhD) кафедры финансов Таджикиского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14.

About the authors

Sharif Rahimzoda-Doctor of Economics, Professor of the Department of Financial Economics and Stock Tajik State University of Finance and Economics,. Address: 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Nakhimov Street, 64/14. Phone: (+992) 901-06-66-52. E-mail: shama100@msn.com

Emomov M.N.- doctoral student (PhD) of the Department of Finance of Tajikistan State University of Finance and Economy. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov Street 64/14.

УДК: 338.4

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Пиризода Дж.С.

Институт экономики и системных исследований развития сельского хозяйства ТАСХН

Кудратова Ф.Р.

Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аннотация. В статье рассматриваются современные особенности и направления развития инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве Республики Таджикистан. Показано, что уровень инвестиционного потенциала сельскохозяйственных предприятий существенно различается и может быть оценён на основе балльной системы, позволяющей выделить группы хозяйств со средним, умеренным и низким уровнем инвестиционной привлекательности. Особое внимание уделено факторам, влияющим на приток иностранных инвестиций: устойчивости нормативно-правовой среды, состоянию рыночной и финансовой инфраструктуры, а также механизмам страхования политических и экономических рисков. В качестве индикатора экономического риска обоснован выбор показателя износа основных производственных фондов, позволяющего увязать инвестиционные решения с реальным состоянием материально-технической базы аграрного сектора.

Ключевые слова: инвестиции, аграрный сектор, источники финансирования, децентрализация, кредитная нагрузка, инфляция, рейтинг инвестиционной привлекательности, кредитные и товарные формы инвестиций, инвестиционный риск.

Для цитирования: Пиризода, Дж. С. Эффективность использования инвестиций в сельском хозяйстве Таджикистана в условиях перехода к зеленой / Дж. С. Пиризода, Ф. Р. Кудратова // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 20-27.

THE TREND OF INVESTMENT ACTIVITIES DEVELOPMENT IN AGRICULTURAL ENTERPRISES AT THE PRESENT STAGE

Pirizoda J.S.

Institute for Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Tajik Academy of Agricultural Sciences

Kudratova F.R.

Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. The article analyzes current features and development trends of investment activity in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan. It is argued that agricultural enterprises demonstrate different levels of investment potential, which can be assessed through a scoring approach and grouped into enterprises with medium, moderate and low investment attractiveness. Special emphasis is placed on the conditions for attracting foreign investment: stability of the legal framework, availability of market and financial infrastructure, and instruments for insuring political and economic risks. As an indicator of economic risk, the depreciation of fixed productive assets is proposed, since it directly reflects the need for capital renewal and justifies investment decisions in agriculture.

Key words: investment; agriculture; financing sources; decentralization tendencies; enterprise indebtedness; inflation; investment attractiveness rating; credit and commodity investment; investment risk.

САМАРАИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМИНАИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ САБЗ

Пиризода Ҷ.С.

Институти иқтисодиёт ва тадқиқоти системавии рушди кишоварзӣ, Академияи илмҳои кишоварзӣи Тоҷикистон

Қудратова Ф.Р.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Ин мақола хусусиятҳои кунунӣ ва тамоюлҳои рушди фаъолияти сармоягузорӣ дар кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро баррасӣ мекунад. Он нишон медиҳад, ки потенциали сармоягузориҳои корхонаҳои кишоварзӣ ба таври назаррас фарқ мекунад ва онро бо истифода аз системаи баҳодихӣ, ки имкон медиҳад гурӯҳҳои хоҷагиро бо сатҳи миёна, миёна ва пасти

чолибияти сармоягузорӣ муайян кардан мумкин аст, арзёбӣ кардан мумкин аст. Таваҷҷӯҳи махсус ба омилҳое, ки ба воридшавии сармоягузори хориҷӣ таъсир мерасонанд, равона карда шудааст: устувории муҳити танзимкунанда, вазъи бозор ва инфрасохтори молиявӣ ва механизмҳои муҳофизати хатарҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ. Интиҳоби меъёри фарсудашавии воситаҳои асосии истеҳсоли ҳамчун нишондиҳандаи хатари иқтисодӣ асоснок аст, ки имкон медиҳад, ки қарорҳои сармоягузорӣ бо вазъи воқеии инфрасохтори моддӣ ва техникии бахши кишоварзӣ алоқаманд карда шаванд.

Калимаҳои калидӣ: сармоягузорӣ, бахши кишоварзӣ, манбаъҳои маблағгузорӣ, ғайримарказикунонӣ, бори қарзӣ, таваррум, рейтингҳои чолибияти сармоягузорӣ, сармоягузори қарзӣ ва молӣ, хатари сармоягузорӣ.

Постановка вопросов. Проблематика привлечения внешнего и, прежде всего, иностранного капитала в аграрный сектор не сводится к простому принятию нескольких «инвестиционных» законов. Она затрагивает гораздо более широкий круг вопросов: от величины совокупных издержек, складывающихся из таможенных, налоговых, транзакционных и инфраструктурных компонентов, до реального упрощения административных процедур на республиканском, областном и районном уровнях. Без снижения этих институциональных барьеров даже формально благоприятный правовой режим не превращается в приток реальных вложений в сельское хозяйство.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические и практические исследования вопросов связанных с нашей тематикой рассмотрены и изучены в работах отечественных и зарубежных ученых как: Ушачов И.В., Хасанов М.М., Юлдашев С.С., Зубченко Л.А., Қудратов Р.Р. Носиров Р., Ахмедов Д.Х., Махмудова Ш.Х., Файзов Н.Б., Шамсиев К.Б. и др.

Цель статьи – изучить эффективность использования инвестиций в сельском хозяйстве Таджикистана в контексте перехода к «зеленой» экономике.

Изложение основного материала. Для Республики Таджикистан по-прежнему актуальна задача закрепления стабильных и предсказуемых правил ведения хозяйственной деятельности на длительный период. Инвестиции «боятся» частых изменений налогов, пошлин, процедур регистрации и разрешений, поэтому завершение формирования рыночной инфраструктуры — банковской системы с участием иностранных банков, страхового сектора, инвестиционных компаний и фондов — выступает необходимым условием для активизации вложений в АПК республики [1, с. 36].

В этих условиях рассчитывать на заметный приток капитала Таджикистан может только тогда, когда потенциальные инвесторы увидят не декларативные, а гарантированные со стороны региональных и местных органов власти механизмы защиты вложений. К таким механизмам относятся двусторонние и межрегиональные соглашения о содействии и защите инвестиций, а также право инвестора обращаться к национальным страховым организациям для покрытия политических и экономических рисков, возникающих при реализации проектов [2, с. 76].

Таблица 1.- Предприятия и организаций получившей прибыль в Республике Таджикистан за 2022-2024 годы (количество единиц)

(сумма –тысяч сомони)

Отрасли	Годы						2024 в % к 2019 году	
	2022		2023		2024		Кол-во	Едц. прибыли
	Кол-во	Едц. прибыли	Кол-во	Едц. прибыли	Кол-во	Едц. прибыли		
Сельское хозяйство	1394	1758,7	1401	43611,2	1425	-484064,4	102,2	-
промышленность	2144	8351062,1	2546	983449,4	4180	75818227,5	1,9 раза	-90,8
Строительство	1297	-40002,2	1414	232038,2	1592	41535,2	120,9	-
Торговля	1917	733467,3	2121	1040325,5	9317	150069,1	190,9	-19,4
Транспорт и связь	397	1110749,8	412	725669,0	434	784209,3	109,3	-70,6
Прочие отрасли	3712	750612,7	4091	868023,3	3284	981046,8	-88,5	130,7
Всего по учтенному кругу предприятий	10861	10947618,6	11985	3893372,5	13232	10403247,5	121,8	-95,0

***Истосник:** составлено автором по статистическому ежегоднику при Правительстве РТ. Финансы РТ. Душанбе-2024-. С-51.

Оценивать инвестиционные возможности сельхозпредприятия следует не только по текущей прибыли, но и по ожидаемому потенциалу капитала, который выявляется при сопоставлении полученной конечной продукции с понесёнными затратами. Иначе говоря, объективный инвестиционный потенциал формируется в самом процессе производства, когда предприятие получает доход, превышающий производственные издержки, и тем самым создаёт базу для последующих вложений. В последние годы в Республике Таджикистан фиксируются отдельные признаки улучшения инвестиционного климата: правительством проведён ряд организационно-экономических мероприятий, направленных на повышение рентабельности сельскохозяйственного производства (развитие хозрасчётных отношений) и на усиление инвестиционной привлекательности АПК через законодательные инициативы [4, с. 36].

Чтобы Республика Таджикистан могла конкурировать за капитал не только внутри региона, но и на евразийском инвестиционном поле, скидок и общих деклараций недостаточно. Требуется чётко оформленная система льгот, ориентированная на инвестора, а не на ведомство: с прозрачным порядком предоставления, с фиксированными сроками и с прописанными гарантиями неизменности условий. В мировой практике такие режимы включают три группы стимулов: финансово-кредитные послабления, налогово-таможенные льготы и административные (процедурные) упрощения. Именно такая трёхконтурная модель создаёт у инвестора ощущение защищённости и позволяет ему оценить срок окупаемости проекта уже на стадии переговоров [3, с. 66].

Таблица 2. –Динамика производства основных видов продукции сельского хозяйства в Республики Таджикистан за 2019-2024 годы

(в сопоставляемых ценах к 2024 г)

Нишондиҳандаҳо	Годы						2024 год в % на 2019 года
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
	Дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ						
Всего :	48809,8	53235,2	56806,6	61337,9	66907,2	73976,6	151,3
В том числе	34124,0	36919,4	39115,6	42115,0	44976,1	50984,9	149,4
растениеводства и живодноводства	14765,8	16315,8	17691,1	19222,9	21931,1	22901,7	155,1
	Общественный сектор						
Всего :	3623,8	4809,2	6230,1	6752,9	6674,3	8470,7	2,3 раза
В том числе	2570,9	2906,8	3677,3	3996,8	3609,7	5757,0	2,3 раза
растениеводства и живодноводства	1052,9	1902,4	2552,8	2756,1	3064,6	2713,7	2,6 раза
	Хозияства населения						
Всего :	25436,3	26948,9	27799,9	30171,7	33787,9	37275,4	146,6
В том числе	12330,3	13051,8	13300,9	14623,1	16115,9	18388,5	149,1
растениеводства и живодноводства	13106,0	13097,1	14498,9	15548,6	17672,0	18887,0	144,1
	Дехканские(фермерские) хозияства						
Всего :	19829,8	21477,1	22776,7	24413,9	26445,0	28230,4	142,4
В том числе	19222,8	20960,8	22137,3	23495,1	12525,5	26839,4	137,0
растениеводства и живодноводства	607,0	316,3	639,4	918,2	1194,5	13910,0	2,3 раза

***Истосник:** составлено автором по статистическому ежегоднику при Правительстве РТ. Сельское хозяйства РТ. Душанбе-2025 сол. С. 16.

На основании проведённого анализа можно констатировать, что в условиях Республики Таджикистан наибольшую инвестиционную притягательность сохраняют лишь отдельные направления аграрного производства — прежде всего хлопководство, садоводство и традиционные отрасли животноводства. Однако рассчитывать на масштабный приток капитала даже в эти сегменты пока затруднительно по ряду объективных причин:

- **во-первых**, воздействие природно-климатических факторов в сочетании с достаточно низким технологическим уровнем большинства действующих товаропроизводителей не позволяет в полной мере реализовать потенциал по возделыванию основных сельскохозяйственных культур;
- **во-вторых**, наблюдается недостаточная профессиональная подготовка управленческого персонала в аграрном секторе и, как следствие, слабость организационно-экономических механизмов на уровне хозяйств;
- **в-третьих**, уровень общего образования и возрастная структура значительной части сельского населения не отвечают требованиям к современному высокопроизводительному сельскому хозяйству;
- **в-четвёртых**, ресурсная обеспеченность аграрного сектора республики (в том числе по воде, земле, кормовой базе и иным природно-климатическим параметрам) остаётся недостаточной для устойчивого наращивания инвестиционной активности [5, с. 69].

Таблица 3. - Структура инвестиции в основной капитал по формам собственности за 2024 году

Наименование	2024 г.		Справочно:
	МЛН. сомон и	удельный вес форм собственности в общем объеме инвестиций в %к итогу января 2024г	удельный вес форм собственности в общем объеме инвестиций в %к итогу января 2023г
Инвестиции в основной капитал	22543,	100,0	100,0
в том числе по формам собственности:			
государственная	9830,5	43,6	39,9
частная	8295	36,8	28,8
совместная	98,8	0,4	3,5
иностранная	4318,7	19,2	27,8

***Источник:** расчёты автора по данным Агентства по статистике при Президенте РТ. Социально-экономическая деятельность. Д-2024. С-173.

Исходя из рассмотренных изменений в структуре инвестиций в основной капитал по источникам финансирования можно отметить следующую закономерность: положительным моментом является то, что удельный вес средств государственного бюджета постепенно сокращается, тогда как доля собственных средств предприятий и организаций, наоборот, имеет тенденцию к росту. Вместе с тем средства населения демонстрируют снижение, хотя на протяжении всего рассматриваемого периода они использовались более рационально и гибко, чем бюджетные ресурсы. Такая динамика свидетельствует о постепенном переходе инвестиционного процесса от преимущественно бюджетной модели к более децентрализованной, основанной на хозяйственной инициативе и саморазвитии предприятий.

Дальнейшему повышению эффективности инвестиционной деятельности должно способствовать совершенствование механизма отбора и принятия инвестиционных проектов, имеющих народнохозяйственное значение. Речь идёт о внедрении конкурсного порядка выбора проектов, точном определении прав и обязанностей всех участников - как разработчиков и исполнителей, так и инвесторов, - установлении понятных форм поддержки со стороны государства и гарантий для остальных инвесторов, участвующих в реализации проекта. В эту же систему должны входить и санкции (штрафы) за нарушение государственных стандартов, сроков строительства и иных обязательных нормативов.

Следует также учитывать, что в последние годы наблюдается распылённость капитальных вложений: значительная часть объектов остаётся незавершённой, а сроки строительства регулярно переносятся. Чтобы избежать распыления ресурсов и обеспечить завершённость проектов, целесообразно объединить соответствующие элементы государственных и региональных (областных) инвестиционных программ, а также отраслевого финансирования в рамках единого целевого фонда. В условиях Республики Таджикистан такую роль может выполнять, к примеру, фонд областного (районного) развития, через который можно аккумулировать ресурсы и направлять их на приоритетные и реально реализуемые объекты.

Таблица 3. - Структура государственного финансирования в сферу сельского хозяйства Республики Таджикистан

Годы	Финансирование по отраслям экономики	%	
		В сельское хозяйство	К общему объёму финансирования
2014	7492,7	15,5	0,20
2015	9749,9	73,0	0,75
2016	11179,7	73,5	0,65
2017	11371,6	98,7	0,87
2018	13361,0	23,1	0,17
2019	12517,8	33,2	0,26
2020	11755,6	12,7	0,11
2021	15124,9	15,3	0,10
2022	16655,2	104,5	0,63
2023	36430,4	105,1	0,70
2024	40110,2	109,9	0,75
С 2024на 2014 в %	222,2	-18,0	-0,08

***Источник:** расчёты автора по статистическому ежегоднику Республики Таджикистан, Душанбе-2023. С. 488-489.

Одним из наиболее значимых источников финансирования инвестиций в условиях перехода к рыночной экономике выступают внебюджетные средства. В их составе для предприятий первостепенное значение имеют собственные источники - те средства, которые формируются внутри хозяйства и не зависят от текущего состояния бюджета. В странах с развитой рыночной системой уровень самофинансирования считается достаточным и свидетельствующим о высокой устойчивости предприятия, если доля собственных источников достигает 65% и более от общего объёма инвестиционных затрат. Напротив, увеличение доли государственного финансирования в капитале частной компании в этих странах зачастую трактуется деловыми кругами как повышения её рыночного статуса, и потому бюджетные средства там стремятся использовать лишь временно, с тем чтобы в дальнейшем вновь выйти на высокую долю самофинансирования.

Для предприятий и организаций, работающих в рыночных условиях, прибыль и амортизационные отчисления являются базовыми, «естественными» источниками инвестирования. Это логично, поскольку в рыночной экономике главной целью предприятия выступает получение максимальной прибыли, а уже из прибыли формируется значительная часть ресурсов, которые могут быть направлены на расширенное воспроизводство, модернизацию оборудования и внедрение новых технологий.

Не менее важным остаётся и амортизационный механизм. Как показывают статистические данные, амортизационные отчисления, как правило, не включаются в состав накапливаемой части национального дохода, а относятся к фонду возмещения предприятия. Из этого следует, что амортизация по своей экономической природе должна использоваться, прежде всего, для восстановления средств производства, изношенных или полностью потреблённых в ходе производственного процесса. Только при условии целевого использования амортизационных сумм обеспечивается реальное обновление основных фондов и создаются предпосылки для последующего привлечения внешних инвестиций на уже модернизированную базу.

Таблица 4. - Динамика дебиторской и кредиторской задолженности в промышленных предприятиях Республики Таджикистан

(млн. сомони)

Показатели	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2024 в % к 2019 году

Кредиторская задолженность	51863,3	882268,4	239996,4	39211,7	78920,9	76309,3	147,1
Из них просроченные	1509,0	2087,8	147,3	1817,1	1507,4	1926,8	127,7
Задолженность поставщикам	15964,1	31665,9	8878,4	9230,9	26801,3	28763,2	180,1
Дебиторская задолженность	12100,8	27414,2	14476,5	16473,5	21947,4	22993,9	1,9 раза
Из них: просроченные	3045,1	652,7	140,1	-51,3	2937,2	1342,3	-44,0
Задолженность показателей	9094,4	9436,4	2458,7	5091,8	5595,6	7050,8	-77,5

***Источник:** составлено автором по статистический ежегодник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Промышленность. 2025.-С. 689. (40)

Кредит в инвестиционной деятельности выступает особым источником, потому что к нему всегда привязаны три условия: деньги нужно вернуть, сделать это в установленный срок и с доплатой. Процент по займу в этом смысле и есть та минимальная доходность, ниже которой проекту пользоваться кредитом уже невыгодно: если хозяйство заработает меньше, чем стоит кредит, оно фактически финансирует банк, а не себя. Размер ставки меняется в зависимости от срока, суммы, обеспечения и риска проекта.

Для сельского хозяйства это ощущается сильнее, чем для других отраслей. Наше аграрное производство тянет большую часть сезонных затрат именно за счёт банковских средств - по оценкам специалистов, в отдельные годы свыше двух третей (около 70%) расходов сельхозпроизводителей закрывается кредитами. Это не от хорошей жизни, а потому что у сельского хозяйства длинный цикл (сначала посеять и вложиться, потом ждать урожай), плюс зависимость от агроклимата, плюс разброс полей и удалённость от транспортных артерий - всё это требует денег «сейчас», а доход приходит «потом». Поэтому без кредита сезон просто не профинансируешь.

Отсюда и двоякость кредитного метода: с одной стороны, он реально расширяет инвестиционные возможности хозяйства — можно купить технику, внедрить орошение, начать переработку, даже если своих денег нет. Но, с другой стороны, любой заём тут же уменьшает будущую прибыль, потому что из выручки надо погасить тело кредита и проценты. Значит, когда в АПК принимают инвестиционное решение, нужно заранее проверять: выдержит ли проект такую кредитную нагрузку, особенно если год окажется неурожайным или цена на продукцию просядет.

При этом наша позиция по вопросу финансовой устойчивости несколько отличается от распространённого подхода. Под финансовым состоянием мы предлагаем понимать степень обеспеченности деятельности предприятия собственными ресурсами. В этом смысле действительно финансово устойчивым следует считать такое хозяйство, которое способно финансировать свою деятельность преимущественно за счёт собственных средств. И наоборот: по мере того как доля заёмного капитала в структуре активов увеличивается, финансовая устойчивость предприятия закономерно снижается.

Подводя итоги проведённого исследования, можно отметить, что отдельные направления аграрного производства в республике по-прежнему демонстрируют приемлемую рентабельность и, следовательно, могут рассматриваться инвесторами как достаточно привлекательные объекты для вложения капитала. Однако в целом, если сравнивать сельское хозяйство с другими секторами экономики, инвестиционная привлекательность аграрного производства из года в год снижается, что неминуемо ведёт к сокращению потенциального объёма инвестиций, направляемых в отрасль.

В то же время анализ фактического состояния инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве показал, что капитальные вложения остаются, по сути, единственным реальным источником обновления материально-технической базы производителей. Именно их резкое сокращение в первые годы рыночных реформ и обусловило отставание аграрного сектора от общей динамики экономического развития Республики Таджикистан. Причём это сокращение оказалось для сельского хозяйства более болезненным, чем для других отраслей, из-за отраслевой специфики:

сезонности, длительного производственного цикла, зависимости от природных факторов и более слабой финансовой базы хозяйств.

В условиях трансформации экономических отношений сельхозпроизводители были вынуждены искать резервы уже внутри производства: повышать эффективность использования имеющихся ресурсов, переходить к технической и технологической модернизации, а также оптимизировать численность занятых. Эти меры, хотя и носили зачастую вынужденный характер, привели к заметному росту производительности труда в сельскохозяйственных предприятиях, что подтверждает способность отрасли адаптироваться при наличии целенаправленной инвестиционной поддержки.

Выводы

1. Инвестиционная активность аграрного сектора остаётся недостаточной. Несмотря на наличие отдельных рентабельных подотраслей (хлопководство, садоводство, традиционное животноводство), в целом сельское хозяйство уступает другим секторам по привлекательности для вложения капитала, что ведёт к ежегодному сокращению потенциальных инвестиций в отрасль.

2. Капитальные вложения — ключевой источник изменений.

Падение объёмов инвестиций в первые годы реформ стало основной причиной технологического отставания сельского хозяйства от общего развития экономики Республики Таджикистан; в отличие от других отраслей, аграрный сектор ощутил это сокращение наиболее остро.

3. Структура источников финансирования несбалансирована. При стратегическом характере сельского хозяйства значительная часть средств на обновление техники и инфраструктуры формируется из частных и внебюджетных фондов, тогда как доля государственных вложений остаётся сравнительно низкой [5, с. 76].

4. Инвестиционный климат требует доработки. Нестабильность социально-экономической среды, сложность процедур создания СП, ограниченные налоговые льготы и слабое информирование иностранных инвесторов сдерживают приток долгосрочного капитала, несмотря на принятые организационно-экономические меры [5, с. 86].

5. Повышение эффективности возможно через комплекс мер. Расширение практики инвестиционного налогового кредита, развитие лизинга, конкурсный отбор проектов с госгарантиями, а также объединение разрозненных гос- и региональных программ в единые фонды развития способны обеспечить завершённость проектов и повысить возвратность вложений [4, с. 88].

Литература

1. Базаров Ш.Ш, Эргашев А. Пути повышения эффективности использования инвестиций в сельском хозяйстве. Душанбе: НАСИП-АПК, 2009,- 124 стр.
2. Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования /Пер. С англ. М.: Дело, 1997.с.87
3. Петриков А.В., Узун В.Я., Максимов А.Ф., Могилевцев В.И., Шагайда Н.И., Янбых Р.Г. и др., Механизмы устойчивого сельского развития. Часть 1. Обеспечение занятости и повышение доходов сельского населения. Методическое пособие, ФЕНУ «Росинформагро- тех», Москва, 2003.с-73
4. Кудратов Р.Р. Оценка инвестиционной привлекательности сельского хозяйства Республики Таджикистан [Текст] / Р.Р. Кудратов, Ф.Р. Кудратова // Финансово-экономический вестник, 2019. – №3(19). – С. 27-35.
5. Р. Рахмазода Кудратова Ф.Р. Инвестиция в аграрный сектор Таджикистан: эффективное направление и его перспективы. монография // ТФЭУ Душанбе. Инфон - 2021, – С – 160.
6. Стратегия развития зеленой экономики Р.Т. Д-2023-2037 гг. 171 (С-106).
7. Кудратов Р.Р Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства. Душанбе, из-во «Статус» 2005, с-120.
8. Программа реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012-2022 годы» (Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2012 года №383). - http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=54824 (дата обращения 20. 08.2021 г.3)

Сведения об авторах

About the author

Маълумот дар бораи
муаллифон

Пиризода Джалил Сафар-
Директор Института экономики и
систематических исследований
развития сельского хозяйства
Академии сельскохозяйственных
наук Таджикистана. Адрес: г.
Душанбе, улица Хаёти нав, 306.
тел: 907022000, Email:
farzona070489@ru

Кудратова Фарзона
Рустамовна- Кандидат
экономических наук, доцент
кафедры финансы Таджикского
государственного финансово-
экономического университета.
Адрес: г. Душанбе 734067, улица
Нахимов 64/14 тел: 907022000,
Email: farzona070489@ru

Pirizoda Jalil Safar- Director for
the Institute of Economics and
Systematic Research of
Agricultural Development of the
Academy of Agricultural Sciences
of Tajikistan. Address: Dushanbe,
Khayoti nav street, 306. cell: +992
907022000, Email:
farzona070489@mail.ru

Qudratova Farzona
Rustamovna- Candidate of
Economic Sciences, of the
“Finance” department of the Tajik
state of financial-economics
university. Address: Tajikistan,
Dushanbe 734067, Nakhimov
street 64/14 cell: +992 907022000,
Email: farzona070489@mail.ru

Пиризода Чалил Сафар-
Директори Институту иқтисодиёт
ва тадқиқоти систематикии
рушди кишоварзии Академияи
илмҳои кишоварзии Тоҷикистон.
Суроға: кӯчаи Хаёти Нав, 306,
Душанбе. Тел.: 907022000,
почтаи электронӣ:
farzona070489@ru

Кудратова Фарзона
Рустамовна- доктори илмҳои
иқтисодӣ, дотсенти кафедраи
молияи Донишгоҳи давлатии
молия ва иқтисоди Тоҷикистон.
Суроға: кӯчаи Нахимов, 64/14,
Душанбе, 735700. Тел.:
907022000, почтаи электронӣ:
farzona070489@ru

УДК: 339

СТРУКТУРНЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ ВСЛЕДСТВИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Рустам Р.

Сулаймонзода Ш.Ф.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье рассмотрены основные направления активизации промышленной политики государства в условиях перехода республики к зеленой экономике. В том числе, в статье дан респотретивный анализ развития промышленности и взгляды таджикских учёных.

В статье проведён анализ макроэкономических показателей за последние годы. В заключении дан вывод авторов по развитию отраслей, с большой добавленной стоимостью, в условиях перехода экономики республики на зеленую экономику.

В том числе в ней рассмотрены вопросы институциональной среды, организация промышленных кластеров, преимущество инвестиционных проектов, по созданию промышленных предприятий, внедрение современных инновационных технологий, разработка и внедрение стимулирующих механизмов внедрения научных результатов.

Ключевые слова: зелёная экономика, промышленная политика, стратегические цели, валовый внутренний продукт, пропорции промышленного производства, материальные активы, рыночная мотивация, инновации, экологизация производства.

Для цитирования: Рустам, Р. Структурные преобразования в региональной экономике вследствие реализации промышленной политики в условиях перехода к зелёной экономике / Р. Рустам, Ш. Ф. Сулаймонзода // Финансово-экономический вестник. – 2026. – №. 1. – С. 28-34.

STRUCTURAL TRANSFORMATIONS IN THE REGIONAL ECONOMY DUE TO THE IMPLEMENTATION OF INDUSTRIAL POLICY IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO A GREEN ECONOMY

Rustam R.

Sulaymonzoda Sh.F.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. This article examines the main areas of structural reform in the industry of the Republic of Tajikistan in the context of the transition to a green economy. It addresses the challenges of structural reform in the industrial sector, namely: the development of the agro-industrial complex, food industry, and light industry; addressing road construction issues; and developing the fuel and energy sector. The article also provides proposals for structural reform of the industrial sector of the Republic of Tajikistan in the context of the transition to a green economy.

It also examines issues of the institutional environment, the organization of industrial clusters, the advantages of investment projects for the creation of industrial enterprises, the introduction of modern innovative technologies, and the development and implementation of incentive mechanisms for the implementation of scientific results.

Keywords: green economy, structural reform, gross domestic product, long-term programs, investment inflow, national policy, innovation, reproduction process.

Постановка вопросов. В послании Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики страны» в 2018 году, ускоренная индустриализация страны провозглашена четвертой национальной и стратегической целью страны. Такой шаг был предпринят для обеспечения перехода экономики страны от аграрно-промышленной модели к индустриально-аграрной и с учётом значимости промышленности в решении социально-экономических вопросов, выполнения обязательств страны по достижению Целей Устойчивого Развития. «Для достижения этой цели были приняты Стратегия промышленного развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы. В связи с этим, в очередном послании Президента Республики Таджикистан от 26 декабря 2021 года, 2022-2026 годы были объявлены: «Годами развития промышленности» [11. С-7].

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические и практические

исследования вопросов связанных с нашей тематикой рассмотрены и изучены в работах отечественных и зарубежных ученых как: Азизов Ф.Х., Умаров Х.У., Пириев Дж. С., Раҳимов Ш.М., Нутенко Л.Я., Мирсаидов С. А., Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р., Низомова Т.Дж. и др.

Цель статьи – изучение структурных изменений в региональной экономике в результате реализации промышленной политики в контексте перехода к «зеленой» экономике.

Изложение основного материала. В развитых индустриальных странах главным источником финансирования, научно-технических мероприятий в условиях перехода к зеленой экономике, являются внутренние поступления (прибыль и амортизация), на которые приходится в среднем 50-60 процентов всех инвестиций, доля внешних источников составляет 40-50%. Механизм же ускоренной амортизации, предоставляющей право переводить часть прибыли в необлагаемые налогом амортизационные издержки и широко распространенный в индустриальных странах, используется лишь как метод уклонения от уплаты части налогов и как средство текущих платежей, в том числе и выплаты заработной платы. А между тем эффективное включение фонда амортизации в инновационно-воспроизводственный процесс, могло бы стать значительным фактором экономического роста. Амортизационная политика тесно связана с налоговой, и во многом ее недостатки объясняются, несовершенством и незавершенностью налоговых реформ в республике.

В статье использованы методы систематического поиска и контент анализа научных публикаций по демографическому переходу в Таджикистане для выявления основных тенденций и закономерностей. Метод системного анализа применялся для оценки динамики демографических процессов, а аналитический метод — для изучения показателей рождаемости, смертности и естественного прироста населения. Сравнительный анализ отечественных и зарубежных исследований позволил определить особенности демографического перехода в Республике Таджикистан. Источниками статистической информации служили данные Агентства по статистике при Президенте Таджикистана и база отдела демографических исследований ИЭД НАНТ.

При этом, производство промышленной продукции в 2021 году достигла 38 826,1 млн. сомони, где в структуре промышленности доля обрабатывающей промышленности составляет 57,5 процентов, горнодобывающей промышленности - 21,6 процентов, электроснабжения, газа, пара и очистки воздуха - 20,4 процентов, водоснабжения, очистки, переработки отходов и доступа к вторичной переработке - 0,5 процентов.

Главной целью «...ускоренной индустриализации страны является формирование конкурентоспособной национальной промышленности и на этой основе повышение качественного уровня всей национальной экономики и обеспечение повышения благосостояния народа» [5.171. С-80].

В рамках реализации цели ускоренной индустриализации страны ожидается, что к 2030 году доля промышленности в ВВП достигнет 30 процентов, и наряду с достижением этого показателя важное значение имеет внедрение «зелёной» экономики в промышленности.

В 2021 году число промышленных предприятий достигло 2386 единиц, в том числе 291 предприятий добывающей промышленности, 1931 предприятий обрабатывающей промышленности, 72 предприятия в области электро-газо-пароснабжения и очистки воздуха, 92 предприятия работают в сфере водоснабжения, очистки, переработки отходов и доступа к вторичной переработке. В течение следующих пяти лет (до 2026 года) планируется создать более 870 промышленных предприятий (в среднем 175 предприятий в год) и увеличить объём промышленного производства до 95 миллиардов сомони».

В то же время негативное влияние на окружающую среду оказывают отходы химических предприятий, которые составляют 35 тыс. тонн твёрдых отходов в год. В связи с этим, в процессе развития «зелёной» экономики приоритетным направлением считается переработка твёрдых бытовых и производственных отходов».

Решение создавшихся в республике проблем выдвигает в число приоритетных следующие направления структурной перестройки в условиях перехода к зеленой экономике:

- развитие отраслей агропромышленного комплекса, пищевой и легкой промышленности, обеспечение населения продуктами питания и одеждой, а промышленность – сельскохозяйственным сырьем. Кроме того, это позволит решить проблему рационального использования трудовых ресурсов;

- решение проблемы дорожного строительства, направленного на увеличение сети высококачественных автомобильных дорог, связывающих как промышленные центры, сельскохозяйственные и сырьевые районы, так и районы интенсивного жилищного строительства;

-развитие отраслей топливно-энергетического комплекса, учитывая значимость этих отраслей как поставщиков энергии, топлива и сырья для производственной и социальной сферы, представляется целесообразным включение этих отраслей в число приоритетных» [5.171. С-71].

Также прослеживается положительная тенденция увеличения количество предприятий по переработке пищевых продуктов, предприятия по переработке, машиностроение и др. отрасли.

Таджикистан по характеру поверхности типично горная страна с отметками абсолютных высот от 300 до 7495 метров, 93 процента ее территории занимают горы, относящиеся к высочайшим горным системам Средней Азии, Тянь-Шанской и Памирской.

Климат субтропический - январь от +220 (Пяндж) до -610 (озеро Булункул), июль от - 80 (озеро Булункул) до +450 (Пяндж).

По гидоресурсам Республика Таджикистан занимает второе место в СНГ, после России. Основными водосборниками являются ледники. Самой крупной ледниковой системой является Памир, площадь оледенения которого в пределах СНГ равна 8041 кв. км. Число зарегистрированных ледников на Памире составляет 1085.

Таблица 1. – Структура производства валового внутреннего продукта в Республике Таджикистан

Показатели \ годы	1991	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>в том числе:</i>						
производство товаров	73,1	53,8	56,4	57,5	57,6	48,4
производство услуг	25,4	36,5	34,6	32,9	33,3	41,5
чистые (за вычетом субсидий) налоги на продукты	1,5	9,7	9,0	9,6	9,1	10,1

***Источник:** составлено автором по статистический ежегодник агентство по статистике при Президенте РТ. Душанбе- 2024. С- 217.

Принятие и реализация ряда долгосрочных программ позволило Правительству Республики Таджикистан обеспечить устойчивый рост национальной экономики на уровне 7,5% годового роста за последние десять лет.

Проведенные исследования показывают, что структура производства валового внутреннего продукта за последние годы резко изменилось (таблица 1.).

Региональная политика, проводимая в советские годы, дала свои положительные результаты. Во многих регионах было создана мощная промышленная база с развитой инфраструктурой, прежде всего социальной. После приобретения независимости в республике началась приватизация бывших промышленных предприятий. Но, однако надо отметить, что в девяностые годы в стране шла гражданская война [3. 160. С-61].

Однако не смотря на данную ситуацию Правительство республики предприняло ряд шагов по восстановлению прежних промышленных предприятий [2.351. С-171].

В структуре промышленного производства наибольшей удельный вес занимает текстильное и швейное производство, которая в среднем по регионам составляет 7,5%. Надо отметить, что в структуре промышленного производства произошли структурные сдвиги в сторону химического производства, которая имеет тенденцию к росту [6. 265 С-43].

Анализ производства ВВП по видам экономической деятельности показывает, что многие отрасли (сельское хозяйство, промышленность, строительство, торговля, транспорт, финансовая деятельность имеют тенденции к росту (таблица 2.).

Таблица 2. - Производство валового внутреннего продукта на основании Международного классификатора видов экономической деятельности (ОКЭД)

(млн. сомони)

Показатели \ годы	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,5
Сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство, рыболовство и рыбоводство	16507,9	19050,5	22690,7	27104,8	91769,7
Промышленность, включая энергетику	3505,5	3890,1	4189,5	4728,3	4631,0
Строительство	9281,2	8863,7	11417,3	13250,1	10313,2
Торговля, ремонт автомобилей, бытовых товаров и предметов личного пользования, гостиницы и рестораны	8764,1	8978,4	10956,0	13042,0	17005,7
Транспортная деятельность и хранение грузов	4829,2	3818,8	3735,0	4401,1	10099,8
Финансовая посредничество и страхование, операция с недвижимым имуществом и аренда	1925,1	2157,1	2055,7	4066,6	845,6
Государственное управление; обязательное социальное обеспечение	2139,9	2247,4	2411,3	2620,7	6969,1
Образование	37326	4086,8	4778,7	5058,3	7592,4
Здравоохранение и предоставление социальных услуг	1651,2	1842,9	2072,3	2146,1	3008,4
Косвенно измеряемые услуги финансового посредничества (-)	-580,0	-607,0	-602,0	-935,0	-
Налоги на продукты	7827,1	7718,0	9882,8	10958,0	13443,0
Субсидии на продукты (-)	134,4	175,3	184,3	270,6	286,9

***Источник:** составлено автором по статистический ежегодник агентство по статистике при Президенте РТ. Душанбе- 2024. С- 219.

Данные таблицы 2. показывают, что производство ВВП по видам экономической деятельности имеют тенденцию к росту. Так за 2019-2023 годы валовый внутренний продукт страны увеличился на 65,3 процента. За этот период промышленность 32,1, сельское хозяйство и лесное хозяйство, рыбоводство в 5,6 раза, логистика 62,1 раза, государственное управление, обязательное социальное обеспечение в 3.2 раза, здравоохранение и представление социальных услуг 182,2 %.

Однако подход с позиций отрицания оказывается непродуктивным как в управленческих структурах, так и в производственной реструктуризации. По-видимому, управленческая система в переходных условиях должна строиться на основе принципа многоаспектности, что предполагает отказ от крайних решений и использование в каждом конкретном случае собственного подхода к решению проблем в сфере управления [1.171. С-71].

Таблица 3. - Индексы общего объема производства промышленной продукции в Республике Таджикистан

Продукция \ годы	1991	2019	2020	2021	2022	2023
2017	54,3	79,9	73,4	60,8	55,4	50,8
2018	32,3	88,3	81,2	67,2	61,3	56,2
2019	143,3	100,0	91,9	76,1	69,4	63,6

2020	13,4	108,8	100,0	82,8	75,5	69,2
2021	104,9	131,4	120,8	100,0	91,2	83,6
2022	-	174,2	132,5	109,7	100,0	91,7
2023	-	276,0	158,5	119,6	109,0	100,0

***Источник:** рассчитано автором по статистическому сборнику Агентство по статистике при Президенте РТ. Промышленность Республики Таджикистан 2024 год. С-14.

Индексный анализ таблицы 3. динамики общего объема промышленной продукции в Республике Таджикистан показывает, что темпы прироста производства в последние годы имеют тенденцию к росту.

Как мы указали выше Правительство Республики Таджикистан в последние годы увеличило приток инвестиций в сфере с большой добавленной стоимостью. Анализ этих тенденций показывает, что за последнее пять лет добывающая промышленность увеличила объем производимой продукции на 13,1 добыча неэнергетических материалов увеличилось соответственно на 15,4%, в том числе, производство пищевых продуктов на 26,5%, машиностроительная на 18,2 процентов [11. С-6].

Однако надо отметить, что отрасли занимающихся обработкой древесины и изделий из дерева за последние пять лет, уменьшили объем производства на 20%, а производство и распределении электроэнергии воды, газа и тепла за последние годы уменьшилось на 22%.

Таблица 4. - Объем промышленной продукции по основным отраслям промышленности в ценах соответствующих лет в условиях перехода к зеленой экономике

(млн. сомони)

Продукция \ годы	2019	2020	2021	2022	2023	2023 в % к 2019 году
Вся промышленность	27613	30890	38829	43025	46857	170,0
Добывающая промышленность	4853	4309	8409	8906	9336	192,0
из неё: добыча энергетических материалов	377	429	485	582	578	153,3
Добыча неэнергетических материалов	4476	3880	7924	8324	8758	195,7
Обрабатывающая промышленность	15952	19054	22313	26497	28537	178,9
из неё: производство пищевых продуктов, включая напитки и табака	5399	7089	7608	10383	11621	2,2 раза
текстильное и швейное производство	2636	2870	4096	4720	4500	170,1
Производство кожи, изделий из кожи и Производство обуви	71	91	120	137	133	187,3
Обработка древесины и производство изделий из дерева	148	142	125	147	203	137,2
целлюлозно-бумажное производство, издательская и полиграфическая деятельность	260	182	210	272	417	160,4
производство нефтепродуктов	127	87	123	77	85	-66,9
Химическое производство	154	182	268	439	602	3,9 раза
Производство резиновых и пластмассовых изделий	265	291	390	524	533	2,0 раза
Производство прочих неметаллических интервальных	2593	2713	2856	2924	3122	120,4

продуктов						
металлургическое производство и производство готовых металлических изделий	3874	4978	5967	6093	6486	167,4
машиностроение	308	291	392	588	627	2,0 раза
прочие отрасли промышленности	117	138	158	193	208	177,8
Производство и распределение электроэнергии, воды, газа и тепло	6808	7527	8107	7622	8984	132,0

***Источник:** рассчитано автором по статистическому сборнику Агентство по статистике при Президенте РТ. Промышленность Республики Таджикистан 2024 год. С- 15.

Так согласно данным за 2019-2023 годы (таблица 4.) объём промышленной продукции по основным отраслям промышленности в целом увеличился на 70%. Для достижения целевых индикаторов были привлечены инвестиции в отрасли с большой добавленной стоимостью.

В стратегии национального развития Республики Таджикистан на период до 2030 года предусмотрен переход от аграрной модели к промышленно-аграрной, что предполагает довести уровень промышленности от 13,5% в 2015 году к 30% от валового внутреннего продукта.

Подводя итоги авторов, нужно подчеркнуть, что политика предстоящих преобразований в промышленности в условиях перехода к зеленой экономике должна быть нацелена на решение следующих задач:

- ❖ удовлетворение потребностей населения в продовольствии, одежде, жилье, медикаментах и др.;
- ❖ обеспечение рационального уровня занятости;
- ❖ создание среды для привлечения инвестиций.

В развитых индустриальных странах главным источником финансирования, научно-технических мероприятий в условиях перехода к зеленой экономике, являются внутренние поступления (прибыль и амортизация), на которые приходится в среднем 50-60 процентов всех инвестиций, доля внешних источников составляет 40-50%. Нерациональная политика в этом вопросе в республике приводит к тому, что амортизационные отчисления не выполняют своей основной функции – источника обновления основных фондов.

Механизм же ускоренной амортизации, предоставляющей право переводить часть прибыли в необлагаемые налогом амортизационные издержки и широко распространенный в индустриальных странах, используется лишь как метод уклонения от уплаты части налогов и как средство текущих платежей, в том числе и выплаты заработной платы. А между тем эффективное включение фонда амортизации в инновационно-воспроизводственный процесс, могло бы стать значительным фактором экономического роста. Амортизационная политика тесно связана с налоговой, и во многом ее недостатки объясняются, несовершенством и незавершенностью налоговых реформ в республике.

Как мы указали выше Правительство Республики Таджикистан в последние годы увеличило приток инвестиций в сферы с большой добавленной стоимостью. Анализ этих тенденций показывает, что за последнее пять лет добывающая промышленность увеличила объём производимой продукции на 13,1 добыча неэнергетических материалов увеличилось соответственно на 15,4%, в том числе, производство пищевых продуктов на 26,5%, машиностроительная на 18,2 процентов.

Однако надо отметить, что отрасли занимающихся обработкой древесины и изделий из дерева за последние пять лет, уменьшили объём производства на 20%, а производство и распределении электроэнергии воды, газа и тепла за последние годы уменьшилось на 22%.

Литература

1. Азизов Ф.Х., Умаров Х.У. Устойчивое развитие аграрного сектора экономики страны// Монография-Москва: Экономическое образование, 2018.-212 С.

2. Пириев Дж. С. Совершенствование размещения отраслей сельского хозяйства Таджикистана в новых условиях хозяйствования / Дисс.на соиск. уч. степени д.э.н. – Душанбе, 2004. – 351 с.
3. Рахматзода Р., Кудратова Ф.Р., Инвестиции в сельское хозяйство Таджикистана: эффективность, направления и перспективы: монография // Рахматзода Р., Кудратова Ф.Р., «Инфорн» Душанбе- 2021 год с.- 160 (3.11).
4. Рахимов Ш.М. Возрождение и развитие промышленности Таджикистана в переходный период. Дисс. на соискание... д.э.н.- М., 2001. – 290 с.
5. Стратегия развития зеленой экономики Р.Т. Д-2023-2037 гг. 171 (С-71).
6. Нутенко Л.Я. Промышленная политика Бразилии: книга / Л.Я. Нутенко // научные статьи Латинская Америка. - 2015. - N 10. - С. 43.
7. Мирсаидов С. А. Закономерности развития земельных отношений и механизмы их регулирования в аграрном секторе экономики (на материалах Республики Таджикистан) Дисс. док.эк. наук., 08.00.01. Душанбе, 2006. - 329с.
8. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: // Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Пер. С англ. Со 2-го изд. - «Дело ЛТД», М.: 1993. -264с.
9. Низомова Т.Дж. Реконструкция промышленных предприятий переходной экономики // монография – Душанбе- «Ирфон» 2005. С.-130.
10. Эпштейн Д.Б. Управление крупными сельскохозяйственными предприятиями и их эффективность [На примере Ленинградской обл.] Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий: // Эпштейн Д.Б. N 3. М.: - 2005. с. – 204.
11. Послание Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, 21 декабря 2021.

Сведения об авторах

About the authors

Маълумот дар бораи муаллифон

Рустам Рахматзода-доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа и статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимов. 64/14. Тел: 555022000, 907708950. Email: farzona070489@ru

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс-Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры биржевой деятельности, докторант кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Электронная почта: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Rustam Rakhmatzoda-Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Analysis and statistics at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street. 64/14. Tel.: 555022000, 907708950. Email: farzona070489@ru.

Sulaymonzoda Shuhrat Firdavs-Tajik State University of Finance and Economics, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Stock Exchange Activities, Doctoral Candidate of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street. 64/14. Tel.: (+992) 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Рустам Рахматзода-доктор илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, Тел.: 555022000, 907708950. Почтаи электронӣ: farzona070489@ru

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс-Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти биржавӣ, унвонҷӯ-докторанти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Почтаи электронӣ: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

УДК: 338.001.36

ХУСУСИЯТИ ТАШАККУЛЁБИИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ

Содиқов М.С.

Нусратуллозода Н.Н.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии хусусияти ташаккулёбии соҳибкории истеҳсоли дар кишварҳои хориҷӣ бо дар назардошти татбиқи он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтааст. Инчунин дарч гардидааст, ки дар шароити кунунӣ соҳибкории истеҳсолиро як навъи пешбарандаи соҳибкорӣ номидан мумкин аст. Дар ин ҷо истеҳсоли маҳсулот, молҳо, ва дигар намуди корҳо амалӣ мегарданд, хизматрасонии гуногун ва арзишҳои муайяни маънавӣ ба вучуд меоянд. Аз нуктаи назари омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ таҳлили махсусияти фаъолияти хоҷагидорӣ кишварӣ Кореяи ҷанубӣ низ ҷолиб арзёбӣ мегардад. Таҳлили рушди соҳибкорӣ истеҳсоли дар ин кишвар нишон медиҳад, ки чораҳои давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои таъмини рушди муносибатҳои истеҳсоли заминаи устувор гузошт.

Калидвожаҳои асосӣ: соҳибкорӣ истеҳсоли, хусусияти ташаккулёбӣ, муносибатҳои истеҳсоли, самаранокӣ иқтисодӣ, танзими давлатӣ, таҷрибаи хориҷӣ, равишҳои молиявӣ, маҳсулоти тайёр, муносибатҳои пулӣ, истеҳсоли маҳсулот, рақобати солим.

Барои иқтибос: Содиқов, М. С. Хусусияти ташаккулёбии соҳибкорӣ истеҳсоли дар кишварҳои хориҷӣ / М. С. Содиқов, Н. Н. Нусратуллозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 35-40.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Содиқов М.С.

Нусратуллозода Н.Н.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В данной статье анализируются и изучаются основные аспекты формирования производственного предпринимательства в зарубежных странах с учетом его реализации в условиях Республики Таджикистан. Также отмечается, что в современных условиях производственное предпринимательство можно назвать ведущим типом предпринимательства. Здесь осуществляется производство продукции, товаров и других видов работ, предоставляются различные услуги и формируются определенные моральные ценности. С точки зрения изучения опыта зарубежных стран также представляется интересным анализ специфики экономической деятельности в Южной Кореи. Анализ развития производственного предпринимательства в этой стране показывает, что государственные меры по поддержке предпринимательства заложили прочную основу для обеспечения развития производственных отношений.

Ключевые слова: производственное предпринимательство, природа формирования, производственные отношения, экономическая эффективность, государственное регулирование, зарубежный опыт, финансовые подходы, готовая продукция, денежно-кредитные отношения, производство продукции, здоровая конкуренция.

ORGANIZATIONAL FEATURES OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP IN FOREIGN COUNTRIES

Sodikov M.S.

Nusratulozoda N. N.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. This article analyzes and examines the key aspects of the development of manufacturing entrepreneurship in foreign countries, taking into account its implementation in the Republic of Tajikistan. It also notes that, in modern conditions, manufacturing entrepreneurship can be considered the leading type of entrepreneurship. It involves the production of goods, products, and other types of work, the provision of various services, and the development of certain moral values. From the perspective of studying the experience of foreign countries, an analysis of the specifics of economic activity in South Korea is also of interest. An analysis of the development of manufacturing entrepreneurship in this country shows that

government measures to support entrepreneurship have laid a solid foundation for the development of industrial relations.

Keywords: manufacturing entrepreneurship, nature of development, industrial relations, economic efficiency, government regulation, international experience, financial approaches, finished goods, monetary relations, production, healthy competition.

Гузориши масъала. Дар шароити рушди муносибатҳои истеҳсоли омузиш ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои муваффақ дар самти соҳибкории истеҳсоли аз нуқтаи назари рушди истеҳсолоти молҳои воридотивазкунанда ва ба содиротнигаронидашуда барои ҳар як кишвар ҷолиб арзёбӣ мегардад. Маҳз дар заминаи рушди ҳамкориҳои судманди иқтисодӣ ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои тараққикарда таъмини рушди истеҳсолоти муосир ва дар заминаи он афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ имконпазир мегардад. Аз ин рӯ, омузиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар самти ташаққули иқтисодиёти рақобатпазир ва соҳибкории истеҳсоли дар шароити кунунӣ рузафзун боқӣ мемонад.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои рушди соҳибкории истеҳсоли дар қорҳои А.А.Мадаминов., Б. А Мулоҷонов., Д. М Аюбов., З.Х Лолаев., Л.И Абдуллоева., М.С. Содиков., Н.Ҳ. Қодирзода., С.Д. Комилов., Т.Д Низомова., Ф.М Имомёрбеков., Ҳ Абдурахмон., О. Д Шеркулов., Ф. Н Неъматуллозода ва дигарон баррасӣ гардидаанд.

Мақсади мақола. Ин аз асосноккунии масъалаҳои ташаққули соҳибкории истеҳсоли ҳамчун омили рушди иқтисодиёт ва тавсияҳо оид ба рушди минбаъдаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Олимон ва муҳаққиқони хориҷӣ оид ба рушди қорхонаҳои саноатии қорҳои зиёде нашр намуда, барои навсозии он дар кишвари дахлдор тадбирҳои гуногун пешниҳод кардаанд. Дар Тоҷикистон сатҳи рушди қорхонаҳои соҳибқорӣ ҳанӯз ҳам аз кишварҳои пешрафтаи иқтисодӣ хеле ақиб мемонад. Дастгирии давлат ба он, сарфи назар аз тадбирҳои андешидашуда, ҳанӯз ҳам қонеъкунанда барои рушди соҳа қарор дорад.

Аз ин лиҳоз, омузиши вазъи соҳибқорӣ дар кишварҳои хориҷӣ, таҳлили он ва имкони истифодаи ҷиҳатҳои тавоноии он дар амалияи ватанӣ барои илму амалияи ватанӣ аҳамияти хоса дорад. Ин ба мақомотҳои давлатӣ ва маҳаллӣ имкон медиҳад, ки барномаҳои гуногуни дастгирии соҳибқорӣ таҳия намоянд.

Бояд қайд кард, ки дар шароити кунунӣ соҳибкории истеҳсолиро як навъи пешбарандаи соҳибқорӣ номидан мумкин аст. Дар ин ҷо истеҳсоли маҳсулот, молҳо, ва дигар намуди қорҳо амалӣ мегарданд, хизматрасонии гуногун ва арзишҳои муайяни маънавӣ ба вучуд меоянд. Соҳибкории саноатӣ тавре, ки таҳлилҳо нишон медиҳанд дар таъмини сохтори гардиши тичорати мол ва густариши ҳамкориҳои судманди иқтисодиву тичоратӣ ва сармоягузорӣ саҳми басо калон дорад. Натиҷаи хамин аст, ки дар солҳои наздик ба инкишофи васеи соҳибкории саноатӣ диққати калон дода мешавад [1, с. 49].

Нақши давлат барои бомуваффақият амал кардани соҳибкории саноатӣ аз ҳалли вазифаҳои зерин иборат аст:

- 1) дастгирии давлатии молиявии соҳибкории саноатӣ;
- 2) танзими салоҳиятноки андоз;
- 3) таъмини ҳуқуқӣ ва иттилоотии соҳибкории саноатӣ.

Соҳибкории саноатӣ аз рӯи хусусиятҳои худ, на камтар аз дигар намуди фаъолияти хоҷагидорӣ, тавачҷӯи давлат ва дастгирии молиявиро тақозо мекунад. Инчунин дар шароити маҳдуд будани маблағҳои бучетӣ, дастгирии онҳо ба соҳибкории саноатӣ имкон медиҳад, ки ин соҳаи муҳими муосир сусти истифода шавад [2, с. 2].

Дар кишварҳои тараққикарда ба соҳибкории саноатӣ диққати махсус равона гардида, соҳаро ба вектори асосии рушди фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар табдил додаанд. Таъмини рушди соҳибкории саноатӣ пеш аз ҳама дар дастгирии бевоситаи давлат дар шакли дастгирии молиявӣ инфрасохторӣ ифода мегардад.

Масалан, низоми тақвияти давлатии соҳибқорӣ дар ИМА ҷузъиёти зеринро доро мебошад:

- молиявӣ (мавҷуд будани манбаҳои сершумори дастрасии сармояи кафолатнок);
- моддию техникӣ (ба иҷора супурдан ва аз ҷумла имконияти хариди воситаҳои истеҳсолот бо шароитҳои имтиёзнок);
- иттилоотӣ (таъмини имкониятҳои истифода бо шабакаҳои иттилоотӣ ва китобхонаҳои техникӣ);

-машваратӣ (рушди хидматҳои махсуси машваратӣ, ба ташкилотҳои корхонаҳои хурди инноватсионӣ оид ба масъалаҳои андозбандӣ, суғурта, банақшагирӣ, бозорбӣ, ҳисобу китоб, ба расмӣ доравардани патентҳо ва ғ) [3, с. 84].

Қайд кардан зарур аст, ки муваффақияти бисёре аз ширкатҳои инноватсионии амрикоӣ на танҳо бо мавҷудияти лабораторияҳои пуриқтидори илмӣ, балки бо он шарҳ дода мешавад, ки бисёр технологияҳо дар ибтидо ҳамчун як қисми барномаҳои давлатӣ таҳия карда шуданд. Ҳамин тариқ, технологияҳои асосие, ки тичорати Apple ва дигар ширкатҳои муваффақи амрикоӣ дар асоси онҳо сохта мешаванд - аз чипҳо то Интернет ва системаи ҷаҳонии ҷойгиршавӣ (GPS) - ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои тадқиқотии ҳукуматӣ сохта шудаанд.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз афзалияти бахши хусусӣ дар соҳаи инноватсионӣ дар Иёлоти Муттаҳида, давлат ба инноватсия тавассути фароҳам овардани муҳити танзими мусоид барои фаъолияти инноватсионии ширкатҳо ва маблағгузориҳои лоиҳаҳои инноватсионӣ таъсири назаррас мерасонад. Дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар ИМА барномаҳои федералии дастгирии соҳибкорӣ, низоми федералии шартнома (низоми хариди давлатӣ), имтиёзҳои андозро дар бар мегирад [5, с. 75].

Вобаста ба масъалаҳои самаранокии тадқиқоти илмӣ-таҳқиқотӣ бояд қайд кард, ки ширкатҳои хурди доништалаб назар ба консернҳои азим 24 маротиба бештар навоарӣ эҷод мекунанд. Татбиқи чунин чораҳои инноватсионӣ дар ИМА барои рушди соҳибкориҳои истеҳсолӣ заминаи устувор гузошта, барои рушди минбаъдаи он мусоидат мекунад. Бо иртибот ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки соҳибкориҳои истеҳсолӣ на танҳо дар пешрафт, балки дар тараққиёти хоҷагии кишлоқ, тараққиёти саноати мамлакат ва хизматрасонӣ нақши асосиро мебозад, зеро маҳсулоти дар саноат истеҳсолшуда дар доираи васеи соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ истифода бурда мешавад.

Инчунин дар баробари Амрико, таҷрибаи Чопон, ки яке аз кишварҳои тараққикарда ба шумор меравад, дар самти соҳибкориҳои саноатӣ низ дар ҷаҳон мавқеи махсусро ишғол менамояд. Дар ин кишвар соҳибкориҳои саноатӣ дар баробари мавҷудияти бизнеси калон корхонаҳои хурду миёна низ рушдёфта мебошанд.

Дар Чопон корхонаҳои хурду миёна дар асоси принсипи пудратӣ кор карда, дар саноати автомобилсозӣ, металлургияи сиёҳ ва ранга, электроникаи маишӣ ва асбобҳои оптикӣ маҳсулоти аълоифат мебароранд. Дар баробари ин дар кишвар дар саноати истеҳсолӣ зиёда аз 300 фирмаи хурду миёнаи Чопон ва тақрибан зиёда аз 1000 ширкати инноватсионии сармояи венчурӣ бомуваффақият фаъолият мекунанд.

Корхонаҳои саноатии хурд ва миёна барои ҷорӣ намудани соҳаҳои инноватсионии афкори илмӣ-техникӣ (технологияҳои бепартов ва одам, низоми автоматикунонидашудаи васеъ) ҳамчун майдони озмоиш хизмат карда метавонанд [7, с. 162].

Аз нуқтаи назари омузиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ таҳлили махсусияти фаъолияти хоҷагидорӣ кишвари Кореяи ҷанубӣ низ ҷолиб арзёбӣ мегардад. Таҳлили рушди соҳибкориҳои истеҳсолӣ дар ин кишвар нишон медиҳад, ки чораҳои давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои таъмини рушди муносибатҳои истеҳсолӣ заминаи устувор гузошт. Тадбирҳои дастгирии давлатии соҳибкориҳои Кореяи Ҷанубӣ аз инҳо иборатанд: сиёсати технологӣ, сиёсати молиявӣ, ташкили бизнес-инкубаторҳо, идоракунии инноватсия, сиёсати маркетинг, сиёсати кадрҳо ва монанди инҳо.

Давлат дар ин соҳа барномаҳои гуногунро амалӣ менамояд, ки ба самтҳои зерин аз қабili дастгирии навоариҳои технологӣ дар корхонаҳои хурду миёна, дастгирии муносибатҳои байни истеҳсолот, муассисаҳои илмӣ ва илмӣ, дастгирии тичоратикунониҳои технологияҳои таҳияшуда, ташвиқ намудани муассисаҳои давлатӣ барои истифодаи бучети худ барои дастгирии соҳибкориҳои истеҳсолӣ тамаркуз мекунанд [4, с. 71].

Дар кишвари Итолиё бошад, соҳибкориҳои саноатӣ дар корхонаҳои хурду миёна васеъ ба роҳ монда шудааст. Минтақаҳои саноатии Италия вазъиятро ба кулӣ тағйир доданд. Захираҳои фирмаҳои хурди истеҳсолӣ муттаҳид шуда, ба корхонаҳои хурд имкон медиҳад, ки дар иқтисоди кишвар нақши мустақил дошта, ба бозори хориҷӣ ворид шаванд. Дар натиҷа 60 минтақаи саноатӣ ба маблағи 70 млрд. долл. молҳои содироткунанда ва хизматрасониро тавлид мекунанд.

Ин қариб ҷорӣ тамоми экспорти Италияро ташкил медиҳад. Ва барои баъзе гуруҳҳои молҳо, масалан, маснуоти заргарӣ ин нишондиханда ба 70 фоиз мерасад. Рӯйхати пешсафронро ширкатҳои пеш мебаранд, ки гардиши солонашон ба даҳҳо миллион доллар мерасад. Ба ин рӯйхат на тандо корхонаҳои савдо, балки корхонаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти саноатӣ низ дохил мешаванд [9, с.54].

Аз кишварҳои собиқ шӯравӣ дар самти соҳибкории истеҳсоли Россия дар солҳои охир ба муваффақиятҳои калон ноил гашт. Умуман, корхонаҳои саноатӣ 27 фоизи тамоми корхонаҳои Россияро ташкил медиҳанд. Ҳиссаи соҳибкории саноатӣ дар ММД Русия ба ҳисоби миёна 27% -ро ташкил медиҳад [8]. Бояд қайд кард, ки Русия як кишвари дорои системаи пурқуввати иҷтимоӣ аст, ва шумораи зиёди одамоне, ки дар низоми маорифи он таълим дода шудаанд, аксар вақт майдони татбиқи худро на дар кишвари худ, балки дар иқтисоди ҷаҳонӣ пайдо мекунанд.

Соҳаи рушди соҳибкорӣ дар кишваре чун Русия бузург мебошад. Афзоиши баланди шугли саноат дар даҳсолаи якум ба даст оварда шуда, натиҷаҳои мусбати хеле баланд нишон дода шуд. Суръати афзоиши иқтисоди Русия (аз 6% то 8% дар як сол) мушоҳида гардид, ки дар он саҳми соҳибкории истеҳсоли калон мебошад [6, с. 178].

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ки бо кишвари Чин ҳамсарҳад мебошад, истифодаи таҷрибаи он дар рушди фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар хеле ҷолиб мебошад. Корхонаҳои истеҳсоли дар Чин хусусиятҳои худро доранд, ки ин кишварро ба яке аз бузургтарин ва муҳимтарин бозигарони иқтисоди ҷаҳонӣ табдил медиҳанд. Чин бузургтарин кишвари тавлидкунандаи ҷаҳон аст, ки аз электроника ва нассочӣ то мошинҳо ва таҷҳизоти сангин молҳоро тавлид мекунад.

Яке аз бартариҳои асосии рақобатпазирӣ Чин арзиши ками меҳнат аст. Ин бисёр ширкатҳои фаромиллиро барои таъсиси пойгоҳҳои истеҳсолии худ дар кишвар ҷалб мекунад. Чин инчунин барои рушди инфрасохтор, аз ҷумла нақлиёт, логистика ва телекоммуникатсия маблағгузори зиёд кардааст. Ин ба ҳаракати самарабахши мол ва ашёи хом дар тамоми мамлакат ва берун аз он мусоидат мекунад.

Бозори меҳнати Чин хеле чандир аст ва ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки истеҳсолотро дар асоси талабот ба осонӣ танзим кунанд. Инчунин, Чин яке аз бузургтарин ва мураккабтарин шабакаҳои таъминот дар ҷаҳон аст. Чунин иқтидор ба корхонаҳо имконият медиҳад, ки маҳсулоти заруриро барои истеҳсолот зуд ва хушсифат ба даст оранд. Дар баробари ин, Чин ба тадқиқот ва рушд фаъолона сармоягузори мекунад, ки дар натиҷа дар технологияҳои олӣ ва инноватсия ба пешравиҳои назаррас ноил мегардад.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур, қайд кардан зарур аст, ки дар ҷанд соли ахир Чин дар танзими бозор ва саҳтгирӣ қоидаҳои фаъолтар шудааст, ки метавонад ба баъзе ҷанбаҳои соҳибкорӣ таъсир расонад. Масалан, назорати киберамният, ҳифзи моликияти зеҳнӣ ва қоидаҳои экологӣ саҳттар шуданд. Дар натиҷа мо мебинем, ки имруз Чин як макони муҳимтарин барои истеҳсолот ва соҳибкорӣ боқӣ мондаст.

Ҳамин тариқ таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки корхонаҳои истеҳсоли қисми муҳими иқтисодӣ бисёр мамлакатҳои хориҷӣ ба шумор мераванд. Таҷрибаҳои хориҷӣ дар соҳаи истеҳсолот ва соҳибкорӣ вобаста ба кишвар ва соҳа метавонанд фарқ кунанд, аммо баъзе ҷанбаҳои умумӣ, ки дар амалия мушоҳида мешаванд дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. - Ҷанбаҳои умумии рушди соҳибкории истеҳсоли дар кишварҳои тараққикарда

Олмон	Корхонаҳои истеҳсолии баландтехнологӣ
Чин	Истеҳсоли молҳои гуногун, аз ҷумла электроника, бофандагӣ, мошинсозӣ ва дигар молҳои васеи истеъмолӣ
ИМА	Соҳаҳои гуногуни саноатӣ, аз ҷумла авиатсия, дорусозӣ, энергетика ва технология
Ҷопон	Маҳсулоти хушсифат ва нақшаҳои стратегӣ
Шветсия	Ҳузури қавӣ дар технологияҳои баланд ва технологияи сабз

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Аз ҷадвал бармеояд, ки кишварҳои зикргардида дар рушди соҳибкории истеҳсоли заминаи калони иқтисодиву инфрасохториро доро мебошанд. Олмон, Чин, ИМА, Ҷопон ва Шветсия инчунин дар рушди муносибатҳои байналмилалӣ истеҳсоливу тиҷоратӣ ва сармоягузори низ нақши калон доранд. Масалан, Олмон бо ширкатҳои истеҳсолии баландтехнологии худ, аз қабилҳои ширкатҳои автомобилҳои BMW, Mercedes-Benz ва Volkswagen машҳур аст. Мамлакати дорой саноати пуриктидори машинасозӣ буда, инженерони немис бо дақиқат ва сифати худ дар истеҳсолот машҳуранд.

Хитой дар истеҳсоли молҳои гуногун, аз ҷумла электроника, бофандагӣ, мошинсозӣ ва дигар молҳои сермасриф пешсафи ҷаҳон мебошад. Мамлакат бо хароҷоти ками меҳнаташ маълум аст, ки ин барои ширкатҳои хориҷӣ, ки мехоҳанд, истеҳсолотро ба роҳ монанд ҷолиб арзёбӣ гардад. ИМА бошад, дорои соҳаҳои гуногун, аз ҷумла авиатсия, дорусозӣ, энергетика ва технология

мебошад. Бисёре аз ширкатҳои машҳури технологӣ ба монанди Apple, Microsoft ва Tesla дар ИМА ҷойгир мебошанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки Чопон бо истеҳсоли босифат ва нақшаҳои дарозмуддати стратегии худ машҳур аст. Дар он ҷо ширкатҳои мисли Toyota, Sony ва Panasonic ҷойгир буда, ба навоварӣ ва сифат диққати марказӣ равона мекунанд. Шветсия бошад, дар соҳаи технологияҳои олии ва технологияҳои сабз ҳузури қавӣ дорад. Ширкатҳои ба мисли Ericsson ва Volvo дар соҳаҳои худ пешсаф мебошанд.

Чунин кишварҳои хориҷӣ моделҳо ва усулҳои гуногуни идоракунии саноат ва тичоратро пешниҳод мекунанд ва таҷрибаи онҳо метавонад барои омӯхтан ва мутобиқ кардани тичорати худ муфид бошад. Шароитҳои гуногуни фарҳангӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ низ ба хусусияти хоси фаъолияти соҳибкории истеҳсолии ҳар як кишвар таъсир мерасонанд.

Вобаста ба таҳлилҳои масъалаи мазкур қайд кардан зарур аст, ки соҳибкории истеҳсоли маҳсулоти саноат ва хоҷагии кишлоқ, таъиноти техникӣ, молҳои истеъмолии халқ, корҳои бинокорӣ, кашондани бор ва мусофирон, хизмати алоқа, коммуналию маишии хизматрасонӣ, истеҳсоли ахборот, дониш, наشري китоб, журналро дар бар мегирад. Ба маънои васеатарин, соҳибкории истеҳсоли офаридани ҳама гуна маҳсулоти муфид, ки ба истеъмолкунандагон лозим аст ифода меёбад [10, с. 87].

Дар шароити кунунӣ тараккиёти комплекси саноатӣ вазифаи асосии идораи давлатӣ буда, бо роҳи ташаққул додан ва дар амал татбиқ намудани сиёсати иқтисодии самарабахши тараккиёти босубот таъмини суръати афзоиши иқтисодиёт ҳал карда мешавад. Аз нуктаи назари мавзӯи тадқиқот бояд қайд кард, ки дар кишварҳои сустрараққикарда соҳибкории истеҳсоли бинобар сабаби надоштани шароити мусоид аз ҳама хатарноктарин фаъолият маҳсуб мешавад.

Ҳамин тариқ, ба рушди соҳибкории истеҳсоли дар чунин кишварзҳо дастнорас будани баъзе сарчашмаҳо, маҳдуд будани захираҳои молиявӣ, сатҳи пасти касбияти иштирокчиёни бозор ва дигар мушкилотҳо барои соҳа монеа эҷод мекунанд. Кишварҳои алоҳида аҳамияти иқтисодии соҳибкории истеҳсолиро дарк карда, барои бартараф намудани монеаҳо чораҳои зарурӣ меандешанд. Маҳз соҳибкории саноатӣ барои рушди дигар соҳаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ муосир мусоидат намуда, дар таҳкими ҳамкориҳои судманди иқтисодиву сармоягузорӣ замина мегузорад.

Адабиёт

1. Развитие малого и среднего предпринимательства в промышленности как основа индустриализации национальной экономики» (на материалах Республики Таджикистан). Лолаев З.Х. дисс...к.э.н. 08.00.05. Душанбе 2019. С.49.
2. Производственное предпринимательство в России. <http://natagonda.narod.ru/vpr1.htm>. Санаи мурочиат 02.11.2023.
3. Таҷрибаи тақвияти давлатии соҳибкори дар мамлакатҳои хориҷи ва истифодаи он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Н. Асозода, Б. М. Бобоев, Ф. М. Солиев, М. И. Убайдуллоев // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. – 2020. – No. 1(63). – P. 83-89.
4. Развитие малого и среднего предпринимательства в условиях формирования новой технологической базы промышленности. Курилко А.К. дисс...к.э.н. 08.00.05. Москва 2018. С. 71.
5. Урунбаева, Н. А. Развитие устойчивого механизма управления водопользования в условиях орошаемого земледелия в зарубежных странах / Н. А. Урунбаева, Д. Б. Халифазода // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № 54.2(29). – С. 75-85. – EDN QYQKNW.
6. Халифазода, Қ. Б. Ҷанбаҳои назариявӣ ва хусусиятҳои соҳавию минтақавии ташаққулёбии кластерҳои агросаноатӣ / Қ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 1(25). – P. 178-183. – EDN LZPLVE.
7. Халифазода, Қ. Б. Кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа: баъзе ҷанбаҳои методологии ташаққулёбии ва рушди онҳо / Қ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – No. 4-2(54). – P. 160-167. – EDN EBPRVH.
8. Давлатзода, Қ. Қ. Таҷрибаи хориҷӣ оид ба ташаққул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа / Қ. Қ. Давлатзода, Қ. Б. Халифазода // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2021. – No. 3(55). – P. 88-93. – EDN BCBOLL.
9. Развитие малого и среднего предпринимательства в промышленности как основа индустриализации национальной экономики» (на материалах Республики Таджикистан). Лолаев З.Х. дисс...к.э.н. 08.00.05. Душанбе 2019. С.54.
10. Развитие малого и среднего предпринимательства в условиях формирования новой технологической базы промышленности. Курилко А.К. дисс...к.э.н. 08.00.05. Москва 2018. С. 87.

**Маълумот дар бораи
муаллифон**

Содиқов Мехтархон
Сокибекович-доктори
илмҳои иқтисодӣ, и.в.
профессори кафедраи
иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи
давлатии молия ва иқтисоди
Тоҷикистон, кӯчаи Нахимов
64/14. Тел: (+992) 901-10-20-
92. E-mail: metar76@mail.ru

Нусратулозода Нилуфар
Нусратулло-ассистенти
кафедраи информатикаи
амалӣ дар иқтисодиёти
Донишгоҳи давлатии молия
ва иқтисоди Тоҷикистон,
кӯчаи Нахимов 64/14. Тел:
(+992)908-90-80-06. E-mail:
nilufar-93-93-93@mail.ru

Сведения об авторах

Содиқов Мехтархон
Сокибекович-доктор
экономических наук,
и.о.профессора кафедры
мировой экономики
Таджикского государственного
университета финансов и
экономики, ул. Нахимова, 64/14.
Тел.: (+992) 901-10-20-92. E-
mail: metar76@mail.ru

Нусратулозода Нилуфар
Нусратулло-ассистент кафедры
прикладной информатики в
экономике Таджикский
государственный финансово-
экономический университет, ул.
Нахимова, 64/14. Тел.: (+992)
908-90-80-06. E-mail: nilufar-93-93-93@mail.ru

About the authors

Sodikov Mekhtarkhon
Sokibekovich-Doctor of
Economics, Acting Professor,
Department of World Economy,
Tajik State University of Finance
and Economics, 64/14
Nakhimov Street. Tel.: (+992)
901-10-20-92. E-mail:
metar76@mail.ru

Nusratulozoda Nilufar
Nusratullo-Assistant,
Department of Applied
Informatics in Economics, Tajik
State University of Finance and
Economics, 64/14 Nakhimov
Street. Tel.: (+992) 908-90-80-
06. E-mail: nilufar-93-93-93@mail.ru

**ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ МЕХАНИЗМИ ИСТИФОДАИ ИМТИЁЗҲОИ
АНДОЗӢ**

**Муқимов Қ.М.
Асадуллозода Х.А.**

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур чанбаҳои назариявии ташаккули механизми истифодаи имтиёзҳои андозу сабукиҳои андозӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ оварда шудааст. Инчунин, самтҳои асосии такмили механизми истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ бо мақсади татбиқи амалии сиёсати андозӣ ва нақши онҳо дар рушди фаъолияти хоҷагидорӣ ва ҳавасмандии молиявӣ нишон дода шудааст. Ба ғайр аз ин, омилҳои асосии садди роҳи ин раванд, ки бо назардошти манфиатҳои давлат ва андозсупорандагон, ки ҳамчун механизми махсуси баландбардории ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти мамлакат хизмат мерасонад, дида баромада шудааст. Дар асоси фикрҳои дар боло оварда шуда, пешниҳодҳои ҷолиб оид ба мукамалгардонии механизми андозситонӣ ва истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди бозорӣ, низоми андозӣ, механизми андозситонӣ, ҳавасмандии андозӣ-молиявӣ, имтиёзи андозӣ, сиёсати андозӣ, фаъолияти хоҷагидорӣ, рушди соҳибкорӣ, дастгирии давлатӣ, масъулияти андозбандӣ.

Барои иқтибос: Муқимов, Қ. М. Чанбаҳои назариявии ташаккули механизми истифодаи имтиёзҳои андозӣ / Қ. М. Муқимов, Х. А. Асадуллозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 41-45.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТ**

**Муқимов Қ.М.
Асадуллозода Х.А.**

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические аспекты формирования механизма использования налоговых льгот в условиях рыночной экономики. Выделены основные направления их совершенствования с целью проведения налоговой политики государства и ее роль в развитие хозяйственной деятельности и стимулирования финансов. Рассматриваются основные факторы, позволяющие снять противоречие в интересах государства и налогоплательщиков, как важный механизм, повышающий инвестиционную привлекательность в экономики республики. Даются конкретные предложения для усовершенствования системы налогообложения и эффективной использования налоговых льгот в условиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: рыночная экономика, налоговая система, механизм налогообложения, налогово-финансовые стимулирования, налоговые льготы, налоговая политика, хозяйственной деятельности, развитие предпринимательство, государственная поддержка, налоговая ответственность.

THEORETICAL ASPECTS OF FORMING A MECHANISM FOR USING TAX BENEFITS

**Mukimov K.M.
Asadullozoda H.A.**

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article examines the theoretical aspects of the formation of the mechanism for using tax benefits in a market economy. The main directions for their improvement are highlighted in order to implement the state's tax policy and its role in the development of economic activity and stimulation of finance. The main factors that make it possible to remove the contradiction in the interests of the state and taxpayers are considered, as an important mechanism that increases investment attractiveness in the economy of the republic. Specific proposals are given to improve the taxation system and the effective use of tax benefits in the conditions of the Republic of Tajikistan.

Key words: market economy, tax system, taxation mechanism, tax and financial incentives, tax benefits, tax policy, economic activity, entrepreneurship development, government support, tax liability.

Гузориши масъала. Дар шароити иқтисоди бозорӣ низоми андозӣ яке аз механизмҳои муҳими суботи молиявӣ ба ҳисоб меравад. Аз он ки то ҷӣ андоза низоми андозситонӣ барои субъектҳои хоҷагидорӣ дуруст ба роҳ монда мешавад, дар маҷмӯъ таъмини иқтисоди андозӣ ва рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар вобастагӣ дорад. Андоз, дар навбати худ, нишондиҳандаи муҳими муайянкунандаи рушди субъектҳои соҳибкорӣ ва микроиқтисодӣ ба ҳисоб рафта, муносибатҳои байниҳамдигарии субъектҳои хоҷагидорӣ ва мақомоти давлатиро барои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум ба роҳ мемонад.

Дар ин раванд, пешниҳоди истифодаи ҳавасмандии андозӣ-молиявӣ, аз ҷумла истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ фишанги асосии танзими муносибатҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Сиёсати андозӣ дар якҷоягӣ бо тақмили механизми истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ унсури муҳими ҳавасмандии молиявӣ-иқтисодӣ масҳуб ёфта, барои азнавтасмкунии захираҳои пулиро қарзӣ ва ташаккули низоми муносибатҳои андозӣ мусоидат менамояд.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Таҳқиқотҳои А.Смит., Бегматов А.А., Воронина Л.А., Князев, В., Лайченкова Н.Н., Митрофанова И.А., Шералиев Э.Н., Халифазода С. ва дигар муҳаққиқон дар самти мазкур боиси пурра гардидани таҳқиқоти мазкур гардидааст.

Мақсади мақола ин – омӯзиши ҷанбаҳои назариявии ташаккули механизми истифодаи имтиёзҳои андозӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Пайдоиш ва ташаккули низоми андозӣ бо инкишофи давлатдорӣ рабт дошта, назарияи илмӣ он ба охири асри XVIII рӯста омада, оиди мақоми он дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ А. Смит чунин қайд мекунад, «...барои он ки рушди давлатдорӣ аз сатҳи қашшоқӣ то дараҷаи баланди рушди он таъмин гардад, пеш аз ҳама, сулҳ, низоми ҳуби андозӣ ва идоракунии самараноки иқтисодиёт лозим аст ва дар заминаи онҳо дигар равандҳои ҷомеа ба таври табиӣ инкишоф меёбад...» [1]. Ба маънои дигар, муносибатҳои андозӣ ба тақсмоти ҷамъиятии меҳнат, рушди муносибатҳои истеҳсоли ва қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъиятӣ, пайдоиши давлатҳо алоқаманд буда, барои пардохти ҳаққи истифодаи захираҳои иқтисодӣ ва дигар молу амвол, идоракунии мақомоти давлатӣ хизмат менамояд [4]. Аз ин лиҳоз, дар ҳама давра замон таҳқиқ ва омӯзиши масъалаи низоми андозӣ ва истифодаи ҳавасмандии молиявӣ, аз ҷумла пешниҳоди имтиёзу сабукиҳои андозӣ ҳамчун механизми муҳим истифода бурда мешавад.

Бо мурури замон низоми андозӣ рушд карда, дарки фаҳмиши илмӣ ва асосҳои назариявии низоми андозӣ ва истифодаи ҳавасмандии андозии молиявӣ низ тақмил меёбад. Махсусан, тайи даҳсолаҳои охир зерӣ паёмҳои бухрони молиявӣ-иқтисодӣ имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба сифати фишанги муҳими рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва танзими соҳаҳои иқтисодиёти кишвар хизмат менамояд. Вай ҳамчун фишанги асоси идоракунии муносибатҳои андозӣ, таъмини рушди устувори молиявӣ ва рақобатпазирии молу маҳсулоти ватанӣ масҳуб ёфта, новобаста аз шаклҳои моликият ва хоҷагидорӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти кишвар саҳми калон дорад.

Дар ин раванд, вазифаи танзими давлатӣ дар қатори дигар функцияҳои он ин дастгирии андозӣ-молиявӣ, махсусан пешниҳоди имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба ҳисоб меравад, ки заминаи иниститсионалии онро чунин унсурҳо ташкил медиҳад:

- танзими давлатии ҳавасмандии андозӣ-молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои кишвар;
- пешниҳод ва истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ, ки бевосита ба таъмини иқтисоди андозии кишвар мусоидат менамояд;
- низому шаклҳои махсуси андозбандӣ ба субъектҳои соҳибкории истеҳсоли;
- рушди инфрасохтори бозорӣ, аз ҷумла ташаккули раванди рақамикунонии хизматрасониҳои андозӣ ва маъмурикунонии он.

Пешниҳоди истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ дар рушди низоми молиявӣ ҳамчун механизми муҳим буда, ба ҷамъоварии саривақтии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ ва баланд бардоштани вазъи молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ хизмат менамояд. Таҷрибаи кишварҳои рушкардаи иқтисодӣ нишон медиҳад, ки ҳангоми таҳқиқ ва омӯзиши ҷанбаҳои назариявии истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозӣ, қоркарди баҳои услубии самаранокии он дар низоми хоҷагидорӣ ҳеле муҳим арзёбӣ мегардад. Ин ҷо, зарурияти истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ ва фаъолияти қормандони мақомоти андозии кишвар муҳим арзёбӣ мегардад.

Самаранокии низоми андозӣ дар маҷмӯъ аз истифодаи самараноки ҳавасмандии андозӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла имтиёзу сабукиҳои андозӣ вобаста буда, он дар раванди истеҳсоли молу маҳсулотҳо, қору хизматрасониҳо роли калон мебозад. Дар ин маврид Воронина Л.А. қайд мекунад, ки «...имтиёзҳои андозӣ дар рушди қорхонаю ташкилотҳо ва фаъолияти соҳибкорӣ, ҳамчун

механизми муҳимми ҳавасмандиҳои иқтисодӣ хизмат намуда, ба сифати фишанги муҳимми сиёсати молиявӣ хизмат менамояд...» [3]. Ин раванд зарурати пешниҳоди истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ ва механизми тақмили онҳо тақозо менамояд.

Ба андешаи Бегматов А.А. «...тавассути ҳавасмандкуниҳои андозӣ, ки он аз меёру ҳаҷми имтиёзҳои андозӣ, тарҳкуниҳои андозӣ, қарзҳои андозӣ ва сабукиҳои андозӣ иборат мебошад, тавассути онҳо давлат ба субъектҳои хоҷагидорӣ таъсир намуда, онҳоро водор месозад, ки чидду ҷаҳди худро ба рушди соҳаи афзалиятноки иқтисодиёт равона созанд...» [2]. Илова бар ин, «...имтиёзҳои андозӣ ҳамчун як механизми иқтисодӣ барои банақшагирӣ ва ояндабинии низоми пардохтҳои андозӣ хизмат менамояд. Бо назардошти камшавии қисмати даромади бучети давлатӣ, вайро ҳамчун хароҷоти ғайримустақим меҳисобанд...» [8] ки барои татбиқи сиёсати андозӣ, таъмини фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли равона мегардад. Дар ин маврид «...ҳавасмандиҳои андозӣ ба сифати фишанги муҳим баромад намуда, тавассути низоми андозбандии субъектҳои соҳибкорӣ, тақмили низоми андозӣ ва дигар унсурҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ (иқтисодӣ, истеҳсолӣ, сармоявӣ ва иҷтимоӣ) нақши созгор дорад...» [5]. Имтиёзҳои андозӣ дар рушди корхонаю ташкилотҳо ва субъектҳои хоҷагидорӣ хизмат намуда, ба ташаккули захираҳои молиявӣ ва таҳкими имкониятҳои бучети давлатӣ ва иҷрои уҳдадорӣҳои субъектҳои соҳибкорӣ дар назди бучет, тақсим ва азнавтасимкунии даромадҳои бучети давлатӣ мусоидат менамояд.

Дар ин маврид Митрофанова И.А. қайд менамояд, ки «...истифодаи амалии имтиёзу сабукиҳои андозӣ вазифаи хеле мушкул буда, он бевосита ба манфиатҳои субъектҳои хоҷагидорӣ ва рушди соҳибкорӣ равона гардида, вазифаи ҳавасмандиҳои молиявӣ-иқтисодии худро тавассути шакли усулҳои махсуси андозбандӣ, пешниҳоди истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозӣ татбиқ менамояд...» [6]. Ва функсияи имтиёзу сабукиҳои андозӣ дар ин маврид ба таъсири мусбӣ фаъолияти хоҷагидорӣ равона гардида, дар фаъолияти соҳибкорӣ нақши калон мебозад.

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки моҳияту нақши имтиёзҳои андозӣ дар ду паҳлуи асосии омузиш он, яъне, ҳамчун механизми ҳавасмандии андозӣ-молиявӣ, ки ба сифати имтиёзу сабукиҳои андозӣ баромад мекунад ва бартариятҳои қонунгузориҳои андозӣ, ки ба субъектҳои алоҳидаи соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории истеҳсолӣ, тавассути имкони напардохтан ё аз пурра аз пардохти маблағҳои андозӣ озод намудан, таътили андозӣ ва ғайра пешниҳод мегардад. Пешниҳоди истифодаи имтиёзҳои андозӣ, дар навбати худ, хеле гуногун буда, аз вазифаи ҳавасмандиҳои андозӣ, ба мисли низоми махсус ва соддаи андозбандӣ, батаъхиргузорӣ, тақсими муҳлати пардохти маблағҳои андозӣ, қарзҳои сармоягузориҳои андозӣ ва амсоли инҳо манша гирифта, хеле фароҳ ва ба воситаи таъсири механизми молиявӣ-иқтисодӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ роҳандозӣ мегардад.

Дар низоми нави муносибатҳои андозӣ имтиёзҳои андозӣ нақши муҳим дошта, ба таҳкими муносибатҳои молиявӣ аз ҳисоби пешниҳоди истифодаи самараноки онҳо мусоидат намуда, ба яке аз механизмҳои асоси ҷалби сармояҳо ба рушди соҳаҳои иқтисодиёти миллии равона мегардад. Аз ин рӯ, давлат сиёсати андозии худро тавассути ҳавасмандиҳои молиявӣ, бахусус истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ дар фаъолияти хоҷагидорӣ ва рушди минтақаҳои мамлакат амалӣ мегардад.

Имтиёзҳои андозӣ дар ин ҳолат ба сифати механизми махсус хизмат намуда, тавассути сабукиҳои андозию гумрукӣ низ амалӣ карда мешавад. Ин ҷо, танзими давлатии рушди фаъолияти хоҷагидорӣ ва истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба сифати механизми муҳими ташкилӣ-иқтисодӣ ва инноватсионӣ хизмат намуда, ҳамчун фишанги асосии дастгирии давлатии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва унсури муҳимми муносибатҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Имтиёзҳои андозӣ бо назардошти рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва ҷаҳонишавии иқтисодиёт бояд тавассути технологияи пешқадами хизматрасониҳои андозӣ ва маъмурикунонии он роҳандозӣ гардад. Пеш аз омӯзиши мафҳуми имтиёзҳои андозӣ ва пешниҳоди роҳҳои асосии баланд бардоштани самаранокии истифодаи онҳо дар фаъолияти хоҷагидорӣ зарур аст, ки моҳияти иқтисодӣ ва мафҳуми он дар низоми андозӣ ва ҳамчун фишанги асосии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди соҳаҳои иқтисоди миллии мавриди таҳқиқи омузиш қарор дода шавад.

Дар сатҳи корхонаю ташкилотҳо ва субъектҳои соҳибкорӣ истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозӣ вобаста аз сатҳи соҳавӣ, минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ, бо меёру шаклҳо ва усулҳои андозбандӣ пешниҳод карда мешавад. Аз ин хотир, имтиёзу сабукиҳои андозиро шартан ба якҷақта ва даврию чорӣ ҷудо менамоянд. Имтиёзу сабукиҳои андозию гумрукӣ як маротиба бо риояи шартҳои муайян ба корхонаю ташкилотҳо ва субъектҳои соҳибкорӣ пешниҳод карда мешавад. Шакли даврии он ҳамчун нишондиҳандаи муҳими самаранокии ҳудудӣ-минтақавӣ хизмат менамояд. Ин навъи ҳавасмандиҳои имтиёзи андозӣ барои рушди тақрористеҳсолӣ васеъи истеҳсолот ва қору

хизматрасониҳо муҳим мебошад. Низоми махсуси андозбандӣ барои соҳибкорони хурду миёна ба сифати фишанги дарозмуҳлати ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявӣ хизмат намуда, он ҳамчун як шакли сабукиҳои андозӣ истифода бурда мешавад.

Доираи таъсири давлат ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар ин маврид хеле муҳим буда, тавассути унсурҳои зерин, ба мисли: талаботу таклифот, дараҷаи нарху нархгузорӣ, рақобати субъектҳои соҳибкорӣ, истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба ҷалби бештари сармояҳо мусоидат намояд. Ин ҷо, дастгирии давлатии рушди соҳибкорӣ ҳамчун фишанги муҳими сиёсати давлатӣ барои амалкарди самаранокии фаъолияти мақомоти андоз ва воридшавии бештари маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ хизмат менамояд. Аз ин лиҳоз, дар амалӣ намудани онҳо, истифодаи технологияи пешқадами хизматрасониҳои электронӣ, ба роҳ мондани ҳамкориҳои судманд (бахсус, ҷараёни фосилавӣ) миёни субъектҳои хоҷагидорӣ ва кормандони мақомоти андоз зарур мебошад.

«...Сиёсати андоз дар асоси дастуру супоришҳо ва роҳнамоии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дастгирии ҳукумати миллат имрӯз хуб роҳандозӣ шудааст. Системаи андозу буҷет механизмҳои мебошанд, ки тавассути онҳо ниёзмандиҳои иҷтимоию иқтисодии ҷомеаҳо ҳаллу фасл менамоянд. Манфиатҳои миллии тоҷикон воқеан танҳо дар асоси рушди устувори иқтисодиёт ва фаъолияти самаранокии низоми андоз имконпазир мебошад...» [7].

Ин ҷо, вазифаи давлат аз дастгирии имтиёзу сабукиҳои андозӣ ва гумрукӣ дар минтақаҳои кишвар иборат мебошад. Барои ин субъектҳои соҳибкорӣ истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ вобаста ба меъёру шаклҳои андозбандӣ ва дастгириҳои пешниҳод мегардад. Низоми махсуси андозбандӣ сифати фишанги дарозмуҳлати ҳавасмандгардониҳои андозӣ-молиявии соҳибкорони хурду миёна ба ҳисоб рафта, он бо риояи шарту уҳдадориҳои муайян пешниҳод мегардад. Ҳалли масоили мазкур зарурати дастгирии давлатии рушди соҳибкории хурду миёнаро дар минтақаҳои кишвар тақозо намуда, он ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ ва воридшавии ҳаҷми бештари маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ мусоидат менамояд. Истифодаи ин фишанг яке аз шаклҳои ҳавасмандии фаъолияти тижоратии субъектҳои соҳибкорӣ ва идоракунии низоми андозӣ ва суботи молиявӣ ба ҳисоб меравад. Ин ҷо, вазифаи давлат аз дастгирии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои кишвар иборат мебошад.

Барои субъектҳои хоҷагидорӣ истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозӣ вобаста ба меъёру усулҳои андозбандӣ пешниҳод мегардад. Низоми махсуси андозбандӣ ва ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявӣ ба соҳибкорони хурду миёна бо риояи шарту уҳдадориҳои муайян пешниҳод гардида, он зарурати дастгирии давлатии рушди соҳибкории мазкурро дар минтақаҳои кишвар тақозо намуда, ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ ва беҳтаршавии вазъи зиндагии аҳоли равона мегардад.

Ҳамин тариқ, пешниҳоди имтиёзу сабукиҳои андозӣ фишанги муҳими рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта, он дар заминаи бояд амалӣ карда шавад, ки натиҷаи он тайи солҳои тулонӣ барои суботи молиявии кишвар хизмат намояд. Дар амалисозии ин ҳадафҳо, ҳалли тадбирҳои зерин лозим аст:

- дар доираи дастгирии давлатии рушди фаъолияти соҳибкорӣ, бо дарёфти роҳҳо ва усулҳои махсуси маблағгузорӣ, аз ҷумла аз ҳисоби манбаҳои ғайрибуҷетӣ ба роҳ мондани ҳамгироии судманди давлат ва сохторҳои соҳибкорӣ таъмин гардад, ки он ба раванди истифодаи самараноки имтиёзу сабукиҳои андозӣ мусоидат менамояд;

- бо истифода аз технологияҳои пешқадам ва сарфаи вақти субъектҳои соҳибкорӣ раванди андозбандӣ, имконияти пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ фароҳам оварда шуда, тамоми уҳдадориҳои истифодаи онҳо тариқи электронӣ ба роҳ монда шуда, хароҷотҳои оиди иҷрои уҳдадориҳои субъектҳои соҳибкорӣ ва корхонаю ташкилотҳои давлатӣ, тавассути робитаи мустақими субъектҳои соҳибкорӣ ва кормандони мақомоти андоз роандозӣ карда шавад;

- соддаю оммафаҳм намудани ҳисоботу санҷишҳои андозӣ ва истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозию гумрукӣ, бо роҳи муттаҳид намудани сохторҳои давлатӣ (ҷорӣ намудани истифодаи имтиёзҳои андозӣ тавассути иқтисодиёти рақамӣ) ва эълонияҳои андозӣ;

- додани бартариятҳои бештар ба низоми соддакардашудаи андозбандӣ бо роҳи содда (ва ё маҳдуд) намудани тартиби андозбандӣ ва истифодаи васеи имтиёзу сабукиҳои андозӣ ва ё паст намудани меъёри андозӣ бо усули соддакардашуда пардохти он барои субъектҳои соҳибкории хурду миёна;

- тақмили механизми идоракунии ҳавфҳои андозӣ ҳангоми банақшагирӣ ва дурнамоии истифодаи имтиёзу сабукиҳои андозию гумрукӣ, ки он ҷо диққати асосӣ бояд ба пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ба соҳибкорони истеҳсолӣ;

- баланд бардоштани сатҳи дониши молияви аҳоли ва фарҳанги андозсупорӣ, таъмини дастрасии онҳо ба иттилоот дар истифодаи самараноки имтиёзҳои андозӣ, тавассути сохторҳои давлатӣ ва ғайриҳукуматӣ дар минтақаҳои кишвар.

Умуман, истифодаи дастаҷамъонаи имтиёзу сабукиҳои андозӣ ва гумурукӣ дар фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ва корхонаю ташкилотҳо ба баланд бардоштани самаранокии низоми андозӣ ва беҳтар намудани сатҳи сифати хизматрасониҳои андозӣ, самаранокии маъмурикунонии андоз мусоидат намуда, муҳити рақобати солим ва ҷалби бештари сармояхоро зиёд менамояд. Идораи истифодаи самаранокии имтиёзу сабукиҳои андозӣ дар раванди андозбандӣ аз омилҳои дар боло қайдгардида вобаста буда, татбиқи амалии онҳо имконият медиҳад, ки сатҳи сифати зиндагии аҳоли ва вазъи молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ боз ҳам хубтар гардад.

Адабиёт

1. А.Смит. "Исследование о природе и причинах богатства народов", (англ. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations), -1776 г. (<https://ru.wikipedia.org>).
2. Бегматов А.А. Новый этап в развитии национальной налоговой системы Республики Таджикистан / А.А. Бегматов // Сборник научных трудов НПИ, №7, часть - 2, -Душанбе, 2005. - С. 1-8.
3. Воронина Л.А. Мировой опыт налогового стимулирования инвестиций в развитие высокотехнологичных видов экономической деятельности /Л. А. Воронина//Финансы и кредит. - 2012.-№13. - С. 63-70.
4. Князев, В. Совершенствование налоговой системы и подготовка кадров для налоговой службы // Налоги. - 2003. - С. 28-33.
5. Лайченкова Н.Н. Стимулы в налоговом праве: дисс. ... канд. юрид. наук. - Саратов, 2007. - 190 с.
6. Митрофанова И.А. Экономическая сущность, принципы, функции налога на прибыль: эволюционный подход // Финансы и кредит. -2013. - № 44 (572). - С. 39-51.
7. Халифазода, Ҷ. Б. Роҳҳои муккамалнамоеи низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза / Ҷ. Б. Халифазода // Масъалаҳои мубрами молия ва иқтисод дар шароити рушди индустриалию инноватсионӣ: Конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён бахшида ба «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон гардидани солҳои 2025-2030, «Соли байналмилалӣ ҳифзи пирахҳо» эълон шудани соли 2025 ва 34-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии ТОҶИКИСТОН, Душанбе, 21–26 апрели 2025 года. – Р. 152-155. – EDN QXXVUV.
8. Шералиев Э.Н., Халифазода С. Мавқеъ ва аҳамияти имтиёзҳои андози дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон /Э.Н.Шералиев, С. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. - 2019. - № 1(17). - С. 38.

Маълумот дар бораи муаллифони

Мукимов Кудбуддин Мирзоҷонович-н.и.и., дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кўчаи Нахимова 64/1.
Асадуллозода Хуршед Асадулло-унвонҷуи кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кўчаи Нахимова 64/1.

Сведения об авторах

Мукимов Кудбуддин Мирзоҷонович-к.э.н., доцент, заместитель ректора по науке и инновациям Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимовой 64/1.
Асадуллозода Хуршед Асадулло- соискатель кафедры налогообложения и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимовой 64/1.

About the authors

Mukimov Kudbuddin Mirzojonovich-PhD in Economics, Associate Professor, and Deputy Rector for Science and Innovation at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/1 Nakhimova Street, Dushanbe, Tajikistan, 734067.
Asadullozoda Khurshed Asadullo-PhD candidate in the Taxation and Insurance Department at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/1 Nakhimova Street, Dushanbe, Tajikistan, 734067.

НАЗАРИЯИ АҲОЛИШИНОСИИ Т.Р. МАЛТУС**Насриддинов Ф.Б.**

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба таҳқиқи ҷанибҳои назариявӣ ва амалии консепсияи демографии Томас Роберт Малтус бахшида шудааст. Тадқиқот методологияи таҳлилии Малтусро дар заминаи шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии асрҳои XVIII-XIX баррасӣ менамояд ва таъсири онро ба инкишофи андешаҳои иқтисодии муосир муайян мекунад. Асосгузори назарияи вобастагии иқтисодӣ-демографӣ, принсипҳои асосии он ва муқобилиятҳои илмӣ дар ҷаҳорҷӯбаи мактабҳои гуногуни иқтисодӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Муаллиф истифодаи муосири афкори Малтусро дар заминаи масъалаҳои глобалии демографӣ ва экологӣ таҳлил намуда, раванди табдили мафҳумҳои классикӣ ба самтҳои неомалтусиро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: консепсияи демографӣ, Т.Р. Малтус, тавозуни иқтисодӣ-демографӣ, усули геометрию арифметикӣ, прогнозҳои демографӣ, неомалтусчигӣ, таҳаввулоти демографӣ, масъалаҳои глобалӣ.

Барои иқтибос: Насриддинов, Ф. Б. Назарияи аҳолишиносии Т.Р. Малтус / Ф. Б. Насриддинов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 46-51.

ТЕОРИЯ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ Т. Р. МАЛЬТУСА**Насриддинов Ф.Б.**

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Данная статья посвящена изучению теоретических и практических аспектов демографической концепции Томаса Роберта Мальтуса. В исследовании рассматривается аналитическая методология Мальтуса в контексте социально-экономических условий XVIII-XIX веков и определяется ее влияние на развитие современной экономической мысли. Изучаются основы теории экономико-демографической зависимости, ее основные принципы и научные противоречия в рамках различных экономических школ. Автор анализирует современное использование идей Мальтуса в контексте глобальных демографических и экологических проблем и показывает процесс трансформации классических концепций в неомальтузианское направление.

Ключевые слова: демографическая концепция, Т. Р. Мальтус, экономико-демографический баланс, геометрический и арифметический метод, демографические прогнозы, неомальтузианство, демографические тенденции, глобальные проблемы.

T. R. MALTHUS'S POPULATION THEORY**Nasriddinov F.B.**

Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of Thomas Robert Malthus's demographic concept. The study examines Malthus's analytical methodology in the context of the socioeconomic conditions of the 18th and 19th centuries and determines its influence on the development of modern economic thought. It examines the foundations of the theory of economic-demographic dependence, its main principles, and the scholarly controversies within various economic schools. The author analyzes the contemporary use of Malthus's ideas in the context of global demographic and environmental issues and demonstrates the transformation of classical concepts into neo-Malthusian thinking.

Keywords: demographic concept, T. R. Malthus, economic-demographic balance, geometric and arithmetic methods, demographic forecasts, neo-Malthusianism, demographic trends, global issues.

Гузориши масъала. Дар таърихи илми иқтисод шахсиятҳои гуногун вучуд доранд, ки афкори онҳо на танҳо дар давраи худ, балки дар садсолаҳои минбаъда низ мавриди баҳс ва муҳокимаи илмӣ қарор мегиранд. Яке аз чунин андешмандон Томас Роберт Малтус (1766-1834) мебошад, ки консепсияи демографии ӯ то имрӯз маводи тадқиқотҳои бисёрро ташкил медиҳад.

Муҳимтарин саҳми Малтус Т.Р. ба илми иқтисод ин таҳияи «назарияи аҳолишиносӣ» мебошад, ки дар он кӯшиши пайвастании омилҳои иқтисодӣ ва демографӣ сурат гирифтааст. Бояд қайд кард, ки аз нуктаи назари Малтус муносибати зикршуда дутарафа мебошад: чӣ тавре, ки

омилҳои иқтисодӣ ба тағйир ёфтани шумораи аҳолии таъсир мекунад, ҳамин тавр омилҳои демографӣ низ ба тараққиёти иқтисодиёт таъсири худро мерасонанд. Албатта, кӯшишҳои муқаррар намудани ин гуна вобастагӣ пештар ҳам буданд, вале маҳз кори Малтус барои инкишофи минбаъдаи тамоюли демографии иқтисодиёт асос гузошт.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт.

Мақсади мақола ин таҳлил ва баррасии системавии консепсияи демографии Т.Р. Малтус ва муайян кардани аҳамияти он барои фаҳмиши масъалаҳои демографию иқтисодии муосир мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Асрҳои XVIII-XIX давраи дигаргуниҳои бузурги иқтисодию иҷтимоӣ дар Аврупо буданд. Инқилоби саноатӣ таҷрибаи нави истеҳсолотро ба вучуд овард, ки боиси тағйироти амиқ дар сохтори ҷамъият гардид [3]. Дар ин давра раванди урбанизатсия шиддат гирифта, шумораи шаҳрنيшинон босуръат афзуд.

Малтус проблемаи маскунияти аҳолиро бе назардошти ягон тарзи алоҳидаи истеҳсолот ва умуман тараққиёти ҷамъиятӣ дида баромад. Вай дар бораи «қонуни маскунияти аҳолии» ҳамчун қонуни абадии вайроннашавандаи табиат сухан меронд. Ба ақидаи ӯ, чӣ дар олами ҳайвоноту наботот ва чӣ дар ҷамъияти инсонӣ қонуни тағйирнопазири табиат вучуд дорад, ки «аз кӯшиши доимӣ, ки ба тамоми мавҷудоти зинда хос аст, барои зудтар ҷойгир шудан аз миқдори ғизои дар ихтиёрашон мавҷудбуда иборат аст».

Дар робита ба ҷомеаи инсонӣ, Малтус [7] таъкид мекард, ки аҳолии ба таври прогрессияи геометрӣ меафзояд (яъне 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256), дар ҳоле, ки воситаҳои зиндагонӣ дар намуди прогрессияи арифметикӣ меафзоянд (яъне 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9...). Ба ақидаи ӯ баъд аз ду аср шумораи аҳолии нисбат ба воситаҳои зиндагонӣ ҳамчун 256 ба 9, пас аз се аср - ҳамчун 4096 ба 13 алоқамандӣ хоҳад дошт; пас аз ду ҳазор сол ин фосила беканор ва бешумор хоҳад буд. Ин консепсия баъдтар ҳамчун қонуни кам шудани ҳосилхезии замин номида мешавад. Малтус навишта буд, ки ду баробар зиёд шудани шумораи сокинони Замин, дар ҳақиқат, ба ду маротиба кам шудани андозаи кураи Замин баробар аст. Ҳар қадар шумораи аҳолии зиёд бошад, ҳамон қадар замини кишт ба ҳар кас камтар мемонад. Аз ин рӯ, бинобар қонуни кам шудани ҳосилхезӣ, тамоюли ақиб мондани афзоиши захираҳои озуқаворӣ нисбати афзоиши аҳолии мушоҳида мешавад. Малтус гуфтаҳои худро ба ҳеч ваҷҳ асоснок накард, вай аз тахминҳои ҳолис баромад мекард, ки бо ягон маводи ҳақиқӣ тасдиқ нагардидааст.

Малтус як фактро ба мисол меорад, ки он бо пешниҳоди гуфтаҳои боихтилоф аст. Ӯ дар бораи ду баробар афзудани аҳолии Америкаи Шимолӣ дар зарфи 25 соли охир сухан ронда, ин фактро далели он мешуморад, ки шумораи аҳолии ба таври беандоза меафзояд. Дар ҳақиқат бошад, чунон ки Малтус қайд мекунад, афзоиши аҳолии бемонӣ ба амал намеояд. Ӯ худ афзуд, ки мулоҳизаҳо дар бораи дучанд гаштани аҳолии дуруст нест. Вагарна ҳисоб кардан осон аст, ки дар давоми 1000 сол шумораи аҳолии 240 баробар зиёд мешуд. Яъне агар соли 1001-и мелодӣ дар рӯи замин ду нафар зиндагӣ мекарданд, пас соли 2001 ин нишондиҳанда аллакай беш аз 2×10^{12} ё ду триллион нафарро ташкил меод, ки аз шумораи воқеии имрӯза тақрибан сесад маротиба зиёдтар аст.

Ба ақидаи Малтус чунин афзоиши аҳолии танҳо дар шароити муайяни мушаххас имконпазир аст ва дар ҳаёти воқеӣ инсон ба «монетаҳо»-и гуногун дучор мешавад, ки онҳоро метавон ба таври зерин тасниф кард:

1. Маҳдудияти ахлоқӣ: «Вазифаи ҳар як инсон аз он иборат аст, ки дар бораи оиладорӣ танҳо вақте тасмим бигирад, ки насли худро бо маводи рӯзгор таъмин карда тавонад. Дар баробари ин зарур аст, ки зану шавҳар дар роҳи ҳаёти оилавӣ қувваи худро нигоҳ доранд, то ки ҳамон қувва тавонад дар шахси мучаррад майли бо меҳнат ба дараҷаи зарурии неқӯаҳволӣ ноил шуданро бедор кунад».

2. Бадахлоқӣ: «Фосикӣ, муносибатҳои ғайритабӣ, таҳқири кати зану шавҳар, найрангҳое, ки барои пинҳон кардани оқибатҳои робитаи ҷиноятӣ ва ғайритабӣи андешида мешаванд».

3. Бадбахтиҳо: «Шуғлҳои барои саломатӣ зарарнок, меҳнати вазнин, кор дар шароити боду ҳавои бад, камбизоатии шадид, камғизоии кӯдакон, шароити носолими зиндагӣ дар шаҳрҳои калон, исрофкорӣ, беморӣ, эпидемия, ҷанг, вабо, гурӯснагӣ».

Ҳамин тавр, дучандшавии аҳолии зикршуда танҳо дар марҳалаи муайяни таърихӣ рушд сураат гирифт ва он на аз ҳисоби афзоиши табиӣи аҳолии, балки аз ҳисоби муҳоҷират ба амал омад.

Хулосаи асосие, ки Малтус дар «Таҷрибаи оиди қонуни аҳолишиносӣ» зикр кард, ин буд, ки камбағалӣ, қашшоқии оммаи меҳнаткашон натиҷаи қонунҳои ногузири табиат аст ва аз ташкилоти ҷамъияти одамон вобастагӣ надорад. Камбағалону бенавоён ҳақ надоранд, ки аз сарватмандон чизе талаб кунанд, зеро шахсони доро дар бадбахтии онҳо гунаҳкор нестанд Малтус зикр карда буд, ки

«Сабаби асосӣ ва доимии камбизоатӣ аз нобаробарии тақсимои молу мулк, аз шакли давлатдорӣ кам ӯ тамоман вобастагӣ надорад; сарватмандон қудрат надоранд, ки бенавоёнро бо кор ва озуқа таъмин намоянд; - Бинобар ин, камбағалон дар асл ҳуқуқ надоранд, ки аз онҳо кор ва озуқа талаб кунанд: ин ҳақиқатҳои муҳимест, ки аз қонуни аҳолишиносӣ бармеоянд» [8].

Ҳамин тариқ, ҳуди Малтус мақсади назарияи худро дар бораи афзоиши аҳоли хеле равшан қиёсӣ, - он ба фалаҷ гардондани муборизаи синфӣи пролетариат, беасос ва беҳуда будани талабот нисбат ба буржуазия равона шудааст. Бесабаб нест, ки Малтус таъкид мекард, ки паҳн кардани ақидаҳои ӯ «дар байни камбағалон» ба омма таъсири «фойданок» мебахшад, албатта, барои синфҳои ҳукмрон фойданок аст.

Ҳуди Малтус тамоми қувваро барои аз замина маҳрум кардани муборизаи синфӣи коргарро ба кор бурда, ба муқобили ҳуқуқҳои ҳаётии меҳнаткашон, ба муқобили талаботи оддии адолати инсонӣ ошкоро ва беҳаёна баромад мекард. Ӯ чунин мавқеъро ба миён гузошт, ки гуё барои қашшоқии синфӣи коргар ҳуди онҳо гунаҳгоранд ва танҳо бо роҳи маҳдуд кардани коэффитсиенти таваллуд камбизоатии худро паст карда метавонанд. Малтус ҳамчун чораҳои мубориза бар зидди афзоиши аҳоли "маҳдудияти ахлоқӣ" - ҳудудии камбизоатонро аз издивоҷ пешниҳод кард. Дар бемориҳо, меҳнати хастакунанда, гуруснагӣ, эпидемияҳо, ҷангҳо, ки бадбахтии ҳақиқии меҳнаткашон мебошанд, вай воситаҳои табиӣи нест кардани аҳолии «зиёдтатиро» медид.

Дарвоқеъ, дарҳол пас аз интишори муқаррароти асосӣ назарияи Малтус мавриди баҳси пажӯҳишгарон, ходимони ҷамъиятӣ ва ҳатто дар байни намояндагони касбу кори гуногун қарор гирифт. Ба ғайр аз пайравони назария, инчунин мунаққидони он низ пайдо шуданд, ки баъзеи онҳо хеле асоснок буданд. Минбаъд мутахассисони соҳаҳои гуногуни илм - аз иқтисодчиёну ҷомеашиносон сар карда то биологҳо, ки занҷирҳои трофикии биосенозро меомӯзанд, ба асарҳои Малтус истинод мекарданд. Асарҳои Малтус ба инкишофи назарияи Дарвин [4] таъсири ҳалкунанда расонданд.

Классикҳои марксизм ба «қонуни» аҳолишиносии Малтус танқиди ҳалокатовар зада, нақши реаксионии онро ошкор намуданд. Маркс нишон дод, ки мазмуни асосии ин «қонун» дар иваз кардани қонунҳои муайяни сотсиалию иқтисодии капитализм ба қонунҳои номавҷудӣ «абадӣ» ва «тағйирнашаванда»-и табиат асос ёфтааст. Маркс бар хилофи Малтус исбот кард, ки қонуни афзоиши аҳоли умуман вучуд надорад ва ҳар гурӯҳи ҷамъиятӣ қонуни хоси афзоиши худро дорад. Ғайр аз ин афзоишу барзиёдӣи мутлақӣ аҳоли ҳам вучуд дошта наметавонад, зеро дар натиҷаи қонуни умумии ҷамъоварии капиталистӣ танҳо барзиёдӣи нисбии аҳоли ҳамчун хусусияти хоси капитализм вучуд дошта наметавонад. Бекорӣ ва қашшоқии синфӣи коргарро на қонунҳои табиат, балки натиҷаи кори қонуни зикршуда муайян мекунад. Маркс [9] ва Ленин нишон доданд, ки татбиқи қонунҳои табиат нисбат ба ҷамъияти инсонӣ беасос мебошад.

«Далел»-и асосии Малтус дар бораи он, ки афзоиши воситаҳои рӯзгор аз афзоиши аҳоли хеле ақиб меонад, «қонуни» ғайриилмӣи паст шудани ҳосилхезии замин буд.

Классикҳои марксизм ба ин «қонун» саҳт танқид карда, нишон медоданд, ки тарафдорон ҷиҳатҳои муҳимро як тараф мегузоранд, афзоиши қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият ва технологияи истеҳсолотро ба эътибор намегиранд. В.И. Ленин [5] «қонуни» паст шудани ҳосилхезии заминро танқид карда, исбот кард, ки ба даст овардани озуқаворӣ душворӣҳои умумӣ надорад, мушкилоти асосӣ ин бо озуқа таъмин намудани танҳо як қисми аҳоли - синфӣи коргар аст ва он на ба қонунҳои абадии табиат, балки қомилан ба қонунҳои муайяни капитализм вобастагӣ дорад. Маркс асари Малтус «Таҷрибаи оиди қонуни аҳолишиносӣ...» [6] -ро умуман ҳамчун «плагиати рӯяки донишҷӯёна...» тавсиф кардааст.

Людвиг фон Мизес [10] ба назарияи Малтус ва таъсири он ба «назарияи иҷтимоии либерализм» аҳамияти қалон меод. Ба андешаи Мизес, назарияи пешниҳоднамудаи Малтус дар бораи аҳолишиносӣ ҷизе беш аз як ҷузъи таълимоти иҷтимоии либерализм нест, «гарчанде мунаққидон доимо нишон медиҳанд, ки ин воқеиятро дарк намеkunанд». «Мағзи назарияи иҷтимоии либерализм ин назарияи тақсимои меҳнат мебошад. Шароити иҷтимоии қонуни аҳолишиносии Малтусро танҳо дар робитаи зич бо он дуруст шарҳ додан мумкин аст. Ҷомеа ҳамчун иттиҳодияи одамон барои беҳтар истифода бурдани шароити табиӣи мавҷудият ба вучуд меояд. Моҳиятан ҷамъият роҳи манъи нобуд кардани ҳамдигарии одамон мебошад, мубориза бо ёрии ҳамдигарӣ иваз карда мешавад, ин анғезаи асосии рафтори ҳамаи аъзоёни як организмро ташкил медиҳад. Дар доираи ҷамъият набояд мубориза бошад - танҳо сулҳ. Ҳар як мубориза, дар ҳақиқат, ба ҳамкорӣи сотсиалӣ монеа мешавад. Ҷамъият-организми муттаҳид муборизаро барои мавҷудият ба муқобили қувваҳои душман бартараф карда наметавонад. Аммо, аз дарун, вақте ки ҷомеа аз афроди

мутақобила иборат аст, он ба чуз ҳамкорӣ дигар чизе буда наметавонад» - қайд мекунад Людвиг фон Мизес.

Мизес дар бораи натиҷаҳои Малтус шарҳи шахсии худро медиҳад: «Моликияти хусусӣ ба воситаҳои истеҳсолот принципи танзимкунанда мебошад, ки мувозинати байни миқдори маҳдуди воситаҳои дар ихтиёри ҷамъият буда ва шумораи тезтар афзудаистодаи истеъмолкунандагонро таъмин менамояд. Ин принцип ҳар як одамо ба квотаи маҳсулоти иқтисодӣ вобаста мекунад, ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ аз коэффисиенти моликият ва меҳнат маҳфуз аст. Он дар паст шудани нишондиҳандаи таваллуд дар зерӣ фишори иҷтимоӣ, аз байн рафтани аъзоёни зиёдатии ҷамъият ифода меёбад, чунон ки дар олами ҳайвонот ва наботот рӯй медиҳад. Вазифаи мубориза барои мавҷудиятро «тормози маънавӣ», ки наслро маҳдуд мекунад, иҷро мекунад» [10].

Людвиг фон Мизес айбҳои одамбадбинӣ ва бераҳмиро нисбат ба назарияи Малтус рад карда, хонандагонро аз хулосаҳои нодуруст огоҳ мекунад: «Дар ҷамъият мубориза барои зинда мондан нест ва буда ҳам наметавонад. Аз назарияи иҷтимоии либерализм чунин хулосаҳои ваҳшиёна баровардан хатои дағалона мебуд. Ибораҳои Малтусро, ки барои тафсириҳои нодуруст истифода бурда мешаванд, аз контекст ғирифта, бо нокифояӣ ва нопурра будани нашри аввал, ки қабл аз пурра ташаккул ёфтани рӯҳияи иқтисоди сиёсии классикӣ навишта шудааст, шарҳ медиҳанд. Бояд таъкид кард, ки то Дарвин ва Спенсер ҳеҷ кас мубориза барои мавҷудиятро ба маънои муносири калима ҳамчун принципи рафтор дар ҷомеаи инсонӣ амалкунанда ҳисоб карда наметавонист» [10].

Сарфи назар аз номувофиқати илмӣ «қонунӣ» аҳолишиносии Малтус, он дар байни буржуазия ва идеолоҳҳои он муваффақияти калон ба даст овард, зеро талаботи синфӣи онҳоро ба дараҷаи олӣ қонеъ мегардонд.

Варианти навшудаи назарияи Малтус неомалтусчиғӣ мебошад. Ба вучуд омадани яке аз самтҳои неомалтусчиғӣ бо пайдоиши асарҳои Ф.Пледжс (Британияи Кабир) дар солҳои 70-ум алоқаманд аст, ки дар онҳо идеяи истифодаи контрацепсия барои паст кардани сатҳи таваллуд ба миён гузошта шудааст. Идеяи аз байн бурдани ғаризаи таваллуд ва афзоиш аз шуури инсон ба миён гузошта шудааст [2]. Аз миёнаи солҳои 50-ум сар карда дар шароити барзиёдшавии аҳоли идеяҳои неомалтусчиғӣ қувваи нав гирифтанд. Ба назари маъмулӣ, идеяҳои ӯ ба рад кардани фарзанддорӣ дар издивоҷ табдил меёбанд. Ин равияи идеолоҳӣ дар охири асри XIX ба вучуд омадааст. Агар малтусчиғӣ классикӣ таъсири омилҳои иҷтимоиро ба аҳоли қомилан ба назар нагирифта онро инкор кунад, пас неомалтусчиғӣ ин таъсирро эътироф карда, онро ба таъсири омилҳои биолоҳӣ баробар мекунад. Неомалтусчиғӣ паҳлуи иҷтимоии раванди афзоиши инсонро сарфи назар мекунад. Дар як қатор мамлакатҳои Европа иттифоқҳо ва лигаҳои неомалтусӣ ташкил карда шуданд. Ҳадафи асосии онҳо паҳн кардани маълумот дар бораи роҳҳои оқилона ва безарари пешгирии ҳомиладорӣ мебошад.

Омилхоеро, ки ба афзоиши аҳоли ҳалал мерасонанд, расман ба 2 гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: профилактикӣ (мучарради, бе ҳамсар мондан, дер издивоҷ кардан, пеш ва баъд аз издивоҷ худдорӣ кардан, даст кашидан аз таваллуди фарзанд) ва табиӣ (ҷангҳо, эпидемияҳо, гурӯснагӣ).

Дар айни замон тамоюли пастшавии сатҳи таваллуд мувофиқи меъёри гузариши демографӣ аллакай ба тамоми кишварҳои рӯ ба тараққӣ таъсир расонидааст, ки ин ба тағйироти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеаи рӯ ба тараққӣ дар маҷмӯъ ва тағйирёбии мавқеи оила, нақши зан-модар дар тарбияи фарзанд ва иштироки ӯ дар истеҳсолот вобаста аст. Дараҷаи умумии ғавт қоҳиш ёфта истодааст, ки ба муқобили он дар аксари кишварҳои рӯ ба тараққӣ сохтори хеле ҷавони аҳоли ба назар мерасад, ки то андозае ба идомаи барзиёдшавии ҳозираи аҳоли мусоидат мекунад. Аз дигар тараф, дар бархе аз кишварҳои Африқои Ҷанубӣ, дар солҳои охир ба далели идомаи эпидемияи БПНМ, эбола ва ғайра, марғи одамон дар ҳоли афзоиш аст.

Сабабҳои паст шудани сатҳи таваллуд:

- кам шудани ғавти қӯдакон (дар натиҷа зарурати доштани «фарзандони эҳтиётӣ» ба миён намеояд);
- ташкили таъминоти иҷтимоӣ (нафақа барои пиронсолон аз ҳисоби давлат дода мешавад ва қӯдакон дар пиронсолӣ дигар саробони ягона нестанд);
- пош хӯрдани оилаи қӯхнаи патриархалӣ ва ба вучуд омадани оилаҳои хурд, ки дар онҳо тарбияи шумораи зиёди фарзандон мушкул аст;
- афзоиши мустақилияти занон (равияи феминизм) ва пайдоиши системаи нави арзишҳо дар онҳо, ки асосии он ҳоло берун аз ҳона аст;
- баланд шудани дараҷаи маърифату саводноқӣ ва васеъ шудани доираи манфиатҳои одамон;

- зиёд шудани хароҷот барои тарбия ва таълими фарзандон (агар дар хоҷагии қишлоқ фарзандон аз хурдсолӣ бо қор қардан дар замин «хароҷоти худро пардозанд», акнун ба онҳо то синни 20 солагӣ маблағ «сармоя қардан» лозим аст);

- урбанизатсия як навъ нишондиҳандаи таркибии тағйирёбии шароит ва тарзи зиндагӣ мебошад: дар минтақаҳои шаҳрнорин (пеш аз ҳама дар шаҳрҳои калон) ҳамаи омилҳои дар боло зикршуда қавитаранд.

Дар дунёи муосир аксари давлатҳо гузариши демографиро ҳанӯз ба охир нарасонидаанд ва дар ҳолати гуногуни марҳилаҳои худ қарор доранд. Ҳамин тавр, мамлакатҳои Африқои ҷануби Саҳара асосан дар марҳалаи «таркиш»-и аҳолии қарор доранд, ки суръати афзоиши солонаи аҳолии дар як сол ба 3% мерасад (шумораи он дар ҳар 20-25 сол ду баробар меафзояд). Қутби дигар Аврупо аст, ки аллакай гузариши демографиро анҷом додааст ва кишварҳои пешрафта (Ҷопон, ИМА, Канада, Австралия). Мамлакатҳои боқимондаи ҷаҳон «дар байни ин ду гурӯҳи мамлакатҳо» қарор доранд [11].

Назарияи «миллиарди тиллоӣ» пас аз нашри китоби «Кумитаи 300» аз ҷониби полковники амриқӣ Ҷон Колман аз Сарраёсати истихборот маъмул шуд. Тақрибан 30 сол ӯ механизмҳои махфии идоракунии ҷаҳонро омӯхта, ба ҳулосае омад, ки равандҳои глобалиро 300 оилаи сарватмандтарин идора мекунанд. Тибқи ин консепсия, дар рӯи замин захираҳои табиӣ торафт камтар шуда истодаанд ва ба қарибӣ онҳо барои тамоми сокинони сайёра намерасад, бинобар ин барои зиндагии бароҳат дар рӯи замин танҳо барои 1 миллиард нафар захираҳои табиӣ кофӣ хоҳанд буд [1].

«Миллиарди тиллоӣ» мафҳуме мебошад, ки ба аҳолии сарватмандтарин ва пешрафтатарини кишварҳои ҷаҳон марбут аст, ки дар муқобила бо тамоми ҷаҳон меистанд. Гумон меравад, ки шумораи сокинони ин кишварҳо, ки ақаллияти аҳолии ҷаҳонро ташкил медиҳанд, тақрибан ба як миллиард баробар аст ва бо истифода аз усулҳои гуногун кӯшиш мекунанд, ки сарватҳои табииро асосан барои худ истифода баранд. Ба шумораи ин мамлакатҳо ИМА, Канада, аксарияти мамлакатҳои Аврупаи Ғарбӣ, Япония ва Австралия дохил мешаванд. Сатҳи бесобиқии неқӯҳаволӣ ва сатҳи баланди зиндагиро, ки онҳо ба даст овардаанд, барои татбиқи мафҳуми «миллиарди тиллоӣ» ба аҳолии ин кишварҳо замина фароҳам меорад.

Ҳулоса. Консепсияи демографии Томас Роберт Малтус яке аз назарияҳои таъсиргузортарин дар таърихи илми иқтисод мебошад. Консепсияи Малтус дар шароити таърихӣ муайян ташаккул ёфта, кӯшиши ҳалли масъалаҳои воқеии ҷамъияти он замон буд. Малтус яке аз пешқадамони таҳлили комплексии масъалаҳои иқтисодию демографӣ буд. Усули ӯ, гарчанде содалавҳона, замина барои инкишофи усулҳои динамикии таҳқиқоти иқтисодӣ гузошт.

Ҳамин тавр, вақтҳои охир фаъолони паҳн шудани мафҳумҳои неомалтусчигӣ бо афзоиши босуръати аҳолии қураи замин (асосан дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ), тезтунд шудани проблемаи экологӣ, зиёд шудани фарқияти дараҷаи рушди байни кишварҳои пешрафтаи саноатӣ ва кишварҳои рӯ ба тараққӣ алоқаманд аст.

Агар то ибтидои асри оянда банақшагирии оилавӣ қариб тамоми аҳолии қураи Замиро фаро гирад ва агар ин маҳдудият дар сатҳи 2,2-2,5 фарзанд ба ҳар як зану шавҳар ба амал ояд, пас асосҳои мавҷуданд, ки дар охири асри 21 ба эътидол овардани шумораи аҳолии ба сатҳи 11-12 миллиард нафар мерасад. Муҳимтарин шартҳои ҳалли масъалаи ба тартиб даровардани афзоиши аҳолии дигаргуниҳои амиқӣ сотсиалию маънавӣ, баланд шудани дараҷаи моддӣ ва маданияти халқҳо мебошад. Дар баробари ин сухан дар бораи назорати маҷбурии таваллуд аз нуқтаи назари Малтус не, балки дар бораи як қатор тадбирҳои хуб андешидашуда меравад, ки ба туфайли онҳо афзоиши аҳолии дар баъзе минтақаҳо ва мамлакатҳо бояд тезонда шуда, дар дигар мамлакатҳо як андоза суст шавад.

Адабиёт

1. Coleman J. Conspirators' Hierarchy: The Story of the Committee of 300. - Carson City: America West Publishers, 1992. - 288 p.
2. Place F. Illustrations and Proofs of the Principle of Population. - London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1822. - 286 p.
3. Аникин А.В. Юность науки: Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. - М.: Политиздат, 1985. - 367 с.
4. Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора или сохранение благоприятных рас в борьбе за жизнь. М., 1991.

5. Ленин В.И. Аграрный вопрос в России к концу XIX века // Полное собрание сочинений. - 5-е изд. - Т. 17. - М.: Политиздат, 1968. - С. 57-137.
6. Мальтус Т.Р. Опыт о законе народонаселения. М., 2007.
7. Мальтус Т.Р. Очерк о законе народонаселения. – Издание К.Т. Солдатенкова, 1895.
8. Мальтус, Томас Роберт. Опыт о законе народонаселения, или Изложение прошедшего и настоящего действия этого закона на благоденствие человеческого рода, с приложением нескольких исследований о надежде на отстранение или смягчение причиняемого им зла [Текст] / перевел П. А. Бибилов. – Санкт-Петербург: Тип. И. И. Глазунова, 1868.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2-е. Т.2. С. 504.
10. Мизес Л. фон. Либерализм. - М.: Экономика, 2001. - 239 с.
11. Цикунов А.К. «Золотой миллиард» и судьба России // Общественные науки и современность. - 1997. - № 4. - С. 45-56.

**Маълумот дар бораи
муаллиф**

Сведения об авторе

About the author

Насриддинов Фирӯзҷон Бобоевич—номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в. профессори кафедраи бехатарии иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +992-985-0-11-00

Насриддинов Фирӯзҷон Бобоевич—кандидатҳои иқтисодӣ, и.в. профессори кафедраи бехатарии иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +992-985-0-11-00

Nasriddinov Firuzjon Boboevich—Candidate of Economic Sciences, Acting Professor of the Department of Economic Security of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14. Phone: +992-985-0-11-00

УДК: 316.775(575.3)

САВОДНОКИИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН УНСУРИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ

Садикова Ш.К.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола масъалаи саводнокии рақамӣ ҳамчун унсур рушди сармоияи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Қайд карда шудааст, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои рақамӣ, иқтисодиёти муосир ба марҳилаи сифатан нав - иқтисодиёти инноватсионӣ ворид мегардад. Дар чунин муҳит, сармоияи инсонӣ ҳамчун омили асосии рушди устувори иқтисодӣ нақши ҳалкунанда мебозад. Муаллиф иброз медорад, ки яке аз унсурҳои қалидии сармоияи инсонӣ дар асри XXI ин саводнокии рақамӣ мебошад. Мақолаи мазкур ба таҳлили назариявӣ ва таҳлилий-иқтисодии саводнокии рақамӣ ҳамчун шакли муосири сармоияи инсонӣ бахшида шудааст. Аз ҷониби муаллиф намудҳо ва аҳамияти саводнокии рақамӣ дар рушди бозори меҳнат, баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат ва рақобатпазирии иқтисодӣ баррасӣ гардида, мушкilot ва дурнамои рушди онҳо таҳлил шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки саводнокии рақамӣ яке аз унсурҳои асосии рушди сармоияи инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Қалидвожаҳо: саводнокии рақамӣ, сармоияи инсонӣ, маҳорати рақамӣ, иқтисодиёти инноватсионӣ, иқтисоди рақамӣ, бозори меҳнат, сармоияи зеҳнӣ, иқтисодиёти институтсионалӣ, рақобатпазирӣ, технология, иттилоот.

Барои иқтибос: Садикова, Ш. К. Саводнокии рақамӣ ҳамчун унсур рушди сармоияи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ / Ш. К. Садикова // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 52-59.

ЦИФРОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ КАК ЭЛЕМЕНТ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

Садикова Ш.К.

Таджикский национальный университет

Аннотация. В статье рассматривается проблема цифровой грамотности как элемента развития человеческого капитала в условиях инновационной экономики. Отмечается, что в условиях глобализации и стремительного развития цифровых технологий современная экономика вступает в качественно новый этап – этап инновационной экономики. В такой среде человеческий капитал играет решающую роль как ключевой фактор устойчивого экономического развития. Автор подчеркивает, что одним из важнейших элементов человеческого капитала в XXI веке является цифровая грамотность. Настоящая статья посвящена теоретическому и аналитико-экономическому анализу цифровой грамотности как современной формы человеческого капитала. Рассматриваются виды и значение цифровой грамотности в развитии рынка труда, повышении производительности труда и экономической конкурентоспособности, а также анализируются проблемы и перспективы её развития. Результаты исследования свидетельствуют о том, что цифровая грамотность должна стать одним из приоритетных направлений социально-экономической политики.

Ключевые слова: цифровая грамотность, человеческий капитал, цифровые навыки, инновационная экономика, цифровая экономика, рынок труда, интеллектуальный капитал, институциональная экономика, конкурентоспособность, технологии, информация.

DIGITAL LITERACY AS AN ELEMENT OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF AN INNOVATIVE ECONOMY

Sadikova Sh.K.

Tajik National University

Abstract. The article examines the problem of digital literacy as an element of human capital development in the context of an innovative economy. It is noted that under the conditions of globalization and the rapid development of digital technologies, the modern economy is entering a qualitatively new stage—the stage of an innovative economy. In such an environment, human capital plays a decisive role as a key factor of sustainable economic development. The author emphasizes that one of the most important elements of human capital in the 21st century is digital literacy. This article is devoted to a theoretical and analytical-economic analysis of digital literacy as a modern form of human capital. The types and significance of

digital literacy in the development of the labor market, the enhancement of labor productivity, and economic competitiveness are examined, and the challenges and prospects of its development are analyzed. The research results indicate that digital literacy should become one of the priority directions of socio-economic policy.

Keywords: digital literacy, human capital, digital skills, innovative economy, digital economy, labor market, intellectual capital, institutional economy, competitiveness, technology, information.

Гузориши масъала. Саводнокии рақамӣ ҳамчун унсuri рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ мебошад. Саводнокии рақамӣ маҷмӯи дониш ва қобилиятҳое мебошад, ки ба инсон имкон медиҳад технологияҳои рақамиро самаранок истифода барад. Дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ талабот ба касбҳои анъанавӣ коҳиш ёфта, дар навбати худ талабот ба мутахассисони дорои маҳоратҳои рақамӣ дошта меафзояд. Ин раванд зарурати мутобиксозии низоми маориф ва сиёсати шуғлро ба миён меорад. Моҳияти назариявӣю амалии натиҷаҳои таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки сатҳи саводнокии рақамӣ боиси ташаккули сармояи инсонӣ шуда, дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ заминаи рақобатпазирӣ мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريҳо. Масоили саводнокии рақамӣ ҳамчун унсuri рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ дар таҳқиқоти илмӣ иқтисодчиёни ватанӣ: Комилов С.Қ., Ғаниев Т.Б., Шамсов И.С., Ҳамидова С.Х., Ҳодиев Д.А. ва дигарон омӯхта шудааст.

Мақсади мақола ин муайян намудани таъсири саводнокии рақамӣ ба ташаккули сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ ба шумор меравад. Барои ноил шудан ба ҳадафи гузашташуда таҳқиқи масъалаҳои зерин зарур мебошанд:

- ошкорсозии хусусиятҳои саводнокии рақамӣ ва таъсири он ба ташаккули сармояи инсонӣ;
- муайянсозии донишу маҳорати рақамии кормандон;
- таъсири сармояи инсонӣ ба саводнокии рақамӣ ва баръакс;
- ташаккули сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ.

Муҳтавои асосии мавод. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таъмини рушди иқтисоди миллӣ нақши калидӣ доштани иқтисоди рақамӣ ва инноватсияро дарк намуда, дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (соли 2024) чунин ибрози андеша намуданд: «...Ҷиҳати вуҷуд бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоем, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд. Дар ин раванд, муҳайё кардани шароити беҳтарин барои тарбияи кадрҳо, пешниҳод намудани имтиёзҳои гуногун, ҳавасмандгардонии мутахассисони самти технологияҳои иттилоотӣ ва бозомӯзӣ дар муассисаҳои пешқадами хориҷӣ зарур доништа мешавад...» [1]. Чунин иқдоми наҷибонаи Пешвои миллат шаҳодат аз он медиҳад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҳамаҷониба омода кардани кадрҳои ба талаботи имрӯза ҷавобгӯй таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, шароитҳои заруриро таъмин намуда истодааст.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҷиҳати ташаккул ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ аҳамияти махсус дода шудааст. Дар ин ҳуҷҷати бағоят муҳим таъкид шудааст, ки «...Дар давраи дарозмуҳлат таъмини рушди устувори кишвар бе истифодаи навоариҳо дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣю иқтисодии кишвар ғайриимкон аст. Дар даҳсолаи наздик силсилаи нави технологӣ, иқтисодӣ ва сиёсии хоҷагии ҷаҳонӣ оғоз меёбад, ки он суръати афзоиши иқтисодии ҷаҳониро то нимаи асри XXI тадриҷан коҳиш медиҳад. Мо бояд барои дарки дурусти ин раванд омода бошем ва аз имрӯз самтҳои модели рушди ояндаро муқаррар намуда, хусусиятҳои сифатии онро муайян созем. Омили тақондиҳандаи чунин модели рушд захираи инсонӣ бо ҷузъҳои асосии таркибии он – маориф ва илм, ҳамчун шартҳои муҳимтарини баланд бардоштани сатҳи амниятӣ миллӣ ва рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Нақши давлат дар муайянкунӣ ва дастгирӣ самтҳои афзалиятноки илму техника бояд тақвият дода шавад» [9, с.7]. Аз ин маълумотҳо бар меояд, ки дар шароити тараққиёти техникаю технологияҳои рақамӣ ва барои таъмини иқтисоди инноватсионӣ кадрҳое омода кардан зарур аст, ки дорои саводнокии рақамӣ бошанд.

Чӣ тавре, ки маълум аст ҷиҳати муайян намудани мафҳуми «саводнокии рақамӣ» миёни олимони соҳа бахшҳои мухталиф ба вучуд омадаанд. Мафҳуми саводнокии рақамиро дар илмҳои сотсиология, педагогика ва техника дучор шудан мумкин аст. Аз нигоҳи илмҳои иқтисодӣ бошад олимони мафҳуми саводнокии рақамиро бо пайдоиши иқтисоди рақамӣ ва иқтисоди инноватсионӣ

алоқаманд медонанд. Бинобар ин, иқтисоддонҳо саводнокии рақамиро бо мафҳуми иқтисоди рақамӣ алоқаманд меҳисобанд. Яъне, ки саводнокии рақамӣ метавонад боиси ташаккули сармояи инсонӣ гардида, дар маҷмӯъ заминаи рушди иқтисоди инноватсионӣ гардад. Дар ин ҷо ақидаҳои бархе аз олимони ватанию хориҷро ҷиҳати боз ҳам пурратар намудани моҳияти саводнокии рақамӣ ва аҳаммияти он дар ташаккули сармояи инсонӣ дида мебароем. Бояд қайд намуд, ки дар навбати худ ташаккули сармояи инсонӣ заминаи мусоид барои таъмини иқтисоди инноватсионӣ мегардад.

Маълум нест, ки нахустин шуда ки мафҳуми саводнокии рақамиро ба илми иқтисод ворид кардааст. Қаблан, бархе аз олимони танҳо дар бораи «саводнокии компютерӣ» сухан мегуфтанд. Аммо олими амрикоӣ Пол Гилстер дар соли 1997, бори аввал истилоҳи «саводнокии рақамӣ»-ро истифода бурда, изҳор дошт, ки саводнокии рақамӣ танҳо аз донишмандони тарзи истифодаи технология берун меравад [10, с.166]. Яъне, ки танҳо кор бо компютер мафҳуми саводнокии рақамиро пурра карда наметавонад. Дар зер ин мафҳум ҳамчун «қобилияти фаҳмидан ва истифода бурдани иттилоот, ки дар шакли гуногун аз доираи васеи манбаъҳо тавассути компютерҳо пешниҳод мегардад», маънидод карда шудааст. Дар маҷмӯъ, саводнок будан на танҳо қобилияти хондану навиштанро дар бар мегирад, балки иҷрои амалҳоро бо дарки маъно ва ҳадаф низ ифода мекунад.

Оид ба масъалаи саводнокии рақамӣ олимони Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Нижегородский Федератсияи Россия махсусан Грязнова Е.В., Полянская В.А., Пронина С.В. нигоҳи хоси худро доранд. Онҳо иброз медоранд, ки «...Соҳиб будан ба малақаҳои рақамӣ ба мутахассис имкон медиҳад, ки техникаи иттилоотӣ дараҷаҳои гуногуни мураккабро барои қарорди иттилоот, ки дар фаъолияти касбӣ заруранд, бо дарназардошти меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин тадбирҳои амнияти иттилоотӣ истифода намояд. Дар навбати худ саводнокии рақамӣ рушди доимиро тақозо менамояд. Бо ибораи дигар, пас аз аз худ намудани малақаҳои ибтидоӣ дар фаъолияти рақамӣ, шахс маҷбур аст сатҳҳои минбаъдаи онро низ аз худ кунад ва ба самти дарёфти малақаҳои таҳлили додаҳо ва идоракунии фаъолияти лоиҳавӣ дар муҳити рақамӣ ҳаракат намояд» [4, с.378]. Аз нигоҳи олимони мазкур бар меояд, ки саводнокии рақамӣ ҳамчун мафҳум имрӯз таърифи нисбатан фарогир ва дақиқ касб намудааст. Дар асоси ин мафҳум пеш аз ҳама истилоҳи «салоҳиятҳои рақамӣ» дида мешавад. Саводнокии рақамӣ дар навбати худ чунин шакли умумиро фаро мегирад: ҷузъи техникӣ, тафаккури интиқодӣ ва саводи медиавӣ, малақаҳои ҷустуҷӯ, таҳлил ва таъдир, инчунин унсурҳои арзишӣ-маънавӣ ва танзимкунанда, ки маҳз ҳамин ҷанбаҳо салоҳияти рақамиро нисбат ба дигар навъҳои салоҳиятҳо махсус мегардонанд.

Муҳакиқи дигари соҳа, дотсент Ганич Л.В. чунин андеша дорад, ки «...Саводнокии рақамӣ асосан ба маҷмӯи дониш, малақа ва муносибатҳо ишора мекунад, ки ба шахс имкон медиҳад мушкилотро дар муҳити рақамӣ самаранок ҳал намояд. Имрӯз пешрафти иқтисодӣ аз рӯи саҳми моликияти зеҳнӣ - мутахассисони соҳаҳо ва фаъолияти баланди технологӣ - дар сохтори умумии ҷомеа муайян карда мешавад. Малақаҳои идоракунии маълумот ва саводнокии рақамӣ имрӯз барои ҳама, новобаста аз ихтисосашон, муҳим мебошанд. Қабули васеи принципҳои идоракунии маълумот имкон медиҳад, ки дар ҳама соҳа ва дар ҳама сатҳ қарорҳои самараноктар қабул карда шаванд» [3, с.173]. Олими мазкур ба он таъки менамояд, ки пешрафти корхонаҳо аз сатҳи саводнокии рақамии кормандон вобаста аст. Аммо дар доираи таҳқиқоти мазкур ҷанбаҳои алоқамандӣ ва таъсиррасонии саводнокии рақамӣ ба ташаккули сармояи инсонӣ ба инобат гирифта нашудааст. Бояд қайд намуд, ки саводнокии рақамӣ боиси инкишофи сармояи инсонӣ гардида, дар маҷмӯъ заминаи рушди иқтисоди инноватсионӣ мегардад.

Оид ба масъалаи таҳқиқишаванда олимони ватанӣ низ андешаҳои худро дар асарҳои илмашон ба таври гуногун баён намудаанд. Олимони шинохтаи илми иқтисод Ғаниев Т.Б., Давлатов С.Н. қайд менамоянд, ки «...омӯзонидан ва баландбардорӣ дараҷаи ихтисоси мутахассисон дар фаъолиятҳои касбӣ яке аз вазифаҳои муҳими иқтисоди муосир буда, ҳамрадиҳои он талаботи муҳим, ки ҳамарӯза бозори меҳнати имрӯзаро дигаргун намуда, аз ҳар як субъекти бозори меҳнат тақозои онро дорад, ки ҳарчи бештар ба ин талаботи нав омода бошанд. Рушд ва инкишофи техникаю технологияҳои муосир ва давра ба давра дигаргун шудани истифодаи иттилоотӣ техникаӣ дар шакли мошинаҳои электронӣ ва алоқии иттилоотӣ, на танҳо дар идоракунии соҳаҳои муҳими давлатӣ, ҳамчунин самаранок истифодабарии захираҳои маҳдуди ҷамъиятӣ низ муҳим мебошад. Ин зудҳаракатии ҷамъияти имрӯза аз ҳар фарди ҷамъият талаби онро дорад, ки дониши худро сайқал дода, ҳамқадами замон бошад. Инро ба инобат гирифта, самаранок истифодабарии захираҳои инсонӣ ва натиҷанок будани сармояи гузашташуда ба ин захираи нодири иқтисодӣ омӯзиш ва тақмили дониши онҳоро зарур мегардонад» [5, с.28]. Аз андешаҳои олимони мазкур маълум мегардад, ки дар шароити иқтисоди инноватсионӣ ҳар як корманд бояд дониши худро сайқал дода, ҳамқадами замон бошад. Дар баробари зиёд кардани донишҳои замонавӣ албатта

саводнокии рақамӣ зиёд мегардад. Ва дар навбати худ боиси инкишофёбии сармояи инсонӣ гардида, барои иқтисодиёти инноватсионӣ заминаи мусоидро таъмин менамояд.

Шамсов И.С., Бобоев Ф.Қ. бошанд дар доираи таҳқиқоти худ саводнокии молиявӣ рақамиро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Онҳо ибраз мебаранд, ки «...дар робита ба малакаҳое, ки дастрасиро ба дониш ва иттилоот бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ таъмин мекунанд, мафҳуми «саводнокии рақамӣ» истифода мешавад. Чунин ба назар мерасад, ки саводнокии рақамӣ ба рушди дигар малака ва салоҳиятҳои асосии инсон таъсири судманд мерасонад ва бештар дар робита бо маърифатнокии молиявӣ зоҳир мешавад, ки он ҳамчун натиҷаи раванди таҳсилоти молиявӣ фаҳмида мешавад, ки ҳамчун маҷмӯи огоҳӣ, дониш, малака ва рафтори зарурӣ барои қабули қарорҳои муваффақи молиявӣ ва дар ниҳоят ноил шудан ба некӯаҳволии молиявӣ муайян карда мешавад» [11, с.483]. Олимони мазкур бар он ақидаанд, ки маҳз саводнокии рақамӣ метавонад боиси саводнокии молиявӣ рақамӣ гардад. Аз чунин гуфтаҳо хулоса баровардан мумкин аст, ки махсусан мутахассисони бахши молияю иқтисод бояд дорои саводнокии молиявӣ рақамӣ бошанд. Ин ҳолат боиси ташаккули сармояи инсонӣ гардида, дар шароити иқтисоди инноватсионӣ метавонад заминаи рушди иқтисодиёти корхонаҳо, минтақа ва иқтисоди миллӣ шавад. Аммо ҳаминро бояд қайд намоем, ки саводнокии молиявӣ рақамӣ аз саводнокии рақамӣ вобастагӣ дорад.

Профессори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ Раҳимов Ш.М. масъалаи мазкурро дар асарҳои илмиаш мавриди таҳқиқ қарор додааст. Ӯ қайд менамояд, ки «...технологияҳои рақамӣ дорои иқтидори бузург барои рушди мутаваззин ва устувории иқтисодиёт мебошанд. Онҳо самаранокии истеҳсолотро баланд мебардоранд, сифати хизматрасониҳоро беҳтар месозанд ва ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунанд. Ҳамзамон, бо вучуди ҳамаи бартариҳо, як қатор мушкilotу ҷолишҳо низ мавҷуданд, ки бояд ба назар гирифта шаванд. Яке аз чунин ҷолишҳо дастрасии технологияҳои рақамӣ мебошад. Барои он ки тамоми кишрҳои ҷомеа аз бартариҳои технологияҳои рақамӣ бархурдор шаванд, зарур аст дастрасӣ ба онҳо таъмин гардида, аҳоли ба истифодаи онҳо омӯзонида шаванд. Ин раванд ҳамкориҳои фаъоли ҷомеа, давлат ва субъектҳои хоҷагидориро тақозо менамояд» [6, с.11]. Аз пешниҳодҳои ҷолиби профессор маълум мегардад, ки барои саводнокии рақамии аҳоли шароитҳои таълимӣ муҳайё намудан лозим аст. Дар шароити иқтисоди рақамӣ бояд тамоми кишрҳои ҷомеа саводнокии рақамиро дошта бошанд.

Иқтисоддонҳои шинохтаи илми тоҷик Саидмуродзода Л.Ҳ., Ҳамидова С.Ҳ. оид ба масъалаи таҳқиқишаванда андешаҳои олимонаи худро пешниҳод намудаанд. Онҳо ибраз мебаранд, ки «...Барои муайян намудани сатҳи салоҳиятнокии хатмкунанда зарур аст, ки ӯ тавонад аз сарчашмаҳои иттилоотӣ истифода барад, иттилоотро коркард намояд, онро таҳлил ва ҷамъбаст кунад, аз якҷанд манбаъ дастрас намояд, дар шакли фаҳмо пешниҳод созад ва инчунин қобилияти муошират бо одамон – истифодабарандагони ин иттилоотро дошта бошад. Ҳамин тавр, равиши салоҳиятнокии дар соҳаи маориф барои мутабиқ намудани хатмкунанда ба номуайяниҳое хизмат мекунад, ки берун аз мактаб ва донишгоҳ ӯро интизор мебошанд. Ин як усули иҷтимоию ахлоқии мутабиқшавии инсон ба бозори касбҳо дар шароити номуайяни иҷтимоӣ ба шумор меравад. Дар айни замон, маҷмӯи салоҳиятҳо берун аз низоми расмӣ таълим нигоҳ дошта шуда, хатмкунанда метавонад онҳоро ғангоми фаъолият берун аз низом, бевосита дар ҷараёни амалияи касбии худ татбиқ намояд» [8, с.163]. Маълум мегардад, ки хатмкунандагони муассисаҳои олиии касбӣ аз зинаҳои донишгоҳӣ бояд саводнокии рақамии худро пурра намояд. Ин раванд дар фаъолияти касбӣ сайқал ёфта, барои ҳалли масъалаҳои касбии онҳо мусоидат менамояд. Бо ҳамин роҳ сармояи инсонӣ ташаккул ёфта боиси рушди иқтисодиёти инноватсионӣ мегардад.

Аз таҳқиқотҳои олимони ва маълумотҳои овардашуда маълум мегардад, ки бо пайдоиши технологияҳои рақамӣ ҳудудҳои фаҳмиши саводнокии рақамӣ ба таври назаррас густариш ёфтаанд. Аз як ҷониб, дарки иттилооте, ки дар экрани компютери ба шабакаи интернет пайваст пешниҳод мегардад, ҳамон равандҳои маърифатиро талаб мекунад, ки дарки иттилоот аз воситаҳои ахбори оммаи ҷопӣ ё телевизионӣ. Аз ҷониби дигар, иттилооте, ки дар шакли рақамӣ пешниҳод мешавад, дар назди истифодабаранда вазифаҳои навро мегузорад.

Таҷрибаи нишон медиҳад, ки саводнокии рақамӣ асосан аз нуқтаи назари техникӣ баррасӣ мегардад ва ҳамчун маҷмӯи дониш ва малакаҳои истифодаи гуногуни технологияҳои рақамӣ барои қонё намудани манфиатҳои шахсии қорбар фаҳмида мешавад. Бо вучуди ин, бояд дар хотир дошт, ки шабакаи ҷаҳонии «Интернет» ибтидо ҳамчун воситаи муошират ба вучуд омадааст ва то имрӯз низ яке аз вазифаҳои асосии он боқӣ мемонад. Хизматрасониҳои мубодилаи паёмҳои кӯтоҳ, шабакаҳои иҷтимоӣ, форумҳо, блогҳо, шаклҳои иртиботи бозгашт ва имкониятҳои шарҳнависӣ - ҳамаи ин барои қонё сохтани ниёзҳои коммуникативии қорбарони шабакаи ҷаҳонӣ хизмат мекунад. Аз ин рӯ, саводнокии рақамиро метавон инчунин аз нуқтаи назари ҳамкориҳои мутақобилаи

корбарон бо ҳамдигар баррасӣ намуд. Дар ин замина аз нигоҳи мо таърифи зеринро метавон чунин пешниҳод намуд: «Саводнокии рақамӣ - ин қобилияти истифода бурдани он имкониятҳое мебошад, ки ҷомеаи муосир бо тамоми технологияҳои фароҳам меорад, маҳорати муошират бо одамон дар шакли нави иҷтимоӣ ва риояи меъёрҳои ахлоқӣ ва эҳтиром дар муносибат бо якдигар мебошад». Дар ин ҷо муносибатҳои инсонӣ, ахлоқи муошират дар шабака, инчунин қоидаҳои муайяни коммуникатсия дар мадди аввал қарор мегиранд, ки қисман аз ҳаёти воқеӣ рақамӣ шудаанд ё дар ҷараёни муоширати виртуалӣ ба вуҷуд омадаанд. Ҷи тавре, ки қайд карда шуд саводнокии рақамӣ боиси ташаккули сармояи инсонӣ мегардад. Саводнокии рақамӣ метавонад бо омилҳои гуногун ба сармояи инсонӣ таъсир расонад. Нигаред ба расми 1.

Расми 1. Ташаккули сармояи инсонӣ дар заминаи саводнокии рақамӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҷи тавре, ки қайд карда шуд саводнокии рақамӣ боиси ташаккули сармояи инсонӣ мегардад. Сармояи инсонӣ бошад ин омили калидӣ ва захираи муҳимтарини гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ ба шумор рафта, нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдории рушди онро муҳити институтсионалӣ муайян менамояд. Нигаред ба расми 2.

Расми 2. – Модели сохторӣ ва функционалии ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Қобили қайд аст, ки муҳити институтсионалӣ фарогири раванди комили такрористехсолии сармояи инсонӣ аст. Бо таваҷҷуҳ ба ин ташаккули муҳити институтсионалӣ инноватсионии рушди сармояи инсонӣ заминаи муҳимми ноил гардидан ба рушди инноватсионии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Дар навбати худ модели инноватсионии рушди иқтисоди миллӣ ва татбиқи принципҳои асосии он самти афзалиятноки ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии кишвар барои давраи дорозмуддат мебошад.

Хулоса. Чи тавре, ки маълум аст солҳои охир иқтисодиёти ҷаҳонӣ таҳти таъсири рушди техникаю технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба тағйироти гуногун дучор гардида истодааст. Ин раванд, ки бо истилоҳи «рақамисозӣ» маъруф аст, на танҳо усулҳои истеҳсол ва идоракуниро тағйир дод, балки ба сохтори иҷтимоӣ, бозори меҳнат ва талабот ба нерӯи корӣ низ таъсири ҷиддӣ расонид. Дар натиҷа, иқтисодиёти анъанавӣ тадриҷан ҷойи худро ба иқтисодиёти инноватсионӣ ва донишмехвар тағйир дода истодааст.

Бинобар ин, дар ҷунин ҳолат, нақши сармояи инсонӣ ба таври назаррас афзоиш меёбад. Агар дар марҳилаҳои қаблӣ рушди иқтисодӣ захираҳои табиӣ ва сармояи моддӣ омили асосии рушд ҳисоб мешуданд, имрӯз дониш, малака, саводнокии рақамӣ ва қобилияти эҷодии инсон ба манбаи асосии рақобатпазирӣ табдил ёфтааст. Аммо сармояи инсонӣ ба худ мазмуни навро касб мекунад. Саводнокии рақамӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи он, аҳамияти хоса пайдо менамоянд.

Ҳамин тавр таҳқиқоти анҷомёфта собит менамояд, ки саводнокии рақамӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ ба омили калидии рушди сармояи инсонӣ табдил ёфтааст. Он на танҳо воситаи техникии фаъолият, балки шакли нави сармоя мебошанд, ки ба рақобатпазирӣ иқтисодӣ, рушди устувор ва баланд шудани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат менамояд. Рушди ҳадафнокии саводнокии рақамӣ метавонад ҳамчун яке аз самтҳои стратегии сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ барои дилхоҳ кишвар баррасӣ гардад.

Адабиёт

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. ш. Душанбе, 28.12.2024. <https://www.president.tj>.
2. Воҳидов У. М. Табдилдиҳии иқтисодиёти рақамӣ дар муносибатҳои молиявӣ андозӣ / У. М. Воҳидов // Паёми молия ва иқтисод (Маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2025 – №4. – С.92-98.
3. Ганич Л. В. Роль человеческого капитала в формировании цифровой грамотности населения РФ / Л. В. Ганич // Экономика строительства и городского хозяйства. – Донецк, 2021. ТОМ 17. – № 4. – С.171–181.
4. Грязнова Е.В., Полянская В.А., Пронина С.В. Цифровая грамотность для цифровой экономики: проблемы и противоречия современности / Е. В. Грязнова, В. А. Полянская, С. В. Пронина // глобальный научный потенциал. – Нижний Новгород, 2025. – № 8 (173). – С.377-380.
5. Ғаниев Т.Б., Давлатов С.Н. Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ / Т. Б. Ғаниев, С. Н. Давлатов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. – № 1. – С.28-34.
6. Раҳимов Ш.М. Технологияҳои рақамӣ ва таъсири онҳо ба рушди иқтисодиёт / Ш. М. Раҳимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – № 4. – С.9-13.
7. Садиқова Ш.К. Хусусиятҳои идоракунии сармояи инсонӣ дар иқтисодиёти донишбунёд / Ш. К. Садиқова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе, 2025. – № 9. – С.31-38.
8. Саидмуродзода Л.Х., Ҳамидова С.Х. Ба масъалаи нақши салоҳиятнокӣ ва салоҳиятҳо дар ташаккули сармояи инсонӣ / Л. Ҳ. Саидмуродзода, С. Х. Ҳамидова // Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2022 – №2 (61). – С.160-166.
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, № 636 тасдиқ шудааст. – Душанбе: «Контраст», 2016 – 80 с.
10. Токтарова В.И. Цифровая грамотность: понятие, компоненты и оценка / В. И. Токтарова // Вестник Марийского государственного университета. 2021. – № 2. – Т.15. – С.165-177.
11. Шамсов И.С., Бобоев Ф.Ҷ. Саводнокии молиявӣ рақамӣ ва механизмҳои таъминоти он дар шароити муосир / И. С. Шамсов, Ф. Ҷ. Бобоев // Паёми молия ва иқтисод (Маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2023. – № 4-2 (39). – С. 481-488.

**Маълумот дар бораи
муаллиф**

**Садикова Шукрона
Карчаевна**-номзади имлҳои
иқтисодӣ, дотсенти кафедраи
иқтисоди миллӣ ва бехатарии
иқтисодии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон. 734025,
шаҳри Душанбе, хиёбони
Рӯдакӣ, 17. Тел: +992 918-94-
91-43; E-mail: [shukrona-
2016@mail.ru](mailto:shukrona-2016@mail.ru).

Сведения об авторе

**Садикова Шукрона
Карчаевна**-кандидат
экономических наук, доцент
кафедры национальной
экономики и экономической
безопасности Таджикского
национального университета.
734025, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, пр.
Рудаки, 17. Тел: +992 918-94-91-
43; E-mail: [shukrona-
2016@mail.ru](mailto:shukrona-2016@mail.ru).

About the author

**Sadikova Shukrona
Karchaevna**-candidate of
Economic Sciences, Associate
Professor of the Department of
National Economy and
Economic Security of the Tajik
National University. 734025,
Republic of Tajikistan,
Dushanbe, 17, Rudaki Ave. Тел:
+992 918-94-91-43; E-mail:
shukrona-2016@mail.ru.

**ЗАРУРАТИ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ-ИННОВАТСОӢ ДАР РУШДИ
ТИҶОРАТИ НАВИН**

**Нусратзода М.Н.
Убайдуллозода Ф.У.**

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақола ба омӯзиши технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун муҳаррики асосӣ дар рушди тиҷорати навин бахшида шудааст. Дар мақола масъалаҳои татбиқи рақамикунонӣ дар самти тиҷорати инноватсионӣ, Воситаҳои асосии рушди бизнес, Вазифаҳои асосии иттилоотии ҷомеа бахри рушди тиҷорат дар интернет ва Методҳои татбиқи технологияи иттилоотӣ дар раванди бизнес ба таври васеъ дида баромада шудааст. Инчунин аз ҷониби муаллифон ширкатҳои пешсаф дар тиҷорати инноватсионӣ маълум карда шудааст. Муаллиф оид ба татбиқи технологияи иттилоотӣ дар раванди бизнес нигоҳи олимонро мавриди баррасӣ қарор дода, масъалаи мазкурро аз нигоҳи худ таъриф додаанд. Бояд зикр кард, ки роҳҳо ва усулҳои такмилдиҳии тиҷорати инноватсионӣ ва электронӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, инноватсия, технологияи иттилоотӣ, рақамикунонӣ, зехни сунъӣ, ширкат, тиҷорат, такмилдиҳӣ, талабот ва таклифот, маркетинг, маҳсулот, хизматрасонӣ.

Барои иқтибос: Нусратзода, М. Н. Зарураати татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-инноватсионӣ дар рушди тиҷорати навин / М. Н. Нусратзода, Ф. У. Убайдуллозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 60-67.

**НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-ИННОВАЦИОННЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО БИЗНЕСА**

**Нусратзода М.Н.
Убайдуллозода Ф.У.**

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Статья посвящена изучению информационных технологий как основного двигателя развития современного бизнеса. В статье подробно рассматриваются вопросы внедрения цифровизации в инновационный бизнес, ключевые инструменты развития бизнеса, основные задачи информатизации общества для развития интернет-торговли, а также методы применения информационных технологий в бизнес-процессах. Автором также были определены ведущие компании в сфере инновационного бизнеса. Авторы проанализировали взгляды ученых на применение информационных технологий в бизнес-процессах и дали собственное определение данной проблеме. Следует отметить, что были предложены пути и методы совершенствования инновационного и электронного бизнеса.

Ключевые слова: экономика, инновации, информационные технологии, цифровизация, искусственный интеллект, компания, бизнес, совершенствование, спрос и предложение, маркетинг, продукт, услуги.

**THE NECESSITY OF APPLYING INFORMATION AND INNOVATION TECHNOLOGIES IN
THE DEVELOPMENT OF MODERN BUSINESS**

**Nusratzoda M.N.
Ubaydullozoda F.U.**

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article is dedicated to the study of information technologies as the main driver of modern business development. The article examines in detail the issues of implementing digitalization in innovative business, key business development tools, the main tasks of societal informatization for the development of e-commerce, as well as methods for applying information technologies in business processes. The authors also identified leading companies in the field of innovative business. The author analyzed scholars' views on the application of information technologies in business processes and provided their own definition of this problem. It should be noted that ways and methods for improving innovative and e-business have been proposed

Keywords: economy, innovation, information technology, digitalization, artificial intelligence, company, business, improvement, supply and demand, marketing, product, services.

Гузориши масаъала. Дар шароити муосир ва ҷаҳонишавӣ татбиқи технологияҳои иттилоотиву инноватсионӣ дар ҳама соҳаҳои мухталиф нақши калидӣ мебозанд, зеро фаъолияти соҳаро бе татбиқи технологияҳои иттилоотӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Бояд қайд кард, ки рушди тичорати навин ё маркетинги инноватсионӣ танҳо тавассути технологияи иттилоотиву коммуникатсионӣ сурат мегирад. Бояд қайд кард, ки кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба ҳавасмандгардонии рақобат ва таҳкими мавқеи худ дар бозори ҷаҳонии технологияҳои баландсуръатро васеъ истифода менамоянд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба мавзӯи мазкур таҳқиқотҳо аз ҷониби муҳаққиқон аз қабилӣ Комилов С. Д., Раҳмонзода З. Ф., Ригович Д. С., Хафизова Э.Р., Шамсов И. С., Azyabi N. G. Ва дигарон анҷом дода шудааст.

Мақсади асосии тадқиқот аз омӯзиш ва арзёбии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди бизнес иборат мебошад. Кор ба таҳлили равишҳои назарии таъсири технологияи иттилоотӣ ба фаъолияти ширкатҳо, ҷамъоварӣ ва ҳулосаи маълумот дар бораи технологияҳои мавҷуда, инчунин низомбандии роҳҳои таъсири онҳо ба фаъолияти амалиётӣ ва устувории иқтисодии корхонаҳо асос ёфтааст.

Муҳтавои асосии мавод. Дар замони муосир, барои пешбурди корҳои ташкилӣ ва истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ милли талошҳои зиёде ба харҷ дода шуда истодааст. Ин раванд ба коркарди принципҳо ва усулҳои умумии истифодаи компютерҳо барои таҳлил ва коркарди маълумотҳои оммавӣ имкони васеъ фароҳам меорад. Яке аз роҳҳои асосии ҳалли масъалаҳои ҷойдошта, ташкили ҷойҳои кории автоматикунонидашуда мебошад, ки ба коркарди саривактӣ ва дурусти маълумотҳо нигаронида шудааст. Ташкил намудани ҷойҳои кории автоматикунонидашуда имконияти иттилоотонии ҷомеаро таъмин менамояд. Иттилоотонии масъалаҳои иқтисодӣ, хусусан дар раванди бизнес яке аз усулҳои муфид барои автоматикунонии меҳнати мутахассисон ба шумор меравад, зеро дар ин давраи таракқиёти технологияи иттилоотиву инноватсионӣ бе таҳлили саривактии ахбор рушди соҳаро тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Инкишофи иқтисодиёти кишвар дар шароити бозорӣ тағйироти куллиро дар тамоми низоми иқтисодӣ талаб мекунад. Муносибатҳои нави идоракунии моро маҷбур месозанд, ки усулҳои мавҷударо иваз намоем [6, С.-187]. Иқтисодӣ бозорӣ, пайдоиши шаклҳои нави корхонаҳо ва густариши робитаҳои дохилӣ ва берунии онҳо боиси афзоиши ҷараёни иттилоот мегардад. Дар ин шароит, ба захираҳои маъмулии моддӣ, меҳнатӣ, энергетикӣ ва молиявӣ, як навъи дигари захира, яъне иттилоотӣ низ илова карда шудааст, ки коркарди он тавассути технологияҳои иттилоотӣ сурат мегирад.

Дар шароити бозорӣ, рушди иқтисодиёти кишвар тағйироти бузургеро дар тамоми механизмҳои иқтисодӣ талаб менамояд. Новобаста аз шакли соҳа технологияи иттилоотӣ роҳи ҳали он ба шумор меравад. Дар мақола мо масъалаҳои татбиқи технологияҳои иттилоотиро дар ҷараёни бизнес ва тичорати электронӣ таври мукамал дида баромадем.

Ҳамасола технологияҳои иттилоотӣ ба ҳаёти ҷомеа ва иқтисодиёт ворид шуда, дигаргуниҳоро пеша карда истодааст. Харидҳои фосилавӣ бо пардохти фаврӣ, ҷустуҷӯи иттилоот ва идораи молия тавассути нармафзорҳои махсус муқаррар шуда истодааст. Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” аз 22 июни соли 2023, №586 ба имзо расид. Чи тавре мутахассисон қайд менамоянд, “...икдоми мазкур саривактӣ буда, пеш аз ҳама, барои таъмини шаффофияти амалиётҳои молиявӣ, ҳамчунин ғайи гардондани бучети давлатӣ, пешгирии омилҳои коррупсионӣ ва коҳиш додани таъсири омилҳои инсонӣ заминаи мустаҳкам гузошта, барои баланд бардоштани рейтингӣ байналмилалӣ кишвар ва ҷалби сармояи хориҷӣ шароити мусоид фароҳам меоварад” [2]. Илова бар ин гуфтан ба маврид аст, ки дар ҳолати гузариш ба низоми мазкур ба шаҳрвандон имкониятҳо фароҳам меояд, ки бо пулҳои нақдӣ кам сару кор гиранд ва ба ин васила дар мадди аввал бо технологияҳои инноватсионӣ кор кардано меомӯзанд, ҳамзамон дар ин маврид истеъмолгарон хароҷотҳои иловагиро низ кам менамоянд.

Ин тағйирот ҳам муносибатҳои “тиҷорат бо истеъмолкунанда” (B2C) ва ҳам “тиҷорат барои тичорат” (B2B)-ро фаро мегирад, зеро ширкатҳо дар фаъолияти худ технологияи навинро ҷорӣ мекунанд. Бешубҳа, ин ба амнияти иқтисодӣ ва устувории бизнес таъсир мерасонад, ки аксар вақт дар контексти амнияти иттилоотӣ таҳлил карда мешавад.

Бозори ҷаҳонии муосирро аз лиҳози босуръатрушдкунанда ва рақобатпазир тавсиф додан мумкин аст, зеро он аз сифат ва суръати технологияҳои иттилоотӣ вобастагии калон дорад. Дар

муҳити мазкур, технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, бахусус инноватсияҳо, базаи додшудаҳо, омӯзиши мошинӣ, интернет-маркетинг ва блокчейн нақши калон дорад. Онҳо ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки равандҳои тиҷоратии худро тағйир диҳанд, таҷрибаи ҷолибтари муштариёро эҷод намуда, дар арсаи байналмилалӣ самаранок рақобатпазир бошанд [9, С.-26].

Таъсири технологияҳои иттилоотӣ дар тиҷорат, хусусан дар шароити муосир бебаҳс аст ва ҳамаи самтҳои фаро мегирад, аз идоракунии стратегӣ то равандҳои истеҳсоли [7, С.-101]. Автоматизатсияи равандҳо воситаи калидии ширкатҳо ба шумор меравад, зеро имкон медиҳад хароҷот кам карда шуда, сатҳи сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ баланд бардошта шавад. Илова ба ин, таҳлили амиқи ҳаҷми зиёди маълумотҳо имконият медиҳад, ки ташкилотҳо тавассути барномаҳои махсус масъалаҳои пешгуикунӣ бозорро пеша намоянд ва ба ин васила дар бозор мавқеи худро аз даст навода, хавфҳои дар пешистодаро паси сар намоянд.

Сарфи назар аз бартариҳои назаррас, дар ҳамгироии технологияҳои иттилоотӣ бо тиҷорат баъзе омилҳо таъсир расонида, монеаҳои сунъиро эҷод мекунанд. Ширкатҳо бо зарурати ҳалли масъалаҳои амнияти киберӣ, нигоҳдории навсозии паркҳои технологӣ ва сармоягузорӣ дар омӯзиши кормандон рӯ ба рӯ мешаванд. Ҳамзамон, дар қори худ мутахассисон қайд менамоянд, ки дар шароити муосир барои расидан ба ҳадафи асосии ширкат, ки дар шароити имрӯза аз табодули рақамикунонӣ иборат мебошад, воситаҳои пурқудратро дар бар мегирад [8, 10]. Воқеан оиди масъалаи табодули рақамикунонӣ ширкатҳое, ки барои рушди фаъолиятҳои аз технологияи инноватсионӣ истифода менамоянд, муваффақ хоҳанд шуд.

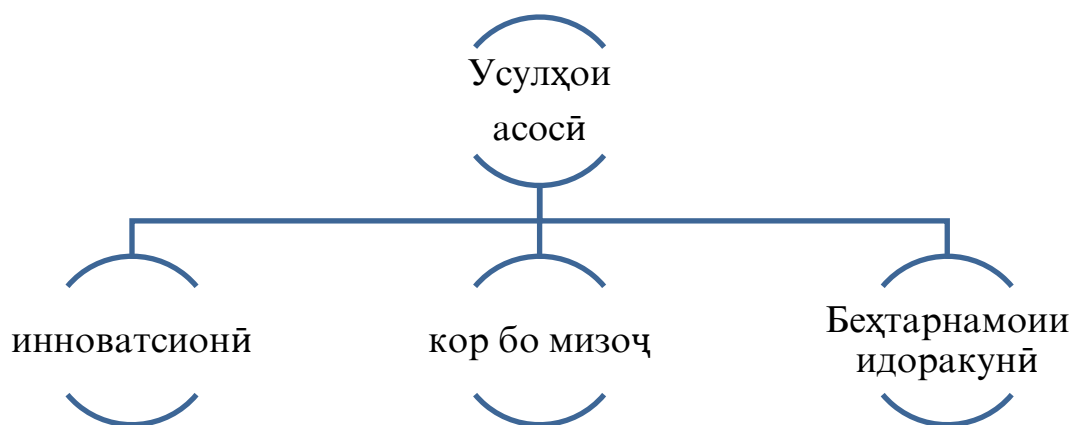
Дар ин росто гуфтан ба маврид аст, ки дар қаламрави кишвар бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 таҳти №642 Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд. Консепсияи мазкур аз 3 марҳилаи асосӣ иборат мебошад [4].

Расми 1. Марҳилаҳои асосӣ

Чӣ тавре, ки аз матни Консепсия бар меояд барои амалинамояи дар 3-марҳила бояд чунин корҳо ба сомон расонида шавад, аз қабилӣ: "...таҳкими асосҳои ғайирақамӣ ва муайян кардани ташаббусҳои калидӣ ва лоиҳаҳо бо самаранокӣ пайдарҳамӣ, тайёр намудани кадрҳои соҳибтаҳассус, таъсиси модели идоракунии табодули рақамӣ, муайян кардани нишондиҳандаҳои калидии мақсадноки дастовардҳои табодули рақамӣ, баҳодиҳии ҳолати ҷорӣ рушди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъминоти иттилоотӣ-равшаннамояи табодули рақамӣ, экосистемаи табодули рақамӣ, маблағгузорӣ ва бучет, таъмини дастрасии фарохмавҷ, амнияти иттилоотӣ, ки бербехатарӣ ва технологияҳои абрӣ, таъсиси дата-марказҳо, платформаҳо ва рушди хизматрасонии рақамӣ, таъминоти иттилоотӣ, маркази таҷрибаи пешқадам ва инноватсияҳо, оғози лоиҳаҳои пилотӣ, маълумот ва дата-марказҳо, амнияти иттилоотӣ ва кибербехатарӣ, малакаи рақамӣ, соҳибқорӣ рақамӣ, КИТТК ва инноватсияҳо, рақамикунонии соҳибқорӣ, саноат, энергетика, нақлиёти рақамӣ ва логистика, кишоварзии рақамӣ ва комплекси агросаноатӣ, савдои рақамӣ, молияи рақамӣ, модели биометрии мушаххаскунии фосилавӣ, таҳсилоти рақамӣ, фарҳанги рақамӣ, тибби рақамӣ, рақамикунонии идоракунии шахрӣ ва ғ" [4].

Барои тақмилдиҳии бизнес дар интернет технологияи иттилоотӣ, рақамикунонӣ, инноватсионӣ, зехни сунъӣ барои қор бо мизочони вертуалӣ механизми асосӣ ва воситаи муҳимми арзёбишаванда ба ҳисоб меравад. Мисоли масъалаи мазкур дар нақшаи навбатӣ оварда шудааст.

Расми 2. Воситаҳои асосии рушди бизнес дар интернет

Усулҳои инноватсионӣ. Бо шарофати автоматизунонӣ ва ҷорӣ намудани барномаҳои махсус, корхонаҳо имкон пайдо мекунамд, ки самаранокии худро ба таври назаррас афзоиш диҳанд, хароҷотро кам кунанд ва ба сифати маҳсулоти баланд ноил шаванд. Масалан, насби системаҳои идоракунии истеҳсолот имкон медиҳад, ки тамоми раванди истеҳсолот, аз лаҳзаи хариди ашёи хом то тайёр намудани маҳсулоти тайёр, назорат карда шуда, ба навсозии равандҳои истеҳсолот мусоидат кунад. Дар ин росто системаи иттилоотии иқтисодӣ нақши калон мебозад, зеро аз лаҳзаи воридшавии иттилоот ба ширкат то додани маълумот оиди моли истеҳсолшуда аз системаи мазкур иборат мебошад. Системаи мазкур имконият фароҳам меорад, ки ба такроршавии кор роҳ дода нашавад.

Усулҳои кор бо мизоч. Технологияҳои рақамӣ ва платформаҳои иҷтимоӣ боз як навъи тиҷоратро барои истеъмолгарон пешниҳод намуданд. Зеро дар шароити имрӯза воситаи асосии ҷалби муштариён ин технологияҳои инноватсионӣ ба шумор меравад. Тиҷорати электронӣ ва машваратҳои виртуалӣ ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки на танҳо базаи мизочони худро васеъ кунанд, балки эҳтиёҷоти онҳоро дақиқтар муайян карда, маҳсулот ва хизматрасониҳоеро пешниҳод кунанд, ки ба онҳо воқеан лозиманд.

Беҳтарнамҳои усулҳои идоракунии. Бо шарофати системаҳои идоракунии навин дар корхона, роҳбарон имконият пайдо менамоянд, ки ҳангоми қабули қарор ба ҳатогӣ роҳ надиханд ва шаффофияти корро таъмин намоянд.

Ба андешаи олимони соҳавӣ татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ба рушди тиҷорати инноватсионӣ, хусусан соҳаҳои маркетинги инноватсионӣ таъсири мусбӣ расонида метавонанд. Андешаи муҳаққиқон дар ҷадвали зерин оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Назари мутахассисон оиди татбиқи технологияи иттилоотӣ дар раванди бизнес

Муаллиф	Таснифот
З.Раҳмонзода [8]	“...технологияҳои иттилоотӣ имкониятҳои васеъро барои инноватсия, таҳияи маҳсулот ва хизматрасонии нав мекушоянд. Ширкатҳое, ки технологияҳои инноватсиониро ба монанди барномаҳои мобилӣ, чатботҳо, платформаҳои рақамӣ истифода менамоянд, метавонанд дар муддати кӯтоҳ муваффақ шаванд”
С. Д. Комилов, Ф. М. Гафаров, Х. С. Холов [3]	“...технологияҳои иттилоотӣ дар раванди бизнес имконият медиҳад, ки зеҳни сунъӣ ба ҷои фурушанда баромад намояд ва ба ин васила хароҷоти ширкатро кам гардонид, рақобати солимиро таъмин намояд”
Д. С. Ригович, Р. С. Зарипова [9]	“...истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба ширкатҳо имконият медиҳад, ки ба бозорҳои ҷаҳонӣ ба зудӣ роҳ ёбанд. Платформаҳои онлайн, пардохтҳои байналмилалӣ ва инфрасохтори виртуалӣ имконияти васеъ кардани ҳудуди фурӯш ва фарогирии аудиторияи навро дар саросари ҷаҳон фароҳам меоранд”
Ф. С. Рахимов, Ф. Х. Сохибов, П. У. Бобомуродов [6]	“...рақамикунонӣ ва афзоиши ҳаҷми калони иттилоот дар соҳаи амнияти киберӣ барои тиҷорат мушкilotи ҷиддӣ эҷод мекунад. Технологияҳои иттилоотӣ барои муқобила бо ин таҳдидҳо, аз ҷумла таҳияи системаҳои пешрафтаи муҳофизат, ҷорӣ намудани рамзгузорӣ,

	назорати доимии фаъолияти шабака, ки дар маҷмӯъ хатари ҳамлаҳои киберӣ ва дастрасии ғайриқонуниро ба маълумоти махфӣ кам мекунад, воситаҳои самарабахшро пешниҳод мекунад”
N. G. Azyabi [13]	“...бо шарофати технологияҳои иттилоотӣ, ширкатҳо метавонанд сарфаи назаррас ба даст оварда, маҳсулнокии худро афзоиш диҳанд. Коҳиши хароҷот ва беҳтаршавии равандҳои тичоратӣ тавассути автоматикунонии ҳисобдорӣ, истифодаи хидматҳои абрӣ ва таҳлили пешрафтаи маълумот ба даст оварда, дар ниҳоят вақт ва захираҳоро озод мекунад”
Шамсов И.С [12].	“...барои такмилдиҳии соҳа зарур аст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар бояд илмро бо истеҳсолот пайваст намуд, мутахассисони соҳибкасро тайёр намуда ба бозор пешниҳод намоем”
Нуридинов С.З., Умарзода Н.Н. [5]	“...дар шароити муосир барои рушд додани маркетинги инноватсионӣ корхонаҳо маълумотҳои кофиро доир ба молҳои худ тавассути технологияҳои иттилоотӣ ба истеъмолгар мерасонанд, ки он яке аз омилҳои асосии рушд ба шумор меравад”

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ширкатҳое, ки дар фаъолияти кории худ аз технологияҳои иттилоотиву инноватсионӣ самаранок истифода менамоянд, дар рушди маркетинг, ҳамзамон дар бозор мавқеъ пайдо намудан, имкониятҳои худро васеъ мегардонанд ва ба ин васила муштарӣро худро зиёд мегардонанд.

Воқеан ворид намудани системаҳои автоматӣ ва барномаҳои махсусгардонидашуда, самаранокӣ равандҳои истеҳсолиро ба таври назаррас зиёд мекунад. Ин, дар навбати худ, ба истеҳсоли маҳсулоти босифат ва кам кардани хароҷот оварда мерасонад [1]. Ҳамзамон, рушди муоширати онлайн, маркетинги махсусгардонидашуда, тичорати электронӣ ба мизочон имкониятҳои назаррасро пеша мегардонад, зеро маҳз ҳамин навъи тичорат барои истеъмолгарон писанд мебошад. Барои ноил шудан ба самаранокӣ максималии истифодаи захираҳо ва кам кардани хароҷот, ширкатҳо бояд таҳлили додаҳо, технологияҳои абрӣ ва автоматикунонии ҳисобро фаъолона истифода баранд.

Технологияҳои иттилоотӣ на танҳо дар беҳтар кардани равандҳои истеҳсолӣ ва таҷрибаи муштарӣ, балки барои аз нав дида баромадани идоракунии тичорат низ омили калидӣ мегарданд, ки ин ба мустақкам шудани мавқеъ дар бозор ва рушди бомуваффақият оварда мерасонад [11]. Дар ин росто бояд қайд кард, ки тичорат дар интернет маҳз дар натиҷаи пандемияи COVID-19 рушд кард ва ҷомеа бо душвориҳои бесобиқаи ҷаҳонӣ, ҳамчунин пешравии назаррас дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ рӯ ба рӯ шуд. Маҳз ҳамин ширкатҳоро водор сохт, ки дар фаъолияти худ технологияҳои инноватсиониро ворид намоянд.

Дар шароити муосир рушди дилхоҳ корхонаро бе самаранок истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ тасаввур карда ғайриимкон аст. Қариб ҳамаи ширкатҳои дар ин самт пешрафта ва муваффақ аз технологияҳои иттилоотӣ васеъ истифода менамоянд.

Ҷадвали 2. - Ширкатҳои пешсаф дар тичорати инноватсионӣ [14]

I	II	III	IV	V
Amazon	1	1994	ИМА	638
Walmart	2	1962	ИМА	631
Samsung Electronics	3	1969	Корея	206,7
Rakuten Ichiba	4	1997	Ҷопон	14,8
eBay	5	1995	ИМА	10,1
Wildberries	6	2004	Федератсияи Руссия	6,1
AliExpress	7	2010	Ҷумҳурии мардумии Чин	3,2
Etsy	8	2005	ИМА	2,6
Flipkart	9	2005	Ҳиндустон	2,5
Ozon	10	1998	Федератсияи Руссия	1,1
Эзоҳ: I-ширкат, II-мавқеъ, III-соли таъсисёбӣ, IV-ба кадом давлат тааллуқ дорад, V-даромади солона бо млрд доллари Амрико				

Аз таҳлилҳои дар ҷалваловардашуда бар меояд, ки дар шароити муосир интернет-маркетинг ё тижорати электронӣ барои пешбурди фаъолияти корӣ осон ва қулай аст.

Барои арзёбии арзиши ниҳоии истеъмолии лоиҳаҳои инноватсионии иттилоотӣ дар тижорат ва дар ин самт муваффақ шудан бояд масъалаҳои асосии зерин ҳал карда шаванд, ки он дар нақшаи навбатӣ ба таври васеъ оварда шудааст.

Расми 3. Вазифаҳои асосии иттилоотии ҷомеа баҳри рушди тижорат дар интернет

Технологияҳои иттилоотӣ худ як шохҳои асосии воситаҳои мавҷуда дар тижорат ба шумор меравад. Барои дар амал татбиқ намудан ва рушд додани тижорат дар интернет дар мадди аввал бояд ширкатҳо муҳимияти онро дарк намуда, дар амал татбиқ карда тавонанд.

Бо вуҷуди ин, барои ҳалли самараноки масъалаҳои зикршуда дар тижорат технологияҳои иттилоотии гуногун сафарбар карда мешаванд. Муттаҳидшавии ин технологияҳо ба ширкат таъсири мусбати бебаҳо мерасонад ва имкониятҳои навро барои онҳо мекушояд, аз ҷумла:

1. Enterprise 2.0 маҷмӯи технологияҳост, ки барои иҷрои самараноки фаъолияти амалиётҳо дар тижорат, ҳалли мушкилот ва ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ истифода бурда мешаванд. Элементи асосии Enterprise 2.0 ин истифодаи воситаҳои медиаҳои иҷтимоӣ ва коммуникатсия мебошад, ки ба мустаҳкам кардани робита ва мубодилаи иттилоот байни ҳамаи иштирокчиёни равандҳои тижоратӣ, аз ҷумла кормандон, таъминкунандагон ва истеъмолгарон мусоидат мекунад, аз қабилӣ:

- воситаҳои онлайн баҳри ҳамкорӣ дар лоиҳаҳои инноватсионии таълим;
- платформаҳои рақамии корпоративӣ барои ҳамкорӣ дар доираи омӯзиш;
- ҷамъияти иттилоотӣ (ташкilotҳои хизматрасонӣ)
- платформаҳои рақамии хизматрасонӣ;
- мубодилаи афкор дар интернет;
- шабакаҳои иҷтимоӣ;
- замимаҳои мобилӣ барои хизматрасонӣ ва ғ.

2. Автоматонии раванди тижорат тавассути зехни сунъӣ. Бояд қайд кард, ки зехни сунъӣ шакли тижоратро тағйир медиҳад, вазифаҳои такрориро автоматӣ намуда, қабули қарорҳоро беҳтар мегардонад, муштариёро мустақилона омӯхта самаранокии умумиро тавассути таҳлили маълумоти калон зиёд менамояд. Ширкатҳо дар шароити муосир зехни сунъиро дар маркетинг, фурӯш, истеҳсол, дастгирии муштариён ва амнияти киберӣ, инчунин барои беҳтаргардонии логистика истифода мебаранд.

Бояд қайд кард, ки дар шароити имрӯза барои рушди тижорат зехни сунъӣ самаранокии худро исбот намуда истодааст, ҳамзамон аз лиҳози иқтисодӣ ин навъи технология бартарии зиёд дорад. Усули муайян кардани зарурати татбиқи технологияи муосир ва методҳои ҷоринамоии он дар расми навбатӣ оварда шудааст.

Расми 4. Методҳои татбиқи технологияи иттилоотӣ дар раванди бизнес

Аз нитиҷаи расм бар меояд, ки барои такмил додани раванди бизнес инфрасохтори технологӣ нақши муҳим мебозад. Бинобар ин масъалаи иттилоотонии ҷомеа ҳануз тақозо менамояд, ки ҳарчи зиёдтар дар муассисаҳои илмиву таълимӣ масъалаи мазкур дида баромада шавад, то мутахассисонро дар ин самт бештар тайёр намоянд.

Бояд тазаққур дод, ки иттилоотонӣ беҳтаргардонии идоракунии ширкат, самаранокӣ, кам кардани хароҷот, инчунин сармоягузорӣ ва рақобатпазирии онро афзоиш медиҳад. Ҳангоми иттилоотонии корхонаҳо, эҳтимолияти ба мушкилиҳо дучор гаштан ба миён меояд, аз қабилӣ консепсияву барномаҳо. Бинобар ин ширкатҳоро зарур аст, ки самаранокии системаҳои иттилоотии дорозмуддатро ба нақша гиранд.

Барои он ки иттилоотонӣ ба ширкат ва шахсони алоҳида ғоидаи воқеӣ орад, он бояд дар шакли лоиҳаҳои алоҳида, ки бо ташаббусҳои мушаххаси тичоратии ширкат зич алоқаманданд, сохторбандӣ карда шавад.

Дар шароити муосир, мо метавонем мушкилоти кӯҳнашудани равишҳои кории худро тавассути технологияҳои инноватсионӣ баргараф намуда, ба шароити ҷаҳонишавӣ мутобиқ намоем, чунки технологияҳои иттилоотӣ дар ҷомеаи муосир ҷойгоҳи хосаро ишғол менамояд. Имрӯз ҳеҷ як ширкат бе истифодаи технологияи мазкур ба рушди босуръат ва устувор умед баста наметавонад, зеро технологияҳои иттилоотиву инноватсионӣ ба ҳама соҳаҳои тичорат, аз беҳтар кардани фаъолияти оғози корӣ то банақшагирии стратегӣ ҳамроҳӣ менамояд.

Хулоса. Ҳамин тариқ бешубҳа метавон гуфт, ки технологияҳои иттилоотӣ-инноватсионӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ барои пешрафти тичорат зарур аст. Бо истифода аз он, ширкатҳо метавонанд дар бозор рақобатпазир буда, имконият пайдо менамоянд, ки хароҷоти худро кам намуда, маҳсулот ва хизматрасонии баландсифатро пешниҳод намоянд.

Адабиёт

1. Ашуров, М. Н. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди инфрасохтори дастгирии соҳибкории инноватсионӣ дар минтақа / М. Н. Ашуров, Б. Ҷ. Исвалиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 3(32). – P. 130-137.
2. Баромади Раиси бонки миллии Тоҷикистон (<https://jumhuriyat.tj/3.06.2023>)
3. Комилов, С. Д. Технопарки как основа развития инновационной системы региона (на примере Республики Таджикистан) / С. Д. Комилов, Ф. М. Гафаров, Х. С. Холов // Проблемы современной экономики. – 2021. – № 3(79). – С. 145-148
4. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 таҳти №642 тасдиқ шудааст
5. Нусратзода, М. Н. Технологияи иттилоотӣ ва нақши он дар рушди маркетинги инноватсионӣ / М. Н. Нусратзода, С. З. Нуридинов, Н. Н. Умарзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 1(45). – P. 268-277

6. Рахимов Ф. С. Информационные системы и технологии в экономике / Ф. С. Рахимов, Ф. Х. Сохибов, М. Н. Ашуров, П. У. Бобомуродов: ЧДММ Бебок, 2023. – 240 сах. – ISBN 978-99985-55-87-7
7. Рахмонзода, М. Н. Форма и методы социально-экономической эффективности электронного правительства в Республике Таджикистан: Научная монография / М. Н. Ашуров, М. Н. Рахмонзода. – Душанбе: Бахманруд, 2022. – 208 с. – ISBN 978-99985—6941-6
8. Рахмонзода, З. Ф. Асосҳои назариявии такмилидигрии соҳаи таҳсилоти олии касбӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ / З. Ф. Рахмонзода, М. Н. Нусратзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2024. – No. 4(59). – P. 132-140
9. Ригович, Д. С. Бизнес-интеллектуальные технологии как важнейший тренд информационных технологий / Д. С. Ригович, Р. С. Зарипова // Информационные технологии в строительных, социальных и экономических системах. – 2020. – № 4(22). – С. 25-27
10. Убайдуллозода, Ф. У. Асосҳои назариявии ташаккул ва рушди соҳибқориҳои инноватсионӣ / Ф. У. Убайдуллозода, Ч. Н. Курбонов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 2(36). – P. 356-366.
11. Хафизова Э.Р. Цифровая трансформация в экономике / Э.Р. Хафизова, А.Р. Фазулзянова, Е.А. Хусаинова // Трибуна ученого. — 2021. — №. 1. — С. 588-592
12. Шамсов, И. С. Рушди иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири он ба ташаккули касбҳои нав дар бозори меҳнат / И. С. Шамсов, Ш. Н. Юсупов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – No. 9. – P. 23-29
13. Azyabi, N. G. How do information technology and knowledge management affect SMEs' responsiveness to the coronavirus crisis? / N. G. Azyabi // Biznes-Informatika. – 2021. – Vol. 15, No. 2. – P. 75-90
14. <https://belretail.by/news/top-luchshih-mirovyih-saytov-elektronnoy-kommertsii> (санаи мурочиат 15.12.2025)

Маълумот дар бораи муаллифони

Нусратзода Мухаммадӣ Нусрат-н.и.и., дотсенти кафедраи низоми иттилоотӣ-инноватсионӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734064, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов, 64/14.

Убайдуллозода Файзулло Убайдулло-н.и.и., дотсент, мудири кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Сведения об авторах

Нусратзода Мухаммади Нусрат-к.э.н., доцент кафедры информационных и инновационных систем в экономике, Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734064, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

Убайдуллозода Файзулло Убайдулло-к.э.н., доцент заведующий кафедры финансы Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734064, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

About the authors

Nusratzoda Muhammadi Nusrat-Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Information and Innovation Systems in Economics, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734064, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street, 64/14.

Ubaidullozoda Faizullo Ubaidullo-Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Finance Department at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734064, Republic of Tajikistan.

УДК 347:334 (575.3)

РОЛЬ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Муллоев П.Н.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье рассматриваются роль малого и среднего предпринимательства в обеспечении продовольственной безопасности в Республике Таджикистан. Благодаря своей гибкости, мобильности и функциональности малые и средние формы хозяйствования могут сыграть ключевую роль в обеспечении продовольственной безопасности. Приведены темпы роста дехканских хозяйств, уровни обеспеченности государства основными видами продовольствия и показатели экспорта и импорта Республики Таджикистан по некоторым товарным группам. Также проанализированы факторы, препятствующие развитию малого и среднего предпринимательства и предложены меры государственной поддержки.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, продовольственная безопасность, экспорт, импорт, развитие, сельское хозяйство, дехканские (фермерские) хозяйства, государственная поддержка.

Для цитирования: Муллоев, П. Н. Роль малого и среднего предпринимательства в обеспечении продовольственной безопасности / П. Н. Муллоев // Финансово-экономический вестник. – 2026. – No. 1. – С. 68-74.

THE ROLE OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP IN ENSURING FOOD SECURITY

Mulloev P.N.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article deals with the role of small and medium entrepreneurship in ensuring food security in the Republic of Tajikistan. Due to their flexibility, mobility and functionality, small and medium-sized enterprises can play a key role in ensuring food security. Growth rates of dekhkan farms, levels of provision of the state with basic types of food and indicators of exports and imports of the Republic of Tajikistan for some commodity groups are given. The factors hindering the development of small and medium entrepreneurship are also analysed and measures of state support are proposed.

Key words: small and medium entrepreneurship, food security, export, import, development, agriculture, farms, state support.

НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

Муллоев П.Н.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола нақши соҳибкории хурду миёна дар таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Корхонаҳои хурду миёна ба гуфайли чандирӣ, ҳаракатнокӣ ва функционалии худ метавонанд дар таъмини амнияти озуқаворӣ нақши калидӣ бозанд. Суръати афзоиши хоҷагҳои деҳкони, дараҷаи таъминоти давлат бо намудҳои асосии озуқа ва нишондихандаҳои содироту воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баъзе гуруҳҳои молҳо оварда шудаанд. Омилҳои, ки ба рушди соҳибкории хурду миёна ҳалал мерасонанд, низ таҳлил гардида, тадбирҳои дастгирии давлатӣ пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: соҳибкории хурду миёна, амнияти озуқаворӣ, содирот, воридот, рушд, кишоварзӣ, хоҷагҳои деҳконӣ (фермерӣ), дастгирии давлатӣ.

Постановка вопросов. В рамках НСР Республики Таджикистан до 2030 года, одним из основных целей государства является обеспечение продовольственной безопасности страны. Для достижения данной цели немаловажную роль могут сыграть малые и средние формы хозяйствования. Развитие малого и среднего предпринимательства способно обеспечить внутренний продовольственный рынок необходимыми экологически чистыми товарами, создавать дополнительные рабочие места, повысить уровень благосостояния населения и постепенно решить проблемы импортозамещения. В этом направлении государственная поддержка малого и среднего

предпринимательства может ускорить процесс достижения государством своих стратегических целей.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические и практические исследования вопросов связанных с нашей тематикой рассмотрены и изучены в работах отечественных и зарубежных ученых как: Низамовой Т.Д., Рахимова А.М., Зиязетдинова А.Р., Залилова З.А., Заливчева О.В. и др.

Цель статьи. Основная цель настоящей статьи заключается в определении, анализе и обосновании значимости роли малого и среднего предпринимательства в обеспечении продовольственной безопасности, а также выявлении основных факторов, препятствующих их развитию и предложении соответствующих мер для решений имеющихся проблем.

Изложение основного материала. Вопросы продовольственной безопасности занимает центральное место в политических, экономических и экологических стратегиях современного мира. Малое и среднее предпринимательство является неотъемлемой частью агропродовольственного сектора, играя ключевую роль в производстве, переработке и распределении продовольственных ресурсов. Эта роль особенно важна в условиях глобальных вызовов, к которым можно отнести экономические кризисы, изменение климата и нестабильную геополитическую обстановку с которым сталкивается и наше государство.

В таких условиях, малые и средние формы хозяйствования, задействованные в агропродовольственном секторе (дехканские хозяйства, агроперерабатывающие предприятия, дистрибьюторские и логистические компании, розничные торговые точки и др.) благодаря своим уникальным преимуществам, которая заключается в первую очередь в их гибкости и мобильности, выполняют особую роль в обеспечении продовольственной безопасности, заключающееся в следующем:

Во-первых, стимулируют развитие местного агропроизводства, снижая тем самым зависимость государства от импорта, что особенно важно в условиях постоянно меняющегося конъюнктуры рынка продовольствия.

Во-вторых, малые и средние предприятия способствуют производству и распространению разнообразных продуктов питания как традиционных, так и экологически чистых;

В-третьих, малые и средние субъекты хозяйствования играют ключевую роль в снижении продовольственного дефицита снабжая местные рынки продовольствием.

В-четвертых, малое и среднее предпринимательство, действующие в сельскохозяйственном секторе создают рабочие места, тем самым способствуя экономическому развитию сельских территорий;

В-пятых, не большой масштаб позволяет малым и средним компаниям быстрее внедрять инновационные методы производства и использовать их (капельное орошение, экологически чистая переработка, вертикальное фермерство и др.).

Перечисленные нами преимущества делают роль малого и среднего предпринимательства ключевыми в обеспечении продовольственной безопасности и достижении стратегической цели государства в этом направлении.

Малые и средние формы хозяйствования, занятые производством и переработкой, и реализацией сельхозпродукций, являются одним из основных факторов достижения продовольственной независимости [2]. Стоит отметить, что доля малого и среднего предпринимательства в развитии экономики и формировании валового национального продукта (ВНП) в развитых странах составляет от 50 до 70 процентов [6].

На наш взгляд переход государства от аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной модели развития невозможна без участия малого и среднего предпринимательства. Их вклад может быть не заменимым в производстве и переработке разнообразных сельскохозяйственных экологически чистых продуктов для обеспечения населения качественными отечественными продуктами и одновременно в сокращении зависимости государства от импорта, а также расширения возможностей для экспорта.

В связи с тем, что в Республике Таджикистан основное население сконцентрировано в сельских местностях, т.е. из более 10 млн. населения республики около 7 млн. т.е. 70% являются сельскими жителями и задействованы тем или иным образом в деятельности сельскохозяйственной отрасли, дехканские хозяйства являются самой популярной формой сельскохозяйственного предпринимательства.

Дехканские хозяйства — это особый вид предпринимательской деятельности, где всё держится на семейной собственности - как на оборудование и ресурсы, так и на полученную

продукцию. Такая структура делает их устойчивыми и способными легко адаптироваться к постоянно меняющимся внешним и внутренним условиям. Этот факт во многом и определяет аграрную политику государства, направленную на развитие сельскохозяйственного сектора, с целью обеспечения продовольственной безопасности.

Несмотря на то, что горный рельеф, покрывающий 93% территории страны, существенно ограничивает возможности сельскохозяйственного сектора, благоприятный климат страны во многом оказывает положительное влияние для выращивания сельскохозяйственных культур.

Сельскохозяйственные угодья Таджикистана занимают около 30% территории, что составляет примерно 4,1 млн. гектаров. Из них под посевы отведено 675 тыс. га, из которых поливные земли занимают 470 тыс. га. Более 180 тыс. гектаров используется для выращивания садовых культур и винограда. Основу растениеводства составляют как поливные, так и богарные земли, на которых ежегодно выращивают 350–400 тыс. тонн хлопка, около 1,4 млн. тонн зерна, 900 тыс. тонн картофеля, 1,6 млн. тонн овощей, 595 тыс. тонн бахчевых культур и 300 тыс. тонн фруктов [10].

Согласно данным АСПРТ около четверти продукции агропромышленного сектора идут на экспорт и столько же его доля составляет в пополнении ВВП страны. Сюда можем добавить и то, что 35% налоговых поступлений в бюджет государства также идут благодаря деятельности аграрного сектора. Ко всему этому аграрии непосредственную и ключевую роль имеют не только в обеспечении продовольственной безопасности страны, их роль также незаменима в снабжении необходимого произведённого сырья для ряда производителей, от которого зависит деятельность и доход огромного количества представителей малого и среднего предпринимательства, выступающих в качестве связующего звена между производителями агропродукции и конечными потребителями [11].

В своём послании к Маджлиси Оли Республики Таджикистан основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон отметил, что: «показатели объёма производства сельскохозяйственной продукции с 39 миллиардов сомони в 2019 году достигли 73-х миллиардов сомони в 2024 году, то есть за пять лет возросли в 1,9 раза. Несмотря на это, нам необходимо мобилизовать все возможности на развитие сельского хозяйства с учётом ситуации в сегодняшнем мире, изменения климата, особенно маловодья и засухи во многих странах мира, повышения цен на продовольственные товары в мире, их негативного влияния на потребительский рынок». Также президентом были даны поручения Правительству Республики Таджикистан, Министерству сельского хозяйства и соответствующим министерствам и ведомствам в условиях повышения цен на мировом рынке для повышения уровня обеспечения населения страны отечественной продукцией принять и реализовать Программу продовольственной безопасности Республики Таджикистан на ближайшие пять лет [8].

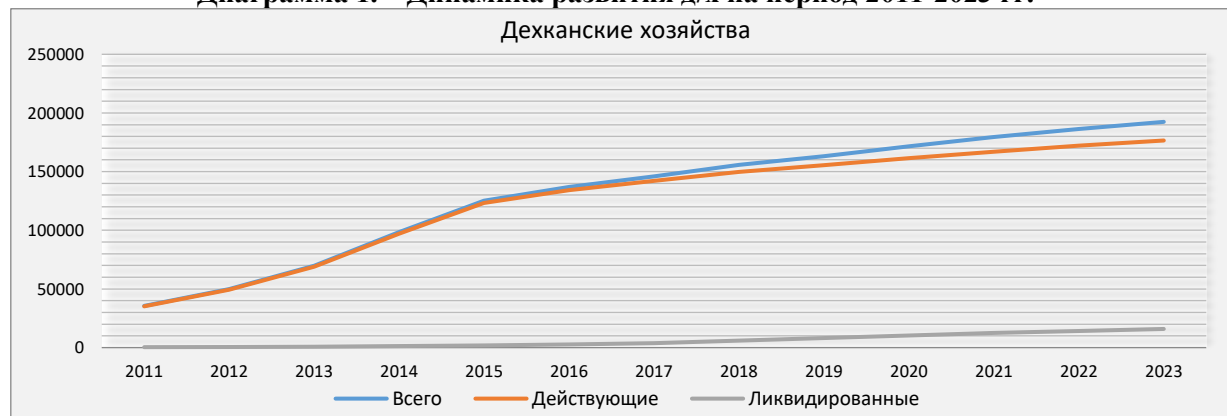
За период независимости в разные годы правительством Республики Таджикистан с целью развития сельскохозяйственной отрасли проведены земельная реформа, реорганизация хозяйств и принятие государственных программ по развитию растениеводства, скотоводства, семеноводства и обеспечению сельскохозяйственной техникой и др. В 2012 году правительство Таджикистана утвердило программу реформирования сельского хозяйства на 2012–2020 годы. После её завершения началась реализация новой программы, направленной на развитие агропродовольственной системы и устойчивого сельского хозяйства до 2030 года. В рамках этих реформ разрабатываются нормативные акты, регулирующие земельные и водные ресурсы, управление и финансирование аграрного сектора, а также социальную защиту сельского населения.

С целью минимизации продовольственных рисков был принят закон «О продовольственной безопасности» от 29 декабря 2010 года, № 671. На основе данного закона, уже в 2011 году был образован Совет по продовольственной безопасности при Правительстве Республики Таджикистан, в задачу которого вошли обеспечение продовольственной безопасности государства как: формирование стратегии аграрной политики, осуществление Концепции аграрной политики, контроль за исполнением приказов и распоряжений Президента Республики Таджикистан по обеспечению продовольственной безопасности и др.

Несмотря на принимаемые правительством страны меры по улучшению состояния сельского хозяйства, данная отрасль остаётся все еще сложной для анализа. В ходе преобразований выявляются новые социально-экономические вызовы, требующие решения. В частности, продолжаются споры о формах собственности на землю, правилах её аренды и купли-продажи, а также о праве дехкан распоряжаться своими земельными наделами [1].

Согласно данным АСПП РТ на конец 2023 года в Республике Таджикистан общее количество дехканских хозяйств составляет 192,412 тыс. субъектов.

Диаграмма 1. – Динамика развития д/х на период 2011-2023 гг.

Источник: расчеты автора на основе статических данных АСПП РТ 2012-2024 гг.

Из вышеприведенной нами таблицы можем наблюдать состояние развития дехканских хозяйств. Из общего количества зарегистрированных дехканских хозяйств, которые составляют 192,412 тыс. субъектов, действующими являются 176,524 тыс. общее количество ликвидированных же дехканских хозяйств составило 15,888 тыс. что является показателем динамичного и устойчивого развития данного сектора. Но необходимо отметить и то, что, не смотря на положительный рост числа дехканских хозяйств, они ещё не стали главным элементом в решении продовольственной проблемы. Это отчасти связано с тем, что количественные показатели не всегда отображают имеющуюся ситуацию, характеризующую положение и активность дехканских хозяйств, так как часть зарегистрированных субъектов могут находиться в невыгодных экономических условиях, столкнутся с кризисом или вовсе не осуществляют деятельность, т.е. не показывают реальную экономическую активность. Данный факт, является показателем того, что численность зарегистрированных дехканских хозяйств не имеет связи с развитием дехканских хозяйств и не отражается на показателях вклада в экономику страны. В этой связи развитие аграрного предпринимательства могло бы намного улучшить сложившуюся ситуацию и помочь в решении вопросов продовольственной безопасности.

Следует отметить, что, продовольственная безопасность означает не только способность государства производить и обеспечить населения страны необходимыми товарами продовольственного питания для удовлетворения их потребностей, но и соответствующие доступные цены к ним. Продовольственная безопасность как составная часть экономической безопасности является одним из основных факторов сохранения устойчивости экономики и государственной самостоятельности. Также от уровня доступности продовольствия, зависит уровень жизни и здоровья населения, такие как долголетие, физическая активность и демографические показатели. Необходимо отметить и то, что продовольственная безопасность не есть отсутствие импорта продовольствия и полное его самообеспечение, но государство должно стремиться, чтобы производить достаточное количество необходимых продуктов как для внутреннего потребления, так и экспорта.

Баланс между импортом и экспортом товаров должен быть в разумных пределах, чтобы не навредить как продовольственной безопасности страны, так и экспорту. В разумных пределах импорт не наносит вреда, наоборот укрепляет продовольственную безопасность, снижая риск дефицита необходимых для населения продуктов. Объем импорта продовольствия должен рассчитываться в необходимых объемах как дополнение к имеющемуся внутреннему производству сельскохозяйственных продуктов. Безопасным объемом импорта считается, когда она не превышает 20-25% среднегодового потребления необходимых продуктов питания. Но нужно отметить и то, что объем импорта необходимого для населения продовольствия в каждой стране рассчитываются по-разному в зависимости от климатических, природных, демографических, социальных и других факторов, так как не достаточное внимание к данной проблематике или неверные расчеты могут спровоцировать дефицит и подорожание той или иной необходимой сельхозпродукции. Более того нерациональный подход может дать и обратный эффект в результате не правильной импортной политики на внутреннем рынке будет резко преобладать доля зарубежной продукции. Такое положение дел может привести к сокращению числа занятых в аграрном секторе и ухудшением

финансового состояния местных дехканских хозяйств вплоть до приведения их к финансовой несостоятельности. В этой связи оценка необходимого импорта должна основываться на количественном подходе для сохранения продовольственной обеспеченности государства.

Теоретически можно выделить несколько уровней обеспеченности государства основными видами продовольствия.

Первая это – полное обеспечение государством себя необходимыми видами продовольствия, когда производимый продукт превосходит внутренний спрос и есть возможность его экспортировать.

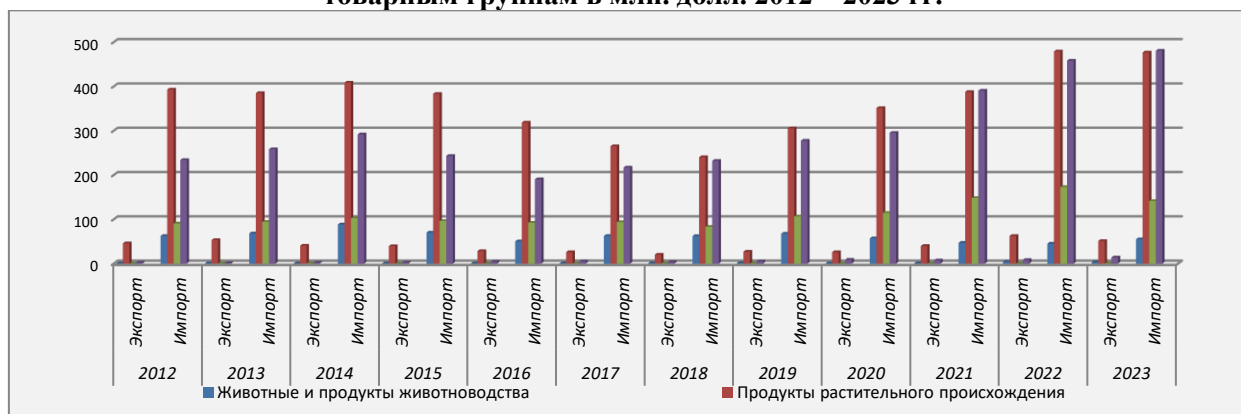
Второе – когда государство с целью удержания цен и поддержки сельхозпроизводителей, производит только необходимое для внутреннего потребления продукты питания.

Третье – это оптимальный импорт, когда импорт продовольствий не превышает 20% ежегодного потребления.

В случае, когда 30% потребляемых продуктов в стране являются импортными, это уже создает риски для продовольственной безопасности. Превышение данного порога приводит к зависимости от внешних поставщиков, что делает государство уязвимым перед внешними экономическими и политическими факторами. В таких условиях возникает угроза продовольственного кризиса, сопровождаемая ростом цен на основные продукты питания, снижением их доступности для населения и увеличением социальной напряженности [5]. Для предотвращения таких последствий необходимо сосредоточиться на развитии национального производства и сокращении зависимости государства от ввоза иностранных сельскохозяйственных продуктов.

В нижеприведённой диаграмме нами приведены показатели экспорта и импорта Республики Таджикистан по некоторым сельскохозяйственным товарным группам, где за весь наблюдаемый период импорт преобладает над экспортом.

Диаграмма 2. - Показатели экспорта и импорта Республики Таджикистан по некоторым товарным группам в млн. долл. 2012 – 2023 гг.

Источник: Составлено автором по статистическим данным АСП РТ, 2024, - С. 328, 329.

Необходимо отметить, что одним из наиболее точных индикаторов, показывающих уровень международного товарооборота стран в виде соотношения экспорта и импорта, является индикатор условия торговли. Страны, могут быть конкурентоспособными на мировом рынке только при условии, что у них есть способность производить товары по низкой себестоимости по сравнению с другими странами производителями. Экспорт должен в себя включать большее количество товаров, в том числе высокотехнологичных, инновационных, экологически чистых и самое главное готовых продуктов.

В случае преобладания экспорта над импортом над жизненно необходимыми продуктами потребления, рост мировых цен на продовольствие при отсутствии надлежащих мер реагирования со стороны государства, может привести к значительному ухудшению состояния продовольственной безопасности. Хотя ценовые колебания являются неотъемлемой частью сельскохозяйственных рынков, чрезмерная амплитуда таких изменений оказывает негативное влияние на экономическую устойчивость. Это проявляется в увеличении числа уязвимых групп населения, попадающих в категорию бедности и хронического недоедания, снижении прибыльности производителей сельскохозяйственной продукции и в конечном итоге, ослаблении

системы продовольственного обеспечения. Для снижения подобных рисков важным направлением является активная поддержка малого и среднего предпринимательства со стороны государства как эффективного инструмента стабилизации экономики.

Несмотря на то, что малое и среднее предпринимательство имеют не маловажную роль в обеспечении продовольственной безопасности государства, есть множество негативных факторов, не дающих им в полной мере развиваться. К примеру, к таким факторам, препятствующим развитию малого и среднего предпринимательства, можно отнести:

- нехватку финансирования и инвестиций. Недостаточность финансовых ресурсов и инвестиций приводит к снижению активности бизнеса, препятствует улучшению производства и расширению перечня производимых товаров.

- высокие процентные ставки по кредитам. Приводит к расходу значительной части доходов на погашение кредита, снижая тем самым рентабельность компаний. Бизнес с высокими долговыми нагрузками более подвержен к банкротству.

- Нехватка современного оборудования. Устаревшие оборудования замедляют темпы производительности, требует больших затрат на ремонт, электроэнергию, сырье, вредят окружающей среде, не соответствуют новым техническим стандартам.

- высокие налоговые ставки. В исследовании Всемирного Банка приводится, что частный сектор в Республике Таджикистан, вынужден отчислять до 65% своей прибыли в виде налогов и отчислений [3]. Высокое налоговое бремя замедляет рост бизнеса, и становится причиной развития теневой экономики.

- отсутствие цифровых платформ для улучшения маркетинга. Без онлайн – рекламы в наше время сложно развиваться, потенциальные клиенты могут быть просто не осведомлены о компании и предлагаемых товарах. Продажи через Интернет является самым дешёвым и простым способом продвижения товаров, но в Таджикистане большинство субъектов предпринимательства имеют слабое представление о возможностях электронной торговли и её преимуществах.

- уязвимость перед крупными агрохолдингами, доминирующими на рынке. Малые и средние формы хозяйствования, занимающиеся производством и переработкой сельхозпродукций еще, не получили широкого распространения и не могут составить конкуренцию крупным производителям. Появление и развитие новых малых производственных предприятий, выпускающих конечную продукцию, будут благоприятно влиять на снижении уровня монополии [7].

- коррупция. Вопросы коррупции традиционно входят в число лидеров по степени проблематичности для предпринимателей. На переднем рубеже в борьбе с коррупцией всегда стоят предприниматели, так как именно они в первую очередь на себе чувствуют все негативные последствия бюрократического формализма, а как итог это приводит к разгулу коррупции [9].

Сюда можно также добавить проблему с орошением земель и более высокую подверженность малых форм хозяйствования перед изменениями погодных условий. Земля является основным ресурсом сельскохозяйственного производства, и её плодородие определяет потенциал аграрного сектора. К. Маркс отмечал: «Земля — вот великая лаборатория, арсенал, доставляющий и средства труда, и материал труда, и место жительства, т.е. базис коллектива» [4].

Заключение. В этой связи в заключении хотим отметить, что малые и средние формы хозяйствования выступают как драйвер диверсификации экономики при переходе к индустриально-аграрной модели развития государства. Рыночные реформы показали, что развитие малых и средних форм хозяйствования, напрямую зависит от развития сельскохозяйственной отрасли. Для усиления роли малого и среднего предпринимательства в обеспечении продовольственной безопасности страны необходимо предпринять меры государственной поддержки по таким направлениям как: совершенствование государственных субсидий, льготного кредитования, предложения грантов посредством специальных программ для дехканских хозяйств, а также помощь в внедрении новых технологий и инвестиций для увеличения производственных мощностей. Всячески нужно способствовать формированию устойчивых кооперативных связей между производителями, переработчиками и торговыми сетями, снизить административные барьеры. Также необходимо совершенствовать всю систему производства, переработки, транспортировки и сбыта сельхозпродукции, поскольку слабость этих звеньев тормозит развитие отрасли. Недостаточная поддержка аграрного бизнеса, высокие издержки и низкая инвестиционная привлекательность ведут к снижению рентабельности предприятий и росту цен на продовольствие. В условиях глобализации и рыночных рисков устойчивое развитие сельского хозяйства и агропредпринимательства становится ключевым элементом экономической стабильности страны. Комплексные меры по развитию агропромышленного комплекса будут способствовать увеличению

объёмов производства, росту экспорта и улучшению структуры сельскохозяйственного рынка и как следствие постепенной стабилизации продовольственной безопасности страны.

Литература

1. Всемирный банк. “Приоритеты устойчивого роста: Стратегия развития сельскохозяйственного сектора в Таджикистане”, Технический отчёт № 68418. Том 1. – С. 91.
2. Зиязетдинова А.Р., Залилова З.А. Особенности малого бизнеса в сельском хозяйстве//Фундаментальные исследования. – 2024. – № 6. – С. 94-100
3. Исследование затрат бизнеса на соблюдение обязательных требований налогового законодательства в Республике Таджикистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/46e9dda638d0fcb14/TJ+Tax+Compliance+Report_Russ+.pdf?MOD=AJPERES&CVID=m7Bjo2J
4. К. Маркс, Ф. Энгельс Сочинения (2-е издание). Том 1.-М.: Издательство политической литературы, 1955. - 663 с.
5. Межгосударственный статистический комитет содружества независимых государств. Проект методологические рекомендации по системе показателей для оценки состояния продовольственной безопасности в странах СНГ - Москва 2019 с. 64
6. Низамова Т.Д. Муаммоҳои инкишофи соҳибқориҳои истеҳсоли ва роҳҳои ҳалли онҳо: ҷанбаҳои минтақавӣ. Вестник ТНУ (Серия экономических наук) №2/8(125) Душанбе: «СИНО» 2013. С - 84, 193 ISSN 2074-1847
7. О.В. Заливчева. Малый бизнес в продовольственной сфере: роль, особенности, факторы конкурентоспособности. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/malyy-biznes-v-prodovolstvennoy-sfere-rol-osobennosti-factory-konkurentosposobnosti>
8. Послание Президента Республики Таджикистан к Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28.12.2024. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://khovar.tj/rus/2024/12/poslanie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-uvazhaemogo-emomali-rahmona-ob-osnovnyh-napравleniyah-vnutrennej-i-vneshnej-politiki-respubliki>
9. Стратегия развития предпринимательства. – М.: Наука, 2002. – С. 448.
10. Торгово-промышленная палата. Бизнес путеводитель. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://tpp.tj/business-guide2017/rus/agropromyshlennii_complex_selhozsector_rus.html
11. Чего добился Таджикистан в ходе реформ сельского хозяйства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic>

Сведения об авторе

Муллоев Парвиз Негматджанович-к.э.н., кафедра экономического и финансового права. Таджикский Государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов 64/14. Тел: (+992) 934-04-41-14.

About the author

Mulloev Parviz Negmatjanovich-Candidate of Economic Sciences, department of Economic and Financial Law. Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel: (+992) 934-04-41-14.

Маълумот дар бораи муаллиф

Муллоев Парвиз Негматджанович-номзади илмҳои иқтисодӣ, кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва молиявӣ. Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел: (+992)

ДЕТЕРМИНАНТНАЯ РОЛЬ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ В КАЧЕСТВЕННО-СТРУКТУРНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ**Сулаймонзода Ш.Ф.**

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В ходе теоретического анализа, проведенного автором в данной статье, рассматривается вопрос о детерминантной роли промышленной политики в качественно-структурной трансформации территориальной экономики. Получены научно-теоретические результаты, связанные с сущностью промышленной политики, которую автор описывает как разработку методологических и методических основ управления процессами формирования и реализации стратегии развития экономики Республики Таджикистан с помощью всестороннего анализа государственных, общественных, социальных, территориальных, предпринимательских структуры и объединения всех форм собственности, которые участвуют в социально-экономическом развитии страны, создают собственную инфраструктуру, способствующую взаимодействию с внешней окружающей промышленной средой.

Одновременно в процессе анализа были изучены научные идеи, на основе которых автор отметил, что если сильно обобщить положения классической школы, то она признает в качестве драйверов экономического развития (как результат качественно-структурной трансформации), научно-технический и технологический прогресс, прорывных инноваций на глобальном масштабе, которые приведут к кардинальному преобразованию хозяйственного уклада. Здесь отличие подходов состоит в применении категории «структурные сдвиги», старой школой как детерминант, а новой школой как инструмент управления. В конце исследования было отмечено, что страна не может быть развитой, если в структуре ее экономики преобладает аграрный сектор. Иными словами, структурные сдвиги здесь выступают как объективные обязательные изменения, без которых невозможно следующий уровень развития общества.

Ключевые слова: Промышленная политика, устойчивое развитие, промышленность, фактор, ВВП, исследование, программа, экономическая модель, потенциал, технология, экономика, цель, опыт, эффективность, качественно-структурной трансформации, структурные сдвиги, территориальная и региональная экономика.

Для цитирования: Сулаймонзода, Ш. Ф. Детерминантная роль промышленной политики в качественно-структурной трансформации территориальной экономики / Ш. Ф. Сулаймонзода // Финансово-экономический вестник. – 2026. – No. 1. – С. 75-83.

THE DETERMINANT ROLE OF INDUSTRIAL POLICY IN THE QUALITATIVE AND STRUCTURAL TRANSFORMATION OF THE TERRITORIAL ECONOMY**Sulaymonzoda Sh.F.**

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. In this article, the author's theoretical analysis examines the determinant role of industrial policy in the qualitative and structural transformation of the territorial economy. Scientific and theoretical results have been obtained related to the essence of industrial policy, which the author describes as the development of methodological and procedural foundations for managing the processes of forming and implementing the economic development strategy of the Republic of Tajikistan through a comprehensive analysis of state, public, social, territorial, entrepreneurial structures and associations of all forms of ownership that participate in the socio-economic development of the country and create their own infrastructure that facilitates interaction with the external industrial environment.

Simultaneously, the analysis explored scientific ideas, based on which the author noted that, if we broadly generalize the tenets of the classical school, it recognizes scientific, technical, and technological progress, as well as breakthrough innovations on a global scale, as drivers of economic development (as a result of qualitative and structural transformation), which will lead to a fundamental transformation of the economic structure. Here, the approaches differ in the use of the category of "structural shifts," with the old school using the term "structural change" as a determinant and the new school as a management tool. Finally, the study concluded that a country cannot be developed if the agricultural sector predominates in its economic structure. In other words, structural shifts here act as objective, mandatory changes, without which the next level of societal development is impossible.

Keywords: industrial policy, sustainable development, industry, factor, GDP, research, program, economic model, potential, technology, economy, goal, experience, efficiency. Qualitative-structural transformation, structural shifts, territorial and regional economy.

НАҚШИ МУАЙЯНКУНАНДАИ СИЁСАТИ САНОАТӢ ДАР ТАҒИРЕБИИ СИФАТӢ-СОХТОРИИ ИҚТИСОДИЁТИ ХУДУДӢ

Сулаймонзода Ш.Ф.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар чараёни таҳлили назариявӣ муаллиф дар ин мақола масъалаи нақши муайянкунандаи сиёсати саноатӣ дар тағиребии сифатӣ-сохтории иқтисодиёти ҳудудӣ натиҷаҳои илмӣ-назариявии марбут ба моҳияти сиёсати саноатӣ ба даст овардашударо, ки муаллиф онро ҳамчун таҳияи асосҳои методологӣ ва методи идоракунии равандҳои ташаккул ва татбиқи стратегияи рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути таҳлили ҳамаҷонибаи сохторҳо ва иттиҳодияҳои соҳибқории давлатӣ, ҷамъиятӣ, иҷтимоӣ ва ҳудудӣ аз ҳама шаклҳои моликият, ки дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар иштирок намуда, инфрасохтори худро эҷод мекунад, ки ба ҳамкорӣ бо муҳити берунаи саноатӣ мусоидат мекунад, тавсиф намудааст.

Ҳамзамон, ҳангоми таҳлил ғояҳои илмӣ омӯхта шуданд, ки дар асоси онҳо муаллиф қайд кардааст, ки агар мо муқаррароти мактаби классикиро хеле умумӣ кунем, он гоҳ он ҳамчун омилҳои пешбарандаи рушди иқтисодӣ (дар натиҷаи тағйироти сифатӣ-сохторӣ), пешрафти илмӣ, техникаӣ ва технологӣ, навоариҳои пешрафта дар микёси ҷаҳонӣ эътироф мешавад, ки боиси тағйироти куллии дар сохтори иқтисодиёт оварда мерасонад. Дар ин ҷо, фарқи равишҳо дар истифодаи категорияи "тағйироти сохторӣ" аст, ки мактаби кӯҳна онҳоро ҳамчун омилҳои муайянкунанда ва мактаби нав онҳоро ҳамчун воситаи идоракунии истифода мебарад. Дар охири таҳқиқот қайд карда шуд, ки кишваре рушд карда наметавонад, агар сохтори иқтисодии он аз ҷониби бахши кишоварзӣ бартарӣ дошта бошад. Ба ибораи дигар, тағйироти сохторӣ дар ин ҷо ҳамчун тағйироти объективӣ ва ҳатмӣ амал мекунад, ки бидуни онҳо сатҳи ояндаи рушди ҷомеа ғайриимкон аст.

Калидвожаҳо: сиёсати саноатӣ, рушди устувор, саноат, омил, ММД, тадқиқот, барнома, модели иқтисодӣ, иқтидор, технология, иқтисодиёт, ҳадаф, таҷриба, самаранокӣ, таъдбири сифатӣ-сохторӣ, тағйироти сохторӣ, иқтисоди ҳудудӣ ва минтақавӣ.

Постановка проблемы. В настоящей работе, на основе систематизации существующих теоретических подходов прежних и современных экономистов, выдвинута авторская концепция взаимосвязи промышленной политики с качественно-структурным изменением региональной экономики. Научно обосновано, что активизация промышленной политики на уровне территориальной экономики станет главным катализатором этих сдвигов, которые в конечном итоге приведут к преобладанию доли обрабатывающей промышленности над добывающей и качественному росту уровня развития регионов.

Анализ последних исследований и публикации. Теоретическая модель такой взаимосвязи и взаимообусловленности базируется на идее о необходимости вмешательства государства в экономические процессы, их корректировка и направление в нужное русло. Такая необходимость была фундаментальна обоснована в известную работу Джона Мейнарда Кейнса [8], и она является отправной точкой кейнсианской школы в экономике. Как отмечал академик РАЕН Дзарасов С.С. «...Спустя без малого сто лет после «Капитала», Дж. Кейнс совершил новую революцию в экономической теории, доказав возможность и необходимость регулируемого развития капитализма, для сохранения жизни человечества, природы и биосферы Земли...» [6].

Исследования показывают, что между вышеуказанными понятиями существует циклическая двусторонняя связь. Промышленной политики государства отведена созидательная роль, определяющая направления дальнейшего развития экономики региона. Качественно-структурные сдвиги, обусловленные промышленной политикой, благотворным образом сказываются на конкурентоспособности не только самого промышленного сектора, но и на всей экономической конъюнктуре региона.

Теоретическая модель взаимосвязи промышленной политики и качественно-структурных сдвигов экономики включает *трехэтапный переход* к высокотехнологическому наукоёмкому производству. Территориальная экономика должна последовательно перейти от трудоёмкого к капиталоемкому и от него к наукоёмкому производству. Модель предполагает, что вследствие активизации промышленной политики, отрасли с низкой эффективностью уступают место новым

капиталоёмким отраслям, из-за чего происходит переток капитала от старой к новой отрасли, тем самым, пробуждая и мотивируя ее.

На наш взгляд, такой переход будет замечен по результатам анализа долей перерабатывающей и добывающей отраслей в валовом региональном продукте. Можно проследить за благотворными сдвигами также по изменению структуры занятости по отраслям.

Цель статьи. Основной целью данного исследования является углубленное изучение качественных сдвигов в структуре территориальной экономики который происходят по каналам технологической модернизации, аллокации ресурсов и институциональной среды. При внедрение новых технологий в промышленном производстве меняется автоматически качественные характеристики территориальной экономики в сторону энергосбережения высокой производительности.

Процесс аллокации ресурсов подразумевает перераспределение ресурсов и направление государственной поддержки на отраслях с более высокими технологиями. Известные механизмы такого распределения являются создание специальных зон с определенными льготами и кластеризация производства. В результате их реализации происходит интеграция науки и производства. Все вышесказанное в купе, формирует институциональную организацию качественно-структурного преобразования пространственно-локальной экономики.

Данную теоретическую модель можно нарисовать как некий замкнутый контур, внутри которого одна отрасль, в нашем случае это промышленность, вследствие активизации промышленной политики выполняет роль импульса и запускает процесс концентрации ресурсов и их направления в нужное русло, в результате чего доля продуктов с высокой добавленной стоимости в структуре территориальной экономики будет расти, а издержки будут снижаться. Так как, данную модель мы описали как замкнутый цикл, в конечном итоге произойдёт обратная связь между обновлённой структурой и рынком труда, что требует корректировку реализуемой промышленной политики в регионе.

Как выше отметили, мы исходим из теории необходимости государственного вмешательства в экономику путем воздействия на нужные рычаги с помощью инструментов регулирования. Промышленная политика в современном понимании означает избавление экономики от сырьевой зависимости. Помощь государства обосновывается еще тем, что фундаментальные сдвиги в структуре экономики регионов страны невозможны без участия государства. Государство посредством активации промышленной политики перенаправляет структуру региональной экономики в сторону индустриализации, а индустриализация подразумевает развитие наукоёмкого производства.

Изложение основного материала. Развитие региональной экономики согласно законам материалистической диалектики является объективным результатом накопительного прогресса количественных показателей, которые нарастая, перешагивают через определенные рамки, в силу чего происходит качественный сдвиг в структуре территориальной экономики. Иными словами, количественное увеличение компонентов процесса неизменно приводят к качественным изменениям. Региональная экономика, также подчиняясь такой закономерности, претерпевает качественную трансформацию вследствие накопления экономических показателей в количественном измерении. По крайней мере, классическая экономическая теория базируется на таком рациональном суждении.

Исходным постулатом теории структурных сдвигов в экономике, как на национальном, так и на региональном уровне, является признание того, что только на основе количественного роста невозможно обеспечить качественное изменение экономики. В этом аспекте, оглашенный в ключевых программных документах переход к индустриально-инновационной модели развития, подразумевает нечто иное, как качественной трансформации национального хозяйства. Отказ от модели развития, опирающаяся на добывающую промышленность и сельское хозяйство в пользу глубокой переработки и выпуску товаров с высокой добавленной стоимости, означает переход от интерпретации сухих цифр к развитию, к модернизации и устранению диспропорций развития.

Про индустриальный сценарий будущего развития в НСР-2030 прямо об этом говорится, что «...При этом сценарии будут созданы основы индустриально-аграрной модели развития. В качестве драйвера роста национальной экономики выступит ускоренный рост промышленности на основе введения в эксплуатацию новых мощностей по производству электроэнергии, добыче ископаемых и угля, модернизации лёгкой и пищевой промышленности, формирования отечественной чёрной и дальнейшего развития цветной металлургии, развития индустрии строительных материалов, легкой и пищевой промышленности ...» [11].

То, что сейчас происходит с экономикой нашей страны, невозможно объяснить без теорию структурных сдвигов и трансформаций. Объявленная четвёртая национальная цель – ускоренная индустриализация, является примером того, как государство пытается перешагивать через накопление количественных показателей в качественно новый уровень развития, поскольку переход от старой модели к новой требует глубокую качественно-структурную трансформацию.

Правильно отмечает отечественный ученый Каримова М.Т., что: «... Успешная трансформация социально-экономической системы и ее перевод в новое состояние, вызванное усилением влияния процессов глобализации и интеграции экономики в мировую хозяйственную систему, предполагает необходимость проведения структурной перестройки экономики страны и ее регионов с целью устранения накопившихся деформаций...» [7].

Как и многие другие экономические теории, концепция структурных сдвигов не имеет своего конкретного автора. Но, существует плеяда известных ученых, которые внесли свою достойную лепту в ее разработку. Например, известный лауреат Нобелевской премии – американский экономист Саймон Кузнец в свое время очень многое сделал для формирования данной теории. Наблюдая за развитыми и развивающимися странами, он выделил такую особенность, что по мере урбанизации и индустриализации, постепенно сокращается доля сельского населения, а доля городского наоборот – растет быстрыми темпами. Такую трансформацию он охарактеризовал как сдвиг между секторами экономики. На примере своей знаменитой кривой (Кривая Кузнецца) он объяснил, что по мере развития и ускорения индустриализации, сначала растет разрыв между бедными и богатыми, после достижения определенного уровня развития, происходит обратный процесс. Поэтому, структурных сдвигов он считал обязательным условием современного экономического роста и ее фундаментальной характеристикой [3].

Следует отметить, что положения классиков и современной регионалистики немного отличаются в этом вопросе. Иными словами, если, классическая школа, на примере Саймона Кузнецца, прослеживала за трансформацию традиционного уклада в индустриальный, современные ученые-регионоведы рассматривают этот фактор на мезоуровне.

Исходя из того, что современная российская школа более близка к нам в категориальном понимании территориальной экономики, рассмотрим положения классической школы и современных экономистов на примере работ С.Кузнецца – как представителя американской классической школы, и Красильников О.Ю. [9] Ермоленко А.С. – как представителей современной российской школы регионоведения, и Каримовой М.Т. [7].

Сравнительный анализ подходов старой и новой экономических школ содействует формированию общей картины становления региональной экономики. Для этого мы выбрали в качестве критерий сравнения масштаб проецируемых явлений, саму сущность качественно-структурного сдвига, ключевых драйверов роста и ожидаемый результат от данного процесса.

Старая экономическая школа, рассматривает вопросы структурных сдвигов на уровне макроэкономики, применив при этом методы сравнительно-исторического анализа и сопоставления. Современная школа представляет регион как целой экономической системы, которому присущи собственные закономерности развития.

Согласно работам Кузнецца С., суть структурных сдвигов заключается в трансформации и эволюции отраслей национального хозяйства. Он и другие экономисты старой школы рассматривали качественно-структурные изменения на примере переход к индустриальному обществу от аграрного уклада. Современные же регионоведы исходят из того, что можно удостовериться о свершении такого сдвига на основе анализа количественных показателей, прежде всего, доли производства высокотехнологической продукции, преобладание глубокой переработки над сырьевой экономикой и т.д. То есть, на основе учета инноваций, доли промышленности, промышленного производства и еще множества факторов.

Если сильно обобщить положения классической школы, то она признает в качестве драйверов экономического развития (как результат качественно-структурной трансформации), научно-технический и технологический прогресс, прорывных инноваций на глобальном масштабе, которые приведут к кардинальному преобразованию хозяйственного уклада.

В работах современных регионоведов, включая отечественных ученых, таким локомотивом являются инвестиции, политико-управленческие решения, реализация государственных программ и стратегий и конечно, имеющиеся ресурсные потенциалы каждой территории.

И наконец, согласно вышеуказанных критерий, результаты качественно-структурных сдвигов по постулатам классической школы, измеряется такими показателями, как валовый внутренний продукт, уровень урбанизации, прирост ВВП на душу населения. Новая школа акцентировала

внимание на динамику развития, на темпы развития валового регионального продукта. Устойчивость региональной хозяйства как целой системы современными регионаловедом рассматривается как индикатор структурных сдвигов в экономике.

Здесь отличие подходов состоит в применении категории «структурные сдвиги», старой школой как детерминант, а новой школой как инструмент управления. Мы на примере работ С.Кузнецова можем удостовериться, что страна не может быть развитой, если в структуре ее экономики преобладает аграрный сектор. Иными словами, структурные сдвиги здесь выступают как объективные обязательные изменения, без которых невозможно следующий уровень развития общества.

При этом, современные ученые по данному направлению более склонны к управляемым структурным сдвигам. Например, Каримова М.Т. классифицируя регионы на слабо развитые, депрессивные и кризисные регионы, отмечает, что «...Невозможность преодоления сложившихся кризисных ситуаций или негативных элементов социально-экономического развития за счет локальных источников и резервов, является характерной чертой всех типов проблемных регионов...» [7]. Отсюда видно, для преодоления такой ситуации, следует провоцировать структурные сдвиги в нужном направлении, потому что «... проблемный регион - это территория, которая самостоятельно не в состоянии решить накопившиеся социально-экономические проблемы или реализовать свой потенциал и поэтому требуется активная поддержка со стороны государства» [7]. На наш взгляд, активная поддержка государства является тем инструментом, с помощью которого можно вызвать определенные качественные и структурные сдвиги в экономике.

Таким образом, выясняется, что новая школа регионоведения, в отличие от старой школы, жонглирующей такими отраслевыми пропорциями, как доля в ВВП, соотношение занятых в секторах и т.д., активно рассматривает институциональные соотношения (доля МСБ, доля частного сектора, доля госсектора и т.д.) и факторные соотношения (пропорции труда и капитала и т.д.).

С.Кузнецов исходит от теории экономического неравенства, а регионоведы от пространственно-регионального неравенства. На примере территорий Республики Таджикистан ярко демонстрируется аутентичность позиции последних по диспропорциям развития территорий, относительно развитых центров и слабо развитых периферий. В этом аспекте, промышленная политика, проводимая государством в регионах республики, признается нами одновременно как фактор и как инструмент осуществления структурных сдвигов.

Настоящая работа, продвигая начатую еще в советское время таджикскими учеными, такими академиками как Саидмуродов Х., Рахимов Р.К. и продолжившими в новое время их работу, отечественными исследователями, как Каримовой М.Т., Низамовой Т.Д., Мукимовой Н.Р. и другими, дополняет данную концепцию тем, что отдельно выделяется роль активации промышленной политики в ходе структурной перестройки региональной экономики.

В Послании Лидера Нации в 2016 году сказано: «Промышленные реформы являются движущей силой национальной экономики, обеспечивают занятость населения, являются источником доходов государственного бюджета и в целом являются важнейший фактор в решении социальных проблем» [14].

Одновременно динамизм экономических тенденций повышательной волны обостряет борьбу за рынки, расширяя пространство мирового рынка, и увеличивает вероятность усиления международной конкуренции. Внутри страны развитие и качественное изменение структуры производительных сил активизирует классы и социальные группы, стремящиеся устранить устаревшие социально-экономические отношения.

Промышленная политика в широком смысле рассматривается, как комплекс государственных мер, направленных на развитие, совершенствование и перестройку структуры национальной экономики в целом. Варианты определений авторов, придерживающихся данного подхода, приведены в таблице 1.

Таблица 1. - Понятие «промышленная политика» (широкая трактовка) *

Зарубежные учёные

Okuno-Fujiwara M., Suzumura K. (1985)	[2] Промышленная политика - совокупность государственных мер, принимаемых для перераспределения ресурсов между отраслями или для изменения организационно-предпринимательской структуры отрасли в том случае, когда рыночный конкурентный механизм оказывается неспособным обеспечить достижение этой цели.
Krugman P., Obstfeld M. (1991)	Содействие притоку ресурсов в отдельные сектора, которые государство считает важными для будущего экономического роста [1].
А. Смит	Реформы «индустриальной системы» или «промышленной системы» в научной терминологии были проведены классиками экономики, такими как Адам Смит, определивший политико-экономическое содержание системы улучшения положения населения [4].
Российские учёные	
Сухарев О.С., Стрижакова Е.Н. (2014)	[17] Под индустриальной (промышленной) политикой понимается комплекс управленческих, организационно-экономических и правовых мер, разрабатываемых правительством на региональном и федеральном уровнях, которые нацелены на создание условий для эффективной работы промышленных структур и обеспечения роста производительности, а также объемов выпуска и занятости. Промышленная политика в индустриальной стране должна играть роль системообразующего звена общей экономической политики государства наряду с фискальной, социальной и денежно-кредитной политикой.
Чернобородова Л.А. (2008)	Промышленная политика понимается преимущественно как макроэкономическая политика, направленная на создание общих институциональных и экономических условий, максимально благоприятствующих промышленному развитию, распространяющая свое влияние на различных субъектов рынка, формирующая экономическую и институциональную, организационную и правовую среду их активности [18].
Симачев Ю.В, Кузык М.Г., Погребняк Е.В. (2018)	Промышленная политика представляет собой любые действия государства, направленные на улучшение условий ведения бизнеса и (или) изменение структуры экономической активности в секторах и (или) технологических областях и призванные обеспечить улучшение перспектив экономического роста и (или) повышения благосостояния, которое бы не произошло в отсутствие государственного вмешательства [16].
Отечественные учёные	
Р. Рахмазод	Как правило, каждый экономический субъект оценивает эффективность инвестиционной деятельности со своей точки зрения. Например, для органов государственного регулирования первостепенное значение имеет рост производства и валового внутреннего продукта в экономике страны, для агропромышленных предприятий важно увеличение объема продаж и чистой прибыли [15].

Т.Дж Низомова	Расширяются общие положения теории экономической реконструкции, формируются принципы и критерии анализа структурных изменений. Автор считает, что концепция необходимости бухгалтерского учета указывается во все большей детализации, но концепция производственной системы находится за пределами авторского видения [12].
А.Б Мирсаидов	В современных условиях региональной экономики значительное место занимают материальные активы, а нематериальные активы (информационная, инновационная, коммуникационная инфраструктура и т.д.), что обеспечивает благоприятные условия для развития региональной промышленной системы [10].
Мнение автора	
Разработка методологических и методических основ управления процессами формирования и реализации стратегии развития экономики Республики Таджикистан с помощью всестороннего анализа государственные, общественные, социальные, территориальные. предпринимательские структуры и объединения всех форм собственности, которые участвуют в социально-экономическом развитии страны, создают собственную инфраструктуру, способствующую взаимодействию с внешней окружающей промышленной средой.	

Примечание. * Составлено автором по: Okuno-Fujiwara M., Suzumura K. (1985), Krugman P., Obstfeld M. (1991), А. Смит, Сухарев О.С., Стрижакова Е.Н. (2014), Чернобородова Л.А. (2008), Симачев Ю.В, Кузык М.Г., Погребняк Е.В. (2018), Р. Рахмазода, Т.Дж Низомова, А.Б Мирсаидов.

Таким образом, отраслевая политика является составной частью структурной и предполагает воздействие на отраслевую структуру экономики. И соответственно промышленная политика выступает в качестве еще более узкого понятия, делая акцент только на деятельности государства в отношении промышленности. Соотношение понятий согласно такому подходу представлено на рисунке 1.

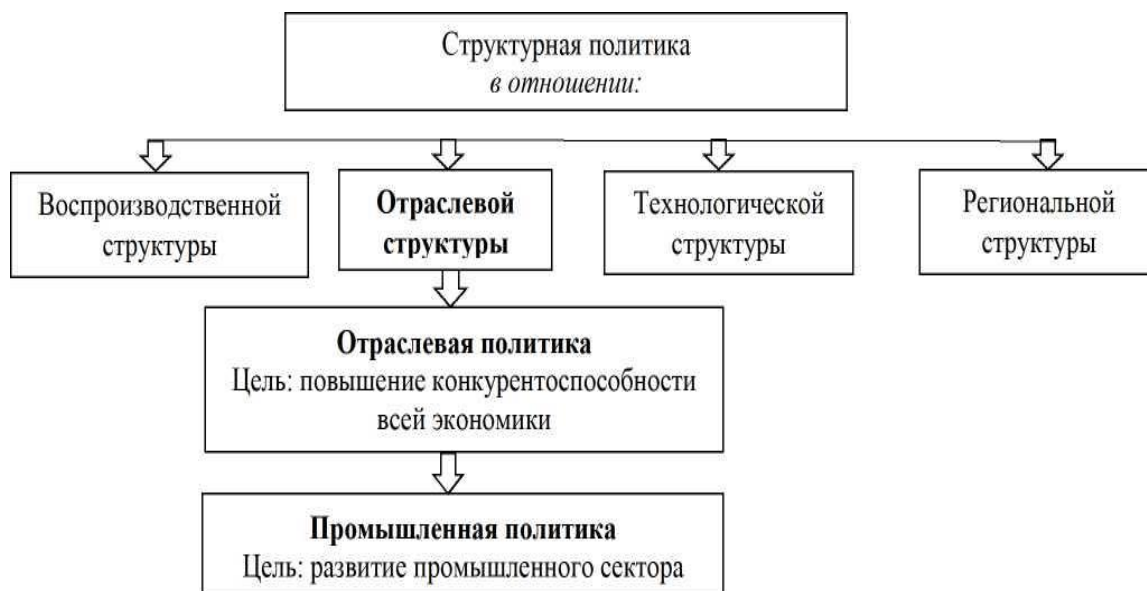

Рисунок 1.1. - Соотношение понятий структурной, отраслевой и промышленной политики согласно иерархичному подходу

***Источник:** составлено автором.

При этом между данными видами политик существует тесная взаимосвязь, одна политика может являться инструментом реализации другой. Так, «структурная перестройка экономики должна опираться на продуманную промышленную политику государства» [5]. В свою очередь

промышленная политика также предполагает структурные изменения, в том числе в разрезе структурных единиц - отраслей или секторов экономики [13].

В заключение следует отметить, что проведенный анализ позволяет предложить авторское определение: промышленная политика — это государственная политика, направленная на создание структурно сбалансированной, конкурентоспособной, инновационно-ориентированной промышленности в целях обеспечения экономического роста, общественного благосостояния и национальной безопасности страны.

Таким образом, разработанная автором теоретическая модель взаимосвязи промышленной политики и качественно-структурных сдвигов экономики опирается на детерминантную роли промышленной политики при качественно-структурной трансформации территориальной экономики.

Литература

1. Krugman P., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy // New York: Addison-Wesley, 1991.
2. Okuno-Fujiwara M., Suzumura K. Economic Analysis of Industrial Policy: A Conceptual Framework through the Japanese Experience // Tokyo: Asahi. – 1985, p. 35–41.
3. Simon Kuznets (1966), The Modern Economic Growth: rate, structure, and spread. A postscript. New Haven: Yale University Press, ISBN-10 : 0300001460. ISBN-13 : 978-0300001464. 539pp.
4. А. Смит. (англ. *The Theory of Moral Sentiments*) — книга шотландского экономиста и философа Адама Смита, опубликованная в 1759 году. С- 474.
5. Богиня Д., Волинский Г. Структурная перестройка экономики в условиях глобализации и информатизации // Экономика Украины. - 2003. - №7. - С. 19-28.
6. Джон Кейнс - государственное управление в экономике и современность [Электронный ресурс] <http://www.петрани.рф/-джон-кейнс-государственное-управление>
7. Каримова, М.Т. Региональные аспекты структурной трансформации национальной экономики (теория, методология, практика): диссертация ... доктора Экономических наук: 08.00.05 - Региональная экономика/ М. Т. Каримова. Душанбе, ТНУ, 2016.- 316 с. [Электронный ресурс] <http://www.dslib.net/economika-xoziajstva/regionalnye-aspekty-strukturnoj-transformacii-nacionalnoj-jekonomiki.html> (Дата обращения: 28.12.2025).
8. Кейнс, Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег [Электронный ресурс] Джон Мейнард Кейнс: <https://socioline.ru/files/5/316/keyns.pdf>
9. Красильников О.Ю. Структурные сдвиги в экономике России переходного периода // Дисс. на соиск.уч.ст. к.э.н. по спец.: 08.00.01-Экономическая теория. – Саратов, 1996, 350 с.; Красильников О.Ю. Теоретико-методологические основы исследования структурных сдвигов в современной российской экономике // Дисс. на соиск.уч.ст. д.э.н. по спец.: 08.00.01-Экономическая теория. – Саратов, 2001, 312 с.; Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике. - Саратов: Изд-во СГУ, 2001. - 164 с.; Красильников О. Ю. Теоретические основы исследования структурных сдвигов в экономике // Экономика и управление. - 2007.
10. Мирсаидов А.Б. Кластер как рыночный институт развития прострасвенной экономики // Эономика Таджикистан. Душанбе, 2016- №1 С.-61-75.
11. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. [Электронный ресурс]: https://medt.tj/documents/main/strategic_national_programm/strategic_national_prog_ru.pdf С.24-25. (Дата обращения: 27.12.2025).
12. Низомова Т.Дж. Рекострукция промышленных предприятий переходной экономики // монография – Душанбе- «Ирфон» 2005. С.-130.
13. Перестюк Б., Перестюк Л. Формирование государственной промышленной политики // Экономика Украины. - 2001. - №6. - С. 35-38.
14. Послание Лидера нации, Президента Таджикистана уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 22. 21.2016, город Душанбе.
15. Р. Рахматзода., Кудратова Ф.Р Самоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии Тоҷикистон: самарақоноқӣ, самтҳо ва дурнамо. Душанбе-2021 «Ирфон» С.-160 (С.-31).
16. Симачев Ю.В., Кузык М.Г., Погребняк Е.В. Промышленная политика федерального уровня: базовые модели и российская практика // Журнал НЭА. – 2018. – № 3. – С. 39.
17. Сухарев О.С., Стрижакова Е.Н. Индустриальная политика и развитие промышленных систем //Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2014. – № 15.

18. Чернобродова Л.А. Институциональный подход к формированию государственной промышленной политики в РФ //Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2008. – N 12.

**Маълумот дар бораи
муаллиф**

**Сулаймонзода Шухрат
Фирдавс-Донишгоҳи**
давлатии молия ва иқтисоди
Тоҷикистон, номзади илмҳои
иқтисодӣ, дотсенти кафедраи
фаъолияти биржавӣ,
унвонҷӯ-докторанти
кафедраи иқтисоди
корхонаҳо ва соҳибкории
Донишгоҳи давлатии молия
ва иқтисоди Тоҷикистон.
Суроға: 734067, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.
Нахимов. 64/14. Тел.:
(+992) 940-63-63-63. Печтаи
электронӣ:
Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Сведения об авторе

**Сулаймонзода Шухрат
Фирдавс-Таджикский**
государственный финансово-
экономический университет,
кандидат экономических наук,
доцент кафедры биржевой
деятельности, докторант
кафедры экономики
предприятий и
предпринимательства
Таджикского государственного
финансово-экономического
университета. Адрес: 734067,
Республика Таджикистан, город
Душанбе, ул. Нахимов. 64/14.
Тел.: (+992) 940-63-63-63.
Электронная почта:
Sulaymonzoda_sh@mail.ru

About the author

**Sulaymonzoda Shuhrat
Firdavs-Tajik State University**
of Finance and Economics,
Candidate of Economic
Sciences, Associate Professor of
the Department of Stock
Exchange Activities, Doctoral
Candidate of the Department of
Economics of Enterprises and
Entrepreneurship of the Tajik
State University of Finance and
Economics. Address: 734067,
Republic of Tajikistan,
Dushanbe, Nakhimov street.
64/14. Tel.: (+992) 940-63-63-
63. E-mail:
Sulaymonzoda_sh@mail.ru

УДК: 336.717

ВАЗЪИ МУОСИРИ ҲИСОББАРОБАРКУНИҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МУШКИЛОТҲОИ АСОСИИ ТАҚВИЯТИ ОН

Шариф Раҳимзода

Мирзоев Ҳ.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар шароити гузариш ба муносибатҳои нави бозорӣ, ки дар муносибатҳои хариду фурӯш, ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, махсусанд дар шароити гузариш ба техника ва технологияҳои муосир нақши калидӣ доранд, мо дар ин замина масъалаҳои муҳимтраини рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода дар ин самт ба натиҷаҳои назарраси илмӣ низ ноил гардидем. Дар мақолаи мазкур мо як қатор нишондиҳандаҳои марбут ба ташаккул ва рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро мавриди таҳлил қарор дода дар ҳамин замина, таъсири алоқамандии нишондиҳандаҳоеро, ки бевосита ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ таъсир мерасонанд, мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем. Ҳамчунин дар мақолаи мазкур таъсири омилҳои рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро мавриди баррасӣ қарор дода гурӯҳи омилҳоро дар ин самт муаян намудем.

Калидвожаҳо. Ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, хизматрасониҳои маҷозӣ, технологияҳои ҳозиразамон, замимабарномаҳои бонкӣ, нишондиҳандаҳои бонкӣ, ислоҳоти низоми бонкӣ, амалиёт, хизматрасониҳо.

Барои иқтибос: Шариф, Р. Вазъи муосири ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилотҳои асосии тақвияти он / Ш. Раҳимзода, Ҳ. Ҳ. Мирзоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 84-92.

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ НЕДЕНЕЖНЫХ РАСЧЕТОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИХ РАЗВИТИЯ

Шариф Раҳимзода

Мирзоев Ҳ.Ҳ.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В контексте перехода к новым рыночным отношениям, играющим ключевую роль в отношениях купли-продажи, безналичных расчетов, особенно в контексте перехода к современным технологиям, мы проанализировали и рассмотрели наиболее важные вопросы развития безналичных расчетов и достигли значительных научных результатов в этой области. В данной статье мы проанализировали ряд показателей, связанных с формированием и развитием безналичных расчетов, и в этом контексте проанализировали и рассмотрели влияние взаимосвязи показателей, непосредственно влияющих на безналичные расчеты. Также в данной статье мы изучили влияние развития безналичных платежей и выявили группу факторов в этом направлении.

Ключевые слова: Безналичные платежи, виртуальные услуги, современные технологии, банковские приложения, банковские показатели, реформы банковской системы, операции, услуги.

CURRENT STATE OF NON-MONEY PAYMENTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE MAIN PROBLEMS OF THEIR DEVELOPMENT

Sharif Rahimzoda

Mirzoev Kh.H.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. In the context of the transition to new market relations, which play a key role in purchase and sale relationships and cashless payments, particularly in the context of the transition to modern technologies, we analyzed and examined the most important issues in the development of cashless payments and achieved significant scientific results in this area. In this article, we analyzed a number of indicators related to the formation and development of cashless payments, and in this context, we analyzed and examined the impact of the interrelationships between indicators directly affecting cashless payments. In this article, we also examined the impact of the development of cashless payments and identified a group of factors in this direction.

Keywords: Cashless payments, virtual services, modern technologies, banking applications, banking indicators, banking system reforms, operations, services.

Гузориши масъала. Дар шароити гузариш ба муносибатҳои нави бозорӣ ва тақвияти пайвасти муносибатҳои тиҷоратӣ як қатор заруриятҳоеро тақозо менамояд ва муаммоҳои ҷойдоштае, ки дар ин самт суръати рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ боз медоранд дар доираи микноти ҷойдошта бояд ҳалу фасл карда шаванд. Аз ин лиҳоз, баҳодиҳии вазъи муосири субъектҳои иқтисодӣ ва дастрасии онҳо ба рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тақозо менамояд, ки дар ин амалкардаҳои институтсионалӣ анҷом дода шаванд.

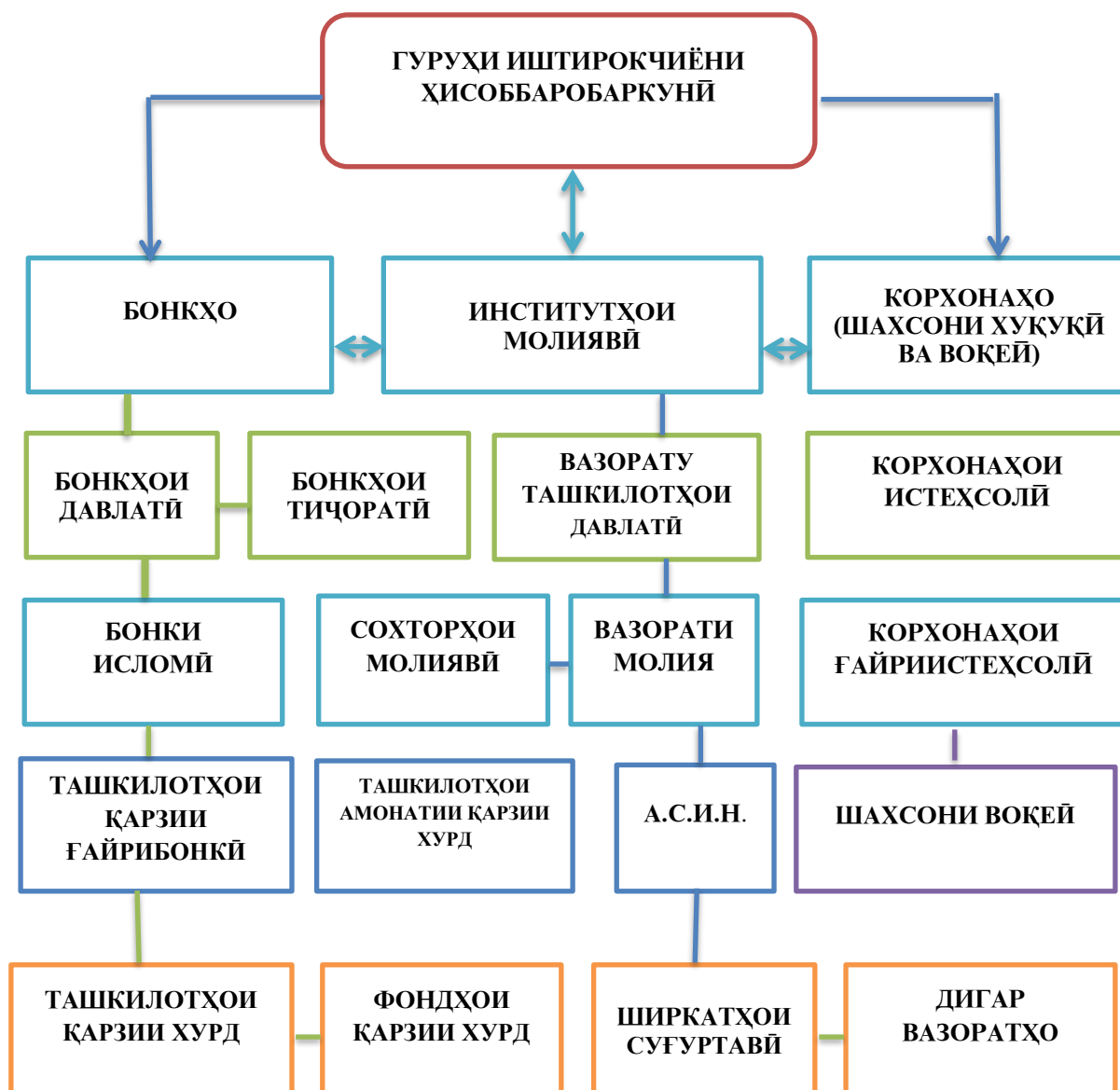
Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Таҳқиқотҳои илмии солҳои охир нишон медиҳанд, ки ҳисаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон агар чанде, ки баъд аз соли 2010 тамоили дигарро касб намуда бошад ҳам (яъне рӯ ба болоравӣ ниҳод), ҳамоно натиҷаҳои он вобаста ба баинобатгирии як қатор меъёру нишондиҳандаҳо моро қаноатманд карда наметавонад. Зеро, аз як тараф агар сатҳи нокифоиия техника ва технологияҳои муосир барои рушди ин масъала монеа буд, аз дигар тараф одати мардум барои анҷоми амалиётҳои нақдӣ ё ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ба рушди ин масъала монеа эҷод менамуд.

Мақсади мақола - таҳқиқ ва баррасии вазъи муосири ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва заминаҳои ташаккулёбии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, муайян намудани омилҳои асосии таъсиррасон ба рушди онҳо ва баҳодиҳии нақши он дар баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ ва фарогирии молиявии аҳоли мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ, масъалаи рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фаъолнокии иштирокчиёни низоми ҳисоббаробаркуни ва сатҳи нокифоиия тавачҷуи аҳоли барои рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ имкон намедиҳад, ки дар сатҳи зарурӣ ҳисоббаробаркуниҳо рушд дода шаванд. Иловатан, дуруст қайд гардидааст, ки “барои дуруст паси сар намудани бухронҳо ва дигар тақонҳои беаҳалли иқтисодӣ низоми бонкӣ бояд дар ҳама шароит омодагии ҷиддӣ дошта бошад” [3.118]. Мо, ба он назарем, ки ин омодагӣҳо дар соҳаи молиёт ва бонкдорӣ гузариш ба ҳисоббаробаркуниҳо ва дигар пардохтҳо ташкил медиҳад.

Таҷриба собит намудааст, ки дар ҳама соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа амалкардҳои институтсионалӣ ё дар шакли дигар фаъолнокии сохтору соҳаҳои гуногун дар самти рушди ин ё он соҳа имкон медиҳад, ки роҳи стратегия ба ҳадафҳо расидан кутоҳ гардида, суръати рушд ба маротиба таъмин карда шавад. Аз ин хотир, тамоюлҳои ба рушд нигаронидашудаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан аз гурӯҳи иштирокчиёни ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ вобастагии зиёд дорад, ки сохторбандии онро мо чунин нишон медиҳем (расми 1).

Пеш аз баррасии масъала, мо дуруст иброз намудем, ки “дар низоми имрӯзаи бонкӣ бартариҳои асосии бонкҳо дар бозори рағобат ва бозори бонкӣ ин шакли муосири хизматрасонӣ мебошад ва бояд асоси онро техника ва технологияҳои муосир бо дарназардошти манфиатҳои умумимиллӣ ташкил намояд” [6, с. 116]. Вобаста ба маълумотҳои дар расми 1 овардашуда метавон гуфт, ки дар вуҷуд бахшидани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ натавон субъёқҳои гуногуни иқтисодӣ ва аҳоли, балки тамоми бонкҳо ва дигар ташкилотҳои молиявӣ қарзии ғайрибонкӣ низ бояд фаъол бошанд.

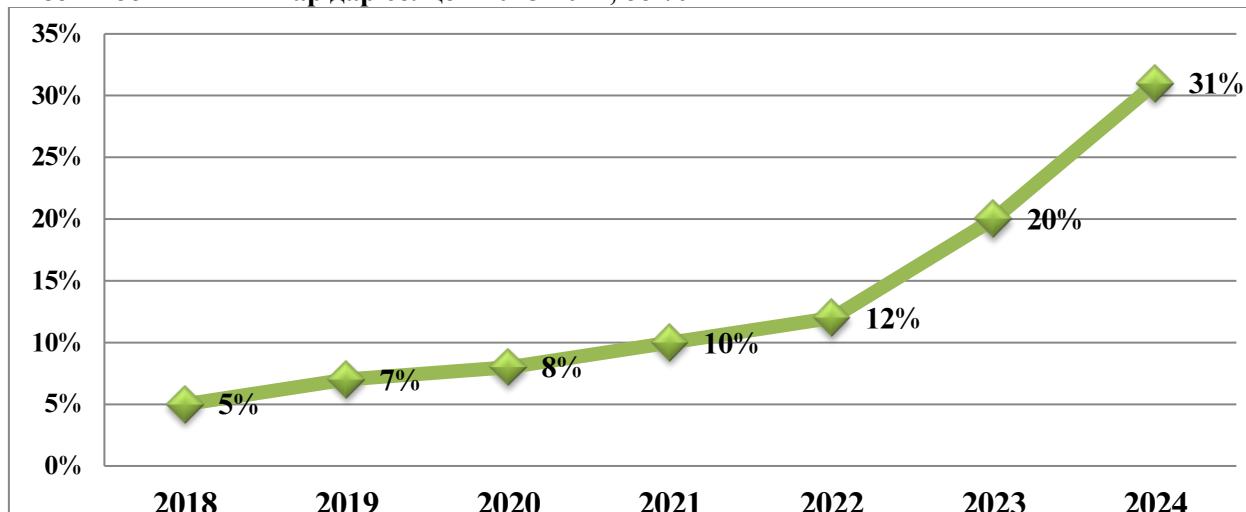
Расми 1. Гурӯҳи иштирокчиёни ҳисоббаробаркунӣҳо дар дар сатҳи иқтисодиёт
Сарчашма: таҳияи муаллифон

Таҷрибаи Тоҷикистон вобаста ба осебпазирии низоми бонкӣ чунин шароит фароҳам овард, ки бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ аз истифодаи амалиёту хизматрасониҳои хатарафзо даст кашида, ба амалиёту хизматрасониҳои рӯй оварданд, ки онҳо аз як тараф идорашаванда буда, аз дигар тараф сатҳи осебпазирии низоми бонкиро вобаста ба зиёд гардидани таъсири омилҳои дохилию берунӣ ҳифз карда тавонанд. Чи тавре, ки маълум аст, душвортарин лаҳзаи низоми бонкии Тоҷикистон солҳои 2014-2021-ро дар бар мегирифт ва ин масъала боис гардид, ки бонкҳо ба ислоҳоти ҷиддӣ рӯй оварда, амалиёт ва хизматрасониҳои худро комилан дигаргун намоянд.

Дар марҳалаи аввали гузариш ба шаклҳои ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ чӣ тавре, ки иброз гардид норасоии воситаҳои ҳисоббаробаркунӣ ва сатҳи пасти таваҷҷуҳи истифодабарандагони ҳисоббаробаркунӣ имкон намедод, ки рушди ҳисоббаробаркунӣ батадрич рушд дода шавад. Қайд кардан зарур аст, ки сатҳи нокифояи ҳисоббаробаркуниҳо дар навбати аввал аз тарафи гурӯҳи бонкҳо бинобар нишондиҳандаҳои техникӣ ва технологӣ буд. Бинобар ин, зарурияти рушди ин масъала амалқардҳо ва ғаёлгардонии институтсионалиро тақоз менамуд. Баъд аз давраи дуҷуми бӯҳрони молиявии ҷаҳонии соли 2014 осебпазир гардидани низоми бонкӣ, ҳамчунин, таъсири манфии бемории КОВИД-19 аз ҳисоби таъсири амалиётҳои нақдӣ як қатор мушкilotҳоро ба миён овард ва ин боис гардид, ки ба рушд додани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ такони тоза дода шавад. Чи тавре, ки аз таҳлилҳо бар меояд ислоҳот дар соҳаи хизматрасониҳои бонкӣ, махсусан

ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ баъд аз ислоҳот ва заруриятҳо такони тоза бахшид (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Динамикаи тағйирёбии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ аз тарафи низоми бонкии кишвар дар солҳои 2018-2024, бо %

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ барои солҳои 2018, №12 (281), [2019, №12 \(293\)](#), [2020, №12 \(305\)](#), [2021, №12 \(316\)](#), [2022, №12 \(329\)](#), [2023, №12 \(341\)](#) ва 2024, №12 (353).

Ин боис гардид, ки якбора ҳисоббаробаркуниҳо ва пардохтҳои электронии замонавикардасуда вусъат пайдо намудаанд. Тибқи маълумотҳои диаграммаи 1 ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки баъд аз соли 2018 яку якбора суръати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар маҷмуи умумии ҳисоббаробаркуниҳо вусъати тозаро касб намуд. Аз ҳамин лиҳоз, нишондиҳандаҳои он аз 5%-и соли 2018 якбора ба 31% дар соли 2024 баробар гардид, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса ба соли таҳлилий 26 банди фоизӣ бо ҳисоби мутлақ ва ба ҳисоби нисбӣ 5,2 маротиба зиёд мебошад. Барои рушди ҳамаҷониби ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ин масъала ҳануз ҳам моро қаноатманд карда наметавонад. Аз ин хотир, тақвияти ин масъала бояд бо роҳи зерин сурат гирад:

1. Андешидани чораҳои маҷбуркунӣ дар самти мутамарказ намудани истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ ба таври маҷбурӣ ё таъсиррасонии бевосита ва ҳавасмандгардонӣ;
2. Пурзур намудани низоми назоратӣ дар самти истифодаи амалиётҳои нақдӣ ва чорӣ намудани маҳдудиятҳои таркибӣ;
3. Ҳамкориҳои пайваста бо ҳукумат ва дар заминаи ин қабул намудани стратегияи давра ба давра гузаштан ба низоми нави ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ;
4. Пешниҳоди имкониятҳои муосир, ҳамзамон бо фароҳам овардани имкониятҳои васеъи ҳисоббаробаркунӣ ва ғ.

Вобаста ба институтҳои молиявӣ, ки онҳо сохторҳои асосии давлат мебошанд гуфтан мумкин аст, ки дар онҳо низоми 100% ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ чорӣ гардидааст. Асоси ин муваффақиятро дар Тоҷикистон таваҷҷуҳи пайваста ва саривақтии роҳбари олии кишвар ташкил менамуд. Ба ҳамин хотир, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” аз 1 августи соли 2023 қабул шудааст, ки тавассути онҳо рақамикунонии иқтисодӣ дар сатҳи зарурӣ татбиқ карда мешавад [9]. Ин масъала ба он боис гардид, ки сохтору мақомотҳои молиявии давлатӣ пурра ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ гузаранд ва ин бинобар вобастагии зиёд доштан ба дигар сохтору соҳаҳои алоҳида, махсусан бахши воқеии иқтисодӣ суръати рушди ҳисоббаробаркуниҳоро фароҳам сохт.

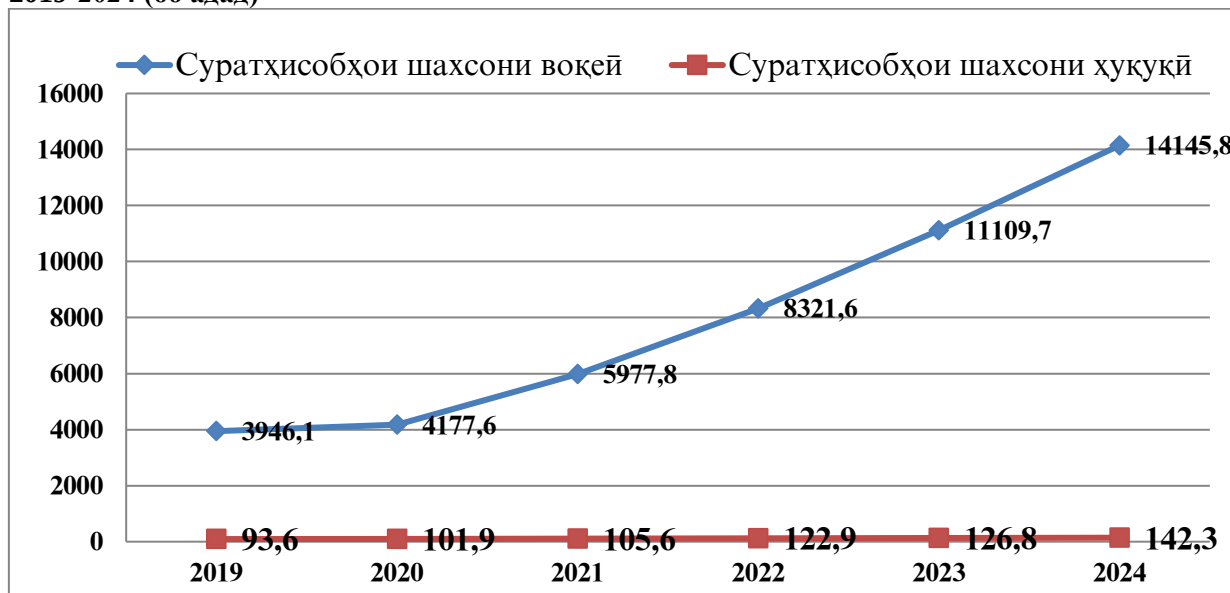
Тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ як қадами нав дар бораи ҳаҷм ва ҳиссаи падохтҳои ғайринақдӣ буд. Як роҳи расидан ба ҳадафҳои ба рушд нигаронидашудаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ин ташаббуси нишон додан дар самтҳои калдии давлат мебошад.

Яке аз сохторҳои марказӣ дар вусъати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ин бевосита корхонаву муассисаҳои иқтисодӣ, ғайрииқтисодӣ ва ғайридавлатӣ мебошанд, ки онҳо дар бозори бонкӣ субъектҳои асосии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ маҳсуб меёбанд. Лекин, таҳлилҳо нишон

медиханд, ки иштирокчиёни фаъоли суръати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақӣ ин албатта шахсони воқеӣ мебошанд, ки ин фаъолнокиро аз рӯи суратҳисобҳои бонкӣ онҳо пай бурдан мумкин аст.

Илова бар ин, метавон гуфт, ки агар шахсони воқеӣ дорои суратҳисобҳои бонкӣ бошанд, онҳо метавонанд ҳар вақт дар амалиётҳои ғайринақдӣ барои хариди мол, иҷрои кор ва хизматрасонӣ ширкат варзанд. Бинобар ин, фаъолтарин татбиқкунандагони ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ шахсони воқеӣ махсуб меёбанд, ки исботи ин масъаларо вобаста ба суръати рушд дар диаграммаи 2 муқаммалан мушоҳида намудан мумкин аст.

Дианграммаи 2. Тамоили рушди суратҳисобҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар солҳои 2019-2024 (бо адад)

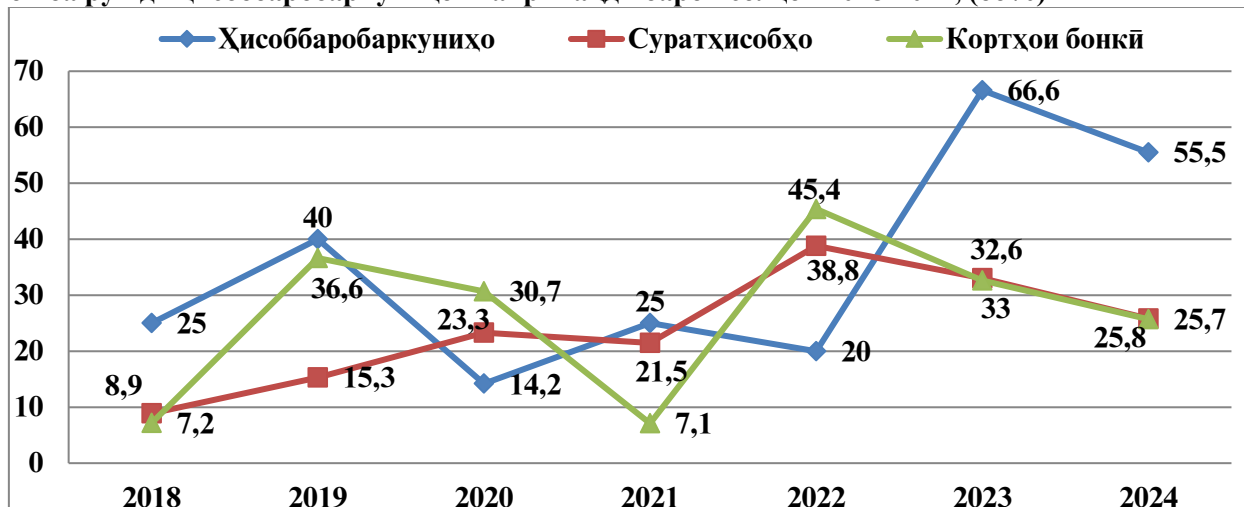
Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумоти Бюллетени омили бонкӣ барои солҳои 2018, №12 (281), [2019, №12 \(293\)](#), [2020, №12 \(305\)](#), [2021, №12 \(316\)](#), [2022, №12 \(329\)](#), [2023, №12 \(341\)](#), [2024, №12 \(353\)](#).

Тақвияти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ аз шумораи суратҳисобҳои бонкӣ ва соҳибони суратҳисобҳои бонкӣ вобастагии зиёд дорад. Суратҳисобҳои бонкӣ қисми асосӣ ва таркибии ташкили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ махсуб ёфта, ба воситаи онҳо субъектҳои мазкур метавонанд амалҳои ғайринақдӣ анҷом дода, дар атрофи худ дигар истифодабарандагони ҳисоббаробаркуниҳоро низ ҳавасманд гардонад. Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ, як қатор муаммоҳое, ки бевосита ба муаммосозии раванҳои ҳисоббаробаркуни таъсири манфӣ мерасонанд, ин камтаваҷҷуҳии субъектҳои иқтисодӣ, махсусан корхонаву муассисаҳои соҳаи кишоварзӣ ё хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошанд. Вобаста ба натиҷаҳои амалӣ, мо бар он назарем, ки чӣ тавре, ки пул барои бонкҳо ба монанди хун барои зинда монадани онҳо хизмат мекунад, ҳисоббаробаркуниҳо, махсусан ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ барои пул вазифаи рағҳоро иҷро мекунад ва дар маҷмӯъ, иштирокчиёни ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар ин масъала вазифаи дилро иҷро менамоянд. Вобаста ба ин, дар шароити гузариш ба истифодаи технологияҳои баландсуръат ҳаминро бояд гуфт, ки чи қадаре, ки талабот ва ҳавасмандии субъектҳои иқтисодӣ барои истифодаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ афзоиш ёбад, то ҳамон андоза восита ва дастгоҳҳои рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ низ афзоиш меёбад. Бинобар ин, зарурияти ташкили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ аз як қатор восита ва дастгоҳҳои мусоидаткунандаи ҳисоббаробаркуни вобаста мебошад (диаграммаи 3).

Вобаста ба тағйирёбии нишондиҳандаҳои диаграммаи мазкур ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки вобастагӣ дар сатҳи низоми бонкӣ ва ғайри он боис мегарданд, ки дар як ҳолат нишондиҳандаҳо ба таври маънидод афзоиш ёфта, дар мавриди дигар ҳамдигарро тағйир диҳанд. Чунин ҳолат ба он вобаста мебошад, ки кадом механизмҳо ҳамчун омил дар пешрафти ин масъала таъсири манфӣ ва кадом масъалаҳо таъсири мусбат мерасонанд. Бинобар ин, заминаҳои меҳварӣ ва бунёдии рушди ҳисоббаробаркуниҳоро агар дар марҳалаи ибтидоӣ суратҳисобҳои бонкӣ ташкил намоянд, дар айнаи замон ба суръатбахшии он қорҳои бонкӣ ва дигар дастгоҳу барномаҳои

ҳозиразамон таъсир мерасонанд ва онҳо метавонанд ба сфати меҳанзмҳои рушди ин масъала мубадал гарданд.

Диаграммаи 3. Ҳамбастагии суръати рушди суратҳисобҳо, қортҳои бонкӣ ва таъсири он ба рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ барои солҳои 2018-2024, (бо%)

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумоти Бюллетени омили бонкӣ барои солҳои 2018, 12 (281), [2019, №12 \(293\)](#), [2020, №12 \(305\)](#), [2021, №12 \(316\)](#), [2022, №12 \(329\)](#), [2023, №12 \(341\)](#), [2024, №12 \(353\)](#).

Чи тавре, ки аз диаграммаи 3 бар меояд, дар давраи осебазир будани низоми бонкии кишвар 10-15 сол пеш, дар ҳамин замина яке аз муаммоҳои асосӣ ин пеш аз ҳама афзоиши бемайлони талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ва дар сатҳи нокифоя қарор доштани дигар хизматрасониҳои бонкӣ буд. Бинобар ин, ташаккул ва рушди инфрасохтори ҳисоббаробаркуни низ дар ҳамон давра тақозо менамуд, ки барои содда намудани гаронии ҳисоббаробаркуни ва ба таври яктараф ба он як қатор шароитҳои иловагӣ фароҳам оварда шаванд, ки ин масъала дар ҳамон давра барои низоми бонкии Тоҷикистон таъмин набуд. Барои мисол мо гуфта метавонем, ки дар қадамҳои аввали гузариш ба шаклҳои муосиртари ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи банкоматҳо ва дорандагони қортҳои пардохтӣ афзоиш меёфт, аммо дар ҳамон давра танҳо амалиётҳои яктарафа бинобар маҳдуд будани амалиёт ва ҳисоббаробаркуниҳо анҷом дода мешуданд. Яъне дорандагони қортҳои бонкӣ дар ҳамон давра бинобар набудани инфрасохтори зарурӣ қортҳои бонкиро танҳо барои гирифтани пули нақд истифода менамуданд, ки ин масъала як мушкилоти асосии давр ва аз ҳама омилҳои хатарнок барои осебазир намудани низоми бонкӣ маҳсуб меёфт.

Дар ҳамон давра сабаби асосӣ паст будани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар маҷмуи ҳисоббаробаркуниҳо ин пеш аз ҳама набудани имконият ва дастгоҳу воситаҳои ҳисоббаробаркуни буд, ки ҳаҷми он то соли 2018-ро бо меъёри 5% ташкил менамуд.

Вобаста ба ин, ибраз доштан зарур аст, ки гузариш ва таваҷҷуҳ ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар ҳамон даврае эҳсос гардид, ки дар он давра бонкҳо осебпазирии худро ҳис намуда, ба тамоюлҳои печида, ки он боси зиёд гардидани талабот ба пули нақд гардида буданд ба вучуд омад. Дар ҳамин давра дар баробари таҳлил ду омилҳои паралелӣ, ки онро бо таъсири алоқамандии ҳисоббаробаркуниҳо таҳлил намудем ба суръати рушди ин масъала такони нав бахшид. Вобаста ба ин, ибраз доштан зарур аст, ки суръати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ агар дар соли 2018 дар муқоиса ба соли 2017 ҳамагӣ 25%-ро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 25% ва дар солҳои 2023 ва 2024 ба 66,6% ва 55,5% баробар гардидааст, ки ин таъсир дар алоқамандӣ ба суръати рушди суратҳисобҳои бонкӣ ва дорандагони қортҳои бонкӣ имконпазир гардидааст [8].

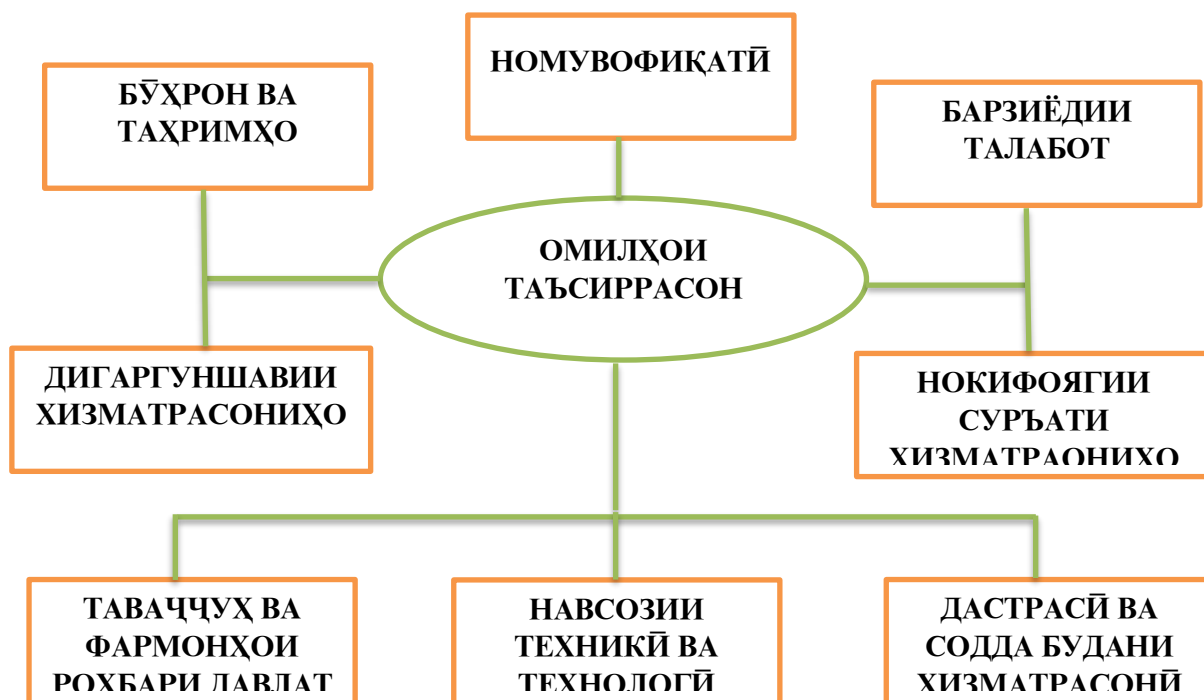
Чи тавре, ки аз маълумотҳои диаграмма аён аст дар ҳамин давра суръати афзоиши суратҳисобҳои бонкӣ агар дар соли 2018 нисбат ба соли 2017 8,9%-ро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 32,6% ва соли 2024 ба 25,7% баробар гардид, ки ин нишондиҳанда сатҳи ҳам вобастагии худро қимат ба рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ инъикос менамояд. Дар ҳамин давра суръати рушди қортҳои бонкӣ бошад соли 2018 7,2% ва солҳои 2023-2024 33 ва 28%-ро ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба солҳои пеш назаррас мебошад ва идомаи чунин таъсир бояд вазифаи тамоми масъулини ба ин масъала таъсиррасон бошад.

Вобаста ба ин, бояд иброз дошт, ки баъзе тағйирохое, ки метавонанд баъзе мувоҳисахоро ба минён оваранд, онҳо низ комилан ҳосияти ба ҳам наздик будани нишондиҳандахоро доро буда метавонанд унсурҳои алоқамандии рушди нишондиҳандахоро ба ҳамдигар бори дигар исбот намоянд. Агар мо бо лапишҳои диаграммаи мазкур назар афканем пас маълум мегардад, ки агар дар соли 2020 суръати рушди ҳисоббаробаркуниҳо, дорандагони қортҳои бонкӣ ва шумораи суратҳисобҳо нисбатан коҳиш ёфта бошанд ва ин нишондиҳанда дар давраи авҷи бемории ҳамагири КОВИД-19 тамоили исботкунандаи дигарро касб намуд. Дар ҳамин масъала гуфтан мумкин аст, ки агар дар соли 2020 барои баромадан аз ин бӯҳрон замина фароҳам оварда шуда бошад, пас дар соли 2021 дар давраи авҷи бемории мазкур суръати рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ баланд ва суръати рушди суратҳисобҳо ва қортҳои бонкӣ нисбатаан коҳиш ёфтааст, ки ин бори дигар исботи алоқамандии байни нишондиҳандахоро инъикос менамояд. Яъне дар соли 2021 суръати рушди ҳисоббаробаркуниҳо нисбат ба соли 2020 25% зиёд гардида, суръати рушди қортҳои бонкӣ ба андозаи – 23,6%, ва суръати рушди суратҳисобҳои бонкӣ бошад ба меъёри – 1,8% коҳиш ёфтаст, ки сабаби асосии онро маҳдудиятҳои бемории ҳамагири КОВИД-19 ташкил менамуд.

Ин ва дигар омилҳо боис гардид, ки ба суръати рушди ҳисоббаробаркуниҳо тақони тоза бахшида шавад. Барои ин бозори муқаммалӣ бонкӣ низ муҳим ва зарурӣ мебошад. Ба андешаи Аъзамова Т.Т. “...Ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкиро метавон ҳамчун мафҳуми бозории идоракунии фаъолияти бонк муайян кард, ки ба омӯзиши шароити бозор ва иқтисодиёт, ниёзҳои мушаххаси муштариёни бонк нигаронида шудааст ва ба талаботи муштариён ҳангоми таҳияи хизматрасониҳои нав ё тақмили хизматрасониҳои мавҷуда нигаронида шудааст” [2, с. 315].

Дар айни замон яке аз масъалаҳои муҳиме, ки таъминии суботи низоми пулӣ ва таъминии доимии муомилоти пулиро дар ҳама ҳолат ва шароит боназардошти таъминии амнияти иқтисодӣ ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ташкил медиҳанд ва ин масъала боис мегардад то барои рушди бомароми он чораҳои зарурӣ андешида шавад. Барои расидан ба чунин ҳадафҳо ислоҳот асос ва роҳи соддаи расидан ба ин масир мебошад. Зеро, беҳуда нагуфтаанд, ки “ислоҳот пайваста имкон медиҳад, ки низоми идоракунии иқтисодиёт, роҳи тартиби пешбурди сиёсати иқтисодӣ ба талаботи замон мутобиқ карда шуда, дар ин замина самаранокии низоми иқтисодии истифодашаванда таъмин ва талаботи рузмарраи мардум қонеъ гардонида шавад” [7, с. 10].

Тамоюлҳои ба ҳам печидаи тағйирёбии нишондиҳандаҳо ба он далолат менамоянд, ки ягон омил бидуни таъсири омилҳои дигар ба таври чашмрас пеш наравад ва бинобар ҳамин мо зарурияти рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро дар Тоҷикистон дар асоси таъсири масъалаҳои зерин муҳим ва зарур мешуморем (расми 2).

Расми 2. Таъсири омилҳои бавҷудӣ ва рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Тоҷикистон

Сарчашма. Таҳияи муаллифон

Расидан ба роҳҳои самаранок ҳамеша дар асоси душвориҳои пешомада ба вучуд омада, дар он ҳиссаи назарраси омилҳои натиҷаовар мувофиқи мақсад мебошанд. Аз ҳамин лиҳоз, ислоҳот дар соҳаи низоми бонкӣ, махсусан дар иҷрои амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ аз он вобаста мебошад, ки раванди ҷорӣи иҷрои чунин амалиёт ва хизматрасониҳо вобаста ба таваҷҷути замон то чи андоза талаботи аҳоли ва субъектҳои иқтисодиро қонеъ карда метавонанд. Бинобар ҳамин, гуфтан мумкин аст, ки асоси ба натиҷа расидан дар ҳама сатҳи соҳаҳо вучуд доранд омилҳои, ки тамоми одамон ва субъектҳо ба ин роҳ сафарбар месозанд. Вобаста ба ин ин дар масъалаи рушди ҳамаҷонибаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ мо таъсири омилҳои бавучудӣ ё ҳасосият барои гузариш ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода, дар ин замина ба як қатор натиҷаҳои назаррас ноил гардидем. Бинобар ин, ташаккул ва рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар шароити имрӯза ва вобаста ба расми пешниҳод намудаи мо аз ду нуқтаи назар барои рушд афзалият пайдо менамояд:

1. Аз нуқтаи назари маҳдудиятҳо ва мавҷудияти муаммоҳо дар равиши ҳисоббаробаркуниҳо;
2. Аз нуқтаи назари бартарият ва афзалиятҳои, ки ҳангоми гузариш ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ҳосил мегарданд.

Вобаста ба ин, ибтидо доштан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ бо баназаргирии маҳдудиятҳо ва афзалиятҳои бо самари гузариш ба равандроҳои ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар айни замон масъалаҳои зеринро ба таври оммавӣ тақозо менамояд:

- Дар сатҳи арзёбии оммавӣ фароҳам сохтани равандроҳои дастрасӣ барои истифодаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Мувофиқнамоӣ ва муосирнамоии гузариш ба шаклҳои наватарини ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тавассути техника ва технологияҳои муосир;
- Ба таври фосилавӣ бо баназаргирии мавқеи дастрасӣ ба мавҷҳои интернетӣ бунёди пойгоҳҳои мавҷрасонӣ, махсусан дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ, ки таҷамуи мизочонро дар бар мегирад;
- Ҳатмикунонии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар асоси ташаббусҳои давлатӣ бо роҳи омакунонии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ;
- Ҳатмӣ намудани низоми баҳисобгирӣ дар корхонаву муассисаҳои сатҳи гуногун, махсусан субъектҳои соҳибдорӣ ва мукамал гардонидани низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ [4, с. 282].
- Ҳамоҳангсозии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити гузариш ба техника ва технологияҳои муосири хизматрасонӣ ва иттилоотӣ ва ғ. [5, с. 453].

Дар шароити имрӯза, таваҷҷуҳи пайвастаи роҳбари кишвар низ дар давоми чанд соли охир яке аз масъалаҳои асосӣ ва аввалиндараҷа маҳсуб меёбад. Ба ҳамин хотир, роҳбари олии кишвар зикр намуданд, ки "...илова бар ин, дар соли 2025-ум доир ба масъалаҳои пешгирӣ кардани таъсири хавфҳои эҳтимоли ба иқтисоди миллӣ, ... , рақамикунории хизматрасониҳои давлатӣ ва истифодаи васеи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тадбирҳои мушаххас андешида шаванд" [1]. Аз ин нуқтаи назар, пешниҳодҳои таҳқиқоти илмӣ мо метавонад дар ояндаи наздик татбиқи ин ҳадафҳо дар доираи имконот имконпазир гардонад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 28.12.2024 . шаҳри Душанбе
2. Аъзамова Т.Т. Назария ва хусусиятҳои хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми иқтисодӣ. Паёми молия ва иқтисод №4/1 (38) (мачаллаи илмӣ-амалӣ). Душанбе, 2023. Саҳ 315
3. Махшулов С.Ҷ. [Хусусиятҳои хосси ташаккули муносибатҳои қарзӣ дар Тоҷикистон](#) / С.Ҷ. Махшулов / [Матн]. [Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ](#). 2024. № 6-1. С. 118.
4. Мирзоев Ҳ.Ҳ. [Таҷрибаи хориҷии идоракунии низоми бонкӣ](#). [Паёми молия ва иқтисод](#). 2022. № 1 (30). С. 281-286.
5. Мирзоев Ҳ.Ҳ. [Ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ: афзалият ва роҳҳои вусъат бахшидани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон](#) / Ҳ.Ҳ. Мирзоев, Э.Қ. Миршарифзода, З.М. Зиёев // [Паёми молия ва иқтисод](#). - 2024. - № 4-2 (43). - С. 453-460.
6. Мирзоев Ҳ.Ҳ., Шарбатов С.С. [Арзёбии сифати хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун воситаи афзоиши самаранокӣ ва афзалияти бонкӣ](#). [Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ](#). 2024. № 6-2. С. 116-122.

7. Шариф Раҳимзода. Чаҳонишавӣ ва рушди иқтисодиёти миллий. Ш.Раҳимзода /Монографияи илмӣ/ Душанбе “Эр-граф” 2019. Саҳ 10
8. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj> (Санаи мурочиат 14.10.2024)
9. <https://oriyonbonk.tj> (санам мурочиат 12.01.2025)

Маълумот дар бораи муаллифон

Шариф Раҳимзода-д.и.и.,
профессори кафедраи
иқтисодиёти молиявӣ ва
фаъолияти биржавии
Донишгоҳи давлатии молия
ва иқтисоди Тоҷикистон.
Суроға: 734025. Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.
Нахимов 64/14. Тел:
+992901066652. Е-mail:
shama100@msn.com

Мирзоев Ҳокимҷон
Ҳалимович-ассистенти
кафедраи иқтисодиёти
молиявӣ ва фаъолияти
биржавии Донишгоҳи
давлатии молия ва иқтисоди
Тоҷикистон. Суроға: 734067,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.
Душанбе, кучаи Нахимов
64/14. Телефон: +992
907321321. Е-mail:
907321321m@gmail.com

Сведения об авторах

Шариф Раҳимзода-д.э.н.,
профессор кафедры финансовой
экономики и деятельности
биржи Таджикский
государственный финансово-
экономический университет,.
Адрес: 734025, г. Душанбе,
Республика Таджикистан, улица
Нахимова, 64/14. Телефон:
(+992) 901066652. Е-mail:
shama100@msn.com

Мирзоев Ҳокимджон
Халимович-ассистент кафедры
финансовой экономики и
биржевой деятельности
Таджикский государственный
финансово экономический
университет,. Адрес: 734067,
г.Душанбе, Республика
Таджикистан, улица Нахимова,
64/14. Телефон: 907321321. Е-
mail: 907321321m@gmail.com

About the authors

Sharif Rahimzoda-Tajik State
University of Finance and
Economics, Doctor of
Economics, Professor of the
Department of Financial
Economics and Stock. Address:
734025, Dushanbe, Republic of
Tajikistan, Nakhimov Street,
64/14. Phone: (+992)
901066652. Е-mail:
shama100@msn.com

Mirzoev Khokimjon
Halimovich-Tajik State
University of Finance and
Economics, assistant at the
Department of Financial
Economics and Stock Exchange
Activities. Address: 734067,
Dushanbe, Republic of
Tajikistan, Nakhimova street,
64/14. Phone: 907321321. Е-
mail: 907321321m@gmail.com

УДК: 331.5

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА И ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Содиқов М.С.

Абдуллоева Ш.Ф.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. На современных условиях идет процесс интеграции экономики, и рынок труда как категория экономики является неотъемлемой частью этого процесса. Рынок труда представляет из себя специальный рынок, где происходит купля продажа рабочей силы, то есть в данном рынке работник и работодатель находят друг друга да бы после взаимной деятельности каждый получил свою выгоду, из – за этого рынок труда является системой социально – экономических отношений и институтов, где формируется спрос и предложения на рабочую силу, то есть трудовые услуги.

Ключевые слова: современные условия, процесс интеграции, экономика, рынок труда, категория экономики, рабочая сила, работник, работодатель, система социально – экономических отношений, институты, спрос, предложение.

Для цитирования: Содиқов, М. С. Основные принципы функционирования рынка труда и занятость населения в условиях интеграционных процессов / М. С. Содиқов, Ш. Ф. Абдуллоева // Финансово-экономический вестник. – 2026. – No. 1. – С. 93-100.

BASIC PRINCIPLES OF LABOR MARKET FUNCTIONING AND EMPLOYMENT IN THE CONTEXT OF INTEGRATION PROCESSES

Sodiqov M.S.

Abdulloeva Sh.F.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. Economic integration is underway today, and the labor market, as an economic category, is an integral part of this process. The labor market is a specialized marketplace where labor is bought and sold. In this market, employees and employers find each other so that, after mutual interaction, each receives a benefit. Therefore, the labor market is a system of socio-economic relations and institutions that generates supply and demand for labor, or labor services.

Keywords: modern conditions, integration process, economy, labor market, economic category, labor force, employee, employer, system of socio-economic relations, institutions, demand, supply.

ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ФАЪОЛИЯТИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ВА ШУҒЛИ АҲОЛӢ ДАР ШАРОИТИ ҲАМГИРОӢ

Содиқов М.С.

Абдуллоева Ш.Ф.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Ҳамгироии иқтисодӣ ба дар шароити муосир идома дорад ва бозори меҳнат ҳамчун категорияи иқтисодӣ қисми таркибии ин раванд мебошад. Бозори меҳнат як бозори махсусгардонидашудаест, ки дар он қувваи корӣ хариду фурӯш мешавад. Дар ин бозор коргарон ва корфармоён ҳамдигарро пайдо мекунамд, то пас аз ҳамкории мутақобила ҳар кадоме фоида ба даст орад. Аз ин рӯ, бозори меҳнат як низоми муносибатҳо ва институтҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад, ки талабот ва пешниҳодро ба қувваи корӣ ё хизматрасонии меҳнатӣ ба вуҷуд меорад.

Калидвожаҳо: шароити муосир, раванди ҳамгироӣ, иқтисод, бозори меҳнат, категорияи иқтисодӣ, қувваи корӣ, корманд, корфармо, низоми муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, институтҳо, талабот, пешниҳод.

Введение. В процессе развития экономики один из основных институтов данного развития является рынок труда. Исходя из этого одной из важнейших задач Таджикистана на рынке труда на сегодняшний день является установление равновесия роста спроса и предложения на данном рынке:

- как отмечалось ранее рынок труда является совокупностью социально – экономических отношений и определяющим экономическим институтом, который в этой же степени взаимосвязан с социальными категориями;

- рынок труда составляет устройство, в котором идет обмен рабочей силы в зависимости об определённой оплаты и условий труда;
- на данном рынке отчетливо отражаются покупатели (работодатели: государство, предприниматели и т.п.) а также продавцы (работник, то есть собственник данной рабочей силы);
- в процессе применения рабочей силы нужно оценить плату и условия труда, обеспечение социальных обязательств и защиту работника (её собственника);
- в рынке труда содержатся и процессы репродукции, разделения и перераспределения рабочей силы, то есть обучение и переобучение повышения квалификации работников;
- на рынок труда страны также входит проблема обеспечения занятости и совершенствования трудовой миграции;
- функционирование рынка труда обеспечивается при применении закона спроса и предложения рабочей силы.

Метод и методология исследования. Регулирование рынка труда представляет из себя систему сочетаний структур взаимосвязанных с трудовыми отношениями и их связи в целях непрерывного активного предоставления населению рабочих мест в зависимости от определенных обстоятельств. Стоит отметить, что данное определение показывает, что к рынку труда можно приписать кроме поле деятельности обмена труда, также применение и воспроизводство трудовых ресурсов. Нужно подчеркнуть, что рынок труда является сложным явлением, которое представляет из себя систему социально экономических отношений как: правовые и психологические отношения, появившиеся в следствии условий найма работника между работодателем и работником, также обмен рабочей силы и условия данного рынка. Значит для эффективности функционирования и регулирования рынка труда социально – экономические условия играют немало важную роль и его уровень говорит о состоянии формирующихся процессов в экономики. Всем известно, что рынок труда во времена социализма имел место как явление только в капиталистических странах и то что безработица проявлялась в следствии разногласий использования труда и капитала. В следствии развития экономики можно отметить, что достижение полной занятости в социальном производстве является реальным и возможным в зависимости от существующих возможностей. Эта ситуация говорит о том, что нужно только задействование трудоспособного населения для достижения полной занятости [3].

Результаты исследования. Процесс изучения рынка труда показывает, что данный рынок имеет возможность анализа на макро и микро-степенях. В частности, макро и микрорынки труда являются частицами системы целостного рынка труда включающий в себя пределы региона или страны. Данные подсистемы находятся в неотделимой целостности, в которой идет процесс их обычного слияния. Примером их обычного слияния может быть течение совокупного использования рабочей силы, то есть процесс, когда занятое населения в определённый период на «внутреннем» рынке труда становится незанятым, а незанятые занятыми [4].

Являясь соединяющим (то есть интегрированным рынком) макро-рынок труда объединяет и включает в себя разные частные рынки его сегменты, группированные в зависимости от профессий и специальностей. Данный рынок нужно рассматривать как общность взаимодействия частных рынков меж собой и то, что данное взаимодействие приводит к увеличению квалифицированного вида субъектов этого рынка, изменения образов профессиональной активности, а также интеграции специальностей и т.п. [1].

Прогресс рыночных отношений, способствует к основанию объединенного (интегрированного) рынка труда, включающего в себя внутренний (который ассоциируется на микроуровне, то есть на уровне предприятий и фирм) и внешний (на макроуровне) рынки труда. [4]

Как и другие существующие рынки рынок труда тоже имеет своих субъектов. К субъектам рынка труда относится государство, работодатель и его посредник, а также наёмный работник и его представители. Государство как субъект рынка труда исполняет свою роль как: регулирующую, социально-экономическую, законодательную, правозащитную, а также роль работодателя в государственном секторе.

Основными нормативно правовыми актами регулирующие социально-экономические отношение на рынке труда Таджикистана являются Трудовой кодекс РТ [5] и закон РТ «О содействии занятости населения» [6].

Составляющие сегменты рынка труда это первичный (имеет место небольшие, но хорошие виды работ) и вторичный (имеет место, где нету должной гарантии занятости, нет карьерного роста, и заработная плата низкая) [2].

По своей разновидности рынок труда делится на открытый, скрытый и текущий. Открытым рынком труда считается экономическое активное население, которое находится в активном поиске работы, повышения квалификации, переподготовки в том числе все вакантные места в области экономики. Скрытым рынком труда понимаются работающие и фактически занятые в производстве, но не зависимо от этого при структурных изменениях есть возможность их сокращения или увольнения. А текущим рынком труда является удовлетворенность спроса над предложением (то есть трудом) данный рынок образуется по средству обычного и механичного хода рабочей силы и рабочих мест.

Связь спроса и предложения в ресурсы создающий систему рынка труда является конъюнктура рынка труда, которая проявляется в взаимосвязи от состояния сектора экономики (его подъёма или спада), области системы хозяйствования, степени роста технической базы, благосостояния населения, прогресса во всех других рынках (товара, услуг, жилья, ценных бумаг, состояние социальной, а также производственной базы), уровень роста многосторонней экономики, критерии прогресса интеграционных отношений (отраслевой а также территориальный). В соответствии отношений между спросом и предложением конъюнктура рынка разделяется на три типа это трудодефицитная, трудоизбыточная и равновесная.

К инфраструктуре рынка труда можно отнести государственные и негосударственные организации содействия занятости, фирмы, предприятия, кадровые службы, общественные организации, а также фонды и т.п. имеющее отношение к взаимосвязи между спросом и предложением труда.

Внешние факторы, имеющие воздействие на рынок труда, можно рассмотреть на рисунке 1.

Рисунок 1. Внешние факторы, влияющие на рынок труда.

Для функционирования рынка труда необходимо взаимосвязь его элементов, выполнений функций и особенностей, имеющихся на рынке труда (рис.2.).

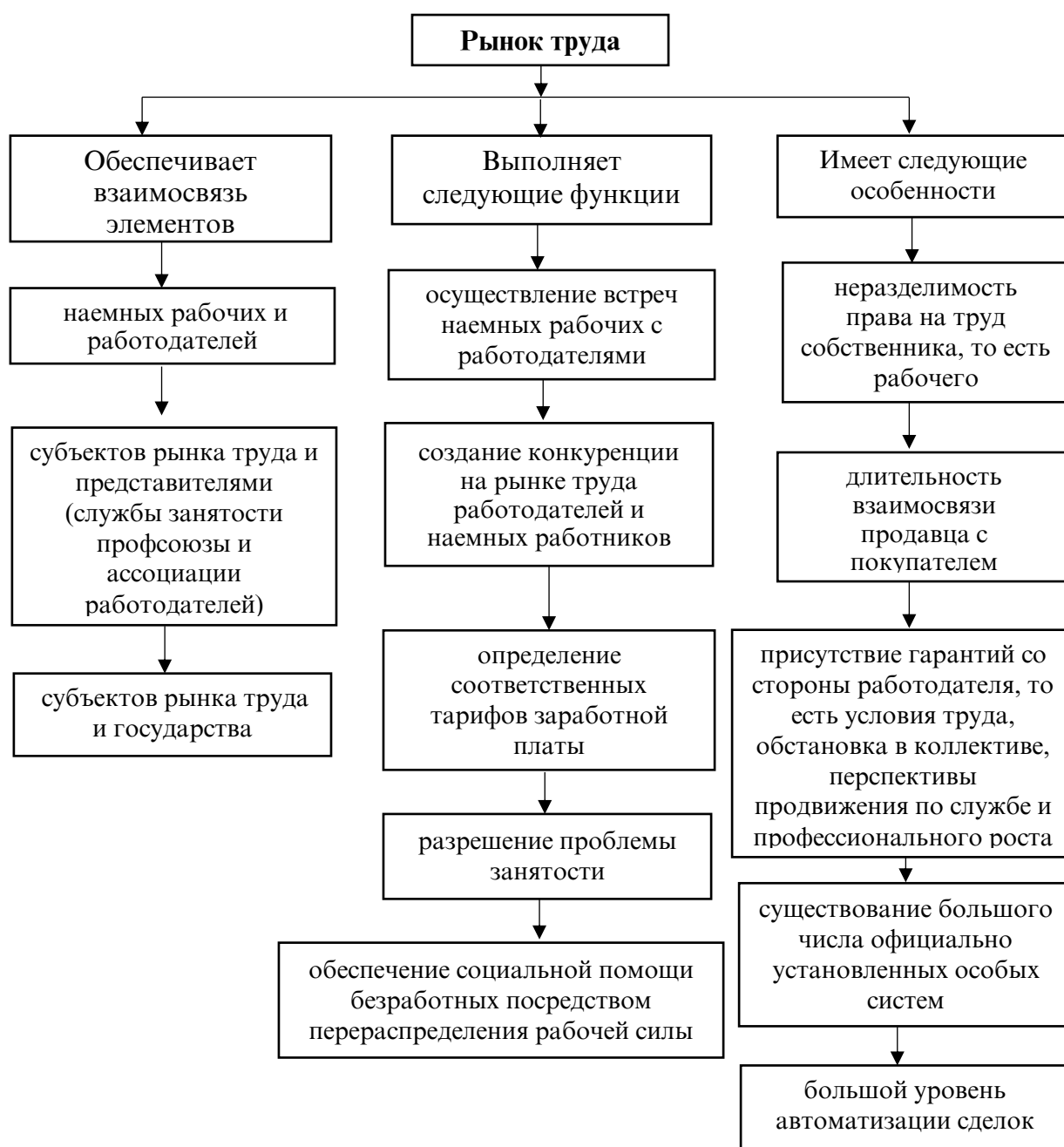

Рисунок 2. Взаимосвязь элементов, функции и особенности рынка труда.

На процессы функционирования рынка труда в регионе оказывают влияния внешние и внутренние факторы.

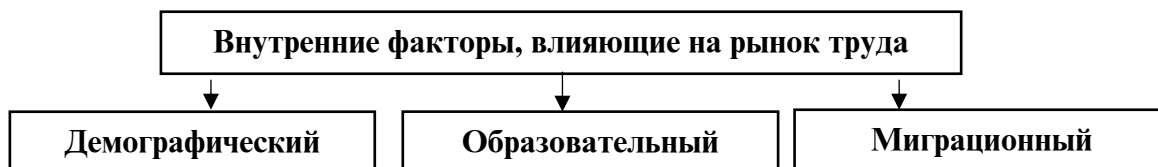

Рисунок 3. Внутренние факторы, влияющие на рынок труда.

Как отмечено на рисунке 3. к внутренним факторам, влияющим на рынок труда, относятся:

➤ демографический фактором понимается количество, а также возрастной состав трудовых ресурсов страны. За последние годы в Таджикистан идет процесс увеличения численности

населения что говорит и о росте трудовых ресурсов из-за чего давление на рынок труда с демографической стороны растёт;

➤ образовательный фактор говорит том, чтоб была возможность для населения получить профессиональное образование, повышения квалификации, обучение и возможность переобучения. Если рассматривать данный фактор можно отметить, что условия для получения образования или профессии, обучения переобучения, а также повышения квалификации на данный момент находится в нормальном состоянии, но больше волнует то, что молодые специалисты получившие профессии и специальность могут ли найти работу или нет, или они пополняют число безработных, поскольку после развитий изменений в экономике, а также после кризисов работодатели очень серьёзно относятся к данному вопросу. Они хотят принять наработку опытного работника, имеющего должный стаж;

➤ другим фактором является миграционный и он определяет объём и течение миграционный массы населения. Да на данный момент миграция играет важную роль в повышении уровня жизни населения в республике что и способствует тому, что каждый год более 1 миллиона трудовых ресурсов покидают страну для миграции в других странах. На сегодня основное количество мигрантов из Таджикистана находятся в Российской Федерации и Казахстане в основном этот список пополняет молодежь.

Для получения конкретных данных о состоянии и функционировании рынка труда и полном исследовании существующих проблем данного рынка используются данные признаки: активность рождения детей, увеличение числа рабочей силы каждый год, недостаток свободных рабочих мест, низкий уровень заработной платы которая не покрывает потребность работника, развитие других форм занятости, возможное присутствие внешней трудовой миграции, дефицит надобности рабочей силы на данном рынке и т.п. [7].

В зависимости от объёма и особенности рабочей силы на внутреннем и внешнем рынках труда устанавливается связь спроса и предложения на данный товар, то есть труда. В экономической литературе рабочая сила и труд считаются разными категориями каждая из которых имеет свою цену. Если рассматривать категорию рабочей силы она представляет функцию и способность к труду, здесь складывается не только цена израсходованных факторов производства, а также добавочная цена. А при рассмотрении труда, как категорию мы не можем установить добавочную цену, а можем сказать о его цене, которой является заработная плата.

Экономическая литература исследует и иные стороны факторов производства и также цену на труд. Особенно предается исследованию спрос и предложение, а также образование цены труда в коротком или долговременном периодах, составляющие стороны образование цены труда в области и решение долей факторов производства и результат выпуска, сбалансированность на рынке факторов производства, а также модели монополии, монополии и двухсторонней монополии на данном рынке [8].

Другим составляющим вопросом на рынке труда характеризуется вложение в человеческий капитал [9]. На сегодняшний день еще нет подтверждение факту что при получении квалификации поднимется производительность труда, что способствует повешению заработной платы. Сегодня многие имеют неудовлетворенность на тот счет что в образовательных учреждениях подготавливающих специалистов для работы в различных областях экономики выпускают кадры, имеющие диплом, но не имеющие практику. Да в подготовке кадров значительную роль играет образовательное учреждение, но это не точка, потому что и немаловажную роль играет практика. Отметить будет целесообразно что при использовании полученных теоретических знаниях работник во время использования их на практике увеличивает свои навыки. Да взаимосвязь высших учебных заведений очень важна для реализации и выпуска нужного количества специалистов, но пока что данная взаимосвязь не установлена, что приводит к выпуску большого числа специалистов в рынок труда большое число которых не могут найти работу по своей специальности — это еще один фактор увеличения числа безработицы.

Таблица 1. - Динамика количество выпускников учебных заведений в Республике Таджикистан за период 2010-2020 гг. [10]

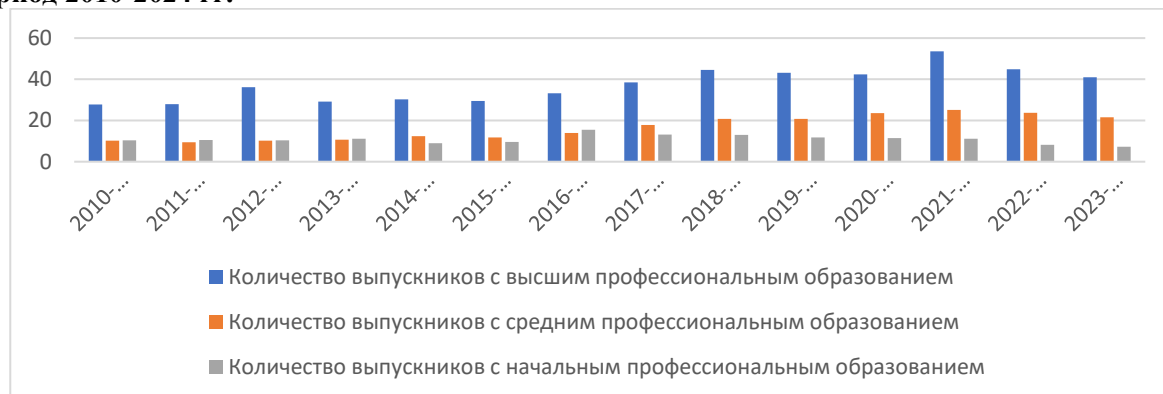
Годы	Количество выпускников с высшим профессиональным образованием	Количество выпускников с средним профессиональным образованием	Количество выпускников с начальным профессиональным образованием
2010-2011	27,7	10,2	10,4

2011-2012	28,0	9,4	10,6
2012-2013	36,2	10,2	10,4
2013-2014	29,1	10,7	11,1
2014-2015	30,2	12,4	8,9
2015-2016	29,5	11,7	9,6
2016-2017	33,2	14,0	15,5
2017-2018	38,5	17,8	13,1
2018-2019	44,6	20,8	13,0
2019-2020	43,2	20,8	11,7
2020-2021	42,4	23,6	11,4
2021-2022	53,6	25,1	11,1
2022-2023	44,8	23,7	8,2
2023-2024	40,9	21,6	7,3

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан, Агентство по статистике при Президенте РТ. 2024.С.55-65.

Данные показатели определяют, что каждый год число выпущенных кадров из образовательных учреждений растет, например, по сравнению с 2010-2011 учебный год, где число выпущенных специалистов с высшим профессиональным образованием составляло 27,7 тысяч, но в 2023-2024 учебный год, это количество составило 40,9 что по сравнению с 2010-2011 учебным годом на 13,2 тысяч выше. Теперь рассмотрим показатели среднего профессионального образования показатели за 2010-2011 учебный год говорит, что численность выпущенных специалистов с средним профессиональным образованием составляет 10,2 тысяч, а показатель за 2023-2024 учебный год составил 21,6 тысяч что превышает показатель с 2010-2011 учебный год аж в один раз или можно сказать, на 11,4 тысяч увеличилось. Также при изучении показателей выпущенных специалистов с начальным профессиональным образованием в 2010-2011 учебном году составляло 10,4 тысяч, с промежутком времени в 2023-2024 учебном году окончившее выпускники с данным образованием составили 7,3 тысяч человек, что по сравнению с 2010-2011 учебном году показывает уменьшение на 3,1 тысяч.

Диаграмма 1. Количество выпускников учебных заведений в Республике Таджикистан за период 2010-2024 гг.

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан, Агентство по статистике при Президенте РТ. 2024.С.55-65

Нужно отметить что при изучении данных показателей на таблице выше видна что со временем данные показатели то росли, то снижались, но в конечном итоге за последние годы число поступающих и выпущенных специалистов учебных заведений республики значительно растёт все говорит о том для достижения достойной жизни и нахождения хорошего места работы тем самым удовлетворении своих потребностей растёт спрос на квалификацию при приёме на работу.

Научная литература имеет значимое представление о взаимосвязи структуры образования с практикой: «Предложена модель формирования взаимосвязи между учебными заведениями и рынком труда на основе внедрения социального партнерства. Основными элементами ее реализации являются: практическое обучение студентов, их стажировки на реальных рабочих

местах; проведение учебных занятий работниками предприятий; участие работодателей в разработке учебно- программной документации, методик организации учебного процесса, в анализе и оценке качества подготовки специалистов; оценке рынка труда с целью прогнозирования спроса на специалистов для осуществления трудоустройства выпускников образовательных учреждений» [11]

Как было отмечено выше возможные трудности, возникающие из-за несуществования структуры обеспечения работой выпускников по заключённым договорам с работодателями. К тому же не полное развитие системы прогнозирования (мониторинга) обеспечения рабочим местом выпускников учебных заведений. В соответствии с полным исследованием деятельности рынка труда были обнаружены такие, важные факторы, имеющие воздействие на обеспечение работой выпускников высших, а также средних учебных заведений, такие как:

- ✓ недостаточное уведомление только окончивших специалистов специальных учреждений, а также безработных об использующихся мерах на рынке труда;
- ✓ имеющаяся неустойчивость спроса и предложения на рабочую силу, а также содержание и систему необходимости и обучению квалифицированных специалистов учебными заведениями страны;
- ✓ неудовлетворительное подтверждение и создание средних долговременных мониторингов спроса на рабочую силу надобной специализации;
- ✓ недостаточная степень умений и навыков, а также квалификации выпускников и их пониженный уровень практических знаний;
- ✓ своеобразно недостаточная заработная плата труда и его активизация, также низкий уровень развития социального механизма и т.п.

Из этого следует что препятствиями на пути развития и функционирования рынка труда в будущем могут быть: увеличение численности населения и её миграция; смена кадров в разных областях экономики также и аграрный комплекс, торговое – промышленная деятельность и общественное питание, ЖКХ (жилищно-коммунальное хозяйство), транспорт, сфера промышленности и т.п.; потребность в совершенствовании внешних миграционных этапов по отношению присутствующих нужд.

Литература

1. Джонмамадов Ш.Б. Неформальная занятость в Республике Таджикистан: предпосылки возникновения и формы функционирования. // Научный журнал: Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет. Душанбе. -2010г.№3. 0.6 п.л
2. Саидмуродов Л.Х. (Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло) Республика Таджикистан в системе мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики. Душанбе: Дониш, 2021, с. 113.
3. Абдуллоева Ш.Ф. Рынок труда и регулирования занятости населения в условиях перехода Республики Таджикистан к интеграционным отношениям. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе 2020 - №4. – С.159.
4. Селищев. А. С. Макроэкономика. Ч. III. Рынок труда. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2001 – 448 с.
5. Трудовой кодекс Республики Таджикистан от 23 июля 2016 года, №1329, г. Душанбе.
6. Закон Республики Таджикистан «О содействии занятости населения», 1 августа 2003 года № 44, г. Душанбе.
7. Содиков М.С., Абдуллоева Ш.Ф. “Рушди бозори меҳнат дар шароити муосир: таҷрибаи хориҷӣ”: Паёми иқтисодиёти Тоҷикистон – Душанбе, 2025. - №2. - С.446-455.
8. Чеканский А. Н., Фролова Н. Л. Микроэкономика. Промежуточный уровень: Учебник. – М.: ИНФРА – М, 2005. С. 22.
9. Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. 11 – е изд. Т.2. – М.: Республика, 1992. – С. 171 - 172.
10. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, Агентство по статистики при Президенте РТ. 2024. С.55-65.
11. Ващенко А.А. Человеческие ресурсы России: современные аспекты развития воспроизводственного процесса. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. М.: – 2009. – С. 6.

Сведения об авторах

Содиқов Мехтархон Сокибекович-доктор экономических наук, и.о.профессора кафедры мировой экономики Таджикского государственного университета финансов и экономики, ул. Нахимова, 64/14.

Абдуллоева Шахноза Файзилахматовна-ассистент кафедры экономического анализа и статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14.

About the authors

Sodikov Mekhtarkhon Sokibekovich-Doctor of Economics, Acting Professor, Department of World Economy, Tajik State University of Finance and Economics, 64/14 Nakhimov Street.

Abdulloeva Shahnoza Fayzilahmatovna-Assistant of the Department of Economic analysis and statistics of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str., 64/14.

Маълумот дар бораи муаллифон

Содиқов Мехтархон Сокибекович-доктори илмҳои иқтисодӣ, и.в. профессори кафедраи иқтисоди ҷаҳонӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, кӯчаи Нахимов 64/14.

Абдуллоева Шахноза Файзилахматовна-ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14.

УДК: 336.774.5 (575.3)

МЕХАНИЗМИ БУЧЕТИИ МАБЛАҒГУЗОРИИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Убайдуллоев Ф.К.

Бобошерава Ф.Г.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола хусусиятҳои ташаккул ва ҷаъолияти механизми бучетии маблағгузори низоми таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шуд. Сохтор ва динамикаи хароҷоти давлатӣ барои таҳсилоти умумӣ, манбаъҳо ва самтҳои истифодаи маблағҳои бучетӣ, инчунин воситаҳои амалкунандаи танзими бучетӣ дар соҳаи маориф таҳлил карда шуданд. Ба мушкилоти норасоии маблағгузорӣ, нобаробарии тақсироти захираҳои бучетӣ байни минтақаҳо ва самаранокӣ маҳдуди истифодаи онҳо дар сатҳи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ диққати махсус дода мешавад. Дар мақола зарурати тақмили механизми бучетии маблағгузорӣ бо назардошти гузариш ба маблағгузори меъёрии сарикасӣ, тақвияти мухторияти молиявии мактабҳо ва баланд бардоштани шаффофияти раванди бучетӣ асоснок карда шудааст. Самтҳои асосии муносибкунӣ таъминоти бучетии низоми таҳсилоти миёна, ки ба баланд бардоштани самаранокӣ истифодаи маблағҳои бучетӣ ва рушди устувори муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудаанд, таҳия карда шуданд.

Калимаҳои калидӣ: механизми бучетӣ, маблағгузори маориф, таҳсилоти миёнаи умумӣ, бучети давлатӣ, маблағгузори меъёрии сарикасӣ, бучет, хароҷоти давлатӣ, захираҳои бучетӣ.

Барои иқтибос: Убайдуллоев, Ф. К. Механизми бучетии маблағгузори низоми таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. К. Убайдуллоев, Ф. Г. Бобошерава // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 101-108.

БЮДЖЕТНЫЙ МЕХАНИЗМ ФИНАНСИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Убайдуллоев Ф.К.

Бобошерава Ф.Г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования и функционирования бюджетного механизма финансирования системы среднего образования в Республике Таджикистан. Проанализированы структура и динамика государственных расходов на общее среднее образование, источники и направления использования бюджетных средств, а также действующие инструменты бюджетного регулирования в образовательной сфере. Особое внимание уделено проблемам недостаточности финансирования, неравномерности распределения бюджетных ресурсов между регионами и ограниченной эффективности их использования на уровне общеобразовательных учреждений. В работе обоснована необходимость совершенствования бюджетного механизма финансирования с учётом перехода к нормативно-подушевому финансированию, усиления финансовой автономии школ и повышения прозрачности бюджетного процесса. Сформулированы основные направления оптимизации бюджетного обеспечения системы среднего образования, направленные на повышение результативности использования бюджетных средств и устойчивое развитие образовательных учреждений Республики Таджикистан.

Ключевые слова: бюджетный механизм, финансирование образования, общее среднее образование, государственный бюджет, нормативно-подушевое финансирование, Республика Таджикистан, бюджет, государственные расходы, бюджетные ресурсы.

THE BUDGETARY MECHANISM OF FINANCING THE SECONDARY EDUCATION SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Ubaidulloev F.K.

Bobosherova F.G.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article examines the specifics of the formation and functioning of the budgetary mechanism for financing the secondary education system in the Republic of Tajikistan. The structure and dynamics of government spending on general secondary education, sources and directions of using budget

funds, as well as existing instruments of budget regulation in the educational sphere are analyzed. Special attention is paid to the problems of insufficient funding, uneven distribution of budget resources between regions and limited effectiveness of their use at the level of educational institutions. The paper substantiates the need to improve the budgetary financing mechanism, taking into account the transition to regulatory per capita financing, strengthening the financial autonomy of schools and increasing the transparency of the budget process. The main directions of optimizing the budget provision of the secondary education system are formulated, aimed at improving the effectiveness of the use of budgetary funds and the sustainable development of educational institutions in the Republic of Tajikistan.

Keywords: budget mechanism, financing of education, general secondary education, state budget, regulatory per capita financing, Republic of Tajikistan, budget, government spending, budgetary resources.

Гузориши масъала. Масъалаи механизми бучетии маблағгузории низоми таҳсилоти умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи масъалаҳост, ки ба самаранокӣ, устуворӣ ва адолати тақсимои захираҳои бучетӣ дар сатҳи мактабҳои маҳаллӣ дахл дорад. Механизми мавҷудаи бучетӣ ислохотро талаб мекунад: зиёд кардани ҳиссаи хароҷоти таҳсилот ба стандарти байналмилалӣ; қорӣ намудани воситаҳои фасеҳи маблағгузории сарикасӣ ва таъмини тақсимои одилонаи захираҳо; баланд бардоштани мухторияти мактабҳои маҳаллӣ ва масъулияти онҳо барои хароҷоти маблағҳои бучетӣ; рушди низоми мониторинг ва шаффофияти хароҷот дар ҳама сатҳҳо. Ҳалли ин мушкилот имкон медиҳад, ки рушди устувори низоми таҳсилоти умумӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои таълимӣ ва фароҳам овардани шароит барои дастрасии баробар ба таҳсилот дар саросари кишвар таъмин карда шавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Таҳқиқотҳои муосир оид ба механизми бучетии маблағгузории низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як қатор мушкилот ва тамоюлҳои калидӣ вобаста ба самаранокии истифодаи захираҳои бучетӣ, гузариш ба усулҳои нави маблағгузорӣ, нокифоя будани маблағҳои давлатӣ ва маҳдудиятҳои сохторӣ дахл доранд. Нашриҳои мубрами муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ аҳамияти гузариш ба маблағгузории меъёрии сарикасӣ ҳамчун яке аз унсурҳои асосии навсозии механизми бучетӣ таъкид менамоянд. Дар таҳқиқотҳои масъалаҳои назариявӣ-методологӣ барои муайян кардани хусусиятҳои муосири механизми бучетии маблағгузории низоми таҳсилоти умумӣ дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ акс ёфтанд: Андронникова Н.Г., Баркалов С.А., Бурков В.Н., Ибодова З.Х., Каландарова Г.С., Котенко А.М., Қодиров Ш., Қодирова З.Х., Қурбонов У.А., Сангинов Н., Факеров Х.Н., Федотова Е.Е., Ҷӯраева А.О., Ҷӯраева А.Ш., Шаропов Ф.Р. ва дигарон. Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ инчунин нишон медиҳад, ки дар муҳити илмӣ ватанӣ таҳқиқоти махсуси эмпирикӣ, ки маҳз ба мушкилоти механизми бучетии маблағгузории низоми таҳсилоти умумӣ бахшида шудааст норасоӣ мушоҳида мешавад, аз ин рӯ ин мавзӯ бояд бодикқат омӯхта шавад.

Мақсади мақола дар он аст, ки таҳлили ҳамаҷонибаи механизми бучетии амалкунанда маблағгузории низоми таҳсилоти умумӣ, ошкор кардани мушкилот ва маҳдудиятҳои асосии он, инчунин таҳияи самтҳо ва амалии тавсияҳо оид ба тақмили он бо мақсади баланд бардоштани самаранокии тақсимои тақсимои ва истифодаи маблағҳои бучетӣ, таъмини рушди устувори муассисаҳои таълимӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Татбиқи сиёсати давлатӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудааст ва асосан аз рӯи самаранокӣ ва сифати таҳсилоти ватанӣ муайян карда мешавад. Вазифаҳое, ки ба муваффақ шудан ба ин ҳадафи стратегӣ нигаронида шудаанд дар ҳуҷҷатҳои стратегӣ "Стратегияи маориф барои давраи то соли 2020"[4], "Стратегияи маориф барои давраи то соли 2030"[5], "Стратегияи миллии рушд давраи то соли 2030" муайян карда шудаанд.

Механизми бучетии маблағгузории низоми таҳсилоти умумӣ ин маҷмӯи принципҳо, қоидаҳо, тартибот ва воситаҳои тақсимои маблағҳои бучетӣ мебошад, ки ба таъмини фаъолият ва рушди муассисаҳои таҳсилоти умумӣ равона карда шудаанд.[1,с.60] Дар шароити маҳдудияти захираҳои молиявии давлатӣ, таъмини дастрасӣ ва сифати таълим равишҳои оқилонаи банақшагирӣ, тақсимои ва назорати хароҷоти маблағҳои бучетиро талаб мекунад.

Масъалаҳои равандҳои глобалӣ дар низоми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, равандҳои гуногунрангӣ ва байналхалқии таълим мебошанд, ки муассисаҳои нави таълимӣ бо қорӣ намудани самтҳои инноватсионии таълим (фанҳо, ташкили барномаҳои байнисоҳавӣ) таъсис дода мешаванд, инчунин усулҳо ва технологияҳои таълим тағир дода мешаванд. Низоми идоракунии маориф, сохтори муассисаҳои таълимӣ ва тартиби маблағгузории онҳо, инчунин воситаҳои онҳо табодули

омӯзгорон, ташкили механизми самарабахши эътирофи мутақобилаи аттестатҳо ва стандартҳои умумии таҳсилот ва ғайра мебошанд." [6, с.138].

Олимони ватанӣ, Ҷӯраева Ш.А., Ҷӯраева А. О, Ибодзода З. Х. таъкид мекунад, ки маблағгузорӣ шартӣ дуҷумдараҷа нест, балки омили низомсоз дар идоракунии тамоми низоми таълимӣ мебошад. "Раванди хизматрасонии таълимӣ аз фаъолияти молиявӣ вобаста аст; рушди низоми идоракунии маориф аз маблағгузорию бучетӣ вобаста аст"[7, с.205]

Ҳамин тавр, Қаландарова Г.С. қайд мекунад, ки "Самтҳои асосии сиёсат ва стратегияи маблағгузорӣ дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба афзоиши устувори захираҳои бучетӣ ва тақсироти оқилонаи маблағҳо аз рӯи сатҳҳои низоми таълимӣ, бо таваҷҷӯҳ ба нигоҳ доштани таҳсилоти миёнаи умумӣ дар шароити маҳдудияти захираҳои молиявӣ равона карда шаванд"[2, с.60]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорию муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ амалӣ карда мешавад асосан бо истифодаи равиши меъёрию сарикасӣ, ки ташаккули бучетҳои мактаб дар асоси шумораи хонандагон ба меъёрҳои хароҷоти тасдиқшуда таъмин менамояд. Дар солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳкими низоми бучетӣ, баланд бардоштани шаффофият ва самаранокии хароҷоти маблағҳо барои соҳаи маориф, аз ҷумла дар доираи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки ба баланд бардоштани сифати банақшагирии бучетӣ ва устуворию маблағгузорию бахшҳои иҷтимоӣ, равона шудааст, чораҳо меандешад.

Унсурҳои асосии механизми бучетии маблағгузорию мактабҳо дар Тоҷикистон тақсироти меъерии сарикасии маблағҳои бучетӣ мебошад. Мувофиқи таҳқиқоти Бонки Ҷаҳонӣ, ҷорӣ кардани пер-капита (normative per-capita financing - PCF) имкон дод, ки шаффофияти тақсироти захираҳо беҳтар карда шавад ва самаранокии истифодаи маблағҳои бучетӣ дар сатҳи мактабҳо баланд бардошта шавад. Ин низоми шумораи хонандагон ва хусусиятҳои муассисаҳои таълимиро ба назар мегирад, ки тақсироти одилонаи захираҳои бучетиро таъмин мекунад. [8]

Гузариш ба низоми маблағгузорию сарикасӣ дар миёнаи солҳои 2000-ум тадриҷан оғоз ёфт: лоиҳаҳои озмоишии маблағгузорию меъёрӣ дар як қатор ноҳияҳо ҷорӣ карда шуданд ва сипас ба ҳамаи мактабҳои кишвар паҳн карда шуданд. Ин механизм имкон дод, ки баъзе бесамариҳои марбут ба меъёрҳои кӯҳнаи тақсирот бартараф карда шаванд ва инчунин назорати хароҷоти маблағҳо беҳтар карда шавад.

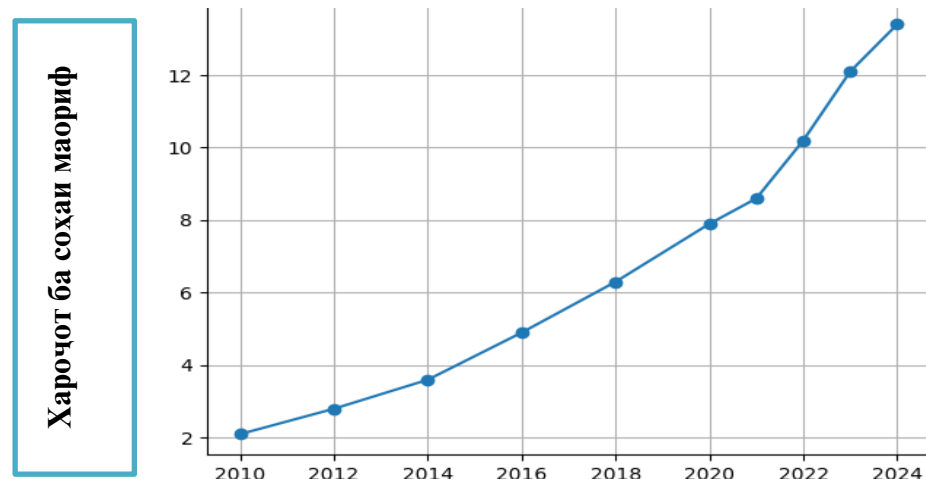
Таҳлили нишондиҳандаҳои бучетӣ нишон медиҳад, ки ҳиссаи назарраси хароҷоти давлатӣ барои таҳсилот ба музди меҳнати ҳайати омӯзгорон равона карда шудааст, ки ин як таҷрибаи маъмулӣ барои бахши маориф дар бисёр кишварҳои рӯ ба тараққӣ мебошад.

Ҷадвали 1. - Динамикаи хароҷоти бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соҳаи маориф (2010-2024с.)

Сол	Хароҷот, млрд. сомонӣ	Ҳисса дар бучет, %
2010	2.1	17.2
2012	2.8	18.0
2014	3.6	18.5
2016	4.9	19.1
2018	6.3	19.8
2020	7.9	20.3
2021	8.6	20.7
2022	10.2	21.1
2023	12.1	21.5
2024	13.4	21.9

Манбаъ: таҳияи муаллиф аз рӯи маълумоти Вазорати молияи ҚТ ва Агентии оморӣ назди Президенти ҚТ

Расми1-Динамикаи хароҷоти соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Манбаъ: таҳияи муаллиф аз рӯи маълумоти Вазорати молияи ҚТ ва Агентии омили назди Президенти ҚТ

Таҳлили динамикаи хароҷоти давлатӣ барои таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2010-2024 имкон медиҳад, ки тамоюли устувори афзоиши ҳаҷми маблағгузорию бучетии соҳаи мазкур ошкор карда шавад, ки ин аҳамияти афзалиятноки таҳсилотро дар низоми рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар инъикос менамояд. Маълумотҳои оварда шудаи ҷадвали 1 нишон медиҳанд, ки дар давраи таҳлилшаванда хароҷоти бучети давлатӣ барои соҳаи маориф аз 2,1 миллиард сомонӣ дар соли 2010 то 13,4 миллиард сомонӣ дар соли 2024 беш аз шаш баробар афзудааст. Ин динамика ҳам ба афзоиши номиналии маблағҳои бучетӣ ва ҳам ба васеъшавии миқёси иштироки давлатӣ дар маблағгузорию соҳаи маориф ишора мекунад.[3, с.45]

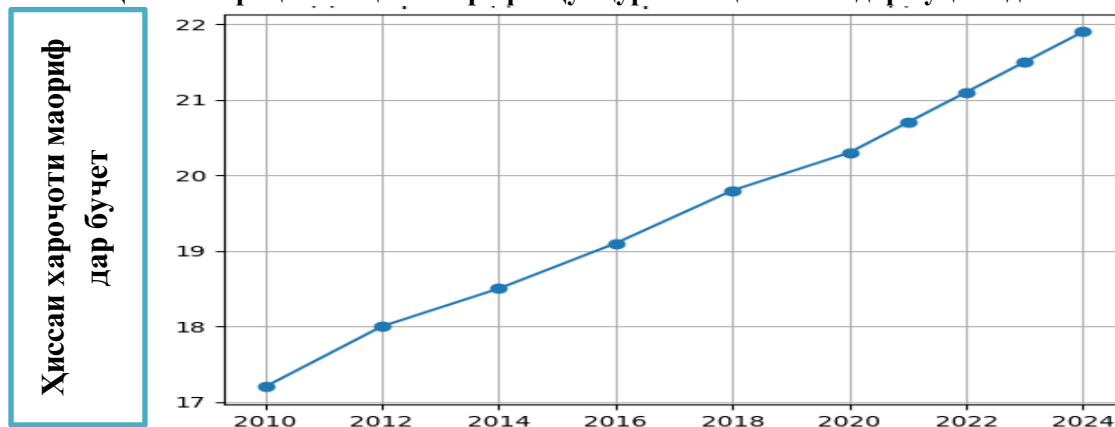
Афзоиши устувори ҳиссаи хароҷоти маориф дар сохтори хароҷоти умумии бучети давлатӣ сазовори таваҷҷӯҳи махсус аст. Агар дар соли 2010 ин нишондиҳанда тақрибан 17,2% - ро ташкил медод, пас то соли 2024 он ба 21,9% расид. Ин аз тақвияти тадриҷии самти иҷтимоии сиёсати бучетии давлат шаҳодат медиҳад ва курси стратегияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба рушди сармояи инсонӣ тасдиқ менамояд.

Таҳлили суръати афзоиши хароҷоти бучет нишон медиҳад, ки афзоиши шадидтарини маблағгузорӣ дар давраҳои солҳои 2016-2018 ва 2021-2023 мушоҳида шудааст. Дар соли 2016 афзоиши хароҷот нисбат ба давраи қаблӣ 118,0% ва дар солҳои 2022-2023 тақрибан 118,6%-ро ташкил дод. Ин давраҳо бо марҳилаҳои татбиқи фаъоли барномаҳои давлатии рушди маориф, инчунин бо афзоиши ўҳдадорихи бучетии давлат барои афзоиши музди меҳнати омӯзгорон рост меоянд. Бояд қайд кард, ки суръатбахшии афзоиши хароҷот дар солҳои 2022-2023 дар шароити барқароршавии иқтисоди пас аз пандемия ба амал омад, ки афзалияти бахши маорифро ҳатто дар шароити ноустувории макроиқтисодӣ таъкид мекунад.

Дар айни замон, таҳлили динамика инчунин баъзе маҳдудиятҳои сохтории механизми бучетро ошкор мекунад. Сарфи назар аз афзоиши ҳаҷми мутлақии маблағгузорӣ, суръати афзоиши хароҷот дар баъзе солҳо нобаробар буд, ки аз вобастагии бучети маориф аз вазъи умумии молияи давлатӣ ва пойгоҳи даромади бучет шаҳодат медиҳад. Хусусан, дар солҳои 2020-2021 суръати афзоиш суст шуд, ки метавонад аз тақсмоти захираҳои бучет барои хароҷоти ғавқулуддаи иҷтимоӣ ва тиббӣ вобаста бошад. Аз нигоҳи беҳтар кардани механизми бучетӣ барои маблағгузорию мактабҳо, маълумоти пешниҳодшуда зарурати гузаштан аз афзоиши асосан васеъи тақсмоти бучет ба идоракунии беҳтари захираҳои молиявиро нишон медиҳад. Афзоиши маблағгузорӣ танҳо беҳтар шудани фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти умумиро кафолат намедиҳад, агар он бо беҳтар кардани механизмҳои тақсмоти маблағ, татбиқи равиши барномавӣ-мақсаднок ва баланд бардоштани ҳисоботдиҳии молиявӣ дар сатҳи муассисаҳои таълимӣ ҳамроҳ набошад.

Ҳамин тариқ, динамикаи хароҷоти бучет барои маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироти мусбати миқдорӣ нишон медиҳад, аммо ҳамзамон зарурати навсозии механизми бучетии маблағгузорию мактабҳо барои баланд бардоштани самаранокии хароҷоти давлатӣ таъкид мекунад.

Расми 2. - Ҳиссаи хароҷоти соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар буҷети давлатӣ.

Манбаъ: таҳияи муаллиф аз рӯи маълумоти Вазорати молияи ҚТ ва Агентии омили назди Президенти ҚТ

Ҷадвали 2. – Сохтори хароҷот барои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сол	Музди меҳнат, %	Хароҷоти коммуналӣ ва қорӣ, %	Хароҷоти капиталӣ, %
2014	74.5	18.2	7.3
2016	76.1	17.0	6.9
2018	77.4	16.1	6.5
2020	78.9	15.0	6.1
2022	80.2	14.1	5.7
2024	81.0	13.4	5.6

Манбаъ: таҳияи муаллиф аз рӯи маълумоти Вазорати молияи ҚТ ва Агентии омили назди Президенти ҚТ

Таҳлили сохтори хароҷоти таҳсилоти миёнаи умумӣ имкон медиҳад, ки истифодаи маблағҳои буҷетӣ ва муайян кардани самтҳои асосии афзалияти молиявӣ дар низомии таҳсилоти мактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ҳамаҷониба арзёбӣ карда шавад. Маълумоти дар ҷадвали 2 овардашуда тақсими хароҷоти буҷетро аз рӯи моддаҳои асосӣ барои давраи солҳои 2014-2024 инъикос мекунад ва тамоюли мунтазами барқарорӣ хароҷот барои музди меҳнати омӯзгоронро нишон медиҳад.

Тавре ки аз ҷадвали 2 дида мешавад, ҳиссаи хароҷот барои музди меҳнат дар сохтори маблағгузори таҳсилоти миёнаи умумӣ аз 74,5% дар соли 2014 то 81,0% дар соли 2024 афзоиш ёфтааст. Ин афзоиш пеш аз ҳама ба сиёсати давлат оид ба афзоиши тадриҷии музди меҳнати кормандони соҳаи маориф, ки ба нигоҳдорӣ ва рушди потенциали кормандони мактаб нигаронида шудааст, вобаста аст. Бо назардошти аҳамияти иҷтимоии касби омӯзгорӣ ва норасоии кадрҳои баландхатисоси омӯзгорӣ, афзоиши фонди музди меҳнат унсури объективии зарурии механизми буҷетӣ мебошад.[3с.41]

Дар айни замон, чунин тамаркузи баланди захираҳои буҷетӣ дар як моддаи хароҷот номутавозинии муайянеро дар низомии маблағгузори мактаб ба вуҷуд меорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сарфи назар аз афзоиши хароҷоти меҳнат, саҳми хароҷоти капиталӣ мунтазам коҳиш ёфтааст - аз 7,3% дар соли 2014 то 5,6% дар соли 2024. Ин аз норасоии музмини маблағгузорӣ барои навсозии таҷҳизоти мактаб, таъмири асосии биноҳо, таҷҳизоти синфхонаҳо ва татбиқи технологияҳои муосири таълимӣ шаҳодат медиҳад.

Таҳлили хароҷоти коммуналӣ ва қорӣ коҳиши тадриҷиро аз ҷиҳати нисбӣ нишон медиҳад - аз 18,2% дар соли 2014 то 13,4% дар соли 2024. Аз як тараф, ин метавонад аз афзоиши самаранокии энергетикӣ ва беҳсозии хароҷоти қорӣ шаҳодат диҳад. Аз тарафи дигар, коҳиши саҳми ин хароҷот метавонад натиҷаи чораҳои сарфакорӣ бошад, ки хатари бад шудани шароити таълим, махсусан дар фасли зимистон, ба вуҷуд меорад. Аз ҷиҳати беҳтар кардани механизми буҷетии маблағгузори мактабҳо, сохтори муайяншудаи хароҷот ба зарурати тақсими мутаваззини захираҳои буҷетӣ ишора мекунад. Ба таври мушаххас, афзоиши саҳми хароҷоти асосӣ тавассути татбиқи барномаҳои

мақсадноки сармоягузорӣ, васеъ кардани маблағгузорию муштарак бо бучетҳои маҳаллӣ ва ҷалби маблағҳо аз ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ масъалаи муҳим аст.

Ғайр аз ин, маълумоти пешниҳодшуда имкони васеъ кардани мустақилияти молиявии мактабхоро тасдиқ мекунад. Тақвияти назорати молиявии дохилӣ ва шаффофият ба муассисаҳои таълимӣ имкон медиҳад, ки маблағхоро байни моддаҳои хароҷот вобаста ба ниёзҳои воқеӣ тақсим кунанд, ки ин унсури муҳими механизми муосири бучетӣ мебошад. Умуман, таҳлили сохтори хароҷоти таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки механизми бучетии кунунӣ асосан ба нигоҳ доштани фаъолияти доимии низом нигаронида шудааст, дар ҳоле ки рушди стратегӣ ва навсозии инфрасохтори мактабҳо маблағгузорию нокифоя боқӣ мемонад. Ин ҳолат зарурати тақмили минбаъдаи механизми маблағгузорию мактабро, ки ба баланд бардоштани самаранокӣ, устуворӣ ва самаранокии маблағҳои давлатӣ нигаронида шудааст, тасдиқ мекунад.

Инчунин, дар лоиҳаи бучети давлатӣ барои соли 2026 ҷудо кардани 13,7 миллиард сомонӣ ба бахши маориф ба нақша гирифта шудааст; тақрибан 80% бучети мактаб барои маоши муаллимон сарф мешавад ва боқимонда барои хизматрасонии коммуналӣ, таъмири бино ва дигар хароҷоти амалиётӣ ҷудо карда мешавад. Ин афзалият аз зарурати нигоҳ доштани захираҳои инсонӣ ва таъмини устувории раванди таълим бармеояд. Аммо, тамаркузи назарраси маблағҳо дар музди меҳнат чандирӣ хароҷоти бучети давлатӣ коҳиш медиҳад ва имконияти маблағгузорию сармоягузориҳои асосӣ, лоиҳаҳои инноватсионӣ ва беҳтар кардани сифати инфрасохтори таълимиро маҳдуд мекунад.

Маблағгузорию мактабҳо дар Тоҷикистон дар доираи як низоми мураккаби муносибатҳои байнибучавӣ сурат мегирад, ки дар он қисми назарраси хароҷоти соҳаи маориф аз вазъи молиявии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вобаста аст. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар солҳои охир соҳаи маблағҳои соҳаи маориф, ки дар сатҳи воҳидҳои ҳудудӣ (шаҳрҳо, ноҳияҳо) ба вучуд омадаанд, афзоиш ёфтааст, ки ин тағйирпазирӣ сифати хизматрасонии муассисаҳои таълимиро дар минтақаҳои гуногун афзоиш медиҳад. [5]

Дар натиҷа, вобастагии мактабҳо аз устувории молиявии бучетҳои маҳаллӣ боиси хатари дастрасии нобаробар ба захираҳо, бахусус дар минтақаҳои деҳот, ки бучетҳо маҳдуданд, мегардад. Ин таҳияи механизмҳои ҷубронпулӣ ва аз нав тақсимкуниро талаб мекунад, ки имкониятҳои баробарро барои ҳамаи муассисаҳои таълимии кишвар таъмин мекунад.

Ҳамин тариқ, якчанд мушкilotи асосии механизми бучетии кунуниро метавон муайян кард:

1. Ҳиссаи пасти хароҷоти сармоя.

Маълумоти таҳлилий нишон медиҳад, ки маблағҳои бучетии ҷудошуда ба соҳаи маориф асосан барои хароҷоти ҷорӣ (музди меҳнат ва хизматрасонии коммуналӣ) сарф мешаванд, дар ҳоле ки хароҷоти сармоя барои сохтмон, таъмир ва навсозии мактабҳо нокифоя боқӣ мемонанд. Барои ҳалли ин масъала, ҳукумат манбаҳои молиявии беруна - қарзҳо ва грантҳои байналмилалиро аз фондҳо ба монанди Фонди рушди Арабистони Саудӣ (SFD) - барои сохтмон ва навсозии инфрасохтори мактабҳо дар Тоҷикистон ҷалб мекунад[8].

2. Муҳторияти молиявии маҳдуди мактабҳо.

Сатҳи пасти мустақилияти молиявии муассисаҳои таълимӣ ба идоракунии самаранокӣ захираҳо дар сатҳи маҳаллӣ ҳалал мерасонад. Дар айни замон, мактабҳо қобилияти маҳдуди тақсмоти маблағхоро дар доираи бучетҳои худ доранд, ки ин анғезаи беҳтар кардани хароҷот ва мутобиқ шудан ба ниёзҳои мушаххаси донишҷӯён ва муҳити таълимиро коҳиш медиҳад.

3. Набудани механизмҳои муосири арзёбии фаъолият.

Тибқи арзёбиҳои коршиносон, набудани низоми таҳияшудаи нишондиҳандаҳои фаъолият барои маблағҳои бучетӣ дар мактабҳо имконияти таҳлили самаранокии истифодаи захираҳоро маҳдуд мекунад. Ин, дар навбати худ, банақшагирии мақсаднок ва қабули қарорҳои огоҳонаи идоракуниро бозмедорад.

Аз ин рӯ, мо роҳҳои тақмил додани механизми бучетро пешниҳод мекунем:

1. Тақвияти маблағгузорию сарикасӣ.

Яке аз самтҳои асосии тақмилдиҳӣ таҳия ва танзими минбаъдаи механизми стандартӣ маблағгузорию сарикасӣ бо назардошти хусусиятҳои демографӣ, ҳудудӣ ва сифатии кунунии бори таълимӣ мебошад. Таҳияи коэффитсиентҳои иловагӣ, ки хусусиятҳои минтақаҳои деҳот ва мураккабии барномаҳои таълимиро ба назар мегиранд, имкон медиҳад, ки тақсмоти одилонаи захираҳо таъмин карда шавад.

2. Баланд бардоштани мустақилияти молиявии мактабҳо.

Баланд бардоштани мустақилияти молиявии мактабҳо бояд бо ҷорӣ намудани бучетгузорию барномавӣ дар сатҳи муассисаҳои таълимӣ ҳамроҳ бошад, ки ба ташкилотҳои таълимӣ имкон

медихад, ки самтҳои афзалиятноки истифодаи маблағҳоро мустақилона бо назардошти ниёзҳои маҳаллӣ таҳти назорати қатъии молиявӣ муайян кунанд.

3. Таҳияи низоми арзёбии самаранокии харочот.

Қорӣ намудани нишондиҳандаҳои самаранокии буҷет — масалан, таҳлили хароҷоти таълими як хонанда, муқоисаи хароҷот бо дастовардҳои таълимӣ ва ғайра — банақшагирии буҷетро муносиб мекунад ва сифат ва самаранокии хизматрасони таълимиро таъмин менамояд.

4. Ҷалби манбаъҳои маблағгузори беруна.

Густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ ва истифодаи грантҳо ва хатҳои қарзии муассисаҳои молиявии байналмилалӣ барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои ҷуброни нокифоягии маблағҳои буҷетии дохилӣ ва суръат бахшидан ба навсозии инфрасохтори маориф дар Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Беҳтар кардани механизми буҷетӣ барои маблағгузориҳои мактабҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равиши ҳамачонибаро талаб мекунад, аз ҷумла таҳияи маблағгузориҳои меъёрӣ сарикасӣ, афзоиши шаффофият ва самаранокӣ дар хароҷот, афзоиши мустақилияти мактабҳо ва қорӣ намудани усулҳои муосири арзёбии фаъолият. Дар айни замон, давлат бояд ислоҳоти буҷети дохилиро бо ҷалби манбаъҳои маблағгузори беруна барои таъмини рушди устувори маориф муттаҳид кунад.

Хулоса: Таҳлили гузаронидашудаи динамика ва сохтори хароҷоти буҷетӣ барои соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо имкон медиҳад, ки як қатор хулосаҳо барорем, ки барои асоснок кардани самтҳои такмили механизми буҷетӣ барои маблағгузориҳои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ муҳиманд.

Аввалан, тамоюли устувори муайяншудаи афзоиши хароҷоти давлатӣ барои соҳаи маориф ва афзоиши ҳиссаи он дар сохтори хароҷоти умумии буҷетӣ аз эътирофи соҳаи маориф ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат шаҳодат медиҳад. Дар айни замон, афзоиши миқдори маблағҳои буҷетӣ асосан хусусияти ҷубронӣ дорад ва барои қонеъ кардани ниёзҳои афзоиандаи ҷорӣ низоми соҳаи маориф, ки пеш аз ҳама ба музди меҳнати омӯзгорон ва таъмини фаъолияти асосии мактабҳо алоқаманданд, равона шудааст.

Дуҷум, таҳлили сохтори хароҷоти таҳсилоти миёнаи умумӣ номутавозинии назаррасро дар тақсимои маблағҳои буҷетӣ ошкор кард. Баргариӣ фонди музди меҳнат, ки беш аз 80% хароҷоти умумиро ташкил медиҳад, ба таври объективӣ аҳамияти иҷтимоии таълимиро инъикос мекунад. Аммо, он инчунин имконияти маблағгузориҳои сармоягузориҳои асосӣ, навсозии иншооти мактабҳо ва татбиқи технологияҳои инноватсионии таълимиро маҳдуд мекунад. Коҳиши ҳиссаи хароҷоти сармоягузорӣ, дар якҷоягӣ бо афзоиши шумораи хонандагон ва бад шудани инфрасохтори мактабҳо, хатари низомии бад шудани сифати муҳити таълимиро ба вуҷуд меорад.

Сеюм, тамоюлҳои муайяншуда ба маҳдудиятҳои механизми буҷетии кунунии маблағгузориҳои мактабҳо ишора мекунанд, ки айни замон асосан ба нигоҳ доштани устувори кунунии низом, на ба рушди дарозмуддати он нигаронида шудааст. Модели кунунии маблағгузориҳои буҷетӣ, сарфи назар аз қорӣ кардани унсурҳои равиши меъёрии сарикасӣ, хусусиятҳои хеле марказонидашуда ва ноустуворро нигоҳ медорад, ки мутобиқшавии мактабҳоро ба шароити тағйирёбанда ва ниёзҳои маҳаллӣ коҳиш медиҳад. Аз ин рӯ, равшан аст, ки такмили минбаъдаи механизми буҷетии маблағгузориҳои мактабҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд на танҳо ба афзоиши ҳаҷми тақсимои буҷетӣ, балки пеш аз ҳама ба баланд бардоштани самаранокии тақсимот ва истифодаи онҳо нигаронида шавад. Ин маънои гузариш аз модели маблағгузориҳои асосан ба хароҷот асосёфта ба модели ба натиҷаҳо, сифат ва рушди устувори муассисаҳои таълимӣ нигаронидашударо дорад.

Хулоса. Таҳияи барномаҳои мақсадноки буҷетӣ, ки ба таъмири асосӣ, сохтмон ва рақамикунунии мактабҳо нигаронида шудаанд, бояд унсури ҷудонашавандаи механизми навшудаи буҷетӣ ҳисобида шавад. Мувофиқ аст, ки маблағҳои буҷети давлатӣ бо захираҳои соҳмонҳои молиявии байналмилалӣ ва механизмҳои ҳаммаблағгузорӣ дар сатҳи буҷети маҳаллӣ якҷоя карда шаванд.

Ниҳоят, таҳлил зарурати афзоиши мустақилияти молиявии муассисаҳои таҳсилоти умумиро дар айни замон таъкият додани назорати молиявии дохилӣ ва механизмҳои шаффофият тасдиқ мекунад. Ба мактабҳо додани мустақилияти маҳдуд дар тақсимои маблағҳои буҷетӣ дар доираи стандартҳои тасдиқшуда имкон медиҳад, ки ба ниёзҳои воқеии раванди таълим воқуниши самараноктар ба амал ояд ва масъулияти роҳбарони муассисаҳои таълимӣ барои натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ ва иқтисодии онҳо афзоиш ёбад.

1. Андронникова Н.Г. Модели и методы оптимизации региональных программ развития / Н.Г. Андронникова, С.А. Баркалов, В.Н. Бурков, А.М. Котенко. - М.: ИПУ РАН, 2001. - 60 с.
2. Каландарова Г.С. Самтҳои асосии сиёсат ва маблағгузори стратегӣ дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Тоҷикистон ва ҷаҳон имрӯз. – 2025. – №4. С.59-64.
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маориф дар ҶТ. 2024с., С-41.
4. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020: Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз “30” июни соли 2012, №334 тасдиқ шудааст. - Душанбе, 2012. <https://web.ttu.tj/uploads/2020-12-tajikistan-education-sector-plan.pdf>
5. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030: Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2020, №526 тасдиқ шудааст. - Душанбе, 2020. <https://ncl.tj/file/стратегияи-миллии-руши-ҷумҳурии-тоҷикистон-барои-давраи-то-соли-2030pdf-2>
6. Факеров Х.Н. Управление ресурсами в системе высшего образования Республики Таджикистан в условиях финансового кризиса/Х.Н. Факеров, У.А. Курбонов, Н. Сангинов, Ш. Кодиров, З.Х. Кадырова, Ф.Р. Шаропов.- Душанбе: «Ирфон», 2010.-С.136-142.
7. Ҷӯраева А.Ш., Ҷӯраева А.О., Ибодзода З.Х. Қисми молиявии низоми идоракунии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе: № 10, 2020, С.203 -206.
8. World Bank. Tajikistan Public Expenditure Review. Washington, DC. <https://www.worldbank.org/en/country/tajikistan/publication/tajikistan-programmatic-public-expenditure-review>

Маълумот дар бораи муаллифон	Сведения об авторах	About the authors
Убайдуллоев Фаридулло Каримович -н.и.и., дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru	Убайдуллоев Фаридулло Каримович -к.э.н., доцент, заведующий кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru	Ubaydulloev Faridullo Karimovich -Candidate of Economic Sciences, Associate Professor head of the department of international financial and credit relations of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: + (992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru
Бобошерава Фозилахон Гулмуродовна -докторанти PhD кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к. Нахимов 64/14.Тел: 111-21-00-06	Бобошерава Фозилахон Гулмуродовна -докторант PhD кафедры финансов Таджикиского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.Тел: 111-21-00-06	Bobosherova Fozilakhon Gulmurodovna -PhD doctor, Department of Finance, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel: 111-21-00-06

Аннотатсия. Дар мақола муҳимият, аҳамияти илмию назариявӣ ва таҷрибавӣ, дараҷаи омӯзиши он, инчунин мақсаду вазифаҳо, нишон дода шуда, хусусиятҳои ташаккул ва рушди “иқтисоди сабз” дар шароити муосир ва марҳилаҳои ташаккули ба рушди он кушода дода шудаанд. Муносибатҳои мухталифи назариявӣ ва методологиро ба таҳқиқи масъалаи баррасишаванда ҳулосабандӣ намуда, собит карда шудааст, ки иқтисоди сабз иқтисодиётест, ки хавфҳои экологиро ба таври назаррас кам намуда, рушди иқтисодиро таъмин намуда ва сатҳи даромаднокии аҳолиро баланд мегардонад, захираҳои табиӣ ва энергетикиро оқилона ва самаранок истифода мебарад, партови газҳои гулхонаиро кам мекунад. Инчунин мафҳумҳои «рушди устувор», «рушди сабз» илман асоснок карда шуда, равишҳои асосии эволюсионӣ барои ташаккули “иқтисоди сабз” гурӯҳбандӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди сабз, рушди устувор, иқтисодиёт, иҷтимоӣ, экология, самаранокӣ, аҳоли, табиӣ, хавфҳо, ташаккул, даромадноки.

Барои иқтибос: Шодиев, К. Қ. Ташаккул ва рушди иқтисоди сабз дар шароити муосир / К. Қ. Шодиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 109-114.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Шодиев К.К.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье рассматривается значение, научная, теоретическая и практическая значимость, уровень ее изученности, а также цели и задачи, раскрыты особенности становления и развития «зеленой экономики» в современных условиях и этапы ее становления и развития. Сделав вывод о различных теоретических и методологических подходах к исследованию рассматриваемого вопроса, доказано, что зеленая экономика – это экономика, которая существенно снижает экологические риски, обеспечивает экономическое развитие и повышает уровень доходности населения, рационально и эффективно использует природные и энергетические ресурсы, снижает выбросы парниковых газов. Также научно обоснованы понятия «устойчивое развитие», «зеленое развитие» и сгруппированы основные эволюционные подходы к формированию «зеленой экономики».

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, экономика, общество, экология, эффективность, население, природные, риски, образование, рентабельность.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF GREEN ECONOMY IN MODERN CONDITIONS

Shodiev K.Q.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article examines the significance, scientific, theoretical and practical significance, the level of its knowledge, as well as goals and objectives, reveals the features of the formation and development of the “green economy” in modern conditions and the stages of its formation and development. Having concluded about various theoretical and methodological approaches to the study of the issue under consideration, it has been proven that a green economy is an economy that significantly reduces environmental risks, ensures economic development and increases the level of income of the population, rationally and efficiently uses natural and energy resources, and reduces greenhouse gas emissions. The concepts of “sustainable development” and “green development” are also scientifically substantiated and the main evolutionary approaches to the formation of a “green economy” are grouped.

Key words: green economy, sustainable development, economy, society, ecology, efficiency, population, natural, risks, education, profitability.

Гузориши масъала. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари ташаббускор доир ба масъалаҳои экологӣ дар арсаи байналмилалӣ эътироф гардидааст ва самти гузариш ба “иқтисоди сабз” - ро амалӣ намуда истодааст. Барои татбиқ ва ҷорӣ намудани ин ҳадаф мебояд ба таҷрибаи ҷаҳони рӯ овард, ки дар ин равиш ҷӣ корҳо дар сатҳи ҷаҳони муайян ва роҳандозӣ гардидааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ҷанбаҳои муҳими ташаккул ва рушди иқтисоди сабз дар шароити муосир дар қорҳои илми муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷе чун Давлатова М.М., Исайнов Х.Р., Кимсанов У.О., Муҳаббатова Х.М., Буриева М.Ч., Абдуллоева Ш.Б., ва дигарон мавриди таҳлил, омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола. Дар таҳия ва асосноккунии ташаккул ва рушди “иқтисоди сабз”, инчунин самтҳои иҷтимоию экологӣ ва иқтисодии истифодаи он мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар илми иқтисодӣ шаклҳои гуногуни низомҳои иқтисодӣ мавҷуд аст ва “иқтисоди сабз” як шакли нави иқтисодӣ ҳамакнун ба илм дохил гардидааст. Омӯзиши паҳлуҳои ин шакли нави иқтисодӣ бештар ба табиат ва инсон алоқаманд аст, ҳуди илми иқтисодӣ ин фаъолияти хоҷагидорӣ ва зиндагиро дар бар мегирад ва зиндагии инсоният аз табиат вобастагӣ дорад ҳолати харобшавӣ ва бунёдшавии табиатро инсоният идора менамояд пас барои татбиқ намудани ин модели нави иқтисодӣ натавонанд як соҳаи алоҳида балки фаъолияти дастаҷамъонаи хоҷагии халқ нақши калиди дорад.

Ҷустуҷӯи сарчашмаҳои алтернативии энергия ва муҳимияти ҳалли муаммоҳои ҷаҳонӣ, ки бо харобшавии захираҳои табиӣ алоқаманданд, дар замони муосир дарёфти шароитҳои оптималии тараққиёти иқтисодиро дар асоси моделҳои нав талаб мекунад. Ба ин гуфтаҳо модели “иқтисоди сабз” мисол шуда метавонад. Дар муқоиса ба иқтисодиёти анъанавӣ, “иқтисоди сабз” истифодаи ҳаматарафаи захираҳои табииро баҳри афзунгардонии ММД дар назар дорад. Бо ибораи дигар, “иқтисоди сабз” гузариш аз истифодаи сарчашмаҳои энергияи анъанавӣ ба сарчашмаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва барқароршаванда мебошад [2, С. 24].

Ба андешаи мо мафҳуми “иқтисоди сабз” бисёр ғояҳои марбут ба масъалаҳои рушди устуворро дар бар мегирад. Гарчанде, ки рушди устувор робитаи зичи байни се зерсистема - иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ-ро пешбинӣ мекунад, мафҳуми “иқтисоди сабз” ҳамохангӣ ва мутобиқати байни ин ҷузъҳоро талаб мекунад, ки барои ҳамаи кишварҳо, новобаста аз марҳилаи рушди иқтисодии онҳо - кишварҳои рушдқарда, рӯ ба инкишоф ва кишварҳои дорони иқтисоди гузариш қобили қабул бошанд.

Дар адабиёти иқтисодӣ моҳияти иқтисодиёти сабз аз якҷанд нуқтаи назар муайян карда мешавад. Дар ин ҷода ба концепсияҳои олимони хориҷӣ диққат додан зарур аст. Инкишофи афкори иқтисодиёти сабз ва рушди иқтисодии ба он асосёфта бори нахуст аз тарафи муаллифи концепсияи ММД Саймон Кузнец соли 1934 дар Конгресси ИМА чунин ироа шуда буд: “Сатҳи некӯаҳолии танҳо бо даромади милли муайян карда намешавад. Дар ҳолати муосир ба чунин таркибҳои муҳими ММД ба монанди рушди устувор, сармояи табиӣ ва вазъи экологӣ дар мамлакат аҳамият додан лозим аст” [8]. Аз ин ҷо бар меояд, ки зарурати маънидокунии иқтисодиёти сабз ва рушди “сабз” дар ибтидои асри 20 ба миён омада буд.

Қоршиносони СММ оид ба муҳити зист зери мафҳуми “иқтисоди сабз” чунин фаъолияти хоҷагидориро дар назар доранд, ки сатҳи некӯаҳолии миллатро баланд бардошта, баробарии иҷтимоиро таъмин мегардонад ва айни замон ба кам кардани хавфи экологӣ ва аз байн бурдани касри экологӣ имконият медиҳад. Соли 2012 дар конфронси UNCSD «Рио+20», ки ба рафъи камбизоатӣ ва назарияи рушди устувор бахшида шуда буд, тавсифи зерини моҳияти иқтисодиёти сабз пешниҳод гардид [13, С. 19-71]:

1. Иқтисодиёти сабз яке аз олатҳои самаранокӣ аз байн бурдани қашшоқӣ ва таъминоти рушди устувор мебошад. Аз ҷисби иқтисодиёти сабз баланд бардоштани ҳамгироии иҷтимоӣ, шуғли аҳоли, амалӣ намудани низоми экологӣ, ки ба рушду тараққиёти некӯаҳолии иқтисодӣ оварда мерасонад, ноил гаштан мумкин аст.

2. Иқтисодиёти сабз ба истифодаи самаранок ва ҳадди аксари захираҳои табиӣ имкон медиҳад, ки дар навбати худ ба баланд бардоштани даромади аҳоли ва пешгирии оқибатҳои манфии истеҳсолот шароит фароҳам меорад.

Дар сомонӣ агентии Аврупо оид ба муҳити зист (ЕЕА) қайд карда шудааст, ки иқтисодиёти сабз ҳифзи низоми экологӣ ва ҳамзамон сатҳи зарурии қонеъгардонии миллатро бо маводи хӯроқа, энергия, воситаҳои истеҳсолот таъмин мекунад [9].

Ҷиҳатҳои асосии моҳияти “иқтисоди сабз” - ро ба низом дароварда чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки “иқтисоди сабз” иқтисодиётест, ки хавфҳои экологиро ба таври назаррас кам намуда, рушди иқтисодиро таъмин менамояд ва сатҳи даромаднокии аҳолиро баланд менамояд, захираҳои табиӣ ва энергетикиро оқилона ва самаранок истифода мебарад, партови гази карбонро кам мекунад.

Гузариш ба “иқтисоди сабз” таърихи ба худ хоси рушд дошта, ба марҳилаҳои зерин ҷудо мешавад [3, С. 41-44]:

Марҳилаи аввал солҳои 1950-1960 - давраи огоҳӣ аз таъсири манфии иктисодиёт ба ҳифзи муҳити зист ва инсон мебошад. Дар ин давра алокаи тараққиёти иктисодиёт бо таназзули ҳифзи муҳити зист пурра ба амал омад, вале проблемаҳои экологӣ бо назардошти зарурати ҳифзи табиат дар раванди тараққиёти иктисодиёт кам карда шуданд.

Дар ин давра як қатор конференсияҳои байналмилалӣ оид ба таназзули муҳити зист гузаронда шуданд. Аз ҷумла, дар соли 1955 дар шаҳрҳои калони ҷаҳон бахшида ба ифлосшавии атмосфера ба муносибати афзоиши ғавти одамон аз газҳои гулхонаӣ аввалин конференсияи байналмилалӣ гузаронида шуд. Ин набудани ҳамоҳангӣ ва созиш дар сатҳи байналмилалӣ, ихтилофи байни тичорат ва ҳадафҳои ҳифзи муҳити зист буд. Соли 1962 Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид Резолюсияи 1831 «Дар бораи рушди иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист»-ро қабул намуд.

Марҳилаи дуввум солҳои 1960—1970-умро дарбар мегирад. Дар ин марҳила аз ҳисоби тараққиёти муътадили иктисодиёт, истифодаи интенсивии сарватҳои табиӣ ва ифлосшавии муҳити зист базаи моддию ашъи хоми иқтисодиёт вайрон шуда, боиси паст шудани дараҷаи некуаҳволии омма гардид. Идеяи асосии муҳофизаи ташкили иқтисодиёти оқилона бо мақсади нигоҳ доштани захираҳои табиӣ ва муҳити мусоид барои инсон буд.

Дар солҳои 70-ум барномаҳои амалии ташкилотҳои гуногун, ки ба ҳифзи сарватҳои табиӣ бахшида шудаанд, ташаккул ёфтанд. Дар соли 1970 Шӯрои Мудофияи захираҳои табиӣ бо мақсади такмил додани сиёсати экологии Иёлоти Муттаҳида таъсис дода шуд. Ҳамин сол дар ҷаҳон аввалин семинари миллӣ оид ба ҳифзи муҳити зист гузаронида шуд. Соли 1971 дар Англия Институти байналхалқӣ оид ба муҳити зист ва тараққиёт ташкил карда шуд, ки мақсад аз он муайян кардани роҳҳои тараққиёти иқтисодиёт ва безарар гардонидани ба табиат буд. Соли 1972 дар шаҳри Стокгольме (Шветсия) Конфронси СММ оид ба ҳифзи муҳити зист баргузор гардид, ки дар он Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист (ЮНЕП) таҳия карда шуд [4, С. 184-189]. Ин вазъият маънои онро дошт, ки таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳалли проблемаҳои экологӣ дар сатҳи давлатӣ нигаронида шуда буд.

Марҳилаи сеюм солҳои 1980 ва 1990 мебошад. Ин давра марҳилаи рушди босуръати "Технологияҳои сабз" дар кишварҳои пешрафта баҳисоб мерафт ва идеяи модернизатсияи экологӣ ба миён гузошта шуд. Мазмуни асосии ин идея бо он маънидод карда мешавад, ки пешрафти иқтисодиёт ва тараққиёти саноат аз ҷиҳати экологӣ аз нуқтаи назари иқтисодиёт ба мақсад мувофиқ аст. Дар ин давра дар байни мутахассисон концепсияи рушди устувор ташаккул ёфт. Соли 1983 Комиссияи умумиҷаҳонӣ оид ба муҳити зист ва рушд таъсис дода шуд. Комиссия дар давоми се сол масъалаҳои таъсир ва алокаи омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ маданӣ ва экологиро омӯхт. Ин ҷорабинии сатҳи баланд барои оммавӣ гардонидани концепсияи «Рушди устувор» замина гузошт.

Рушди устувор ин раванди тағйироти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки дар он истифодаи захираҳои табиӣ, самти сармоягузорӣ, рушди илмӣ технологӣ, рушди шахсият ва тағйироти институтсионалӣ бо ҳам алоқаманд буда, нерӯи имрӯзу фардо барои қонеъ гардонидани талаботи инсонро ташкил медиҳад [11]. Дар ин ҳолат, он асосан барои беҳтар кардани сифати зиндагии инсон пешбинӣ шудааст.

Соли 1992 дар Рио-де-Жанейро Конфронси ҳифзи муҳити зист ва рушд (Earth Summit) баргузор гардида буд.

Соли 1997 протоколи Киотский ба имзо расид. Протоколи Киотский як санади иловагӣ ба Конвенсияи ҷаҳорҷубаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба тағйирёбии иқлим мебошад, ки моҳи декабри соли 1997 дар шаҳри Ҷопон қабул шудааст. Протоколи Киотский аввалин созишномаи глобалӣ оид ба ҳифзи муҳити зист дар асоси идоракунии механизми иқтисоди бозорӣ, яъне дар асоси тичорати квотаҳои байналмилалӣ барои партовҳои газҳои гулхонаӣ буд. Марҳилаи аввали ин протокол аз 1 январи соли 2008 оғоз шуда, то 31 декабри соли 2012 эътибор дошт. Кишварҳои дар замимаи V протоколи номбаршуда ӯҳдадор шуданд, ки миқдори газҳои гулхонаӣ ба атмосфераро дар давоми панҷ сол коҳиш диҳанд (диоксидаи карбон, метан, гидрофторкарбонҳо, оксидҳои гидрофтортропокарбон, гексафторид) назар ба соли 1990-ум 5,2 фоиз кам шуд.

Марҳилаи чорум – солҳои 2000-2010. Бақайдгирӣ ва таҳкими концепсияи рушди устувор дар қонунгузории байналмилалӣ ва миллӣ, муҳити соҳибкорӣ ва васоити ахбори омма мебошад. Бӯҳрони молиявӣ иқтисодии ҷаҳонӣ боиси тафсири нави проблемаи ноустувории системаҳои байналмилалӣ иқтисодӣ гардид. Таъкид карда мешавад, ки «Бозори озод» аз ҷиҳати ҳифзи сарватҳои биосфера ва ҳифзи манфиатҳои адолати иҷтимоӣ, таъмини устувории иқтисодиёт дар давраи дарозмуддат қобилияти худтанзимкуниро надорад. Дар ин давра нишастҳо ва конфронсҳои байналмилалӣ баргузор шуданд. Аз ҷумла, ҳаммоиши ҳазорсолаи СММ дар Нью-Йорк (эълони ҳадафҳои ҳазорсола), ҳаммоиши умумиҷаҳонии рушди устувор «Рио+10» дар соли 2006 дар

Йоханнесбург, Рио-де-Жанейро дар соли 2012 баргузор гардида буд. Конфронси рушди устувор дар Рио+20. мафҳуми «иқтисоди сабз» дар низоми СММ дар шароити бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ иқтисодии солҳои 2008-2009 ба таври васеъ истифода мешуд. Хусусан, дар соли 2009 Барномаи созмони миллалӣ муттаҳид оид ба муҳити зист гузориши таҳлилии худро таҳти унвони «Аҳдномаи нави сабз» нашр кард [5, С. 44-55]. Ин гузориш тадбирҳоеро барои пешбурди “Сармоягузори сабз ё технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза” дар инфрасохтори саноат пешниҳод кардааст.

Барномаи созмони миллалӣ муттаҳид оид ба муҳити зист ғояҳои ҳавасмандкунии “сабз”-ро дастгирӣ мекунад ва мегӯяд, ки миқдори зиёди сармоягузориҳои давлатӣ дар соҳаҳои муайян карда мешаванд, ки метавонанд ба рушди устувори иқтисодӣ замина мегузорад.

Айни замон созмонҳо ва кумитаҳои гуногуни СММ оид ба масъалаҳои “иқтисоди сабз” кор бурда истодаанд. Ба онҳо Департаменти масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ, ташаббуси иқтисоди сабз (GEI) ва гурӯҳҳои танзимкунандаи иқтисодиёти сабз дохил мешаванд. Аз ҷумла, GEI фаъолияти худро соли 2008 оғоз намуда, тақрибан бист созмонро муассисаҳои СММ-ро муттаҳид намудааст [6, С. 83-87].

Аввалин таҳқиқоти илмӣ оид ба рушди иқтисоди сабз дар солҳои 70-уми асри 20 оғоз ёфт. Масалан, соли 1972 дар шаҳри Стокгольм (Шветсия) дар конференсияи байналмилалӣ оид ба тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва проблемаҳои экологӣ 26 принсип пешниҳод карда шуда буд, ки мақсад аз он муҳофизат ва инкишоф додани ҳифзи муҳити зист мебошад.

Сарфи назар аз он, ки мафҳуми «иқтисоди сабз» бори аввал дар адабиёти иқтисодӣ дар соли 1989 истифода шудааст, моҳияти он то ҳол ба таври гуногун шарҳ дода мешавад. Дар баъзе сарчашмаҳо «иқтисоди сабз» ҳамчун соҳаҳои нави иқтисодӣ, ки ба беҳбуди табиати кишвар мусоидат мекунанд, дар баъзе таҳқиқотҳо «иқтисоди сабз» ҳамчун технология ва экосистемаҳои наво, ки ба табиат кумак ва манфиат мебахшанд ва дар гурӯҳи сеюми таҳқиқотҳо «иқтисоди сабз»-ро гузариш ба марҳалаи нави рушд, ки ба истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза нигаронида шудааст, ки он ба технологияҳои тоза ё сабз асос ёфтааст [1, С. 202].

Тавре аз ҳамоишҳои дар боло зикр гардида фаҳмида мешавад, форумҳои сершумори байналмилалӣ оид ба рушди “иқтисоди сабз” баргузор шудаанд. Аммо, бояд қайд намуд, ки пас аз татбиқи онҳо ягон тағйироти назаррас дар мавриди концепсияҳои экологӣ ва иҷтимоӣ ба амал наомадааст. Иқтидори табиӣ ва тавозуни иқлимӣ сайёра чанд миллиард сол боз инкишоф меёбад. Дар тӯли 100 соли охир, қисман харобшавии экосистема ба амал омадааст ва барқароршавии он миллионҳо солро дар бар мегирад.

Дар маҷмӯъ, мо равишҳои асосии эволюсиониро барои ташаккули “иқтисоди сабз” гурӯҳбандӣ кардем, ки чунин мебошад (расми 1).

Расми 1. Марҳилаҳои рушд ва ташаккули “иқтисоди сабз”

Дар асоси омӯзиш ва таҳлили корҳои илмӣ таҳқиқоти олимони байналмилалӣ ва ватанӣ оид ба муайян кардани мафҳуми иқтисоди сабз, марҳилаҳои асосии эволюсионии ташаккули он муайян ва гурӯҳбандӣ карда шуда, равишҳои илмӣ ва методологӣ барои ташаккули мафҳумҳои «ичтимоӣ-экологӣ-иқтисодӣ»-и иқтисоди сабз таҳия карда шудаанд.

Ба андешаи мо, «иқтисоди сабз» талаботро ба рушди устувор рафъ карда наметавонад ва меъёри муҳими ноил шудан ба рушди устувор мебошад. Моҳияти рушди устувор дар он аст, ки чомеаи имрӯза бояд ғайрифаъолияти иқтисодии худро тавре ба роҳ монад, ки наслҳои баъдӣ имкониятҳои иқтисодӣ дошта бошанд [7, С. 77-86]. Рушди устувор рушди ҳамаҷониба ва ба ҳам алоқаманди ҷузъҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро талаб мекунад.

Тарафдорони консепсияи «иқтисоди сабз» бар ин назаранд, ки низоми кунунии иқтисодӣ нокомил аст, бо вучуди он ки дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум ба натиҷаҳои муайяни мусбӣ оварда расонидааст. Таназзули муҳити зист (тағйирёбии иқлим, биёбоншавӣ, аз байн рафтани гуногунии биологӣ), маҳдудияти сармояи табиӣ, камшавӣ, афзоиши камбизоатӣ, оби тоза, озукаторӣ, энергия, нобаробарии одамон ва кишварҳо - ҳамаи ин мушкилот аз номукаммалӣ системаи иқтисодии кунунӣ гувоҳӣ медиҳад [12]. Бо сабабҳои дар боло зикршуда модели иқтисодии кунуниро «иқтисоди қаҳваранг» меноманд.

Дар сатҳи байналмилалӣ татбиқи консепсияи нав дар стратегияҳои кишварҳо ва ҷаҳонишавии ташкилотҳои минтақавию байналмилалӣ ворид гардида, бахшҳои махсусгардонидашуда ташкил ёфтанд ва захираҳои молиявӣ дар ин самт равона шуда истодаанд.

Хулоса, робитаи байни мафҳумҳои «рушди устувор», «рушди сабз» ва «иқтисоди сабз» имкон медиҳад, ки маънои мафҳуми «иқтисоди сабз»-ро амиқтар ошкор созем. Ташаккули иқтисоди сабз ба татбиқи стратегияи рушди устувор мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, метавон «иқтисоди сабз»-ро ҳамчун заминаи ноил шудан ба ҳадафҳои дарозмуддати рушди устувор арзёбӣ кард.

Адабиёт

1. Абдуллоева, Ш.Б. Формирование и развитие рынка экологических услуг (на материалах Республики Таджикистан): дис. д-ра экон. наук: 08.00.05 [Текст] / Шаходат Буриевна Абдуллоева; -Душанбе, 2017.-202 с.
2. Буриева, М.Ч. Эколого-экономическая эффективность функционирования мелиоративно-ирригационного комплекса аридного региона: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 [Текст] / Мастура Чориевна Буриева. – Душанбе, 2014. – 24 с.
3. Давлятова, М.М. Пути совершенствования механизма управления "зеленой" экономики в Центральной Азии [Текст] / М.М. Давлятова // Материалы международной научно-практической конференции. Обеспечение импортозамещающей отечественной продукцией в условиях устойчивого развития республики Таджикистан в сотрудничестве со странами Средней Азии. – Душанбе, 2019. Часть 2 – С. 41 – 44.
4. Давлятова, М.М. Перспективы развития “зеленой” экономики в Центральной Азии: мировая и региональная практика [Текст] / М.М. Давлятова, У.О. Кимсанов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук №5. Часть 1. – Душанбе, 2019, стр. 184-189.
5. Исайнов, Х. Р. Энергетический рынок Центральной Азии: проблемы формирования и перспективы развития [Текст] / Х. Р. Исайнов // Вестник Таджикского Национального Университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2016. – № 2/11 (220). – С. 44 – 51.
6. Кимсанов, У.О. Теоретические аспекты понятие «зелёная экономика» [Текст] / У.О. Кимсанов, М.М. Давлятова // Вестник Технологического Университета Таджикистана. Экономика. – Душанбе, 2017. – № 3(30). – С. 83-87.
7. Мухаббатова, Х. М. Центральная Азия: земельно-водные ресурсы и экология [Текст] / Х.М.Мухаббатова // Вестник Таджикского Национального Университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2016. – № 2/11 (220). –С. 77 – 86.
8. Всемирная хартия природы [электронный ресурс] - http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/charter_for_nature.shtml. Дата обращения 22. 09. 2025 года
9. Runnalls D. «Environment and Economy: joined at the hip or just strange bedfellows?» //S.A.P.I.E.N.S, 4.1, 2011. <http://sapiens.revues.org/1150>
11. The intergovernmental panel on climate change [электронный ресурс] - www.ipcc.ch. Дата обращения 22. 09. 2025 года;

12. Программа "Чистое Производство" [электронный ресурс] - <http://ruscp.ru/ru/aboutus>. Дата обращения 19 ноября 2025 года

13. Доклад Конференции ООН по окружающей среде и развитию\\ Рио-де-Жанейро, 3-14 июня 1992 г. Т.2.\\ Отчет о работе Конференции.- Нью-Йорк, 1993. С. 19, 31, 40-60, 64, 71.

Маълумот дар бораи муаллиф		Сведения об авторе	About the author
Шодиев Курбонбоевич —н.и.и., дотсент, сардори шуъбаи мониторинг ва идораи сифати таълими Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14.	Кўҳзод	Шодиев Кухзод Курбонбаевич —кандидат эконо­мичес­ки наук, доцент, начальник отдела мониторинга и управления качества образования, Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.	Shodiev Kuhzod Kurbonbaevich —candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of monitoring and management of the quality of education, tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14.

**ПРИНЦИПЫ РАСЧЕТА УЩЕРБА И СТРАХОВОЙ КОМПЕНСАЦИИ В
ИМУЩЕСТВЕННОМ СТРАХОВАНИИ**

Абдуджабборзода С.

Халифазода Дж.Б.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье утверждается, что под понятием совокупного имущества понимаются материальные вещи и ценности, которые являются собственностью юридических и физических лиц и которыми они непосредственно управляют. Также сказано, что страхователями могут быть не только собственники, но и другие юридические и физические лица, ответственные за содержание данного имущества. Условие страхования собственного и чужого имущества отличается тем, что оно выражается в конкретных правилах страхования. Имущественное страхование – это система отношений между страхователем и страховщиком по оказанию страховых услуг страхователю, когда защита его имущественных интересов связана с владением, использованием и распоряжением имуществом. Поэтому страхователями по имущественному страхованию могут быть юридические лица или физические лица, имущественные интересы которых связаны с владением, использованием и распоряжением имуществом.

Ключевые слова: страхование имущества, риск причинения вреда, страховые отношения, страховой фонд, юридические лица, договор страхования, предпринимательская деятельность, хранение имущества.

Для цитирования: Абдуджабборзода, С. Принципы расчета ущерба и страховой компенсации в имущественном страховании / С. Абдуджабборзода, Дж. Б. Халифазода // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 115-123.

**PRINCIPLES OF CALCULATING DAMAGE AND INSURANCE COMPENSATION IN
PROPERTY INSURANCE**

Abdujabborzoda S.

Khalifazoda J.

Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. The article states that the concept of aggregate property refers to tangible items and valuables that are owned by legal entities and individuals and that they directly manage. It also states that policyholders can be not only owners but also other legal entities and individuals who are responsible for maintaining this property. The condition of insurance for one's own and other people's property differs in that it is expressed in specific insurance rules. Property insurance is a system of relations between the policyholder and the insurer for the provision of insurance services to the policyholder, when the protection of his property interests is related to the ownership, use and disposal of property. Therefore, property insurance policyholders can be legal entities or individuals whose property interests are related to the ownership, use and disposal of property.

Keywords: property insurance, risk of damage, insurance relations, insurance fund, legal entities, insurance contract, business activities, storage of property.

**ПРИНЦИПҲОИ ҲИСОБКУНИИ ЗАРАР ВА ҚУБРОНИ СУҒУРТАВӢ ДАР СУҒУРТАИ
АМВОЛ**

Абдучабборзода С.

Халифазода Ҷ.Б.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Анотация. Дар мақолаи мазкур оварда шудааст, ки зери мафҳуми амвол маҷмӯи ашёҳо ва арзишҳои моддӣ фаҳмида мешавад, ки моликияти шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ буда, аз ҷониби онҳо ба таври фаврӣ идора карда мешавад. Инчунин гуфта шудааст, ки суғурташавандагон на танҳо соҳибмулкон, балки дигар шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, ки барои нигоҳдории амволи мазкур масъул мебошанд, шуда метавонанд. Шартҳои суғуртакунии амволи худӣ ва бегона фарқ мекунад, ки он дар қоидаҳои мушаххаси суғурта ифода меёбад. Суғуртаи амволӣ ин системаи муносибатҳои суғурташаванда ва суғуртакунанда оид ба расондани хизмати суғурта ба суғурташаванда мебошад.

вакте ки ҳифзи манфиати амволии вай ба соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдории амвол алоқаманд бошад. Бинобар ин суғурташавандагони суғуртаи амволи шахсони ҳуқуқӣ ва ё шахсони воқеие буда метавонанд, ки манфиатҳои амволии онҳо ба соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдории амвол алоқаманданд.

Калидвожаҳо: суғуртаи амвол, хавфи зарар, муносибатҳои суғуртавӣ, фонди суғуртавӣ, шахсони ҳуқуқӣ, шартномаи суғурта, ғаёлияти соҳибкорӣ, нигоҳдории амвол.

Постановка проблемы. Имущественное страхование в Республике Таджикистан является одной из отраслей страхования, объектом его страховых отношений является имущество различных видов. Под общим понятием имущества понимаются материальные вещи и ценности, которые являются собственностью юридических и физических лиц и которыми они непосредственно управляют. Экономическое содержание имущественного страхования выражается в создании страхового фонда, предназначенного для возмещения убытков его участников, возникших в результате наступления страхового события. Застрахованное имущество может быть застрахованным имуществом или имуществом, которое застрахованный использует временно. Страхователями могут быть не только собственники, но и другие юридические и физические лица, ответственные за содержание данного имущества. Условие страхования собственного и чужого имущества отличается тем, что оно выражается в конкретных правилах страхования.

Анализ последних исследований. Исследования по этому вопросу проводили Ашуров Г.Д., Ашуров Г.Д., Давлатзода К.К., Мирсаидов А.Б., Муминзода А., Хусаинов М.С. и другие, чьи работы были использованы автором.

Цель статьи-изучение принципов расчета ущерба и страховой компенсации в имущественном страховании.

Изложение основного материала. В Законе Республики Таджикистан «О страховой деятельности» говорится, что объектами имущественного страхования могут быть имущественные интересы, которые зависят, в частности, от следующих факторов:

- владение, пользование и распоряжение имуществом (страхование имущества);
- обязанность возместить ущерб, причиненный другим лицам (риск гражданской ответственности);
- осуществление предпринимательской деятельности (страхование предпринимательских рисков).

В договоре имущественного страхования застрахованы следующие имущественные интересы:

- 1) риск потери (разрушения), недостачи (дефицита) или повреждения определенного имущества;
- 2) риск ответственности по обязательству, возникшему в результате причинения вреда жизни, здоровью или имуществу других лиц, а в случаях, предусмотренных законом, - ответственность по договору (риск гражданской ответственности);
- 3) риск убытков от предпринимательской деятельности, связанных с нарушением обязательств предпринимательскими партнерами или изменением условий предпринимательской деятельности из-за обстоятельств, не зависящих от предпринимателя, в том числе риска не получить ожидаемый доход (предпринимательский риск).

Следует отметить, что при страховании имущества на 2 месяца 30%, 3 месяца 40%, 4 месяца 50%, 5 месяцев 60%, 6 месяцев 70%, 7 месяцев 75%, 8 месяцев 80%, 9 месяцев 85%, 10 месяцев 90%, 11 месяцев 95% и 1 год 100% на основании законодательства Республики Таджикистан и определенных критериев страховых компаний страховка покрывается.

При страховании имущества важное значение имеет проведение классификации имущества в зависимости от его владения. Договор страхования имущества может быть подписан в пользу лица (застрахованного или бенефициара), которое имеет законный интерес в хранении этого имущества. В договоре не указано имя бенефициара. В таком случае застрахованному выдается страховой полис для поручителя (показателя). Таким договором может быть застрахован риск ответственности самого страхователя или другого лица, на которое может быть возложена такая ответственность. Имя указанного лица должно быть указано в договоре. Договор риска ответственности за причинение вреда считается заключенным в пользу лица, которому может быть причинен вред.

Стоит отметить, что страховой рынок в Республике Таджикистан после распада Советского государства, начала гражданской войны и ослабления финансовой системы столкнулся с многочисленными трудностями и практически не функционировал в стране. Сегодня страховой

рынок постоянно развивается и приобрел определенный потенциал для обеспечения безопасности хозяйственной деятельности. В то же время, в соответствии с законодательством Республики Таджикистан, для развития этой важной отрасли создана прочная правовая база, которая способствует расширению ее возможностей. С точки зрения нашего исследования, необходимо отметить, что Республика Таджикистан определила приоритетные направления развития страховой деятельности в стране и предпринимает шаги для развития этой важной отрасли [1, с. 202].

При страховании имущества или предпринимательского риска, если иное не предусмотрено договором, страховая сумма не должна превышать ее фактическую стоимость (страховую стоимость). В практической работе страховых компаний при определении размера ущерба и выплаты страховых убытков при страховании имущества используются несколько методов.

1. Наиболее распространенным методом страхования имущества является страхование по фактической стоимости имущества (полное страхование). Реальная стоимость имущества на дату заключения договора страхования называется его реальной стоимостью. Суть данного метода страхования заключается в том, что страховая сумма равна страховой стоимости, а страховые убытки равны фактическому размеру страхового ущерба. Например, на момент заключения договора имущественного страхования реальная стоимость имущества (объекта страхования) равна 100 тысячам сомони, а страховая сумма равна страховой стоимости, то есть 100 тысячам сомони. Если в результате страхового случая ущерб, причиненный объекту страхования, равен 60 тысячам сомони, то страховой взнос также составляет 60 тысяч сомони.

2. Страхование методом пропорциональной ответственности (неполное страхование) означает, что страховая сумма меньше страховой стоимости, то есть объект страхования застрахован частично или частично. При использовании этого метода страховая компания выплачивает страховой ущерб в размере соотношения между страховой суммой и страховой стоимостью. Если страховая сумма составляет 70% от страховой стоимости, то страховщик теряет 70% от фактической суммы ущерба. Оставшаяся часть убытков (в нашем примере 30 процентов) ложится на самозастрахованного и называется франшизой или самозастрахованным удержанием. Например, объектом страхования является транспортное средство:

- страховая стоимость-35000 сомони;
- страховая сумма-21000 сомони;
- страховой ущерб-15000 сомони;
- страховой талон ?

Для определения страховых потерь используется следующая формула:

$$Тс=Зс*МС/Ас$$

вот так.:

Тс-страховой депозит;

Зс-страховые убытки;

МС-страховая сумма;

Ас-страховая стоимость.

Соотношение страховой суммы и страховой стоимости составляет 60 процентов ($21000/35000=0,6$ или 60%). Страховщик возмещает убытки в размере 60% (9000 сомони) от фактической суммы ущерба (35000 тыс. сомони). $Тс=15000*20000/35000=9000$ сомони

Таким образом, страховой талафи составил 9000 сомони.

Суть страхования методом пропорциональной ответственности заключается в том, что чем меньше разница между страховой суммой и страховой стоимостью, тем больше страховой убыток. При использовании этого метода страховая компания мотивирует страховщиков, что если они приблизят страховую сумму к страховой стоимости, то страховые убытки будут понесены тем больше, то есть в зависимости от соотношения страховой суммы и страховой стоимости [2, с. 87]. Факт страхования имущества методом пропорциональной ответственности заранее указывается в договоре страхования с термином «эверидж».

3. В соответствии со страхованием методом первого риска страховые убытки выплачиваются в размере фактического ущерба, но не более страховой суммы. Страховой убыток, равный или меньший страховой суммы называется первым риском и полностью возмещается страховой компанией. Страховые убытки, превышающие страховую сумму, называются вторым риском, и страховая компания не несет убытков. Например, объектом страхования является компьютер:

- страховая стоимость - 2000 сомони;
- страховая сумма-1200 сомони;

- страховой ущерб-800 сомони;
- страховой взнос-800 сомони.

В данном примере страховой ущерб равен 800 сомони, что является первым риском и полностью оплачивается страховой компанией.

Другой пример, объектом страхования является компьютер:

- страховая стоимость - 2000 сомони;
- страховая сумма-1000 сомони;
- страховой ущерб-1300 сомони;
- страховой взнос-1000 сомони.

В данном примере страховой ущерб составил 1300 сомони, что на 300 сомони больше страховой суммы. Поэтому страховая компания выплачивает страховой ущерб в размере 1000 сомони (первый риск). 300 сомони-это второй риск, страховая компания его не понесет.

Из анализа метода страхования с начальным риском выяснилось, что страховая компания никогда не несет страховых убытков, превышающих страховую сумму.

4. Страхование по восстановленной стоимости означает, что страховая компания оплачивает страховые убытки в размере цены нового имущества, аналогичного застрахованному имуществу. В таком случае амортизация имущества не принимается во внимание. Если в результате страхового происшествия полностью уничтожается застрахованное имущество (транспортное средство), стоимость которого на момент заключения договора страхования составляла 50 тыс. сомони, то страховой ущерб выплачивается в размере цены такого нового транспортного средства, которая составляет 60 тыс. сомони.

5. Метод территориальной ответственности. В соответствии с этим методом возмещение убытков осуществляется как разница между лимитом (т. е. страховой суммой), заранее установленным договором страхования, и фактическим доходом, получаемым страхователем. Если в результате страхового случая размер фактического дохода, полученного страхователем, меньше установленного территориального размера, то разница между ними теряется. Например, в договоре страхования, заключенном по методу территориальной ответственности, размер предельного дохода страхователя (предпринимателя) за первое полугодие текущего года установлен в размере 23500 сомони. Реальный застрахованный доход в первом полугодии текущего года составил 20000 сомони. В таком случае страховая компания возмещает страховой ущерб в размере 3500 сомони ($23500 - 20000 = 3500$). Если размер реального дохода застрахованного превышает установленный договором территориальный размер (страховую сумму), то убытки не понесены, так как застрахованный не понес убытков. Например, в договоре страхования предельный застрахованный доход за предыдущий год был определен в 50000 сомони, а реальный доход составил 55600 сомони, то есть он не понес убытков. Таким образом, страховая компания не будет оплачивать убытки.

Следует отметить, что метод территориальной ответственности в основном используется при страховании бизнес-рисков. Непосредственное участие страхователя в возмещении части убытков освобождает страховщика от снижения убытков и связанных с этим затрат на его регулирование. Кроме того, непосредственное участие застрахованного в возмещении ущерба повышает его ответственность за обеспечение сохранности застрахованного имущества в хорошем состоянии [4, с. 68].

При использовании негосударственной франшизы страховщик возмещает страховой ущерб в его фактическом размере, но не более страховой суммы, путем уменьшения страхового ущерба от франшизы. Неденежная франшиза широко используется при страховании грузов и складских товаров, а также в основном при страховании промышленности, страховщик в основном возмещает очень большие убытки.

В договорах страхования, заключаемых франчайзинговым методом, застрахованному предоставляется льгота в виде скидки на страховой взнос. Размер скидки особенно велик в контрактах, заключаемых с использованием метода безусловной франшизы.

Для ограничения размера суммы, которую страховщик использует для возмещения убытков, используется предел ответственности страховщика. Условия об уровне ответственности страховщика содержатся в тексте договора страхования. Ставка ответственности страховщика по отдельным видам имущества и застрахованной стоимости устанавливается в абсолютном размере денежной единицы или в определенном проценте от стоимости имущества.

Существует четыре способа возмещения страховых убытков при имущественном страховании: денежные убытки, ремонт, замена и возмещение. Как правило, страхователю предоставляется право выбора того или иного способа возмещения страховых убытков. Наиболее

часто используется денежный способ возмещения страховых убытков. Использование натуральных способов возмещения страховых убытков выгодно при страховании транспортных средств, недвижимого имущества, стекла.

Современная эпоха-это время всестороннего развития и быстрого развития. Эту тенденцию можно увидеть во всех аспектах деятельности людей. И все же, несмотря на то, что все они были созданы равными, ни один из них не был создан равным, ни один из них не был создан равным, ни один из них не был создан равным. Естественно, что в этом процессе роль личности уменьшается, и в сложной системе большой аппарат становится похожим на “поворот” [3, с. 49]. Разрабатывались различные концепции, такие как правовое государство, гражданское общество, права человека, социальное государство и т. д., которые отражали стойкость позиции личности по отношению к государству, погружаясь в свои внутренние споры и противоречия по сравнению с решением проблемы.

В данной статье рассматриваются механизмы государственного контроля за развитием рынка страховых услуг в условиях Республики Таджикистан, важнейший фактор формирования рынка страховых услуг, определение приоритетных направлений государственного контроля и развитие страховой деятельности в условиях развития рыночных отношений.

Для получения страхового возмещения страховщик должен предъявить страховщику свое требование (требование) о наступлении страхового события в установленные сроки и по форме. Факт возникновения страхового случая должен быть подтвержден документами (например, экспертным заключением, заключением управления пожарной охраны, управления технического надзора и др.). В документах доказано, что страховое происшествие действительно произошло, указаны причины возникновения страхового происшествия и лица, по вине которых оно произошло. Предоставление указанных документов возлагается на застрахованного [5, с. 141].

Следует отметить, что страхование от пожара и других опасностей является традиционным видом страхования и является одним из наиболее широко распространенных видов имущественного страхования. В качестве объекта страхования от пожара и других опасностей используется следующее имущество: здания, сооружения, недостроенные строительные объекты, подвижной состав, машины и оборудование, весь инвентарь учреждения, офиса или хозяйства (инвентарь), продукция, сырье, материалы, товары, топливо, домовое имущество и другое имущество. Одним договором страхования может быть застраховано все имущество или отдельные его виды. При одинаковой системе невозможно страхование различных видов имущества. Наиболее ценные виды имущества (деньги, ценные бумаги, драгоценные камни, произведения искусства и др.), а также взрывчатые и горючие вещества страхуются на особых условиях, как дополнение к основному договору.

В статье утверждается, что основной целью любой страховой компании, работающей по лицензии, как и всех хозяйствующих субъектов, является получение прибыли. Поэтому естественно, что в целях финансового обеспечения деятельности государства доходы страховых компаний облагаются налогом наряду с другими отраслями [7, с. 187]. Также в статье отмечается, что налогообложение доходов от страховой деятельности, как и сама страховая деятельность, имеет свою специфику, поэтому налогообложение страховой деятельности является относительно сложным и необычным по сравнению с деятельностью предприятий других отраслей народного хозяйства и коммерческих структур.

При имущественном страховании различают основной и дополнительный договоры. По основному договору застраховано только то имущество, которое является собственностью самого застрахованного. По дополнительному договору застраховано следующее имущество: сданное в аренду имущество, имущество, полученное от других предприятий и населения для ремонта, транспортировки и хранения, имущество, полученное для проведения опытно-исследовательских работ и показа на выставках.

Страховое обеспечение для движимого имущества предоставляется только на определенной страховой территории (месте страхования). Определенная страховая территория-это здание или место в здании, а также участок земли, указанный в договоре страхования. Если застрахованное движимое имущество изъято по месту страхования, то страховая защита прекращается. К страхованию от пожара и других опасностей не принимаются предметы, не имеющие ценности (рукописи, чертежи и т.д.), а также имущество, страхование которого осуществляется на особых условиях страхования (транспортные средства, строительные транспортные средства, сельскохозяйственные животные). Договор страхования от пожара и других опасностей предусматривает страховую защиту на случай уничтожения или повреждения имущества, от

следующих рисков: пожара, стихийных бедствий (землетрясений, наводнений, ураганов, проливных дождей, града), грозы, взрыва газа, воздействия воды (аварии в системах отопления, водоснабжения, поступления воды из соседнего дома или здания), отключение электроэнергии в результате стихийных бедствий.

Страховщик обязан также возместить застрахованному расходы в связи с принятыми им мерами по уменьшению возможного ущерба, даже если указанные меры были выполнены безуспешно. Однако в таком случае необходимо доказать, что указанные страхователем расходы были необходимы или осуществлены по указанию страховой компании. После заключения договора страхования страхователь обязан в течение срока действия договора (обычно каждый месяц) предоставить страховой компании информацию о фактическом состоянии и стоимости объекта страхования. На основе этих данных определяется страховая стоимость объекта страхования, страховая сумма и страховая право [6, с. 195]. Страхование от пожара и других рисков осуществляется методами полного страхования (при равенстве страховой суммы страховой стоимости), неполного страхования (при меньшей страховой стоимости страховой суммы), первого риска и др.

В течение срока действия договора страхования до момента наступления страхового события застрахованный вправе увеличить страховую сумму до размера страховой стоимости (Addendum), в результате чего пропорционально возрастает и страховой взнос. За счет дополнительной страховой защиты, предусмотренной для возмещения косвенного ущерба, можно застраховать имущество от следующих рисков: от незаконных действий третьих лиц (поджог, взрыв, кража путем взлома замка), разбивания терезиных бутылок и места демонстрации товаров, не получения прибыли в результате перерыва в производстве.

Основанием для определения размера ущерба, причиненного застрахованному имуществу в результате страхового события, являются данные, зафиксированные в страховом акте. Страховой ущерб определяется как:

- при уничтожении имущества или его краже - в размере страховой стоимости уничтоженного имущества (за вычетом оставшейся части, которая может быть использована в будущем) или утраченного;

- при повреждении имущества – в размере затрат на его восстановление или в размере ущерба, причиненного застрахованному имуществу, если восстановление имущества невозможно.

При страховании имущества от пожара и других опасностей не возмещаются убытки, возникшие в результате следующих событий:

- события, неизбежные в процессе эксплуатации или возникающие естественным путем (ржавление, разложение, старение или физический износ или другие природные процессы, приводящие к изменению свойств отдельных предметов);

- обработка имущества огнем, теплом или другим воздействием на него температуры с целью получения товара;

- наличие дефекта в имуществе, который существовал до заключения договора страхования.

Страхование транспортных средств включает в себя различные виды страхования в зависимости от имущественных интересов владельца транспортного средства или его пользователя. Объективным правовым основанием возникновения страхового интереса является право владения или пользования транспортным средством или возникновение обязательств перед третьими лицами при причинении вреда их жизни, здоровью или имуществу. Основными видами страхования транспортных средств являются:

- страхование транспортных средств;

- страхование ответственности владельцев транспортных средств;

- страхование водителя или пассажиров транспортного средства от несчастных случаев [8, с. 234].

Страхование транспортных средств, страхование водителя или пассажиров транспортного средства от несчастных случаев является добровольным во всех странах мира. В большинстве стран мира, в том числе и в Республике Таджикистан, страхование ответственности владельцев транспортных средств является обязательным. Основной принцип имущественного страхования – это принцип возмещения убытков. Суть этого принципа имущественного страхования заключается в том, что после наступления убытка застрахованный должен быть возвращен на то финансовое положение, которое он занимал до наступления убытка (1000 сомони-это еще 1000 сомони). Размер ущерба формулируется на основе страхового акта вместе со страхователем.

Под застрахованным имуществом подразумеваются те материальные ценности, которые покрываются обязательным страхованием (по закону) или договорами добровольного страхования. Застрахованными считаются не только собственники имущества, но и другие юридические и физические лица, ответственные за содержание имущества. В целях страхования имущество классифицируется по принадлежащим ему хозяйственным объектам. Имущество подразделяется на имущество промышленных, сельскохозяйственных и фермерских предприятий, имущество граждан.

Интересы граждан, предприятий и организаций, связанные с владением, использованием и управлением принадлежащим им имуществом, могут быть нарушены при повреждении имущества, его уничтожении, а также при его утрате. Повреждение, уничтожение или утрата имущества могут произойти по любой причине. С другой стороны, страхование, как известно, защищает имущественные интересы только в том случае, если причины нарушения этих интересов носят вероятностный и случайный характер. Травматизмом, гибелью и утратой имущества в страховой практике называют ущерб и объект страхового покрытия, в совокупности, вместе в силу их наступления, называют страховое событие (состояние). Объекты страхового покрытия фиксируются для того, чтобы в правилах страхования конкретного имущества были четко установлены необходимые варианты страхового покрытия.

К имущественному страхованию они могут быть возмещены (целиком или по отдельности):

- полная стоимость имущества, поврежденного или ликвидированного в результате страхового случая (ситуации), либо расходы на восстановление имущества, либо часть этой стоимости (расходов);

- доходы (или их часть), которые застрахованный не смог получить в связи с повреждением или потерей имущества в результате страхового случая (ситуации).

Для страхования (страхового покрытия) принимается следующее имущество:

- здания (производственные, административные, социально-культурные, общественного назначения);

- сооружения (башни, башни, агрегаты и другие производственно-технические устройства);

- оборудование (коммуникации, системы, станки, станки, крепежные и усилительные машины и другие механизмы и инструменты производственно-технической техники);

- жилые дома, дачи, садовые и дачные домики, кемпинги, базы отдыха и т.д.;

- хозяйственные постройки (гаражи, склады, шипанги, крытые террасы, стены и др.);

- отдельные здания (квартиры, конторы, кабинеты, офисы, лаборатории, магазины и т.д.);

- транспортные средства (автомобили, тракторы, электрокары, мотоциклы и самоходные механизмы, выполняющие транспортные, грузовые, грузовые и другие работы);

- незавершенное строительство;

- продукция, товары, сырье, материалы и другие материальные ценности;

- инвентарь (мебель, джихаз);

- предметы интерьера, украшения;

- бытовые электроприборы (компьютеры, телевизоры, радиоприемники, магнитолы, холодильники, стиральные машины и др.);

- предметы домашнего обихода и личного пользования;

- домашний скот (сельскохозяйственный, домашний, экзотический);

- многолетнее дерево;

- другое имущество по желанию застрахованного.

Правилами имущественного страхования часто устанавливаются дополнительные условия возмещения убытков, которые могут возникнуть в результате возникновения страховой ситуации. быть найденным. Так, убытки застрахованного лица могут быть вызваны потерей доходов, вызванной повреждением (потерей) имущества или в результате непредвиденных платежей, вызванных обстоятельствами страхового случая. Например, в результате пожара могут возникнуть убытки, вызванные потерей арендной платы или нанесением ущерба имуществу других лиц, а также убытки от остановки производства, торговли, оказания услуг. Однако такие условия о дополнительном возмещении убытков применяются только по специальному соглашению сторон и указанию их отдельно в полиции или путем заключения договора. Страховые взносы по имущественному страхованию по существу являются возмещением части убытков. В статье 6 Закона Республики Таджикистан» О страховой деятельности " установлено, что страховое вознаграждение не может превышать размер прямого ущерба застрахованному имуществу

застрахованного или третьего лица, если в договоре страхования не указана выплата страхового вознаграждения в размере определенной суммы.

Страховые убытки (премии) определяются путем начисления убытков, которое осуществляется на основании заявления страхователя и страхового акта (свидетельства о несчастном случае). Страховой акт составляется страховщиком или его уполномоченным лицом. При необходимости страховщик запрашивает информацию, связанную со страховым случаем, у правоохранительных органов, банков, медицинских учреждений и других предприятий, учреждений и организаций, имеющих такую информацию. Имущественное страхование – это система отношений между застрахованным лицом и страховщиком по предоставлению страховых услуг застрахованному лицу.

Заключение. В общем, имущественное страхование – это взаимодействие между человеком, который хочет застраховать своё имущество, и компанией, которая предоставляет ему такую услугу. В рамках этого взаимодействия компания обязуется защищать имущественные интересы страхователя, связанные с владением, использованием и распоряжением его имуществом.

Страхователями могут быть как юридические, так и физические лица, которые владеют, используют или распоряжаются имуществом.

Цель имущественного страхования – компенсировать ущерб, нанесённый страховым случаем. В рамках страхования под имуществом понимаются все вещи и материальные ценности, которые находятся во владении, использовании или аренде у физического или юридического лица.

Литература

1. Ашуров Г.Д. Перспективы развития системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан / Г.Д. Ашуров, З.С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон. - 2020 - №4/2 (34) - С. 202-206.

2. Ашуров Ғ.Д. Таҳлили вазъи муносири бозори хизматрасониҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ғ.Д. Ашуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иқтисодӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Қисми II. - 2021. - №2. - С. 87-93..

3. Давлатзода, Қ. Қ. Самтҳои асосии дастгирии давлатии рушди кластерҳои пахтакорӣ дар минтақаҳои кишвар / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 1(35). – P. 68-76. – EDN NHUFIJ.

4. Мирсаидов А.Б. Институциональное обеспечение государственного регулирования страхового предпринимательства в Таджикистане / А.Б. Мирсаидов, Ш. Шамсуллозода // Евразийский союз ученых. Серия: экономические и юридические науки. - 2021. - №12(93). - С. 49-55.

5. Муминзода, А. Мавқеи суғурта дар сохтори институтсионалии иқтисодиёт / А. Муминзода, Ҷ. Б. Халифазода // Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини беҳатарии иқтисодӣ: Сборник материалов международной научно-практической конференции, Душанбе, 30 ноября 2024 года. – Душанбе: ДДМИТ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2024. – P. 140-144. – EDN KJXFOZ.

6. Халифазода, Д. Б. Механизмы государственного регулирования развития рынка страховых услуг в Республике Таджикистан / Д. Б. Халифазода // Государственное управление. – 2024. – № 4-3(71). – С. 195-202. – EDN BDIRVZ.

7. Халифазода, Д. Б. Налогообложение деятельности страховых компаний / Д. Б. Халифазода // Государственное управление. – 2025. – № 1(72). – С. 187-194. – EDN DLJAYJ.

8. Ҳусайнов, М. С. Роҳҳои афзалиятноки рушди бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Хусайнов, Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – No. 4-3(71). – P. 234-242. – EDN VOZEZM.

Сведения об авторах

About the author

Маълумот дар бораи муаллифон

Abdujabborzoda Saidislom- Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Customs Activities of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734055,

Абдуджабборзода Саидислом- кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734055, Республика

Абдучабборзода Саидислом- номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи ҷамоияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.

Republic of Tajikistan, Dushanbe,
st. Nakhimov, 64/14. tel: +992
933-29-76-29. E-mail:
abdujaboborzoda_s@mail.ru

Khalifazoda Jovidon Bobokhon-c.e.s. senior lecturer
at the Department of Taxation and
Insurance Tajik State University
of Finance and Economics.
734067, Republic of Tajikistan,
Dushanbe siti, Nakhimov street
64/14. Phone: 000022336. E-
mail: Khalifazoda96@mail.ru

Таджикистан, г. Душанбе, ул.
Нахимова 64/14. Тел.: +992 933-
29-76-29. E-mail:
abdujaboborzoda_s@mail.ru

Халифазода Джовидон Бобохон-
к.э.н., старший преподаватель
кафедры налог и страхования
Таджикского государственного
финансово-экономического
университета. 734067, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица
Нахимова 64/14. Тел.: 000022336.
E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

Нахимов. 64/14. Тел.: +992 933-
29-76-29. E-mail:
abdujaboborzoda_s@mail.ru

Халифазода Човидон Бобохон-н.и.и., муаллими
калони кафедраи андоз ва
суғуртаи Донишгоҳи давлатии
молия ва иқтисоди Тоҷикистон.
734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов
64/14. Тел.: 000022336. E-mail:
Khalifazoda96@mail.ru

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ БОНКДОРИИ ИСЛОМӢ

Алишоев Х.Х.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола заминаҳои пайдоиши бонкдорӣ исломӣ баррасӣ карда мешавад. Мақолаи мазкур ба омӯзиши заминаҳои пайдоиши бонкдорӣ исломӣ бахшида шудааст. Рушди ҷаҳони бонкҳои исломӣ дар 50 соли охир бо болоравии қимати нафти ва вуруди устувори долларҳои нафти ба кишварҳои арабии Халиҷи Форс алоқаманд буд. Пайдоиши бонкҳои исломӣ дар баробари муассисаҳои молиявии анъанавӣ ба як механизми капитализатсияи маблағҳои ҷамъшудаи асбоби ҳориҷӣ табдил ёфт.

Рушди бонкҳои исломӣ дар манотиқи мухталифи ҷаҳон ба вҷағҳои рафтори иқтисодии мардум, ки ба мансубияти иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва мазҳабии онҳо вобаста аст. Мақолаи мазкур ба масъалаҳои муҳими қонунӣ муносиб бахшида шудааст, ки ҳалли он дар тараққиёти иқтисодии имрӯза нақши асосӣ мебозад.

Қайдҳои асосӣ: иқтисод, иқтисоди исломӣ, қонунҳои иқтисоди исломӣ, бонкҳои исломӣ, принсипҳои исломӣ, самаранокии молияи исломӣ, бонк, асбоб.

Барои иқтибос: Алишоев, Х. Х. Заминаҳои пайдоиши бонкдорӣ исломӣ / Х. Х. Алишоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 124-129.

ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИСЛАМСКОГО БАНКИНГА

Алишоев Х.Х.

Таджикский международный университет туризма и предпринимательства

Аннотация. В статье рассматриваются предпосылки возникновения исламского банкинга. Настоящая статья посвящена изучению факторов, способствовавших его появлению. Активное развитие исламских банков за последние 50 лет связано с ростом цен на нефть и стабильным притоком нефтедолларов в арабские страны Персидского залива. Возникновение исламских банков наряду с традиционными финансовыми учреждениями стало механизмом капитализации накопленных валютных средств.

Развитие исламских банков в различных регионах мира зависит от особенностей экономического поведения населения, которое определяется их социальной, культурной и религиозной принадлежностью. Настоящая статья посвящена актуальным вопросам современности, решение которых играет ключевую роль в развитии современной экономики.

Ключевые слова: экономика, исламская экономика, система исламской экономики, исламские банки, исламские принципы, эффективность исламских финансов, банк, валюта.

PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE OF ISLAMIC BANKING

Alishoev Kh.H.

International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan

Annotation. The article examines the prerequisites for the emergence of Islamic banking. It is dedicated to studying the factors that contributed to its development. The active growth of Islamic banks over the past 50 years is linked to the rise in oil prices and the steady inflow of petrodollars into the Arab countries of the Persian Gulf. The emergence of Islamic banks, alongside traditional financial institutions, became a mechanism for capitalizing accumulated foreign currency reserves.

The development of Islamic banks in various regions of the world depends on the specific characteristics of the economic behavior of the population, which are determined by their social, cultural, and religious affiliations. This article is devoted to pressing contemporary issues, the resolution of which plays a key role in the development of the modern economy.

Keywords: economy, Islamic economy, Islamic economic system, Islamic banks, Islamic principles, efficiency of Islamic finance, bank, currency.

Ғузориши масъала. Дар қонунҳои имрӯза роҷеъ ба ҷаҳонишавӣ ва табодуллоти иқтисодӣ омӯзиш ва таҳлили заминаҳои пайдоиши бонкҳои исломӣ ба тарзи назаррас ба роҳ монда нашудааст. Вобаста ба ин таърих ва заминаҳои пайдоиши бонкҳои исломӣ дар шароити имрӯза

аҳамияти махсус пайдо намуда барои истифода ҳамчун алтернатива дар баробари бонкҳои анъанавӣ нақши муҳим дорад. Ба ҳамин мақсад омӯзиши ин гуна мавзӯҳо барои рушди иқтисодии соҳаи бонкдорӣ дар оянда саҳми калон хоҳад гузошт.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар шароити тезу тунд шудани муносибатҳои бозорӣ ва раванди ҷаҳонишавии иқтисодиёт пайдоиши бонкҳои исломӣ дар рақобат бо бонкҳои анъанавӣ ва омӯзиши онҳо муҳим арзёбӣ мегардад. Роҷеъ ба масъалаи мазкур мақолаҳои илмӣ, қорҳои илмӣ ва маводҳои илмӣ замонавӣ бештар ба нашр расида истодаанд. Камина низ бо истифода аз маҳзанҳо ва маводҳои илмӣ ба таърифи расида мақолаи мазкурро барои нашр пешниҳод намуд.

Мақсади мақола – аз омӯзиши таърих ва заминаҳои пайдоиши бонкдории исломӣ, ҷаҳолияти бонкҳои исломӣ ҳамчун алтернатива дар баробари бонкдории анъанавӣ, муайян намудани роҳи ҳалли мушкилоти соҳаи бонкдорӣ дар замони имрӯза ва пешниҳодҳои мушаххас оид ба соҳаи бонкдорӣ иборат мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Мақолаи мазкур заминаҳои пайдоиши бонкҳои исломӣ ва ҷаҳолияти онҳо дар замони муосирро дар бар мегирад. Омӯзиши таърих ва пайдоиши бонкҳои исломӣ ва ҷаҳолияти онҳо дар замони имрӯза яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта барои рушди минбаъдаи соҳаи бонкдорӣ нақши муҳим дорад. Асосан принципҳои ҷаҳолияти бонкҳои исломӣ ва истифодаи онҳо, ки он ҳамчун омили пешбурди ҷаҳолияти бонкҳо ба ҳисоб меравад дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва бӯҳронҳои муосири замон махсусан муҳим арзёбӣ мегардад. Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои муҳим ва замонавӣ бахшида шуда, ҳалли он дар рушди иқтисодиёт нақши калидиро иҷро менамояд.

Шароити пайдоиши бонкҳои исломӣ бо равандҳои «эҳёи исломӣ» алоқаманд аст, вақте ки оммаи васеи аҳоли садоқати худро ба арзишҳои «исломи суннатӣ» намоиш доданд. Инқилоби оятулло Ҳумайни низ роли калон бозид. Ва ниҳоят, бӯҳрони нафти соли 1973, вақте ки дар натиҷаи якбора боло рафтани нархи нафт, гардиши долларҳои нафти ба лагерҳои ислом ворид шуд.

Талаботи кишварҳои исломӣ ба рушди бонкҳои миллӣ ва зарурати риояи меъёрҳои шариат таъсиси бонкҳои исломиро пешаки муайян кардааст. Дар ҷаҳорҷӯби манъи додани фоизи қарз, тахмин мезаданд, ки бонкҳои исломӣ дар асоси бефоиз ҷаҳолият мекунад.

Ҳам бонкҳои исломӣ ва ҳам анъанавӣ ҳамчун миёнаравҳои молиявӣ як чизи умумӣ доранд: ҳарду барои хидматҳои пешниҳодшуда комиссия мегиранд. Тафовутҳо дар нақши бонк вобастаанд. Муассисони аввалин бонкҳои исломӣ бо мушкилоти ҷаҳолияти сохторҳои нав, ки аз бонкҳои классикӣ ба кулӣ фарқ мекарданд, рӯбарӯ шуданд: то чӣ андоза онҳо метавонистанд маҷмӯи пурраи хизматрасониҳои бонкиро, ки ба мизочон лозиманд, пешкаш кунанд. Мутахассисон фаҳмиданд, ки барои ба амалияи муосири банкі мувофиқ кунондани меъёрҳои асри миёнагии ҳуқуқи исломӣ кори зиёде ва заҳматталаб лозим мешавад.

Дар бонкҳои исломӣ “Шӯроҳои шариат” ба ҷаҳолият шурӯъ карданд. Принципҳои анъанавии исломӣ, ки дар тӯли асрҳо маълуманд, аз навсозӣ шудаанд. Баъзе аз маъруфтаринашон мудараба ва мушорақа мебошанд. Онҳо асоси маблағгузори сармоягузори дар ҷаҳолияти бонкҳои исломӣ ташкил доданд. Бонкдории исломӣ аз солҳои 60-уми қарни бистум сарчашма мегирад. Соли 1963 дар Миср аввалин бонки исломӣ (амонат) таъсис ёфт. Гумон меравад, ки аввалин сохтори бонкие, ки расман эълон дошт, ки дар асоси шариат ҷаҳолият мекунад, Бонки тичории исломии Дубай буд, ки соли 1975 дар Амрати Муттаҳидаи Араб таъсис ёфтааст. Дар солҳои 70-ум Бонки исломии Файсали Судон (1977) ва Бонки исломии Файсали Миср (1977), Бонки исломии Баҳрайн (1979) ва ғайра ба вучуд омаданд.

Соли 1974 Созмони Давлатҳои Исламӣ тасмим гирифт, ки Бонки байнидавлатии исломии рушдро таъсис диҳад. Ҳадафи аслии таъсиси бонк мусоидат ба маблағгузори барномаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар асоси принципҳои шариат буд. Тавре маълум шуд, мусулмонони динӣ дорои воситаҳои таъсирбахш буданд. Ин ба бонкҳои исломӣ имкон дод, ки ўҳдадорҳои назаррас ба вучуд оранд. Дар назди бонкҳо вазифаи пурсамар истифода бурдани захираҳои мавҷуда меистод. Дар солҳои 80-ум бонкҳои исломӣ таҷрибаи амалиёти пассивиро тақмил дода, ба усулҳои стандартӣ сармоягузори гузаштанд.

Ҳамзамон афзоиши бонкдории исломӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ оғоз ёфт. Дар Малайзия бонкдорӣ аз соли 1963, вақте ки як трести хайрия барои ҷалби пасандозҳои мусалмононе, ки нияти зиёрати Маккаро доранд, таъсис ёфта, рушд мекунад. Бо мурури замон дар заминаи ин фонд яке аз

бузургтарин фондҳои сармоягузори исломии ҷаҳон Табунг Ҳочӣ¹ ба вуҷуд омад. Солҳои охир бо ҷорӣ намудани навоарӣ дар амалиёти ғайрифайёлонаи бонкҳои исломӣ қайд карда мешавад. Сармоягузори навоарӣ, ки сармоягузори онҳо на танҳо “дуруст”, яъне мувофиқи шариат бошад, балки барои ба даст овардани даромад низ ба роҳ монда шавад.

Фондҳо ва бонкҳои сармоягузори исломӣ ташкил карда мешаванд, ки ба идоракунии дороиҳо, ташкили барориши саҳмияҳо ва ҷойгиркунии саҳмияҳо, сармоягузорӣ ба амволи ғайриманкул машғуланд. Бонкҳои исломӣ аллакай дар бозорҳои сармояи лизинг ва таваккал ҷайланд. Ва ин ҳама дар шароити рақобат бо бонкҳои қудратманди ғарбӣ, ки ҷайлона тавсеа ёфта, дар бонкҳои ҳуд шўбаҳои исломӣ мекушоянд.

Дар Ғарб соли 1978 дар Люксембург аввалин бонки исломӣ бо номи “Islamic Finance House” пайдо шуд. Гуруҳи «Дорул-мал-ул-исломӣ» дар Женева қарор гирифт. Баъзе бонкҳои ғарбӣ шўбаҳои вижаи исломӣ таъсис додаанд. Ҳамин тариқ, дар моҳи июли соли 1997 Citibank дар Баҳрайн филиали фаръии Бонки исломии сармоягузори таъсис дод, ки сармояи ибтидоии он 20 миллион долларро ташкил меод. Бузургтарин бонки Швейтсария, UBS, соли 2003 Noriba Bank BSC-ро, як бонки фаръӣ дар Баҳрайн кушод. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки дар кишварҳои, ки мусулмонони этникӣ ақаллият доранд, бонкҳои исломӣ реша давондаанд.

Лондон ахиран ба бузургтарин маркази молии исломӣ табдил ёфтааст, ки дар он талабот ба хидматрасонии бонкҳои исломӣ афзоиш меёбад. Бонки исломии Бритониё соли 2004 таъсис ёфтааст. Бонки исломӣ дар асоси иҷозатномаи умумӣ барои ҳамаи созмонҳои, ки ба тичорати қабули пасандозҳо машғуланд, ҷайолият мекунад ва ҷайолияти он дар ҷаҳорҷўби қонунгузори мавҷудаи бонкӣ танзим мешавад. Баъзе бонкҳо хидматҳои пешниҳод мекунанд, ки ба талаботи шариат мувофиқанд (масалан, Бонки Саудии Бритониё (SABB), шўбаҳои Lloyds TSB ва HSBC).

Мақомоти Бритониё бонкдории исломиро василаи диверсификатсияи бозори молии кишвар медонанд. То имрӯз дар ягон кишвари ғарбии ғайриисломӣ қонунгузори вижае, ки ҷайолияти бонкҳои исломиро танзим мекунад, қабул накардааст. Барои ба вуҷуд омадани ниҳодҳои молии исломӣ заминаҳои зарурӣ вуҷуд доштанд. Дар солҳои 80-ум Бонки исломии Ал-Барақа дар Лондон ҷайолият мекард. Аз хидматҳои он на танҳо мусулмонон, балки намояндагони динҳои дигар низ истифода мекарданд. Ал-Барақа дар асоси литсензияе, ки Бонки Англия ба он дода буд, амал мекард. Дар ибтидои солҳои 90-ум, вақте ки талаботи Бонки Англия якбора сахттар шуд, иҷозатнома бекор карда шуд. Ал-Барақа бонк пешниҳоди хидматрасонии бонкиро қатъ кард, аммо ҷайолияти ҳудро ҳамчун як ширкати сармоягузори исломӣ идома дод. Бонкҳои дигар (Lloyds, Citibank, Standard Chaterd ва ғайра) низ бо истифода аз абзорҳои суннати исломӣ намудҳои муайяни хидматрасони пешниҳод мекарданд. Ҳама бонкҳои, ки хидматҳои исломӣ пешниҳод мекунанд, дар доираи қонунгузори анъанавии бонкӣ ҷайолият мекарданд.

Тибқи маълумоти Ассотсиатсияи Байналмилалии Бонкҳои Исломӣ (IAIB), то оғози ҳазорсолаи наво дар 38 кишвари ҷаҳон 176 муассисаи молии исломӣ (бонкҳои тичоратӣ ва сармоягузорӣ; ширкатҳои суғурта ва ғ.) ҷайолият мекарданд. То соли 2008 шумораи онҳо аллакай 362 адад буд ва қоршиносон иқтидори сармоягузори ҷаҳони исломиро 500 миллиард доллар арзёбӣ мекунанд. Бо дарназардошти ин корпоратсияҳои молиявии ғарбӣ ба таъсиси муассисаҳои қарзии назоратшаванда, ки тибқи қоидаҳои дар ислом иҷозатдода амал мекунанд, оғоз карданд.

Бонкдории исломӣ як роҳи анҷом додани амалиёти бонкӣ аст, ки мувофиқи аҳкоми динии ислом ба роҳ монда мешавад. Принципҳои ҷайолияти бонкҳои исломӣ аз принципҳои ҷайолияти бонкҳои анъанавӣ ба қуллӣ фарқ мекунанд. Моҳияти амалиёти онҳо аз он иборат аст, ки бонк аз қарзҳо ғоиз намегирад, балки ҳамчун миёнарави молиявӣ баромад мекунад. Бонкҳои исломӣ танҳо вазиғаҳои иҷро мекунанд, ки муҳолифи ҷанбаҳои шариат ва қонунҳои исломӣ нестанд. Ҳусусияти фарқкунандаи абзорҳои молиявии исломӣ инҳо мебошанд: навоарӣ, ҷандирӣ, қобилияти ба даст овардани даромади баланд, беҳатар ва устувор дар ҳоле, ки аз пардохти ғоизҳо қанорагирӣ мекунанд.

¹ Дар Малайзия мусулмонон 75 ғоизи аҳолиро ташкил медиҳанд, дар ҳоле ки қисми зиёди сармояи баҳши ҳусусӣ таҳти назорати ҷинҳои этникӣ қарор дорад. Аз соли 1983 инҷониб, ҳукумат сиёсати баланд бардоштани сатҳи зиндагии ақсарияти мусулмонро пеш мебарад. Ба ин тартиб, илова бар ҳалли масъалаҳои сирф иқтисодӣ, ин сиёсат ҳадафи ҳалли мушкилоти дохилисиёсиро низ дошт, ки маҳз ҳамин омил сабаби рушди босуръати баҳши бонкдории исломӣ дар Малайзия гардид.

Бонки исломӣ як муассисаи қарзӣ ва молиявие мебошад, ки расман дар асоси нагирифтани фоиз ғайриқонунӣ мекунад ва дар ғайриқонунӣ худ аз принсипҳои бунёдии иқтисоди исломӣ истифода мебарад. Ба унвони мисол як принсипи густурдае чун мушоракаро мисол меорем, ки имкон медиҳад аз мамнӯбияти фоизи қарз, ки дар ислом мавҷуд аст, канорагирӣ мекунад.

Бонки исломӣ шакли махсуси ташкилоти тиҷоратии молиявӣ мебошад, ки дар он ба мизочон дар асоси хизматрасонии бефоиз ба роҳ монда мешавад. Чунин муносибат ба фоизҳои қарз (бонк) маблағгузори исломиро водор сохт, ки алтернатива ба низоми бонкии анъанавиро ҷустуҷӯ кунанд, ки он хилофи манъи ситонидани фоиз дар Қуръон набошад.

Сабабҳои пайдоиш ва рушди бонкҳои исломӣ [4]:

Аввалан, рушди ғайриқонунӣ бонкҳои исломӣ дар 50 соли охир бо болоравии қимати нафт ва вуруди устувори долларҳои нафтӣ ба кишварҳои арабии Халиҷи Форс алоқаманд буд. Пайдоиши бонкҳои исломӣ дар баробари муассисаҳои молиявии анъанавӣ ба як механизми капитализатсияи маблағҳои ҷамъшудаи асбоби хориҷӣ табдил ёфт.

Дуюм, он омилҳои муҳими рушди иқтисодии кишварҳои исломӣ дар солҳои 1970-1980 буд. Дар шури динии ҷомеаи исломӣ, ба истилоҳ «эҳёи исломӣ», ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ тавассути афзоиши шумораи ҳукуматҳо, созмонҳо, қонунҳо, ҳадамоти кӯмаки иҷтимоӣ ва муассисаҳои таълимӣ, ки ба ислом нигаронида шудаанд, зуҳур намуд.

Саввум, талабот ба хизматрасонии ташкилотҳои қарзии исломӣ дар солҳои охир раванди афзоиши теъдоди мусалмононро дар Аврупо ва ИМА муайян мекунад. Ин ҳам ба афзоиши шумораи муҳоҷирони мусулмон дар сохтори аҳолии ин минтақаҳои суннатии насронӣ ва ҳам ба афзоиши шумори ғайримусулмононе, ки исломро қабул мекунанд, вобаста аст [7].

Як ҷанбаи муҳим дар модели бонкдорӣ исломӣ ин аст, ки захираҳо набояд ба ҳадафҳои спекулясионӣ истифода шаванд, ҳадафи онҳо эҷоди арзиши воқеии изофӣ, зиёд кардани пешниҳоди молу хизматрасониҳо ба ҳисоб рафта пешниҳоди пулҳои соҳибмӯлкдор дар бар намегирад.

Истилоҳи "Низоми бонкдорӣ исломӣ" дар миёнаҳои солҳои 80-ум пайдо шудааст. Низоми бонкдорӣ исломиро аксар вақт ҳамчун низоми бонкӣ тавсиф мекунанд, ки фоиз намегирад. Аммо принсипҳои бонкҳои исломӣ нисбат ба рад кардани фоизҳо хеле васеътаранд. Онҳо бар асоси шариат - маҷмӯи қоидаҳо ва қонунҳои марбут ба идоракунии иқтисодӣ, ҷанбаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеаи исломӣ мебошанд [8].

Ташкили бонкҳои исломӣ аксар вақт бо ҷунбиши ҳамбастагии исломӣ дар як қатор кишварҳои Осиё ва Африқо алоқаманд аст. Вақтҳои охир теъдоди бонкҳои миллии исломӣ дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон афзоиш ёфтааст. Баъзеи онҳо дар Ассотсиатсияи байналмилалӣ бонкҳои исломӣ (соли 1978 дар Арабистони Саудӣ таъсис ёфтааст) муттаҳид шудаанд.

Бонки Исломии Рушд (БИР) низ таъсис дода шуд, ки як ниҳоди байналмилалӣ кӯмаки молиявӣ ба кишварҳои мусалмонӣ мебошад. Он дар ҷаҳорҷӯбаи Созмони Конфронси Исламӣ ғайриқонунӣ мекунад. Бонки Исломии Рушд ба қариб 40 кишвари мусулмони аъзои СҶИ қарз медиҳад, инчунин муомилоти тиҷорати хориҷиро маблағгузорӣ мекунад ва дар қорхонаҳои тиҷоратии омеҳта иштирок мекунад. Бонки Исломии Рушд қарзҳоро бо 4-6% дар як сол ва бештар аз он пешниҳод менамояд.

Бонкҳои исломӣ аз рӯи принсипи мушорака амал карда, ба назар мерасад, ки бо шарикон ҳамкорӣ мекунанд. Дар баробари ин ҳиссаи ғайриқонунӣ дар асоси шартномаи махсус, на аз рӯи ҳаҷми сармояи гузашташуда муайян карда мешавад. Иштироки бонкҳои исломӣ дар маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ тибқи нақшаи зерин сурат мегирад: бонк сармояро таъмин мекунад ва шарик ҳама ҷизи боқимондари барои татбиқи лоиҳа ба ӯҳда мегирад. Дар навбати худ ғайриқонунӣ ва зиён мувофиқи шартномаи пешакӣ тақсим карда мешавад. Бонкҳои исломӣ инчунин ҳангоми хариди мол барои муштарӣ (шарик) вазифаи комиссиянерро иҷро мекунанд. Қариб дар ҳама намуди ғайриқонунӣ бонки исломӣ барои ба даст овардани ғайриқонунӣ талош мекунад. Истифодаи найрангҳои гуногун (ҳиёл), усули мушарак ва ғайра имкон медиҳад, ки дар ҳолати зарурӣ аз муқаррароти рибо (фоизи судхӯрӣ) канорагирӣ карда шавад.

Бонкҳои исломӣ ба мизочон пул намедиҳанд (ба истиснои маблағҳои пардохти музди меҳнат). Бонкҳо худашон барои тарҳрезӣ, мавод ва ғайра пардохт мекунанд.

Ислом ба се «гуноҳ»-и бонкдорӣ тавачҷуҳ мекунад: фоиз, номуайяни ва ноадолатии худӣ ваъзӣ, вақте ки баъзеҳо пули зиёд доранду дигарон ба он ниёз доранд.

Қоршиносон бонкҳои исломиро ба гурӯҳҳои тақсим мекунанд:

1. Бонкҳое, ки "дуқабатаи мудараба" истифода мебаранд. Дар ғайриқонунӣ худ ин бонкҳо механизми тақсими ғайриқонунӣ ва зиёнон истифода мебаранд;

2. Бонкҳое, ки хангоми ташаккули ӯҳдадориҳо аз мударобаи якқабата истифода мебаранд. Дар амалиётҳои фаъол механизмҳо ба монанди муробаҳо, салом, истисна ва иҷора истифода мешаванд;

3. Бонкҳое, ки ҳамчун агент амал мекунанд. Онҳо аз номи мизочон маблағҳоро идора мекунанд, ки барои онҳо комиссия мегиранд. Вобаста ба ҳадафҳои худ бонкҳои исломӣ ба инҳо тақсим мешаванд:

- бонкҳои тижоратӣ, ки мақсадашон ба даст овардани фоида аз хизматрасониҳои бонкӣ, ки ҳилофи қонунҳои шариат нестанд;

- бонкҳои махсусгардонидашуда (кишоварзӣ, саноатӣ ва ғ.);

- бонкҳои рушд, ки ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ нигаронида шудаанд.

Низомии бонки давлатҳои исломӣ яқсон нестанд. Дар танзими мақом ва фаъолияти бонкҳои исломӣ вижагӣҳо вучуд доранд. Барои танзими мақом ва фаъолияти бонкҳои исломӣ чанд равиш вучуд дорад:

- Монистӣ. Ин равиш ҳоси кишварҳое чун Эрон, Покистон ва Судон аст. Дар ин кишварҳо низомии бонкӣ аз рӯи принципҳои исломӣ қор мекунад. Мушарақа ва шаклҳои тағйирёфтаи он дар маблағгузориҳои лоиҳаҳо, қарздиҳии ипотека, маблағгузориҳои содироту воридот ва ғайра истифода мешаванд. Мушарақа дар Судон, як кишвари кишварзӣ, ки бонкҳои исломӣ ба деҳқонон хидмат мерасонанд, ба таври васеъ истифода мешавад. Бонкҳо деҳқонро бо техникаи хоҷагии қишлоқ, нуриҳои минералӣ ва ғайра таъмин мекунанд. Деҳқонон ба «лоиҳаи якҷоя» замин ва меҳнати мегузоранд. Фоида мувофиқи шартномаҳои басташуда тақсим карда мешавад. Ҳамин тавр, мувофиқи шартномаҳо бо бонки исломии Судон деҳқон 30 фоизи фоидаи софро мегирад ва 70 фоизи боқимондааш мутаносибан байни бонк ва деҳқон мувофиқи ҳиссагузориашон ба қорхонаи муштарак тақсим мешавад.

- Дуалистӣ. Ин равиш дар Малайзия вучуд дорад, ки дар он ҷо фаъолияти бонкҳои маъмулӣ бо қонунҳои универсалӣ ва фаъолияти бонкҳои исломӣ бо қоидаҳои қонунҳои махсуси бонкдорӣ исломӣ аз соли 1983 танзим карда мешавад.

Аз ин ҷо ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки шумораи бонкҳои исломӣ дар шароити муосир ва ҷаҳонишавии иқтисодиёт рӯз то рӯз бештар шуда истодаанд ва барои пешбурди минбаъдаи ҳаёти иқтисодии ҷомеа нақши назаррас доранд. Гузариш ба низомии иқтисодии исломӣ ва ба ин равиш фаъол намудани бонкҳои исломӣ ин аз байн бурдани бонкҳои анъанавӣ набуда, балки барои бунёди рақобат байни ин бонкҳо мебошад. Ба андешаи мо ба роҳ мондани фаъолияти бонкҳои исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта барои ҳалли мушкилоти иқтисодӣ иҷтимоӣ ҷомеа нақши қалбӣ дорад.

Ба ғайр аз ин қайд намудан ба маврид аст, ки дар замони рушди муносибатҳои бозорӣ ва ҷаҳонишавии иқтисодиёт рӯз то рӯз талабот ба бонкҳои исломӣ бештар шуда истодаанд ва бахши иқтисод ва молияи исломӣ як шохҳои мушаххаси саноати молияи ҷаҳонӣ имрӯза ба шумор меравад. Иқтисоди исломӣ дар умум ҳам бонкҳои исломӣ ва ҳам молияи исломӣ имрӯз ба мусулмонони саросари ҷаҳон хидмат мерасонад. Тибқи мушоҳидаҳо ва сарчашмаҳои интернетӣ арзиши умумии тамоми дороиҳои молиявии исломӣ дар саросари ҷаҳон беш аз 2,5 триллион доллари амрикоиро ташкил медиҳад, ки принципҳои бунёдии он ба шариати ислом асос ёфтааст.

Фаҳмиши умумии молияи исломӣ ба ақидаи асосӣ асос ёфтааст, ки пул на ҳамчун дороиҳои худ, балки ҳамчун воситаи ченкунии арзиш баррасӣ мешавад. Аз ин рӯ, пул набояд танҳо аз ҳисоби ҳуди пул ҳамчун даромад гирифта шавад, балки барои таъмини ниёзҳои аҳоли ва пешбурди ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа бо роҳҳои муфид ва самарабахш истифода карда шавад.

Фаъолияти бонкҳои исломиро ҳамчун як муассисаи қарзӣ ва молиявӣ баҳогузори намудан мумкин аст, зеро, онҳо аз гирифтани фоиз мисли бонкҳои анъанавӣ пурра даст қашидаанд ва аз принципҳои бунёдии иқтисоди исломӣ истифода мебаранд.

Инчунин онҳоро ҳамчун шакли махсуси ташкилоти тижоратии молиявӣ ба ҳисоб гирифтани мумкин аст, ки ба муштарикӣ худ хизматрасониҳои бефоидаи пешниҳод менамоянд ва инчунин принципҳои бонкдорӣ исломиро тибқи қонунҳои шариат истифода менамоянд.

Ба андешаи мо иқтисоди исломӣ як шохҳои иқтисодие мебошад, ки дар худ модели иқтисоди исломӣ, молияи исломӣ, бонкдорӣ исломӣ ва инчунин фаъолият мувофиқи принципҳои шариатро дар бар мегирад.

Ҳулоса. Аз ин нуқтаи назар ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки низомии молиявии исломӣ дар шароити тезу тунд шудани муносибатҳои бозорӣ ва ба миён омадани бўҳронҳои иқтисодӣ дорои потенциали муайяни устувор мебошад. Ба ғайр аз ин, бонкҳои исломӣ доираи васеи хизматрасониҳоро барои муштарикӣ ва мизочон пешниҳод мекунанд, ки онҳоро дар низомии бонкии

чаҳонӣ рақобатпазир мегардонад. Тамоми хизматрасониҳои низоми молиявии исломӣ дар шароити пайдоиши бӯҳронҳо устувор буда ҷомеаро аз ҳама гуна офатҳо эмин нигоҳ медорад.

Мувофиқи ақоиди олимони соҳаи иқтисоди исломӣ захираҳои молиявии исломӣ бояд ҳамеша дар гардиш қарор дошта бошанд, зеро тавассути он истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмолот ба роҳ монда мешавад. Инчунин ин захираҳо барои манфиатҳои ҷамъиятӣ, зиёд намудани маҳсулоти истеҳсолӣ, ба вучуд овардани хизматрасониҳои нав ва оқилона истифода бурдани онҳо равона карда шавад.

Литратуры

1. Алишоев Х.Х. Исламская экономическая мысль и практические аспекты её использования в постсоветском пространстве. Душанбе: «Ирфон», 2013. 276 стр.
2. Алишоев Х.Х.// Мафҳумҳои иқтисоди исломӣ дар осори мутафаккирони ислом. Паёми молия ва иқтисод. 2024 / №3 (42). Саҳ 279-286
3. Автурханов Э.М. Исламские инвестиционные модели / РУДН, 2010 - 213 с. ISBN 978-5-7307-0696-5.
4. Мухаммад Таки Усмани. Введение в исламские финансы / Мухаммад Таки Усмани – М. Исламская книга. – 2014. – 196 с. С 8-10
5. Иванов, В.В. Современные финансовые рынки: учебное пособие В.В.
6. Иванов. – М.: Проспект, 2014. – 344 с. ISBN 978-5-392-13128-0
7. Журавлев, А.Ю. Принципы функционирования исламских банков / А. Ю. Журавлев // Исламские финансы в современном мире: экономические и правовые аспекты. – М.: Спб. – 2014. – С. 54.
8. Журавлев, А.Ю. Концептуальные начала исламской экономики / А. Ю. Журавлев // Исламские финансы в современном мире: экономические и правовые аспекты. – М.: Спб. – 2015. – С. 5–37. ISBN 5-94824-219-6 (в пер.)
9. Зауддин А. Переход от процентного банковского дела к исламскому беспроцентному // БИКИ №139, 1996.
10. Музаффар А., Джерард А. Кэхилл. Основные принципы организации беспроцентного банковского дела. // Проблемы Теории и Практики, №6, 1999.

Маълумот дар бораи муаллиф

Алишоев Хуршедшоҳ Ҳасратович—и.и.и., дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳи ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, суроға: х. Борбад 48/5 734055, ш. Душанбе. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru

Сведения об авторе

Алишоев Хуршедшоҳ Ҳасратович—кандидат экономических наук, доцент, кафедры «Финансов» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана; пр. Борбад, 48/5. 734055, г. Душанбе. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru

About the author

Alishoev Khurshedshoh Hasratshoevich—c.e.s., Associate Professor of the Department of Finance at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan; Borbad Ave. 734055, Dushanbe. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru

УДК: 336

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ СИЁСАТИ МОНЕТАРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ СОҶИБИСТИҚЛОЛӢ

Сабзаева М.С.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар шароити нисбатан хуби фазои иқтисодӣ мафҳум ва мавқеи сиёсати монетарӣ ҳамчун қисми таркибии сиёсати иқтисодии давлат бемайлони рушд меёбад. Гузаронидани сиёсати монетарӣ барои ҳамкориҳои мутақобила ва самараноки сохтори бонкӣ ва субъектҳои иқтисодӣ шароити муносиб муҳайё намуда, барои ҳал намудани масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии дар назди давлат гузошташуда кӯмак мерасонад.

Пас аз ба даст овардани истиқлолияти миллии сиёсати монетарии Тоҷикистон бо тағйиротҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ гашт, алаҳусус гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва рушди пули миллии.

Мақолаи мазкур ба дастовардҳои даврони истиқлолият дар самти сиёсати монетарии давлат бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: Сиёсати монетарӣ, Бонки миллии, истиқлолияти миллии, ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, афзорҳои сиёсати пулию қарзӣ, иқтисоди миллии, иҷтимоӣ, субъектҳои иқтисодӣ.

Барои иқтибос: Сабзаева, М. С. Асосҳои назариявии сиёсати монетарии тоҷикистон дар давраи соҳибистиқлолӣ / М. С. Сабзаева // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – P. 130-136.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МОНЕТАРНОЙ ПОЛИТИКИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Сабзаева М.С.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В относительно хороших условиях экономической конъюнктуры концепция и положение монетарной политики как неотъемлемой части экономической политики государства постоянно развиваются. Реализация монетарной политики обеспечивает благоприятные условия для взаимного и эффективного сотрудничества банковской структуры и хозяйствующих субъектов, способствует решению комплекса экономических и социальных вопросов, стоящих перед государством.

После обретения национальной независимости монетарная политика Таджикистана столкнулась с серьезными изменениями, особенно с переходом к рыночной экономике и развитием национальной валюты.

Данная статья посвящена достижениям эпохи независимости в направлении денежно-кредитной политики государства.

Ключевые слова: Монетарная политика, Национальный банк, национальная независимость, безналичные расчеты, инструменты денежно-кредитной политики, национальная экономика, общество, экономические субъекты.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF MONETARY POLICY IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

Sabzaeva M.S.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. In relatively good economic conditions, the concept and position of monetary policy as an integral part of the state's economic policy are constantly evolving. The implementation of monetary policy ensures favorable conditions for mutual and effective cooperation between the banking structure and economic entities, and contributes to the resolution of a range of economic and social issues facing the state.

Since gaining national independence, Tajikistan's monetary policy has faced significant changes, particularly with the transition to a market economy and the development of the national currency.

This article is dedicated to the achievements of the independence era in the direction of the state's monetary policy.

Key words: Monetary policy, National Bank, national independence, non-cash payments, monetary policy instruments, national economy, society, economic entities.

Гузориши масъала: Сиёсати монетарии Тоҷикистон дар даври истиқлолият марҳилаи навро оғоз намуда, низоми муосири бозори, ки ба устуворӣ ва ҳамгироӣ, яъне қорӣ қардани пули миллий, таъмини устувории нархҳо ва ҳамгироӣ ба низоми бонкии ҷаҳонӣ нигаронида шудааст, ташаққул додааст. Ҳадафҳои асосӣ ин таъсиси низоми пардохти миллий, таҷдиди сохтори бонкҳо ва тақвияти танзими Бонки миллии Тоҷикистон барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ буданд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таъи солҳои охир дар самти сиёсати монетарӣ аз тарафи олимони ватанӣ, алаҳхусус Алиҷонова С.А ва Муртазоқулова М.Р оид ба механизмҳои сиёсати пули қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври истиқлолият таҳқиқотҳои зиёд гузаронида шудааст.

Мақсади мақола. Дар шароити даври гузариш таҳияи сиёсати монетарӣ муҳим аст, зеро аз қабули он на танҳо миқёс ва нишондиҳандаҳои сифатии рушди бозори молиявӣ, балки суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, алаҳхусус рушди баҳши истеҳсолии соҳаи иқтисодиёт вобаста аст. Дар ин замина, дар шароити ҳозира асоси назариявии таҳияи сиёсати монетарӣ ва хусусиятҳои таъбиқи он аҳамияти муҳим дорад.

Муҳтавои асосии мавод. Сиёсати монетарӣ, ки дар марҳалаи кунунии ҳаёти иқтисодӣ ташаққул ёфтааст, ҳамчун омил ба эътидол овардани вазъи иқтисодии ҷумҳури аҳамияти бузург пайдо қарда, ҷузъи таркибии сиёсати давлатӣ мегардад ва дар низоми идоракунии макроиқтисодӣ ва таъмини рушди иқтисодиёти миллий, алаҳхусус дар шароити муосир, ки раванди ҷаҳонишавӣ ба баҳшҳои гуногуни иқтисодиёт, аз ҷумла ба баҳши молиявӣ таъсир расонидааст, мавқеи маҳсусро ишғол менамояд.

Асосгузори мактабҳои асосии тафаккур дар мавзӯи сиёсати монетарӣ ғояҳои гуногун доранд, ва моҳияти онро ба таври гуногун баррасӣ менамояд.

Ба қавли монетаристон (М.Фридман ва А. Шварц) механизми бозор худтанзимкунанда буда, ба сиёсати пули қарзии дарозмуддат ва пешгӯишаванда таъи менамояд ва ба даҳлати аз ҳад зиёди давлат муҳолиф аст. Ҳаҷми пули дар муомилот буда омил асосии муайянкунандаи сатҳи таваррум ва фаволнокии иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Бинобарин, давлат бояд танҳо ба назорати ҳаҷми пул, ки мутаносибан бо рушди иқтисодиёти воқеӣ афзоиш ёфта, барои пешгирӣ аз таваррум ва инчунин роҳ надодан ба дефисити пул равона мегардад, даҳлат намоад.

Ба ақидаи кейсианистҳо (Ҷон Мейнард Кейнс) бошад бозорҳо на ҳамеша худтанзимкунанда мебошанд, яъне механизми бозор на ҳама вақт шуғли пурра ва устуворро таъмин қарда метавонад. Бинобарин, даҳлати давлат, алаҳхусус дар даври бўҳрон зарур аст, яъне ҳангоми паст шудани сатҳи иқтисодиёт, ҳукумат бояд тавассути хароҷоти давлатӣ ва сиёсати пулӣ талаботи аҳолиро қонеъ намоад, ҷойҳои қорӣ ташкил намоад, истеҳсолотро афзоиш диҳад ва ба ин восита аз бўҳрон барояд.

Кейнс таҳлилро аз мувозинати дарозмуддат ба тағйирёбии қутоҳмуддат иваз қард.

Моҳияти сиёсати муосири пули қарзӣ (ҳадафгузори таваррум) дар он аст, ки бонкҳои марказӣ сатҳи ҳадафҳои таваррумро (2-4%) муқаррар менамоянд, мақсади он устувории максималии нархҳо, устувории аъсор, дастгирии рушди иқтисодӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда аз афзорҳои зерин: меёрҳои асосӣ, талаботҳои захиравӣ, амалиёти бозори озод (харидаи фуруши вомбаргҳои давлатӣ) истифода мегардад.

Воситаҳои умумӣ (новобаста аз мактабҳои иқтисодӣ) Бонки марказӣ ба бонкҳои тичоратӣ бо меёри фоида қарз пешниҳод менамояд, он ба арзиши қарзҳо таъсир мерасонад. Инчунин, аз тарафи бонкҳои тичоратӣ иҷрои талаботҳои захиравӣ ҳатмӣ мебошад, яъне тибқи муқаррароти Бонки миллий ҳиссаи муайяни пасандозҳои аҳоли дар бонки марказӣ нигоҳ дошта мешаванд ва амалиёт дар бозори қушод, яъне харидаи фуруши қоғазҳои қиматнок барои тағйир додани ҳаҷми пул амалӣ қарда мешавад.

Ҳамин тариқ, иқтисоддонҳо дар бораи дараҷаи даҳлат ва ҳадафҳои мушаххас назари муҳталиф доранд, аммо бо он розӣ ҳастанд, ки идоракунии низоми пулӣ аз ҷониби бонки марказӣ барои суботи иқтисодӣ муҳим аст.

Ба қавли Муртазоқулова М.Р ...”Дар шароити иқтисодиёти даври гузариш, бешубҳа, аҳамияти соҳаи пулиро дар танзими равандҳои иқтисодӣ инқор қардан имконнопазир аст, лекин муносибати соддақардашуда, механикӣ ва яктарафа низ қобили қабул нест. Азбаски камбудҳои бозор на танҳо дар иқтисодиёти даври гузариш, балки дар кишварҳои муносибатҳои бозорӣ инкишофёфта низ бо омилҳои зиёд муайян қарда мешаванд, бинобарин, моделҳои муосири сиёсати пули қарзӣ ҳам ба ғояҳои кейнсӣ ва ҳам ба монетаристӣ асос ёфтаанд” [6].

Э.Ч. Долан қайд мекунад, ки ...«мафхуми сиёсати пулию қарзӣ ин ҳамаи амалҳои ҳукуматро, ки ба ҳаҷми пулҳои дар муомилот буда таъсир мерасонад, яъне маҷмӯи чораҳои таъсиррасонии танзимкунанда, ки ба тағйир додани ҳаҷми пул дар муомилот равона карда шуда, ҳадафи он таъсири бевосита расонидан ба пардохтпазирии низоми бонкӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, дар бар мегирад» [4].

Муҳаққиқи тоҷик С. А. Алиҷонова мафхуми сиёсати пулию қарзиро чунин шарҳ медиҳад: ...«Ба таври кӯтоҳ сиёсати пулию қарзӣ ҳамчун маҷмӯи тадбирҳои танзими муомилоти пул қабул карда мешавад ва ба маънои васеъ сиёсати пулию қарзӣ дорои самтҳои мушаххаси мақсаднок мебошад, ки бо ёрии афзорҳои он, ки маъмулан аз танзими меъёрҳои захираҳои ҳатмӣ, меъёрҳои ҳисобии фоиз, амалиётҳои Бонки миллии Тоҷикистон дар бозори қушод иборатанд, муайян карда мешаванд» [2].

М.Фридман қайд намуд, ки «...сиёсати пулию қарзӣ бояд танҳо ба пешгирии таваррум нигаронида шавад. Инчунин, сиёсати пулию қарзӣ бояд рушди тадриҷан устувори ҳаҷми пулро ба андозаи 3-5% («қоидаи пулӣ»), суботи меъёри фоизӣ, шуғлнокии зиёд, рушди иқтисодӣ, суботи бозори асъор ва молиявӣ, ихтисор намудани хароҷоти давлатиро таъмин намояд» [9].

Дар ҳақиқат сиёсати монетарӣ (сиёсати пулию қарзӣ) чараёни танзим намудан ва идоракунии пешниҳоди ҳаҷми пулро дар иқтисодиёт, сатҳи пардохтпазирии сохтори бонкӣ, меъёри фоизҳои қутоҳмуддати бозори байнибонкиро тавассути истифодабарии афзорҳои сиёсати пулӣ-қарзӣ, ки бештар барои ба даст овардани суботи нарх ва кӯмак расонидан ба рушди иқтисодиёти воқеӣ равона карда шудааст, дар бар мегирад.

Пас аз ба даст овардани истиқлолияти миллии сиёсати монетарии Тоҷикистон бо тағйиротҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ гашт, алаҳхусус гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва рушди пули миллий.

Сиёсати пулии Тоҷикистон аз замони истиқлолият (бо истифода аз пули Шӯравӣ ва Русия) то ҳорӣ шудани пули миллий-сомонӣ таҳаввул ёфтааст.

Бояд қайд намуд, ки 8-уми январӣ соли 1994 пас аз муомила шудани рубли нави русӣ пасандозҳои бонкии аҳоли ба маблағи 126 миллион рубли тоҷикӣ дар суратҳисобҳои махсуси бонкӣ масдуд ва ба ваучерҳои хусусигардонӣ иваз карда шуданд. Маблағи пасандозҳои бонкҳои қорхонаҳои давлатӣ ба ҳисоби 1200:1, пасандозҳои қарзии онҳо бошад, ба андозаи 1000:1 ба маблағи мусоидтар гузаронда шуд. Ин қурби асъор барои бақияи пасандозҳои бонкии қорхона (1200:1) аз он сабаб интиҳоб шудааст, ки роҳбарият кӯшиш мекард, ки барои баъзе пасандозҳои хонаводаҳо шарти имтиёзнок фароҳам оварда, қурби миёнаи асъорро дар сатҳи 1000:1 нигоҳ дорад. Ба баъзе фондҳои моддии қорхонаҳо (масалан, захираҳои молӣ ва фондҳои асосӣ) иҷозат дода шуд, ки ба андозаи 100:1, яъне фоизи мусоидтар аз нав баҳо дода шавад. Доронҳои бонкҳои тичоратӣ аз рӯйи меъёри 1000:1, дар ҳоле ки тамоми уҳдадорҳои онҳо дар назди баҳши хоҷагӣ бо меъёри 1200:1 қарор доштанд, баргardonида шуданд. Бонкҳои, ки то соли 1994 бақияи пасандозҳои назарраси аҳоли доштанд, ҳангоми азнавбаҳодиҳӣ зарари қалон диданд, зеро ин пасандозҳо бо қурби баланд, яъне мубодилаи 100:1 қарор доштанд. Пас аз муомила шудани пули нави миллий (рубл тоҷикӣ) тайи чанд муддат пардохти онҳо тавассути суратҳисобҳои бонкӣ мушқил буд. Дар ин давра Бонки миллии Тоҷикистон ҷиҳати пардохтпазирии бонкҳои тичоратӣ аз ҳисоби маблағҳои мутамарказ қарз пешниҳод намуд. Бо мурури замон, бонкҳои тичоратӣ пардохтпазир шуда, иқтисодиётро фаъолон дастгирӣ намуданд, ки ин яке аз омилҳои суғиш шудани хоҳиши истеҳсолот ва оғози рушди иқтисодӣ дар соли 1997 буд. Баъди муомилоти рубл тоҷикӣ заминаи сиёсати мустақили пулию қарзӣ дар кишвар гузошта шуд. Рубл тоҷикӣ беш аз панҷ сол дар муомилот қарор дошт ва дар қиёс бо пули дигар кишварҳои ИДМ мавқеи устуворро нигоҳ дошт.

Барои ноил шудан ба сатҳи мўътадили таваррум, қобилияти харидории пули миллий ва таъмини устувории он, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати қатъии пулию қарзии макроиқтисодиро пеш гирифт, ки дар Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 ноябри соли 1995 "Дар бораи самтҳои асосии сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1995-1996" инъикос ёфтааст. Ин сиёсат бо барномаи устуворсозии молиявии Ҳазинаи Байналмилалӣ Асъор зич ҳамроҳанг карда шуд. Дар ин робита, қайд кардан бамаврид аст, ки сиёсати пулию қарзии татбиқшуда аз ҷониби Бонки Миллӣ аз тарафи олимони ватанӣ: Н.К. Қаюмов, Х. Умаров, Р.К. Раҳимов, А. Абдуғаффоров, Т. Ризоқулов, В. Бобоев ва дигарон шадидан интиқод карда шуд (5).

Дар солҳои 1998-2000 ва давраҳои баъдӣ, Ҳукумат ва Бонки миллии сиёсати пулию қарзии қатъӣ, ҳамроҳангшуда ва бо Ҳазинаи Байналмилалӣ Асъор мувофиқшударо идома доданд, ки ба

танзими таваррум тавассути идоракунии пешниҳоди пул ва маҳдуд кардани талабот нигаронида шудааст.

Ногуфта намонад, ки сиёсати пулию қарзии Тоҷикистон дар давраҳои истиклолият ду марҳилаи асосиро паси сар кардааст. Марҳилаи аввал солҳои 1995-2000, давраи ба муомилот баровардани рубли тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Дар марҳилаи мазкур рубли тоҷикӣ дар баробари рубли русӣ дар муомилот қарор дошт.

Дар робита ба зарурати анҷоми ташаққули давлатдории Тоҷикистон зарурати муомилоти пули милли ба миён омад, ки рамзи моҳияти миллии халқи тоҷик буд. Аз ин рӯ, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои амалӣ намудани Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми октябри соли 2000 таҳти № 415 «Дар бораи ба муомилот баровардани пули миллии сомонӣ» аз 30-уми октябри соли 2000 ислоҳоти пулӣ гузаронида шуда, пули нави миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муомилот бароварда шуд. Қурби рубли тоҷикӣ 1000 рубл ба 1 сомони (1000:1) ташкил дод, нархи тамоми молҳои саноатӣ, озуқаворӣ ва дигар молҳо 1000 маротиба арзон шуд, яъне аз ислоҳоти асбоб ба аҳолии ҷумҳурӣ осеб нарасид. Ин дуҷумин ислоҳоти пулӣ дар ҷумҳурӣ буд, ки барои таъбиқи он тамоми чораҳо андешида шуданд, ки мардуми Тоҷикистон дар натиҷа ба муомилот баровардани пули нави милли ба ягон зарари молиявӣ дучор нашаванд. Барои иваз кардани пулҳои кӯҳна ба пулҳои нав ба муддати 5 моҳ муҳлат муқаррар карда шуд. Рубли тоҷикӣ дар муомилот дар баробари воҳиди пулии нав, яъне пули сомонӣ то 1-уми апрели соли 2001 дар муомилот қарор дошт.

Барои қабул намудани пулҳои кӯҳна, яъне рубли тоҷикӣ дар филиалҳои бонки давлатии амонатгузории «Амонатбанк» БДА ситод ва комиссияи қорӣ созмон дода шуда, ҳаммарӯза пулҳои аҳоли қабул карда шуда, инчунин дар ҷойҳои серодами аҳоли, алаҳусус бозорҳо ҷиҳати эътимод қардан ба давлат ва бонкҳо қорҳои ғайриқарорӣ гузаронида мешуд, то ин ки аҳоли рӯҳбаланд шуда, бо боварии қомил пулҳои ҳудудӣ дар бонкҳо супоранд ва ба ивази он пулҳои нави сомонӣ гиранд.

Дар натиҷа аз 30 октябри соли 2000 то 1 апрели соли 2001 ҳамаи шаҳрвандони ҷумҳурӣ рубли ҳудудӣ пурра ба воҳиди нави пул – сомонӣ иваз қарданд.

Бо мақсади тақмил додани сохтори низоми пулии ҷумҳурӣ ва дар ин замина таъмини эътимоду устувории он бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 августи соли 2001 тангаҳои филизӣ бо арзишҳои 1, 3, 5 сомонӣ ва 5, 10, 20, 25, 50 сомонӣ ва Бонки миллии Тоҷикистон барориши 25, 50 дирам аз 3 сентябри соли 2001 ба муомилот бароварда шуданд.

Инчунин, муқаррар карда шуд, ки пулҳои қоғазии 1, 5 сомонӣ ва 5, 20, 50 дирам, ки ҳоло дар муомилот будаанд, дар баробари тангаҳои филизӣ истифода мешаванд.

Бояд таъкид дод, ки пули нави милли дорои аҳамияти бузурги фарҳангӣ буда, рамзи анъанаҳои қадимии фарҳангии мардуми тоҷик аст. Дар пулҳои нав акси шахсиятҳои намоёни фарҳанг, сиёсат, илм ва ҷаҳоншиносии маъруфи таърихӣ фарҳангӣ ҷой дода шудаанд.

Ба муомилот баровардани пули миллии сомонӣ, ки ба рушди иқтисод ва дигаргуниҳои мусбат дар ҳаёти ҷумҳурӣ таъсир расонд, дар назди низоми бонкӣ вазифаҳои нав гузошт. Бонки миллии Тоҷикистон ва тамоми низоми бонкӣ кишвар ҷузъи низоми байналмилалӣ бонкӣ гардиданд.

Пули милли – сомонӣ, ки дар минтақаи муомилот нуфузи қавӣ дорад ба рамзи шоидаи Тоҷикистони соҳибистиклол табдил ёфта, ҳамчун василаи бозэтимоди танзими иқтисодӣ рӯ ба инкишофи кишвар хизмат мекунад.

Соли 2004 бо мақсади рушди низоми пулӣ дар Тоҷикистон аввалин тангаҳои хотиравӣ ба муомилот бароварда шуданд.

Дар маҷмӯъ, сиёсати пулию қарзии Тоҷикистон дар солҳои истиклолият барои ба эътидол овардани иқтисод ва мустақкам намудани қурби пули милли нигаронида шуда буд.

Инчунин, бояд қайд кард, ки дар кишвар сиёсати тадриҷан қарзҳои ҷамъӣ қарзӣ беруна дар робита ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) амалӣ менамояд. Агар соли 1999 қарзӣ беруна ба 1 миллиард 280 миллион доллари ИМА ё 98,5% ММД баробар бошад, пас 1 январи соли 2005 бевосита қарзӣ миллии давлат ба 683 миллион доллар баробар шуд, ки 32,0 фоизи ММД ташкил додааст.

Бояд қайд намуд, ки самти асосии ба эътидол овардани қурби пули милли мубориза бо таваррум, рушди низоми бонкӣ ва идоракунии пардохтпазирӣ маҳсуб меёбад. Таҳқиқот дар ин самт ҷанбаҳои муҳталифро, аз қабили таъсири сиёсати монетарӣ ба рушди иқтисодӣ, нақши Бонки миллии ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои гузошташуда ва ҳалли мушкилотҳои мавҷударо дар бар мегирад.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 декабри соли 2022 қайд мекунад, ки «...дар соҳаи

сиёсати пулию қарзӣ нигоҳ доштани устувории қурбӣ асёр, баланд бардоштани қобилияти пардохтпазирии низоми бонкӣ, дар сатҳи пешбинишуда нигоҳ доштани сатҳи таваррум ва таъмини фаъолияти самараноки низоми пардохт вазифаҳои муҳим боқӣ мемонанд».

Бонки миллӣ ҳамчун бонки марказӣ дар ҷаҳорҷубаи ваколатҳои дар қонунгузориҳои ҷорӣ пешбинишуда барои таҳия ва дар амал татбиқ намудани сиёсати пулӣ-қарзӣ ҷавобгар аст. Мувофиқи моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» мақсади асосии Бонки миллии Тоҷикистон ба даст овардан ва нигоҳ доштани сатҳи устувории дарозмуддат ва дохилии нарх дар доираи ваколатҳояш маҳсуб меёбад. Вазифаи сиёсати пулию қарзӣ беш аз ҳама дар ба даст овардани ҳамин мақсад амалӣ мегардад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки бонкҳои марказӣ, яъне бонкҳои миллии бисёр давлатҳои мутаррақӣ ва давлатҳои рӯ ба таррақӣ чунин мақсади нигоҳдории ҳаҷми босубботи нархро дунболагирӣ менамоянд ва сиёсати худро дар мадди аввал барои ба даст овардани ҳамин мақсад равона менамоянд.

Ба мақсад муваффақ шудани Бонки Миллии Тоҷикистон ба муҳайё намудани устувории бонизоми бонкӣ, сатҳи дарозмуддати иқтисодӣ воқеӣ ва инчунин рушди некуаҳволии кишвар мусоидат менамояд.

Дар айни замон механизми сиёсати пулию қарзии Бонки миллии Тоҷикистон дар низоми монетарӣ асос ёфта, мақсади ниҳоии он устувории ҳаҷми нарх мебошад, ки ба воситаи танзими пешниҳоди пул ва пулҳои захиравӣ ба сифати мақсадҳои амалиётӣ баромад менамоянд.

Дар доираи ин ҳадафи амалиётӣ Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади таъмини устувории нишондиҳандаҳои пулию қарзӣ ва сатҳи нархҳо ҳамасола нақшаи афзоиши нишондиҳандаи микдорӣ – сатҳи пулҳои захиравиро муқаррар менамояд. Дар баъзе мавридҳо, масалан, дар мавриди таъсири зарбаҳои беруна ба дараҷаи нишондиҳандаҳои микдорӣ тағйироти дахлдор дохил карда мешавад.

Ислоҳоти иқтисодие, ки тайи 10-15 соли охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал бароварда шуд, ба рушди устувори иқтисодӣ миллӣ, паст шудани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат намуд. Рушди иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз ҳисоби тавсеаи соҳаи хизматрасонӣ, рушди саноат ва воридшавии маблағҳои интиқолии муҳоҷирони меҳнатӣ сураат мегирифт. Маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар дар соли 2000 тақрибан 1,8 миллиард сомонӣ буда, пас аз он дар тӯли солҳо афзоиш ёфтааст ва то соли 2023 ба 130,8 миллиард сомонӣ расид. Сатҳи таваррум бошад 61 фоизро ташкил дода буд. Маҷмуи маҳсулоти дохилии воқеӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 2021 8 фоиз афзуд. Татбиқи бомуваффақияти сиёсати пулию қарзӣ, инчунин сиёсати таҳкими қурбӣ асёр ба паст шудани сатҳи таваррум мусоидат намуд. Масалан, сатҳи таваррум дар бозори молҳои истеъмолӣ 4,2 фоизро ташкил дод. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2020 муяссар шуд, ки профисити ҳисоби ҷориро нигоҳ дорад; масалан, соли 2022 профисит 15,6 фоизи ММД-ро ташкил дод.

Маҷмуи маҳсулоти дохилии Тоҷикистон дар соли 2024 бошад дар ҳаҷми 8,4% афзоиш ёфта, ба 153,4 миллиард сомонӣ расид. Ин аз ҳисоби афзоиши саноат (+20%), кишоварзӣ (+10,6%) ва хизматрасонии пулакӣ (+13%) имконпазир гардид [1].

Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади иҷрои вазифаҳои худ ва ноил шудан ба ҳадафи асосӣ, яъне устувории нархҳо бо истифода аз воситаҳои сиёсати пулию қарзӣ, иҷрои ҳадафи амалиётиро пайваستا назорат намуда, пардохтпазирии низоми бонкиро танзим менамояд.

Бояд таъкид кард, ки қарорҳои қабулшуда ва эълоншуда оид ба тағйироти калидии сиёсати пулию қарзӣ талаб мекунанд, ки гузаронидани амалиёти дахлдор тавассути фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ ба вазъи баҳши молиявӣ ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ таъсир расонад.

Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти худ, аз ҷумла барои ноил шудан ба ҳадафи асосӣ, яъне нигоҳ доштани сатҳи паст ва мӯътадили нархҳо, дар асоси таҷрибаи бомуваффақияти ҷаҳонӣ, механизмҳои муосир ташаққул ва татбиқи низоми пулию қарзиро ҷорӣ менамояд **(9)**.

Дар ин самт Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади таҳияи ислоҳоти институтсионалӣ ҷиҳати гузаштан ба речаи ҳадафгирӣ таваррум тадбирҳои заруриро меандешад, аз ҷумла:

- таҳкими воситаҳо ва баланд бардоштани самаранокии онҳо, пеш аз ҳама бо мақсади таъсир расонидан ба меъёрҳои фоизии кутохмуддат дар бозори байнибонкӣ ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ;

- васеъ намудани иқтидори пешгӯии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, дар ин замина қабули қарорҳои муассир дар соҳаи сиёсати пулию қарзӣ;

-таҳия ва татбиқи стратегияи коммуникатсионӣ чиҳати таъмини шаффофияти фаъолияти иттилоотӣ;

- таҳкими асосҳои мустақилияти институтсионалӣ, молиявӣ ва амалиётӣ.

Ҳамин тариқ, Бонки миллии Тоҷикистон тавассути татбиқи сиёсати самарабахши пулиро қарзӣ дар фаъолияти устувори низоми молиявӣ, нигоҳ доштани қобилияти харидории пули миллий, баланд бардоштани эътимод ба он, афзоиши даромади воқеии шаҳрвандон ва ҳаҷми маблағгузорӣ ба иқтисодиёти кишвар саҳми бевосита мегузорад.

Фаъолият намудан дар шароити иқтисоди бозорӣ дар назди бонкҳо оид ба назорат, танзими низоми пулиро қарзӣ ва ташкили муомилоти пулӣ масъулияти зиёдеро мегузорад ва иртиботан бо ин бонкҳо бояд чиҳати таъмини воситаҳои устувори пули миллий, болоравии иқтисодиёти миллии кишвар, пешгирӣ кардани болоравии сатҳи таваррум ва беҳтар шудани сатҳи зиндагии мардум мусоидат намоянд [7].

Ташкили низоми самараноки ҳисоббаробаркунӣ, аз он ҷумла нақдӣ ва ғайринақдӣ яке аз вазифаҳои таъхирнопазири ташкилотҳои қарзӣ махсуб ёфта, сифати баланди он на танҳо аз фаъолияти муваффақи корхонаҳо ва ташкилотҳо, балки аз натиҷаҳои фаъолияти ҳуди бонк низ вобаста аст [8].

Бояд қайд кард, ки Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ», ки 22 июни соли 2023 ба имзо расид, ба рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар мамлакат такони ҷиддӣ бахшид. Аз 1 августи соли 2023 пардохти андозҳо, боҷҳои давлатӣ, барои додани иҷозат ва иҷозатнома, пардохтҳои дигари ҳатмӣ ба буҷет, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасонии тиббӣ, хизматрасонии коммуналӣ, намудҳои дигари хизматрасонии давлатӣ, инчунин қабули маблағҳо аз ҷониби вазорату идораҳо ва ташкилотҳои давлатӣ тариқи ғайринақдӣ амалӣ гардида истодаанд. Дар баробари ин, Бонки миллии Тоҷикистон, ташкилотҳои қарзии молиявии ҷумҳурӣ инфрасохтори зарурии қабули пардохтҳои ғайринақдиро омода намуда, амнияти пардохтҳо ва имконияти ба таври ғайринақдӣ пардохт намудани хизматрасониҳои давлатиро дар тамоми манотиқи мамлакат таъмин намуда истодаанд.

Густариши низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, яке аз омилҳои рушди босуботи иқтисодиёти миллий ва низоми молиявии мамлакат махсуб ёфта, барои таъмини шаффофияти амалиётҳои молиявӣ, ғайр гардонидани буҷети давлат, пешгирии омилҳои коррупсионӣ ва коҳиши таъсири омилҳои инсонӣ нақши бениҳоят муҳим дорад.

Саҳми Президенти Тоҷикистон, асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар баробари дигар корнамоиву ҷонфидоӣҳо дар арсаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангии кишвар, дар роҳи бунёд ва таҳкими низоми бонкии мамлакат низ ниҳоят муҳим мебошад, зеро Сарвари давлати тоҷикон аз рӯзҳои аввали ба мақоми роҳбари кишвар интиҳоб шуданаш бо дарки амиқи муҳим будани соҳаи мазкур ба масъалаи сиёсати мустақили пулиро қарзӣ ва ташкили низоми миллии бонкдорӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир мекард.

Низоми бонкии мамлакат ҷавобан ба ғамхориву дастгирии ҳамаҷонибаи Пешвои миллат дар навбати худ кӯшиш мекард, ки ба низоми байналмилалӣ бонкӣ шомил гардида, навгониҳои олами бонкдорӣ ҷаҳонро дар фаъолияти худ ҷорӣ намояд ва ҳамқадами давру замон бошад.

Ба меъёрҳои байналмилалӣ ҳисобдорӣ гузаштани Бонки миллии Тоҷикистон ва низоми бонкии мамлакат ҳамкориҳои онро бо низоми бонкии ҷаҳонӣ боз ҳам қавитар гардонид.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар дохили ҳар як кишвари мутараққӣ хариду фурӯши мол бо асъори миллии ҳамон кишвар амалӣ карда мешавад, ки ин ба сиёсати монетарӣ ва таъмини устувори он таъсири мусбӣ мерасонад.

Чуноне ки аз суханони Президенти кишвар, пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон бармеояд: “Имрӯз фурсате расидааст, ки ба қадри яке аз рамзҳои давлатдорӣ - пули миллий бирасем, ифтихор намоем ва ба он эҳтиром гузорем”.

Дар маҷмӯъ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, ҷаноби олий дар бунёди сиёсати мустақили пулиро қарзӣ ва таҳкими низоми бонкдорӣ миллий нақши мондагӯр дорад ва пули миллии сомонӣ, ки бо ибтикори бевоситаи ӯ дар муомилот ҷорӣ гардид, имрӯз на танҳо воситаи муомилот, балки рукни муҳими давлатдорӣ миллий ва мояи эҳтирому ифтихор мебошад. Нидои ҳуди Пешвои миллат, ки «Эҳтироми пули миллий, эҳтироми миллат аст!», бозгӯӣ ин ҳақиқат мебошад.

Самтҳои асосии таваҷҷӯҳ тақвияти низоми мустақили пулӣ, таҳияи принципҳои бозорӣ дар соҳаи бонкдорӣ, татбиқи стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирӣ ва баровардани тангаҳо ва

истифодаи пули миллӣ ҳамаҷун рамзи соҳибхотиёри мебошанд, ки бо мурури замон боиси устуворӣ ва тақвияти он гардид.

Дар интиҳо бояд қайд намуд, ки системаи бонкӣ барои ҳалли мушкилоти қорӣ ва стратегӣ барои таъмини рушди иқтисодӣ, танзими таваррум ва танзими тавозуни пардохтҳо истифода бурда мешаванд. Бо назардошти алоқаи мавҷудаи байни сиёсати пулӣ ва қарзии давлат Ҳукумат танзими монетарии иқтисодиётро анҷом медиҳад.

Азбаски низоми самараноки бонкӣ шартӣ асосии рушди босуръати иқтисодӣ мебошад, мутахассисони низоми бонкиро зарур аст, ки захираҳои молиявиро мутамарказ намуда, онҳоро ба маблағгузориҳои бахшҳои воқеии иқтисодиёт равона созанд, махсусан ба рушди маблағгузориҳои хурд дар деҳот, инчунин дар ноҳияҳои дурдасти қӯҳистон диққат диҳад [3].

Барои пешбурди сиёсати монетарӣ зарур аст, ки робитаи байни афзорҳои сиёсати монетарӣ, ки аз тарафи ҳукумати кишвар истифода бурда мешавад ва мақсади он рушди иқтисодӣ, таваррум ва тавозуни пардохт махсуб меёбад, барқарор карда шавад. Аксар вақт, ба ҷойи барқарор кардани робитаи мустақим байни афзорҳо ва ҳадафҳо, ҳадафи фосилавӣ, ба монанди пул ё қарз баррасӣ карда мешавад. Истифодаи ҳадафи фосилавӣ имкон медиҳад, ки раванди думарҳилагӣ амалӣ карда шавад, ки дар рафти он диққати махсус ба муайян намудани андозаи ҳаҷми пул ва истифодаи афзорҳои сиёсати пулиро қарзӣ диққати махсус дода мешавад, то ки агрегатҳои пулӣ аз ин андоза зиёд нашаванд.

Ҳамин тариқ, дар низоми бонкӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои байнибонкӣ ислохотро идома дода, донишу малака ва талошҳои худро ҷиҳати ҷалби сармояи хориҷӣ ва қоғиш додани сатҳи кунунии ҳаҷми фоидаҳои бонкҳо равона кардан лозим аст.

Инчунин, бозори қоғазҳои қиматнок ва бозори фӯруши дубораи онҳо, ки фишанги асосии афзоиши захираҳои молиявии сармоягузориҳои ватанӣ махсуб меёбад, рушд додан муҳим аст.

Бо баланд бардоштани қудрати истеҳсолоти ватанӣ ва рушди соҳаҳои хоҷагии халқ бозори дохилиро бо маҳсулоти худии аз ҷиҳати экологӣ тоза таъмин намуда, ҳаҷми маҳсулоти воридивазкунандаро ба ҳадди ақал расонем, ки ин яке аз тадбирҳои беҳтарини таъмини устувории пули миллӣ, дар маҷмӯъ сиёсати монетарӣ хоҳад буд.

Адабиёт

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024 с.
2. Алиджанова С.А. Механизмы реализации денежно-кредитной политики в обеспечении макроэкономической стабилизации (на примере переходной экономики Республики Таджикистан): автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.01 / Алиджанова С.А. - Худжанд, 2014. - С.
3. Белоглазова, Г.Н., «Пул, кредит, бонкҳо». Москва, 2004, с. 409.
4. Долан Э. Дж. Макроэкономика. пер. с англ. - СПб.: Санкт-Петербург оркестр, Литера плюс, 1994. - С. 205-208.
5. Қаюмов Н.К. Еще раз о необходимости ускорения темпов экономического роста // Экономика Таджикистана: стратегия развития. –Душанбе, 2006. № 2.
6. Муртазокулов М.Р. «Основные постулаты экономической мысли о денежно-кредитном регулировании экономики». Источник: cyberleninka.ru.
7. Сабзаева М.С. Бонк ва бонкдор», Васоити таълимӣ, Душанбе, “Матбуот”- 2019.
8. Сабзаева М.С. Баҳисобири муҳосибӣ дар бонкҳо», Васоити таълимӣ, ҚВД “Матбаа”- 2024.
9. Фридман М. Monetary History of the United States / М. Friedman, А. J. Schwartz // Princeton, 2007. – 880 стр.

Маълумот дар бораи муаллиф

Сабзаева Мавзуна Саидкуловна-н.и.и., дотсенти кафедраи баҳисобири муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/1. Телефон: 008-44-55-18.

Сведения об авторе

Сабзаева Мавзуна Саидкуловна-к.э.н., доцент кафедри бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/1.

About the author

Sabzaeva Mavzuna Saidkulovna-PhD in Economics, Associate Professor at the Accounting Department of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/1 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan.

УДК: 330.117 (658.514)

МОЛИЯИ ХОЧАГИҲОИ ХОНАВОДАГӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Саидов Р.Н.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола мавқеи иқтисодчиён оид ба технологияҳои рақамӣ – инноватсионӣ омӯхта шуда, вижагиҳо ва афзалиятҳои молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ муайян гардидаанд. Равишҳои рақамии дар ғайри молиявии хонаводаҳо ҷоришуда арзёбӣ гардида, ҷиҳатҳои мусбии онҳо баррасӣ карда шудааст. Ба муаллиф муяссар гардидааст, то маҳсули молияи рақамӣ, таркиби он, инчунин оқибатҳои истифодаи онҳоро муайяну ошкор намояд. Дар тақвия ба санадҳои меъёрий – ҳуқуқии рақамикунонӣ, имкониятҳои рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ мушаххас карда шудааст. Дар асоси таҳлилу арзёбии рақамҳои омории технологияҳои молияи рақамӣ, миқдори нокифояи онҳо аз мавқеи рушди молияи рақамии хоҷагиҳои хонаводагӣ маълум карда шудааст.

Калидвожаҳо: молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ, иқтисоди рақамӣ, технологияҳои молиявӣ, онлайн – бонк, тичорати электронӣ, инноватсия, POS-терминал, банкомат, ҳамёнҳои электронӣ.

Барои иқтибос: Саидов, Р. Н. Молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ / Р. Н. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 137-142.

ФИНАНСОВ ДОМАШНЕГО ХОЗЯЙСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Саидов Р.Н.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

В статье исследуется позиция экономистов в отношении цифровых инновационных технологий, определяются особенности и преимущества финансов домохозяйств в условиях цифровой экономики. Оцениваются цифровые подходы, внедряемые в финансовую деятельность домохозяйств, и обсуждаются их положительные аспекты. Автору удалось выявить и раскрыть продукт цифрового финансирования, его состав, а также последствия его использования. На основе нормативно-правовых документов цифровизации определены возможности развития финансов домохозяйств. На основе анализа и оценки статистических данных цифровых финансовых технологий, выявлен их недостаточный объем с точки зрения развития цифрового финанса домохозяйств.

Ключевые слова: финансов домохозяйств, цифровая экономика, финансовые технологии, онлайн-банкинг, электронная коммерция, инновации, POS-терминал, банкомат, электронные кошельки.

HOUSEHOLD FINANCES IN THE DIGITAL ECONOMY

Saidov R.N.

Tajik State University of Finance and Economics

Аннотация. This article examines economists' views on digital innovation technologies and identifies the characteristics and advantages of household finances in the digital economy. Digital approaches being implemented in household finance are assessed and their positive aspects are discussed. The author identifies and explains the product of digital finance, its composition, and the implications of its use. Based on digital regulatory documents, opportunities for developing household finances are identified. An analysis and evaluation of statistical data on digital financial technologies reveals their insufficient scope for the development of digital household finances.

Key words: household finances, digital economy, financial technologies, online banking, e-commerce, innovation, POS-terminal, ATM, e-wallets.

Гузориши масъала. Дар шароити рақамикунонии иқтисоди миллий, аз ҷумла, бахши молиявии кишвар, барои хоҷагиҳои хонаводагӣ зарурати воқеии истифодаи технологияҳои молияи рақамӣ пеш меояд. Бо истифода аз имкониятҳои рақамӣ пеш бурдани ғайри молиявии хонаводаҳо, аз пешрафт ва рушди онҳо шаҳодат медиҳад. Аз тариқи ғайри ва бо сарфаи ками вақт иҷро намудани амалиётҳои қабул ва интиқоли воситаҳои пулӣ, ҷиҳати суръат бахшидани ғайри молиявӣ ва ғайи гардидани бучети хонаводаҳо мусоидат менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Таҳқиқи молияи рақамӣ дар таълифоти илмӣ иқтисодчиёни ватанӣ: Ҳикматов У.С., Кошонова М.Р., Хоркашов И.С., иқтисодчиёни хориҷӣ ба монанди Поливасева Ю.А., Пинко Л.Е. ва дигарон ҷой дорад.

Мақсади мақола муайян ва ошкор кардани заминаҳои назариявӣ ва вижагиҳои молияи рақамии хонаводаҳо, афзалиятҳои рақамии рушди молия дар онҳо ва сатҳи қаноатмандии инфрасохтори молияи рақамӣ чиҳати рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Таҳқиқоти гузаронидашуда оид ба молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ ншон дод, ки масоили мазкур объекти таҳқиқоти иқтисодчиёни ватанию хориҷӣ махсуб меёбад. Дақиқ гардид, ки чорӣ намудани бартариҳои рақамӣ дар фаъолияти молиявии хоҷагиҳои хонаводагӣ ба равандҳои молиявӣ суръати дучанд мебахшад. Ошкор карда шуд, ки дар шароити кунунӣ миқдори инфрасохтори молияи рақамӣ барои пешбурди фаъолияти молиявии хоҷагиҳои хонаводагӣ нокифоя мебошад.

Воқеан, барои таъмини рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар шароити рақамикунони иқтисодиёт шартӣ зарурӣ истифодаи самараноки абзорҳои рақамӣ муҳим мебошад. Дар ин шароит абзорҳои анъанавии идоракунии бучети хоҷагиҳои хонаводагӣ ба абзорҳои рақамӣ табдил меёбанд, аз ҷумла: технологияҳои молиявӣ, онлайн – бонк, тичорати электронӣ ва ғ. Бартарии маҳсули рақамии зикршуда дар он ифода меёбад, ки онҳо аз як тараф, самаранокии хизматрасониҳои молиявиро афзоиш медиҳанд, аз ҷониби дигар, дастрасии доираи васеи аҳолиро ба воситаҳои идоракунии молияи шахсӣ таъмин месозад.

Иқтисодчиёни ватанӣ Кошонова М.Р., Хоркашов И.С., Кошов П.С. рушди инноватсионии иқтисодиётро ҷонибдорӣ мекунанд. Онҳо тавсия менамоянд, ки «...самтҳои асосии гузариши иқтисодиёти Тоҷикистон ба рушди инноватсионӣ бояд аз мавқеи иҷтимоӣ сармояи инсониро рушд диҳад» [4, с.174]. Дар ҳақиқат ин андеша қобили қабул аст. Ба ақидаи мо, дар шароити иқтисоди рақамӣ рушди сармояи инсонӣ аз тариқи баланд бардоштани донишу малакаи молияи рақамии аҳоли амри зарурӣ мебошад.

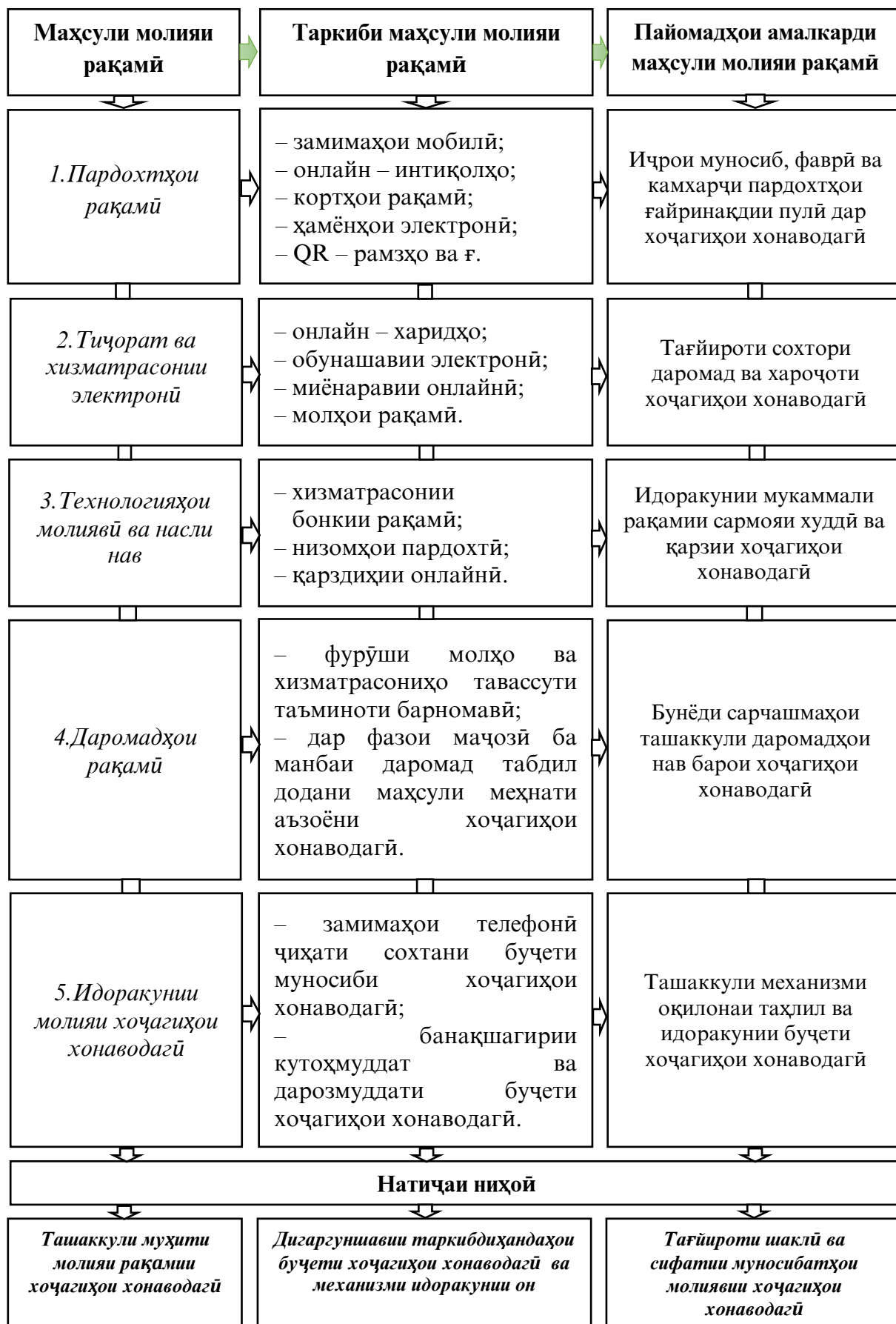
Имрӯзо низоми танзим ва дастгирии молиявии рақамӣ бо истифода аз равиши паёмакҳо аҳолиро аз амалҳои қалобони фазои маҷозӣ огоҳ менамоянд. Лекин, зарур мешуморем, ки қор дар ин самт боз ҳам ҷоннок карда шавад. Ба андешаи мо, механизмҳои ҳимоя ва дастгирии аҳоли дар фазои онлайн бояд то андозае пурзур гардонида шавад, ки қаллобон натавонанд, аз номи муассисаҳои бонкӣ ва ё дигар субъекти масъули низоми бонкӣ маълумоти беасосро дар фазои маҷозӣ паҳн намоянд. Тавре дар ҳуҷҷати болозикр оварда шудааст, аҳоли бояд аз тариқи устувор гардонидани ҳамкорӣ бо ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва ширкатҳои коммуникатсионӣ соҳаи технологияҳои рақамии молиявӣ, фаълнокии молиявии худро баланд бардоранд. Дар ин маврид қайд мегардад, ки «...рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ ба фаълнокии аъзоёни хоҷагии мазкур вобаста мебошад» [6, с.87]. Албата, имрӯзо рушди молияи хонаводаҳо фаълнокии аъзоёни онро талаб менамояд. Ба ақидаи мо, дар ин маврид, хоҷагиҳои хонаводагиро зарур аст, ки дар пешбурди фаъолияти молиявӣ аз афзалиятҳои технологияҳои молияи рақамӣ васеъ истифода намоянд.

Тавре дар боло зикр намудем, дар шароити рақамикунони иқтисодиёт шахсони воқеӣ имконият доранд, аз технологияҳои муносири инноватсионӣ – рақамии идоракунии муносибатҳои молиявӣ истифода намоянд. Муҳаққиқон дар ин самт зикр менамоянд, ки «...саводнокии молиявии рақамӣ аз донишҳои мафҳумҳои асосии молиявии рақамӣ иборат буда, қобилияти шахсро дар қабули қарорҳои мутавозин зимни қоркарди маҳсулоти молиявӣ дар шабакаи Интернет ва инчунин огоҳии ўро дар бораи хатарҳои молиявии рақамӣ инъикос мекунад» [7]. Истифодаи технологияҳои мазкур имконият медиҳанд, то самаранокии рафти идоракунии бучет ва рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ таъмин гардад. Бо назардошти ин гуфтаҳо, дар расми 1. афзалиятҳои рақамии рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ оварда шудаанд.

Тавре дар расми 1. таҳия гардидааст, муносибатҳои молиявии хоҷагиҳои хонаводагӣ дар шароити истифодаи технологияҳои молиявии рақамӣ сифатан дигаргун мегардад. Дар шароити мазкур ин хоҷагиҳо амалиётҳои молиявии худро аз қабili интиқоли ғайринақдӣ маблағҳо, пардохти ҳаққи молҳои аз ҷониби хоҷагӣ харидашуда бо истифодаи технологияҳои рақамии зикршуда анҷом медиҳанд.

Дар муҳити рақамӣ, маҳсулоти ғайримоддӣ ва ҳадамот ба монанди китобҳои электронӣ, мусиқӣ, таъминоти барномавӣ, онлайн – курсҳои объектҳои тичорат ва хизматрасонии электронӣ мебошанд. Бояд дар назар дошт, ки таҳаввулот ва рушди тичорату хизматрасониҳои электронӣ дар сатҳи хоҷагиҳои хонаводагии ҷумҳурӣ боиси дигаргуншавии сохтори истеъмолоти аъзоёни хоҷагӣ мегардад.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки замимаҳои мобилӣ барои идоракунии ҳисобҳо, интиқолҳо, депозитҳо ва интиқоли ғайрии воситаҳои пулӣ маҳсули технологияҳои молиявӣ ва насли нав мебошад.

Расми 1. – Афзалиятҳои рақамии рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре қайд карда шуд, дар шароити иқтисоди рақамӣ сарчашмаҳои ташаккулёбии даромадҳои хоҷагӣҳои хонаводагӣ микдоран зиёд шуда, сифатан дигаргун мегарданд. Дар фазои маҷозӣ ба пул табдил додани сабтҳои видеоӣ, тасвирҳо, видео-курсҳои омӯзишӣ ва ғ., ки маҳсули хоҷагӣҳои мазкур мебошанд, мисоли равшани ин гуфтаҳо мебошад.

Имрӯзо идоракунии рақамии буҷети хоҷагӣҳои хонаводагӣ аз тариқи замимаҳои телефонӣ нисбатан қулай буда, доираи истифодаи чунин имкониятҳои рақамӣ сол то сол васеъ шуда истодааст. Новобаста ба ҳолати ҷойдошта, то кунун на ҳама хоҷагӣҳои хонаводагӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чунин афзалияти рақамӣ истифода мебаранд. Аммо, ба ақидаи мо, истифодаи маҳсули рақамӣ дар баҳши молияи хусусӣ доман паҳн менамояд. Гузариши хоҷагӣҳои хонаводагӣ ба механизми рақамии пешбурди фаъолияти молиявӣ, ҷиҳати истифодаи замимаҳои телефонии таҳлили буҷети хоҷагӣҳои мазкур мусоидат менамояд.

Дар Консепсияи иқтисоди рақамӣ зикр карда мешавад, ки ҷиҳати «...баланд бардоштани донишу малакаи рақамӣ ва молиявии аҳоли, низоми чораҳои бартараф намудани монеаҳо» татбиқ карда мешаванд [3]. Аз муқаррароти зикршуда бар меояд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити имкониятҳои ниҳодӣ ва меъёриро ҳуқуқи рақамикунонӣ ҷиҳати рушди молияи хоҷагӣҳои хонаводагӣ мавҷуданд. Аз дигар тараф, муҳити солими ташаккули донишҳои рақамии аъзоёни хоҷагӣҳои хонаводагӣ ҷой дорад. Бо истифода аз чунин шароити имкониятҳои таъмингардида, рушди молияи хоҷагӣҳои мазкур нисбатан қулай ва саривақтӣ арзёбӣ мегардад.

Воқеан, таҳаввулоти технологияҳои молиявӣ боиси он гардидааст, ки агар оила қаблан нақши иҷтимоиро иҷро мекард, пас имрӯзо хоҷагӣҳои хонаводагӣ нақши иқтисодиро мебозанд. Ҳолати ҷойдошта моҳияти хоҷагӣҳои мазкурро ҳамчун субъектҳои нахустини иқтисодӣ бо маротиб баланд мебардорад. Тавре Зухба Е.Н. ибраз медорад, «...дар шароити кунунӣ, консепсияи мукаммали хоҷагӣҳои хонаводагӣ, ки вижагӣҳои ҷаҳонишавӣ, рушди донишҳои иқтисодӣ ва технологияҳои рақамӣ – компютери роғир бошад, амалан вучуд надорад» [1, с.514].

Воқеан, новобаста ба он ки технологияҳои молиявӣ ва умуман, шароити иқтисоди рақамӣ барои хоҷагӣҳои хонаводагӣ омилҳои манфи ро ба вучуд меоранд. Лекин, хоҷагӣҳои мазкур ҳамчун субъектҳои низоми муосири муносибатҳои иқтисодию молиявӣ дорои тамоюли мусбии рушд мебошанд.

Муҳаққиқони дигар, Поливаева Ю.А., Пинко Л.Е. қайд менамоянд, ки «...технологияҳои рақамӣ омилҳои рушди иқтисоди хоҷагӣҳои хонаводагӣ мебошанд. Ҳамчунин онҳо пешниҳод менамоянд, ки давлат ва иқтисодиёт бояд ҷиҳати рушди инфрасохтори устувори иттилоотию коммуникатсионӣ нақши муассир дошта бошанд» [5, с.129].

Бояд қайд намоем, ки рушди технологияҳои рақамии молиявӣ ва истифодаи қаноатбахши онҳо аз ҷониби хоҷагӣҳои хонаводагӣ боиси ташаккул ва тақмили институти худмашғулӣ мегардад. Ҳолати мазкур моҳияти иҷтимоию иқтисодии рақамикунонии молияи хоҷагӣҳои хонаводагиро нишон медиҳад. Иқтисодчиёни ватанӣ Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И., ки дар таҳқиқоташон масоили рақамикунонии молия нақши марказӣ дорад, оид ба моҳияти афзалиятҳои рақамӣ чунин мавқеи илмӣ доранд: «...аҳамияти иқтисодии хизматрасониҳои рақамии бонкӣ барои аҳоли дар осон ва қулай гаштани хизматрасониҳои бонкӣ, сарфаи вақт ва маблағ ҳангоми истифодабарии хизматрасониҳои рақамии бонкӣ дида мешавад» [8, с.15].

Бояд қайд намоем, ки технологияҳои рақамии идоракунии молияи хоҷагӣҳои хонаводагӣ, муносибати хоҷагӣҳои мазкурро нисбати молия дигаргун сохта, ҷиҳати ташаккули амсилаи нави рафтори аъзоёни хоҷагӣҳои хонаводагӣ дар муносибат ба пасандозҳо, сармоягузориҳо ва идоракунии хавфҳои муҳити рақамӣ мусоидат менамояд.

Имконпазир будани рушди молияи хоҷагӣҳои хонаводагӣ дар заминаи афзалиятҳои рақамӣ аз тарафи Бонки ҷаҳонӣ ҷонибдорӣ гардидааст. Тибки маълумоти ин ниҳод, «...фарогирии молиявии рақамӣ на танҳо ҳаҷми амалиётҳо ро зиёд менамояд, инчунин мустақилияти хоҷагӣҳои хонаводагиро дар қабули қарорҳои молиявӣ баланд мебардорад» [9, с.12]. Дар натиҷа, доираи амалкард ва ҳиссаи ташкилотҳои қарзую молиявӣ дар идоракунии воситаҳои депозитию сармоягузориҳои хоҷагӣҳои хонаводагӣ нисбатан маҳдуд мегардад.

Диаграммаи 1. – Инфрасохтори пардохтӣ ба сари ҳар 100 ҳазор нафар аҳолии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2025, адад

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти оморӣ Бонки миллии Тоҷикистон оид ба инфрасохтори пардохтӣ барои қабул ва хизматрасонии қортҳои пардохтӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Маводи электронӣ]. – Рёҷаи дастрасӣ: <https://nbt.tj/> (Санаи дастрасӣ: 04.02.2026).

Тавре дар боло зикр намудем, автоматикунории равандҳои молиявӣ дар хоҷагиҳои хонаводагӣ рафтори сармоягузори онҳоро низ дигаргун месозад. Чараёни мазкур дар навбати аввал, монетаҳои воридшавии аъзоёни хоҷагиҳои хонаводагиро ба бозори молиявӣ маҳдуд менамояд, баъдан, дастрасии онҳоро ба дороиҳои ғаёл (зиёдшаванда) таъмин месозад. Ғаёлгардии чараёнҳои зикршуда, мустақилияти хоҷагиҳои мазкурро дар рафти идоракунии муносибатҳои молиявӣ баланд бардошта, рафтори инфиродии аъзоёни хоҷагиҳои хонаводагиро оид ба сармоягузорӣ низ таъмин мекунад.

Ҳолати воқеии рақамикунории ғаёлияти молиявии хоҷагиҳои хонаводагии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар асоси маълумоти оморӣ расмӣ бахши бонкии кишвар мавриди арзёбӣ қарор медиҳем. Бояд қайд намуд, ки қортҳои пардохтӣ яке аз василаҳои пеш бурдани ғаёлияти молияи рақамии хоҷагиҳои хонаводагӣ махсуб меёбанд. Маълумоти солҳои охир, алаҳуссус, соли 2025 нишон медиҳад, ки ҳиссаи зиёди қортҳои пардохтӣ ба шаҳри Душанбе рост меояд, яъне 34,8%. Ҳиссаи камтарин бошад, ба ВМКБ (1,5%). Қиҳати муайян намудани дараҷаи қаноатмандии молияи рақамии хоҷагиҳои хонаводагии манотиқи кишвар, сатҳи рақамикунории молияи хонаводаҳоро дар асоси нишондиҳандаи нисбӣ арзёбӣ менамоем. Тибқи арзёбии зикршуда, дар шаҳри Душанбе ба сари ҳар як нафар аҳоли 2,8 адад қортҳои пардохтӣ рост меояд. Ин нишондиҳанда дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 0,7 адад, дар вилояти Суғд 0,9 адад, дар вилояти Хатлон 0,6 адад ва дар ВМКБ ба 0,7 адад баробар аст. Аз рақамҳои овардашуда бар меояд, ки бо мақсади рушди рақамикунории молияи хонаводаҳо зарур мешуморем, то аввалан, дар вилояти Хатлон ва баъдан, дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, инчунин ВМКБ шумораи қортҳои пардохтӣ зиёд карда шавад.

Нишондиҳандаи дигари арзёбии сатҳи рушди молияи рақамии хоҷагиҳои хонаводагӣ сатҳи қаноатбахшии инфрасохтори молияи рақамӣ мебошад. Ин нишондиҳанда дар сатҳи минтақаҳои ҷумҳурӣ дар як сатҳ қарор надошта, ҳолати динамикӣ дорад. Ниг. ба диаграммаи 1.

Аз маълумоти диаграммаи 1 дида мешавад, ки нишондиҳандаи мазкур аввалан дар шаҳри Душанбе ва нисбатан, дар ВМКБ дорои сатҳи баланд мебошад. Аммо дар маҷмӯъ, миқдори инфрасохтори болозикр наметавонад талаботи хоҷагиҳои хонаводагиро бо ҳадамоти рақамӣ дар сатҳи қонеъ намояд. Бо назардошти ҳолати ҷойдошта, зиёд намудани инфрасохтори пардохтиро дар НТҚ, в.Суғд, в.Хатлон ва ВМКБ амри зарурӣ мешуморем.

Маблағҳои электронӣ, ҳаҷм ва ҳаракати онҳо сатҳи рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагиро нишон медиҳанд. Рақамҳои оморӣ бонкӣ нишон медиҳанд, ки шумораи ҳамёнҳои электронӣ ҳамамола зиёд шуда, афзоиши миёнасолони онҳо давоми панҷ соли охир ба 155,8% баробар аст [2]. Миқдори ҳамёнҳои электронӣ ба сари ҳар 100 ҳазор нафар аҳоли низ давоми солҳо афзоиш ёфта, аз 18 345 адади соли 2020 ба 168 233 адад дар соли 2025 расидааст. Лекин, таносуби ҳаҷми амалиёти бо ҳамёнҳои электронӣ иҷрошуда нисбати шумораи ҳамёнҳои электронӣ нишон дод, ки ҳаракати

маблағҳои электрони хонаводаҳо то кунун заиф боқӣ мондааст. Масалан, агар соли 2020 ба ҳисоби миёна тавассути як ҳамёни электронӣ 317,8 сомонӣ амалиёти пулӣ иҷро шуда бошад, пас ин рақам дар соли 2025 ба 210,9 сомонӣ баробар гардидааст, ки манфи арзёбӣ мегардад. Ба ақидаи мо, сабаби асосии ҳолати ҷойдошта, истифодаи равишҳои анъанавии иҷрои амалиётҳои пулӣ, яъне зиёд будани ҳаракати воситаҳои пулӣ нақдӣ дар амалиётҳои хариду фурӯш мебошад. Аз тариқи боз ҳам қуллай ва осон гардонидани истифодаи ҳамёнҳои электронӣ ва зиёд намудани имкониятҳои электронӣ фосилавии онҳо, зиёд намудани ҳиссаи гардиши воситаҳои пулӣ ғайринақдиро мубрам меҳисобем.

Ҳамин тариқ, хоҷагиҳои хонаводагӣ ва дигар субъектҳои низомии молиявии рақамии кишварро зарур аст, ки дар таърибаи пешқадами идоракунии онлайнии захираҳои пулӣ молиявӣ ва истифодаи бомавриди афзалиятҳои молияи рақамӣ, устувории низомии молияи хусусӣ ва давлатиро таъмин намоянд. Бартарии истифодаи технологияҳои рақамии идоракунии молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар он ифода меёбад, ки онҳо равишҳои муносиби рушди молияро таъмин менамоянд. Афзалиятҳои рақамӣ рушди молияи хоҷагиҳои хонаводагиро дар ҳолатҳои зерин таъмин карда метавонанд: а) аъзоёни хоҷагиҳои хонаводагиро зарур аст, ки дар шароити таъсиррасон будани хавфҳои дорои донишҳои зарурии ҳимояи захираҳои молиявии худ бошанд; б) имкониятҳои рақамии идоракунии депозитҳо, сармоягузориҳо ва бучети хоҷагиро оқилона истифода карда тавонанд; в) дар заминаи шароити имкониятҳои мавҷуда, тавонанд ҷиҳати бунёди сарчашмаҳои ҷадиди ташаккули дарамадҳо ва коҳишдиҳии хароҷоти хоҷагии хонаводагӣ мусоидат намоянд.

Адабиёт

- 1.Зухба Е.Н. Генезис и развитие теоретических подходов к формированию концепции домохозяйства // Журнал экономической теории. 2018. Т. 15, № 3. С. 507-524.
- 2.Инфрасохтори пардохтӣ барои қабул ва хизматрасонии қорғҳои пардохтӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Маводи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://nbt.tj/> (Санаи дастрасӣ: 04.02.2026).
- 3.Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642)
- 4.Кошонова М.Р. [Инновации и человеческий капитал: принципы и подходы к управлению трудовыми ресурсами](#) / М.Р.Кошонова, И.С.Хоркашов, П.С.Кошинов // [Экономика Таджикистана](#). 2020. № 1. С.174-179.
- 5.Поливаева Ю. А., Пынько Л. Е. Цифровая экономика домохозяйств // Экономика, управление, общество: история и современность: материалы XVII Всероссийской научно-практической конференции. Хабаровск: Дальневосточный институт управления – филиал РАНХиГС, 2019. С. 127-134.
- 6.Саидов Р.Н. Асосҳои назариявӣ амалии молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ / Р.Н. Саидов // Паёми молия ва иқтисод.–Душанбе.- 2024.– № 1 (40).- С.81-88.
- 7.Финансовая грамотность населения в условиях цифровизации экономики. [Маводи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://glavnayatema.com> (Санаи дастрасӣ: 04.02.2026).
- 8.Ҳикматов У.С. Аҳамияти иқтисодӣ иҷтимоӣ хизматрасониҳои рақамии бонкӣ / У.С. Ҳикматов, Д.И. Исхаков // Паёми молия ва иқтисод.–Душанбе.- 2024.– № 1 (40).- С.11-19.
- 9.Klapper L. Expanding Financial Inclusion through Digital Financial Services: A Literature Review // Policy Research Working Paper, Series 11008. The World Bank, 2024. 22 p.

Маълумот дар бораи муаллиф

Саидов Раджабали Назифович – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Сведения об авторе

Саидов Раджабали Назифович – кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

About the author

Saidov Rajabali Nazifovich – candidate of economic sciences, associate professor of the department of audit and revision, Tajik state finances-economy university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, str. Nakhimov 64/14. Tel: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

УДК: 331.108

РУШДИ КРЕАТИВИИ КОРМАНДОНИ ИЛМӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бобомуродов П.У.

Академия идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар таҳқиқоти мазкур ҳолати муосир ва рушди креативии кормандони илмӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифта, қайд гардидааст, ки муносибати мустақим байни тафаккури креативӣ ва рушди инноватсионии иқтисодиёт ҷой дорад ва амалишавии он ба марҳилаи нави рушди иқтисодиёти муосир меорад, ки дар он эҷодкорӣ ва ғояҳои нав ҳамчун омилҳои асосии тавлидкунандаи арзишҳои иқтисодии иловагӣ ба шумор мераванд. Яъне рушди иқтисодиёти креативӣ танҳо бо мавҷудияти захираҳои моддӣ ва молиявӣ не, балки бо захираҳои зеҳнӣ, дониш, қобилият ва истеъдоди эҷодкорона низ вобаста аст. Дар интиҳои таҳқиқот муайян карда шуд, ки барои рушди минбаъдаи иқтисодии илмӣ ва креативӣ зарур аст, ки ҳиссаи маблағгузориҳо ҳам аз ҳисоби бучети давлатӣ ва ҳам аз ҳисоби ҷалби сармояи хусусӣ мунтазам афзоиш дода шавад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти креативӣ, иқтисоди миллӣ, кормандони илмӣ, инноватсия, рушди устувор, рушди инноватсия, фаъолияти илмӣ, маблағгузорӣ, сармояи инсонӣ, танзими давлатӣ.

Барои иқтибос: Бобомуродов, П. У. Рушди креативии кормандони илмӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / П. У. Бобомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 143-150.

КРЕАТИВНОЕ РАЗВИТИЕ НАУЧНЫХ СОТРУДНИКОВ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Бобомуродов П.У.

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Аннотация. В данном исследовании изучается современное состояние и развитие креативного потенциала научных сотрудников и его влияние на экономику Республики Таджикистан. Отмечается, что существует прямое взаимодействие между креативным мышлением и инновационным развитием экономики, реализация которого выводит страну на новый этап современного экономического развития, где творчество и новые идеи выступают основными факторами создания дополнительной экономической ценности. Таким образом, развитие креативной экономики зависит не только от наличия материальных и финансовых ресурсов, но и от интеллектуального потенциала, знаний, способностей и творческих талантов. По итогам исследования установлено, что для дальнейшего развития научного и креативного потенциала необходимо регулярное увеличение финансирования как за счет государственного бюджета, так и путем привлечения частных инвестиций.

Ключевые слова: креативная экономика, национальная экономика, научные сотрудники, инновации, устойчивое развитие, развитие инноваций, научная деятельность, финансирование, человеческий капитал, государственное регулирование.

CREATIVE DEVELOPMENT OF RESEARCHERS AND ITS IMPACT ON THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Bobomurodov P.U.

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

Abstract. This study examines the current state and development of creative potential among researchers and its impact on the economy of the Republic of Tajikistan. It is noted that there is a direct interaction between creative thinking and innovative economic development, the implementation of which leads the country to a new stage of modern economic development, where creativity and new ideas are the main factors in creating additional economic value. Thus, the development of a creative economy depends not only on the availability of material and financial resources, but also on intellectual potential, knowledge, abilities, and creative talent. The study concluded that the further development of scientific and creative potential requires regular increases in funding, both from the state budget and through private investment.

Key words: creative economy, national economy, researchers, innovation, sustainable development, innovation development, scientific activity, financing, human capital, government regulation.

Гузориши масъала. Рушди креативии кормандони илмӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муносибати мустақим байни тафаккури креативӣ ва рушди инноватсионии иқтисодиётро ифода мекунад ва амалишавии он ба марҳилаи нави рушди иқтисодиёти муосир меорад, ки дар он эҷодкорӣ ва ғояҳои нав ҳамчун омилҳои асосии тавлидкунандаи арзишҳои иқтисодии иловагӣ ба шумор мераванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии рушди иқтисодиёти креативӣ ва таъсири он ба иқтисодиёт дар солҳои охир аз тарафи олимони ва муҳаққиқони ватанӣ Ғаниев Т.Б., Қурбонов А.К., Саидмуродзода Л., Азимов Н.Х., Зоризода И.С., Чураҳонзода Б.Ҷ., Манучехри Д. ва дигарон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола. Муайян намудани сатҳи рушди креативии кормандони илмӣ ва таъсири онҳо ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз як қатор нишондиҳандаҳо, аз қабili шумораи муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, кормандони илмӣ (аз ҷумла кормандони дорои дараҷаи илмӣ), хароҷоти давлатӣ ба соҳаи илм ва ҳиссаи он дар ММД, ҳаҷми иҷрои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амалигардии амсилаи «спирали секабата» (илм, давлат, бизнес).

Муҳтавои асосии мавод. Аз аввали солҳои ба даст овардани истиқлоли давлатӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаҳои илм ва маориф тағйиротҳои ҷиддиеро ба амал овард, ки дар ин давра аҳамияти муҳим дошт. Яке аз ин ташаббусҳо ташаккули заминаи нави қонунгузорӣ дар соҳаи илм ва маориф буд, ки барои фаъолияти минбаъдаи ин соҳа ва кормандони он шароити муосиди кориро фароҳам сохт. Аммо марҳилаи муосири рушди соҳаи илм ва маорифи тоҷик баъди солҳои 2000-ум оғоз гардида, то ба имрӯз дахҳо санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳо, стратегияҳо, барномаҳо ва Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва амалӣ гардида истодаанд. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи паркҳои технологӣ» аз 21 июни соли 2010 - №629, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» аз 16 апрели соли 2012 - №822, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» аз 18 марти соли 2015 - №1197, «Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2011-2015» аз 3 ноябри соли 2010 - №564, «Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020» аз 30 апрели соли 2011 - №227, «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» аз 1 декабри соли 2016 - №792, «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» аз 28 июни соли 2022 - №296 ва ғайра.

Ҳуҷҷатҳои мазкур дар баробари мушкilotҳои рушди инноватсионӣ, инчунин зарурияти ташаккули тафаккури креативии кормандони соҳаҳои илм ва маорифро дар худ таҷассум мекунанд. Чунки рушди илм ва маориф дар шароити иқтисодиёти муосир на танҳо ба донишҳои назариявӣ, балки ба қобилияти эҷодӣ, навоарӣ ва креативии фардӣ низ асос меёбад. Маҳз тафаккури креативӣ метавонад барои гузариш ба иқтисодиёти ба дониш асосёфта тавассути табдилдиҳии ғояҳо ба маҳсулоти нав (инноватсионӣ) заминаи воқеиро фароҳам созад. Таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон собит менамоянд, ки рушди креативӣ дар ҳаммаи соҳаҳои фаъолият (илм, маориф, саноат, иқтисодиёт, идоракунӣ ва ғ.) омили асосии рушди устувор ба ҳисоб меравад ва ба рақобатпазирии иқтисоди миллий дар минтақа ва ҷаҳон мусоидат менамояд.

Агар сарчашмаҳои илмиро вобаста ба мафҳуми «иқтисодиёти креативӣ» таҳлил кунем, пас маълум мегардад, ки ин мафҳум аввалин маротиба дар маҷалаи “Business week” моҳи августи соли 2000 интишор гардида буд. Ин дар заминаи ҳамчоя гаштани якчанд фаъолиятҳои иқтисодӣ ба вучуд омадааст. Махсусан фаъолияти инноватсионӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва дигар фаъолиятҳои ба инҳо ҳамоҳанг ташкил ёфтааст. «Иқтисодиёти креативӣ (creative economy) – як бахши махсуси иқтисодиёт аст, ки ба фурӯши молҳо ва хидматҳо асос ёфтааст, ки натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ мебошад. Рушди технология ва инноватсия дар истехсоли ин молу хизматҳо нақши муҳим мебозад»[6].

Муҳаққиқи ватани Б.Ҷ. Чураҳонзода дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки «дар ҳамин чараён иқтисодиёти креативӣ дарбаргирандаи якчанд унсурҳо мебошад: ғояҳои креативӣ = инноватсия + эҷодкорӣ + ҳалли дигар қарорҳо + рушди иқтисодӣ. Инро мо метавонем иқтисодиёти креативӣ номем»[5, с.131]. Аз ин нуқтаи назари муҳаққиқ чунин бар меояд, ки муносибати мустақим байни тафаккури креативӣ ва рушди инноватсионии иқтисодиёт ҷой дорад ва амалишавии он ба марҳилаи нави рушди иқтисодиёти муосир меорад, ки дар он эҷодкорӣ ва ғояҳои нав ҳамчун омилҳои асосии тавлидкунандаи арзишҳои иқтисодии иловагӣ ба шумор мераванд. Яъне муаллиф

ба он ишора мекунад, ки рушди иқтисодиёти креативӣ танҳо бо мавҷудияти захираҳои моддӣ ва молиявӣ не, балки бо захираҳои зеҳнӣ, дониш, қобилият ва истеъдоди эҷодкорона низ вобаста аст.

Муҳаққиқи дигари ватанӣ Азизов Н.Ҳ. дар таҳқиқоти худ рушди соҳаҳои иқтисодиро, ки дар зери таъсири иқтисодиёти рақамӣ қарор доранд ба ҳафт навъ ҷудо намуда, вобаста ба иқтисодиёти креативӣ чунин ибрази андеша менамояд: «Иқтисоди дониш ба иқтисодиёти креативӣ асос ёфта, бахши махсуси иқтисодиёт буда, ба фаъолияти зеҳнӣ, эҷодкорӣ асос ёфтааст. Хусусияти асосии он нақши баланд бардоштани технологияҳо ва кашфиёт, ки дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти қувваи корӣ умуман захираҳои меҳнатӣ, миқдори зиёди донишҳои мавҷуда ва зарурати ғаврии тавлиди донишҳои навро талаб мекунад, арзёбӣ мегардад»[1, с.134]. Муаллиф мафҳумҳои иқтисодиёти дониш ва иқтисодиёти креативиро ҳаммаъно арзёбӣ намуда, онро на танҳо идомаи мантиқии рушди иқтисодиёти дониш ифода мекунад, инчунин шакли тақмилиёфтаи истеҳсолот, дониш ва ғоя тавассути фаъолияти зеҳнӣ ва эҷодкорӣ шарҳ медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки нақши инсон дар раванди рушди иқтисодиёти креативӣ яке аз муҳимтарин унсурҳо ба ҳисоб рафта, ӯ дар ҳаммаи марҳилаҳои татбиқи иқтисодиёти креативӣ (ғояҳо, инноватсияҳо, эҷодкорӣ ва идоракунии) иштирок намуда, мақоми меҳвариро соҳиб мебошад. Ҳаммаи ин ва дигар падидаҳои ҷаҳониро вобаста ба навсозӣ ва дигаргунсозии иқтисодиёт Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мушоҳида намуда, дар Паёми навбатии худ аз 28.12.2024с. ба сохторҳои дахлдори давлатӣ ва вазорату идораҳо вобаста ба таҳия ва пешниҳоди лоиҳаи «Барномаи миёнамуҳлати рушд барои солҳои 2026 – 2030» дастур доданд, ки дар ҳуҷҷати мазкур «ба масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ, тақвияти иқтидорҳои истеҳсолӣ ва истифодаи технологияҳои муосир, ташкили истеҳсоли молу маҳсулоти рақобатнок бо арзиши баланди иловашуда, пайванди илм бо истеҳсолот ва ташаккул додани иқтисоди ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир карда шавад»[11]. Ин дастури Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳоле садо дод, ки ҷаҳони имрӯза ба марҳилаи нави рақобат гузашта истодааст, ки унсурҳои асосии он рушди иқтисодиёти инноватсионӣ, иқтисодиёти рақамӣ ва рушди низоми илму маориф (иқтисодиёти креативӣ) мебошанд. Дар чунин вазъият, мутобиқ намудани сиёсати давлатии иқтисодиёти миллии хело муҳим ва стратегӣ арзёбӣ мегардад.

Дар таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ, «аз ҷумла дар Британияи Кабир аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии иқтисодиёти креативӣ дар сатҳи давлатӣ эътироф гардида, ҳанӯз аз солҳои 1998 заминаҳои ташаккули он ташкил карда шуда буд. Дар ин давра “Департаменти рушди барномаҳои саноати эҷодӣ (креативӣ)” таъсис дода шуд, ки яке аз натиҷаҳои аввалини фаъолияти ин департамент таҳияи рӯйхати соҳаҳои дохилии бахши креативии иқтисодиёт буд»[2, с.324]. Ин ташаббус дар Британияи Кабир ба рушди минбаъдаи иқтисодиёти ба дониш асосёфта ва қобилиятҳои эҷодии соҳаҳои илму маориф мусоидат намуда, инчунин ба афзоиши иқтидори инноватсионии мамлакат ва минтақаҳои он оварда расонид.

И.С. Зоирзода дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки «захираҳои инсонӣ метавонанд бо иштироки муассир дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва арзишҳои ахлоқӣ арзиши ҳудро афзоиш диҳанд. Ин концепсия дар идоракунии захираҳои инсонӣ дар ҷаҳони муосир аҳамияти хоса пайдо кардааст» [3, с.89]. Аз ин нуқтаи назар чунин бар меояд, ки захираҳои инсонӣ на танҳо омил, балки ҳамчун сарват ва сармояи ғайбӣ ба ҳисоб рафта, манбаи асосии тавлиди дониш, арзиш ва инноватсия мебошад, ки дар навбати худ ҳамчун рушди креативӣ баррасӣ мешаванд.

Қобили зикр аст, ки рушди креативии кормандони илмӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти мамлакат яке аз самтҳои калидии рушди иқтисодиёти муосир ба шумор рафта, рақобати иқтисоди ҷаҳонӣ ва навсозии босуръати технологӣ, сатҳи эҷодкорӣ ва навоаронаи кормандони илмӣ бевосита ба рушди иқтисодиёт ва истеҳсолот таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, барои арзёбии иқтидори эҷодкорӣ ва навоаронаи кормандони илмӣ мамлакат, инчунин таъсири он ба рушди иқтисодиёт дар ҷадвали 1 нишондиҳандаҳои омӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1. – Динамикаи нишондиҳандаҳои муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давраи солҳои 2020-2024

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Таносуб 2024/2020 бо (%)
		2020	2021	2022	2023	2024	
1	Шумораи муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ	82	81	80	80	82	100
2	Шумораи кормандони илмӣ	4269	4446	4496	7272	4846	113,5

	аз ҷумла :						
3	Доктори илм	337	322	320	336	344	102,1
4	Номзади илм	849	866	913	933	1132	133,3

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе, 2025. – С.68.

Маълумоти ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки дар давраи солҳои 2020-2024 шумораи муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бетағйир боқӣ монда, ин тамоюл нишон медиҳад, ки иқтисодии институтсионалии соҳа то андозае устувор мебошад. Инчунин дар ин давра шумораи кормандони илмӣ ин муассисаҳо 13,5% афзоиш ёфта, ин афзоишбӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки эҳтимолияти афзоиши иқтисодии инноватсионӣ ва эҷодӣ дар муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ҷой дорад. Дар баробари афзоиши шумораи кормандони илмӣ, албатта кормандони дорои дараҷаи илмӣ дор низ то андозае вфзоиш ёфтааст. Агар дар соли 2020 шумораи докторони илм ба 337 нафар баробар бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 344 нафар расидааст, ки ин афзоишбӣ ба 2,1% баробар гардидааст. Номзадони илм бошанд аз 849 нафари соли 2020 то ба 1132 нафар дар соли 2024 афзоиш ёфтаанд, ки ин афзоишбӣ ба 33,3% баробар гардидааст.

Аз натиҷаи таҳлили маълумоти ҷадвали 1 ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки афзоиши шумораи кормандони илмӣ ва махсусан кормандони дорои дараҷаи илмӣ, нишонаи мусбати рушди қобилияти креативӣ ва инноватсионии муҳити илмӣ кишвар мебошад. Ин тамоюли рушд ба тавлиди ғояҳои нав, татбиқи натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ дар истеҳсолот ва дар маҷмӯъ ба рушди иқтисодии инноватсионии мамлакат мусоидат менамояд.

Таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон собит месозад, ки яке аз механизмҳои асосии рушди креативии кормандони илмӣ дастгирии молиявии ин соҳа мебошад. Вобаста ба маблағгузориҳои соҳаи илм муҳаққиқ Н.И. Иванова таҳқиқот бурда чунин қайд менамояд, ки «иштироки мустақими давлат дар истеҳсоли дониш маҳз тавассути ташкили лабораторияҳои давлатӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ маблағгузорӣ мешаванд ва онҳо асосан ба иҷрои фармоишҳои давлатӣ машғул мебошанд»[4, с.196]. Яъне дастгирии молиявии соҳаи илм яке аз ҳадафҳои асосии давлат буда, ин ташаббуси давлатӣ ба бунёд, амалисозӣ, навсозии лабораторияҳо, ҷалби кадрҳои баландихтисос ва рушди инфрасохториҳои технологияи соҳа мусоидат менамояд.

Маълумотҳои омӣ нишон медиҳанд, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан маблағгузориҳои соҳаи илм аз бучети давлатӣ сарчашма мегирад. Бинобар ин, барои баҳодихии воқеии вазъи имрӯзаи рушди илм дар мамлакат, дар ҷадвали 2 маълумоти омӣ оварда шудаанд.

Ҷадвали 2. – Динамикаи хароҷоти давлатӣ ба соҳаи илм ва ҳиссаи он дар ММД Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давраи солҳои 2020-2024

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Таносуб 2024/2020 бо (%)
		2020	2021	2022	2023	2024	
1	ММД (млн.сомонӣ)	83958,3	101076,3	118181,7	132781,9	153402,2	182,7
2	Хароҷоти бучети давлатӣ ба соҳаи илм, ҳаз.сомонӣ	82820,4	99690,7	119586,7	143510,8	156551,9	189
3	Ҳиссаи хароҷот ба илм аз бучети давлатӣ дар ММД, %	0,09	0,09	0,10	0,10	0,10	-
аз ҷумла :							
4	Дар мамлакатҳои хориҷ:						
	ИМА	3,42	3,48	3,59	3,44	3,46	
	Ҷопон	3,26	3,28	3,41	3,30	3,30	
	Ҷин	2,41	2,43	2,56	2,58	2,43	
	Ўзбекистон	0,14	0,13	0,16	0,13	0,16	
	Қазоқистон	0,13	0,13	0,12	0,14	0,12	-

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе, 2025. – С.68; <https://statbase.ru/datasets/science-and-education/research-and-development-expenditure/>; Рейтинги стран мира по уровню расходов на НИОКР / <https://gtmarket.ru/ratings/research-and-development-expenditure> .

Таҳлили маълумоти ҷадвали 2 собит менамояд, ки дар давраи таҳлили (солҳои 2020-2024) дар мамлакат ҳам нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва ҳам маблағгузорӣ ба соҳаи илм дар раванди афзоишбӣ қарор дорад. Дар ин давра ҳаҷми ММД аз 83958,3 млн.сомонии соли 2020 то 153402,2 млн.сомонӣ дар соли 2024 афзоиш ёфта, ин тамоюл 82,7%-ро ташкил дод. Аз натиҷаи ин нишондиҳандаҳо ба хулоса омадан мумкин аст, ки иқтисодиёти кишвар бо суръат рушд карда истода, устуворияти рушди иқтисодӣ ба назар мерасад. Инчунин дар ин давра ҳаҷми маблағгузориҳо ба соҳаи илм аз ҳисоби буҷети давлатӣ 89% афзоиш ёфта, ин натиҷа аз он далолат мекунад, ки сол то сол давлат ба рушди соҳаи илм таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда истодааст. Новобаста аз афзоиши маблағгузорӣ ба соҳаи илм, ҳиссаи он дар ММД дар сатҳи аз 0,09% то 0,1% қарор дорад. Аммо ин нишондиҳанда дар дигар давлатҳои дуру наздик дар сатҳи хело баланд қарор дорад. Мувофиқи маълумоти омории соли 2024 дар ИМА ҳиссаи маблағгузориҳо ба соҳаи илм 3,46% ММД, дар Ҷопон 3,30%, дар Чин 2,43%, дар Ўзбекистон 0,16% ва дар Қазоқистон 0,12%-ро ташкил додааст, ки нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд аст. Ин тамоюли афзоишбӣ албатта, ки ба рушди креативии кормандони илмӣ то андозае таъсиргузор мегардад.

Ҳарчанд афзоиши ҳаҷми маблағгузорӣ сол то сол дар мамлакат таъмин гардида истода бошад ҳам, аммо ҳиссаи он дар ММД наонқадар афзоиш ёфтааст. Ин чунин маъно дорад, ки афзоиши маблағгузорӣ ба соҳаи илм бештар хусусияти мутаносиб бо рушди умумии иқтисодиёт дошта, мақоми илм дар иқтисодиёти миллӣ ҳанӯз боло нарафтааст. Яъне соҳаи илм ҳанӯз ба сифати омили пешбарандаи рушди иқтисодиёти миллӣ баромад накарда, балки соҳаи дастгиришаванда аз ҷониби давлат боқи мондааст. Аз ин рӯ зарур аст, ки барои рушди иқтисодиёти ба дониш асосёфта, ки ҳадафи имрӯзаи давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ҳиссаи маблағгузориҳои давлатӣ ба соҳаи илм дар ММД мунтазам дар доираи имкониятҳо боло бурда шавад. Инчунин барои рушди маблағгузориҳо ба соҳаи илм амалисозии амсилаи «спирали сеқабата» ба мақсад мувофиқ мебошад. Татбиқи ин амсила имконият медиҳад, ки ҳамкорӣ байни се субъекти асосӣ (илм, давлат ва бахши хусусӣ) таъмин гардад, ки дар натиҷа ба афзоиши ҳаҷми маблағгузорӣ ва сармоягузорӣ аз ҳисоби бахши хусусӣ оварда мерасонад. Дар натиҷа ин раванд ба натиҷаҳои зерин комёб мегардонад:

- тақвият ва густариши робита байни илм ва истеҳсолот;
- рушди коркадҳои илмӣ ва тижоратикунонии онҳо;
- ташкили стартапҳо ва бизнес-инкубаторҳо дар мамлакат ва минтақаҳои он;
- воридсозии технологияҳои нав ба соҳаҳои воқеии иқтисодиёт;
- афзоиши рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ ва мутобик гардонии онҳо ба стандартҳои минтақавию байналмилалӣ;
- рушди инфрасохтори илмӣ-таҳқиқотӣ ва истиҳсолӣ;
- рушди ҳамкориҳои илмӣ дар сатҳи минтақавӣ ва байналмилалӣ;
- рушди креативии кормандони илмӣ;
- рушди индекси инноватсионии мамлакат дар ҷаҳон.

Бояд қайд намуд, ки татбиқи амсилаи «спирали сеқабата», ки ба рушди иқтисодӣ-иҷтимоии давлатҳои хориҷ мусоидат намуд, имрӯз то андозае дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон низ татбиқи худро ёфта истодааст. Имрӯз дар мамлакат ҷи гунае, ки дар боло қайд намудем самтҳои асосии амалисозии сиёсати давлатӣ оид ба илму техника тавассути як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, барномаву стратегияҳо амалӣ гардида истодааст. Аз ҷумла, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» аз 18 март соли 2015, №1197 ба он мусоидат намуд, ки амалисозии сиёсати давлатӣ оид ба илму техника татбиқ гардад. Дар ҳуҷҷати меъёрии мазкур «самтҳои асосии амалисозии сиёсати давлатӣ оид ба илму техника чунин муайян карда шудааст:

- ташкил намудани шаклҳои гуногуни паркҳои технологӣ;
- муттаҳид намудани ташкилотҳои ихтисоси маҳдуди илмию лоиҳавӣ ба ташкилотҳои ягонаи илмӣ;
- афзун намудани натиҷабахшии барномаҳои мақсадноки илмию техникӣ;
- ташаккул додани низоми муосири таҳсилоти миёна ва олии касбӣ, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кормандони илмӣ (муҳаққиқон);
- тақмил додани низоми интихоби лоиҳаҳои инноватсионӣ ва барномаҳои мақсадноки илмию техникӣ ба таври озмун»[8].

Самтҳои амалисозии сиёсати давлатӣ нишон медиҳад, ки вобаста ба мақсадҳои гузошта шуда дар самти рушди инноватсионӣ заминаҳои ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон мунтазам ташаккул ёфта истода, далели он аст, ки ҳукумати мамлакат рушди илм ва техникаро омили муҳими пешрафти иҷтимоӣ-иқтисодӣ қабул намудааст. Ташкили паркҳои технологӣ, ҷамоаҳои соҳаи муассисаҳои илмӣ, баландбардории натиҷанокии барномаҳои илмӣ ва рушди низоми омодагии кадрҳои илмӣ муҳимтарин унсурҳои раванди таъмини ҳамгироии илм бо истеҳсолот мебошад. Зеро ин татбириҳо барои натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ ва татбиқи онҳо ба истеҳсолот заминаи мусоид фароҳам месозанд.

Омили дигари баҳодихии сатҳи рушди креативии кормандони соҳаи илмӣ ин иҷрои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар мамлакат мебошад, ки ин нишондиҳанда яке аз унсурҳои асосии фаъолияти эҷодӣ ва инноватсионӣ дар мамлакат мебошад. Аз ин рӯ, дар ҷадвали 3 барои баҳодихӣ ҳолати иҷроии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва натиҷагирӣ аз онҳо маълумотҳои омории оварда шудаанд, ки дар худ дараҷаи рушди креативии кормандони илмиро инъикос мекунад.

Ҷадвали 3. – Иҷрои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давраи солҳои 2020-2024

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Таносуб 2024/2020 бо (%)
		2020	2021	2022	2023	2024	
1	Ҳаҷми иҷрои корҳо аз оғози сол, ҳаз.сомонӣ	75292,7	85625,6	99133,1	120212,8	156551,92	2,8 мар.
2	Аз ҷумла корҳои илмӣ- техникӣ, ҳаз.сомонӣ	74907,1	85091,0	98588,1	119593,3	156551,92	2,9 мар.
	аз ҷумла :						
3	Корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ	68295,8	77996,9	90218,4	110772,3	144536,02	2,1 мар.
4	аз ҷумла бунёдӣ	9157,2	11056,6	14568,7	21870,6	30972,6	3,4 мар.
5	корҳои лоиҳакашӣ ва технологӣ	575,0	600,0	632,5	673,2	751,1	130,6
6	тайёркунии намунаҳои таҷрибавӣ	-	-	-	-	-	-
7	корҳои лоиҳакашӣ барои сохтмон	45,5	28,4	30,9	35,0	-	-
8	Хизмати илмӣ-техникӣ	5990,8	6465,7	7706,3	8112,8	11258,8	187,9

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе, 2025. – С.69.

Аз маълумоти ҷадвали 3 дидан мумкин аст, ки дар давраи солҳои 2020-2024 ҳаҷми корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ то андозае афзоиш ёфта, ин тамоюл далели рушди мунтазами фаъолияти илмӣ ва дастгирии давлатии соҳаи илм мебошад. Ҳаҷми умумии иҷрои корҳо аз 75292,7 ҳаз.сомонии соли 2020 ба 156551,92 ҳаз.сомонӣ дар соли 2024 расидааст. Яъне дар панҷ соли таҳлили ҳаҷми умумии иҷрои корҳо 2,8 маротиба афзоиш ёфта, далели он аст, ки ҳаҷми маблағгузори дар ин самт низ тадриҷан афзоиш ёфта истодааст. Аз ҳаҷми умумии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, корҳои илмӣ-техникӣ ҳиссаи назаррас дошта, ҳаҷми онҳо дар давраи таҳлили солҳои 2020-2024 2,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳамин тавр, дар солҳои 2020-2024 ҳаҷми корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ 2,1 маротиба, аз он ҷумла бунёдӣ 3,4 маротиба, лоиҳакашӣ ва технологӣ 30,6% ва илмӣ-техникӣ 87,9% афзоиш ёфтааст.

Вобаста ба рушди инноватсия ва иқтисоди он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқотҳои зиёди илмӣ гузаронида шуда, намунаҳои асосии онҳо бештар дар соҳаҳои тиб, технология, истеҳсолот ва иқтисодиёт татбиқи амалии худро ёфтаанд. Аммо муайян намудани онҳо, ки то чӣ андоза ба рушди иқтисодии мамлакат таъсир расонидаанд кори басо душвор мебошад. Чихеле, ки олими ватанӣ Манучехри Д. Қайд менамояд «намудҳои гуногуни маҳсулот натиҷаи фаъолияти самараноки илмӣ ва техникӣ мебошад, ки аҳамияти иҷтимоӣ ва ифодаи моддии онҳоро дар бисёр ҳолат муайян намудан душвор аст»[9, с.45]. Дар чунин ҳолат таъсири иқтисодии илмӣ мамлакатро дар самаранокии истеҳсоли маҳсулот мушоҳида намудан мумкин аст.

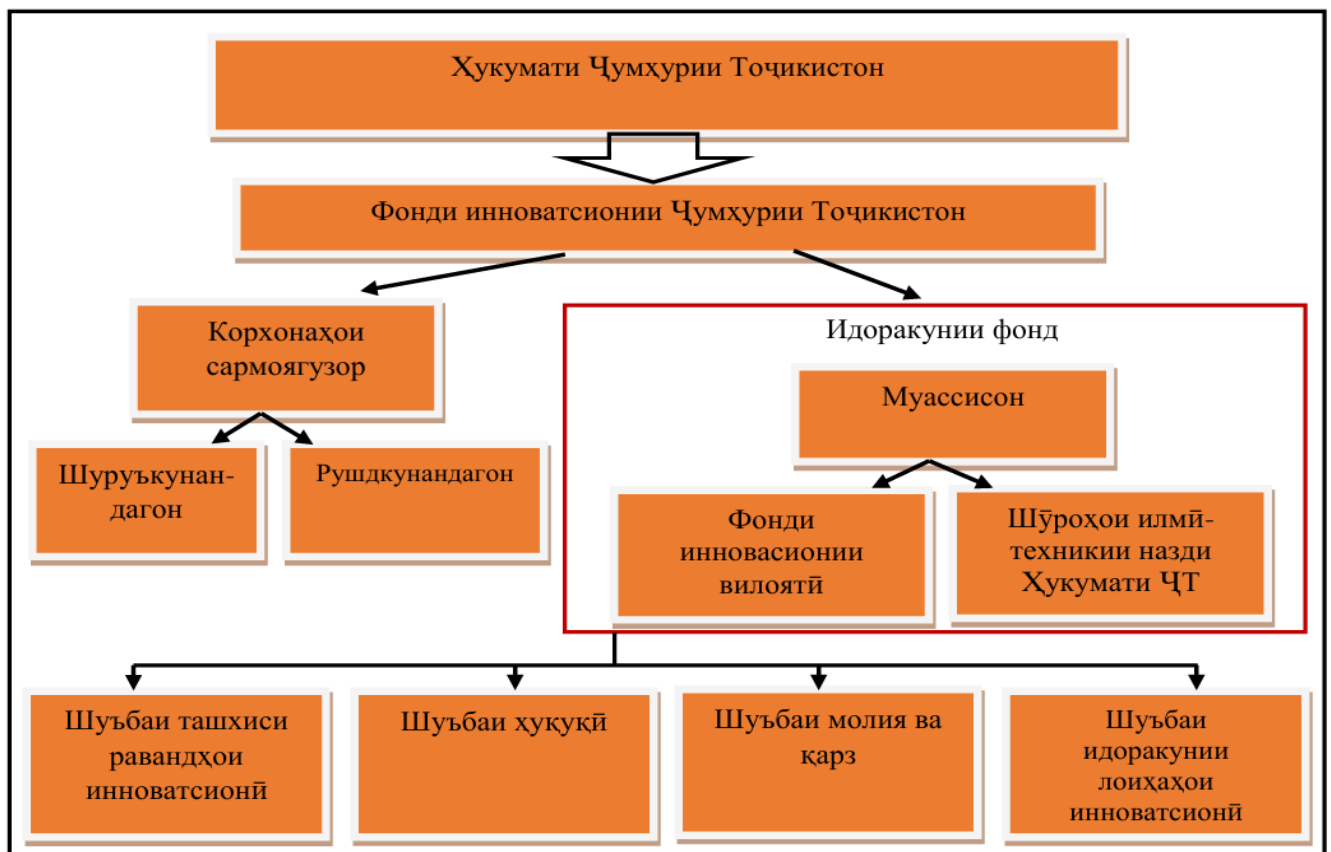
Аслан бинобар сабаби нокифоя будани таҳқиқотҳои назариявӣ ва методологӣ, инчунин номукамал будани унсурҳои таркибии он, муайян намудани самаранокии иқтисодии истифодаи натиҷаҳои рушди илмӣ-техникӣ хело душвор мебошад. Аз ин рӯ, дар бештари ҳолатҳо барои баҳодихии ҳолати рушди илм омилҳои зерин ба инобат гирифта мешаванд:

- сатҳи таҳсилот ва маърифатнокии аҳоли;

- сатҳи таҳассуси техникӣ ва имҳои бунёдӣ;
- сатҳи рушди инфрасохтори соҳаи илм;
- сатҳи рушди ҳамгироии илм бо истеҳсолот;
- шумораи муассисаҳои илмӣ ва ҷойгиркунонии онҳо дар минтақаҳо;
- шумораи потенҳо ва татбиқи онҳо дар истеҳсолот;
- шумораи кормандони илмӣ дорои дараҷаи илмӣ.

Дар асоси натиҷаҳои таҳлил, ки дар боло оварда шуданд метавон ба хулосае омад, ки яке аз омилҳои асосии рушди креативии кормандони илмӣ ин афзоиши ҳаҷми маблағгузори соҳа мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳаҷми маблағгузори соҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз ҳисоби бучети давлатӣ сурат мегирад. Ин вазъият ҷалби сармояи ғайрибучетӣ, тҳияи механизмҳои нави мотиватсионии ширкатҳои хусусӣ ва ташкили фондҳои инноватсиониро тақозо менамояд. Агар дар мамлакат фонди инноватсионӣ таъсис дода шавад, имконияти ҷалби захираҳои молиявӣ барои рушди соҳа ба андозае афзоиш меёбад ва он ҳамчун воситаи махсуси дастгирии лоиҳаҳои илмӣ-инноватсионӣ ва креативӣ дар мамлакат амал хоҳад кард.

Бояд қайд намуд, ки вобаста ба ташкили ин гуна фонд муҳаққиқони ватанӣ С.Ҷ. Комилов ва М.Қ. Файзулло ҳанӯз аз аввали солҳои 2000-ум ақидаҳои илмӣ худро пешниҳод намуда буданд. Инчунин дар ташкили ин ақида муҳаққиқони дигари соҳа А.К. Қурбонов, П.У. Бобомуродов ва Ҷураҳонзода Б.Ҷ. низ саҳми арзанда гузоштаанд ва сохтори онро тарзе пешниҳод намудаанд, ки дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. – Сохтори фонди инноватсионӣ дар низоми иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон [5, с.100]

Ҳамин тавр, барои рушди минбаъдаи иқтисоди илмӣ ва креативӣ зарур аст, ки ҳиссаи маблағгузориҳо ҳам аз ҳисоби бучети давлатӣ ва ҳам аз ҳисоби ҷалби сармояи хусусӣ мунтазам афзоиш дода шавад. Ҳамзамон таъсиси фонди махсуси инноватсионӣ, татбиқи амсилаи «спиралӣ сеқабата» (илм, давлат, бизнес), таъсиси стартапҳо, паркҳои технологӣ, бизнес инкубаторҳо, такмил ва татбиқи механизмҳои ҳавасмандгардонии молиявии кормандони илмӣ зарур мебошад. Дар натиҷа амалишавии ҳаммаи ин чорабиниҳо метавонад ба рушди сатҳи креативии кормандони илмӣ таъсир расонад ва ин тамоюли рушд имконият медиҳад, ки ғояҳои илмӣ ба маҳсулоти инноватсионӣ табдил ёбанд ва дар натиҷа рушди устувори иқтисодии мамлакат таъмин гардад.

Адабиёт

1. Азимов, Н.Ҳ. Табдилдиҳии саноати креативӣ зери таъсири рақамикунонии иқтисодиёт: мулоҳиза, тасаввурот ва баҳодиҳӣ / Н. Ҳ. Азимов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2023. – No. 1(52). – С. 132-140.
2. Дусмухамедов, О. Ўзбекистон ва хорижда креатив иқтисодиёт соҳаларини ривожланиш тенденциялари / О. Дусмухамедов // Iqtisodiy Taraqqiyot va Tahlil. – 2024. – Vol. 2, No. 6. – P. 321-329.
3. Зоирзода, И.С. Асосҳои назариявии рушди сармояи инсонӣ дар замони имрӯза / И. С. Зоирзода, Д. М. Ҷобиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – No. 1. – P. 86-92.
4. Иванова, Н. И. Финансирование науки / Н. И. Иванова // Журнал Новой экономической ассоциации. – 2019. – № 1(41). – С. 195-201.
5. Исвалиев, Б.Ҷ. Такмили механизми мотиватсионии таъминоти кадрӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон): дисс. ... доктори фалсафа (PhD). – Душанбе: ДМТ, 2024. – 173с.
6. Креативные индустрии. [Электронный ресурс] https://ru.wikipedia.org/wiki/Креативные_индустрии (дата обращения: 22.12.2025).
7. Курбонов, А.К. Компаративный анализ зависимости ре-гионального инновационного развития от уровня об-разования и подготовки кадров / А. К. Курбонов, П. У. Бобомуродов // Финансовая экономика. – 2025. – № 11. – С. 153-157.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» аз 18 марти соли 2015, №1197 / <https://mmk.tj/content/конуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-фаъолияти-илмӣ-ва-сиёсати-давлатӣ-оид-ба-илму-техника>
9. Манучехри, Д. Научно-технический потенциал инновационного развития Республики Таджикистан / Д. Манучехри // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2020. – № 2(260). – С. 45-52.
10. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе, 2025. – 441С.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. [Электронный ресурс] <https://www.president.tj/event/missives/49225> (дата обращения: 8.02.2026г.).
12. Саидмуродзода, Л.Х. К вопросу о предьстории экономической мысли таджикского народа: формационный взгляд и историческая судьба / Л.Х. Саидмуродзода, Ш. Холова // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1. – С. 14-26.

Маълумот дар бораи муаллиф

Бобомуродов Парвиз Уктамович-номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷменти байналмилалӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.

Сведения об авторе

Бобомуродов Парвиз Уктамович-кандидат экономических наук, доцент кафедры международного менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира, 33.

About the author

Bobomurodov Parviz Uktamovich-Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of International Management Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33.

РАЗВИТИЕ МЕХАНИЗМОВ АГРОПРОМЫШЛЕННОЙ ИНТЕГРАЦИИ КЛАСТЕРНЫМ МЕТОДОМ

Халифазода Дж.Б.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье направления развития механизмов агропромышленной интеграции с использованием кластерных методов, теоретические вопросы формирования и развития агропромышленного комплекса подвергнуты изучению и исследованию. Автор раскрывает и ясно объясняет понятие «агропромышленная интеграция», показывает, что она представляет собой совокупность технологически и экономически взаимосвязанных отраслей национальной экономики, которая охватывает производство, переработку и реализацию продовольственной продукции и снабжение промышленности сельскохозяйственным сырьем и оказывает услуги по доведению продукции до конечного потребителя.

Одновременно в статье поддерживаются идеи отечественных и зарубежных ученых о том, что с формированием рыночной экономики возрастает роль системы интеграции и кооперации в развитии отраслей АПК, и по этому поводу приведено личное мнение автора. Особое место в статье занимает изучение этапов развития интеграции и кооперации между отраслями АПК.

Ключевые слова: кластерные методы, экономические механизмы, агропромышленный комплекс, механизмы интеграции, кооперация, технология, кластеры, реализация продукции, сырье, средства производства, отрасли сферы услуг, конечный потребитель, вертикальная интеграция, горизонтальная интеграция.

Для цитирования: Халифазода, Дж. Б. Развитие механизмов агропромышленной интеграции кластерным методом / Дж. Х. Халифазода // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 151-157.

DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL INTEGRATION MECHANISMS THROUGH THE CLUSTER APPROACH

Khalifazoda J.B.

Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. The article examines and investigates the directions of development of agro-industrial integration mechanisms using cluster methods, and theoretical issues of formation and development of the agro-industrial complex. The author reveals and clearly explains the concept of "agro-industrial integration," showing that it represents a set of technologically and economically interconnected sectors of the national economy, which encompasses the production, processing and sale of food products and the supply of industry with agricultural raw materials, and provides services for delivering products to the end consumer. At the same time, the article supports the ideas of domestic and foreign scientists that with the formation of a market economy, the role of the integration and cooperation system in the development of agro-industrial complex sectors increases, and the author's personal opinion on this matter is presented. A special place in the article is occupied by the study of the stages of development of integration and cooperation between agro-industrial complex sectors.

Keywords: cluster methods, economic mechanisms, agro-industrial complex, integration mechanisms, cooperation, technology, clusters, product sales, raw materials, means of production, service sectors, end consumer, vertical integration, horizontal integration.

ИНКИШОФИ МЕХАНИЗМҲОИ ҲАМГИРОИИ АГРОСАНОАТӢ БО РАВИШИ КЛАСТЕРӢ

Халифазода Ҷ.Б.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннототсия. Дар мақола самтҳои инкишрфёбии механизмҳои ҳамгироии агросаноатӣ бо истифода аз равишҳои кластерӣ масъалаҳои назариявии ташаккул ва рушди комплекси агросаноат мавриди омузишу таҳқиқ қарор гирифтаанд. Муаллиф мафҳуми «ҳамгироии агросаноатӣ» -ро кушода равшан намуда, нишон медиҳад, ки он маҷмӯи соҳаҳои ба ҳам аз ҷиҳати технологияи истеҳсолӣ ва иқтисодӣ алоқаманди иқтисодиёти миллий мебошад, ки истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулотҳои

озукаворӣ ва таъмини саноат бо ашёи хоми соҳаи кишоварзиро дар бар мегирад ва то ба истемолкунандаи ниҳой расонидани маҳсулотҳо хизмат мерасонад.

Ҳамзамон дар мақола андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба он, ки бо ташакулёбии иқтисоди бозорӣ нақши низоми ҳамгирӣ ва кооператсия дар рушди соҳаҳои КАС меафзояд, дастгирӣ ёфта, дар ин хусус ақидаи шахсии муаллиф оварда шудааст. Мавқеи хосаро дар мақола омузиши марҳилаҳои рушди ҳамгирӣ ва кооператсия дар байни соҳаҳои КАС ишғол менамояд.

Калидвожаҳо: равишҳои кластерӣ, механизмҳои иқтисодӣ, комплекси агросаноатӣ, механизмҳои ҳамгирӣ, кооператсия, технология, кластерҳо, фурӯши маҳсулот, ашёи хом, воситаҳои истеҳсолот, соҳаҳои хизматрасонӣ, истемолкунандаи ниҳой, ҳамгироии амудӣ, ҳамгироии уфуқӣ.

Постановка проблемы. Агропромышленная интеграция представляет собой совокупность взаимосвязанных отраслей национальной экономики, которая охватывает производство, переработку и реализацию продовольственной продукции, и снабжение промышленности сельскохозяйственным сырьем. В агропромышленный комплекс входят отрасли сельского хозяйства, занимающиеся производством продукции, а также отрасли переработки сельскохозяйственной продукции, хранения, реализации, производства средств производства для сельского хозяйства и отрасли сферы услуг, которые связаны технологически и экономически, оказывая услуги в процессе производства продукции, обеспечения техникой и технологиями и доведения продукции до конечного потребителя.

Анализ последних исследований и публикаций. По данной теме неоднократно проводились исследования отечественными и зарубежными учеными, такими как Пиризода Дж.С., Давлатзода К.К., Факеров Х.Н., Рахимзода И.Х., Д. Рикардо, А. Маршалл, М. Портер, Й. Тюнен и другие.

Цель статьи заключается прежде всего в определении механизмов агропромышленной интеграции с использованием кластерных методов.

Основное содержание материала. В современных условиях наблюдается тенденция формирования структуры агропромышленной интеграции, поскольку объединение создает благоприятные условия для эффективного использования производительных сил и определенных производственных отношений, способствует расширению экономических возможностей вновь созданной производственной системы. Эта структура охватывает систему региональных предприятий, а также районные организации разделенного агропромышленного комплекса.

Формирование АПК в нашей стране относится к началу 1950-х годов XX века. В этот период в экономическую науку было введено понятие агропромышленного комплекса, под которым понималась совокупность отраслей национальной экономики, занимающихся производством и переработкой сельскохозяйственной продукции, обеспечением ее развития, а также доведением ее до конечного потребителя.

Полное формирование агропромышленного комплекса как целостной производственно-хозяйственной системы приходится на середину 1970-х годов. Следует отметить, что основным звеном в нем считается отрасль сельского хозяйства, однако представить быстрое развитие сельского хозяйства без наличия других его отраслей невозможно [3, с.14].

Это, прежде всего, экономические связи сельского хозяйства с отраслями, производящими для сельскохозяйственного производства технические средства, горюче-смазочные материалы, средства химической защиты растений, минеральные удобрения и транспортные средства. Также в этом процессе возникли отрасли, подотрасли, предприятия и другие самостоятельные экономические субъекты, которые взяли на себя часть производственных функций отрасли сельского хозяйства, приняв на себя строительство объектов, техническое обслуживание и ремонт, обеспечение средствами производства для отрасли сельского хозяйства.

В цепочку вошла группа отраслей и других самостоятельных хозяйственных предприятий, осуществляющих транспортировку, хранение, переработку и реализацию сельскохозяйственной продукции.

Агропромышленный комплекс "...в свою очередь является одним из межотраслевых комплексов, сформировавшимся в результате интеграции и объединения промышленности и сельского хозяйства, участники которого имеют единую конечную цель. Агропромышленный комплекс (АПК) - это совокупность взаимосвязанных отраслей национальной экономики, предназначенная для удовлетворения растущих потребностей страны в продовольственных товарах и промышленности в сельскохозяйственном сырье" [8, с. 232].

В научной теории и практике сельское хозяйство и агропромышленный комплекс регионов республики являются важнейшей отраслью и межотраслевым комплексом экономики, показатели уровня и динамики развития которых отражают текущее социально-экономическое положение, поскольку АПК - это межотраслевой комплекс страны, имеющий стратегическое значение, где доля его центральной отрасли - сельского хозяйства - в ВВП страны составляет 23,5%. Также 2/3 производственных предприятий республики являются предприятиями, относящимися к указанному комплексу, которые обеспечивают 35% бюджетных поступлений республики, в его центральной отрасли занято 65,8% населения, занятого работой в регионах страны, и более 74% населения страны проживает в сельской местности.

Развитый агропромышленный комплекс, в свою очередь, является залогом обеспечения продовольственной безопасности, реальной независимости страны и гарантией здоровья населения регионов страны.

Следует отметить, что в течение последних десятилетий концентрация АПК, особенно отрасли сельского хозяйства, превратилась в крупное хозяйственное производство. Такая форма объединения отраслей национальной экономики на протяжении нескольких десятилетий могла обеспечить быстрое развитие его отраслей. Однако начиная со второй половины 1980-х годов произошли коренные изменения как в политической, так и в социально-экономической системе, которые впоследствии привели к распаду крупной советской системы, что не оставило без последствий и отрасли АПК, что привело к снижению производства их продукции.

В объединяющейся системе АПК характер интеграционных связей может формироваться по степени вертикальной и горизонтальной специализации, а также могут создаваться определенные условия для деятельности его участников. Формирование вертикальной интеграции, в свою очередь, охватывает группу предприятий и организаций, производство которых специализировано на одном виде или одной степени производства, что требует определенного повышения производства отраслей и во многих случаях регулируется государством. Она, в свою очередь, имеет большое сходство с кластерами.

С формированием рыночной экономики возрастает роль системы интеграции и кооперации в развитии отраслей АПК. По мнению Давлатова К.К. «...одним из основных направлений интеграционных отношений является использование ресурсосберегающих технологий, снижение прямых затрат трудовых и материальных ресурсов, получение большего количества высококачественной продукции с меньшими затратами и большей прибылью от ее реализации...» [2, с. 218].

В этом случае возникает необходимость новых форм интеграции, направленных на повышение объемов производства сельскохозяйственной продукции, обеспечение продовольственной безопасности и улучшение уровня жизни населения в регионе. Здесь одной из эффективных форм агропромышленной интеграции, способствующей адаптации АПК Таджикистана, являются агропромышленные кластеры для отдельных регионов или районов.

Для эффективности интеграции в регионе необходимы периоды их действия, которые являются важным фактором прогресса деятельности участников его отраслей. Как правило, выделяют пять основных его периодов.

Период подготовки и формирования агропромышленных корпораций, охватывающий объединение нескольких агропромышленных предприятий, с помощью которых осуществляется технология управления интеграционными проектами, в процессе которых определяются компетенция и ответственность руководителя и членов группы, разрабатывается концепция развития агропромышленных корпораций, осуществляется целеполагание по организации и реализации ее стратегии.

Второй этап - это формирование и начало работы акционерного общества, посредством которого основная компания объединяет несколько крупных агропромышленных предприятий, и в соответствии с действующим законодательством на общем собрании акционеров решаются вопросы и утверждаются программы развития корпорации на ближайшие годы. [12, с.230].

Третий период - это интеграция в переходный период, основной целью которого является достижение определенных экономических и финансовых результатов (синергетический эффект), вытекающих из объединения различных предприятий в структуре предпринимательства и единой хозяйственной системы. Она состоит из системы финансового управления, информационного обеспечения, а также осуществления управления основным обществом.

Четвертый и пятый этапы - это период достижения конечных результатов, целью которых является обеспечение высокой эффективности совместных операций участников интеграции,

эффективности работы новых управленческих групп на всех этапах, устойчивости влияния вертикальной интеграции на деятельность предприятий и организаций.

При полной интеграции остается успех эффективного управления, которое должно быть направлено на снижение различных рисков. Как показывает опыт экономически развитых стран, процесс интеграции в условиях рыночной экономики соответствует развитию системы АПК.

Интеграция в условиях региона дает возможность правильно организовать процесс производственной цепочки, создать благоприятные условия для использования передовых инновационных технологий и большего привлечения трудовых ресурсов, для переработки, хранения и реализации продукции агропромышленного комплекса.

Основными целями интеграций является улучшение нынешнего состояния отрасли сельского хозяйства и других отраслей АПК, и это в значительной степени зависит от решения следующих мер:

- улучшение финансового положения сельскохозяйственных предприятий и организаций и уровня жизни населения в регионах республики;
- объединение финансовых ресурсов для приоритетного решения развития отраслей АПК страны;
- объединение производства в отдельном регионе или единой цепочке, то есть начиная от производства, переработки и реализации сельскохозяйственной продукции до доведения до ее конечного потребителя;
- увеличение возможностей привлечения большего капитала и конкурентоспособного оборота сельскохозяйственной и агропромышленной продукции;
- устранение монополии и выведение из процесса производства избыточных посредников с целью создания для участников интеграции широких возможностей реализации сельскохозяйственной и промышленной продукции;
- повышение контроля сверху за эффективным использованием природного и ресурсного потенциала, трудовых и технико-производственных ресурсов;
- использование передовых инновационных технологий в развитии агропромышленного производства, новой техники и оборудования и прочее.

Это положение очень хорошо отражено и в стратегии развития национальной экономики Республики Таджикистан для стимулирования процесса интеграции и кооперации производства.

По мнению некоторых ученых «...во многих странах выделяются две формы интеграции агропромышленного комплекса. Первая - форма сотрудничества сельскохозяйственных предприятий и негосударственных компаний, осуществляемая на основе двустороннего договора, и она характерна для зарубежных стран. Вторая - в организационно-структурной форме, где объединяется капитал и трудовые ресурсы отдельных предприятий, и она более характерна для отечественного производства АПК» [4, с.182].

Однако как для зарубежных компаний, так и для предприятий отечественного агропромышленного комплекса характерно объединение вертикальной интеграции, направленное на объединение производителей однотипных товаров и продукции. В этом случае прежде всего на первое место ставится производственный процесс предприятий и организаций, снижаются затраты производственного процесса.

Эта форма интеграции, в свою очередь, больше соответствует теории кластеризации, которая «...не противоречит задаче вертикальной интеграции, а соответствует стимулированию объединения предприятий в кластеры» [1, с.389].

В этих случаях изменяется количество участников и их состав, что является одной из отличительных особенностей кластера от других форм объединения отраслей системы АПК. Это положение является одним из основных отличительных принципов взаимосвязи отраслей и участников кластера, который может объединиться в любом случае для решения поставленной перед ними задачи (рисунок 1).

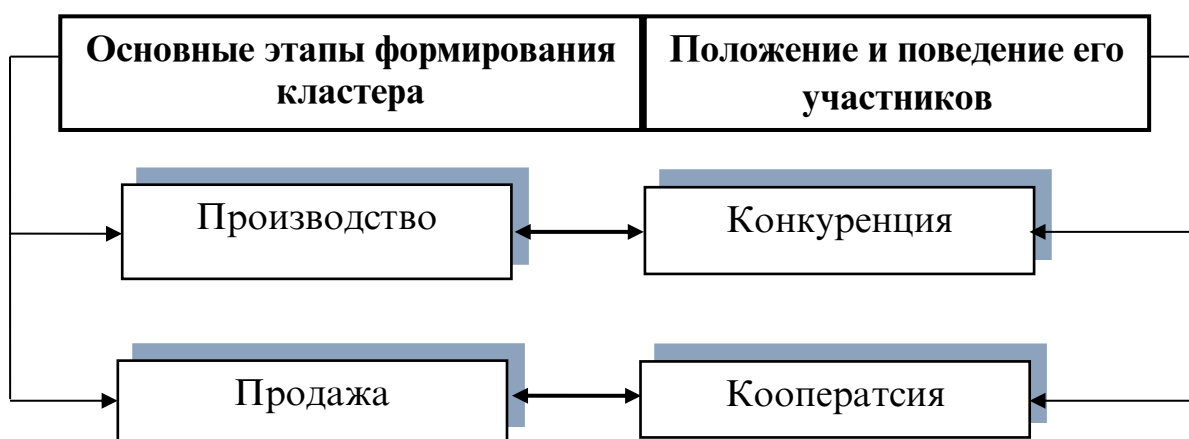

Рисунок 1. Основные принципы взаимосвязи участников кластера на этапах его формирования

Источник: разработка автора

Организационно-производственная структура и основные этапы формирования кластера показывают, что он имеет особое место в интеграции отраслей системы агропромышленного комплекса. Только кластер дает возможность объединения малых и средних предприятий в отраслях АПК при правильной постановке, где крупные предприятия служат основным локомотивом и для обеспечения чистой конкуренции малых и средних предприятий, обеспечивают экономическое стимулирование и повышение качества товаров и продукции.

С этой целью осуществляется наблюдение за состоянием управления и результатами интеграции по следующим направлениям:

- обеспечение эффективности деятельности участников агропромышленной интеграции и управления персоналом;
- влияние эффективности вертикальной интеграции на участников агропромышленных кластеров в регионе;
- анализ и перспективы достижений, недостатков и планирования деятельности его участников на будущие периоды;
- экономическое стимулирование членов агропромышленной интеграции и производственных кооперативов в регионах республики и прочее.

В такой форме интеграции охватывается полная технологическая и производственная цепочка, начиная от выращивания до производства и реализации готовой продукции отраслей АПК, что предусматривает возможность реализации целей всех его участников.

Агропромышленные кластеры, в свою очередь, выступают «...как процесс объединения организаций различных сфер деятельности в едином процессе воспроизводства, от производства сырья до реализации готовой продукции с объединением всех этапов производства, результатом чего является синергетическая эффективность...», где «...синергетический (дополнительный) эффект обеспечивается за счет усилий всех участников-хозяйствующих субъектов и рассчитывается напрямую...». В этом случае кластер учреждается за счет интеграции экономически самостоятельных предприятий по производству товаров и услуг, имеющих географическую близость и действующих во взаимосвязи в единой цепочке организации потребительской стоимости [6, с.68].

В условиях глобализации и формирования конкурентоспособной экономики развитие агропромышленных кластеров в различных формах оценивается в региональных условиях. В частности, «...в новых хозяйственных условиях одним из важных и эффективных рычагов борьбы с действующим кризисом является именно теория кластеров, которая закладывается с учетом регионального синергетического эффекта» [5, с.59]. Также «...интеграция кластеров дает возможность повысить конкурентоспособность производства продукции, обеспечить инновационное развитие и устойчивость производства на длительный срок» [7, с.70].

В современной экономической практике выделяют три основные формы агропромышленных кластеров, отражающих их формирование:

- активные внутрирегиональные экономические структуры в рамках системы АПК, организованные в научно-исследовательских и образовательных организациях;

➤ производственная цепочка, которая посредством вертикальной интеграции запускает производственный процесс вокруг ядра кластера (цепочка поставщика, производителя, продавца и потребителя);

➤ отрасль промышленности на высоком уровне развития (пищевой кластер или совокупность отраслей - агропромышленный кластер).

По сути, кластеры не имеют юридической и организационной формы, но их участники сохраняют полную юридическую и экономическую самостоятельность.

Поэтому формирование агропромышленных кластеров дает возможность их участникам обеспечить высокую степень специализации, внести большой вклад в развитие малого и среднего предпринимательства в регионах республики, полностью удовлетворить потребности продовольственного рынка. [13, с.117]. Благодаря этим кластерам в регионах обеспечивается большее привлечение капиталов, что способствует устойчивому экономическому развитию страны. На агропромышленные кластеры также оказывают влияние социально-экономические, природно-климатические и технологическо-производственные факторы.

Изучение теоретических аспектов организации производства в системе агропромышленного комплекса показывает, что одной из эффективных форм интеграции его отраслей является формирование агропромышленных кластеров, направленное на повышение эффективности производства в регионе и социального положения населения. [11, с.250]. В практике передовых стран указанная структура функционирует в различных формах, таких как агропромышленные холдинги, союзы и ассоциации, которые осуществляют свои взаимоотношения на основе принципов организации кооперации и интеграции.

Для развития региональной экономики кластеры играют важную роль, обеспечивая внутренний рынок свежей и высококачественной агропромышленной продукцией. Основное преимущество агропромышленных кластеров в региональных условиях заключается в том, что они объединяют большую группу предприятий и организаций, оказывают услуги по доведению продукции до конечного потребителя, способствуют развитию и процветанию участников всей производственной цепочки - поставщиков сырья, компаний по продаже товаров, научно-исследовательских и образовательных учреждений и других. Это прежде всего относится к "...экономическим связям сельского хозяйства с отраслями, которые производят для сельскохозяйственного производства технические средства, горюче-смазочные материалы, средства химической защиты растений, минеральные удобрения и транспортные средства" [8, с. 249].

Таким образом, агропромышленные кластеры, в свою очередь, предоставляют своим предприятиям и организациям возможность приобрести высокую степень профессионализма, объединяя их в географическом регионе, обеспечивая большее привлечение капиталов и обмен информацией для них, совершенствование материально-технической базы сельского хозяйства, в том числе - правильное соблюдение технологического процесса, развитие интеграции и кооперации в АПК, увеличение объемов производства продукции, повышение занятости и развитие рыночной инфраструктуры, организацию эффективной системы планирования и стратегии, совершенствование нормативно-правовых документов и организацию постоянного мониторинга развития агропромышленных кластеров в регионе.

Эти процессы, в свою очередь, зависят от ряда объективных и субъективных причин, основными из которых являются отсутствие достаточных запасов денежных средств, недостаток практического опыта указанных кластеров, низкое развитие сельскохозяйственных отраслей и сектора их обслуживания и прочее.

Адабиёт

1. Горетов И.Н. Кластерные технологии в управлении АПК //Вестник Чувашского университета. -2009. -№1. -С.389.

2. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан// Монография.-Воронеж, 2008. –С.218.

3. Давлатзода, Қ. Қ. Таҷрибаи ҳориҷӣ оид ба ташаққул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2021. – No. 3(55). – Р. 88-93. – EDN BCBOLL.

4. Давлатзода, Қ. Қ. Самтҳои асосии дастгирии давлатии рушди кластерҳои Пахтакорӣ дар минтақаҳои кишвар / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 1(35). – Р. 68-76. – EDN NHUFIJ.

5. Давлатзода, К. К. Ташаккул ва инкишофи кластерҳои соҳавӣ дар минтақа / К. К. Давлатзода, Д. Халифазода. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2023. – 158 р. – EDN DGVUAF.
6. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков. Курс лекций. -М.: «ТАНДЕМ», 1999. -С. 14-30.
7. Огородников П.И., Федорова О.А., ва Чиркова В. Ю. Интеграционные объединения - основа стабильного и динамичного развития АПК // Экономика региона. 2011. -№4. -С. 182.
8. Пириев Дж. С., Амиров Н.И. и др. Зарубежный опыт кластерного развития агропромышленного комплекса// Доклады Таджикской Академии сельскохозяйственных наук. – Душанбе, 2013. -№4 (38).-С.59-63.
9. Семина Л. А., Ковалева И. В. Агропромышленный кластер: проблемы и развитие инновационно-инвестиционной деятельности // Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ. -2017.-№1 (5). С. 68.
10. Фролов О.А. Формирование и развитие кластеров в региональном АПК// Региональная экономика: теория и практика. -2011. -№36.-С. 70.
11. Халифазода, Ҷ. Б. Муаммоҳои Ташаккулёбӣ ва роҳҳои рушди кластерҳои агросаноатӣ дар шароити минтақа / Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 1(30). – P. 245-252.
12. Халифазода, Ҷ. Б. Рушди кластеркунонии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар вилояти Хатлон / Ҷ. Б. Халифазода, М. Х. Халифаева // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 3(32). – P. 229-237. – EDN GRZUPE.
13. Шералиев, Э. Н. Фаъолгардонии ҷалби сармояҳо ба рушди кластерҳои Пахтакорӣ дар минтақа / Э. Н. Шералиев, Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – No. 4-1(58). – P. 116-123.

Сведения об авторах	About the author	Маълумот дар бораи муаллиф
Халифазода Джовидон Бобохон— кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры налогообложения и страхования Таджикского государственного финансово-экономического. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14.	Khalifazoda Jovidon Bobokhon-Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Taxation and Insurance of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14.	Халифазода Ҷовидон Бобохон—номзади илмҳои иқтисодӣ, муалими каллони кафедраи андозбандӣ ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

УДК:332; 311.313

НАҚШ ВА ЗАРУРИЯТИ ДАСТГИРИИ БУЧЕТӢ ДАР ТАКМИЛДИҲИИ СОҲАИ ИҶТИМОИИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мамадризоева Н.М.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур сухан оиди муаммоҳои иҷтимоии кишвар ва минтақаҳои он, инчунин пешниҳоди баъзе ақидаҳо оид ба пешгирии роҳҳои ин муаммоҳо меравад. Қобили қайд аст, ки дастгирии бевоситаи бучети давлат хело муҳим аст. Истифодаи оқилона ва самараноки ин дастгирии молиявии давлат барои ҳалли муаммоҳои гуногуни минтақаҳои кишвар мусоидат менамояд. Дар мақола инчунин муаммоҳои шуғл ва бекорӣ низ баррасӣ гардидаанд. Маводи амалӣ бо нишондиҳандаҳои бучети давлат пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: кишвар, минтақа, дастгирӣ, рушд, молиякунонӣ, бучет, иҷтимоӣ, муаммо, шуғл.

Барои иқтибос: Мамадризоева, Н. М. Нақш ва зарурияти дастгирии бучетӣ дар такмилдиҳии соҳаи иҷтимоии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н. М. Мамадризоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 158-162.

РОЛЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ БЮДЖЕТНОЙ ПОДДЕРЖКИ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Мамадризоева Н.М.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В данной статье говорится о социальных проблемах страны и ее регионов, а также представлены некоторые предложения по предотвращению этих проблем. Стоит отметить, что прямая поддержка государственного бюджета очень важна. Рациональное и эффективное использование этой финансовой поддержки государства помогает решать различные проблемы регионов страны. Также в статье рассматриваются проблемы занятости и безработицы. Практический материал представлен показателями государственного бюджета.

Ключевые слова: страна, регион, поддержка, развитие, финансирование, бюджет, социальный, проблема, занятость.

THE ROLE AND NEED OF BUDGET SUPPORT IN IMPROVING THE SOCIAL SPHERE OF THE REGIONS OF TAJIKISTAN

Information about the author:

Mamadrizoeva N.M.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. This article talks about the social problems of the country and its regions, and presents some proposals for preventing these problems. It is worth noting that direct support from the state budget is very important. Rational and effective use of this financial support from the state helps solve various problems in the regions of the country. The article also discusses the problems of employment and unemployment. State budget indicators present practical material.

Key words: country, region, support, development, financing, budget, social, problem, employment.

Гузориши масъала. Яке аз муаммои чандинасраи умумихалқӣ, ки такмили доимиро тақозо мекунад, рушди низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ боқӣ мемонад. Тағйироти сершумори он низ такмилро талаб мекунад. Аммо ин муаммо то имрӯз ҳалли худро талаб мекунад.

Садҳо ва ҳазорон нафар файласуфон, иқтисоддонҳо, ҷомеашиносон, сиёсатшиносон, равоншиносон ва дигар мутахассисон кӯшиш ба харҷ медоданд, ки низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ беҳтарин, одилона ва оптималӣ бо истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ дар якҷоягӣ бо рушди сармояи инсонӣ пайдо намоянд. Дар ҳама давру замон муборизаи ақидаҳо, таълимот ва ақидаҳои афкори барҷастаи башарият барои ихтироъ кардани сохтори беҳтарини иҷтимоӣ иқтисодӣ суҷат нагардидааст. [6,63]

Ҳоло ин истилоҳ дар матнҳои расмӣ барои ишора ба равандҳои дар соҳаи иҷтимоӣ ба амал омада васеъ истифода мешавад.

Дар адабиёти илмӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар бораи ин истилоҳ то ҳол назари дақиқ вучуд надорад. Итминони аён танҳо дар дарки табиати динамикии он вучуд дорад, на дар ҷанбаҳои мазмунии сохтори он.

Ин ҳолат бештар ба характери байнисоҳавии омӯзиш ва баҳодихии рушди ҷомеа, тафовути муносибатҳои таҳлили он дар илмҳои ҷомеашиносӣ вобаста аст.

Бештар дар бораи таъминоти иҷтимоӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, хатарҳои иҷтимоӣ сухан меронанд, аммо на дар бораи рушди иҷтимоӣ. Илова бар ин, бисёре аз муҳаққиқон рушди иҷтимоиро бо рушди иҷтимоию иқтисодӣ баробар мекунанд, ки ин нодуруст аст, зеро дар он ғайр аз равандҳои иҷтимоӣ равандҳои иқтисодӣ низ ба назар гирифта мешаванд, яъне на танҳо рушди ҷомеа (шахсият), балки тамоми низомии иҷтимоию иқтисодии ҳудуд, аз ҷумла субъектҳои хоҷагидорӣ, муассисаҳои молиявӣ қарзӣ ва ғайраро дар назар дорад.

Таҳлили таҳқиқот ва нашриҳо охири. Муаммоҳои дар соҳаи иҷтимоӣ мавҷударо олимони ватанӣ ва хориҷии зерин таҳқиқ кардаанд: Алимардонов У., Комилов С.Ҷ., Саидмуродов Л.Х., Раҳимов З.А., Султонов З.С., Бердиев Р.Р., Бузгалин В.А., Худокормов А.С., Абалкин Л.И., Некрасов Н.Н., Лавров А., Морозова Т.Г., Мингалева Ж.А. ва дигарон.

Мақсади мақола. Муайян намудани муаммоҳоро, ки ба рушди соҳаи иҷтимоии ҷомеа монеа мегарданд ва баррасӣ намудани роҳҳои ҳалли он.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Дар илми иқтисод рушди иҷтимоӣ одатан бо мафҳуми неқўаҳволӣ ва афзоиши он алоқаманд аст. Бо ин низ розӣ нашудан мумкин аст, зеро баланд шудани дараҷаи неқўаҳволӣ ва сатҳи зиндагӣ на ҳамеша боиси инкишофи шахсият ва қонеъгардонии тамоми талаботи ҷомеа мегардад [7,155-156].

Баъзе муҳаққиқон рушди иҷтимоиро бо рушди соҳаи иҷтимоӣ амалан зич, муайян намуда, мепайвандад. Ингуна муносибат ҳам нодуруст аст, зеро соҳаи иҷтимоиро асоси рушди ҷомеа доништан лозим аст. Албатта, ҳар қадар объектҳои иҷтимоӣ самараноктар кор кунанд, ҳамон қадар ҷамъият мутаносиб рушд меёбад.

Тағйирёбии босуръати манзараи геосиёсӣ ва геоиқтисодии ҷаҳони муосир, таназзули иқтисоди ҷаҳонӣ, аз ҷумла дар иқтисодиёти кишварҳои шарикони асосии тичоратӣ, ба сохтори нави технологӣ гузаштани хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ, инчунин идомаи мушкилоти давраи табдилот аз зарурати андешидани чораҳои таъхирнопазир, ҷиҳати таъмини амнияти миллии кишвар шаҳодат медиҳанд.

Дар ин шароити душвор инкишоф додани амнияти миллии кишварро аз ҷиҳати тавоноӣ ва моддӣ танҳо бо иқтисоди инсонӣ иқтисодии он таъмин кардан мумкин аст.

Дар барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар, ки дар солҳои охир аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ қабул шудаанд, ҳадафҳо, афзалиятҳо, вазифаҳо ва самтҳои амалии гузариш ба модели нави рушди босифати иқтисодӣ муайян шудааст, ки асоси онҳо механизмҳои муассири институтсионалӣ мебошанд, ки имкон медиҳанд ба бахши воқеии иқтисодиёт ва инфрасохтор ҷалби бештари маблағгузорӣ; рақобат ва гирифтани донишҳои навро ҳавасманд мегардонад; тавсеаи истеҳсоли молҳо ва хизматрасониҳои ба содирот нигаронидашуда ва таъмини ивази воридот; вобастагии кишварро аз интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ коҳиш дода, ба густариши шӯғли пурсамари аҳоли мусоидат намояд.

Тавре маълум аст, татбиқи барномаҳои стратегӣ рушди минтақавӣ номутаносибии байниминтақавӣ дар иқтисодиётро тамоман бартараф накардааст.

Сабабҳои асосии ин ҳолат набудани ҳамоҳангӣ аз ҷониби маркази ягона ва нокифоя будани манбаъҳои маблағгузорӣ барномаҳост, ки дар доираи имконоти молиявӣ ҳар як минтақа маҳдуданд.

Яке аз масъалаҳои мубрами омӯзиши механизми молиявӣ танзими давлатӣ рушди иҷтимоии минтақаҳо, сохтори манбаъҳои захираҳои молиявӣ, усулҳои ҷустуҷӯи онҳо ба мақсади рушди иҷтимоии минтақаҳо ва ҷумҳурӣ, самаранок истифодабарии он мебошад.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатӣ» ҳамасола барои дастгирии соҳаи иҷтимоии кишвар маблағгузорӣ карда мешавад. Маълумот оид ба маблағгузории бахши иҷтимоии кишвар дар ҷадвали 1. оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Ҳаҷми хароҷоти бучети давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои молиякунони соҳаи иҷтимоии кишвар

(ҳаз. сом.)

	2022	2023	2024	2025

Номгӯи соҳа	маблағ	бо %	маблағ	бо %	маблағ	бо %	маблағ	бо %
Маориф	6304025	42,8	7210355	42,5	8231867	43,3	10909496	45,6
Тандурустӣ	2881390	19,5	3343077	19,7	3488927	18,3	4329105	18,0
Суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	4331602	29,4	4898631	28,9	5533584	29,1	6962188	29,1
Фарҳанг ва варзиш	1199149	8,1	1494348	8,8	1716730	9,04	1718770	7,1
Ҳамагӣ:	14716166	100	16946411	100	18971108	100	23919559	100

Сарчашма: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ барои солҳои 2022-2025»

Аз маълумоти ҷадвали 1. маълум мегардад, ки хароҷоти буҷети давлатӣ барои дастгирии молиявии соҳаи иҷтимоӣ ҳар сол ва ба ҳаҷми зиёд мегардад.

Дар муқоиса бо соли 2022 дар соли 2025 барои соҳаи маориф 10909496 ҳаз. сом. ё 45,6% аз ҳаҷми умумии соҳаи иҷтимоӣ равона карда шудааст, ки ба маблағи 4605471 ҳаз. сом. зиёд аст. Хароҷот барои соҳаи тандурустӣ дар соли 2025 нисбат ба соли 2022 4329105 ҳаз. сом. ҷудо шуда, 18,0 % аз ҳаҷми умумии соҳаи иҷтимоиро ташкил дода, ба маблағи 1447715 ҳаз. сом. зиёд аст. Дар соли 2025 барои соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ 6962188 ҳаз. сом. ё 29,1 фоизи маблағи умумӣ ҷудо карда шудааст, ки нисбат ба соли 2022 ба маблағи 2630586 ҳаз. сом. зиёд аст. Маблағгузориҳо барои соҳаи фарҳанг ва варзиш 1718770 ҳаз. сомони ташкил медиҳад ва 7,1 % - ро аз ҳаҷми умумии маблағ ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли 2022 519621 ҳаз. сом. зиёд аст.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ барои бо қор таъмин намудани аҳоли ҳарчи бештар ҷойҳои қорӣ ташкил кардан лозим аст, ки ин ба вазъи моддию молиявии ҷамъият мусоид менамояд. Чунин тадбирҳо имкон медиҳанд, ки шаҳрвандони кишвар дар ҷустуҷӯи даромади беҳтар берун аз кишвар сафар наkunанд.

Дар Паёми наvbатии худ Президенти кишвар ба Маҷлиси Олӣ қайд намуд: «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон гардидани соли 2018 ба дарки аҳамияти ин соҳа дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодии мардум тақвон чиддӣ бахшида, шумораи сайёҳоне, ки ба Тоҷикистон ташриф овардаанд, дар соли 2018 на 2,2 баробар ҳадафҳои пешбинишуда зиёд гардид.

Аз ин рӯ, дар соли қорӣ «Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030» қабул гардид, то ҳадди имкон имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон муаррифӣ шуданд, вале барои рушди инфрасохтори ин минтақа дар тамоми минтақаҳои кишвар ҷораҳои иловагӣ андешида шаванд.

Бо мақсади тезонидани ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо назардошти зарурати рушди инфрасохтори деҳот пешниҳод менамоям, ки солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шаванд.

Ҳадафи аслии ин пешниҳод амалӣ намудани талошҳои Ҳукумати кишвар дар самти рушди боз ҳам бештари Тоҷикистон ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳоли тавассути беҳбуди инфрасохтор, пеш аз ҳама, дар соҳаҳои маорифу тандурустӣ, таъсиси ҷойҳои нави қорӣ, таъмини сокинони деҳот бо оби хушсифати ошомиданӣ, сохтмону таҷдиди роҳҳои маҳаллӣ, рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, мутобиқ намудани сатҳи хизматрасонӣ ба талаботи замон ва баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии мардум дар ҳар як деҳа ва маҳал мебошад» [1].

Яке аз омилҳои муҳими рушди истеҳсолот ва иқтисод сармояи инсонӣ мебошад, ки сифати он ба рушди тамоми соҳаҳои саноат зич алоқаманд аст. Ин омил дар байни омилҳои дарозмуддати рушди иқтисоди оянда ҷои аввалро ишғол мекунад.

Рушди сармояи инсонӣ ҳамчун самти афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Принсипҳои асосии ин самти фаъолият бо хоҳиши ҳалли ҳамаҷонибаи масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ ва сифати зиндагӣ, инчунин фароҳам овардани заминаҳои устувори ташаккули иқтисодӣ дониш алоқаманданд.

Ҳадафҳои асосии рушди сармояи инсонӣ дар дарозмуддат инҳо хоҳанд буд:

- мусоидат ба фарогирии иҷтимоӣ тавассути баланд бардоштани дастрасии хизматрасониҳои босифат, аз ҷумла маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, обтаъминкунӣ ва тозагӣ;
- фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар соҳаи иҷтимоӣ.

Перспективаҳои дарозмӯҳлати инкишофи низомии маорифи ҷумҳурий бояд ба принсипу талаботи зерин асос ёбад:

- тамоми зинаҳои таҳсилот бояд ба стандартҳои сифат ҷавобгӯ бошанд;
- таҳсилоти томактабӣ бояд ба инкишофи барвақтии кӯдакон мусоидат намояд ва барои табақаи васеи аҳолии дастрас бошад;
- байни низомии маориф ва бозори меҳнат бояд робитаи зич дошта, мувозинати байни таъминоти мутахассисон дар сатҳҳои гуногун ва талаботи бозори меҳнат таъмин карда шавад [2,42-52].

Таҳсилоти олии бояд бо сатҳҳои дигар мутавозин бошад, ки талаботи бозори меҳнатро инъикос намояд. Зарурати захираҳо ва самаранокии энергетикӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои нави аз ҷиҳати экологӣ тоза барои таъмини рушди устувор таълим ва таълими мувофиқро талаб мекунад. Дар баробари ин, дар доираи беҳсозии сохтори таҳсилот шумораи хатмкунандагони ихтисосҳои муҳандисии техникӣ ва табиатшиносиро зиёд кардан зарур аст. Умуман, қабул ба мактабҳои олии касбӣ бояд то 30 фоиз зиёд карда шавад.

Ислоҳот дар соҳаи тандурустӣ ба таъмини дастрасии аҳолии ба хизматрасониҳои тиббӣ ва ғизо нигаронида шудааст.

Мақсади дарозмуддат зиёд кардан ва нигоҳ доштани 100 фоиз бо ёрии аввалияи тиббӣ фарогирии аҳолии мебошад.

Низомии ҳифзи иҷтимоӣ барои рушди сармояи инсонӣ шароит фароҳам меорад.

Рушди низомии ҳифзи иҷтимоӣ пиронсолон тавассути баланд бардоштани сифат ва дастрасии хизматрасониҳои иҷтимоӣ барои пиронсолон, ҷорӣ намудани стандартҳои ҳадди ақали иҷтимоӣ хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба пиронсолон, таҳия ва татбиқи хизмати геронтологӣ барои расондани ёрии тиббӣ ва дигар хизматҳои махсусгардонидашуда ба пиронсолон, ташаққули низомии маблағгузорӣ ба ҳар сари аҳолии хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар муассисаҳои истиқоматӣ ба пиронсолон, ташкили механизмҳои бо қор таъмин намудани шаҳрвандони куҳансол.

Ҳифзи иҷтимоӣ оилаҳо ва кӯдакони дар ҳолати вазнини зиндагӣ қарордошта, махсусан кӯдакони یتим, тавассути пешниҳоди имтиёзҳои иҷтимоӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ки дар асоси баҳодихии эҳтиётот, таҳия ва татбиқи он амалӣ карда мешаванд. Стандартҳои минималии хизматрасонии иҷтимоӣ, таҳия ва татбиқи барномаи иҷтимоӣ кӯдакон дар мактаб-интернатҳо ва таъмини баъди интернати онҳо; инкишофи низомии манзил таъминоти иҷтимоӣ.

Баланд бардоштани маданияти аҳолии, инкишоф додани муассисаҳои маданият ва низомии санъати миллий яке вазифаҳои асосии пешравии иҷтимоӣ мегарданд.

Самтҳои афзалиятноки фаъолият оид ба беҳтар намудани арзишҳои фарҳангии рафтор инҳоянд:

- навсозии низомии дастгирии давлатии фарҳанг ва санъат, ҳифзи гуногунии фарҳанг ва забон;
- афзоиши сармояи инсонии ҷавонон, баланд бардоштани нуруи эҷодии онҳо ва мусоидат ба ҷалби дастовардҳои фарҳангу санъат;
- ташаққули фарҳанги соҳибқории инноватсионӣ;
- таъмини рушди фазои умумии фарҳангии кишвар дар шароити ҳифз, эҳё ва рушди анъанаҳои миллий ва дастовардҳои фарҳангии солҳои истиқлолият, арзишҳои умумибашарӣ [2,64].

Қобили зикр аст, ки соли 2019 нахустин мавриди сирояти कोरोनाвирус дар музофоти Вуҳани Чин ба қайд гирифта шуда, баъдан дар тамоми ҷаҳон паҳн шуд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин пандемия осеб дидааст.

Сирояти вируси корона дар Тоҷикистон назар ба кишварҳои дигари минтақа дертар паҳн шудааст. Ин, аз ҷумла, ба омилҳои, ба мисли кам будани аҳолии шаҳрҳо ва сатҳи ҷаҳонишавии онҳо вобаста аст.

Қобили зикр аст, ки роҳбарияти Тоҷикистон таҳти сарвари Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати пурзӯр намудани мубориза бо сирояти कोरोनाвирус, бахусус риояи қоидаҳои санитарии гигиенӣ дар ҳама ҷо, безаргардонии кӯчаҳо ва гузаронидани корҳои тарбиявӣ дар байни аҳолии тамоми ҷаҳонро заруриро меандешад.

Ҳукумати кишвар бо тамоми қувва талош мекунад, ки таназзули иқтисодро нигоҳ дорад ва он чизе, ки махсусан муҳим аст, имкон дод, ки бахшҳои кишоварзӣ ва истеҳсоли ғизолият кунанд. Давлат аз ҷиҳати моддӣ кишвар ва минтақаҳои онро таъмин намуд. Душанбе барои кӯмак ба созмонҳои молии байналмилалӣ муроҷиат намуд.

Созмони байналмиллалии асфоб ба Тоҷикистон ба маблағи 189,5 миллион доллар қарз барои қоне кардани тавозуни пардохт ва эҳтиёҷоти бучети марбут ба пандемия тасдиқ намуд. Аммо ин қарз нест, аз ин рӯ СБА пешниҳод кардааст, ки Тоҷикистон бучети давлатиро тақрибан 225 миллион доллар қарз диҳад [10].

Азбаски дар давраи пандемия ақсарияти аҳолии кишвар аз ҷойи қор, воситаҳои рӯзгордорӣ дар ҷумҳурӣ ва берун аз он маҳрум гаштанд, ин боиси афзоиши бекорӣ мегардад, вале тавре мегӯянд: «Инсон бо умед зиндагӣ мекунад» ва аз ин рӯ, сиёсати пешгирифтаи роҳбарияти кишварҳои ҷаҳон, ваҳдати мардум ва эътиқод ба беҳтаринҳо, бешубҳа, боиси суботи вазъ дар ҷаҳон мегардад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2018
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016. -83 с.
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2018 - 473 с.
4. Солномаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2019-415с.
5. Минтақаҳои Тоҷикистон. Душанбе, 2018 - 88 с.
6. Овчинникова Т.И., Полянская И. Л., Ворохобин Д.А. Социальная экономика страны и региона в концепции эволюционного развития. Социальная экономика страны и региона в концепции эволюционного развития. ТДР.2010. -№9. - С.62-66.
7. Лубашев Е.А. Теоретические основы социального развития Регионов//Вестник Санкт-Петербургского университета Государственной противопожарной службы МЧС России,-2013. - С.155-160.
8. Юрина Е.А. О некоторых мерах социальной поддержки населения. Социально-экономические явления и процессы-2015. №1 (дата обращения 03.08.2020)
9. Кадыров С.Х., Музафарова Р.М. Социальная защита населения: региональные особенности. //Вестник Академии наук Республики Башкортостан.2008. -№3. (дата обращения 03.08.2020)
10. minfin.tj (санаи муроҷиат 03.11.2025)

Маълумот дар бораи муаллиф

Мамадризова Нигина
Мамадзафоевна-н.и.и.,
и.в.дотсенти кафедраи
баҳисобирии муҳосиби
Донишгоҳи давлатии молия
ва иқтисоди Тоҷикистон.
Суроға: 734067, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи Нахимов 64/14.

Сведения об авторах

Мамадризова Нигина
Мамадзафоевна-к.э.н.,
и.о.доцента кафедра
бухгалтерского учета Таджикского
государственного финансово-
экономического университета.
Адрес: 734067, Республика
Таджикистан, Душанбе, ул.
Нахимова 64/14.

About the author

Mamadrizoeva Nigina
Mamadzafoevna-c.e.s.,
Acting Associate Professor,
Department of Accounting
Tajik State Financial and
Economic University. Address:
734067, Republic of Tajikistan,
Dushanbe, Nakhimov Street
64/14.

УДК: 336.717.1

**ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ ҲИСОББАРОВАРКУНИҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ ВА
ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ
ДАР МИНТАҚАИ РАШТ**

Ниёзов М.А.

Миршарифзода Э.Қ.

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба омӯзиши заминаҳои ташаккулёбӣ ва рушди ҳисоббароваркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаи Рашт бахшида шудааст. Дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ масъалаи густариши пардохтҳои ғайринақдӣ ва дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои муосири бонкӣ аҳамияти махсус касб менамояд. Муаллифон хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва минтақавии рушди низоми бонкиро таҳлил намуда, омилҳои асосии таъсиррасон ба раванди ташаккулёбии ҳисоббароваркуниҳои ғайринақдиро муайян кардаанд. Дар мақола мушкilotи ҷойдошта, аз қабili сатҳи пасти инфрасохтори бонкӣ, маҳдуд будани истифодаи воситаҳои электронӣ ва норасоии дониши молиявии аҳоли баррасӣ мегарданд. Ҳамзамон, роҳҳо ва имкониятҳои баланд бардоштани самаранокии хизматрасониҳои бонкӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои муосири пардохтӣ ва тавсеаи шабакаи хизматрасониҳои ғайринақдӣ пешниҳод шудаанд. Дар асоси маълумотҳои расмӣ омӯрӣ вазъи кунунӣ ва тамоюлҳои рушди низоми бонкии минтақаи Рашт таҳлил гардида, нақши ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди хоҷагии халқи минтақа арзёбӣ шудааст. Натиҷаҳои тадқиқот метавонанд барои тақмили сиёсати минтақавии рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва густариши ҳисоббароваркуниҳои ғайринақдӣ истифода гарданд.

Калидвожаҳо: ҳисоббароваркуниҳои ғайринақдӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, низоми бонкӣ, минтақаи Рашт, ташкилотҳои қарзии молиявӣ, пардохтҳои электронӣ, инфрасохтори бонкӣ, фарогирии молиявӣ, технологияҳои молиявӣ, рушди иқтисодӣ.

Барои иқтибос: Ниёзов, М. А. Заминаҳои ташаккулёбии ҳисоббароваркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаи Рашт / М. А. Ниёзов, Э. Қ. Миршарифзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 163-169.

**ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ И БАНКОВСКИХ УСЛУГ В
РАШТСКОМ РЕГИОНЕ**

Ниёзов М.А.

Миршарифзода Э.Қ.

Таджикский педагогический институт в Раштском районе

Аннотация. Настоящая статья посвящена изучению предпосылок формирования и развития безналичных расчетов и банковских услуг в Раштском регионе. В условиях перехода к цифровой экономике расширение безналичных платежей и повышение доступности современных банковских услуг для населения приобретают особую значимость. Авторы анализируют социально-экономические и региональные особенности развития банковской системы, а также выявляют основные факторы, влияющие на процесс формирования безналичных расчетов. В статье рассматриваются существующие проблемы, в том числе низкий уровень развития банковской инфраструктуры, ограниченное использование электронных платежных инструментов и недостаточный уровень финансовой грамотности населения. Одновременно предложены пути и возможности повышения эффективности банковских услуг, внедрения современных платежных технологий и расширения сети безналичных расчетов. На основе официальных статистических данных проанализировано текущее состояние и тенденции развития банковской системы Раштского региона, а также оценена роль кредитно-финансовых организаций в поддержке предпринимательской деятельности и развитии народного хозяйства региона. Результаты исследования могут быть использованы при совершенствовании региональной политики развития банковских услуг и расширении безналичных расчетов.

Ключевые слова: безналичные расчеты, банковские услуги, банковская система, Раштский регион, кредитно-финансовые организации, электронные платежи, банковская инфраструктура, финансовая инклюзия, финансовые технологии, экономическое развитие.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF CASHLESS PAYMENTS AND BANKING SERVICES IN THE RASHT REGION

Niyozov M.A.

Mirsharifzoda E.Q.

Pedagogical Institute of Tajikistan in Rasht District

Annotation. This article is devoted to the study of the prerequisites for the formation and development of cashless payments and banking services in the Rasht region. In the context of the transition to a digital economy, the expansion of cashless payments and the improvement of access to modern banking services for the population are of particular importance. The authors analyze the socio-economic and regional characteristics of the development of the banking system and identify the key factors influencing the formation of cashless payment systems. The article examines existing problems, including the low level of banking infrastructure development, limited use of electronic payment instruments, and insufficient financial literacy among the population. At the same time, pathways and opportunities to enhance the efficiency of banking services, introduce modern payment technologies, and expand the network of cashless transactions are proposed. Based on official statistical data, the current state and development trends of the banking system in the Rasht region are analyzed, and the role of credit and financial institutions in supporting entrepreneurial activity and regional economic development is assessed. The research findings can be used to improve regional policies aimed at developing banking services and expanding cashless payments.

Keywords: cashless payments, banking services, banking system, Rasht region, credit and financial institutions, electronic payments, banking infrastructure, financial inclusion, financial technologies, economic development.

Гузориши масъала. Дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ ва рақамикунонии муносибатҳои молиявӣ, ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои муносири бонкӣ ба яке аз унсурҳои калидии фаъолияти низоми бонкӣ табдил ёфтаанд. Ин равандро на танҳо ба баланд бардоштани самаранокии гардиши маблағҳои пулӣ мусоидат менамоянд, балки барои таҳкими шаффофияти молиявӣ, густариши хизматрасониҳои бонкӣ ва ҷалби аҳоли ва субъектҳои хоҷагидорӣ ба низоми расмӣ молиявӣ заминаи мусоид фароҳам меоранд. Дар минтақаи Рашт, ки хусусиятҳои хоси иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҷуғрофӣ дорад, ташаккулёбии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ аҳамияти махсус касб менамояд. Маҳдуд будани инфрасохтори молиявӣ, сатҳи пасти дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ ва вобастагии зиёди муомилоти пулӣ ба шакли нақдӣ зарурати таҳқиқи амиқи заминаҳо ва омилҳои рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро тақозо менамояд. Татбиқи технологияҳои муносири бонкӣ, аз ҷумла пардохтҳои электронӣ, қортҳои бонкӣ ва хизматрасониҳои фосилавӣ, метавонад ба рушди фаъолияти соҳибқарӣ, беҳтар гардидани маблағгузори соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷрои саривақтии уҳдадорӣҳои молиявӣ дар назди бучети давлатӣ мусоидат намояд. Аз ин лиҳоз, омӯзиши заминаҳои ташаккулёбии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаи Рашт ҳамчун масъалаи муҳими илмӣ ва амалӣ баромад намуда, таваҷҷуҳи бештаре дар шароити муосир талаб мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Таҳқиқотҳои илмӣ солҳои охир нишон медиҳанд, ки масъалаҳои ташаккул ва рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун самти муҳими рушди иқтисоди бозорӣ мавриди таваҷҷуҳи олимони ва мутахассисони соҳаи молия қарор гирифтаанд. Дар асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ нақши рақамикунонии низоми бонкӣ, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар пардохтҳои электронӣ, инчунин таъсири онҳо ба рушди фаъолияти соҳибқарӣ ва фарогирии молиявии аҳоли мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ҳамзамон, дар нашрияҳои илмӣ масъалаҳои тақмили инфрасохтори бонкӣ, баланд бардоштани сатҳи этимоди аҳоли ба хизматрасониҳои ғайринақдӣ ва аҳамияти онҳо дар таъмини шаффофияти муомилоти молиявӣ таъкид мегарданд. Бо вучуди ин, таҳлили адабиёти мавҷуда нишон медиҳад, ки ҷанбаҳои марбут ба хусусиятҳои минтақавӣ, аз ҷумла шароити иҷтимоӣ иқтисодии минтақаи Рашт, ҳанӯз ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд, ки зарурати анҷом додани таҳқиқоти мукамалро дар ин самт асоснок менамояд.

Мақсади мақола - таҳқиқ ва таҳлили заминаҳои ташаккулёбии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаи Рашт, муайян намудани омилҳои асосии таъсиррасон ба рушди онҳо, инчунин арзёбии нақши хизматрасониҳои муносири бонкӣ дар баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ ва фарогирии молиявии аҳоли мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Минтақаи Рашт яке аз минтақаҳои дурдасти кӯҳистони кишвар ва дорои имконоти васеъ барои рушди соҳаҳои иқтисодӣ, аз қабили: кишоварзӣ, энергетикӣ, туризми экологӣ ва соҳибкорӣ хурду миёна мебошад. Ҳамзамон, бо мавҷудияти захираҳои табиӣ барои таъсис додани корхонаҳои саноатӣ, аз ҷумла: корхонаҳои коркарди ангиштсанг, металлҳои қиматбаҳо, сангу семент ва сохтмони неругоҳҳои хурду миёнаи барқи обӣ заминаи мусоид фароҳам мебошад. Аммо, бо вучуди фароҳам будани ин гуна заминаҳо, сатҳи рушди иқтисодии минтақа то ҳол ба таври устувор ташаккул наёфта истодааст. Ба ақидаи мо, дар шароити муосир, яке аз омилҳои калидӣ барои рушди ҳамаҷонибаи иқтисодии минтақа, устувории молиявӣ ва самаранокии фаъолияти низоми бонкии минтақа маҳсуб меёбад.

Низоми бонкии қавӣ метавонад ба рушди инфрасохтор, тавсеаи соҳибкорӣ, ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ, фароҳам овардани замина барои таъсиси корхонаҳои саноатӣ, тақвияти ҳунарҳои мардумӣ, сохтмони неругоҳҳои хурду миёнаи барқи обӣ ва баланд гардидани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат намояд. Аз ин рӯ, гузаронидани таҳлилилу таҳқиқот ва пешниҳод кардани ақидаҳо ҷиҳати устуворгардонии молиявии низоми бонкӣ ва рушди ҳисоббаробаркунии хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаи Рашт масъалаи муҳимму мубрами илмӣ ва иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Зикр кардан бомаврид аст, ки дар минтақаи Рашт рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, пешниҳоди қарзҳои низоми бонкии минтақа ва хизматрасониҳои муосири бонкӣ яке аз омилҳои муҳимми рушди иқтисодиёти минтақа ба ҳисоб меравад. Рушди соҳибкорӣ, кишоварзӣ, хизматрасонӣ, туризм, тақвияти ҳунарҳои мардумӣ, сохтмони неругоҳҳои хурду миёнаи барқи обӣ, сохтмони корхонаҳои хурду миёнаи саноати коркарди захираҳои кӯҳӣ, баланд шудани сатҳи шуғл ва даромади аҳоли ба устувории бонкҳо ва низоми бонкии минтақа вобаста мебошад. Бо таҳкими инфрасохтори молиявӣ, ҷорӣ кардани технологияҳои нав ва тавсеаи хизматрасониҳои бонкӣ иқтисодиёти минтақа метавонад ба марҳилаи нави рушд ноил гардад.

Дар шароити муосир, рушди устувори иқтисодиёти минтақаҳо ба сифати идоракунии ва устувории низоми молиявӣ, алалхусус ба устувории низоми бонкии минтақа, вобастагии калон дорад. Низоми бонкӣ дар маҷмӯъ ҳамчун сарчашмаи асосии чараёни ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ, тақсмоти захираҳо, маблағгузорӣ ба истехсолот ва рушди соҳибкорӣ баромад мекунад [1, с. 65]. Бояд таъakkур дод, ки устувории молиявии низоми бонкӣ ин ҳолатест, ки дар он муассисаҳои бонкӣ қобилияти иҷрои уҳдадорӣҳо, пешгирии низоми хавфҳо, нигоҳ доштани пардохтпазирӣ ва дастгирии фаъолияти иқтисодиро дар ҳар шароит доро мебошад. Аз ин лиҳоз, бо мақсади дарки дурусти рушди низоми бонкӣ дар минтақаи Рашт ва устувории ҳолати молиявии он, як қатор нишондиҳандаҳои асосии низоми бонки минтақаи Раштро дар давраи солҳои 2018-2024 мавриди таҳлилу омӯзиш қарор медиҳем.

Рушди босуръати техникаю технология ва замимабарномаҳои мобилӣ дар замони муосир ба фаъолияти низоми бонкии минтақаи Рашт низ тақдирӣ бахшида истодааст. Алалхусус, бо истифода аз воситаҳои электронии пардохт сол то сол суръати пардохтҳо баланд шуда, сатҳи сифати хизматрасониҳои бонкию молиявӣ баланд гашта истодаанд ва аз ҷониби дигар ин амал барои мизочон шароити мусоид фароҳам оварда истодааст [2, с. 126]. Маврид ба зикр аст, ки истифодабарии замимабарномаҳои мобилӣ, замимабарномаҳои интернетӣ алҳол, яке аз муҳимтарин воситаи пардохти саривақтии қарз ва дигар амалиётҳои бонкӣ баромад карда, барои мизочон ҳолати соддаю осони ҳисоббаробаркунии ғайринақдиро фароҳам оварда истодааст.

Тавре, ки мушоҳида мегардад дар низоми бонкии минтақаи Рашт бо мақсади дастрасу осон гардонидани хизматрасониҳои муосири бонкӣ, алалхусус ҳисоббаробаркуниҳо бо мизочон ва вусъат бахшидани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, шумораи банкоматҳо, пос-терминалҳо ва кортҳои пардохтии бонкӣ, замимабарномаҳои мобилӣ, замимабарномаҳои интернетӣ сол то сол тамоюли зиёдшавиро касб намуда истодааст [3; 6].

Мувоиқи маълумоти омории ҷамъбастангардида аз рӯйи ҳисоботи воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявии дар минтақа фаъолиятдошта ба охири соли 2024 дар маҷмӯъ шумораи умумии банкоматҳо дар минтақа ба 60 адад расонида шуд, ки нисбат ба охири соли 2020 ба миқдори 39 адад ё 2,9 маротиба зиёд гардид. Миқдори умумии кортҳои пардохтии бонкӣ бошад, ба охири соли 2024 ба 162 474 адад расонида шуда, дар қиёс ба охири соли 2020 ба андозаи 100 683 адад ё 2,6 маротиба зиёд гардид [8]. (Ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. - Шумораи пос-терминалҳо ва ҳаҷми амалиёт тавассути онҳо дар минтақаи Рашт дар давраи солҳои 2020-2024 (бо адад ва %)

№	Теъдоди таҷҳизотҳои электроники пардохтӣ дар низомии бонкии минтақаи Рашт	с. 2020	с. 2021	с. 2022	с. 2023	с. 2024	Таъйирот соли 2024 нисбат ба соли 2020	
							номиналӣ	нисбӣ
1	Миқдори умумии қорғҳои пардохтии бонкӣ (адад)	61 791	73 505	96 270	137 824	162 474	100 683	2,6 мар.
2	Шумораи умумии банкоматҳо (адад)	21	25	43	55	60	39	2,9 мар.
3	Шумораи умумии POS-терминалҳо (адад)	93	95	106	242	300	207	3,2 мар.
	дар марказҳои хизматрасонии савдо ва дорухонаҳо	36	40	42	71	78	42	2,2 мар.
	барои қабули пардохтҳои давлатӣ ва пешниҳоди пули нақд	57	55	63	77	67	10	17,5%
4	Ҳаҷми пардохтҳо тавассути POS-терминалҳо (ҳаз.сомонӣ)	208 587,6	247 428,8	505 302,8	966 594,8	1 119 656,9	911 069,3	5,4 мар.
	пирифтани пули нақд тавассути POS-терминалҳо	207 876,9	245 763,0	502 897,2	947 907,5	1 050 434,5	842 557,6	5,1 мар.
	пардохтҳо тавассути POS-терминалҳо дар марказҳои хизматрасонии савдо ва дорухонаҳо	710,7	1 665,8	2 403,7	2 585,3	3 909,1	3 198,4	5,5 мар.
	пардохтҳо тавассути POS-терминалҳо-қабули пардохтҳои давлатӣ	0,0	0,0	1,9	16 102,0	65 313,3	65 313,3	100,0%

Сарчашма: таҳияи муаллифони дар асоси [8; 9]

Бояд таъкид кард, ки бо мақсади иҷрои самаранокӣ сифатноки Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 июни соли 2023, №586 “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” низомии бонкии минтақаи Рашт як қатор тадбирҳои амалиро ба анҷом расонида истодааст, ки яке аз ин гуна тадбирҳои саривақтӣ ин гузаронидани ҳама гуна амалиётҳои бонкию молиявӣ тавассути QR-рамзҳо ба ҳисоб меравад. Алҳол, бозори молияи ҷаҳонӣ бо суръати афзоянда рушд карда истодааст ва дар заминаи рушди он шакли намудҳои муосири гузаронидани амалиётҳои бонкию молиявӣ ба таври электронӣ вусъат ёфта истодааст. Аз ин лиҳоз, кишварӣ мо низ ҳамчун давлати комилҳукукӣ ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд ҳар чӣ зуд ва босамар ҳамингуна амалиётҳои бонкию молиявиро дар гардиши бозори молиявӣ ва муносибатҳои бозории худ чӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва чӣ дар минтақаҳои дурдасти кишвар ҷорӣ намояд.

Тавре, ки дарҷ намудем яке аз ин гуна амалиётҳои муосири бонкию молиявӣ тули солҳои охир ин истифодаи васеи амалиётҳо тавассути QR-рамзҳо ва замиабарномаҳои мобилию интернетӣ ба ҳисоб меравад, ки айни замон сол то сол дар низомии бонкии минтақаи Рашт низ рӯ ба ривоч ниҳода истодааст ва барои вусъат бахшидан ба ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ заминаи мусоид фароҳам оварда истодааст.

Мувофиқи маълумоти омории аз рӯи ҳисоботи воҳидҳои сохтори ташкилотҳои қарзии молиявии минтақа ҷамъбастангардида, теъдоди QR-рамзҳо ба охири соли 2024 дар маҷмӯъ 443 ададро ташкил дода, нисбат ба охири соли 2020 дар ҳаҷми 100 фоиз зиёд гардид, аз он ҷумла: QR-рамзҳо барои қабули пардохтҳои давлатӣ насбгардида 34 адад ва QR-рамзҳои дар марказҳои хизматрасонӣ, савдо ва дорухонаҳо насбгардида 409 адад.

Ҳаҷми умумии пардохтҳои ғайринақдӣ тавассути ин QR-рамзҳо амалигардида, дар соли 2024 дар маҷмӯъ маблағи 1 037,0 ҳаз. сомони ро ташкил дода, нисбат ба соли 2020 ба андозаи 100 фоиз ва нисбат ба соли 2023 ба 41 адад ё ба андозаи 10,2 фоиз зиёд гардид, аз он ҷумла: пардохтҳо тавассути QR-рамзҳо барои пардохти арзиши хизматрасониҳои муздноки давлатӣ маблағи 229,0 ҳаз. сомонӣ ва пардохтҳо тавассути QR-рамзҳо барои хариди молу маҳсулот ва дигар хизматрасониҳо дар марказҳои хизматрасонӣ, савдо ва дорухонаҳо маблағи 808,0 ҳаз. сомонӣ. (Ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2. - Теъдоди QR-рамзҳо ва ҳаҷми амалиёт тавассути онҳо дар минтақаи Рашт дар давраи солҳои 2020-2024 (ба адад ва %)

№	Теъдоди таҷҳизотҳои электронии пардохтӣ дар низоми бонкии минтақаи Рашт	с. 2020	с. 2021	с. 2022	с. 2023	с. 2024	Тағйироти соли 2024 нисбати соли 2020	
							номиналӣ	нисбӣ
1	Шумораи QR-рамзҳо (адад)	0	0	130	402	443	443	100%
	шумораи QR-рамз дар марказҳои хизматрасонии савдо ва дорухонаҳо	0	0	130	384	409	409	100,0%
	шумораи QR-рамз барои қабули пардохтҳои давлатӣ	0	0	0	18	34	34	100,0%
2	Ҳаҷми пардохтҳо тавассути QR-рамзҳо (ҳаз. сомонӣ)	0,0	0,0	419,1	654,8	1 037,0	1 037,0	100%
	пардохт тавассути QR-рамзи дар марказҳои савдою хизматрасонӣ ва дорухонаҳо (сомонӣ)	0,0	0,0	419,1	584,2	808,0	808,0	100,0%
	пардохтҳо тавассути QR-рамз барои қабули хизматрасониҳои пулакии давлатӣ	0,0	0,0	0,0	70,6	229,0	229,0	100,0%

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси [8; 9]

Мувофиқи маълумоти ҳисоботи воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявии минтақаи Рашт бақияи ҳаҷми амонату пасандозҳо, ки яке аз сарчашмаҳои асосии маблағгузории соҳаҳои хоҷагии халқи минтақа ба ҳисоб мераванд дар низоми бонкии минтақаи Рашт ба охири соли 2024 дар маҷмӯъ ба 104 005,8 ҳаз. сомонӣ баробар шуд, аз ҷумла: пасандозҳои муҳлатнок ба 18 389,1 ҳаз. сомонӣ баробар шуд.

Тазаккур додан бомаврид аст, ки яке аз муҳимияти самти фаъолияти низоми бонкӣ ин ҳаҷми қарздиҳӣ ба соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, дар паёми соли 2024 ироагардида ҷиҳати афзоиш додани ҳаҷми қарздиҳӣ ба низоми бонкии кишвар супориши мушаххас дода шуд, аз ҷумла таъкид гардид, ки "... бо мақсади қонё гардонидани талаботи афзоиандаи иқтисоди миллӣ ва аҳоли дар панҷ соли охир аз ҷониби низоми бонкии кишвар беш аз 80 миллиард сомонӣ қарз дода шудааст. Ҷиҳати идома додани ин раванд ба Бонки миллӣ ва ташкилотҳои қарзӣ супориш дода мешавад, ки ҳаҷми пешниҳоди қарз ба иқтисодиётро ҳамасола зиёд намоянд. Нишондиҳандаи мазкур то охири соли 2027 бояд ба беш аз 100 миллиард сомонӣ расонида шавад" [10].

Дар заминаи ин дастури супоришҳо яке аз самтҳои муҳимми дигаре, ки ба низоми бонкии минтақа вобастагии калон дорад ин тавассути пешниҳоди қарзҳо дастгирӣ намудани соҳаҳои хоҷагии халқ, хусусан дастгирии соҳаҳои истеҳсоли дар минтақа ба ҳисоб меравад. Дар ин самт низоми бонкии минтақаи Рашт дар солҳои охир ба натиҷаҳои назаррас ноил гардида истодааст.

Маълумоти расмӣ ҳисоботи воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявии минтақа шаҳодати онро медиҳад, ки дар охири соли 2024 ҳаҷми қарздиҳӣ нисбат ба охири соли 2020 ба таври назаррас афзоиш ёфт, аз ҷумла: бақияи сандуқи қарзии низоми бонкии минтақаи Рашт дар маҷмӯъ дар охири соли 2024 ба 136 053,5 ҳаз. сомонӣ расонида шуда, нисбат ба охири соли 2020 ба маблағи 89 486,2 ҳаз. сомонӣ ё 2,9 маротиба афзоиш ёфт.

Ҳаҷми қарзҳои додашудаи низоми бонкии минтақаи Рашт бошад, ба интиҳои соли 2024 маблағи 146 838,3 ҳаз. сомониро ташкил дода, нисбат ба охири соли 2020 ба маблағи 107 693,6 ҳаз. сомонӣ ё 3,7 маротиба зиёд мебошад. Дар таркиби ҳаҷми қарзҳои додашуда дар соли 2024 ҳиссаи қарзҳои додашуда ба соҳаҳои истеҳсоли минтақа дар маҷмӯъ 22,5 фоизро ташкил медиҳад, аз ҷумла: ба соҳаи картошкапарварӣ 9,4 фоиз, чорводорӣ 9,1 фоиз, замбуриасалпарварӣ 2,2 фоиз, дигар намуди маҳсулоҳои кишоварзӣ 0,6 фоиз.

Ҳулоса, дар солҳои охир новобаста аз таъсири бухронҳои пай дар пайи молиявӣ иқтисодӣ ва ҷорӣ шудани ҳар гуна таҳримҳо ба кишварҳои шарикӣ стратегияи Тоҷикистон низоми бонкии кишвар ба натиҷаҳои назаррас ноил гашта истодааст, алалхусус низоми бонкии минтақаи Рашт. Вале тавре, ки мушоҳида мегардад "дар раванди фаъолияти худ ва амали қардани хизматрасониҳои муосири бонкию молиявӣ ташкилотҳои қарзии молиявии кишвар, алалхусус воҳидҳои сохтории онҳо дар минтақаҳо то андозае ба мушкилоту муаммоҳо рӯ ба рӯ гашта истодаанд" [4; 5].

Бо мақсади ҳалли мушкилоти мавҷуда ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявӣ, ки дар минтақа фаъолият менамоянд, зарур доништа мешавад, ки ташкилотҳои мазкур маҷмӯи чораҳои бонизом ва мақсаднокро татбиқ намуда,

қарорҳои дахлдори идоракуниро қабул намоянд. Аз ҷумла, татбиқи тадбирҳои зерин мувофиқи мақсад арзёбӣ мегардад:

1) тақвият бахшидани устувории молиявӣ ва коҳиш додани дараҷаи хатарпазирии низоми бонкии минтақа тавассути таъмини фаъолияти муназзам ва самараноки воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявӣ;

2) фароҳам овардани имконияти дастрасии воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба захираҳои молиявии озод бо мақсади беҳтар намудани қобилияти пардохтпазирӣ ва тавсеаи хизматрасониҳо;

3) тақмили низоми назорати бонкӣ аз ҷониби сохторҳои марбутаи сарбонк ва шуъбаи минтақавии Бонки миллии Тоҷикистон дар шаҳри Ғарм ҷиҳати таъмини шаффофият ва риояи меъёрҳои муқарраргардида дар фаъолияти воҳидҳои сохторӣ;

4) паст намудани сатҳи осебпазирии низоми бонкии минтақа ва ҳамзамон таъмин намудани устувории фаъолияти воҳидҳои сохторӣ тавассути истифодаи усулҳо ва механизмҳои муосири идоракунии молиявӣ;

5) ташаққули муҳити рақобатпазирӣ бозорӣ дар низоми бонкии минтақа бо мақсади баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои бонкӣ;

6) диверсификатсияи манбаъҳои пасандозӣ ва тақмили сиёсати ғоизии пасандозҳои ҷалбнамудаи воҳидҳои сохтории ташкилотҳои қарзии молиявӣ;

7) диверсификатсияи сандуқи қарзӣ ва танзими меъёрҳои ғоизии қарзҳо бо дарназардошти хусусиятҳои иқтисодии минтақа ва қобилияти пардохтпазирӣ мизочон;

8) тақмили иқтисодии кадрӣ тавассути ҷалби мунтазами мутахассисон ба барномаҳои омӯзишӣ, коромӯзӣ, семинарҳо, машваратҳо ва мизҳои мудаваар ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи дониш ва малакаҳои касбии кормандони воҳидҳои сохторӣ.

Адабиёт

1. Карпова, Е.С. Организация безналичных расчетов: учебные материалы / Карпова Е.С., Сироткин А.С. - Москва, “Синергия”. - 2013 г. – 67 с.

2. Усоскин, В.М. Платежные системы и организация расчетов в коммерческом банке / Усоскин В.М., Белоусова В.Ю. // Высшая школа экономики. – Москва. – 2011 г. – 190 с.

3. Миршарифзода, Э.Қ. Масъалаҳои рушди низоми бонкӣ ва қарздиҳӣ дар минтақаи Рашт / Э.Қ. Миршарифзода, А.Ш. Шодизода, А.М. Ҷомиев // Идоракунии давлатӣ. – 2025. - №2 (73). - С. 213-221.

4. Ниёзов, М.А. Муомилоти пулӣ ва низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ / М.А. Ниёзов. - Душанбе, “Эр-граф”. - 2012. – 375 с.

5. Ниёзов, М.А. Рушди низоми бонкӣ дар 25-соли Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Ниёзов, Ҷ. Нурмаҳмадзода, Ҷ. Нуралиев С. Икромӣ. - Душанбе, “Вектор-принт”. – 2016. - 294 с.

6. Ниёзов, М.А. Саҳми низоми бонкӣ дар рушди деҳот, тақвияти ҳунарҳои мардумӣ дар минтақаи Рашт: мушкilotҳо ва роҳи услуби бартараф кардани онҳо / М.А. Ниёзов, Э.Қ. Миршарипов // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. - №2 (2). - 2020. – С. 70-74.

7. Ниёзов, М.А. Принципиҳои асосии қарздиҳӣ ва аҳамияти онҳо дар муомилоти қарзӣ / М.А. Ниёзов, Э.Қ. Миршарипов / Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - №3 (42). - С. 218-230. ISSN 2663-0389

8. Сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ. - www.nbt.tj (санаи муроҷиат 10.10.2025).

9. Ҳисоботҳои солонаи Шуъбаи минтақавӣи Бонки миллии Тоҷикистон дар шаҳраки Ғарм барои солҳои 2020-2024.

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024 [Манбаи электронӣ]. – <http://prezident.tj>.

11. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ / Ш. Раҳимзода. - Душанбе: “Эр-граф”. - 2018. – 513 с.

Маълумот дар бораи
муаллифони

Ниёзов Мустафо
Абдуллоевич-номзади

Сведения об авторах

Ниёзов Мустафо Абдуллоевич-
кандидат экономических наук,

About the authors

Niyozov Mustaf
Abdulloevich - Candidate of

илмҳои иқтисодӣ, дотсенти
кафедраи баҳисобгирии
бухгалтерӣ ва менеҷменти
Донишқадаи омӯзгории
Тоҷикистон дар н. Рашт.
Нишонӣ: Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ноҳияи Рашт,
шаҳраки Гарм, кӯчаи Э.
Мухиддин-63. E-mail:
m_niyozov@nbt.tj, Тел.: (+992)
988797100

доцент кафедри бухгалтерского
учета и менеджмента
Таджикского педагогического
института в Раштском районе.
Адрес: Республика Таджикистан,
Раштский район, городок Гарм,
улица Э. Мухиддина-63, тел:
(+992) 988797100, E-mail:
m_niyozov@nbt.tj

Economic Sciences, Associate
Professor of the Department of
Accounting and Management of
the Tajik Pedagogical Institute in
the Rasht district. Address:
Republic of Tajikistan, Rasht
district, Garm town, E. Mukhiddin
street-63. E-mail:
m_niyozov@nbt.tj, Ph.: (+992)
988797100

Миршарифзода Эмомалӣ
Қурбоналӣ—сардори раёсати
таълими Донишқадаи
омӯзгории Тоҷикистон дар н.
Рашт. Нишонӣ: Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ноҳияи Рашт,
шаҳраки Гарм, кӯчаи Э.
Мухиддин-63. Email: emomali-95s@mail.ru,
Тел.: (+992)
988536364

Миршарифзода Эмомали
Қурбонали-начальник отдела
образования Таджикского
педагогического института в
Раштском районе. Адрес:
Республика Таджикистан,
Раштский район, городок Гарм,
улица Э. Мухиддина-63, Email:
emomali-95s@mail.ru, Тел.: (+992)
988536364

Mirsharifzoda Emomali
Qurbonali-Head of the Education
Department of the Tajik
Pedagogical Institute in the Rasht
district. Address: Republic of
Tajikistan, Rasht district, Garm
town, E. Muhiddin street-63,
Email: emomali-95s@mail.ru, Ph.:
(+992) 988536364

УДК: 338.4

СОҶИБКОРИИ ИҚТИМОЙ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ҲАЛЛИ МУШКИЛОТИ ИҚТИМОЙ ДАР ҚОМЕАИ МУОСИР

Комилзода Н.Б.

Саидов П.М.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аннотатсия. Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, зарурати пайдо намудани шаклҳои нав ва самарабахши фаъолияти соҳибкорӣ, ки ба манфиати қомеа равона гардидаанд, беш аз пеш эҳсос мешавад. Яке аз чунин шаклҳои инноватсионӣ соҳибкории иҷтимоӣ мебошад, ки дар ҳалли масоили иҷтимоӣ нақши муассир мегузорад. Соҳибкории иҷтимоӣ ба худ шакли фаъолияти тичоратӣ ва ғайритичоратиро мегирад, ки ба ҳалли мушкилоти иҷтимоии аҳоли нигаронида шудааст.

Ҳадафи мақола омӯзиши моҳият, хусусиятҳо ва аҳамияти рушди соҳибкории иҷтимоӣ мебошад. Вазифаҳои асосии он иборатанд аз: таҳлили таъриф ва хусусиятҳои соҳибкории иҷтимоӣ, омӯзиши заминаҳои ҳуқуқӣ ва ташкилӣ, арзёбии моделҳои амалкунанда ва пешниҳоди тавсияҳо барои рушди он дар Тоҷикистон.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, иҷтимоӣ, қомеа, модел, устуворӣ, моливӣ, худтаминкунӣ, қонун.

Барои иқтибос: Комилзода, Н. Б. Соҳибкории иҷтимоӣ ҳамчун воситаи ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ дар қомеаи муосир / Н. Б. Комилзода, П. М. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 170-174.

СОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО КАК ИНСТРУМЕНТ РЕШЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Комилзода Н.Б.

Саидов П.М.

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Аннотация. В современных условиях глобализации и изменения экономических и социальных отношений потребность в поиске новых и эффективных форм предпринимательской деятельности, направленной на благо общества, ощущается как никогда ранее. Одной из таких форм инноваций является социальное предпринимательство, которое играет эффективную роль в решении социальных проблем. Социальное предпринимательство принимает форму коммерческой и некоммерческой деятельности, направленной на решение социальных проблем населения.

Целью статьи является исследование сущности, особенностей и значения развития социального предпринимательства. В число его основных задач входят: анализ определения и характеристик социального предпринимательства, изучение правовых и организационных основ, оценка существующих моделей и предоставление рекомендаций по его развитию в Таджикистане.

Ключевые слова: предпринимательство, социальный, общество, модель, устойчивость, финансы, самообеспечение, право.

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS A TOOL FOR SOLVING SOCIAL PROBLEMS IN MODERN SOCIETY

Komilzoda N.B.

Saidov P.M

Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki

Annotation. In the modern conditions of globalization and changes in economic and social relations, the need to find new and effective forms of entrepreneurial activity aimed at the benefit of society is felt as never before. One of such forms of innovation is social entrepreneurship, which plays an effective role in solving social problems. Social entrepreneurship takes the form of commercial and non-commercial activities aimed at solving social problems of the population.

The purpose of the article is to study the essence, features and significance of the development of social entrepreneurship. Its main objectives include: analysis of the definition and characteristics of social entrepreneurship, study of the legal and organizational framework, assessment of existing models and provision of recommendations for its development in Tajikistan.

Key words: entrepreneurship, social, society, model, sustainability, finance, self-sufficiency, law.

Гузориши масъала. Соҳибкории иҷтимоӣ як самти муҳими фаъолияти соҳибкорӣ маҳсуб ёфта, ҳоли ҳозир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равнақ ёфта истода аст. Ин шакли фаъолият соҳибкорӣ пеш аз ҳама ба фаъолияти иҷтимоии мардум алоқаманд буда, қисме аз амалҳо дар доираи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ сурат мегиранд. Соҳибкории иҷтимоӣ — ин шакли фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки ҳадафи асосии он на танҳо ба даст овардани фоида, балки ҳалли масъалаҳои иҷтимоии ҷомеа, дастгирии гурӯҳҳои осебпазир ва ташаккули муҳити иҷтимоии устувор мебошад. Ин шакли фаъолияти соҳибкорӣ ҳамзамон унсурҳои тиҷоратӣ ва иҷтимоиро муттаҳид менамояд [1, с.4] .

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба масалаи мазкур таҳқиқотҳо аз ҷониби Борнштейн Д., Кикал Дж., Лайонс Т., Е. М. Белого, Селин М.А., Stevenson Н. Н., Timmons J., Spinelli S. Ва дигарон гузаронида шудааст.

Мақсади мақола ин – омӯзиши соҳибкории иҷтимоӣ мебошад, ки ҳамчун воситаи ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ дар ҷомеаи муосир баромад мекунад.

Муҳтавои асосии мавод. Соҳибкории иҷтимоӣ дар иқтисодиёти муосир як усули нав ба ҳисоб меравад, ки фаъолиятҳои иҷтимоии-иқтисодиро ба ҳам муттаҳид мекунад, ки дар он мақсад ва мароми ташкилот бо инноватсия ва технологияи иҷтимоии навоҷарона ҳамроҳ аст, ҳамчунин барои расидан ба истиқлолияти молиявӣ шаклҳои гуногуни ҳамкории тиҷоратӣ ва модельҳои гуногуни тиҷоратӣ истифода мебарад.

Худи мафҳуми «соҳибкории иҷтимоӣ» мураккаб аст, чунки аз якҷояшавии ду мафҳум: «иҷтимоӣ» ва «соҳибкорӣ» иборат мебошад. Ба назарияи баъзе муҳаққиқон, мафҳуми «иҷтимоӣ» дар ин таъриф «танҳо як намуди соҳибкорию муайян менамояд». Агар калимаи «соҳибкорӣ» маънии аниқу равшан надихад, пас таърифи он бо калимаи «иҷтимоӣ» маънии зиёд нахоҳад дошт [6].

Соҳибкории иҷтимоӣ – ин фаъолиятест, ки ба кам кардани ё ҳал кардани мушкилоти иҷтимоӣ равона шудааст ва хусусиятҳои асосии зеринро дорост: афзалияти мақсадҳои иҷтимоӣ бар фоида, худтаъминкуни ва устувории молиявӣ, истифодаи механизмҳои бозорӣ ва навоҷариҳо, ҷалб намудани гурӯҳҳои иҷтимоии осебпазир, арзёбии таъсири иҷтимоӣ ҳамчун нишондиҳандаи асосии самаранокӣ.

Афзалияти мақсадҳои иҷтимоӣ бар фоида — ин принсипи асосии соҳибкории иҷтимоӣ аст, ки маънои онро дорад, ки манфиатҳои иҷтимоӣ ва рафъи мушкилоти ҷомеа муҳимтар аз фоида ва даромадҳои молиявӣ мебошанд. Дар чунин модель, фаъолияти соҳибкори кӯшиш мекунад, ки ба ҷои ҳадафҳои иқтисодии фақат, ба беҳбудии иҷтимоии гурӯҳҳои осебпазир ё ҷомеа таваҷҷуҳ кунад [5, с. 8.].

Худтаъминкунӣ ва устувории молиявӣ - ин ду принсипи муҳим дар соҳибкории иҷтимоӣ ва ташкилотҳои иҷтимоии муваффақ мебошад, ки ба қобилияти ташкилот ё ширкат барои таъмини молиявии худ ва нигоҳ доштани устуворӣ дар шароити номустақим ва тағйирёбандаи иқтисодӣ ишора мекунад.

1. **Худтаъминкунӣ (самообеспеченность):** Ин маънои онро дорад, ки ташкилот ё ширкат метавонад манбаъҳои молиявии худро мустақилона таъмин кунад, бе эътимод ба кӯмакҳои берунӣ (масалан, грантҳо, ҳодисаҳои хайриявӣ ва ё кумаки давлатӣ). Ин метавонад тавассути фурӯши маҳсулот ё хизматрасониҳои худ, ҷалби муштариён ва истифодабарии манбаъҳои дигар (мисли сармоягузорӣ ё қарзҳои тиҷоратӣ) ба даст ояд. Дар чунин ҳолат, ташкилот на танҳо равандҳои иҷтимоии хешро дастгирӣ мекунад, балки метавонад фаъолияти худро ба таври устувор идома диҳад.

2. **Устувории молиявӣ:** Устувории молиявӣ ба қобилияти ташкилот барои нигоҳ доштани ва идора кардани манбаъҳои молиявии худ дар шароити гуногуни иқтисодӣ, ки метавонад тағйир ёбад, ишора мекунад. Ташкилотҳое, ки молияшон устувор аст, метавонанд дар ҳолатҳои душвор ё тағйироти бозор ба фаъолияти худ идома диҳанд. Масалан, онҳо метавонанд барои пардохт кардани хидматҳо ва ҳалли мушкилоти иҷтимоии худ кӯшиш кунанд, ҳатто агар манбаъҳои молиявии кӯмакунанда коҳиш ёбанд.

Истифодаи механизмҳои бозорӣ ва навоҷариҳо - ин принсип дар фаъолияти соҳибкории иҷтимоӣ ба истифодаи воситаҳо ва стратегияҳои муосири бозорӣ ва технологияҳои нав барои беҳтар кардани таъсир ва афзоиши устувории ташкилотҳои иҷтимоӣ ишора мекунад. Маъзарат ва назар ба бозор ва навоҷариҳо метавонад дар рушди самаранокии ташкилотҳои иҷтимоии кӯмак расонад, ки дар ҳоле ки манфиатҳои иҷтимоии асосӣ нигоҳ дошта мешаванд, самаранокии иқтисодӣ ва молиявӣ низ беҳтар мегардад.

1. **Механизмҳои бозорӣ:** Механизмҳои бозорӣ ба маънии истифодаи қонунҳо ва принципҳои иқтисодии бозор мебошад, ки барои таъмин намудани устувории молиявӣ ва самаранокии тичорат дар соҳаҳои гуногун кӯмак мекунад. Масалан, истифодаи стратегияи фурӯш, реклама, рақобат, ва ба бозор ворид кардани маҳсулот ё хизматрасониҳои нав метавонад барои ҳавасманд кардани муштарӣ ва ҷалби маблағҳо барои ҳалли мушкилоти иҷтимоии мавҷуда мусоидат намояд. Ин механизмҳо метавонанд ба таври мустақим ё ғайримустақим таъсир расонанд. Масалан, ташкилоти иҷтимоии метавонад бо истифода аз арзон кардани маҳсулоти худ барои қабули ҳарчи бештари муштарӣ ва ҷалби сармоягузори ҳавасманд кӯмак кунад.

2. **Навовариҳо:** маънои истифодаи технологияҳои нав, идеяҳои эҷодӣ ва усулҳои муосир барои беҳтар кардани равандҳои корӣ ва хизматрасониҳо доранд. Навовариҳо метавонанд ҳамчун воситаи мукаммали рушди иҷтимоии ба ҳисоб оянд, ки имкон медиҳад ташкилотҳо бештар самаранок ва муассир кор кунанд. Мисолҳо метавонанд истифодаи барномаҳои рақамии инноватсионӣ барои идора кардани маълумот, ҷалби доимии ҷомеа тавассути платформаҳои интернетӣ, ё таҳияи хизматрасониҳои муосир бо истифода аз технологияи мобилӣ ва ё онлайн платформаҳои иқтисодии нав. Ин навовариҳо метавонад арзишҳои иҷтимоиро таҳкими кунанд ва ба ҳалли мушкилот кӯмак расонанд, дар ҳоле ки устуворӣ ва самаранокии молиявӣ ташкилотро баланд мебардоранд.

Ҷалб намудани гурӯҳҳои иҷтимоии осебпазир - ин маънои онро дорад, ки дар доираи соҳибкории иҷтимоӣ, таваҷҷуҳ ва кӯмак ба гурӯҳҳои ҷамъиятӣ, ки ба туфайли шароитҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ё ҷуғрофӣ дар маъзарат қарор доранд, дода мешавад. Гурӯҳҳои осебпазир метавонанд ба одамони ноболиғ, кӯдакон, маъҷубон, занон, шахсони сини пиронсол, муҳочирон ва дигар шахсони дар ҳолатҳои душвор қарор дошта, мутахассисон бояд кӯшиш кунанд, ки ба онҳо имкониятҳои баробар барои иштирок дар рушди иҷтимоии кишвар ва фаъолиятҳои иқтисодӣ таъмин кунанд.

Гурӯҳҳои осебпазир метавонанд дар якҷанд ҷанбаҳои соҳибкории иҷтимоӣ саҳм гузоранд, аз ҷумла дар ташкили корхонаҳо, таҳияи маҳсулот ё хизматрасониҳо, ва даромаднокии ин ширкатҳо. Масалан, истифодаи қарорҳои дарозмуддат барои дастгирии аъзои осебпазир, дар давоми вақт кӯмак мекунад, ки онҳо на танҳо аз кӯмакҳои хориҷӣ, балки аз роҳи мустақил кор ва фаъолият ғолида баранд.

Арзёбии таъсири - ин раванде аст, ки дар доираи соҳибкории иҷтимоӣ барои муайян кардани сатҳи таъсири воқеии фаъолиятҳои ташкилот ё ширкат ба ҷомеа ва гурӯҳҳои осебпазир анҷом дода мешавад. Арзёбии таъсир кӯмак мекунад, ки фаҳмем, чӣ миқдор ва чӣ гуна масъалаҳои иҷтимоӣ, ки ба он аҳамият дода шудааст, ҳалли худро ёфтаанд, ва чӣ гуна ин кӯмакҳо дар беҳбудии ҳолати зиндагии одамон, ҳалли мушкилоти муҳити зист ё тақвияти равандҳои таълимӣ, тандурустӣ ва ё фарҳангӣ таъсир мерасонанд.

Арзёбии таъсири иҷтимоӣ дар маҷмӯъ, ба ташкилотҳо ва соҳибкории иҷтимоӣ кӯмак мекунад, ки таъсири ҳешро дар ҷомеа беҳтар ёрӣ расонанд ва барои кӯмак кардани масъалаҳои муҳим ва муфид дар оянда қарор қабул кунанд.

Заминаҳои ҳуқуқӣ ва шаклҳои ташкили соҳибкории иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ба ақидаи намоёндагони ҷомеаи шахрвандӣ, шарикони рушд, коршиносони маҳаллии ҳуқуқ ва намоёндагони бахши хусусӣ, ки дар чор соли охир борҳо эълон шудаанд, Тоҷикистон ба қабули чунин қонун манфиатдор аст.

Қонун дар бораи соҳибкории иҷтимоӣ пеш аз ҳама барои ташаккули насли нави соҳибкорон, ки ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ тавассути фаъолияти соҳибкорӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунад, фазои ҳуқуқӣ фароҳам оварда метавонад.

Бо мақсади фароҳам овардани шароити ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ барои рушди чунин фаъолият, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи соҳибкории иҷтимоӣ» таҳти №2119, санаи 2 январи соли 2025 қабул гардида, аввалин санади махсусгардонидашуда дар ин самт ба ҳисоб меравад. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилии ҳуқуқӣ ва иқтисодии амалигардонии соҳибкории иҷтимоиро дар кишвар муайян намуда, заминаи мустаҳками рушдро барои ин намуди соҳибкорӣ таъмин менамояд, ки ҷабҳаҳои асосии ин қонун талил кардашуда оварда шудааст.

Қонуни мазкур (№2119, аз 2 январи соли 2025) асосҳои ҳуқуқии зеринро муқаррар мекунад [4].

Мақсад: таъмин намудани кафолати ҳифз ва дастгирии давлатӣ, тавсеаи фаъолияти соҳибкории иҷтимоӣ ва беҳбудии ҳаёти гурӯҳҳои осебпазир.

- Асоси ҳуқуқӣ: Қонун ба Конститутсияи ҚТ таъя мекунад ва якҷоя бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ амал мекунад.

- Принципҳо: қонуният, адолати иҷтимоӣ, шаффофӣ, баробарҳуқуқӣ ва ихтиёрият.
- Кафолатҳо: давлат фаъолияти ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ раванро дастгирӣ мекунад, ба истисноӣ баъзе фаъолиятҳои махсус (мисли истеҳсоли силоҳ, фуруши спиртӣ ва ғ.).

Соҳибкории иҷтимоӣ метавонад аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ - дар шакли корхонаҳои иҷтимоӣ, соҳибкорони инфиродӣ - дар шакли соҳибкорони иҷтимоӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ - агар онҳо фаъолияти иқтисодии иҷтимоиро амалӣ намоён, ташкил карда шавад.

Шартҳо барои ба даст овардани мақом:

- Ворид шудан ба феҳристи субъектони соҳибкории иҷтимоӣ.
- Чавобгӯ будан ба меъёрҳои фаъолияти иҷтимоӣ (масалан, 50% кормандон аз гурӯҳҳои осебпазир, 50% даромад аз фаъолияти иҷтимоӣ, ва 50% сармоягузори тақрорӣ ба фаъолияти иҷтимоӣ).

Фарқиятҳо дар шаклҳои ташкилии соҳибкории иҷтимоӣ:

- Корхонаҳои иҷтимоӣ метавонанд аз ҳама гуна шакли ҳуқуқӣ таъсис ёбанд, шарт он аст, ки фаъолияти онҳо бо ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ алоқаманд бошад.
- Соҳибкорони инфиродӣ бояд худашон ё фаъолияти онҳо ба гурӯҳҳои осебпазир вобаста бошад.
- Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ наметавонанд аз даромади соҳибкории иҷтимоӣ бештар аз 30% барои хароҷоти маъмурӣ истифода баранд ва даромад дар байни аъзоҳояшон тақсим карда намешавад.

Тақрибан 56 иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз қабули қонун ба соҳибкории иҷтимоӣ машғул буданд ё фаъолияти соҳибкории иҷтимоиро дар кишвар фаъолон тарғиб менамуданд.

Гурӯҳҳои асосии мақсадноки ташкилотҳое, ки ба соҳибкории иҷтимоӣ – ин занони осебпазир (84%), занони сокини деҳот (75%) ва ҷавонон (84%) мебошанд. Қисми зиёди ташкилотҳо ба аъзои хонаводаи муҳоҷирон (57%), муҳоҷирони бозгашта (46%) ва оилаҳои шахсони камбизоат (48%) кумаки иҷтимоӣ ва дастгирӣ мерасонанд. Илова бар ин, ташкилотҳо инчунин қурбонии савдои инсон (18%), шахсони собиқ маҳкумшуда (11%) ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ (11%)-ро низ дастгирӣ менамоянд [2].

Ҳамин тариқ баъди таҳқиқи масъалаи мазкур мо ба чунин хулоса омадем:

1. Соҳибкории иҷтимоӣ яке аз раванҳои инноватсионӣ ва муассири рушди ҷомеа дар шароити муосир ба ҳисоб меравад. Он ҳамчун воситаи самараноки ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ амал мекунад. Ин навъи соҳибкорӣ имконият медиҳад, ки тавассути фаъолияти иқтисодӣ ба беҳбудии шароити зиндагии гурӯҳҳои осебпазир мусоидат карда шавад. Ҳамзамон, соҳибкории иҷтимоӣ ба баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳоли, рушди иқтисоди инсонӣ ва мустаҳкам кардани ҳамбастагии иҷтимоӣ замина мегузорад;

2. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо вучуди пайдо шудани намунаҳои алоҳидаи соҳибкории иҷтимоӣ, ин соҳа ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоии рушди худ қарор дорад. Барои он ки соҳибкории иҷтимоӣ ба як ҷузъи муҳими иқтисоди миллӣ табдил ёбад, зарур аст, ки як қатор чораҳои муассир аз ҷумла: дастгирии давлатӣ тавассути грантҳо ва таълимӣ, эҷоди марказҳои рушди соҳибкории иҷтимоӣ дар минтақаҳо, ҷалби бахши хусусӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ ба шарикӣ;

3. Соҳибкории иҷтимоӣ дар Тоҷикистон як самти нав ва муҳим дар рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ба ҳисоб меравад. Ин навъи соҳибкорӣ на танҳо ба даромаднокии молиявӣ, балки ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ - аз қабилӣ дастгирии гурӯҳҳои осебпазир, таъсиси ҷойҳои корӣ, беҳтарсозии муҳити зист ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли — равона шудааст. Пеш аз қабул қонун дар кишварамон фаъолияти соҳибкори иҷтимоӣ ба назар мерасид, ки асалан фаъолияти соҳибкории иҷтимоиро Ташкилотҳои Ҷамъиятӣ ба роҳ монда буданд.

4. Барор рушди соҳибкории иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меболад имтиёзҳои ба монанди имтиёзҳои андозӣ, имтиёзҳо дар додани грантҳо, дастрасӣ ба инфрасохтор, қарзҳои камфоиш дода шавад.

Адабиёт

1. Борнштейн Д. Как изменить мир: социальное предпринимательство и сила новых идей. – М.: Альпина Паблишер, 2012. – 296 с.
2. Бюро по правам человека и соблюдению законности. Социальное предпринимательство в Таджикистане: анализ, вызовы и перспективы развития [Электронный ресурс]. – Душанбе: Бюро по правам человека, 2023. – 40 с. – Режим доступа:

https://bhr.tj/sites/default/files/library/docs/bpch_predprinimatelstvo.pdf, свободный. – Дата обращения: 18.03.2025.

3. Кикал Дж., Лайонс Т. Социальное предпринимательство: миссия – сделать мир лучше. – М.: Альпина Паблишер, 2014. – 320 с.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи соҳибқориҳои иҷтимоӣ»: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2025 № 2119 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2025.

5. Основы социального предпринимательства: учебное пособие / под ред. Е. М. Белого. – М.: Юрайт, 2019. – 177 с.

6. Селин М.А. Статья «Социальное предпринимательство: тенденции, проблемы и перспективы распространения в современной России». Материалы V Международной электронной научной конференции 2013 г. URL Интернет-страницы: <http://www.scienceforum.ru/2013/248/3045>

7. Stevenson Н. Н. Some thoughts on business plans / Н. Н. Stevenson [et al.]. 1999.

8. Timmons J., Spinelli S. New venture creations: Entrepreneurship fir the 21st century. N. Y.: McGraw-Hill/Irwin, 2007. 16

Маълумот дар бораи муаллифон		Сведения об авторах		About the authors	
Комилзода	Низомуддин	Комилзода	Низомуддин	Komilzoda	Nizomiddin
Бегаҳмад-номзади	илмҳои	Бегаҳмадович-кандидат		Begahmadovich	Candidate of
иқтисодӣ, дотсент, мудири		экономических наук, доцент,		Economic Sciences, Associate	
кафедраи молия ва қарзи		заведующий кафедрой финансов		Professor, Head of the Department	
Донишгоҳи давлатии Қўлоб		и кредита Кулябского		of Finance and Credit, Kulyab	
ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.		государственного университета		State University named after	
Саидов	Пайрав	Саидов	Пайрав	Saidov	Payrav
Мизробхонович-доктор		Мизробхонович-доктор		Mizrobkhonovich	Doctor of
фалсафа (PhD) дар		философии (PhD) по экономике,		Philosophy (PhD) in Economics,	
иқтисодиёт, муаллими калони		старший преподаватель кафедры		Senior Lecturer, Department of	
кафедраи “Молия ва қарз”-и		“финансы и кредит” – Кулябского		Finance and Credit, Kulyab State	
Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба		государственного университета		University named after	
номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.		имени Абуабдуллох Рудаки.		Abuabdulloh Rudaki. 735360,	
735360, Ҷумҳурии		735360, Республика Таджикистан,		Republic of Tajikistan, Kulyab	
Тоҷикистон, ш. Қўлоб, кўчаи		город Куляб, ул. Сангака		city, Sangak Safarov street 16.	
Сангак Сафаров 16.		Сафарова 16.			

УДК: 631.11

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС - КАК ОСНОВА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Мирзон Н.М.

Наимзода М.С.

Институт экономики и системных исследований развития сельского хозяйства ТАСХН

Солиев Ф.М.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В данной статье рассматривается инвестиции как основа устойчивости развития аграрного сектора. Исследованием установлено, что для аграрного сектора крайне необходим подбор наиболее практических структур привлечения инвестиций, наличие конкретных и требуемых сфер их реализации. Все финансовые потоки для инвестиционных целей можно охарактеризовать как инвестиционные ресурсы той или иной организации. Научно обоснованы, что свободный рынок спроса и предложения, источники инвестиционных ресурсов могут быть в любых формах и видах.

В перспективе необходимо поменять тенденции общегосударственной помощи аграрного сектора и проявлять помощь её компаниям и дехканским (фермерским) хозяйствам, способным гарантировать максимальную прибыль от вложенных денег. Один из основных течений кредитной политики считается вовлечение индивидуальных вложений в горные районы, чтобы преодолеть дефицит инвестиционных ресурсов для устойчивого развития аграрного сектора, нужно привлечение внутренних и внешних источников.

Ключевые слова: привлечение инвестиций, устойчивого развития, аграрный сектор, источники инвестиционных ресурсов, инвестиционных вложений, кредитная политика, фактор, рыночная экономика, финансовые потоки.

Для цитирования: Мирзон, Н. М. Инвестиционный процесс - как основа устойчивого развития аграрного сектора / Н. М. Мирзон, М. С. Наимзода, Ф. М. Солиев// Финансово-экономический вестник. – 2026. – No. 1. – С. 175-183.

INVESTMENT PROCESS AS A BASIS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR

Mirzon N.M.

Naimzoda M.S.

Institute for Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Tajik Academy of
Agricultural Sciences

Soliev F.M.

Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. This article examines investments as the basis for sustainable development of the agricultural sector. The study found that the selection of the most practical structures for attracting investments, the availability of specific and required areas of their implementation, is extremely necessary for the agricultural sector. All financial flows for investment purposes can be described as the investment resources of an organization. It is scientifically proven that the free market of supply and demand, sources of investment resources can be in any form and types.

In the future, it is necessary to change the trends of national assistance to the agricultural sector and provide assistance to its companies and dehkan (farming) farms that can guarantee maximum profit from the invested money. One of the main trends in credit policy is the involvement of individual investments in mountainous areas, in order to overcome the shortage of investment resources for the sustainable development of the agricultural sector, it is necessary to attract internal and external sources.

Keywords: attracting investments, sustainable development, agricultural sector, sources of investment resources, investment investments, credit policy, factor, market economy, financial flows.

РАВАНДИ САРМОЯГУЗОРӢ - ҲАМЧУН АСОСИ РУШДИ УСТУВОРИ БАҲШИ АГРАРӢ

Мирзон Н.М.

Наимзода М.С.

Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ

Солиев Ф.М.

Аннотатсия. дар ин мақола сармоягузорӣ ҳамчун асоси устувории рушди бахши аграрӣ баррасӣ карда мешавад. Тадқиқот муайян кардааст, ки барои бахши аграрӣ интихоби сохторҳои амалии ҷалби сармоягузорӣ, мавҷудияти соҳаҳои мушаххас ва зарурии татбиқи онҳо ниҳоят зарур аст. Ҳамаи чараёнҳои молиявӣ барои мақсадҳои сармоягузорӣ метавонанд ҳамчун захираҳои сармоягузорию ин ё он ташкилот тавсиф карда шаванд. Аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шудааст, ки бозори озода талабот ва пешниҳод, манбаъҳои захираҳои сармоягузорӣ метавонанд дар ҳама гуна шакл ва намудҳо бошанд.

Дар оянда, тамоюлҳои кӯмаки умумидавлатии бахши аграриро тағйир додан ва ба ширкатҳо ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ки метавонанд ғоидаи ҳадди аксарро аз пули гузошташуда кафолат диҳанд, кӯмак расонидан лозим аст. Яке аз чараёнҳои асосии сиёсати қарзӣ ҷалби сармоягузориҳои инфиродӣ ба минтақаҳои кӯҳӣ барои бартараф кардани норасоии захираҳои сармоягузорӣ барои рушди устувори бахши аграрӣ ҷалби манбаъҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба ҳисоб меравад.

Вожаҳои калидӣ: ҷалби сармоягузорӣ, рушди устувор, бахши аграрӣ, манбаъҳои захираҳои сармоягузорӣ, андушти сармоягузорӣ, сиёсати қарзӣ, омил, иқтисоди бозорӣ, равандҳои молиявӣ.

Постановка вопросов. Как известно, деятельности инвестиционного процесса является одной из важнейших задач нынешних условиях аграрного сектора экономики. Данный вопрос является не только как поддержка аграрного хозяйства от падения, но также существенным инструментом дальнейшего роста производства. Исходя из этого пути рыночных отношений стимулирование будет трудно обеспечить без финансовых поддержкой.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические и практические исследования вопросов связанных с нашей тематикой рассмотрены и изучены в работах отечественных и зарубежных ученых как: Ушачов И.В., Хасанов М.М., Юлдашев С.С., Зубченко Л.А., Кудратов Р.Р. Носиров Р., Ахмедов Д.Х., Махмудова Ш.Х., Файзов Н.Б., Шамсиев К.Б. и др.

Цель данной статьи - рассмотреть инвестиционный процесс как ключевое условие для стабильного развития сельского хозяйства.

Изложение основного материала. Ученый исследователь Л.Л. Игонина подчеркивает, что: «...в подходящие характеристики функционирования недостаточные вложение, обеспечивают требуемые структурные перемены. С этой цели взаимосвязи особенную актуальность и значимость приобретает вопрос активизации инвестиционного процесса в аграрном секторе» [1, с. 127].

Следует подчеркнуть, что среди ученых-экономистов существует разное суждение, что аграрный сектор чем других отраслей народного хозяйства имеет мало шансов в жесткой конкурентной борьбе по причине плохо-оснащенных мощностей, низкая урожайность сельскохозяйственных культур и включая отрасли животноводства.

По данному вопросу ученый Российской Федерации И. Ушачев подчеркивает, что: «...если наша государство хочет быть самостоятельным, то решение вопросов обеспечения продовольственной безопасности играет особую роль. Поэтому необходимо форсированное возобновление производства агропромышленного комплекса и на этой основе сокращение степени продовольственной зависимости государства от ввоза продуктов с учетом постепенного увеличения среднедушевого потребления продуктов питания; формирование координационно-финансовых условий с целью результативной деятельности товаропроизводителей; совершенствование общественных обстоятельств существования на аграрный сектор» [2, с. 120-122].

По нашему мнению, нынешних условиях финансовые вложения необходимо направлять там, где будет реальная отдача. Тогда в конкурентной борьбе выиграет тот, кто сможет знающе и верно использовать по направлению все вложенные денежные средства в нужды хозяйствующей деятельности. Также, обладание существенными денежными средствами по назначению, но, если их использовать адресно получение прибыли от их эффективности.

Изучая взгляд многочисленных ученых экспертов-экономистов, сам процесс вовлечения вложений в аграрное производство инноваций и их результативность приобретает особой задачей в современных условиях.

Если сопоставить рассмотренные подходы с современными условиями развития экономики аграрного сектора, то сущности определение инвестиции выгладить следующими образом: «...в финансовой литературе вплоть до 80-х годов термин - инвестиция - с целью рассмотрения действий социалистического воспроизводства никак не применялся, главной областью его использования существовали переводы трудов иностранных авторов и проведение исследования в сфере

экономики, в дальнейшем слово “инвестиции” приобрело наиболее обширное продвижение в академическом обороте, применялось в государственных и нормативных бумагах».

Также из числа экспертов и практиков нередко возникали дискуссии о разных определениях «инвестиций». Ученые эксперты-экономисты стремились к разным мнениям, так как не существовало единого представления о сути определения «инвестиции».

Исследованием установлено, что суть определения «вложения» в законодательных актах рассматривается как: «...инвестиции - все виды права на имущество (кроме имущества личного пользования или, связанного с деятельностью по продаже товаров без их переработки), включая денежные средства, ценные бумаги, производственно-технологическое оборудования и результаты интеллектуальной деятельности, принадлежащие инвестору на основе права собственности и вкладываемых им в объекты инвестиционной деятельности в целях получения дохода и достижения значимого результата» [4, с. 56].

В данной статье слова “инвестиции” рассматривается нами, как финансирование в определенный процесс деятельности для приобретения в определенных благах нужд. В “Экономической энциклопедии” трактуется следующим образом: «...инвестиции, долгосрочные вложения капитала внутри государства или же за пределы в развитии производства и нематериальной отрасли, осуществление различных трейдерских проектов, связанных с сооружением новых, совершенствованием и реконструкцией действующих объектов, покупкой акций и иных ценных бумаг, в социально-финансовые сферы» [3, с. 450-452].

Анализируя данного термина «инвестиции», можно замечать, что ряд экспертов придерживаются мнения и считают, что в большей степени связано с капиталовложением.

Заслуживает особое мнение, что похожую точку зрения указывал глава государства, а именно: «...развитие экономики этой или иной страны невозможно без поддержки привлечения зарубежных инвестиций» [5, с.78-80].

Поводу данного вопроса исследователь Зубченко Л., придерживается следующего мнения: «...с указанием на иностранную научную литературу, считают инвестиции, более широким значением, чем капиталовложения, так как инвестиции могут быть как реальными, так и портфельными (инвестициями» [5, с. 84-86].

Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года определяет обеспечение продовольственной безопасности как одну из стратегических целей устойчивого развития аграрного сектора посредством системной реализации аграрных реформ [7, с. 26].

К сожалению, по сей день, как и в случае с событиями, происходящими в регионах страны, до сих пор не решены загадки раздела земли на основе пожизненного наследственного права пользования. В результате правовые и экономические предпосылки для самостоятельной и эффективной интеграции крупных сельскохозяйственных хозяйств в ведение научно обоснованной системе ведение сельского хозяйства не сложились.

А также в данной стратегии развития в качестве основных задач в секторе улучшения предпринимательского климата и инвестиционных условий определены следующие:

- преграда для консолидации земельные участки сельскохозяйственных предприятий, нехватки инвестиции в строительство крупных сельскохозяйственных предприятий;
- при ограниченном доступе обеспечение материально-технической базы агропромышленного комплекса к информации о рынках сбыта, связанной с продовольственной безопасностью;
- недостаточные управления водными ресурсами в агропромышленном комплексе, отсутствия интегрированной системы управления водными ресурсами;
- зависимости экономики страны от производства импорта продуктов питания, оборудования, топлива и др.;
- формирование развития агропромышленного комплекса в связи с глобальными изменениями климата на перспективе;
- недостаточны уровень экологической устойчивости развития сельского хозяйства, связанный с обострением деградации земельных и водных ресурсов, пахотных земель в результате деградации (эрозии), загрязнения, засоления, заболачивания, повышения уровня грунтовых вод, сокращения лесной территории, вывода земель из сельскохозяйственного оборота, а также факторов изменения климата.

В статье подчеркивается, что в данной стратегии приоритеты аграрной реформы направлены на здорового инвестиционного климата:

- развитие производственного бизнеса и промышленности по переработке отечественной продукции сельского хозяйства, реализация инвестиционных проектов с внедрением инновационной технологий и повышение экспортного потенциала страны;
- развитие и формирование инфраструктуры села для развития и поддержки малого и среднего бизнеса на региональных уровнях;
- поддержка аграрной реформы в водном секторе;
- обеспечение экономического доступа к продовольствию устойчивого роста аграрного сектора;
- на основе диверсификации сельскохозяйственного производства внедрение инноваций с учетом минимального воздействия на окружающую среду и качество земель, разработка мероприятий по замене опасных химических веществ альтернативными химическими веществами с меньшим риском, повышение привлекательности отрасли, особенно для дехканских (фермерских) хозяйств, за счет формирования и укрепления цепочек добавленной стоимости;
- расширение доступа к высококачественным семенам и удобрениям на внутреннем рынке, увеличение производства сельскохозяйственной продукции за счет стимулирования использования инновационной технологий для дальнейшего развития сельского хозяйства;
- продвижению эффективную систему междисциплинарного подхода к улучшению полноценного питания путем координации политики в аграрном секторе, здравоохранения, социальной защиты, повышения осведомленности о ценности продуктов питания и эффективной политике финансирования;
- устойчивое функционирование системы хранения, использование ирригационной и дренажной инфраструктуры в качестве основы для устойчивой орошаемой сельскохозяйственной деятельности и обеспечение продовольственной безопасности, занятости населения в сельской местности и снижение уровня бедности в республике;
- восстановление ирригационных и дренажных систем для улучшения водоснабжения орошаемых земель, улучшения мелиоративного состояния засоленных и водно-болотных угодий;
- разработка экономических механизмов покрытия затрат на содержание и эксплуатацию ирригационной и дренажной инфраструктуры в орошаемом земледелии, совершенствование системы государственных субсидий на оплату использования электроэнергии для орошения сельскохозяйственных угодий с помощью насосных станций, негативное влияние существующей тарифной политики в области орошения и дренажа на эффективность деятельности отрасли;
- совершенствование рынка сельскохозяйственной продукции для обеспечения доступа к нему производителей сельскохозяйственной продукции;
- внедрение системы государственной эффективности стимулирования освоения новых сельскохозяйственных земель и возврата засоленных, заболоченных и ранее неиспользуемых земель в сельскохозяйственную оборот;
- решение вопросов проведения внутривладельческих ирригационных и дренажных сетей для ассоциаций водопользователей (АИО) и государственной поддержки устойчивого развития и деятельности этих ассоциаций;
- всестороннее поощрение фермерской деятельности и малого предпринимательства в аграрном секторе посредством законодательства, особенно для молодежи [7, с. 27].

Таким образом, для развития сельскохозяйственного сектора и его эффективности в условиях рыночной экономики целесообразно поэтапное создание агропромышленных кластеров и предприятий для полной переработки хлопкового волокна, шкур, коконов, винограда, фруктов и других видов сельскохозяйственной продукции.

Разработка инвестиционных проектов в агропромышленном комплексе для перерабатывающей промышленности представляет собой сложный процесс, характеризующийся различными доступными методами их формирования.

В современных условиях Правительства Республики Таджикистан выделяет особое внимание уделяется вопросами привлечение инвестиционного процесса. В этом году глава государства выступил с посланием основателю мира и единства Лидеру нации президенту страны Э.В своем выступлении Рахмон отметил, что “ожидается, что к 2030 году инвестиционный климат Таджикистана улучшается, также доля частного капитала в валовом внутреннем продукте увеличилась на 5 раз. Стоит отметить, что за 15 лет вклад промышленности в валовой внутренний продукт страны должен значительно возрасти, и Таджикистан должен стать индустриально-аграрной страной” [7, с. 28].

В условиях рыночной экономики эти два понятия слышатся вместе и часто. В современных условиях время во многих исследованиях можно встретить интерпретирование как: «...инвестиции (капиталовложения) - это долгосрочные капиталовложения средств в актив фирмы». Некоторые думают, что эти понятия идентичны.

По данному вопросу ученый Коваленко Н. дает такое определение, что: «реальные инвестиции - это капиталовложения с целью прироста вещественно-производственных ресурсов, производства основных фондов». Также он утверждает, что: «Реальные инвестиции называются капитальным вложением» [6, с. 67-68].

Такому мнению, фактические инвестиции совсем никак не капиталовложения, а одна из конфигураций инвестиций. Данную идею поддерживает и Л. Игонина, где утверждается, что: «...важнейшей составляющей реальных инвестиций являются инвестиции, осуществляемые в форме капитальных вложений, также в экономической литературе называют также реальными инвестициями в узком смысле слова, или капитал-образующими инвестициями» [1, с. 127].

Немаловажно выделить, что экономические капиталовложения на 1-ый взгляд имеют все шансы представиться малоэффективными, никак не обеспечивающими формирование основных средств, условий производства, финансового подъема. Однако данное совершенно не так. Самостоятельно приобретение акций никак не формирует реального, материального капитала. В случае если средства, вырученные с реализации акций, направляются в производство, приобретение оборудования, в этом ситуации финансовые вложения будут капитальными вложениями в основной капитал и реорганизуются тем самым в реальные инвестиции.

Для аграрного сектора крайне ценен подбор наиболее практических структур привлечения инвестиций, наличие конкретных и требуемых сфер их реализации. Также обратить внимание на то, что различные субъекты рынка инвестируют за счет собственных средств, которые были сформированы ими в ходе профессиональной деятельности. Все финансовые потоки для инвестиционных целей можно охарактеризовать как инвестиционные ресурсы той или иной организации. В случаях, когда есть обширный рынок спроса и предложения, источники инвестиционных ресурсов могут быть в любых формах и видах. Некоторые экономические средства и внутрихозяйственные запасы считаются одними из основных инвестиций в аграрном секторе экономики республики [9, с.95-96].

Следовательно, необходимо выделить, что формирование хозяйствующих субъектов является приоритетной задачей государственной политики в экономике страны. В данном контексте принимаются ряд нормативно-правовых актов способствующие развитию частного сектора национальной экономики, создаются условия для упрощения процедур регистраций, создаются предприятия со смешанным капиталом и т.д. В соответствии с оценкой международных экономических организаций за минувшие годы Таджикистан три раза вступал в состав 10 ведущих государств-реформаторов. Руководство страны с целью предоставления последующего формирования государства и наибольшего привлечения прямых инвестиций расширяет процедуру реформы в целях усовершенствования инвестиционного климата и осуществления предпринимательской деятельности. В 2017 г. привлечение иностранных инвестиций в экономику страны составило 7,5 миллиардов сомони, с которых 51% является прямыми инвестициями. Необходимо отметить, что предприниматели и трейдеры стремительно примут участие в реализации определенных Правительством приоритетов, в особенности согласно устойчивому экономическому развитию, ввозу передовых технологий, создание новые рабочие места, увеличению доходов населения, а также совершению творческих трудов, благих и великодушных инвестиций.

Исследование показали, что правовое регулирование и государственное гарантирование иностранных инвестиций являются важными условиям способствующих привлечению иностранного капитала в сельскохозяйственных предприятиях. Также от состояния инвестиционного климата зависит возможность привлечения иностранных инвестиций.

Для экономической самостоятельности аграрных предпринимателей, следует осуществить единую реструктуризацию значащихся за ними кредиторских задолженностей согласно платежам, в госбюджет разных уровней, предусмотрев при этом их обязанность из-за увеличения производительности изготовления.

В перспективе необходимо поменять тенденции общегосударственной помощи аграрного хозяйства и проявлять помощь её компаниям и дехканским (фермерским) хозяйствам, способным гарантировать максимальную прибыль от вложенных средств. Один из основных течений кредитной политики считается вовлечение индивидуальных вложений особенно в горных районах

республики. Для преодоления дефицит инвестиционных ресурсов для устойчивого развития аграрного сектора, необходимо привлечение внутренних и внешних источников.

Нами в ходе исследования были анализированы динамики поступлений иностранных инвестиций Республики Таджикистан за 2017-2021 годы, который приведены в табл.1

Таблица 1. - Динамика поступлений иностранных инвестиций в Республики Таджикистан за 1991-2021 гг. млн. доллар [13, 237].

	Годы					2021 по сравнению с 2017 г.
	2017	2018	2019	2020	2021	
Инвестиции - всего						
Накоплено на начало отчетного года, млн.доллар	5665,4	6366,2	6652,9	6474,9	6367,0	112,3
Поступило за год, млн. долларов	1100,4	644,4	607,1	428,5	718,3	-65,2
Из них;						
Прямые инвестиции						
Накоплено на начало года отчетного года, млн.доллар	3584,8	3631,7	3948,4	3760,5	3653,8	101,9
Поступило за год, млн. долларов	354,5	326,8	345,9	162,5	342,2	-96,5
Взносы в уставной фонд						
Накоплено на начало года отчетного года, млн.доллар	2156,7	2311,9	2359,3	2236,6	2149,7	-99,6
Поступило за год, млн. долларов	46,0	102,4	75,5	15,0	109,8	в 2,3 раза

Источник: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе. -2024, с.237

Анализ таблицы 1 показывает, что инвестиции накоплено на начало отчетного года в 2021 году составил - 6367,0 млн. долларов по сравнению с 2017 годом увеличилась на - 112,3%. Исследование показал, что поступление инвестиции за анализируемый период уменьшилась на - 65,2%; прямые инвестиции - на 101,9; - 96,5%; взносы уставного фонда на - 99,6% и в 2,3 раза. В Посланиях Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона на Маджлиси оли (28.12.2023) подчеркивается, что несмотря на влияние негативных факторов последних лет, в том числе распространение инфекционного заболевания COVID-19 во многих странах мира и в том числе в Таджикистане, торговые региональные конфликты, нарушение системы международных экономических и финансовых отношений и их непосредственное влияние на национальную экономику и аграрному сектору. За предыдущие годы 7 лет темпы развития национальной экономики в среднем составили 7,5 %, а объем валового внутреннего продукта увеличился в 1,5 раза. Тогда, когда в условиях экономических и торговых ограничений более двух лет во время пандемии COVID-19. В это время денежные доходы населения увеличились в 3,3 раза, с 37,2 млрд сомони в 2017 году до 112,7 млрд сомони в 2023 году. Средняя заработная плата увеличилась более чем в 2 раза, а размер окончательной пенсии - в 1,9 раза. Также отметить, что несмотря на рост цен на мировых рынках, в последние годы в стране сохранился стабильный уровень инфляции, а в 2023 году - 3,8 процента. В результате уровень бедности снизился с 29,5 % в 2017 году до 21,2 % в 2023 году. С целью продолжения этого процесса Правительству страны поручается принять конкретные меры для снижения уровня бедности до 10 процентов в последующие семь лет. В связи с этим в перспективу необходимо обеспечить темпы развития национальной экономики на уровне не менее 8% посредством эффективной реализации принятых Государственных программ и планов [8].

В условиях рыночной экономике применение вид ресурсной помощи аграрному сектору посредством непосредственных поставок минеральных удобрений, средств охраны растений и

животных, технической и иных запасов. В составе проектов восстановления и формирования конкурентоспособных сфер, зон, изготовления единичных разновидностей продукта. В связи с этим необходимо развивать отрасли садоводство особенно богарных садов, виноградарство, зерновых и зернобобовых и масличных культур. При этом Правительство посредством уполномоченных структур приобретает требуемые средства согласно рыночным расценкам, формирует потребность в них [9, с.67-68].

Необходимо отметить, что Правительством Республики Таджикистан представляется влияющим типом рынка, имеющим рыночными способами, вырабатывающим спрос, оно способствует уменьшению стоимости на промышленные средства, в то же время активизирует и обеспечивает потребность в продукции сельского хозяйства и содействует стабилизации экономики страны.

С точки зрения важности капитала в стимулировании конкретных финансовых вложений государство расценивая состояние законодательной основы и принципов инвестиционной деятельности, подчеркиваем, регулирование инвестиционной деятельности со стороны государства в первую очередь направлено для развития национальной экономики и инвестиционной привлекательности [10, с.34-36]. В этой связи в Республике Таджикистан для иностранных инвесторов предложено довольно большое количество льгот и послаблений. Так к примеру, иностранным инвесторам даются наиболее большие привилегии, нежели внутренним компаниям организациям.

Для разработки стратегии повышения инвестиционной привлекательности регионов Республики Таджикистан проведем SWOT-анализ (табл. 2).

Республика Таджикистан является членом некоторых областных и субрегиональных учреждений, в том числе:

- ✓ Организации экономического сотрудничества “ОЭС”;
- ✓ Международного фонда спасения Аральского моря “МФСА”;
- ✓ Межгосударственной координационной водохозяйственной комиссии “МКВК”;
- ✓ Межгосударственной комиссии по устойчивому развитию “МКУР”.

ОЭС считается межправительственной областной системой по проблемам социально-экономического развития. Совместная работа по проблемам защиты природы и устойчивого развития. Также ОЭС ведет деятельность по руководству инфраструктуры энергетики и охраны природы, природных минеральных запасов, находящихся вокруг территории республики [11, с.9-13].

В свою очередь необходимо принять, что в таком случае Республика Таджикистан равно как член Комиссии Устойчивого развития ООН поставил свою подпись в Иссык-кульскую и Нукусскую Декларации в 1995 г., направленных на исследование областных проектов мероприятий согласно устойчивому формированию Центрально-Азиатского района и считается соучастником действий «Окружающая среда для Европы» и «Окружающая среда и устойчивое развитие для Азии». А кроме того РТ стремительно принимает участие в осуществлении Регионального проекта мероприятий по охране окружающей среды (РПДООС), исследованном коллективно под эгидой МКУР и при помощи АБР, ЮНЕП и ПРООН, и подготовке Рамочной конвенции по окружающей среде и устойчивому развитию государств Центральной Азии, а кроме того поддерживает процедуру подготовки Центрально-Азиатской стратегии устойчивого развития. Важно учесть, что ученым - экономистом доктором экономических наук К. Шамсиевим предложен модель увеличения инвестиций в регионах Республики Таджикистан, SWOT-анализ приведены в следующей таблицы 2. [12, с.137-138]

Таблица 2. - SWOT-анализ повышения инвестиционной привлекательности регионов Республики Таджикистан

Сильные стороны	Слабые стороны	Потенциальные	Потенциальные
1. Развитая инфраструктура.	1. Низкий уровень доходов населения	1. Развитие туризма	1. Основные вложения иностранных инвесторов приходятся на сырьевые отрасли, ресурсы которых ограничены.

2. Выгодное экономико-географическое положение	2. Низкая квалификация трудовых кадров.	2. Развитие перерабатывающих отраслей (с/х.).	2. Низкая активность инвесторов до и после выборов.
3. Наличие правовой базы привлечения инвестиций.	3. Низкий производственный потенциал.	3. Активная пропаганда инвестиционной привлекательности каждой области республики, включая отрасли сельского хозяйства	3. Неверно выбранные приоритеты инвестиционной политики могут негативно отразиться на развитии страны.
4. Богатое историческое прошлое.	4. Незрелость финансово-кредитной системы	4. Принятие закона «Об инвестициях» для каждой области республики с учетом экономическо-социального положения и географического расположения	4. Дальнейшая недооценка инвесторами с отраслей сельского хозяйства может привести к потере инвесторов и еще большему ухудшению инвестиционной привлекательности сельского хозяйства
5. Наличие природных ресурсов.	5. Низкие вложения в науку	5. Создание органа, отвечающего за привлечение инвестиций на городском и областном уровне с четкой программой.	
	6. Практически полное отсутствие вторичного рынка ценных бумаг	6. Разработка и экспертиза инвестиционных проектов за счет бюджета	

Список литературы

1. Игонина Л.Л. Инвестиции. - М.: 2002. - с. 127
2. Ушачов И.В. Актуальные направления совершенствования экономического механизма в АПК // Федеральный научный центр аграрной экономики и социального развития сельских территорий – Всероссийский научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства. В АПК выпуск №5 2025, с. 120-122.
3. Экономическая энциклопедия / Институт экономики РАН; Ред.Л.И. Абалкин.- Москва: Экономика.-1999.- 450-452.
4. Хасанов М.М., Юлдашев С.С. Инвестиционный климат в Таджикистане и пути обеспечения его благоприятности на основе институциональных преобразований. - Душанбе: ТАСФЭТО, 2001.- 71 с.
5. Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции. -М.: Зерцало -М, 2004, -144с.
6. Экономика сельского хозяйства под ред.Н.Я. Коваленко для студентов высших учебных заведений, обучающихся по экономическим направлениям академического бакалавриата: Учебник.-М.: Юрайт, 2017.
7. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе.-2016 г.
8. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» (Душанбе. - 28. 12.2023)
9. Кудратов Р.Р. Носиров Р. Инвестиция-основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства. (монография) Душанбе, изд-во «Статус», 2005, 120с.
10. Ахмедов Д.Х., Махмудова Ш.Х., Файзов Н.Б. Мукамалгардони тахияи лоихаҳои Сармоягузорӣ дар КАС. Душанбе. -2025, сах.34-36.
- 11.Кудратов Р.Ҳ. Нақши сармоягузорӣ дар рушди устувори кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон// Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзӯи «Ташаккули модели инвестиционии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», (ш. Душанбе, 14 декабри соли 2018)-С.9-13.
12. Шамсиев К.Б. Развитие предпринимательства АПК Таджикистана. Душанбе: Ирфон, 2006, 6 п.л. (Бобосадыкова Г.Б.).

Сведения об авторах

About the author

Маълумот дар бораи муаллифон

Мирзон Некрӯз Мирзон-н.и.и., мудири шуъбаи омӯзиши равандҳои кластеркунонӣ дар КАС-и Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ. Чумхурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Ҳаёти Нав, 360.

Наимзода Миралӣ Сабзалӣ-ходими пешбари илмӣ шуъбаи технологияи рақамӣ ва иқтисоди сабзи Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ. Чумхурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Ҳаёти Нав, 360.

Солиев Фирӯзҷон Мирзонович-сармутахассиси маркази ахбор ва оморӣ Донишгоҳи Давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи Нахимов 64/14.

Мирзон Некруз Мирзон-к.э.н., заведующий отделом изучения кластерного процесса в агропромышленном комплексе Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Республики Таджикистан, г.Душанбе, улица Хаёти Нав, 360.

Наимзода Мирали Сабзали-ведущий научный сотрудник отдела цифровых технологий и зеленой экономики Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Республики Таджикистан, г.Душанбе, улица Хаёти Нав, 360.

Солиев Фирӯзҷон Мирзонович-главный специалист Информационно-статистического центра Таджикского государственного финансово-экономического университета. 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14.

Mirzon Nekruz Mirzon-is a Candidate of Economics, Head of the Department for Studying the cluster process in the Agro-industrial complex at the Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Tajik Academy of Agricultural Sciences. 360 Khayeti Nav Street, Dushanbe, Republic of Tajikistan.

Naimzoda Mirali Sabzali-is a leading researcher at the Department of Digital Technologies and Green Economy at the Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Tajik Academy of Agricultural Sciences. 360 Khayeti Nav Street, Dushanbe, Republic of Tajikistan.

Soliev Firuzjon Mirzonovich-Chief Specialist of the Information and Statistics Center of the Tajik State University of Finance and Economics. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14.

**ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ВА ТАКМИЛИ ОН ДАР
ФАЪОЛИЯТИ СУҒУРТАВӢ**

Аҳадов И.Қ.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аҳроров С.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Аннотатсия. Таҳлили масъалаҳои назариявии истифодаи технологияи рақамӣ дар соҳаи суғурта дар давлатҳои хориҷӣ дар таҳқиқоти мазкур мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Омӯзиши ин масъала нишон дод, ки дар шароити муосир дар давлатҳои пешрафта соҳаи суғурта на танҳо воситаи барои идоракунии хатар ва ба таъмини амният табдил ёфтааст, балки бо назар ба таҳаввулоти технологӣ, иқтисодии ва иҷтимоии ҷаҳони муосир, он ба як соҳаи мураккаб ва динамикӣ табдил ёфтааст.

Муаллифон дар таҳлили худ истифодаи технологияи рақамӣ дар соҳаи суғуртаро дар давлатҳои пешрафтаи дунё нишон медиҳанд, ки ин раванд барои рушди бозор, баланд шудани рақобат, кам шудани хавфҳо, таъмини амният ва ғайра аҳамияти зиёд дорад. Аз ин рӯ, татбиқи технологияҳои нав ва такмили маърифати ҷамъиятӣ, инчунин сиёсати дуруст, метавонанд ба беҳбудии бозори суғурта ва самарабахшии он кӯмак расонанд. Тибқи ақидаи онҳо истифодаи таҷрибаи хориҷӣ барои пешрафти иқтисодиёт саҳми арзанда дорад.

Калидвожаҳо: таҷрибаи хориҷӣ, технологияи рақамӣ, суғурта, ташкилотҳои суғуртавӣ, хизматрасониҳои суғуртавӣ, азнавсуғуртакунӣ, суғуртакунӣ, ходисаҳои суғуртавӣ, суғуртаи рақамӣ, суғуртаи хатарҳои киберӣ, объекти суғурта, суғурташаванда.

Барои иқтибос: Аҳадов, И. Қ. Таҷрибаи хориҷии истифодаи технологияи рақамӣ ва такмили он дар фаъолияти суғуртавӣ / И. Қ. Аҳадов, С. Ҳ. Аҳроров // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 184-190.

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Аҳадов И.Қ.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аҳроров С.Ҳ.

Дангараский государственный университет

Аннотация. В данном исследовании рассматривается анализ теоретических вопросов применения цифровых технологий в страховой сфере зарубежных стран. В современных условиях в развитых странах страховая сфера стала не только инструментом управления рисками и обеспечения безопасности, но и, учитывая технологическое, экономическое и социальное развитие современного мира, превратилась в сложную и динамичную отрасль.

Анализ применения цифровых технологий в страховой сфере развитых стран мира показывает, что этот процесс имеет большое значение для развития рынка, усиления конкуренции, снижения рисков, обеспечения безопасности и т. д. Следовательно, внедрение новых технологий и повышение осведомленности общественности, а также правильная политика могут способствовать улучшению страхового рынка и повышению его эффективности. Использование зарубежного опыта вносит существенный вклад в развитие экономики.

Ключевые слова: зарубежный опыт, цифровые технологии, страхование, страховые организации, страховые услуги, перестрахование, страхование, страховые события, цифровое страхование, страхование от киберрисков, объект страхования, страхователь.

**FOREIGN EXPERIENCE IN THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGY AND ITS
IMPROVEMENT IN INSURANCE ACTIVITIES**

Ahadov I.Q.

Tajik State University of Finance and Economics

Ahrorov S.H.

Dangara State University

Annotation. The analysis of theoretical issues of the use of digital technology in the insurance sector in foreign countries is considered in this study. In modern conditions in developed countries, the insurance sector has become not only a tool for risk management and ensuring security, but also, given the technological, economic and social developments of the modern world, it has become a complex and dynamic industry.

Analysis of the use of digital technology in the insurance sector in developed countries of the world shows that this process is of great importance for market development, increased competition, risk reduction, ensuring security, etc. Therefore, the implementation of new technologies and improving public awareness, as well as the right policy, can help improve the insurance market and its efficiency. The use of foreign experience makes a significant contribution to the development of the economy.

Keywords: foreign experience, digital technology, insurance, insurance organizations, insurance services, reinsurance, insurance, insurance events, digital insurance, cyber risk insurance, insurance object, insured.

Пешгуфтор. Дар шароити муосир, ки тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ба осон шудани раванди кор талош намуда, тартиби фаъолияти худро ба талаботи замон мувофиқ намуда истодаанд, яъне раванди рақамикунониро такмил медиҳанд, соҳаи суғурта низ аз онҳо қафо мондани нест. Рақамикунонии суғурта ба ширкатҳои суғуртавӣ имкон медиҳад, ки хароҷоти худро коҳиш дода, баҳри бештар намудани сифати хизматрасониҳо тавассути технологияи рақамӣ талош намоянд. Ин раванд ба онҳо шароит фароҳам меорад то дар баробари баландбардоштани сифати хизматрасонӣ шумораи мизочони худро афзоиш дода, маълумоти зиёдро саривақт коркард кунанд ва вақтро низ сарфа намоянд.

Инчунин, технологияҳои рақамӣ арзиши хизматрасониҳои суғуртавино коҳиш дода, ташрифи мизочонро ба ширкатҳои суғуртавӣ кам мекунад, зеро шартномаҳои суғурта байни ширкат ва мизоч метавонанд тариқи онлайн баста шаванд. Бояд қайд намуд, ки дар навбати худ рақамикунонӣ бо вучуди доштани бартариятҳо, яъне, дар баробари баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, осон намудани кор ва васеъ намудани доираи хизматрасонӣ, камбудии низ дорад.

Яке аз самтҳои ояндадори рушди иқтисодиёти рақамӣ ин суғуртаи рақамӣ ҳамчун роҳи қонеъ гардонидани суғуртакунандагон – истеъмолкунандагони ҳифзи суғурта мебошад. Хизматҳои суғурта, ки қаблан, масалан, суғуртаи тиҷорати электронӣ, суғуртаи хатарҳои киберӣ ва ғайра номида мешуданд, на ҳамчун маҳсулоти мустақил, балки ҳамчун илова ба суғуртаи молу мулк баррасӣ шуданд[8].

Асосан ба ин масъала афзоиши таҳдидҳои берунӣ ва дохилии киберӣ дар назар дошта шудааст. Бо вучуди ин, ширкатҳои суғуртавӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки дар баробари ҳимояи худ аз ҳамлаҳои киберӣ, инчунин, тамоми соҳаҳои дигари мамлакатро ҳимоя намуда, хавфи фаъолияти онҳоро коста гардонанд.

Мавод ва усулҳои тадқиқот. Дар таҳқиқи мақола асосан методҳо ва усулҳои таҳлили иқтисодӣ ва омӯрӣ истифода шудаанд. Муаллифон дар қори таҳқиқотии худ масъалаи таҷрибаи хориҷии технологияи рақамӣ дар фаъолияти суғуртаро мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор дода, роҳҳои истифода ва такмили онро дар фаъолияти суғуртавӣ дар ҷумҳури пешниҳод намудаанд. Илова бар ин, муаллифон пешниҳод мекунанд, ки дар низоми суғуртаи миллии технологияи иттилоотии муосир васеъ ва самаранок истифода шаванд. Ҳамаи ин бояд бо назардошти хусусиятҳои миллии, сатҳи рушди иқтисод ва имкониятҳои омӯрӣ таҳия ва такмил дода шаванд.

Фарзҳои тадқиқот аз он иборат аст, ки ҳангоми дуруст, оқилона ва самаранок истифода бурдани технологияи иттилоотӣ дар низоми суғуртаи миллии ин низом рушд ёфта, ба коҳиш ёфтани хавфи тамоми соҳаҳои иқтисодиёт боис мегардад.

Натиҷаҳо. Ҳамаи инро ба назар гирифта, қариб тамоми давлатҳои дунё аз паи ташкил ва такмили рақамикунонии суғурта буда, меҳсонанд ин равандро тезонанд. Дар асл, яке аз сабабҳои суръатбахшидани раванди суғуртаи рақамӣ ин пандемияи COVID-19 буд, ки маҳз он маҷбур намуд, ки ширкатҳои суғуртавӣ хизматрасониҳои худро ҳарчи бештар ва зудтар тариқи онлайн ба мардум пешниҳод намоянд. Зеро, мизочон ҳатто дар ҳамин давра ба хизматрасониҳои суғуртавӣ ниёз доштанд ва бояд бидуни тарқи манзил аз ин намуди хизматрасонӣ истифода мебуданд.

“Вуруди хизматҳои рақамӣ дар соҳаи суғуртаи умумӣ дар саросари ҷаҳон дар солҳои 2016-2019 оғоз ёфт. Маҳз дар ҳамин давра аксари кишварҳои Аврупо, ИМА, Ҷопон, Чин, Русия, Қазоқистон ва дигар кишварҳои пешрафта барномаҳои онлайнӣ суғуртаро, масалан, бақайдгирии полисҳои электронӣ суғуртаи ҳатмии масъулияти шаҳрвандии соҳибони воситаҳои нақлиёт, суғуртаи тиббии сайёҳон ба хориҷа ва суғуртаи молу мулкро ба роҳ монданд”[1].

Дар саросари ҷаҳон талаботҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои суғуртавӣ тағйир ёфта, онҳо кӯшиш менамоянд роҳҳои нави истифодаи хизматрасониҳоро пайдо намоянд. Масалан, дар Аврупо ва ИМА суғурташавандагон ба истифодаи телематика ё суғуртаи интеллектуалӣ бисёртар таваҷҷуҳ намуда истодаанд. Ин намуди технология имкон медиҳад, ки суғуртакунандагон дороиҳои худро аз дур бо воситаҳои махсус идора намоянд ва хавфи ба вучуд омадани ҳодисаҳои суғуртавиرو кам намоянд. Ин ба ширкатҳои суғуртавӣ низ манфиатовар мебошад.

Бозори ҷаҳонии технологияи суғуртаи рақамӣ (Insurtech) вусъат ёфта, мамлакатҳои аз технологияҳои рақамӣ самаранок истифодабаранда ҳамеша аз паи васеъ намудани доираи хизматрасониҳои молиявӣ мебошанд.

“Дар соли 2024, хароҷоти бозори ҷаҳонии технологияи суғуртаи рақамӣ (Insurtech) 15,56 миллиард долларро ташкил дод ва дар минтақаи Амрикои Шимолӣ тақрибан нисфи ин маблағро ташкил медиҳад”[5].

Дар шароити зудтағйирёбанда будани иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ғаёлияти намудан баробар бо соҳаҳои пешрафтаи иқтисодӣ ва доштани иттилооти зарурии технологияи молиявӣ барои ҳар як ширкати суғуртавӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Гарчанде ки гузариш ба рақамикунонӣ барои аксари соҳаҳои муҳими иқтисодии ҷаҳонӣ дар солҳои охир як раванди табиӣ буд, аммо барои бахши суғурта ва ширкатҳои дар ин самт ғаёлияткунанда осон набуд. Бинобар ин, ширкатҳои суғурта кӯшиш намуданд, ки ҳарчи тезтар ба бозори онлайнӣ гузаранд ва дар ин асос ширкатҳои амрикоӣ ва аврупоӣ пешсафиро аз даст навода, ба фуруши онлайнӣ суғурта машғул гардиданд.

“Андозаи бозори онлайнӣ суғуртаи аврупоӣ дар соли 2024 ба 108,54 миллиард евро баҳо дода мешавад ва интизор меравад, ки то соли 2029 ба 155,02 миллиард евро мерасад ва афзоиши миёнаи солони дар давраи пешбинишаванда (2024-2029) 7,39% аст. Дар муҳити зудтағйирёбандаи тичорат, фаҳмидани каналҳои тақсмоти суғурта барои ширкатҳои суғурта муҳимтар мегардад”[4].

Дар баробари рақамикунонии иқтисодиёт, аз ҷумла рақамикунонии суғурта дар сатҳи ҷаҳонӣ дар Россия низ ин масъала мавриди таваҷҷуҳи ҳукумат қарор дошта, равандҳои рақамисозии тичорати суғурта бо маром вусъат ёфта истодааст ва суръати он бо суръати рақамикунонии иқтисодиёт ва дигар соҳаи иҷтимоӣ баробар аст. Дар ҳоле ки рушди фарҳанги молиявӣ дар Россия дар сатҳи зарурӣ рушд қарда истодааст, таъсири он ба фарҳанги суғурта ва самаранокии истифодаи механизмҳои суғурта низ дар байни шахрвандон назаррас мебошад.

Дар Федератсияи Россия барои боз ҳам рушду тақмил додани соҳаи суғурта аз ҷониби мақомоти дахлдор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия ва тасдиқ қарда мешаванд, ки яке аз онҳо Стратегияи рушди соҳаи суғурта барои солҳои 2019-2021 мебошад, ки аз ҷониби Иттиҳоди умумирусиягии суғуртакунандагон таҳия шудааст. Дар ин санад яке аз самтҳои асосӣ ба рушди суғуртаи электронӣ (рақамӣ) равона қарда шудааст, ки ин таваҷҷуҳи шахрвандонро ба суғурта бештар мегардонад.

Дар Россия истифодабарандагон ба хизматҳои суғуртаи рақамӣ бештар эътимод доранд. “Дар охири соли 2022 маълумот мавҷуд аст, ки тақрибан 50% пурсидашудагон харидани суғуртаро онлайн афзалтар донистанд. Индекси рақамии суғурта афзоиш ёфт - ин нишондиҳандаи ҳамаҷонибаест, ки сатҳи рақамикунонии маҳсулоти суғуртаро барои шахсони воқеӣ арзёбӣ мекунад. Дар соли 2022, Индекси суғуртаи рақамӣ 47% дар муқоиса бо 45% дар соли 2021 буд”[3].

Пешниҳод намудани хизматрасонии суғуртавӣ ба таври онлайн ҳавасмандии шахрвандонро афзоиш дода, дар солҳои охир нишондиҳандаҳои молиявии ширкатҳоро боло бурд. Инчунин, истифодаи наовариҳои муҳимтаринро дар самти технологияи рақамӣ метавон ҳамчун дастоварди соҳаи суғуртаи ин мамлакат донист. Яе аз нақшаҳои стратегияи соҳаи суғуртаи ин истифодаи интеллекти сунӣ ва технологияҳои биометрӣ мебошад, ки он дар ояндаи наздик нишонаи он аст, ки ба соҳаи суғурта диққати махсус дода мешавад. Алақай дар давлатҳои тараққикарда ин таҷриба дар амалия мавриди истифода қарор гирифтааст.

Бо вучуди бо суръати баланд қараён гирифтани равандҳои рақамисозӣ дар самти суғурта мақомоти танзимкунандаи бозори суғуртаро зарур аст, ки вазъи рақобатпазирро дар байни дигар рақибон ба инобат гирифта шуда, бояд сифати хизматҳои суғуртаи онлайнӣ ба таври дақиқтар муайян гарданд. Инчунин, дар ин миён хавфи суғурта, устувории молиявӣ, қобилияти пардохтпазирӣ ва дигар нишондиҳандаҳои молиявии ширкатҳо мавриди назар қарор гирад.

Ҳамаи инро ба назар гирифта мақомоти танзимкунандаи бозори суғурта ба ширкатҳои дохиливу хориҷӣ имконият медиҳад, ки тавассути нишондиҳандаҳои махсуси баҳодихӣ ба ширкатҳо суғуртавӣ аз рӯи номинатсияҳои гуногун баҳогузорӣ намуда, ҳолатҳои молиявии онро муайян намоянд.

Бори аввал дар Россия нишондиҳандаи суғуртаи рақамӣ - индекси суғуртаи рақамӣ, ки аз ҷониби ВСС ва AC&M Consulting таҳия шудааст, санчида мешавад. “Тавре ки тадқиқоти ВСС ва AC&M Consulting нишон дод, беш аз 40% аҳолии дорои дастрасии доимӣ ба интернет аз ҳадамоти суғуртаи рақамӣ дар Русия истифода мебаранд. Зиёда аз 60% русҳо омодаанд, ки ба формати рақамии ҳамкорӣ бо ширкати суғурта гузаранд ва 25% русҳо омодаанд пурра ба суғуртаи рақамӣ гузаранд”[6].

Дар бозори суғуртаи Россия самтҳои ояндадори рақамикунонӣ ботадрич рушд карда истодааст, ки онро аз рӯи нишондиҳандаҳои омӯрӣ муайян намудан мумкин аст. Зеро, нишондиҳандаҳои тараққиёт баръало ба назар мерасанд ва онҳо пайваستا сол то сол зиёд шуда истодаанд.

Ба монанди дигар мамлакатҳо дар Россия низ аз технологияи рақамии муосир васеъ истифода менамоянд, махсусан аз тарафи ширкатҳои суғуртавӣ, ки ба ин дохил мешаванд чатботҳо, блокчейн, BigData ва зехни сунъӣ. Технологияҳои номбаршуда метавонанд дар осон гардидани раванди кор, муошират бо мизоҷон ва ҷавоб гардонидан ба саволҳои онҳо, коркард ва нигоҳ доштани маълумотҳо, инчунин дар таҳлили дурусти он хизмат намоёнд.

Ҳар сол бозори суғуртаи Федератсияи Россия афзоиши мутлақи мукофотҳои суғуртаро ба мизоҷон пешниҳод менамояд (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Пардохти суғурта дар бозори суғуртаи Русия барои солҳои 2019-2022

Нишондиҳанда, млрд рубли русӣ.	2019	2020	2021	2022	Суръати афзоиши мукофот, %	
					2022/2019	2022/2021
Суғуртаи ҳаёт	409,37	430,52	524,40	511,30	24,9	-2,5
ОСАГО (суғуртаи ҳатмии масъулияти шахсони сеюм)	214,95	220,02	225,55	273,10	27,1	21,1
Суғуртаи воситаҳои нақлиёти рӯизаминӣ	170,55	175,42	207,08	222,84	30,7	7,6
Суғуртаи ихтиёрии тиббӣ	180,65	176,96	199,93	213,70	18,3	6,9
Суғуртаи садама ва саломатӣ	187,37	202,31	261,89	207,18	10,6	-20,9
Суғуртаи масъулияти шаҳрвандӣ	32,28	35,84	45,17	43,37	34,4	-4,0
Суғуртаи хавфи молиявӣ	29,74	27,01	39,22	31,64	6,4	-19,3
Суғуртаи бор	21,61	19,93	24,20	29,58	36,9	22,2
Суғуртаи хоҷагии қишлоқ	5,65	8,08	9,18	11,30	100,0	23,1
Дигар намудҳо	229,01	242,61	271,67	272,74	19,1	0,4
Ҳамагӣ	1481,18	1538,70	1808,29	1816,75	22,6	0,5

Хама ин пешравиҳо нишонаи онанд, ки дар Россия ширкатҳои суғуртавӣ ва хизматрасониҳои суғуртавӣ ба қадри лозима рушд намуда истодааст. Ҳатто, хизматрасониҳои худро дар сатҳи байналмилалӣ тариқи фуруши онлайн ғайилона истифода менамоянд. Бинобар ин, барои пешрафти ин соҳа дар сатҳи зарурӣ дар баробари ширкатҳои суғурта бонкҳои тижоратӣ низ ба бозори суғурта ҳамчун субъекти ғайирасон ворид гардидаанд.

Ширкатҳои суғуртавӣ баҳри боз ҳам рақобатпазир намудани ғайилояти худ ҳам дар дохили давлат ва ҳам берун аз он бояд бештар ба рақамикунонии ғайилояти худ машғул гарданд ва дар ин раванд ба таҳияи лоиҳаҳои пардозанд, ки суръати рақамикунонии ғайилоятро метезонад.

Дар баробари пешрафти технологияи рақамӣ дар давлатҳои ҳаммарз дар Ҷумҳурии Қазоқистон низ аз ин намуди технология дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ ба таври васеъ истифода намуда, тибқи талаботи Консепсияи рушди технологияҳои молиявӣ ва инноватсия барои солҳои 2020-2025 тадбирҳои саривақтӣ ва мушаххас андешида мешавад. Қараёни инноватсиякунонӣ ё рақамикунонии ғайилояти суғурта аз автоматикунунии равандҳои ҳамкорӣ байни ҳамаи иштирокчиёни бозори суғурта иборат буда, он ба пеш рафтани соҳаи суғурта ва дар маҷмӯъ ба рушди технологияҳои молиявӣ боис мегардад.

Рақамисозии амалиётҳо дар бозори суғурта дар Ҷумҳурии Қазоқистон босуръат идома дошта, нишонаи ғайилояти пешрафта дар байни тамоюлҳои ҷаҳонии муосир ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, гузаштан аз рақамикунонии суғурта имкон медиҳад, ки ширкатҳои суғуртавӣ баҳри васеъ намудани даромаднокӣ ғайилояти худро бо низоми пешрафтаи ҷаҳонӣ пайвандад.

“Дар Қазоқистон соли 2019 Freedom Insurance аввалин шуда модели рақамии ҳадамоти суғуртаро ҷорӣ кард. Ширкат аз филиалҳои худ ва хизматҳои агентҳои суғурта даст кашид. Дар аввал, таваҷҷӯҳ ба ҷорӣ намудани полисҳои электронӣ барои суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрии автомобилҳо буд, ки мумкин аст тавассути терминалҳои махсус ва дар вебсайти суғуртакунанда бароварда шаванд. Ҳамин тариқ, тибқи маълумоти Бюрои қарзии давлатӣ, дар соли 2019, Freedom Insurance пешсафи суғуртаи онлайн шуда, ширкат дар ин давра 55,5% тамоми полисҳои электрониро дар кишвар баровардааст”[1].

Инчунин, дар Қазоқистон дар раванди гузаштан ба технологияи рақамӣ идентификатсия ва аудентификатсияи мизочон ба роҳ монда шудааст. Яке аз онҳо ин идентификатсияи биометрии мусофирон дар соҳаи авиатсия ба ҳисоб меравад, ки дар он суғурта аз таъхири парвозҳо ҷорӣ карда мешавад. Ин як намуди хизматрасоние мебошад, ки дар он заминаи чиптаҳои ҳавопаймоя амалӣ мешавад, яъне ин суғурта ба мусофирон имкон медиҳад, ки таъхирро суғурта кунанд ва дар сурати ба таъхир афтодани парвоз пардохтҳои фавран бигиранд.

Ба ғайр аз суғуртаи мусофирони ҳавой, инчунин, дар суғуртаи автомобилӣ соли 2022 хизматрасонии нав барои пардохтҳои фаврии онлайн ҳангоми ҳодисаи суғуртавӣ ба вуҷуд омад. Ин суғуртаи рақамӣ ба ронандагонӣ воситаи нақлиёт имкон дод то ба воситаи сайти dtp.kz. ҳангоми ба садама дучор шудан, метавонанд бидуни расмиёти тўлонии қоғазбозӣ ва сафар ба идораи суғурта мустақилона дар интернет аризаи суғуртаро пешниҳод кунанд ва ҷубронпулӣ гиранд. Ин вебсайт барои суръат бахшидан ба раванди гирифтани пардохтҳои суғурта пешбинӣ шудааст. Яъне, соҳибони воситаи нақлиёт дар давоми 5 рӯзи қорӣ бидуни ҳозир шудан ба ширкати суғурта ва мунтазири қарори суд маблағро ба даст меоранд.

Ҳамаи ин механизм дар кишварҳои мутараққӣ тавассути технологияи рақамӣ амалӣ гардида, барои зудтар ҳисоб кардани зарар ғайилона истифода мешавад. истифодаи ин механизми инноватсионӣ имкон медиҳад:

- бандшавии нақлиёт, ки ҳангоми интизории полис ба амал меояд, кам карда шавад;
- кам кардани сарбории мақомоти назоратӣ тавассути хизматрасонии онлайнӣ.

Ҷумҳурии Ўзбекистон низ дар ин масъала аз раванди ҷаҳонишавӣ қафо намонда, талош намуда истодааст, ки рақамикунониро дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт аз ҷумла дар соҳаи суғурта ҷорӣ намояд. Алақай, аз соли 2024 сар карда расман бақайдгирии ҳатмии электронии ҳамаи шартномаҳои суғурта тавассути системаи ягонаи иттилоотӣ ҷорӣ карда шудааст. Ин ба суғуртакунандагон имкон медиҳад, ки бе ҳузур шудан ба ширкат шартномаи суғуртавии худро банданд.

Ҳамчунин, дар Ҷумҳурии Ўзбекистон барои муайян кардани шахсияти муштариён, таъмини амнияти иттилооти шахсӣ, кам намудани хавфҳои қаллобӣ таҳдидҳои киберӣ аз маълумоти биометрии муштариён истифода меомоянд. Ин дар шароити рақамикунӣ иқтисодиёт ва таҳдидҳои пайдарпайи хавфҳои киберӣ як воситаи муҳим ба ҳисоб меравад.

Қайд намудан зарур аст, ки барои гирифтани маълумоти биометрии мизочон дар соҳаи суғурта аз низоми иттилоотии биометрии Face ID истифода карда мешавад. Ин як раванди беҳтар муайянкунӣ муштариён ба ҳисоб рафта, амнияти ҳарду тараф ва ҳамкории бозғимоди байни онҳоро таъмин менамояд. Татбиқи низоми иттилоотии биометрии Face ID вақти бастанӣ шартномаҳо ба маротиба коҳиш дода, раванди кори муштариёни ширкатро осон намуд ва эғтимодро низ ба ин самт афзоиш дод.

Дар мамлакат ҳам дар сатҳи ҳукуматӣ ва ҳам дар сатҳи ширкатҳо талош доранд, то истифодаи технологияи рақамиро дар соҳаи суғурта зина ба зина ва бо суръати нисбатан баланд, бо сабаби ҳамрадиҳои давлатҳои дигари пешрафта будан, амалӣ намоянд.

“Аз соли 2023 инҷониб Агентии Миллии Лоихаҳои Пешқадам вазифаи харида полисҳои суғуртавӣ ва пешниҳоди даъвоҳо оид ба ҳолатҳои суғуртавӣ тавассути Портали Ягонаи интерактивии хизматрасониҳои давлатӣ пурра амалӣ карда мешавад.”[2].

Ҳама гуна рушди рақамикунӣ соҳаи суғурта, аз қабилӣ ташкили замимаҳои мобилӣ ва ё платформаҳо, ки барои харида маҳсулоти суғуртавӣ ва пайгирӣ намудани ҳолати суғуртавӣ зарур мебошанд, ба муштариён имкон медиҳанд, дастрасии худро ба чунин хизматҳо осон гардонанд.

Ҳамчунин, барои шароит фароҳам овардан ҳангоми сари вақт хабар расонидан ва муайян намудани ҳолати ҳодисаҳои нақлиётӣ барномаи мобилии «Sug‘urta servis» дар режими онлайнӣ ба амал бароварда шудааст.

Дар натиҷаи таҳқиқотҳо муайян намудан мумкин аст, ки суғурта низ як қисми асосии иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, нақши он дар таҳкими муносибатҳои молиявӣ байни давлатҳо ва субъектони он зиёд мебошад. Тавре ки Эльгайтарова Н. Т. дар яке аз таҳқиқотҳои худ арз менамояд: Суғурта як ҷузъи муҳими иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ мебошад. Дигаргунҳои сифатӣ дар низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ташаккули муносибатҳои бозорӣ проблемаи инкишофи ҳаматарафаи суғуртаро актуалӣ гардонданд[7].

Аз рӯи мушоҳидаҳо муайян намудан мумкин аст, ки аҳамияти суғурта дар давраи охир ҳамчун низоми махсусе, ки барои ҳифзи манфиатҳои молу мулк ва ҳолати иҷтимоии субъектон баромад менамояд, хеле афзудааст.

Бо вуҷуди пешравиҳои технологӣ ва инноватсионӣ дар бозори суғуртаи Ҷумҳурии Ўзбекистон камбудӣҳо низ ба назар мерасанд, ки он аз эғтимоди пасти аҳоли нисбат ба суғурта, сифати интернет, саводнокии молиявӣ аҳоли ва ғайра мебошад, ки барои ҳал кардани он ҳукумати мамлакат пайваста ҷораандешӣ менамоянд.

Хулоса. Дар асоси таҷрибаи хориҷии истифодаи технологияи рақамӣ дар соҳаи суғурта бояд қайд намуд, ки ширкатҳои суғуртаи ватанӣ бо мақсади баланд намудани даромаднокӣ бо истифода аз таҷрибаҳои ширкатҳои хориҷӣ фаъолиятро дуруст ва оқилона ба роҳ монанд. Зеро, ба ин восита имконияти ҷалби мизочон зиёд гардида, мизочон низ дар навбати аввал фаъолияти дуруст ва самараноки ширкатҳоро ба инобат мегиранд. Бинобар ин, истифодаи таҷрибаи хориҷии ҷалби мизочон вазифаи асосии ширкатҳои ватанӣ ба ҳисоб меравад.

Ширкатҳои суғуртавии ватаниро зарур аст, ки барои таъмини устуворӣ ва босуботии фаъолият, инчунин рақобатпазир гардидан ба рақибони хориҷии худ дар самти рақамикунӣ фаъолият якҷанд корҳоро ба анҷом расонидан лозим меояд:

- истифодаи васеи технологияи иттилоотӣ дар ширкатҳои суғуртавии ватанӣ дар шароити рақамикунӣ иқтисодиёт;
- омӯзиши таҷрибаи хориҷии истифодаи технологияи рақамӣ ва истифодаи хусусиятҳои ба шароити мо мувофиқ он дар ширкатҳои суғуртавии Тоҷикистон;
- муайян намудани самаранокии технологияи рақамӣ дар ширкатҳои хориҷӣ ва истифодаи таҷрибаи онҳо дар баҳши суғуртаи кишвар.
- бо истифода аз технологияи рақамӣ баланд бардоштани самаранокии фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ;
- зиҷ намудани ҳамкорӣ бо ширкатҳои суғуртавии хориҷӣ баҳри табодули таҷрибаи пешқадам ва истифодаи он дар раванди фаъолият.

Адабиёт

1. <https://kz.kursiv.media/2023-05-31/kzgr-digital/>

2. <https://napp.uz/ru/news/sug-urta-sohasini-jadal-raqamlashtirish-brifing>
3. <https://pampadu.ru/blog/8966-pampadu-platit-50-000-za-kazhdogo-privlechenno-menedzhera-agentskoj-gruppy/>
4. <https://www.mordorintelligence.com/ru/industry-reports/europe-online-insurance-market>
5. <https://www.tadviser.ru/index.phpinteractivebrokers.com/en/main.php/> (дата обращения: 19.10.2018).
6. Superior Trading Technology — Лучшие Торговые Технологии. [Электронный ресурс]. URL: www.suptech.com.
7. Эльгайтарова Н. Т. Роль страхования в национальной экономике. Научные известия. 21. 2020. Стр.7.
8. Шаропов, Н. Фаёлияти суғурта: дастури таълимӣ/ Н. Шаропов. – Душанбе, 2009. - 302с.

Маълумот дар бораи муаллифон

Аҳадов Исматилло Қаюмович-н.и.и., муаллими калони кафедраи фаёлияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +992 918 90 41 46. Е-mail: im-yusuf@mail.ru

Аҳроров Саидюсуф Ҳукматуллоевич-докторант PhD-и кафедраи фаёлияти гумрукии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Рӯдакӣ, 17. Тел.: +992909598689.

Сведения об авторах

Аҳадов Исматилло Қаюмович-к.э.н., старший преподаватель кафедры банковской деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: +992 918 90 41 46. Электронная почта: im-yusuf@mail.ru.

Аҳроров Саидюсуф Ҳукматуллоевич-докторант (PhD) кафедры таможенной деятельности Таджикский национальный университет,. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: +992909598689.

About the authors

Ahadov Ismatillo Qayumovich-c.e.s., Art. Lecturer of the banking department of Tajik state university of finance and tconomics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: +992 918 90 41 46. E-mail: im-yusuf@mail.ru.

Ahrorov Saidyusuf hukmatulloevich-doctoral student (PhD) of the Department of Customs Activities Tajik National University,. Address: 734025. 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Tel.: +992909598689.

Аннотатсия. Мақола фарогири таҳқиқи табиати иқтисодӣ ва хусусиятҳои сиёсати сармоягузорӣ мебошад. Дар мақола нуқтаи назари иқтисодчиёни ватанию хориҷӣ ва муқаррароти санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи сармоягузорӣ оид ба масоили таҳқиқшуда оварда шудааст. Муаллиф муҳимияти ғайриқонунии сармоягузорӣ ва сарчашмаҳои ташаккули захираҳои сармоягузоришавандаро низ ба риштаи таҳлил қашидааст. Унсурҳои табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ, тавсифи сиёсати мазкур, инчунин ҷанбаҳои асосии сиёсати сармоягузорӣ дар шакли расмӣ ба низоми муайян дароварда шудаанд. Муаллиф қайд менамояд, ки сиёсати сармоягузорӣ таркибидандаи стратегияи молиявӣ буда, ҷиҳати ташаккули сохтори мақсадноки сармоягузорӣ ва баландбардории самаранокии он мусоидат менамояд. Дар интиҳои мақола, муаллиф хулосаю пешниҳодҳои ҳудуди таҳия кардааст.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, сиёсати сармоягузорӣ, концепсия, соҳибдорӣ, шӯғл, захираҳои молиявӣ, ҳавасмандгардонӣ, самаранокӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ, саноатикунонии босуръат.

Барои иқтибос: Сайдахмадов, Ф. Б. Табиати иқтисодӣ ва хусусиятҳои сиёсати сармоягузорӣ / Ф. Б. Сайдахмадов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 191-197.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРИРОДА И ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ

Сайдахмадов Ф.Б.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Статья охватывает исследование экономической природы и особенностей инвестиционной политики. В статье представлены взгляды отечественных и зарубежных экономистов, а также положения нормативно-правовых актов в сфере инвестиций по изучаемым вопросам. Автор также анализирует значимость инвестиционной деятельности и источники формирования инвестиционного потенциала. Элементы экономической природы инвестиционной политики, описание этой политики, а также основные аспекты инвестиционной политики представлены в определенной системе в виде диаграмм. Автор отмечает, что инвестиционная политика является компонентом финансовой стратегии и способствует формированию целевой инвестиционной структуры и повышению ее эффективности. В конце статьи автор предложены свои выводы и предложения.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная политика, концепция, предпринимательство, занятость, финансовые ресурсы, стимулы, эффективность, инвестиционная привлекательность, ускоренная индустриализация.

THE ECONOMIC NATURE AND CHARACTERISTICS OF INVESTMENT POLICY

Saidakhmadov F.B.

Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. This article explores the economic nature and characteristics of investment policy. It presents the views of domestic and international economists, as well as investment regulations on the issues under study. The author also analyzes the significance of investment activity and the sources of investment potential. Elements of the economic nature of investment policy, a description of this policy, and the main aspects of investment policy are presented in a specific diagrammatic system. The author notes that investment policy is a component of financial strategy and contributes to the formation of a target investment structure and increased effectiveness. The article concludes with conclusions and proposals.

Key words: investments, investment policy, concept, entrepreneurship, employment, financial resources, incentives, efficiency, investment attractiveness, accelerated industrialization.

Гузориши масъала. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалиятҳои сиёсати сармоягузорӣ дар «Концепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва Ҳимояи сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон» инъикос ёфтааст. Дар ин ҳуҷҷати муҳим соҳаҳои бартаридоштаи иқтисодиёти Тоҷикистон, ки дорои сатҳи баланди ҷолибияти сармоягузорӣ мебошанд, мушаххас гардида, сарчашмаҳои молиякунонии онҳо низ муайян карда шудааст. Боиси хушнудӣ аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати давлатӣ дар

соҳаи сармоягузорӣ ба ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузори хусусӣ нигаронида шудааст. Андешидани тадбирҳои дастгирии давлатии соҳибкорони ташаббускор дар самти рушди наwgониҳои муосири истеҳсоли исботи ин гуфтаҳо мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқотҳои муҳаққиқон аз қабili Кодирзода Ф. А., Маколов В.И., Рахимов А.М., Саидов Р. Н., Узакова Г.М., Шарипов Ш. ва дигарон дар самти мазкур боиси дастгирист.

Мақсади мақола – омӯзиши табиати иқтисодӣ ва хусусиятҳои сиёсати сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод.

Сиёсати сармоягузорӣ унсури таркибии стратегияи молиявӣ буда, чиҳати ташаккулёбии сохтори мақсадноки сармоягузорӣ ва баландбардории самаранокии он мусоидат менамояд ва рушди иқтисодиро аз тариқи ҷалби сармоя таъмин мекунад. Ба ақидаи мо, дар шароити иқтисоди бозорӣ сиёсати сармоягузорӣ дар сурате самараро кофӣ дода метавонад, агар он дар заминаи ҷузъиёти низоми бозорӣ тарҳрезӣ ва татбиқ гардад.

Аз нигоҳи мо, табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ – ин низоми тадбирҳои аз ҷониби давлат ва субъектҳои иқтисодӣ татбиқшаванда оид ба идоракунии сармоягузориҳо мебошад, ки чиҳати ноилгардӣ ба ҳадафҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва рушди устувори иқтисодиёт нигаронида шудааст.

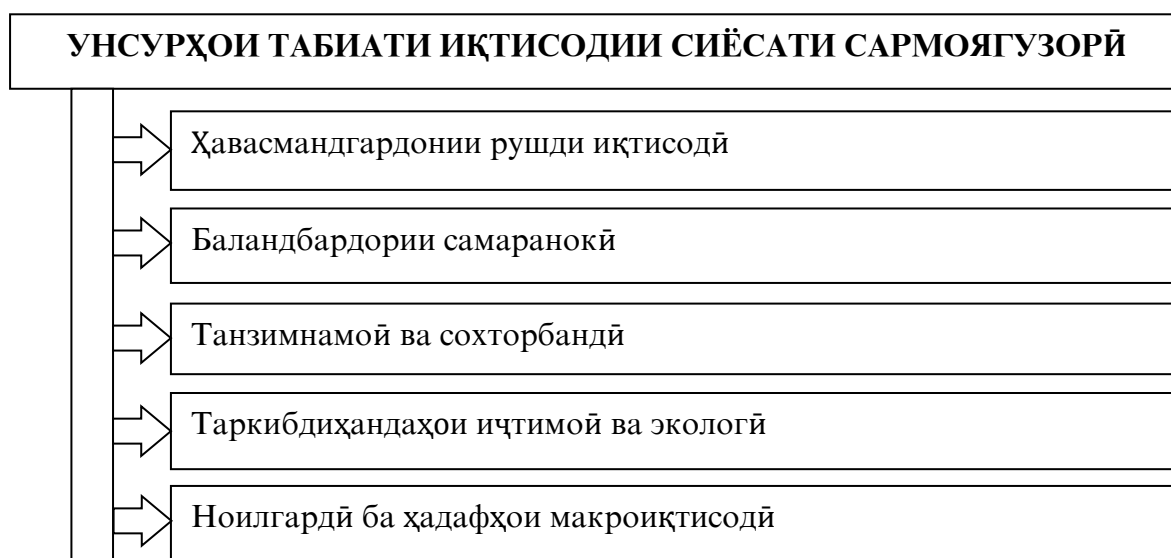
Сиёсати иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дурнамои рушди соҳаҳои иқтисоди миллиро мушаххас намуда, чиҳати ноилгардӣ ба панҷ ҳадафи стратегияи зерин нигаронида шудааст: а) таъмини мустақилияти энергетикӣ кишвар ва истифодаи самараноки кувваи барқ; б) баромадани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил ёфтан ба кишвари транзитӣ; в) таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хӯшсифат; г) васеънамоеши шӯғли пурмахсули аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон; ғ) саноатикунонии босуръати мамлакат. Бояд қайд намоем, ки ноилгардӣ ба ин ҳадафҳо аз рушди соҳаи сармоягузорӣ вобастагии зиёд дорад, яъне татбиқи барномаҳои кутухмуддат ва дарозмуддати расидан ба ҳадафҳои зикршуда аз ҳаҷми кофии захираҳои молиявӣ вобаста мебошад. Вобаста ба ин, захираҳои сармоягузорӣ бояд аз тамоми сарчашмаҳо ҷалб карда шаванд. Баъзе аз иқтисодчиён ибраз медоранд, ки бучети хоҷагиҳои хонаводагӣ сарчашмаи устувори ташаккулёбии захираҳои сармоягузорӣ мебошанд. Вобаста ба ин, қайд карда мешавад, ки «...вазифаи муҳими молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар низоми тақрористеҳсоли ҷамъиятӣ вазифаи сармоягузорӣ мебошад» [6, с.53]. Бо назардошти ин нуктаҳо, дар рафти коркарди сиёсати муқаммалӣ сармоягузорӣ, бояд дар навбати аввал, шароити имкониятҳои мавҷуда ба инобат гирифта шаванд. Баъдан, тамоми сарчашмаҳои дохилии ташаккулёбии захираҳои сармоягузорӣ мушаххас карда шуда, роҳҳои муносиби ҷалб ва сафарбарнамоеши онҳо ба фаъолияти сармоягузорӣ муайян карда шаванд.

Давлат на танҳо ҳамчун субъекти иқтисодӣ, инчунин танзимкунандаи фаъолияти иқтисоди бозорӣ баромад менамояд. Танзими давлатии иқтисоди бозорӣ бошад, аз тариқи коркард ва татбиқи сиёсати иқтисодӣ амалӣ мегардад. Бояд қайд намоем, ки сиёсати сармоягузорӣ таркибдихандаи сиёсати иқтисодӣ мебошад.

Сиёсати давлатии сармоягузорӣ – ин унсури таркибии сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ мебошад ки муносибати давлатро бо фаъолияти сармоягузорӣ ифода менамояд. Бояд дар назар дошт, ки сиёсати сармоягузорӣ, сармоягузориҳои давлатӣ ва хусусиро фаро мегирад [8, с.107]. Маколова В.И. бошад, таҳти мазмуни сиёсати давлатии сармоягузорӣ маҷмӯи тадбирҳоро чиҳати танзим ва суръатбахшии корҳо оид ба соҳаи сармоягузорӣ дар назар дорад, ки натиҷаи ниҳонии он кафолати таъмини устувори иҷтимоию иқтисодии давлат мебошад [3, с.29].

Таҷриба исбот менамояд, ки коҳиш ёфтани фаъолнокии сармоягузорӣ боиси талаф ёфтани захираҳои иқтисодӣ мегардад, пеш аз ҳама нерӯи истеҳсоли заиф мегардад. Фаъолгардонии нақши сармоягузори давлат бояд на танҳо аз тариқи сармоягузори мустақими иқтисодиёт таъмин карда шаванд. Ба ақидаи мо, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли муҳими дастгирии фаъолияти сармоягузорӣ – ин мусоидат намудан ба рушди механизмҳои ҷалби воситаҳои молиявии сармоягузoron ва мубадалгардонии онҳо ба сармоягузориҳои истеҳсоли махсуб меёбад. Роҷеъ ба ин масъала, иқтисодчиёни ватанӣ Саидов Р.Н. ибраз медорад, ки «...воқеан аввалин сармоягузoron дар иқтисодиёт шахсони воқеие махсуб меёбанд, ки дорони сарчашмаҳои устувори ташаккулёбии даромадҳо мебошанд» [5, с.193]. Дар ҳақиқат, яке аз сарчашмаҳои устувори ташаккулёбии захираҳои сармоягузорӣ ин даромадҳои аҳоли мебошанд. Вобаста ба ин, дарёфти механизмҳои самараноки ҷалби онҳо ба фаъолияти сармоягузорӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорию чихатҳои ба ҳамдигар алоқаманд ифода менамоянд. Ниг. ба расми 1.

Расми 1.- Унсурҳои табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Тавре аз расми 1 бар меояд, табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ аз як қатор унсурҳо таркиб ёфтааст. Нахуст унсуре овардашуда ҳавасмандгардонии рушди иқтисоди миллӣ мебошад. Дар ҳақиқат, сармоягузорӣ аз тариқи навсозии шароити истеҳсолӣ, ҷорикунии навгониҳо ва пурзур намудани нерӯи содиротӣ фишанги пешбарандаи иқтисодиёт доништа мешавад. Сармоягузорӣ имконият медиҳад, то самаранокии истеҳсолот баланд гардад ва молу маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ, инчунин хизматрасониҳо мавқеи устувори рақобатпазиро ишғол намоянд.

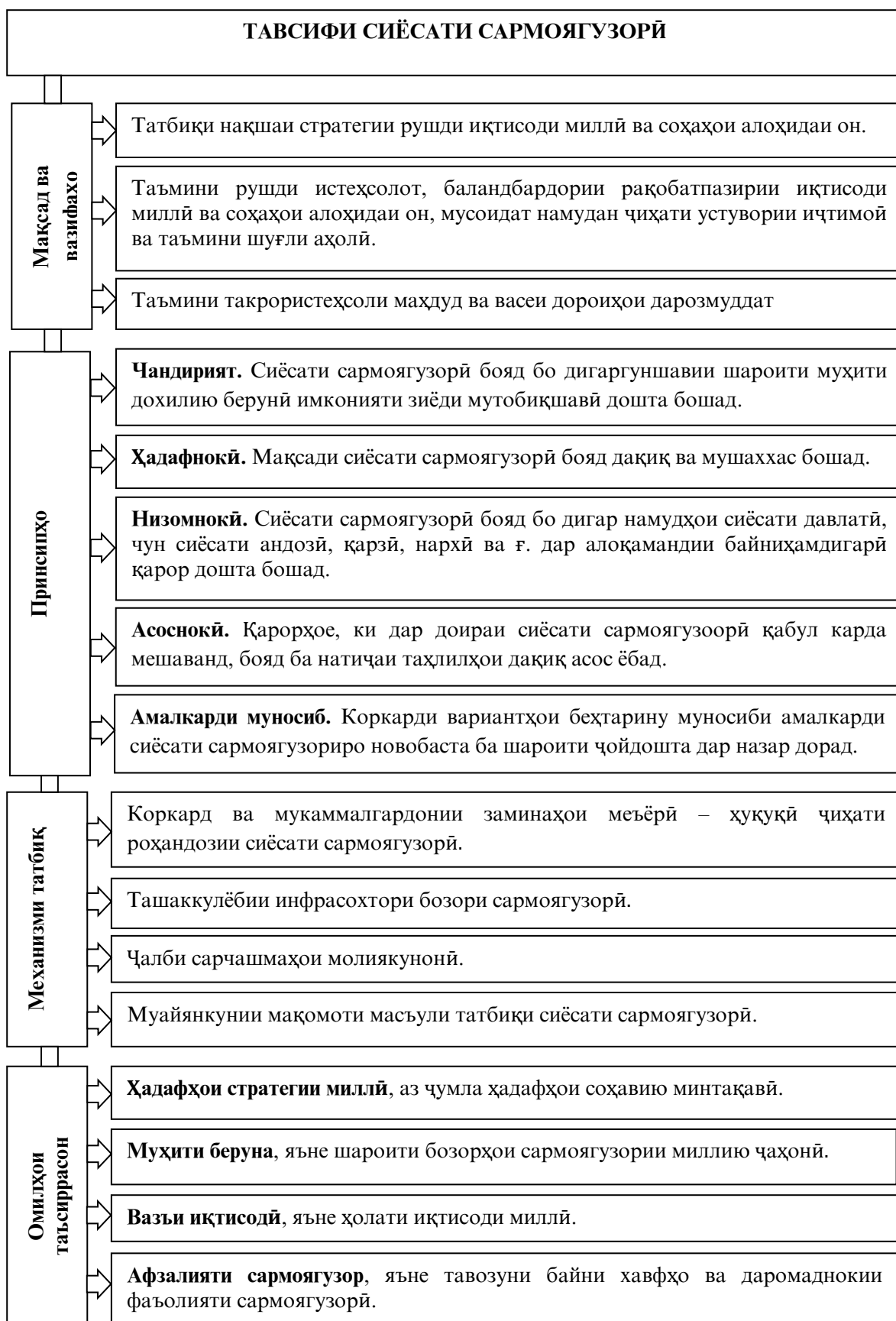
Дигар унсуре табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ ин танзими давлатии сармоягузорӣ мебошад. Давлат аз тариқи сиёсати сармоягузорӣ ва бо назардошти афзалияти соҳаҳои иқтисодӣ, ҳаҷм ва сохтори сармоягузорию муайян менамояд. Таркибдиҳандаҳои иҷтимоӣ ва экологӣ унсурҳои дигари табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ мебошанд. Бояд дар назар дошт, ки сиёсати мазкур татбиқи барномаҳои кутӯҳмуддат ва дарозмуддати соҳаҳои иҷтимоию экологиро чун соҳаи тандурустӣ, фарҳанг, муориф, хоҷагии манзилию коммуналӣ ва ғ. дар бар мегирад.

Ноилгардӣ ба мақсадҳои макроиқтисодӣ ҳамчун ҷузъи табиати иқтисодии сиёсати сармоягузорӣ маҳсуб ёфта, расидан ба ҳадафҳои соҳаҳои алоҳидаи иқтисоди миллиро дар назар дорад. Масалан, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, афзоиши сатҳи даромадҳои пулии аҳоли, таъмини шуғли ҳиссаи назарраси қувва ҷорӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва ғ.

Тавре аз маълумоти расми 2 бар меояд, сиёсати сармоягузорӣ ҷузъиёти гуногунро дар бар мегирад, ки онҳо дар маҷмӯъ, самтҳои рушди соҳаҳои иқтисоди миллиро аз тариқи татбиқи барномаҳои кутӯҳмуддат ва дарозмуддат дар бар мегиранд. Бояд қайд намуд, ки вазифаҳои сиёсати сармоягузорӣ аз рушди истеҳсолот шуруъ гардида, то мавқеъгирии иқтисоди миллӣ дар арсаи рақобат, таъмини шуғли пурра ва бунёди муҳити солими иҷтимоиро фаро мегирад. Натиҷаи низои татбиқи сиёсати мазкур суръат бахшидани ҳаракати ҳама намуди дорониҳо мебошад, ки ба самаранокӣ ҳадди аксари онҳо асос меёбад.

Дигар ҷанбаи тавсифшавандаи сиёсати сармоягузорӣ, принципҳои он мебошад. Сиёсати сармоягузорӣ дар заминаи талаботҳо ва меъёрҳои таъия менамояд, ки онҳо татбиқшаванда будани онро ифода менамоянд. Агар принципҳои мазкур риоя гарданд пас сиёсати сармоягузорӣ ба манфиати иқтисодиёт буда метавонад ва баракс.

Механизми татбиқи сиёсати сармоягузорӣ як қатор унсурҳоро дар бар мегирад, ки амалкарди ғайри онҳо самаранокии сиёсати мазкур ва манфиатнокии онро барои соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ баланд мебардорад.

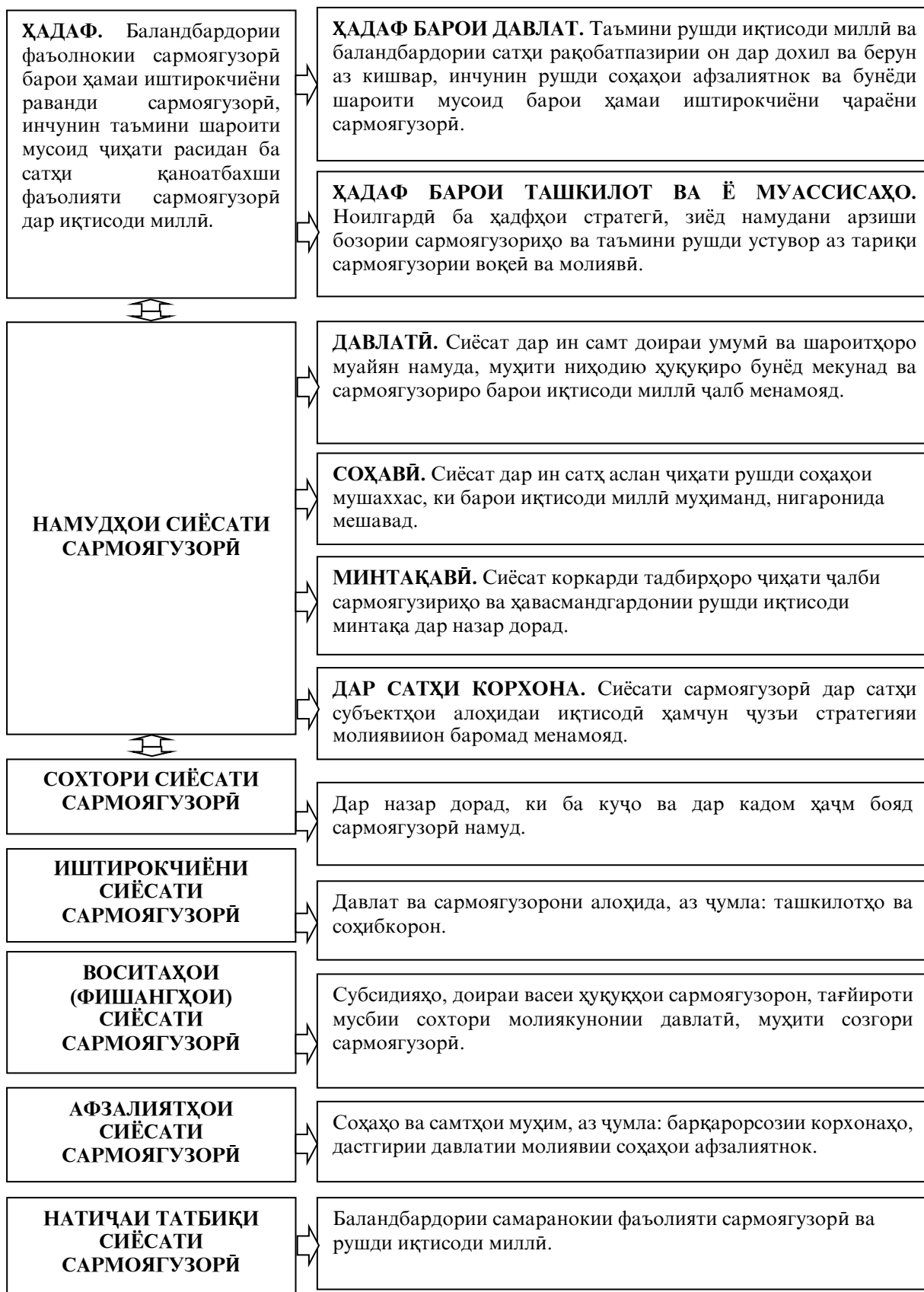

Расми 2.- Тавсифи сиёсати сармоягузорӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Бояд дар назар дошт, ки дар рафти бунёди сиёсати сармоягузорӣ ва татбиқи он ба инобат гирифтани як қатор омилҳо муҳим мебошад. Дар ин маврид, зарур аст, ки аввалан, сиёсати сармоягузорӣ барои расидан ба ҳадафҳои соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ мусоидат наояд,

яъне ба инобат гирифтани ҳадафҳои рушди дарозмуддати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Баъдан, муҳити сармоягузоришаванда ва ҳолати воқеии соҳаҳои иқтисоди миллӣ мушаххас гарданд, чунки самараи сиёсати сармоягузорӣ аз солимии фазои сармоягузорӣ вобаста мебошад.

Расми 3. - Ҷанбаҳои асосии сиёсати сармоягузорӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Хамин тавр, сиёсати сармоягузорӣ дигар ҷиҳатҳоро чун сохтор, иштирокчиён, воситаҳо, афзалиятҳо ва натиҷаҳои аз татбиқи сиёсати мазкур ба даст овардашавандаро фаро мегирад. Тавре, зикр карда шуд, сиёсати сармоягузорӣ бояд соҳаҳои афзалиятнокро дар назар дошта бошад. Чунин мавқеъро иқтисодчиёни ватанӣ низ ҷонибдорӣ менамоянд. Иқтисодчии ватанӣ Раҳимов А.А. зикр менамояд, ки «...барои муайян намудани соҳаҳои афзалиятнок дар навбати аввал бояд омилҳои зерин ба инобат гирифта шаванд: а) вижагиҳои географӣ ва демографӣ, рушди соҳаҳое, ки ба истехсоли маҳсулоти тайёр нигаронида шудаанд» [4, с.14].

Дар «Консепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ғимояи сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон» қайд мегардад, ки бартариҳои сиёсати давлатии сармоягузорӣ бояд ба ҷанбаҳои зерин мутамаккиз карда шаванд:

1. Афзалиятҳои соҳавӣ, яъне ташвиқ намудан ва ҳавасмандгардонии намудҳои фаъолияти барои кишвар муҳим, аз ҷумла содироти маҳсулоти рақобатпазир ва воридоти технологияҳои нав, ҷалби сармоягузориҳо ба соҳаҳои афзалиятноке, ки номгӯи онҳо бояд ба таври мунтазам таҷдиди назар карда шаванд.

2. Афзалиятҳо нисбати ширкатҳо, яъне дар баробари ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои ширкатҳои бузург бояд ба ҷалби сармоягузориҳои ширкатҳои хурд ва миёна, ки ба тақмилдиҳии заминаи умумии қонунгузорию ҳавасмандгардонии сармоягузориҳо ва пешниҳод гардидани кафолатҳои устуворию шароити фаъолияти сармоягузорӣ дар тамоми сатҳҳо эҳтиёҷи хеле бештар дорад.

3. Афзалиятҳои рушди минтақавӣ, яъне дар баробари амалияи фароҳамоварию шароити махсусан мусоиди фаъолияти сармоягузорӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии алоҳида, истифодаи ташаббус ва иқтидорҳои захиравии минтақаҳо бо дарназардошти рушди инфрасохтор ва ниҳодҳои маъмурию, ки барои ҷалби сармоягузориҳои ояндадор зарур мебошад.

4. Афзалиятҳои минтақавӣ ва кишвар, яъне суръатбахшии раванди ҷалби сармоягузориҳо ба иқтисоди кишвар вусъатбахшии (диверсификатсияи) манбаъҳои воридоти сармоя ба кишварро, ҳам аз ҳисоби давлатҳои аз нигоҳи иқтисодӣ мутараққӣ ва ҳам аз кишварҳои дорои бозорҳои босуръат рушдбанда, бо дарназардошти эҳтиёҷот ва тамоюли рушди тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ, талаб менамояд [2].

Иқтисодчии ватанӣ Қодирзода Ф.А. иброз медорад, ки ҳадафҳои асосии сиёсати сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «...тағйироти сохторию иқтисодӣ, ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ аз тариқи дастгирии молиявии онҳо, таъсиси ҷойҳои корӣ» [1, с.69]. иборат мебошад. Дар ҳақиқат мавқеи илмӣ иқтисодчӣ қобили қабул аст, чунки имрӯзҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масоили зикршуда муҳим мебошад ва ҳалли онҳо низ захираҳои сармоягузорию талаб менамояд.

Хамин тавр, таҳқиқи таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ нишон дод, ки ҳадафи ниҳии сиёсати сармоягузорӣ дастгирӣ ва рушди соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Вобаста ба ин, зарур мешуморем, ки сиёсати давлатӣ дар соҳаи сармоягузорӣ бояд ба меъёрҳо ва талаботи зерин асос ёбад: а) коҳиш додани сатҳи меъёрҳои ғоизӣ аз мавқеи баландбардории манфиатнокии сармоягузориҳо; б) тақмили низомии андозӣ аз ҷиҳати содакунии он ва мукамалгардонии сиёсати истеҳлоқӣ; в) суръат бахшидани рафти дигаргунсозии корхонаю ташкилотҳо, бо мақсади баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорию онҳо; г) бунёди шароити заминаҳои коҳишдиҳии сатҳи ҳавфи фаъолияти сармоягузорӣ.

Адабиёт

1. Қодирзода Ф. А. Приоритетные направления инвестиционной политики Республики Таджикистан / Ф.А. Қодирзода // Вестник Академии. – 2021. – № 1. – С. 67-73.
2. Консепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ғимояи сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2012, № 755 тасдиқ шудааст).
3. Маколов В.И. Инвестиционная политика государства в посткризисный период. – М.: Наука, 2007. – 175 с.
4. Раҳимов А.М. Проблемы повышения конкурентоспособности. – Худжанд.: Раҳим Джалил, 2009. – 256 с.
5. Саидов, Р. Н. Асосҳои ташаккул ва рушди молияи хусусӣ / Р. Н. Саидов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 2-2(47). – Р. 189-197. – EDN FIGBCL.

6. Саидов, Р. Н. Моҳияти иҷтимоию иқтисодии молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ / Р. Н. Саидов // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2023. – No. 3(272). – P. 51-58. – EDN HPOVHX.

7. Сайдахмадов, Ф. Б. Ҷойгиркунии захираҳои сармоягузори минтақавӣ дар сохторҳои корпоративӣ / Ф. Б. Сайдахмадов, А. А. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4-2(43). – P. 171-177. – EDN BAIFDX.

8. Узакова Г.М. Формирование источников инвестиций в национальной экономике Таджикистана в переходный период/ Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук, -Худжанд, 2011. - 138 с.

9. Шарипов, Ш. Р. Сущностные аспекты инвестиционной политики принимающего региона и средства её осуществления в республике Таджикистан / Ш.Р. Шарипов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 1(45). – С. 296-305.

Маълумот дар бораи муаллиф	Сведения об авторе	About the author
Сайдахмадов Фаррух Бобокулович-номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи менеҷменти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. Телефон: 901-40-53-40; E-mail: farukh.2020@mail.ru	Сайдахмадов Фаррух Бобокулович-кандидатҳои иқтисодии ҳамаҷумла, доцент, раҳбарии кафедраи менеҷменти молиявии Тоҷикӣ давлатии ҳамаҷумла иқтисодии университет. Адрес: 734067, Республика Тоҷикистон, г.Душанбе, улица Нахимов 64/14. Телефон: 901-40-53-40; E-mail: farukh.2020@mail.ru	Saidakhmadov Farrukh Bobokulovich-candidate of economic sciences, associate professor of the department of the Financial Management Department at the Tajik state finances-economy university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, str. Nakhimov 64/14. Phone: 901-40-53-40; Email: farukh.2020@mail.ru

УДК: 338.004.

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛОТ

Носирзода Ҳ.С.

Муминзода С.М.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Солҳои охир таваҷҷӯҳи давлатҳо ба технологияҳои рақамӣ хеле зиёд шуда, онро дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот афзалтар меҳисобанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар баробари дигар давлатҳои пешсаф, барои рушди иқтисодиёти миллий, натиҷаи самаранокии истеҳсолот, тақвияти техника ва технологияҳои инноватсионӣ, ҳамзамон, барои рушди ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи кишвар шароитҳои мусоид фароҳам оварда истодааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба идоракунии самаранокии иқтидорҳои мавҷуда, ташкили корхонаҳои истисҳолӣ ва таъсис додани ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ ва тақвияти иқтидори содиротии мамлакат диққати аввалиндараҷа дода, дар ин самтҳо ҷорӣ намудани технологияҳои рақамиро муҳим арзёбӣ мекунад.

Технологияҳои рақамӣ дар рушди низоми иқтисодиёти миллий нақши калидӣ дошта, яке аз омилҳои муҳими рушди истеҳсолот ба ҳисоб меравад, зеро онҳо самаранокии истеҳсолот, идоракунии ва хизматрасониҳоро ба таври назаррас баланд мебардоранд. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба диверсификасияи иқтисодиёт, рушди соҳибқориҳои инноватсионӣ ва баланд гардидани рақобатпазирии иқтисодиёт миллий мусоидат менамояд. Ҳамзамон рақамикунонӣ шаффофиятро дар иқтисодиёти миллий таъмин месозад.

Вожаҳои калидӣ: инноватсия, технологияҳои рақамӣ, саноат, хизматрасониҳо, рушди устувор, диверсификасияи иқтисодиёт, соҳибқориҳои инноватсионӣ, илму техника, самаранокии истеҳсолот, техника ва технология, рақобатнокии маҳсулот ва идоракунии захираҳо.

Барои иқтибос: Носирзода, Ҳ. С. Нақши технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот / Ҳ.С. Носирзода, С. М. Муминзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 198-205.

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА

Носирзода Ҳ.С.

Муминзода С.М.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В последние годы правительства проявляют значительный интерес к цифровым технологиям, рассматривая их как приоритетный инструмент повышения эффективности производства. Республика Таджикистан, наряду с другими ведущими странами, создает благоприятные условия для развития национальной экономики, эффективного производства, укрепления инновационного оборудования и технологий, а также для развития всех сфер общественной жизни в стране.

Республика Таджикистан уделяет первостепенное внимание эффективному управлению существующими мощностями, созданию производственных предприятий и новых рабочих мест, повышению конкурентоспособности отечественной продукции и укреплению экспортного потенциала страны, а также считает важным внедрение цифровых технологий в этих областях.

Цифровые технологии играют ключевую роль в развитии национальной экономической системы и считаются одним из важнейших факторов развития производства, поскольку значительно повышают эффективность производства, управления и услуг. Внедрение цифровых технологий способствует диверсификации экономики, развитию инновационного предпринимательства и повышению конкурентоспособности национальной экономики. Одновременно цифровизация обеспечивает прозрачность в национальной экономике.

Ключевые слова: инновации, цифровые технологии, промышленность, услуги, устойчивое развитие, экономическая диверсификация, инновационное предпринимательство, наука и техника, эффективность производства, оборудование и технологии, конкурентоспособность продукции и управление ресурсами.

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING PRODUCTION EFFICIENCY

Abstract. In recent years, governments have shown significant interest in digital technologies, viewing them as a priority tool for improving production efficiency. The Republic of Tajikistan, along with other leading countries, is creating favorable conditions for the development of the national economy, efficient production, the strengthening of innovative equipment and technologies, and the development of all spheres of public life in the country.

The Republic of Tajikistan places priority attention on the effective management of existing capacities, the creation of manufacturing enterprises and new jobs, and increasing the competitiveness of domestic products and strengthening the country's export potential, and also considers it important to introduce digital technologies in these areas.

Digital technologies play a key role in the development of the national economic system and are considered one of the most important factors in the development of production, as they significantly increase the efficiency of production, management, and services. The implementation of digital technologies contributes to economic diversification, the development of innovative entrepreneurship, and increased competitiveness of the national economy. At the same time, digitalization ensures transparency in the national economy.

Keywords: innovation, digital technologies, industry, services, sustainable development, economic diversification, innovative entrepreneurship, science and technology, production efficiency, equipment and technology, product competitiveness and resource management.

Гузориши масъала. Татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои саноатӣ, яъне дар самти истеҳсолот яке аз масъалаҳои актуалӣ буда, бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди ҷомеи иттилоотӣ, гузариш ба иқтисоди рақамӣ, ҷорӣ намудани технологияи рақамӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣю иқтисодии кишвар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30-юми январи соли 2019 №642 Консепсияи иқтисоди рақамиро қабул намуд.

Бояд қайд кард, ки татбиқи технологияҳои рақамӣ дар самти истеҳсолот иқтидори пурқуввати содиротиро ба ҷо оварда, самаранокии истеҳсолотро таъмин ва дар натиҷа ба афзудани ҳаҷми маҳсулот, нишондиҳандаи ММД мусоидаткунанда мебошад.

Тавре ишора мешавад: "...иқтисодиёти рақамӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ба коҳиш ёфтани масрафи моддии истеҳсолот, кам шудани арзиши аслии маҳсулот оварда мерасонад. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар истеҳсолот, як қисми супоришҳои қорӣ қормандон ва бисёр амалҳои муқаррарии ба мошинҳо, роботҳо, зеҳни сунӣ дода мешаванд, ки ба ин васила даромади иловагии соҳибқор ба даст меоранд"[9.18-25].

Дар ин зимн, самаранокии истеҳсолот дар ҷорӣ намудани инноватсия ва татбиқи он вобаста аст. Бо назардошти зудрушдбандаи иқтисоди бозорӣ, инчунин, марҳила ба марҳила татбиқ гардидани технологияҳои рақамиву инкишофи илму техника масъалаи муқаммалгардонии низомии миллии инноватсионӣ дар соҳаи саноати истеҳсолӣ барои таъмини рушди устувори иқтисоди миллии бисёр муҳим мебошад. Зеро дар вазъияти рушди бемайлони иқтисодӣ ва сиёсии ҷаҳон таъмини рушди устувори технологияҳои рақамӣ дар самти соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ яке аз масъалаҳои асосии стратегияи давлат ба ҳисоб рафта, он ба устувории саноатикунонӣ таъсири мусбат мерасонад.

Ҳукумати мамалкат низ дар самти ташаккул ва татбиқи технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ва рушди устувори санатикунонии босуръат қорҳои зиёдеро анҷом дода, дар ин ҷода ба қомебиҳои назаррас муваффақ гашта истодааст.

Дар маҷмуъ масъалаи мазқур яке аз масъалаҳои муқрами замони муосир ба ҳисоб рафта, ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ, идорақуниву ташкилӣ ва амалидошта мебошад, ки таҳқиқу омӯзишқор аз равзанаи стратегияи инноватсионии миллии тақозо дорад.

Мақсади мақола нишон додани нақши технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот буда, мақола равандҳо ва усулҳои татбиқи технологияҳои рақамӣ (монанди автоматизатсия, назорати рақамӣ, таҳлили додаҳо) дар истеҳсолотро омӯхта, таъсири онҳо ба ҳосилнокӣ, сарфақорӣ ва самаранокии умумии қорхонақор арзёбӣ меқунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашрёт. Масъалаи нақши технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ва таъсири он ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолотро олимони тоҷик С.Ҷ.

Комилов, Мирсаидов А.Б., Муртазозода О.Қ. Қодиров Ф.А., Нуратуллозода М.Н., Низомова Т.Д. Файзулло М.Қ. ва Раҳмонов Қ.Р. мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Мухтавои асосии мавод. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати шадиди иқтисодӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи нави тараққиёт қарор дорад, истифодаи технологияҳои рақамӣ дар кишвари мо ба яке аз омилҳои калидии рушди истеҳсолот табдил ёфтааст. Бо амалӣ намудани стратегияву барномаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дастовардҳои назаррас ноил гардида, бо истифода аз ҳамаи захираву имкониятҳои мавҷуда ҷиҳати мунтазам беҳтар гардонидани шароити зиндагии мардум, баланд бардоштани самаранокӣ, коҳиши хароҷот ва афзоиши маҳсулнокии меҳнату истеҳсолот нақшаҳои бузурги созандагиро роҳандозӣ карда истодааст.

Ҷиҳати рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ва амалисозии лоиҳаҳои нави инноватсионӣ дар соҳаи саноат, кишвар мо ба татбиқи технологияҳои инноватсиониву рақамӣ дар соҳаҳои истеҳсолот диққати аввалиндараҷа медиҳад. Тавре дар Паёми соли 2024 Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ ироа намуданд, қайд намуданд, ки “Ҷиҳати вусъат бахшидани равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт, пешниҳод менамоем, ки солҳои 2025-2030 Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия эълон карда шавад”[1.9]. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба навсозии равандҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ тадбирҳои мушаххас андешида, қорӣ намудани технологияҳои рақамиро дар низоми иқтисодӣ мақсади асосӣ шуморида, онро ҳамчун барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо, кам кардани талафот ва беҳтар намудани сифати маҳсулот меҳисобад.

Дар марҳилаи муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, гузариш ба иқтисоди рақамӣ ба як равандҳои стратегӣ табдил ёфтааст. Дар ин раванд соҳаи истеҳсолот ҳамчун пояи асосии рушди иқтисодӣ зери таъсири амиқи технологияҳои рақамӣ қарор дошта, бо қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар истеҳсолот сифати истеҳсолот, самаранокии захираҳо ва истеҳсолот, инчунин, ташкили равандҳои меҳнат ва усулҳои нави идоракунии корхона ба мучуд меоянд.

Бояд гуфт, ки тули чанд соли охир мо аз Паёмҳои Президенти кишвар мафҳуми “саноатикунони босуръат” мешунавем, ки мурод аз ин мафҳум қорӣ намудани техника ва технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ дар истеҳсолот буда, нақши он дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, ҳуди саноатикунони босуръат ва самаранокии захираҳо аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Бинобар ин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “саноатикунони босуръат”- ро ҳамчун ҳадафи қоруми стратегии кишвар эълон намуданд, ки амалигардонии сиёсати мазкур дар соҳаи саноат имкон медиҳад, ки низоми миллии инноватсионӣ дар кишвар тақвият дода шавад. Пас маълум мегардад, ки саноат бе инноватсия ва татбиқи технологияҳои рақамӣ рушд карда натавониста, танҳо барои самранокии иқтисодиёти миллий ва рушди бонизоми истеҳсолот дар соҳаи саноат қорӣ намудани инноватсия, технологияҳои рақамӣ нақши калидӣ дошта, омили асосии баланд бардоштани рақобатпазирӣ, самранокии истеҳсолот, истифодаи дурусти захираҳо, идоракунии устувори корхонаҳо ва заминаи рушди содироти маҳсулот ба кишварҳои хориҷ ба ҳисоб меравад. Тавре Мирсаидов А.Б. ишора мекунад: “Рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия омили асосии баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва самаранокии иқтисодиёти миллий буда, барои рушди устувори кишвар имкониятҳои васеъро фароҳам оварда, ба ҳалли мушкилоти муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дар ин радиф, бо тақозои замон технологияи рақамӣ ҳамчун замина ва муҳарики рушди иқтисодии муосир имкон фароҳам меорад, ки дилхоҳ нафар дар масъалаи самаранокии фаъолияти худ бештар маълумотҳоро дастрас намояд”[4.56].

Бояд гуфт, ки технологияҳои рақамӣ маҷмӯи қарорҳои технологӣ ва иттилоотӣ буда, дар асоси коркарди додаҳо, барномаҳои маҳсули худкор, интеллектуализатсияи равандҳо амал карда, дар истеҳсолот он тавассути системаҳои рақамии идоракунии, интеллектуалӣ, шабакаҳои иттилоотӣ ва таҳлилӣ татбиқ мегардад. Хусусияти асосии он коркарди амалҳо дар муддати кӯтоҳ, табдил додани маълумот ба захираҳои стратегии идоракунии ва ба низоми ягона даровадани коркарди амалҳо ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, яке аз омилҳои рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир ин қорӣ намудани инноватсия ва татбиқи технологияҳои рақамӣ дар корхонаҳои саноатӣ ба ҳисоб рафта, муҳимтарин омили афзоиш ин рушди инноватсионии субъектони хоҷагидорӣ мебошанд. Чуноне ки Муртазоев О.Қ. қайд менамояд: “Дар айни замон яке аз афзалиятҳои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо мебошад. Муҳимтарин омили афзоиш рушди инноватсионии субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад, ки бидуни рушди технологияҳои баланд ва қорӣ намудани коркардҳои инноватсионӣ дар саноат ғайриимкон аст”[5.7-14].

Дар масъалаи рушди иқтисоди миллӣ ва рушди истеҳсоли молу маҳсулот мо пештар низ дар мақолаҳои худ андешаҳои худро иброз доштаем, ки дар он ҷо ҷорӣ намудани инноватсия, алалхусус ворид ва истифодаи технологияҳои муосирро дар истеҳсолот афзал шуморидаем, чуноне ки қайд шуда буд: “Барои рушди истеҳсоли молу маҳсулоти ватанӣ маҳз соҳибкорон бо ҷорӣ намудани инноватсия, алалхусус ворид ва истифодаи технологияҳои муосир, ҷалби мутахассисон ба кор ва идораи истеҳсолот метавонанд дар рушди босуботи иқтисоди миллӣ саҳм гузор гузоранд” [6.149-156].

Аз ин рӯ, барои тақвияти қорҳо доир ба истифодаи самаранокии захираҳои истеҳсолии мавҷуда ва рушди иқтисоди истеҳсолии кишвар, баланд бардоштани рақобатпазирӣ гуногуннавиҳои истеҳсолоти саноатӣ, зиёд кардани ҳаҷми истеҳсолоти саноати қоркард, афзоиш додани арзиши иловашудаи молҳои саноатӣ мо самтҳои асосии таъсиррасонии технологияҳои рақамиро чунин пешниҳод менамоем:

1. Автоматизатсияи равандҳои истеҳсолт, яке аз самтҳои муҳими таъсири технологияҳои рақамӣ автоматизатсияи равандҳо ба ҳисоб меравад. Истифодаи техника ва таҷҳизоти интеллектуалӣ боиси:

- кам шудани меҳнати дастӣ;
- баланд шудани суръати истеҳсолот;
- паст шудани эҳтимоли хатоҳои инсонӣ;
- афзоиши маҳсултнокии меҳнат ва устувории истеҳсолот;
- паст кардани хароҷот дар раванди истеҳсолот.

2. Идоракунии самаранокии захираҳои истеҳсолӣ, ин имкон медиҳад, ки системаи рақамикунонии идоракунии ҷорӣ гардад, истифодаи ашёи хом ва вақти қорӣ оптималӣ карда шавад. Бо истифода аз барномаҳои рақамӣ қорхонаҳои истеҳсолӣ метавонанд:

- назорати мунтазами сатҳи захираҳо ба роҳ монда мешавад;
- хароҷоти нолозима дар раванди қор ва истеҳсолот қоҳиш дода мешавад;
- дар раванди истеҳсолот ва фаъолияти қорӣ банақшагирии дақиқи истеҳсолот таъмин мегардад;

3. Баланд бардоштани сифати маҳсулот, дар ин раванд технологияҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки назорати сифат дар тамоми марҳилаҳои истеҳсолот анҷом дода шавад. Системаи мониторинг ва таҳлили маълумотҳои истеҳсолӣ қорӣ карда шуда, ба қоҳиши нуқсонҳо ва афзоиши сифати ниҳии маҳсулот оварда мерасонанд.

4. Интеллектуализатсияи равандҳои истеҳсолот, яъне қорӣ намудани технологияҳои зеҳнӣ ва рақамии пешрафта дар тамоми марҳилаҳои истеҳсолӣ, ки имкон медиҳад тамоми равандҳо худидорашаванда, худтанзимшаванда ва таҳлилгар гарданд. Ба ибораи соддатар, ин гузариш аз истеҳсоли оддӣ ва механикӣ ба истеҳсолоти “ақлнок” “Smart Production” мебошад.

Аз ин лиҳоз, дар доираи ҳадафҳои стратегӣ оид ба саноатикунони босуръат барои таъмини рушди устувори кишвар мо бояд ба принципҳои илман асоснокшудаи заминавии тараққиёти минбаъдаи иқтисодии миллӣ ва ҷомеа, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 оварда шудааст диққати аввалиндараҷа зоҳир намоем.

Тавре дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 равиши муназзами таҳияи стратегия ба се принципи асосии рушди минбаъда нишон дода шудааст бояд ба назар гирифта шавад:

1. Превентивӣ (тадбирнокӣ), яъне пешгирии (қоҳишдиҳии) осеб-пазирии рушди оянда;
2. Индустиалий, яъне баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ;
3. Инноватсионӣ, яъне рушд бар пояи навоариҳои фароғири ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар, асос ёфтааст [2.6].

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади расидан ба рушди ниҳии иқтисоди рақамӣ ва дар ин замина, таъмин намудани рушди устувори иқтисоди миллӣ бо истифода аз ҳамаи имконияту сарчашмаҳои мавҷуда, дастгирии давлатии фаъолияти соҳибқориро дар мадди аввал мегузорад. Зеро маҳз соҳибқор метавонад бо ворид намудани техника ва технологияҳои рақамӣ метавонад ба рушди ниҳии истеҳсолот бирасад ва дар ин баробар барои беҳтар намудани фазои сармоягузори кишвар мусоидат менамояд.

Ин раванд боиси афзоиши маҳсулнокии меҳнат, беҳтар гардидани сифати маҳсулот, кам шудани хароҷоти истеҳсолӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ мегардад. Дар чунин шароит, ҳамгирии сиёсати давлатӣ ва ташаббусҳои соҳибқорӣ заминаи устувор барои ташаккули иқтисоди рақамӣ, ҷалби сармоягузори дохилию хориҷӣ ва таъмин намудани рушди дарозмуддати иқтисоди кишвар фароҳам меорад.

Дар шароити муосир, соҳибкорӣ ҳамчун субъекти асосии татбиқи технологияҳои рақамӣ ва интиқолдиҳандаи инноватсияҳои технологӣ баромад намуда, нақши калидӣ дар навсозии сохтории истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ бозида, маҳз тавассути ҷорӣ намудани техника ва технологияҳои рақамии муосир аз ҷониби субъектони соҳибкорӣ инфрасохтори рақамӣ заминаи устувори худро фароҳам мегардонад.

Аз ин лиҳоз, нақши технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, фаъолияти пурсамари иқтисодии кишвар, талаботи инноватсионии истеҳсолот, сармояи инсонӣ афзалтар мебошад. Тавре С. Комилов ишора менамояд: “Рушди технологияҳои рақамӣ дар сатҳи соҳаҳо, истеҳсолот, корхонаҳо, минтақаҳо ва ҳукумати рақамӣ, инчунин ба имкониятҳои нави бозори меҳнат дар муҳити рақамии ҷаҳонӣ ва дар асоси он ташаққул додани самти инноватсионии шуғл таъя менамояд”[3.76-83]. Албатта технологияҳои рақамӣ ба рушди истеҳсолот, рушди корхонаҳо, ҳукумати рақамӣ, муҳити корӣ таъсири мусбат расонида, он равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоиро муайян менамояд.

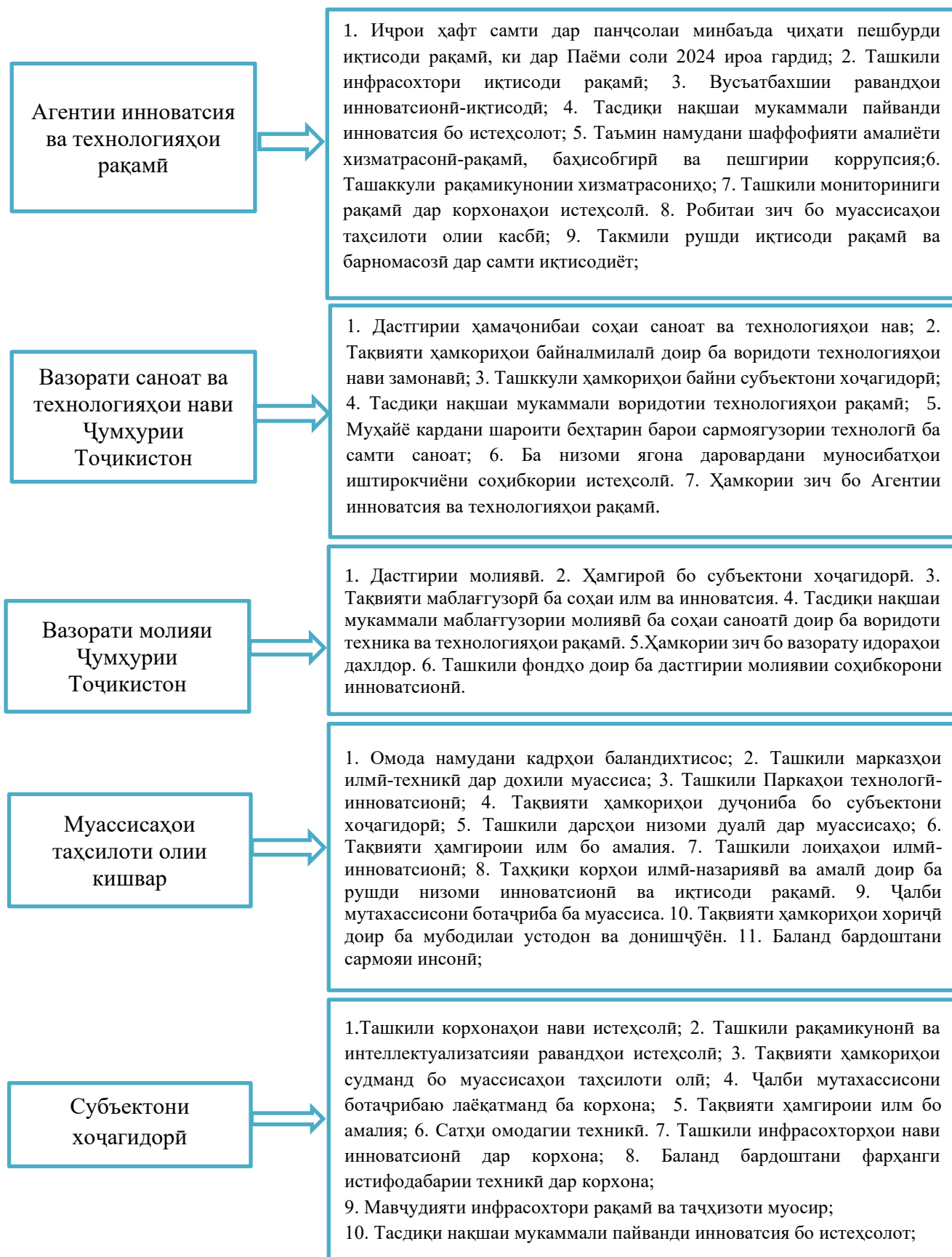
Бо вучуди таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди самаранокии истеҳсолот мо нақши технологияҳои рақамиро дар соҳаҳои истеҳсолот чунин тасвир намудаем (ниг. Расми 1).

Расми 1. Нақши технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои истеҳсолот

Бояд гуфт, ки технологияҳои рақамӣ ҳамчун омили калидии навсозии сохторӣ ва функционалии истеҳсолот баромад намуд, ба равандҳои истеҳсолӣ, оптимизатсияи истифодаи захираҳо, беҳтаргардонидани рақобатпазирӣ ва ба беҳтар гардидани сифати маҳсулоти истеҳсолшуда мусоидат менамояд. Дар натиҷаи ҷорӣ намудани он истеҳсолот аз шакли анъанавӣ ба моделҳои нав (муосир) гузашта, ба бозори муосир мутобик шуда, барои устувор гаштани равандҳои иқтисодии корхона ва барои рушди дарозмуддати соҳаи истеҳсолӣ мусоидаткунанда мебошад.

Дар мавриди рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ барои пешрафти истеҳсолот, инчунин, коҳиш додани хароҷот Қодиров Ф.А., андешаҳои хубро чунин иброз намудааст, ки қобили дастгирӣ мебошад: “Дар айни замон омилҳои калидии баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд истифодаи технологияҳои пешрафтаи истеҳсолӣ, оптимизатсия ва коҳиш додани хароҷот, инчунин таълим ва омодаасозии касбии кормандон бошанд. Ҳамаи ин ба баланд шудани самаранокии ва фаъол гардидани фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ мусоидат намуда, дар натиҷа рақобатпазирии онҳоро афзоиш медиҳад”[5.93-101].

Расми 2. Нақшаи асоси институтсионалии таъмини рушди иқтисоди рақамии саноат дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ

Лозим ба ёдоварист, ки Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбати гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисодии милли ҳафт самтҳои пешбурди иқтисоди рақамиро дар Паёми

соли 2024 зикр намуданд, ки аввалин самти он тақмили ғаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ мебошад. Ин самт ба таҳкими асосҳои ҳуқуқӣ, муайянсозии ҳуқуқу уҳдадорихои субъектҳои иқтисодӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид барои татбиқи технологияҳои рақамӣ равона мегардад. Дар робита ба ин, қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва стандартҳои миллии рақамикунории соҳаҳо ҳамчун қадами аввалини муҳими Ҳамоҳангсозии сиёсати давлатӣ ва ғаволиятҳои соҳибкорӣ барои ноил гардидан ба иқтисоди рақамӣ ва рушди устувори миллии хизмат мерасонад.

Мо дар баробари омӯзиши Ҳамаҷонибаи татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои истеҳсолот асоси институтсионалии таъмини рушди иқтисоди рақамии саноатро дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ ва Ҳамоҳангсозии сохторҳои инноватсионӣ дар чунин шакл овардаем (ниг. расими 2).

Дар асоси расми мазкур ғаҳмида мешавад, ки ҳар як институтҳо вазифаҳои худро бояд саривақти иҷро кунанд, зеро дар баробари иҷрои вазифаҳо метавон ояднаи кишварро ҳамчун давлати рушдбанда ва аз лиҳози иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон давлати пешсаф арзёбӣ намуд. Бояд гуфт, ки асоси институтсионалӣ маҷмӯи қоидаҳо, ниҳодҳо, механизмҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ мебоҳад, ки ғаволияти иштирокчиёни иқтисодиро танзим намуда, барои рушди устувори иқтисоди рақамӣ шароити мусоид фароҳам меоранд. Дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ, ин асос нақши калидӣ дошта, равандҳои рақамикунории саноатро Ҳамоҳанг месозад. Аз ин рӯ, ташаккули асоси институтсионалии муосир зарур аст, то ки рақамикунонӣ самаранок, идорашаванда ва устувор амалӣ гардад.

Хулоса, технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот танҳо бо таъсири институтсионалии муосир метавонад нақши калидӣ бибозад. Технологияҳои рақамӣ ғаволияти иштирокчиёни иқтисодиро мунтазам танзим ва барои рушди устувори он мусоидаткунанда буда, ҳамчун калиди функционалии истеҳсолот, тақвияти равандҳои истеҳсолӣ ва барои беҳтар гардидани сифати маҳсулоти истеҳсолшуда равона мегардад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохтлӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, ш. Душанбе, 28 декабри соли 2024. – С.37;
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016. – С. 103.
3. Концепсияи иқтисоди рақамӣ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми январи соли 2019, №642;
4. Комилов, С. Ҷ. Асосҳои концептуалии рақамикунории равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар шароити рушди инноватсионӣ / С. Ҷ. Комилов, Р. Р. Аҳмадов // Иқтисодиёт ва савдо. – 2025. – No. 1(2). – Р. 76-83;
5. Кодиров, Ф. А. Повышение конкурентоспособности промышленных предприятий в условиях смены технологического уклада: экосистемный подход / Ф. А. Кодиров // Вестник Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. – 2024. – Т. 2, № 4(44). – С. 93-101.
6. Мирсаидов, А. Б. Нақши иқтисоди рақамӣ ва ғаволияти инноватсионӣ дар амалисозии ҳадафҳои стратегияи кишвар / А. Б. Мирсаидов, О. Муртазозода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2025. – No. 1(56);
7. Муртазоев, О. Қ. Идоракунии инноватсионии рушди корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / О. Қ. Муртазоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 1(45). – Р. 7-14;
8. Носирзода, Ҳ. С. Таъмини рушди устувори инноватсионии саноати ҳӯрокворӣ дар шароити муосир / Ҳ. С. Носирзода, Н. С. Носиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 1(40). – Р. 149-156.
9. Нусратзода, М. Н. Зарурати технологияи зеҳни сунъӣ дар табодули иқтисоди рақамӣ / М. Н. Нусратзода, Б. А. Сатторзода // Нақши зеҳни сунъӣ дар тақвияти зеҳни касбии мутахассисони ба бозори меҳнат рақобатпазири соҳаи таҳсилоти олӣ: Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, Душанбе, 21 феврали 2025 года. – Душанбе: Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, 2025. – Р. 18-25.

**Маълумот дар бораи
муаллиф**

Сведения об авторе

About the author

Носирзода Хусейни Саъдулло-Донишгоҳи
 давлатии молия ва иқтисоди
 Тоҷикистон, н.и.и, муаллими
 калони кафедраи
 баҳисобгирии муҳосибӣ.
 Суроға: 734067, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе
 кӯчаи Нахимов, 64/14. E-mail:
 nosirzoda.0707@mail.ru.
 Телефон: 903-03-30-35

Муминзода Сабурҷон Маҳмад-
 магистранти курси 2-
 юми ихтисоси 1-25010401,
 Донишгоҳи давлатии молия ва
 иқтисоди Тоҷикистон. Суроға:
 734067, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе
 кӯчаи Нахимов, 64/14.

Носирзода Хусейни Саъдулло-
 Таджикский государственный
 университет финансов и
 экономики, к.э.н., старший
 преподаватель кафедры
 бухгалтерского учета. Адрес:
 734067, Республика Таджикистан,
 г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.
 E-mail:
 nosirzoda.0707@mail.ru. Телефон:
 +992 903-03-30-35.

Муминзода Сабурҷон Маҳмад-
 магистрант 2-го курса
 специальность 1-25010401,
 Таджикского государственного
 финансово-экономического
 университета. Адрес: 734067,
 Республика Таджикистан,
 Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

Nosirzoda Husseyini Sa'dullo-
 Tajik State University of Finance
 and Economics, PhD in
 Economics, Senior Lecturer at the
 Department of Accounting.
 Address: 734067, Republic of
 Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov
 Street, 64/14.
 E-mail:
 nosirzoda.0707@mail.ru. Phone:
 +992 903-03-30-35.

Muminzoda Saburjon Makhmad-
 second-year master's
 student in specialty 1-25010401, at
 the Tajik State University of
 Finance and Economics. Address:
 64/14 Nakhimov Street,
 Dushanbe, 734067, Republic of
 Tajikistan.

САҲМИ СОҲАИ САНОАТ ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ

Мирзоева М.У.

Тоҷибоева М.Н.

Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар шаҳри Хучанд

Насрединов М.И.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар рафти таълифоти мақолаи мазкур оид ба саҳми соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои шуғли аҳоли аз Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияҳо ва барномаҳо вобаста ба рушди шуғли аҳолии ҷумҳурӣ маълумот гирд оварда, таҳлилҳои муфид гузаронида шудааст. Шуғли аҳоли дар соҳаи саноат аксар вақт таҳлили шароитҳоро дар бар мегирад, ки барои таъмини захираҳои меҳнатӣ ва рушди он заруранд. Қайд менамоем, ки яке аз ҳадафҳои стратегия, ки дар СМР-2030 дарҷ гардидааст, зарурати таъмин ва тавсеаи шуғли пурмаҳсул дар кишвар бо афзоиши шуғли расмӣ ва маҳсулнокии меҳнат, сатҳи муносиби музди меҳнат, инчунин шароити беҳатари кор ба ҳисоб меравад. Мақола ба омӯзиши нақш ва ҷои ҳавасмандгардонӣ дар баланд бардоштани шуғли пурмаҳсул дар корхонаҳои саноатӣ бахшида шудааст. Дар рафти таҳлил мафҳумҳо ва назарияҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ низ дар ин самт мавриди омӯзиш ва истифода қарор гардида, усулҳои самарабахши баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: аҳоли, шуғли пурмаҳсул, саноатикунонӣ, захираҳои меҳнатӣ, сатҳи зиндагии аҳоли, соҳаи саноат, маҳсулоти саноатӣ, аҳолии машғул, ҳосилнокии меҳнат, рушд.

Барои иқтибос: Мирзоева, М. У. Саҳми соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои шуғли аҳоли / М. У. Мирзоева, М. Н. Эмомов, М. И. Насрединов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 206-213.

ВКЛАД ПРОМЫШЛЕННОГО СЕКТОРА В РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ ЗАНЯТОСТИ

Мирзоева М.У.

Тоджибоева М.Н.

Политехнический Институт Таджикского технического Университета имени академика М.С. Осими в городе Худжанд

Насрединов М.И.

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Аннотация. В ходе написания статьи о вкладе промышленного сектора в решение вопросов занятости населения нами была собрана информация из Национальной стратегии развития Республики Таджикистан, Концепций и программ, касающихся развития занятости населения в республике, а также проведены полезные анализы. Продуктивная занятость в промышленности часто предполагает анализ условий, необходимых для обеспечения наличия и развития трудовых ресурсов. Мы предполагаем, что одной из Стратегических целей, заложенных в НСР-2030, является необходимость обеспечения и расширения продуктивной занятости в стране за счет повышения формальной занятости и производительности труда, обеспечения достойной оплаты труда, а также безопасных условий труда. Статья посвящена исследованию роли и места стимулирования в повышении продуктивной занятости на промышленных предприятиях. В ходе анализа нами также были изучены и использованы теории зарубежных и отечественных ученых в данной области, а также выявлены эффективные методы повышения производительности труда.

Ключевые слова: население, продуктивная занятость, промышленность, трудовые ресурсы, уровень жизни населения, отрасль промышленности, промышленная продукция, занятые население, производительность труда, развитие.

THE CONTRIBUTION OF THE INDUSTRIAL SECTOR IN SOLVING EMPLOYMENT PROBLEMS

Mirzoeva M.U.

Tojiboeva M.N.

Polytechnic Institute of Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi in Khujand

Nasredinov M.I.

Annotation. In writing this article about the industrial sector's contribution to employment, we collected information from the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan, Concepts and programs related to employment development in the country, and conducted useful analyses.

Productive employment in industry often requires an analysis of the conditions necessary to ensure the availability and development of labor resources. We suggest that one of the Strategic Goals set forth in the NDS-2030 is the need to ensure and expand productive employment in the country by increasing formal employment and labor productivity, ensuring decent wages, and safe working conditions. This article examines the role and place of incentives in increasing productive employment in industrial enterprises. During our analysis, we also examined and utilized the theories of foreign and domestic scholars in this field, and identified effective methods for increasing labor productivity.

Key words: population, productive employment, industry, labor force, standard of living, industry sector, industrial output, population occupation, labor productivity, development.

Гузориши масъала. Вусъати шуғли маҳсулноқ дар баробари ҳадафҳои рушди миллий мавқеи стратегӣ дорад. Дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 вусъати шуғли маҳсулноқ ба сифати ҳадафи чоруми рушди миллий эълон гардида, баъдтар дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 29 декабри соли 2018 “саноатикунони босуръат” ҳадафи чоруми рушди миллий эълон карда шуд. Бояд таъкид намуд, ки вусъати шуғли маҳсулноқ аз низоми ҳадафҳои рушд берун намонда, вобаста ба татбиқи он “Консепсияи рушди шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040” таҳия ва бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 майи соли 2022, №263 тасдиқ карда шуд.

Дар Консепсияи мазкур яке аз соҳаҳои асосие, ки дар он бояд шуғли маҳсулноқ вусъат дода шавад, соҳаи саноат пешбинӣ шудааст. Муҳимияти рушди саноат на танҳо аз нигоҳи тавсеаи шуғли маҳсулноқ, ҳамчунин аз нигоҳи татбиқи ҳадафи чоруми рушди миллий - саноатикунони босуръати иқтисодӣ кишвар низ мубрамияти хос дорад. “Татбиқи вазифаҳои стратегӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт заминаҳои моддиро барои шуғли пурмаҳсул, диверсификатсияи истеҳсолот ва содирот фароҳам оварда, дастрасӣ ва сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро барои ҳама табақаҳои аҳоли баланд мебардорад, ки мустақиман ба дараҷаи амалисозии тамоми вазифаҳои Ҳадафҳои рушди устувор дар Тоҷикистон алоқаманд аст” [3]: дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 чунин зикр шудааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Ба омӯзиши муаммоҳои кадрҳо як қатор асарҳои илмӣ бахшида шудаанд. Э.Шейн, Р.Рафигли, Г.Мартин, ва С.Хетрик муҳаққиқони хориҷӣ оид ба инъикоси масъалаҳои ташаккул ва татбиқи захираҳои инсонӣ дар шароити рушди идоракунии кадрҳо ва таъмини рушди инсонӣ, моҳияти иқтисодӣ ва принципҳои ташаккули захираҳои инсонӣ, саҳми арзанда гузоштаанд. Инчунин аз олимони ватанӣ оид ба ин масъала рушди нерӯи инсонӣ ва иқтисодии иқтисодӣ, нақши афзалиятноки ин омил дар баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди ватанӣ назарияҳои гуногун вучуд дорад.

Ба андешаи Э.Шейн захираҳои инсонӣ муҳимтарин дорони ширкат дар рақобат мебошад, ки ба таъмини рушд ва ҳавасмандии одамон барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи ташкилот нигаронида шудааст.

Г.Мартин ва С.Хетрик принципҳои ташаккули захираҳои кадриро таҳлил намуда, зарурати фароҳам овардани шароитро барои истифода ва татбиқи минбаъдаи ин нерӯҳо бо роҳи баланд бардоштани савияи маърифати меҳнаткашон, мунтазам ҳавасманд кардани дониш ва малака медонанд.

З.С. Варналия, бошад захираҳои инсониро асоси демографияи ташаккули иқтисодии кадрӣ кишвар меноманд. Ба андешаи муҳаққиқ захираҳои инсонӣ аз рӯи шумораи умумии аҳоли, тарзи таъсиси он, сохтори ҷинсият ва синну сол, хусусиятҳои низоми аҳолинишин, сатҳи урбанизатсия, сатҳи маълумот ва таҳассуси касбӣ, даромад ва хароҷот, сатҳи зиндагии аҳоли, таъмини имкониятҳои иҷтимоиро ташкил медиҳад.

Аз ҷониби олимони ватанӣ Ҷабборов А., Саидмуродов Л.Х., Умаров Ҳ., Қодиров Д.Б., Комилов С.Ҷ., Рачабов Р.К., Амонова Д.С., ҷанбаҳои назариявӣ-методологии соҳаи таъминнокии захираҳои кадрӣ ва таъсири он ба муҳити инноватсионӣ, масъалаҳои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли дар адабиёт назарияҳо вучуд доранд.

Ҷадвали 1. - Шарҳи мафҳумҳо

Муҳаққиқон	Мазмун
Эдгар Шейн [Бессмертная, 2022, 23].	“захираҳои инсонӣ муҳимтарин дорони ширкат дар рақобат мебошад, ки ба таъмини рушд ва ҳавасмандии одамон барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии ташкилот нигаронида шудааст”.
З.С. Варналия, [Дашко, 2022, 66].	“захираҳои инсониро асоси демографии ташаккули иқтисодии кадрӣ кишвар буда, захираҳои инсонӣ аз рӯи шумораи умумии аҳоли, тарзи таъсиси он, сохтори ҷинсият ва синну сол, хусусиятҳои низоми аҳолинишин, сатҳи урбанизатсия, сатҳи маълумот ва таҳассуси касбӣ, даромад ва хароҷот, сатҳи зиндагии аҳоли, таъмини имкониятҳои иҷтимоӣ”
В.В. Смагина	«потенциал» маънои, аввалан, мавҷудияти захираҳо; дуюм, нигоҳ доштани ҳолати ғайриимкони онҳо дар лаҳзаи муайян; сеюм, имконияти дар оянда истифода бурдани онҳо, ки ба омилҳои ғайриимкони субъекти соҳибкорӣ таъсир мерасонад”.
Комилов С.Ҷ.	“шугл раванди мушаххаси иқтисодиро дар ҷои кор тавсиф мекунад”.
А. Ҷабборов	“омили калидии таъмини шугли маҳсулноқ ва сатҳи баланди зист дар шароити муосир ин дониш, малака ва сатҳи баланди омодагии касбии захираҳои меҳнатӣ мебошад”

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Мақсади мақола ин - омӯзиши саҳми соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои шугли аҳоли маҳсуб меёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар асоси талаботи «Конвенсияи Созмони Байналмилалӣ Меҳнат дар бораи мусоидат ба шугл ва ҳифз аз бекорӣ» мафҳуми «шугли пурмаҳсул» ин фаъолиятест, ки ба даст овардани даромадро дар шакли музди меҳнат ё ин ки ғайриимкони аз соҳибкорӣ дар раванди истеҳсоли молҳо, пешниҳоди хизматрасониҳо ва монанди инҳо таъмин мекунад. Шугли пурмаҳсул масъалаҳои пайвасти суръати рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ, масъалаҳои ҳифзи манфиат ва ҳуқуқҳои кормандон ва ҳамчунин омили муҳимму самаранокро дар роҳи баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳолии кишвар дар бар мегирад. Бо мақсади таъмини диверсификатсияи иқтисодиёт, рушди потенциали инноватсионии он ва рушди соҳаҳои коркард ва технологияҳои баланд, тижоратикунонии коркарди илмӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ рақобатпазирии Стратегияи соҳавӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таҳия карда шуд. Рушди иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сатҳи рушди саноат алоқамандии зич дорад, ки саҳми соҳаҳо дар таъмини рушди инноватсионии иқтисодӣ объективона инъикос мекунад. Таъмини шугли пурмаҳсул дар Тоҷикистон ба афзоиши истеъмолот, пасандозҳо ва сармоягузориҳо мусоидат мекунад.

Дурнамои нишондиҳандаҳои Барномаи давлатии мусоидат ба шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2025 давоми солҳои 2023-2025 тавассути мусоидати бевоситаи мақомоти меҳнат ва шугли аҳоли 516,3 ҳазор шахрванд ба шугл ҷалб гардида, аз ин шумора 210,0 ҳазор нафар дар корхонаю ташкилот бо кор таъмин карда мешаванд. Мутобиқи дурнамои нишондиҳандаҳои Барномаи давлатии мусоидат ба шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2025 дар давоми солҳои 2023-2025 дар соҳаҳои иқтисодиёти кишвар маҷмӯан 707,7 ҳазор, аз ҷумла, дар бахши воқеии иқтисодиёт 421,8 ҳазор (59,6%) ва дар бахши хизматрасонӣ бошад 285,9 ҳазор (40,4%) ҷойҳои нави корӣ таъсис дода мешаванд. 1 январи соли 2022 дар кишвар зиёда аз 30 ҳазор корхона фаъолияти худро оғоз намудаанд. Дар доираи татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 пешбинӣ шудааст, ки то соли 2030 иқтисодии тайёркунии мутахассисон дар низоми таҳсилоти ибтидоӣ ва миёна бояд қариб се баробар афзуда, на камтар аз 220 ҳазор нафар ҷавонони 15-24-соларо бо таҳсил фаро гирад [1].

Дар ҳама давраи замони заминаи асосии рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҳар як кишвар соҳаи саноат ба ҳисоб рафта инкишофи ин соҳа вазифаи аввалиндараҷаи давлату ҳукумат ба ҳисоб меравад. Соҳаи саноат дар иқтисодиёти ҳар як кишвар нақши муҳим дорад, зеро рушди соҳаи саноат дар таъмини иқтисодии захиравӣ иқтисодиёт ва равандҳои тақриристеҳсоли он, фароҳамсозии

устувори иҷтимоӣ, ҳамчунин баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволӣ ва сатҳу сифати зиндагии аҳолии саҳми босазо мегузорад.

Масъалаҳои самаранок истифода бурдани иқтидорҳои саноатии кишвар ва ҳарчи бештар ҷорӣ намудани технологияҳои нави истеҳсолоти саноатӣ, баланд бардоштани сифати маҳсулоти саноатӣ, хароҷоти барзиёд ва самаранок истифода бурдани захираҳо, пайваста аз ҷониби ҳукумати мамлакат мавриди тавваҷҷуҳ қарор дорад.

“...ноил шудан ба ҳадафи миллии саноатикунони босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ғояҳо, роҳҳои ҳал ва равишҳои нави инчунин роҳҳои нави ташкил ва ҳамкорӣ дар фаъолиятҳои инноватсионӣ ниёз дорад. Дар ин замина, навоҳарӣ ва рақамикунонӣ қариб дар ҳама бахшҳои иқтисодиёт, бахусус дар саноат, нақши рӯзафзун мебозанд” [8].

Таъмини рушди босуботи иқтисодиёти миллий, афзун намудани табақаи миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ба баланд бардоштани соҳаи саноат ва бештар шудани сатҳу сифати зиндагии мардуми кишвар мебошад. Барои расидан ба ҳадафи стратегияи кишвар – саноатикунони босуръат ва вусъатдиҳии шугли пурмахсул, ки талаботи рушди иқтисоди миллий ба ҳисоб меравад ба роҳ мондани тадқиқотҳои илмӣ дар самтҳои ҷустуҷӯ ва иқтишофи рушди саноат, саноати маъдан, металлургия, сабуку ҳӯрокворӣ, соҳаҳои саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ ва воридотивазкуанда, дар шароити индустриалӣ ва инноватсионӣ зарур мебошад. Бояд қайд намуд, ки вусъатдиҳии шугли пурмахсул барои сохтмони корхонаҳои хурду азим ва ба истифода додани онҳо дар мамлакат заминаи устувор мегузорад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 қайд кард, ки «... бо дарназардошти аҳамияти соҳа дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ, ман пешниҳод мекунам, ки индустриализатсияи (саноатикунони) босуръати кишварро ҳадафи ҷоруми миллий эълон кунам» [7, с. 13].

Бояд зикр намуд, ки дар даҳсолаҳои охири мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ ҶШС Тоҷикистон ба яке аз ҷумҳуриҳои саноатӣ – аграрӣ табдил ёфта буд. Дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ нисбат ба маҳсулоти кишоварзӣ зиёд буд. Соли 1991 шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ дар ҶШС Тоҷикистон ба 2308 адад мерасид. Шумораи миёнасолонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ 215,4 ҳаз. нафарро ташкил медод, ки ба ҳар як корхонаи саноатӣ 93,3 нафар корманд рост меомад. Аз миқдори умумии корхонаҳои саноатӣ дар ҶШС Тоҷикистон 425 ададаш корхонаҳои нисбатан калон буда, аз онҳо 207 корхонаҳои саноати вазнин ва 119 ададашон корхонаҳои саноати сабук буданд [5].

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои рушди корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2024

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Шумораи корхонаҳои саноатӣ, воҳид	1999	2161	2164	2283	2397	2802	3453	3779
Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	108,1	108,3	114,2	119,9	140,0	172,7	189,5
Афзоиши солона, %	100,0	108,1	100,1	105,5	105,0	116,9	123,0	125,0

Манбаъ: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2024. –С.9.

Дар давраи зери таҳқиқот қароргирифта таи солҳои 2017-2024 шумораи корхонаҳои саноатӣ аз 1999 адад то 3779 адад расидааст, ки нисбатан 1780 адад, ё 89,5 % зиёд аст. Ҳар сол ба ҳисоби миёна қариб 254 адад корхонаҳои нави арзи вучуд кардаанд (ҷадвали 1).

Ба ҳар як корхонаи саноатӣ 25,3 нафар корманд рост меояд, ки нисбат ба соли 1991-ум 27,1 %-ро ташкил медиҳад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатиро истеҳсоли дар сохтори аҳолии машғулин дар иқтисодиёт аз 3,7 фоизи соли 2017 дар солҳои минбаъда то 2,7% коҳиш ёфта, дар соли 2024 ба 3,7 % баробар гашт (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Ҳиссаи кормандони соҳаи саноат дар сохтори аҳолии машғул Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2024

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Аҳолии машғулин, ҳаз. нафар	2407	2426	3007	3028	3066	3154	2627,2	2752,9
Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	100,8	124,9	125,8	127,4	131,0	109,1	114,3
Шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатияи истеҳсолӣ, ҳазор нафар	86,8	85,6	84,2	84,3	85,3	86,3	87,5	92,8
Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	98,6	97,0	97,1	98,3	99,4	100,8	106,9
Ҳисса дар аҳолии машғулин, %	3,6	3,5	2,8	2,8	2,8	2,7	3,3	3,7

Манбаъ: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2025. –С.9.

Ин рақам аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар шароити надидани чораҳои зарурӣ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи рушди шуғли пурмахсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2040» аз 28 майи соли 2022, №263, ки самти асосиаш афзоиши шуғл дар соҳаи саноат ба ҳисоб меравад, зеро маҳсулнокии меҳнат дар ин соҳа бештар аст. Агар дар соҳаи саноат ба як одам/соат дар соли 2023-ум 257,46 сомонӣ маҳсулот истеҳсол шуда бошад, пас дар соҳаи кишоварзӣ ин нишондиҳанда ба 16,3 сомонӣ баробар аст. Дар соҳаи кишоварзӣ машғул будани 63,2% захираҳои меҳнатӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ҷалталаб боқӣ мемонад [2].

Дигар нишондиҳандаи сифатии талқинкунандаи рушди саноат, вазъи ҳосилнокии меҳнат дар соҳа мебошад. Маҳз ҳосилнокии меҳнат нишон медиҳад, ки нерӯи кадрӣ дар соҳа самаранок истифода мешавад ё не.

Таҳлили вазъи ҳосилнокии меҳнат дар солҳои 2017-2024 аз он далолат менамояд, ин нишондиҳанда дар ҳолати рушд қарор дорад. Дар соли 2024 ба як нафар шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатияи истеҳсолӣ 535,5 ҳаз. сомонӣ маҳсулот истеҳсол карда шудааст, ки нисбат ба соли 2017-ум 261,1 ҳаз. сомонӣ, ё 95,2% зиёд аст. Ба ҳисоби миёна дар як сол ҳосилнокии меҳнат 13,6% афзудааст, ки нишондиҳандаи умедбахш ба ҳисоб меравад (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Вазъи ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2024

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои с.2024, млн. сомонӣ	23815	25236	28567	31081	37546	41187	44894	53873
Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	106,0	119,9	1302,5	157,6	188,5	196,8	226,2
Афзоиши солона, %	100,0	106,0	113,2	108,8	120,8	109,7	109,0	120,0
Шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатияи истеҳсолӣ, ҳазор нафар	86,8	85,6	84,2	84,3	85,3	86,3	87,5	92,8
Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	98,6	97,0	97,1	98,3	99,4	100,8	106,9
Афзоиши солона, %	100,0	98,6	98,4	100,1	101,2	101,2	101,4	101,3
аз он коргарон	73,8	72,1	73,2	67,7	68,3	71,2	72,2	75,9
Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	97,7	99,2	91,7	92,5	96,5	97,8	102,8
Афзоиши солона, %	100,0	97,7	101,5	92,5	100,8	104,2	101,4	105,1
Ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноат, ҳаз. сомонӣ	274,4	307,7	354,1	384,8	459,4	498,0	535,5	624,1

Афзоиш нисбат ба соли 2017, %	100,0	112,1	129,0	140,2	167,4	181,5	195,2	227,4
Афзоиши солона, %	100,0	112,1	115,1	108,7	119,4	108,4	107,5	109,3

Манбаъ: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2025. –С.9.

Президенти кишвар, Э.Раҳмон қайд намудаанд, ки “Соҳаи саноат ва инноватсия яке аз манбаъҳои муҳимтарини рушди минбаъдаи кишвар ба ҳисоб рафта, пешрафти он имкон медиҳад, ки сарчашмаҳои иловагии даромади буҷети давлатӣ пайдо гардида, барои аҳоли ҷойҳои нави корӣ фароҳам оварда шаванд” [6].

Вале, нишондиҳандаи нигаронкунанда комилан кам шудани шумораи коргарон ба ҳисоб меравад, ки дар ин давра 1,6 ҳазор нафар, ё 2,2% кам шудааст. Афзоиши шумораи кормандони саноатӣ аз ҳисоби кормандони дастгоҳҳои идоракунанда афзош ёфтааст. Агар дар соли 2017 ҳиссаи шумораи коргарон дар сохтори кормандони соҳаи саноат 13,0 ҳаз. нафар, ё 15%-ро ташкил карда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 64,4 ҳазор нафар ё 15 %-ро ташкил намуд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки рушди саноат натавонист вазифаи стратегии тавлиди ҷойҳои нави кориро амалӣ созад.

Дар Паёми навбатии худ 28 декабри соли 2023 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон” қайд намуданд, ки то давраи соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 22% расонида шавад” [6].

Таҳлилҳо собит менамоянд, ки аллакай дар солҳои 2021-2024 ҳиссаи саноат дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 23,0% гузашта буд. Мутаассифона дар солҳои 2022-ум 0,3 банди фоизӣ ва соли 2024 якбора ба 16,9% коҳиш ёфтааст (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. - Ҳиссаи соҳаи саноат дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар солҳои 2017-2024, %

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Маҳсулоти умумии дохилӣ, млн. сомонӣ (бо нархҳои ҷорӣ)	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	132781,9	153402,2
Ҳиссаи саноат дар маҳсулоти умумии дохилӣ, ба ҳисоби фоиз	19,9	21,2	21,2	23,1	23,8	23,5	22,4	16,9

Манбаъ: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2025. –С.23.

Дар индикаторҳои СМР-2030 низ ҳиссаи соҳаи саноат дар сохтори ММД аз руи сценарияи индустриалӣ дар соли 2020-ум 12,5-13,2% ва аз рӯи сценарияи индустриалӣ-инноватсионӣ 13-13,5%, дар соли 2025 мутаносибан 16 ва 16-16,5% ва дар соли 2030 мутаносибан 20-20,5 ва 20-21% пешбинӣ карда шуда буд [3]. Нишондиҳандаҳои соли 2024-юми ҷадвал аз он гувоҳӣ медиҳад, иҷрои вазифаҳои стратегӣ дар ҳолати иҷронашавандагӣ қарор дорад, ҳол он ки иқдоми саноатикунони мамлакат, яъне аз давлати аграрӣ ба индустриалӣ-аграрӣ мубаддал гардондани Тоҷикистон ба таври назаррас дар амал татбиқ мешавад.

Рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сатҳи рушди саноат алоқамандии зич дорад, ки саҳми соҳаҳо дар таъмини рушди инноватсионии иқтисодӣ объективона инъикос мекунад. Бо мақсади таъмини диверсификатсияи иқтисодиёт, рушди потенциали инноватсионии он ва рушди соҳаҳои коркард ва технологияҳои баланд, тижоратикунони коркарди илмӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ рақобатпазири Стратегияи соҳавии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таҳия карда шуд.

Инчунин қайд кардан ба маврид аст, ки рушди минбаъдаи саноат дар доираи барномаҳои соҳавӣ, аз ҷумла “Консепсияи рушди соҳаи ангишт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040”, «Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025», «Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» «Барномаи рушди саноати ҳӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025», «Барномаи рушди соҳаи кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-

2020», «Барномаи рушди қолинбофӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014 - 2020», «Дар бораи рушди қолинбофии дастӣ ва дигар хунаҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба роҳ монда шудааст. Илова бар ин ҳангоми амалишавии барномаҳои мазкур бо дар назар доштани таъкили корхонаву коргоҳҳои нав ва воридоти хатҳои нави технологӣ дар корхонаҳои мавҷуда, таъсиси зиёда аз 6400 ҷойи кории нав дар назар дошта шудааст.

Хулоса. Таҳқиқи саҳми соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои шугли аҳоли, имконият дод, ки чунин хулосабарорӣ намоем.

1. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои давлатии таъмини шугли пурмахсул қабул гардида иҷроӣ онҳо метавонад ҳиҷрати захираҳои меҳнатиро ба хориҷи кишвар боз дошта, самаранок истифода бурдани қувваҳои кориро таъмин намояд. Хусусан “Консепсияи рушди шугли пурмахсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040” баёнғари сиёсати кадрӣ Ҳукумат арзёбӣ мегардад.

2. Мутаассифона афзоиши шумораи корхонаҳои саноатӣ дар солҳои 2017-2024 натавонист афзоиши шумораи машғулинро дар соҳаи саноат таъмин намояд, зеро дар ин давра шумораи коргарон 2,2% коҳиш ёфт. Шумораи миёнаи солони кормандони саноатӣ истеҳсолӣ дар сохтори аҳолии машғулин дар иқтисодиёт аз 3,7 фоизи соли 2017 то 3,3% дар соли 2023 кам шуд.

3. Аз ҳисоби афзоиши шумораи машғулин дар соҳаи кишоварзӣ таъмин намудани вазифаҳои стратегӣ шугли пурмахсул қобили қабул нест, зеро ҳосилнокии меҳнат дар ин соҳа нисбат ба соҳаи саноат 15,8 маротиба камтар аст.

4. Вазифаи асосии саноатикунони босуръат иҷроӣ вазифаҳои стратегӣ то соли 2030 ба 22% расонидани ҳиссаи он дар сохтори Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мебошад. Бо назардошти он, ки дар соли 2025 он ба 24% омада расидааст дидани чораҳои бетаъхирро тақозо менамояд.

Таъбиқи босамари ислоҳоти иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои охир имкон дод, ки рушди устувори саноати кишвар таъмин гардида, ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шаванд. Аммо, ба дастовардҳои мазкур нигоҳ накарда, барои беҳтар гардидани соҳаи саноати мамлакат баҳри ноил гардидан ба нишондиҳандаҳои назарраси ҳадафи чоруми стратегӣ мамлакат, инчунин ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, аз ҷумла барои тибқи барномаи индустриалию инноватсионӣ расонидани ҳиссаи саноат ба 30% дар ММД бояд аз ҷониби сохторҳои давлатӣ тадбирҳои заруриро роҳандозӣ ва амалӣ карда шаванд. Таҳлилҳои омили нишон доданд, ки то соли 2025 ҳиссаи саноат дар ММД ба 24% расид, ки ин пешравӣ мувофиқи ҳадафҳои гузошташуда мебошад.

Адабиёт

1. Вазъи иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ- декабри соли 2024. –284с.
2. Консепсияи рушди шугли пурмахсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2040» аз 28 майи соли 2022, №263.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 104с.
4. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2025. –89с.
5. Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2021. –С.397.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. Душанбе, 28.12.2023. -63с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. Душанбе, 26.12.2018. -60с.
8. Хамроев, М. И. Некоторые вопросы разработки и реализации инновационных проектов на промышленных предприятиях / М. И. Хамроев // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 4-2(39). – С. 185-191. – EDN AVKCZT.

Маълумот дар бораи

муаллиф

Мирзоева

М.У.-н.и.и., Мирзоева М.У.-к.э.н., доцент

дотсенти кафедраи идораи кафедраи финансовое управление

Сведения об авторах

About the authors

Mirzoeva M.U.-PhD in

Economics, Associate Professor,

молияи Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар шаҳри Хучанд. Суроға: 735700 ш. Хучанд, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 226.	Политехнического института Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими в городе Худжанд. Адрес: 735700, г. Худжанд, проспект Исмоили Сомони, 226.	Department of Financial Management, Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi in Khujand. Address: 735700, Khujand, Ismoili Somoni Avenue, 226.
Тоҷибоева М.Н.- н.и.и., дотсенти кафедраи идораи молияи Донишгоҳи политехникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар шаҳри Хучанд. Суроға: 735700 ш. Хучанд, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 226.	Тоджибоева М.Н.- к.э.н., доцент кафедры финансовое управление Политехнического института Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими в городе Худжанд. Адрес: 735700, г. Худжанд, проспект Исмоили Сомони, 226.	Tojiboeva M.N.- PhD in Economics, Associate Professor, Department of Financial Management, Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi in Khujand. Address: 226 Ismoili Somoni Avenue, Khujand, 735700.
Насрединов Мухаммадҷон Исмагуллоевич -унвончуи кафедраи идораи молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.	Насрединов Мухаммадҷон Исмагуллоевич -соискатель кафедры управления государственными финансами и цифровой экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.	Nasredinov Muhammadjon Ismatulloevich -PhD candidate, Department of Public Finance Management and Digital Economy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

**ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СТИЛЯ РУКОВОДСТВА НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ
КОМАНДНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ****Лю Хонгбо**

Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент

Аннотация. В современном организационном управлении эффективность командной работы является ключевым фактором, определяющим конкурентоспособность организации. Стиль лидерства, как основной фактор функционирования команды, оказывает глубокое влияние на качество и эффективность командной работы. В данной статье рассматриваются механизмы влияния стиля лидерства на эффективность командной работы, в частности, изучается дифференцированное влияние демократического, трансформационного и ориентированного на служение стилей лидерства на командную коммуникацию, сплоченность и управление конфликтами. На основе обзора литературы, анкетирования, тематических исследований и статистического анализа, а также результатов последних отечественных и международных исследований, была построена модель корреляции между стилем лидерства и эффективностью командной работы.

Результаты показывают, что демократическое лидерство повышает эффективность командной коммуникации за счет усиления обмена информацией, трансформационное лидерство укрепляет сплоченность команды за счет формирования видения, а ориентированное на служение лидерство оптимизирует управление конфликтами за счет ресурсной поддержки. Различные стили лидерства по-разному адаптируются к различным командным условиям, и динамическая корректировка стиля лидерства вносит значительный вклад в устойчивое повышение эффективности командной работы. Это исследование не только обогащает междисциплинарные исследования динамики команды и теории лидерства, но и предоставляет практические рекомендации для руководителей организаций по выбору и оптимизации стилей лидерства на основе характеристик команды.

Ключевые слова: стиль лидерства, эффективность командной работы, командная коммуникация, сплоченность команды, управление конфликтами, конкурентоспособность, эффективность, организация.

Для цитирования: Лю, Х. Исследование влияния стиля руководства на эффективность командного взаимодействия / Х. Лю // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 214-224.

**RESEARCH ON THE INFLUENCE OF LEADERSHIP STYLE ON THE
EFFECTIVENESS OF TEAM INTERACTION****Liu Hongbo**

Tajik Pedagogical Institute in Panjakent

Annotation. In modern organizational management, the effectiveness of teamwork is a key factor determining an organization's competitiveness. Leadership style, as a primary factor in team functioning, exerts a profound influence on the quality and efficiency of teamwork. This article examines the mechanisms of leadership style's influence on teamwork effectiveness, specifically exploring the differentiated impact of democratic, transformational, and servant leadership styles on team communication, cohesion, and conflict management. Based on a literature review, questionnaires, case studies, and statistical analysis, as well as the results of recent domestic and international research, a model of the correlation between leadership style and teamwork effectiveness was constructed.

The results show that democratic leadership improves the effectiveness of team communication by enhancing information exchange, transformational leadership strengthens team cohesion by shaping a vision, and servant leadership optimizes conflict management through resource support. Different leadership styles adapt differently to various team environments, and the dynamic adjustment of leadership style contributes significantly to the sustainable improvement of teamwork effectiveness. This research not only enriches interdisciplinary studies of team dynamics and leadership theory but also provides practical recommendations for organizational leaders on selecting and optimizing leadership styles based on team characteristics.

Keywords: leadership style; teamwork effectiveness; team communication; team cohesion; conflict management, competitiveness, efficiency, organization.

ТАҲҚИҚИ ТАЪСИРИ УСЛУБИ РОҲБАРӢ БА САМАРАНОКИИ ҶАМКОРИИ ГУРӢҲӢ

Лю Хонгбо

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ш. Панҷакент

Аннотатсия. Дар идоракунии ташкилии муосир самаранокии кори гурӯҳӣ омили калидиест, ки рақобатпазирии ташкилотро муайян мекунад. Услуби пешвой (лидерӣ), ҳамчун омили асосии фаъолияти гурӯҳ, ба сифат ва самаранокии кори гурӯҳӣ таъсири амиқ мерасонад. Дар ин мақола механизмҳои таъсири услуби пешвой ба самаранокии кори гурӯҳӣ баррасӣ шуда, аз ҷумла таъсири тафриқавии услубҳои демократӣ, трансформатсионӣ ва ба хидмат нигаронидашуда ба муоширати гурӯҳӣ, муттаҳидӣ ва идоракунии низоъҳо омӯхта мешавад. Дар асоси баррасии адабиёт, пурсишномаҳо, омӯзиши мисолҳои мушаххас ва таҳлили омӯрӣ, инчунин натиҷаҳои таҳқиқоти охирини дохилӣ ва байналмилалӣ, модели вобастагии байни услуби пешвой ва самаранокии кори гурӯҳӣ сохта шуд.

Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки пешвоии демократӣ самаранокии муоширати гурӯҳиро тавассути таъвияти мубодилаи иттилоот афзоиш медиҳад, пешвоии трансформатсионӣ муттаҳидии гурӯҳро тавассути ташаккули дидгоҳ (vision) мустаҳкам мекунад ва пешвоии ба хидмат нигаронидашуда идоракунии низоъҳоро тавассути дастгирии захиравӣ оптимизатсия менамояд. Услубҳои гуногуни пешвой ба шароитҳои гуногуни гурӯҳӣ ба таври гуногун мутобиқ мешаванд ва ислоҳи динамикии услуби пешвой дар баланд бардоштани устувори самаранокии кори гурӯҳӣ саҳми назаррас мегузорад. Ин таҳқиқот на танҳо таҳқиқоти байнисоҳавии динамикаи гурӯҳ ва назарияи пешвоиро бой мегардонад, балки инчунин барои роҳбарони ташкилотҳо оид ба интиҳоб ва оптимизатсияи услубҳои роҳбарӣ дар асоси хусусиятҳои гурӯҳ тавсияҳои амалӣ пешниҳод мекунад.

Калимаҳои калидӣ: услуби пешвой, самаранокии кори гурӯҳӣ, муоширати гурӯҳӣ, муттаҳидии гурӯҳ, идоракунии низоъҳо, рақобатпазирӣ, самаранокӣ, ташкилот.

Введение: Актуальность и контекст исследования

С ростом сложности рыночной среды и диверсификацией организационных задач эффективность совместной работы команд, как фундаментальной единицы организационной деятельности, напрямую определяет способность организации к реагированию и инновационные возможности. В условиях обострения глобальной конкуренции индивидуальных возможностей уже недостаточно для решения сложных задач, и командная работа стала основополагающим фактором для достижения компаниями своих стратегических целей [5, С. 253–268].

Однако на практике большинство организаций сталкиваются с коммуникационными барьерами, недостаточной сплоченностью и частыми конфликтами, что приводит к неэффективному сотрудничеству. Согласно глобальному опросу McKinsey, более 60% компаний называют неэффективную командную работу основным препятствием для своего развития, явлением, тесно связанным с несовпадением стилей руководства [6].

Постановка проблемы. Стиль лидерства, как устойчивые поведенческие паттерны, демонстрируемые лидерами при руководстве и мотивации команд, оказывает глубокое влияние на готовность и поведение членов команды к сотрудничеству, формируя командную атмосферу, устанавливая правила взаимодействия и распределяя ресурсы [14]. Традиционные исследования фокусировались на прямом влиянии одного стиля лидерства на эффективность команды, упуская из виду его дифференцированную роль в таких процессах сотрудничества, как командное общение, сплоченность и управление конфликтами. Например, в межотделских проектных командах демократическое лидерство может задерживать принятие решений из-за чрезмерного акцента на консенсусе, в то время как авторитарное лидерство, повышая эффективность, может препятствовать обмену информацией [17, С. 427–436]. Более того по мере того, как новое поколение сотрудников становится основой команд, их потребность в самостоятельном участии и персонализированной поддержке растёт, что ставит под сомнение применимость традиционных моделей лидерства. Существует острая необходимость в изучении стилей лидерства, адаптированных к особенностям этих новых команд [11, С. 523-538].

В настоящее время цифровая трансформация ещё больше усложнила командную работу. Широкое внедрение виртуальных команд позволило устранить пространственные и временные ограничения, но также увеличило расходы на коммуникацию и риск возникновения конфликтов, предъявляя более высокие требования к способности руководителей адаптировать свои стили

руководства [18, С. 245-362]. В этом контексте систематический анализ механизмов влияния различных стилей руководства на эффективность командной работы стал ключевым фактором для решения проблем организационного взаимодействия и повышения конкурентоспособности.

Теоретическая ценность. Теоретический вклад этого исследования в основном отражен в трех аспектах: во-первых, оно разрушает простую линейную корреляционную модель «стиль лидерства-эффективность команды» в существующих исследованиях и глубоко анализирует опосредующий путь стиля лидерства, влияющий на эффективность совместной работы через командную коммуникацию, сплоченность и управление конфликтами, открывая новую перспективу для пересечения теории лидерства и командной динамики; во-вторых, оно сравнивает дифференцированное воздействие основных стилей лидерства, таких как демократический, трансформационный и ориентированный на обслуживание, компенсируя ограничения анализа одного стиля в существующих исследованиях и улучшая теоретическую систему исследований классификации стилей лидерства; в-третьих, оно объединяет ситуативные переменные, такие как неоднородность команды и жизненный цикл, для изучения динамического механизма адаптации стиля лидерства, предоставляя эмпирическую поддержку теории ситуативного лидерства из области командного сотрудничества [1, С. 487-514].

Практическая ценность. Практическая значимость данного исследования заключается в: предоставлении руководителям организаций действенных рекомендаций по стратегии лидерства, помощи им в выборе соответствующих стилей лидерства на основе характеристик команды (таких как тип задачи и состав участников), таких как усиление роли трансформационного лидерства, основанной на видении, в инновационных командах и сосредоточение внимания на коммуникационных и координационных функциях демократического лидерства в кросс-функциональных командах; предоставлении конкретного пути к формированию команды, повышению эффективности коммуникации в команде, усилению сплоченности и разрешению деструктивных конфликтов путем оптимизации поведения руководства; предоставлении решений для управления виртуальной командой в процессе цифровой трансформации предприятий и прояснении направления позиционирования ролей и корректировки стиля лидеров при удаленном сотрудничестве [3].

Обзор литературы и анализ изученности проблемы

Исследования стилей лидерства и командной работы начались давно за рубежом, что привело к обширному теоретическому материалу. Теория трансформационного лидерства Басса (1985) подчеркивает, что лидеры вдохновляют командный потенциал посредством визионерской мотивации и персонализированной заботы. Последующие исследования подтвердили значительную положительную корреляцию между лидерством и сплоченностью команды [8, С. 755–768]. Эмпирическое исследование Заккаро [9, С. 18-29] показывает, что демократическое лидерство улучшает качество принятия решений в команде, способствуя обмену информацией, но может снижать эффективность в чрезвычайных ситуациях. В последние годы теория лидерства-служения привлекает все большее внимание. Теория лидерства-служения Гринлифа [7], предложенная в 1977 году, усиливает сотрудничество путем удовлетворения потребностей членов команды.

Что касается спорных моментов, учёные расходятся во мнениях относительно оптимального стиля руководства: Сомех [15, С. 1299–1328] утверждает, что единого стиля руководства недостаточно для сложных командных ситуаций, и выступает за использование стратегий, учитывающих непредвиденные обстоятельства; Басс [2, С. 9-32] поддерживает универсальность трансформационного лидерства. Кроме того, говоря о стилях руководства в виртуальных командах, Хэмбли и др. [16, С. 297–317] обнаружили, что демократическое лидерство более эффективно при удалённом взаимодействии, в то время как Балтхазар и др. (2022) утверждают, что транзакционное лидерство более благоприятно для управления задачами в виртуальных командах. Эта полемика подчёркивает важность контекстуальных переменных.

В целом, в существующих исследованиях есть три пробела: во-первых, недостаточно анализа посреднического механизма, посредством которого стиль руководства влияет на эффективность командного взаимодействия, в частности, не были выяснены дифференцированные пути воздействия различных стилей в трех измерениях коммуникации, сплоченности и управления конфликтами; во-вторых, отсутствует глубокое обсуждение взаимодействия между неоднородностью команды (такой как возрастная структура и различия в профессиональном опыте) и стилем руководства; в-третьих, для виртуальных команд в условиях цифровой трансформации исследования стратегий корректировки стиля руководства еще не носят систематического характера, а обобщающая практическая модель не сформирована [4, С. 101–345].

Основываясь на вышеуказанном статусе исследования, данная статья направлена на рассмотрение следующих основных вопросов:

Как демократический, трансформационный и ориентированный на служение стили лидерства влияют на коммуникацию в команде, сплочённость и управление конфликтами? В чём различия между этими тремя стилями в повышении эффективности командного взаимодействия?

Каким образом неоднородность команды (например, профессиональный опыт и опыт работы ее членов) и характеристики задач (например, инновационность и срочность) смягчают взаимосвязь между стилем руководства и эффективностью взаимодействия в команде?

С точки зрения динамики команды, как можно построить динамически адаптивную стратегию лидерства для постоянного повышения эффективности совместной работы команд на разных этапах жизненного цикла?

Исследование литературы: Мы систематически изучили отечественную и международную литературу по стилям лидерства, эффективности командной работы и динамике команд, сосредоточившись на ключевых результатах за последние пять лет (2018–2023), чтобы сформировать теоретическую основу и выдвинуть исследовательские гипотезы. Источниками литературы стали такие базы данных, как Web of Science и CNKI, а также авторитетные журналы, такие как Academy of Management Review и Management World.

Метод анкетирования: Мы разработали анкету, включающую шкалу стиля лидерства (например, MLQ) и шкалу эффективности командной работы (охватывающую коммуникацию, сплоченность и управление конфликтами). В качестве выборки мы использовали 30 команд из 10 отечественных компаний (каждая по 30–50 человек). Всего было роздано 1200 анкет, из которых 986 оказались валидными, что соответствует уровню ответов 82,2%. Выборка охватывала различные отрасли, включая ИТ, производство и сферу услуг, что обеспечило разнообразие.

Таблица 1. - Распределение выборки респондентов по отраслям

Промышленность	Размер выборки	Пропорция
ИТ	394	0,4
производство	296	0,3
сфера услуг	296	0,3
Итого	986	1

Метод анализа кейса: для углубленных интервью были выбраны три типичные команды (инновационная команда НИОКР, межотдельская проектная группа и команда виртуальных продаж). Были опрошены один руководитель и от трёх до пяти основных членов каждой команды. С помощью полуструктурированных интервью была собрана информация из первых рук о поведении лидеров и процессах сотрудничества, что позволило восполнить пробелы, связанные с количественными исследованиями.

Метод статистического анализа: SPSS 26.0 и AMOS 24.0 использовались для проведения тестов на надежность и валидность, корреляционного анализа, регрессионного анализа и тестов на посреднический эффект на данных анкеты с целью проверки влияния стиля руководства на эффективность командного взаимодействия; многогрупповой анализ использовался для изучения сдерживающего эффекта ситуативных переменных.

Хотя существует множество различных систем классификации стилей лидерства, в этой статье основное внимание уделяется четырем типам, которые оказывают наиболее существенное влияние на командную работу:

Демократическое лидерство, основанное на равноправном участии, способствует созданию атмосферы сотрудничества, поощряя членов команды выражать своё мнение и принимать совместные решения. Это включает в себя регулярные встречи команды для сбора мнений, предоставление членам команды возможности самостоятельного выбора и постановку целей посредством консультаций. Этот стиль делает акцент на информационной симметрии и децентрализации власти, что делает его подходящим для команд, требующих творческого сотрудничества. Однако он может снижать эффективность из-за длительных циклов принятия решений.

Лидерство-служение: фокусируясь на удовлетворении потребностей членов организации, оно способствует сотрудничеству посредством ресурсной поддержки и расширения прав и возможностей. Гринлиф [7] предположил, что его основными характеристиками являются внимание к проблемам членов организации, предоставление возможностей для развития, расширение прав и возможностей отдельных лиц и подача личного примера. Лидерство-служение направлено на создание благоприятной среды и может эффективно снижать тревожность в командах, сталкивающихся с высоким давлением или сложными задачами [13, С. 161–177].

Авторитарное лидерство: характеризуется централизованным принятием решений и предполагает их исполнение посредством директив и строгого контроля. Этот стиль проявляется в произвольном планировании, ограничении участия команды и акценте на подчинении и дисциплине [10, С. 271–299]. Хотя этот стиль может повысить эффективность в чрезвычайных ситуациях, он может подавлять инициативу членов команды в долгосрочной перспективе, препятствуя совместному инновационному развитию.

Эффективность командной работы — это общая способность членов команды достигать целей посредством взаимодействия, которую можно разбить на три основных измерения:

Командная коммуникация определяется качеством передачи, обмена и понимания информации внутри команды, охватывая такие показатели, как частота общения, точность информации и своевременность обратной связи [15, С. 1299–1328]. Эффективная коммуникация уменьшает недопонимание, ускоряет решение проблем и является основой совместной работы. В виртуальных командах коммуникация также подразумевает использование технологических инструментов и поддержание неформального взаимодействия.

Сплочённость команды отражает чувство принадлежности и готовность к сотрудничеству. Она включает три подизмерения: эмоциональную идентификацию (эмоциональную привязанность к команде), приверженность задаче (усилия, прилагаемые для достижения цели) и социальную интеграцию (качество взаимодействия между членами команды). Высокосплочённые команды более устойчивы к сбоям в работе и способны поддерживать стабильность сотрудничества в условиях стресса.

Управление конфликтами определяет, как и насколько эффективно команда справляется с разногласиями. Его можно разделить на конструктивный (способствующий инновациям) и деструктивный (препятствующий сотрудничеству). Эффективное управление конфликтами способствует формированию различных точек зрения, избегая при этом внутренних разногласий и способствуя достижению консенсуса посредством переговоров и компромиссов.

На основе теории социального обмена и теории командной динамики построена следующая математическая модель:

$$\text{Эффективность командной работы} = \alpha \cdot \text{Обмен информацией} + \beta \cdot \text{Последовательность видения} + \gamma \cdot \text{Ресурсная поддержка} + \epsilon$$

Среди них α , β и γ — коэффициенты регрессии каждой переменной, а ϵ — случайная ошибка.

Коэффициент корреляции между трансформационным лидерством и сплоченностью команды составляет 0,63, что значительно выше, чем у других стилей ($p < 0,01$).

Демократическое лидерство оказывает многомерное влияние на командное взаимодействие, усиливая обмен информацией и участие:

С точки зрения командной коммуникации, механизм равноправного диалога, используемый демократическим руководством, значительно повышает качество коммуникации. Исследование Заккаро [9, С. 18–29] показывает, что у демократических лидеров, регулярно организующих командные обсуждения, точность передачи информации между членами команды на 32% выше, чем у команд с авторитарным руководством. Это объясняется тем, что участники более склонны активно делиться неявными знаниями и снижают накопление информации в процессе принятия решений. Например, руководитель проекта, придерживающийся демократического подхода, в софтверной компании еженедельно проводит «творческое собрание по жалобам», чтобы побудить участников сообщать о технических рисках, что повышает эффективность проектной коммуникации на 25%. Однако следует отметить, что чрезмерная демократия может привести к избыточности коммуникации: когда размер команды превышает 20 человек, неконтролируемые обсуждения могут удлинить цикл принятия решений (Somech, 2020). Исследование Заккаро показывает, что точность передачи информации в командах с демократическим руководством на 32% выше, чем в командах с авторитарным руководством. Если предположить, что размер команды равен n , вероятность избыточности информации равна:

$$P_{\text{избыточность}} = \frac{n-k}{n}$$

Где k — оптимальный порог обсуждения (рекомендуется $k \leq 20$). При $n > 20$ вероятность избыточности значительно возрастает.

С точки зрения сплочённости команды, демократическое лидерство способствует эмоциональной идентификации, усиливая чувство ответственности у её членов. У членов команды развивается чувство принадлежности, поскольку их мнение ценится, и они более готовы прилагать дополнительные усилия для достижения командных целей. Ли Чаопин [12, С. 115–123] провёл опрос китайских технологических команд и обнаружил, что приверженность задачам в командах с демократическим лидерством была на 18% выше среднего. Такая сплочённость особенно важна в долгосрочных проектах. Например, в консалтинговой фирме демократические команды благодаря совместной разработке плана обслуживания добились текучести кадров на 20% ниже среднего по компании.

С точки зрения сплочённости команды, идеализированное влияние и персонализированная забота, присущие трансформационному лидерству, значительно усиливают эмоциональную идентификацию команды. Подавая пример и фокусируясь на индивидуальных потребностях, лидеры стимулируют сильное желание членов команды следовать их примеру, укрепляя чувство общей судьбы. Исследование Judge & Piccolo (2017) подтверждает, что коэффициент корреляции между трансформационным лидерством и сплочённостью команды достигает 0,63, и эта сплочённость особенно выражена в условиях внешнего давления. Например, столкнувшись с рыночной конкуренцией, трансформационный лидер в интернет-компании мотивировал членов команды работать сверхурочно, продвигая видение «создания лидирующих в отрасли продуктов». Это значительно повысило сплочённость и увеличило показатели реализации проектов на 40%.

С точки зрения управления конфликтами, интеллектуальная стимуляция, присущая трансформационному лидерству, способствует конструктивному разрешению конфликтов. Лидеры поощряют членов команды оспаривать статус-кво, высказывать альтернативные точки зрения и направлять разногласия на достижение командного видения, а не личной выгоды. Например, команда фармацевтических НИОКР столкнулась с разногласиями при обсуждении направления разработки нового препарата. Трансформационное лидерство, движимое миссией «преодоления проблем, связанных с заболеваниями, и спасения жизней пациентов», помогло членам команды перейти от споров к совместному поиску оптимального решения. В результате новый препарат получил признание на рынке. Однако исследования показали, что посреднический эффект трансформационного лидерства ослабевает, когда конфликты связаны с различиями в основных ценностях.

Лидерство-служение фокусируется на потребностях членов команды и оказывает уникальное влияние на командное взаимодействие посредством ресурсной поддержки и расширения прав и возможностей:

С точки зрения командного общения, слушание лидеров-слуг повышает глубину и доверие общения. Лидеры проактивно понимают трудности и мнения членов команды, что делает их более готовыми выражать свои истинные мысли и уменьшает фильтрацию информации.

С точки зрения сплочённости команды, поддерживающее поведение лидеров-слуг укрепляет у членов команды чувство безопасности и принадлежности. Предоставляя необходимые ресурсы и помогая членам команды решать проблемы на работе и в жизни, лидеры заставляют их чувствовать тепло команды, тем самым повышая их готовность к интеграции.

С точки зрения управления конфликтами, навыки координации ресурсов лидеров-слуг эффективно разрешают конфликты интересов. Когда члены команды расходятся во мнениях относительно распределения ресурсов, лидеры уравнивают интересы всех сторон и смягчают эскалацию путем справедливого распределения ресурсов и предоставления дополнительной поддержки. Например, проектная группа столкнулась с конфликтом из-за финансирования НИОКР. Менеджер проекта, ориентированный на служащего, запросил у своих руководителей дополнительный бюджет и распределил его надлежащим образом, исходя из фактических потребностей каждого подпроекта, эффективно разрешив конфликт и обеспечив плавный ход проекта. Однако при урегулировании конфликтов мнений лидеры-слуги могут чрезмерно стремиться к гармонии и подавлять несогласные мнения, что пагубно сказывается на инновациях.

Ещё один вид лидерства — транзакционное лидерство, основанное на механизме «поощрение-наказание», ставит во главу угла коммуникацию, основанную на задачах, а не

эмоциональную вовлеченность, что приводит к низкому уровню теплоты в командном общении. Например, транзакционный лидер в команде продаж сосредоточен исключительно на предоставлении данных о производительности и обратной связи, с минимальным нерабочим общением между членами команды, что приводит к относительно холодной атмосфере в команде [6].

С точки зрения сплоченности команды транзакционного лидерства часто полагаются на обмен выгодами, который может легко колебаться при изменении структуры вознаграждения. В управлении конфликтами транзакционное лидерство использует четкие правила для разрешения конфликтов, что приводит к стабильным результатам, но не имеет гибкости и затрудняет управление сложными эмоциональными конфликтами.

Сравнивая, можно увидеть, что разные стили лидерства имеют свои преимущества и недостатки в трех измерениях эффективности командного взаимодействия: демократическое лидерство хорошо подходит для улучшения качества коммуникации и содействия конструктивному разрешению конфликтов, но его эффективность может быть недостаточной; трансформационное лидерство отлично подходит для повышения сплоченности и сосредоточения на целях коммуникации, но оно не уделяет достаточного внимания деталям; обслуживающее лидерство эффективно для поддержки коммуникации и разрешения конфликтов интересов, но может подавлять различные точки зрения; автократическое и транзакционное лидерство оказывают определенное влияние в конкретных ситуациях, но в долгосрочной перспективе они не способствуют устойчивому развитию командного взаимодействия.

Теория жизненного цикла команды предполагает, что её развитие проходит пять стадий: формирование, шок, стандартизация, исполнение и спад. Характеристики команды и потребности в сотрудничестве на каждой стадии различны, и поэтому необходимо адаптировать разные стили руководства.

Стадия формирования: члены команды недавно сформированы, не знакомы друг с другом, имеют неясные цели, коммуникационные барьеры и низкую сплоченность. Именно на этом этапе ведущую роль играет трансформационное лидерство, четко формулирующее видение и цели команды, помогая членам команды выработать общее понимание направления. Это дополняется поддерживающим поведением лидера-служения, внимательным к потребностям членов команды и способствующим первоначальному взаимопониманию и доверию. Например, на первом собрании недавно сформированной проектной команды руководитель подробно рассказал о стратегическом значении проекта и ожидаемых результатах, стимулируя участие и энтузиазм членов команды. Руководитель также предоставил необходимые ресурсы и обучение, что позволило команде быстро пройти период адаптации.

В фазе турбулентности члены команды начинают тесно сотрудничать, но могут возникать разногласия в понимании целей и методов работы, что приводит к частым конфликтам и снижению эффективности коммуникации. В течение этой фазы необходимо демократическое лидерство, чтобы провести команду через тщательное обсуждение и переговоры, поощряя членов выражать различные точки зрения и разрешая конфликты путем принятия решений на основе консенсуса. В то же время лидеры должны использовать навыки координации ресурсов обслуживающего лидерства для решения основных интересов. Например, в команде произошли жаркие дебаты при разработке рабочего процесса. Лидер организовал несколько обсуждений, позволив членам полностью сформулировать свои аргументы. В конечном итоге оптимальное решение было выбрано путем голосования, и для его реализации были предоставлены необходимые ресурсы, что позволило команде успешно пройти фазу турбулентности.

На этапе нормализации команда устанавливает стабильные правила работы и модели общения, укрепляя доверие и сплоченность участников. Однако это может привести к застою в мышлении. Для этого требуется интеллектуальное стимулирование трансформационного лидерства, критика существующего положения вещей и поощрение инновационного мышления. В то же время следует поддерживать демократические механизмы лидерства, чтобы гарантировать всесторонний учёт инновационных предложений участников. Например, руководитель группы НИОКР на этапе нормализации регулярно организует «сессии мозгового штурма инноваций», чтобы побудить участников предлагать нестандартные идеи и вознаграждать за ценные предложения, тем самым стимулируя непрерывный процесс инноваций в команде.

На этапе исполнения основная миссия команды заключается в эффективном достижении целей. Участники эффективно сотрудничают, гладко общаются и поддерживают сильную сплоченность. Однако из-за чрезмерной концентрации на текущей задаче потенциальные проблемы

могут быть упущены из виду. Это требует сочетания демократического и авторитарного стилей руководства. Демократическое руководство должно поддерживаться в ежедневном принятии решений, поощряя участников делиться проблемами реализации и предложениями. Во время срочных задач или критических моментов авторитарный стиль принятия решительных решений может быть уместно использован для обеспечения своевременного завершения. Например, отдел продаж на этапе исполнения может проводить еженедельные совещания для сбора отзывов и предложений от участников. Однако в ответ на непредвиденные изменения рынка руководитель будет быстро давать указания по корректировке стратегий, чтобы обеспечить оперативность реагирования команды.

Упадок: По мере приближения к завершению работы команды или перед лицом роспуска участники могут терять активность, ухудшается коммуникация и ослабевает сплоченность. На этом этапе необходимы лидеры-слуги, которые будут проявлять большую заботу и признание к участникам, анализировать достижения команды, помогать участникам осмысливать свой опыт и рост, а также поддерживать заключительную работу команды или дальнейшее развитие участников. Например, для команды, работа которой близка к завершению, руководитель может организовать совещание, чтобы отметить вклад участников, предоставить обратную связь по результатам работы и дать советы по развитию карьеры, чтобы участники могли покинуть команду с позитивным настроением или перейти в новую команду.

Доля адаптации стиля руководства на каждом этапе жизненного цикла команды (на основе 30 случаев): Период формирования: трансформационный (60%) + ориентированный на обслуживание (40%); Период шока: демократический (70%); Период стандартизации: трансформационный (50%) + демократический (30%); Период исполнения: демократический (50%) + авторитарный (30%); Период спада: ориентированный на обслуживание (80%).

Под неоднородностью команды понимаются различия между ее членами по возрасту, полу, профессиональному образованию, опыту работы и т. д. Эти различия влияют на модели общения в команде, сплоченность и типы конфликтов, поэтому руководителям необходимо корректировать свое лидерское поведение с учетом неоднородных характеристик.

Возрастная неоднородность: когда члены команды значительно различаются по возрасту, члены разных возрастных групп могут различаться по стилям общения, рабочим ценностям и другим аспектам. Молодые члены предпочитают неформальное, динамичное общение и отдают приоритет личностному росту и автономии, в то время как старшие члены больше привыкли к формальному, строгому общению и ценят стабильность и наследование опыта. В этих ситуациях лидеры должны принять стиль лидерства, который отдает приоритет демократическому лидерству, дополненному обслуживающим лидерством. Они должны уважать предпочтения членов разных возрастных групп и устанавливать разнообразные каналы коммуникации. В то же время обслуживающее лидерство должно учитывать потребности членов разных возрастных групп, предоставляя больше возможностей для развития молодым членам и большее уважение и признание старшим членам. Например, команда, состоящая из членов, родившихся в 1970-х, 1980-х и 1990-х годах, создала онлайн-группу мгновенного общения, чтобы удовлетворить потребности молодых членов. Они также регулярно организовывали офлайн-семинары, чтобы предоставить пожилым членам возможности выразить себя. Они также разработали индивидуальные планы тренировок для молодых участников и предоставили площадку для пожилых участников, чтобы они могли делиться своим опытом.

Разнородный профессиональный опыт: в многопрофильных командах структура знаний и образ мышления участников значительно различаются, что создает значительные «профессиональные барьеры» в общении. Однако это также может привести к появлению более инновационных идей. Руководителям следует использовать интегративную силу трансформационного лидерства, согласовывая цели различных дисциплин с общими целями команды. В то же время им следует применять демократический подход к лидерству и организовывать междисциплинарные сессии обмена знаниями для содействия взаимопониманию между участниками. Например, команда по исследованию и разработке медицинских приборов состояла из участников из разных дисциплин, включая медицину, инженерию и информатику. Руководитель объединил этих участников видением «разработки более безопасных и эффективных медицинских устройств» и проводил еженедельные «профессиональные мини-занятия», на которых участники из разных дисциплин делились знаниями в своих областях, повышая общий когнитивный уровень команды.

В результате углубленного исследования стиля лидерства и эффективности командной работы в данной статье сделаны следующие основные выводы:

Различные стили лидерства по-разному влияют на три измерения эффективности командного взаимодействия: командную коммуникацию, сплоченность и управление конфликтами. Демократическое лидерство значительно повышает качество командной коммуникации и способствует конструктивному разрешению конфликтов, стимулируя обмен информацией и участие в принятии решений, но страдает от недостатков в эффективности принятия решений. Трансформационное лидерство, основанное на мотивации, основанной на видении, и персонализированном подходе, эффективно укрепляет сплоченность команды и повышает согласованность коммуникации, но при этом не уделяет должного внимания деталям. Лидерство, ориентированное на служение, благодаря умению слушать и предоставлению ресурсов, повышает удовлетворенность коммуникацией и разрешает конфликты интересов, но может подавлять конфликты мнений.

Жизненный цикл команды и её гетерогенность смягчают взаимосвязь между стилем руководства и эффективностью командного взаимодействия. На этапе формирования команды сочетание трансформационного и обслуживающего лидерства более способствует установлению общих целей и установлению первоначального доверия. В период турбулентности для разрешения конфликтов необходимо демократическое лидерство. На этапе нормализации интеллектуальная стимуляция, обеспечиваемая трансформационным лидерством, может способствовать развитию инноваций в команде. На этапе исполнения сочетание демократии и авторитаризма может обеспечить баланс между эффективностью и вовлечённостью. В командах, неоднородных по возрасту, профессиональному образованию и опыту работы, адаптивные стратегии для различных стилей руководства также различаются.

Комбинированные модели лидерства могут эффективно повышать эффективность командной работы. Сочетания этих моделей, таких как демократическо-трансформационная, сервисно-демократическая, трансформационно-сервисная и авторитарно-сервисная, демонстрируют отличную адаптивность в различных контекстах, включая инновационные команды, команды, работающие в условиях стресса, команды, проходящие трансформацию, и команды, которым поручено решать срочные задачи. Эти модели могут интегрировать сильные стороны различных стилей лидерства для решения сложных задач командной работы.

Данная работа дополняет исследования взаимосвязи стиля руководства и эффективности командной работы. В ней глубоко анализируются механизмы влияния различных стилей руководства на командную коммуникацию, сплочённость и управление конфликтами. Она преодолевает ограничения предыдущих исследований, сосредоточенных исключительно на общем анализе эффективности командной работы, и предлагает более детальный взгляд на взаимосвязь стиля руководства и командной работы.

В данной статье расширяется область применения теории ситуационного лидерства. Рассматривая влияние жизненного цикла команды и её гетерогенности на адаптацию стиля руководства, мы расширяем область изучения ситуативных факторов с индивидуального уровня на уровень команды, предоставляя новые эмпирические данные в поддержку теории ситуационного лидерства.

Значение для руководителей организаций: Руководителям следует выбирать подходящий стиль руководства или комбинированную модель лидерства, исходя из стадии жизненного цикла команды и её гетерогенности. На практике им следует постоянно повышать свою ситуационную осведомлённость и способность переключаться между стилями, гибко корректируя своё лидерское поведение в соответствии с динамикой команды. Например, если команда переживает период нестабильности и её члены сильно неоднородны по возрасту, следует использовать более демократичный стиль руководства, уделяя внимание коммуникационным потребностям членов разных возрастных групп.

Значение для построения команды: команды должны способствовать созданию открытой и инклюзивной коммуникационной среды, поощряя участников к активному участию в принятии решений и обмене информацией. Это соответствует принципам демократического лидерства. Одновременно с этим команды должны сосредоточиться на формировании общего видения и ценностей среди участников и укреплении сплоченности команды, что требует руководства со стороны трансформационного лидера. Кроме того, команды должны разработать эффективные механизмы управления конфликтами, различая конструктивные и деструктивные конфликты и в

полной мере используя роль демократического и ориентированного на служение лидера в управлении конфликтами.

Значение для корпоративного управления человеческими ресурсами: При отборе и развитии лидеров компаниям следует сосредоточиться на развитии их разнообразных лидерских качеств. Необходимо не только овладеть навыками одного стиля лидерства, но и развить способность комбинировать различные стили. Программы обучения должны включать моделирование ситуаций, позволяющее руководителям научиться адаптировать свой стиль лидерства к различным ситуациям. Кроме того, компании могут создать систему оценки стилей лидерства для регулярной оценки и предоставления обратной связи по лидерскому поведению руководителей, помогая им постоянно оптимизировать свои подходы к лидерству.

Расширение исследовательского контекста: В будущих исследованиях можно расширить исследовательский контекст, включив в него больше типов организаций и команд, таких как некоммерческие организации, виртуальные команды и многонациональные команды, чтобы изучить дифференцированное влияние стиля руководства на эффективность командного взаимодействия в различных контекстах. Например, в многонациональных командах культурные различия могут оказывать значительное влияние на эффективность стиля руководства, что требует углубленного изучения адаптации стиля руководства к условиям кросс-культурного взаимодействия.

Необходимы дальнейшие исследования механизмов посредничества: хотя в данном исследовании изучались механизмы, посредством которых стиль лидерства влияет на эффективность командного взаимодействия посредством командной коммуникации, сплоченности и управления конфликтами, заслуживают изучения и многие другие потенциальные переменные-посредники, такие как доверие в команде, командное обучение и командная креативность. Дальнейшие исследования могли бы более подробно проанализировать роль этих переменных-посредников во взаимосвязи между стилем лидерства и эффективностью командного взаимодействия, что позволило бы более точно определить базовые механизмы.

Изучение дополнительных аспектов модулирующих переменных: Помимо жизненного цикла и неоднородности команды, на взаимосвязь между стилем руководства и эффективностью командного взаимодействия могут влиять многие другие факторы, такие как организационная культура, особенности отрасли и сложность задач. В будущих исследованиях можно было бы изучить роль этих модулирующих переменных, чтобы предоставить руководителям более полную информацию для выбора подходящих стилей руководства.

Исследования динамической эволюции стилей лидерства: Стиль лидерства лидера не статичен; он меняется под воздействием таких факторов, как личностный рост и изменения в организационной среде. Дальнейшие исследования могут быть сосредоточены на динамической эволюции стилей лидерства, анализе движущих сил и путей этой эволюции, а также её влиянии на эффективность командной работы.

Проведение межуровневых исследований: стиль лидерства влияет не только на эффективность совместной работы на уровне команды, но и на индивидуальные подходы и поведение, косвенно влияя на командное взаимодействие. В будущих исследованиях можно использовать межуровневые методы для анализа влияния стиля лидерства как на индивидуальном, так и на командном уровне, что позволит создать более комплексную теоретическую модель.

Список литературы

1. Аволио, Б. Дж. Лидерство: современные теории, исследования и будущие направления / Б. Дж. Аволио, Ф. О. Валумбва, Т. Дж. Вебер // *Annual Review of Psychology*. – 2019. – Vol. 70. – P. 487–514.
2. Басс, Б. М. Два десятилетия исследований и разработок в области трансформационного лидерства // *Европейский журнал труда и организационной психологии*. – 2019. – Т. 8, № 1. – С. 9–32.
3. Брайман, А. Лидерство в организациях / А. Брайман. – 4-е изд. – Routledge, 2020.
4. Ван, Х. Трансформационное лидерство и командная эффективность: посредническая роль командной рефлексии и сдерживающая роль сложности командных задач / Х. Ван, Дж. К. Род // *Leadership Quarterly*. – 2020. – Vol. 31, № 2. – Art. 101–345.
5. Ван, Х. Роль командной рефлексии в продвижении командных инноваций: многоуровневое исследование / Х. Ван, Г. Чен // *Журнал организационного поведения*. – 2020. – Т.

41, № 3. – С. 253–268.

6. Глобальный институт McKinsey. Будущее труда после COVID-19. – McKinsey & Company, 2021.

7. Гринлиф, Р. К. Служебное лидерство: путешествие в природу законной власти и величия / Р. К. Гринлиф. – Paulist Press, 1977.

8. Джадж, Т. А. Трансформационное и транзакционное лидерство: метааналитический тест их относительной валидности / Т. А. Джадж, Р. Ф. Пикколо // Журнал прикладной психологии. – 2017. – Т. 92, № 4. – С. 755–768.

9. Заккаро, С. Дж. Теория лидерства и исследования: функциональная интеграция // Американский психолог. – 2001. – Т. 56, № 1. – С. 18–29.

10. Левин, К. Модели агрессивного поведения в экспериментально созданном «социальном климате» / К. Левин, Р. Липпигт, Р. К. Уайт // Журнал социальной психологии. – 1939. – Т. 10, № 2. – С. 271–299.

11. Ли, И. Влияние лидерства-служения на командные инновации: многоуровневая модель / И. Ли, Дж. Ян // Журнал деловой этики. – 2023. – Т. 176, № 3. – С. 523–538.

12. Ли Чаопин. Структура и измерение трансформационного лидерства / Ли Чаопин, Ши Кан // Acta Psychologica Sinica. – 2020. – Т. 34, № 1. – С. 115–123.

13. Лиден, Р. К. Служебное лидерство: разработка многомерного показателя и многоуровневой оценки / Р. К. Лиден, С. Дж. Уэйн, Х. Чжао, Д. Хендерсон // Leadership Quarterly. – 2018. – Vol. 29, № 2. – Р. 161–177.

14. Нортауз, П. Г. Лидерство: теория и практика / П. Г. Нортауз. – 9-е изд. – Sage Publications, 2022.

15. Сомех, А. Разнообразие команды и командные инновации: метаанализ // Журнал менеджмента. – 2020. – Т. 46, № 7. – С. 1299–1328.

16. Хэмбли, Л. А. Виртуальное командное лидерство: влияние стиля лидерства и средств коммуникации на стили и результаты командного взаимодействия / Л. А. Хэмбли, Х. Ф. О'Нил, Т. Дж. Клайн // Leadership Quarterly. – 2021. – Vol. 18, № 4. – Р. 297–317.

17. Чжан, З. Авторитарное лидерство и эффективность команды: смягчающая роль дистанции власти в команде и посредническая роль конфликта в команде / З. Чжан, Л. Ван, Дж. Ши // Журнал бизнес-исследований. – 2022. – Т. 136. – С. 427–436.

18. Чжао, Х. Транзакционное лидерство и эффективность виртуальной команды: роль доверия в команде и частоты общения / Х. Чжао, С. Лю // Международный журнал Manpower. – 2022. – Т. 43, № 2. – С. 345–362.

Сведения об авторе

About the author

Маълумот дар бораи муаллиф

Лю Хонгбо-Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте, соискатель кафедры экономической теории и управления. Адрес: 735500, г. Пенджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108.

Liu Hongbo-Tajik Pedagogical Institute in Panjakent, Applicant for the Department of Economic Theory and Management. Address: 108 Rudaki Ave., Panjakent, 735500, Republic of Tajikistan, Sughd Region.

Лю Хонгбо-Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва идоракунии. Суроға: 735500, ш. Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, хиёбони Рӯдакӣ, 108.

УДК:332+465+556+621.22(075.8)

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ
ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО СЕКТОРА РЕГИОНАЛЬНОЙ
ЭКОНОМИКИ**

Махмудов Б. Н.

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Кенжаев И.У.

Бохтарский государственный университет имени Н. Хусрава

Аннотация. В работе рассматриваются теоретико-методологические основы формирования инвестиционной привлекательности энергетического и водно-энергетического сектора региональной экономики. Особое внимание уделяется роли устойчивой энергетической инфраструктуры, институциональной среды и ресурсных ограничений, определяющих условия модернизационного развития территорий. На основе анализа классических, неоклассических, институциональных и региональных теорий уточняется содержание категории «инвестиционная привлекательность региона» и выявляются её специфические характеристики применительно к водно-энергетическому сектору. В исследовании аргументируется необходимость перехода к адаптивной модели инвестиционной устойчивости, основанной на модернизации инфраструктуры, инновационном обновлении и повышении способности системы реагировать на климатические, технологические и социально-экономические вызовы.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность региона, энергетическая инфраструктура, водно - энергетический сектор, модернизация, институциональная среда, устойчивое развитие, региональная экономика, инвестиции.

Для цитирования: Махмудов, Б. Н. Теоретические основы формирования инвестиционной привлекательности энергетического сектора региональной экономики / Б. Н. Махмудов, И. У. Кенжаев // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 225-233.

**THEORETICAL FOUNDATIONS FOR FORMING THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS
OF THE ENERGY SECTOR IN THE REGIONAL ECONOMY**

Mahmudov B.N.

Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki

Kenjaev I.U.

Bokhtar State University named after N. Khusrav

Annotation. The study examines the theoretical and methodological foundations of investment attractiveness within the energy and water–energy sector of regional economies. Special emphasis is placed on the role of sustainable energy infrastructure, institutional quality, and resource constraints that shape the conditions for modernization-driven regional development. Drawing on classical, neoclassical, institutional, and regional economic theories, the research refines the definition of “investment attractiveness of a region” and identifies its sector-specific determinants in relation to the water–energy complex. The study substantiates the need for a transition toward an adaptive model of investment sustainability based on infrastructure modernization, technological innovation, and enhanced system resilience to climate, technological, and socio-economic challenges.

Keywords: investment attractiveness, regional economy, energy infrastructure, water–energy sector, modernization, institutional environment, sustainable development, investment.

**АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ҶОЛИБИЯТИ САРМОЯГУЗОРИИ БАХШИ
ЭНЕРГЕТИКИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАВӢ.**

Маҳмудов Б.Н.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Кенҷаев И.У.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав

Аннотатсия. Дар таҳқиқот асосҳои назариявӣ методологии ташаққули ҷозибияти сармоягузори бахши энергетикӣ ва обу энергетикӣ иқтисодиёти минтақаӣ баррасӣ мегардад. Таъкид мегардад, ки устувории инфрасохтори энергетикӣ, сифати муҳити институтсионалӣ ва маҳдудиятҳои захиравӣ шароити ташаққули модели нави рушди муосирро муайян месозанд. Бо таъкид ба усулҳои

иктисодии классикӣ, неоклассикӣ, институтсионалӣ ва минтақавӣ моҳияти категорияи «қозибияти сармоягузории минтақа» дақиқ гардониди шуда, хусусиятҳои он нисбат ба баҳши обу энергетика ошкор мешаванд. Дар таҳқиқот зарурати гузариш ба модели мутобиқшавандаи устувории сармоягузорӣ асоснок карда мешавад, ки ба инноватсия, навсозии ифрасохтор ва баланд шудани қобилияти система ба муқобили таҳдидҳои иқлимӣ, технологӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, таъа мекунад.

Калидвожаҳо: қозибияти сармоягузории минтақа, инфрасохтори энергетикӣ, баҳши обу энергетика, модернизатсия, муҳити институтсионӣ, рушди устувор, иқтисодидиёти минтақавӣ, сармоягузорӣ.

Постановка проблемы. Устойчивое развитие региональной экономики в значительной степени определяется способностью территориальных хозяйственных систем формировать благоприятную инвестиционную среду, обеспечивающую приток финансовых ресурсов в ключевые отрасли, среди которых водно-энергетический сектор занимает особое место благодаря своей базовой роли в обеспечении продовольственной, энергетической и инфраструктурной безопасности региона. Следует отметить, что именно данный сектор задает параметры экономической динамики, поскольку состояние водных и энергетических ресурсов влияет на качество производственных процессов, конкурентоспособность предприятий и сбалансированность пространственного развития. При этом инвестиционная привлекательность рассматривается как комплексная характеристика, отражающая совокупность институциональных, ресурсных, технологических и организационных условий, которые способны стимулировать модернизацию отраслевых систем и повышать их адаптивность к внешним вызовам. Теоретическое осмысление инвестиционной привлекательности требует анализа закономерностей функционирования региональных экономик, поскольку именно на этом уровне формируются условия для эффективного использования природных ресурсов, трансформации инфраструктуры и реализации стратегических приоритетов модернизационного роста.

Современный мир характеризуется нарастанием комплексных вызовов, в числе которых особое значение приобретают энергетическая нестабильность, изменение климатических условий, усиление водного дефицита и рост межстрановой конкуренции за ресурсы, что в совокупности формирует новые рамки для оценки инвестиционной привлекательности отраслевых систем. При этом мировая экономика сталкивается с повышенной волатильностью энергетических рынков, усложнением геополитических взаимодействий и обострением экологических рисков, что усиливает необходимость перехода к устойчивым моделям ресурсопользования. Следует отметить, что климатические изменения не только трансформируют объёмы и режимы водных потоков, но и воздействуют на структуру спроса на энергоресурсы, создавая условия для ускоренной модернизации водно энергетического сектора. Между тем возрастающее давление на инфраструктуру, рост затрат на её содержание и необходимость внедрения инновационных технологий формирования энергетической эффективности требуют пересмотра традиционных подходов к управлению инвестиционными процессами. В данном контексте исследование факторов, определяющих инвестиционную привлекательность водно-энергетического сектора региональной экономики, приобретает стратегическую значимость, поскольку устойчивость развития территорий во многом зависит от способности адаптироваться к трансформирующейся глобальной среде.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические представления о формировании инвестиционной привлекательности развивались постепенно, начиная с классической политической экономии, где уже были обозначены базовые закономерности движения капитала. Адам Смит, рассматривая природу богатства наций, подчёркивал, что накопление капитала, свобода экономической деятельности и предсказуемость хозяйственных условий создают фундамент для устойчивого привлечения инвестиций, тем самым открывая научную дискуссию о природе инвестиционной среды [18, с.212–230]. Давид Рикардо, анализируя распределительные отношения, обращал внимание на рентные различия и неоднородность ресурсов, что позволило трактовать пространство как фактор инвестиционной активности [15, с.97–118]. Карл Маркс, исследуя процессы расширенного воспроизводства, подчёркивал зависимость движения капитала от институциональных, социальных и структурных ограничений, что особенно важно при оценке отраслей с жёсткими технологическими и ресурсными рамками [11, с.325–340].

Неоклассическая школа внесла в теоретическую дискуссию новые элементы, связанные с поведением экономических субъектов и ролью рыночных стимулов. Альфред Маршалл связывал

распределение инвестиций с уровнем ожидаемой доходности и конкуренции, подчёркивая, что капитал стремится туда, где достигается оптимальное сочетание риска и эффективности [12, с.411–420]. Джон Мейнард Кейнс дополнил теорию важным поведенческим компонентом, отмечая, что инвестиции зависят не только от объективных экономических условий, но и от субъективных ожиданий предпринимателей, степени неопределённости и динамики процентной ставки [7, с.112–127]. Модели Харрода и Домара усилили внимание к инвестициям как основному фактору экономического роста, что стало важным методологическим основанием для анализа отраслей, ориентированных на модернизацию [23, с.54–66].

Институциональная школа придала теоретической дискуссии дополнительную глубину. Торстейн Веблен, исследуя социальные основания экономического поведения, показал, что решения инвесторов формируются не только экономическими стимулами, но и институциональными нормами, ожиданиями и моделями взаимодействия [28, с.131–145]. Дуглас Норт, развивая институциональную теорию, убедительно аргументировал, что инвестиционная привлекательность определяется качеством институтов, устойчивостью прав собственности и уровнем транзакционных издержек, что особенно важно для отраслей, зависящих от долгосрочных вложений и стабильности регулирования [26, с. 54–67].

Современная региональная наука расширила понимание инвестиционной привлекательности за счёт пространственного анализа. Уолтер Айзард показал, что размещение экономической активности определяется конфигурацией инфраструктуры, доступностью ресурсов и географическими ограничениями, что напрямую влияет на распределение инвестиционных потоков [24, с.205–223]. Пол Кругман, основатель новой экономической географии, объяснил механизм агломерационных эффектов, демонстрируя, что концентрация производительных сил повышает привлекательность региона за счёт внешних экономий [25, с. 45–56]. Майкл Портер добавил к этому концепцию кластеров, показав, что устойчивые отраслевые объединения, развитая конкуренция и наличие специализированной инфраструктуры формируют долговременную привлекательность территории для инвесторов [27, с.148–177].

Развитие современных подходов к оценке инвестиционной привлекательности в российской научной традиции демонстрирует значительное разнообразие методологических установок, отражающих многомерность самой категории. В работах Г. А. Александрова, И. В. Вязиной и Г. Г. Скворцовой инвестиционный климат трактуется как совокупность институциональных, экономических и управленческих условий, определяющих степень доступности инвестиционных решений для всех участников рынка; особое внимание авторы уделяют качеству регуляторной среды и механизму снижения рисков, подчёркивая, что предсказуемость институтов является ключевым условием притока капитала [1, с.340]. Такой акцент на институциональной устойчивости закономерно направляет научную дискуссию к поиску более совершенных инструментов анализа, что отражено в работах М. П. Болодуриной, рассматривающей интеллектуализацию оценки инвестиционной привлекательности. Исследовательница предлагает использовать цифровые и аналитические модели для комплексной диагностики, показывая, что актуальные вызовы требуют совершенствования традиционных подходов [2, с.165]. При всей ценности данного направления возникает необходимость сопоставить технологические решения с фундаментальными экономическими и институциональными условиями, что делает важным обращение к работам авторов, анализирующих взаимосвязь потенциала и реальной инвестиционной активности.

Весомый вклад в развитие такой комплексной методологии принадлежит О. Г. Зубовой, чьи исследования раскрывают многоуровневую структуру факторов инвестиционной привлекательности регионов. Автор выделяет необходимость диагностики инвестиционного климата не только на уровне региона, но и на уровне сельских территорий, составляющих его основу. Она подчёркивает, что региональная структура сама по себе является системой и должна рассматриваться как совокупность взаимодействующих элементов [5, с.112]. Тем не менее, такой подход, направленный на широкое охватывание факторов, нуждается в дальнейшем уточнении на предмет того, каким образом институциональные и рыночные условия трансформируются в конкретные инвестиционные решения, что поднимает дискуссию на уровень анализа поведенческих и стратегических механизмов.

Именно в этой области значимыми являются исследования М. С. Санталовой и И. П. Гладилиной, которые рассматривают инвестиционные решения через призму информационной асимметрии, неопределённости и транзакционных издержек. Авторы показывают, что привлекательность инвестиционного пространства во многом определяется качеством информации, доступной инвесторам, а также уровнем доверия к институциональной среде [17, с.218]. Их выводы

органично дополняют институциональные концепции, предлагая увидеть инвестиционную привлекательность не только как формальную характеристику среды, но и как продукт взаимодействия её участников. Вместе с тем, столь широкий подход требует корреляции с отраслевыми особенностями и перехода к обсуждению модернизационной компоненты.

К этой линии исследований примыкают труды М. А. Хамурадова, анализирующего влияние модернизационных процессов на инвестиционную динамику. Автор подчёркивает, что инвестиционная привлекательность отрасли возрастает в условиях обновления инфраструктуры и технологической базы, а также при наличии стратегически ориентированной государственной политики [20, с.150].

В отличие от достаточно абстрактных подходов, ориентированных на институциональные или информационные факторы, Хамурадов делает акцент на реальных экономических условиях отраслей, что позволяет связать теоретические основания с практическими механизмами модернизации. Однако модернизация, как и любая структурная трансформация, требует оценки эффективности, а эффективность невозможна без анализа факторов производительности.

Именно поэтому важно обратиться к работам Б. Л. Лавровского, который рассматривает производительность труда как один из ключевых факторов инвестиционной привлекательности. Исследователь подчёркивает, что эффективное использование ресурсов создаёт дополнительные стимулы для инвестирования, поскольку повышает результативность капиталовложений [9, с.239]. Однако здесь возникает определённое методологическое расхождение: для отраслей инфраструктурного типа, включая водно-энергетический сектор, решающими факторами нередко оказываются не производительность, а институциональная устойчивость и состояние инфраструктуры. Это противопоставление позволяет расширить теоретическую рамку и обратиться к работам, анализирующим связь между инвестиционным потенциалом и экономическим ростом.

В этой связи представляют интерес выводы С. Ю. Шевченко и его коллег, который трактуют инвестиционную привлекательность как важнейший элемент роста и предлагают расширять её анализ с учётом долгосрочных факторов развития. Они акцентируют внимание на необходимости методического обновления инструментов оценки, подчеркивая, что традиционные показатели зачастую не отражают реальную способность регионов привлекать и удерживать инвестиции [22, с.149]. В отличие от С. Ю. Шевченко и его коллег, которые сосредотачиваются на потенциале роста, предыдущие авторы уделяют больше внимания институциональной составляющей или процессам модернизации, что создаёт продуктивное поле теоретической полемики.

Обобщая результаты рассмотренных теоретических подходов, можно отметить, что современные представления об инвестиционной привлекательности сформировались на пересечении классических идей о движении капитала, институциональных оснований устойчивости экономических систем и отраслевых особенностей регионального развития. Несмотря на значительное разнообразие трактовок, большинство авторов сводят инвестиционную привлекательность либо к совокупности условий внешней среды, либо к характеристикам инвестиционного поведения хозяйствующих субъектов. Так, в ряде работ под инвестиционной привлекательностью понимается сочетание факторов, обеспечивающих предпочтительность конкретного региона для вложения капитала, что закреплено в определениях, ориентированных преимущественно на макроэкономические и институциональные параметры [19, с.71-75].

Схожий подход встречается у исследователей, которые делают акцент на экономико-статистической оценке условий развития региона, рассматривая привлекательность как производную от набора показателей, характеризующих социально экономическое состояние территории [8, с.296]. Однако подобный подход представляется недостаточным, поскольку, как указывает Булатова Ю. И., существующие определения часто лишены системности и не учитывают отраслевую специфику формирования привлекательности, особенно в комплексных ресурсных секторах [3, с.163]. Елисеева Т. В. и Лебедев А. М. также отмечают, что многие трактовки излишне декларативны, поскольку они не отражают реальной взаимосвязи между устойчивостью инфраструктуры и способностью региона обеспечивать долгосрочную надёжность инвестиционных проектов [4, с. 25. (24-44)].

На наш взгляд, наиболее существенным методологическим пробелом существующих определений является игнорирование энергетической составляющей регионального развития. Хотя ряд авторов в своих работах подчёркивают стратегическое значение энергетического комплекса, обоснования его влияния на инвестиционную привлекательность региона зачастую остаются фрагментарными. Между тем Л. И. Розанова показывает, что даже территориальное положение региона приобретает экономический смысл лишь через призму транспортно-энергетической

доступности [16, с.112-119]. Локтионов В. И. прямо связывает инвестиционную привлекательность с уровнем энергетической безопасности, указывая, что устойчивость топливно-энергетического комплекса является одной из опор региональной экономической системы [10, с.44-49].

В таджикской научной литературе данная идея находила развитие в работах Х.А. Одинаева, Х.М. Мухаббатова, Х.Р. Исайнова и др., которые подчёркивают, что устойчивость водно-энергетического потенциала является фундаментом для экономической стабильности и межотраслевого развития региона. Х.А. Одинаев показывает, что развитие региональной водной стратегии выступает условием формирования устойчивых экономических связей и снижает неопределённость, связанную с природными рисками [14, с. 3-10]. Х.Р. Исайнов отмечает взаимосвязь водно энергетического капитала и инвестиционных возможностей, особенно в условиях трансграничных ограничений [6, с. 40-48]. Х.М. Мухаббатов подчёркивает, что степень напряженности водных ресурсов непосредственно определяет горизонты экономического развития, а значит и масштабы возможных инвестиций [13, с. 29-45].

В целом, анализ показывает, что большинство существующих теоретических подходов недостаточно учитывают энергетическую устойчивость как внутренний критерий инвестиционной привлекательности региона. Между тем именно энергетическая инфраструктура обладает системообразующей природой, обеспечивая устойчивость производственных цепочек, предсказуемость деловой активности и защиту от внешних шоков. У.А. Шарипов также подчёркивает, что инвестиционная привлекательность энергетического сектора формируется через надёжность инфраструктуры, устойчивость управления и способность отрасли функционировать в условиях неопределённости [21, с. 66-73].

Основное содержание.

На основании выявленных ограничений, авторская позиция заключается в том, что инвестиционная привлекательность региона должна рассматриваться не как статическая характеристика внешних условий, а как динамическая способность территориальной системы сохранять и воспроизводить устойчивость инвестиционного процесса благодаря развитой энергетической инфраструктуре, адаптивности водно - энергетического сектора и его способности противостоять климатическим, политическим, социальным и технологическим вызовам. Предлагаемое авторское определение формулируется следующим образом: инвестиционная привлекательность региона представляет собой интегральную характеристику устойчивости территориальной системы, отражающую её способность обеспечивать надёжность, предсказуемость и долгосрочный характер инвестиционного процесса за счёт развития энергетической инфраструктуры, модернизации водно-энергетического потенциала и способности ключевых отраслевых систем сохранять функциональную стабильность в условиях внешних и внутренних изменений.

Такое понимание позволяет не только дополнить существующие трактовки, но и предложить методологическую основу для анализа регионов, экономика которых непосредственно зависит от энергетической устойчивости. При этом водно-энергетический сектор выступает не просто объектом финансовых вложений, но и фактором стратегической стабильности, определяющим качество инвестиционной среды и степень защищённости инвестиций от системных рисков.

Инвестиционная привлекательность водно-энергетического сектора обладает рядом специфических характеристик, которые отличают его от других отраслевых систем региональной экономики и формируют особые условия для принятия инвестиционных решений. Прежде всего, данный сектор имеет ярко выраженную природно-ресурсную основу, определяемую устойчивостью и воспроизводимостью водных ресурсов, режимами их использования, а также климатическими и гидрогеологическими особенностями территории. Ресурсная база одновременно создает возможности для инвестирования и накладывает существенные ограничения, поскольку любые проекты зависят от природных колебаний, экологических норм и требований рационального водопользования. Водно-энергетическая отрасль представляет собой систему с высокой капиталоемкостью, что усиливает значимость долгосрочных условий инвестирования и повышает требования к институциональной стабильности. В отличие от сфер с быстрым оборотом капитала здесь особенно важны длительность инвестиционного цикла, устойчивость тарифной политики, надёжность инфраструктуры и гарантии возвратности вложений.

Следует отметить, что водно-энергетический сектор является частью критически важной инфраструктуры региона, обеспечивая базовые потребности населения и предприятий, формируя условия для функционирования промышленности и сельского хозяйства. Такая системообразующая

роль усиливает чувствительность отрасли к качеству управления и требует от инвесторов высокой степени уверенности в прозрачности регулятивных механизмов. В условиях нестабильной правовой среды даже значительный ресурсный потенциал не всегда конвертируется в инвестиционную привлекательность, поскольку институциональные риски приобретают первостепенное значение. Между тем в тех регионах, где государственные органы обеспечивают эффективное управление водными ресурсами, соблюдение экологических норм и предсказуемость тарифной политики, инвестиционные возможности расширяются, что подтверждают исследования международных и российских экспертов.

Технологическая специфика сектора также формирует его уникальные инвестиционные свойства. Современные проекты в водно-энергетике требуют применения инновационных решений, направленных на повышение эффективности подачи воды, снижение потерь, цифровизацию систем учета и управление гидротехническими сооружениями. Инвесторы учитывают не только существующий технологический уровень, но и способность региона интегрировать новые технологии, адаптировать инфраструктуру и обеспечивать квалифицированный персонал. Наличие инновационного потенциала позволяет снижать эксплуатационные расходы, повышать устойчивость водных систем и расширять возможности для привлечения внебюджетного капитала.

Инфраструктурная составляющая водно-энергетического сектора является фактором, напрямую влияющим на стоимость и сроки реализации проектов. Состояние гидротехнических сооружений, насосных станций, каналов, плотин, линий электропередачи и систем распределения воды определяет уровень инвестиционных рисков. Объективная необходимость модернизации значительной части инфраструктуры, характерная для многих регионов, одновременно создаёт возможности для инвесторов и формирует дополнительные ограничения, связанные с высоким уровнем износа. Пространственная специфика отрасли заключается в зависимости от природного рельефа, локализации водных источников и расстояния между водными объектами и потребителями, что делает критически важной территориальную доступность инфраструктуры.

Социально экономическое значение водно-энергетического сектора усиливает его роль в формировании инвестиционной привлекательности региона. Обеспеченность водой и энергией является основой устойчивого развития территорий, влияет на уровень жизни населения и конкурентоспособность местного бизнеса. Инвесторы учитывают социальную чувствительность отрасли, поскольку проекты в этой сфере требуют соблюдения баланса между экономической эффективностью и общественной значимостью. Такая двойственная природа усиливает роль государства как гаранта стабильности условий инвестирования и регулирующего субъекта, обеспечивающего предотвращение конфликтов интересов.

Современные концепции развития указывают на необходимость перехода к такому типу хозяйствования, где ключевую роль играют инновации, ресурсная эффективность и способность системы адаптироваться к растущим экологическим, социальным и экономическим вызовам.

Одним из фундаментальных теоретических оснований модернизации является институциональный подход, в рамках которого устойчивость функционирования водно-энергетического сектора рассматривается как результат качества управляющих институтов, прозрачности регулятивных процедур и эффективности механизмов распределения ресурсов. Институциональная экономика показывает, что модернизация невозможна без снижения транзакционных издержек, укрепления прав собственности, повышения доверия между участниками рынка и формирования предсказуемых правил взаимодействия государства, бизнеса и населения. Эти идеи подчёркивают, что модернизация требует не только технологического обновления, но и глубокого пересмотра организационно управленческих основ сектора.

Не менее значимой предпосылкой является ресурсная концепция, согласно которой устойчивость водно-энергетических систем зависит от способности региона эффективно управлять водными ресурсами, учитывать природные ограничения и обеспечивать воспроизводимость ресурсной базы. Теоретические исследования в области гидро-экономики показывают, что рост дефицита воды, изменение климатических режимов и истощение инфраструктуры, создают объективную необходимость перехода к современным, насыщенным инновационным технологиям. Модель модернизации должна включать механизмы повышения эффективности использования воды, снижения потерь, оптимизации гидротехнических сооружений и внедрения цифровых систем мониторинга, что позволяет обеспечить более рациональное использование ограниченных ресурсов.

Концепция инновационного развития выступает ещё одной ключевой предпосылкой. Инновации в водно-энергетическом секторе рассматриваются как средство повышения

производительности, устойчивости и экологической безопасности. Мировая и региональная практика показывает, что модернизация сектора невозможна без внедрения интеллектуальных систем управления подачей воды, использования энергоэффективного оборудования, применения современных материалов, а также развития научно-исследовательской и конструкторской базы. Теоретически инновационный подход опирается на представление о циклическом характере отраслевой модернизации, где каждое новое технологическое поколение формирует новые требования к инвестиционной среде и стимулирует приход инвесторов, ориентированных на долгосрочные стратегические преимущества.

Особое место занимает теория инфраструктурного развития, согласно которой качество, надёжность и адаптивность инфраструктуры определяют потенциал модернизации отрасли. Водно-энергетический сектор является инфраструктурно зависимым, что означает необходимость системной реконструкции каналов, плотин, гидроузлов, насосных станций, распределительных сетей и систем энергоснабжения. Теоретические работы в области пространственной экономики подтверждают, что модернизация инфраструктуры обеспечивает сокращение издержек, снижение потерь ресурсов и повышение инвестиционной привлекательности отрасли. При этом инфраструктурная модернизация должна основываться на системном подходе, учитывающем взаимосвязанность водохозяйственных и энергетических объектов.

Социально экономические концепции развития также формируют теоретические основания модернизации, поскольку водно-энергетический сектор оказывает прямое влияние на качество жизни населения, промышленное развитие и продовольственную безопасность региона. Современные подходы предполагают, что модернизация сектора должна учитывать социальные эффекты, обеспечивать доступность водных и энергетических услуг, снижать уровень уязвимости хозяйств и повышать устойчивость экономики региона. Эти идеи усиливают необходимость комплексного подхода, включающего не только технические и институциональные преобразования, но и управление социальными рисками, согласование интересов различных групп и повышение эффективности региональной политики.

Таким образом, теоретические предпосылки перехода водно-энергетического сектора к модернизационной модели формируются на пересечении институциональных, ресурсных, инновационных, инфраструктурных и социально экономических концепций. Модернизация требует системного понимания отрасли как сложной, многокомпонентной структуры, функционирующей под воздействием внутренних ограничений и внешних вызовов. Переход к новой модели возможен лишь при условии сочетания научно обоснованных принципов управления, технологического обновления, рационального использования ресурсов и формирования устойчивой инвестиционной среды, обеспечивающей долгосрочное развитие сектора и повышение его конкурентоспособности.

Литература

1. Александров, Г. А. И. В. Вязина, Г. Г. Скворцова [и др.]. Привлекательность инвестиционного климата и инвестиционные риски: методология, методы диагностики и оценки – Москва: Издательство "Креативная экономика", 2020. – 340 с.
2. Болодурина, М. П. Интеллектуализация формирования и оценки инвестиционной привлекательности субъектов экономики / М. П. Болодурина, И. П. Болодурина. – Оренбург: Оренбургский государственный университет, 2018. – 165 с.
3. Булатова Ю.И. Инвестиционная привлекательность региона: понятие и структура //Современные научные исследования и разработки. – М., 2018. - Т. 1. № 11 (28). - С.163. (162-164).
4. Елисеева Т.В., Лебедев А.М. О некоторых подходах к определению понятия категории "инвестиционная привлекательность" и определяющих её факторах //Проблемы региональной экономики. – Дубна, 2017. - № 37. - С. 25. (24-44).
5. Зубова, О. Г. Методический подход к комплексной оценке и формированию инвестиционного климата региона и сельских территорий, входящих в его состав: Монография /Зубова О. Г. – Волгоград: Волгоградский государственный аграрный университет, 2016. – 112 с.
6. Исайнов Х.Р. Водно-энергетический капитал Центральной Азии: эколого-экономические и инвестиционные аспекты// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2017.- № 2/5-1. - С. 40-48.; Исайнов Х.Р., Фозилов Р.Ш. Водно-энергетический потенциал стран Центральной Азии: современное состояние и тенденции развития//В сборнике: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Сборник научных трудов. -

Симферополь, 2020. - С. 334-337.; Исайнов Х.Р., Ходиев Д.А., Хофизов Х.А. Приоритетные направления привлечения прямых инвестиций в освоение природно-ресурсного потенциала региона//Аудит и финансовый анализ. – М., 2018. - № 2. - С.270-274.

7. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. - Москва: Гелиос АРВ, 2002. - С. 112–127.

8. Крамин Т.В., Леонов В. А., Тимирясова А. В. Инвестиционная привлекательность региона как основа разработки и реализации регионального инвестиционного проекта//Вектор науки Тольяттинского государственного университета. - Тольятти, 2013. - № 2(24). - С. С.296.

9. Лавровский, Б. Л. Производительность труда: инвестиционные и инновационные предпосылки ускорения / Б. Л. Лавровский. – Новосибирск: Новосибирский государственный технический университет, 2021. – 239 с.

10. Локтионов, В. И. Инвестиционная привлекательность ТЭК региона как аспект энергетической безопасности / В. И. Локтионов // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2013. – Т. 9, № 18 (207). – С. 44-49.

11. Маркс К. Капитал. Т. 1. - Москва: Политиздат, 1960. - С. 325–340.

12. Маршалл А. Принципы политической экономии. Москва: Эксмо, 2008. С. 411–420.

13. Мухаббатов Х.М. Водные ресурсы Таджикистана и проблемы водопользования в Центральной Азии//Проблемы постсоветского пространства. – М., 2016. - № 3 (9). – С. 29-45.

14. Одинаев Х.А. Водные ресурсы в системе факторов устойчивого развития региональной экономики//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2019, № 4. - Ч. 2. - С.5-12. Одинаев Х.А. Региональная водная стратегия и эколого-экономические аспекты улучшения межгосударственного водного сотрудничества //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2014. - № 2/1 (127). - С.3-10.

15. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. - Москва: Эксмо, 2007. - С. 97–118.

16. Розанова, Л. И. Оценка влияния приграничного положения регионов на инвестиционную активность: зональные различия / Л. И. Розанова, М. В. Морошкина // Мировая политика. – 2015. – № 2. – С. 112-119. – DOI 10.7256/2409-8671.2015.2.13411.

17. Санталова М. С., Гладилина И. П., Погудева М. Ю. [и др.]. Эффективные инвестиционные решения: Монография – Москва: Издательско-торговая корпорация Дашков и К, 2025. – 218 с.

18. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: - Эксмо, 2007. - С. 212–230.

19. Фомина М.В., Еранцев В.С. Теоретические основы понятия инвестиционной привлекательности//Стратегия предприятия в контексте повышения его конкурентоспособности. - Донецк, 2015. - № 4. - С. 71-75.

20. Хамурадов, М. А. Инвестиционные процессы как основа развития экономики в современных условиях / М. А. Хамурадов, М. Р. Таштамиров, М. М. Абиева. – Грозный: Чеченский государственный университет имени Ахмата Абдулхамидовича Кадырова, 2021. – 150 с.

21. Шарипов, У. А. Некоторые принципы повышения инвестиционной привлекательности энергетического сектора в регионе Республики Таджикистан / Шарипов У. А. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 4. – С. 66-73.; Шарипов, У. А. Некоторые факторы повышения инвестиционной привлекательности энергетического сектора в регионе / Шарипов У. А., Хомидов А. У. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 9. – С. 67-71.

22. Шевченко С. Ю., Овчинникова С. Г., Тихонова М. В., Соколова Н. А.; Инвестиционная привлекательность инновационных решений: инвариантность подходов в управлении: Монография/ Министерство образования и науки Российской Федерации. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный экономический университет, 2014. – 149 с.

23. Harrod R. F. Towards a Dynamic Economics. London: Macmillan, 1948. P. 54–66.

24. Isard W. Methods of Regional Analysis. Cambridge: MIT Press, 1960. P. 205–223.

25. Krugman P. Geography and Trade. Leuven: Leuven University Press, 1991. P. 45–56.

26. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. P. 54–67.

27. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990. P. 148–177.

28.Veblen T. The Theory of Business Enterprise. New York: Charles Scribner's Sons, 1904. P. 131–145.

Сведения об авторах

About the authors

Маълумот дар бораи муаллифон

Махмудов Бахриддин Нуриддинович-к.э.н., и.о. доцента кафедры экономической теории КГУ им. А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. тел. 918-96-43-00. Email: bahriddin-7@mail.ru.

Кенжаев Икром Умаркулович-преподаватель кафедры экономической теории Бохтарского государственного университета им. Н. Хусрава. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, улица Айни № 67.

Mahmudov Bahriddin Nuriddinovich-Candidate of Economics, Acting Associate Professor of the Department of Economic Theory of KSU named after A. Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov Street 16. Tel. 918-96-43-00. Email: bahriddin-7@mail.ru.

Kenjaev Ikrom Umarqulovich-Lecturer of the Department of Economic Theory of Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Street Ayni № 67.

Махмудов Бахриддин Нуриддинович-н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии ДДК ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯча С.Сафаров 16. тел. 918-96-43-00. Email: bahriddin-7@mail.ru.

Кенчаев Икром Умаркулович-омӯзгори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хисрав. Суроға: 735140, вилояти Хатлон, ш. Бохтар, кӯчаи Айни, № 67.

УДК: 331.5.

РАҚАМИКУНОӢ ВА РУШДИ БОЗОРИ МЕҲНАТИ МИНТАҚАӢ: ИМКОНИЯТ ВА МУАММОҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷалилзода А.А.

МДТ “Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд”

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои асосии рақамикуноӣ ва таъсири он ба рушди бозори меҳнати минтақаӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Муаллиф имкониятҳои асосии иқтисоди рақамиро дар самти ташкили ҷойҳои нави корӣ, рушди малақаҳои касбӣ ва ҳамгироии минтақаҳо ба бозори меҳнати миллӣ ва байналмилалӣ баррасӣ менамояд. Ҳамзамон, муаммоҳои мавҷуда, аз қабили нобаробарии рақамӣ, норасоии мутахассисони баландихтисос ва хатари коҳиши ҷойҳои кори анъанавӣ таҳлил шудаанд. Дар асоси таҳлил хулоса ва пешниҳодҳо оид ба тақмили сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди бозори меҳнат дар шароити рақамикуноӣ пешниҳод мегарданд.

Калимаҳои калидӣ: рақамикуноӣ, иқтисоди рақамӣ, бозори меҳнат, рушди минтақаӣ, Тоҷикистон.

Барои иқтибос: Ҷалилзода А.А. Рақамикуноӣ ва рушди бозори меҳнати минтақаӣ: имконият ва муаммоҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.А.Ҷалилзода// Паёми молия ва иқтисод. – 2026. -№ 1. - С. 234-238.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ТРУДА: ВОЗМОЖНОСТИ И ВЫЗОВЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Джалилзода А.А.

ГОО “Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в городе Худжанд”

Аннотация. В статье анализируются ключевые аспекты цифровизации и её влияние на развитие регионального рынка труда в Республике Таджикистан. Рассматриваются основные возможности цифровой экономики в создании новых рабочих мест, развитии профессиональных навыков и интеграции регионов в национальный и международный рынки труда. Наряду с этим выявлены основные проблемы, включая цифровое неравенство, дефицит квалифицированных кадров и сокращение традиционных рабочих мест. По итогам исследования предложены рекомендации по совершенствованию государственной политики в сфере занятости в условиях цифровизации.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая экономика, рынок труда, региональное развитие, Таджикистан.

DIGITALIZATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL LABOR MARKET: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES IN TAJIKISTAN

Jalilzoda A.A.

SEI “Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce in Khujand”

Abstract. The article examines the key aspects of digitalization and its impact on the development of the regional labor market in the Republic of Tajikistan. The study highlights the opportunities of the digital economy in creating new jobs, developing professional skills, and integrating regions into national and international labor markets. At the same time, major challenges such as digital inequality, shortage of qualified specialists, and the reduction of traditional jobs are analyzed. Based on the findings, policy recommendations aimed at improving employment development under digital transformation are proposed.

Keywords: digitalization, digital economy, labor market, regional development, Tajikistan.

Гузориши масъала. Дар асри XXI рақамикуноӣ ба яке аз омилҳои асосии трансформатсияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар ҷаҳон табдил ёфтааст. Ин раванди босуръат на танҳо соҳаҳои маъмурӣ, хизматрасонӣ ва истеҳсолотро таҳаввул додааст, балки ба бозори меҳнат низ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, монанди бисёре аз кишварҳои ҷаҳон, талош дорад аз имкониятҳои рақамикуноӣ барои рушд ва рушди бозори меҳнат дар сатҳи минтақаӣ истифода барад. Аммо дар баробари имкониятҳо мушкилот ва монеаҳои зиёде низ вучуд доранд.

Муҳимияти мавзӯ бо яқинд омили объективӣ муайян карда мешавад. Аввалан, иқтисодидеи минтақавӣ Тоҷикистон дар заминаи ҷаҳонишавӣ бояд ба шароити зудтағйирёбандаи

фазои рақамии ҷаҳонӣ мутобиқ гардад. Дуюм, технологияҳои рақамӣ метавонанд нақши воситаи самараноки бартарафсозии масъалаҳои мубрами шуғл, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва коҳиши шикоятҳои иҷтимоиро иҷро намоянд.

Бозори меҳнати Тоҷикистон хусусиятҳои махсусе дорад, ки онро аз дигар кишварҳои минтақа фарқ медиҳанд. Ҳиссаи назарраси аҳолии деҳот, дараҷаи нокифояи малакаҳои рақамӣ, суръати сусти инкишофи инфрасохтор ва фарогирии пасти интернет дар ноҳияҳои дурдаст - ин омилҳо таваҷҷуҳи илмӣ махсус ва таҳияи роҳҳои амалии бартарафсозиро талаб менамоянд, зеро онҳо имкониятҳои рушди дарозмуддати минтақавиро муайян месозанд.

Дар айни замон, табдилёбии рақамӣ дарвозаҳои тозаеро барои эҷоди ҷойҳои корӣ, афзоиши самаранокии истеҳсолот ва ҳамгироии муассири иқтисодӣ ба милли ба низоми иқтисодии ҷаҳонӣ мекушояд. Зиёдшавии талабот ба коргарони баландихтисос бо зарурати мутобиқшавӣ ба шароити навини меҳнат, ки бо раванди автоматизатсия ва табдилёбии рақамӣ муайян карда мешаванд, тавзеҳ дода мешавад.

Таҳлили таҳқиқоти охирин ва маводи нашршуда. Дар доираи мавзуи мазкур таҳқиқотҳои илмӣ Ф. Абдуллоев, М. Раҳмонзода, Н.Н. Нестерова, М.А. Багомедов, Т.А. Якушкина, Е.М. Григорьева омӯхта шудааст.

Мақсади мақола. Ҳадафи ин таҳқиқот таҳлили таъсири рақамисозӣ ба сохтори бозори меҳнат дар минтақаҳо бо таваҷҷуҳи хоса ба воқеиятҳои Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ қайд намуданд, ки “Имрӯз Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунӣ соҳаҳои иқтисоди миллий ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст ва татбиқи саривақтии ташаббуси мазкур имкон медиҳад, ки дар панҷсолаи минбаъда ба раванди мазкур вусъат бахшида шуда, заминаҳои ҳуқуқӣ тақмил ёбад ва санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ қабулу амалӣ карда шаванд. Инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот ва таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот инкишоф ёфта, рақамикунӣ пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ба роҳ монда мешавад” [1].

Трансформатсияи рақамӣ ҳамчун падидаи иқтисодӣ иҷтимоӣ спектри васеи равандҳои алоқамандро бо татбиқи технологияҳои рақамӣ барои табдил, тақмил ва автоматизатсияи фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва идоравӣ дар бар мегирад. Дар ҷаҳорҷӯбаи назарияи иқтисодӣ муосир, табдилёбии рақамӣ ҳамчун яке аз моторҳои асосии дигаргуниҳои сохторӣ таҳлил меёбад, ки ба равандҳои истеҳсолӣ, низоми шуғл ва механизмҳои кори бозор таъсири амиқ мерасонад.

Мувофиқи консепсияи сармояи инсонӣ, ки Г.Беккер ва Т.Шульц бунёдгузоронаш мебошанд, ҷоринамоии технологияҳои пешрафта баландбарории малакаҳои касбӣ ва таълими доимии қувваи кориро ҳатмӣ месозад. Дар шароити густариши технологияҳои рақамӣ, ин принсип вазнини махсус касб намуда, дар воқеият набудани малакаҳои рақамӣ ба монеаи ҷиддӣ дар роҳи истифодаи самараноки имкониятҳои технологӣ табдил меёбад.

Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (OECD) дар таҳқиқоти худ аломатҳои муайянкунандаи иқтисоди рақамиро мушаххас менамояд:

- Истифодаи шабакавии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар тамоми паҳлӯҳои бизнес ва идораи давлатӣ;
- Дараҷаи баланди алоқамандии низомҳои иқтисодӣ милалӣ дар миқёси глобалӣ;
- Афзоиши нақши маълумот ҳамчун манбаи иқтисодӣ ва омили истеҳсолот;
- Трансформатсияи шаклҳои классикӣ шуғл ба усулҳои чандирпазир ва дурдасти кор [9, с.67].

Тараққиёти иқтисоди рақамӣ бо зиёдшавии саҳми технологияҳои иттилоотӣ дар ММД, зоҳиршавии моделҳои навини тиҷорат (аз қабилӣ иқтисодиёти платформавӣ) ва суръатбахшии равандҳои инноватсионӣ ҳамроҳ мешавад. Ин низоми шуғлро ба таври амиқ тағйир дода, талаботро ба малака ва қобилиятҳои касбӣ аз сари нав муайян мекунад.

Таҳқиқоти Ричард Болдуин ба табиати глобалии дигаргуниҳое, ки тавассути технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла автоматизатсия ва интегратсияи ҷаҳонӣ ба миён меоянд, равона шудаанд. Пажӯҳишҳои эмпириӣ Карл Бенедикт Фрей ва Майкл Осборн ошкор кардаанд, ки қисми муҳими ҷойҳои корӣ, хусусан онҳое ки вазифаҳои такрорӣ рутиниро дар бар мегиранд, дар эҳтимолияти автоматизатсия қарор доранд.

Дар контексти давлатҳои рӯ ба тараққӣ, монанди Тоҷикистон, таҳқиқоте, ки ба масъалаҳои шикоятҳои рақамӣ ва дастрасии технология бахшида шудаанд, дорои аҳамияти махсусанд.

Гузоришҳои Бонки Чаҳонӣ заруратнокии маблағгузорӣ ба инфрасохтори рақамиро барои бартаарафсозии тафовути байни шаҳру деҳот таъкид месозанд. Хулосаҳои монанд дар ҳуҷҷатҳои Созмони Байналмилалӣ Меҳнат (СБМ) низ мантиқ ёфтаанд, ки муҳимияти омӯзоши кадрҳо барои иқтисоди рақамиро қайд менамоянд.

Таҳаввули рақамӣ ва бозори меҳнат: маъно ва зарурат - рақамикунонӣ маънои истифодаи технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) барои тағйир додани рафторҳои корӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва самаранок кардани равандҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ мебошад [3,4]. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ рақамикунонӣ ба омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ табдил ёфтааст. Дар бозори меҳнат ин раванд ба вучуд омадани маҳсулҳои нави касбӣ, форматҳои нави кор (масалан, кор аз масофа), ва таълимоти рақамӣ барои мутобиқшавӣ ба талаботи навро талаб мекунад.

Имкониятҳои рақамикунонӣ дар рушди бозори меҳнат:

- Рақамикунонии рушди бахшҳои нави иқтисодӣ;
- рушди стартапҳо ва платформаҳои электронии хизматрасонӣ;
- бахши IT ва нармафзорсозӣ;
- тичорати электронӣ;

Манфиат оварда метавонад, ки инҳо ҷойҳои кори нави баландмаҳсул ва қобили пардохтро фароҳам меоранд. **Осонии дастрасӣ ба омӯзиш ва бозомӯзӣ** - платформаҳои онлайнӣ (масалан Coursera, Udemy, YouTube) имконият медиҳанд, ки кормандон ва ҷавонон дар ҳар ғушаи кишвар маҳорати нав омӯхта ва барои бозори меҳнат омодагӣ гиранд. Ин омил ба коҳиши бесомонӣ ва баландшавии рақобатпазирии кадрҳо мусоидат мекунад [6,7].

Интеграцияи бозори меҳнат дар сатҳи минтақавӣ - рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки соҳибкорон ва кормандони минтақаҳои дурдаст бо бозори кор дар пойтахт ва берун аз кишвар робита ва ҳамкорӣ кунанд. Ин раванд метавонад таъмини бозори корро арзонтар ва самарабахштар гардонад.

Муаммоҳо ва монеаҳои рақамикунонӣ дар Тоҷикистон - нобаробарии рақамӣ байни минтақавӣ. Яке аз мушкилоти асосӣ дар Тоҷикистон ин дастрасӣ ба интернетӣ босифат ва дастгоҳҳои рақамӣ дар минтақаҳои дурдаст мебошад. Аксари деҳот то ҳол бо интернетӣ сушт ё номуътамода рӯбарӯ мебошанд, ки ин ба рушди иқтисоди рақамӣ монеъ мешавад.

Норасонии мутахассисони баландихтисос - бо вучуди афзоиши талабот ба нерӯи инсонӣ дар соҳаи IT, дар Тоҷикистон мутахассисони дараҷаи ҷаҳонӣ ва омӯзгорони соҳавӣ кам мебошанд. Ин метавонад қобилияти ширкатҳо ва ташкилотҳоро барои рақобат дар бозори рақамӣ маҳдуд созад [5].

Тағйирёбии сохтори бозори меҳнат - рақамикунонӣ метавонад ба кам шудани ҷойҳои корӣ дар соҳаҳои анъанавӣ, аз ҷумла корҳои дастӣ ва истеҳсолӣ бо усулҳои анъанавӣ оварда расонад. Агар ҷораҳои муфид андешида нашаванд, ин метавонад боиси баландшавии бекорӣ дар баъзе гурӯҳҳои аҳоли гардад [8].

Тадбирҳои мусоид барои истифодаи рақамикунонӣ дар бозори меҳнат.

Рушди инфрасохтори рақамӣ - Ҷумҳурӣ бояд дар таъмини интернетӣ босифат ва дастрасӣ ба технологияи нав махсусан дар минтақаҳои дурдаст сармоягузорӣ кунад. Ин метавонад тавассути шарикӣ бо бахши хусусӣ ва сармоягузори байналмилалӣ амалӣ шавад.

Барномаҳои омӯзишӣ ва омӯзгорон - барои зиёд кардани маҷмӯи мутахассисон, лозим аст, ки барномаҳои таълимии рақамӣ дар мактабҳо, донишгоҳҳо ва марказҳои омӯзишӣ бо стандартҳои байналмилалӣ татбиқ шаванд.

Дастгирии стартапҳо ва соҳибкории рақамӣ - Ҷумҳурӣ метавонад бо таъсиси инкубаторҳо, марказҳои инноватсионӣ ва захираҳои грантӣ барои стартапҳо ба рушди экосистемаи рақамӣ мусоидат кунад.

Агар давлат, бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ якҷоя ҷораҳои муассир андешанд, рақамикунонӣ метавонад боис шавад, ки беҳдошт, рушди маҳал ва баландшавии сатҳи зиндагӣ дар тамоми минтақаҳои кишвар ба таври назаррас беҳтар гардад. Аз ин рӯ, ҷалби таҷриба ва захираҳои байналмилалӣ, таҳсилоти босифат ва дастгирии инноватсияҳо нақши ҳалкунанда доранд.

Рақамикунонӣ ҳамчун унсурҳои ҷудонопазири иқтисодӣ муосир ба сохтор ва механизми фаъолияти бозори меҳнат таъсири амиқ мерасонад. Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки татбиқи технологияҳои рақамӣ имконият фароҳам меорад, то самаранокии меҳнат афзоиш ёбад, ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шаванд ва нобаробарии минтақавӣ коҳиш ёбад. Ҳамзамон, ин раванд бо мушкилоти муайян, аз қабилҳои рушди номутавозуни инфрасохтор, сатҳи нокифояи саводнокии рақамӣ ва ҳавфҳои вобаста ба автоматизатсия ҳамроҳ мебошад.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот, пешниҳодҳои зерин таҳия карда шудаанд:

1. Густариши инфрасохтори рақамӣ
 - Маблағгузори васеътар ба густариши фарогирии интернет, махсусан дар деҳот (ҳадаф: 60% то соли 2030)
 - Модернизатсияи шабакаҳои телекоммуникатсионӣ ва татбиқи технологияи 5G
 - Таъмини дастрасии умумӣ ба нерӯи барқӣ бозғатимод
 - Эҷоди марказҳои рақамӣ дар минтақаҳо
2. Инкишофи низоми маориф
 - Таҳияи стратегияи миллии саводнокии рақамӣ
 - Дарҷ намудани курсҳои ҷиддии рақамӣ дар барномаҳои мактабу донишгоҳӣ
 - Эҷоди марказҳои омӯзиши малакаҳои рақамӣ барои калонсолон
 - Омӯзиши устодон дар самти технологияҳои рақамӣ
 - Ҳамкорӣ бо ширкатҳои байналмилалӣ технологӣ барои омӯзиши кадрҳо
3. Таҳияи ҷаҳорчӯбаи ҳуқуқӣ
 - Қабули қонуни «Дар бораи иқтисоди рақамӣ»
 - Танзими шугли дурдаст ва кори платформавӣ
 - Ҳифзи ҳуқуқҳои коргарони рақамӣ (фрилансерҳо, коргарони платформаҳо)
 - Эҷоди системаи ҳифзи иҷтимоии мутобиқ барои коргарони рақамӣ
 - Таҳияи меъёрҳои техникӣ ва стандартҳо барои хидматрасониҳои рақамӣ
4. Дастгирии инноватсия ва соҳибкорӣ
 - Таъсиси фонди инкишофи технологияҳои рақамӣ
 - Эҷоди паркҳои технологӣ ва марказҳои инноватсионӣ
 - Пешниҳоди имтиёзоти андозӣ барои стартапҳои технологӣ
 - Дастгирии лоиҳаҳои инноватсионӣ тавассути грантҳо ва ваъдасармояҳо
 - Густариши ҳамкорӣ бо ширкатҳои байналмилалӣ технологӣ
5. Ҳамоҳангии сиёсати давлатӣ
 - Таҳияи барномаи миллии трансформатсияи рақамӣ
 - Мувофиқкунии барномаҳои бахшҳои гуногун
 - Эҷоди механизми назорат ва баҳодиҳӣ
 - Густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ

Ҳамин тавр, рақамикунонӣ омили муҳими рушди бозори меҳнати минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Барои истифодаи самараноки имкониятҳо зарур аст, ки сиёсати давлатӣ дар самти рушди инфрасохтори рақамӣ, таълими кадрҳо ва дастгирии соҳибкории рақамӣ тақвият дода шавад.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021.
2. Стратегияи рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2021. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank). Digital Public Infrastructure and Digital Skills Development in Tajikistan. - Washington, DC, 2023.
4. Tajikistan Jobs Diagnostic: Improving Labor Market Outcomes. -Washington, DC, 2022. World Bank.
5. Digital Transformation and Employment in Central Asia. - New York, 2021. UNICEF. UNDP.
6. The Impact of Digitalization on Employment and Skills in Developing Countries. - Geneva, 2020.
7. Digitalisation, Productivity and Labour Markets in Emerging Economies. – Paris, 2019. Asia-Plus.
8. Digitalization of Tajikistan: Challenges and Opportunities for the Labor Market. – 2023.
9. Бонки Ҷаҳонӣ. Иқтисоди рақамии Осиёи Марказӣ: имкониятҳо ва ҷолишҳо. Вашингтон, 2021.

Маълумот дар бораи
муаллиф

Сведения об авторе

About the author

Чалилзода Абдурашит Абдукамол-МДТ “Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд”, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хучанд, хиёбони И. Сомонӣ, 169, тел: 928616700, E-mail: a.jabborov@iet.tj.	Джалилзода Абдурашит Абдукамол-Государственное образовательное учреждение Института экономики и торговли Таджикиского государственного университета коммерции в городе Худжанд, кандидат экономических наук, доцент. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд, проспект И. Сомони, 169 Телефон: 92-861-67-00, E-mail: a.jabborov@iet.tj	Jalilzoda Abdurashit Abdukamol-The State educational institution of the Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce in Khujand, candidate of economic sciences. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, I. Somoni avenue, 169 Phone: 92-861-67-00, E-mail: a.jabborov@iet.tj.

УДК: 338

МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ТАКМИЛИ ОН ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Шамсуллозода Х.

Гулов Б.М.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Аннотатсия. Дар мақолаи илмӣ масъалаҳои такмил додани низоми идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Таъкид мегардад, ки ҷаъолияти сармоягузорӣ дар шароити иқтисоди муосир бо номуайянии баланд ва таъсири омилҳои сершумори хавф тавсиф ёфта, ин ҳолат зарурати ташаккули механизмҳои самараноки идоракунии хавфҳо ба миён меорад. Моҳият ва хусусиятҳои идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ муайян гардида, нақши онҳо дар баланд бардоштани самаранокии ҷаъолияти иқтисодӣ асоснок карда шудааст. Диққати асосӣ ба таҳия ва такмили усулҳо ва воситаҳои муосири идоракунии хавфҳо равона шуда, имкониятҳои татбиқи амалии онҳо баррасӣ мегарданд.

Дар мақола заминаҳои назариявӣ ва тавсияҳои методологӣ оид ба идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ пешниҳод шуда, равишҳои муосири баҳодиҳӣ ва коҳиш додани таъсири хавфҳо таҳлил гардидаанд. Исбот мегардад, ки самаранокии идоракунии хавфҳо аз дарки дурусти табиати онҳо ва мутобиқсозии механизмҳои идоракунии ба шароити мушаххаси ҷаъолияти корхона вобастагии зич дорад.

Калидвожаҳо: идоракунии хавфҳо, хавфҳои сармоягузорӣ, лоиҳаи сармоягузорӣ, корхонаҳои саноатӣ, омилҳои хавф, гурӯҳбандии хавфҳо, механизми идоракунии хавф.

Барои иқтибос: Шамсуллозода, Х. Механизмҳои идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ ва такмили он дар корхонаҳои саноатӣ / Х. Шамсуллозода, Б. М. Гулов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 239-246.

МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫМИ РИСКАМИ И ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Шамсуллозода Х.

Гулов Б.М.

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Аннотация. В научной статье рассматриваются вопросы совершенствования системы управления инвестиционными рисками на промышленных предприятиях. Подчеркивается, что инвестиционная деятельность в условиях современной экономики характеризуется высоким уровнем неопределенности и воздействием множества риск-факторов, что обуславливает необходимость формирования эффективных механизмов управления рисками. Определены сущность и особенности управления инвестиционными рисками на промышленных предприятиях, а также обоснована их роль в повышении эффективности экономической деятельности. Основное внимание уделено разработке и совершенствованию современных методов и инструментов управления рисками, а также рассмотрены возможности их практического применения.

В статье представлены теоретические основы и методологические рекомендации по управлению инвестиционными рисками, проанализированы современные подходы к оценке и снижению их воздействия. Доказано, что эффективность управления рисками в значительной степени зависит от правильного понимания их природы и адаптации управленческих механизмов к конкретным условиям функционирования предприятия.

Ключевые слова: управление рисками, инвестиционные риски, инвестиционный проект, промышленные предприятия, факторы риска, классификация рисков, механизм управления рисками.

MECHANISMS FOR MANAGING INVESTMENT RISKS AND THEIR IMPROVEMENT IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Shamsullozoda Kh.

Gulov B.M.

Bokhtar State University named after Nosir Khusrav

Annotation. The scientific article examines issues related to improving the system of investment risk management at industrial enterprises. It is emphasized that investment activity in the modern economic environment is characterized by a high level of uncertainty and the influence of numerous risk factors, which necessitates the formation of effective risk management mechanisms. The essence and specific features of investment risk management at industrial enterprises are identified, and their role in enhancing economic efficiency is substantiated. Particular attention is paid to the development and improvement of modern methods and tools of risk management, as well as to the possibilities of their practical application. The article presents theoretical foundations and methodological recommendations for investment risk management and analyzes modern approaches to assessing and mitigating risk impacts. It is proven that the effectiveness of risk management largely depends on a proper understanding of the nature of risks and the adaptation of management mechanisms to the specific operating conditions of an enterprise.

Key words: risk management, investment risks, investment project, industrial enterprises, risk factors, risk classification, risk management mechanism.

Гузориши масъала. Фаъолияти сармоягузорӣ, ки тавассути лоиҳаҳои сармоягузорӣ амалӣ мешавад, яке аз самтҳои асосии рушди корхонаҳо ба ҳисоб меравад. Сабабҳои, ки зарурати сармоягузорию ба вучуд меоранд, гуногун буда метавонанд, вале умуман онҳоро ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: навсозии пойгоҳи маводи-муҳандисӣ ва техникии мавҷуда; афзоиши ҳаҷми фаъолияти истеҳсолӣ; ҷорӣ кардани намудҳои нави фаъолият.

Ҳар яке аз ин самтҳо сармоягузорию калон ва фазои вақтии тӯлонӣ байни қабули қарор барои амалӣ сохтани лоиҳаи сармоягузорӣ, лоиҳакунӣ ва баргардонидани маблағҳо пас аз расидан ба ҳадафҳоро тақозо мекунад. Аз ин рӯ, фаъолияти сармоягузорию корхона бевосита бо хавфҳои қарзӣ, талафоти молиявӣ ва коҳиши самаранокии иқтисодии корхона пайваст аст, ки дар натиҷаи таъсири омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба амал меоянд.

Мавҷудияти робитаи мустақим миёни самаранокии фаъолияти корхона ва сатҳи хатарҳои сармоягузорӣ, зарурати таҳияи усулҳои идоракунии оқилонаи онҳо мебошад. Бо вучуди ин, имрӯз фаъолияти идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ аксар вақт танҳо ба таҳлили сифатӣ ва арзёбии тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии сармоягузорӣ бо шумораи камтарини омилҳои хатарсоз маҳдуд мешавад. Дар ҳоле ки шумораи омилҳои хавф, ки аз тағйироти муҳити дохилӣ ва хориҷӣ ба вучуд меоянд ва ноустувории таъсири онҳо ба фаъолияти сармоягузорию корхона имкон намедиҳад, ки мо дар бораи вучуд доштани механизми воқеан самараноки идоракунии хавфҳо бо асосҳои амалӣ сухан гӯем.

Аз ин нуқтаи назар, таҳқиқи масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ, ки ба асосноккунии фазои омилҳои хавфҳои сармоягузорӣ ва ташаккули механизми идоракунии оқилонаи хавфҳои умумии сармоягузорию корхона марбутанд, бидуни шакл вазифаи муҳим ва ба вақти худ мувофиқ мебошад.

Дарҷаи коркарди масъала. Масъалаҳои марбут ба принципҳои умумии арзёбӣ, таҳлил ва коҳиш додани сатҳи хавфҳои сармоягузорӣ дар қорҳои илмӣ олимони соҳа ба таври васеъ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Дар ин таҳқиқотҳо равишҳои гуногуни баҳодиҳии хавф, усулҳои таҳлил ва роҳҳои паст намудани таъсири омилҳои хавфнок дар фаъолияти сармоягузорӣ баррасӣ мешаванд.

Ҳамзамон, масъалаи хавф дар фаъолияти идоракунӣ, аз ҷумла ҷанбаҳои ташкилӣ ва методологии коҳиши хавфҳои идоракунӣ, дар таҳқиқоти олимони ватанӣ ва хориҷӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Дар ин асарҳо асосҳои назариявӣ ва амалӣ, механизмҳо ва усулҳои самараноки идоракунии хавфҳо таҳия ва тақмил дода шудаанд.

Таҳлили адабиёти илмӣ нашршуда оид ба мавзӯи таҳқиқот нишон медиҳад, ки аксари қорҳои мавҷуда бештар ба омӯзиши ҷанбаҳои алоҳидаи хавф нигаронида шудаанд. Бо вучуди ин, то имрӯз як қатор масъалаҳои муҳими ҳалталаб боқӣ мондаанд, ки ба ташаккули консепсияи мукаммал, инчунин таҳияи усулҳо ва воситаҳои самараноки идоракунии хавфҳои умумии сармоягузорию корхонаҳо вобаста мебошанд.

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқ таҳияи асосҳои назариявӣ ва тавсияҳои методологӣ оид ба механизмҳои идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ ва тақмили он дар қорхонаҳои саноатӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Рушди низоми иқтисодӣ асосан ба васеъшавӣ ва тақмил додани фаъолияти қорхонаҳо таъя мекунад. Фаъолияти асосии онҳо аз истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти истеҳсолӣ-техникӣ ва молҳои истеъмолӣ мардумӣ, гузаронидани фаъолияти тичоратӣ-харидорӣ ва миёнаравӣ, ҳамчунин фаъолият дар соҳаи иқтисодиёти хориҷӣ иборат аст. Ҳар яке аз ин намудҳои фаъолияти молиявӣ ва хоҷагидорӣ дар раванди амалӣ шуданаш таҳти таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ қорхона қарор мегирад, ки метавонад натиҷаи пешбинишударо тағйир диҳад. «Бо вучуди

таъсири ин омилҳо мумкин аст баҳо дода шавад ва бо дарназардошти ҳисоби муҳосиб, хавфҳо метавонад идоракунанда ҳисоб карда шавад» [7].

Омилҳои берунӣ омилҳои мебошанд, ки пайдоиш ва шакли зоҳиршавии онҳо бевосита ба фаъолияти корхона тааллуқ надорад ва бештар аз тағйироти вазъи сиёсӣ ва иқтисодӣ, ҳодисаҳои табиӣ ва пешравии илмӣ-техникӣ сарчашма мегиранд.

Омилҳои дохилӣ бошад, ба фаъолияти ҳуди корхона (истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ) марбутанд. Дар байни омилҳои ғайриистеҳсолии корхона аввалан гурӯҳи омилҳои иҷтимоӣ (бадшавии муҳити иҷтимоӣ, бовар надоштан ба роҳбарият ва ғайра) бояд қайд карда шавад. Аз омилҳои истеҳсолӣ бошад, шартан метавон омилҳои хавфро дар самтҳои такрористеҳсол, истеҳсолот, идоракунӣ ва гардиши мол ҷудо кард. «Асоси хавфро омилӣ дигар - эҳтимолият ташкил медиҳад, ки дар тафовут аз омилӣ номуайяний, дараҷаи эҳтимоли гирифтани натиҷаи интизорӣ ва ҳаҷми онро нишон медиҳад» [16, С.367].

Ҳар яке аз самтҳои фаъолияти корхона дар шароити муосир талаб мекунад, ки корхонаҳо барои нигоҳ доштани мавқеи худ дар муҳити рақобатӣ, маҳсулоти нав истеҳсол кунанд ва ба бозорҳои нави фурӯш роҳ ёбанд. Ҳамагӣ ин бидуни таҷҳизоти нави истеҳсолот ва иваз кардани таҷҳизоти технологӣ имконнопазир аст, ки барои ин сармоягузори калон лозим аст. Аз ин рӯ, ҳар яке аз намудҳои фаъолияти корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир бевосита бо фаъолияти сармоягузорӣ, ки тавассути амалӣ кардани лоиҳаҳои сармоягузорӣ сурат мегирад, алоқаманд аст. Мамлакатӣ мо «...дорой захираҳои васеи табиӣ ва иқтисодӣ меҳнатӣ қобили таваҷҷӯҳ мебошад, ки дар сурати ҷалби самараноки сармоягузорӣ метавонанд рушди саноат» босуръат таъмин карда шавад» [10, С.160]. Муҳим он аст, ки гуногунрангии хавфҳо, ки дар фаъолияти соҳибдорӣ зоҳир мешаванд, ба хавфҳои сармоягузорӣ низ пурра дахл доранд. Аз ин рӯ, дар таҳияи қарор оид ба сармоягузорӣ ва дар раванди амалӣ сохтани он, бояд омилҳои асосии хавф ба назар гирифта шаванд.

Аз ин нуқтаи назар, дар доираи таҳқиқот сармоягузорӣ ба маънои қисми маҳдуди захираҳои корхона фаҳмида мешавад, ки аз истифодаи муваққатӣ ҷудо карда шуда, барои ҷуброн кардани талафот аз таваррум ва ба даст овардани подош барои хавф равона мешавад ва дар оянда арзишҳои иловагӣ меорад.

Махсусияти чорабиниҳо барои ҷорӣ кардан (сармоягузорӣ) ва расидан ба ҳадафҳои муайянро лоиҳаи сармоягузорӣ меноманд. «Лоиҳаҳои сармоягузорӣ унсурҳои муҳимми низомӣ (системаи) идоракунӣ иқтисодӣ ва ҳар як субъекти хоҷагидорӣ маҳсуб мегарданд» [3, С.195]. Маҳз маҷмӯи лоиҳаҳои сармоягузори корхона, ки бо хусусиятҳои технологӣ, идоракунӣ ва параметрҳои давраи истеҳсолӣ алоқаманданд, фаъолияти сармоягузори ташкил медиҳад. Самаранокии он аз нишондиҳандаҳо, ба монанди сохтор ва ҳаҷми сармоягузориҳо ва дигар захираҳои рушди корхона, ҳадафҳо ва муҳлати сармоягузорӣ, технологияҳои идоракунӣ сармоягузорӣ, соҳаи иқтисод, сатҳи рушди он ва дастгирии давлат вобаста аст. Ин омилҳо, ки дар боло зикр шуданд, дар гирифтани арзиши сармоягузорӣ монеа эҷод мекунанд ва хавфҳои фаъолияти сармоягузори муайян менамоянд.

«...ноил шудан ба ҳадафи миллии саноатикунӣ босуръати иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ғояҳо, роҳҳои ҳал ва равишҳои нав, инчунин роҳҳои нави ташкил ва ҳамкорӣ дар соҳаи инноватсия ниёз дорад. Дар ин замина, инноватсия ва рақамикунӣ қариб дар ҳама бахшҳои иқтисодӣ, бахусус дар саноат, нақши рӯзафзун мебозанд» [15].

Бо дарназардошти фаҳмиши гуногун аз категорияи хавф дар адабиёт, мафҳуми хавф дар фаъолияти сармоягузорӣ «потенсиали пастшавии нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти корхона зери таъсири омилҳои хавф» ифода меёбад. Аз нуқтаи назари арзёбии оқибатҳои бадшавии ҳолати интизоршавандаи муҳит, сатҳи хавф аксар дар адабиёт бо дараҷаи паҳншавии нишондиҳандаҳои ҳадафҳои корхона алоқаманд дониста мешавад.

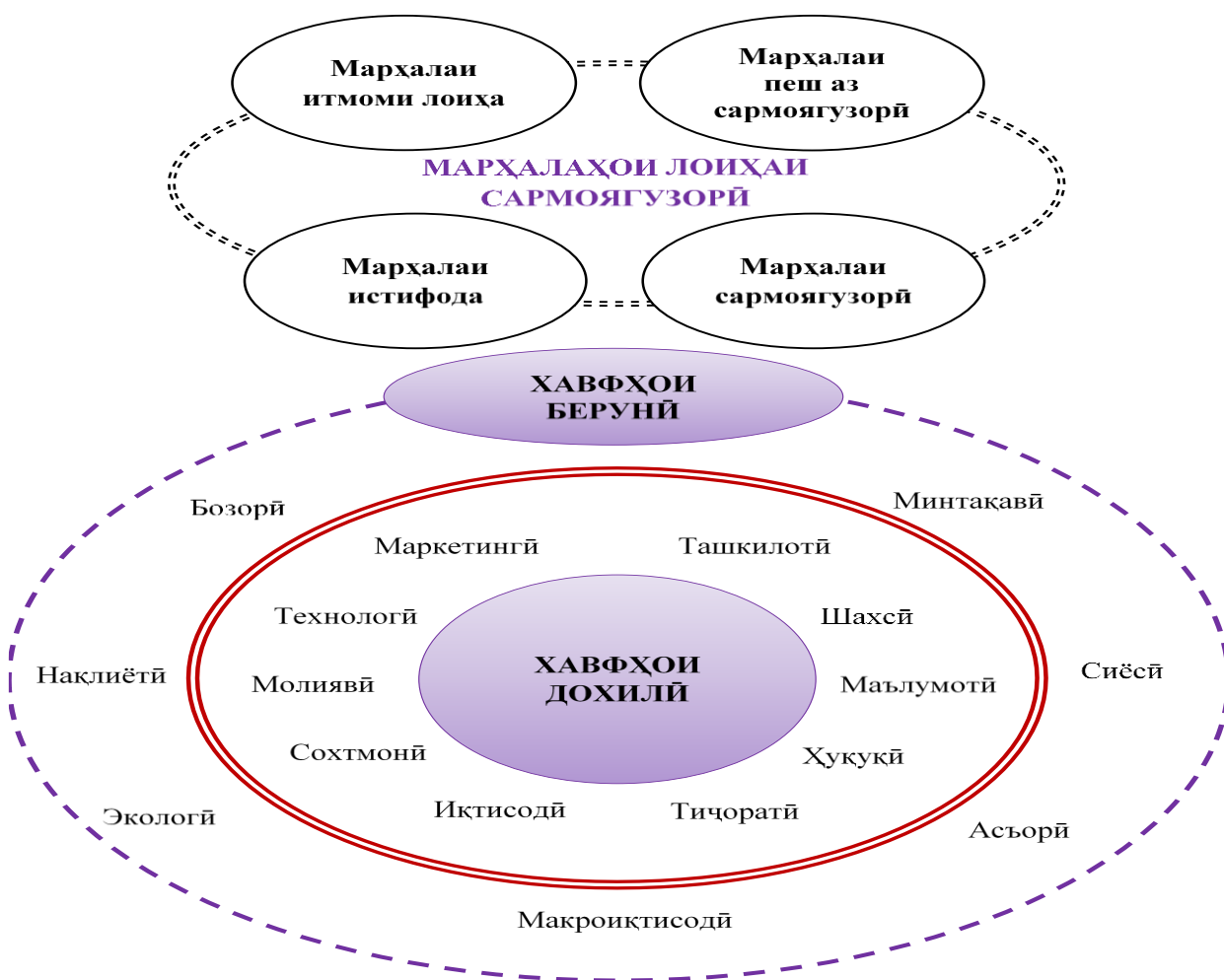
«Хавф эҳтимолияти дидани зарар ва ё аз даст додани фоида мебошад» [8, С.41]. Дар фаъолияти хоҷагидорӣ корхона зери мафҳуми «хавф» имконияти ба вучудии вазъи номусоид ва оқибатҳои нохуши зарарнок фаҳмида мешавад.

Муҳаққиқи рус В.П. Василев қайд кардааст, ки «хавф - ин ҳодисаест, ки ҳосияти эҳтимоли дошта, дар ҳолати руҳ додани он дар рафти татбиқи кори инноватсионӣ имкони гирифтани зарар ё натиҷаи мусбӣ имконпазир мебошад» [1, С.124]. Инчунин, «... муайянкунӣ ва идоракунӣ хавфро ҳамчун раванди назорати мувофиқ бо мақсади минимизатсияи талафот дар мавриди сар задани ҳодисаи хавф таъриф додан мумкин аст» [6, С.271].

Барои сармоягузор муҳим танҳо он хатарҳо мебошанд, ки метавонад ба талафоти маблағ ё коҳиши фоида ва даромади пешбинишуда дар давраи амалӣ кардани лоиҳаи инноватсионӣ оварда расонанд. «Сатҳи баланди даромади корхона ба туфайли бартараф намудани дараҷаи баланди хавфи

сармоягузорӣ, паси сар кардани хавфи муфлисшавӣ ба даст меояд» [5, С.87]. Аз ин лиҳоз, ба ақидаи В.В. Глухов, С.Б. Коробко, Т.В. Маринина «хавфи инноватсионӣ - ин баҳодиҳии эҳтимолии муваффақият ва ё нобарории фаъолият дар чараёни истехсол ва то ба бозор баровардани маҳсулот мебошад» [2, С.145]. «Баланд шудани хавфҳои молиявӣ ва паст шудани даромад боиси ғайриимкон гардонидани даромади сармоягузorro дар шакли амонат мегардонад» [9, С.131].

Ҳамин тавр, корхона дар раванди фаъолияти сармоягузорӣ, ки тавассути лоиҳаи сармоягузорӣ амалӣ мешавад, таҳти таъсири омилҳои хавф қарор мегирад. Дар ҳар як марҳалаи татбиқ ба самаранокии лоиҳа омилҳои дохилӣ ва берунӣ таъсири гуногун доранд. Таҳлили маҷмӯи омилҳои хавф нишон медиҳад, ки миёни намуди хавф ва марҳалаи зоҳиршавии он робита вучуд дорад (расми 1).

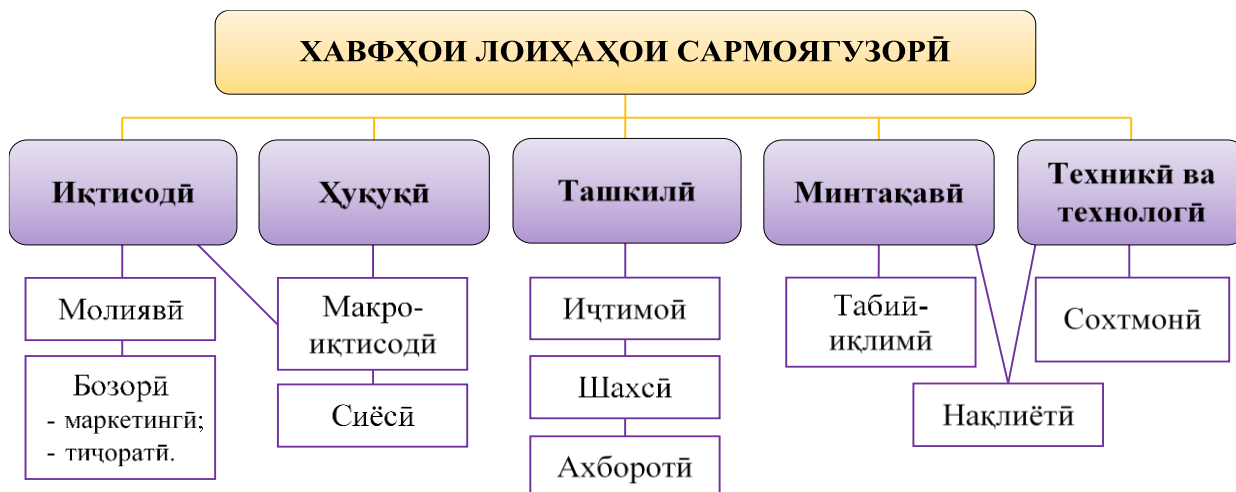

Расми 1. Фазаи омилҳои хавф мувофиқи давраи ҳаёти лоиҳаи сармоягузорӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси адабиёти соҳавӣ

Бо вучуди ин, мураккабӣ ва гуногунҷабҳаи робитаҳои иқтисодии объектҳои иқтисодӣ имкон намедиҳад, ки ҳолатҳои хавф бевосита ва равшан муайян карда шаванд. Ба назари мо, сабаби афзоиши масъалаҳои марбут ба таҳлили хавфҳо таъсири интегралӣ ва ҳамзамон омилҳои гуногун мебошад.

Таҳқиқ ва таҳлили омилҳои хавфранда дар фаъолияти сармоягузорӣ имкон дод, ки хатарҳои сармоягузорӣ бар асоси нишондиҳандаҳои гурӯҳбандӣ (расми 2) гардонид шаванд. Ин гурӯҳбандӣ имконият медиҳад, ки ҳолатҳои хавф ва барномаҳои рушди омилҳои хавфранда ва вазъиятҳое, ки онҳо ба амал меоянд, муайян карда шаванд.

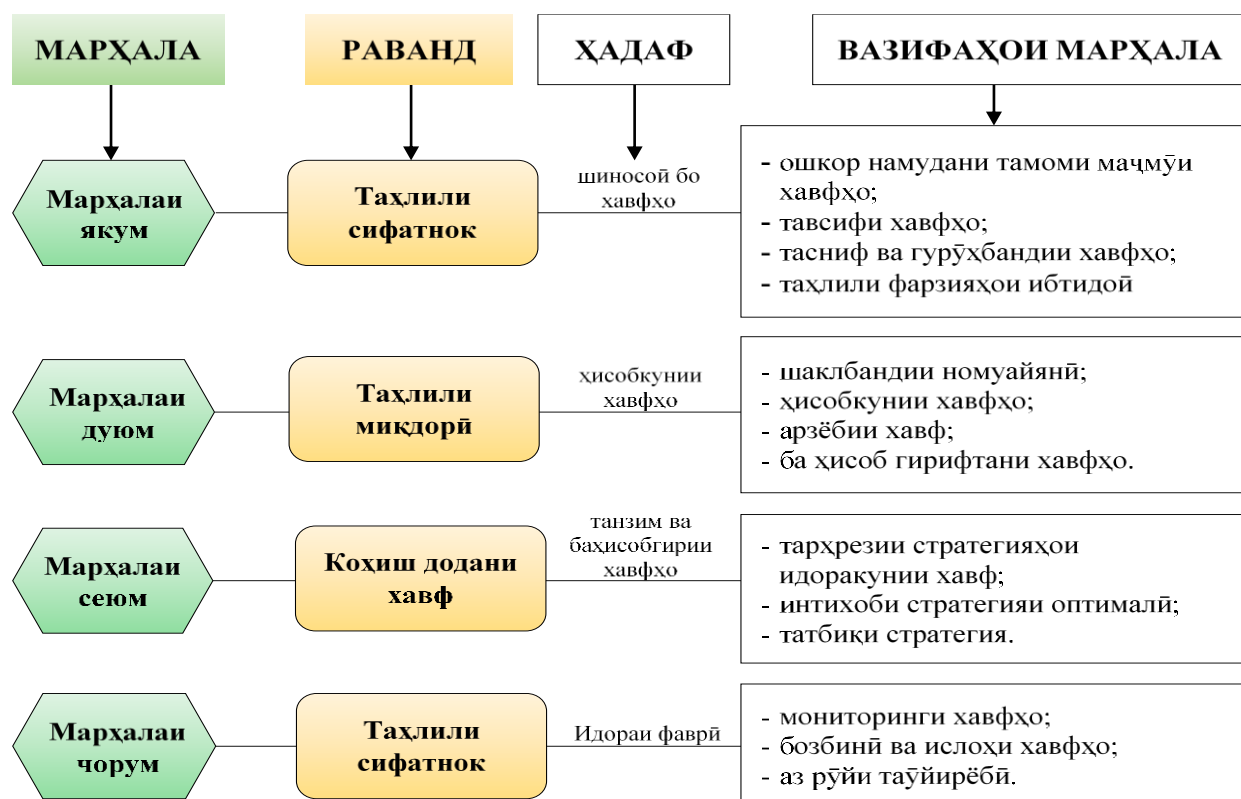

Расми 2. Гурӯҳбандии омилҳои хавфҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси адабиёти соҳавӣ

Воситаи асосии баҳисобгирӣ ва арзёбии оқибатҳои эҳтимолии манфӣ таҳлили хавфҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба шумор меравад. Ин таҳлил ҳамчун ҷузъи таркибии асосноккунии маҷмӯи лоиҳаи сармоягузорӣ баромад намуда, дар раванди қабули қарор оид ба сармоягузорӣ нақши муҳим ва ҳалкунанда дорад.

Бо мақсади таҳлил ва идоракунии низоми хавфҳои фаъолияти сармоягузори корхона механизми махсуси идоракунии хавфҳо таҳия гардидааст, ки сохтори он дар расми 3 инъикос ёфтааст.

Расми 3. Механизмҳои идоракунии хавфҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси адабиёти соҳавӣ

Таҳлили сифатии хавфҳои лоиҳа дар марҳалаи таҳияи бизнес-нақша анҷом дода мешавад. Вазифаи асосии он муайян кардани намудҳои эҳтимолии хавф ва омилҳои мебошад, ки сатҳи хавфҳо дар раванди иҷрои як намуни фаъолияти муайян мекунад. Натиҷаҳои таҳлили сифатӣ

танҳо ҳамчун маълумоти ибтидоӣ барои гузаронидани таҳлили микдорӣ хизмат мекунад. Таҳлили микдорӣ барои муайянкунии хатарҳои, ки эҳтимоли рух додани онҳо бештар ва талафоти эҳтимолии онҳо бузург аст, мусоидат мекунад.

Таҳлили микдории хатарҳои лоиҳа бо истифода аз моделҳои математикӣ дар қабули қарорҳо ва рафтори лоиҳа анҷом дода мешавад, ки онҳо ба усулҳои назарияи эҳтимолият таъяс мекунад. Ин бо хусусияти эҳтимолии ноустуворӣ ва хатарҳо шарҳ дода мешавад. Асоси интиҳоби усули арзёбии хатар намуд ва навоариҳои лоиҳа, имконияти банақшагири ва татбиқи лоиҳа ба марҳалаҳо, инчунин маълумоти ибтидоӣ мебошад.

Дар марҳалаи анҷоми тарҳрезии стратегияи идоракунии хавф ва оғози татбиқи он, ҳуҷҷати натиҷавӣ нақшаи чорабиниҳо барои паст намудани хавфҳои лоиҳаи сармоягузорӣ мебошад. Роҳҳои гуногуни пастсозии хавф дар фаъолияти сармоягузорӣ тавассути идоракунии сатҳи хавф амалӣ мешаванд. «Ба андешаи олими ватанӣ Хушвахтзода Қ.Х. «Идоракунии хавфи сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ асосан ба доштани маълумоти кофӣ ҳангоми татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ ва фаъолияти истеҳсолии корхона вобаста аст» [13].

Пас аз интиҳоби маҷмӯи чораҳои қорӣ барои бартарафсозӣ ё пастнамоии хавф бояд арзёбӣ шавад, ки оё ин чораҳо кофӣ ҳастанд ё не? Агар чораҳо кофӣ бошанд, лоиҳа амалӣ мегардад ва ғарна татбиқи лоиҳа рад карда мешавад (аз хатар қанорагири карда мешавад). Вобаста ба ин, «... ҳар як сармоягузор пеш аз сафарбар намудани маблағҳои худ ба корхонаи саноатӣ хатарҳои имқонпазири онро таҳлил намуда, сипас дар лоиҳаи сармоягузорӣ иштирок менамояд» [12, С.63].

Яке аз самтҳои афзоиши самаранокии фаъолияти сармоягузории корхонаҳои саноатӣ танзими омилҳои қоричии хатар тавассути фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад. «Қангоми гузаронидани арзёбии ҳамаҷонибаи самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва инноватсионӣ бояд ба назар гирифта шавад, ки татбиқи ҳар қадоми онҳо ҳатман бо бартараф кардани хавфҳо алоқаманд аст» [4, С.529]. «Самаранокии сиёсати давлатии сармоягузорӣ дар саноат на танҳо аз ҳаҷми умумии сармоягузорӣ, балки аз соҳаҳои мушаххасе, ки ба онҳо раванди сармоягузорӣ равона карда шудааст, вобаста аст» [11, С.213].

Азбаски маҷмӯи омилҳои хавфаваранда ва сатҳи таъсири онҳо дар минтақаҳои гуногун барои корхонаҳои як минтақа тақрибан яқсон аст, сатҳи хатарҳои берунӣ ба тадбирҳои дастгирии давлатӣ дар сатҳҳои қумҳуриявӣ ва минтақавӣ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, барои муайян кардани сатҳи хавфҳои берунӣ метавон мафҳуми «амнияти сармоягузории минтақа»-ро истифода кард, ки бо фароҳам овардани шароити устувор барои татбиқи сармоягузорӣ ва таъмин кардани сатҳи зарурии дастгирии давлатӣ барои афзоиши самаранокии сармоягузорӣ тавсиф мешавад. «Дар заминаи вазиғаҳои давлат, дар татбиқи сиёсати сармоягузорӣ гуфтан бамаврид аст, ки дар ин раванд давлат нақши назаррас дорад» [14, С.180].

Бо вуҷуди ин, воситаҳои сиёсати сармоягузории минтақа ҳамаша қобилияти таъсири мустақим ба қоҳиши сатҳи хавфҳои минтақавиро надоранд.

Аз ин рӯ, яке аз самтҳои асосии сиёсати сармоягузорӣ бояд таъсиси низоми умумимиллӣ барои қафолати сармоягузорӣ бошад, ки ҳамчун воситаи самаранокии ҳимояи сармоя аз хавфҳои берунии сармоягузорӣ хизмат мекунад. Ин низом бояд барои татбиқи самтҳои афзалиятноки фаъолияти сармоягузорӣ, вобаста ба сатҳи хавфҳои сармоягузории минтақа, ҳавасмандкунии иловагӣ фароҳам оварад ва ҳамзамон дастрасии ҳамаи сармоягузoronро ба захираҳои қафолатӣ, ки аз дигар манбаъҳои дохилӣ ва берунӣ ташаққул меёбанд, таъмин намоад.

Муносибати низомнок ба қафолати сармоягузорӣ, ки бар асоси ягонагии методология ва ба назар гирифтани тафовутҳои минтақавӣ дар шароити татбиқи сармоягузорӣ бунёд мешавад, барои қоҳиш додани сатҳи хавфҳои берунӣ мусоидат менамоянд. Қамзамон, муқаррароти қонунгузории равшан ва устувории механизми амалқунандаи низом шароитҳои мусоидро барои баланд бардоштани амнияти сармоягузорӣ фароҳам меоранд.

Маҷмӯи васеи омилҳои хавф, ки марҳалаҳои гуногуни давраи ҳаётии фаъолияти сармоягузорию фаро мегирад, зарурати таҳияи принципҳои муқаммалӣ таҳлил ва арзёбии хавфҳоро ба миён мегузорад. Қар як марҳалаи давраи ҳаётии лоиҳаи сармоягузорӣ дорои хусусиятҳои махсус буда, ба худ маҷмӯи муайяни омилҳои хавфро муттаҳид месозад.

Тақрибаи амалқунандаи баҳисобгири ва таҳлили хавфи сармоягузорӣ дар корхонаҳо на ҳамаша имқон медиҳад, ки тамоми омилҳои манфии таъсиррасон ба натиҷаи нӯҳои лоиҳа ба таври пурра ба назар гирифта шавад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо зарур аст, ки механизми фарогири идоракунии хавфҳои сармоягузорӣ таҳия карда шавад. Дар натиҷа қунин механизм бояд чорабиниҳоро оид ба ошқор сохтан, баҳо додан ва қоҳиш додани хавф дар бар гирад ва вобаста ба сатҳу дараҷаи таъсири ҳар як омилӣ хавф ба натиҷаи нӯҳӣ татбиқ гардад. Муҳим он аст, ки

идоракунии хавфҳо аз марҳалаи пайдоиши онҳо оғоз шавад, на ин ки пас аз ба миён омадани оқибатҳои манфӣ.

Агар раванди татбиқи лоиҳаи маҳаллӣ аз рӯйи марҳалаҳо баррасӣ гардад, хавфҳои метавон ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо намуд. Гурӯҳи аввал хавфҳои то воқеа (пешакӣ), ки ба марҳалаҳои тархрезӣ ва сохтмон алоқаманданд. Ба инҳо эҳтимоли нотаомон мондани қорҳои лоиҳакашӣ ё сохтмонӣ, ошкор гардидани нуқсонҳо баъди қабули иншоот оид ба истифода додани он, ҳатогихҳои ҳуқуқӣ ҳангоми ба расмӣ даровардани ҳуқуқи молиявӣ ё иҷора, зиёд шудани хароҷоти сметаӣ, инчунин иҷро нашудани уҳдадорӣҳо дар муҳлатҳои муқарраргардида дохил мешаванд. Гурӯҳи дуюм хавфҳои баъди воқеа мебошанд, ки пас аз анҷоми сохтмон ва оғози фаъолияти истеҳсоли (хавфҳои вобаста ба сифати маҳсулот, мушкилоти фурӯш, номувофиқи таҷҳизот, инчунин хавфҳои маркетинг) ба миён меоянд. Хавфҳои маркетинг метавонанд боиси норасоии даромади пешбинишуда гарданд, ки барои пардохти қарзҳо ё пушонидани хароҷот кофӣ нест. Инчунин, мумкин аст, ки маҳсулот дар ҳаҷм ва муҳлати пешбинишуда ба фурӯш наравад. Дар ин марҳала инчунин хавфҳои соҳибқорӣ, технологӣ, маҳдудияти дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ, сатҳи пасти идоракунии ва норасоии қувваи қори баландхисос таъсир мерасонанд.

Барои муайян намудани омилҳои дохилӣ, ки ба самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ таъсир доранд, усулҳои таҳлилии истифода мешаванд, ки ба ҳисобкунии муҳлати бозгашти сармоя асос меёбанд. Дар ин замина фикри мо ин аст, ки ҳангоми интихоби сармоягузорӣ нишондиҳандаҳо ба монанди ҳаҷми фоида, арзиши асли, сатҳи даромадноки ва таҳлили нуқтаи безарарӣ ба назар гирифта мешаванд. Сабоби истифодаи нишондиҳандаҳои мазкур имконияти медиҳад, ки қарорҳои асоснок қабул гардад ва дар натиҷа эҳтимоли аз даст рафтани фоида ё ноқисмати татбиқи лоиҳа коҳиш дода мешавад. Бо вучуди ин, қабули қарорҳои асоснокшуда танҳо дар асоси омилҳои дохилӣ имконпазир нест. Ба ин раванд омилҳои берунаи хавф низ таъсири ҷиддӣ мерасонанд, ки онҳо вобастагии лоиҳаи сармоягузорино аз муҳити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии атроф инъикос менамоянд. Дарачаи таъсири ҷунин омилҳо барои қорхонаҳои як соҳа дар як минтақа пеш аз ҳама аз сатҳи дастгирии давлатии фаъолияти сармоягузорӣ вобаста мебошад.

Қонунгузорӣ як қатор тадбирҳоро вобаста ба коҳиш додани хавфҳо, бахусус дар самти молиявӣ пешбинӣ менамояд. Аммо, ҳангоми арзёбии ҳамаҷонибаи хавфи сармоягузорӣ бояд нишондиҳандаҳо ба монанди сатҳи таъминнокии иқтисод бо захираҳо, рушди инфрасохтор, дараҷаи рақобат, ҳолати низоми алоқа ва нақлиёт, инчунин сатҳи ҷиноятқорӣ дар ҷомеа ва иқтисод ба инобат гирифта шаванд.

Хулоса, таҳқиқот нишон дод, ки хавфи фаъолияти сармоягузорӣ мураккаб аст, зеро ба натиҷаи он омилҳои дохилӣ ва берунӣ таъсир мерасонанд. Ҳангоми таҳияи лоиҳаи сармоягузорӣ бояд ҳамаи омилҳои таъсиррасон муайян шаванд. Фарқиати намудҳои лоиҳаҳо ва ҳадафҳои онҳо талаб мекунад, ки онҳо ба марҳалаҳо ҷудо шаванд ва дар нуқтаҳои назоратӣ иттилооти иловагӣ дар бораи рушди лоиҳа бо дарназардошти муҳити дохилӣ ва берунӣ дастрас гардад. Қабули қарорҳои самараноки сармоягузорӣ бояд бар асоси равиши системавӣ ва ягонагии методология сурат гирад, ки сатҳи хавфи берунӣ ва номуайяниро коҳиш медиҳад ва амният ва устувории сармоягузорино таъмин мекунад.

Адабиёт

1. Васильев В.П. Управление инновациями: учебное пособие. - М.: Дело и сервис. - 2019. - 400 с. – С.124.
2. Глухов В.В., Коробко С.Б., Маринина Т.В. Экономика знаний / В.В. Глухов, С.Б. Коробко, Т.В. Маринина. - СПб: Питер. - 2015. - 528 с. – С.145.
3. Гулов Б.М. Асосҳои методии арзёбии лоиҳаҳои сармоягузорӣ [Матн] / Б.М. Гулов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (мачаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. Бохтар, 2020. - №1-1(71). – С.195-202. – С.195.
4. Гулов Б.М. Асосҳои назариявӣ-методологии фаъолияти сармоягузорӣ ва инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ [Матн] / Б.М. Гулов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (мачаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. Бохтар, 2024. - №1/3(125). – С.526-531. – С.529.
5. Игонина Л.Л. Инвестиции: Учебное пособие [Текст] / Л.Л. Игонина. – М.: Юрист, 2012. – 480с. – С. 87.
6. Иқромӣ Ф.Н. Стратегияи пешгирии хавфҳои сармоягузорӣ дар қорхонаҳои энергетикӣ [Матн] / Ф.Н. Иқромӣ, Н.А. Давлатов // Механизми идоракунии молияи давлатӣ дар раванди рушди

босуботи инноватсиониву индустриалии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. – Душанбе, 2024. – С.265-274. – С.271.

7. Масилевич, Н.А., Финансовый менеджмент: учеб. пособие для студентов экономических специальностей вузов. – Мн.: БГТУ, 2006. – 337 с.

8. Мирсаидов А.Б. Риск и страхование в системе аграрных экономических отношений (теоретический аспект) // Журнал «Кишоварз» (Земледелец). Таджикский аграрный университет имени Шириншоҳ Шотемур, 2014г. - №3 (63). – С.40-42. – С.41.

9. Нурув Ш.С. Идоракунии хавфҳои сармоягузори корхона дар шароити муосир [Матн] / Ш.С. Нурув // Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳаёти устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён бахшида ба солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия эълон гардидани солҳои 2025-2030, соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо. - Душанбе, 21-26 апрели 2025 года. – С.128-134. – С.131.

10. Сайфиддинзода С.С. Имкониятҳо ва дурнамои ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои саноат ва кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / С.С. Сайфиддинзода, А.К. Сафозода // Маҷаллаи байналмилалӣ илмӣ «Фурӯғи илм». – Душанбе, 2025. - №3. – С.160-166. – С.160.

11. Сафоев А.К. Ҷанбаҳои институтсионалии танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.К. Сафоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. - №2. – С.208-217. – С.213.

12. Хушвахтзода Қ.Х. Такмили механизми идоракунии хавфҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.А. Толибзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2025. - №8. – С.60-67. – С.63.

13. Хушвахтзода Қ.Х. Таснифоти хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ / Хушвахтзода Қ.Х., Г.Х. Зувайдуллоева // Маҷаллаи назариявӣ ва илмӣ-истехсолии “Кишоварз”. - Душанбе, 2021. - №1(90). - С.119-123.

14. Шарипов И.О. Сиёсати давлатии сармоягузорӣ, хусусият ва роҳҳои самараноки ҷалби сармоя ба соҳаи кишоварзӣ [Матн] / И.О. Шарипов, Б.М. Гулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2025. - №11. – С.180-185. – С.180.

15. Хамроев, М. И. Некоторые вопросы разработки и реализации инновационных проектов на промышленных предприятиях / М. И. Хамроев // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 4-2(39). – С. 185-191.

16. Юсупов И.Н. Идоракунии хавфҳои инноватсионии корхонаҳои саноати сабук дар шароити саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / И.Н. Юсупов // Идоракунии давлатӣ. – Душанбе, 2025. - №3(74). – С.364-373. – С.367.

Маълумот дар бораи муаллифон

Шамсуллозода Холназар–
Донишгоҳи давлатии Бохтар
ба номи Носири Хусрав,
номзади илмҳои иқтисодӣ,
дотсенти кафедраи назарияи
иқтисодӣ. Суроға: 735140, ш.
Бохтар, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, кӯчаи Айнӣ, 67.

Гулов Баҳромҷон
Махмаднаимович–
Донишгоҳи давлатии Бохтар
ба номи Носири Хусрав,
доктори фалсафа PhD аз рӯи
ихтисоси иқтисодиёт,
дотсенти кафедраи молия.
Суроға: 735140, ш. Бохтар,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи
Айнӣ, 67.

Сведения об авторах

Шамсуллозода Холназар–
Бохтарский государственный
университет имени Носира
Хусрава, доцент кафедры
экономической теории. Адрес:
735140, г. Бохтар, Республика
Таджикистан, улица Айна, 67.

Гулов Баҳромҷон
Махмаднаимович–Бохтарский
государственный университет
имени Носира Хусрава, доктор
философии PhD по
специальности экономика,
доцент кафедры финансов.
Адрес: 735140, г. Бохтар,
Республика Таджикистан, улица
Айна, 67.

About the authors

Shamsullozoda Kholnazar–
Bokhtar State University named
after Nosir Khusrav, associate
Professor of the Department of
economic theory. Address:
735140, Bokhtar, Republic of
Tajikistan, Ayni Street, 67.

Gulov Bakhromdjon
Makhmadnaimovich–Bokhtar
State University named after
Nosir Khusrav, PhD in
economics, associate professor
of the department of finance.
Address: 735140, Bokhtar,
Republic of Tajikistan, Ayni
Street, 67.

УДК: 796

РОҲҶОИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ФАЪОЛИЯТИ ЭКОТУРИЗМ ДАР ХУДУДИ ПАРВАРИШҶОҶИ КАМАРОБ

Одинаев С.В.

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Қаландаров А.А.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ соҳибкорӣ Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола оиди таҳия ва татбиқи стратегияи рушди экотуризм дар парваришгоҳи Камароб эҷоди маҳсулоти экологии замонавӣ, хеле самаранок ва рақобатпазир мебошад, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои туристони ташрифоваранда имкониятҳои васеъ фароҳам оварда метавонад. Банақшагирии стратегияи рушди туризми экологӣ дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб инчунин фароҳам овардани шароитҳои мувофиқро тақозо мекунад, ки ба мониторинги тағйирёбандаи муҳити бозор барои қабули қарорҳои рақобатпазир оид ба мутобиқшавӣ ба шароитҳои нав ва имкониятҳои ташкили рушди экотуризм имкон медиҳад.

Ба роҳ мондани самараноки фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб метавонад ба ҳалли мушкилоти иҷтимоии минтақа таъсири бузурги мусбӣ расонида, ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва нигоҳ доштани сатҳи зиндагии шоистаи аҳоли имкон диҳад.

Туризми хуб ба роҳ мондашуда метавонад ба рушди системаи маориф таъсири назаррас расонад ва ба такмили системаи хизматрасонӣ ва ҷорӣ намудани воситаҳои нави иттилоотӣ мусоидат намояд. Дар зери таъсири фаъолияти экотуризм мақомоти минтақа ва корхонаҳои алоҳида дар ҷорабиниҳо оид ба ҳифзу беҳбудӣ муҳити зист, мероси фарҳангӣ таърихӣ ва ёдгориҳои табиат фаъолна иштирок хоҳанд кард.

Калидвожаҳо: ҳудуди парваришгоҳ, рушди экотуризм, омилҳои экологӣ, рушди иқтисодӣ, парваришгоҳи Камароб, фаъолияти туризм, туризми экологӣ, ниёзи туристон.

Барои иқтибос: Одинаев, С. В. Роҳҳои такмили механизми идоракунии фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб / С. В. Одинаев, А. А. Қаландаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 247-252.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ЭКОТУРИЗМА НА ТЕРРИТОРИИ ЗАКАЗНИКА КАМАРОБ

Одинаев С.В.

Таджикский педагогический институт в Раштском районе

Қаландаров А.А.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Аннотация. Основная цель разработки и реализации стратегии развития экотуризма в заказнике Камароб - создание современных, высокоэффективных и конкурентоспособных экологических продуктов, которые могут обеспечить широкие возможности для удовлетворения потребностей туристов.

Стратегическое планирование развития экологического туризма на территории заказника Камароб также требует создания соответствующих условий, которые позволят мониторить изменяющуюся рыночную среду для принятия конкурентоспособных решений относительно адаптации к новым условиям и возможностей организации развития экотуризма.

Эффективное внедрение экотуристической деятельности на территории заказника Камароб может оказать значительное положительное влияние на решение социальных проблем региона, способствуя созданию новых рабочих мест и поддержанию достойного уровня жизни населения.

Хорошо организованный туризм может существенно повлиять на развитие образовательной системы и способствовать улучшению сервиса, а также внедрению новых информационных технологий. Под воздействием экотуристической деятельности местные власти и отдельные предприятия будут активно участвовать в мероприятиях по охране и улучшению окружающей среды, культурного и исторического наследия, а также природных памятников.

Ключевые слова: территория заказника, развитие экотуризма, экологические факторы, экономическое развитие, заказник Камароб, туристическая деятельность, экологический туризм, потребности туристов.

WAYS TO IMPROVE THE MANAGEMENT MECHANISM OF ECOTOURISM ACTIVITIES IN THE TERRITORY OF THE KAMAROB RESERVOIR

Odinaev S.V.

Pedagogical Institute of Tajikistan in Rasht District

Kalandarov A.A.

International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan

Annotation. The main goal of developing and implementing a strategy for the development of ecotourism in the Kamarob reserve is to create modern, highly effective and competitive ecological products that can provide broad opportunities to meet the needs of visiting tourists.

Strategic planning for the development of ecotourism in the Kamarob reserve also requires the creation of appropriate conditions that allow for monitoring the changing market environment to make competitive decisions on adapting to new conditions and opportunities for organizing the development of ecotourism. Effective implementation of ecotourism activities within the Kamarob reserve can have a significant positive impact on solving the social problems of the region, creating new jobs and maintaining a decent standard of living for the population.

Well-organized tourism can have a significant impact on the development of the education system and contribute to the improvement of the service system and the introduction of new information tools. Under the influence of ecotourism activities, regional authorities and individual enterprises will actively participate in activities to protect and improve the environment, cultural and historical heritage, and natural monuments.

Keywords: reserve territory, ecotourism development, environmental factors, economic development, Kamarob reserve, tourism activity, ecological tourism, tourist needs.

Гузориши масъала. Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон механизми идоракунии стратегияи соҳаи туристӣ ҳам дар ҳудуди минтақаҳои муҳофизатшаванда ва ҳам дар маҷмӯъ дар марҳилаи ташаққул қарор дорад. Ҳоло равиши тадриҷан ҷамъ кардани таҷриба ва ба вучуд овардани механизмҳои иқтисодии идоракунии соҳа ҷавоб дорад.

Таҳлили мушкilotи рушди экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб нишон медиҳад, ки паст будани сармоягузорӣ ва ҷолибияти сайёҳии ҳудудҳои муҳофизатшаванда ба мавҷуд набудани консепсияи стратегияи рушди туристӣ, асосноккунии техникаҳои иқтисодии рушди туризм вобаста аст. Ҷорабинӣ ва таъсиси инфрасохтори туристӣ, нақшаи ҷорабинӣ оид ба рушди экотуризм, ки ба сармоягузори имкон дод, ҷолибият ва хатарҳои сармоягузорӣ дар минтақаи муҳофизати Камаробро арзёбӣ намуда, нақшаҳои стратегияи рушди босамари соҳаи туристӣ таҳия намоянд [1, с 118].

Мақсади асосии таҳия ва татбиқи стратегияи рушди экотуризм дар парваришгоҳи Камароб эҷоди маҳсулоти экологии замонавӣ, ҳеле самаранок ва рақобатпазир мебошад, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои туристони ташрифоваранда имкониятҳои васеъ фароҳам оварда метавонад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи мавзӯи мазкур таҳқиқотҳо аз ҷониби Александрова А.Ю., Бабкин А.В., Биржаков М. Б., Муртазаев У.И., Саидов Х., Ибодов Ш. М., Қодиров Ф.С., Николаенко Д. В., Пузакова Е.П., Честникова В.А. ва дигарон гузаронида шудааст

Мақсади мақола – ин роҳҳои тақмили механизми идоракунии фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Банақшагирии стратегияи рушди туризми экологӣ дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб инчунин фароҳам овардани шароитҳои мувофиқро тақозо мекунад, ки ба мониторинги тағйирёбандаи муҳити бозор барои қабули қарорҳои рақобатпазир оид ба мутобиқшавӣ ба шароитҳои нав ва имкониятҳои ташкили рушди экотуризм имкон медиҳад [2, с 23].

Ба роҳ мондани самараноки фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб метавонад ба ҳалли мушкilotи иқтисодии минтақа таъсири бузурги мусбӣ расонида, ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва нигоҳ доштани сатҳи зиндагии шоистаи аҳоли имкон диҳад.

Туризм хуб ба роҳ мондашуда метавонад ба рушди системаи маориф таъсири назаррас расонад ва ба тақмили системаи хизматрасонӣ ва ҷорӣ намудани воситаҳои нави иттилоотӣ мусоидат намояд. Дар зери таъсири фаъолияти экотуризм мақомоти минтақа ва корхонаҳои алоҳида дар ҷорабинӣ оид ба ҳифзу беҳбуди муҳити зист, мероси фарҳангии таърихӣ ва ёдгориҳои табиат фаъолона иштирок хоҳанд кард [3, с 112].

Ташкили самараноки банақшагирии стратегӣ, истифодаи иқтисодии захиравии рушди экотуризм имкон медиҳад, ки маҳсулоти туристии рақобатпазир ба вучуд оваранд, онҳоро озодона

дар бозори байналмилалии сайёҳӣ фурухта шаванд ва инчунин имкон медиҳанд, ки тавачҷуҳи афзалиятнок ба ҷолиб ва дастраси маҳсулоти сайёҳӣ дода шавад.

Маблағгузори соҳа, ки ҳоло аз ҷониби давлат амалӣ карда мешавад, барои фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳа бешубҳа кифоя нест. Таҳлили масъала нишон медиҳад, ки барои ба роҳ мондани самараноки фаъолияти экотуризм ба инобат гирифтани омилҳои зерин хеле муҳим аст [4, с 126].

Омилҳои маркетинг. Онҳо ба сатҳи қаноатмандии туристон ва муносибати онҳо ба ҷойҳои ҷолиб, объектҳои парваришгоҳ ва хизматрасонӣ, фаъолиятҳои, ки ба ташаккул ва рушди самараноки туризми экологӣ нигаронида шудаанд, самаранокии ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои гуногуни табиғотӣ ва иттилоотӣ, дараҷаи туристон ба объектҳои гуногуни парваришгоҳ рафтан ва ғайра баҳо медиҳанд.

Барои кам кардани дараҷаи номуайяни ва хатар, корхонаи туристӣ бояд маълумоти бозғатимод, объективӣ ва саривақтӣ дошта бошад. Чунин маълумотро тавассути тадқиқоти маркетингӣ ба даст овардан мумкин аст. Маълумоти бозғатимод имкон медиҳад, ки тамоми ташрифҳои тичорати туристӣ самаранок фаъолият намуда, онро бо бозорҳо, истеъмолкунандагон, рақибон ва дигар унсурҳои муҳити зист барои фаъолияти он пайваст намояд.

Бо истифодаи самараноки усулҳо ва воситаҳои ба далелҳо асосёфтаи гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ, ширкати туристӣ ба тағйироти динамикии муҳити бозор хеле зудтар мутобиқ мешавад ва инчунин нақшаҳои стратегии дақиқи фаъолиятҳои дарозмуддатро таҳия мекунад [5, с 79].

Махсусан таҳқиқоти коммуникатсияҳои маркетингӣ, ки тадқиқоти ВАО ва арзёбии самаранокии табиғ, санҷиш ва арзёбии фаъолияти пешбурди фуруш, тадқиқот дар соҳаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, таҳлили натиҷаҳои иштироки ширкати туристӣ дар қори намоишгоҳ ва чорабиниҳои ярмарка муҳиманд.

Тадқиқоти мо нишон дод, ки системаи парваришгоҳи Камароб дар рушди ширкати табиғотӣ ва ташкили ширкат дар чорабиниҳои намоишию ярмаркаҳо (асосан бо молия алоқаманд) ва дар тақмили стратегияи маркетинги ширкат низ вучуд доранд.

Дар асоси таҳлили гуфтаҳои дар боло зикршуда муқаррароти зеринро ҷиҳати тақмил додани механизми идоракунии фаъолияти экотуризм ба ҳулосаи мантиқӣ овардан лозим аст:

а) истеҳсоли маҳсулоти табиғотӣ (тақвимиҳо – плакатҳо ва қисагиҳо, магниткаҳо, буклетҳо, китобчаҳо, варақаҳо, маҳсулоти гуногуни хотиравӣ дар шакли футболка, қулоҳҳо, пиёлаҳо, табакҳо, лаълиҳо, блокнотҳо, қаламҳо ва ғайра) ба роҳ монда шавад.

б) ташкил намудани идҳо ва маърақаҳои экологии ҳамасола – «Рӯзи ҳифзи ҳайвоноти ваҳшӣ», «Рӯзи оби тоза», «Рӯзи паррандагон», «Баҳор», «Дар боғи мо чӣ мерӯяд», «Табиатро ҳифз мекунем», «Мо ба шумо иҷозат намедихем, ғӯли наврӯзиро чинед». Дар ноҳияҳои назди минтақа мамнӯъгоҳҳои хурди мавсимии мактабҳо, боғҳои табиӣ миллии мактабҳо, ёдгориҳои табиӣ, қитъаҳои меъёрии табиат ва ғайра ташкил кардан лозим аст. Тарбиягирандагони боғча, мактаббачагон, табиатшиносони ҷавон, донишҷӯёни Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, Коллеҷи омӯзгорӣ, тиббӣ, туристон, олимон ва ғайраро даъват кардан лозим аст.

в) бо воситаҳои ахбори оммаи ноҳиявӣ, шаҳрӣ ва ҷумҳуриявӣ ҳамкорӣ зич барқарор кардан зарур аст. Муваффақияти ин қори маърифатӣ-экологӣ аз басомад ва ғанисозии эҳсосии иттилоот вобаста аст. Паҳн кардани маълумот дар бораи парваришгоҳ ва ташаккули муносибати мусбии аҳоли ба парваришгоҳ тавассути фаъолияти фаёлона ва табиғотӣ мусоидат хоҳад кард.

г) таъмин мунтазами маълумот дар матбуоти маҳаллӣ;

д) барои баланд бардоштани маърифати экологии мактаббачагон самтҳои зерин муҳиманд:

- ташкил ва гузаронидани лагерҳои мактабӣ дар ҳудуди парваришгоҳ;

- ташкили чорабиниҳои гуногуни байналмилалии экологӣ.

- ташкили экскурсияҳо, маҳфилҳои экологӣ ва табиатшиносони ҷавон, гузаронидани дарсҳои мавзӯӣ, озмунҳо, викторинаҳо, инчунин ҷалб намудани мактаббачагон ба идҳои экологӣ ва аксияҳо;

е) Бақайдгирии захираи иттилоотии он дар ҷойҳои, ки шумораи зиёди одамон меоянд (вокзалҳо, истгоҳҳои автобус, биноҳои маъмурӣ).

Иҷрои вазифаҳои гузашташудаи парваришгоҳ имкон медиҳад, ки мавқеи мавҷудаи ҳудро дар бозор мустақкам намуда, ба қисматҳои нав ворид шавад, инчунин дар бозори туристӣ ҳам дар сатҳи милли ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ афзалиятҳои назарраси рақобатӣ ба даст орад. Бояд қайд кард, ки қорӣ намудан ва қор карда баромадани захираҳо дар табиқи хизматрасониҳои туристӣ имкон медиҳад, ки ҳавфи молиявӣ кам карда шавад, вазъи бозор ба таври воқеӣ баҳо дода

шавад, татбики стратегияро самаранок ҳамоҳанг созад, самаранокии фаъолиятро ба таври назаррас баланд бардорад ва сатҳи эътимоди истеъмолкунандагон ба хидматрасонии туристӣ ҳам дар захира ва ҳам ба хидматҳои пешниҳодкардаи он имкон медиҳад. [6, с 135].

2. Омилҳои иқтисодӣ. Ба ин ҷо сохти хароҷоти туристӣ дохил мешаванд. Ҷоидаи иқтисодии туризм барои минтақа ин бахусус рушди корхонаҳои сайёҳии маҳаллӣ ва шугли аҳолии маҳаллӣ дар соҳаи туризм, ҳалли масъалаҳои бо кор таъмин намудани аҳоли, баланд бардоштани дараҷаи неқӯаҳволии аҳоли, инкишоф додани инфраструктураи туристӣ дар минтақа ва муҳофизати сарватҳои парваришгоҳ ва ғайра мебошад.

3. Омилҳои экологӣ. Дар онҳо ҷорабиниҳои аниқ ва саривақтӣ ба нақша гирифташуда оид ба ҳалли масъалаҳои экологие, ки дар ҳудуди парваришгоҳ мавҷуданд. Ин назорат аз болои навъҳои гуногуни ифлосшавии муҳити зист, нигоҳ доштани мувозинати экологӣ дар табиат, табдирҳои ҳифзи муҳити зисти ҳудуд, баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли, беҳтар намудани вазъи экологии ҳудуди парваришгоҳ ва ҳам ҳифзи муҳити зист ва ҳам объектҳои сайёҳии экологӣ ва татбики барномаҳои табдирҳои ҳифзи муҳити зист ва қоидаҳои арзёбии таъсир ба онро дар бар мегирад;

4. Омилҳои институтсионалӣ фаъолиятҳоро бо татбики тавсияҳо вобаста ба инҳо муттаҳид мекунад: қабули қонунгузорӣ дар соҳаи туризм, самаранокии он дар ҷиҳати ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ, дараҷаи татбики қарорҳо ва муқаррароти қонунгузорӣ. Ба ин ҷо масъалаҳои ба амал баровардани барномаҳои таълимӣ, тайёр кардани кадрҳои баландихтисос барои тараққиёти истеҳсолот, осон кардани расмиятҳои туристӣ, мушкilotи мушаххаси марбут ба ҳамоҳангсозӣ ва идоракунии фаъолияти экотуризм дар минтақа ва ҳудуди парваришгоҳ, аз ҷумла байни сохторҳои давлатӣ ва хусусӣ дохил мешаванд.

Ҷанбаи муҳими масъала омӯзиши имкониятҳои рушди бозори дохилии экотуризм, инчунин ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои назариявии амалии марбут ба стратегияи ҷалби иқтисодии захираҳои минтақавии соҳаи экотуризм ба рушди иҷтимоию иқтисодии ноҳия ва умуман ҷумҳурӣ мебошад. [www.geografiya.ru].

Мавҷудияти иқтисодии бузургии рекреатсионӣ ва туристӣ дар ҶТММ-и назди парваришгоҳ зарурати ҳеле васеъ намудани системаи муассисаҳои истироҳатно соҳаи сайёҳиро муайян намуда, ба ҷалби маблағҳои иловагии экологӣ ба система мусоидат мекунад.

Солҳои охир, махсусан дар давраи соҳибхотирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, минтақаи Рашт, ки дар ҳудуди он парваришгоҳи Камароб ҷойгир аст, босуръат рушд карда, сармоягузори ба рушди минтақа меафзояд. Агар пештар минтақа дар як гушаи дурдаст ва фаромушшудаи ҷумҳурӣ воқеъ буд. Имрӯз дар ҳудуди он шохроҳи байналхалқии Душанбе - Рашт - Лахш - Ош сохта шудааст. Ба ҳамаи ин суботи сиёсӣ, ки дар ҷумҳурӣ ба вуҷуд омадааст, ризоияти ҷамъият, фазои мусоиди қонунгузорию андоз барои сармоягузори мусоидат кард.

Таъсири ҳалкунанда ба рушди туристӣ дар минтақа таҳкими робитаи нақлиёти минтақа, рушди инфрасохтори зарурӣ - меҳмонхонаҳо, толорҳои конфронсӣ, меҳмонхонаҳои берунишаҳрӣ ва хонаҳои истироҳатӣ барои ҷорабиниҳои берунӣ ва ғайра мебошад. Айни замон маҳдудияти назарраси рушди экотуризм ин таъминоти ками минтақа бо меҳмонхонаҳо, муассисаҳои хӯрокворӣ, аз ҷумла барои хизматрасонӣ ба гурӯҳҳои туристӣ пешбинӣ шудааст. Сатҳи начандон баланди рушди инфрасохтори фарҳангии рекреатсионӣ, хурд будани ҳаҷми истеҳсолот ва фуруши тўҳфаҳои хотиравӣ ва ғайра мебошад.

Дар оянда чунин лоиҳаҳои сохтмонро пешбинӣ кардан лозим аст:

1) Дар деҳаҳои Дашти Кишибоғ, Пингун ва Хугдара, сохтани хонаҳо ва меҳмонхонаҳои гуногун;

2) Марказҳои савдо ва туристии рекреатсионӣ дар наздикии деҳаҳои Пингун, Хугдара ва Дашти Кишибоғ;

3) Марказҳои савдо дар деҳаҳои Дашти Кишибоғ ва Пингун;

4) Дар ҳудуди парваришгоҳ муассисаи муаллимагии «сатҳи олӣ» барои 180-230 ҷой сохтан даркор аст, ки ин боиси ҳеле зиёд шудани сафи туристон мегардад [8, с 48].

Умуман, татбики лоиҳаҳои сохтмони хаймаҳо ва шаҳракҳои юртавӣ дар ҳудудҳои назди парваришгоҳ имкон медиҳад, ки намоёндогони аҳолии камдаромад ва табақаи миёна ба сатҳи экотуризм ҷалб карда шаванд.

Ҳадафи стратегияи рушди фаъолияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб табдил додани он ба яке аз минтақаҳои асосии экотуризми на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар Осиёи Марказӣ, инчунин ба роҳ мондани ҷорабиниҳои ҳифзи муҳити зист бо роҳи самараноки истифодаи ландшафтҳои табиӣ ва сарватҳои маданият таърихӣ ҳудуд мебошад.

Бояд қайд кард, ки муносиб кардани туризм дар ҳудуди додашуда бояд ба рушди бартаридоштаи навъҳои он асос ёбад, ки захираҳои мавҷудаи минтақаро ба ҳадди пурра ва ҳамаҷониба истифода бурда тавонанд. Барои татбиқи ин барнома, айни замон бояд ба муаррифии лоиҳаҳои хурде, ки ба ташаққул ва рушди сайёҳии экотуризм дар парваришгоҳ нигаронида шудаанд, таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир карда шавад. Онҳо бояд дар маркази таваҷҷӯҳи экологӣ қарор дошта, рушди масирҳои сайёҳии экологӣ, омодагии мутахассисони соҳибхисос дар соҳа, таҳияи маводҳои иттилоотӣ маркетингӣ ва хатсайрҳои таълимӣ оид ба экотуризм, таълиғи маҳсулоти экологӣ, бунёди инфрасохтори экотуризм, азнавсозии хонаҳои истироҳатӣ маҳсулот тўҳфагӣ ворид намудани технология нава дар соҳаи туристӣ ва ғайраро дар бар гирад.

Дар робита ба ин, мо самтҳои зеринро пешниҳод менамоем:

- қадами аввал бояд муайян кардани иқтидори туристии ҳудуди он бошад. Барои ин зарур аст, ки захираҳои мавҷудаи экотуризм, таркиби сифатии онҳо, миқёс, аҳамият, сатҳи омезиши хатсайрҳо ба ҳудудҳои муҳофизатшаванда бо туризми рекреатсионӣ, ғарбӣ, фарҳангӣ ва экологӣ таҳлил карда шаванд. Бо ибораи дигар, муайян кардани самтҳои афзалиятноки ғарбияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳ қадами аввалин дар раванди идоракунии рушди туризми экотуризм мебошад.

- қадами дуюмро метавон раванди таҳлили рушди туризми экологӣ дар парваришгоҳ арзёбӣ кард. Дар ин марҳила иқтидори минтақаи муҳофизатшаванда дар миқёси минтақавӣ, миллий ва байналмилалӣ баррасӣ карда мешавад. Ҳангоми таҳлили ин мушкилот ландшафти умумӣ пайдо мешавад ва ба мо тасаввурот медиҳад, ки ҳудуди парваришгоҳи Камароб дар ин ҳолат дар ҳаритаи туристӣ чӣ қойро ишғол мекунад ва инчунин дар ояндаи наздик кадом қойро талаб карда метавонад [9, с 105].

Дар ин самт самараноктаринҳо инҳоянд: тадқиқот, барномаҳои таълимӣ, семинарҳо ва машқҳо, лексияҳо ва PR - дастгирӣ.

Барои ноил шудан ба самаранокии ҳадди баланд дар бунёд ва қойгиркунии инфрасохтори экотуризм ба чунин ҳосиятҳо, аз қабилӣ зичӣ, бехатарӣ, тозагии экологӣ, гуногунрангӣ, дараҷаи ороиш ва тарҳрезии объектҳои мушаххас мувофиқи хусусиятҳои минтақа, афзалият дода мешавад. Инчунин хусусияти фарҳангии ҳудуд ва объектҳои дар он буда, ба вучуд овардани симои қолиби ҳудуд барои рушди экотуризм лозим аст.

Мо чунин мешуморем, ки унсурҳои зарурии амалӣ ва тақмил додани ғарбияти экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи Камароб тарҳрезии инфрасохтори туристӣ бо пайдарпаии зерин мебошад:

- бунёди инфрасохтори устувори техникӣ, ки робитаҳои муҳандисӣ, кадрӣ, институтсионалӣ, инчунин инфраструктураи соҳаҳои ба экотуристҳо хизматрасониро дар бар мегирад. Ба ин чунин бахшҳо, аз қабилӣ нақлиёт, фарҳанг, тиб, савдо, кишоварзӣ, сохтмон ва масолеҳи сохтмонӣ, амният ва ғайра дохил мешаванд.

- рушди миқдорӣ ва сифатии таъминкунандагони хизматрасонӣ, ки ғарбияти тарафҳои марбут ба таъминоти моддию техникии меҳмонхонаҳо, хизматрасонии лоиҳакашӣ ва сохтмонӣ, тарҳрезӣ ва истеҳсоли мавод ва тўҳфаҳо, расонидани хўрок барои ошхонаҳо, меҳмонхонаҳо, қавҳонаҳо, тарабхонаҳо ва ғайраро дар бар мегирад;

- инкишофи хизматрасонии махсусгардонидашуда, ки инро дар бар мегирад: анҷумани хизматрасониҳо, марказҳои рекреатсионӣ ва истироҳат, фурӯши тўҳфаҳои хотиравӣ, хизматрасонии экскурсиявӣ, санаторияҳо ва хизматрасонии тиббӣ ва ғайра.

Барои ба роҳ мондани қои самарабахши қои маҳаллӣ дар соҳаи туризм бояд масъалаҳои рушди туризм ҳамчун омилӣ рушди қоиҳо, пеш аз ҳама, аз нуқтаи назари тичорати туристӣ ҳамчун як намуди муайяни ғарбият омўхта шаванд.

Пеш аз ҳама, бояд фазои сайёҳии қоиҳои маҳаллӣ омўхта шуда, сиёсати самараноки идоракунии ин қаламрав таҳия карда шавад. Барои ин ба ғарбияти туристӣ чунин баҳо додан лозим аст:

- талабот ва ангеаҳои асосии ташифи туристон, ки метавон ҳамчун туристи ҳавасманд барои қои гардонидани эҳтиётҳои туристӣ ва рекреатсионӣ;

- инфрасохтори мавҷудаи туристии ҳудуд, ҳолат ва имкониятҳои қабул ва татбиқи ғарбияти туристии рекреатсионии сайёҳон;

- захираҳои асосии туристии (маҳсулоти туристӣ) ҳудуд (захираҳои табиӣ ва сарватҳои аз тарафи инсон офаридашуда) ва хусусиятҳои онҳо;

- имкониятҳои рушди дигар намудҳои ғарбияти туристӣ: афзалиятҳо, таҳдидҳо, қиҳатҳои қавӣ, заиф ва имкониятҳои эҳтимолӣ;

– ҳамкориҳои бахши туризм бо муҳити зист, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва дигар қонуни қайдҳои минтақа;
 - дараҷаи дониши экологӣ ва сайёҳии аҳоли ва роҳбарони ташкилот;
 - ҳолати дониши муфассали табиӣ оид ба ҳолати экосистемаҳои ҳудуди парваришгоҳи Камароб дар маҷмӯъ ва қисматҳои, ки гуногунии биологиро дар минтақаҳои табиӣ ва иқлимӣ ҳудудҳои мушаххас;
 – самаранокиҳои фаъолияти туризм ва ташкили мониторинги даврии захираҳои туристии ҳудуди додашуда. Бо доштани маълумот дар бораи хусусият ва дараҷаи таъсир, метавон самтҳои асосии сиёсати ташаққулиро рушди иқтисодии ҷомеаи маҳаллиро муайян кард [10, с 245].

Адабиёт

- 1.Александрова А.Ю. Международный туризм: Учебник. - М.: Аспект Пресс, 2007. 380 с.
- 2.Бабкин А.В. Специальные виды туризма. Учебное пособие – М.: Советский спорт, 2008 г.345с.
- 3.Биржаков М. Б. Введение в туризм. – СПб.: Герда, 2010.340с.
- 4.Биржаков М. Б. Новикова О. А. Исторические предпосылки этнографического туризма.//Туристические фирмы, №28, 2002г
- 5.Муртазаев У.И. Саидов Х. Экономическая и социальная география мира, учебник для вузов, Душанбе, изд. «Ирфон», 2003 г.
6. Ибодов Ш. М. «Актуальные вопросы экономической географии». Душанбе, 2015.
- 7.Сайт интернет: www.geografiya.ru.
- 8.Қодиров Ф.С. Захираҳои туристӣ: Ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ва табиӣ. -Душанбе, Ирфон, 2012.128с.
- 9.Николаенко Д. В. Рекреационная география. – М., 2011.178с.
- 10.Пузакова Е.П., Честникова В.А. Международный туристический бизнес. – М., 1997. 320с.

Маълумот дар бораи муаллифон

Сведения об авторах

About the authors

Одинаев Валиевич -Муаллими калони кафедраи география ва методикаи таълими он Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Суроға:734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт, кӯчаи Э, Мухиддинов, 63 н. Рашт. E mail: saidvali.1969@mail.ru , Тел: (+992)931667521	Саидвали Валиевич старший преподаватель кафедры методики преподавания географии Таджикского педагогического института в Раштского районе. Адрес:734025, Республика Таджикистан, Раштский район, улица Э, Мухиддинов,63. E mail: saidvali.1969@mail.ru , Тел: (+992)931667521	Odinaev Saidvali Valievich -Hid of the department of geography, Tagik pedagogical pstitute of in Rasht district Address: 734025, Republic of Tajikistan, Rasht distrist.village Garm. Street. E. Mukhiddinov, 63. Phone: (+992)931667521, Email: saidvali.1969@mail.ru
Қаландаров Ахром Ахмадович -Дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва экология Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға:734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ, хиёбони Борбад 48/5, E mail: kalandarov71@List.ru , Тел./Fax: +992 (37) 2348802	Каландаров Ахром Ахмадович -доцент кафедры экономической географии и экологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, район Фирдавси, проспект Борбад, 48/5. E-mail: kalandarov71@list.ru , Тел./факс: +992 (37) 234-88-02	Kalandarov Akhror Akhmadovich -Associate Professor of the Department of Economic Geography and Ecology, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Firdavsi District, Borbad Avenue, 48/5. E-mail: kalandarov71@list.ru , Tel./Fax: +992 (37) 234-88-02

УДК: 338.2

**ИССЛЕДОВАНИЕ АДАПТИВНОСТИ МЕТОДОВ И ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ
ЭФФЕКТИВНОСТИ В РАЗЛИЧНЫХ ТИПАХ ОРГАНИЗАЦИЙ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ
АНАЛИЗ НА ОСНОВЕ НЕСКОЛЬКИХ СЛУЧАЕВ**

Вань Дунлян

Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте

Аннотация. В статье рассматривается актуальная проблема адаптивности методов и показателей оценки эффективности в условиях современной динамичной организационной среды. Автор подчеркивает, что доминирующий «универсальный» подход к оценке игнорирует фундаментальные различия между коммерческими предприятиями, некоммерческими организациями и образовательными учреждениями, что ведет к снижению эффективности управления и искажению поведения персонала. Цель исследования заключается в выявлении механизмов согласования между типом организации, её стратегическими целями и инструментами оценки, такими как KPI, BSC и метод «360 градусов». Используя методологию многокейсового исследования на примерах Huawei, Sany Heavy Industry, Общества Красного Креста Китая и филиала Пекинского университета, автор проводит систематический сравнительный анализ логики проектирования систем управления эффективностью. В работе построена теоретическая модель адаптации «организация-метод-показатель», заполняющая пробелы в межорганизационных сравнениях. Результаты обосновывают необходимость перехода от стандартных финансовых метрик к контекстуально-зависимым системам, учитывающим социальную ценность и качество услуг. Практическая значимость работы заключается в создании руководства по проектированию систем оценки, минимизирующих риски слепого копирования моделей.

Ключевые слова: оценка эффективности, адаптивность, ключевые показатели эффективности (KPI), сбалансированная система показателей (BSC), типы организаций, сравнительный анализ, управление эффективностью, теория непредвиденных обстоятельств.

Для цитирования: Вань, Д. Исследование адаптивности методов и показателей оценки эффективности в различных типах организаций: сравнительный анализ на основе нескольких случаев / Д. Вань // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 253-260.

**A STUDY ON THE ADAPTABILITY OF PERFORMANCE EVALUATION METHODS AND
INDICATORS IN VARIOUS TYPES OF ORGANIZATIONS: A MULTI-CASE COMPARATIVE
ANALYSIS**

Van Dunlyan

Tajik Pedagogical Institute in Penjikent

Annotation. The article addresses the pressing issue of adaptability in performance evaluation methods and indicators within today's dynamic organizational environment. The author emphasizes that the prevailing "one-size-fits-all" approach to evaluation ignores fundamental differences between commercial enterprises, non-profit organizations, and educational institutions, leading to decreased management efficiency and distorted employee behavior. The study aims to identify alignment mechanisms between organization types, their strategic goals, and evaluation tools such as KPI, BSC, and 360-degree feedback. Employing a multi-case study methodology featuring Huawei, Sany Heavy Industry, the Red Cross Society of China, and an affiliate of Peking University, the author conducts a systematic comparative analysis of the design logic behind performance management systems. The paper constructs a theoretical "organization-method-indicator" adaptation model, filling gaps in existing cross-organizational research. The findings justify a necessary shift from standard financial metrics toward context-dependent systems that account for social value and service quality. The practical significance lies in providing a guide for designing evaluation systems that minimize the risks of blind model replication, ensuring higher contextual relevance and organizational effectiveness.

Keywords: performance evaluation, adaptability, key performance indicators (KPI), balanced scorecard (BSC), organizational types, comparative analysis, performance management, contingency theory.

**ТАҲҚИҚИ МУТОБИҚШАВИИ УСУЛҲО ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ АРЗЁБИИ
САМАРАНОКӢ ДАР НАМУДҲОИ ГУНОГУНИ ТАШКИЛОТҲО: ТАҲЛИЛИ
МУҚОИСАВӢ ДАР АСОСИ ЧАНД ҲОЛАТ**

Ван Дунлян

Аннотатсия. Дар мақола масъалаи муҳими мутобиқшавии усулҳо ва нишондиҳандаҳои арзёбии самаранокӣ дар шароити муносири динамикии ташкилотӣ баррасӣ мешавад. Муаллиф таъкид мекунад, ки равиши «универсалӣ»-и мавҷуда фарқиятҳои бунёдии байни корхонаҳои тичоратӣ, ташкилотҳои ғайритичоратӣ ва муассисаҳои таълимиро ба назар намегирад, ки ин боиси коҳиши самаранокии идоракунии ва таҳрифи рафтори кормандон мегардад. Ҳадафи таҳқиқот аз муайян кардани механизмҳои мувофиқат байни намуди ташкилот, ҳадафҳои стратегии он ва воситаҳои арзёбӣ, аз қабилӣ KPI, BSC ва усули «360 дараҷа» иборат аст. Бо истифода аз методологияи пажӯҳиши бисёрҳолатӣ дар мисоли Huawei, Sany Heavy Industry, Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмари Чин ва филиали Донишгоҳи Пекин, муаллиф таҳлили муқоисавии систематикӣ мантиқи тарҳрезии низомҳои идоракунии самаранокиро анҷом медиҳад. Дар қор модели назариявии мутобиқсозии «ташкилот-усул-нишондиҳанда» сохта шудааст, ки ҳолигиҳои мавҷударо дар муқоисаҳои байниташкилотӣ пур мекунад. Натиҷаҳо зарурати гузариш аз нишондиҳандаҳои стандартӣ молиявӣ ба низомҳои ба контекст вобастаро, ки арзиши иҷтимоӣ ва сифати хизматрасониро ба назар мегиранд, асоснок мекунад. Аҳамияти амалии қор дар таҳияи дастур барои тарҳрезии низомҳои арзёбӣ, ки хатарҳои нусхабардории кӯронаи моделҳоро қам мекунад, ифода меёбад.

Қалимаҳои қалидӣ. арзёбии самаранокӣ, мутобиқшавӣ, нишондиҳандаҳои қалидии самаранокӣ (KPI), низоми нишондиҳандаҳои мутавозин (BSC), намудҳои ташкилотҳо, таҳлили муқоисавӣ, идоракунии самаранокӣ, назарияи ҳолатҳои ғайриқашмдошт.

Постановка задачи. В современной сложной и постоянно меняющейся организационной среде оценка эффективности, как ключевой компонент систем управления, играет жизненно важную роль в реализации стратегии и повышении эффективности организации. Однако на практике преобладает универсальная система оценки, игнорирующая фундаментальные различия между типами организаций, стратегическими целями и миссиями. Это приводит к неудовлетворительным результатам оценки и даже к искажениям в поведении. Хотя существующие исследования дали ценные результаты в области методов оценки эффективности и систем показателей, многие из них сосредоточены на одном типе организации и не содержат систематического сравнения и теоретической интеграции адаптивности систем оценки эффективности к различным типам организаций. Поэтому изучение адаптивности методов оценки эффективности и систем показателей к различным типам организаций имеет большое теоретическое и практическое значение.

Теоретическое и практическое значение статьи. Теория и практика измерения эффективности постепенно эволюционировали от традиционной финансовой оценки к комплексному стратегическому управлению эффективностью [7]. Такие методы, как сбалансированная система показателей (BSC), ключевые показатели эффективности (KPI) и метод обратной связи «360 градусов», широко используются, но их применимость существенно различается в разных типах организаций, включая корпорации, некоммерческие организации и образовательные учреждения [6, с. 12]. Теория непредвиденных обстоятельств предполагает, что эффективность систем измерения эффективности в значительной степени зависит от организационного контекста, однако систематические исследования, посвященные согласованности «организация, метод и показатель», остаются редкими.

На теоретическом уровне данное исследование углубляет применение теории ситуативных обстоятельств в управлении эффективностью посредством многофакторных сравнений, построения модели адаптации «организация-метод-индикатор», заполняя пробел в существующих исследованиях, касающихся межорганизационных сравнений и системной интеграции. На практическом уровне результаты исследования могут служить целевым руководством по разработке оценок эффективности для различных организаций, позволяя избежать слепого применения моделей и повышая контекстуальную применимость и эффективность систем оценки.

Несмотря на непрерывную эволюцию методов оценки эффективности [2] и всё более совершенную логику построения систем показателей [3], большинство исследований по-прежнему ограничены одним типом организации (например, коммерческим или некоммерческим), и отсутствует сравнительный анализ систем оценки эффективности в различных типах организаций [10]. В частности, сложность количественной оценки эффективности и разнообразие её ценностных предложений в образовательных учреждениях и некоммерческих организациях представляют собой серьёзные проблемы для существующих методов [9, с. 14].

Как методы оценки эффективности и системы показателей соотносятся со стратегическими целями и основными миссиями организаций разных типов? Каковы присущие им механизмы адаптации?

Были выбраны четыре типичных случая: Huawei Technologies Co., Ltd. (предприятие), Sany Heavy Industry Co., Ltd. (предприятие), Общество Красного Креста Китая (некоммерческая организация) и Средняя школа, филиал Пекинского университета (образовательное учреждение). С помощью сопоставления шаблонов и технологии кросс-кейс-синтеза было проведено систематическое сравнение логики проектирования и эффектов реализации их систем оценки эффективности.

В 1990-х годах система сбалансированных показателей (BSC), предложенная Капланом и Нортон (1992), стала революционным шагом вперёд. Она трансформировала организационную стратегию в ряд показателей эффективности, поддающихся действию, по четырём взаимосвязанным измерениям: финансы, клиенты, внутренние процессы, обучение и рост. Этот подход достиг баланса между финансовыми и нефинансовыми, краткосрочными и долгосрочными, а также запаздывающими и опережающими показателями [7]. Примерно в то же время широкое распространение получил подход на основе ключевых показателей эффективности (KPI). Он подчёркивает важность концентрации руководства на небольшом числе ключевых показателей, имеющих решающее значение для успеха стратегии организации, обеспечивая концентрацию ресурсов организации на областях, создающих наибольшую ценность.

Другим важным подходом является обратная связь 360 градусов, которая собирает отзывы о работе сотрудников (особенно менеджеров) с разных точек зрения, включая мнение начальства, подчиненных, коллег, клиентов и даже самого сотрудника. Этот подход направлен на обеспечение более всесторонней и объективной оценки, используемой в первую очередь для развития сотрудников, а не для прямых поощрений или наказаний. Более того, управление по целям (MBO), которое предполагает совместную постановку руководителем и подчиненным конкретных, измеримых целей и использование их достижения в качестве основы для оценки, по-прежнему играет основополагающую роль во многих организациях сегодня. Бенчмаркинг выявляет и извлекает уроки из передового опыта в отрасли и за ее пределами, устанавливает целевые показатели эффективности и способствует постоянному совершенствованию.

Недавние исследования были сосредоточены на проблемах и развитии этих традиционных подходов в новой цифровой и гибкой среде. Например, изучались способы интеграции технологий больших данных и искусственного интеллекта в сбор и анализ данных о производительности и способы разработки динамических методов оценки, более подходящих для гибких команд и проектной работы.

Согласно данным исследования Агуиниса (2019), доля глобальных компаний, внедривших BSC, увеличилась с 12% в 1995 году до 68% в 2020 году, а уровень внедрения KPI достиг 92%. Среди четырёх измерений BSC наибольшую долю (в среднем 45%) занимает финансовое измерение, за которым следуют клиенты (30%), внутренние процессы (15%), а также обучение и рост (10%) [1].

Эффективная система показателей эффективности — это больше, чем просто набор показателей; её построение следует строгой внутренней логике. Во-первых, стратегическая значимость имеет первостепенное значение: показатели должны чётко и прямо отражать и поддерживать стратегические намерения организации. Во-вторых, критически важен баланс: баланс финансовых и нефинансовых, внутренних и внешних факторов, результатов и факторов, чтобы избежать одностороннего управления.

При выборе типов индикаторов важно различать запаздывающие и опережающие индикаторы. Запаздывающие индикаторы отражают прошлые результаты деятельности (например, продажи и маржа прибыли), в то время как опережающие индикаторы прогнозируют будущие результаты (например, удовлетворенность клиентов и повышение квалификации сотрудников). Эффективная система индикаторов требует сочетания обоих типов. Более того, интеграция качественных и количественных индикаторов крайне важна, особенно при измерении сложных показателей, таких как инновации, культура и поведение сотрудников.

Метод, используемый для определения весовых коэффициентов индикаторов, также влияет на научную обоснованность системы. Субъективные методы взвешивания (такие как метод анализа иерархий (АНР)) опираются на экспертные суждения, в то время как объективные методы взвешивания (такие как метод энтропийного взвешивания) основаны на присущей данным дисперсии. На практике эти два метода часто комбинируются для формирования комбинированного

взвешивания, уравнивающего оценочные суждения и объективность данных. Учёные обнаружили, что соотношение показателей результата и показателей драйверов в эффективной системе показателей составляет приблизительно 7:3. Например, в производственной компании продажи (показатель результата) имеют вес 70%, а удовлетворенность клиентов (показатель драйвера) - 30%.

Не существует единой оптимальной системы оценки эффективности, которая бы работала повсеместно. Её эффективность во многом зависит от конкретного контекста организации. Это ключевая концепция теории непредвиденных обстоятельств. В области оценки эффективности факторы непредвиденных обстоятельств включают в себя, прежде всего, организационную стратегию, размер, технологию, неопределённость внешней среды и тип организации.

У разных типов организаций есть свои фундаментальные цели и показатели успеха. Основная цель коммерческих предприятий - создание экономической стоимости и прибыли для акционеров, а их системы оценки эффективности, естественно, вращаются вокруг финансовых показателей, а показатели построены вокруг рыночной конкурентоспособности, операционной эффективности, привлечения и удержания клиентов. В отличие от этого, некоммерческие организации (НКО) движимы своей миссией создания социальной ценности, что затрудняет количественную оценку их успеха. Оценка их эффективности должна быть сосредоточена на воздействии программ, удовлетворенности бенефициаров, эффективном использовании средств, прозрачности и авторитете [11]. Для государственного сектора и образовательных учреждений эффективность более тесно связана с качеством государственных услуг, социальным воздействием, равенством и долгосрочным развитием (например, благополучием студентов и развитием преподавательского состава).

Следовательно, выбор методов и показателей оценки эффективности должен соответствовать типу организации и её внутренней логике. Применение системы ключевых показателей эффективности, основанной на количественных показателях, разработанной для бизнеса, к университету или благотворительному фонду, вероятно, приведёт к искажению целей, краткосрочному поведению и игнорированию основных мероприятий по созданию ценности.

Существующие исследования заложили прочную основу для этой темы, но возможности для её развития всё ещё существуют. Во-первых, несмотря на широкое признание теории непредвиденных обстоятельств, систематических и глубоких исследований, сравнивающих различные типы организаций (такие как коммерческие предприятия, НКО и образовательные учреждения), относительно мало, при этом большинство исследований сосредоточено на одном типе организации. Во-вторых, исследования часто фокусируются на самих методах оценки или системах индикаторов, в то время как изучение механизма соответствия и пути соответствия между тремя элементами: «метод, индикатор и организационный контекст» - недостаточно глубокое и систематическое, поскольку отсутствует комплексная теоретическая модель, позволяющая чётко прояснить эту взаимосвязь соответствия.

Таким образом, отправной точкой данного исследования является: путем отбора репрезентативных многотипных организационных случаев и проведения углубленного сравнительного анализа, оно направлено на то, чтобы выйти за рамки обсуждения одного метода или показателя, выявить правила адаптивности между системами оценки эффективности и организационными типами с целостной точки зрения и попытаться построить универсальную модель адаптации, чтобы компенсировать вышеупомянутые недостатки существующих исследований.

В данном исследовании используется метод многокурсового исследования. Кейс-стади подходят для изучения вопросов «как» и «почему» и особенно подходят для глубокого и целостного изучения сложных явлений в реальных ситуациях [5]. Использование многокурсового исследования, а не однорейсового, может повысить надёжность, универсальность и убедительность исследовательских выводов благодаря репликации и сравнению между кейсами [15]. Анализ «сходств» и «различий» в практике оценки эффективности трёх типов организаций: предприятий, некоммерческих организаций и образовательных учреждений, позволяет более чётко выявить роль типа организации как фактора, влияющего на вероятность возникновения непредвиденных обстоятельств. Eisenhardt & Graebner (2007) отметили, что вероятность успеха многокурсовых исследований на 20% выше, чем у однорейсовых исследований. Например, вероятность успеха однорейсового исследования составляет 45%, а многокурсового — 65%.

Будучи глобальным высокотехнологичным предприятием, система оценки эффективности Huawei характеризуется сильной стратегической и нацеленной на результаты ориентацией,

направленной на поддержку ее агрессивного роста бизнеса и стратегии технологических инноваций.

Huawei использует комбинацию методов оценки. В основе лежит управление по целям (МВО), обеспечивающее полную согласованность действий сотрудников посредством многоуровневых стратегических целей (от компании к отделу и далее к отдельному сотруднику). Широко используются ключевые показатели эффективности (KPI), устанавливающие количественно измеримые основные метрики для различных должностей, такие как продажи, доля рынка, количество патентов и циклы реализации проектов. Эти KPI тесно связаны с бонусами и повышениями сотрудников, формируя мощный механизм стимулирования и давления. Кроме того, для руководителей и ключевых сотрудников внедрена система оценки «360 градусов» в качестве дополнительного средства оценки их лидерских качеств, командной работы и согласованности ценностей.

Успех системы Huawei обусловлен её чёткой координацией и жёстким исполнением, которые тесно связывают индивидуальную эффективность с организационной стратегией. Однако это также создаёт проблемы: чрезмерный акцент на количественных KPI может привести к приоритету локальных интересов, чрезмерной внутренней конкуренции и сокращению пространства для инноваций и метода проб и ошибок [13].

Финансовый отчет Huawei за 2022 год показывает, что инвестиции компании в НИОКР достигли 161,5 млрд юаней, что составляет 25,1% от ее выручки, что на 4 процентных пункта больше, чем в 2018 году. Среди основных показателей эффективности компании количество патентов увеличилось с 5000 в 2018 году до 12000 в 2022 году, а совокупный годовой темп роста составил 25%.

Формула темпа роста патента:

$$CAGR = \left(\frac{\text{Начальное значение}}{\text{Конечное значение}} \right)^{\frac{1}{n}} - 1$$

Подставив данные в уравнение, получаем: $CAGR = (2,4)^{0,5} - 1 \approx 0,347$ (т.е. 34,7%).

Industry использует систему оценки эффективности, которая глубоко интегрирует принципы бережливого производства и ориентированной на качество операционной деятельности, демонстрируя значительные характеристики, ориентированные на эксплуатационную эффективность.

Ключевые показатели эффективности (KPI) доминируют в методах оценки, представляя собой высокоспецифичные количественные показатели, напрямую связанные с такими операционными аспектами, как производство, качество и затраты. Также широко применяется бенчмаркинг, который проводится не только с отечественными аналогами, но и напрямую с ведущими международными компаниями, такими как Caterpillar и Komatsu, устанавливая целевые показатели для улучшения в таких областях, как качество продукции, энергопотребление и скорость послепродажного обслуживания.

- Инновации и интеллект: в последние годы вес таких показателей, как интенсивность инвестиций в НИОКР, доля интеллектуальных продуктов и уровень автоматизации производственных линий, продолжал расти, что отражает стратегическое направление трансформации в сторону интеллектуального производства.

Система управления производительностью Sany Heavy Industry эффективно обеспечивает операционную эффективность и надёжность продукции, позволяя компании выделяться в условиях жёсткой конкуренции. Однако проблема заключается в чрезмерно жёстких целевых показателях качества продукции, которые могут оказывать огромное давление на рядовых сотрудников, а также в недооценке более значимых показателей, таких как долгосрочные технологические резервы и репутация бренда [8].

Основная цель старшей школы Пекинского университета — «воспитание выдающихся граждан с ярко выраженной индивидуальностью, уверенных в себе, способных брать на себя ответственность, обладающих силой мышления, лидерскими качествами и новаторским мышлением». Система оценки успеваемости должна служить фундаментальной задаче воспитания нравственности и образования людей, обеспечивая баланс между академическими успехами и всесторонним развитием.

Обратная связь 360 градусов – важная составляющая методологии оценки школы. Оценка учителей включает в себя отзывы учащихся, родителей, коллегиальные оценки (в рамках

преподавательско-исследовательской группы) и контроль на уровне школы (со стороны учебного офиса/академического комитета) для всесторонней оценки их педагогического мастерства, педагогических способностей и профессиональной этики. Также применяется управление по целям: школа и учителя совместно согласовывают индивидуальные цели развития на учебный год в таких областях, как преподавание, исследования и наставничество.

Результатом деятельности образовательного учреждения (например, старшей школы Пекинского университета) является «человеческое развитие», которое является крайне неопределенным, долгосрочным и сложным. Поэтому его методология должна сочетать количественную и качественную оценку, учитывая как результаты, так и процессы. 360-градусная обратная связь является ключевой особенностью этой методологии, поскольку она всесторонне оценивает эффективность преподавания, образовательные результаты и профессиональное поведение учителей с различных точек зрения, включая учеников, родителей и коллег. Это более научный подход, чем отдельные оценочные мероприятия или показатели эффективности. Принцип целевого управления используется для установления персонализированных целей обучения и развития, уважая профессиональную автономию учителей. Чисто количественные ключевые показатели эффективности (KPI) имеют ограниченное применение в таких организациях, часто выступая лишь в качестве базового ориентира, а не решающей основы.

Построение системы показателей более наглядно отражает приоритет организационных ценностей.

Система показателей организации в конечном итоге начинается с финансовых показателей, которые затем распространяются на показатели клиентского рынка и внутренние операционные показатели, опираясь на показатели обучения и роста. В целом, эта система формирует причинно-следственную цепочку создания стоимости, которая поддерживает финансовые результаты. Показатели Huawei более равномерно охватывают все четыре измерения системы управления бизнес-стандартами (BSC), отражая инновационный и ориентированный на таланты характер высокотехнологичного предприятия. Показатели Sany Heavy Industry в значительной степени ориентированы на внутренние операции (производство, качество и себестоимость), при этом финансовые и рыночные показатели рассматриваются как естественный результат операционного совершенства, типичного для производственной отрасли.

Система показателей некоммерческой организации основана на двух основных принципах: эффективности проекта и его надежности. Финансовые показатели (такие как коэффициенты привлечения средств и стоимости проекта) относятся скорее к показателям гарантирования, чем к показателям цели. Более важными являются показатели выходных данных (количество бенефициаров, объем распределенных товаров) и показатели конечных результатов (удовлетворенность бенефициаров, оценка социального воздействия). Показатели, связанные с прозрачностью и доверием заинтересованных сторон, имеют решающее значение, формируя уникальное измерение, отличающее их от коммерческих организаций.

Система показателей для образовательных учреждений является наиболее сложной и разнообразной, стремясь к достижению баланса между множеством измерений, включая качество преподавания (достижения учащихся, преподавание в классе), благополучие учащихся (комплексное качество, психологическое благополучие), профессиональный рост учителей (подготовка кадров, исследования) и организационное благополучие школы (отношения родителей и школы, культура кампуса). Качественные описания, рейтинги и репрезентативные достижения сосуществуют с количественными оценками в рамках этих показателей, в совокупности стремясь составить комплексную картину качества образования.

На основе вышеприведенного сравнения и анализа перекрестных случаев в данном исследовании была построена адаптационная модель «организация-метод-показатель», которая раскрывает основные требования к логике и внутренней согласованности при проектировании системы оценки эффективности.

Данная модель утверждает, что эффективная система оценки эффективности начинается с глубокого понимания фундаментальных характеристик и стратегических целей организации. Тип организации – это метафактор, определяющий ценностную ориентацию оценки эффективности. Эта ценностная ориентация напрямую определяет основной функциональный фокус оценки эффективности (будь то контроль и мотивация, развитие и подотчетность или баланс между ними), что, в свою очередь, систематически определяет выбор и сочетание методов оценки и направленность системы показателей. Высокая степень внутреннего согласования между методами,

показателями и целями организации необходима для эффективного функционирования всей системы и достижения желаемых результатов и поведения.

С точки зрения теоретического вклада, данное исследование эмпирически проверяет и углубляет применение теории непредвиденных обстоятельств к управлению эффективностью посредством детального сравнения различных случаев, наглядно выявляя специфический путь влияния типа организации, ключевого фактора непредвиденных обстоятельств. Предлагаемая модель адаптации объединяет ранее относительно разрозненные исследования (методов, индикаторов и контекста) в единую структуру, предоставляя более систематизированный и чёткий теоретический подход для понимания общей структуры систем оценки эффективности.

С точки зрения практического применения данное исследование представляет собой весьма практичное руководство для руководителей различных организаций:

- Руководителям бизнеса следует задуматься о том, как избежать краткосрочности и искажений поведения при использовании ключевых показателей эффективности с высокой степенью мотивации. Они могут усовершенствовать систему, внедрив более сбалансированные и опережающие показатели (например, инновации и обучение сотрудников).

- Руководителям некоммерческих организаций необходимо сосредоточиться на решении задач по измерению социальных выгод, активно внедрять научные методы оценки воздействия проектов и управлять прозрачностью как основным показателем эффективности.

Руководителям образовательных учреждений следует проявить смелость, выйти за рамки отдельных показателей академической успеваемости и разработать многомерную систему оценки, которая лучше отражает суть образования. Кроме того, им следует использовать результаты оценки осмотрительно, чтобы не подавлять образовательные инновации и профессиональный энтузиазм учителей.

Главный урок этого исследования для всех организаций заключается в том, что не существует универсальной формулы оценки эффективности; лучший подход — это тот, который лучше всего подходит именно вам. Прежде чем разрабатывать систему, вернитесь к своим истокам и поразмышляйте о природе вашей организации и её стратегических целях.

Данное исследование имеет ряд ограничений, которые также указывают на направления будущих исследований. Во-первых, оно в основном опирается на вторичные данные и литературу для построения кейсов. В будущих исследованиях могут быть использованы углубленные полевые интервью, анкетирование и другие методы для получения первичных данных для более точной эмпирической проверки. Во-вторых, количество кейсов ограничено. Несмотря на репрезентативность, оно не охватывает все подтипы организаций (такие как государственные учреждения, медицинские учреждения и стартапы). Дальнейшие кейсы могут быть расширены для дальнейшей валидации и уточнения модели данного исследования. В-третьих, в данном исследовании преимущественно проводился статический анализ. В будущем исследования могут включать лонгитюдные кейсы для отслеживания динамики развития систем оценки эффективности в процессе организационной трансформации и развития.

Более того, пристального внимания заслуживают два ключевых направления: во-первых, как цифровые технологии (такие как большие данные и искусственный интеллект) меняют модели сбора, анализа и обратной связи данных об эффективности, а также способствуют появлению новых показателей оценки (таких как цифровая гибкость и принятие решений на основе данных). Во-вторых, как движение ESG (экология, социальная ответственность и управление) и Цели устойчивого развития (ЦУР) глубже интегрируются в системы оценки эффективности различных организаций, стимулируя инновации в определении ценности. Эти вопросы станут ключевыми темами будущих исследований оценки эффективности организаций.

Список литературы

1. Агуинис, Х. Управление эффективностью: учеб. пособие / Х. Агуинис. – 4-е изд. – [Б. м.]: Pearson, 2019. – 496 с.
2. Биттичи, У. Измерение эффективности: вызовы завтрашнего дня / У. Биттичи, П. Гаренго, В. Дёрфлер, С. Нудурупати // Международный журнал управления операциями и производством. – 2019. – Т. 39, № 5. – С. 629–653.
3. Ван, Х. Комбинированный метод взвешивания для определения весовых коэффициентов индекса оценки эффективности: пример из практики / Х. Ван, М. Ли // Operations Research and Management Science. – 2022. – Т. 31, № 2. – С. 123–130.
4. Джонс, Дж. Операционные исследования в образовании / Дж. Джонс // Европейский

журнал операционных исследований. – 2015. – Т. 243, № 3. – С. 683–696.

5. Инь, Р. К. Исследования и приложения: дизайн и методы / Р. К. Инь. – 6-е изд. – [Б. м.]: Sage Publications, 2018. – 384 с.

6. Иттнер, К. Д. Недостатки в оценке нефинансовых показателей / К. Д. Иттнер, Д. Ф. Ларкер // Harvard Business Review. – 2003. – Т. 81, № 11. – С. 88–95.

7. Каплан, Р. С. Сбалансированная система показателей: воплощение стратегии в действия / Р. С. Каплан, Д. П. Нортон. – [Б. м.]: Harvard Business Review Press, 1996. – 322 с.

8. Лю, С. Эволюция системы оценки производительности на предприятии тяжёлого машиностроения: пример Sany Heavy Industry / С. Лю, И. Ян, Дж. Чжан // Международный журнал экономики производства. – 2022. – Т. 244. – № 108376.

9. Ма, Дж. Оценка эффективности деятельности некоммерческих организаций: пример Общества Красного Креста Китая / Дж. Ма, Х. Чен // Voluntas: Международный журнал добровольных и некоммерческих организаций. – 2020. – Т. 31, № 5. – С. 1020–1032.

10. Моделл, С. Институциональные исследования в области измерения эффективности и управления в литературе по бухгалтерскому учету в государственном секторе: обзор и оценка / С. Моделл // Финансовая отчетность и менеджмент. – 2009. – Т. 25, № 3. – С. 277–303.

11. Моксхэм, К. Измерение эффективности: изучение применимости существующего массива знаний к некоммерческим организациям / К. Моксхэм // International Journal of Operations & Production Management. – 2009. – Т. 29, № 7. – С. 740–763.

12. Парменер, Д. Ключевые показатели эффективности: разработка, внедрение и использование успешных KPI / Д. Парменер. – 3-е изд. – [Б. м.]: Wiley, 2015. – 432 с.

13. Чжэн, В. Высокопроизводительные системы труда и эффективность компаний: посредническая роль интеллектуального капитала в китайских технологических компаниях / В. Чжэн, Б. Ян // Журнал бизнес-исследований. – 2021. – Т. 128. – С. 299–309.

14. Чжоу, Л. За пределами результатов тестов: разработка многомерной системы оценки эффективности работы учителей в элитной китайской средней школе / Л. Чжоу // Образовательная оценка, анализ и подотчётность. – 2023. – Т. 35, № 1. – С. 61–82.

15. Эйзенхардт, К. М. Построение теорий на основе анализа практических примеров / К. М. Эйзенхардт // Academy of Management Review. – 1989. – Т. 14, № 4. – С. 532–550.

Сведения об авторе

About the author

Маълумот дар бораи муаллиф

Вань Дунлян-Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте, соискатель кафедры экономической теории и управления. Адрес: 735500, г. Пенджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108. E-mail: 357715271@qq.com

Van Dunlyan-Tajik Pedagogical Institute in Penjikent, Applicant at the Department of Economic Theory and Management. Address: 108 Rudaki Avenue, Penjikent, Sughd Region, Republic of Tajikistan, 735500. E-mail: 357715271@qq.com

Ван Дунлян-Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва идоракунии. Суроға: 735500, ш. Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, хиёбони Рӯдакӣ, 108. E-mail: 357715271@qq.com

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои хоси маблағгузори маориф, ки асоси рушди сармоияи инсонӣ маҳсуб меёбад, баррасӣ гардида, шумораи муассисҳои таҳсилоти олии кишвар дар маҷмӯъ ва аз рӯйи минтақаҳои кишвар вобаста ба шумораи донишҷӯён таҳлилу арзёбӣ гардида, нақши онҳо дар ташаккули сармоияи инсонӣ ва таъмини бозори меҳнат бо мутахассисони соҳавӣ матраҳ гардидааст. Муаллиф дар ин мақола доир ба мушкилотҳои ҷойдоштаи соҳавӣ, ки сади роҳи рушди соҳа мегарданд андешаронӣ намуда, роҳу воситаҳои бартараф кардани онҳоро шарҳ додаанд. Дар мақолаи мазкур муаллиф роҳу усулҳои дастгирии соҳаи маорифро тавассути маблағгузори бучетӣ маънидод карда, ҳамзамон, як қатор маълумотҳои расмӣ омориро ба таҳлил кашидааст, ки вазъи кунунии соҳаи маорифро тасвир менамоянд.

Калидвожаҳо: сармоияи инсонӣ, маориф, маблағгузорӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар, шумораи донишҷӯён аз рӯйи соҳаҳо, дастгирии давлатии маориф, рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ.

Барои иқтибос: Миршарифзода, Э. Қ. Маблағгузори маориф – омили рушди сармоияи инсонӣ / Э. Қ. Миршарифзода, Х. Ч. Давлатов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 261-267.

ФИНАНСИРОВАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ – ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Миршарифзода Э.Қ.

Давлатов Х.Дж.

Таджикский педагогический институт в Раштском районе

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности финансирования образования, являющегося основой развития человеческого капитала, анализируется и оценивается количество высших учебных заведений в стране в целом и по регионам в зависимости от числа студентов, а также обсуждается их роль в формировании человеческого капитала и обеспечении рынка труда квалифицированными специалистами. В статье автор размышляет о существующих проблемах в секторе, которые являются основными препятствиями на пути его развития, и объясняет пути и средства их преодоления. В статье автор определяет пути и методы поддержки сектора образования посредством бюджетного финансирования, а также анализирует ряд официальных статистических данных, описывающих текущее состояние сектора образования.

Ключевые слова: человеческий капитал, образование, финансирование, высшие учебные заведения страны, количество студентов по секторам, государственная поддержка образования, устойчивое экономическое и социальное развитие.

EDUCATION FINANCING – A FACTOR IN HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT

Mirsharifzoda E.Q.

Davlatov H.J.

Pedagogical Institute of Tajikistan in Rasht District

Annotation. This article examines the specifics of education financing, which is the foundation for human capital development. It analyzes and evaluates the number of higher education institutions in the country as a whole and by region based on student enrollment. It also discusses their role in developing human capital and providing the labor market with qualified specialists. In the article, the author reflects on the existing problems in the sector, which represent the main obstacles to its development, and explains ways and means of overcoming them. In the article, the author identifies ways and methods of supporting the education sector through budget financing and analyzes a range of official statistics describing the current state of the education sector.

Keywords: human capital, education, financing, higher education institutions in the country, number of students by sector, government support for education, sustainable economic and social development.

Гузориши масъала. Тайи якчанд соли охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи баланд бардоштани раванди маблағгузори бучетии соҳаи маориф бо мақсади рушд бахшидани сармоияи

инсонӣ дар кишвар ва ба хотири инкишофи маллакаи касбии мутахассисони имрӯзу фардои мамлакат масъалаи мубрам гашта истодааст, ки исботи онро дастгирии доимӣ ва афзоиши пайвасти маблағгузорию буҷетӣ медиҳад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқоти илмӣ солҳои охир вобаста ба мавзуи маблағгузорию маориф ва ташаккули сармояи инсонӣ нишон медиҳанд, ки масъалаҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ дар заминаи маблағгузорию маориф ҳамчун самти муҳими рушди иқтисоди бозорӣ мавриди таваҷҷуҳи олимони мутахассисони соҳаи молия қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, дар асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ – А. Смит, Г.С. Беккер, Д. Рикардо, П.А. Мачидов, Т.У. Шульц ва дигарон дар паҳлуи ин масъала таҳқиқот бурда шудааст, вале бо вучуди ин, таҳлили адабиёти мавҷуда нишон медиҳад, ки мавзуи мазкур ҳанӯз ба таври кофӣ омӯхта нашудааст.

Мақсади мақола - таҳлили амиқи робитаи байни маблағгузорию соҳаи маориф ва дар заминаи он муайянсозии рушди сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Тавре солҳои охир ба мушоҳида мерасад, рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоии як қатор кишварҳои ҷаҳон дар замон ва шароити имрӯза беш аз пеш ба сатҳи сармояи инсонӣ вобаста гардидааст. Чунончи П.А. Мачидов қайд менамоянд “рушди сармояи инсонӣ ҳамеша дар ҳаёти ҷомеаи инсонӣ нақши калидӣ бозидааст, аммо дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт аҳаммияти аввалиндараҷа доштани он боз мақоми аслиро пайдо кардааст” [4, с. 463].

Сармояи инсонӣ яке аз унсурҳои муҳимми рушди иқтисодии кишварҳо ба ҳисоб меравад, ки он аз зинаҳои мухталифи таҳсилот, малака, қобилият ва саломатии ҷисмонӣ раванӣ аҳоли иборат мебошад. Имрӯз ҷаҳон ба марҳилаи навини рушди инноватсионӣ ва рақамии ҳаракат мекунад, ки асоси онро сармояи инсонӣ ташкил медиҳад. Дар ин миён, ҷиҳати рушди сармояи инсонӣ соҳаи маориф нақши бориз дорад, зеро маҳз тавассути таҳсилот инсон дониш ва малакаҳои лозимаро ба даст меорад, ки онҳо барои фаъолияти босамари иқтисодӣ ва иҷтимоӣ зарурӣ ҳастанд.

Қобили қайд аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари рӯ ба рушд дар даҳсолаи охир талош намуда истодааст, ки сатҳи таҳсилот ва фарогирии аҳолиро беҳтар намояд. Бо вучуди ин, маблағгузорию соҳаи маориф то ҳол яке аз масъалаҳои муҳимми сиёсати давлатӣ боқӣ мондааст. Андозаи маблағгузорӣ, самаранокии истифодаи он ва таъсири он ба сатҳи рушди сармояи инсонӣ, мавзуи таҳқиқоти илмӣ фаровон дар кишварамон гардидааст.

Мақсади мақолаи мо низ маҳз таҳлили амиқи робитаи байни маблағгузорию соҳаи маорифи кишвар ва рушди сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон мебошад. Бо истифода аз маълумоти омӯрӣ, таҳқиқоти қаблӣ ва таҷрибаи кишварҳои дигар, мо кӯшиш мекунем нишон диҳем, ки то чӣ андоза маблағгузорию дуруст метавонад рушди сармояи инсонӣ ва дар натиҷа, рушди умумии кишварро таъмин намояд. Аз ин хотир, моро зарур аст, ки пеш аз ҳама бигӯем, ки ҳуди иборати сармояи инсонӣ чист ва он чӣ маъно дорад.

Ин мафҳум нахустин маротиба солҳои 1960 ва 1961 аз ҷониби иқтисоддонҳои маъруфи амрикоӣ Теодор Шултс ва Гэри Беккер, дорандагони ҷоизаи нобел таҳия ва таълиф шудааст. Онҳо исбот карданд, ки сармоягузорӣ ба таҳсилот, саломатӣ ва омӯзиши касбӣ на танҳо барои шахс, балки барои ҷомеа ва иқтисоди миллӣ низ манфиатовар аст. Теодор Шултс қайд мекунад, ки “сармоягузорӣ ба таҳсилот, тандурустӣ ва омӯзиш имкониятҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодиро фароҳам меорад” [8, с. 178], Гэри Беккер бошад, ба он назар аст, ки “сармоягузорӣ ба инсон (омӯзиш, тандурустӣ, малакаомӯзӣ) самари бештар дорад ва иқтисоди кишварҳоро пеш мебарад” [2, с. 421]. Аз нигоҳи Адам Смит, иқтисоддони Шотландӣ, ки асаре бо номи “Сарвати миллатҳо” (1776) дорад, “сармоя танҳо дорони моддӣ нест, балки дониш, маҳорат ва малакаи коргар низ сармоя ба ҳисоб меравад” [1, с. 470]. Аз нуқтаи назари олимони мазкур маълум мегардад, ки сармоягузорӣ ва ё маблағгузорӣ барои рушди сармояи инсонӣ самаравӣ хуб дошта ва ҳамзамон, манфиатовар буда, он боиси рушди иқтисодӣ иҷтимоии кишвар мегардад.

Абӯалӣ ибни Сино вобаста ба мафҳуми сармояи инсонӣ таъкид месозад, ки “руҳи инсон шиша аст, дониш нерӯест ба монанди оташ ва ҳикмати Худованд равшан аст. Агар ҷароғ сузон аст, шумо зинда ҳастед, агар он хомӯш шавад, шумо мемиред” [9, с. 641]. Яъне Абӯалӣ ибни Сино сармояи инсониро ба оташ ва ё нуре шабоҳат додааст, ки дар ҳолати хомӯш гардидани он инсон ҳамчун як ҷисми бечон аст. А. Смит бошад, ҷойи дигар чунин мепиндорад, ки “баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат асосан аз малакаи касбӣ ва донишу маҳорати касбии корманд ва баъдан ба таъмини мошину таҷҳизоте, ки ӯ кор мекунад, вобаста аст” [1, с. 408]. Ӯ сармояи инсониро (дониш, малака, қобилияти касбӣ) дар ҷойи аввал гузошта, дастгоҳу таҷҳизотҳои дар раванди истеҳсолот истифодашавандаро дуюмдараҷа мепиндорад. Олими дигари иқтисоддон Д. Рикардо чунин мешуморад, ки “инсонӣ маълумотдор ё аҳолии дорони маълумот ҳеҷ вақт на ба зарари худ ва на ба зарари ҷомеа, агар таъсири дигар омилҳо дар ин ҷо мушоҳида нашавад, фаъолият намекунад” [3, с. 221].

Аз андешаи олимон вобаста ба мафҳум ва моҳияти сармояи инсонӣ, ки дар боло матраҳ намудем метавонем хулоса намоем, ки сармояи инсонӣ - ин маҷмӯи дониш, малака, қобилият ва хусусиятҳои шахсиятии фард фаҳмида мешавад, ки қобилияти истеҳсолотӣ ва эҷодии ўро муайян месозад, мебошад. Ин мафҳум аз нигоҳи иқтисодӣ, бо дигар шаклҳои сармоя (молиявӣ, истеҳсолӣ ва табиӣ) муқоиса шуда наметавонад, зеро он дар танзими самарабахши захираҳои дигар нақши асосӣ мебозад. Яъне бидуни захираи инсонӣ, ки дорои дониш ва таҷрибаи зарурӣ мебошад, истифодаи самараноки дигар захираҳо ғайриимкон аст.

Аҳамияти сармояи инсонӣ, махсусан дар ҷаҳони муосир, ки иқтисоди донишмехвар ва технологиябунёд шакл гирифтааст, ба маротиб афзудааст. Кишварҳое, ки дар рушди сармояи инсонӣ, бахусус соҳаи маориф ва илм сармоягузори мунтазам анҷом медиҳанд, сатҳи баланди инноватсия, истеҳсолот ва некуаҳволии иҷтимоиро таъмин мекунанд. Дар шароити Тоҷикистон, ки аксарияти аҳоли синни ҷавон доранд ва бозори меҳнат дар марҳилаи ташаккул қарор дорад, сармояи инсонӣ метавонад ба унсури калидии рушди иқтисодӣ табдил ёбад. Аммо барои ин, талаб аст, ки соҳаҳои марбут ба рушди инсон, пеш аз ҳама соҳаи маориф ва тандурустӣ бо сатҳи кофӣ маблағгузорӣ таъмин карда шаванд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар сиёсати маорифпарваронаи худ соҳаи маорифро дар ҷойи аввал гузошта, ба тарбияи кадрҳои болаёқат пайваستا аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд ва барои таҳсили онҳо ҷӣ дар дохил ва ҷӣ берун аз он доимо шароити мусоид фароҳам меоваранд, ки ин барои ташаккули сармояи инсонӣ дар кишвар заминаи муосид мегузорад. Пешвои миллат зимни ироаи паёми хеш санаи 26 декабри соли 2023 таъкид намуданд, ки “рушди муосири иқтисодиёт ва баланд бардоштани рақобатнокии он бидуни рушди сармояи инсонӣ ғайриимкон мебошад ва аз тамоми шаклҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ муҳимтаринаш ин маблағгузорӣ ба нигохдории кадрҳои касбӣ мебошад, яъне тарбия, таълим, тақмилдиҳӣ, бозомӯзӣ, ҳавасмандгардонӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи кадрӣ” [7].

Маблағгузорӣ ба соҳаи маориф яке аз самтҳои муҳимтарини рушди сармояи инсонӣ арзёбӣ гардида, ҳамасола аз буҷети мамлакат ба ин соҳаи афзоиши бесобиқа ба назар мерасад. Тавре маълумоти омори расмӣ шаҳодат медиҳанд соли 2024 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ барои соҳаи маориф 8,2 млрд. сомонӣ (18,5%-и хароҷоти буҷети давлатӣ) маблағгузорӣ гардида, он 5,4% ММД-и мамлакатро дар соли 2024 ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда дар соли 2023 маблағи 7,2 млрд. сомонӣ, соли 2015 маблағи 2,9 млрд. сомонӣ ва соли 2010 маблағи 1,0 млрд. сомониро ташкил дод, ки ин нишондод нисбат ба солҳои 2023 ба андозаи 12,1%, 2015 – 35,3% ва 2010 – 8,2 маротиба афзоиш ёфтааст.

Ҷадвали 1. - Динамикаи хароҷотҳои буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2023

Солҳо	Хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф (млн. сомонӣ)	Нисбат ба ММД, бо %	Нисбат ба хароҷоти умумии буҷет, бо %
1991	1189,7*	8,9	23,6
2000	41,6	2,3	15,9
2005	253,1	3,5	17,0
2010	989,9	4,0	25,4
2020	4311,4	5,2	18,0
2021	5259,8	5,3	16,7
2022	6240,2	5,4	18,3
2023	7108,5	5,4	19,4
2023/2000 бо % ва мар.	170,8 мар.	3,1%	3,5%

*нишондод бо рубл оварда шудааст

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси [6].

Тавре аз маълумоти ҷадвал маълум мегардад ҳаҷми маблағгузори соҳаи маориф дар давоми солҳои 2000-2023 ба андозаи 170,8 маротиба афзоиш ёфта, он аз 41,6 млн. сомонии соли 2000 ба 7 108,5 млн. сомонӣ дар соли 2023 расидааст, ки он аз 2,3%-и ММД-и кишвар дар соли 2000 ба 5,4% дар соли

2023 расида, 3,1% бештар гардидааст. Инчунин, агар ҳаҷми хароҷотҳо дар таркиби умумии хароҷоти буҷет ба соҳаи маориф дар соли 2000 ҳамагӣ 15,9%-ро ташкил намояд, он дар соли 2023 ба миқдори 3,5% афзоиш ёфта, ба 19,4% расидааст.

Афзоиши ҳиссаи буҷаи давлатӣ, ки барои соҳаи маориф ҷудо мешавад ин як аломати хуби расидан ба мақсадҳои рушди сармояи инсонӣ дар мамлакат аст. Таъсиру афзоиши маблағҳо имконият медиҳанд, ки омӯзгорон маоши бештар гиранд, шароити муассисаҳои таълимӣ бештар шаванд ва низоми омӯзишу омӯхтан такмил ёбад. Дар ин радиф қабул ва амалигардонии стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ низ ба баланд бардоштани сатҳи бунёдии таҳсилот мусоидат мекунад. Аммо, дар ин баробар агарчи ҳарчанд маблағгузори маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чанд соли ахир беҳбудӣ ёфтааст, аммо ҳоло ҳам чанде аз мушкилотҳо, ба монанди: норасоии омӯзгорон, камбудии маблағ дар сатҳи буҷети маҳалҳо, пурра мучаҳаз набудани мактабҳои деҳоти дурдаст ва минтақаҳо бо технологияҳои муосир ва синфхонаҳои методӣ лабораторияҳо ва амсоли ин, ки ин метавонад ба кам шудани имкониятҳо барои мардум дар минтақаҳои дурдаст, муҳочирати кӯдакон ба шаҳр ва ё паст шудани ҳавасмандӣ бирасад, вале ин низ ислохталаб буда, дар чанд соли минбаъда дар натиҷаи бештар гардидани маблағгузори буҷетӣ ба соҳаи баргараф ҳоҳад гардид.

Бояд тазакурр дод, ки дар Тоҷикистон муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар имрӯз яке аз унсурҳои асосии тақмили ихтисоси оммавӣ, ташаккули сармояи инсонӣ, омӯзиш ва бозомӯзии мутахассисони мамлакат ва паҳн намудани донишҳои нав дар ҷомеа мебошанд. Шумораи онҳо дар замони соҳибистиклолӣ якбора рӯи афзоиш оварда, дар онҳо имрӯз мутахассисони варзидаи самтҳои гуногун ва ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнат тайёр карда мешаванд, ки шумораи онҳоро дар ҷадвали 2 овардаем.

Ҷадвали 2. - Шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва донишҷӯёни онҳо дар солҳои 1991-2023 (дар оғози соли хониш)

Дар оғози соли хониш	Нишондиҳандаҳо		
	Шумораи муассисаҳои олии касбӣ (адад)	Шумораи донишҷӯён (ҳаз. нафар)	Аз он ҷумла, ба 10 000 аҳоли (нафар)
1991-1992	13	69,3	124
2015-2026	38*	176,5	206
2018-2019	39*	209,8	232
2020-2021	41*	245,9	261
2021-2022	46*	218,1	218
2022-2023	46*	214,4	211
2022-2023/1991-1992, бо % ва мар.	3,5 мар. (13 адад)	3,0 мар. (145,1 х.)	1,7 мар. (87 наф.)

*нишондод бо шумораи филиалҳо оварда шудааст

Минбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси [6].

Чунончи аз маълумоти ҷадвал айён мегардад, шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар аз 13 адади соли 1991 ба 46 адад дар соли 2023 расида, нисбат ба соли 1991 ба миқдори 13 адад бештар гардидаанд. Дар ин баробар, шумораи донишҷӯёни ин муассисаҳо 3,5 маротиба зиёд гардида, аз 69,3 ҳазор нафари соли 1991 ба 214,4 ҳазор нафар дар соли 2023 расида ва ё 145,1 ҳазор нафар бештар гардидаанд. Агар шумораи донишҷӯнро ба сари 10 ҳазор нафар аҳоли тақсим кунем, маълум мегардад, ки дар соли 2023 ба 10 ҳазор нафар аҳоли 211 нафар донишҷӯи рост меояд, ки ин нишондод дар соли 1991 ҳамагӣ 124 нафарро ташкил медод. Дар ин даври таҳлиلى 87 нафар донишҷӯи бештар гардидааст.

Боиси тазакурр аст, ки шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар ба рушди маълумотнокӣ аҳоли ва баланд бардоштани сармояи инсонӣ аз рӯи минтақаҳо низ таъсири мусбӣ расонида, ба баланд гардидани савияи дониш, малака ва қобилияти тахассусии аҳолии дар минтақаҳои кишвар ҷойгирбуда заминаи хуб мегузорад, ки шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва донишҷӯёни таҳсилкунанда дар онҳоро аз рӯи ҷойгиршавӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар ҷадвали зерин дида мебароем.

Ҷадвали 3. - Шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва донишҷӯёни онҳо аз рӯи минтақаҳо дар солҳои 1991-2023 (дар оғози соли хониш)

Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон

Солҳо									
	1991	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Адади муассисаҳо, воҳид	-	1	1	1	1	2	2	2	2
Донишҷӯёни онҳо, ҳазор нафар	-	2,6	3,4	4,7	4,5	4,1	3,7	3,0	2,7
Вилояти Хатлон									
Солҳо									
	1991	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Адади муассисаҳо, воҳид	2	2	5	5	5	6	6	7*	7*
Донишҷӯёни онҳо, ҳазор нафар	6,4	7,7	14,9	23,8	33,0	49,7	50,0	47,4	44,5
Вилояти Суғд									
Солҳо									
	1991	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Адади муассисаҳо, воҳид	1	11	10	7	7*	7*	7*	10*	10*
Донишҷӯёни онҳо, ҳазор нафар	10,6	18,6	27,8	32,2	37,9	48,4	47,7	46,6	45,1
ш. Душанбе									
Солҳо									
	1991	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Адади муассисаҳо, воҳид	10	16	20	20	24*	25*	25*	26*	26*
Донишҷӯёни онҳо, ҳазор нафар	52,3	48,9	86,3	91,0	103,6	139,9	134,6	117,9	119,2
Ноҳияҳои Тобеи Ҷумҳурӣ									
Солҳо									
	1991	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Адади муассисаҳо, воҳид	-	-	-	-	-	1	1	1	1
Донишҷӯёни онҳо, ҳазор нафар	-	-	-	-	-	3,9	3,5	3,3	2,9

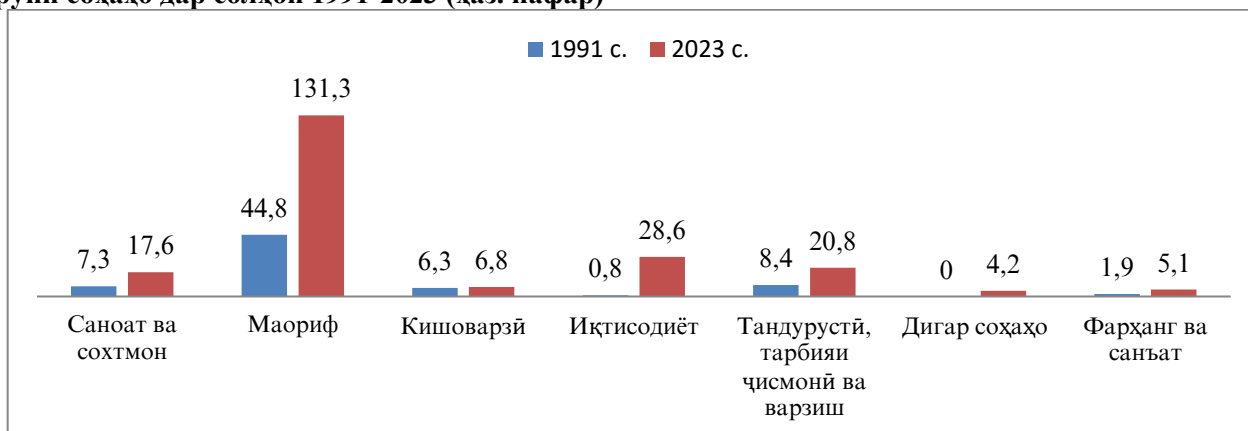
Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси [6].

Маълумотҳои дар ҷадвалбуда нишон медиҳанд, ки шумораи бештари муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат ва шумораи донишҷӯёни онҳо бештар ба шаҳри Душанбе рост омада, шумораи муассисаҳо дар инҷо дар соли 2023 дар маҷмӯъ 26 ададро бо фарогирии 119,2 ҳазор нафар донишҷӯ дар бар мегирад, ҳоло онки ин нишондод ба ВМКБ 1 адад муассиса ва 2,7 ҳазор нафар донишҷӯ, вилояти Хатлон 7 адад муассиса ва 44,5 ҳазор нафар донишҷӯ, вилояти Суғд 10 адад муассиса ва 45,1 ҳазор нафар донишҷӯ ва НТҚ 1 адад муассиса ва 2,9 ҳазор нафар донишҷӯ рост меояд. Чунончи аз таҳлили рушди минтақаҳои кишвар аз лиҳози иқтисодӣ маълум мегардад, имрӯз рушди ҳамон митақаҳои кишвар ҷашмрас аст, ки дар онҷо шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии ва муҳасилини онҳо бештар ҳастанд, ки ҳар кадоме дорои таҳассу, малака ва қобилияти коре мегарданд, вале дар минтақаҳои, ки ин нишондод камтар аст, дараҷаи рушди иқтисодӣ низ ҷашмрас нест. Яъне асоси рушди иқтисодии мамлакатҳо аз маълумотнокии аҳолии онҳо вобаста буда, дар инҷо маблағгузорию дастгирии соҳаи маориф муҳим арзёбӣ гардида, сармояи инсонӣ омили асосии рушд маҳсуб меёбад.

Дар шароити муосири рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия, инчунин, гузариш ба модели иқтисодии бо дониш ва наоварӣ асосёфта зарурати тайёр намудани мутахассисони оянда за рӯи ихтисос ва касбиятҳои ба талаботи бозори меҳнати имрӯза ҷавобгӯро талаб менамояд, вале ҳанӯз ҳам дар кишвар шумораи донишҷӯёни таҳсилкунанда ба соҳаи маориф ва касбӣ омӯзгорӣ бештар ба назар расида, дар дигар соҳаҳо нисбатан камтар ба мушоҳида мерасанд.

Қобили тазаккур аст, ки шумораи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар дар замони соҳибистиклолӣ сол аз сол бештар гардида истодааст, ки дар таъмини бозори меҳнат вобаста ба ихтисосҳои ҷавобгӯ ба талаботи муосир саҳми арзанза мегузоранд.

Диаграммаи 1. Шумораи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар аз рӯйи соҳаҳо дар солҳои 1991-2023 (ҳаз. нафар)

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси [6].

Чунончи маълумоти диаграммаи 1 нишон медиҳад, имрӯз шумораи бештари донишҷӯён ба соҳаи маориф рост меоянд. Агар шумораи онҳо дар соли 1991 ҳамагӣ 44,8 ҳазор нафарро ташкил диҳанд, дар соли 2023 он ба 131,3 ҳазор нафар расида, 2,9 маротиба бештар гардидааст. Ин шумора дар давраи таҳлилий дар соҳаи саноат ва сохтмон 2,4 маротиба, соҳаи кишоварзӣ 7,9%, иқтисодиёт 35,7 маротиба, тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш 2,4 маротиба, фарҳанг ва санъат 2,6 маротиба ва дигар соҳаҳо 4,2 маротиба бештар гардидааст.

Хулоса. Аз таҳлилҳои анҷомдодашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ таваҷҷуҳи Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати мамлакат ба соҳаи маориф, ки яке аз ниҳоди асосии оморасозӣ ва тайёркунии мутахассисони соҳаҳои афзалиятнок ба шумор мераванд, бештар буда, ҳамасола маблағгузориҳои бучети давлатӣ ба ин соҳаи афзалиятнокии кишвар дар ҳоли афзоиш мебошад. Ин ҳама дастгириҳои молиявӣ боиси он мегарданд, ки шароити моддию техникаи муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар бештар гардида, сатҳи сифати таълим дар баланд гардад, ки ин дар натиҷа ба ташаккули сармояи инсонӣ заминаи мусоид мегузорад.

Адабиёт

1. Адам, Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз. - 1956. – 490 с.
2. Беккер, Г.С. Человеческий капитал: теоретический и эмпирический анализ с особым вниманием к образованию / Г.С. Беккер // Нью-Йорк: National Bureau of Economic Research. – 1964. – 412 с.
3. Давид, Р. Антология экономической классики. Т. 1 – М.: 1993. – 308 с.
4. Мачидов, П.А. Сармояи инсонӣ ва нақши он дар шароити иқтисодиёти муосир / П.А. Мачидов, У.А. Ҷалилзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - №4 (43). - С. 363-371.
5. Миршарипов, Э.Қ. Таҳлили вазъи кунунии захираҳои меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Э.Қ. Миршарипов, С.А. Деҳқонов, А.З. Ҳафизов, Ғ. Анваров // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. - №2 (6). - С. 308-311.
6. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 479 с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2023 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ. – <http://prezident.tj>. (санаи муроҷиат 17.11.2025).
8. Шульц Т.У. Экономическая ценность образования / Т.У. Шульц // Нью-Хейвен: Yale University Press. – 1963. – 188 с.
9. Энциклопедия мудрости / К. Андриевская и др... - Можайск: Изд-во «РООССА», 2007. – 682 с.

**Маълумот дар бораи
муаллифон**

Сведения об авторах

About the authors

Миршарифзода Эмомали Қурбоналӣ —сардори раёсати таълими Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар н. Рашт. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт, шаҳраки Гарм, кӯчаи Э. Муҳиддин-63. Email: emomali-95s@mail.ru , Тел.: (+992) 988536364	Миршарифзода Эмомали Қурбонали -начальник отдела образования Таджикского педагогического института в Раштском районе. Адрес: Республика Таджикистан, Раштский район, городок Гарм, улица Э. Мухиддина-63, Email: emomali-95s@mail.ru , Тел: (+992) 988536364	Mirsharifzoda Emomali Qurbonali -Head of the Education Department of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. Address: Republic of Tajikistan, Rasht district, Garm town, E. Muhiddin street-63, Email: emomali-95s@mail.ru , Ph.: (+992) 988536364
Давлатов Ҳоким Ҷумъаевич мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва менечменти Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар н. Рашт. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт, шаҳраки Гарм, кӯчаи Э. Муҳиддин-63. Email: davlatov.hokim@mail.ru , Тел.: (+992) 981011188.	Давлатов Ҳоким Ҷумаевич заведующий кафедрой бухгалтерского учета и менеджмента Таджикского педагогического института в Раштском районе. Адрес: Республика Таджикистан, Раштский район, городок Гарм, улица Э. Мухиддина-63, Email: davlatov.hokim@mail.ru , Тел.: (+992) 981011188	Davlatov Hokim Jumaevich Head of the Accounting and Management Department of the Tajik Pedagogical Institute in the Rasht district. Address: Republic of Tajikistan, Rasht district, Garm town, E. Mukhiddin street-63, Email: davlatov.hokim@mail.ru , Tel.: (+992) 981011188

**НАҚШИ НИЗОМИ МОЛИЯВИИ КИШВАР ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ ВА
БОСАМАРГАРДОНИИ ОН**

Ҳабибова Г.О.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф ба заминаҳои бавучудоии молия ва ташаккул ёфтани низоми молиявӣ таҳқиқ намуда як қатор масъалаҳои муҳими вобастаро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додааст. Чанбаҳои иқтисодию иҷтимоии низоми молиявӣ ҳадафи таҳқиқи масъала мебошад. Ғайр аз ин дар мақолаи мазкур нишондиҳандаҳои рушди низоми молиявӣ таҳлил гардида нақши он дар таркиби иқтисодиёти давлат муаян гардидааст. Бояд гуфт, кимуаллифи мақолаи мазкур вобаста ба имконият ва иқтидорҳои низоми молиявӣ дар сатҳи алоҳида ва гуногун ин чараёнро таҳлил намуда раванди босамаргардонии онро мушаххасан пешниҳод намудааст. Илова бар ин як қатор нишондиҳандаҳои дигар ин низомро аз нуқтаи назари самарнокӣ таҳлилу баррасӣ намудааст.

Калидвожаҳо. Низоми молиявӣ, бучети давлат, ширкатҳои суғурта, низоми бонкӣ, дороиҳои бонкӣ, давраи ҳисоботӣ, таъсири иқтисодӣ, ҳамгироии байнисоҳавӣ, рушди иқтисодиёт, зиёдшавии дороиҳо.

Барои иқтибос: Ҳабибова, Г. О. Нақши низоми молиявии кишвар дар рушди иқтисодиёт ва босамаргардонии он / Г. О. Ҳабибова // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 268-274.

**РОЛЬ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ СТРАНЫ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ И ЕЁ
ЭФФЕКТИВНОСТИ**

Хабибова Г.О.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В данной статье автор изучил основы финансов и формирование финансовой системы, проанализировал и обсудил ряд важных связанных с этим вопросов. Целью исследования являются экономические и социальные аспекты финансовой системы. Кроме того, в данной статье анализируются показатели развития финансовой системы и определяется её роль в структуре экономики государства. Следует отметить, что автор данной статьи проанализировал этот процесс в связи с возможностями и возможностями финансовой системы на отдельных и различных уровнях и конкретно предложил процесс её эффективности. Кроме того, ряд других показателей были проанализированы и обсуждены с точки зрения эффективности данной системы.

Ключевые слова: Финансовая система, государственный бюджет, страховые компании, банковская система, банковские активы, отчётный период, экономическое воздействие, межсекторальная интеграция, экономический рост, рост активов.

**THE ROLE OF THE COUNTRY'S FINANCIAL SYSTEM IN ECONOMIC DEVELOPMENT
AND ITS EFFICIENCY**

Habibova G.O.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. In this article, the author examined the fundamentals of finance and the formation of the financial system, analyzing and discussing a number of important related issues. The study focuses on the economic and social aspects of the financial system. Furthermore, this article analyzes the indicators of financial system development and defines its role in the national economic structure. It should be noted that the author of this article analyzed this process in relation to the capabilities and capacities of the financial system at individual and various levels and specifically proposed a process for assessing its effectiveness. Furthermore, a number of other indicators were analyzed and discussed in terms of the effectiveness of this system.

Keywords: Financial system, state budget, insurance companies, banking system, banking assets, reporting period, economic impact, intersectoral integration, economic growth, asset growth.

Гузориши масъала. Дар таърихи тамаддуни башарият низоми молиявӣ яке аз унсурҳои муҳими фаъолияти иқтисодии хоҷагӣҳо маҳсуб ёфта дар доираи он ташаккули баробарии фаъолияти ҷамъиятӣ дар самти дастрасӣ ва истифодаи сармояи пулӣ ва ғайрипулӣ таъмин карда мешавад. Ҳамаи механизмҳои пулӣ ва ғайрипулӣ, ки дар муносибатҳои иқтисодӣ иштирок

меварзанд ва аз тарафи танзигарони асосӣ назарат карда мешаванд, низоми молиявиро ташкил медиҳанд. Дар рушди муносибатҳои иқтисодӣ равандҳои бисёрсоҳагии молияро, ки аз институтҳои зиёди пулӣ ва ғайрипулӣ бо арзишҳои муттамаркази бо пул алоқаманди дорои арзиш мушоҳида намудан мумкин аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар самти мазкур аз ҷониби муҳаққиқон аз қабилӣ Горелик В. Н., Махшулов С. Ҷ., Шариф Раҳимзода, Ҳасанов А.Р. ва дигарон таҳқиқотҳои гузаронида шудааст.

Мақсади мақола ин омӯзиши низоми молиявии кишвар ва нақши он дар рушди иқтисодиёт ва босамаргардонии он ба ҳисоб меравад.

Мухтавои асосии мавод.

Бинобар ин дар сатҳи ҷамъият метавон гуфт, ки молия таърихи тулонӣ ва қадима дошта, вай ҳанӯз дар давраи ҷамъияти ғуломдорӣ баробари ташаккул ёфтани давлати ғуломдорӣ ё ҷамои ба он баробар пайдо шудааст. Вобаста ба ин ибраз доштан зарур аст, ки заминаҳои ташаккул ёфтани сохти токапиталистии истехсолот, молия асосан муносибатҳои ифода менамуд, ки онҳо шакли натуралии иқтисодӣ ва муносибатҳои иқтисодиро ифода менамуд ва дар давраи тараққиёти капитализм ба муносибатҳои пулӣ мубаддал гардида буданд. Новобаста аз он, ки равандҳои молиявӣ ё ташаккули муносибатҳои молиявӣ аз арзишҳои ғайрипулӣ марбут ба сарватҳои табиӣ ба вучуд омадааст, рушд ва нуфузи он асосан ба давраҳои рушди муносибатҳои пулӣ ва арзишҳои бо пул ифодаёфта (қоғазҳои қиматнок, санг ва металлҳои қиматбаҳо) рост меояд. Дар дигармаврид Ҳасанов А.Р. қайд намудааст, ки «моҳияти молия қонуниятҳои инкишофи муносибатҳои пулӣ ифода менамояд» [8.99]. Дар воқеъ тибқи нишондиҳандаҳо дар арзёбӣ ва баррасии масъала дуруст ибраз шудааст, ки молия ҳосияти муттамарказгардидани нишондиҳандаҳо ва воситаҳои пулӣ дорад.

Ҳамаи ин заруриятҳо ба он боис гардиданд, ки дар баробари инкишоф ва пешрафти ҷомеаи инсонӣ ва аз ҳам ҷудо гардидани молистеҳсолкунандагон ва мустақилият дар тамоми самтҳои муҳими ҳаёти ҷомеа мафҳуми молия ва низоми молиявӣ ҳамчун илм ва зарурияти ба илм баробар нисбатан васеъ паҳн шуд ва ба мафҳуми байналхалқӣ ва яке аз сохторҳои муҳӣ ва қалидии давлат мубаддал гардид ва ҳамчун мафҳуми бо низоми муқаммал ва инкишофётаи пулӣ алоқаманд, мубаддал гардида, ниҳоятан муносибатҳои пулӣ байни аҳолии давлатро оид ба ташкили фондҳои пулӣ давлат ва азнавтасимкунии онҳо ба сохтору соҳаҳои алоҳида муайян намуд.

Дар шароити гузариш ва густариши иқтисоди бозорӣ чунин заруримате пеш меояд, ки низоми молиявии идораи иқтисодиёт нисбат ба дигар низомҳои иқтисодӣ ба таври куллӣ дигаргун карда мешавад ва онҳо дар пешрафти ҷомеаи иқтисодӣ ва бехтаргардонии нерӯи инсонӣ нақши асосӣ мебозанд.

«...Воқеан баъди ташаккули муносибатҳои нави пулӣ ва густариш пайдо кардани равандҳои гуногуни иқтисодӣ, ки асоси онҳоро муносибатҳои молиявӣ ташкил медиҳанд, ин низоми молиявиро ба вучуд овард. Бинобар ин низоми молиявӣ ин шаклҳои нисбатан васеътар ташаккулёфтаи молия дар ҷамъият маҳсуб ёфта, тартиби ҷамъоварӣ, тақсим ва истифодаи воситаҳои пулӣ марказонидашуда ва ғайримарказонидашударо, ки бо роҳи воситаҳои банақшагирии молия ва қонунгузори молиявӣ фаҳмида мешавад, ифода мегардад» [9].

Дар шароити гузариш ба муносибатҳои нави бозорӣ низомҳои молиявии сифатан нав истифода мегардад, ки он аз муносибатҳои байниҳамдигарии корхона ва аҳоли, дар якҷоягӣ бо ташаккули низоми бучетӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ ва фаъолияти суғурта иборат мебошад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ нақш ва мақоми молия вобаста ба сатҳ ва дараҷаи шаклҳои молиявӣ ва шаклу намуди хоҷагидорӣ аз тарафҳои давлат барои фарогир намудани муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ тағйир дода мешавад. Бинобар ин низоми молиявӣ дар иқтисоди имрӯза ҳамчун воситаи ба таносуби муайян тақсим кардани маҷмӯи маҳсулоти миллий, истифодаи захираҳои молиявӣ ва воситаи танзими иқтисодиёт сурат мегирад.

Дар сатҳи фарогирӣ низоми молиявӣ агар аз як тараф аз омилҳои гуногун иборат бошад аз дигар тараф дар зери таъсири омилҳои гуногун қарор дорад. Вобаста ба ин бӯҳрони иқтисодӣ, қасри бучет, камбизоатӣ, таваррум, маҳдуд будани имконияти сармоягузорӣ ба соҳаҳои муайянкунандаи пешрафти иқтисодиёт, воридашвии нисбатан сусти раванди сармоягузори хориҷӣ ва монанди инҳо мустақиман бо мушкилоти молиявии мамлакат алоқаманд буда, сатҳ ва дараҷаи ташкил ва имнкишофи ин низомро муайян мекунанд. Вобаста ба васеии

фарогирӣ мазмуни молия натанҳо бо мафҳумҳои умумӣ (даромад, хароҷот), балки мафҳуми ҷузъӣ – ифодагари раванди ташкил ва истифодаи фондҳои пулӣ (сафарбарнамоии маблағҳо, пардохтҳои ҳиссачудокуниҳо аз даромадҳо, пардохтҳо ва андозҳо, маблағгузорӣ, музди кор ва ғайра) тавсиф карда мешавад.

Моҳияти молия бо воситаи мафҳумҳои даромад, фоида, даромаднокӣ, арзиши асли, воситаҳои асосию гардон, истехлоқ, зарар ва ғайра зоҳир мегардад ва ин дар муносибатҳои иқтисодӣ ҳамчун қисми асоси раванҳои молиявӣ маҳсуб меёбад.

Дар таркиби низоми молиявӣ фоида ва даромаднокӣ дар айни замон вазъ ва ҳолати молиявии воҳидҳои иқтисодиро, ки ба ягон ҳадафи муаян пеш мераванд нишон медиҳад. Дар ин самти фаъолият арзиши асли ва меъерии ин масъала ба ҳаҷми фоидаи соҳибкорӣ метавонад таъсир мерасонад. Дар ташаккул ва рушди муносибатҳои молиявӣ байни субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ҳолати истифодаи воситаҳои асосию гардон бо нишондиҳандаҳои даромаднокӣ ва сатҳи истифодаи воситаи гардону суръати гардиши онҳо бодарназардошти сатҳи пардохпазирӣ ширкат таъсир мерасонанд. Боназардошти ҳама он хусусиятҳо ва омилу воситаҳое, ки дар сатҳи ҷамъият молияро инъикос менамояд, тамоми шакл ва усулҳои ташкилу истифодабарии фондҳои пули таъиноти маҳсусдоштае, ки ҷиҳати баамалбарории тақрористеҳсол ва талаботи давлат вобаста ба вазъи бозор, дар мавриди тақсим ва азнавтасимкунии маҷмӯи маҳсулоти милли ва даромади милли ба вучуд меоянд молияро дар сатҳи ҷамъият муаррифӣ менамояд.

Агар дар сатҳи муносибатҳои давлатӣ идораи молияро дар сатҳи ҳар як кишвари алоҳида Вазоратҳои молия давлатҳо ба танзим дароранд, низоми молиявиро бошад асосан Бонкҳои марказӣ ва қисман дигар ниҳодҳои дахлдор назорат ва танзим менамоянд. Дар ҳар як давлати мустақил нақши низоми молиявӣ дар рушди иқтисодӣ маҳсуб ёфта тавассути он ба сохторҳои алоҳида ва муҳими иқтисодиёи иҷтимоии мамлакат дигаргунӣ ворид карда мешавад. Зеро дар айни замон низоми молиявӣ ҳамчун қисми асосии иқтисодиёти ҳар як давлат маҳсуб ёфта ин низом дар дигаргунсозии иқтисодиёти милли ва сатҳи рушди ҳар як давлат нақши калидӣ дорад. Зеро дар шароити имрӯза низоми молиявӣ куллан аз низоми қаблӣ, ки дар давраи капиталистӣ ва сотсиалиятӣ мавҷуд буд куллан фарқ мекунад ва онро имрӯз институтҳои фаъоли молиявӣ қарзӣ ташкил медиҳанд.

Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон воқеан имрӯз як низоми молиявӣ пешрафта амал менамояд ва он ба дараҷаи рушди иқтисодӣ ва бехтаргардии сифати зиндагии аҳоли таъсири мусбат мерасонад. Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, ки нишондиҳандаҳои низоми молиявӣ дар Тоҷикистон баъд аз соли 2015 дар натиҷаи таҷриба намудани баъзе мушкilotу нобаробариҳои нишондиҳандаҳои низоми молиявӣ назаррас гардидаанд. Илова бар ин қайд кардан ба маврид аст, ки низоми молиявӣ яке аз сохторҳои мурраккаби иқтисодӣ буда ин низом дар пешрафти иқтисодиёт нақши ҳалқунанда дорад. Илова бар ин дар ин низом институт ва сохторҳои гуногун шомиланд, ки дар онҳо дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар таъсирҳои гуногун доранд, ки натиҷаи онро мо дар ҷадвали 1 чунин ишора гардидаанд.

Ҷадвали 1. - Сохтори низоми молиявӣ ва сатҳ сифати таъсиррасонии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвар.

Инстиутҳои молиявӣ	Сатҳи фаъолнокӣ		Таъсири иқтисодӣ		Таъсири иҷтимоӣ	
	Фаъол	ғайриф аъол	Дорад	Надоард	Дорад	Надоард
Бонкҳо	+	-				
Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	+					
Ташкилотҳои қарзии хурд	-	+				
Биржаҳои фонӣ	-	+				
Ташкилотҳои лизингӣ	+					
АСИН*	+					

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф дар асоси маълумотҳои омории сомонии Бонки миллии Тоҷикистон.

Дар иқтисодиёти имрӯзаи Тоҷикистон низоми молиявӣ яке аз сохторҳои асосӣ ва муҳаррики пешбарандаи иқтисодиёти милли маҳсуб ёфта ин низом дар дигаргунсозии иқтисодиёти милли ва бехтаргардонии фазова сифати зиндагии аҳоли нақши калидӣ дорад. Дар мушаххассоти сатҳи таъсиррасонӣ масъалаи арзёбии дараҷаи таъсиррасонии низоми молиявӣ вобаста ба сохтори ташкилшавӣ, салоҳият, имконият, иқтидор ва дигар имкониятҳои ба ин баробар гуногун мебошанд. Аз ин лиҳоз масъалаи баррасии инчраёнро бо бо ишораҳои гуногун инъикос намуда мавқеи таркибии низоми молиявиро дар сатҳи иқтисодиёт баҳогузорӣ намудем. Гуфтан мумкин аст, ки агар дар сатҳи иқтисодиёт низоми молиявӣ яке аз ҷузъои таркибии иқтисодиёт ва ҷаъоли он маҳсуб ёбад дар таркиби низоми молиявии кишвар бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии хурд яке аз сохторҳои марказӣ ва ҷаъоли низоми молиявӣ маҳсуб меёбад. Илова бар ин ба анешаи мо барои ҳамоҳанг кардани сохтори низоми молиявӣ ва дараҷаи таъсири он ба иқтисодиёт бояд ҷораҳои зерин андешида шаванд:

1. Ташкили равазанаи муттамаркази иқтисодию молиявӣ бо сохторҳои алоҳидаи иқтисодӣ, махсусан баҳши воқеии иқтисодиёт;

2. Такимли низоми қонуғузорӣ дар самти фароғирӣ ва бамеъёрдарории сохторҳои алоҳидаи молиявӣ ҷиҳати баланд кардани таъсири онҳо ба иқтисодиёт;

3. Мушаххас намудани самтҳои, ки онҳо воқеан барои иқтисодиёт заруранд ва рушди бомароми онҳо метавонад як қатор имкониятҳои ба рушд нигаронидашударо ба миён оварад;

4. Вобаста бо ташаббусҳои институционалӣ дар сатҳи давлат ташкили муҳити ҳамкорӣ ва дастгирӣ байни субъектҳои иқтисодӣ ва низоми молиявии кишвар дар заминаи ҳадафҳои давлатӣ ва пешсафии он дар ташаккули ин ҷараён ва ғ.

Дар ҳамин замина бояд иқрош шуд ки дар низоми молиявии кишвар бонкҳо ҳамчун муҳаррики пешбаранда ҳосиятҳои гуногуни иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ дошта дар бехтаргардонӣ ва дигаргунсозии соҳаҳо нақши калидӣ дошта он муҳаррики асосии пешбарандаи иқтисодиёт маҳсуб меёбад. Бо иловаи ин гуфтан мумкин аст, ки вобаста ба иқтидори молиявӣ ва имконияти қарздиҳӣ ва дараҷаи васеъгии амалиёту хизматрасониҳо бонкҳо нақши калидӣ дошта нишондиҳандаҳои он дар ҳама сатҳу соҳаҳо назаррас мебошанд. Илова бар ин дигар нишондиҳандаҳои низоми молиявӣ низ назаррас мебошад, ки вазъ, натиҷа ва дараҷаи баҳодиҳии онро аз рӯи ҷадвали 2 мушоҳида намудан мумкин аст.

Ҷадвали 2. - Нишондиҳандаҳои пулии низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳон 2017-2021

Номгӯи институтҳои молиявӣ	Солҳо							Тағйирёб и нисбат ба 2017 %
	2017	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
Ташкилотҳои қарзӣ	20932	21975,9	26307,4	22414,7	30030,7	37679,5	47478,0	126,8%
Бонкҳо	18 237	18 725,4	22 781,5	18195,0	25552,9	31941,6	40511,5	122,1%
Ташкилотҳои қарзии хурд	2 696	3 250,4	3 525,9	4219,7	4414,0	5619,0	6733,1	124,7%
Ташкилотҳои суғуртавӣ	295	452,9	412,4	527,3	612,2	815,6	901,5	2 мар
Ташкилотҳои лизингӣ	186	221,9	248,6	221,4	229,7	292,0	492,4	1,6 мар
АСИН	1 391,5	1 432,5	1 484,1	1751,1	1751,1	2194,7	3654,3	1,6 мар

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асосии маълумотҳои сомонии расмии Бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj>

Тамоюли рушди нишондиҳандаҳои низоми молиявии кишвар агар аз як тараф бо таъсири омилҳои беруна вобаста бошанд аз дигар тараф аз бамарпотиб барҳам хурдани низоми бонкӣ ва дигар ташкилотҳои ғайрибонкӣ вобаста мебошанд. Аз ин лиҳоз ҳиссаи ин низом дар ММД-ии кишвар дар 3-4 соли охир тамоили мусбатро касб намуда ҳисаи он афзоиш меёбад. Чи тавре, ки дар ишораҳои ҷадвали 1 аён аст, бонкҳо дар таркиби низоми молиявии кишвар ҳамчун сохторҳои

марказӣ нақши калидӣ дошта онҳо дорои имкониятҳои васеи молиявӣ ва қарзӣ мебошанд. Бинобар ин зарурияти ташаккули рушди муносибатҳои қарзӣ ва таъсири бевоситаи бонкҳо дар иқтисодиёт ба иқтидори захиравии онҳо вобастагӣ дорад. Дар ҳамин замина дуруст иброз намудаанд, ки «...сиёсати қарзӣ молиявӣ қисми таркибии сиёсати иқтисодӣ мебошанд»[7.194] Бинобар ин таҳлили динамикии нишондиҳандаҳои бонкҳо низ дар ҷанд соли охир назаррас буда он ба иқтисодиёт таъсири бевосита дорад.

Аз ҳамин лиҳоз бояд гуфт, ки дороиҳои бонкҳо агар дар соли 2017 18237 млн. сомниро ташкил дода бошад ин нишондиҳанда дар соли 2024 40511,5 млн. монриро ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 122,1% афзоиш ёфтааст, ки нишондиҳандаи мазкур дар ҷунин шароити печида ва мураккабсатт воқеан назаррас мебошад. Гуфтан зарур аст, ки дар сатҳи ташкилотҳои қарзӣ хурд воқеатан дастгирии шхасони воқеӣ марбут сатҳи иҷтимоиро дар назар доранд Гуфтан мумкин аст, ки сатҳи иҷтимоии аҳоли дар дастрасӣ ба қазҳои истеъмоли ва дар сатҳи диверсификатсия пешниҳод гардидани онҳо вобаста ба имконияту иқтидори бозпасгардонии онҳо ҳосияти иҷтимоӣ дорад. Вобаста ба ин нишондиҳандаҳои ташкилотҳои қарзии хурд низ тамоили зиёдшавӣ дорад. Тибқи маълумотҳои овардашуда гуфтан мумкин аст, ки аагар дар соли 2017 дороиҳои ташкилотҳои қарзии хурд маблағи 2696 млн. сомниро ташкил дода бошад ин нишондиҳанда дар соли 2024 6733,1 млн сомниро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли таҳлилгардида 124,7%-ро ташкил медиҳад. Қайд кардан зарур аст, ки қисми активҳои ғайриҷараёни ва ғайриҷараёни бонкҳо қарзҳои ташкил медиҳанд, ки онҳо дар афзоиши даромади бонкҳо ва дигаргун намудани мавқеи онҳо нақши калидӣ доранд. Аз ҳамин лиҳоз“.... қарзҳои бонкӣ шакли табиқӣтаи сарчашмаҳои молиявӣ ва захираҳои қарзӣ ё худ шакли ҳаракати сармояи қарзӣ ва самаранок истифодаи он ҷараёни мураккаб буда, мустақиман бо муомилоти пулӣ ва муносибатҳои молиявӣ дар соҳаи хоҷагии қишлоқ алоқаманд мебошад” меғӯянд [5.118].

Вобаста ба ғайриҷараёни ширкатҳои суғуртавӣ ҳаминаро қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ ғайриҷараёни ширкатҳои суғуртавӣ вобаста ба манфиатҳои иқтисодӣ қаноатмандкунанда нест[3.169]. Новобаста аз он, ки нишондиҳандаҳои ширкатҳои суғуртавӣ дар муқоиса ба бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилоҳои молиявӣ қарзии ғайрибонкӣ зиёд аст, ҳамоно ин бахши низомии молиявӣ дар Тоҷикистон таъсири пасти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дорад. Тибқи таҳлилҳои анҷомгардида гара дар соли 2017 дороиҳои ширкатҳои суғуртавӣ 295 млн. сомниро ташкил намуда бошад ин нишондиҳанда дар соли 2024 901,5 млн. сомниро ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба соли 2017 2 маротиба афзоиш ёфтааст. Новобаста аз ин афзоиш ҳамоно сатҳи таъсиррасонии иқтисодии ширкатҳои суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ислоҳҳои тижоратӣ ниёз дорад. Аз ин лиҳоз ба анешаи мо дар сатҳи ин сохтори низомии молиявӣ зарурияти ислохотҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

1. Дар асоси ташаббусҳои Бонки миллии Тоҷикистон ба таври ҷиддӣ даровардани ислоҳҳои дар ғайриҷараёни ширкатҳои суғуртавӣ дар самти ҷоннокнамоии таъсири иқтисодии онҳо вобаста ба иқтидори захиравии онҳо;

2. Дигаргунӣ дар амалиётҳои ширкатҳои суғуртавӣ ва дар доираи имконияҳои мавҷудайи ширкатҳои суғуртавӣ аз тарафи БМТ додани иҷозатнома ба ширкатҳои суғуртавӣ дар ҳусни аз тарафи онҳо анҷом додани баъзе амалиётҳои бонкӣ, махсусан, амалиёти қарзӣ, қарздиҳии хурд;

3. Қабул намудани стратегия ва барномаҳои махсусгардонидашудаи суғуртавӣ дар самти ғайриҷараёни ширкатҳои суғурта бодарназардошти иҷроӣ ӯҳдадорихи суғуртавии худ;

4. Дар самти иҷроӣ баъзе мамалиётҳои бонкӣ соҳавӣ кардани ширкатҳои суғуртавӣ ва дар заминаи маблағҳои ширкатҳои суғуртавӣ ва аз ҳисоби маблағгузориҳои онҳо ташкил намудани «Бонки суғурта» ба хотири муттамарказ кардани маблағҳои бекорхобидаи ширкатҳои суғуртавӣ ва ба малиёти сардарамад сафарбар намудани онҳо ва ғ.

Вобаста ба ин гуфтаҳо мо ба он неқбиниона астем, ки роҳи ягонаи ғайриҷараёни ширкатҳои суғуртавӣ дар самти таъсири бевосита расонидан ба пешрафти иқтисодиёт зарур аст, ки дар навбати аввал тибқи нақшаи таҳиянамудаи БМТ маблағҳои бекорхобидаи ширкатҳои суғуртавӣ муттамарказ гардида дар заминаи онҳо бонки махсус ташкил гардида ғайриҷараёни бадастоварда тибқи саҳм дар сармояи муттамарказ муаян карда шавад.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки дар пешрафти соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ махсусан бахши саноат ва кишоварзӣ соҳаи саноат ва кишоварзӣ яке аз бахшҳои муҳими иқтисоди буда онҳо ҳамеша бо техникӣ истеҳсоли таъмин бошанд. Дар сатҳи низомии молиявии кишвар ширкатҳои лизингӣ ҳамчун қисми ғайриҷараёни ин низом дар ғайриҷараёни бахши истеҳсолот нақши калидӣ дошта ба рушди соҳа вобаста ба имконият ва иқтидори худ таъсири мусбат мерасонанд. Новобаста аз он, ки ширкатҳои лизингӣ дорои сармояи ноқофӣ барои сатҳи қаноатмандкунии дастгириро доро

мебошанд, ҳамоно ин масъала ба дастгирии давлатӣ ва дар замиани ин додани имконият ба ин башро дар маркази таваҷҷуҳи дастгирии худ қарор диҳад. Бо ҳамин муҳимиятҳо иббоз доштан зарур аст, ки дороиҳои ширкатҳои суғуртавӣ агар дар соли 2017 186 млн. сомониро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда соли 2024 маблағи 492,1 млн сомониро ташкил дод ва зиёдшавии он ба 1,6 маротиба баробар гардид. Агар чанде, ки ин тамоили зиёдшавӣ назаррас бошад ҳам ҳаҷми дороиҳои ширкатҳои лизингӣ баои тақвияти ҳамкориҳои худ бо бахшҳои гуногуни иҷтимоӣ иқтисодӣ пурра мусоидат карда наметавонад. Аз ин рӯ зарур аст, ки барои беҳтар гардонидани фаъолияти ширкатҳои лизингӣ ва самаранок гардонидани фаъолияти онҳо чораҳои зеринро андешидан манфиати умумичамбъиатӣ дорад:

1. Пурзур намудани иқтидори техникии ширкатҳои лизингӣ ва ҳамоҳанг кардани фаъолияти онҳо барои ҳамкорӣ бо бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ;
2. Таъин намудани сармояи ономавӣ барои тамоми сохторҳои низоми молиявӣ, махсусан ба ширкатҳои суғуртавӣ;
3. Таҳмини сатҳи ҳамгирии бисёрҷонибаи ширкатҳои лизингӣ бо давлат, ташкилотҳои қарзӣ, ширкатҳои лизингии хориҷӣ ва бонку ташкилотҳои хориҷӣ;
4. Ҳавасманд кардани истеҳсолкунандагони таҷҳизотҳои техникии барои истеҳсолот зарур ва дар замиани ин фароҳам овардани шароити ҳамкорӣ;
5. Ба роҳ мондани низоми нави нави идоракунии раванди иҷрои амалиётҳои лизингӣ ва тақвияти иқтидори захиравии ширкатҳои лизингӣ ва ғ.

Қайд кардан зарур аст, ки дар низоми молиявии кишвар яке аз сохторҳои дорои имконият дар сатҳи ин низоми ин АСИН мебошад, ки моҳиятан дар ин низом маблағҳои дарозмуддат ва дорои имконият дар истеҳсолоти самарнок ҷой дорад. Гутан мумкин аст, ки дар сатҳи истеҳсолоти самарнок ва дорои кафолат истифода намудани маблағҳои дарозмуддати АСИН яке аз имониятҳои нави дар зиёд намудани ин фонд ва беҳтар гардонидани сатҳи иҷтимоии давлат мебошад. Дороиҳои АСИН агар дар соли 2017 1 391,5 млн. сомониро ташкил намуда бошанд ин дар соли 2024 ба маблағи 3654,3 зиёд гардидааст, ки таносубан бо соли таҳлилшуда 1,6 маротиба зиёд мебошад. Агар мо аз лиҳози муҳлат ба сатҳи самарнокии ин маблағҳо баҳо диҳем пас гуфта метавонем, ки ин аз бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ зиёдтар мебошад. Барои ҳамин мо чунин пешниҳод менамоем, ки барои босамаргардонии дутарафаи маблағҳои АСИН дар солҳои минбаъда бояд ба масъалаҳои зерин таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шавад:

1. Маблағгузориҳои бахши воқеии иқтисодиёт махсусан сохторҳои дорои даромади баланд аз ҳисоби маблағҳои АСИН дар асоси низоми марказонидашудаи сохтори тақсимкунии маблағҳо ё ягон бонки ваколатдор;
2. Ташкил намудани сандаҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар самти таҳияи лоиҳаи сафарбарсозии маблағҳои ин фонд ба хотири пурзур намудани ҳаҷм ва ҳиссаи вонд барои беҳбудии сатҳи иҷтимоӣ ва ҳамзамон дастгирии бахши воқеии иқтисодиёт [4.132].

Омода намудани ҳуҷжатҳои меъерӣ вобаста ба самаранок истифода намудани маблағҳои АСИН дар доираи талаботҳои мавҷуда ва додани салоҳияти тақсимои маблағҳо ба ягон бонки ваколатдор. Ҳамин тавр мо гуфта метавонем, ки низоми молиявии кишвар дар ҳоли инкишоф қарор дошта нишондиҳандаҳои он назаррас мебошад. Вобаста маълумотҳои маҷуд соли «...2024 дар Тоҷикистон 65 ташкилоти қарзии молиявӣ, 16 ташкилоти суғуртавӣ, 6 ташкилоти лизингӣ, 2 биржаи фондӣ (Биржаи фондии Осиёи Марказӣ ва Биржаи фондии Осиё) ва Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (АСИН) вобаста ба самту соҳаҳои гуногун фаъолияти босамар доранд, ки онҳо дороиҳои гуногун доранд». Дар ҳамин давра гуфтан мумкин аст, ки «...дороиҳои умумии бахшҳои низоми молиявӣ дар интиҳои соли 2024 дар маҷмӯъ 52 526,2 млн сомониро ташкил дод, ки дар муқоиса ба ҳамин давраи соли 2023 ба андозаи 26,0 фоиз зиёд мебошад. Дороиҳои низоми молиявӣ нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) бошад, дар давраи ҳисоботӣ ба 34,2 фоиз баробар гардид. Дар давраи ҳисоботӣ 90,4 фоизи дороиҳои умумии низоми молиявии кишвар ба ташкилотҳои қарзии молиявӣ рост омада, ҳиссаи бокимондари дороиҳои АСИН (7,0 фоиз), ташкилотҳои суғуртавӣ (1,7 фоиз) ва ташкилотҳои лизингӣ (0,9 фоиз) ташкил медиҳанд». Тбқи маълумотҳои мавҷуда дар Тоҷикистон «...айни замон 344 филиали ташкилотҳои қарзии молиявӣ (аз ҷумла 3 равзанаи бонкии исломӣ), 3 воҳиди сайёр ва 1 575 маркази хизматрасонии бонкӣ ва маблағгузориҳои хурд ба аҳолии кишвар хизматрасонии ҳудро пешниҳод намуданд. Дар ин давра 16 ташкилоти суғуртавӣ, аз ҷумла 1 ташкилоти суғуртавии давлатӣ ва 15 ташкилоти суғуртавии ғайридавлатӣ бо 66 филиали худ хизматрасонии суғуртавиرو ба аҳолии кишвар пешниҳод намуданд. Дороиҳои ташкилотҳои суғуртавӣ нисбат ба интиҳои соли 2023 ба андозаи 10,5 фоиз зиёд шуда, ба 901,5 млн сомонӣ баробар гардид. Дороиҳои ташкилотҳои лизингӣ

дар мукоиса ба интиҳои соли 2023 ба андозаи 16,2 фоиз зиёд шуда, 492,4 млн сомони ро ташкил намуд. Дороиҳои АСИН бошад, дар давраи ҳисоботи 3 654,3 млн сомони ро ташкил намуд, ки ин албатта аз беҳтаргардии фазои иқтисодӣ ва ҳамгироии гардидаи низроми молиявӣ бо бахшҳои воқеии иқтисодиёт мебошад”[6]. Дар ҳамин замина баъзеҳо бар он назаранд, ки “Молия ниёзҳои субъектҳои тақрористеҳсоли иҷтимоиро бо ҷамъшавии пулӣ таъмин мекунад”[8.99]. Аз ин хотир зарур аст, ки дар шароити тезутунд гардидаи равандҳои ҷаҳонишавӣ мадели дастгирии тарафани ҳамгироишударо, ки ҳамоҳангии низроми молиявиро бо бахши воқеии иқтисодиёт таъмин менамояд онро таҳия намуда бо ин роҳ метавонем бо қувва ва иқтидори худ як иқтисодиёти воқеан пешрафта ро барои Тоҷикистон ба вуҷуд орем ва вобастагии иқтисодиёти кишварро аз воридоти беруна ва таъсири омилҳои ба ин муҳит хос ба осонӣ берун бар орем.

Адабиёт

1. Горелик В. Н. Финансы как система движения денег: формирование идеи /В. Н.Горелик/ Денежное обращение 4 (484) – 2012. Саҳ 51.
2. Махшулов, С. Ҷ. Устувории бонкҳои тичоратӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ / С. Ҷ. Махшулов, М. Ҳ. Чулиев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2022. – No. 1. – Р. 115-122. – EDN JWNWWC.
3. Махшулов, С. Ҷ. Устувории молиявии низроми бонкӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёт / С. Ҷ. Махшулов, М. Ҳ. Чулиев, З. А. Ҷиҳонов // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 1(30). – Р. 169-176. – EDN FDHVDW.
4. Махшулов, С. Ҷ. Рушди низроми қарздиҳии хурд ба фаъолияти соҳибқории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / С. Ҷ. Махшулов, А. Ш. Ефтаков, Б. Б. Хоҷаев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 2(31). – Р. 132-141. – EDN UAABSB.
5. Махшулов С.Ҷ. Ҳусусиятҳои хосси ташаққули муносибатҳои қарзӣ дар Тоҷикистон / С.Ҷ. Махшулов / [Матн]. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 6-1. С. 118.
6. Сомонаи расми Бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj> (санаи муроҷиат 25.10.2025)
7. Шариф Раҳимзода. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисодиёти миллии. /Ш.Раҳимзода/ Монографияи илмӣ. Душанбе «Эр-граф»2019. Саҳ194.
8. Ҳасанов А.Р. Молия ва қарз. Китоби дарси. А.Р Ҳасанов. Душанбе: Ирфон. Саҳ 99
9. https://www.google.com/search?q=%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F+%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81&oq=%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F+%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81&gs_lcrp=EgZjaHJv bWUyBggAEUyOdiBCjE3OTAwajBqMTWoAgiwAgHxBTN_6JSBf5U_8QUzf-iUgX-VPw&sourceid=chrome&ie=UTF-8

Маълумот дар бораи муаллиф

Ҳабибова Г.О.-ассистенти кафедраи андозбандӣ ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 000608588. E-mail: Habibova2000@mail.ru

Сведения об авторе

Ҳабибова Г.О.-ассистент кафедри налоогобложения и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 000608588. Эл. почта: Habibova2000@mail.ru

About the author

Habibova G.O.-of the Department of Taxation and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Tel.: 000608588. Email: Habibova2000@mail.ru

УДК: 336.011.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Саидова М.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур вазъи кунунии бозори минтақавии хизматрасониҳои бонкӣ дар ташкилотҳои қарзии вилояти Хатлон мавриди таҳқиқот қарор дода шуда аст. Муаллиф дар ибтидои мақола ба ҷанбаҳои муҳими бозори минтақавии хизматрасониҳои бонкӣ аҳамият дод аст. Ҳамзамон дар мақола масъалаҳои қарздиҳии ташкилотҳои қарзи аз рӯи минтақаҳо, тамоюли ба қарзҳои додашуда ва ҳиссаи онҳо дар таркиби соҳаҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар вилояти Хатлон, қарзҳои додашуда ба шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ, пасандози аҳоли дар муассисаҳои бонки амонатгузори вилояти Хатлон, инфрасохтори пардохт барои қабул ва хизматрасониҳои кордҳои партохти давлатӣ дар вилояти Хатлон мавриди таҳлил қарор дода аст. Ин интиҳо тибқи таҳлилҳои гузаронидашудаи муаллиф хулосаҳои илмӣ бароварда шуда аст.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои бонкӣ, бозори минтақавӣ, вилояти Хатлон, инфрасохтори пардохтӣ, пасандозгузорӣ, вазъи қарздиҳӣ, хизматрасониҳои босифати бонкӣ, қарз.

Барои иқтибос: Саидова, М. Ҳ. Таҳлили вазъи муосири бозори минтақавии хизматрасониҳои бонкӣ дар ташкилотҳои қарзии вилояти Хатлон / М. Ҳ. Саидова // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 275-282.

АНАЛИЗ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА БАНКОВСКИХ УСЛУГ В КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Саидова М.Х.

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Аннотация. В данной статье рассматривается текущее состояние регионального рынка банковских услуг в кредитных организациях Хатлонской области. В начале статьи автор сосредоточился на важных аспектах регионального рынка банковских услуг. Одновременно анализируются вопросы кредитования кредитными организациями по регионам, тенденции выдачи кредитов и их доля в структуре секторов кредитными организациями Хатлонской области, кредиты, выданные городам и районам Хатлонской области кредитными организациями, депозиты населения в сберегательных банках Хатлонской области, платежная инфраструктура для приема и предоставления государственного металлолома в Хатлонской области. Выводы основаны на анализе автора.

Ключевые слова: банковские услуги, региональный рынок, Хатлонская область, платежная инфраструктура, депозиты, кредитная ситуация, качественные банковские услуги, кредит.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE REGIONAL BANKING SERVICES MARKET IN CREDIT ORGANIZATIONS OF THE KHATLON REGION

Saidova M.X.

Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki

Anotation. This article examines the current state of the regional banking services market in Khatlon Region. The author begins by focusing on key aspects of the regional banking services market. It also analyzes lending by credit institutions by region, trends in loan issuance and their share in the sector structure of credit institutions in Khatlon Region, loans issued to cities and districts of Khatlon Region by credit institutions, household deposits in savings banks in Khatlon Region, and the payment infrastructure for the acceptance and provision of state scrap metal in Khatlon Region. Conclusions are based on the author's analysis.

Keywords: banking services, regional market, Khatlon Region, payment infrastructure, deposits, credit situation, high-quality banking services, credit.

Гузориши масъала. Барои рушди устувори минтақаҳои кишвар муассисаҳои молиявӣ хусусан бонкҳо нақши созгор дошта, таввасути ҳамагуна хизматрасониҳои бонкӣ талаботи аҳолии вилоятро қонеъ месозад. Равнақи бозори хизматрасонии бонкӣ барои иқтисодиёти

минтақавӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад, зеро нақши калидии низоми бонкӣ дар ҷамъоварии маблағҳои молиявӣ мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар мавриди таҳқиқоти анҷомёфта таи солҳои охир муҳаққиқони ватанӣ Ш. Раҳимзод, Ҳикматов У.С, Ғаниев Р.Ғ, Махшулов С, Денбегиев Х – корҳои таҳқиқотӣ анҷом додаанд.

Мақсади мақола. Омӯзиш ва таҳқиқи вазъи муосири бозори минтақавии хизматрасониҳои бонкӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар низоми бонкии кишвар бахисоб рафта, паҷуиши мустақилро меҳақад. Гарчанде, ки роҷеъ ба тақмилдиҳии вазъи хизматрасониҳои бонкӣ дар муассисаҳои молиявии кишвар корҳои зиёде анҷом ёфта бошад ҳам, аммо ҷанбаҳои минтақавии масоили вазъи хизматрасониҳои бонкӣ ба таҳқиқот ниёз дорад. Аз ҷамин нуқтаи назар мақсади асосии мақолаи мавриди таҳқиқ қарор дошта, бо истифода аз факту далелҳои илмӣ ва маълумотҳои оморӣ вилояти Хатлон дар самти сиёсати пуливу қарзӣ вазъи феълии хизматрасониҳои бонкӣ дар вилоят мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор додашуда аст.

Муҳтавои асосии мавод. Бозори минтақавии хизматҳои бонкӣ қисмати муҳимтарини бозори хизматҳои молиявӣ мебошад. Бозори минтақавии хизматҳои бонкӣ бо хусусиятҳои зерин тавсиф дода мешавад. Пеш аз ҳама филиалҳои ташкилотҳои қарзие, ки иҷозатномаи Бонки миллиро барои амалӣ намудани амалиётҳои бонкӣ гирифтаанд, метавонанд хизматҳои бонкиро мутобики он ба амал бароранд.

Ҷамин тарик, ҳамагуна хизмати бонкӣ аҳдест, ки ба ҳайси як тарафи он ташкилоти қарзии дорои иҷозатнома баромад менамояд. Маҷмӯи ҳамаи ташкилотҳои қарзие, ки хизматҳои бонкиро мерасонанд, аз ҷумла, Бонки миллии Тоҷикистон, низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Низоми бонкии кишвари мо низоми бонкии дузинагӣ мебошад.

Аз нигоҳи иқтисодшиносии ватанӣ Шарипов Б.М. “таҳлили рағобат дар бозори хизматрасонии бонкӣ яке аз воситаҳои асосии идоракунии самарабахши фаъолияти бонкӣ ба ҳисоб рафта, ва ҳар як ташкилоти қарзӣ дар натиҷаи рағобат метавонад мавқеи худро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ муайян кунад” [8].

Яке аз муҳаққиқони ватанӣ Миразизов А.Х. чунин назар дорад, ки “рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ ва умуман фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар ояндаи наздик бидуни истифодаи инноватсия ғайриимкон аст ва яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти ин ташкилотҳои қарзӣ рақамикунӣ амалиёти бонкӣ хоҳад буд” [6, с.62].

Дар воқеъ мо ба гуфтаҳои муҳаққиқ розӣ ҳастем ва барои рушди хизматрасониҳои бонкӣ инноватсияҳои бонкӣ нақши калиди дорад. Дар ҷамин радиф дигар муҳаққиқони ватанӣ Комилзода Н.Б, Шарипов Н.Х. дар нигоҳиштаи худ иброз медоранд, ки “ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ дар бахши бонкии Тоҷикистон ба беҳтар шудани самаранокии амалиёти бонкӣ, коҳиши арзиши хизматрасонии бонкӣ ва афзоиши дастрасии хизматрасониҳои бонкӣ барои аҳоли оварда мерасонад” [3, с.98].

Вобаста ба масълаи мавриди таҳқиқ иқтисоддони ватанӣ Ғаниев Р.Ғ, чунин ибрози назар дорад, ки “моҳияти хизматҳои бонкиро ҳамчун натиҷа ё таъсири судманди амалиёти бонкӣ муайян кардааст, ки дар маҷмӯъ метавонад талаботи муштариёноро қонеъ созад [2, с.39].

Аз дигар тараф муҳаққиқони тоҷик Комилов Н., Саидова М чунин қайд менамоянд, ки “...дар бозори хизматрасонии бонкӣ тағйироти сохторӣ ва гурӯҳбандии марҳалаҳои рушди он бо дарназардошти сатҳи талаботи ҷомеа арзёбии ҷиддиро тақозо намуда, роҳҳои имконпазири рушди мутақобиларо ба иқтисодиёт тақозо менамояд” [4, с.13]

Иқтисодчии ватанӣ Аъзамова Т.Т, дар қори таҳқиқотии худ ибро намуда аст, ки “ хизматрасонии бонкӣ ин маҷмӯи амал ва вазифаҳои қонунии бонк аст, ки дар заминаи талаботҳои ҷомеа тавассути технологияҳои муосир ва замиабарномаҳои коркардшудаи бонкҳо амалӣ карда мешавад” [1, с.29]

Аз нигоҳи мо механизмҳои зерин метавонад ба сохтори бонкии минтақавӣ таъсиргузор бошад: ташкил ва таъмини иқтисодиёти минтақавӣ бо захираҳои қарзӣ, таъмин намудани маблағҳои пулии дар гардишбуда ва хизматрасониҳои босифати бонкӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар.

Низоми бонкӣ ба дигаргуншавии вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа таъсиргузор буда, тавассути ҷалбаи захираҳои молиявӣ дар филиалҳои бонкҳои дар минтақа фаъолияткунанда ба иқтисодиёти минтақа таъсири бузург мегузорад.

Маврид ба зикр аст, ки ҷамъи умумии бақияи сандуқи қарзии низоми бонкии кишвар дар давраи бухрони молиявӣ низ тамоюли пасту баландшавиро доро мебошад. Аз ҷамин нуқтаи назар тавре аз мушоҳидаҳо бармеояд, дар инфрасохтори сандуқи қарзӣ кишвар таи солҳои таҳлилаванда

ҷамъи қарзхое, ки аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ба муассисаҳои молиявии пешниҳод кардааст, тамоюли пастравиро доро мебошад. Бо мақсади дақиқтар фаҳмидани механизмҳои қарздиҳии ташкилотҳои қарзии кишвар ба минтақаҳои кишвар хусусан вилояти Хатлон мо ҷадвали 1 ро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Ҷадвали 1. - Қарздиҳии ташкилотҳои қарзи аз рӯи минтақаҳо (ҳаз.сом)

Нишиндиҳандаҳо	2020	2021	2022	2023	2024	2024/2020 +-, %	
Қарзҳои додашуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	1603349 (100%)	1563037,5 (100%)	1529929,6 (100%)	2092110,9 (100%)	2693046,0 (100%)	1089697	67,9%
аз ҷумла							
Вилояти Хатлон	196471 (12,2%)	253926,3 (16,2%)	326527,0 (21,3%)	388997,0 (18,5%)	567138,6 (21,05%)	370667,6	188,6%

Сарчашма: ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ, солҳои 2020-2024.

Аз таҳлилҳои ҷадвали мазкур бармеояд, ки соли 2024 нисбат ба соли 200 ҳаҷми қарзҳои пешниҳодкардаи муассисаҳои қарзии кишвар ба аҳоли 67,9% афзоиш ёфта аст. Ҳиссаи вилояти Хатлон аз ҷамъи қарзҳои додашуда таи солҳои таҳлилшаванда мутаносибан 12,2%, 16,2%, 21,3%, 18,5%, 21,05%-ро ташкил медиҳад. Ҳамзамон таҳлили ҷадвали мазкур нишон дод, ки соли 2024 нисбат ба соли 2020 ҳаҷми қарзҳои додашудаи муассисаҳои қарзии кишвар қариб ду маротиба тамоюли афзоишро доро мебошад.

Вилояти Хатлон яке аз минтақаҳои калонтарин дар миқёси кишвар ба шумор рафта, дар он филиалҳои зиёди бонкҳо ва ташкилоҳои амонатии қарзӣ фаъолият мекунанд, ки ба аҳоли хизматрасониҳои бонкиро мерасонанд. Барои ба танзим даровардан низоми бонкии вилоят Шуъбаи минтақавии Бонки миллии Тоҷикистон дар шаҳри Бохтар ва Шуъбаи минтақавии Бонки миллии Тоҷикистон дар шаҳри Кӯлоб фаъолият дорад. Шуъбаҳои мазкур баҳри иҷрои дастури супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дурнамои самтҳои асосии сиёсати пулию қарзӣ фаъолияти худро ҷиҳати амалӣ сохтани барномаи сиёсати пулию қарзӣ, беҳтар сохтани фаъолияти бонкҳо, фароҳам овардани шароити мусоид ба рушди низоми бонкӣ ва расонидани кумаки амалӣ ба рушди иқтисодиёти минтақа равона шуда аст.

Вилояти Хатлон дар сатҳи ҷумҳурӣ яке аз минтақаҳои калонтарин дар соҳаи ағарарӣ маҳсуб ёфта, масоҳати умумиаш 24,7 км², шумораи аҳолиаш дар соли 2014 -3 млн. 790 ҳазор ташкил дода, 24 ноҳия, 4 шаҳр, 22 шаҳрак ва 133 ҷамоати деҳот дорад.

Дар вилояти Хатлон, бозори хизматрасониҳои бонкӣ мавқеи муҳимро касб намудааст ва аҳамияти он дар таҳкими иқтисоди минтақа баланд арзёбӣ мегардад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар вилояти Хатлон нисбат ба солҳои қабл инкишоф ёфта истодааст. Фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва дар маҷмӯъ низоми бонкӣ дар иқтисодиёти кишвари мо аҳамияти махсусро соҳиб гардидааст, ки метавонад дар равнаку ривочи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва иқтисодиёт таъсири амиқи худро гузорад.

Маврид ба зикр аст, ки яке аз шаклҳои хизматрасониҳои бонкӣ дар иқтисодиёти вилояти Хатлон ин пешниҳоди қарзҳо ба соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти вилояти Хатлон мебошад. Бонкҳои тичоратӣ фаъолон дар амалигардонии барномаҳои давлатӣ дар шакли маблағгузорӣ ба лоиҳаҳои бузурги стратегӣ ва пешкаш намудани қарзҳои гуногун ба субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ иштирок менамоянд.

Яке аз омилҳои рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт ин ҳаҷми маблағгузориҳо ба ин соҳаҳо ба шумор меравад, ки дар ин самт бонкҳо саҳми назаррас доранд.

Ҷадвали 2. - Тамоюли ба қарзҳои додашуда ва ҳиссаи онҳо дар таркиби соҳаҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар вилояти Хатлон

(ҳазор сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2022	2023	2024	2024/2022
вилояти Хатлон	3009978,4 (100 %)	3965549,8 (100 %)	5191214,7 (100 %)	2181236,3 (72,4 %)
кишоварзӣ	971639,2 (32,3%)	1077528,9 (27,9 %)	1234086,8 (23,6%)	262447,6 (27%)
саноат	199156,9 (6,6%)	156212,4 (3,9%)	237639,7 (4,6%)	38 482,8 (19,3%)
сохтмон	92696,7 (3,1%)	143091,3 (3,6%)	143581,2 (2,8%)	50884,5 (54,8%)
нақлиёт	16648,3 (0,6%)	21734,3 (0,5%)	29237,2 (0,6 %)	12588,9 (75,6%)
хуроки ҷамъиятӣ	4780,5 (0,2%)	3379,1 (0,1%)	10514,4 (0,2%)	5733,9 (119%)
хизматрасонӣ	258907,5 (8,6%)	323596,7 (8,2%)	395956,0 (7,6%)	370065,5 (142%)
савдои хориҷӣ	303321,5 (10,1%)	360487,3 (9,1%)	436033,5 (8,4%)	132712 (43,7%)
истеъмолот	1108271,0 (36,8%)	1783332,7 (45,0 %)	2607809,5 (50,2%)	1499538,5 (135%)
дигар соҳаҳо	54556,9 (1,7 %)	96187,1 (2,4%)	96356,4 (1,9 %)	41799,5 (76,6%)

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Хатлон / Маҷмуаи оморӣ. Бохтар, Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2025.-С.219-220

Таҳлилҳои қадвали 2 нишон медиҳад, ки дар вилояти Хатлон соли 2024 нисбат ба сол 2022 қарзҳои додашудаи муассисаҳои қарзӣ ба соҳаҳои мухталифи вилоят тамоюли афзоиш ёфта мутаносибан 72, 4 банди фоизи зиёд шуда аст. Агар соҳа ба соҳа таҳлил карда бароем, аз ҳама бештар қарзҳои бонкӣ ба соҳаҳои кишоварзӣ, истеъмолот ва савдои хориҷӣ рост меояд. Сабаби пешниҳоди зиёди қарзҳо ба ин соҳаҳо пеш аз ҳама дар афзалияти ин соҳаҳо буда, ҳамзамон масъулини соҳаҳои мазкур кўшиш ба харҷ медиҳанд, ки таввасути қарзҳои имтиёзнок ва фоизи пастар рушди соҳаро таъмин карда тавонанд. Табиист, ки дар вилоят аз ҳама бештар соҳаи кишоварзӣ рушд карда истодааст, ки барои бозҳам тарақӣ додани ин соҳа мебояд қарзҳо дода шавад. Аз ҳамин нуқтаи назар иқтисодии ватанӣ Комилов Н.Б. дар мақолаи худ иброз медорад, ки “яке аз бахшҳои муҳимтарини рушди иқтисодиёти миллӣ дар замони муосир, ин рушди соҳаи кишоварзӣ ва қарздиҳӣ ба ин соҳа махсус меёбад. Бо назардошти зарурати баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар, вазъи молиявӣ иқтисодии субъектҳои кишоварзӣ, коҳиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ андешидани як қатор чорабиниҳо оид ба бехтарсозӣ ва мустаҳкамкунии муҳити истеҳсоли бо роҳи таъмини бехатарии қарзҳои бонкӣ зарур аст”[5, с.148]

Омили асосие, ки ба дигаргуншавии андозаи сандуқи қарзӣ дарробита бо соҳаҳои хоҷагии халқ таъсир мерасонад, - ин меъёри фоизи қарзӣ мебошад. Фоизи қарз ҳар қадар ки кам бошад, ҳамон қадар талабот ба гирифтани қарз меафзояд ва ё ҳолати баръакс рӯй медиҳад.

Қадвали 3. - Қарзҳои додашуда ба шахру ноҳияҳои вилояти Хатлон аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ (ҳаз.сом)

Номи шахру ноҳияҳо	2021		2022		2023		2024		2024/2021	
		%		%				%	+-	%
Вилояти Хатлон	2505778,5	100	3009978,4	100	3965549,8	100	5191214,7	11,2	2685436,2	
ш.Бохтар	320096,3	12,7	375932,4	12,4	462852,1	11,6	583517,6	5,4	263421,3	82,
н.Кӯшонӣён	129804,1	5,1	163601,1	5,4	202408,0	5,1	285338,5	4,1	155534,4	119,
н.Вахш	101903,6	4,06	117169,4	3,8	164126,7	4,1	216656,6	2,7	114753	112,
н.Хуросон	69166,8	2,7	79741,1	2,6	108578,9	2,7	145099,3	2,5	75932,5	109,7

н.Дўстӣ	72972,8	2,9	95134,1	3,1	112681,4	2,8	133560,5	3,4	60587,7	83,0 2
н.Кубодиён	81816,3	3,2	101219,0	3,3	143130,8	3,6	178344,6	5,6	96528,3	117, 9
н.Ҷ.Балхӣ	128989,9	5,14	150890,0	5,01	184521,3	4,6	295210,3	3,02	166220,4	128, 8
н. А.Чомӣ	78527,4	3,13	97462,2	3,2	129532,6	3,2	156873,7	4,07	78346,3	99,7 6
н.Чайхун	125736,3	5,01	143205,6	4,7	180871,4	4,5	211570,4	2,4	85834,1	68,2
н.Панҷ	70316,4	2,8	82200,2	2,7	99736,2	2,5	127299,5	6,1	56983,1	81,0 3
н.Шаҳритус	131480,1	5,2	171335,1	5,6	236410,0	5,9	316833,0	8,0	185352,9	140, 9
н.Ёвон	201188,4	8,02	248866,7	8,2	308342,3	7,7	415474,6	1,5	214286,2	106, 5
н.Н.Хусрав	23931,6	0,9	36650,9	1,2	54995,5	1,3	82658,9	1,9	58727,3	245, 3
ш.Леваконт	57302,7	2,2	56052,7	1,8	72932,5	1,8	102497,5	10	45194,8	78,8
ш.Кўлоб	240097,0	9,5	313370,2	10,4	387563,2	9,7	523097,0	1,6	283000	117, 8
н.Муъминоб од	46577,1	1,8	53347,7	1,7	68890,5	1,7	85014,7	4,4	38437,6	82,5
н.Восеъ	94756,8	3,7	120638,1	4,0	185346,3	4,6	228673,0	3,6	133916,2	141, 3
н.М.С.А.Ҳа мадонӣ	79458,2	3,1	101447,7	3,3	149906,4	3,7	190320,	4,09	110861,8	139, 5
н.Фархор	119484,2	4,7	141233,5	4,6	175464,2	4,4	212397,0	1,6	92912,8	77,7
н.Темурмал ик	38523,5	1,5	46850,3	1,5	71165,1	1,7	86646,6	6,9	48123,1	124, 9
н.Данғара	166301,5	6,6	196870,8	6,5	88367,5	7,2	360968,8	1,6	194667,3	117, 05
н.Ховалинг	50616,9	2,02	33085,8	1,09	44415,1	1,1	55054,8	6,9	4437,9	8,7
н.Ш. Шоҳин	10641,5	0,4	11624,7	0,3	15404,3	0,3	26781,3	1,06	16139,8	151, 6
н.Балҷувон	12863,6	0,5	13932,2	0,4	25379,2	0,63	35128,1	0,6	22264,5	173, 08
ш.Норак	53225,7	2,1	8117,0	3,9	92528,6	2,3	136198,0	2,6	82972,3	155, 8

Сарчашма: Омори солони вилояти Хатлон / Маҷмуаи оморӣ. Бохтар, Сарраёсати Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2025.-С.221.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар маҷмӯъ таи солҳои таҳлилаванда вазъи қарздиҳии ташкилотҳои қарзӣ ба шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон тамоюли афзоишро доро буда, аз ҳама бештар дар сатҳи вилоят шаҳри Бохтар бештар қарзхоро аз муассисаҳои қарзи гирифта талаботи аҳолии худро қонеъ карда аст. Тавре аз таҳлили ҷавдвали мазкур бармеояд, соли 2024 нисбат ба соли 2020 -шаҳри Бохтар мутаносибан 82%, ноҳияи Ёвон-140,9, шаҳри Кўлоб 117,8%, ноҳияи Данғара 117,05 % банди фоизи зиёд шуда истодааст. Аз нигоҳи мо сабабаби афзоиши вазъи қарздиҳии муассисаҳои қарзи ба шаҳру ноҳияҳои зикргардида, аз он иброт мебошад, ки дар инҷо теъдоди корхонаҳои саноатӣ фаъолияткунанда зиёд буда, ҳамзамон фаъолияти соҳибкорӣ, вазъи хизматрасониҳо ба аҳоли ва дигар фаъолиятҳои субъектҳои хоҷагидорӣ рушд карда истода аст.

Тамоюли рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаи Хатлон аз он шаҳодат медиҳад, ки таи солҳои охир тавассути раванқи инкишофи маблағҳои қарзи аз ҷониби ташкилотҳои қарздиҳанда дар вилоят шумораи соҳибкорон зиёд гардида, тавассути таъсиси фаъолиятҳо дар соҳаҳои гуногун, аз он ҷумла дар қарқарди маҳсулоти кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулотҳои соҳтмонӣ рушд карда истода аст. Роҷеъ ба ин масъала муҳаққиқони ватанӣ Хоҷаев Б. Б, ва Ёфтаков А.Ш, дар таҳқиқоти худ иброз медоранд, ки “вилояти Хатлон дорои имконот ва иқтидори бузурги рушди фаъолияти

соҳибкорӣ буда, дар ин самт таваҷҷуҳи хос бояд ба кашфи иқтидорҳо, муайянкунии нуқтаҳои рушд ва ташкили корхонаҳои хурди саноати коркард зоҳир карда шавад”.[7, 59]

Маврид ба зикри хос аст, ки ҷиҳати сифати хизматрасониҳои банкӣ дар муассисаҳои қарзии вилоят бояд ба ду нишондиҳандаи ниҳоятан муҳим хусусан пасандозҳо ва исфҳои сандуқи қарзӣ аҳамияти аввалиндараҷа дод. Ин ду нишондиҳанда муҳимтарин ҷузъҳои суботи молиявии ба ҳисоб рафта, метавонад таъсири худро ба боварии мардуми вилоят расонад. Аз ҳамин нуқтаи назар мо тасмим гирифтем, ки дар ҷадвали навбатӣ ҳаҷми бақияи пасандозҳо (амонатҳо)-и ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар қиёс бо вилояти Хатлон таҳлил карда бароем.

Ҷадвали 4. - Бақияи пасандозҳои (амонатҳо) дар интиҳои давра (ҳаз.сом)

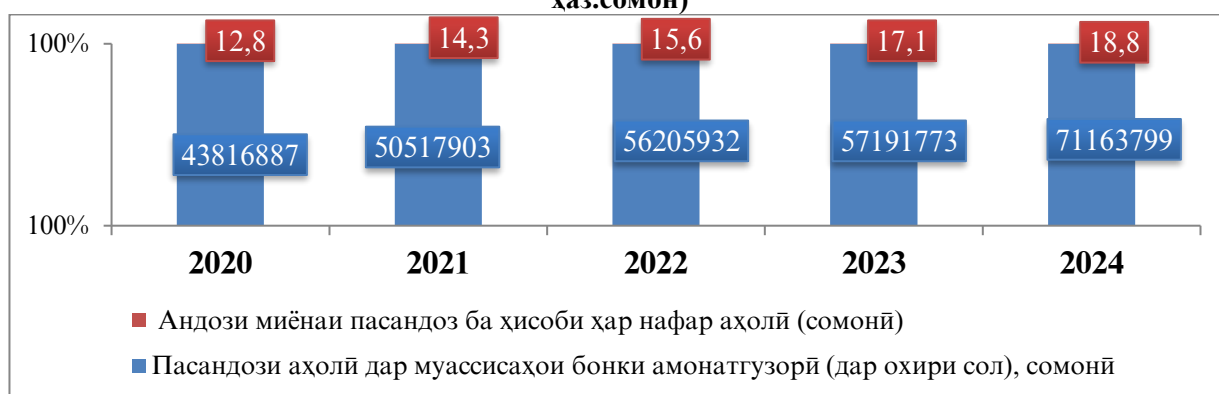
Нишондиҳандаҳо	2020	2021	2022	2023	2024
Бақияи пасандозҳо(амонатҳо) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	11414199,26 (100 %)	10159277,5 (100 %)	15507800,0 (100 %)	19 462 627,2 (100%)	25529898,4 (100 %)
Бақияи пасандозҳо (амонатҳо) дар вилояти Хатлон	838485,63 (7,3%)	838479,1 (8,2%)	1124336,9 (7,2%)	1 251 457,1 (6,4%)	15773179,6 (6,7%)

Сарчашма: ҳисоби муаллифони дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили банкӣ, солҳои 2020-2024.

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 4 аз он шаҳодат медиҳад, ки таи солҳои таҳлилшаванда бақияи пасандозҳо дар сатҳи ҷумҳури тамоюли болоравиро доро мебошад. Гарчанде, ки дар давраҳои таҳқиқот ду таҳрими иқтисодӣ дар сатҳи кишвар ба вуқӯъ пайваст нишондиҳандаҳои бақияи пасандозҳо дар ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш ёфтаанд. Таҳлили ҷадвали мазкур нишон дод, ки дар солҳои мавриди таҳқиқ қарор дошта ҳиссаи бақияи пасандозҳо (амонатҳо) –и вилояти Хатлон дар муқосиса ба ҷумҳурӣ мутаносибан (7,3%), (8,2%), (7,2%), (6,4%), (6,7%)-ро ташкил дод, ки ин дар қиёс ба дигар минтақаҳои кишвар бисёр паст мебошад.

Таҳлили вазъи пасандозгузориҳои аҳолии вилояти Хатлон нишон медиҳад, ки сол то сол пасандозҳои аҳоли дар банкҳо афзоиш ёфта истодааст, ки дар натиҷа устувории низоми банкӣ таъмин гардида, ба рушди иқтисодиёти мамлакат мусоидат менамояд. Барои пурра баҳо додан ба вазъи пасандозҳои аҳоли дар банкҳо ва ташкилотҳои амонатию қарзӣ, диаграммаи 1 -ро таҳлил менамоем.

Диаграммаи 1.-Пасандози аҳоли дар муассисаҳои банки амонатгузори вилояти Хатлон (ҳаз.сомон)

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Хатлон / Маҷмуаи оморӣ. –Бохтар, Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2025. – С . 214

Тавре аз нишондиҳандаҳои диаграммаи 1 бармеояд, маблағҳои пасандозҳои аҳолии вилояти Хатлон дар муассисаҳои банки амонатгузори вилояти Хатлон соли 2024 нисбат ба соли 2020 - 2736912 сомони ё 6,2 % фсад афзудааст. Ҳамзамон агар дар соли 2020 ба сари ҳар як аҳолии вилояти Хатлон 12,8 сомонӣ рост ояд ва ин нишондиҳанда дар соли 2024 -18,8 сомонино ташкил медиҳад. Яке аз сабабҳои афзоиши пасандозҳои аҳоли дар вилоят аз нигоҳи мо ин боварии мардум

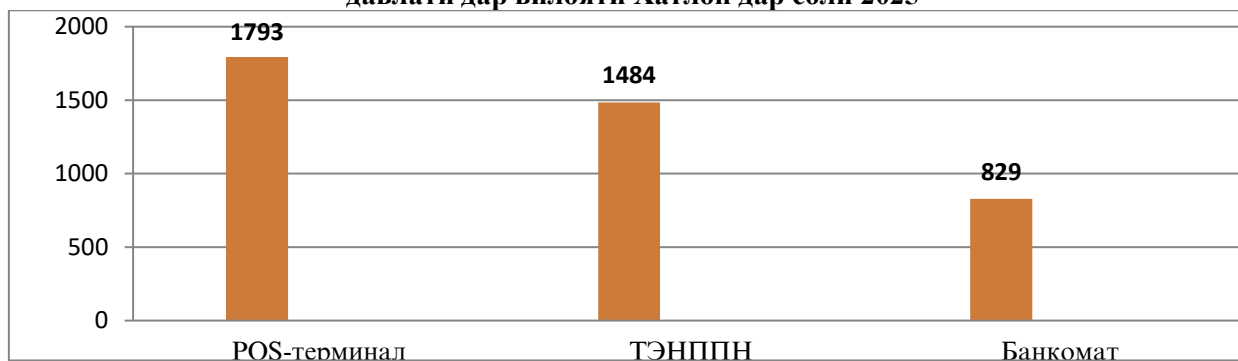
нисбат ба муассисаҳои қарзии вилоят ва баланд шудани маърифати молиявии мардум мебошад. Аз ин нуқтаи назари мо маълум мешавад, ки пасандоз дар яке аз манбаъҳои молиявии таъмини сармоягузори ба шумор рафта, дар рушди иқтисодиёти вилояти Хатлон нақши муҳим дорад, зеро афзоиши он ба беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар замина мегузорад. Аз ин рӯ, Ҳукумати мамлакат ва мақомоти ҳокимияти маҳалии вилоят ва шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон ҷиҳати фароҳам овардани шароитҳои мусоиди пасандозгузориҳои аҳоли дар бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ чораҳои заруриро амалӣ намоянд: тарғиби аҳоли ба пасандозгузорӣ дар бонкҳо ва ташкилотҳои амонатию қарзӣ, вобаста ба имконият баланд бардоштани фоизи пасандозҳо аз тарафи бонкҳо, фароҳам овардани шароитҳои мусоиди пасандозгузорӣ дар бонкҳо, назорати доимии пасандозҳо ва дар муҳлатҳои муайянгардида баргардонидани онҳо аз ҷониби бонкҳо.

Яке аз минтақаҳои фарогири вилояти Хатлон ин минтақаи Кӯлоб махсус меёбад. Дар минтақа барои дар сатҳи хуб ба роҳ мондани сатҳи сифати хизматрасониҳои бонкӣ филиалҳои бонкҳо фаъолият мекунанд. Ҷиҳати инрои Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” аз 22 июни соли 2023, №586 аз ҷониби Шӯба ва ташкилотҳои қарзии молиявии вилояти Хатлон дар соли 2025 қорҳои зерин ба анҷом расонида шуд. Аз рузи ба тасвиб расидани фармони мазкур то санаи 31.12.2025, тибқи ҳисоботҳои пешниҳоднамудаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ 399 қорхонаю муассисаҳои давлатӣ ва 1 272 нуқтаҳои савдою хизматрасонӣ дар минтақаи Кӯлоб бо 667 адад терминали электронӣ ва 1 461 адад QR-рамз таъмин карда шудааст, аз он ҷумла: дар қорхонаю муассисаҳои давлатӣ 550 адад терминали электронӣ ва 213 адад QR - рамз; -дар нуқтаҳои савдою хизматрасонӣ бо 117 адад терминали электронӣ ва 1248 адад QR - рамз.

Ба санаи 31.12.2025 шумораи мизочоне, ки тавассути қорҳои пластики хизматрасонӣ карда мешаванд, дар ташкилотҳои қарзии молиявии минтақаи Кӯлоб ба 661 485 нафар расидааст, ки ин нишондиҳанда нисбати ҳамин давраи соли гузашта (578 251 нафар) 83 234 нафар ё 14,3 % зиёд гашта, ҳамаруза ру ба афзуншавӣ доранд.

Дар диаграммаи 4 мо инфрасохтори пардохти барои қабул ва хизматрасониҳои қорҳои пардохтии давлатӣ дар вилояти Хатлон дар соли 2025 мавриди таҳлил қарор додем (нигаред ба слайди навбатӣ).

Диаграммаи 2. - Инфрасохтори пардохт барои қабул ва хизматрасониҳои қорҳои пардохтии давлатӣ дар вилояти Хатлон дар соли 2025

Сарчашма: Сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон, www.nbt.tj

Маврид ба зикр аст, ки дар соли 2025 бо мақсади дар амал тадбиқ намудани ҳисоббаробаркунии ғайринқдӣ дар вилоят 1793 адад постерминал, 1484-терминалҳои электронӣ дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд ва 829 банкоматҳо мӯҳаза гардониди шуда аст, ки ба аҳолии вилояти Хатлон хизматрасониҳои босифати бонкиро ба роҳ мемонад. Ҳамин тариқ баъди таҳқиқ ва таҳлили вазъи хизматрасониҳои бозори минтақавии хизматрасониҳо бонкӣ дар ташкилотҳои қарзии вилояти Хатлон мо ба чунин хулоса омадем:

1. Аз сабаби он, ки дар вилояти Хатлон ягон сарбонк фаъолият намекунад аз ҳамин сабаб шояд хизматрасониҳои бонкӣ дар вилоят то андозае талаботи аҳолии вилоятро бо маҳсулотҳои бонкӣ таъмин карда наметавонад;

2. Дар вилояти Хатлон барои сатҳи сифати баланди хизматрасониҳои минтақавии бонкӣ ҳиссаи қормандони низомии бонкии минтақаи Кӯлоб назаррас мебошанд. Ба санаи 31.12.2025 дар ташкилотҳои қарзии молиявии минтақаи Кӯлоб 1 569 нафар қорманд фаъолият менамояд, ки аз ин шумораи занҳо 527 нафарро ташкил медиҳанд, ки ин нишондиҳанда нисбати ҳамин давраи соли

гузашта (1515 нафар аз ин занҳо 492 нафар) 54 нафар, аз ин занҳо 35 нафар зиёд гардидааст.

3. Яке аз мушкилоти асосие, ки сабаби дар сатҳи лозима расонидани хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақа, ин кадрҳои соҳибхтисоси хусусиятҳои хоси низоми бонкӣ мебошад;

4. Таҳлилҳои мо нишон дод, ки ҷиҳати хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи вилояти Хатлон чунин мушкилотҳо ҷой доранд: нағирифгони қорғҳои пардохтии ройгон аз тарафи шаҳрвандон; паст будани суръати мавҷи интернет, лимити қувваи барқ, дар баъзан ҳолатҳо истифодаи пули нақд хангоми пардохти ҳаққи хизматрасонӣ дар идора ва корхонаҳои давлатӣ, дуруст истифода бурда натавонишани қорғҳои пардохтӣ ва замимабарномаҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ;

Адабиёт

1. Аъзамова Т.Т. Рушди инноватсионии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Тоҷикистони муосир// Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.07 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз [Мат]/-Душанбе-2025.-174с.

2. Ганиев Р.Г. Организационно-экономические аспекты оказания банковских услуг населению в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан): дис....канд. экон. наук: 08.00.05 [Текст]/ -Душанбе.: 2016. – 165 с

3. Комилзода Н.Б., Шарипов Н.Х. Таҳлили баъзе инноватсияҳои истифодашаванда дар бонкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон//Идоракунии давлатӣ.2025.4/2(76).С.97-104

4. Комилов Н, Саидова М. Таҳлили баъзе хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар рушди ҳисоббарбаркуниҳои ғайринақдӣ// Идоракунии давлатӣ.2023.№4-2(64).С.113-119

5. Комилов Н.Б. Нақши ташкилотҳои қарзӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ// Иқтисодиёти Тоҷикистон.2022.№4-2.С.147-153 .

6. Миразизов А.Х. Государственная поддержка и система защиты финансовых инноваций в банковской индустрии Таджикистана [Текст] / Вестник РТСУ №1(65). 2019. – С.59-69.

7. Хочаев, Б. Б. Таҳлили ҳолати муосир ва тамоюлҳои инкишофи қарздиҳии хурд дар деҳот / Б. Б. Хочаев, А. Ш. Ефтаков // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 2(36). – Р. 200-212. – EDN IMAFJS.

8. Шарипов Баҳром Маҳмудович//Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и метод её снижения// Научной статьи по специальности «Экономика и бизнес» <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-konkurentsii-na-rynke-bankovskih-uslug-respubliki-tadzhikistan-i-metody-ee-snizheniya/viewer>

Маълумот дар бораи муаллиф

Саидова Мадина Ҳасановна- ассистенти кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Тел: 102082880, email : madina-1992@mail.ru

Сведения об авторе

Саидова Мадина Ҳасановна- ассистент кафедры финансов и кредита Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоҳи Рудаки, тел.: 102082880, email: madina-1992@mail.ru

About the author

Saidova Madina Khasanovna- assistant of the Department of Finance and Credit of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel.: 102082880, email: madina-1992@mail.ru

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛЁБИИ КОМПЛЕКСИ МАНЗИЛИЮ КОММУНАЛӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

Исматзода С.С.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои назариявии ташаккулёбӣ ва рушди комплекси манзилию коммуналӣ дар шароити муосир баррасӣ мегардад. Қайд шудааст, ки хоҷагии манзилию коммуналӣ яке аз муҳимтарин баҳши иқтисоди миллии давлат ба шумор рафта, бо ҳамаи самтҳои ҷамъиятӣ алоқаманд мебошад. Бинобар ин, таъминӣ ғайолияти бенуқсонӣ ин бахш вазифаи муҳим ба ҳисоб рафта, барои ғайолияти самараноки ХМК ҳамчун талаботи калидӣ ҳисобида мешавад. Диққати махсус ба масъалаҳои рушди концептуалии комплекси манзилию коммуналӣ ва дар заминаи он ошқори самтҳои афзалиятноки соҳа дар шароити муосир равона гардидааст.

Калидвожаҳо: Комплекси манзилию коммуналӣ, иқтисодиёти бозоргонӣ, идоракунии самаранок, ММД, инфрасохтор, ғайолияти хоҷагидорӣ, хоҷагии манзилию коммуналӣ, хизматрасонӣ, иқтисодиёти минтақа, арзёбии иқтисодӣ, устувории инфрасохтори шаҳр ва танзими давлатӣ.

Барои иқтибос: Исматзода, С. С. Баъзе масъалаҳои назариявии ташаккулёбии комплекси манзилию коммуналӣ дар шароити бозор / С. С. Исматзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 283-288.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЖИЛИЩНО- КОММУНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА В УСЛОВИЯХ РЫНКА

Исматзода С.С.

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические вопросы формирования и развития жилищно-коммунального комплекса в современных условиях. Отмечается, что жилищно-коммунальное хозяйство является одной из ключевых отраслей национальной экономики государства и взаимосвязи со всеми сферами общественной жизни. В связи с этим обеспечение бесперебойного функционирования данной отрасли рассматривается как важнейшая задача и как ключевое условие эффективной деятельности жилищно-коммунального комплекса. Особое внимание уделяется вопросам концептуального развития жилищно-коммунального комплекса и на этой основе выявлению приоритетных направлений развития отрасли в современных условиях.

Ключевые слова: жилищно-коммунальный комплекс, рыночная экономика, эффективное управление, валовой внутренний продукт, инфраструктура, хозяйственная деятельность, жилищно-коммунальное хозяйство, услуги, региональная экономика, экономическая оценка, устойчивость городской инфраструктуры, государственное регулирование.

SOME THEORETICAL QUESTIONS OF INFRASTRUCTURE FORMATION OF THE HOUSING AND COMMUNAL COMPLEX IN MARKET CONDITIONS

Ismatzoda S.S.

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

Abstract. The article considers the theoretical aspects of the formation and development of the housing and communal services complex under contemporary conditions. It is emphasized that the housing and communal services sector represents one of the key sectors of the national economy and is closely interconnected with all spheres of social life. In this regard, ensuring the uninterrupted functioning of this sector is regarded as a paramount objective and a key prerequisite for the effective performance of the housing and communal services complex. Particular attention is given to issues of the conceptual development of the housing and communal services complex and, on this basis, to the identification of priority directions of sectoral development in modern conditions.

Keywords: housing and communal services complex, market economy, effective management, gross domestic product, infrastructure, economic activity, housing and communal services, service provision, regional economy, economic evaluation, urban infrastructure sustainability, state regulation.

Гузориши масъала. Дар шароити рушди муносибатҳои нави иқтисодӣ масъалаҳои идоракунии самараноки комплекси манзилию коммуналӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати

иктисодии ҳар як кишвар ба шумор меравад. То кунун барои давлатҳои собиқ шуравӣ, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди асосҳои назариявии мутобикшуда ба шарту шароити мақомоти маҳаллӣ ҳамчун вазифаи муҳимтарини илми муосир ва истеҳсолот боқӣ мемонад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба мавзуи мазкур таҳқиқотҳои илмӣ аз ҷониби муҳаққиқон аз қабili Абдуллаева С.З., Жилина Н.Н., Исмаилова С.А., Кодирзода Д.Б.Ю., Ларионова Ю.В., Маркова Т.В., Мирзокаримов О.А., Наджмидинов А.А., Тошов Т.Дж., Шишкина Е.В., Шодиева З.Н. ва дигарон гузаронида шудааст.

Мақсади мақола омӯзиши баъзе масъалаҳои назариявии ташаккули комплексии манзилию коммуналӣ дар шароити бозор мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Дар мавриди зиёдшавии аҳоли, шаҳршавии (урбанизатсия) босуръат ва зичшавии ҳудудии ғайришаҳри ҳоҷагидорӣ танҳо комплекси манзилию коммуналӣ метавонад нақши инфрасохтори лозимаро иҷро намояд. Маҳз аз эътимоднокӣ, низомнокӣ ва самаранокӣ комплекси манзилию коммуналӣ таъмини шароити соҳаи барои истиқоматкунандагон, бехатарии санитарӣ-эпидемиологӣ, ҳолати экологӣ ва ҷалби сармоя дар ҳудуди шаҳр, вобастагии мустақим дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан дар шаҳри Душанбе, як қатор омилҳои иловагӣ, аз ҷумла, сатҳи баланди ҳурдашавии фондҳои истиқомати асосӣ, фарсудашавии инфрасохтори ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, низоми ғайрисамаранокӣ танзими нархнома, номунтазамии пардохтҳо аз ҷониби шаҳрвандон ва соҳаи тиҷорат вучуд доранд.

Ин омилҳо метавонанд ба норасоии маблағгузорӣ ва сифати хизматрасонӣ таъсир расонанд. Дар баробари ин, набудани низоми ягона ва парокандагии ниҳодҳои идоракунии, дастнорасии маблағҳои дарозмуҳлат ва осебпазирӣ аз таҳдидҳои беруна ба монанди таҳдидҳои нархӣ, иқлимӣ, технологӣ-инноватсионӣ ва ғайра таъсири манфӣ ба раванди татбиқи навсозӣ ва тақвияти самаранокӣ ғайришаҳри қарор мегирад.

Инчунин омилҳои болозикр сабаби душворшавии таъмини эътимоднокӣ ва шаффофияти ғайришаҳри қарор мегирад. Бинобар ин ҷиҳати таҳияи қарорҳои омӯзиши тартиби ташкилӣ-иктисодии идоракунии комплекси манзилию коммуналӣ моҳияти илмӣ пайдо намуда дар натиҷа ба пастшавии хароҷотҳо, рушди устувор ва баланд бардоштани устувории инфрасохтори шаҳр, оварда мерасонад.

Таҳлили комплекси самти мазкур имконияти ба роҳ мондани ғайришаҳри ҳамаҷониба ниҳодҳои хизматрасонро тариқи модели ягонаи идоракунии, фароҳам оварда пайвасташавии ҳадафҳои сиёсати иҷтимоӣ, маҳдудиятҳои бучавӣ ва талаботҳои нисбат ба сифати хизматрасонии ҳамаҷониба, таъмин менамояд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити ташаккули ғайришаҳри рақамӣ ва гузариш ба КМК-и хушманд (смарт) мубрамияти мавзӯи таҳқиқотӣ аҳамияти дучандро пайдо карда, саривақтӣ ва рузмарра ба шумор меравад.

Вобаста ба мавзуи таҳқиқот бояд қайд кард, ки дар замони тағйироти технологӣ ва тақвияти институтсионалӣ зарурати таҳияи стандартҳои сифат, ченакҳои натиҷанокӣ ва меъёрҳои танзимӣ ба миён меояд, ки дар навбати худ онҳо тавозуни манфиатҳои муштариён, таъминоти ҳамаҷониба ва давлатро таъмин менамоянд.

Бо назардошти нуқтаҳои болозикр вазифаи илмӣ-амалӣ муқаррар мешавад, ки дар он асосноккунӣ ва таҳияи механизмҳои устувори ташкилӣ-иктисодии идоракунии комплекси манзилию коммуналӣ шаҳри калон, пешбинӣ шудааст. Ин механизмҳо ҳамчун таъминкунандаи ғайришаҳри самаранокӣ ҳоҷагии манзилию коммуналӣ, сифати хизматрасонӣ, устувории молиявӣ ва дурнамои навсозии инфрасохтори шаҳр хизмат менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки ҳоҷагии манзилию коммуналӣ қисми таркибии асосии комплекси манзилию коммуналӣ буда, қарордодҳои қарордодҳои ғайришаҳри КМК аз он вобастагии калон дорад. Новобаста аз ин, қайд кардан зарур аст, ки ҳоҷагии манзилию коммуналӣ яке аз муҳимтарин бахши иқтисоди миллӣ давлат ба шумор рафта, бо ҳамаи самтҳои ҷамъиятӣ алоқаманд мебошад. Бинобар ин, таъминӣ ғайришаҳри бенуқсонӣ ин бахш вазифаи муҳими давлатӣ буда, барои ғайришаҳри самаранокӣ ХМК ҳамчун талаботи калидӣ ҳисобида мешавад.

Дар қарорҳои илмӣ маҳсулоти ХМК ва КМК дар аксарият маврид ба як маъно аз тарафи олимони муҳталиф истифода мешаванд. Мо дар қарор диссертатсионӣ ХМК-ро ҳамчун унсурҳои КМК мавриди баррасӣ қарор додем. Бояд қайд кард, ки таҳқиқи мо дар мақолаи мазкур ба масъалаи идоракунии самаранокӣ ХМК бахшида шуда, дар он муаммоҳои мавҷудбуда ошкор мегарданд.

Самаранок ба роҳ мондани ғайришаҳри ҳоҷагидорӣ дар самти хизматрасонии коммуналӣ метавонад ба дигар соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ таъсири мусбӣ расонад. Аз ин лиҳоз, дар бисёр қарорҳои

илмий олимони соҳаи хоҷагидорӣи коммуналӣ моҳияти иқтисодиро бештар дар бар гирифта, ҳамчун соҳаи муҳими иҷтимоиву иқтисодӣ арзёбӣ мегардад. Дар ин ҷо ғап сари он меравад, ки маҳз рушди хоҷагидорӣи коммуналӣ бо ҷанбаҳои гуногуни ҳеш рушди ҷомеаи муосирро муайян мекунад.

Ба ақидаи Ларионова Ю. В. Ва Ларионова А. Н. ХМК ҳамчун системаи кушодаи иқтисодӣ, ки барои таъмини фаъолияти худ захираҳои заруриро аз муҳити беруна гирифта, бо мақсади истеъмол онҳоро тағйир медиҳад [6, с. 23].

Аз нигоҳи назариявӣ, таҳлили муаммои баррасишаванда ба таҳлили самаранокии иқтисодӣ, сатҳу сифати хизматрасонии коммуналӣ, истифодаи самараноки захираҳо ва монанди инҳо нигаронида шудааст. Хоҷагии манзилӣ ҳамчун маҷмуи бахши иҷтимоӣ-иқтисодӣ дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, мақсади асосии он таъмини талаботи аҳоли мебошад.

Таҳлили адабиети иқтисодӣ низ нишон медиҳад, ки "хоҷагии манзилию коммуналӣ" ҳамчун соҳаи хоҷагии халқ ба ҳисоб меравад, ки ҳадафи асосии фаъолияти он қонеъ гардонидани талаботи аҳоли ба хизматрасонӣ мебошад, ки шароити муқаррарии зиндагӣ ва кори онҳоро таъмин мекунад [2, с. 195].

Қайд кардан зарур аст, ки дар доираи назарияҳои мухталифи иқтисодӣ, хоҷагии коммуналӣ ҳамчун соҳаи дорои хусусияти монополӣ низ баррасӣ мешавад. Албатта, чунин ҳолат зарурати танзими давлатро дар назорати тарифҳо, раванди сифати хизматрасонӣ ба аҳоли ва монанди инҳо асоснок менамояд. Бинобар ин, таҳлили масъалаҳои назариявии хоҷагии коммуналӣ ва таҷрибаҳои хизматрасонӣ дар ин самт бояд на танҳо самаранокии иқтисодӣ, балки таъсири дигар самтҳо низ дар бар гирад.

Ҳамин тариқ, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, "ки дараҷаи рушд ва фаъолияти хоҷагии коммуналӣ ба сатҳи неқӯаҳволии инсон, шароити зиндагии ӯ, шароити санитарии гигиенӣ ва тозагӣ, инчунин ба сатҳи ҳосилнокии меҳнати ӯ таъсири назаррас мерасонад". Инчунин метавон чунин тафсир кард, ки хизматрасонӣҳои хоҷагии коммуналӣ ба унсuri инфрасохтори иҷтимоӣ дохил мешаванд, ки тавассути он таъмини ҳаёти муқаррарии рӯзгори аҳоли ва инчунин инфрасохтори муҳандисӣ дар қаламравҳои мушаххас таъмин карда мешавад [1, с. 18].

Аз таҳлилҳои олимони хориҷӣ оиди хоҷагии манзилию коммуналӣ бармеояд, ки соҳаи мазкур ба равишҳои гуногун тақия менамояд. Чунин равишҳо аз унсурҳои бо ҳам вобаста ва равишҳои иқтисодиву иҷтимоӣ иборат мебошад.

Дар бораи назарияи комплекси манзилию коммуналӣ сухан ронда хусусиятҳои хоҷагии манзилию коммуналӣ ошкор намудан лозим меояд. Бояд дуруст дарк кард, ки дар бисёр қорҳои илмӣ хоҷагии манзилию коммуналӣ унсuri асосии комплекси манзилию коммуналӣ баҳогузори гашта, барои муайян намудани хусусиятҳои онҳо масъалаҳои ХМК баррасӣ мегарданд.

Ҷадвали 1. - Хусусиятҳои муқоисавии хоҷагии манзилию коммуналӣ ва комплекси манзилию коммуналӣ

Меъёри муқоиса	Хоҷагии манзилию коммуналӣ (ХМК / ЖКХ)	Комплекси манзилию коммуналӣ (КМК / ЖКК)
Моҳият	Соҳаи фаъолияти хоҷагидорӣ оид ба расонидани хизматрасонӣҳои манзилию коммуналӣ ба аҳоли	Маҷмуи соҳаҳо, қорхонаҳо, инфрасохтор ва институтҳои идорақунӣ дар соҳаи ХМК
Доираи фарогирӣ	Маҳдуд (амалӣ)	Васеъ (системавӣ ва сохторӣ)
Вазифаи асосӣ	Таъмини аҳоли бо хизматрасонӣҳои манзилию коммуналӣ	Таъмини фаъолияти устувор ва рушди низоми ХМК
Таркиб	Хизматрасонӣҳои манзилӣ ва коммуналӣ, нигоҳдорӣ ва истифодаи фонди манзил	ХМК, ташкилотҳои таъминкунандаи захираҳо, шабақаҳои муҳандисӣ, мақомоти идорақунӣ, механизмҳои сармоягузори
Объекти идорақунӣ	Фонди манзил ва хизматрасонӣҳои коммуналӣ	Тамоми низоми соҳаҳо ва инфрасохтори манзилию коммуналӣ
Нақши иқтисодӣ	Қонеъ намудани эҳтиёҷоти қорӣи аҳоли	Таъмини рушди иҷтимоӣи иқтисодии устувори ҳудудҳо
Истифода дар таҳқиқоти илмӣ	Таҳлили сифат ва дастрасии хизматрасонӣҳо	Таҳлили сохтор, самараноки, сармоягузори ва ислоҳоти соҳа

Сарчашма: Шишкина Е.В. *Экономика жилищно-коммунального хозяйства*. – М.: Юрайт, 2019. – С. 14–15; Жилина Н.Н. *Жилищно-коммунальный комплекс: теория и практика развития*. – М.: Экономика, 2018. – С. 27–28; Маркова Т.В. *Государственное регулирование ЖКХ*. – СПб.: Питер, 2020. – С. 9–10.

Аз чадвал бармеояд, ки байни мафҳумҳои зерин алоқамандии саҳт вучуд дошта, ҳуди хоҷагии манзилию коммуналӣ дар низоми комплекси манзилию коммуналӣ мавқеъи асосиро ишғол менамояд. Бинобар ин бисёр корҳои олимон дар таҳлили ХМК ба масъалаҳои ташаккули маҳз ХМК пеш аз ҳама диққати асосӣ равона мегардонанд. Агар ХМК дар шароити кунунӣ ба масъалаҳои фаъолияти мустақими расонидани хизматрасониҳо диққат равона намояд, пас КМК дар ин ҷо ҳамчун як низоми васеъ ва мураккаби иқтисодӣ баромад мекунад, ки фаъолияти ХМК-ро низ дар бар мегирад.

Тавре аз чадвал бармеояд, ХМК бисёртар чун баҳши фаъолияти хоҷагидорӣ баромад намуда, ба расонидани хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ ба аҳоли машғул мебошад. Дар чунин шароит миқёси фарогирии он маҳдуд мегардад ва фақат нигоҳдорию истифодаи фонди манзилро дар бар мегирад. Дар ин раванд инчунин идоракунии самараноки таъмини хизматрасониҳои ҷорӣ низ ҳамроҳ мешаванд.

“Дар муқоиса, КМК мафҳуми васеъ ва системавӣ мебошад, ки на танҳо ҳуди ХМК, балки тамоми маҷмӯи соҳаҳо, корхонаҳо, шабакаҳои муҳандисӣ, институтҳои идоракунии ва механизмҳои сармоягузорию дар бар мегирад. Вазифаи асосии КМК таъмини фаъолияти устувор ва рушди дарозмуддати низоми манзилию коммуналӣ буда, нақши он дар рушди иҷтимоию иқтисодии устувори ҳудудҳо махсусан муҳим аст [11, с. 45-50].”

Ҳамин тавр, фарқияти ин ду мафҳум дар он ифода меёбад, ки ХМК дар доираи фаъолиятҳои барои қонеъ гардонидани талаботи аҳоли амалӣ менамояд ва КМК чун низоми васеъи идоракунии ин равандҳо ба тартиб медарорад. Чунин фарқият дар тадқиқотҳои олимони мухталиф низ омадааст ва барои таҳкими соҳаи мазкур аҳамияти калон дорад. Ҳуди мафҳуми ХМК ва истифодаи самараноки он барои таъмини хизматрасониҳо дар сатҳи баланд ва босифат агар ифода гардад, пас КМК равандҳои ташкилию сармоягузорӣ ва назорати фаъолияти манзилию коммуналиро таъмин менамояд.

Хоҷагии манзилию коммуналӣ соҳаи хизматрасонию инъикос мекунад, дар ҳоле ки комплекси манзилию коммуналӣ доираи васеи муносибатҳои иқтисодӣ ва ташкилиро, ки фаъолияти ин соҳаҳо таъмин мекунад, фаро мегирад [7, с. 9-10].

Олими дигар Жилина Н.Н. дуруст қайд менамояд, ки комплекси манзилӣ-коммуналӣ бояд ҳамчун системаи мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ, аз ҷумла корхонаҳои хоҷагии манзилӣ, инфрасохтори муҳандисӣ, мақомоти идоракунии ва механизмҳои маблағгузорӣ баррасӣ карда шавад [3, с. 27-28].

Вобаста ба мавзӯи тадқиқот бояд қайд кард, ки дар заминаи омузиши ақидаҳои гуногуни олимони хориҷӣ оиди масъалаҳои назариявӣ ва ташаккули ХМК олимони ватанӣ низ корҳои зиёди илмиро ба анҷом расонидаанд.

Яке аз аввалин корҳои, ки ба ташаккул ва рушди системаи идоракунии хоҷагии манзилии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст, тадқиқоти диссертатсионии Тошев Т. Қ мебошад, ки дар он “ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи хоҷагии манзилӣ ва танзими онҳо асоснок карда, инчунин тавсияҳои илмӣ асоснок оид ба тақмили сохтори ташкилию идоракунии хоҷагии манзилӣ дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ таҳия шудаанд [10, с. 11].”

Қайд кардан зарур аст, ки дар низоми ХМК гарчанде, ки олимони шарҳи мухталиф дода бошанд ҳам, дар муайян намудани нишондиҳандаҳои иқтисодии он ҳама бар як ақида розӣ мебошанд. Ба чунин нишондиҳандаҳо вазъи фондҳои асосӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва арзиши аслию монанди инҳо дохил мешаванд. Дар баробари ин нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ аз қабili хизматрасонӣ ба аҳоли низ дар низоми ХМК мавқеъи махсусро ишғол менамояд.

Масалан, муҳаққиқи ватанӣ З. Н. Шодиева дар доираи тадқиқоти худ, ки ба ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст, қайд менамояд, ки “хоҷагии манзилию коммуналӣ яке аз соҳаҳои калонтарин ва муҳимтарини соҳаи иҷтимоии Тоҷикистон мебошад.”

Муҳимтарин вазифаҳои иҷтимоии давлат таъмини шаҳрвандони худ бо манзили дастрас ва бароҳат мебошад. Манзилҳои арзанда, хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ, ки талаботи

истеъмолии одамонро қонъ мекунанд, нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии сатҳ ва сифати зиндагии аҳолиро муайян мекунанд [12, с. 62].

Бояд қайд кард, ки дар шароити муносибатҳои нави рушди иқтисодӣ самтҳо илмӣ ташаккулёбии ХМК пеш аз ҳама бинобар сабаби ба талаботи замони муосир мутобик намудан, ба масъалаҳои ислоҳоти фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар, диверсификатсияи ҷанбаҳои иқтисодию сармоягузорӣ, рушди шарикӣ давлатию хусусӣ ва монанди инҳо диққати махсус равона мегардад. Ҳадафи асосӣ низ баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, соҳаи мазкур барои рушди иқтисодиёту соҳаи иҷтимоӣ аҳамияти басо калон дорад.

Кодирзода Д.Б. ва Асаншоева А. ХМК-ро ҳамчун қисми муҳими иҷтимоӣ ва ниҳоят муҳими сиёсати иҷтимоии давлатӣ эътироф мекунанд, ки дар он мушкilotи назаррас, ки ҳалли ғаврии онро талаб мекунанд, мутамакказ карда шудаанд. Дар робита ба ин, сиёсат дар соҳаи хоҷагии манзил ба доираи васеи аҳоли, субъектҳои хоҷагидор, мақомоти идоракунӣ давлатӣ дар сатҳҳои гуногун, инчунин ташкилотҳои тижоратӣ ва ғайритижоратӣ дахл дорад [5, с. 137].

Олими дигари ватанӣ Мирзокаримов О. А. дар тадқиқи масъалаҳои мубрами рушди системаи хоҷагии манзил дар шароити таъминоти иттилоотӣ таъкид менамояд, ки хоҷагии манзилӣ ҳамчун системаи мураккаби иқтисодӣ ба фароҳам овардани шароит барои таъмини фаъолияти ҳаётии аҳоли, такрористехсолии захираҳои инсонӣ, инчунин барои фаъолият ва рушди устувори маҷмааҳои хоҷагии халқ асос мебошад [8,85].

Дар адабиётҳои иқтисодӣ тавре, ки мо қайд кардем мафҳуми ХМК ба таври мухталиф шарҳ дода шудааст. Оиди мафҳуми мазкур олимони гуногуни ватанӣ низ ақидаҳои гуногунро пешниҳод карда, онро ҳамчун воситаи хизматрасонии аҳоли номиданд.

Хоҷагии манзилию коммуналӣ аз ҷониби олимони зиёд ҳамчун муҳимтарин соҳаи иқтисодиёт шарҳ дода мешавад, ки ҷиҳати таъмини шароити мусоид барои зиндагии аҳоли мусоидат менамояд ва пайваستшавии идоракунӣ фонди манзилро инчунин таъмини хизматрасониҳои коммуналиро таъмин менамояд. Зери мафҳуми ХМК маҷмуи хизматрасониҳои байнисоҳавии мураккаб ва инфрасохторӣ бо фарогирии истифодабарии манзил, об, гармӣ, барқ, обпартовҳо ва ободонӣ, фаҳмида мешавад.

Начмиддинов А. А. дар чараёни таҳқиқи масъалаҳои калидии мониторинги истифодаи маблағҳои бучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд менамояд, ки хоҷагии манзилию коммуналӣ дар шароити муосир яке аз соҳаҳои асосии таъмини ҳаёти шаҳрвандон доништа шуда, ба ин васила аҳамияти иҷтимоии ин соҳаи иқтисоди миллиро таъкид менамояд [9, с. 74].

Инчунин, Исмоилова С. А., қайд менамояд, ки хоҷагии манзилӣ соҳаи муҳимтарини иқтисодиёти милли мебошад, зеро корхонаҳо ва ташкилотҳои хоҷагии манзилӣ на танҳо фаъолияти ҳаётии маҳалҳои аҳолинишинро таъмин мекунанд, балки ба иқлими иҷтимоӣ ва сиёсии кишвар таъсири калон мерасонанд [4, с. 25].

Ҳамин тариқ, тибқи таҳлилҳо, хоҷагии манзилию коммуналӣ зернизомии иқтисодиёт буда, маҷмааи бахшҳо, соҳаҳо корхонаҳо ва хадамотҳои таъминкунандаи аҳоли бо хизматрасониҳои коммуналии аввалиндараҷа яъне об, барқ, гармӣ ва монанди инҳо, инчунин хизматрасониҳои ниғаҳдорӣ ва истифодабарии фонди манзилӣ, ба шумор меравад. Дар қиёс бо ХМК, мафҳуми КМК васеътар буда, қисмати таркибии иқтисодӣ, меъёрӣ, идоракунӣ ва захиравии соҳаро фарогир мебошад.

Комплекси манзилию коммуналӣ ҳамчун бахши иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, аз идоракунӣ касбӣ ва хизматрасонии иншоотҳои манзилии ғайриманкул яъне биноҳои истиқоматии баландошён, инчунин таъмини хизматрасониҳои коммуналӣ ҷиҳати муҳайё намудани шароити арзанда барои истиқоматкунандагони ҷунин иншоотҳо, иборат мебошад.

Агар мазмунӣ васеи комплекси манзилию коммуналиро шарҳ диҳем, метавон қайд намуд, ки он зернизомии сохтории иқтисодиёт буда, дорои инфрасохтори истеҳсоли, шабакаҳои инженерӣ ва ниҳодҳои таъминкунандаи захираҳо, низомии ташкилӣ-идоракунӣ, заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва молиявӣ иқтисодӣ, инчунин дорои муштариён ба монанди аҳоли ва монанди инҳо мебошад.

Хулоса. Дар асоси таҳлил ва шарҳи ду мафҳуми асосии истилоҳот метавон хулоса баровард, ки комплекси манзилию коммуналӣ дар қиёс бо хоҷагии манзилию коммуналӣ натавон соҳаи таъмини хизматрасониҳоро дар бар мегирад, балки ҳамаи механизмҳои идоракунӣ ва институтсионалиро фаро мегирад, ки тариқи онҳо фаъолияти мунтазами ҳудуди маъмуриро таъмин менамоянд.

Комплекси манзилию коммуналӣ аз манзилҳои истиқоматии бисерхонагӣ (бомҳо, намои зоҳирӣ, таҳхонаҳо, лифтҳо ва ғайра); низомии муҳандисии дохили биноҳо (шабакаҳои таъминоти

гармӣ, об, корезӣ ва барқ дар дохили бино); ҳудуди назди биноҳо (ҳавлиҳо, майдончаҳо, кабудизоркунӣ); инчунин низоми хизматрасонии ин биноҳо-ташкilotҳои идоракунанда, ҳадамотҳои диспетчерӣ, дастаи таъмирий, ташкilotҳои таъминкунандаи захираҳо (шабакаҳои гармӣ, муассисаи обтаъминкунӣ ва таъминоти барқ), иборат мебошад.

Биобар ин, метавон чунин ҳулоса баровард, ки комплекси манзилию коммуналӣ аз ду қисмат иборат мебошад. Ба қисмати якум ниҳодҳои таъминкунандаи стандартҳои зист дар шаҳр ба монанди биноҳои истиқоматӣ ва иншоотҳои коммуналӣ дохил мешаванд. Ва ба қисмати дуюм ниҳодҳои идоракунандаи ин хоҷагӣ ба монанди кумита ва идораҳои шаҳрӣ, ҳадамотҳои ноҳиявӣ ва ғайра тааллуқ доранд.

Таҳқиқотҳои гузаронидашуда дар заминаи иқтисодии илмию назариявӣ тасдиқ менамоянд, ки зарурати таҷдиди институтсионалии идоракунии КМК, рушди фазои рақобат ва баланд бардоштани самаранокӣ, инчунин муосиргардонии инфрасохторӣ ва тақвияти устувории молиявӣ ҳамчун шартҳои муҳими фаъолияти хоҷагидорӣ муосири кишвар ба ҳисоб мераванд.

Адабиёт

1. Абдуллаева С.З. Становление и развитие саморегулируемых организаций в сфере жилищно-коммунальных услуг (на материалах Республики Таджикистан). З.С. Абдуллаева Дисс...к.э.н. 08.00.05. Душанбе 2021 с. 18.
2. Большая советская энциклопедия. В 30 -томах. Том -9. Москва. Политиздат. 1972. – С. 195.
3. Жилина Н.Н. Жилищно-коммунальный комплекс: теория и практика развития. – М.: Экономика, 2018. – С. 27–28.
4. Исмаилова С.А. Финансовое обеспечение развития жилищно коммунального хозяйства Республики Таджикистан. С.А. Исмаилова. дисс...к.э.н. 08.00.07. Душанбе 2023. С.25.
5. Кодирзода Д.Б. Финансирование жилищно-коммунального хозяйства города Хорога: состояние и проблемы// Д.Б.Кодирзода., А. Асаншоева. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. № 10-2. С. 137.
6. Ларионова Ю.В. Управление развитием жилищно-коммунального комплекса мегаполиса//Под редакцией С.А. Павловой. Москва, 2013. –С. 23.
7. Маркова Т.В. Государственное регулирование ЖКХ. – СПб.: Питер, 2020. – С. 9–10.
8. Мирзокаримов О.А. Сущность системы ЖКХ и обеспечение защиты ее информации// О.А. Мирзокаримов. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 9. С. 85
9. Наджмидинов А.А. Мониторинг использования бюджетных средств// А.А.Наджмидинов. Известия ВУЗов (Кыргызстан). 2015. № 10. С. 74.
10. Тошов Т..Дж. Формирование и развитие системы управления жилищно-коммунальным хозяйством Республики Таджикистан: Т..Дж Тошов. диссертация... кандидата экономических наук : 08.00.05 Душанбе, 2007. –С. 11.
11. Шишкина Е.В. Жилищно-коммунальный комплекс как фактор социально-экономического развития регионов // Е.В Шишкина. *Экономика и управление*. – 2016. – №4. – С. 45–50.
12. Шодиева З.Н. Рыночные механизмы развития конкуренции в сфере жилищно-коммунальных услуг// З.Н.Шодиева В сборнике: Финансы, налоги и учет в странах дальнего и ближнего зарубежья: инновационные решения. сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции. 2017. С. 62.

Маълумот дар бораи муаллиф

Исматзода Сомон Сулаймон- муаллими калони кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33.

Сведения об авторе

Исматзода Сомон Сулаймон- старший преподаватель кафедры государственного управления и национальной экономики Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33.

About the author

Ismatzoda Somon Sulaymon- senior teacher of the chair of public administration and national economy Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.

**ИССЛЕДОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОЦЕНКИ И ТРАНСФОРМАЦИИ ЭФФЕКТОВ
ОБУЧЕНИЯ СОТРУДНИКОВ НА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ****Чжан Цян**

Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент

Аннотация. В условиях глобализации и технологической революции производственные предприятия сталкиваются с неотложной задачей трансформации, модернизации и перестройки своей базовой конкурентоспособности. Сотрудники, как основные носители знаний и навыков, повышают свои возможности и качество, напрямую влияя на выживание и развитие предприятий. Данное исследование фокусируется на заключительном этапе обучения сотрудников на производственных предприятиях — оценке и переносе эффективности — и направлено на систематическую разработку научного и практического механизма оценки и переноса. Кроме того, исследование фокусируется на ключевых механизмах, способствующих преобразованию результатов обучения в производительность труда и преимущества для предприятия, включая системы организационной поддержки, многомерные механизмы стимулирования, а также механизмы динамического отслеживания и обратной связи.

Наконец, опираясь на примеры ведущих отечественных и зарубежных компаний, исследование предлагает подходы к постоянному повышению эффективности обучения посредством регулярной оценки и анализа, тесного соответствия корпоративной стратегии, инновационных методов обучения и укрепления межведомственного взаимодействия. Данное исследование не только обогащает теоретический аспект оценки и трансформации обучения, но и предоставляет практическое руководство для производственных предприятий по повышению отдачи от инвестиций в обучение и укреплению их конкурентных преимуществ в сфере развития талантов.

Ключевые слова: Оценка эффективности обучения, модель Киркпатрика, трансформация результатов, производственные предприятия, перенос обучения, человеческий капитал, окупаемость инвестиций, механизмы стимулирования, организационная поддержка, четвертая промышленная революция, корпоративная стратегия.

Для цитирования: Чжан, Ц. Исследование механизма оценки и трансформации эффектов обучения сотрудников на производственных предприятиях / Ц. Чжан // Финансово-экономический вестник. — 2026. — № 1. — С. 289-298.

**RESEARCH ON THE MECHANISM FOR EVALUATING AND TRANSFORMING THE
EFFECTS OF EMPLOYEE TRAINING AT MANUFACTURING ENTERPRISES****Chjan Syan**

Tajik Pedagogical Institute in Penjikent

Annotation. In the context of globalization and the technological revolution, manufacturing enterprises face the urgent task of transformation, modernization, and restructuring of their core competitiveness. As the primary carriers of knowledge and skills, employees enhance their capabilities and quality, directly impacting the survival and development of enterprises. This study focuses on the final stage of employee training at manufacturing enterprises—effectiveness evaluation and transfer—and aims to systematically develop a scientific and practical mechanism for evaluation and transfer.

Furthermore, the research focuses on key mechanisms that facilitate the conversion of training results into labor productivity and corporate advantages, including organizational support systems, multidimensional incentive mechanisms, and dynamic tracking and feedback mechanisms. Finally, drawing on examples from leading domestic and foreign companies, the study proposes approaches to continuously improving training effectiveness through regular evaluation and analysis, close alignment with corporate strategy, innovative training methods, and strengthening cross-departmental interaction. This research not only enriches the theoretical aspects of training evaluation and transformation but also provides a practical guide for manufacturing enterprises to increase the return on investment (ROI) in training and strengthen their competitive advantages in talent development.

Keywords: training effectiveness evaluation, Kirkpatrick model, transformation of results, manufacturing enterprises, transfer of training, human capital, return on investment (ROI), incentive mechanisms, organizational support, Fourth Industrial Revolution, corporate strategy.

ОМУЗИШИ КОРМАНДОН ДАР КОРХОНАҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ

Чжан Сян

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Аннотатсия. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва инқилоби технологӣ корхонаҳои истеҳсоли бо вазифаи таъхирнопазири трансформатсия, навсозӣ ва бозсозии рақобатпазирии асосии худ рӯ ба рӯ мешаванд. Кормандон ҳамчун барандагони асосии дониш ва малақаҳо, имконият ва сифати худро баланд бардошта, мустақиман ба зиндамонӣ ва рушди корхонаҳо таъсир мерасонанд. Ин таҳқиқот ба марҳилаи ниҳонии омӯзиши кормандон дар корхонаҳои истеҳсоли — арзёбӣ ва интиқоли самаранокӣ — нигаронида шуда, ба таҳияи мунтазами механизми илмӣ ва амалии арзёбӣ ва интиқоли натиҷаҳо равона гардидааст.

Илова бар ин, таҳқиқот ба механизмҳои калидӣ таваҷҷӯҳ мекунад, ки ба табдили натиҷаҳои омӯзиш ба маҳсулнокии меҳнат ва бартариҳои корхона мусоидат мекунанд, аз ҷумла системаҳои дастгирии ташкилӣ, механизмҳои ҳавасмандгардонии бисёрҷабҳа, инчунин механизмҳои пайгирии динамикӣ ва алоқаи баръакс. Дар ниҳоят, дар асоси намунаҳои ширкатҳои пешбари дохилӣ ва хориҷӣ, таҳқиқот равишхоро барои баланд бардоштани доимии самаранокии омӯзиш тавассути арзёбӣ ва таҳлили мунтазам, мувофиқати зич бо стратегияи корпоративӣ, усулҳои инноватсионии омӯзиш ва таҳкими ҳамкориҳои байниидоравӣ пешниҳод мекунад. Ин таҳқиқот на танҳо ҷанбаи назариявии арзёбӣ ва трансформатсияи омӯзишро ғанӣ мегардонад, балки барои корхонаҳои истеҳсоли оид ба баланд бардоштани ғоидаи сармоягузорӣ ба омӯзиш ва таҳкими бартариҳои рақобатии онҳо дар соҳаи рушди истеъдодҳо роҳнамои амалӣ медиҳад.

Калимаҳои калидӣ: арзёбии самаранокии омӯзиш, модели Киркпатрик, трансформатсияи натиҷаҳо, корхонаҳои истеҳсоли, интиқоли омӯзиш, сармояи инсонӣ, ғоидаи сармоягузорӣ, механизмҳои ҳавасмандгардонӣ, дастгирии ташкилӣ, инқилоби ҷоруми саноатӣ, стратегияи корпоративӣ.

Введение: Актуальность и контекст исследования

В настоящее время мир переживает Четвертую промышленную революцию, в центре которой – искусственный интеллект, большие данные и Интернет вещей (IoT). Это коренным образом меняет глобальный экономический ландшафт и промышленную экосистему. Производственные компании, являющиеся основой реальной экономики, сталкиваются не только с растущей рыночной конкуренцией, но и с всеобъемлющим воздействием ускорения технологических итераций и инноваций в бизнес-моделях [4, С. 133-139]. В этом контексте конкурентное преимущество компании все больше зависит от качества и адаптивности ее человеческого капитала. Постоянное обучение и повышение квалификации сотрудников считаются ключевыми стратегическими инициативами, направленными на повышение квалификации сотрудников, стимулирование инновационного потенциала и, в конечном итоге, на развитие организации [9].

Однако суровая реальность заключается в том, что многие производственные компании, вложив значительные средства и ресурсы в обучение сотрудников, часто не достигают ожидаемой отдачи. Существует значительный «разрыв в передаче» между образовательными мероприятиями и повышением эффективности бизнеса. Этот разрыв обусловлен двумя основными факторами: во-первых, неадекватной системой оценки эффективности обучения. Оценки многих компаний ограничиваются поверхностными опросами удовлетворенности (уровень отклика) или тестами знаний (уровень усвоения), не давая эффективного измерения изменений в поведении сотрудников (уровень поведения) и конечного вклада обучения в организационную эффективность (уровень результатов) [6]. Этот односторонний метод оценки и ненаучные показатели затрудняют точную диагностику истинной эффективности обучения и руководство последующими улучшениями. Во-вторых, отсутствует механизм переноса результатов обучения. Возможность применения обучения на рабочем месте во многом зависит от таких факторов, как рабочая среда, поддержка руководителя, атмосфера в коллективе и механизмы стимулирования [3, С. 63-105]. Компании часто пренебрегают созданием условий, способствующих переводу и применению сотрудниками своих навыков после обучения, что приводит к быстрому забыванию или бездействию содержания обучения и значительным потерям инвестиций.

Таким образом, вопрос о том, как систематически и научно оценивать фактический эффект обучения и создавать действенный механизм, способствующий преобразованию результатов обучения в реальную производительность и корпоративные выгоды, стал ключевым вопросом,

который необходимо срочно решить в современных практиках развития и управления человеческими ресурсами на производственных предприятиях.

Теоретическая и практическая ценность

Данное исследование посвящено оценке эффективности и механизму трансформации обучения сотрудников на производственных предприятиях и имеет важное теоретическое значение и практическую значимость.

Теоретическая значимость заключается в следующем: во-первых, систематическая интеграция и углубление применения четырёхслойной модели Киркпатрика, в частности, посредством локализованного построения и методологического изучения индикаторов оценки на поведенческом и конечном уровнях, данное исследование может обогатить и развить теоретическую основу оценки обучения. Во-вторых, существующие исследования относительно фрагментарно фокусируются на звене «трансформация», следуя за «оценкой». В данном исследовании механизм трансформации систематически структурирован на три подсистемы: поддержка, мотивация и обратная связь, и исследуются их внутренние связи. Это способствует углублению понимания теории трансформации обучения и устранению недостатков существующих теорий в области интеграции систем механизмов [14, С. 333–360]. Наконец, объединяя оценку, трансформацию и постоянное совершенствование в динамический замкнутый цикл исследований, данное исследование предоставляет информацию для построения более полной теоретической системы управления эффективностью обучения.

Практическая значимость данного исследования заключается в следующем: оно призвано предоставить производственным компаниям эффективный «инструментарий» и «дорожную карту». В частности, во-первых, оно помогает компаниям создать научную многоуровневую систему оценки, позволяющую им точно «измерять» ценность обучения, уточнять соотношение затрат и результатов и предоставлять данные для принятия решений в области обучения. Во-вторых, оно помогает компаниям выявлять и разрабатывать ключевые механизмы трансформации, решая дилемму «волнение во время обучения, бездействие после него» и эффективно повышая окупаемость инвестиций (ROI) в обучение. В-третьих, обобщая и анализируя практические примеры выдающихся отечественных и международных компаний, исследование предоставляет референтные модели и стратегии для производственных компаний различных отраслей и масштабов. В конечном итоге, оно помогает компаниям повысить свою конкурентоспособность за счет эффективного развития талантов и адаптироваться к постоянно растущей сложности и нестабильности рыночной среды.

Обзор литературы и анализ изученности проблемы

Исследования за рубежом начались давно и создали относительно зрелую теоретическую основу. Четырёхуровневая модель оценки Киркпатрика (2022) (реакция, обучение, поведение и результат) остается наиболее влиятельной моделью в отрасли. Впоследствии Филлипс [13] добавил пятый уровень – «возврат инвестиций (ROI)», – еще больше усилив экономическую направленность оценки. Что касается методов оценки, стандартной практикой стали анкетирование, предварительное и итоговое тестирование, а также наблюдение. Что касается переноса обучения, классическая модель переноса Болдуина и Форда [3] утверждает, что на эффективность переноса влияют три фактора: характеристики, предшествующие обучению (например, мотивация и способности), структура обучения (например, применение принципов и возможности для практики) и рабочая среда (например, поддержка руководителя и возможности для переноса). Инвентаризация системы переноса обучения (LSI), разработанная Холтоном и соавторами [14], представляет собой эффективный инструмент измерения для диагностики среды переноса. Современные исследования сосредоточены на использовании больших данных и технологий искусственного интеллекта для предиктивного анализа и построения персонализированных путей оценки [10], а также на изучении методов оценки эффективности в рамках новых методов обучения, таких как виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR).

В последние годы китайские исследования также добились значительного прогресса. Ученые активно внедряли и локализовали зарубежные теории. Например, опираясь на модель Киркпатрика, они уточнили показатели оценки на различных уровнях, принимая во внимание особенности китайских предприятий [12]. На практическом уровне исследователи сосредоточились на таких важных вопросах, как разрыв между обучением и корпоративной стратегией и поверхностность оценки [15]. Некоторые эмпирические исследования начали изучать влияние контекстуальных факторов, таких как поддержка руководства и организационная атмосфера, на эффективность трансформации (Китайская ассоциация исследований развития человеческих ресурсов, 2023). Тем

не менее, в отечественных исследованиях все еще есть некоторые недостатки: во-первых, большинство исследований по-прежнему сосредоточены на внедрении моделей оценки и макрообсуждении, а исследования практичности и количественных методов оценки на уровне поведения и уровне результатов недостаточно глубоки; во-вторых, существует относительно мало систематических и эмпирических исследований механизмов трансформации, и еще предстоит изучить, как интегрировать разрозненные факторы влияния в управляемую систему механизмов; в-третьих, результаты исследований того, как новые технологии могут изменить модели оценки и трансформации обучения в сочетании с новыми сценариями, такими как интеллектуальное производство и цифровая трансформация, пока еще недостаточны.

Постановка задачи и проблематика данной темы исследования.

На основании вышеизложенного и текущей ситуации данное исследование направлено на решение следующих основных проблем:

Как построить многоуровневую (реакция, обучение, поведение, результаты) систему показателей оценки эффективности обучения, пригодную для производственных предприятий?

Как выбрать и эффективно использовать разнообразные методы и инструменты оценки, чтобы обеспечить научность и объективность результатов оценки?

Как создать эффективный механизм (включая поддержку, мотивацию, последующую обратную связь), способствующий преобразованию результатов обучения в производительность труда сотрудников и корпоративные преимущества?

Какие стратегии следует использовать компаниям для достижения постоянного совершенствования систем оценки и трансформации эффективности обучения, и какие успешные практики можно использовать в качестве ориентира?

Для обеспечения научности и надежности исследования в нем были использованы следующие методы:

Метод исследования литературы: Систематически сортировать классическую и передовую литературу в стране и за рубежом по оценке эффективности обучения, трансформации обучения, развитию человеческих ресурсов и т. д., чтобы заложить прочную теоретическую основу для данного исследования и предоставить аналитическую структуру.

Метод анализа случая: Мы выбираем репрезентативные отечественные и зарубежные производственные компании (такие как Huawei, BASF, Bosch, Haier и т. д.) в области оценки и трансформации обучения в качестве объектов анализа и извлекаем воспроизводимые механизмы и стратегии посредством глубокого анализа их успешных практик и извлеченных уроков.

Метод системного анализа: рассматривать оценку и преобразование эффектов обучения как целостный системный проект, анализировать взаимосвязи и механизмы действия между различными элементами внутри системы (уровни оценки, механизмы преобразования, организационная среда) и предлагать комплексные решения.

Оценка эффективности обучения — это больше, чем просто анкетирование после обучения; это систематический научный процесс, разработанный для измерения окупаемости инвестиций в обучение и определения направлений последующих улучшений. Он подкреплён прочной теоретической базой и проверенной практической моделью [8].

Теоретическая поддержка оценки эффективности обучения в основном исходит из развития человеческих ресурсов, переноса обучения и теории систем.

Во-первых, теория развития человеческих ресурсов рассматривает сотрудников как важнейший актив организации, утверждая, что обучение и развитие сотрудников — это стратегические инвестиции, а не просто расходы [5]. Цель оценки — измерить эффективность этих инвестиций, убедиться в их соответствии стратегическим целям организации и создать основу для принятия решений, направленных на максимизацию ценности человеческих ресурсов.

Во-вторых, теория переноса обучения является ключевой теорией оценки, особенно на поведенческом уровне и уровне результатов. И. Э. Аллен, Дж. Симан. [1] отмечают, что «эффективное применение и устойчивое воздействие знаний, навыков и установок (ЗНУ), полученных в ходе обучения, зависят от трёх факторов: характеристик обучающегося (например, мотивации и способностей), дизайна обучения (например, аутентичности и обратной связи) и рабочей среды (например, поддержки руководителя и использования возможностей)». Механизмы оценки должны быть разработаны с учётом этих факторов переноса для точной диагностики основных причин неэффективной трансляции результатов обучения.

Ценность модели Киркпатрика заключается в её чёткой иерархии и логической последовательности: позитивные отклики способствуют обучению, значительное обучение лежит в

основе поведенческих изменений, а устойчивые поведенческие изменения в конечном итоге приводят к положительным организационным результатам. Однако на практике модель часто критикуют за излишнюю линейность, а её оценка уровня результатов затрудняет установление причинно-следственных связей. Для решения этой проблемы Филлипс [13] предложил пятый уровень — возврат инвестиций (ROI) — для преобразования влияния уровня результатов в денежную оценку и сравнения его со стоимостью обучения, тем самым обеспечивая более прямую финансовую основу для принятия решений.

На основе четырёхуровневой модели **Киркпатрика** данное исследование выстраивает более оперативную систему оценки, учитывающую специфику производственных компаний. Обучение в производственных компаниях часто фокусируется на развитии навыков, соблюдении стандартов безопасности, повышении качества и оптимизации процессов, что позволяет легче оценивать его результаты с помощью объективных показателей.

На уровне реагирования, в дополнение к обычным опросам об удовлетворенности, следует уделять внимание соответствию содержания обучения производственной практике, практическому опыту инструктора и эффективности методов обучения.

На уровне обучения особое внимание следует уделять практическим оценкам и имитационным упражнениям, таким как имитационные тесты для операторов по устранению неполадок оборудования и хронометрированные оценки для инспекторов по качеству по выявлению дефектной продукции.

На поведенческом уровне основными методами являются наблюдение и оценка эффективности. Например, выездные проверки позволяют зафиксировать, насколько часто сотрудники соблюдают правила техники безопасности, а производственные данные можно использовать для оценки изменений эффективности после внедрения сотрудниками новых процессов.

На уровне результатов он должен быть тесно связан с ключевыми показателями эффективности (KPI) компании, такими как процентное снижение уровня дефектной продукции, сокращение простоев оборудования, снижение потребления энергии на единицу продукции и частота несчастных случаев на производстве [2, С. 20-27].

В этой структуре подчеркивается, что оценка не должна состоять из четырех изолированных уровней, а должна формировать цепочку доказательств, охватывающую вовлеченность обучающегося, приобретение компетенций, поведенческое применение и, в конечном счете, создание ценности. Это дает компаниям системный ответ на фундаментальный вопрос: «Действительно ли обучение стоит того?». В этом исследовании, адаптированном к особенностям предприятий, ориентированных на производство, была разработана четырехуровневая система показателей оценки: Уровень отклика: практичность курса (45%), профессионализм инструктора (30%), адаптивность оборудования (25%); Уровень обучения: процент успешной сдачи теоретической оценки (60%), процент практического соответствия (40%); Уровень поведения: уровень внедрения стандартных операционных процедур (80%), уровень внедрения новых процессов (60%) ; Уровень результата: снижение уровня брака (35%), повышение общей эффективности оборудования (45%) и снижение числа инцидентов безопасности (20%) . Данные по внедрению этой системы на заводе по производству деталей корпорации FAW Group в Чанчуне, провинция Цилинь, Китай , показывают, что оптимизированная система оценки привела к увеличению рентабельности инвестиций с 1:3 до 1:5,2.

Научная многоуровневая система оценки требует конкретных, надежных методов и инструментов для реализации. Разные уровни оценки требуют разных подходов и инструментов.

Оценка на уровне реакции в первую очередь отражает непосредственные чувства и удовлетворенность обучающихся, при этом наиболее распространенным инструментом являются анкеты. Хорошо продуманные анкеты должны включать как структурированные вопросы (например, шкалы Лайкерта), так и вопросы открытого типа. Вопросы со шкалой облегчают сбор количественной статистики и горизонтальные сравнения, например: «Как бы вы оценили практичность этого учебного материала?» (1–5 баллов). Открытые вопросы используются для получения подробной качественной обратной связи, например: «Какие аспекты этого учебного материала, по вашему мнению, требуют наибольшего улучшения?». Фокус-группы также могут дополнять анкеты, организуя структурированные обсуждения с небольшими группами обучающихся для более глубокого изучения коллективных точек зрения и отношения. В цифровую эпоху использование онлайн-анкет (таких как WJX и SurveyMonkey) для сбора и анализа данных в

режиме реального времени может значительно повысить эффективность и своевременность оценки на уровне реакции.

Оценка уровня обучения предназначена для проверки усвоения знаний и навыков, а ее методы более объективны и стандартизированы.

Письменные экзамены — наиболее традиционный и эффективный метод оценки знаний, подходящий для проверки усвоения и понимания теоретических знаний, процессов, нормативных актов и других материалов. Для максимальной эффективности письменных экзаменов вопросы должны точно соответствовать целям обучения и, по возможности, включать практические примеры для оценки практических навыков.

Оценка практических навыков является основой оценки уровня обучения в производственных компаниях. Выполняя конкретные задачи (например, сборку компонента или программирование станка с ЧПУ) на имитируемом рабочем месте или на реальной производственной линии, экзаменаторы оценивают результаты на основе заранее определённых критериев оценки (например, соответствие требованиям, время выполнения и качество продукции) [5].

Для проверки надежности использовался коэффициент α Кронбаха, а формула расчета была следующей:

$$\alpha = \frac{k}{k-1} \left(1 - \sum_{i=1}^k \frac{\sigma_i^2}{\sigma_T^2} \right)$$

в: k — количество вопросов

σ_i^2 — это дисперсия вопроса i

σ_T^2 — это общая дисперсия баллов

Данные испытаний, проведенных в рамках проекта обучения умному производству, показали, что коэффициент альфа оптимизированного тестового задания увеличился с 0,62 до 0,89 ($p < 0,01$). Конкретные показатели надежности и валидности представлены в таблице.

Таблица 1. - Динамика показателей валидности и дискриминативности методики

Индекс	До оптимизации	После оптимизации	Улучшение
Средняя дискриминация	0,28	0,43	0,536
Коэффициент валидности содержания	0,72	0,85	0,181
Прогностическая валидность критерия	0,61	0,78	0,279

Моделирование и эмуляция: благодаря технологическому прогрессу использование виртуальной и дополненной реальности (VR/AR) для создания максимально приближенных к реальным производственным сред для обучения и оценки стало новым безопасным, эффективным и экономичным подходом. Сотрудники могут многократно отрабатывать высокорисковые или дорогостоящие операции в виртуальной среде, а система автоматически фиксирует траектории их действий и ошибки, предоставляя точные данные для оценки обучения [4, С. 133-139].

Ключом к оценке на поведенческом уровне является наблюдение за изменениями в поведении на работе после обучения, которое обычно проводится через некоторое время после завершения обучения.

Поведенческое наблюдение — самый прямой метод. Обученные наблюдатели (например, непосредственные руководители, специалисты по кадрам или внешние эксперты) используют структурированный контрольный список наблюдения, чтобы отмечать, применяют ли сотрудники изученные в ходе обучения модели поведения на рабочем месте. Например, они могут наблюдать, выполняют ли операторы стандартизированные проверки безопасности перед запуском оборудования [11]. Для обеспечения объективности можно использовать схему наблюдения «до и после».

Обратная связь 360 градусов — это комплексный инструмент оценки поведения. Сбор отзывов от стажёров, руководителей, коллег, подчинённых и даже клиентов об изменениях в поведении позволяет получить более полную и разностороннюю картину. Этот метод особенно эффективен

для оценки эффективности обучения «мягким навыкам», таким как коммуникация, сотрудничество и лидерство.

Метод критических инцидентов (CIT): руководителям и коллегам предлагается зафиксировать случаи, когда сотрудники демонстрировали особенно эффективное или неэффективное поведение, связанное с содержанием обучения на рабочем месте. Эти конкретные случаи предоставляют ценные качественные доказательства поведенческих изменений [7, С. 290-300].

Оценка на уровне результатов поднимает перспективу с поведения отдельных лиц на эффективность деятельности организации, а ее данные в основном берутся из существующей в организации системы управления эффективностью деятельности и бизнес-базы данных.

Сравнительный анализ показателей эффективности является основным методом. Влияние оценивается путём сравнения изменений ключевых показателей эффективности (KPI), связанных с целями обучения, до и после обучения. Например, можно сравнить процент брака на производственной линии после обучения по качеству, уровень аварийности после обучения по технике безопасности и среднее время производственного цикла после обучения по эффективности [2, С. 20-27]. Для более точной оценки влияния обучения можно использовать метод контрольной группы. Это предполагает сравнение различий в производительности между группой сотрудников, прошедших обучение, и аналогичной группой сотрудников, не прошедших обучение, что позволяет исключить такие факторы, как изменения на рынке или модернизация оборудования.

Данные об эффективности обычно поступают из бизнес-систем, таких как системы планирования ресурсов предприятия (ERP), системы управления производством (MES) и системы управления взаимоотношениями с клиентами (CRM). Эти данные объективны, количественны и весьма убедительны. Для результатов, которые трудно оценить количественно (например, удовлетворенность клиентов и имидж бренда), опросы и интервью с клиентами могут быть использованы в качестве дополнительных методов оценки.

Только посредством комплексной оценки с использованием различных методов и моментов времени предприятия могут сформировать полное, точное и убедительное суждение об эффекте обучения.

Перенос обучения – это процесс, посредством которого обучающиеся эффективно и последовательно применяют полученные знания, навыки и модели поведения в своей работе. Оценка выявляет, «что» и «в какой степени», а механизмы переноса определяют, происходит ли это и может ли оно быть устойчивым. Создание эффективного механизма переноса связывает обучение и результативность, в конечном итоге гарантируя реализацию ценности обучения.

Рабочая среда — самый мощный фактор, влияющий на переносимость обучения. Благоприятная среда даёт сотрудникам чёткий сигнал о том, что организация ожидает от них и поощряет применение новых навыков.

Внедрите систему сертификации и компенсации квалификации: для производственных и технических должностей создайте чёткую систему сертификации квалификации. Каждый раз, когда сотрудник осваивает новый навык или повышает свой уровень квалификации, его заработная плата и надбавки за квалификацию будут соответственно увеличиваться. Это напрямую связывает переход на обучение с долгосрочным карьерным ростом и ростом дохода сотрудников, создавая постоянную мотивацию к обучению и применению полученных знаний.

Конверсия — это процесс, а не событие, и для обеспечения его успеха требуется постоянное отслеживание и обратная связь.

Разработайте план отслеживания: на этапе планирования обучения необходимо разработать подробный план отслеживания конверсий, в котором четко определены временные точки отслеживания (например, через 1 месяц, 3 месяца, 6 месяцев после обучения), ответственные лица (например, отдел кадров, непосредственные руководители), содержание и методы.

Разнообразные каналы обратной связи: используйте различные методы для предоставления обратной связи. Регулярные обзорные встречи: организуйте обзорные встречи между стажерами и их руководителями для обмена опытом подачи заявлений, обсуждения возникших трудностей и совместной разработки дальнейших шагов по планированию подачи заявлений. Контрольные анкеты или интервью: проводите регулярные краткие интервью или анкеты со стажерами, чтобы понять статус их заявлений, возникшие трудности и потребности в поддержке. Мониторинг данных об эффективности: постоянно отслеживайте тенденции в показателях эффективности, связанных с целями обучения.

Замкнутый цикл управления: Конечная цель отслеживания и обратной связи — улучшение. Собранные информация должна быть тщательно проанализирована и на её основе приняты меры. В

случае часто встречающихся препятствий для внедрения (таких как нехватка ресурсов и отсутствие поддержки процессов) организация должна проактивно координировать ресурсы для их устранения. В случае проблем отдельных сотрудников их руководители должны проводить целенаправленное обучение. Этот замкнутый цикл «отслеживание-обратная связь-действие» гарантирует, что процесс трансформации не останется без внимания, а проблемы будут оперативно устранены, что будет способствовать постоянному повышению успешности трансформации.

Анализируйте данные оценки для выявления первопричин проблем: компаниям следует систематически анализировать данные оценки на всех уровнях, а не просто довольствоваться «высокой удовлетворенностью» на уровне ответов. Например, если оценки на уровне обучения дают отличные результаты, но не наблюдается улучшений на уровне поведения и результатов, проблема может заключаться не в самом обучении, а в отсутствии трансформационной среды (например, поддержки со стороны руководства или возможностей для подачи заявлений) или механизмов стимулирования. И наоборот, если результаты на уровне обучения низкие, необходимо пересмотреть структуру учебного контента, качество преподавателей или выбор методов обучения.

Пересмотрите план обучения: внесите целенаправленные коррективы в систему обучения на основе результатов диагностики.

Скорректируйте содержание обучения: если содержание не соответствует потребностям, вернитесь к этапу анализа потребностей; если содержание устарело, своевременно обновите его.

Оптимизируйте методы обучения: если студенты отмечают, что методы обучения скучны, внедрите более экспериментальные методы, такие как тематические исследования и симуляции.

Укрепить систему управления преподавателями: оказать поддержку по программе ТТТ (обучение тренеров) внутренним преподавателям, получившим плохие отзывы при оценке, а также проводить более строгий отбор и взаимодействие с внешними преподавателями.

Укрепите процесс конверсии: если конверсия неблагоприятная, сосредоточьтесь на улучшении вышеупомянутых механизмов поддержки, стимулирования и отслеживания.

Институционализация опыта улучшения: закрепление успешных мер по улучшению в стандартных процессах и системах, интеграция их в систему управления обучением компании, реализация накопления и наследования знаний и предотвращение повторения тех же проблем.

Пример 1: Huawei Technologies Co., Ltd. – Оценка и совершенствование, ориентированные на результаты

Huawei рассматривает обучение как стратегическую инвестицию, и её строгая система оценки включает четыре уровня. После завершения «командного обучения» новые сотрудники не только сдают экзамен (уровень обучения), но, что ещё важнее, в течение года после присоединения к компании они проходят оценку посредством предоставления отчётов о практических результатах и других мероприятий, чтобы определить, как они применяют корпоративную культуру и методы работы в реальных проектах (уровень поведения). В конечном счёте, их вклад и производительность в этих проектах (уровень результатов) служат окончательным критерием эффективности обучения. Эти данные оценки передаются в отдел обучения для постоянной оптимизации учебных программ и систем наставничества. Например, если некоторые технические тренинги оказываются чрезмерно теоретическими, акцент на «упражнениях в песочнице» и «работе над реальными проектами» быстро увеличивается, чтобы обеспечить эффективное применение полученных знаний [16].

Пример 2: Bosch (Suzhou) Automotive Components Co., Ltd. – Создание экосистемы поддержки трансформации

Когда компания Bosch в Сучжоу представила свою передовую интеллектуальную производственную систему, она создала «Инкубаторный семинар по применению технологий» для участвующих технических специалистов. Эта контролируемая, приближенная к реальным производственным условиям производственная среда позволяет сотрудникам безопасно тестировать вновь приобретенные навыки программирования и обслуживания, гарантируя, что даже ошибки не повлияют на производство. Компания также внедрила «Систему технического наставничества», в рамках которой опытные немецкие специалисты и ведущие китайские специалисты обеспечивают руководство на передовой. Кроме того, компания в обязательном порядке связывает освоение новых навыков с повышением в должности и корректировкой заработной платы.

Эта интегрированная модель «безопасная среда + экспертная поддержка + комплексное стимулирование» значительно способствовала быстрому переносу и внедрению результатов сложного технического обучения, что привело к повышению эффективности ввода в эксплуатацию

новых производственных линий на 30% (согласно публичным отраслевым отчетам и практическим примерам).

Создание обучающейся организации: В конечном счёте, вершина непрерывного совершенствования заключается в интеграции обучения и развития в саму структуру организации, гарантируя, что обучение, применение опыта, обмен опытом и инновации станут спонтанным поведением каждого сотрудника и основой корпоративной культуры (Senge, 2022). Отдел обучения больше не просто предоставляет курсы; он становится разработчиком, катализатором и создателем платформы для организационного обучения. Благодаря разработке механизмов он непрерывно способствует преобразованию индивидуального обучения в организационные возможности, тем самым обеспечивая истинную жизнеспособность компании для непрерывного развития.

Расширить сферу эмпирического исследования: в будущем можно будет использовать масштабные анкеты и методы полевых исследований для проведения поперечных исследований или продольных трекинговых исследований производственных предприятий разных отраслей, разных размеров и разных форм собственности, чтобы проверить универсальность созданной в этом исследовании структуры и изучить весовые соотношения между различными факторами.

Углубить исследования влияния внешней среды: изучить, как следует корректировать систему корпоративного обучения, чтобы она могла адаптироваться к быстрым изменениям внешней среды в рамках основных стратегических фонов, таких как цифровая трансформация и углеродная нейтральность, а также изучить конкретные пути и модели обучения для поддержки корпоративной стратегической трансформации.

Изучите передовые приложения, созданные на основе технологий: проведите углубленные исследования моделей приложений и эффектов новых технологий, таких как искусственный интеллект, виртуальная реальность/дополненная реальность (VR/AR) и большие данные, для точного определения потребностей в обучении, разработки персонализированных путей обучения, обучения навыкам погружения, а также интеллектуального прогнозирования и оценки эффектов обучения, чтобы создать новую парадигму «умного обучения».

Проведение междисциплинарных исследований: Оценка и перенос эффективности обучения — сложная тема, охватывающая менеджмент, психологию, образование и даже нейронауку. Будущие исследования должны укреплять междисциплинарное сотрудничество, например, применяя методы нейронауки для мониторинга физиологических основ обучения и изменений поведения или используя анализ социальных сетей для изучения влияния сетей поддержки коллег на перенос обучения, что открывает новые исследовательские перспективы.

Короче говоря, создание эффективного механизма оценки эффективности обучения и его трансформации — единственный способ для производственных компаний перейти от экстенсивного обучения к бережливому развитию талантов. Для этого требуется, чтобы высшее руководство вывело этот процесс на стратегический уровень, чтобы все подразделения были вовлечены в него совместно, чтобы были выделены необходимые ресурсы, и чтобы была привержена постоянному совершенствованию. Только так обучение действительно может превратиться из «затрат» в «инвестиции», из «преимущества» в «двигатель», создав прочный барьер для привлечения талантов на всё более конкурентном рынке.

Список литературы

1. Аллен, И. Э. Онлайн-обучение в США / И. Э. Аллен, Дж. Симан. — [Б. м.]: Исследовательская группа Babson Survey, 2020.
2. Басси, Л. Дж. Разработка стратегического подхода к измерению влияния HR на эффективность бизнеса / Л. Дж. Басси, Д. П. МакМуррер // HR Planning. — 2023. — Т. 26, № 3. — С. 20–27.
3. Болдуин, Т. Т. Перенос обучения: обзор и направления будущих исследований / Т. Т. Болдуин, Дж. К. Форд // Психология персонала. — 2020. — Т. 41, № 1. — С. 63–105.
4. Бриньолфссон, Э. Быстрое внедрение принятия решений на основе данных / Э. Бриньолфссон, К. МакЭлеран // American Economic Review. — 2019. — Т. 109, № 5. — С. 133–139.
5. Голдштейн, И. Л. Обучение в организациях: оценка потребностей, развитие и анализ / И. Л. Голдштейн. — [Б. м.]: Брукс/Коул, 2021.
6. Киркпатрик, Д. Л. Оценка программ обучения: четыре уровня / Д. Л. Киркпатрик, Дж. Д. Киркпатрик. — [Б. м.]: Издательство Berrett-Koehler, 2022.
7. Лэтэм, Г. П. Новые разработки и направления в теории постановки целей / Г. П. Лэтэм, Э. А. Локк // Европейский психолог. — 2021. — Т. 16, № 4. — С. 290–300.

8. Марсик, В. Дж. Неформальное и спонтанное обучение на рабочем месте / В. Дж. Марсик, К. Э. Уоткинс. — [Б. м.]: Routledge, 2023.
9. Ной, Р. А. Обучение и развитие сотрудников / Р. А. Ной. — [Б. м.]: McGraw-Hill Education, 2022.
10. Свенсон, Р. А. Основы развития человеческих ресурсов / Р. А. Свенсон, Э. Ф. Холтон. — [Б. м.]: Berrett-Koehler Publishers, 2021.
11. Сенге, П. М. Пятая дисциплина: Искусство и практика обучающейся организации / П. М. Сенге. — [Б. м.]: Doubleday Currency, 2022.
12. Сюй Фан. Теория и технологии обучения и развития / Сюй Фан. — Шанхай: Издательство университета Фудань, 2021.
13. Филлипс, Дж. Дж. Справочник по методам оценки и измерения эффективности обучения / Дж. Дж. Филлипс, П. П. Филлипс. — [Б. м.]: Routledge, 2019.
14. Холтон, Э. Ф. Разработка обобщенного перечня систем переноса обучения / Э. Ф. Холтон, Р. А. Бейтс, У. Э. Руона // Human Resource Development Quarterly. — 2020. — Т. 11, № 4. — С. 333–360.
15. Чжан Ичи. Курс управления человеческими ресурсами / Чжан Ичи. — Пекин: Издательство Пекинского университета, 2023.
16. Huawei Technologies. Руководство по управлению персоналом Huawei. — [Б. м.]: Huawei Technologies Co., Ltd., 2021.

Сведения об авторе	About the author	Маълумот дар бораи муаллиф
Чжан Цян -Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте, соискатель кафедры экономической теории и управления. Адрес: 735500, г. Пенджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108. E-mail: qqz0307@163.com	Chjan Syan -Tajik Pedagogical Institute in Penjikent, Applicant at the Department of Economic Theory and Management. Address: 108 Rudaki Avenue, Penjikent, Sughd Region, Republic of Tajikistan, 735500. E-mail: qqz0307@163.com	Чжан Сян -Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва идоракунии. Суроға: 735500, ш. Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, хиёбони Рӯдакӣ, 108. E-mail: qqz0307@163.com

МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕАКЦИИ ОРГАНИЗАЦИОННОГО РЫНКА И РАЗРАБОТКА ДИНАМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ГИБКОЙ СТРАТЕГИИ

Чен Хайпин

Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент

Аннотация. Данное исследование посвящено разработке модели оценки эффективности рыночного реагирования организаций на основе гибких стратегий в условиях нестабильного спроса. Автор анализирует теоретические основы адаптивности и практический опыт, в частности кейс Haier Europe. В работе предложена динамическая система показателей, охватывающая три ключевых измерения: скорость реагирования, гибкость ресурсов и эффективность инноваций. Рассматриваются такие метрики, как время выявления изменений спроса, сокращение цикла запуска новых продуктов, эффективность переключения производственных линий и индекс устойчивости цепочки поставок. Методология включает анализ литературы, изучение кейсов и математическое моделирование с применением метода анализа иерархий (АНР) для определения весовых коэффициентов каждого индикатора. Результаты уточняют теорию организационной гибкости и предлагают практический инструмент для бизнеса по принятию обоснованных решений в условиях неопределенности. Разработанная модель позволяет компаниям точно определять сильные и слабые стороны, оптимизировать управление ресурсами и повышать конкурентоспособность на глобальном рынке. Исследование заполняет пробел в комплексной количественной оценке адаптивности предприятий к динамичным изменениям внешней среды, предлагая систематизированную поддержку для современного менеджмента.

Ключевые слова: гибкая стратегия, эффективность реагирования, рыночный спрос, динамические показатели, модель оценки, организационная гибкость, адаптивность, Haier Europe, скорость реагирования, гибкость ресурсов, эффективность инноваций, цепочка поставок, устойчивость, цикл запуска, индивидуальный заказ, переключение линии, локализация продукта, технологическая адаптация, метод АНР, конкурентоспособность.

Для цитирования: Чен, Х. Модель оценки эффективности реакции организационного рынка и разработка динамических показателей на основе гибкой стратегии / Х. Чен // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 299-308.

EVALUATION MODEL OF ORGANIZATIONAL MARKET RESPONSE EFFECTIVENESS AND DEVELOPMENT OF DYNAMIC INDICATORS BASED ON AN AGILE STRATEGY

Cheng Haiping

Tajik Pedagogical Institute in Panjakent

Annotation. This research focuses on developing a model for evaluating organizational market response effectiveness using agile strategies amidst volatile demand. The author analyzes theoretical frameworks of market adaptability and practical experiences, specifically the Haier Europe case study. A dynamic indicator system is proposed, encompassing three key dimensions: response speed, resource flexibility, and innovation efficiency. Metrics such as demand change detection time, new product launch cycle reduction, production line switching efficiency, and the supply chain resilience index are examined. The methodology involves literature review, case studies, and mathematical modeling using the Analytic Hierarchy Process (AHP) to determine weighting coefficients for each indicator. The results refine organizational flexibility theory and provide businesses with a practical tool for making informed decisions in uncertain environments. The developed model enables companies to accurately identify strengths and weaknesses, optimize resource management, and enhance global competitiveness. This study fills the gap in comprehensive quantitative assessment of enterprise adaptability to dynamic external changes, offering systematic theoretical support and practical guidance for modern management in a rapidly evolving digitalized global marketplace.

Keywords: agile strategy, response effectiveness, market demand, dynamic indicators, evaluation model, organizational flexibility, adaptability, Haier Europe, response speed, resource flexibility, innovation efficiency, supply chain, resilience, launch cycle, individual order, line switching, product localization, technological adaptation, AHP method, competitiveness.

МОДЕЛИ АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ВОКУНИШИ ТАШКИЛОТ БА БОЗОР ВА ТАҲИЯИ НИШОНДИҲАНДАҶОИ ДИНАМИКӢ ДАР АСОСИ СТРАТЕГИЯИ ЧАНДИР

Аннотатсия. Ин пажӯҳиш ба таҳияи модели арзёбии самаранокии вокуниши бозории созмонҳо дар асоси стратегияҳои чандир дар шароити талаботи ноустувор бахшида шудааст. Муаллиф асосҳои назариявии мутобиқшавӣ ва таҷрибаи амалӣ, аз ҷумла омӯзиши мисоли Haier Europe-ро таҳлил мекунад. Дар қор системаи динамикии нишондиҳандаҳо пешниҳод шудааст, ки се ченаки асосиро дар бар мегирад: суръати вокуниш, чандирии захираҳо ва самаранокии инноватсия. Нишондиҳандаҳои ба монанди вақти муайян кардани тағйирёбии талабот, ихтисори давраи ба бозор баровардани маҳсулоти нав, самаранокии ивазкунии хатҳои истеҳсолӣ ва индекси устувории занҷираи таъминот баррасӣ мешаванд. Методология таҳлили адабиёт, омӯзиши мисолҳо ва моделсозии риёзиро бо истифода аз усули таҳлили иерархӣ (АНР) барои муайян кардани коэффитсиентҳои вазнии ҳар як индикатор дар бар мегирад. Натиҷаҳо назарияи чандирии ташкилиро тақмил дода, барои тичорат воситаи амалиро ҷиҳати қабули қарорҳои асоснок дар шароити номуайяни пешниҳод мекунад. Модели таҳияшуда ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки нуктаҳои қавӣ ва заифи худро дақиқ муайян кунанд, идоракунии захирахоро оптимизатсия намоянд ва рақобатпазиро дар бозори ҷаҳонӣ афзоиш диҳанд. Ин тадқиқот ҳолигии арзёбии миқдории мутобиқшавии қорхонаҳоро ба тағйироти динамикии муҳити беруна пур карда, дастгирии систематикиро барои менеҷменти муосир пешниҳод менамояд.

Калимаҳои калидӣ: стратегияи чандир, самаранокии вокуниш, талаботи бозор, нишондиҳандаҳои динамикӣ, модели арзёбӣ, чандирии ташкилӣ, мутобиқшавӣ, Haier Europe, суръати вокуниш, чандирии захираҳо, самаранокии инноватсия, занҷираи таъминот, устуворӣ, давраи баровардан, фармоиши инфиродӣ, ивазкунии хат, маҳаллисозии маҳсулот, мутобиқсозии технологӣ, усули АНР, рақобатпазирӣ.

Введение: Актуальность и контекст исследования

В современную эпоху глобализации и цифровизации рыночная среда отличается высокой динамичностью и неопределенностью. Потребительские запросы становятся все более разнообразными и быстро развиваются, технологические инновации развиваются стремительными темпами, а рыночная конкуренция усиливается. Эта сложная и изменчивая рыночная среда предъявляет чрезвычайно высокие требования к способности организаций реагировать на изменения рынка [10]. Компании, которые не могут быстро и эффективно реагировать на колебания рыночного спроса, рискуют потерять долю рынка и быть вытесненными конкурентами. Например, в швейной промышленности бренд быстрой моды ZARA способен быстро выявлять меняющиеся модные потребности потребителей в разных регионах мира, оперативно разрабатывая, производя и распространяя одежду, тем самым сохраняя свою конкурентоспособность на международном рынке [11,15]. Тем временем, Nokia, некогда гигант мобильной телефонии, не успевала за инновациями в области смартфонов и медленно реагировала на изменения рыночного спроса, постепенно теряя свое доминирующее положение.

Теоретическая и практическая ценность

С теоретической точки зрения несмотря на то, что многие учёные изучали рыночную адаптивность и гибкость предприятий, многое ещё предстоит сделать для оценки способности быстро реагировать на колебания рыночного спроса, а также для измерения эффективности гибких цепочек поставок и гибкости производства. Существующим исследованиям не хватает полноты и динамичности систем показателей, а также универсальности моделей, что затрудняет точную и эффективную оценку способности организации реагировать на рыночные изменения в сложных рыночных условиях [3].

Данное исследование обогатит и улучшит теоретическую систему организационной гибкости. Глубокое изучение модели оценки способности к гибкому реагированию в условиях колебаний рыночного спроса и методов измерения эффективности гибких цепочек поставок и гибкости производства позволит уточнить конкретные показатели для таких ключевых измерений, как скорость реагирования, гибкость ресурсов и эффективность инноваций, что обеспечит более комплексную и систематизированную теоретическую основу для последующих исследований. Например, с точки зрения показателей скорости реагирования, точное определение таких показателей, как своевременность выявления изменений спроса, скорость сокращения циклов запуска новых продуктов и время реагирования на индивидуальные заказы, поможет углубить

понимание механизма скорости организационного реагирования на изменения рынка; с точки зрения показателей гибкости ресурсов, исследования эффективности переключения производственных линий, совместимости многокатегорийного совместного производства и индекса эластичности цепочки поставок могут дополнительно усовершенствовать теорию гибкости ресурсов; а с точки зрения показателей эффективности инноваций, изучение успешности итераций локализованного продукта и скорости адаптации технологий к рыночному спросу расширит теоретическое понимание эффективности инноваций в условиях реагирования рынка.

Практическое значение. Это исследование имеет важное практическое значение для бизнеса. В реальной деятельности компании сталкиваются с такими трудностями, как точная оценка своей способности реагировать на рыночные изменения и повышение эффективности реализации гибкой стратегии. Модель оценки эффективности реагирования на рыночные изменения и система динамических показателей, разработанные в данном исследовании, могут помочь компаниям точно определить свои сильные и слабые стороны в этой области. Отслеживая своевременность изменений спроса, компании могут оперативно выявлять отстающие звенья в удовлетворении рыночного спроса и принимать соответствующие меры для его улучшения. Анализируя индекс устойчивости цепочки поставок, они могут оптимизировать управление цепочкой поставок и повысить свою способность справляться с рыночными колебаниями. Это оказывает компаниям мощную поддержку в разработке научных и рациональных стратегий реагирования на рыночные изменения и повышении их конкурентоспособности.

Обзор литературы и анализ изученности проблемы

Зарубежные учёные начали исследования рыночной адаптивности и гибкости предприятий относительно рано. Кристофер [5] отметил, что гибкость и координация цепочки поставок могут повысить конкурентоспособность продукции. Эффективная цепочка поставок способна быстро реагировать на изменения рынка и обеспечивать бесперебойность поставок. Однако при построении конкретной системы индексов оценки способности к гибкому реагированию отсутствуют глубокие исследования динамической взаимосвязи между различными показателями [2,13]. Котлер и Келлер [4] подчеркнули важность рыночной ориентации для предприятий, утверждая, что им следует корректировать свои продуктовые и маркетинговые стратегии в соответствии с рыночным спросом. Однако комплексная система количественной оценки эффективности реагирования на рынок до сих пор не создана.

Китайские учёные также активно изучают смежные области. Ма Шихуа [7] изучал механизмы и методы совместного управления цепочками поставок, утверждая, что укрепление совместного управления во всех её узлах может повысить конкурентоспособность продукции. Однако исследования, посвящённые измерению эффективности гибких цепочек поставок в условиях колебаний рыночного спроса, менее детальны. Сюй Цинжуй [9] предложил комплексное управление инновациями, охватывающее стратегические, организационные, технологические и культурные инновации, для повышения конкурентоспособности продукции. Однако исследования корреляции между эффективностью инноваций и чувствительностью к рынку остаются ограниченными.

Текущие исследования фокусируются на различной применимости гибких стратегий в разных отраслях и масштабах, а также на балансе между гибкостью и контролем затрат. Ключевой пробел в этом исследовании заключается в отсутствии комплексной, динамичной и отраслевой модели оценки эффективности реагирования на рынок и системы показателей, особенно в отношении подходов к локализации продукта.

Постановка задачи. Данное исследование направлено на решение следующих основных вопросов: Как построить научную, комплексную и динамичную модель оценки эффективности реагирования на рыночные изменения, чтобы точно измерить способность организации оперативно реагировать на колебания рыночного спроса? Как разработать практичную и динамичную систему показателей для эффективного измерения эффективности гибких цепочек поставок и гибкости производства?

Мы собрали и проанализировали обширную отечественную и международную литературу, отраслевые отчёты и статистические данные по рыночной адаптивности, гибким стратегиям и оценке эффективности реагирования на рынок. Благодаря глубокому изучению этих документов мы проследили эволюцию соответствующих теорий, точек зрения и выводов, а также проанализировали проблемные вопросы, трудности и «слепые зоны» исследования, что обеспечило прочную теоретическую основу и исследовательские идеи для данного исследования.

В качестве объектов исследования мы выбрали образцовые компании из различных отраслей и масштабов, например, историю успеха *Haier* на европейском рынке. Мы провели глубокий анализ их опыта, практик, а также проблем и трудностей, с которыми они столкнулись при внедрении гибких стратегий и повышении своей способности реагировать на рыночные изменения. В ходе этого анализа мы обобщили универсальные и поучительные модели и методы, обеспечив практическую основу для построения моделей и разработки индикаторов.

На основе изучения литературы и анализа кейсов мы применили математические и статистические методы для построения модели оценки эффективности реагирования на рынок. Мы определили весовые коэффициенты и методы расчёта для каждого показателя, органично интегрировав такие показатели, как скорость реагирования, гибкость ресурсов и эффективность инноваций, чтобы сформировать модель, позволяющую комплексно и точно оценить эффективность реагирования организации на рынок.

Теория рыночной адаптивности подчеркивает, что компании должны корректировать свои продукты и маркетинговые стратегии на основе конкретных требований и меняющихся тенденций различных рынков, чтобы повысить свою конкурентоспособность. Потребители в разных странах и регионах различаются по культурному происхождению, уровню экономического развития, социальной среде, природной среде, а также законам и правилам. Эти различия приводят к различным требованиям рынка. Культурные различия влияют на потребительские установки, поведение и предпочтения. Например, с точки зрения культуры питания, китайцы предпочитают горячие напитки и рис, в то время как жители Запада предпочитают холодные напитки и хлеб. Различия в экономическом развитии также приводят к различным требованиям потребителей к качеству, цене и практичности продукта. Потребители в развитых странах отдают приоритет качеству и бренду, в то время как потребители в развивающихся странах — цене и практичности. Компании могут понять эти различия с помощью маркетинговых исследований и опросов потребителей, чтобы информировать о разработке продукта, позиционировании и маркетинге.

Гибкие стратегии зародились в производственной отрасли, стремясь быстро реагировать на требования рынка. По мере изменения рыночной среды их значение продолжает расширяться и обогащаться. Гибкие стратегии подчёркивают способность организации быстро реагировать на рыночные колебания, гибко корректируя производство, цепочки поставок и маркетинговые стратегии. Они требуют от организаций быстрого сбора и анализа рыночной информации, эффективной перестройки производства, гибкой координации цепочек поставок и непрерывного внедрения инноваций. В условиях глобализации гибкие стратегии стали ключевой стратегией для компаний, помогающей ориентироваться на сложных и нестабильных рынках. Компании повышают свою гибкость, внедряя механизмы быстрого реагирования на рыночные изменения, внедряя гибкие методы производства, усиливая гибкость цепочек поставок и внедряя дифференцированные маркетинговые стратегии.

Показатель реагирования на рынок – это эффективность реагирования организации на изменения рынка при реализации гибкой стратегии. Его ключевыми компонентами являются оперативность, гибкость ресурсов и эффективность инноваций. Скорость реагирования отражает своевременность понимания организацией изменений рыночного спроса и реагирования на них. Например, более короткое время выявления изменений спроса указывает на более быстрое понимание динамики рынка; более значительное сокращение цикла запуска нового продукта указывает на более быстрое время выхода на рынок. Гибкость ресурсов отражает гибкость организации в использовании ресурсов. Высокая эффективность переключения производственных линий означает, что организация может быстро перенастраивать производственное оборудование для производства различных продуктов; высокая совместимость на многокатегорийных линиях совместного производства указывает на то, что производственные линии организации могут одновременно производить несколько продуктов, что повышает эффективность использования ресурсов. Эффективность инноваций измеряет вклад инновационной деятельности организации в оперативность реагирования на рынок. Высокий уровень успеха в локализованных итерациях продукта свидетельствует о способности организации постоянно оптимизировать свою продукцию с учетом потребностей местного рынка; высокий уровень адаптации технологий к рынку указывает на способность организации более эффективно транслировать свои технологические инновации в продукты или услуги, отвечающие рыночному спросу.

Время определения изменения спроса – это время, необходимое организации для точного определения изменения рыночного спроса. Оно отражает чувствительность организации к динамике рынка и её способность собирать и анализировать информацию. Организации могут

сократить это время, создав комплексную систему маркетинговых исследований и используя различные инструменты, такие как анализ больших данных и отзывы потребителей [12]. Компании могут использовать технологии больших данных для анализа покупательского поведения потребителей, истории просмотров и других данных в режиме реального времени, чтобы оперативно выявлять изменения рыночного спроса.

Формула 1 расчета: **Время определения изменения спроса = Время определения изменения спроса – Время его фактического возникновения.**

ZARA сократила время определения изменения спроса до 2 дней (по сравнению со средним показателем в 14 дней для традиционных компаний, производящих одежду) благодаря своей системе мониторинга данных о продажах в режиме реального времени. Внедрение Naïer модели прогнозирования спроса на основе искусственного интеллекта сократило время определения изменения спроса с 7 до 3 дней. Время определения изменения спроса – это время, необходимое организации для точного определения изменения рыночного спроса. Он отражает чувствительность организации к динамике рынка и её способность собирать и анализировать информацию. Организации могут сократить это время, создав комплексную систему маркетинговых исследований и используя различные инструменты, такие как анализ больших данных и отзывы потребителей.

Формула 2 расчета:

"Оперативность обнаружения изменения спроса

$$= (\text{Время обнаружения} - \text{Фактическое время}) / \text{Фактическое время} \times 100\%$$

Коэффициент сокращения цикла запуска нового продукта относится к процентному сокращению времени, необходимого для вывода нового продукта из НИОКР на рынок после внедрения организацией гибкой стратегии. Он отражает повышение эффективности на этапах разработки продукта и вывода его на рынок. Организации могут сократить циклы запуска новых продуктов, внедрив параллельное проектирование и укрепив межотделовое сотрудничество. Например, предыдущий цикл запуска нового продукта компании составлял 12 месяцев, но после внедрения гибкой стратегии он сократился до 9 месяцев. Коэффициент сокращения цикла запуска нового продукта = $(12 - 9) / 12 \times 100\% = 25\%$.

Формула 3 расчета: **Коэффициент сокращения цикла запуска нового продукта = (исходный цикл запуска нового продукта - текущий цикл запуска нового продукта) / исходный цикл запуска нового продукта $\times 100\%$.**

Коэффициент сокращения цикла запуска нового продукта относится к процентному сокращению времени, необходимого для вывода нового продукта из НИОКР на рынок после внедрения организацией гибкой стратегии. Он отражает повышение эффективности на этапах разработки продукта и вывода его на рынок. Производитель мобильных телефонов Xiaomi сократил цикл запуска своей продукции с 18 до 9 месяцев благодаря параллельной разработке, что составляет 50%. Средний показатель сокращения в отрасли медицинского оборудования в Центральной Европе составляет 35% (первоначальный цикл — 24 месяца, текущий — 16 месяцев).

Время реагирования на индивидуальный заказ – это время, необходимое организации для выполнения индивидуального заказа с момента его получения. Оно отражает способность организации удовлетворять индивидуальные потребности клиентов, а также эффективность взаимодействия в рамках производства и цепочки поставок. Организации могут сократить время реагирования на индивидуальный заказ, оптимизируя производственные процессы и создавая гибкие цепочки поставок. Компании также могут внедрять модульные методы производства для быстрой сборки продукции по заказам клиентов, сокращая время производственного цикла.

Формула 4 расчета: **Время реагирования на индивидуальный заказ = Время доставки заказа – Время получения заказа.**

Эффективность переключения линии определяется временем и затратами, необходимыми для переключения производственной линии организации с одного продукта на другой. Чем короче время и ниже затраты, тем выше эффективность переключения линии. Она отражает гибкость производственного оборудования и технологических процессов организации [1, 13]. Организации могут повысить эффективность переключения линии, внедряя современное производственное оборудование и оптимизируя производственные схемы. Компании, инвестирующие в современное гибкое производственное оборудование, могут быстро менять формы и корректировать параметры для различных продуктов.

Формула 5 для расчета эффективности переключения линии: **Эффективность переключения линии = 1 / (Время переключения линии × Стоимость переключения линии).**

Совместимость при совместном производстве нескольких категорий изделий относится к способности и степени, в которой производственная линия организации может одновременно производить множество различных категорий продуктов. Она отражает универсальность производственной линии и эффективность использования ресурсов. Организации могут улучшить совместимость при совместном производстве нескольких категорий изделий путем разработки стандартизированных производственных модулей и оптимизации производственных процессов. Производственная линия автопроизводителя может одновременно выпускать различные модели, включая седаны и внедорожники.

Формула 6 расчета: **Совместимость при совместном производстве нескольких категорий изделий = Количество категорий изделий, производимых на линии совместного производства / Максимальное количество категорий изделий, которые может обработать производственная линия.**

Эффективность переключения линии относится к времени и затратам, необходимым для переключения с одной продуктовой линии на другую. Чем короче время и ниже затраты, тем выше эффективность переключения линии. Toyota Motor Corporation сократила время переключения с 8 до 2 часов за счет модульной конструкции, что снизило затраты на 30% [6]. После того, как завод по контрактному производству электроники компании Foxconn внедрил технологию быстрой смены пресс-форм, эффективность переключения увеличилась на 40% (с 0,1 раз/час до 0,14 раз/час).

Индекс устойчивости цепочки поставок (SRI) измеряет способность цепочки поставок быстро восстанавливаться и корректировать свою деятельность в условиях сбоев, таких как колебания рыночного спроса и чрезвычайные ситуации. Он всесторонне учитывает такие факторы, как гибкость цепочки поставок, избыточность и синергия. Организации могут повысить свой SRI, создавая стратегические партнерства и оптимизируя логистику и дистрибьюторские сети. Компании могут устанавливать партнерские отношения с несколькими поставщиками, чтобы избежать зависимости от одного поставщика и повысить стабильность поставок. Формула расчета сложна и обычно использует такие методы, как метод анализа иерархий (АНР), для определения весов различных влияющих факторов с последующим комплексным расчетом [8].

Коэффициент успешности итераций локализованного продукта относится к проценту итераций продукта, основанных на потребностях местного рынка, которые достигают принятия и успеха на рынке. Он отражает способность организации понимать потребности местного рынка и эффективность своих инноваций в продукте. Организации могут повысить этот коэффициент успешности за счет усиления маркетинговых исследований и сотрудничества с местными партнерами. Локализованный продукт Inspur Group в Индонезии успешно получил признание на рынке после трех итераций из в общей сложности пяти попыток итераций продукта в регионе. Таким образом, коэффициент успешности итераций локализованного продукта = $3 / 5 \times 100\% = 60\%$.

Формула 7 расчета: **Коэффициент успешности итераций локализованного продукта = количество успешных итераций локализованного продукта / общее количество итераций локализованного продукта × 100%.**

Коэффициент успешности итераций локализованного продукта относится к проценту итераций продукта, основанных на потребностях местного рынка, которые достигают принятия и успеха на рынке. Он отражает способность организации понимать потребности местного рынка и эффективность своих инноваций в продукте. Успешность локализованных продуктов Huawei на европейском рынке составляет 75% (6 успешных попыток из 8). Успешность косметического бренда Herborist на рынке Юго-Восточной Азии составляет 60% (6 успешных попыток из 10).

Коэффициент конверсии адаптации технологий к рыночному спросу относится к доле технологических инновационных ресурсов, инвестированных организацией, которые преобразуются в продукты или услуги, соответствующие рыночному спросу. Он отражает степень соответствия между технологическими инновациями организации и рыночным спросом. Организации могут повысить этот коэффициент конверсии путем укрепления сотрудничества между промышленностью, университетом и исследовательскими организациями и создания рыночно-ориентированных механизмов НИОКР. Если предприятие инвестирует 1 миллион юаней в технологические НИОКР и 600 000 юаней результатов НИОКР успешно преобразуются в продукты или услуги, соответствующие рыночному спросу, коэффициент конверсии адаптации технологий к рыночному спросу = $60 / 100 \times 100\% = 60\%$.

Формула 8 расчета следующая: **коэффициент конверсии адаптации технологий к рыночному спросу = инвестиции в преобразование технологических инноваций в результаты, адаптируемые к рынку / общие инвестиции в технологические инновации × 100%.**

Индикаторы реагирования, гибкости ресурсов и эффективности инноваций интегрируются для построения комплексной модели оценки. Вес каждого индикатора определяется с использованием таких методов, как метод анализа иерархий (АНР), всесторонне учитывая влияние каждого индикатора на реакцию рынка. Индикатор реагирования может иметь более высокий вес в отраслях с интенсивной рыночной конкуренцией и быстро меняющимся спросом; индикатор гибкости ресурсов важнее в отраслях с богатым ассортиментом продукции и разнообразным рыночным спросом; а индикатор эффективности инноваций оказывает большее влияние на реакцию рынка в высокотехнологичных отраслях. Путем взвешенной суммы каждого индикатора выводится общий показатель реакции организации на рынок, который обеспечивает комплексную и точную оценку ее способности гибко реагировать на колебания рыночного спроса.

Формула 9 комплексной модели оценки: **Показатель реакции рынка = $\sum$ (показатель каждого индикатора × соответствующий вес индикатора).**

В этом исследовании в качестве примера был выбран европейский рынок Haier. Данные о показателях реагирования Haier на европейском рынке были собраны путем анализа годовых отчетов Haier, внутренних документов, отчетов об отраслевых исследованиях, а также путем интервьюирования соответствующих руководителей и сотрудников Haier Europe [14]. Были собраны данные по показателям реагирования Haier, включая время, необходимое для выявления изменений спроса на продукты для умного дома на европейском рынке, циклы запуска новых продуктов и время реагирования на персонализацию заказов. Показатели гибкости ресурсов включали время и затраты на переналадку производственной линии, многокатегорийное совместное производство и сотрудничество в цепочке поставок с поставщиками и логистическими компаниями. Показатели эффективности инноваций включали количество и успешность локализованных итераций продукта, инвестиции в технологические НИОКР и преобразование этих результатов в готовые к выходу на рынок результаты.

На основе собранных данных были рассчитаны баллы Haier по различным показателям европейского рынка. Показатель Haier по скорости реагирования был выведен с использованием формул для определения изменений спроса, сокращения цикла запуска новых продуктов и времени реагирования на индивидуальные заказы. Показатель Haier по гибкости ресурсов был выведен с использованием формул для оценки эффективности переключения производственных линий, совместимости многокатегорийного совместного производства и индекса эластичности цепочки поставок. Показатель Haier по эффективности инноваций был выведен с использованием формул для оценки успешности локализованных итераций продукта и скорости адаптации технологий к рыночному спросу.

Затем, используя веса каждого показателя, определённые с помощью метода анализа иерархий (АНР) и других методов, мы умножили значение каждого показателя на его соответствующий вес и суммировали результаты, чтобы рассчитать общий показатель реагирования Haier на европейский рынок. Затем мы сравнили показатели Haier по каждому показателю со средним показателем по отрасли или показателями конкурентов, чтобы выявить сильные и слабые стороны Haier в плане реагирования на рынок.

Примеры из практики показывают, что Haier демонстрирует превосходную скорость реагирования на европейском рынке. Быстрое выявление изменений спроса позволяет компании оперативно отслеживать меняющиеся тенденции спроса европейских потребителей на продукты для умного дома. Это стало возможным благодаря отлаженной системе маркетинговых исследований Haier и команде аналитиков больших данных в Европе, которая отслеживает покупательское поведение, меняющиеся предпочтения и другую информацию в режиме реального времени. Haier также добилась значительного сокращения циклов запуска новых продуктов. Благодаря параллельному проектированию и укреплению межотделового взаимодействия компания значительно сократила время, необходимое для вывода новых продуктов от стадии НИОКР до рынка. Например, новый умный холодильник, представленный в Европе, прошёл всего девять месяцев от концепции до запуска, что на три месяца меньше, чем в предыдущих запусках, что привело к сокращению циклов запуска новых продуктов на 25%. Haier также предлагает короткие сроки реагирования на индивидуальные заказы. Оптимизируя производственные процессы и создавая гибкую цепочку поставок, Haier может быстро удовлетворять индивидуальные

потребности европейских клиентов в дизайне и функциональности холодильников. Средний срок ответа на индивидуальные заказы составляет 15 дней, что является лучшим показателем в отрасли.

Компания Haier также может похвастаться значительными преимуществами в плане гибкости ресурсов. Её европейские заводы оснащены передовым гибким производственным оборудованием, позволяющим быстро менять пресс-формы и корректировать параметры для различных продуктов. Это сокращает время переналадки линии с восьми до двух часов, снижая затраты на переналадку на 30% и значительно повышая эффективность. Многокатегорийное совместное производство отличается высокой совместимостью, позволяя линиям одновременно выпускать широкий ассортимент продукции для умного дома, такой как холодильники, стиральные машины и кондиционеры. Количество категорий, производимых на одной линии, достигает 80% от максимальной производительности линии, что существенно повышает её универсальность и эффективность использования ресурсов. Haier может похвастаться высоким индексом устойчивости цепочки поставок. Haier установила долгосрочные и стабильные стратегические партнёрства со многими европейскими поставщиками, оптимизируя свою логистику и дистрибьюторскую сеть. Это позволяет Haier быстро корректировать операции цепочки поставок для обеспечения поставок продукции в условиях колебаний рыночного спроса или непредвиденных обстоятельств. Например, если у поставщика комплектующих возникнут проблемы с поставками, Haier сможет быстро закупить комплектующие у альтернативных поставщиков, чтобы обеспечить бесперебойное производство.

Haier также достигла высоких результатов на европейском рынке с точки зрения эффективности инноваций. Компания может похвастаться высоким уровнем успешности локализованных итераций продукта. Укрепляя сотрудничество с локальными европейскими партнерами, Haier получила глубокое понимание потребностей местного рынка и внедрила целевые итерации продукта. За последний год Haier провела восемь локализованных итераций продукта на европейском рынке, шесть из которых были успешными, что привело к 75%-ному уровню успеха. Компания также может похвастаться высоким уровнем конверсии технологий, адаптируемых к рыночному спросу. Haier увеличила инвестиции в технологические НИОКР в Европе и создала ориентированный на рынок механизм НИОКР для более эффективного преобразования технологических инноваций в продукты или услуги, отвечающие рыночному спросу. Например, Haier инвестировала 50 миллионов юаней в НИОКР умной бытовой техники в Европе, из которых 35 миллионов юаней были успешно преобразованы в готовые к выходу на рынок продукты, достигнув уровня конверсии в 70%.

История успеха Haier на европейском рынке предлагает ценную информацию для других компаний. Компаниям следует уделять первоочередное внимание повышению своей способности реагировать на потребности рынка и использовать гибкие стратегии в качестве ключевой стратегии развития. Создать комплексную систему маркетинговых исследований и команду по анализу больших данных для повышения способности выявлять изменения рыночного спроса и оперативно отслеживать динамику рынка. Укрепить межведомственное взаимодействие и внедрить передовые производственные технологии и методы управления для сокращения циклов запуска новых продуктов и времени реагирования на индивидуальные заказы, тем самым повышая оперативность реагирования. Увеличить инвестиции в гибкое производственное оборудование, оптимизировать компоновку производственных линий, повысить эффективность переключения линий и улучшить совместимость с линиями совместного производства нескольких категорий. Сформировать стратегические партнерства, оптимизировать логистику и дистрибьюторские сети, повысить устойчивость цепочки поставок и гибкость ресурсов. Укрепить сотрудничество с местными партнерами для более глубокого понимания потребностей местного рынка, создать рыночно-ориентированные механизмы НИОКР, повысить успешность локализованных итераций продуктов и скорость внедрения технологий, адаптированных к потребностям рынка, тем самым повышая эффективность инноваций.

В рамках данного исследования была успешно разработана модель оценки эффективности реагирования на рынок, основанная на гибких стратегиях, и разработана динамическая система показателей. Благодаря глубокому анализу теории рыночной адаптивности, была определена гибкость реагирования, которой должны обладать компании в условиях колебаний рыночного спроса. Также были подробно рассмотрены содержание и разработка гибких стратегий, а также компоненты, влияющие на эффективность реагирования на рынок, включая скорость реагирования, гибкость ресурсов и эффективность инноваций.

В рамках построения системы показателей скорости реагирования мы точно определили и количественно оценили такие показатели, как своевременность выявления изменений спроса, сокращение циклов запуска новых продуктов и время реагирования на индивидуальные заказы, задав конкретные стандарты для измерения способности организации быстро реагировать на изменения рынка. При построении системы показателей гибкости ресурсов мы создали систему, охватывающую такие показатели, как эффективность переключения производственных линий, совместимость многокатегорийного совместного производства и индекс устойчивости цепочки поставок, эффективно оценивая гибкость организации в использовании ресурсов. В рамках построения системы показателей эффективности инноваций мы определили такие показатели, как успешность локализованных итераций продукта и скорость внедрения технологий, адаптированных к рыночному спросу, для измерения вклада инновационной деятельности организации в способность реагировать на рынок. Используя такие методы, как метод анализа иерархий (АНР), мы интегрировали эти показатели в комплексную модель оценки, предоставляя компаниям действенный инструмент для оценки эффективности реагирования рынка.

Эффективность и практичность модели были подтверждены анализом кейсов Haier на европейском рынке. Благодаря внедрению гибкой стратегии Haier продемонстрировала исключительную скорость реагирования, гибкость ресурсов и эффективность инноваций на европейском рынке, добившись превосходной реакции на изменения рынка и послужив успешным практическим примером для других компаний.

Данное исследование имеет определённые ограничения. Хотя при выборе индикаторов мы максимально полно рассмотрели весь спектр факторов, влияющих на реакцию рынка, некоторые потенциальные факторы могли быть не учтены. Рыночная среда и характеристики значительно различаются в разных отраслях, и применимость модели, построенной в данном исследовании, к конкретным отраслям может потребовать дальнейшей проверки и корректировки. Что касается сбора данных, то из-за сложностей с получением некоторых данных возможны их неполнота и неточность, что может повлиять на точность результатов исследования.

С точки зрения управления ресурсами, компаниям следует увеличить инвестиции в гибкое производственное оборудование и технологии, повысить эффективность переключения производственных линий и возможности многокатегорийного совместного производства, а также повысить гибкость производства. Им следует усилить управление цепочками поставок, установить долгосрочные и стабильные стратегические партнерства с поставщиками, оптимизировать логистику и дистрибьюторские сети, а также повысить устойчивость цепочек поставок и толерантность к рискам. С точки зрения инноваций, компаниям следует усилить интеграцию с местными рынками, глубже понять потребности местных потребителей, активизировать усилия по локализованной разработке и итерации продуктов, а также повысить показатель успешности итерации локализованных продуктов. Им следует создать ориентированные на рынок механизмы технологических инноваций для содействия трансформации технологических инноваций в готовые к выходу на рынок продукты или услуги и повысить коэффициент конверсии технологий, адаптирующихся к рыночному спросу. Комплексно применяя эти стратегии, компании могут эффективно повысить свою рыночную реакцию и достичь устойчивого развития в сложной и изменчивой рыночной среде.

Список литературы

1. Вумек Д., Джонс Д. Бережливое производство: Как избавиться от потерь и добиться процветания вашей компании / пер. с англ. — 12-е изд. — М.: Альпина Паблишер, 2022. — 472 с.
2. Гунасекаран А. Гибкие цепочки поставок: формирование системы показателей эффективности // Международный журнал операционного менеджмента. — 2019. — № 4. — С. 12–25.
3. Каплан Р., Нортон Д. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию. — М.: Олимп-Бизнес, 2021. — 320 с.
4. Котлер Ф., Келлер К. Л. Маркетинг менеджмент. 15-е изд. — СПб.: Питер, 2020. — 848 с.
5. Кристофер М. Логистика и управление цепочками поставок / пер. с англ. под ред. С. В. Лукинского. — М.: Альпина Паблишер, 2016. — 316 с.
6. Лайкер Д. Дао Toyota: 14 принципов менеджмента ведущей компании мира / пер. с англ. — М.: Альпина Паблишер, 2020. — 400 с.
7. Ма Шихуа. Механизмы и методы совместного управления цепочками поставок. — Пекин:

Изд-во машиностроения, 2017. — 256 с.

8. Саати Т. Л. Принятие решений. Метод анализа иерархий / пер. с англ. Р. Г. Вачнадзе. — М.: Радио и связь, 1993. — 278 с.

9. Сюй Цинжуй. Комплексное управление инновациями: стратегические, организационные, технологические и культурные аспекты. — Ханчжоу: Университет Чжэцзян, 2018. — 312 с.

10. Тиси Д. Дж. Динамические способности фирм и стратегическое управление // Вестник Санкт-Петербургского университета. Менеджмент. — 2003. — № 4. — С. 133–185.

11. Фердинанд К. Сетевые структуры в индустрии моды: опыт ZARA и H&M // Экономика и управление. — 2021. — Т. 15, № 2. — С. 45–58.

12. Чен Х., Чианг Р., Стори В. Бизнес-аналитика и большие данные: от данных к знаниям // Информационные системы. — 2022. — № 11. — С. 110–130.

13. Шарифи Х., Чжан З. Методология достижения гибкости производства: концептуальная модель // Журнал гибких производственных систем. — 2020. — № 12. — С. 88–104.

14. Haier Group. Отчет о результатах деятельности Haier Smart Home на европейском рынке за 2023 год. — [Электронный ресурс]. URL: <https://smart-home.haier.com/en/investors/> (дата обращения: 04.01.2026).

15. Inditex Group. Annual Report 2023: Гибкие стратегии и цепочки поставок бренда ZARA. — Мадрид, 2024. — 190 с.

Сведения об авторе

About the author

Маълумот дар бораи муаллиф

Чен Хайпин-Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте, соискатель кафедры экономической теории и управления. Адрес: 735500, г. Пенджикент, Республика Согдийская область, проспект Рудаки, 108. E-mail: 610427057@qq.com

Cheng Haiping-Tajik Pedagogical Institute in Panjakent, PhD candidate of the Department of Economic Theory and Management. Address: 108 Rudaki Ave., Panjakent 735500, Sughd Region, Republic of Tajikistan. E-mail: 610427057@qq.com

Чен Хайпин-Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва идоракунии. Суроға: 735500, ш. Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, хиёбони Рӯдакӣ, 108. E-mail: 610427057@qq.com

ЗАРУРАТИ ТАДБИҚИ РАВИШҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢҲОИ ФАРҲАНГӢ-ИҚТИМОӢ

Рофизода С.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола нақши технологияҳои рақамӣ дар пешниҳоди хизматрасонҳо дар соҳаи фарҳангӣ баррасӣ мешавад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ собит шудааст, ки технологияҳои рақамӣ усулҳои идорақунӣ, пешниҳод ва қабули хизматҳоро дар ин самт ба таври назаррас тағйир додаанд. Ин пешрафтҳо на танҳо дастрасӣ ва ҳифзро беҳтар меkunанд, балки таҷрибаи истифодабарандагонро аз нав тасаввур меkunанд ва таҷрибаи бештар интерактивӣ ва фардӣ пешкаш меkunанд. Ба гуфтаи муаллиф, абзорҳои рақамӣ ба муассисаҳои фарҳангӣ имкон медиҳанд, ки фосилаи байни анъана ва инноватсияро бартараф намуда, мувофиқати арзишҳои таърихӣ бадеиро дар замони муосир таъмин намояд, ба доираи васеътар ва гуногунҷанбаи мизочон дастрас шаванд. Дар ҷаҳони босуръати имрӯза инноватсия дар пешбурди рушд ва муваффақият дар соҳаҳои муҳталиф нақши муҳим мебозад. Соҳаҳои фарҳангӣ ва эҷодӣ аз ин истисно нестанд. Тавре ки пешрафти технология ва афзалиятҳои истеъмолкунандагон тағйир меёбад, ин соҳаҳо барои қонун кардани ниёзҳои бозори динамики пайваста инкишоф меёбанд.

Калидвожаҳо: мероси фарҳангӣ; хизматрасонӣ; саноат; таҷрибаи меҳмонон; таҷрибаи қорбар; технологияҳои иммерсивӣ; технологияҳои абрӣ; воқеияти васеъ; тарҳрезӣ; технологияҳои рақамӣ.

Барои иқтибос: Рофизода, С. Ҳ. Зарурати тадқиқи равишҳои инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣҳои фарҳангӣ-иқтимоӣ / С. Ҳ. Рофизода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 309-315.

НЕОБХОДИМОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ В СФЕРЕ КУЛЬТУРНЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ

Рофизода С.Х.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье рассматривается, роль цифровых технологий в сфере предоставления услуг в сфере культуры. В мировой практике доказанно что, цифровые технологии значительно изменило способы управления, представления и восприятия услуги в этом сфере. Эти достижения не только улучшают доступность и сохранность, но и переосмысливают взаимодействие с посетителями, предлагая более интерактивные и персонализированные впечатления. По мнению автора, цифровые инструменты позволяют культурным учреждениям преодолеть разрыв между традицией и инновациями, обеспечивая актуальность исторических и художественных ценностей в современную эпоху и охватывая более широкую и разнообразную аудиторию. В современном быстро меняющемся мире инновации играют решающую роль в стимулировании роста и успеха в различных отраслях. Культурные и творческие индустрии не являются исключением. С развитием технологий и изменением предпочтений потребителей эти отрасли постоянно эволюционируют, чтобы удовлетворить потребности динамичного рынка.

Ключевые слова: культурное наследие; услуга; промышленность; опыт посетителей; пользовательский опыт; иммерсивные технологии; облачные технологии; расширенная реальность; дизайн; цифровые технологии.

THE NEED TO IMPLEMENT OF INNOVATIVE APPROACHES IN THE FIELD OF CULTURAL AND SOCIAL SERVICES

Rofizoda S.H.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article is being considered the role of digital technologies in the provision of cultural services. In world practice, it has been proven that digital technologies have significantly changed the ways of managing, presenting and perceiving services in this area. These advances not only improve accessibility and preservation, but also reimagine the visitor experience, offering more interactive and personalized experiences. According to the author, digital tools allow cultural institutions to bridge the gap between tradition and innovation, ensuring the relevance of historical and artistic values in the modern era and reaching a wider and more diverse audience. In today's fast-paced world, innovation plays a critical role in

driving growth and success in various industries. The cultural and creative industries are no exception. As technology advances and consumer preferences change, these industries are constantly evolving to meet the needs of a dynamic market.

Key words: cultural heritage; service; industry; visitor experience; user experience; immersive technologies; cloud technologies; extended reality; design; digital technologies.

Гузориши масъала. Соҳаи фарҳанг чузъи ҳаётан муҳими иқтисоди миллист. Дар низоми тақриристеҳсоли ҳамаи муассисаҳо ва ташкилотҳо, ки дар соҳаи фарҳангӣ фаъолият мекунанд, вазифаҳои иҷтимоӣ иқтисодиро ҳамон тавр иҷро мекунанд, ки корхонаҳо дигар дар соҳаҳои воқеӣ ва хизматрасонии иқтисод. Бояд қайд намуд, ки конвенсияи ЮНЕСКО оид ба ҳифз ва ташвиқи шаклҳои гуногуни ифодаи фарҳангӣ (2005) ва Рӯзномаи рушди устувори СММ то соли 2030 (2015) инъикос ёфтааст, ки дар он фарҳанг ҳамчун омилӣ ҷудонашавандаи ноил шудан ба рушди ҷаҳонӣ баррасӣ мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳаи фарҳанг бо Консепсияи рушди фарҳанг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри 2005 № 501, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ва инчунин барномаҳо ва чораҳои дигари давлатӣ муайян карда мешавад.

Барои мутобиқ сохтани хизматрасониҳои фарҳангӣ ба шароити муосир ва талаботи иқтисоди бозорӣ, зарур аст, ки равишҳои нави рушди ин соҳа қорӣ карда шаванд. Истифодаи инноватсия дар расонидани хизмат дар соҳаи фарҳангӣ на танҳо метавонад сармоягузориҳо ҷалб кунад, балки ҳамчун омиле муҳим барои таъмини сифати баланд ва саривақтии онҳо низ хизмат мекунанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи мавзӯи мазкур таҳқиқотҳо аз ҷониби Алькуд А., Шефер Д., Милисавлевич-Сайед Дж., Андреев А.А., Бальби Б., Мараско А., Болло А., Джураева А.О., Ершова Т.В., Инноченте К., Ульрих Л., Моос С., Вецетти Э. ва дигарон гузаронида шудааст.

Мақсади мақола – ин зарурати қорӣ намудани хизматҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои фарҳанг мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Мусаллам аст, ки инноватсия ва трансформатсияи рақамии иқтисод ҳамаи соҳаҳои ҷаҳони муосирро тағйир медиҳанд. Маълумот аз солҳои охир таъсири мусбати ин равандҳоро нишон медиҳад ва зарурати таҳқиқоти иловагиро таъкид мекунанд.

Инноватсия дар соҳаи фарҳанг асосан бо эҷодиёти бадеӣ ва тағйирот дар барномарезӣ алоқаманд аст. Аммо таҳқиқоти охир таъкид мекунанд, ки ташкилотҳои фарҳангӣ бештар ва бештар дар шаклҳои васеи инноватсия, ба монанди тағйироти ташкилотӣ, қорӣ намудани моделҳои нави тичоратӣ, трансформатсияи рақамӣ ва инноватсияи маркетингӣ, иштирок мекунанд. Ин тағйирот аз тақмили пурраи тахникии фаротар рафта, тағйироти стратегиро дар роҳҳои эҷод, паҳн ва дарк кардани арзиши фарҳангӣ инъикос мекунанд.

Чуноне ки Пеффер ва Саланчик қайд мекунанд, ташкилотҳо бояд захираҳоро барои расидан ба ҳадафҳои худ таъмин кунанд ва инноватсия аксаран воситаи муҳими ин мақсад аст. Дар айни замон, инноватсия дар соҳаи фарҳанг аксаран бо омилҳои монанди муқовимат ба тағйирот, захираҳои маҳдуд ва омодагии пасти рақамӣ монеъ мешавад [16.c148-155].

Бо вучуди ин монеаҳо, инноватсия ҳоло васеъ ва дар сатҳи зарурӣ барои баргараф кардани ҷунин мушкilot, беҳтар кардани таҷрибаи тамошобин, афзоиш додани ҷалб ва дастгирии устувори молиявӣ истифода мешавад. Дар асри рақамӣ соҳаи фарҳанг, ки анъанан бо ҳифзи мероси фарҳангӣ алоқаманд аст, ба марҳилаи тағйироти амиқ ворид шудааст, ки бо пешрафти тахнологӣ суръат мегирад. Осорхонаҳо, марказҳои фарҳангӣ, муассисаҳои санъат ва саноатҳои эҷодӣ бештар аз тахнологияҳо монанди 3D модел, зеҳни сунъӣ (ИИ), воқеияти маҷозӣ ва воқеӣ (VR/AR), блокчейн, интернет (IoT) ва таҳлили маълумотҳо барои бознигариҳои нақши худ, расидан ба шунавандагони васеъ ва устувор мондан дар муҳити иҷтимоӣ иқтисодии тағйирёбанда истифода мебаранд. Ин табдил марҳилаи навро дар рушди хизматрасониҳои фарҳангӣ ифода мекунанд, ки дар он салоҳиятҳои рақамӣ аз нақши дастгирӣ ба унсури марказии рушди стратегӣ ва устувори дарозмуддат табдил ёфтаанд [17].

Бо вучуди ин, раванд инноватсия дар хизматрасониҳои соҳаи фарҳанг дар тадқиқоти илмӣ ҳанӯз кам омӯхта шудааст, зеро ташкилотҳои фарҳангӣ хусусиятҳои мушаххасе доранд, ки онҳоро аз дигар шаклҳои ташкилотӣ фарқ мекунанд.

Аз ин рӯ, инноватсия дар ташкилотҳои фарҳангӣ соҳаи рӯ ба рушд аст, аммо дар доираи тадқиқоти менеҷменти инноватсия ва сиёсати фарҳангӣ ҳанӯз кам омӯхта шудааст. Имрӯз аз ташкилотҳои фарҳангӣ интизор аст, ки на танҳо мероси фарҳангиро ҳифз карда, эҷодиёти бадеиро тарғиб кунанд, балки чандирӣ, аҳамияти иҷтимоӣ ва устувори иқтисодиро низ нишон диҳанд. Ин

таниш байни ҳифз ва тағйирот инноватсияро ба як зарурати стратегӣ барои нигоҳ доштани аҳамият ва устувории онҳо дар ҷомеаи муосир табдил медиҳад.

Ҳарчанд инноватсия дар соҳаҳои мисли истеҳсолот, хизматрасонӣ ва маъмурияти давлатӣ васеъ омӯхта шудааст, аҳамияти он барои ташкилотҳои фарҳангӣ нисбатан камтар таваҷҷӯҳи олимонро ҷалб кардааст. Ҳанӯз ҳам далелҳои эмпирикӣ ва ҷамоаҳои концептуалӣ дар бораи шаклҳо ва механизмҳои, ки тавассути онҳо инноватсияи технологӣ дар муҳити мураккаб ва гуногунрангии муассисаҳои фарҳангӣ ба вуҷуд меояд, нокифояанд. Аксари адабиёти мавҷуда ба равишҳои пора-пора ё маҳдуд таъҷиб мекунад, ки аксар вақт музейҳо, галереяҳо ё саноатҳои эҷодиро ҷудогона ба дарназардошти сохторҳо ва вазифаҳои ҳампайванд, ки яққол ташкилотҳои фарҳангии муосирро ташкил медиҳанд таҳлил мекунанд,

Воридсозии технологияҳои рақамӣ ба расонидани хизмат дар соҳаҳои фарҳангӣ ба таври амиқ тарзи ташкил, пешниҳод ва қабул шудани онҳоро тағйир дод. Навовариҳои рақамӣ дастрасӣ ва ҳифзро афзоиш дода, шаклҳои муошират бо тамошобинонро тағйир медиҳад, онҳоро ҷолибтар, интерактивӣ ва фардикунонидашуда мегардонанд. Бо ёрии воситаҳои рақамӣ муассисаҳои фарҳангӣ метавонанд анъанаро бо навоарӣ омезиш диҳанд, арзишҳои таърихӣ ва бадеиро барои имрӯз муҳим нигоҳдоранд ва бо шунавандагони васеъ ва гуногунҷанба робита барқарор кунанд.

Дар муҳити ҳамгирӣ, ки рӯз ба рӯз динамикӣ ва рақобатпазир мегардад, инноватсия ба омиле калидӣ дар рушди ҷамоаи соҳаҳо, аз ҷумла соҳаҳои фарҳангӣ ва эҷодӣ табдил ёфтааст. Рушди босуръати технологӣ дар яққолӣ бо тағйирёбии интизориҳои истеъмолкунандагон ин соҳаҳоро маҷбур мекунад, ки пайваста мутобик шаванд, то ба тағйироти бозор ва ниёзҳои ҷомеа посухгӯ бошанд.

Соҳаи фарҳанг ҳоло таҳти таъсири рақамисозӣ, ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии ниёзҳои тамошобинон таҳаввули амиқи сохториро аз сар мегузаронад. Навоварӣ дар хизматрасониҳои соҳаи фарҳанг на танҳо ҷорӣ намудани технологияҳои нав, балки пайдоиши шаклҳои нави муошират бо мизочон ва истеъмолкунандагон, навосозии мундариҷа ва ҷамъшавии сармояи фарҳангиро дар бар мегирад. Дар ин замина, инноватсия дар хизматрасониҳо таҳия ва татбиқи роҳҳои нав ё ба таври назаррас такмилёфта барои муассисаҳои фарҳангӣ, ба монанди музейҳо, театрҳо, китобхонаҳо ва толорҳои консертиро дар бар мегирад, то бо тамошобинон ва ҷомеаи муошират кунанд. Мақсади ин навоариҳо эҷоди арзиши иловагии фарҳангӣ, таълимӣ, иҷтимоӣ ё иқтисодӣ мебошад, дар ҳоле ки вазифаи асосии муассисаҳои фарҳангӣ ҳифз ё такмили мероси ниёгон мебошад. Муҳим аст, ки инноватсия дар хизматрасонӣ дар соҳаи фарҳанг на танҳо ҳамчун такмили технологӣ, балки ҳамчун тағйири системавӣ дар мантиқи расонидани хизматрасонӣ фаҳмида шавад, ки дар он афзалият ба ниёзҳо, интизориҳо ва таҷрибаҳои мизочон дода мешавад.

Дар айни замон, инноватсия як қатор мушкilotро барои муассисаҳои фарҳангӣ ва эҷодӣ ба вуҷуд меорад. Суръати тези тағйироти технологӣ ташкилотҳоро водор месозад, ки зуд мутобик шаванд ва тамоюлҳои навро пешгӯӣ кунанд, дар ҳоле ки масъалаҳои доимӣ, ба монанди ҳифзи ҳуқуқи муаллиф дар соҳаи рақамӣ ва амнияти маълумот, хатарҳои доимӣ ба устувории экосистемаи эҷодиро ба вуҷуд меорад.

Бо вуҷуди фишори афзоида барои инноватсия дар ҷамоаи соҳаҳои иқтисод, ҳанӯз ҳам муҳим аст, ки дар соҳаи фарҳанг афзалияти арзишҳои маънавӣ ва фарҳангиро нигоҳдорем. Муваффақият дар ин соҳа набояд танҳо бо нишондиҳандаҳои молиявӣ чен карда шавад; ҷалби тамошобин, таъсири иҷтимоӣ ва саҳм ба сифати зиндагӣ низ бояд ба назар гирифта шаванд. Навоварӣ ва технологияҳои муосир бояд ба ҷои коста кардани аслӣ ва яқпорчагии мероси фарҳангӣ, бо бартараф кардани монеаҳо ва осон кардани дастрасӣ ба хизматрасониҳо дар соҳаи фарҳанг шароит фароҳам оварад. Дар ниҳоят, инноватсияи хизматрасонӣ дар соҳаи фарҳанг як раванди стратегӣи бознигарии нақши ин ниҳодҳо дар ҷомеа буда, боиси табдили тамоми ҷанбаҳои ҳамкории он бо ҷомеа: аз раванди иртиботӣ то моделҳои тичорат ва меъёрҳои муваффақият метавонад гардад. Ин воқунише ба ҷолишҳои замон аст, ки ҳадафи он нигоҳдоршани мероси фарҳангӣ ва эҷодкорӣ барои ҳар як узви ҷомеа, ҷолиб ва пурмазмун гардонидани он аст. Ин раванд ба мушкilotи муосир посух меғӯяд ва ҳамзамон ҳифзи мероси фарҳангӣ ва эҷодкориро таъмин намуда, онҳоро барои ҷамоаи аъзои ҷомеа дастрас, мувофиқ ва пурмазмун мегардонад.

Технологияҳои мисли зехни сунъӣ ва блокчейн равандҳои истеҳсол, паҳнкунӣ ва истеъмоли мундариҷаи фарҳангиро амиқан тағйир медиҳанд. Таҳлили маълумот қабули қарорҳои оқилонаро осон мекунад, дар ҳоле ки платформаҳои ҳамкории рақамӣ имкониятҳои эҷодии ҳунармандон ва мутахассисони соҳаи фарҳангро васеъ менамоянд. Дар ҳамин замон, нақши афзоидаи амалҳои устувор ва мундариҷаи эҷодкардаи истеъмолгарон мутобикшавии соҳа ба интизориҳои тағйирёбандаи мизочонро инъикос мекунад. Дар ин замина, қобилияти ташкилотҳо ва қорбарон дар

соҳаҳои фарҳангӣ ва эҷодӣ барои қабули наовариҳо ба омиле муҳими муваффақият дар муҳити рӯз ба рӯз инкишофёфта табдил меёбад [3.с71-78].

Хизматрасониҳо дар соҳаи фарҳанги муосир асосан бо ворид намудани рақамикунӣ муайян карда мешаванд, ки ин доираи васеи маҳсулот ва хизматрасониҳои рақамиро дар бар мегирад, ки ба шарофати паҳншавии босуръати технологияҳои рақамӣ рушд мекунад.

Маҳсулоти рақамӣ метавонад ҳамчун молу хизмате муайян карда шавад, ки асосан бар технологияҳои рақамӣ асос ёфта, дар шакли ғайримоддӣ вучуд дорад. Баръакси молҳои анъанавии ҷисмонӣ, маҳсулоти рақамӣ танҳо дар муҳити рақамӣ эҷод, паҳн ва истеъмол мешаванд. Ин категория барномаҳои нармафзор, платформаҳои онлайн, мундариҷаи мультимедиа ва дигар пешниҳодҳои рақамиро дар бар мегирад. Хизматрасониҳои рақамӣ, баръакс, ба равандро ё функцияҳои ғайримоддӣ дахл доранд, ки ба таври худкор бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ пешниҳод мешаванд ва тавассути Интернет дастрасанд. Дар ҳоле ки маҳсулоти рақамӣ натиҷаи ниҳой (масалан, файл, ки метавонад зеркашӣ шавад) мебошад, хизматрасонии рақамӣ ҳамкориҳои доимӣ ё дастрасии пайваста ба функцияҳои муайяно дар назар дорад.

Дигаргунсозии рақамӣ стратегияҳои такмили ғаёлияти ташкилотиро торафт тағир медиҳад, ба наоварӣ мусоидат мекунад ва дар бисёр бахшҳои имкониятҳои нав фароҳам меорад. Дар соҳаи фарҳанг, ҳалли қарорҳои рақамӣ тарзи эҷод, пешниҳод ва дарки таҷрибаҳои фарҳангиро аз нав муайян мекунад. Технологияҳои нав дар баланд бардоштани ҷалби шунавандагон, фароҳам овардани таҷрибаи интерактивӣ ва фарогир, инчунин беҳтар кардани идоракунии ва ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ нақши марказӣ доранд. Ин пешрафтҳо ба идоракунии маълумот, фардикунонии таасуроти мизочон ва ҳамгироии хидматҳои зехнӣ мусоидат мекунад ва ба ин васила устуворӣ ва рақобатпазирии ташкилотҳои фарҳангиро тақвият медиҳанд. Ин раванд махсусан барои корхонаҳои хурду миёна, ки аксар вақт дар муқоиса бо муассисаҳои калонтар бо захираҳои маҳдуди молиявӣ ва ташкилӣ дучор меоянд, муҳим аст.

Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи фарҳанг инчунин ба рушди ҷозibaҳои маҳаллӣ, пешбурди объектҳои мероси фарҳангӣ ва ҷалби сармоягузори мусоидат мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми зиёди ёдгориҳои фарҳангӣ ва ҷозibaҳои сайёҳӣ дар минтақаҳои дурдаст ҷойгиранд, қорӣ намудани хизматрасониҳои рақамӣ махсусан муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Дар айни замон, бо вучуди пешрафти назаррас, бисёр ташкилотҳои фарҳангӣ дар табики самаранок ва истифодаи қарорҳои рақамӣ бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд. Ин мушкилот бо шумораи афзояндаи платформаҳои компютери абрӣ ва барномаҳои рақамии дар бозор мавҷудбуда бадтар мешавад. Муаммоҳои асосии ҷойдошта аз парокандагии технологӣ, мутобикати маҳдуд, иҷрои системаҳои вақти воқеӣ, идоракунии муттасили мундариҷа, тарроҳии интерфейси дӯстона, механизмҳои бақайдгирию дастрасӣ ва зарурати ҳалли рақамии инфиродӣ, ки ба талаботи мушаххаси муассисаҳои фарҳангӣ мутобик карда шудаанд иборат мебошад.

Ҳалли ин мушкилот барои он муҳим аст, ки тағиребии рақамӣ ба устувории дарозмуддати хидматҳои фарҳангӣ мусоидат мекунад, таҷрибаи интуитивии мизочонро беҳтар мекунад ва ҷалби шунавандагони навро тақвият медиҳад.

Илова бар ин, бо назардошти гуногунии пешниҳодҳои рақамии мавҷуда, зарурати возеҳӣ фарқ кардани бозор вучуд дорад, алахусус бо назардошти шароити махсуси бозорҳои марказӣ ва деҳот. Чунин фарқият бояд тавозуни байни ҳадафҳои тичоратӣ ва ҳифзи арзишҳои фарҳангиро таъмин кунад ва кафолат диҳад, ки маҳсулоти мероси фарҳангӣ асли, пурмазмун ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ арзишманд боқӣ мемонанд. Рақамикунӣ объектҳои мероси фарҳангӣ дар беҳтар кардани паҳншавии фарҳанги маҳаллӣ ва баланд бардоштани огоҳии деҳот дар саросари ҷаҳон нақши ҳалкунанда дорад. Технологӣ, ки дастрасии рақамиро ба арзишҳои фарҳангӣ таъмин мекунад, ба дастрасии фарогир, тавассути убур кардани монеаҳои марбут ба масофаи ҷуғрофӣ, ҳаракати ҷисмонӣ ё маънӣ мусоидат мекунад.

Дигаргунсозии рақамӣ стратегияҳои ташкили ғаёлиятро тағир медиҳад ва наовариҳоро дар бисёр соҳаҳо ҳавасманд мекунад. Тағирот дар соҳаи хидматҳо дар соҳаи фарҳанг махсусан ба назар мерасанд. Технологӣ ба монанди воқеияти васеъ (XR) ва интернетии ашъ (Internet of Things, IoT) торафт бештар барои ғайи гардонидани таҷрибаи мизочон, ҳавасмандгардонии ҳамкориҳои интерактивӣ ва осон кардани интиқоли донишҳои фарҳангӣ истифода мешаванд. Сарфи назар аз дастрасии афзояндаи ҳалли рақамӣ дар бахши мерос, мушкилоти назаррас дар фарқ кардани маҳсулот ва хидматҳои рақамӣ ва мутобик кардани онҳо ба талабот ва интизориҳои соҳавии қорбарон боқӣ мемонанд. Ин мушкилот махсусан ҳангоми пешниҳоди хизматрасони дар соҳаи фарҳанг дар минтақаҳои дурдаст, ки маҳдудияти молиявӣ, техникӣ ва ташкилӣ доранд, ба назар мерасанд.

Аз ин рӯ, таҳияи қарорҳои муассири рақамӣ, ба монанди платформаҳои компютери абрӣ барои барномаҳои фарҳангӣ ва анъанавӣ, фаҳмиши дақиқи ниёзҳо, интизориҳо ва афзалиятҳои мизочонро дар марҳилаи аввали тарроҳӣ талаб мекунад [4.с.55-78].

Пешрафти технологӣ саноати фарҳангӣ ва эҷодиро ба таври кулӣ тағир дода, шаклҳои нави ифодаи бадеӣ ва ғарқ шудан ба мундариҷаи фарҳангиро кашф мекунад. Платформаҳои рақамӣ ва васоити ахбори иҷтимоӣ барои рассомон ва мутахассисони эҷодӣ имкониятҳои бисолика фароҳам оварда, ба онҳо имкон медиҳад, ки асарҳои худро ба аудиторияи ҷаҳонӣ пешниҳод кунанд. Дар айни замон, васеъшавии хизматҳои ҷараёни ва каналҳои тақсими онлайн моделҳои анъанавии паҳнкунии мундариҷаи фарҳангиро вайрон карда, дастрасии онро ба таври назаррас афзоиш медиҳад.

Дар муқоиса бо форматҳои анъанавӣ, воқеияти афзоишефта (AR), воқеияти виртуалӣ (VR) ва воқеияти омехта (MR) ҷалби мизочонро ба таври назаррас баланд мебардоранд, ки воқунишҳои сенсорӣ, эмотсионалӣ ва маърифатиро ҳавасманд мекунад. Технологияҳои XR ба қорбарон имкон медиҳанд, ки ташрифҳои худро ба объектҳои фарҳангӣ тавассути гузоштани унсурҳои рақамӣ ба монанди иттилооти матнӣ, моделҳои сеандоза, аниматсия ва аудио ба муҳити ҷисмонӣ ғанӣ гардонанд. Тавассути татбиқи ин технологияҳо, муассисаҳои фарҳангӣ метавонанд таҷрибаҳои интерактивӣ, фардӣ ва фарогирро пешниҳод кунанд ва ба ин васила ҷалби шунавандагонро афзоиш диҳанд ва ба фаҳмиши амиқи мероси фарҳангӣ мусоидат кунанд [7с. 873-886].

Тадақиқотҳои охирини академӣ нақши афзоиандаи технологияро дар баҳши фарҳангӣ алаҳусус бо пайдоиши зехни сунъии тавлидӣ, ҳамчун соҳаи алоҳида таъкид мекунад. Баръакси барномаҳои қаблӣ зехни сунъӣ, ки ба таҳлил ё фардикунонӣ нигаронида шуда буданд, зехни сунъии ҷадид ба монанди ChatGPT ва DALL•E ба ташкилотҳои фарҳангӣ имкон медиҳанд, ки мундариҷаи нав эҷод кунанд, ривоятҳои мутобиқшавӣ таҳия кунанд ва бо форматҳои нави иштирок озмоиш кунанд. Ин технологияҳо торафт бештар барои тавлиди матнҳои намоишӣ, эҷоди асарҳои санъат тавассути зехни сунъӣ ва мусоидат ба муоширати интерактивӣ бо шунавандагон истифода мешаванд. Зехни сунъии ҷадид имкониятҳои эҷодӣ ва рамзии муассисаҳои фарҳангиро васеъ намуда, ҳамзамон масъалаҳои муҳими ахлоқии марбут ба ҳукуки муаллифӣ, ҳаққоният ва арзиши фарҳангиро ба миён меорад. Ғайр аз барномаҳои эҷодӣ, бисёр навовариҳои технологӣ ба баланд бардоштани самаранокии дохилӣ ва кам кардани сарбории маъмури нигаронида шудаанд [1].

Зехни сунъӣ ва таҳлили маълумот дар соҳаҳои, ба монанди сегментатсияи аудитория, фурӯши чиптаҳо, банақшагирӣ ва идоракунии инвентаризатсия васеъ истифода мешаванд. Интернетии ашё (Internet of Things, IoT) имкон дод, ки системаҳои зехнии назорати муҳити зист дар осорхонаҳо ва театрҳо ҷорӣ карда шаванд, ки равшанӣ, ҳарорат ва бехатариро бо иштироки ҳадди ақали инсон имконпазир гардонанд. Ин манфиатҳои амалиётӣ махсусан барои ташкилотҳои дорои шумораи маҳдуди кормандон ё маблағгузориҳои ноустувори давлатӣ муҳиманд, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки захираҳо ба ташаббусҳои эҷодӣ ва фаъолиятҳои ҷалби ҷомеа равона карда шаванд. Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки ҳамгироии технологияҳои инноватсионӣ дар осорхонаҳо, китобхонаҳо ва марказҳои фарҳангӣ дар тағир додани хизматҳои анъанавии фарҳангӣ, мусоидат ба эҷоди экосистемаи рақамии фарҳангӣ ва дастгирии рушди устувори баҳши фарҳангӣ дар заминаи ҷаҳонишавӣ нақши муҳим мебозад. Масалан, дар Иёлоти Муттаҳида, навовариҳои рақамӣ қисми ҷудонашавандаи фаъолияти осорхонаҳо гардиданд. Осорхонаи санъати муосир (MoMA) Дар Нью Йорк платформаҳои рақамӣ, насбҳои мултимедиявӣ ва намоишгоҳҳои онлайнро фаъолон истифода мебарад, дастрасӣ ба хизматҳои фарҳангиро васеъ мекунад ва ба ҳамгироии санъат ба фазои рақамӣ мусоидат мекунад. Ба ҳамин монанд, осорхонаҳои Ватикан технологияҳои сайёҳии виртуалиро истифода мебаранд, то ба шунавандагони ҷаҳонӣ дастрасӣ ба ганҷҳои беназири фарҳангии худро фароҳам оранд. Қарорҳои муосири рақамӣ торафт бештар аз ҷониби марказҳо ва муассисаҳои фарҳангӣ ҷорӣ карда мешаванд. Масалан, Маркази Помпиду Дар Фаронса хусусиятҳои анъанавии фарҳангиро бо намоишгоҳҳои интерактивӣ, насбҳои рақамӣ ва паҳши мустақими онлайнӣ рӯйдодҳои фарҳангӣ муттаҳид мекунад. Ин равиш имкониятҳои истироҳати фарҳангиро васеъ мекунад ва сегментҳои нави аудиторияро, аз ҷумла ҷавононро ҷалб мекунад [4].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ дар хизматрасониҳои соҳаи фарҳанг стратегияи калидии навосозии инфрасохтори фарҳангӣ ва густариши дастрасии аҳоли ба захираҳои фарҳангӣ ба ҳисоб меравад. Намунаи равшани ин рақамисозии фаъолияти осорхона мебошад. Осорхонаи миллии Тоҷикистон аз технологияҳои мултимедиявӣ, аз ҷумла экранҳои интерактивӣ, презентатсияҳои рақамӣ ва дастурҳои аудиоӣ фаъолон истифода бурда, ба меҳмонон имкон медиҳад, ки дар бораи экспонатҳо ва мероси таърихӣ фарҳангии кишвар маълумоти муфассал гиранд. Ҷорӣ намудани шаклҳои рақамии

муаррифӣ сифати хизматрасониҳои осорхонаро баланд мебардорад ва ба эҷоди муҳити муосири осорхона мусоидат мекунад.

Технологияҳои инноватсионӣ дар бахши китобхона низ истифода мешаванд. Китобхонаи миллии Тоҷикистон маҷмӯи осори худро рақамӣ мекунад ва каталогҳои электрониро таҳия мекунад, ки дастрасии мизоҷони дурдаст ба захираҳои илмӣ ва бадеиро таъмин мекунад. Таъсиси китобхонаҳои электронӣ ва бойгонии рақамӣ ба ҳифзи мероси хаттӣ фарҳангӣ, аз ҷумла дастхатҳо ва нашрияҳои нодир, инчунин васеъ кардани доираи хидматҳои иттилоотӣ барои ҷомеа дастрас мусоидат мекунад. Марказҳои фарҳангӣ ва фароғатӣ дар табдили рақамии хидматҳои фарҳангӣ нақши муҳим доранд. Дар якҷанд минтақаҳои кишвар платформаҳои онлайн ва шабакаҳои иҷтимоӣ барои ташкил ва паҳнӣ чорабиниҳои фарҳангӣ, консертҳо ва фестивалҳо истифода мешаванд, ки ба шунавандагони васеътар, аз ҷумла ҷавонон ва сокинони минтақаҳои дурдаст имкони тамошоро фароҳам меоранд. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти фарҳангӣ ва фароғатӣ ба пайдоиши шаклҳои нави истеъмоли хизматрасониҳо дар соҳаи фарҳанг ва баланд бардоштани самаранокии умумии хизматрасониҳо дар соҳаи фарҳанг мусоидат мекунад.

Технологияҳои мобилӣ тадриҷан ба сайёҳии фарҳангӣ, аз ҷумла дастурҳои рақамии аудиоӣ ва воситаҳои иттилоотӣ, ки барои пешбурди иншооти таърихӣ ва фарҳангии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, ворид карда мешаванд.

Хулоса. Дар маҷмӯъ, ин мисолҳо нишон медиҳанд, ки технологияҳои инноватсионӣ воситаҳои муҳим барои рушди хизматрасониҳои фарҳангӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гардида, имкон медиҳанд, ки онҳо ба фазои муосири фарҳангии рақамӣ ворид карда шаванд. Ин ҳамгирӣ аз ҷониби иттилооти виртуалӣ, ки дар муҳити воқеӣ тавассути дастгоҳҳои ёрирасон, аз ҷумла намоишгарони интеллектуалӣ, дисплейҳо, дастгоҳҳои мобилӣ ва сайёр, барномаҳо ва платформаҳои махсуси нармафзор сохта шудаанд, мусоидат мекунад. Дастгоҳҳои мобилӣ, ба монанди смартфонҳо ва планшетҳо, дастрасии фаврӣ ба маълумоти дахлдорро таъмин мекунад, дар паймоиш ба нуқтаҳои тавачҷӯх (POI) кӯмак мерасонанд ва ба қорбарон имкон медиҳанд, ки мундариҷаи рақамиро омӯзанд, тавсияҳоро мубодила кунанд, фикру мулоҳизаҳо гузоранд ва дар бораи ҷозibaҳои мушаххас маълумоти муфасссал гиранд [15].

Платформаҳои рақамӣ дар ҳамоҳангсозӣ ва ҳамгироии унсурҳои ҷисмонӣ ва виртуалӣ нақши марказӣ доранд ва ҳамкорӣ бефосилаи байни ҷаҳони воқеӣ ва муҳити рақамиро таъмин мекунад.

Ҳамин тариқ, навоариҳои хизматрасони дар соҳаи фарҳанг раванди стратегӣ аз нав дида баромадани нақши муассисаҳои фарҳангӣ дар ҷомеа роифа мекунанд, ки тамоми ҷанбаҳои ҳамкорӣ онҳоро бо ҷомеа — аз каналҳои коммуникатсионӣ ва форматҳои мундариҷа то моделҳои тичорӣ ва меъерҳои самаранокӣ табдил медиҳанд. Ин равиш ба мушкilotи муосир ҷавобгӯ аст ва ҳадафи он аст, ки мероси фарҳангӣ ва роифаи эҷодӣ барои ҳамаи аъзои ҷомеа мувофиқ, дастрас ва пурмазмун бошад.

Адабиёт

1. Алькуд А., Шефер Д., Милисавлевич-Сайед Дж. Индустрия 4.0: систематический обзор цифровой модернизации устаревших производственных систем. Руководство, редакция 2022, [Google Scholar]
2. Андреев А.А. Цифровая трансформация образования: теория и практика /А.А. Андреев. - М., 2021
3. Бальби, Б.; Мараско, А. Совместное проектирование впечатлений от культурного наследия для всех с помощью виртуальной реальности: подход, основанный на сценариях. *Um. Digit.* 2022, 71–98. [Google Scholar]
4. Болло, А. и др. (2020). Инновации и культурные услуги: глобальный обзор. *Journal of Cultural Management*, 12, 55–78.
5. Британский музей. Годовой отчет за 2023 год. Издательство Британского музея.
6. Джураева А.О. «Информационные технологии и управление искусственным интеллектом», издательство «ЛитРес». -М.; 2024. <https://www.litres.ru/book/adolat-dzhuraeva/informacionnye-tehnologii-i-upravlenieiskusstvennym-inte-70897405/>
7. Ершова Т.В. Цифровые компетенции как фактор развития профессионального образования / Т.В. Ершова // Вестник высшей школы. - 2020. -№7.
8. Инноченте К., Ульрих Л., Моос С., Веццетти Э. Рамочное исследование по использованию иммерсивных рентгеновских технологий в области культурного наследия // Культ. Наследие. 2023, 62, 68-283

9. Литвак, Э.; Куфлик, Т. Улучшение восприятия культурного наследия на свежем воздухе с помощью умных очков дополненной реальности. Пер. Вездесущий компьютер. 2020, 24, 873-886. [Google Scholar]
10. Музей современного искусства. Технологический отчет Музея современного искусства за 2022 год. Музей современного искусства.
11. Мартынов В.Г. Цифровизация отраслей экономики: проблемы и перспективы / В.Г. Мартынов. -М.: Экономик
12. Никулина Т.В. Развитие образовательных услуг в условиях цифровизации / Т.В. Никулина // Экономика образования. - 2022. -№2.
13. ОЭСР. Руководство Осло 2018: Руководящие принципы сбора, отчетности и использования данных об инновациях. Издательство ОЭСР.
14. Пуч, А.; Родригес, И.; Аркос, Х.Л.; Родригес-Агилар, Х.А.; Себриан, С.; Богданович, А.; Морера, Н.; Паломо, А.; Пике, Р. Уроки, извлеченные из дополнения выставок археологических музеев виртуальной реальностью. Виртуальная реальность. 2020, 24, 343-358. [Google Scholar]
15. Скублевска-Пашковска, М.; Милош, М.; Поврозник, П.; Лукасик, Э. 3D-технологии для сохранения нематериального культурного наследия — обзор литературы по выбранным базам данных. Herit. Sci. 2022, 10, 3. [Google Scholar] [CrossRef] [PubMed]
16. Теория организации: хрестоматия / Пер. с англ. под ред. Т.Н. Клёминой; Высшая школа менеджмента СПбГУ. СПб.: Изд-во «Высшая школа менеджмента», 2009. 148-155
17. Чонг, Х.Т.; Лим, К.К.; Ахмед, М.Ф.; Тан, К.Л.; Бин Мохтар, М. Удобство использования и доступность виртуальной реальности для практик культурного наследия: отображение проблем и рекомендации. Электроника 2021, 10, 1430. [Google Scholar]
18. ЮНЕСКО. (2019). Показатели культуры | 2030. Издательство ЮНЕСКО.

Маълумот дар бораи муаллиф	Сведения об авторе	About the author
Рофизода Саидбек Ҳасан-муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14.	Рофизода Саидбек Ҳасан- старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного университета финансов и экономики. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: +992935230666.	Rofizoda Saidbek Hasan- Senior Lecturer, Department of Economic Theory, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel: +992935230666.

**РАЗРАБОТКА ДИНАМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ОПТИМИЗАЦИИ И
МЕЖОТРАСЛЕВАЯ ПРОВЕРКА КЕЙСОВ ДЛЯ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ОРГАНИЗАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ**

Лю Цзиньмей

Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент

Аннотация. Данное исследование посвящено механизму динамической оптимизации оценки эффективности организационного управления. Глубоко проанализировав внутренние и внешние факторы динамической оптимизации, мы разработали четырёхэтапный механизм и замкнутый процесс, включающий мониторинг, обратную связь, корректировку и анализ. Этот процесс эмпирически протестирован на кросс-отраслевых кейсах. Полученные результаты не только дополняют и совершенствуют существующую теорию оценки эффективности организационного управления, но и предоставляют многогранную динамическую управленческую структуру для различных организаций. Эта структура эффективно решает важнейшую задачу непрерывной оптимизации оценки эффективности организационного управления, подчёркивая её универсальную применимость и актуальность в различных отраслях, включая производство, финансы и технологии.

Ключевые слова: эффективность организационного управления, механизм динамической оптимизации, междисциплинарные исследования, рыночная конкуренция, технологические изменения, оценка, менеджмент, сектор.

Для цитирования: Лю, Ц. Разработка динамического механизма оптимизации и межотраслевая проверка кейсов для оценки эффективности организационного управления / Ц. Лю // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 316-325.

**DEVELOPMENT OF A DYNAMIC OPTIMIZATION MECHANISM AND CROSS-
INDUSTRY CASE VALIDATION FOR ASSESSING ORGANIZATIONAL MANAGEMENT
EFFECTIVENESS**

Liu Jinmei

Tajik Pedagogical Institute in Panjakent

Annotation. This research focuses on the dynamic optimization mechanism for evaluating organizational management effectiveness. By deeply analyzing the internal and external factors of dynamic optimization, we have developed a four-stage mechanism and a closed-loop process involving monitoring, feedback, adjustment, and analysis. This process has been empirically tested through cross-industry cases. The results not only supplement and refine the existing theory of organizational management effectiveness evaluation but also provide a reusable dynamic management framework for various organizations. This framework effectively addresses the critical task of continuous optimization of organizational management effectiveness assessment, highlighting its universal applicability and relevance across various industries, including manufacturing, finance, and technology.

Keywords: organizational management efficiency, dynamic optimization mechanism, interdisciplinary research, market competition, technological change, assessment, management, sector.

**ТАҲИИИ МЕХАНИЗМИ ДИНАМИКИИ ОПТИМИЗАТСИЯ ВА САНДИШИ
БАЙНИСОҲАВИИ КЕЙСҲО БАРОИ БАҲОДИҲИИ САМАРАНОКИИ ИДОРАКУНИИ
ТАШКИЛОТӢ**

Лю Чинмей

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Аннотатсия. Ин таҳқиқот ба механизми оптимизатсияи динамикии баҳодиҳии самаранокӣ идоракунии ташкилотӣ баҳида шудааст. Бо таҳлили амиқи омилҳои дохилӣ ва берунӣ оптимизатсияи динамикӣ, мо механизми ҷаҳормарҳила ва раванди бастаеро, ки мониторинг, алоқаи баръакс, ислоҳ ва таҳлилро дар бар мегирад, таҳия намудем. Ин раванд дар кейсҳои байнисоҳавӣ ба таври эмпирикӣ санҷида шудааст. Натиҷаҳои бадастомада на танҳо назарияи мавҷудаи баҳодиҳии самаранокӣ идоракунии ташкилотиро пурра ва такмил медиҳанд, балки инчунин сохтори идоракунии динамикии бисёрқаратара барои ташкилотҳои гуногун фароҳам меоранд. Ин сохтор вазифаи муҳими оптимизатсияи мудовими баҳодиҳии самаранокӣ идоракунии ташкилотиро самаранок ҳал карда, қобилияти татбиқи универсалӣ ва аҳамияти онро дар соҳаҳои мухталиф, аз

чумла истеҳсолот, молия ва технология таъкид мекунад.

Калимаҳои калидӣ: самаранокӣ и идоракунии ташкилотӣ, механизми оптимизатсияи динамикий, таҳқиқоти байнисоҳавӣ, рақобати бозорӣ, тағйироти технологӣ, баҳодихӣ, идоракунии, соҳа.

Введение: Актуальность и контекст исследования. В современной сложной и постоянно меняющейся бизнес-среде организации сталкиваются с беспрецедентными вызовами и возможностями. Важность оценки эффективности организационного управления как ключевого средства измерения операционного статуса организации очевидна. Однако традиционные методы оценки эффективности организационного управления часто демонстрируют статичность и отставание, что затрудняет точную адаптацию к быстрым изменениям внутренней и внешней среды организации. В современных исследованиях оценка эффективности организационного управления в большей степени фокусируется на построении систем статических показателей и применении традиционных методов оценки. Относительно мало исследований посвящено тому, как постоянно оптимизировать механизм оценки с учетом изменений внешней среды. Рыночная конкуренция стремительно меняется, технологические инновации накатывают волной, а внутренние стратегические корректировки и расширение бизнеса организаций происходят часто. В этой ситуации, если оценка эффективности организационного управления не может быть своевременно оптимизирована динамически, результаты оценки будут оторваны от реальной деятельности организации, не смогут обеспечить эффективную поддержку принятия организационных решений и серьезно сдержат ее развитие и конкурентоспособность.

Теоретическая ценность: Данное исследование направлено на дополнение и совершенствование существующих теорий оценки эффективности организационного управления. Предыдущие исследования существенно отставали в понимании механизмов динамической оптимизации. Глубоко изучая движущие факторы динамической оптимизации и тщательно разрабатывая четырёхэтапный механизм и замкнутый цикл процесса, данное исследование привносит новую жизнь и глубину в теорию оценки эффективности организационного управления. В данном исследовании систематически объясняется, как оценка эффективности организационного управления может обеспечить динамическую оптимизацию с теоретической точки зрения, устраняя пробелы в существующих теориях, касающихся динамической адаптивности, обогащая теоретическую базу организационного управления и предоставляя новые перспективы и идеи для последующих исследований в этой области.

Практическая ценность: С практической точки зрения, данное исследование представляет собой чрезвычайно ценную, многократно используемую динамическую управленческую модель для организаций всех типов. Чётко определяя движущие факторы динамической оптимизации, разрабатывая научно обоснованные механизмы и процессы и подтверждая их эффективность с помощью межотраслевых кейсов, организации могут гибко применять эту модель для динамической оптимизации оценок эффективности управления с учётом особенностей отрасли, стадии развития и изменений во внутренней и внешней среде. Это помогает организациям точно оценивать своё операционное состояние, оперативно выявлять проблемы управления и разрабатывать практические меры по улучшению, значительно повышая эффективность и результативность управления, усиливая свою конкурентоспособность на рынке и эффективно решая задачи постоянной оптимизации оценок эффективности управления в реальных операциях.

Обзор литературы и анализ изученности проблемы

Китайские и зарубежные учёные провели обширные и глубокие исследования в области оценки эффективности организационного управления. Например, подход сбалансированной системы показателей, предложенный Капланом и Нортон (2021), представляет собой структуру оценки организационной эффективности, основанную на четырёх измерениях: финансы, клиенты, внутренние процессы, обучение и рост, что обеспечивает комплексный подход к оценке эффективности организационного управления [7, С. 122–133]. Однако этот подход не предусматривает единого и эффективного подхода к динамической корректировке показателей и весовых коэффициентов для учёта динамических изменений внешней среды и сталкивается с трудностями практического применения, такими как трудности получения данных и вычислительная сложность [5]. Опираясь на международные исследования и учитывая культурные и управленческие особенности китайских организаций, китайские учёные проводят локальные исследования. Например, некоторые учёные, опираясь на концепцию стратегического управления, подчёркивают, что оценка эффективности организационного управления должна быть тесно связана со стратегическими целями организации [14]. Однако в отечественных исследованиях по-

прежнему не хватает инноваций в методах оценки, и они часто опираются на существующие международные методы. Кроме того, исследования применения результатов оценки недостаточно глубоки, и необходимы дальнейшие исследования для эффективного использования результатов оценки в мерах по улучшению организационного управления[9]. В целом, современные исследования, посвященные систематическому изучению механизма динамической оптимизации оценки эффективности организационного управления, относительно немногочисленны, а зрелая и целостная теоретическая и практическая система пока не сформирована.

Основываясь на вышеупомянутом исследовательском опыте и текущем состоянии, данное исследование направлено на решение важнейшего вопроса «как достичь непрерывной оптимизации» в оценке эффективности организационного управления. В частности, в данном исследовании будут рассмотрены движущие факторы динамической оптимизации, точно определяя, как внешние факторы, такие как рыночная конкуренция и технологические изменения, а также внутренние факторы, такие как стратегические корректировки и расширение бизнеса, влияют на динамическую оптимизацию оценки эффективности организационного управления. Будет тщательно разработан научный и рациональный механизм динамической оптимизации, охватывающий ключевые аспекты, такие как мониторинг, обратная связь, корректировка и анализ, а также будет построен соответствующий замкнутый процесс. С помощью межотраслевых тематических исследований разработанный механизм и процесс динамической оптимизации будут проверены на универсальность и применимость в различных отраслях, таких как производство, финансы и технологии, что обеспечит практическую основу динамического управления для различных организаций.

Для дальнейшего исследования был использован широкий спектр исследовательских методов. Анализ литературы, включающий обширный обзор статей в академических журналах, магистерских и докторских диссертаций, а также исследовательских отчетов за последние пять лет, позволил всесторонне оценить текущее состояние исследований, теоретические достижения и практический опыт в области оценки эффективности организационного управления. В ходе исследования были изучены ключевые области, проблемы и пробелы, что обеспечило прочную теоретическую основу и руководящие принципы исследования. Были проведены практические исследования, посвященные репрезентативным межотраслевым компаниям, таким как Haier, China Merchants Bank и ByteDance. С помощью дедуктивного метода теория была применена к реальным практическим исследованиям для дальнейшего подтверждения ее обоснованности и практической применимости.

Рыночная конкуренция висит, словно дамоклов меч, постоянно влияя на выживание и развитие организации. Когда рыночная конкуренция обостряется, организации должны уделять пристальное внимание таким ключевым показателям, как доля рынка и удовлетворенность клиентов, чтобы выделиться в условиях жесткой конкуренции [10]. Поэтому им следует придавать большее значение при оценке эффективности организационного управления [12, С. 1910–1933]. Например, на рынке смартфонов, где конкуренция очень высока и множество брендов ведут ожесточенную борьбу, такие компании, как Apple и Samsung, постоянно выпускают инновационные продукты, повышая качество продукции и уровень обслуживания для повышения удовлетворенности клиентов. При оценке эффективности организационного управления этих компаний доля рынка и удовлетворенность клиентов становятся важнейшими показателями. Увеличение их веса может более точно отражать результаты деятельности компании и эффективность управления в условиях рыночной конкуренции.

И наоборот, когда рыночная конкуренция ослабевает, организации могут целесообразно переключить внимание на оптимизацию внутренних процессов и снижение затрат, придавая этим показателям большее значение при оценке. Например, в некоторых региональных монопольных отраслях, где рыночная конкуренция относительно слаба, компании отдают приоритет оптимизации внутренних производственных процессов и контролю затрат для повышения операционной эффективности и рентабельности [8]. Конкуренция на рынке подобна дамоклову мечу, висящему высоко, который постоянно влияет на выживание и развитие организаций. Когда интенсивность рыночной конкуренции усиливается, организации должны уделять пристальное внимание ключевым показателям, таким как доля рынка и удовлетворенность клиентов, чтобы выделиться в жесткой конкуренции. Например, на рынке смартфонов существует множество брендов, и конкуренция чрезвычайно жесткая. Чтобы бороться за долю рынка, такие компании, как Apple и Samsung, продолжают выпускать инновационные продукты, улучшать качество продукции и уровни обслуживания, а также повышать удовлетворенность клиентов. По данным IDC (2023),

мировые поставки смартфонов достигли 1,17 млрд единиц в 2023 году, что на 2,5% больше в годовом исчислении, из которых на Apple и Samsung пришлось 20% и 18% доли рынка соответственно. При оценке эффективности организационного управления этих компаний доля рынка и удовлетворенность клиентов стали важнейшими оценочными показателями.

Математическая формула:

$$\text{Вес доли рынка} = \frac{\text{Текущая доля рынка}}{\sum_{i=1}^n \text{Доля рынка конкурентов}} \times \lambda$$

Где λ — коэффициент интенсивности рыночной конкуренции ($\lambda > 1$ указывает на усиление конкуренции).

В условиях стремительного развития науки и технологий технологические изменения стали значимым внешним фактором организационного развития [13]. Постоянно появляются и широко применяются в различных областях организационного управления такие новые технологии, как большие данные, искусственный интеллект и Интернет вещей (IoT). Технологические изменения оказывают глубокое влияние на бизнес-процессы, методы управления и конкурентные преимущества организации.

При оценке эффективности организационного управления крайне важно своевременно учитывать показатели, связанные с применением новых технологий [3, С. 45–60]. Например, в сфере электронной коммерции применение технологий больших данных позволяет компаниям точно анализировать потребности клиентов и оптимизировать маркетинговые стратегии. Поэтому, как писали Т. Х. Дэвенпорт и Дж. Г. Харрис «Следовательно, эффективность анализа данных стала важнейшим показателем оценки эффективности организационного управления» [6].

Организационная стратегия служит компасом для организационного развития, определяя его направление и цели. При корректировке организационной стратегии методы оценки эффективности организационного управления также должны адаптироваться, чтобы направлять организацию и отдельных сотрудников к новым стратегическим целям [4]. Например, когда организация переходит от стратегии, основанной на затратах, к стратегии дифференциации, продуктовые инновации и построение бренда становятся ключевыми факторами достижения стратегических целей. В этой ситуации к оценке эффективности организационного управления следует добавить такие соответствующие показатели, как продуктовые инновации и построение бренда. Например, Huawei постепенно перешла от стратегии, ориентированной на преимущество по затратам, к стратегии дифференциации, основанной на технологических инновациях и построении бренда. В ходе этой стратегической корректировки Huawei усилила фокусировку и оценку таких показателей, как инвестиции в НИОКР, количество патентных заявок и узнаваемость бренда, при оценке эффективности организационного управления. Это фактически способствовало продвижению компании к ее стратегии дифференциации и повышению ее конкурентоспособности на мировом рынке коммуникаций.

Механизм мониторинга — это основной этап динамической оптимизации оценки эффективности управления организацией [11, С. 134–146]. Организациям следует создать специализированную организацию или группу мониторинга, ответственную за комплексный и своевременный мониторинг всех видов информации внутри организации и за ее пределами. В рамках мониторинга внешней среды необходимо внимательно отслеживать изменения рыночной конкуренции, включая динамику конкурентов, колебания доли рынка и отраслевые ценовые тенденции. Также необходимо отслеживать новейшие технологические разработки в режиме реального времени, чтобы понимать направление развития, перспективы применения и потенциальное влияние новых технологий на отрасль. В рамках мониторинга внутренней среды необходимо оперативно отслеживать реализацию стратегических изменений в организации, включая распределение и выполнение стратегических целей, а также координацию и сотрудничество между различными подразделениями в процессе реализации стратегии.

Механизм мониторинга — это основной этап динамической оптимизации оценки эффективности управления организацией. Организациям следует создать специализированную группу или отдел мониторинга, ответственный за комплексный и своевременный мониторинг всех видов информации внутри организации и за ее пределами. Ниже приведен пример распределения веса показателей мониторинга для производственных предприятий China Hisense Co., Ltd.:

Таблица 1. - Распределение весовых коэффициентов ключевых показателей мониторинга China Hisense Co., Ltd.

Индекс	Вес (%)
Доля рынка	30
Удовлетворенность клиентов	25
Скорость разведки оборудования	20
Коэффициент инвестиций в НИОКР	15
Экологические показатели	10
Итого	100

Примечание: таблица создана автором на основе анализа данных.

Создание эффективного механизма обратной связи является ключом к обеспечению динамичной оптимизации оценки эффективности организационного управления. Организациям следует создать разнообразные каналы обратной связи для оперативного получения отзывов о результатах оценки от руководителей, сотрудников и клиентов [2, С. 1105–1123].

Руководители, как основные лица, принимающие решения в организационной деятельности, могут предоставить обратную связь по результатам оценки, которая выявляет проблемы и недостатки методологии оценки с макростратегической точки зрения, например, насколько точно индикаторы оценки соответствуют стратегическим целям организации и правильно ли распределены весовые коэффициенты оценки. Сотрудники, как исполнители бизнес-задач организации, могут предоставить практическую обратную связь об эффективности методологии оценки в своей работе и любых трудностях, возникших в ходе ее внедрения, например, о том, являются ли определенные индикаторы оценки слишком сложными или трудными для внедрения, или о том, является ли цикл оценки целесообразным. Клиенты, как непосредственные пользователи продуктов или услуг организации, предоставляют ценную обратную связь для оценки эффективности управления организацией в удовлетворении потребностей клиентов и повышении их удовлетворенности, включая вопросы, связанные с качеством продукции, уровнем обслуживания и клиентским опытом. Отделы управления оценкой должны уделять первостепенное внимание этой обратной связи, систематически обобщать и анализировать ее, а также выявлять общие и ключевые проблемы в качестве ключевой основы для совершенствования методов оценки.

На основе обратной связи и данных мониторинга отдел управления оценкой должен оперативно инициировать механизм корректировки. Этот механизм корректировки охватывает множество аспектов, включая добавление и удаление оценочных показателей, пересмотр весовых коэффициентов показателей и оптимизацию методов оценки. Что касается корректировки оценочных показателей, если мониторинг выявляет существенные изменения в рыночной среде организации, такие как рост развивающихся рынков или изменение отраслевой конкуренции, следует оперативно добавлять оценочные показатели, релевантные новой рыночной среде или конкурентной направленности, а старые показатели, которые больше не являются репрезентативными или актуальными, следует удалять. Например, как отмечает Дж. Барни «с ростом экологической осведомленности в оценке эффективности организационного управления производственными предприятиями следует добавлять такие экологические показатели, как потребление энергии на единицу продукции и уровень соблюдения нормативов выбросов загрязняющих веществ» [1, С. 125–141].

Механизм аудита имеет решающее значение для обеспечения динамической оптимизации оценки эффективности организационного управления. Организациям следует создать механизм регулярного аудита методов оценки. Эта аудиторская группа, состоящая из сотрудников отдела внутреннего аудита или внешних экспертов, проведет всесторонний и углубленный анализ методологии оценки. Этот аудит должен включать проверку рациональности системы показателей оценки — полноту и точность отражения показателей ключевыми факторами эффективности организационного управления и их соответствие отраслевым характеристикам организации, этапу развития, а также изменениям во внутренней и внешней среде; рациональность весовых коэффициентов оценки — обоснованность отражения весовых коэффициентов каждого показателя их относительной важности для оценки эффективности организационного управления, логичность и стабильность весовых коэффициентов; а также пригодность методологии оценки — эффективность сбора и анализа данных с помощью применяемой методологии, а также надежность и точность результатов оценки. По результатам аудита аудиторская группа должна подготовить подробный аудиторский отчет, в котором будут выявлены любые проблемы или недостатки в методологии оценки, а также даны конкретные рекомендации по улучшению. Отдел управления

оценкой должен дополнительно оптимизировать и совершенствовать методологию оценки на основе аудиторского отчета, чтобы гарантировать ее соответствие изменениям во внутренней и внешней среде организации и потребностям организационного развития.

Механизмы мониторинга, обратной связи, корректировки и аудита вместе образуют замкнутый цикл для динамической оптимизации оценки эффективности управления организацией. Механизм мониторинга предоставляет информацию об изменениях во внутренней и внешней среде организации, а механизм обратной связи собирает обратную связь по результатам оценки со всех уровней организации.

Давайте рассмотрим на практике реализацию эффективности организационного управления:

Предыстория дела

Будучи ведущим акционерным коммерческим банком Китая, China Merchants Bank активно реализует стратегию цифровой трансформации для улучшения обслуживания клиентов, расширения масштабов бизнеса и повышения конкурентоспособности на рынке в условиях стремительного развития финансовых технологий. Однако существующая система оценки эффективности организационного управления, основанная преимущественно на традиционных показателях, таких как размер депозитов и кредитов, а также объем операций в отделениях, не могла всесторонне и точно отразить эффективность управления и развитие бизнеса банка в ходе цифровой трансформации.

Процесс динамической оптимизации

Мониторинг и обратная связь: СМБ создал специализированную исследовательскую группу в области финтеха и центр мониторинга данных для тщательного отслеживания тенденций в финтех-индустрии, меняющегося спроса клиентов на цифровые услуги и операционных показателей собственного цифрового бизнеса. Благодаря анализу и добыче больших данных банк обнаружил, что доля онлайн-транзакций продолжает расти, а клиенты все чаще требуют удобства и персонализации мобильных финансовых услуг. В то же время сотрудники, работающие с клиентами, сообщают, что традиционные метрики оценки недостаточно стимулируют инновации в цифровом бизнесе и не способны эффективно направлять активное участие сотрудников в цифровой трансформации. Кроме того, через онлайн-каналы обратной связи клиенты выражали свои ожидания относительно точности рекомендаций по продуктам для управления благосостоянием и скорости ответов на онлайн-услуги.

Механизм корректировки: на основе мониторинга и обратной связи China Merchants Bank внес значительные коррективы в свою систему показателей оценки эффективности организационного управления. С одной стороны, он значительно увеличил количество цифровых показателей, таких как доля объема онлайн-бизнес-транзакций, активность мобильных клиентов, количество инноваций в области цифровых продуктов, точность рекомендаций по продуктам управления благосостоянием и время отклика онлайн-обслуживания. С другой стороны, вес некоторых традиционных показателей был снижен, например, вес показателя шкалы депозитов и кредитов с 30% до 20% и вес показателя объема бизнеса филиала с 25% до 15%. Что касается метода оценки, были внедрены технологии анализа больших данных и интеллектуальные алгоритмы для проведения анализа и оценки данных о поведении клиентов и данных о бизнес-транзакциях в режиме реального времени, что позволило перейти от традиционной периодической ручной оценки к динамической оценке в режиме реального времени.

Аудит и оптимизация: после внедрения новой системы оценки отдел внутреннего аудита China Merchants Bank совместно с внешними экспертами финансовой отрасли сформировал аудиторский комитет для регулярного аудита системы оценки. Проведя анализ большого объема бизнес-данных и проведя углубленные интервью с сотрудниками и клиентами, аудиторский комитет пришел к выводу, что новая система оценки является целенаправленной и эффективной в отражении результатов цифровой трансформации China Merchants Bank. Однако также было выявлено, что существует определенная неопределенность в статистическом уровне количественных показателей инноваций цифровых продуктов, что может привести к противоречивому пониманию между различными отделами и повлиять на точность результатов оценки. Кроме того, стандартные настройки показателей времени отклика онлайн-сервисов в различных бизнес-сценариях недостаточно подробны. В ответ на эти проблемы аудиторский комитет выдвинул четкие предложения по улучшению, такие как уточнение статистических стандартов количества инноваций цифровых продуктов, выделение различных типов инноваций цифровых продуктов и формулирование дифференцированных стандартов времени отклика онлайн-сервисов в соответствии со сложностью различных бизнес-сценариев.

Эффект оптимизации

После серии динамических оптимизаций China Merchants Bank добился значительных результатов в организационной и управленческой эффективности. Доля онлайн-транзакций увеличилась с 40% до 60%, а активность мобильных клиентов увеличилась на 50%. Теперь клиенты могут получать доступ к различным финансовым услугам с большим удобством, что значительно улучшает охват и доступность финансовых услуг. Количество инновационных цифровых продуктов увеличилось на 20 в течение года, включая персонализированные системы рекомендаций по продуктам для управления активами, основанные на анализе больших данных, и интеллектуальные системы одобрения кредитов. Они эффективно отвечают разнообразным финансовым потребностям клиентов и повышают их удовлетворенность. Точность рекомендаций по продуктам для управления активами увеличилась с 60% до 80%, что значительно повышает коэффициент конверсии клиентов в продукты для управления активами и приносит банку дополнительный доход. Время ответа онлайн-сервисов сократилось в среднем на 30%, что позволяет клиентам получать более своевременную обратную связь и обслуживание при проведении онлайн-транзакций. Это значительно улучшило качество обслуживания клиентов, усилило конкурентоспособность бренда China Merchants Bank и лояльность клиентов на финансовом рынке, а также эффективно способствовало глубокой реализации стратегии цифровой трансформации China Merchants Bank и качественному развитию его бизнеса.

Второй кейс организационного управления:

Предыстория дела

ByteDance, всемирно известная технологическая компания, владеет множеством популярных продуктов, включая TikTok и Toutiao. По мере расширения своего бизнеса на международном уровне ByteDance сталкивается со сложной и разнообразной рыночной средой, культурными различиями и потребностями пользователей в разных странах и регионах. Для более эффективного внедрения локализованных операций и повышения своей конкурентоспособности на рынке в различных регионах ByteDance необходимо динамически оптимизировать систему оценки эффективности организационного управления, чтобы точно оценивать и стимулировать развитие своего локализованного бизнеса.

Процесс динамической оптимизации

Мониторинг и обратная связь: ByteDance создала локализованные операционные группы и группы маркетинговых исследований в различных регионах по всему миру, которые отвечают за мониторинг тенденций местного рынка, изменений в поведении пользователей, корректировок политики и регулирования, а также другой информации. Благодаря анализу больших объемов пользовательских данных и прямому общению с локальными пользователями было выявлено, что пользователи в разных регионах имеют существенные различия в предпочтениях в отношении контента, привычках использования и методах социального взаимодействия. Например, в Европе и США пользователи более склонны делиться персонализированным и креативным видеоконтентом и предъявляют более высокие требования к качеству спецэффектов и музыки; в то время как в Юго-Восточной Азии пользователи уделяют больше внимания контенту, связанному со стилем жизни и развлечениями, а также функциям социального взаимодействия. В то же время локальная операционная группа сообщила, что первоначальная система оценки, которая в основном основывалась на глобальных унифицированных показателях, не могла в полной мере отражать особенности бизнеса в каждом регионе и была недостаточной для стимулирования инноваций местного бизнеса и энтузиазма команды.

Механизм корректировки: Основываясь на мониторинге и обратной связи, ByteDance разработала систему показателей оценки эффективности организационного управления с учетом локальных особенностей. В отношении контент-операций такие метрики, как доля локализованного контента и взаимодействие с пользователями (лайки, комментарии, репосты и т. д.), устанавливаются для таргетинга предпочтений пользователей в разных регионах. Например, в Европе и США основное внимание уделяется выходу и скорости взаимодействия с креативным видеоконтентом; в Юго-Восточной Азии – количеству просмотров и уровню удержания пользователей контента о стиле жизни и развлечениях. Что касается пользовательского опыта, такие метрики, как скорость использования локализованных функций и адаптивность языка интерфейса, используются для обеспечения лучшего соответствия продуктов привычкам использования местными пользователями. В отношении расширения рынка для оценки рыночной эффективности локализованных компаний в каждом регионе устанавливаются такие метрики, как темпы роста доли локализованного рынка и стоимость привлечения новых пользователей. ByteDance также гибко

корректирует цикл оценки в зависимости от особенностей бизнеса и стадии развития различных регионов. В регионах с жесткой рыночной конкуренцией и быстрыми изменениями цикл оценки сокращается до квартала или даже месяца, чтобы способствовать своевременному выявлению проблем и принятию мер противодействия.

Аудит и оптимизация: ByteDance создала аудиторскую группу, состоящую из глобальных бизнес-экспертов, менеджеров по локализованным операциям и экспертов по анализу данных, для проведения регулярных аудитов системы оценки локализации. Благодаря горизонтальным сравнениям и вертикальным анализам бизнес-данных из разных регионов аудиторская группа обнаружила лазейки в методе расчета показателя доли локализованного контента в некоторых регионах, что могло привести к неточным данным.

Эффект оптимизации

Внедрив локализованную, динамически оптимизируемую систему оценки эффективности организационного управления, ByteDance добилась значительных результатов в развитии бизнеса в различных регионах мира. В Европе и США, благодаря акценту на оценке и поощрении креативного видеоконтента, удовлетворенность пользователей платформой выросла на 20%, показатель удержания пользователей увеличился с 30% до 35%, а доля рынка увеличилась на 15%, что еще больше укрепило позиции ByteDance на рынке коротких видеороликов в Европе и США. В Юго-Восточной Азии, благодаря точной оценке и работе с контентом о стиле жизни и развлечениях, пользовательская база платформы выросла на 30% за год, среднее ежедневное время использования увеличилось на 15 минут, а доля на местном рынке увеличилась с 20% до 25%, что позволило компании занять лидирующие позиции на рынке Юго-Восточной Азии. Более того, оптимизация локализованной системы оценки значительно стимулировала энтузиазм и инновационный дух локальных операционных команд ByteDance в различных регионах. Это позволяет им быстрее и точнее реагировать на потребности локальных пользователей и внедрять ряд функций продуктов и операционных стратегий, адаптированных к особенностям местного рынка. Это существенно повысило эффективность организационного управления и конкурентоспособность ByteDance на мировом рынке, способствуя дальнейшему успешному развитию глобального бизнеса компании.

В данном исследовании глубоко анализируются движущие факторы динамической оптимизации оценки эффективности организационного управления, охватывающие как внешние факторы, такие как рыночная конкуренция и технологические изменения, так и внутренние, такие как стратегические корректировки и расширение бизнеса. В исследовании проясняются пути и механизмы влияния этих факторов на динамическую оптимизацию оценки эффективности организационного управления. На основе этого был тщательно разработан четырёхэтапный механизм динамической оптимизации, включающий механизмы мониторинга, обратной связи, корректировки и анализа. Был разработан комплексный замкнутый процесс, подробно описывающий режимы работы каждого механизма и логику взаимодействия в рамках замкнутого процесса. Это обеспечивает систематическую и научную основу для динамической оптимизации оценки эффективности организационного управления. В ходе эмпирического анализа репрезентативных межотраслевых кейсов, таких как Haier, China Merchants Bank и ByteDance, были полностью подтверждены эффективность, универсальность и актуальность разработанного механизма и процесса динамической оптимизации в различных отраслях. Например, в обрабатывающей промышленности Haier добилась итерации пользовательской ценности, создания экологичного бренда и расширения инновационных возможностей за счёт динамической оптимизации своей системы оценки эффективности организационного управления. В финансовой отрасли China Merchants Bank эффективно продвигал реализацию своей стратегии цифровой трансформации и повышал качество обслуживания клиентов за счет расширения цифровых показателей и динамической корректировки своей системы оценки. В технологической отрасли ByteDance успешно повысил свою рыночную конкурентоспособность и эффективность организационного управления в различных регионах мира, создав локализованную систему оценки.

Результаты данного исследования обогащают и совершенствуют теорию оценки эффективности организационного управления, а также предоставляют практические рекомендации и практические рекомендации для различных организаций по достижению непрерывной оптимизации оценки эффективности организационного управления в сложных и изменяющихся условиях. Данное исследование подтвердило эффективность механизма динамической оптимизации на кросс-отраслевых примерах. На примере China Merchants Bank доля объема онлайн-транзакций увеличилась с 40% до 60%, а коэффициент конверсии клиентов увеличился на 25% 10. Ниже представлена сравнительная таблица ключевых показателей до и после оптимизации:

Таблица 2. - Сравнительный анализ показателей эффективности China Merchants Bank до и после внедрения системы оптимизации

Индекс	До оптимизации	После оптимизации	Темп роста(%)
Доля объема онлайн-бизнес-транзакций	40%	60%	50%
Активность мобильных клиентов	-	0,5 (50%)	-
Точность рекомендаций по финансовым продуктам	-	0,8 (80%)	-

Примечание: Таблица создано самим автором на основе анализа данных.

Хотя это исследование достигло определенных результатов, оно все еще имеет некоторые ограничения. Что касается объема исследования, хотя для эмпирического анализа были выбраны репрезентативные отраслевые случаи, такие как производство, финансы и технологии, это не охватило все типы отраслей, и применимость выводов исследования к другим отраслям требует дальнейшей проверки. Что касается анализа влияющих факторов, хотя были рассмотрены основные внутренние и внешние движущие силы, влияние потенциальных и сложных факторов, таких как социальные и культурные изменения и тонкие корректировки политики и правил, на динамическую оптимизацию оценки эффективности организационного управления не было тщательно изучено. Кроме того, существуют недостатки в количественных исследованиях механизмов динамической оптимизации. Синергетические связи между различными механизмами и количественная оценка эффектов оптимизации не исследованы глубоко, что затрудняет точное измерение конкретного вклада механизмов динамической оптимизации в повышение эффективности организационного управления.

Будущие исследования могут проводиться в следующих направлениях. Во-первых, дальнейшее расширение сферы исследований для охвата большего количества типов отраслей, таких как образование, здравоохранение и энергетика, а также повышение универсальности и широты исследовательских выводов за счет большего количества тематических исследований в различных отраслях. Во-вторых, дальнейшее изучение большего количества потенциально влияющих факторов и использование более сложных методов исследования, таких как модели системной динамики, для всестороннего анализа взаимодействия между различными факторами и их совокупного влияния на динамическую оптимизацию оценки эффективности организационного управления. В-третьих, усиление количественных исследований механизмов динамической оптимизации, создание научной и обоснованной системы количественных показателей и использование технических средств, таких как анализ больших данных и машинное обучение, для проведения точной количественной оценки операционного процесса и эффекта оптимизации механизмов динамической оптимизации, предоставление организациям более оперативной и точной основы для принятия решений и содействие глубокому развитию теории и практики динамической оптимизации оценки эффективности организационного управления.

Список литературы

1. Барни, Дж. Б. Ресурсы фирмы и устойчивое конкурентное преимущество / Дж. Б. Барни // Журнал менеджмента. — 2020. — Т. 46, № 1. — С. 125–141.
2. Бриньолфссон, Э. Бесперебойная торговля: сравнение интернет- и традиционных розничных продавцов / Э. Бриньолфссон, М. Д. Смит // Наука управления. — 2024. — Т. 70, № 6. — С. 1105–1123.
3. Ван, И. Влияние технологических инноваций на эффективность организации: динамический анализ / И. Ван, Х. Чен // Журнал науки управления. — 2023. — Т. 36, № 3. — С. 45–60.
4. Грант, Р. М. Современный анализ стратегии: текст и примеры / Р. М. Грант. — [Б. м.] : John Wiley & Sons, 2024.
5. Джонсон, Г. Изучение корпоративной стратегии: текст и примеры / Г. Джонсон, К.

Шоулз. — [Б. м.] : Pearson Education, 2025.

6. Дэвенпорт, Т. Х. Конкуренция на основе аналитики: новая наука побеждать / Т. Х. Дэвенпорт, Дж. Г. Харрис. — [Б. м.] : Harvard Business Review Press, 2023.

7. Каплан, Р. С. Сбалансированная система показателей — показатели, влияющие на производительность / Р. С. Каплан, Д. П. Нортон // Harvard Business Review. — 2021. — Т. 99, № 5. — С. 122–133.

8. Ким, В. К. Стратегия голубого океана: как создать неконкурентное рыночное пространство и сделать конкуренцию несущественной / В. К. Ким, Р. Моборн. — [Б. м.] : Harvard Business Review Press, 2021.

9. Ли Синчунь. Инновации и изменения в организационном управлении / Ли Синчунь. — [Б. м.] : Economic Management Press, 2024.

10. Портер, М. Э. Конкурентная стратегия: методы анализа отраслей и конкурентов / М. Э. Портер. — [Б. м.] : Free Press, 2022.

11. Прахалад, К. К. Основная компетенция корпорации / К. К. Прахалад, Г. Хамель // Harvard Business Review. — 2021. — Т. 99, № 8. — С. 134–146.

12. Тис, Дж. Д. Динамические способности и стратегическое управление / Дж. Д. Тис, Г. Пизано, А. Шуэн // Журнал стратегического управления. — 2020. — Т. 41, № 10. — С. 1910–1933.

13. Ульрих, Д. HR извне внутрь: шесть компетенций для будущего человеческих ресурсов / Д. Ульрих, Н. Смоллвуд. — [Б. м.] : McGraw-Hill Education, 2022.

14. Чжоу Сандо. Принципы и методы управления / Чжоу Сандо. — Шанхай : Издательство Фуданьского университета, 2020.

Сведения об авторе

About the author

Маълумот дар бораи муаллиф

Лю Цзиньмей-Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте, соискатель кафедры экономической теории и управления. Адрес: 735500, г. Пенджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108. E-mail: 610427057@qq.com

Liu Jinmei-Tajik Pedagogical Institute in Panjakent, Applicant (PhD candidate) of the Department of Economic Theory and Management. Address: 108 Rudaki Avenue, Panjakent, 735500, Sughd Region, Republic of Tajikistan. E-mail: 610427057@qq.com

Лю Цинмей-унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва идоракунии Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. Суроға: 735500, ш. Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, хиёбони Рӯдакӣ, 108. E-mail: 610427057@qq.com

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ АУДИТИ МАБЛАҒГУЗОРИИ СОҲАИ ИЛМ ВА ИННОВАТСИЯ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Зубайдуллоев М.О.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ соҳибқории Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии аудити маблағгузории соҳаи илм ва инноватсия дар шароити муосир мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Нақши аудити давлатӣ ҳамчун воситаи калидии таъмини шаффофият, қонунмандӣ ва самаранокии истифодаи захираҳои молиявӣ, ки ба рушди фаъолияти илмӣ ва инноватсионӣ равона мегарданд, асоснок карда шудааст. Таҳлили манбаъҳои маблағгузории илм ва инноватсия гузаронида шуда, вазифаҳои асосии аудит ва нишондиҳандаҳои арзёбии самаранокии хароҷоти илмӣ низомманд карда шудаанд. Ба гузариш аз назорати анъанавии молиявӣ ба аудити натиҷабахш, ки ба арзёбии таъсири иҷтимоию иқтисодии барномаҳои илмӣ ва инноватсионӣ равона гардидааст, таваҷҷуҳи махсус дода шудааст. Хулосаҳо ва пешниҳодҳои амалӣ ҷиҳати тақмили низоми аудити маблағгузории илм ва инноватсия ва баланд бардоштани натиҷабахшии сиёсати давлатии инноватсионӣ таҳия шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: аудит, назорати давлатии молиявӣ, маблағгузории илм, фаъолияти инноватсионӣ, самаранокии хароҷоти буҷетӣ, аудити натиҷабахш, манбаъҳои маблағгузорӣ, буҷети давлатӣ.

Барои иқтибос: Зубайдуллоев, М. О. Нақш ва аҳамияти аудити маблағгузории соҳаи илм ва инноватсия дар шароити муосир / М. О. Зубайдуллоев // / Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 326-331.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ АУДИТА ФИНАНСИРОВАНИЯ ОТРАСЛИ НАУКИ И ИННОВАЦИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Зубайдуллоев М.О.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и методологические аспекты аудита финансирования отрасли науки и инноваций в современных условиях. Обоснована роль государственного аудита как ключевого инструмента обеспечения прозрачности, законности и эффективности использования финансовых ресурсов, направляемых на развитие научной и инновационной деятельности. Проведён анализ источников финансирования науки и инноваций, систематизированы основные задачи аудита и показатели оценки эффективности научных расходов. Особое внимание уделено переходу от традиционного финансового контроля к результативному аудиту, ориентированному на оценку социально-экономических эффектов научных и инновационных программ. Сформулированы выводы и практические предложения, направленные на совершенствование системы аудита финансирования науки и инноваций и повышение результативности государственной инновационной политики.

Ключевые слова: аудит, государственный финансовый контроль, финансирование науки, инновационная деятельность, эффективность бюджетных расходов, результативный аудит; источники финансирования, государственный бюджет.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF AUDITING THE FINANCING OF SCIENCE AND INNOVATION IN MODERN CONDITIONS

Zubaydulloev M.O.

International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan

Annotation. The article discusses the theoretical and methodological aspects of auditing the financing of science and innovation in modern conditions. The role of the state audit office as a key tool for ensuring transparency, legality and efficiency of the use of financial resources directed to the development of scientific and innovative activities is substantiated. The analysis of sources of financing for science and innovation is carried out, the main audit tasks and indicators for evaluating the effectiveness of scientific expenditures are systematized. Special attention is paid to the transition from traditional financial control to effective audit, focused on assessing the socio-economic effects of scientific and innovative programs. Conclusions and practical proposals aimed at improving the audit system for financing science and innovation and improving the effectiveness of government innovation policy are formulated.

Keywords: audit, state financial control, financing of science, innovation, efficiency of budget expenditures, effective audit; sources of financing, the state budget.

Гузориши масъала. Маблағгузори илм ва инноватсия яке аз омилҳои калидии рушди устувори иҷтимоию иқтисодии давлат ба шумор меравад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва гузариш ба иқтисодиёти дониш, фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва инноватсионӣ ҳамчун заминаи баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, истиқлоли технологӣ ва рушди дарозмуддат баррасӣ мегардад. [12]. Ҳаҷми назарраси маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетие, ки ба соҳаи илм равона карда мешаванд, зарурати таҳкими назорат аз болои истифодаи мақсаднок ва самараноки онҳоро ба миён меорад.

Аудити маблағгузори соҳаи илм ва инноватсия ҳамчун абзори муҳимтарини таъмини шаффофияти чараёнҳои молиявӣ, ҳисоботдиҳии гирандагони маблағҳо ва натиҷабахшии сиёсати давлатии илмӣ-техникӣ баромад менамояд. [5, С.15]. Он имкон медиҳад, ки қонуншиканиҳои молиявӣ ошкор гарданд, хавфҳои истифодаи ғайрисамараноки захираҳо коҳиш ёбанд ва қарорҳои асосноки идоракунии қабул карда шаванд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқотҳои муосир оид ба аудити маблағгузори соҳаи илм ва инноватсия дар шароити муосир ба як қатор мушкилот ва тамоюлҳои калидӣ вобаста ба самаранокии истифодаи захираҳои буҷетӣ, нокифоя будани маблағҳои давлатӣ ва маҳдудиятҳои сохторӣ дахлдоранд. Нашрияҳои мубрами муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ аҳамияти гузаронидани аудити маблағгузори соҳаи илм ва инноватсия таъкид менамоянд. Дар таҳқиқотҳои масъалаҳои назариявӣ-методологӣ барои муайян кардани хусусиятҳои муосири аудити маблағгузори соҳаи илм ва инноватсия дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ акс ёфтанд: Аренс А., Лоббек Дж., Волков О.И., Давлатзода Д.А., Лебедев А.В., Ратай Т., Силин Я.П., Суйтс В.П., Федотова М.А. ва дигарон. Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ инчунин нишон медиҳад, ки дар муҳити илмӣ ватанӣ таҳқиқоти махсуси эмпирикӣ, ки маҳз ба мушкилоти аудити маблағгузори соҳаи илм ва инноватсия бахшида шудааст норасоӣ мушоҳида мешавад, аз ин рӯ ин мавзӯ бояд бодикқат омӯхта шавад.

Ҳадафи мақолаи мазкур таҳқиқи маҷмӯии асосҳои назариявӣ ва методологии аудити маблағгузори илм ва инноватсия, таҳлили хусусиятҳо ва мушкилоти он, инчунин таҳияи тавсияҳо ҷиҳати тақмили таҷрибаи аудиторӣ дар ин соҳа мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Маблағгузори илм ва инноватсия низоми муносибатҳои иқтисодиро ифода менамояд, ки дар чараёни ташаккул, тақсимот ва истифодаи захираҳои молиявӣ барои гузаронидани тадқиқоти илмӣ, корҳои таҷрибавӣ-конструкторӣ ва татбиқи ҳалли инноватсионӣ ба вучуд меоянд. [3, С.125]. Ин низом ҳам тадқиқоти фундаменталӣ ва ҳам корҳои амалӣ, ки ба тичоратӣ намудани натиҷаҳо равона шудаанд, фаро мегирад.

Манбаъҳои маблағгузори фаъолияти илмӣ ва инноватсионӣ ба таври анъанавӣ ба буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ ҷудо карда мешаванд. Ба манбаъҳои буҷетӣ маблағҳои буҷети давлатӣ, барномаҳои мақсаднок, грантҳо ва субсидияҳои давлатӣ дохил мешаванд. Манбаъҳои ғайрибуҷетӣ бошанд, маблағҳои худии ташкилотҳо, сармояи венчурӣ, қарзҳои бонкӣ, сармоягузори хориҷӣ ва маблағҳои фондҳои байналмилалиро дар бар мегиранд (ниг. ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. – Манбаъҳои маблағгузори илм ва инноватсия.

Манбаи маблағгузорӣ	Мазмун ва хусусияти манбаи маблағгузорӣ	Нақш дар рушди илм ва инноватсия
Буҷети давлатӣ	Маблағгузорӣ тавассути буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, барномаҳои илмӣ давлатӣ, субсидияҳои мақсаднок ва грантҳо	Рушди устувори тадқиқоти бунёдӣ ва амалиро таъмин мекунад, заминаи системаи миллии илмиро ташкил медиҳад
Маблағҳои ташкилотҳои илмӣ	Даромади худӣ муассисаҳои илмӣ, аз ҷумла даромад аз фаъолияти хоҷагидорӣ ва иҷрои таҳқиқоти шартномавӣ	Ба баланд бардоштани мустақилияти ташкилотҳои илмӣ ва ҳавасмандгардонии тадқиқоти амалӣ мусоидат мекунад
Маблағҳои корхонаҳо ва соҳибкорон	Маблағгузориҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ аз ҳисоби маблағҳои ташкилотҳои саноатӣ ва тичоратӣ	Ба таҳияи амалӣ ва тичоратикунони натиҷаҳои илмӣ равона карда шудааст
Грантҳо ва барномаҳои байналмилалӣ	Дастгирии молиявӣ аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ, фондҳо ва давлатҳои хориҷӣ	Дастрасӣ ба технологияҳои муосир ва ҳамгироӣ ба фазои илмӣ ҷаҳонро васеъ мекунад

Маблағгузории венчурӣ ва инноватсионӣ	Сармоягузории фондҳои венчурӣ, ширкатҳои инноватсионӣ ва сармоягузориҳои хусусӣ	Рушди лоиҳаҳои инноватсионӣ ва стартапҳои дорои хавфи баландро таъмин мекунанд

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт [5], [6], [7], [8].

Таҳлили чадвали 1 нишон медиҳад, ки низоми маблағгузории илм ва инноватсия дорои хусусияти бисёрканалӣ мебошад, аммо нақши калидӣ дар он ба буҷети давлатӣ тааллуқ дорад. Бартарияти манбаъҳои буҷетӣ бо аҳамияти стратегияи илм барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва имкониятҳои маҳдуди бахши хусусӣ дар маблағгузории тадқиқоти дорои хавфи баланд вобаста мебошад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳолат аҳамияти аудити давлатиро ҳамчун воситаи таъмини шаффофият ва натиҷабахшии хароҷоти буҷетӣ боз ҳам тақвият мебахшад.

Дар таҳқиқоти илмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои аудити маблағгузории илм ва инноватсия ҳамчун унсурҳои муҳими низоми назорати давлатии молиявӣ баррасӣ мегарданд. Олимони тоҷик таъкид менамоянд, ки самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ дар соҳаи илм то андозае зиёд аз шаффофияти механизмҳои молиявӣ ва сифати ҳамроҳии аудиторӣ вобаста мебошад.

Аз ҷумла, Давлатзода Д. А. қайд мекунанд, ки аудити давлатӣ бояд на танҳо ба ошкор намудани қонуншиканиҳои молиявӣ равона карда шавад, балки ба арзёбии натиҷабахшии барномаҳои буҷетӣ, аз ҷумла барномаҳои дастгирии тадқиқоти илмӣ ва фаъолияти инноватсионӣ низ диққати махсус диҳад [3, с. 150].

Дар ҷунин шароит аудити маблағгузории илм аҳамияти стратегӣ касб менамояд, зеро он имкон медиҳад на танҳо қонунмандии истифодаи маблағҳо, балки соҳаи барномаҳои илмиро дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар арзёбӣ намуд [4].

Ҳамзамон мавҷудияти манбаъҳои алтернативии маблағгузорӣ, аз ҷумла маблағҳои корхонаҳо, грантҳои байналмилалӣ ва маблағгузории венчурӣ, аз ташаккули тадриҷии унсурҳои низоми миллии инноватсионӣ шаҳодат медиҳад. Бо вучуди ин, соҳаи онҳо ҳанӯз маҳдуд боқӣ мемонад, ки ин зарурати тақмили механизмҳои ҷалби захираҳои ғайрибуҷетӣ ва баланд бардоштани сатҳи эътимоди сармоягузориҳои нишон медиҳад. Дар ин замина аудити маблағгузории илм бояд хусусиятҳои ҳар як манбаъ ва фарқиятҳоро дар ҳадафҳо ва шартҳои пешниҳоди маблағҳо ба назар гирад.

Дар шароити муосир тамоюли диверсификатсияи манбаъҳои маблағгузорӣ мушоҳида мегардад, ки он бо зарурати коҳиш додани бори буҷетӣ ва афзоиши нақши бахши хусусӣ дар рушди инноватсионӣ асоснок мешавад [11]. Бо ин вучуд, давлат нақши калидии худро дар дастгирии тадқиқоти фундаменталӣ, ки ба бадаст овардани ғоидаи зуд нигаронида нашудаанд, нигоҳ медорад.

Аудити маблағгузории илм ва инноватсия санҷиши мустақили қонунмандӣ, мақсаднокӣ ва самаранокии истифодаи захираҳои молиявӣ мебошад, ки ба фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ ва инноватсионӣ равона карда шудаанд [1, с. 23]. Он таҳлили ҳисоботи молиявӣ, заминаи шартномавӣ, созишномаҳои грантӣ ва натиҷаҳои татбиқи лоиҳаҳои илмиро фаро мегирад.

Вазифаҳои калидии аудит дар ин соҳа тасдиқи бозэтимодии иттилооти молиявӣ, арзёбии риояи талаботи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, таҳлили самаранокии хароҷот ва ошкор намудани хавфҳои молиявӣ мебошанд [9, с. 66]. Назорат аз болои истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷетӣ аҳамияти махсус пайдо мекунанд, зеро қонуншиканиҳо дар ин самт мустақиман манфиатҳои ҷамъиятиро ҳалалдор месозанд (ниг. чадвали 2).

Чадвали 2. - Вазифаҳои асосии аудити маблағгузории илм ва инноватсия.

Вазифаи аудит	Мазмунҳои вазифа	Аҳамият барои идоракунии соҳаи илмӣ
Назорати истифодаи мақсадноки маблағҳо	Тафтиши мувофиқати хароҷоти воқеӣ ба сметаҳои тасдиқшуда, барномаҳо ва созишномаҳои грантӣ	Пешгирии хароҷоти ғайрмақсаднок ва бесамари маблағҳои буҷетӣ
Арзёбии қонуниятии амалиёти молиявӣ	Таҳлили риояи қонунгузориҳои буҷетӣ, молиявӣ ва андоз	Кам кардани хавфҳои молиявӣ ва ҳуқуқӣ дар ташкилотҳои илмӣ
Санҷиши эътимоднокии ҳисобот	Тасдиқи пуррагӣ ва дақиқии ҳисоботи баҳисобгирӣ ва молиявӣ	Таъмини шаффофият ва ҳисоботдихии истифодаи маблағҳо

Арзебии фаъолияти маблағгузорӣ	Муқоисаи ҳаҷми маблағгузорӣ бо натиҷаҳои илмӣ ба дастамада	Баланд бардоштани самаранокии барномаҳои илмӣ ва инноватсионӣ
Таҳлили системаи назорати дохилӣ	Арзебии самаранокии механизмҳои назорати молиявии дохилӣ	Баланд бардоштани сифати идоракунии лоиҳаҳои илмӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт [5], [6], [7], [8].

Чадвали 2 хусусияти мураккаб ва фарогири вазифаҳои аудити маблағгузорию илм ва инноватсияро инъикос менамояд, ки аз доираи назорати молиявии анъанавӣ берун мебарояд. Дар баробари санҷиши қонунмандӣ ва истифодаи мақсадноки маблағҳо, арзебии самаранокӣ ва натиҷабахшии барномаҳои илмӣ низ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Аҳамияти махсус ба таҳлили низоми назорати дохилии молиявӣ дар ташкилотҳои илмӣ дода мешавад, зеро сатҳи нокифояи рушди он хавфҳои истифодаи ғайрисамаранокӣ захираҳоро афзоиш медиҳад. Татбиқи вазифаҳои зикршуда ба мақомоти аудит имкон медиҳад на танҳо қонуншиканиҳоро ошкор намоянд, балки тавсияҳо чиҳати баланд бардоштани сифати идоракунии лоиҳаҳои илмӣ ва инноватсионӣ таҳия кунанд, ки ин ба ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи сиёсати давлатии инноватсионӣ мусоидат менамояд.

Нақши иқтисодии аудити маблағгузорию илм ва инноватсия инчунин дар ташаккули механизми бозхурди иттилоотӣ байни давлат, ташкилотҳои илмӣ ва сармоягузoron ифода меёбад, ки он ба баланд бардоштани сифати идоракунии рушди илмӣ-техникӣ мусоидат мекунад.

Методологияи аудити маблағгузорию илм ва инноватсия ба принципҳои умумқабулшудаи аудит, аз ҷумла истиклолият, объективият, скептицизми касбӣ ва кофигии далелҳои аудиторӣ асос меёбад [6]. Ҳамзамон, хусусияти фаъолияти илмӣ мутобиқсозии расмиётҳои анъанавии аудиториро талаб менамояд.

Расмиётҳои аудит марҳилаҳои банақшагирӣ, арзебии хавфҳо, таҳлили низоми назорати дохилӣ, гузаронидани расмиётҳои таҳлилӣ ва таҳияи хулосаи аудиториро дар бар мегиранд. Дар марҳилаи банақшагирӣ ба арзебии самти илмӣ лоиҳаҳо ва манбаъҳои маблағгузорию онҳо таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Хусусияти фарқкунандаи методологияи аудит дар соҳаи илм ва инноватсия зарурати арзебии натиҷаҳои ғайримолиявӣ, аз ҷумла фаъолиятҳои нашриявӣ, патенткунӣ, сатҳи омодагии технологӣ ва саҳм дар рушди сармояи инсонӣ мебошад.

Яке аз мушкилоти асосии аудит мураккабии ҷенкунии самаранокии хароҷоти илмӣ, бахусус дар қисми тадқиқоти фундаменталӣ мебошад, ки натиҷаҳои онҳо хусусияти таъхирёфта ва номуайян доранд [8, саҳ. 132]. Ин ҳолат истифодаи нишондиҳандаҳои анъанавии молиявии самаранокиро маҳдуд месозад (ниг. чадвали 3).

Чадвали 3. - Нишондиҳандаҳои самаранокии маблағгузорию илм ва инноватсия.

Гурӯҳи нишондиҳандаҳо	Нишондиҳанда	Мазмун иқтисодӣ ва илмӣ
Нишондиҳандаҳои молиявӣ	Ҳиссаи маблағҳои азхудшуда	Сатҳи иҷрои нақшаҳо ва барномаҳои молиявиро тавсиф мекунад
	Таносуби хароҷот ва натиҷа	Самаранокии истифодаи захираҳои молиявиро инъикос мекунад
Нишондиҳандаҳои илмӣ-натиҷавӣ	Шумораи нашрияҳо	Маҳсулнокии илмӣ лоиҳаҳои тадқиқотиро арзебӣ мекунад
	Шумораи патентҳо ва дархостҳо	Фаъолияти инноватсиониро тавсиф мекунад
Нишондиҳандаҳои инноватсионӣ	Сатҳи тичоратикунонии рушд	Дарачаи ҷорӣ намудани натиҷаҳои илмиро ба иқтисодиёт нишон медиҳад
	Шумораи лоиҳаҳои инноватсионӣ	Миқёси фаъолияти инноватсиониро инъикос мекунад
Нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ	Саҳмгузорӣ дар рушди соҳаҳои иқтисодиёт	Таъсири илмро ба рушди иқтисодӣ арзебӣ мекунад
	Тайер кардани кадрҳои илмӣ	Рушди сармояи инсониро тавсиф мекунад

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт [5], [6], [7], [8].

Нишондиҳандаҳое, ки дар ҷадвали 3 пешниҳод шудаанд, зарурати арзёбии мукаммали самаранокии маблағгузорию илм ва инноватсияро нишон медиҳанд. Истифодаи танҳо нишондиҳандаҳои молиявӣ имкон наmedиҳад, ки натиҷабахшии ғайрифаъолияти илмӣ ба таври пурра арзёбӣ гардад, зеро таъсирҳои низоми он аксаран дорои хусусияти дарозмуддат ва ғайримоддӣ мебошанд. Ворид намудани нишондиҳандаҳои илмӣ-натиҷавӣ ва инноватсионӣ ба арзёбӣ имкон медиҳад, ки бозгашти сармоягузориҳо ба таври объективитар муайян карда шавад.

Нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, аз қабилӣ саҳми илм дар рушди соҳаҳои иқтисодиёт ва тайёр намудани кадрҳои илмӣ, имкон медиҳанд, ки таъсири низоми маблағгузорию илм арзёбӣ карда шавад. Истифодаи онҳо дар амалияи аудиторӣ ба интиқоли диққат аз азхудкунии расмӣ маблағҳо ба ноил шудан ба натиҷаҳои устувор мусоидат менамояд. Бо ин тартиб, маҷмӯи пешниҳодшудаи нишондиҳандаҳо метавонад ҳамчун заминаи методологӣ барои гузаронидани аудити натиҷабахши маблағгузорию илм ва инноватсия хизмат намояд.

Хавфи ҷиддие инчунин дар сатҳи нокифояи шаффофияти чараёнҳои молиявӣ ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои илмӣ байниидораҳои ва байналмилалӣ зоҳир мегардад, ки ин эҳтимолияти истифодаи ғайримаксадноки маблағҳо зиёд менамояд [13]. Илова бар ин, набудани стандартҳои ягонаи баҳисобирии фаъолияти инноватсионӣ қобилияти муқоисаи маълумотҳо маҳдуд намуда, сифати ҳулосаҳои аудиториро коҳиш медиҳад [7].

Такмили аудити маблағгузорию илм ва инноватсия таҳияи тавсияҳои махсуси методикиро талаб менамояд, ки хусусиятҳои лоиҳаҳои илмӣ ва инноватсиониро ба назар гиранд. Самти муҳим қорӣ намудани нишондиҳандаҳои мукаммали самаранокӣ мебошад, ки меъёрҳои молиявӣ ва ғайримолиявиро муттаҳид месозанд.

Самти ояндадор истифодаи абзорҳои рақамӣ таҳлилӣ ва додаҳои бузург барои мониторинги натиҷаҳои илмӣ ва чараёнҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад. Ин иқдом суръатнокии аудиториро баланд бардошта, эҳтимолияти таҳрифи иттилоотро коҳиш медиҳад.

Ҳамчунин баланд бардоштани сатҳи таҳассуси аудиторҳо тавассути омодагии байнисоҳавӣ, аз ҷумла дониши соҳаи иқтисодиёти илм ва менеҷменти инноватсионӣ, зарур мебошад [10, с. 55].

Аудити маблағгузорию соҳаи илм ва инноватсия унсурҳои ҷудонашавандаи низоми самаранокӣ идоракунии рушди илмӣ-техникӣ ба шумор меравад. Он шаффофият ва ҳисоботдиҳии истифодаи захираҳои молиявиро таъмин намуда, ба баланд бардоштани натиҷабахшии сармоягузориҳои илмӣ ва коҳиши хавфҳои молиявӣ мусоидат менамояд. Такмили методология ва амалияи аудит дар ин соҳа шартҳои муҳими рушди устувори низоми миллии инноватсионӣ ва баланд бардоштани бозгашти сармоягузориҳои давлатӣ ва ҳусусӣ ба илм мебошад.

Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки маблағгузорию илм ва инноватсия яке аз омилҳои калидии рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ буда, самаранокии истифодаи захираҳои ҷудонашаванда то андозае зиёд аз сифати низоми аудит вобаста мебошад. Таҳлил собит намуд, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаи асосии маблағгузорию соҳаи илм ҳамоно маблағҳои бучети давлатӣ боқӣ мемонанд, ки ин нақши назорати давлатии молиявӣ ва аудиториро ба таври объективӣ тақвият мебахшад.

Муайян гардид, ки амалияи мавҷудаи аудити маблағгузорию илм ва инноватсия бештар ба санҷиши қонунмандӣ ва истифодаи мақсадноки маблағҳо равона шудааст, дар ҳоле ки арзёбии натиҷабахшӣ ва таъсири иҷтимоию иқтисодӣ барномаҳои илмӣ ба таври кофӣ низомианд татбиқ наmedгардад. Ин ҳолат имкониятҳои ошкор намудани таъсирҳои дарозмуддати хароҷоти илмӣ ва асосноккунии қарорҳои идоракунии дар соҳаи сиёсати инноватсионӣ маҳдуд месозад.

Ҳулоса. Таҳлили мукаммали вазифаҳои аудит ва нишондиҳандаҳои самаранокии маблағгузорию илм ва инноватсия зарурати гузариш аз назорати расмӣ ба аудити натиҷабахшӣро, ки ба принципҳои сарфакорӣ, самаранокӣ ва маҳсулнокии асос меёбад, тасдиқ намуд. Истифодаи маҷмӯи нишондиҳандаҳои молиявӣ, илмӣ-натиҷавӣ, инноватсионӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ имкон медиҳад, ки бозгашти сармоягузориҳо ба соҳаи илм ба таври объективитар арзёбӣ карда шавад.

Бо мақсади баланд бардоштани самаранокии аудити маблағгузорию илм ва инноватсия татбиқи қорабиниҳои зерини илмӣ-амалӣ мувофиқ шуморида мешавад:

1. Такмили методологияи аудити давлатӣ тавассути васеъ намудани он бо абзорҳои арзёбии натиҷабахшии барномаҳои илмӣ ва инноватсионӣ, аз ҷумла таҳлили ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегӣ ва таъсирҳои иҷтимоию иқтисодӣ.

2. Таҳия ва қорӣ намудани низоми ягонаи нишондиҳандаҳои самаранокии маблағгузорию илм, ки ба шароити миллии мутобиқ буда, хусусиятҳои манбаҳои гуногуни маблағгузорию ба назар мегиранд.

3. Тақвият бахшидани нақши назорати дохилии молиявӣ дар ташкилотҳои илмӣ тавассути ҷорӣ намудани равиши ба хавф нигаронидашуда ва баланд бардоштани таҳассуси мутахассисон дар соҳаи менеҷменти молиявӣ ва аудит.

4. Густариш додани истифодаи абзорҳои рақамии аудит, аз ҷумла низомҳои автоматикунонидашудаи мониторинг ва таҳлили хароҷоти маблағҳо, ки шаффофият ва саривактии расмиеи назорати баланд мебардоранд.

5. Фароҳам овардани шароит барои ғаёлгардонии маблағгузори ғайрибучетии илм ва инноватсия, аз ҷумла тавассути ҳавасмандгардонии иштироки бахши соҳибкорӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ, бо ҳамзамон тақвият бахшидани механизмҳои ҳамроҳии аудиторӣ нисбат ба ҷунин маблағҳо.

Татбиқи пешниҳодҳои зикршуда ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои молиявӣ, таҳкими низоми миллии инноватсионӣ ва ноил шудан ба натиҷаҳои устувор дар рушди илм ва инноватсия мусоидат хоҳад намуд.

Литература

1. Аренс А., Лоббек Дж. Аудит. М.: Инфра-М, 2020.
2. Волков О.И. Финансовые основы инновационной деятельности. М.: Юрайт, 2020. С.235.
3. Давлатзода Д.А. Формирование стратегических направлений развития и реформирования государственного финансового контроля в Республике Таджикистан // Финансы: теория и практика. 2022. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-strategicheskikh-napravleniy-razvitiya-i-reformirovaniya-gosudarstvennogo-finansovogo-kontrolya-v-respublike> (дата обращения: 15.12.2025).
4. Закон Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности». Душанбе, 2021. <https://technopark.tj/>
5. Лебедев А.В. Государственный аудит в сфере науки и инноваций // Финансы и кредит. 2022. № 8. С. 15–22.
6. Международные стандарты аудита (МСА). IFAC, 2023. <https://sroaas.ru/pc/novosti/iaasb-standart-2023-2024/>
7. Ратай Т. Финансирование науки и инноваций: аналитический обзор. ISSEK HSE. М., 2023.
8. Силин Я.П. Экономическая оценка научных исследований. Екатеринбург: УрФУ, 2020.
9. Суйц В.П. Аудит эффективности использования бюджетных средств. М.: Норма, 2021.
10. Федотова М.А. Подготовка кадров для государственного аудита. М.: Финансы и статистика, 2021.
11. Hsu D., Kenney M. Venture capital and innovation // *Research Policy*. 2021. Vol. 50. No. 1. https://www.academia.edu/29583115/Venture_Capital_and_Innovation
12. OECD. Science, Technology and Innovation Outlook. Paris: OECD Publishing, 2023. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-science-technology-and-innovation-outlook-2023_0b55736e-en.html
13. World Bank. Public Spending on Science and Innovation. Washington, 2022. <https://www.worldbank.org>

Маълумот дар бораи муаллиф

Зубайдуллоев Муродҷон Обидович—ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Институти технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунӣ Донишгоҳи байналмилалӣ соҳибкорӣ ва сайёҳии Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Дусти халқҳо, 94. Телефон: +(992) 906110003

Сведения об авторе

Зубайдуллоев Муродҷон Обидович—ассистент кафедри менеҷмента и маркетинга Институти цифровых технологий и искусственного интеллекта Международного университета предпринимательства и туризма Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дружба народов, 94. Телефон: +(992) 906110003.

About the author

Zubaydulloev Murodjon Obidovich—assistant Professor at the Department of Management and Marketing at the Institute of Digital Technologies and Artificial Intelligence of the International University of Entrepreneurship and Tourism of Tajikistan. Address: 94 Druzhba Narodov str., Dushanbe, 734055, Republic of Tajikistan. Phone: +(992) 906110003.

ДВУМЕРНОЕ УПРАВЛЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИМИ РИСКАМИ В СТРУКТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЯХ: ГИБКОЕ СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ И УСТОЙЧИВЫЕ МЕХАНИЗМЫ КОНТРОЛЯ РИСКОВ**Шао Пей**

Таджикский педагогический институт в городе Пенджикент

Аннотация. В данной научной статье исследуется проблема двухмерного управления стратегическими рисками в условиях глубоких структурных изменений современной бизнес-деятельности. Автор детально анализирует деструктивное влияние глобализации, ускоренной цифровой трансформации и нарастающих геополитических конфликтов на долгосрочную устойчивость современных организаций. Основное внимание в работе уделяется методологии разработки уникального двухмерного механизма, который органично объединяет в себе гибкое стратегическое планирование и инновационные устойчивые системы контроля возникающих рисков. В рамках представленной работы предлагается активное использование инструментов динамического сценарного планирования и специализированных количественных моделей оценки, построенных на классическом методе анализа иерархий и принципах нечеткой логики. Высокая практическая значимость проведенного исследования убедительно подтверждается глубоким анализом операционной деятельности ведущих мировых корпораций. Предложенная автором многоуровневая интегрированная система организационной защиты, включающая надежные механизмы раннего предупреждения, устойчивые цепочки поставок и создание адаптивных буферов, позволяет современным компаниям максимально эффективно адаптироваться к условиям высокой рыночной неопределенности. Итоговые результаты исследования вносят существенный вклад в развитие теории организационного менеджмента, предлагая руководителям научно обоснованные прикладные инструменты для обеспечения жизнеспособности предприятий.

Ключевые слова: стратегические риски, структурные изменения, бизнес-деятельность, гибкое планирование, контроль рисков, цифровая трансформация, глобализация, сценарное планирование, неопределенность, устойчивость, менеджмент, Huawei, Haier, адаптивность, логистика, инвестиции, инновации, эффективность, анализ, экономика.

Для цитирования: Шао, П. Двумерное управление стратегическими рисками в структурных изменениях: гибкое стратегическое планирование и устойчивые механизмы контроля рисков / П. Шао // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 332-342.

TWO-DIMENSIONAL STRATEGIC RISK MANAGEMENT IN STRUCTURAL CHANGES: AGILE STRATEGIC PLANNING AND RESILIENT RISK CONTROL MECHANISMS**Shao Pei**

Tajik Pedagogical Institute in Penjikent

Annotation. This scientific article examines the problem of two-dimensional strategic risk management under the conditions of profound structural changes in modern business activity. The author provides a detailed analysis of the destructive impact of globalization, accelerated digital transformation, and rising geopolitical conflicts on the long-term stability of contemporary organizations. Primary focus is placed on the methodology of developing a unique two-dimensional mechanism that organically integrates agile strategic planning with innovative, resilient systems for controlling emerging risks. Within this framework, the paper proposes the active use of dynamic scenario planning tools and specialized quantitative evaluation models built upon the classic analytic hierarchy process and fuzzy logic principles. The high practical significance of the conducted research is convincingly confirmed by an in-depth analysis of the operational activities of leading global corporations. The multi-level integrated organizational defense system proposed by the author, which includes reliable early warning mechanisms, resilient supply chains, and adaptive buffers, enables modern companies to adapt most effectively to conditions of high market uncertainty. The final research results make a substantial contribution to the development of organizational management

theory by offering executives evidence-based practical tools to ensure enterprise viability during the current era of informational explosion and structural transformation.

Keywords: strategic risks, structural changes, business activity, agile planning, risk control, digital transformation, globalization, scenario planning, uncertainty, resilience, management, Huawei, Haier, adaptability, logistics, investment, innovation, efficiency, analysis, economy.

ИДОРАКУНИИ ДУЧОНИБАИ РИСКҲОИ СТРАТЕГӢ ДАР ТАӢИРОТИ СОХТОРӢ: БАНАҚШАГИРИИ СТРАТЕГИИ ЧАНДИР ВА МЕХАНИЗМҲОИ УСТУВОРИ НАЗОРАТИ ХАТАРҲОИ ИҚТИСОДИ

Шао Пей

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Аннотатсия. Дар ин мақолаи илмӣ масъалаи идоракунии дучонибаи рискҳои стратегӣ дар шароити тағйироти амиқи сохтории фаъолияти тичоратии муосир мавриди баррасӣ қарор мегирад. Муаллиф таъсири харобиовари ҷаҳонишавӣ, табдилдиҳии босуръати рақамӣ ва муноқишаҳои афзояндаи геополитикиро ба устувории дарозмуддати ташкилотҳои муосир муфассал таҳлил мекунад. Дикқати асосӣ дар қор ба методологияи таҳияи механизми беназири дучониба равона шудааст, ки банақшагирии стратегии чандир ва системаҳои инноватсионии устувори назорати рискҳои пайдошавандаро ба таври органикӣ муттаҳид менамояд. Дар доираи қори пешниҳодшуда истифодаи фаъоли воситаҳои банақшагирии динамикии сценариявӣ ва моделҳои махсуси микдории арзёбӣ, ки дар асоси усули классикии таҳлили иерархӣ ва принципҳои мантиқи норавшан сохта шудаанд, пешниҳод мегардад. Аҳамияти баланди амалии тадқиқоти гузаронидашуда бо таҳлили амиқи фаъолияти амалиёти корпоратсияҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ ба таври бозътимод тасдиқ карда мешавад. Системаи бисёрсатҳаи маҷмӯии муҳофизати ташкилӣ, ки механизмҳои огоҳии барвақтӣ, занҷираҳои устувори таъминот ва ташкили буферҳои мутобиқшавиро дар бар мегирад, ба ширкатҳои муосир имкон медиҳад, ки ба шароити номуайянии баланди бозор самаранок мутобиқ шаванд. Натиҷаҳои ниҳони тадқиқот ба рушди назарияи менечменти ташкилӣ саҳми назаррас гузошта, ба роҳбарон воситаҳои амалии аз ҷиҳати илмӣ асоснокшударо барои таъмини қобилияти зиндамонии қорхонаҳо пешниҳод мекунад.

Калимаҳои калидӣ: рискҳои стратегӣ, тағйироти сохторӣ, фаъолияти тичоратӣ, банақшагирии чандир, назорати рискҳо, табдилдиҳии рақамӣ, ҷаҳонишавӣ, банақшагирии сценариявӣ, номуайяний, устуворӣ, менечмент, Huawei, Haier, мутобиқшавӣ, логистика, сармоягузорӣ, инноватсия, самаранокӣ, таҳлил, иқтисодиёт.

Введение: Актуальность и контекст исследования

В эпоху глобально интегрированной экономики и информационного взрыва структура деловой активности претерпевает беспрецедентные и глубокие изменения [7, С. 563-585]. Ускоренная цифровая трансформация привела к быстрому появлению новых бизнес-моделей и технологических инструментов, таких как электронная коммерция, мобильные платежи и аналитика больших данных, которые коренным образом меняют структуру рынка и модели потребительских покупок. В то же время потребительский спрос становится все более разнообразным, персонализированным и динамичным, вынуждая компании кардинально трансформировать способы предоставления товаров и услуг. Более того, реструктуризация глобальных промышленных и цепочек поставок в сочетании с влиянием таких факторов, как торговый протекционизм и геополитические конфликты, значительно усугубила сложность среды, с которой сталкиваются предприятия, вынуждая их пересматривать свое положение в промышленной цепочке и, как следствие, корректировать свои бизнес-структуры и операционные модели [10, С. 25-38].

Под влиянием глобализации экономики и информационного взрыва структура деловой активности претерпевает беспрецедентные и глубокие изменения.¹ По данным Всемирного банка, объем глобальных транзакций в сфере электронной коммерции в 2022 году достиг 4,9 трлн долларов США [15, С. 88], что на 187% больше, чем в 2010 году, при совокупном годовом темпе роста 16,3%. Цифровая трансформация ускоряет появление новых бизнес-моделей: проникновение мобильных платежей увеличилось с 20% в 2015 году до 68% в 2022 году [12]. Однако традиционные

иерархические организационные структуры с циклом принятия решений длиной до 45 дней [9] значительно отстают от темпов рыночных изменений.

Индекс неопределенности деловой среды можно выразить как:

$$U = \sum_{i=1}^n w_i \cdot X_i$$

Где X_i - значение i -го фактора риска, w_i - его весовой коэффициент,
 n - общее количество факторов риска.

Постановка проблемы. Однако существующие механизмы организационного экономического управления столкнулись с многочисленными трудностями при адаптации к этим структурным изменениям в бизнес-деятельности. Традиционные иерархические организационные структуры характеризуются громоздкими и медленными процессами принятия решений, существенно отставая в реагировании на изменения рынка. Традиционные методы распределения ресурсов негибкие и не способны удовлетворить потребности развития бизнеса в новых условиях. Традиционные методы контроля затрат негибкие и не способны эффективно справляться с растущим давлением затрат. Механизмы управления рисками нечувствительны к возникающим цифровым рискам и рискам, связанным с цепочками поставок. Разработка организационной стратегии часто опирается на прошлый опыт и базируется на относительно стабильной рыночной среде, что затрудняет адаптацию к быстро меняющемуся миру [4]. В этом контексте исследования, посвященные эффективному управлению стратегическим риском в контексте структурных изменений, то есть повышению адаптивности и устойчивости организации посредством гибкого стратегического планирования и устойчивых механизмов контроля рисков, имеют жизненно важное практическое значение.

Теоретическая и практическая ценность

Теоретическая ценность. Данное исследование вносит вклад в дальнейшее дополнение и совершенствование существующей теоретической базы организационного экономического управления. Несмотря на обширный опыт исследований в таких областях, как организационный менеджмент и экономический менеджмент, исследования двухмерного управления стратегическим риском в контексте структурных изменений в бизнес-деятельности остаются относительно редкими. Глубоко исследуя и раскрывая неразрывную связь между структурными изменениями и стратегическим риском, а также опираясь на междисциплинарные знания из теории организаций, экономики и других дисциплин для построения соответствующего механизма двухмерного стратегического управления рисками, данное исследование может открыть новые теоретические перспективы для смежных исследований, включая организационный менеджмент, и предоставить более богатый спектр исследовательских идей [6, С. 493-520].

Практическая ценность. Результаты данного исследования имеют важное руководящее значение для принятия стратегических решений и управления рисками различных организаций в процессе реагирования на структурные изменения в деловой активности. В критический период, когда организации сталкиваются со структурной трансформацией бизнеса, им срочно необходим научный, обоснованный и эффективный механизм управления, чтобы использовать возможности и реагировать на вызовы. Динамическое сценарное планирование и гибкий метод стратегической корректировки, новая модель оценки количественной оценки рисков и интегрированная система защиты, предложенные в данной статье, могут обеспечить практические стратегии стратегического реагирования на риски для различных организаций, включая корпоративные организации, государственные организации и некоммерческие организации, помогая им улучшить качество экономического управления и повысить их способность выживать и развиваться в сложных экономических ситуациях [2].

Обзор литературы и анализ изученности проблемы

Зарубежные учёные провели обширные и глубокие исследования в таких областях, как изменение поведения бизнеса и организационный менеджмент. Портер [2] предположил, что предприятия могут использовать внутренние и внешние факторы цепочки создания стоимости для усиления своих конкурентных преимуществ. Эта теория имеет важное значение для понимания взаимосвязи между структурой поведения бизнеса и созданием организационной ценности. Амит и Зотт [6], с точки зрения инноваций в бизнес-моделях, рассмотрели, как предприятия могут создавать ценность посредством структурных инноваций, предоставив ценный источник для инновационной трансформации структуры поведения бизнеса. Что касается того, как организационный менеджмент

может адаптироваться к изменению поведения бизнеса, Хамель и Прахалад [4] утверждают, что предприятиям следует преодолеть ловушку основных возможностей и построить новую корпоративную стратегическую структуру для адаптации к изменениям внешней среды. Однако существующие исследования по-прежнему не позволяют органично интегрировать факторы, влияющие на изменение поведения бизнеса, с механизмами организационного экономического управления. В частности, относительно мало исследований было проведено в области двухмерного управления стратегическими рисками, характерными для особенностей поведения бизнеса в цифровую эпоху.

Китайские учёные также уделяют внимание изменениям в структуре деловой активности и организационном управлении. Что касается структуры деловой активности, некоторые из них исследовали влияние реструктуризации промышленности в моей стране на деловую активность [1]; что касается изменений в организационном управлении, другие изучали, как предприятия должны реагировать на экономическую трансформацию и модернизацию [3].

Подводя итог, можно сказать, что в отечественных и зарубежных исследованиях существует определенный пробел в отношении системной взаимосвязи между структурными изменениями в деятельности предприятий и двухмерным управлением стратегическими рисками, что открывает широкое поле для исследований.

Основываясь на вышеупомянутом исследовательском опыте и текущем состоянии дел, данная статья призвана рассмотреть следующие основные вопросы: Как организации могут достичь стратегической гибкости и адаптивности в условиях структурных изменений в бизнес-деятельности, внедряя динамическое сценарное планирование и гибкие методы стратегической корректировки? Как разработать научные и рациональные количественные модели оценки возникающих рисков, таких как технологические изменения и сбои в цепочках поставок, для точного выявления и оценки стратегических рисков? Как интегрировать систему защиты «раннее предупреждение о рисках – устойчивая цепочка поставок – буфер организационных изменений» для повышения устойчивости организации и способности реагирования на стратегические риски? В частности, какие тенденции проявляются в структурных изменениях в бизнес-деятельности? Каковы недостатки традиционных механизмов стратегического планирования и управления рисками в организации при реагировании на эти изменения? Какие ключевые элементы и связи должен включать в себя новый двухмерный механизм стратегического управления рисками, адаптированный к структурным изменениям в бизнес-деятельности? Как организации могут эффективно внедрить этот новый механизм управления на практике?

Анализ кейсов: Этот метод выбирает репрезентативные предприятия и организации в качестве примеров для кейсов, проводя углубленный анализ типичных примеров внедрения инноваций и оптимизации в двухмерные механизмы управления стратегическими рисками посредством трансформации. Обобщая успешные примеры и анализируя неудачные, он выявляет универсально применимые и ценные меры по улучшению двухмерных механизмов управления стратегическими рисками. Например, был проведен подробный анализ корректировки стратегического планирования и оптимизации управления рисками Haier Group в ходе её трансформации из традиционной производственной компании в платформенное предприятие [5, С. 45-52].

Динамическое сценарное планирование – это перспективный подход к стратегическому планированию, который выходит за рамки ограничений традиционного стратегического планирования, предполагающего стабильную внешнюю среду, и в полной мере учитывает неопределенность и сложность, обусловленные структурными изменениями в бизнесе. При разработке динамического сценарного планирования организациям необходимо сформировать кросс-функциональную команду, включающую специалистов из ключевых отделов, таких как маркетинг, НИОКР, производство и финансы, для проведения всестороннего анализа внутренней и внешней среды с различных точек зрения. На основе таких факторов, как макроэкономические тенденции, развитие отрасли, направления технологических инноваций и изменения в политике и регулировании, формулируются различные возможные сценарии, включая оптимистичные, нейтральные и пессимистичные.

Формула расчета вероятности сценария

$$P(S_j) = \prod_{k=1}^m P(S_{jk}|S_{jk-1})$$

Где S_j - j-й сценарный путь,

$P(S_{jk})$ - k условная вероятность первого этапа

На примере Huawei при анализе макроэкономической ситуации мы учли неопределенность глобального экономического роста и разработали три сценария: быстрый экономический рост, стабильный экономический рост и экономическая рецессия. При изучении динамики отрасли мы учли изменения конкурентной среды и появление новых технологий, разработав три сценария: усиление конкуренции в отрасли, стабильную структуру отрасли и отрасль, столкнувшаяся с прорывными инновациями. Сосредоточившись на технологических инновациях, мы учли тенденции развития наших основных технологий и потенциал прорыва в смежных технологиях, разработав три сценария: технологическое лидерство, технологическое догоняющее развитие и технологическое отставание. Объединив эти различные сценарии, мы спроектировали ряд конкретных сценариев, таких как быстрый экономический рост, усиление конкуренции в отрасли и технологическое лидерство; и устойчивый экономический рост, стабильная структура отрасли и технологическое догоняющее развитие. Huawei установила следующие параметры для сценария технологического лидерства: коэффициент инвестиций в НИОКР 18%, индекс скорости инноваций 0,85 (базовое значение: 1) и вероятность технологического замещения 0,12. Веса определялись с использованием метода АНР [14, С. 83-98]: технологические инвестиции (0,42), скорость инноваций (0,31), риск замещения (0,19) и кадровый резерв (0,08).

Таблица 1. - Весовые коэффициенты и нормализованные показатели факторов риска в сценарии «Технологическое лидерство» (на примере Huawei)

Факторы риска	Масса	Нормализованное значение
Инвестиции в НИОКР	0,42	0,95
Скорость инноваций	0,31	0,88
Альтернативный риск	0,19	0,76
Резерв талантов	0,08	0,89

Основываясь на динамическом сценарном планировании, организациям необходимо внедрять гибкие стратегические корректировки для быстрого реагирования на изменения внешней среды. Гибкие стратегические корректировки требуют отказа от долгосрочных ограничений традиционного стратегического планирования и разбиения процесса на несколько коротких, управляемых периодов с четкими целевыми результатами для каждого этапа. Например, внедрение методологии спринта, используемой в гибких проектах, позволяет сократить цикл стратегического планирования до двух-трех месяцев. В рамках каждого цикла стратегия может корректироваться и оптимизироваться в режиме реального времени с учетом актуальной внутренней и внешней информации и меняющихся сценариев.

При внедрении гибкой стратегической корректировки интернет-компания разделила своё стратегическое планирование на несколько трёхмесячных этапов. На первом этапе, на основе маркетинговых исследований и анализа отрасли, было определено стратегическое направление, ориентированное на выход на новые рынки, и разработаны соответствующие планы маркетинга и разработки продукта. На втором этапе, посредством анализа рыночной обратной связи и конкурентной динамики, было обнаружено, что конкуренты выпустили аналогичные продукты на новых рынках, и что рыночный спрос меняется. Основываясь на этой информации, компания быстро скорректировала свою стратегию, переключив внимание с выхода на новые рынки на усиление дифференциации продукта. Она увеличила инвестиции в НИОКР, улучшила функциональность продукта и оптимизировала пользовательский опыт, скорректировала маркетинговую стратегию и внедрила целевые маркетинговые кампании, ориентированные на целевые группы клиентов.

Например, компания Huawei, столкнувшись с быстрой трансформацией и неопределенностью мировой индустрии коммуникаций, активно внедряла динамическое сценарное планирование и гибкие стратегические корректировки. Huawei создала межведомственную группу стратегического планирования для тщательного отслеживания таких факторов, как глобальная макроэкономическая ситуация, тенденции развития коммуникационных технологий, изменения в политике и регулировании, а также рыночная конкуренция. Анализируя и прогнозируя различные сценарии, Huawei разработала несколько стратегических планов действий в чрезвычайных ситуациях. Разрабатывая и продвигая технологию 5G, Huawei гибко корректировала свою стратегию в зависимости от рыночного спроса, политической обстановки и конкурентной среды в различных странах и регионах. В странах и регионах с высоким спросом на технологию 5G и сильной политической поддержкой Huawei увеличила инвестиции в НИОКР и маркетинг, быстро продвигая строительство сетей 5G и расширение бизнеса. В регионах с жесткой рыночной конкуренцией и сложной политической обстановкой Huawei приняла дифференцированную конкурентную стратегию, ориентированную на повышение качества продукции и уровня обслуживания, а также на укрепление сотрудничества с местными партнерами. Внедряя динамическое сценарное планирование и гибкие стратегические корректировки, Huawei сохранила лидирующие позиции на мировом рынке коммуникаций и успешно справилась с вызовами, вызванными структурными изменениями в бизнес-деятельности [11].

В условиях структурной трансформации бизнеса риски технологических изменений становятся всё более значимыми. Для точной оценки рисков технологических изменений необходима научно обоснованная и рациональная количественная модель оценки. Этого можно достичь, сочетая метод анализа иерархий (МАИ) с методом нечёткой комплексной оценки. Сначала необходимо определить ключевые факторы, влияющие на риск технологических изменений, такие как инвестиции в технологические НИОКР, темпы технологических инноваций, потенциал технологического замещения и кадровый потенциал. Затем каждый фактор взвешивается с помощью экспертной оценки и других методов. Затем для оценки каждого фактора используется нечёткая комплексная оценка, преобразующая качественные описания рисков в количественные значения рисков.

Создание эффективного механизма раннего предупреждения о рисках является важнейшим компонентом системы защиты. Организации могут использовать такие технологии, как анализ больших данных и искусственный интеллект, для сбора информации о рисках в режиме реального времени как из внутренней, так и из внешней среды. Система мониторинга индикаторов рисков позволяет отслеживать ключевые индикаторы рисков в режиме реального времени, а при достижении ими тревожных уровней – подавать сигналы раннего предупреждения.

Zhongtai Securities, финансовое учреждение из провинции Шаньдун (Китай), использует аналитику больших данных для мониторинга ключевых показателей, таких как рыночные процентные ставки, обменные курсы и кредитный риск, в режиме реального времени. Компания создала систему мониторинга показателей риска и установила пороговые значения раннего оповещения для каждого показателя.

Условия срабатывания предупреждения о риске:

$$I(t) = \frac{\sum_{i=1}^n |X_i(t) - \mu_i|}{n\sigma_i} > T_\alpha$$

Где X_i — i -й показатель мониторинга, μ_i — среднее значение, σ_i — стандартное отклонение, T_α — порог, соответствующий уровню достоверности.

Таблица 2. - Индикаторы системы раннего предупреждения и пороговые значения мониторинга рисков (на примере Zhongtai Securities)

Индекс	Частота мониторинга	Порог предупреждения
Волатильность рынка	Минутный уровень	$\pm 3\sigma$
Ставка по кредитному дефолту	Почасовой уровень	0,005

Индекс	Частота мониторинга	Порог предупреждения
Коэффициент ликвидности	Конец дня	>120%

Когда рыночные процентные ставки существенно колеблются и достигают предупреждающего значения, система немедленно выдает предупреждающий сигнал, чтобы напомнить отделу управления рисками и соответствующим бизнес-подразделениям обратить внимание на изменения на рынке и своевременно скорректировать инвестиционные стратегии и меры по управлению рисками.

Создание устойчивой цепочки поставок — ключ к повышению способности организации реагировать на риски [8]. Организации могут оптимизировать свои сети поставок и наладить партнерские отношения с несколькими поставщиками, чтобы избежать чрезмерной зависимости от одного поставщика. Они также могут создавать резервные и аварийные запасы ключевых компонентов и сырья для смягчения последствий сбоев поставок. Системы управления цепочками поставок также могут отслеживать операции в режиме реального времени для оперативного выявления и устранения проблем.

Производитель одежды оптимизировал свою цепочку поставок, наладив долгосрочные партнерские отношения с несколькими поставщиками тканей. Компания создала резервные и аварийные запасы ключевых тканей, чтобы обеспечить непрерывное производство даже в случае возникновения у поставщиков производственных проблем или сбоев в логистике. Используя систему управления цепочкой поставок, компания отслеживала закупки тканей, ход производства и логистику в режиме реального времени, что позволяло своевременно корректировать производственные планы и стратегии логистического распределения, тем самым повышая гибкость и устойчивость своей цепочки поставок.

В ходе организационных изменений необходимо создать буферный механизм для смягчения воздействия изменений на организацию. На этапе разработки плана изменений организации могут в полной мере учитывать мнения и предложения сотрудников, вовлекать их в процесс принятия решений и укреплять их чувство ответственности. На этапе внедрения изменений организациям следует усилить коммуникацию и обучение сотрудников, чтобы помочь им понять цель и значение изменений и повысить их способность адаптироваться к ним. Кроме того, организациям следует разработать разумный механизм стимулирования для вознаграждения сотрудников, которые активно участвуют в изменениях и вносят в них свой вклад.

Например, в ходе реализации инициативы цифровой трансформации производственная компания активно собирала отзывы сотрудников на этапе проектирования, проводя семинары и анкетирование. Предложения сотрудников по оптимизации рабочих процессов и развитию навыков были тщательно проанализированы и включены в план трансформации. На этапе внедрения компания организовала несколько обучающих семинаров по цифровым навыкам, приглашая профессиональных инструкторов для обучения сотрудников и помогая им освоить новые цифровые инструменты и технологии. Кроме того, была учреждена премия за вклад в трансформацию, которая предусматривает как финансовое вознаграждение, так и признание заслуг сотрудников, активно применяющих новые технологии и предлагающих инновационные решения в процессе цифровой трансформации. Эти меры эффективно смягчили влияние трансформации на сотрудников и повысили их принятие и вовлеченность.

Механизмы раннего оповещения о рисках, устойчивые цепочки поставок и буферы организационных изменений не существуют изолированно; они должны действовать в тандеме, образуя единое целое. Когда механизм раннего оповещения о рисках подает сигнал, устойчивая цепочка поставок может быстро отреагировать, смягчая воздействие риска на производственные операции посредством корректировки стратегий поставок и использования резервных запасов. Одновременно с этим следует оперативно активировать буферы организационных изменений, корректируя темпы и направленность организационных изменений в зависимости от характера и последствий риска, чтобы обеспечить организационную стабильность в процессе управления рисками.

В компании Huawei, когда ее механизм предупреждения о рисках обнаружил потенциальное стихийное бедствие в регионе поставщика сырья, которое могло привести к сбою поставок, она

немедленно выдала предупреждающий сигнал. Получив предупреждение, устойчивая система цепочки поставок быстро связалась с резервными поставщиками, скорректировала планы закупок и увеличила закупки у них. Кроме того, она активировала страховые запасы критически важного сырья для обеспечения непрерывного производства. Одновременно с этим вступил в действие механизм буфера организационных изменений. Руководство связалось с сотрудниками, объяснив текущие риски и меры реагирования компании для стабилизации морального духа сотрудников. В ответ на потенциальные корректировки производственных задач было организовано соответствующее обучение сотрудников, чтобы повысить их способность справляться с изменениями. Благодаря скоординированной работе систем предупреждения о рисках, устойчивой цепочки поставок и защиты буфера организационных изменений компания успешно устранила риск сбоя поставок сырья и минимизировала потери.

Интеграция стратегической гибкости и управления рисками требует разработки научных и рациональных стратегий. Организациям следует прежде всего определить свои стратегические цели и степень готовности к риску, интегрировав управление рисками в процесс стратегического планирования. При разработке стратегических планов необходимо всесторонне учитывать различные потенциальные факторы риска и стратегические варианты в различных сценариях риска. Например, при выборе стратегии выхода на рынок важно не только учитывать потенциал и возможности рынка, но и оценивать влияние рисков рыночной конкуренции, регуляторных рисков и других факторов на реализацию стратегии.

В то же время необходимо создать механизм коммуникации и координации для обеспечения стратегической гибкости и управления рисками. Отделы стратегического планирования, управления рисками и другие соответствующие подразделения должны поддерживать тесную связь и своевременно обмениваться информацией. Необходимо проводить регулярные межведомственные совещания для оценки и обсуждения рисков в ходе реализации стратегии, а меры стратегического планирования и управления рисками должны оперативно корректироваться с учетом меняющихся рисков. Например, одна компания проводит совещания по вопросам стратегического планирования и координации, коммуникации и управления рисками в конце каждого квартала, на которых отдел стратегического планирования отчитывается о ходе реализации стратегии, отдел управления рисками отчитывается о мониторинге рисков, а все подразделения совместно обсуждают стратегии реагирования.

Организации сталкиваются с многочисленными трудностями при интеграции стратегической гибкости и управления рисками. Во-первых, традиционная организационная культура и философия управления могут препятствовать интеграции. В некоторых организациях существуют устоявшиеся фиксированные модели принятия решений и управленческие процессы, что приводит к сопротивлению изменениям. Для решения этой проблемы организациям необходимо укреплять свою культуру и формировать культуру инноваций и адаптивности. Обучение и информационно-просветительские мероприятия позволяют повысить осведомленность сотрудников о важности интеграции стратегической гибкости и управления рисками, тем самым изменяя их взгляды и поведение.

Во-вторых, возможности сбора и анализа данных также являются ключевой проблемой при внедрении. Интеграция стратегической гибкости и управления рисками требует большого объема внутренних и внешних данных, включая рыночные данные, отраслевые данные и данные о рисках. Однако некоторые организации могут столкнуться с проблемами, связанными с неэффективными каналами сбора данных и их низким качеством. Для решения этой проблемы организациям следует усилить возможности управления данными и создать комплексную систему сбора и анализа данных. Использование технологий больших данных и искусственного интеллекта может повысить эффективность и точность сбора данных, обеспечивая надежную основу для принятия стратегических решений и управления рисками.

Более того, нехватка квалифицированных кадров представляет собой серьезную проблему. Специалистов, обладающих опытом как в стратегическом планировании, так и в управлении рисками, относительно мало. Организациям следует усилить работу по развитию и подбору персонала, сформировав команду высококвалифицированных специалистов в области стратегического планирования и управления рисками посредством внутреннего обучения и привлечения внешних специалистов. Например, одна компания совместно с университетами разработала специализированные учебные курсы для внутренних сотрудников по стратегическому планированию и управлению рисками. Одновременно компания активно привлекает опытных

специалистов в области стратегического планирования и управления рисками извне для укрепления своего кадрового резерва.

Чтобы оценить эффективность интеграции стратегической гибкости и управления рисками, организации могут рассматривать её в нескольких измерениях. В финансовом измерении сосредоточьтесь на изменении таких показателей, как рентабельность, рентабельность активов и контроль затрат. Например, сравнивая такие показатели, как рентабельность чистой прибыли компании и соотношение долга к активам до и после внедрения интеграции, оцените влияние интеграции на финансовое положение компании. В рыночном измерении изучите улучшение таких показателей, как доля компании на рынке, удовлетворенность клиентов и узнаваемость бренда. Например, с помощью маркетинговых исследований определите изменения в удовлетворенности клиентов продуктами и услугами компании и оцените влияние интеграции на рыночную конкурентоспособность компании. В операционном измерении проанализируйте улучшение таких показателей, как эффективность производства компании, скорость реагирования цепочки поставок и инновационный потенциал. Например, сравните производственный цикл компании, своевременность доставки заказов и другие показатели до и после внедрения интеграции, чтобы оценить влияние интеграции на операционную эффективность компании.

Анализ интеграции стратегической гибкости и управления рисками в PetroChina показал, что в течение года после внедрения рентабельность чистой прибыли компании увеличилась на 15%, доля рынка увеличилась на 10%, производственный цикл сократился на 20%, а уровень удовлетворенности клиентов повысился на 12%. Эти данные свидетельствуют о том, что интеграция стратегической гибкости и управления рисками принесла значительные результаты.

Модель оценки эффективности стратегической корректировки:

$$E = \frac{\Delta R}{\Delta T} \times \frac{C}{I}$$

Где ΔR — изменение выручки, ΔT — период корректировки, C — экономия затрат, а I — первоначальные инвестиции.

PetroChina добилась значительного улучшения финансовых показателей: рентабельность чистой прибыли увеличилась с 8,2% до 15,7% (рост составил 91%), а оборачиваемость активов увеличилась на 32%. Операционные данные показали, что показатели своевременной поставки заказов выросли с 78% до 94%.

С точки зрения изучения прошлого опыта, организациям следует сосредоточиться на следующих моментах. Во-первых, создать механизм непрерывного обучения и совершенствования. Интеграция стратегической гибкости и управления рисками — это динамичный процесс. Организациям следует постоянно обобщать опыт, полученный на практике, и оперативно корректировать стратегии и меры интеграции с учетом изменений во внутренней и внешней среде. Во-вторых, укреплять межведомственное сотрудничество. Интеграция стратегической гибкости и управления рисками затрагивает множество отделов. Только посредством тесного сотрудничества и скоординированных усилий можно достичь желаемых результатов. В-третьих, сосредоточиться на развитии талантов и технологических инновациях. Профессионально квалифицированный персонал и передовые технологии имеют решающее значение для достижения интеграции стратегической гибкости и управления рисками. Организациям следует увеличить инвестиции в развитие талантов и технологические инновации.

В данном исследовании рассматривается двухмерное управление стратегическими рисками в контексте структурных изменений в деятельности компании. Внедрение динамического сценарного планирования и гибких методов стратегической корректировки, разработка новой модели количественной оценки рисков и интеграция системы защиты «раннее предупреждение рисков — гибкая цепочка поставок — буфер организационных изменений» позволяют добиться органичной интеграции стратегической гибкости и управления рисками.

В рамках динамического сценарного планирования и гибкой стратегической корректировки была разработана динамическая сценарная структура планирования, основанная на многофакторном анализе, а также предложен гибкий метод стратегической реализации, позволяющий сократить цикл стратегического планирования и вносить корректировки в режиме реального времени [13, С. 40-50]. Его эффективность была подтверждена на примере, например, Huawei, что помогло организациям эффективнее справляться со сложными и меняющимися условиями.

При разработке новых моделей количественной оценки рисков мы использовали метод иерархического анализа, метод нечёткой комплексной оценки, метод анализа дерева событий и метод Монте-Карло для построения моделей количественной оценки рисков технологических изменений и рисков сбоев в цепочке поставок соответственно. Модели были проверены и оптимизированы на основе фактических данных, что предоставило организациям научные инструменты для точной оценки новых рисков.

В контексте интеграции оборонных систем в статье подробно рассматриваются вопросы создания механизмов предупреждения о рисках, создания гибких цепочек поставок, создания буферов организационных изменений, а также принципы и методы скоординированного функционирования оборонных систем. Также демонстрируется важная роль оборонных систем в реагировании на риски на примере компании, производящей электронную продукцию.

Несмотря на то, что данное исследование достигло определённых результатов, оно всё ещё имеет ряд ограничений. Во-первых, относительно небольшое количество отобранных для анализа кейсов может не полностью отражать реальную ситуацию в организациях разных отраслей и размеров в области двухмерного стратегического управления рисками. Дальнейшие исследования могут способствовать дальнейшему расширению выборки кейсов и более глубокому изучению моделей управления и практического опыта различных типов организаций.

Во-вторых, данное исследование было сосредоточено преимущественно на отдельных типах рисков, таких как технологические изменения и сбои в цепочках поставок, в контексте структурных изменений в бизнесе. В нём отсутствовали глубокие исследования проявления и управления другими рисками, такими как рыночный и кредитный риски, в контексте структурных изменений. Дальнейшие исследования могли бы расширить область исследования рисков и разработать более комплексную систему оценки и управления рисками.

Более того, хотя методология исследования сочетала обзор литературы, анализ случаев и эмпирические исследования, из-за сложностей и ограничений сбора данных некоторые данные могут не полностью и точно отражать реальную ситуацию. В будущих исследованиях следует изучить более эффективные методы и подходы к сбору данных для повышения точности и надежности эмпирических исследований.

Что касается будущих исследований, то в связи с углубляющейся структурной трансформацией бизнес-деятельности и широким применением новых технологий, таких как блокчейн и Интернет вещей, двухмерное управление стратегическими рисками столкнется с новыми возможностями и вызовами. Дальнейшие исследования могут быть сосредоточены на применении этих новых технологий в оценке и управлении стратегическими рисками, изучении того, как их использовать для повышения стратегической гибкости организации и возможностей реагирования на риски. Более того, с развитием глобальной экономической интеграции кросс-культурное и трансграничное стратегическое управление рисками также станет ключевым направлением исследований. Изучение характеристик и стратегий управления стратегическими рисками в различных культурных контекстах и условиях национальной политики имеет большое значение для глобального развития организаций.

Список литературы

1. Линь, И. Китайское чудо: стратегия развития и экономическая реформа / И. Линь, Ф. Цай, Ч. Ли ; пер. с кит. – М. : Ин-т Дальнего Востока РАН, 2001. – 384 с.
2. Портер, М. Э. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М. Э. Портер; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 715 с.
3. Руй, М. Промышленная трансформация и модернизация: стратегии, пути и политика / М. Руй. – Шанхай : Gezhi Publishing, 2013. – 412 с. (на кит. яз.).
4. Хэмел, Г. Конкурируя за будущее. Создание рынков завтрашнего дня / Г. Хэмел, К. К. Прахалад ; пер. с англ. – М. : Олимп-Бизнес, 2002. – 288 с.
5. Чжоу, Х. Стратегическая трансформация Haier: от традиционного управления к платформенной экосистеме / Х. Чжоу // Управление предприятием. – 2019. – № 10. – С. 45–52. (на кит. яз.).
6. Amit, R. Value creation in E-business / R. Amit, C. Zott // Strategic Management Journal. – 2001. – Vol. 22, no. 6-7. – P. 493–520.
7. Brynjolfsson, E. Frictionless Commerce? A Comparison of Internet and Conventional Retailers / E. Brynjolfsson, M. D. Smith // Management Science. – 2000. – Vol. 46, no. 4. – P. 563–585.

8. Christopher, M. Logistics & Supply Chain Management / M. Christopher. – 5th ed. – New York: Pearson Education, 2016. – 312 p.
9. Gartner. Decision Making in the Modern Enterprise: Cycle Time and Efficiency Report. – 2023. – URL: <https://www.gartner.com> (дата обращения: 05.11.2025).
10. Gereffi, G. Economic and Social Upgrading in Global Value Chains / G. Gereffi, J. Lee // Journal of Business Ethics. – 2016. – Vol. 133, no. 1. – P. 25–38.
11. Huawei Investment & Holding Co., Ltd. 2022 Annual Report. – Shenzhen, 2023. – 156 p.
12. McKinsey & Company. The 2022 Global Payments Report. – 2022. – URL: <https://www.mckinsey.com> (дата обращения: 06.11.2025).
13. Rigby, D. K. Embracing Agile / D. K. Rigby, J. Sutherland, H. Takeuchi // Harvard Business Review. – 2016. – Vol. 94, no. 5. – P. 40–50.
14. Saaty, T. L. Decision making with the analytic hierarchy process / T. L. Saaty // International Journal of Services Sciences. – 2008. – Vol. 1, no. 1. – P. 83–98.
15. World Bank. E-commerce and the Global Economy: Trends and Indicators. – Washington, DC: World Bank Group, 2022. – 88 p.

Сведения об авторе

Шао Пей – Таджикский педагогический институт в городе Пенджикенте, соискатель кафедры экономической теории и управления. Адрес: 735500, г. Пенджикент, Республика Таджикистан, Согдийская область, проспект Рудаки, 108. E-mail: 439437555@qq.com

About the author

Shao Pei – Tajik Pedagogical Institute in Penjikent, Applicant at the Department of Economic Theory and Management. Address: 108 Rudaki Avenue, Penjikent, Sughd Region, Republic of Tajikistan, 735500. E-mail: 439437555@qq.com

Маълумот дар бораи муаллиф

Шао Пей – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва идоракунии суроға: 735500, ш. Панҷакент, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, хиёбони Рӯдакӣ, 108. E-mail: 439437555@qq.com

УДК: 336.225.673(575.3).

МУАММОҶОИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ВА РОҲҶОИ ҲАЛЛИ ОН ДАР ЗАМИНАИ ТАҲИЯ ВА ҚАБУЛИ КОДЕКСИ БУЌЕТ

Раҳимзода Ф.М.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба муаммоҳои идоракунии молияи давлатӣ ва роҳҳои ҳалли он дар заминаи таҳия ва қабули кодекси буҷет бахшида шудааст. Кодекси буҷетӣ заминаи ҳуқуқии нақшаи хароҷоти миёнамуҳлатро мустаҳкам менамояд ва муайян мекунад, ки ҳамаи тақсимкунандагони асосии маблағҳои буҷетӣ бояд нақшаҳои хароҷоти худро барои се сол пешниҳод намуда дар ин ҷода Вазорати молия бояд пешгӯии даромадҳо ва хароҷоти мутахидшудаи буҷетро барои се сол таҳия намояд. Ин тағйирот ба тағйир додани тафаккур аз банақшагирии кӯтоҳмуддат ба идоракунии молияи стратегӣ мусоидат мекунад. Муаллифон ҳалли проблемаҳои мавҷударо номбар намуда роҳи ҳалли онҳоро дар таҳияи Кодекси буҷет арзёбӣ менамоянд. Онҳо фикру ақидаҳои шонро вобаста ба қисми даромади буҷет баён дошта қайд менамоянд, ки иҷрои ноустувори даромадҳо, сиёсати норавшани даромадҳои ғайриандозӣ, сарчашмаҳои маҳдуди даромад ва набудани алоқаи дурусти байни қонунҳои андоз ва буҷет мебошанд. Инчунин муаммоҳои асосиро дар қисми хароҷоти буҷет қайд менамоянд, ки идоракунии хароҷоти бесамар, раванди тӯлоии таҳияи буҷет; заифии назорат ва аудити дохилӣ; шаффофияти пасти буҷет ва тақсими норавшани масъулият мебошад. Барои бартараф намудани ҳама ин проблемаҳои мавҷуда, зарурияти таҳия намудани Кодекси буҷет ба миён омадааст. Ташаббуси қабули Кодекси буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон як қадами муҳим дар ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ мебошад. Мақсади асосии ин Кодекс ҳалли мушкилоти мавҷудаи қисми даромад ва хароҷоти буҷет тавассути низоми мукамалтари қонунгузорӣ ва меъёрӣ мебошад. Дар маҷмӯъ, бо таҳия ва қабули Кодекси буҷет баланд бардоштани шаффофият, самаранокӣ, масъулиятнокӣ ва пешбинишавандагии раванди буҷетӣ ҳали худро ба таври боз ҳам мукамалтар пайдо мекунад. Қабули Кодекси буҷет масъалаҳои ҷойдоштаро дар як ҳуҷҷати ягонаи меъёрӣ ҷамъбаст карда, асосҳои ҳуқуқии идоракунии молияи давлатиро аз принципҳо ва мафҳумҳои асосӣ то тартиби таҳия, баррасӣ, тасдиқ ва иҷрои буҷет ба таври мукамал муайян менамояд.

Калидвожаҳо: Кодекси буҷетӣ, молияи давлатӣ, сиёсати андозӣ, хароҷоти давлатӣ, масъулиятнокӣ, самаранокӣ, шаффофият, ҳисоботдиҳӣ, устуворӣ, буҷет, идоракунӣ, ислоҳот.

Барои иқтибос: Раҳимзода, Ф. М. Муаммоҳои идоракунии молияи давлатӣ ва роҳҳои ҳалли он дар заминаи таҳия ва қабули кодекси буҷет / Ф. М. Раҳимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – No. 1. – С. 343-351.

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ РАЗРАБОТКИ И ПРИНЯТИЯ БЮДЖЕТНОГО КОДЕКСА

Раҳимзода Ф.М.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам управления государственными финансами и путям их решения в контексте разработки и принятия Бюджетного кодекса. Бюджетный кодекс укрепляет правовую основу среднесрочного плана расходов и устанавливает, что все основные ассигнаторы бюджета должны представлять свои планы расходов на три года, а в этой связи Министерство финансов должно разрабатывать прогноз консолидированных бюджетных доходов и расходов на три года. Эти изменения способствуют переходу от краткосрочного планирования к стратегическому финансовому управлению. Авторы перечисляют существующие проблемы и оценивают пути их решения при разработке Бюджетного кодекса. Они выражают свои взгляды на доходную часть бюджета, отмечая нестабильное исполнение доходов, нечеткую политику в отношении неналоговых доходов, ограниченные источники доходов и отсутствие надлежащей коммуникации между налоговым и бюджетным законодательством. Они также отмечают основные проблемы в расходной части бюджета, а именно: неэффективное управление расходами, длительный процесс подготовки бюджета; слабый внутренний контроль и аудит; низкая прозрачность бюджета и нечеткое разделение обязанностей. Для устранения всех существующих проблем возникла необходимость в разработке Бюджетного кодекса. Инициатива принятия Бюджетного кодекса Республики Таджикистан является важным шагом в реформе управления государственными финансами. Главная цель этого Кодекса – решение существующих проблем бюджетной доходной и расходной части посредством более совершенной законодательно-

нормативной системы. В целом, с разработкой и принятием Бюджетного кодекса будет еще более полно решена проблема повышения прозрачности, эффективности, подотчетности и предсказуемости бюджетного процесса. Принятие Бюджетного кодекса обобщает существующие вопросы в едином нормативном документе и полностью определяет правовые основы управления государственными финансами, от основных принципов и концепций до порядка подготовки, рассмотрения, утверждения и исполнения бюджета.

Ключевые слова: Бюджетный кодекс, государственные финансы, налоговая политика, государственные расходы, подотчетность, эффективность, прозрачность, отчетность, устойчивость, бюджет, управление, реформа.

PROBLEMS OF PUBLIC FINANCE MANAGEMENT AND WAYS TO SOLVE THEM IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT AND ADOPTION OF THE BUDGET CODE

Rahimzoda F.M.

Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. This article is devoted to the problems of public finance management and ways to solve them in the context of the development and adoption of the Budget Code. The Budget Code strengthens the legal basis of the medium-term expenditure plan and determines that all major budget allocators must submit their expenditure plans for three years, and in this regard, the Ministry of Finance must develop a forecast of consolidated budget revenues and expenditures for three years. These changes contribute to a shift in thinking from short-term planning to strategic financial management. The authors list the existing problems and assess the ways to solve them in the development of the Budget Code. They express their views on the revenue side of the budget, noting that they are unstable revenue execution, unclear non-tax revenue policy, limited sources of revenue, and the lack of proper communication between tax and budget laws. They also note the main problems in the budget expenditure part, which are ineffective expenditure management, a lengthy budget preparation process; weak internal control and audit; low budget transparency and unclear division of responsibilities. To eliminate all these existing problems, the need to develop a Budget Code has arisen. The initiative to adopt the Budget Code of the Republic of Tajikistan is an important step in the reform of public finance management. The main purpose of this Code is to solve the existing problems of the budget revenue and expenditure part through a more complete legislative and regulatory system. In general, with the development and adoption of the Budget Code, increasing the transparency, efficiency, accountability and predictability of the budget process will be solved in an even more complete way. The adoption of the Budget Code summarizes the existing issues in a single regulatory document and fully defines the legal foundations of public finance management, from the basic principles and concepts to the procedure for preparing, considering, approving and executing the budget.

Keywords: Budget Code, public finance, tax policy, public spending, accountability, efficiency, transparency, reporting, sustainability, budget, management, reform.

Гузориши масъала. Дар шароити зудтағйиёбандаи иқтисодӣ ва таҳдиду хатарҳои иқтисоди ҷаҳон ба иқтисоди миллии давлатҳо идоракунии молияи давлатӣ ҳамчун омилҳои асосии рушди иқтисодӣ ва таъминкунандаи суботи макроқарорҳои маҳсуб ёфта, роҳҳои ҳалли муаммоҳои дар ин самт ҷойдошта ҳамчун заминаи бунёди таҳқиқоти иловагиро тақозо менамояд.

Таҳлили тадқиқотҳои охир. Солҳои охир масъалаҳои идоракунии молияи давлатӣ ва роҳҳои ҳалли он дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муҳими таҳқиқи илмҳои иқтисодӣ ба ҳисоб рафта дар асарҳои олимони варзидани ватанӣ ба монанди Давлатзода Д.А., Ғафуров П.Ҷ., Хайрзода Ш.Қ., Раҳимзода Ш., Иқромзода Ф., Қодирзода Д.Б., Сафаров Х.А., Ҳикматов С., Ҷаҳоншоҳ С., Амонова Д., Ғафориён М.Ш., Ширинов Ҳ.М., ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Мақсади мақола. Омӯзиши масъалаҳои идоракунии молияи давлатӣ ва пешниҳоди роҳҳои ҳалли онҳо дар дораи ислоҳот ё таҳияи кодекси буҷет ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар шароити зудтағйиёбандаи иқтисодӣ ва таҳдиду хатарҳои иқтисоди ҷаҳон ба иқтисоди миллии давлатҳо идоракунии молияи давлатӣ ҳамчун омилҳои асосии рушди иқтисодӣ ва таъминкунандаи суботи макроқарорҳои маҳсуб ёфта, роҳҳои ҳалли муаммоҳои дар ин самт ҷойдошта ҳамчун заминаи бунёди таҳқиқоти иловагиро тақозо менамояд. Зеро дар самти мазкур ҳануз муаммоҳои зиёди идоракунии молияи давлатӣ, ки онҳо барои рушд ва суботи иқтисодӣ зарур мебошанд аз нуқтаи назари моҳияти системавӣ то кунун ба таври пурра омӯзиши мукаммалӣ ҳудуд наёфтаанд. Мавзӯе, ки мо онро мавриди таҳқиқ қарор додем ҳеле муҳим ва саривақтӣ арзёбӣ мегардад. Ин се ҷузъи асосӣ буҷети давлатӣ, сиёсати андозӣ ва хароҷоти

давлатӣ-асоси сиёсати молиявии ҳар як кишварро ташкил медиҳанд. Бояд қайд кард, ки идоракунии молияи давлатӣ ҳамчун воситаи татбиқи ин сиёсат роҳандозӣ мегардад.

“...Идоракунии молияи давлатӣ низоми ҳамкориҳои мутақобилаи вазорату идораҳо ва муассисаҳои дигари давлатӣ барои истифодаи самараноки маблағҳои давлатӣ мебошад” [1, с. 177].

Тибқи стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 яке аз вазифаҳои асосӣ ин баланд бардоштани интизоми фискалӣ, беҳтар намудани самаранокии тақсимои захираҳои молиявӣ ва назорати доимӣ оид ба истифодабарии захираҳои молиявӣ ва хароҷоти мақсадноки воситаҳои пулии давлатӣ мебошад. Роҳҳои ҳалли муаммоҳои идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин аввалан ба таври кофӣ амалӣ намудани вазифаҳои дар стратегияи мазкур гузошташуда мебошад.

Пажӯҳишгарону олимони дар ин маврид аз давраҳои гузашта то замони муосир фикру ақидаҳои худро оид ба “идоракунии молияи давлатӣ” баён намудаанд. Яке аз муҳаққиқони муосир дар самти мазкур Ғафуров П.Ҷ., қайд мекунад, ки “...Идоракунии молияи давлатӣ яке аз асосҳои муҳими идоракунии иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, зеро он шартҳои таъмини рушди устувори иқтисодӣ мебошад. Бо вуҷуд аз ёфтани ғайриқонунии иқтисодии дохилӣ ва хориҷӣ, афзоиши аҳолии мураккабшудани равандҳои молиявӣ, аҳамияти самаранокии идоракунии молияи давлатӣ боз ҳам бештар мегардад” [2, с. 276]. Ба ин ақида розӣ шудан мумкин аст, зеро тавассути идоракунии молияи давлатӣ на танҳо ба нишондиҳандаҳои миқдорӣ балки ба нишондиҳандаҳои сифатӣ аз он ҷумла рушди иҷтимоӣ иқтисодии давлат ва сатҳи некуаҳволии аҳолии таъсир расондан мумкин аст.

Муҳаққиқони дигар Қодирзода Д.Б., Сафаров Х.А., дар асари илми худ чунин иброз медоранд, ки “...яке аз самтҳои асосии тақмили механизми сиёсати буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин кам кардани хароҷоти дуҷумдараҷа (хароҷоте, ки ба рушди иқтисодӣ миллӣ таъсири мусбат намерасонанд) мебошад, ки ба шарофати он натиҷаҳои воқеӣ ба даст оварда метавонем” [5, с. 320].

Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ идоракунии молияи давлатӣ яке аз унсурҳои муҳим ва мураккаби низоми иқтисодӣ маҳсуб ёфта дар он идоракунии дурусти воситаҳои пулӣ ва дигар муносибатҳои ба ин алоқаманд аҳамияти меҳварӣ доранд. Бинобар ин идоракунии молияи давлатӣ ин маҷмӯи муносибатҳои пулӣ мебошад, ки ба ташаккул, тақсимои ва истифодаи захираҳои молиявии ҷамъшуда (буҷети ҷумҳуриявӣ, буҷетҳои маҳаллӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ) тавассути мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ барои иҷрои вазифаҳои ба зиммаи онҳо гузошташуда вобаста аст.

“Дар замони муосир тақмили низоми идоракунии молияи давлатӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, зеро дар вақти ғайрисамаранок ба роҳ мондани идоракунии молияи давлатӣ ба аз даст додани қисми захираҳои пулии мамлакат оварда мерасонад...” [6, с. 177].

Олимону коршиносони масъалаҳои муҳими идоракунии молияи давлатиро аксаран дар сатҳи таркибӣ, ки он ба идоракунии буҷет ва равандҳои буҷетӣ ва дигар фондҳои гуногун, ки маҷмуан ин масъаларо мукаммалан инъикос менамоянд мавриди баррасӣ қарор додаанд. Дар ҳамин замина муҳаққиқони тоҷик Ҳикматов С., Ҷаҳоншоҳ С., қайд менамоянд, ки “...Буҷети давлатӣ фонди марказонидашудаи воситаҳои пулии ҷамъият буда, барои иҷрои вазифаҳои (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғайра) мақомоти давлатӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ пешбинӣ гардидааст...” [7, с. 11]. Буҷети давлатӣ ин фонди асосии маблағҳои пулӣ, шакли ташаккул ва хароҷоти маблағҳои пулии мақомоти давлатӣ мебошад. Ин як сметаи даромадҳо ва хароҷоти давлат дар як давраи муайян аст. Хароҷоти буҷети давлатӣ бошад, ин маблағҳо мебошанд, ки барои таъмини вазифаҳои давлат равона карда мешаванд. Инҳо хариди давлатии мол ва хизматрасонӣ ва пардохтҳои интиқолий (нафақа, кӯмакпулиҳо) мебошанд.

Дар дигар маврид Ҳикматов С., Сафарова М., хеле ба маврид қайд мекунад, ки “Дар низоми идоракунии молияи давлатӣ нақши муҳимро буҷети давлатӣ мебошад...” [8, с. 240]. Мо бар ин ақида пурра розӣ ҳастем ва воқеан буҷети давлатӣ ҳамчун манбаи асосии молиякунии соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва механизми асосӣ истифода мешавад, ки дар атрофи худ як қатор сиёсатҳои бо ҳам алоқаманд ва мувофиқро фаро мегирад, ки яке аз онҳо сиёсати фискалӣ мебошад.

Сиёсати фискалӣ ин ҷорабиниҳои Ҳукумат дар соҳаи андозбандӣ ва хароҷоти давлатӣ бо мақсади танзими макроиқтисодӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои муайяни иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад (масалан, суръат бахшидан ё суст кардани афзоиши иқтисодӣ, паст кардани бекорӣ). Ҳамчун воситаи асосии татбиқи сиёсати фискалӣ ин меъёри андозҳо ва хароҷоти давлатӣ шуда метавонад.

Ин се унсур якҷоя механизми идоракунии молияи давлатиро ташкил медиҳанд, ки барои тақсимои одилонаи сарват ва таъмини суботи иқтисодӣ дар кишвар мусоидат мекунад.

Тибқи ақидаи мо, барои бартараф намудани муаммоҳо ва гузаштан ба чаҳишҳои бузург дар самти идоракунии молияи давлатӣ зарурияти таҳия ва қабули кодекси буҷет ба миён омадааст. Ташаббуси қабули Кодекси буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон як қадами муҳим дар ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ мебошад. Мақсади асосии кодекси мазкур ҳалли мушкилот ва муайян намудани вазъи ҳуқуқии субъектҳои муносибатҳои буҷетӣ, мушкилотҳои эҳтимолии қисми даромад ва хароҷоти буҷет тавассути низоми боз ҳам мукаммалтари қонунгузорӣ ва меъёрӣ мебошад.

Дар маҷмӯъ, муаммоҳои асосие, ки қабули кодекси буҷет онҳоро ҳал хоҳад кард, ин баланд бардоштани шаффофият, самаранокӣ, масъулиятнокӣ ва пешбинишавандагии раванди буҷетӣ мебошанд.

Муаммоҳо дар қисми даромади буҷет ин метавонад иҷрои ноустувори даромадҳо, сиёсати нисбатан норавшани даромадҳои ғайриандозӣ, сарчашмаҳои маҳдуди даромад ва набудани алоқаи дурусти байни қонунҳои андоз ва буҷетро дар бар гирад.

Ба фикри мо, муаммоҳои асосӣ дар ин қисмат ба ноустуворӣ ва заифии пойгоҳи даромадҳо, инчунин ба маъмурикунонии онҳо дахл доранд, ки мо онҳоро дар ҷадвали зерин инъикос намудем.

Ҷадвали 1. - Муаммоҳои асосии қисми даромади буҷет ва роҳҳои ҳалли он.

Проблемаи мавҷуда	Роҳи ҳал бо қабули кодекси буҷет (ё ислоҳоти ИМД)
Иҷрои ноустувори даромадҳо	Мустаҳкам намудани асосҳои ҳуқуқии пешгӯии макроиқтисодӣ ва буҷетӣ барои кам кардани хароҷотҳои бесамар аз нақша
Сиёсати норавшани даромадҳои ғайриандозӣ	Ба низом даровардани пардохтҳо аз ҳисоби маблағҳои махсуси ташкилотҳои буҷетӣ (манъи истифодаи онҳо берун аз низоми ҳазинадорӣ) ва муайян кардани тартиби аниқи ворид кардани онҳо ба буҷет
Сарчашмаҳои маҳдуди даромад	Муайян кардани механизмҳои танзим ва тақсими даромадҳои байнибуҷетӣ барои мустаҳкам кардани даромадҳои буҷетҳои маҳаллӣ
Набудани алоқаи дурусти байни қонунҳои андоз ва буҷет	Эҷоди як ҳуҷҷати ягонаи мукаммал барои танзими муносибатҳои молиявӣ дар кишвар

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси маълумотҳои мавҷуда.

Муаммоҳо дар қисми хароҷоти буҷет ин идоракунии хароҷоти бесамар, раванди тӯлонии таҳияи буҷет, заифии назорат ва аудити дохилӣ, шаффофияти пасти буҷет ва тақсими норавшани масъулиятро дар бар мегирад.

Ба андешаи мо мушкилоти асосӣ дар қисмати хароҷоти буҷет ин ба самаранокии истифодаи маблағҳо, тақсимои назорати онҳо рабт доранд.

Ҷадвали 2. - Муаммоҳои асосии қисми хароҷоти буҷет ва роҳҳои ҳалли он.

Проблемаи мавҷуда	Роҳи ҳал бо қабули кодекси буҷетӣ (ё ислоҳоти ИМД)
Идоракунии хароҷоти нисбатан бесамар	Қорӣ намудани буҷетсозӣ дар асоси барномаҳо (буҷети барномавӣ). Ин тартиб маблағҳоро на танҳо ба муассисаҳо, балки ба натиҷаҳои мушаххаси иҷрои барномаҳо мепайвандад.
Раванди тӯлонии таҳияи буҷет	Муқаррар кардани тартиби қатъӣ ва муҳлатҳои равшан барои чараёни буҷети сесола (миёнамуҳлат). Ин ба мақомот имкон медиҳад, ки нақшаҳои дарозмуддат таҳия кунанд.
Заифии нисбии назорат ва аудити дохилӣ	Муайян кардани асосҳои ҳуқуқии мустаҳкам барои аудити дохилӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ (МСФО дар бахши давлатӣ).
Шаффофияти нисбатан пасти буҷет	Муайян кардани талаботи ҳатмӣ оид ба ошкорбағии иттилоот дар бораи раванди буҷет, аз ҷумла наشري буҷети шахрвандӣ ва ҳисоботҳои муфассал.
Тақсими норавшани масъулият	Ба таври возеҳ муайян кардани вазифа ва салоҳиятҳои ҳамаи иштирокчиёни раванди буҷетӣ (Вазорати молия, тақсимунадағони асосии маблағ, мақомоти маҳаллӣ).

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси маълумотҳои мавҷуда.

Бояд қайд кард, ки қабули кодекси буҷет ҳамаи ин масъалаҳоро дар як ҳуҷҷати ягонаи меъёрӣ ҷамъбаст карда, асосҳои ҳуқуқии идоракунии молияи давлатиро аз принципҳо ва мафҳумҳои асосӣ то тартиби таҳия, баррасӣ, тасдиқ ва иҷрои буҷет ба таври мукамал муайян менамояд.

Яке аз масъалаҳои калидӣ, ки дар доираи таҳияи қабули кодекси буҷет хеле муҳим ва ба ҳалли мушкилоти зиёди иқтисодӣ равона шудааст, ин нақшаи хароҷоти миёнамуҳлат мебошад.

Нақшаи хароҷоти миёнамуҳлат ё "буҷетсозии сесола" - ин тартиби банақшагирии хароҷот мебошад, ки дар он буҷети соли оянда на танҳо барои як сол, балки дар якҷоягӣ бо пешгӯии хароҷот барои ду соли баъдӣ (дар маҷмӯъ се сол) таҳия ва тасдиқ карда мешавад. Низомии анъанавии буҷетсозии яксола аксар вақт ба ноустуворӣ ва қабули қарорҳои кӯтоҳмуддат оварда мерасонад.

Нақшаи хароҷоти миёнамуҳлат ба ҳалли якчанд мушкилот ба монанди пешбинишавандагӣ ва устуворӣ, иртибот бо стратегияи давлатӣ, идоракунии қарз ва самарабахшии хароҷот мусоидат мекунад. Ба ҷои он ки ҳар сол аз сифр буҷет таҳия шавад, нақшаи хароҷоти миёнамуҳлат кафолат медиҳад, ки барномаҳои стратегӣ (масалан, сохтмони беморхонаҳо ё роҳҳо) аз сабаби набудани маблағҳои солҳои оянда қатъ намешаванд. Хароҷотҳои буҷетӣ бо ҳадафҳои дарозмуддати ҳукумат, ки дар Стратегияи миллии рушд муайян шудаанд, алоқаманд мебошанд. Ба давлат имкон медиҳад, ки ӯҳдадорҳои қарзӣ ва имкониятҳои қарзгирии худро дар мӯҳлати дарозтар баҳо диҳад, ки ин хатари ноустувории молиявиро коҳиш медиҳад. Бо тавачҷӯх ба мӯҳлати дароз, мақомот метавонанд қарорҳои беҳтаре дар бораи сармоягузорӣ қабул кунанд, назар ба он ки танҳо ба ғоидаи яксола назар кунанд.

Кодекси буҷет заминаи ҳуқуқии нақшаи хароҷоти миёнамуҳлатро мустаҳкам менамояд ва муайян мекунад, ки ҳамаи тақсимунадагонии асосии маблағҳои буҷетӣ бояд нақшаҳои хароҷоти худро барои се сол пешниҳод намуда дар ин ҷода Вазорати молия бояд пешгӯии даромадҳо ва хароҷоти мутахидшудаи буҷетро барои се сол таҳия намояд.

Ин тағйирот ба тағйир додани тафаккур аз банақшагирии кӯтоҳмуддат ба идоракунии молияи стратегӣ мусоидат мекунад.

Вобаста ба ин таҳқиқотчиёни ватанӣ Ғафориён М.Ш., Ширинов Ҳ.М., қайд мекунад, ки "...Болобардории самаранокии маблағҳои буҷетӣ бевосита ба банақшагирии ҳуди буҷет вобастагӣ дорад"[3, с. 51].

Яке аз масъалаҳои муҳим дар Кодекси буҷет ин танзими муносибатҳои байнибуҷетӣ мебошад, ки он асоси идоракунии молияи давлатиро дар бар мегирад.

Дар Тоҷикистон, муносибатҳои байнибуҷетӣ (робитаи молиявӣ байни буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ) яке аз соҳаҳои мебошад, ки ба андешаи мо ба ислоҳот ё мукамалгардонӣ ниёз доранд. Кодекси буҷет дар самти мазкур ба таҳкими мустақилияти молиявии мақомоти маҳаллӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳо заминаи мусоид фароҳам меорад.

Дар сатҳи муносибатҳои байнибуҷетӣ ҳанӯз якчанд муаммоҳо боқӣ мондааст, ки тавассути қабули Кодекси буҷет ҳалли онҳоро афзал мешуморем. Аксари буҷетҳои маҳаллӣ ба дотатсияҳо ва субвенсияҳои буҷети ҷумҳуриявӣ вобастаанд, ки ин мустақилияти қабули қарорҳои онҳоро маҳдуд мекунад. Тартиби тақсими маблағҳо (дотатсияҳо, субвенсияҳо) баъзан шаффофияти кофӣ надорад ва ба нақшаи дарозмуддат асос намеёбад. Инчунин баъзан ваколатҳои иҷроӣ вазифаҳои муайян (хароҷот) ба мақомоти маҳаллӣ вогузор мешаванд, аммо бо сарчашмаҳои молиявии кофӣ (даромадҳо) таъмин намегарданд.

Бояд қайд кард, ки ҳалли муаммоҳои ҷойдоштаи муносибатҳои байнибуҷетӣ дар доираи таҳияи Кодекси буҷет тавассути ҷорӣ намудани механизмҳои мушаххас сурат мегирад. Вобаста ба ин мо пешниҳод менамоем, ки Кодекси буҷет бояд:

-Муайян намудани даромадҳои аниқ. Меъёрҳои мушаххаси ҷудокунӣ (нормативы отчислений) аз андозҳои умумидавлатӣ (масалан, аз андоз аз даромад, ё андоз аз ғоида) ба буҷетҳои маҳаллиро муқаррар кунад, зеро мақомотҳои маҳаллӣ тавачҷӯхӣ бештар пайдо мекунад, то пойгоҳи андозии маҳаллиро (корхонаҳо, амвол) рушд диҳанд, зеро даромади онҳо ба рушди иқтисодии маҳаллӣ алоқаманд мешавад;

-Меъёрҳои шаффофии тақсими трансфертҳо (кӯмакҳо)-ро муқаррар кунад. Кодекс тартиби тақсими кӯмакҳои молиявӣ (трансфертҳо) аз буҷети ҷумҳуриявиро ба таври шаффоф танзим мекунад. Бояд формулаи мушаххасе пешниҳод шавад, ки ба меъёрҳои объективӣ асос ёбад (масалан, шумораи аҳоли, дарозии роҳҳо, иқтисодӣ андозбандӣ), ин метавонад адолати молиявиро таъмин ва таъмин кунад;

-Баланд бардоштани масъулиятнокӣ. Буҷетсозии барномавӣ ба буҷетҳои маҳаллӣ низ дахл дошта бошад. Мақомоти маҳаллӣ бояд на танҳо гузориш диҳанд, ки чӣ қадар пул харҷ шуд,

балки чӣ гуна натиҷаҳо дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва инфрасохтори маҳаллӣ ба даст омаданд. Ин самаранокии хароҷотро дар сатҳи поёӣ баланд мебардорад.

Ҳамин тариқ, дар нитиҷаи қабули Кодекси буҷет аз як низоми идоракунии "марказонидашуда" ба низоми "муносибатҳои ҳамкорӣ ва масъулияти муштарак" гузариш ба вучуд меояд, ки дар он буҷетҳои маҳаллӣ ҳамчун шарикони фаъоли рушди иқтисодӣ амал мекунанд. Танҳо дар заминаи мазкур метавон гуфт, ки ҳамгирӣ байни буҷетҳои маҳаллӣ ва буҷети ҷумҳуриявӣ дар сатҳи алоқаи якдигар инкишофёбанда таъмин мегардад.

Инчунин чиҳати ҳалли муаммоҳои идоракунии молияи давлатӣ қабули тасияҳои судмандро ҳангоми таҳияи Кодекси буҷет зарур мешуморем.

Агар ҳиссаи хароҷоти сармоявӣ аз 20% камтар бошад, давлат танҳо барои хароҷоти ҷорӣ яъне музди меҳнат, нафақа, кӯмакпулӣҳо ва ғайраҳо (ин хароҷот барои имрӯз аст) маблағ сарф мекунад ва барои рушди оянда имконият коҳиш меёбад. 20% - ин хароҷоти сармоявӣ яъне сохтмони роҳҳо, неругоҳҳо, мактабҳо ва корхонаҳо (ин сармоягузорӣ барои фардо) мебошад, ки ин имкон медиҳад ҳам эҳтиёҷоти иҷтимоии мардум бароварда шавад ва ҳам иқтисодиёт пеш равад. Мувофиқи таҷрибаи байналмилалӣ ва тавсияҳои созмонҳои молиявӣ (ба мисли Ҳазинаи Байналмилалӣ Асёр), маҳз сатҳи 20-25% хароҷоти рушд метавонад суръати баланди афзоиши ММД-ро (GDP) таъмин кунад.

Буҷетсозӣ дар асоси барномаҳо ба таҳкими баҳодиҳии натиҷанокӣ таъсир мерасонад. Дар раванди банақшагирии буҷет, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд, ки ҳар як барномаи хароҷотиро, ки дорои хароҷоти сармоявӣ мебошад, аз рӯи арзёбии пешакии натиҷанокӣ ва таҳлили хароҷот-фоида асоснок намоянд. Натиҷаҳои ин арзёбӣ бояд ба парлумон (Маҷлиси Олӣ) ҳангоми дида баромадани лоиҳаи буҷет пешниҳод карда шаванд. Ин тавсия на танҳо ҳаҷми хароҷоти рушдро меафзояд, балки самаранокии истифодаи онро низ боло мебарад.

Барои пешгирии тақсимои нодурусти хароҷот, таърифи "Хароҷоти сармоявӣ" дар кодекс бояд ба таври дақиқ бо меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ карда шавад, то хароҷоте, ки мустақиман ба ташаккули сармояи асосӣ алоқаманд нестанд, ба ин гурӯҳ шомил карда нашаванд, зеро ин аз ҳисоб кардани хароҷоти ҷорӣ ҳамчун хароҷоти рушд пешгирӣ мекунад.

Бояд қайд кард, ки норасоии принсипи шаффофияти буҷет ба вазъи молиявии давлат ва эътимоди шаҳрвандон таъсири ҷиддӣ мерасонад, ки он метавонад аз сабабҳои зерин иборат бошад.

1. Сабабҳои асосии норасоии шаффофият.

- Ихтисор ва маҳдудияти дастрасӣ ба маълумот: набудани наشري саривақтӣ ва муфассали ҳуҷҷатҳои буҷетӣ (лоиҳаи буҷет, буҷети тасдиқшуда, ҳисоботи иҷроӣ буҷет) бо забони содда ва фаҳмо;

- Сохтори мураккаби буҷет: истифодаи таснифоти буҷетӣ ва истилоҳоти мураккабе, ки барои ҷомеаи ғайримутахассис душворфаҳм аст;

- Маҳдудияти иштироки ҷомеа: набудани механизмҳои муассир барои ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ ва коршиносон дар марҳилаҳои банақшагирӣ ва назорати буҷет;

- Заифии назорати парламентӣ ва ҷамъиятӣ: набудани салоҳияти кофӣ ё захираҳои техникӣ дар мақомоти назоратӣ барои тафтиши амиқи хароҷоти буҷетӣ;

- Системаҳои технологияи кӯҳна: Истифодаи набурдани платформаҳои рақамӣ ва порталҳои кушодаи буҷетӣ, ки маълумотро ба таври интерактивӣ пешниҳод мекунанд.

2. Оқибатҳои норасоии шаффофият:

- Афзоиши хатари коррупсия: Норавшанӣ дар тақсимои маблағҳо ва иҷроӣ хароҷот барои амалҳои ғайриқонунӣ шароит фароҳам меорад;

- Истифодаи бесамар ва бемасъулиятонии маблағҳо: қарорҳо оид ба хароҷот метавонанд ба манфиати гурӯҳҳои муайян қабул шаванд, на ба манфиати умумии кишвар;

- Паст шудани эътимоди ҷомеа: шаҳрвандон ба ҳукумат ва самаранокии истифодаи андозҳо эътимод надоранд;

- Набудани масъулияти Ҳукумат: азбаски назорат душвор аст, мақомот ба осонӣ аз масъулият барои иҷроӣ нодурусти буҷет канорагирӣ мекунанд.

Дар ҷаҳони имрӯза барои арзёбии шаффофияти буҷет, созмонҳои чун Ташаббуси шарикӣ байналмилалӣ буҷет (**International Budget Partnership - IBP**) мунтазам "Пурсишномаи буҷети кушода"-ро (Open Budget Survey - OBS) мегузаронанд. Ин пурсишнома се ҷанбаи асосиро дар бар мегирад, ки онро дар ҷадвали 3 ифода менамоем:

Ҷадвали 3. - Пурсишномаи буҷети кушода.

Ҷанбаи шаффофият	Тавсиф

Шаффофияти маълумот	Дастрасӣ ва саривактӣ 8 ҳуҷҷати асосии буҷетӣ
Иштироки ҳома	Имконияти ҷалби ҳома дар марҳилаҳои гуногуни давраи буҷет
Назорати буҷет	Самаранокии назорати қонунгузорӣ (парламент) ва назорати олий (масалан Палатаи ҳисоб)

Сарчашма: Таҳияи муаллифони дар асоси маълумоти мавҷуда.

Барои ҳалли ин проблема, қадамҳои зеринро пешниҳод кардан мумкин аст:
Нашри пурраи ҳуҷҷатҳо: Ҳамаи 8 ҳуҷҷати асосии буҷетӣ (бо шумули "Буҷети шаҳрвандӣ", ки ҳуҷҷати соддакардашуда аст) бояд ҳатман ва саривактӣ нашр шаванд;

-Портالي буҷети кушода: Эҷоди портали расмӣ онлайн, ки дар он маълумоти буҷетӣ дар формати коркардшаванда (масалан, Excel, CSV) бо тасвирҳои визуалӣ дастрас карда шаванд;

-Иштироки расмӣ ҳома: Ворид намудани тартиби ҳатмӣ барои муҳокимаи оммавии лоиҳаи буҷет бо ҳомаи шаҳрвандӣ ва ворид кардани фикру пешниҳодоти онҳо;

-Қувват бахшидани назорат: Баланд бардоштани истиқлолият ва захираҳои техникаи мақомоти назорати олий (Палатаи ҳисоб) ва баланд бардоштани нақши парламент;

-Омӯзиши ҳома: Гузаронидани чорабиниҳои омӯзишӣ барои шаҳрвандон, журналистон ва созмонҳои ғайриҳукуматӣ оид ба хондан ва таҳлили ҳуҷҷатҳои буҷетӣ.

Ташаббуси шарикӣ байналмилалӣ буҷет (IBP) дар доираи "Пурсишномаи буҷети кушода" (Open Budget Survey - OBS) ҳафт ҳуҷҷати асосиро муайян мекунад, ки наشري саривактӣ ва муфассали онҳо барои шаффофияти ҳамаҷонибаи буҷет ҳатмист.

Ин 8 ҳуҷҷат марҳилаҳои гуногуни давраи буҷетро (тайёрӣ, тасдиқ, иҷро, назорат) фаро мегиранд:

Ҷадвали 4. - Ҳафт ҳуҷҷати асосии буҷетӣ дар доираи "Пурсишномаи буҷети кушода".

№	Номи ҳуҷҷат	Марҳилаи буҷет	Мақсади асосӣ
1	Буҷети пешниҳодшуда (Лоиҳаи буҷет)	Тайёрӣ - Тасдиқ	Тафсилоти нақшаҳои даромад ва хароҷоти ҳукумат барои соли оянда, ки пеш аз тасдиқ ба қонунгузор пешниҳод мешавад.
2	Буҷети тасдиқшуда	Тасдиқ	Қонуни расмӣ ё санади тасдиқшуда аз ҷониби қонунгузор (парламент), ки хароҷот ва даромадҳои ҳукуматро муқаррар мекунад.
3	Буҷети шаҳрвандӣ	Ҳамаи марҳилаҳо	Ҳулосаи ғайримутахассисона ва соддакардашудаи буҷет (ё ҷанбаҳои муҳими он) барои фаҳмиши оммаи васеъ.
4	Ҳисоботҳои доимии давраи буҷет	Иҷро	Нашри маълумот оид ба иҷрои буҷет (даромадҳо ва хароҷот) дар давоми сол (масалан, ҳисоботҳои семоҳа ё моҳона)
5	Ҳисоботи нимаи сол	Иҷро	Таҳлили муфассали иҷрои буҷет дар 6 моҳи аввал ва пешгӯӣ барои 6 моҳи минбаъда, бо баҳодиҳӣ ба тағйирот.
6	Ҳисоботи охири сол	Иҷро	Ҳисоботи муфассал оид ба натиҷаҳои воқеии даромадҳо ва хароҷот дар соли буҷетии гузашта.
7	Пешгӯии пеш аз буҷет	Тайёрӣ	Ҳуҷҷате, ки пеш аз таҳияи буҷети пешниҳодшуда, сиёсат ва афзалиятҳои молиявии ҳукуматро барои соли оянда муайян мекунад.
8	Ҳисоботи аудити олий	Назорат	Натиҷаи тафтишоти мақомоти назорати олий (масалан, Палатаи Ҳисоб) оид ба қонуният ва самаранокии иҷрои буҷети охири сол.

Сарчашма: Таҳияи муаллифони дар асоси маълумоти мавҷуда.

Норасоӣ ё саривактӣ нашр нашудани яке аз ин ҳуҷҷатҳо маънои онро дорад, ки як марҳилаи муҳими буҷет аз назорати ҷамъиятӣ берун мемонад ва шаффофият коҳиш меёбад.

Барои танзими қонуни соҳавӣ зарур аст, ки намунаҳои мушаххаси технологӣ ва назорати парламенти мустақкам намуд. Таҳлили назорати парламентӣ дар назорати иҷрои буҷет як унсурӣ калидӣ дар таҳкими шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ мебошад.

Ба андешаи мо Парлумон ҳамчун мақоми олии қонунгузорӣ ва намояндаи мардум набояд танҳо бучетро тасдиқ кунад, балки бояд иҷрои онро ба таври доимӣ ва ғайри назорат кунад.

Мушкилоти асосӣ дар он аст, ки Ҳукумат метавонад дар давоми сол тағйироти ҷиддии бучетиро бе розигии парлумон ё танҳо бо хабардоркунии расмӣ анҷом диҳад. Қонунгузорӣ бояд муайян кунад, ки тағйироти бучетӣ аз як ғоизи муайян (масалан, зиёда аз 5-10%) дар бахш ё вазифаи муайян ҳатман бояд аз ҷониби Парлумон тасдиқ карда шавад, на танҳо бо қарори Ҳукумат. Маблағҳое, ки дар фондҳои эҳтиётӣ ҷамъоварӣ мешаванд, бояд ба маҳдудияти қатъии ҳатмӣ дучор шаванд ва хароҷоти онҳо аз ин фондҳо бояд таҳти назорати шаффофи парлумон сурат гирад.

Тибқи ақидаи мо кумитаҳои Парлумон, ки барои молия, иқтисод ва бучет масъуланд, бояд ваколатҳои бештар дошта бошанд. Масалан: Дастрасии мустақим ба маълумот ва истифодаи натиҷаҳои аудити олий. Кумитаҳо бояд ҳуқуқи расмӣи дастрасии мустақим ба маълумоти муфассали иҷроӣ бучетро аз Вазорати молия ва Ҳазинадорӣ дошта бошанд, на ин ки танҳо ба ҳуҷҷатҳои умумӣ Ҳукумат таъя кунад ва онҳо бояд мунтазам (масалан, семоҳа) гузоришҳои Палатаи Ҳисоб (ё мақомоти аудити олий)-ро баррасӣ кунанд ва дар асоси онҳо талаботҳои расмӣ (бо мӯҳлатҳои мушаххас) барои ислоҳи камбудииҳо ба Ҳукумат пешниҳод кунанд.

Парлумон бояд талаб кунад, ки Ҳукумат ҳисоботи расмӣ нимаи солро дар мӯҳлати муқарраршуда пешниҳод кунад ва масъулони қалидии молиявӣ дар назди парлумон оид ба иҷроӣ бучет ҳисобот диҳанд ва раванди тасдиқи ҳисоботи охири соли бучетӣ набояд як амали расмӣ бошад. Парлумон бояд вақти қофӣ барои таҳлили амиқи ҳисоботи аудити олий дошта бошад ва танҳо пас аз он қарор дар бораи қабул ё рад кардани иҷроӣ бучет қабул шавад. Бояд қайд, ки рад кардан бояд ба оқибатҳои сиёсӣ ва маъмурий оварда расонад, то тавассути ин назорати босамартар амалӣ карда шавад.

Яке аз рухҳои асосии кодекси бучет, ки барои таъмини истифодаи самараноки маблағҳо ва мубориза бо коррупсия муҳим аст, ин назорати давлатии молиявӣ ва аудити дохилӣ мебошад. Дар доираи ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ кодекси бучет ба тақвияти системаи назорат хело муҳим мебошад. Назорати давлатии молиявӣ ва аудит ин назорат аз ҷониби мақомоти олии аудит (масалан, Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон) бо мақсади назорати мустақили хароҷот ва даромадҳои бучетӣ, инчунин арзёбии самаранокии истифодаи маблағҳои давлатӣ, амалӣ карда мешавад. Кодекси бучет бояд салоҳиятҳо ва ваколатҳои ин мақомро дар соҳаи аудит ва назорати бучет ба таври возеҳ муайян кунад. Ин имкон медиҳад, ки назорат дар тамоми давраи бучетӣ (на танҳо пас аз иҷроӣ он) ба роҳ монда шавад.

Аудити дохилӣ ин навъи назорат аз дохили ҳуди мақомоти давлатӣ (вазоратҳо, идораҳо, муассисаҳо) амалӣ карда мешавад. Тавассути қабули кодекси бучет қорӣ намудани талаботи ҳатмӣ барои ташкил ва ғайриҳаҷати воҳидҳои аудити дохилӣ дар ҳамаи тақсимкунандагони асосии маблағ амалӣ карда мешавад. Аудити дохилӣ бояд ба идоракунии ҳатарҳо таҳдид кунад, на танҳо ба санҷиши ҳуҷҷатҳо. Ин маънои онро дорад, ки аудиторҳо бояд соҳаҳоро, ки ҳатари аз даст додани маблағ ё носамарбахши баландтар аст, таҳлил кунанд. Вобаста ба ин на бояд фаромӯш кард, ки мустақилияти аудиторҳо ба самти соҳа бетаъсир буда наметавонад. Қафолат додани мустақилияти амалии аудиторҳои дохилӣ аз роҳбарони воҳидҳои маҳаллӣ зарур мебошад. Аудитор бояд бевосита ба роҳбари мақомот (вазир ё раиси идора) ҳисобот диҳад, на ба сармуҳосиб ё роҳбари шӯъбаи молия.

Хулоса. Дар маҷмӯъ таҳқиқи мавзӯи зикргардида бозғуи он аст, ки ҳалли муаммоҳои идоракунии молияи давлатӣ дар доираи ислоҳот ё қабули кодекси бучет на танҳо ба низоми идоракунии соҳа, балки ба самаранок истифодабарии хароҷоти бучети давлатӣ ва захираҳои молиявии дар ихтиёрдоштаи давлат, инчунин ба беҳтаршавии натиҷаҳои иқтисодӣ оварда мерасонад.

Адабиёт

1. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, 31.01.2020 №1446.
2. Ғафуров, П. Ҷ. Асосҳои назариявии идоракунии молияи давлатӣ дар низоми идоракунии иқтисоди миллӣ / П. Ҷ. Ғафуров // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2025. – №. 4. – Р. 276-280. – EDN LCAGFC.
3. Ғаффорен, М. Ш. Асосҳои методологии болобардории самаранокии маблағҳои бучетӣ / М. Ш. Ғаффорен, Ҳ. М. Ширинов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №. 7. – Р. 51-55. – EDN GEHSXU.

4. Давлатзода, Д. А. Система бюджетных услуг в экономике Таджикистана: Теория, практика и механизмы управления/ Д. А. Давлатзода. –Душанбе: Ирфон, 2017. – 144 с. – ISBN 978-99975-0-820-1. – EDN MVMYLLK.
5. Қодирзода, Д. Б. Сиёсати муносири молиявӣ ва вазъи рушди буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Д. Б. Қодирзода, Х. А. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. – No. 1(40). – P. 315-320. – EDN UKXSBK.
6. Раҳимзода, Ф. М. Асосҳои назариявии идоракунии молияи давлатӣ / Ф. М. Раҳимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 2(26). – P. 173-178. – EDN ZCYMQI.
7. Ҳикматов, С. Х. Буҷет ва низоми буҷетӣ / С. Х. Ҳикматов, С. С. Джаҳоншох, 2021. – 347 р. – ISBN 978-99985-993-8-3. – EDN QCSTPT.
8. Ҳикматов, С. Буҷети давлатӣ ва нақши он дар идоракунии молияи давлатӣ / С. Ҳикматов, М. И. Сафарова // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2021. – No. 4-2(39). – P. 239-247. – EDN HHBSFW.

Маълумот дар бораи муаллиф	Сведения об авторе	About the author
Раҳимзода Ғирузи Мадкарим-ассистенти кафедраи иқтисодиёти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Телефон: 988-21-55-51. E-mail: rakhimzoda2020@inbox.ru	Раҳимзода Ғирузи Мадкарим-ассистент кафедраи ҷансаравя эконоика Таҷикского государственного финансово-экономического университета. Телефон: 988-21-55-51. E-mail: rakhimzoda2020@inbox.ru	Rahimzoda Firuzi Madkarim-Assistant of the Department of Financial Economics at the Tajik State University of Finance and Economics. Phone: 988-21-55-51. E-mail: rakhimzoda2020@inbox.ru

УДК: 339

УСУЛҲОИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛӢ

Шохмуродов А.М.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола усулҳои мувофиқи танзими давлатии рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ асоснок карда шуда, тавсияҳо барои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ барои рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ пешниҳод карда шудаанд.

Дар мақола таҳлили бозори ҳамлу нақл вобаста ба нарх, имтиёзҳои андозӣ барои истифодаи инфрасохтори роҳҳои автомобилгард ва параметрҳои таркиби ҳаракаткунандаи нақлиёти автомобилӣ оварда шудаанд.

Амсилаҳои танзими давлатии рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: танзим, нарх, андоз, инфрасохтор, сармоя, навоарӣ, нақлиёт, нақлиёти автомобилӣ, фазои сармоягузорӣ.

Барои иқтибос: Шохмуродов, А. М. Усулҳои танзими давлатии рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ / А. М. Шохмуродов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 352-358.

МЕТОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА

Шохмуродов А.М.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье обоснованы методы государственного регулирования инновационного развития автомобильного транспорта, предложены рекомендации по улучшению условий инвестирования инновационного развития автомобильного транспорта.

В статье осуществлен анализ рынка перевозок в зависимости от цены, налоговые льготы для использования инфраструктуры автомобильных дорог и параметров подвижного состава автомобильного транспорта.

Предложены модели государственного регулирования инновационного развития автомобильного транспорта.

Ключевые слова: регулирование, ценообразование, налоги, инфраструктура, капитал, инновации, транспорт, автомобильный транспорт, инвестиционный климат.

METHODS OF STATE REGULATION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ROAD TRANSPORT

Shohmurodov A.M.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. The article substantiates the appropriate methods of state regulation of innovative development of road transport and provides recommendations for improving the investment climate for innovative development of road transport.

The article provides an analysis of the transport market in terms of prices, tax incentives for the use of road infrastructure and parameters of the rolling stock of road transport.

The methods of state regulation of innovative development of road transport are presented.

Keywords: regulation, pricing, taxes, infrastructure, capital, innovation, transportation, motor transport, investment climate.

Гузориши масъала. Нақлиёти автомобилӣ яке аз соҳаҳои асосии иқтисодиёти миллии буда, дар таъмини ҳаракати молу маҳсулот ва аҳолии кишвар нақши муҳим мебозад. Дар шароити рушди иқтисодиёти рақамӣ ва дигаргуниҳои технологӣ, масъалаи тақмили танзими давлатии рушди инноватсионии ин соҳа аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Имрӯзо нақлиёти автомобилӣ дар ҷаҳон дар марҳилаи тағйироти бунёдӣ қарор дорад. Таҳаввулоти технологӣ, аз ҷумла истифодаи мошинҳои барқӣ, системаҳои идоракунии худкор, интернетӣ ашӯ ва технологияҳои зеҳни сунъӣ, ба тамоми соҳа таъсири ҷиддӣ расонда истодаанд.

Дар ин замина, давлатҳо бояд сиёсати инноватсионии самарабахши худро барои ин соҳа таҳия ва амалӣ намоянд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба масъалаи мазкур таҳқиқотҳо аз ҷониби Батукова Л.Р., Гойхер О.Л., Емельянов Ю.С., Маннапов Р.Г., Родинова Н.Д., Цукерман В.А., Горячевская Е.С. ва дигарон гузаронида шудааст.

Мақсади мақола – омӯзиши усулҳои танзими давлатии рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ махсуб меёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Таҳқиқотҳои гузаронидашуда нишон доданд, ки самтҳои муҳимтарини стратегияи танзими дарозмуддати давлатии иқтисодиёт ва соҳаҳои он, аз ҷумла нақлиёти автомобилӣ дар шароити муосир инҳоянд:

-оқилона истифода бурдани моликияти давлатӣ, аз ҷумла, сарватҳои мавҷудаи табиӣ ва воситаҳои истеҳсолот;

-муайян намудани соҳаҳои афзалиятноки истеҳсолот ва ҳавасмандгардонии онҳо;

-таҳия ва татбиқи сиёсати давлатии инноватсионӣ;

-таҳия ва татбиқи тадбирҳои танзими бозорҳои мол, захираҳо ва молиявӣ;

-танзими рушди минтақавӣ ва ғайра [7].

Бояд гуфт, ки усулҳои давлатии танзими ҷорӣ намудани инноватсияро метавон ба мустаким ва ғайримустаким тақсим кард. Истифодаи онҳо аз вазъи кунунии иқтисодии кишвар ва стратегияи инноватсионии интихобкардаи давлат барои рушди минтақаҳо вобаста аст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҳамчун усули бавоситаи танзим инҳо истифода мешаванд: андозбандӣ ва қарздиҳии имтиёзнок; андозбандии таъхиршуда; ҳавасмандгардонии молиявӣ қарзии равандҳои гирифтани иҷозатномаи ташкилотҳои давлатии илмӣ ва донишгоҳҳо [8].

Усули маъмултарини танзими ғайримустаким дар ҷаҳон имтиёзҳои андозӣ мебошад. Маълум аст, ки чунин усулҳои танзими ғайримустакими фаъолияти инноватсионӣ қарзҳои андозӣ мебошанд. Онҳо бештар дар Австрия истифода мешаванд. Он ширкатҳое, ки ба таҳқиқоти илмӣ сармоягузорӣ мекунанд, имкон доранд, ки то 25% хароҷоти таҳқиқот ва таҳияро ҳамчун ҳавасмандкунӣ ба худ гиранд. Канада барои хароҷоти рушди илмӣ тақрибан 13% баробари 2 миллион доллари Канада имтиёзҳои андозӣ медиҳад². Илова бар ин, барои ҳалли мушкилоте, ки дар назди ширкатҳо ба вучуд меоянд, вақте ки онҳо барои таҳқиқоти инноватсионӣ маблағ сарф мекунанд, аммо то ҳол ғоида ба даст намеоранд, таъхири андоз истифода мешавад.

Бояд гуфт, ки имкони таъсири давлат ба рушди инноватсионии корхонаҳо аз рушди нобаробари иқтисодиёти кишвар вобаста аст, дар ҳоле ки дар ҷумҳурии системаи возеҳи фаъолияти институтҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ бо назардошти хусусиятҳои муайяни минтақавӣ мавҷуд нест. Ин, дар навбати худ, боиси мушкилоти нав мегардад, ки асосан аз инҳо иборатанд [1]:

- низоми мавҷудаи андоз монеаи ҷорӣ намудани навоарӣ мебошад; -хароҷоти муомилотӣ хеле зиёд буда, боиси паст шудани рақобатпазирии иқтисоди миллии мегардад;

-таҳияи маҷмӯи қонунгузорие, ки ҳифзи соҳибкории миллиро таъмин менамояд, имконнопазир аст;

- механизми таъсири мутақобилаи системаҳои идоракуни дар сатҳҳои гуногуни идоракуни барои эҷоди механизми самараноки ҷорӣ намудани инноватсия мукамал нест.

Ҳамин тариқ, дар асоси ин муқаррарот нақшаи ҳамкории давлат ва бозори инноватсияҳоро дар самти истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва дастгирии фаъолияти инноватсионӣ таҳия карда шудааст. Маълум аст, ки бозори инноватсионӣ бо назардошти талабот ва пешниҳод ба вучуд меояд. Дар навбати худ, талабот ва пешниҳод аз як қатор омилҳо вобаста аст, ки аксари онҳо аз нақши давлат вобастагӣ доранд.

Дар шароити муосир ташаккули усулҳои ҳавасмандгардонии давлатии истифодаи технологияҳои инноватсионӣ яке аз вазифаҳои афзалиятноки ин соҳа мебошад. Ба онҳо инҳо дохил мешаванд:

-таҳияи стратегияи дарозмуддати рушди иқтисодиёти миллии бо мавқеи афзалиятнок оид ба истифодаи усулҳо ва технологияҳои инноватсионӣ;

-ба вучуд овардани фазои мусоиди инноватсионӣ, ки барои ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ҳамчун яке аз омилҳои муҳими рушди устувори иқтисодӣ шароит фароҳам меорад. Дар баробари ин, чунон ки таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, шартҳои муҳими фароҳам овардани фазои мусоиди инноватсионӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ афзоиши даромад ва беҳбудии сифати зиндагии аҳоли мебошад, ки барои рушди равандҳои инноватсионӣ дар он заминаи сармоягузорӣ ба вучуд меорад.:

-муайян намудани шароит барои ҳавасмандгардонии таҳия ва татбиқи инноватсияҳо тавассути ташаккули механизмҳои дахлдори ташкилию иқтисодӣ (имтиёзҳои андоз, ҳавасмандӣ, грантҳо ва ғайра);

-дар стратегияи рушди давлат ба инобат гирифтани хусусиятҳои маҳаллӣ, аз қабili шароити табиӣ, инфрасохтори мавҷуда, таъминот бо кадрҳо, мавқеи ҷуғрофӣ, мавҷудияти захираҳои табиӣ, омилҳои демографӣ, таъмини захираҳо ва ғайра.

Марҳилаи муҳими татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди фаъолияти инноватсионӣ ҳуди корхона мебошад. Тадқиқотҳои гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки гузаштан ба роҳи рушди инноватсионии корхона дар марҳилаи оморасозии илмию техникаи истеҳсолот сурат мегирад, ки марҳилаи рушд ва ташаккули рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилро пешақӣ муайян мекунад. Дар ин ҷо муҳимтарин нишондиҳандаҳои рақобатнокӣ, ба монанди сифати боркашонӣ, нарх ва мӯҳлати ба бозор баровардани маҳсулоти нав таҳия карда мешаванд. Ҳамин тариқ, дар ин марҳилаи рушди инноватсионии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ ҳадафи асосӣ интенсификацияи равандҳои эҷод ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, дар асоси ташкили рақобат ва тавачҷуҳ ба афзалиятҳои давлатӣ дар соҳаи сиёсати инноватсионӣ, идоракунии давлатӣ имкон медиҳад, ки иқтидори инноватсионии корхонаи нақлиёти автомобилӣ истифода шавад.

Таҳлили адабиётҳои илмӣ нишон дод, ки потенциали инноватсионии корхонаро метавон маҷмӯи шартҳои донист, ки қобилияти инкишоф ва рушди фаъолияти инноватсиониро доранд [5]. Дар баробари ин, сатҳи дахлдори идоракунии ва роҳи инноватсионии рушди корхона бояд дар ҳамкорӣ бошад, ки онро дар иқтисодиёти муосир мушоҳида кардан мумкин аст ва метавонад аз рӯи принципи равиши системавӣ амалӣ карда шавад, ки мавҷудияти пайвастиҳои мустақим ва баръакс дорад.

Ба ҳамин тариқ, фароҳам овардани шароити зарурӣ барои ҷорӣ намудани навоарӣ интенсификацияи раванди инноватсиониро пешақӣ муайян мекунад, ки ин дар навбати худ барои инкишофи иқтидори инноватсионии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ имконият фароҳам меоварад, чунин механизми ташкилию иқтисодии ҷорӣ намудан ва инкишоф додани навоарӣ, яъне, маҷмӯи механизму усулҳои иқтисодие, ки ба амалӣ гардондани фаъолияти инноватсионӣ имкон медиҳанд, барои ҷорӣ намудани

ҷараёни паҳн ва дар истеҳсолот истифода бурдани комёбиҳои ҳозиразамони илму техника ва технологияи шароит фароҳам оварда мешавад [7].

Бояд таъakkур дод, ки механизми идоракунии баррасишаванда махсусан барои кишварҳои дорои иқтисоди бозаргонӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим аст, зеро дар кишварҳои дорои иқтисоди бозорӣ ин сатҳи идоракунии аллақай дар амал истифода мешавад, зеро ташаккул ва санҷиши он аз озмоиши вақт гузаштааст. Ҳамин тавр, таҳлили рафти ба амал баровардани инкилоби илмию техникаӣ дар ин мамлакатҳо дар солҳои 50—60-ум. нишон медиҳад, ки он дар натиҷаи ҳамкориҳои самарабахши принципҳои давлат ва бозор ба амал омадааст [2].

Қобили зикр аст, ки ташаккули муносибатҳои бозорӣ дар бозори нақлиёти автомобилӣ дар шароити беназири ислоҳоти иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз ин рӯ, заминаи рушнаёфтаи ҳуқуқию меъёрӣ, муносибатҳои танзимнашавандаи истеҳсоли ва тиҷорати байни иштирокчиёни бозор ба амал омад. Дар рафти дигаргунсозӣ мушкилиҳои ҷиддӣ ба миён омаданд: азнавтасимкунии бесобиқаи гардиши бор ба фоидаи нақлиёти автомобилӣ, нопурра коней гардондани талабот аз ҷиҳати ҳаҷм ва сифат дар заминаи паст шудани суръати интиқоли бор дар солҳои охир дар заминаи коҳиши кам шудани иқтидори инфрасохтор дар баъзе самтҳои интиқоли бор, инчунин ба тариқи мутлақ ва нисбӣ зиёд шудани арзиши хизматрасонии операторӣ дар ҳамлу нақли борҳо ва ғайра.

Бояд гуфт, ки чун қоида, ин мушкилот аз ҷиҳати технологӣ ва ҳуқуқӣ таҳлил карда шуда, таҳлили иқтисодӣ ба баҳодиҳии пулии тағйироти ба амалномада ё пешбинишавандаи нишондиҳандаҳои фаъолияти нақлиёти автомобилӣ тамаркуз карда мешавад.

Бо дарназардошти таҷрибаи андӯхташудаи тағйирот дар нақлиёти автомобилӣ ташаккули бозори боркашонии автомобилро аз нуқтаи назари назарияи иқтисодӣ таҷлил намуда, ба муҳимтарин категорияҳои иқтисодии бозорӣ – талабот, пешниҳодот, мувозинати онҳо, ва дар ин замина сабабҳои бунёдии ба вуҷуд омадани мушкилӣ ва роҳи бартараф намудани онҳо ва на камтар аз ин ошкор намудани он роҳҳое, ки вазъиятро ба эътидол оварда наметавонанд.

Бояд гуфт, ки дар марҳалаҳои ибтидоии ислоҳоти сохтории иқтисодиёти Тоҷикистон пойгоҳи таркиби ҳаракаткунанда ва ҳолати роҳҳо ба тараққиёти соҳаи нақлиёти автомобилӣ

мусоидат намекарданд ва ба вазифаҳои ислоҳоти иқтисодиёт мувофиқ набуданд. Аз ин рӯ, таҳияи рафъи бунбасти нақлиётӣ- коммуникатсионӣ ва ба кишваре, ки ба вучуд овардани комплекси ягонаи инфрасохтор ва таъминоти фазои раванди боркашониро талаб мекард, ба кишвари транзитӣ табдил додани он яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа буд. Роҳҳо бояд бо бори тири 10 тонна ба як тир таҷдид карда шуданд, ки ин ба истифодабарии нақлиёти хоричӣ мусоидат намуда, таркиби ҳаракати нақлиёти автомобилӣи Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз ҷиҳати суръат ва ҳадди болоии иқтидори борбардорӣ беҳтар намуд.

Ҳамин тавр, мо дар кори диссертационии худ баъзе фарзияҳои назариявиро низ истифода бурдем, ки барои кушодани моҳияти асосии ҳодисаҳои гуногуни иқтисодӣ имконият медиҳанд. Бинобар ин, мо дар ин ҷо дар бораи як модели бунёдӣ сухан меронем, ки таъсири он дар бозори нақлиёти автомобилӣ инъикос меёбад, вале таъсири омилҳои гуногунро (масалан, тағйироти технология, шароити бозор, характери ҳамкориҳои байни субъектҳои алоҳидаи бозор ва ғайраро) дар бар намегирад.

Аз ин хотир, вазифаи ин марҳилаи тадқиқот таҳияи модели бунёдӣи бозори нақлиёти автомобилӣ дар категорияҳои «талабот - пешниҳод», дар координатҳои «тариф - ҳаҷми боркашонӣ» мебошад.

Ташаккули бозори боркашонӣи автомобилӣ дар шароити беҳамтои ислоҳоти иқтисодии кишвар, аз ин хотир бо заминаи инкишофнаёфтаи ҳуқуқӣ ва меъёрӣ ва муносибатҳои танзимнаёфтаи истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ ба амал омад. Дар раванди он тағйирёбии то ҳол диданашавандаи боркашонӣ ба самти афзоиши ҳиссаи нақлиёти автомобилӣ ба вучуд омаданд.

Бо назардошти таҷрибаи андӯхтаи табдилдиҳӣҳои сохторӣ дар нақлиёти автомобилӣи кишвар бояд созмонебӣи бозори боркашонӣи автомобилӣро аз нуқтаи назари назарияи иқтисод, диққатро ба мафҳумҳои асосии он талабот ва пешниҳодот ва ҳолати мувозинат таъна намуда сабабҳои бунёдӣи ба амал омадани мушкилоти боркашонӣи автомобилӣ ва роҳҳои ҳали он дар заминаи ҷорӣ намудани инноватсияҳо дарёфт карда шаванд.

Ҳамин тариқ, барои ноил шудан ба ҳолати мақсаднок - таъмини мувозинати воқеии талабот ва пешниҳод дар бозори нақлиётӣи боркашонӣ, арзон кардани он барои муштариён, бояд таъмин карда шавад. Дар баробари андешидани тадбирҳои ба ҳам мувофиқ кунондани парки таркиби ҳаракаткунанда аз ҳад зиёд (ғайримувозин) ҳарида гирифтани он ба сифати истифодаи он (ва аз ҳама муҳимаш сифати боркашонӣ) таъсири мусбат мерасонад, дараҷаи зҳарурии парки таркиби ҳаракаткунанда ва инкишоф додани таъминоти инфрасохторӣ ва фазои он таъмин карда мешаванд.

Аз ин рӯ, танзими пешниҳодоти инфрасохторӣ ва фазои ҳамлу нақли автомобилӣ мувофиқи парадигмаи синергетикӣ имкон медиҳад, ки нобаробарӣ ва ноустувории кунунии бозорро ба анғезаҳои пешниҳоди мувофиқи талабот табдил дода ва дар ин замина ба даст овардани беҳтарин натиҷаҳои иқтисодӣ имконпазир мегардад.

Дар маҷмӯъ, бо мақсади рафъи мушкилоти ҳангоми ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ ба инфрасохтор бо истифода аз механизмҳои шарикӣи давлат ва бахши хусусӣ бо мақсади пайваста зиёд намудани ҳаҷми аз ҷиҳати техникӣ инноватсионӣи пешниҳодоти нақлиёти боркашонӣ, ки аз моделҳои пешниҳодшуда бармеояд, он имкон медиҳад, ки дараҷаи бори тарифӣ умуман барои хоҷагии халқ ва аҳоли ҳангоми кашондани бор ва мусофир кам карда шавад.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили моделҳои назариявӣ таҳияшуда, барои рушди босамари бозори нақлиёти автомобилӣ, баланд бардоштани дастрасии нақлиёт ва кам кардани сарбории тарифӣ ба тоҷирони мол, зарур ба назар мерасад, ки сармоягузорӣ ба рушди инноватсионӣи инфрасохтор ва дастгирии фазои дар асоси шарикӣи давлат ва бахши хусусӣ (ШХД) ба роҳ монда шаванд.

Бояд гуфт, ки тадбирҳои дастгирии давлатии лоиҳаҳои инноватсионӣ, ки лоиҳаҳои инноватсионӣи сохтмон ва таҷдиди инфрасохтори роҳ дар доираи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ мебошанд, ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд. Гурӯҳи якум ба тарафи молиявӣи лоиҳа дахл дорад, яъне, расонидани ёрии молиявӣи бевосита ё бавосита. Гурӯҳи дуюм бештар ба тадбирҳои танзимкунанда марбут аст, ки ба ҷалби сармоягузориҳои хусусӣ ва кредиторон нигаронида шудаанд, яъне. додани кафолатҳои гуногун, дароз кардани мӯҳлати консессия, ҳифз аз рақобат ва ғайра [4].

Дар ин ҳолат, ғоидаҳо барои ҳар як ҷонибҳои манфиатдор инҳоянд:

-барои бахши давлатӣ - идоракунии самараноки хароҷот ва зудтар анҷом додани сохтмони лоиҳа ба шарофати иштироки бахши хусусӣ, интиқоли технология ва ноу-хау, тақсими хавфҳо, идоракунии самараноки бахши хусусӣ, тақсимои беҳтари маблағҳои бучетӣ; маблағҳо, рушди

бозорҳои сармоя ва бахши бонкӣ, ҷалби сармоягузориҳои хусусӣ ва байналмилалӣ, имкони тарҳрезии таҷрибаи ширкатҳои хусусӣ дар соҳаи бунёди иншооти инфрасохторӣ ба дигар объектҳои шабехе, ки маблағгузорӣ аз манбаъҳои давлатӣ талаб мекунад;

-барои бахши хусусӣ – кушодани бозор, ки қаблан ба бахши давлатӣ тааллуқ дошт, хавфи маҳдудии молиявӣ (маблағҳои худӣ дар ҳаҷми 10-30%), имконияти амалиёти ғайритавозунӣ, дурнамои ба даст овардани меъёри қобили қабули баргаштан, ба даст овардани таҷриба дар идоракунии лоиҳаҳои калон ва баланд бардоштани обрӯ дар бозор;

-барои истеъмолкунандагон - тақсимои бехтарии даромадҳои андоз, бехтар кардани сифат ва самараноктар идоракунии лоиҳаҳо, имкони ба даст овардани таъсири мусбати беруна дар соҳаҳои ҳамҷавори иқтисодиёт, паст кардани тарифҳо барои истифода.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта оид ба иштироки воқеии бахши хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои инноватсионии метавонад вобаста ба шакли интиҳобшудаи шарикӣ ва миқёси додани ваколатҳои моликият ба шарикӣ хусусӣ афзоиш ё баръакс коҳиш ёбад. Бояд гуфт, ки вариантҳои экстремалӣ ё муносибатҳои оддии шартномавӣ (шартномаҳо оид ба кор ва хизматрасонӣ) бо ҳар як шарик тамоми ҳуқуқи моликиятро пурра нигоҳ доштан ё хусусигардонии пурра, яъне аз давлат ба шарикӣ хусусӣ гузаштани ниҳони ҳуқуқи моликият мебошанд. Дар байни ин ду қутб вариантҳо ва шаклҳои зиёди муносибатҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ мавҷуд аст, ки ба дараҷаҳои гуногуни додани ваколатҳои муайяни молик аз давлат ба соҳибкори хусусӣ дар мӯҳлат ва шартҳои пешбининамудаи шартномаи дахлдор асос ёфтаанд.

Бояд гуфт, ки Котиботи ОЭСР [4] (Ташкилоти ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд) шаш принсиперо муайян мекунад, ки ба ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар бахши инноватсия хосанд, аз ҷумла:

-тарафҳои шарикӣ бояд ҳам аз ҷониби бахши давлатӣ ва ҳам бахши хусусии иқтисодиёт намоёндагӣ кунанд;

- муносибатҳои байни тарафҳои шарикӣ давлативу хусусӣ бояд дар ҳуҷҷатҳои расмӣ (созишнома, барномаҳо ва ғайра) қайд карда шаванд;

- муносибатҳои байни тарафҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ бояд шарикӣ, яъне характери баробар дошта бошад;

- тарафҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ бояд ҳадафҳои умумӣ ва манфиатҳои дақиқ муайяншудаи ҷамъиятӣ дошта бошанд;

- тарафҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ бояд саҳми худро барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ муттаҳид созанд;

- тарафҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ бояд хароҷот ва хавфҳоро байни худ тақсим кунанд, инчунин дар истифодаи натиҷаҳои бадастомада иштирок намоёнд.

Бояд гуфт, ки ба гуфтаи қоршинуноси Комиссияи иқтисодии СММ барои Аврупо, ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ як шакли ҳамкориҳои сохторҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ бо мақсади амалӣ намудани лоиҳаҳои бузург дар соҳаи инфрасохтор мебошад, ки дар он захираҳо, бартариятҳо ва имкониятҳои ҳар як иштирокчиҳои лоиҳа якдигарро пурра мекунад. Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои байни онҳо тавассути тақсимои хатарҳо ва масъулиятҳо дар асоси муносибати оқилона ва ноил шудан ба мувозинати оптималӣ мувофиқи дастгирии молиявӣ лоиҳа барои ҳар як тараф сураат мегирад.

Таҷрибаи истифодаи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар соҳаи инноватсия панҷ модели асосии ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ ташаккул ёфтаанд, ки бо шаклҳои махсуси моликият, маблағгузорӣ ва идоракунии хосанд [3]:

1) модели оператор – маблағгузориҳои хусусӣ ва идоракунии ва мавҷудияти моликияти хусусию давлатиро дар назар дорад;

2) модели кооператсия – маблағгузорӣ ва идоракунии давлативу хусусӣ дар мавҷудияти моликияти давлативу хусусӣ;

3) модели консессионӣ – маблағгузориҳои давлатӣ ва хусусӣ ва идоракуниро дар мавҷудияти моликияти давлатӣ дар бар мегирад;

4) модели шартномавӣ – маблағгузориҳои хусусӣ ва идоракунии худро дар сурати мавҷудияти моликияти хусусӣ-давлатӣ дар бар мегирад;

5) модели лизинг - маблағгузориҳои давлатӣ ва хусусӣ ва идоракуниро дар мавҷудияти моликияти хусусӣ дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, принсипи асосии концепсияи ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ аз он иборат аст, ки давлат ба кадом ҳадамот ва инфрасохтор эҳтиёҷ доштани онро муайян мекунад ва

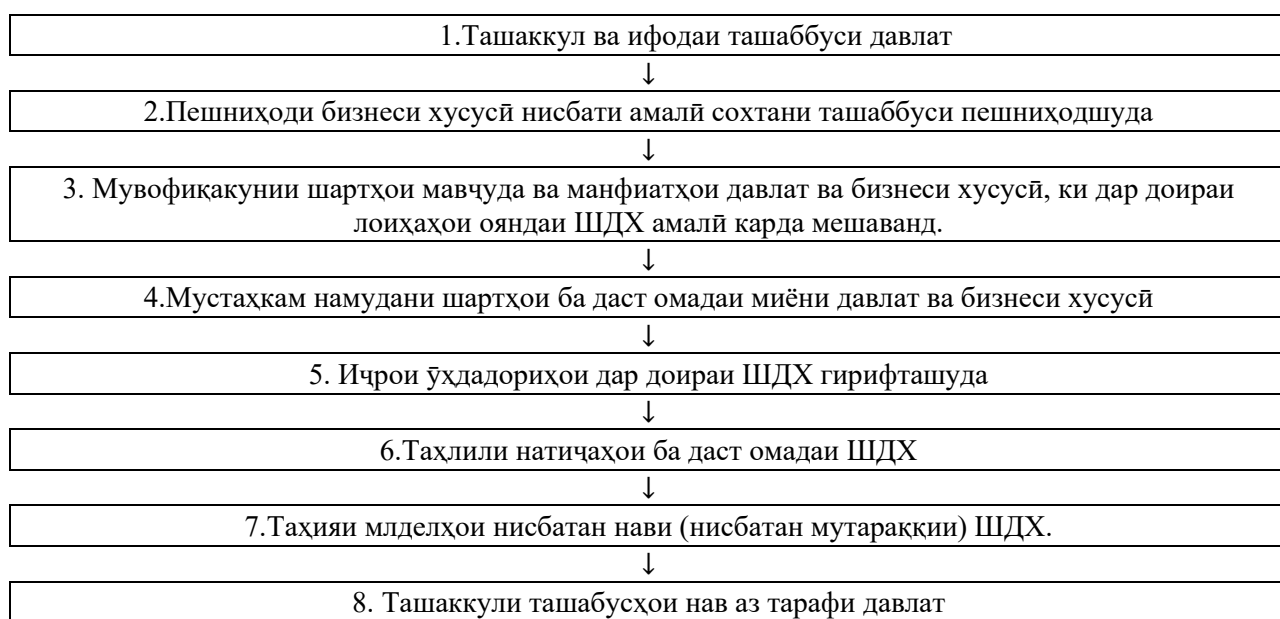
сармоягузори хусусӣ тадбирҳои пешниҳод мекунад, ки бояд ба талаботи давлат бештар ҷавобгӯ бошанд.

Бояд гуфт, ки дар натиҷаи таҳқиқот диаграммаи асосии шарикӣ иштирокчиёни ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ дар соҳаи инфрасохтори роҳҳо таҳия карда шуд (расми 1).

Таҳлили таҷрибаи интиҳоби модели ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ нишон медиҳад, ки он аз минтақаи инфрасохторе, ки дар он лоиҳа амалӣ мешавад, вобаста аст. Модели оператор бо тақсироти дақиқи масъулият байни корхонаи хусусӣ ва назорат аз ҷониби фармоишгар (давлат) тавсиф мешавад ва аз ҳама бештар, масалан, дар саноати коркард истифода мешавад.

Модели кооператсия бештар дар соҳаҳои истифода мешавад, ки дар онҳо хизматрасонӣ дуруст муайян карда нашудааст ва бинобар ин наметавон мутаносибан ба ҳаҷми хизматҳои иҷрошуда амортизатсия карда шавад. Дар ин ҳолат, лоиҳа аз ҷониби як ширкати муштаракӣ лоиҳавӣ бо иштироки сармоягузори давлатӣ ва хусусӣ амалӣ карда мешавад.

Модели консессионӣ – асосан дар соҳаҳои истифода мешавад, ки бо мӯҳлатҳои дарози татбиқи лоиҳа тавсиф карда мешаванд ва дар ҳолатҳои, ки додани ҳукуқи моликият бо сабабҳои сиёсӣ ё ҳукуқӣ истисно карда мешавад (инфрасохтори нақлиёт).

Расми 1. Схемаи бунёди таъсири мутақобилаи иштирокчиёни ШДХ дар мавриди амалӣ сохтани лоиҳаҳои инноватсионии инфрасохтори роҳҳои автомобилгард

Модели шартномавӣ дар бахши энергетика аст, ки дар он сармоягузорӣ асосан ба кам кардани хароҷоти ҷорӣ нигаронида шудааст. Дар ҳолати идеалӣ сарфае, ки тавассути кам кардани хароҷоти амалиётӣ ба даст оварда шудаанд, аз хароҷоти сармоягузорӣ зиёдтаранд. Намунаи лизинг – барои сохтмони биноҳои ҷамъиятӣ. Лизинг аз ҷониби ҳукуматҳои маҳаллӣ шакли маъмултарини ШДХ мебошад, ки дар татбиқи он давлатҳо таҷрибаи зиёд ҷамъ кардаанд. Дар амал, ин моделҳо ҳале кам дар шакли ҳолис пайдо мешаванд, аксар вақт шакли омехтаи онҳо истифода мешаванд.

Адабиёт

1. Батукова Л.Р. К вопросу об инновационной модернизации социально-экономической системы региона // Региональная экономика: теория и практика.-М.: 2013.-№11.-С.37-42;Емельянов Ю.С.Государственно-частное партнерствл в инновационной сфере: зарубежный и российский опыт.М.:URSS: ЛИБРОКОМ,2012.-253 с.
2. Гойхер О.Л. Повышение эффективности управления институтами в структуре инновационной политики региона // Региональная экономика: теория и практика.М.,2012.-№1.-С.24-29; Голиченко О.Г. Основные факторы развития национальной инновационной системы // Рос.акад.наук, ЦЭМИ.- М.: Наука,2011.-:33 с.
3. Государство и бизнес: институциональный аспект. М.: ИМЭМО РАН,2000.-С.40.

4. Емельянов Ю.С. Государственно-частное партнерство в инновационной сфере: Зарубежный и российский опыт/ Общ.ред.и предисл. С.Н.Сильвесторова. М. Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2012.- 256 с. –С.55

5. Маннапов Р.Г. Модернизация системы управления экономикой региона в условиях инновационного развития// Региональная экономика.-М., 2013.-№33.-С.2-9; Малютин А. Управление изменениями в инновационной деятельности региональных организаций // Экономист.-М., 2013.-№10.-С.23-28.

6. Мезоэкономика переходного периода: рынки, отрасли, предприятия// Под ред. Клейнера Г.Б. – М.: Наука,2001.-С.516; Гурков И.Б.Стратегия и структура корпорации.-М.:Дело,2008.- С.288.

7. Родинова Н.Д. Сетевой подход к управлению развитием инновационной сферы региона// Региональная экономика:теория и практика.-М.,2013.-№4.-С.46-51; Санникова И.Н. Оценка инновационного потенциала предприятия для управления развитием// Менеджмент в России и за рубежом.-М.,2013.-№3.-С.57-64.

8. Цукерман В.А., Горячевская Е.С. Зарубежный и отечественный опыт государственного регулирования инновационного развития.-М.: Дело,2011.-С.288; Варнавский В.Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски.-М.:Наука,2005.- С324.

Маълумот дар бораи муаллиф	Сведения об авторе	About the author
Шохмуродов Абдулло Махмадмуродович-омӯзгори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734064, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов, 64/14. Телефон: +992 985-33-52-59	Шохмуродов Абдулло Махмадмуродович-преподаватель Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Душанбе, ул. Нахимова, 734064, 64/14. Телефон: +992 985-33-52-59	Shohmurodov Abdullo Mahmadmurodovic- lecturer at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734064, Dushanbe, Nakhimov str., 64/14. Phone: +992 985-33-52-59

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАНАМОИИ ҶУВЗДОНИ ҚАРЗИИ БОНКҶОИ ТИҶОРАТӢ

Самарддини Ш.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Қарздиҳӣ яке аз манбаҳои асосии даромадоваранда барои бонкҳои тиҷоратӣ маҳсуб меёбад. Қарздиҳӣ дар фаъолияти бонки тиҷоратӣ нақши калидиро касб менамояд. Зеро маҳз дар натиҷаи татбиқи амалиётҳои қарзӣ, бонки тиҷоратӣ даромад ба даст оварда, уҳдадориҳои худро дар назди саҳҳомон ва мизочон ба пуррагӣ иҷро менамоянд. Бинобар ин, вазни қиёсии қарз ва хизматарсонии қарзӣ дар доираи амалиётҳои фаъоли бонкҳои тиҷоратӣ назаррас мебошад. Дар навбати худ, ҷувздони қарзӣ ва махсусан сифати он ифодагари сиёсати бонароми бонки тиҷоратӣ маҳсуб меёбад, чунки дар шароити имрӯза яке аз сабабҳои аслии муфлисшавии бонкҳои тиҷоратӣ, дар сатҳи паст қарор доштани сифати ҷувздони қарзӣ ба шумор меравад. Бо назардошти мубрамияти масъалаи мазкур, муаллиф дар таҳқиқоти амалӣ намудааш, талош доштааст то назарияҳо ва рӯйқардҳои мухталифи мавҷударо дар самти ҷувздони қарзӣ ва идоранамоии он мавриди омӯзишу пешниҳод қарор диҳад. Муаллиф, дар раванди омӯзишу баррасии масоили мансуб ба идоранамоии ҷувздони қарзӣ, назарияи олимони мухталифро таҳқиқ намуда, ҳамзамон рӯйқардҳои мавҷудаи мушаххассозандаи раванди идоранамоии ҷувздони қарзиро мавриди баҳрабардорӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: бонки тиҷоратӣ, ҷувздони қарзӣ, идоранамоӣ, стратегия, сифат, назорат, танзим, хавф, даромад, иқтисод, маблағгузорӣ, қарздиҳӣ.

Барои иқтибос: Самарддини, Ш. Асосҳои назариявии идоранамоии ҷувздони қарзии бонкҳои тиҷоратӣ / Ш. Самарддини // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 359-365.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМ ПОРТФЕЛЕМ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Самарддини Ш.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Кредитование является одним из основных источников дохода коммерческих банков. Кредитование играет ключевую роль в деятельности коммерческого банка. Ведь именно в результате кредитных операций коммерческий банк получает доход и полностью выполняет свои обязательства перед акционерами и клиентами. Поэтому сравнительный вес кредита и кредитных услуг в рамках активной деятельности коммерческих банков значителен. В свою очередь, кредитный портфель и особенно его качество считаются выражением устойчивой политики коммерческого банка, поскольку в современных условиях одной из основных причин банкротства коммерческих банков является низкое качество кредитного портфеля. Учитывая сложность данной проблемы, автор в своем исследовании предпринял попытку рассмотреть и представить различные теории и подходы в области кредитного портфеля и управления им. В процессе изучения и обсуждения вопросов, связанных с управлением кредитным портфелем, автор изучил теории различных ученых и одновременно использовал существующие подходы, характеризующие процесс управления кредитным портфелем.

Ключевые слова: коммерческий банк, кредитный портфель, управление, стратегия, качество, контроль, регулирование, риск, доход, экономика, финансирование, кредитование.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF COMMERCIAL BANK LOAN PORTFOLIO MANAGEMENT

Samarddini Sh.

Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. Lending is one of the main sources of income for commercial banks. Lending plays a key role in the operations of a commercial bank. It is through lending that a commercial bank generates income and fully fulfills its obligations to shareholders and clients. Therefore, the relative importance of loans and credit services in the active operations of commercial banks is significant. In turn, the loan portfolio, and especially its quality, is considered an expression of a commercial bank's sustainable policy, since in today's environment, one of the main causes of commercial bank bankruptcy is the poor quality of the loan

portfolio. Given the complexity of this problem, the author attempted to examine and present various theories and approaches in the field of loan portfolio and its management. In studying and discussing issues related to loan portfolio management, the author examined the theories of various scholars and simultaneously utilized existing approaches characterizing the loan portfolio management process.

Key words: commercial bank, loan portfolio, management, strategy, quality, control, regulation, risk, income, economics, financing, lending.

Гузориши масъала. Бонкҳои тичоратӣ дар марҳилаҳои мухталифи хоҷагидорӣ ба унвони пайвандагари асосии равобити иқтисодӣ арзёбӣ мегарданд. Дар ҳоли ҳозир, фаъолияти босуботи иқтисод аз фаъолияти бонкҳои тичоратӣ вобастагии зиёд дорад. Бонкҳои тичоратӣ дар иқтисоди бозорӣ, ҳамчун манбаи асосии қарз ва сармоягузориҳо барои бахшҳои мухталифи иқтисодӣ ва аз ҷумла, бахши воқеӣ баромад менамоянд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи мавзӯи мазкур муаллиф аз таҳқиқотҳои Байкова С.Д., Демко О.В., Тавасиев А.М., Панова Г.С., Алпатов Г.Е., Базулин Ю.В., Антонов Н.Г., Пессель М.А., Балакина Р.Т., Галдецкий П.В., Буланов Ю.Н., Гамза В.А., Давлатзода Қ. Қ., Хусайнов М. С., Халифзода Д. Б. истифода намудааст.

Мақсади мақола – ин омӯзиши асосҳои назариявии идоранамоии ҷузвдони қарзии бонкҳои тичоратӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Бонкҳои тичоратӣ дар замони муосир ба муштариёни худ доираи мухталифи амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкиро бо мақсади гирифтани ғоида пешкаш мегардонанд. Тавре аз мушоҳидаҳо бар меояд, муҳимтарин амалиёт барои дилхоҳ муассисаи қарзӣ, дар саросари ҷаҳон амалиётҳои қарзӣ доништа мешаванд. Бар ин асно, низоми идоранамоии ҷузвдони (портфели) қарзӣ барои дилхоҳ бонки тичоратӣ нуқтаи калидӣ маҳсуб меёбад. Ҷузвдони қарзӣ дар дарёфт ва қарзҳои роҳи нисбатан муносиб барои тавсеа ва раванги сиёсати қарзии бонки тичоратӣ нақши созгорро иҷро менамояд.[1].

Ҷузвдони қарзӣ дар айни ҳол ба унвони асоситарин манбаи даромад барои бонки тичоартӣ арзёбӣ мегардад, аммо бояд зикр дошт, ки дар баробари сардоромадтарин сарчашма буданаш, ҷузвдони қарзӣ ҳамчунон барои ташкилоти қарзӣ хавфҳои зиёдро ба бор меовард. Ноғуфта намонад, ки ҳама вимаҷаҳои аслии бонки тиворатӣ (натиҷаҳои молиявӣ, бозоргирӣ, нуфузу эътибор) аз ҷиғунагии сифати мувозинатии ҷузвдони қарзӣ, сохтор ва низоми идоранамоии он вобастагии зиёд дорад. Барои дарки моҳияти аслии ҷузвдони қарзӣ, лозим аст ҷузвдони қарзиро дуруст таъриф намоем. Дар ҳоли ҳозир, равишҳои мухталифе дар бораи таърифи ҷузвдони қарзӣ вучуд дорад. Ҳамин тавр, ҷузвдони қарзӣ ин маҷмӯи маҳакҳои молиявӣ ва моддӣ мебошад, ки фурсат медиҳад то моҳияти хусусият, доманаи фаъолият ва имконоти як ташкилоти қарзиро дар воқеъ дарк намоем.

Ҷузвдони қарзӣ, бо гузариш аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисоди сармоядорӣ куллан ранги дигарро дар худ гирифт, зеро дар модели иқтисоди нақшавӣ, ки аз ҷумла, бонкҳои кишвар бар асоси он амал менамуданд ба ин масъала аҳамият дода намешуд, аммо бо гузариш ба иқтисоди сармоядорӣ дарки дурусти он ва махсусан идоранамоии самарангои он, муҳимтарин шарт барои таъмини фаъолияти босуботи ташкилоти қарзӣ маҳсуб меёбад.

Дар айни ҳол, андеша ва назарот дар мавриди истилоҳи ҷузвдони қарзӣ зиёд ба назар мерасад, барои мисол Тавасиев А.М., [2]. ҷузвдони қарзиро чунин шарҳ додааст-ҷузвдони қарзӣ ин баста ва ё маҷмӯи талаботҳои бонки тичоратӣ аз рӯи қарзҳо мебошад, ки бо таваҷҷӯҳ ба меъёрҳои марбут бо омилҳои мухталифи хавфи қарзӣ ва равишҳои баргарафкунандаи он ҳифз карда мешавад. Бояд иброз дошт, ки ин нуқтаи назарро дигар мутафаккир А.Н., Азрилиян низ дастгирӣ менамояд. Ба андешаи ӯ ҷузвдони қарзӣ фарогири маҳакҳои зер мебошад:

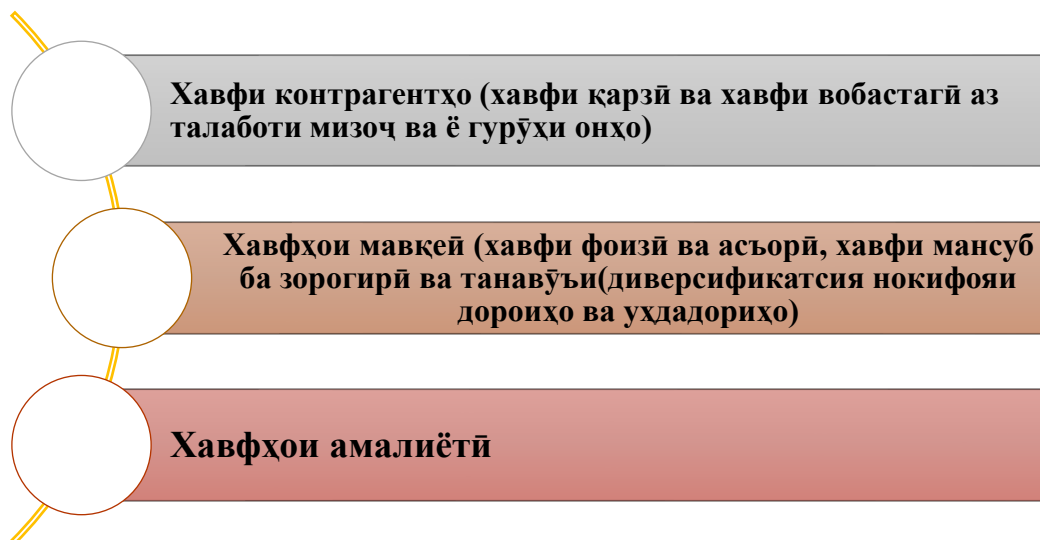
Расми 1. Маҳакҳои ҳувздони қарзии бонки тичоратӣ

Г.В. Меняйло бошад, муътакид аст ки ҳувздони қарзӣ - номгӯи қарордохҳои амалкунанда барои тақсимнамоии воситаҳои қарзӣ мебошад. Иловтан, бояд зикр дошт, ки тафсири ҳувздони қарзӣ ҳам шакли густурда ва ҳам дар шакли маҳдудшуда баён гардидааст. Дар маъноии густурда, ҳувздони қарзӣ фарогири ҳама дороиҳои молиявӣ ва уҳдадорихи бонк арзёбӣ мегардад. Ин нуқтаи назарро Э.Ч. Долан дастгирӣ менамояд. Аммо, дар маъноии маҳдудшуда бошад, амалиётҳои қарзии бонки тичоратӣ ба ҳувздони қарзӣ шуморида мешаванд. Ин назарот тавассути Г.С. Панова дастгирӣ ёфтааст [3]. Дигар муҳаққион бошанд, ба ин назаранд, ки ҳувздони қарзӣ ин маҷмӯи унсурҳои таснифшуда мебошад. Дар баробари он, бархе аз олимони хангоми тафсири муҳтавои ҳувздони қарзӣ, мафҳуми ҳувздонро ба унвони асос қарор додаанд. Бар ин асно, бо таъя ба назароти баёнгардида, метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки портфели қарзии бонк ин маҷмӯи талаботҳои бонк мебошад, ки бар асоси талаботҳои бонки тичоратӣ дар бозори молиявӣ манша мегирад.

Идоранамоии ҳувздони қарзӣ метавонад дар расидан ба доромадҳои зиёд бо сатҳи нисбатан пасти хавфҳо ва сатҳи зарурии бозориғирии бонки тичоратӣ мусоидат намояд. Дар ҳоли ҳозир, бо назардошти афзоишҳои қарзҳои мушкилситон дар бонкҳои тичоратӣ, масоили идоранамоии ҳувздони қарзӣ торафт мубрамияти бештарро касб намуда истодааст. Дар адабиёти иқтисодии мавҷуда, ба муҳимияти бешаки идоранамоии ҳувздони қарзӣ ишора гардидааст, аммо дар баробари он ба ифшоии моҳият ва таркиби он аҳамияти қобили таваҷҷӯҳ дода намешавад. Дар аксар маврид, муаллифон бахшҳои ҷудогонаи идоранамоиро бидуни равиши маҷмӯӣ нисбат ба ин зухурот мавриди омӯзишу таҳлил қарор додаанд. Баъзе аз муаллифон бошанд, зимни тавсифи ҳувздони қарзии бонкӣ, ба он назаранд, ки ин мафҳум, дар ибтидо ҷиҳати идоранамоии қарз бар асоси таҳлил ва танзими махсус ихтисос дода шудааст [4]. Дар адабиётҳои мансуб ба илми иқтисод рӯйқардҳои (равӣш)муҳталиф дар мавриди моҳият ва муҳтавои идоранамоии ҳувздони қарзӣ арзи вучуд дорад, аммо бобати ҳуди мафҳуми идоранамоии ҳувздони қарзӣ таҳқиқотҳо ба мушоҳида намерасад, махсусан дар сарчашмаҳои ватанӣ ва адабиётҳои марбут ба олимони рӯстабор. Дар айнӣ ҳол якҷанд рӯйқарди асосии тавсифкунандаи моҳияти мафҳуми идоранамоии ҳувздони қарзӣ аз ҳам ҷудо карда мешавад. Муаллифони ғарбӣ дар аксар ҳолат идоранамоии ҳувздони қарзиро ба воситаи он вазифаҳои муайян менамоянд, ки метавонанд дар татбиқи идоранамоӣ мусоидат намоянд, махсусан дар самти даромаднокии қобили қабул, нигоҳдории сохтори захираҳои қарзӣ дар сатҳи зарурӣ ва раванги тичорат ҳам дар тарафи фавол ва ҳам дар тарафи ғайрифаволи тавозун [5].

Доираи ҷудогонаи муҳаққиқон рӯйқардҳои танзимӣ ва ба хавф нигаронидашударо ҳоси муҳтавои мафҳуми идоранамоии ҳувздони қарзӣ мепиндоранд. Қобили зикр аст, ки Бонкҳои марказии баъзе аз кишварҳои хориҷӣ рӯйқарди аввалияро қобили қабул медонанд. Дар доираи ин рӯйқард талафотҳои интизоришаванда бояд аз ҳисоби маржа (иловапулиҳои мансуб ба меъёрҳои фоида) ва ё аз ҳисоби захираҳо барои пушонидани талафот ҷуброн карда мешаванд [6]. Яке аз унсурҳои ин рӯйқард муқаррарнамоии меъёрҳои иқтисодии танзимкунандаи фаволияти қарзии бонкҳо аз тарафи бонкҳои марказӣ махсус меёбад.

Дар мавриди рӯйкарди танзимӣ бошад, ишора бар он аст, ки он теъдоди меъёрҳои арзёбикунандаи сифати қарзхоро маҳдуд менамояд. Дар баробари он, дар ин рӯйкард методикаи таҳлилнамони пӯёи сохтори ҷувзони қарзӣ вучуд надорад, иловатан дар ин рӯйкард, равиши ягона барои арзёбинамони хавфи қарзӣ бар асоси низоми заробаҳо ба мушоҳида намерасад. Дар рӯйкарди ба хавф нигаронидашуда, тавачҷӯҳи асосӣ ба гурӯҳи хавфҳои ба сохтор ва таркиби ҷувзони қарзӣ таъсиррасон нигаронида шудааст:

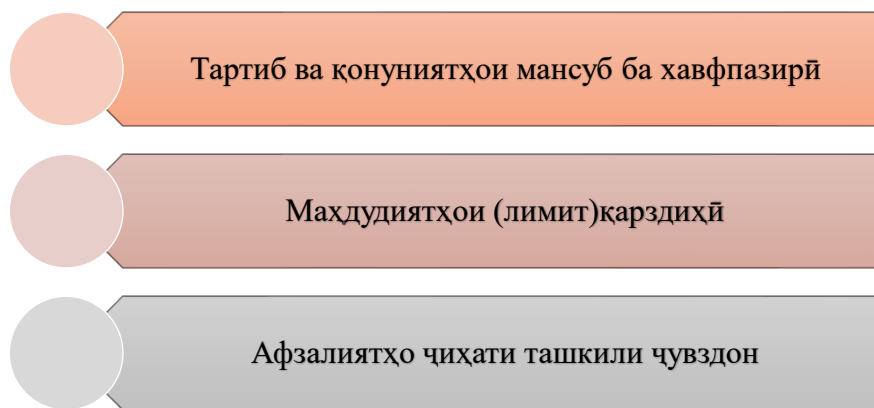

Расми 2. Гурӯҳи хавфҳои ба сохтор ва таркиби ҷувзони қарзӣ таъсиррасон нигаронида шуда

Дар чунин рӯйкард барои тавзеҳи қараёнҳои молиявии ҷувзони қарзӣ ва таъмини иҷрои маҳакҳои мушаххасшуда бо ҳадафи интиҳоби тариқани нисбатан оқилонаи сиёсати қарзӣ, аз модели тақлидӣ истифода карда мешавад, зеро ин модел дар сохтани вазифаи тақсироти талафот вобаста ба ҷувзони қарзӣ фурсати муосидро ироа менамояд. Ин навъ модел дар шаклигирии ҷувзони қарзии нисбатан муносиб бо назардошти омилҳои хавф созгор буда, дар таъмини иттилоот доир ба ҳолати ҷувзони қарзӣ барои ҳар як лаҳза мувофиқ мебошад.

Дар шароити имрӯза, рӯйкарди нисбатан пурра ифшокунандаи мушаххасоти моҳияти идоранамони ҷувзони қарзӣ, он рӯйкарде маҳсуб меёбад, ки дар он идоранамой ба унвони як низоми фарогирандаи унсурҳои бо ҳам алоқамандӣ идоранамой шинохта шудааст. Чунин рӯйкардро Тавасиев А.М., ҷонибдорӣ менамояд. Ба андешаи ӯ, низоми идоранамони ҷувзони қарзӣ бояд дорои зернизом, объекти идоранамой бошад. Ҳамазамон, ӯ ибраз медорад, ки идоранамони ҷувзони қарзӣ марҳила ба марҳила амалӣ гашта, мафҳуми механизми идоранамони ҷувзони қарзӣ ва сиёсати ҷувзониро барои тавсифи алоқамандии унсурҳои низоми идоранамони ҷувзони қарзӣ муарифӣ менамояд [7].

Рӯйкарди муҳофизакорона (консервативӣ)-и идоранамони ҷувзони қарзӣ, ки тавассути доираи дастаҷамъонаи муаллиф аз ИМА ва Русия коркард шудааст, барои таҳқоқи мо хеле ҷолиб мебошад. Муаллифони ин рӯйкард, қисматҳои бунёдии идоранамони ҷувзони қарзии бонкҳои тижоратиро аз ҳам ҷудо менамоянд, ин қисматҳо дар расми 3 пешниҳод гардидаанд [8].

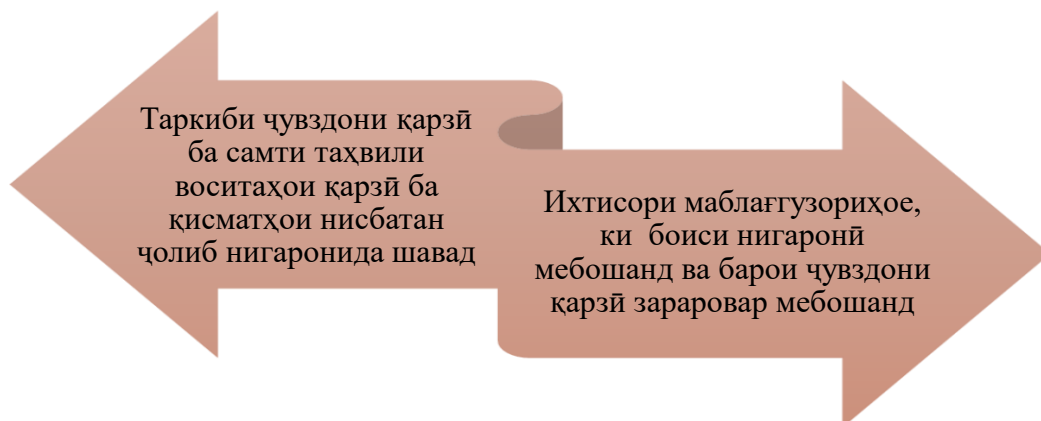
Расми 3. Қисматҳои асосии идоранамоии ҷувздони қарзии бонки тичоратӣ

Муқаррарномаи маҳдудиятҳо дар қарздиҳӣ барои назорати раванди ташаккулёбии ҷувздони қарзӣ тарроҳӣ шудааст. Маҳдудиятҳои қарзӣ барои муайянсозии соҳаҳо ва бахшҳои нисбатан хавфнок ба кор бурда мешаванд. Мувофиқ ба назароти Каменская Т.Е., ва Иванченко Ю.С., қабл аз муайяннамоии маҳдудиятҳои қарздиҳӣ, бояд омилҳои асосии хавфро ифшо ва мушаххас намуд, ба андешаи ин муҳаққикон ҳадафҳои рушд, сатҳ ва ё дараҷаи хавфнокии соҳае, ки бонк хоҳони ҳамкорӣ бо онро дорад ва инчунин ҳадафҳои дохилибонкӣ ва стандартҳо аз зумраи омилҳои калидӣ мебошанд [9].

Яке аз қисматҳои дигари стандарти идоранамоии ҷувздони қарзӣ ба андешаи ин муаллифон, афзалиятҳои ҷиҳати ташаккулдиҳии ҷувздон маҳсуб меёбанд. Таърифи онҳо бар асоси ҷудонамоии бахш ба соҳаҳои қорбарии захираҳо, сатҳи хавфи поёнтар аз ҳади миёна ва инчунин дарёфти соҳаҳое, ки қарздиҳӣ ба онҳо имкони даромади зиёд гирифтандро ба бор меоварад, мушаххас гардидааст. Муайяннамои афзалиятҳо ба бонки тичоратӣ дар ифшонамоии соҳаҳои дорои сатҳи баланди хавф ва мутаносибан коҳиши қарздиҳӣ ба ингуна соҳаҳо мусоидат менамояд.

Барои тасвири идоранамоии ҷувздони қарзӣ ҳамчун як низом, мушаххассозии унсурҳои асосии он аз қабili зернизомии идоракунамд, зеринизомии идорашаванда, равобити муттақобилаи онҳо, принципҳо, тартибот, ҳадаф ва натиҷаи ин муносибатҳо зарур арзёбӣ мегардад. Дар адабиётҳои мансуб ба илми иқтисод низомро ҳамчун як яклухтие, ки аз қисмҳои бо ҳам алоқаманд сарбаровардааст, мешниосанд, яъне қисматҳое, ки саҳми худро дар алоҳидагӣ барои тавсифи пуррагии он мегузоранд. Аммо, бояд зикр намуд, ки қисмҳои низом дар роҳи расидан ба ҳадаф бо ҳам алоқаманд мебошанд. Ҳадафи аслии идоранамоии ҷувздони қарзӣ дастёбӣ ба нишондодҳои муносиби хавф, даромаднокӣ ва бозоргирии ҷувздони ташаккул дода маҳсуб меёбад [10].

Лозим ба ёдоварист, ки идоранамоии оқилоани ҷувздони қарзӣ дар ниҳояти қор метавонад дар тақвиятёбии суботи молдиявӣ ва устувории бонки тичоратӣ тавассути беҳбудбахшии шохисҳои фаъолиятнамоӣ муосидат намояд. Барои расидан ба чунин ҳадафҳо, иҷрои вазифаҳои зерин ба андешаи мо, мувофиқи мақсад мебошад [11].

Ҳамзамон барои амалан татбиқнамоии ин вазифаҳо бонки тичоратиро зарур аст:

Дарёфти самтҳои нисбатан
сердаромад ва камхавф,
бар асоси талаботи бозор

Татбиқи таҳлили
ретроспективи
хавфпазирии самтҳои
мухталифи фаъолияти
қарзӣ барои муайяннамоии
қисматҳои нисбатан
афзалиятдошта барои
бозори қарзӣ

Тасҳеҳи самтҳои қарздиҳӣ
дар мувофиқа бо
тағйирёбии ҳадаҳои
стратегӣ ва афзалиятҳои
банк

Ҳавасмандсозии
кормандон чӣхати ҷалби
бештари миозочони
парохтпазир барои
гирифтани қарз

Ҳамин тавр, дар рафти омӯзишу баррасии рӯйкардҳои мухталиф, ҷиҳати ифшо ва дарки моҳият ва муҳтавои идоранамоии ҷувздони қарзӣ, имкон ба вуқӯ пайваст то се рӯйкарди нисбатан мубрамро, ки дар идоранамоии ҷувздони қарзӣ мушорикат доранд ба таври мукамал мавриди таҳлилу пешниҳод қарор диҳем. Натиҷаҳои таҳлил гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки идоранамоии ҷувздони қарзӣ барои банки тичоратӣ нуқтаи муҳим ва калидӣ дар роҳи расидан ба ҳадафҳои стратегӣ махсуб меёбад. Ба андеша ва назари мо, ҳар як банки тичоратиро зарур аст, ки барои густариши раванди қарздиҳӣ, қабл аз ҳама бояд доираи мизочон ва қисмати нисбатан сердаромади бозорро барои тақвиятдиҳии равобит мушаххас гардонад. Зеро дарёфти доира ва ё гурӯҳи мизочони пардохтпазир, метавонад дар афзоишёбии сатҳи даромаднокӣ ва коҳиши хавфҳо созгорӣ намояд.

Адабиёт

1. Байкова С.Д., Демко О.В. Российская банковская система в современных рыночных условиях / С.Д. Байкова, О.В. Демко // Финансы и кредит. – 2017. – №9. – С. 25-37.
2. Тавасиев А.М. Банковское дело: управление кредитной организацией: учебное пособие / А.М. Тавасиев. – М.: «Дашков и К», 2005. – 671 с.
3. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка / Г.С. – М.: ИКЦ «ДИС». – 1997. – 339 с.
4. Алпатов Г.Е., Базулин Ю.В. Деньги. Кредит. Банки: Учебник / Г.Е. Алпатов, Ю.В. Базулин. – М.: Проспект, 2014. – 542 с.
5. Антонов Н.Г., Пессель М.А. Денежное обращение, кредит и банки / Н.Г. Антонов, М.А. Пессель. – М.: Финстатинформ, 2013. – 272 с.
6. Балакина Р.Т., Галдецкий П.В. Теоретические аспекты управления кредитным портфелем банка / Р.Т. Балакина, П.В. Галдецкий // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2014. № 1. – С. 198.
7. Буланов Ю.Н. Состояние банковской системы: взгляд практика / Ю.Н. Буланов // Банковское дело. – 2017. – №2. – С. 11-18.
8. Гамза В.А. Основные элементы стратегии развития банковской системы / В.А. Гамза // Финансы и кредит. – 2015. – №13. – С 28-32.
9. Банковское дело: стратегическое руководство / под ред. В. Платонова, М. Хиггинса. – М.: Консалтбанкир, 2001. – 432 с.
10. Гусейнов В. А. Формирование системы кредитных процессов и их влияние на качество кредитного портфеля банк // Аудит и финансовый анализ. – 2012. – № 5. – С. 349–354.
11. Управление кредитным портфелем // Информационный портал banki.ru. – URL: http://banki.ru/wikibank/upravlenie_kreditnyim_portfelem/.
12. Давлатзода, Қ. Қ. Самтҳои асосии дастгирии давлатии рушди кластерҳои Пахтакорӣ дар минтақаҳои кишвар / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 1(35). – Р. 68-76. – EDN NHUFIJ.
13. Давлатзода, К. К. Ташаккул ва инкишофи кластерҳои соҳавӣ дар минтақа / К. К. Давлатзода, Д. Халифазода. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2023. – 158 р. – EDN DGVUAF.

14. Ҳусайнов, М. С. Роҳҳои афзалиятноки рушди бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Ҳусайнов, Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – №. 4-3(71). – Р. 234-242. – EDN VOZEZM.

15. Халифазода, Д. Б. Механизмы государственного регулирования развития рынка страховых услуг в Республике Таджикистан / Д. Б. Халифазода // Государственное управление. – 2024. – № 4-3(71). – С. 195-202. – EDN BDIRVZ.

Маълумот дар бораи муаллиф	Сведения об авторе	About the author
Самарддини Шохназар- ассистент кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.	Самарддини Шохназар- ассистент кафедры «Налоги и страхование» Таджикского государственного финансово-экономического университета. 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.	Samarddini Shokhnazar- Assistant Professor, Department of Taxes and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan.

ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ): РОҶҲО ВА ОМИЛҲОИ БАЛАНДБАРДОРӢИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ҶАЪОЛИЯТИ ОНҲО

Сафарзода Ҳ.С.

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шохтемур

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур вазифа гузошта шудааст, ки мафҳуми моҳияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ва самаранокии иқтисодӣ тавсиф карда шуда, сатҳи мавҷудаи самаранокии иқтисодии ҷаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ таҳлил ва роҳҳои омилҳои баландбардории ин сатҳи ошкор сохта шавад.

Ақидаҳои оид ба мафҳуми «хоҷагиҳои деҳқонӣ», ки дар адабиёти иқтисодии мамӯлики хориқӣ ва ватанӣ ҷой доранд, мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор дода шудаанд ва дар натиҷа муаллиф ба хулоса омадааст, ки ин ақидаҳо на танҳо дар байни олимони хориқӣ, инчунин дар байни олимони ватанӣ низ аз ҷадидгар фарқ мекунад.

Дар натиҷаи ҷамъбасти фикру мулоҳизаҳои олимони иқтисодшиносии хориқиву ватанӣ мафҳуми самаранокии иқтисодиро муаллиф чунин овардааст: самаранокии иқтисодиро ҳамчун дараҷа (категория) бояд фаҳмид, ки мафҳуми нисбӣ буда, амали қонунҳои иқтисодиро инъикос мекунад.

Дар мақола динамикаи афзоиши миқдори хоҷагиҳои деҳқонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар яке аз ноҳияи вилояти Хатлон ва таҳлили таносубӣ ва регрессионии омилҳои ба ҳосили гандуми тирамоҳӣ таъсиркунанда дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва минтақаи марказии вилояти Хатлон оварда шудаанд.

Дар охири мақола як қатор таклифу пешниҳодот оид ба рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодии ҷаъолияти истеҳсоли хоҷагии онҳо ҷой дода шудаанд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, иҷтимоиёт, хоҷагии деҳқонӣ, кишоварзӣ, истеҳсолот, самаранокиӣ, ғоида, ташкилотҳои молиявӣ.

Барои иқтибос: Сафарзода, Ҳ. С. Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ): роҳҳо ва омилҳои баландбардории самаранокии иқтисодии ҷаъолияти онҳо / Ҳ. С. Сафарзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 366-374.

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ХОЗЯЙСТВА: СПОСОБЫ И ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Сафарзода Ҳ.С.

Таджикский аграрный университет имени Шириншох Шотемур

Аннотация. Цель данной статьи — описать концепцию и сущность фермерских хозяйств и экономической эффективности, проанализировать текущий уровень экономической эффективности фермерских хозяйств и определить пути и факторы повышения этого уровня.

Были изучены и исследованы представления о концепции «ферм-дехан», существующие в экономической литературе зарубежных и отечественных стран, и в результате автор пришел к выводу, что эти представления различаются не только среди зарубежных, но и среди отечественных ученых.

В результате обобщения мнений зарубежных и отечественных экономистов автор представил концепцию экономической эффективности следующим образом: экономическую эффективность следует понимать как степень (категорию), которая является относительным понятием и отражает действие экономических законов.

В статье представлена динамика роста числа крестьянских хозяйств в Республике Таджикистан, объемов производства продукции, эффективности сельскохозяйственного производства крестьянских хозяйств в одном из районов Хатлонской области, а также корреляционный и регрессионный анализ факторов, влияющих на урожайность озимой пшеницы в крестьянских хозяйствах и центральном регионе Хатлонской области.

В заключение статьи приводятся ряд предложений и рекомендаций по развитию крестьянских хозяйств и повышению экономической эффективности их производства и хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: экономика, социология, крестьянское хозяйство, сельское хозяйство, производство, эффективность, прибыль, финансовые институты.

FARMING FARMS: WAYS AND FACTORS OF INCREASING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THEIR ACTIVITIES

Safarzoda H.S.

Tajik agrarian University named Shirinsho Shotemur

Abstract. The aim of this article is to describe the concept and essence of dehkan farms and economic efficiency, analyze the current level of economic efficiency of dehkan farms, and identify ways and factors for increasing this level.

The ideas about the concept of "dehkan farms" that exist in the economic literature of foreign and domestic countries have been studied and investigated, and as a result, the author came to the conclusion that these ideas differ not only among foreign scientists, but also among domestic scientists.

As a result of summarizing the opinions of foreign and domestic economists, the author presented the concept of economic efficiency as follows: economic efficiency should be understood as a degree (category), which is a relative concept and reflects the operation of economic laws.

The article presents the dynamics of the growth of the number of peasant farms in the Republic of Tajikistan, the volume of product production, the efficiency of agricultural production of peasant farms in one of the districts of the Khatlon region, and a correlation and regression analysis of factors affecting the yield of winter wheat in peasant farms and the central region of the Khatlon region.

At the end of the article, a number of proposals and suggestions are made on the development of peasant farms and increasing the economic efficiency of their production and economic activities.

Keywords: economy, sociology, peasant farm, agriculture, production, efficiency, profit, financial institutions.

Гузориши масъала. Холате, ки имрӯз дар соҳаи хоҷагии қишлоқи кишвар ба амал омадааст, талаб менамояд, ки муаммҳои таъкили иқтисодии тараққиёти корхонаҳои аграрии ба ҷойи собиқ колхозу совхозҳои барҳам додашуда бунёдёфта ҳаматарафа баррасӣ карда шаванд. Гузаштан ба муносибатҳои бозоргонӣ зарурити зоҳир намудани таваҷҷӯҳи хосаро ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ҳамчун шаклҳои истифодаи самараноки потенсиали хоҷагии қишлоқ (захираҳои замин, об, меҳнатӣ, заминаи моддию техникаӣ) ба миён овардааст. Илова бар ин, як силсила омилҳои маънӣ, аз ҷумла муаммал набудани санадҳои қонунгузори танзимкунандаи раванди фаъолияти хоҷагиҳои бозорӣ, танзими нопурраи давлатӣ ва дастгирии пасти моддию молиявии ин хоҷагиҳо суръати инкишофи онҳоро ҳалалпазир мегардонанд.

Дар замони муосир дар фаъолияти истеҳсолии субъектҳои хоҷагидорӣ деҳот, нисбат ба фаъолияти дастҷамъона, асосан фаъолияти инфиродии оилавӣ бештар боло гирифтааст. Қисми асосии даромади хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз фуроши маҳсулоти дар замини худашон истеҳсолкарда ба даст оварда мешавад ва ҷунин фаъолият аз ҷиҳати самаранокиаш бояд рақобатпазир бошад, зеро рушди хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) дар баробари фаъолияти истеҳсоли буданаш, инчунин, тарзи зиндагии мардуми деҳот маҳсуб меёбад. Ҳаёти деҳқон бо замин вобаста аст, бо вучуди он, ки қаролати ҳамасола ноил гаштан ба мақсадҳои истеҳсолии иқтисодӣ дода нашоудааст, ӯ меҳнат мекунад. Истеҳсолоти кишоварзӣ бо он фарқ мекунад, ки деҳқонон бояд тибқи рӯзи вақти биологӣ табиат ҳаёт ба сар баранд. Бинобар ин, натиҷаҳои муайяни истеҳсоли, самаранокии иқтисодӣ танҳо бо меҳнати деҳқон метавонад ба даст оварда шуда, бо фаъолияти мақсадноки инсон алоқамандии зич дорад.

Аз ин ҷо, дар замони муосир баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ҳамчун афзолияти муҳими рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишварарзӣ, арзёбӣ мегардад ва муҳимияти мавзӯи мақолаи мазкур низ дар баррасии ҳамин масъалаҳо асоси худро меёбад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наҷриёт. Оид ба мафҳуми «хоҷагиҳои деҳқонӣ» дар адабиёти иқтисодии мамлаики хориқӣ ва ватанӣ ақидаҳои гуногун ҷой доранд. Ин ақидаҳо на танҳо дар байни олимони хориқӣ, инчунин дар байни олимони ватанӣ низ аз якдигар фарқ мекунад. Масалан: Ҷураев Б.М., Хушвахтзода К.Қ., Давлатзода К.К., Сабзаева М.С. ва дигарон тарафдори онанд, ки ғӯё хоҷагии деҳқонӣ субъекти мустиқили хоҷагидор бо ҳуқуқи соҳибқори шахси ё ҳуқуқи воқеӣ мебошад.

Мақсади мақола - роҳҳо ва омилҳои баландбардории самаранокии иҷтисодии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) маҳсуб меёбад. Дар мақолаи мазкур мо вазифаи гузоштем, ки мафҳуми моҳияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ва самаранокии иқтисодиро тавсиф намуда, сатҳи мавҷудаи

самаранокии иқтисодии ғаволияти хоҷагиҳои деҳқониро таҳлил намоем ва роҳҳои омилҳои баландбардории ин сатҳро ошкор созем.

Муҳтавои асосии мавод. Ғаволияти он дар асоси соҳибкории озод ва ғоидаи иқтисодӣ сохта шудааст. Онро оила ва инчунин дигар шахрвандоне, ки якҷоя хоҷагиро идора мекунанд, ташкил мекунанд. Дар хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) аз болои тамоми ғаволияти хоҷагидорӣ ва истеҳсоли иқтисодӣ, аз ҷумла аксулмуносибатҳо бо мақомоти маҳаллӣ, ташкилотҳои молиявӣ бо бонкӣ, таъмингарон, ғуруши маҳсулот ва дигарҳо яке аз аъзои қобили амали оила роҳбарӣ ва назорат менамояд. Дар ин хоҷагиҳо фарди алоҳида, оила ё ғуруҳи афрод замин ва амволе, ки дар моликияти онҳо қарор доранд ва ё ҳамчун иҷора ба ихтиёри худ даровардаанд, истифода намуда, равандҳои афзоиши истеҳсол, коркард ва ғуруши маҳсулоти хоҷагии кишлоқро таъмин месозанд.

Рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар айни замон аҳамияти махсус дорад, зеро онҳо низ яке аз шаклҳои соҳибкорӣ мебошанд. Маълум аст, ки нигоҳ доштани колхозҳо ва совхозҳо дар шакли мавҷуда хоҷагии кишлоқро ба таназзули минбаъда маҳкум мекунад. Аммо аз нигоҳи мо, зарурияти онҳоро ғавран пароканда кардан набуд.

Якӯм, бисёре аз деҳқонон инро намехоҳанд ва пароканда кардани колхозҳо маънои онро дошт, ки боз (чунон ки дар солҳои 20-30) ба онҳо зӯрварӣ кунанд.

Дуюм, пароканда шудани колхозҳо ва совхозҳо боиси коҳиши вазнини истеҳсолот мегардид. Муайян аст, ки ҳаракат ба сӯи бозор гузариш ба ҳолати сифатан нави иқтисодӣ мебошад. Ва қадом ҷанбаи ин равандро нагиред, ҳалли он дар баҳши кишоварзӣ на қамтар, балки шояд ҳатто мушкилоти бештар аз дигар соҳаҳо дар бар мегирад. Ғаволияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), махсусан бо истеҳсол ва ғуруши намудҳои маҳсулоти баландсифат ва органики аз ҷиҳати экологӣ тоза дар бозорҳои маҳдуд, парвариш ва афзоиши саршумори ҷорҳои махсусан арзишманд ва нодир, азхудкунии заминҳои нав ва партофташудаи соҳаи кишоварзӣ асоснок қарда мешавад. Дар ҳамаи ин ва бисёр ҳолатҳои дигар шаклҳои хурди хоҷагидорӣ самаранок мебошанд. Аммо, ҳангоми интиҳоби онҳо бояд меъёрҳои самаранокӣ, қобилияти рақобат, афзалият барои минтақаҳои мушаххаси кишвар ба назар гирифта шаванд.

Асосҳои ҳуқуқи моликияти хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) бо Кодекси шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи моликият” ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)” танзим қарда мешаванд.

Мафҳуми «Хоҷагии деҳқонӣ(фермерӣ)» дар шуури ҷамъиятӣ баъзан бо хоҷагиҳои деҳқонии якқаратаи пешин алоқаманд аст. Аммо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, онҳо бори якӯм танҳо бо тасвиби Фармон «Дар бораи илова қардани баъзе қарорҳо ва қонуни амалкунанда дар бораи заминдорӣ деҳқонӣ ва истифодаи замин» қонунӣ қарда шуданд, ки дар он имконияти мустақам қардани ҳуқуқи заминро ба моликияти шахсӣ пешбинӣ қарда шудааст. Фармони мазкур ба деҳқонон ҳуқуқ медиҳад, ки бо моликияти шахсӣ ва қисми заминҳои ҷамоатии дар шакли иҷорай дарозмуддат ба даст овардашудаи ба онҳо тааллуқдошта аз хоҷагии ҷамоатӣ бароянд.

Дар шароити муосир масъалаи баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот умуман дар хоҷагии кишлоқ ва аз ҷумла дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ки бештар бар истифодаи оқилона ва мақсадноки захираҳои заминҳои хоҷагии кишлоқ асос ёфтааст, муҳабрияти ҳосаро ба худ қасб қардааст.

Аз нуқтаи назари олимони рус - И.А.Минаков, Н.П.Касторнов, Р.А.Смиков, чунин бар меояд, ки «бо назардошти хусусияти махсуси захираҳои замин (маҳдудият ва давраи тӯлоии тақрористеҳсолкунӣ) муайян қардани самаранокии истифодаи замин хусусияти худро дорад. Дар айни замон истифодаи заминро дар хоҷагии кишлоқ, аз он ҷумла дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) на танҳо аз нуқтаи назари зиёд қардани истеҳсоли маҳсулот, бештар намудани сифати он, қам қардани арзиши аслии як воҳиди маҳсулот, инчунин нигоҳ доштан ё баланд бардоштани ҳосилхезии замин, таъмини ҳифзи муҳити зист самаранок ва оқилона истифода бурдан мумкин аст» [5, с. 144].

Самаранокии иқтисодиро ҳамчун дараҷа (категория) бояд фаҳмид, ки мафҳуми нисбӣ буда, амали қонунҳои иқтисодиро инъикос мекунад. Таҳқиқи илмии масъалаҳо оид ба дарёфт ва истифодаи роҳҳо ва усулҳои афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишлоқ дар қорхонаҳои ҚАС мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва олимони тоҷик қарор гирифтааст.

Аз ҷумла, Шарифов З.Р. дар таҳқиқотҳои илмиаш чунин ақидаро пешниҳод менамояд, ки «меъёри асосии самаранокӣ таъмини пурраи талаботи ҷамъиятӣ ва шахсӣ дар ҳолати истифодаи нисбатан сарфақоронаи захираҳои мавҷуда ба ҳисоб меравад» [9, С-444].

Мадаминов А.А. қайд намудааст, ки ғаволияти самаранокӣ истеҳсолоти қорхонаҳои ҚАС аз истифодаи оқилонаи сармоягузори вобаста аст, яъне ҳаҷм ва сифати маҳсулоти

истеҳсолшаванда. Дар воқеъ, рушди самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар корхонаҳои кишоварзӣ ба монанди сармоягузорӣ ҳеҷ аст [3, С-26].

Аз диди олими иқтисодшиноси ватанӣ - Пиризода Ҷ.С. “самаранокии маҷмуи истеҳсолоти корхонаҳои агросаноатии ҷумҳурӣ аз ҷойгиркунии оқилонаи соҳаҳои кишоварзӣ дар минтақаҳои дорои шароити мувофиқи табиӣ ва иқтисодӣ, ҳамзамон амиқгардонии махсусгардонии истеҳсолот, бо дарназардошти захираҳои замини мавҷуда вобаста аст” [7, С-141].

Тибқи изҳороти Носиров Р., “дар вақти муайян қардани самаранокии истеҳсолоти корхонаҳои кишоварзӣ дар мадди аввал хусусияти ҳоси онҳо дар муқоиса бо дигар соҳаи хоҷагии халқ ба ҳисоб меравад [6, С-332].

Ҳамчунин, Исайнов Ҳ.Р. қайд намудааст, ки самаранокии истеҳсоли маҳсулотҳои корхонаҳои КАС аз абзори ташаккули рушди ҳолати бехдошти замин, бо роҳи усулҳои экологӣ ва иқтисодӣ ва маҷмури ҳуқуқӣ ба танзим даровардани онҳо вобастагӣ дорад [1, С-204-205].

Ғафуров Х. оид ба самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар корхонаҳои кишоварзӣ чунин ибрози ақида намудааст, ки “барои таъмин намудани самаранокии истеҳсолоти маҳсулот дар корхонаҳои КАС самаранокии экологиро таъмин намудан лозим аст, чунки дар раванди тағйироти сифати киштзор нигоҳдории шароитҳои муҳаёкардаи табиат барои рушди растаниҳо таъмини бехатарии экологиро низ инъикос мекунад” [10, С-10].

Қудратов Р.Р. менависад, ки «барои ноил шудан ба самаранокии истеҳсолоти корхонаҳои КАС қорҳои зеринро бояд ба сомон расонид:

- азхуд қардани заминҳои нав, ба қардани кишоварзӣ ворид намудани заминҳои бекорқобида,

- бехтар қардани ҳолати мелиоративии заминҳо;

- зиёд қардани майдони боғи тоқзорҳо;

- пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» [2, С-9-13].

Тағоев Ҷ.Х. изҳор менамояд, ки «Самаранокии истеҳсолот дараҷаҳои муррақабӣ иқтисодӣ мебошад, ки дар он яке аз муҳимтарини тарафҳо (ҷонибҳо)-истеҳсолоти қорхона, яъне қоидаҳои он инъикос меёбад» аз ин лиҳоз, қайд қардан ба маврид аст, ки зимни омӯзиши таҳлили ин мавзӯ ду мафҳуми ба ҳамдигар монанд, яъне самара ва самаранокии иқтисодиро аз як дигар фарқ қардан лозим аст [8, С-214-215].

Самара- мафҳуми мутлақ аст, яъне натиҷаи ин ва ё он тадбири дар хоҷагии қишлоқ татбиқ қардашуда аст. Масалан, самара аз андохтани қоруҳои органикӣ ва нуриҳои маъданӣ дар баландшавии ҳосилнокии зироатҳо ба даст оварда мешавад, аммо самарои маъмур ҳанӯз оид ба қоидаҳои қору ва нуриҳои истифодашуда наметавонад дорои маълумоти аниқ бошад. Яъне, танҳо аз рӯи як самара оид ба мувофиқи мақсад будани ин ё он қорабиниҳои гузаронидашуда самаранокии ин ё он сохтори соҳавии хоҷагӣ наметавон ҳулоса баровард. Чунин ҳулосаро танҳо тавассути ҳисоб қардани нишондиҳандаи самаранокии иқтисодӣ метавон баровард.

Таҳияи технологияҳои инноватсионии захираҳои қаммасрафи соҳаи кишоварзӣ барои муқаррар намудани меъёри самараноқӣ, яъне қам қардани хароҷотро барои як воҳиди натиҷаи ниҳойи пешбинӣ мекунад. Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ инчунин меъёри умумии самарабахшии иқтисодӣ умумӣ вучуд дорад: афзоиши миқдори зиёдтарини даромади миллий ва маҳсулоти умумии дар қорхона (ДМ ва МММ даромади миллий) ба ҳисоби воҳиди хароҷот ва захираҳо барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад.

Дар татбиқи вазифаҳои стратегияи давлат дар соҳаи таъмини амнияти озуқаворӣ, қардани сатҳи қамбизоатӣ ва то масъалаҳои стратегияи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2030, дар самти кишоварзии мамлакат нақши хоҷагиҳои деҳқонӣ назарас мебошад. Аз ин ҷост, ки сол то сол шумораи онҳо дар ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон тамоюли афзоишро дорад (қадв. 1).

Ҷадвали 1. - Динамикаи афзоиши шумораи корхонаҳои хоҷагии қишлоқ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар солҳои 2018-2023

Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	СОЛҲО							
	2018		2020		2022		2023	
	Хоҷагиҳои қишлоқварзӣ ҳамагӣ, адад	Аз он ҷумла хоҷагиҳои деҳқонии инфироӣ (адад)	Хоҷагиҳои қишлоқварзӣ ҳамагӣ, адад	Аз он ҷумла хоҷагиҳои деҳқонии инфироӣ (адад)	Хоҷагиҳои қишлоқварзӣ ҳамагӣ, адад	Аз он ҷумла хоҷагиҳои деҳқонии инфироӣ (адад)	Хоҷагиҳои қишлоқварзӣ ҳамагӣ, адад	Аз он ҷумла хоҷагиҳои деҳқонии инфироӣ (адад)
Ҷумҳурии Тоҷикистон	178400	172668	1833926	179005	176984	1722107	181444	176524
ш.Душанбе	4	-	5	-	708	697	709	698
ВМБК	16198	16059	16145	16113	2334	2256	3693	3423
Вилояти Суғд	66180	64615	67823	66331	68166	66603	68823	67294
Вилояти Хатлон	63808	60212	66559	63672	70770	68090	72618	70085
НТҚ	32210	31782	33394	32889	35006	34461	35601	35024

Манбаъ: Коркарди муаллиф дар асоси: Маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои гиндерӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ.- Душанбе, 2024. -С. 12-13

Аз рӯйи маълумотҳои ҷадвали 1 чунин хулоса кардан мумкин аст: Дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 шумораи умумии хоҷагиҳои кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ 3044 адад, ё ин ки 101,7% зиёд шудааст. Дар ин давра дар ҷумҳурӣ шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба 176524 адад расидааст, ки ин нисбати соли 2018- 102,2% зиёд шудааст. Зиёд шудани миқдори корхонаҳои кишоварзӣ дар давраи таҳқиқшаванда асосан аз ҳисоби бунёди хоҷагиҳои нави деҳқонӣ ба амал омадааст. Масалан, дар соли 2023 ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар майдони умумии кишоварзӣ чунин буд (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2.-Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯйи категорияҳои хоҷагиҳо дар соли 2023 (бо нархҳои соли 2022), млн. сомонӣ.

Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла			Ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҳаҷми маҳсулоти умумии, фоиз
		Хоҷагиҳои ҷамъиятӣ	Хоҷагиҳои аҳоли	Хоҷагиҳои деҳқонӣ	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	63028,4	6159,8	30962,4	25906,3	41,1
ВМКБ	886,2	9,6	581,0	295,5	33,4
Вилояти Суғд	18495,5	3253,3	6804,3	8437,9	45,6
Вилояти Хатлон	35326,3	19113,5	19364,7	14048,0	39,8
НТҚ	8320,5	983,3	4212,4	3124,8	37,6

Манбаъ: Коркарди муаллиф дар асоси: Маълумотҳои маҷмуаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои гиндерӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ.- Душанбе, – 2024. -С. 22.

Чи тавре аз маълумотҳои ҷадвали 2 ба мушоҳида мерасад, дар соли 2023 арзиши маҳсулоти умумии кишоварзӣ бо нархҳои соли 2022 дар ҷумҳурӣ ба 63028,4 млн.сомонӣ расонида шудааст. Аз ин 41,1% ба ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)рост меояд. Ин нишондиҳанда дар соли 2023 дар вилояти Суғд- 45,6%, Хатлон- 39,8%, НТҚ-37,6, ВМКБ-33,4%-ро ташкил медиҳад.

Илова бар ин, таҳлили ҳолати ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти растани- парварӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар соли 2023 нишон медиҳад, ки дар ҷумҳурӣ 57,1% ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти умумӣ ба соҳаи растанипарварӣ рост меояд, яъне 42,9% он ҳиссаи хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошад. Ин нишондиҳанда дар ВМКБ-64,8%, ва НТҚ-55,4%-и ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҳаҷми маҳсулоти умумӣ дар ҷумҳурӣ 5,7%, аз он ҷумла дар ВМКБ-1,4%, вилояти Суғд-9%, вилояти Хатлон- 4.6%, НТҚ- 4,1%-ро ташкил медиҳад. Хулоса дар соли 2023 дар маҷмӯъ-62,8% маҳсулоти хоҷагии кишлоқ ба ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меояд. Дар вилояти Суғд ин нишондиҳанда 70,7%-ро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 3. - Самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ноҳияи Ёвони вилояти Хатлон дар соли 2024

Нишондиҳандаҳо	Гурӯҳбандии хоҷагиҳо аз рӯйи майдони заминҳои кишоварзӣ				Бузургии миёна
	то 35	35-70	70-105	105,1-зиёда	
Майдони миёнаи гуруҳ, гектар	32	67	86	156	85,3
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ ба ҳисоби - 100 гектар замини кишоварзӣ, ҳазор сомонӣ	426	767	1247,6,	1257,8	924,6

Фоида аз 1 гектар замини қорам, сомонӣ	1379,6	2897,0	+45670	+6431,0	+3819,1
Сатҳи даромаднокӣ, %	+27	+38,5	+44,6	+47,3	+39,4

Манбаъ: Аз ҷонибӣ муаллиф дар асоси ҳособотҳои хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ноҳияи Ёвони вилояти Хатлон дар соли 2024 ҳисоб карда шудааст.

Натиҷаҳои таҳлил (ҷадв. 3.) нишон доданд, ки қисми зиёди маҳсулоти истеҳсол кардашуда дар хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) дар давраи мувофиқи талабот ва пешниҳод бо нархи хеле паст фурӯхта мешаванд. Дар раванди таҳқиқот муқаррар карда шуд, ки дар хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) арзиши аслии як воҳиди маҳсулоти кишоварзӣ нисбат ба дигар шаклҳои хоҷагидори 23-27% паст аст. Чунин нишондиҳанда дар натиҷаи нисбатан оқилона истифода кардани воситаҳои моддию пулӣ ва кам будани хароҷот аз рӯйи баъзе моддаҳои хароҷот ба даст оварда шудааст.

Натиҷаҳои таҳлили коррелясионӣ ва регрессионӣ имкон медиҳанд, ки омилҳои асосие, ки ба тағйирёбии хусусияти натиҷабаш — ҳосилнокии зироат таъсир мерасонанд, муайян карда шаванд.

Зариби коррелятсияи ҷуфтӣ наздикии робитаи байни падидаҳои омӯхташударо арзёбӣ мекунад. Зариби регрессия вобастагии ҳатти арзиши хусусияти натиҷагиро аз хусусиятҳои омил тавсиф мекунад. Зариби муайянкунӣ арзёбии сифати модели сохташударо дар натиҷаи муайян кардани дараҷаи таъсири омилҳо ба хусусияти омӯхташаванда таъмин менамояд.

Аз сабаби он, ки омилҳои ба модели математикӣ дохил карда шудаанд, воҳидҳои гуногуни ченак доранд, тавсия дода мешавад, ки барои таъсири миқдории ҳар як омил арзишҳои нисбӣ истифода шаванд: коэффисиенти чандирӣ ва коэффисиенти стандартӣ регрессия (β -коэффитсиент) истифода карда мешавад.

Барои муайян кардани таъсири баъзе омилҳои табиӣ ташкилӣ ва иқтисодӣ ба ҳосилнокии зироатҳо зарибҳои чандирӣ ва регрессионӣ истифода шудаанд.

Зариби регрессионӣ стандартишудаи омилҳои мушаххас муайян мекунад, ки то кадом андоза тағйирёбии ин омил ба тағйирёбии хусусияти натиҷа таъсир мерасонад ва ба тағйирёбии ҳамроҳкунандаи омилҳои дигаре, ки ба муодилаи регрессия дохил карда шудаанд, сарфи назар карда мешавад. Ҳосили гандуми тирамоҳӣ асосан аз тағйирёбии сатҳи миёнаи вазншудаи қабати хок ва ҳаракати муҳити хок вобаста аст (ҷадв. 4).

Ҷадвали 4. – Таҳлили таносубӣ ва регрессионӣ омилҳои ба ҳосили гандуми тирамоҳӣ таъсиркунанда дар хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ва минтақаи марказии вилояти Хатлон, 2024 сол

Нишондиҳандаҳо	Коэффитсиентҳои ҷуфтӣ			
	таносуб	Регрессия	чандирӣ	β -коэффитсиент
Ҳосилнокӣ, с аз 1 га, - Y	1.000	-	-	-
Миқдори миёнаи гумус, %, - X ₁	0,617	14,549	0,359	0,238
Миқдори миёнаи вазни калийи ивазшаванда, 100 мг/ кг хок, - X ₂	0,265	0,0003	1,471	4,831
Миқдори миёнаи вазни фосфори ҳаракаткунанда, 100 мг/кг хок, - X ₃	0,567	0,100	0,320	1,309
Реаксияи хок, pH, воҳидҳо, - X ₄	0,071	0,352	0,083	0,035
Хароҷоти нуриҳои минералӣ барои 1 гектар кишт, сомони, - X ₅	0,356	0,001	0,641	2,208
Вазни ҳоси кишти зироат дар сохтори тамоми майдони кишт, %, - X ₆	-0,015	0,058	-0,119	0,207

Манбаъ: Аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст.

Зариби коррелятсияи чандкарата $R = 0,777$, ки робитаи зичи байни падидаҳои омӯхташударо тасдиқ мекунад. Зариби чандкарата, $R^2=0,603$, яъне 60,3% тағйирёбии ҳосили гандуми тирамоҳиро омилҳои ба модели математикӣ дохилшуда муайян мекунад.

Дар натиҷаи таҳлили регрессионӣ муодилаи регрессионӣ сершумор ба даст омад, ки шакли зерин дорад: $Y = 14,549 X_1 + 0,0003 X_2 + 0,100 X_3 + 0,352 X_4 + 0,001 X_5 + 0,058 X_6 - 2,573$ (2)

Маънои иқтисодии ин муодила аз он иборат аст, ки афзоиши миёнаи вазни гумус ба андозаи 0,1%, фосфори миёна 100 мг / кг хок ҳосили зироатро 2 маротиба зиёд мекунад.

Баландшавии сатҳи реаксияи муҳити хок ба 1 адад ба 0,35 с/га афзудани ҳосилнокӣ мусоидат мекунад. Агар вазни таносуби майдони кишти гандуми зимистонӣ 1 фоиз зиёд шавад, ҳосилнокӣ 0,06 с/га меафзояд. Афзоиши маблағи хароҷоти нуриҳо дар як гектар кишт ба миқдори 1 сомонӣ ба афзоиши ҳосилнокӣ ба миқдори 10 кг/га оварда мерасонад.

Мушоҳидашавандаи F-критерияи фишор аз арзиши иловашуда зиёдтар аст, аз ин рӯ, муодилаи регрессияи сершумор аз ҷиҳати омӯрӣ муҳим аст ва он чунин шаклро мегирад ($F_f=29,87$; $F_{кр}=2,09$). Маблағи мутлақи зарибҳои чандирӣ нишон медиҳад, ки ба 1 фоиз афзоиши ҳамаи омилҳои ба амсила дохилшуда, ҳосилнокии гандуми тирамоҳӣ 2,76 фоиз меафзояд.

Захираҳои асосии афзоиши ҳосилнокии гандуми тирамоҳӣ аз инҳо иборат аст: баланд бардоштани миқдори миёнаи гумус, наздик кардани реаксияи муҳити хок ба сатҳи наздик ба бетараф. Ҳосилнокии лаблабуи қанд аз омилҳои ба амсилаи математикӣ дохилшуда 57,5 % ($R^2=0,549$) вобаста аст. Зариби бисерҷонибаи коррелятсияи ин тавр навишта шуда, $R=0,741$ аст.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи омӯзишу таҳқиқи таҷрибаи ташаккулёбӣ ва рушди хоҷагӣҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мо ба чунин хулосаҳо омадем:

1. Хоҷагӣҳои деҳқонӣ (фермерӣ)- ин субъекти мустақили иқтисодӣ аст, ки дар он истеҳсолот, коркард, фурӯш, кашонидан, нигоҳдории маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар асоси принципҳои ҳавасмандии шахсӣ, мустақилияти комил (пурра), ҳавасмандии баланд ба меҳнат ташкил карда мешавад ва деҳқон бевосита дар раванди истеҳсолот иштирок карда, дар ҳамаи раванди ба амал омадани мушкilotи молиявӣ ҷавобгари (масъулияти) пурраи моддиро ба уҳда дорад ва мақсади фаъолияти он гирифтани фоида ва таъмини амнияти озуқаворӣ аст.

2. Таҳқиқоти муаммоҳои ташкил ва рушди хоҷагӣҳои деҳқонӣ дар мисоли хоҷагӣҳои вилояти Хатлон муҳимияти иқтисодии рушди хоҷагӣҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар таркиби сектори аграрӣ иқтисодии вилоят ҳамчун истеҳсолкунандаҳои асосии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва омилҳои таъминкунанда ба амнияти озуқаворӣ ва чумхуриро нишон медиҳанд. Тамоюли мазкур барои асоснок кардани пешниҳодҳо оид ба афзоиши нақши шаклҳои гуногуни моликият ва хоҷагидорӣ, муайян кардан ва дурнамои рушди онҳо арзёбӣ карда шудааст.

3. Барои рушди муътадили хоҷагӣҳои деҳқонӣ (фермерӣ) зарур аст, ки шароитҳои мувофиқи иқтисодӣ ба раванди тақрористеҳсолкунӣ, миқдори зарурии захираҳои замин, меҳнатӣ, моддӣ ва молиявӣ мавҷуд бошад. Муқаррар карда шудааст, ки хоҷагӣҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Хатлон хусусиятҳои таърихӣ, маъмурий-ҳуқуқӣ, географӣ, табиӣ – иқлимӣ, иҷтимоӣ-демографӣ ва иқтисодӣ дорад. Хоҷагӣҳои деҳқонӣ (фермерӣ) шакли комилҳуқуқи субъекти хоҷагидорӣ дар иқтисодиёт бисёр шабакаҳои хоҷагии қишлоқ мебошад.

4. Бо мақсади амалӣ кардани самаранокии истеҳсолот ва таъмини рақобатпазирии субъектҳои хоҷагӣҳои деҳқонӣ (фермерӣ) зарур аст, ки дар раванди идоракунии хоҷагӣҳои деҳқонӣ (фермерӣ), талаботҳои зерин риоя карда шаванд: раванди идора бояд бефосила бошад, ҳамаи шаклҳои кори идоракунӣ бояд дақиқ, аниқ аз рӯйи вазифаҳои бефосилагӣ дар ҳудуди воқеияти муайянгардида амалӣ карда шаванд. Ҳамаи мутахассисони хоҷагӣ бояд фаъолиятро байни худ мувофиқ созанд; мутахассисон ҷиддӣ ва бомасъул бошанд ва самаранокии истифодаи ҳадди аксари захираҳои ахборӣ дар ҳолати таҳияи қарорҳои риоя карда шаванд.

Адабиёт

1. Исайнов Ҳ.Р. Мелиоратция эколого-экономические проблемы устойчивого развития сельского хозяйства Таджикистана//Паёми ДМТ.Бахши илмҳои иқтисодӣ.-Душанбе: Сино,2007.-№1(33). -204-205.
2. Қудратов Р.Ҳ. Нақши сармоягузорӣ дар рушди устувори кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маводи конференсияи илмӣ- амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Ташаккули модели инвестиционии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон». (ш.Душанбе,14-уми декабри соли 2018). С.9-13.
3. Мадаминов А.А. Тавсияҳои методикӣ оид ба коркарди барномаи ҷалби сармояи байналмилалӣ дар МАС Тоҷикистон/А.А. Мадаминов ва дигарон-Душанбе ,ТАУ,2004.-С.26
4. Маҷмӯаи омории Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои гиндерӣ дар хоҷагӣҳои деҳқонӣ.- Душанбе, – 2024. -С. 22.
5. Минаков И.А. Экономика сельского хозяйства: учебное пособие / И.А. Минаков // Москва: ИНФРА-М, 2014. – 350 с
6. Носиров Р. Рынок сельскохозяйственной техники депрессивного региона:развитие,регулирование, оценка эффективности-Душанбе,2009.-332с.

7. Пиризода Ҷ.С.Эффективность территориальной организации производства хлопка-сырца в Республики Таджикистан. Душанбе, 2005.-141с.
8. Тағоев Ҷ.Ҳ. Иқтисоди кишоварзӣ (Васоити таълимӣ)-Душанбе: Ирфон, 2006.-С.214-215 (272с).
9. Шарифов З.Р. Основы рыночной экономики и формирование хозяйственного механизма АПК.-Душанбе: Ирфон, 2008.-444с.
10. Гафуров Х. Г. Модель аграрной экономики Таджикистана в XXI веке. – Душанбе, 2004. – С.218.
- 11.Ҳисоботҳои хоҷагӣҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ноҳияи Ёвони вилояти Хатлон дар соли 2024.

Маълумот дар бораи муаллиф	Сведения об авторе	About the author
Сафарзода Ҳамза Сафар-унвонҷӯӣ Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шохтемур. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 146. Телефон: +992-985-96-95-91	Сафарзода Ҳамза Сафар-соискатель Таджикского аграрного университета имени Шириншоха Шотемура. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 146. Телефон: +992-985-96-95-91	Safarzoda Hamza Safar-PhD candidate at the Shirinshoh Shotemur Tajik Agrarian University. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 146. Phone: +992-985-96-95-91

ТАҲЛИЛИ САМТҲОИ АСОСИИ САНОАТИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Қарахонова Н.М.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола саноати минтақавӣ маҷмӯи соҳаҳои истеҳсолоти саноатӣ мебошад, ки дар доираи як воҳиди маъмурию ҳудудӣ маҳал карда шудаанд, ки асоси комплекси истеҳсолии минтақаро ташкил медиҳанд, ба таъмини шуғли аҳоли мусоидат мекунанд, буҷетҳои маҳаллиро пур мекунанд ва рушди тамоми иқтисодиёти минтақаро ҳавасманд мекунанд. дар робита ба ин, ҳадафҳои саноати минтақавӣ қонеъ кардани талаботи минтақа ва тамоми кишвар ба молҳои саноатӣ, эҷоди арзиши иловашуда тавассути коркарди ашеи хоми маҳаллӣ, коҳиш додани вобастагӣ аз воридот, рушди бозори дохилӣ ва иқтисодӣ содиротӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: саноат, иқтисоди саноатӣ, иқтисоди миллӣ, рушди иқтисодӣ, саноатикунонӣ, корхонаҳои саноатӣ, қарзҳои имтиёзнок, стратегия, корхонаҳои истеҳсолӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ.

Барои иқтибос: Қарахонова, Ш. Таҳлили самтҳои асосии саноати вилояти Хатлон / Н. М. Қарахонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 375-382.

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ОТРАСЛЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Қарахонова Н.М.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Региональная промышленность представляет собой совокупность отраслей промышленного производства, локализованных в пределах одной административно-территориальной единицы, которые составляют основу производственного комплекса региона, способствуют обеспечению занятости населения, пополняют местные бюджеты и стимулируют развитие всей экономики региона. в связи с этим целями региональной промышленности являются удовлетворение спроса региона и всей страны на промышленные товары, создание добавленной стоимости за счет переработки местного сырья, снижение зависимости от импорта, развитие внутреннего рынка и экспортного потенциала.

Ключевые слова: промышленность, промышленный потенциал, национальная экономика, экономическое развитие, индустриализация, промышленные предприятия, льготные кредиты, стратегия, производственные предприятия, макроэкономические показатели.

ANALYSIS OF THE MAIN INDUSTRIES OF KHATLON REGION

Karakhonova N.M.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. Regional industry is a set of industrial production branches localized within one administrative-territorial unit, which form the basis of the region's industrial complex, contribute to employment, replenish local budgets and stimulate the development of the entire economy of the region. In this regard, the goals of the regional industry are to meet the demand of the region and the whole country for manufactured goods, create added value through the processing of local raw materials, reduce dependence on imports, and develop the domestic market and export potential.

Keywords: industry, industrial potential, national economy, economic development, industrialization, industrial enterprises, preferential loans, strategy, manufacturing enterprises, macroeconomic indicators.

Гузориши масъала. Саноати минтақавӣ маҷмӯи соҳаҳои истеҳсолоти саноатӣ мебошад, ки дар доираи як воҳиди маъмурию ҳудудӣ маҳал карда шудаанд, ки асоси комплекси истеҳсолии минтақаро ташкил медиҳанд, ба таъмини шуғли аҳоли мусоидат мекунанд, буҷетҳои маҳаллиро пур мекунанд ва рушди тамоми иқтисодиёти минтақаро ҳавасманд мекунанд. дар робита ба ин, ҳадафҳои саноати минтақавӣ қонеъ кардани талаботи минтақа ва тамоми кишвар ба молҳои саноатӣ, эҷоди арзиши иловашуда тавассути коркарди ашеи хоми маҳаллӣ, коҳиш додани вобастагӣ аз воридот, рушди бозори дохилӣ ва иқтисодӣ содиротӣ мебошанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба таҳқиқоти мазкур муаллиф аз таҳлилҳои муҳаққиқон аз қабилҳои Борисов Д.В. ва Донской Д.А. истифода намудааст. Инчунин бобати таҳлили амиқи таҳқиқот аз маҷмуаҳои омӯри низ истифода намудааст.

Мақсади мақола аз омӯзиш ва таҳлили самтҳои асосии саноати вилояти Хатлон ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар айни замон, рушди саноати минтақавӣ аз ду хусусияти зерин вобаста аст:

1. Шартҳои табиӣ-рушди соҳаҳои, ки ба захираҳои мавҷуда асос ёфтаанд. Масалан, дар Вилояти Хатлон ин пахтакорӣ, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, мавҷудияти маводи сохтмонӣ мебошад.

2. Аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ-таъсисӣ ҷойҳои корӣ, паст шудани сатҳи бекорӣ, афзоиши даромади аҳоли ва даромади андоз.

3. Хусусияти ҷуғрофӣ таъсири дастрасии нақлиётӣ, наздикӣ ба бозорҳои фурӯш, мавҷудияти инфрасохтор.

4. Сатҳи таҳассус минтақаҳо метавонанд самти соҳавӣ дошта бошанд (агросаноатӣ, сабук, ҳуҷрокворӣ, сохтмон ва ғайра).

Ҳамзамон хусусиятҳои ҳадафҳо ва вазифаҳои иқтисоди минтақавиро муайян мекунанд. (расми 1.).

Диверсификация соҳаҳо	Вобастагӣ аз як ё ду соҳаи бартаридошта бояд пешгирӣ карда шавад. Рушди сохтори бисерсоҳавии саноат устувории минтақаро ба шокҳои иқтисодӣ баланд мебардорад.
Ҷалби сармоягузорӣ	Бе воридоти сармояи хусусӣ ва давлатӣ рушди истеҳсолоти муосир ғайриимкон аст. Ин беҳтар кардани фазаи сармоягузорӣ, кафолатҳо ва дастгирии инфрасохторро талаб мекунад.
Навсозии пойгоҳи истеҳсолӣ	Навсозии технологияи корхонаҳо, навоарӣ ва ҳалли рақамӣ калиди афзоиши ҳосилнокии ва рақобатпазирии маҳсулот мебошад.
Дастгирии тижорати хурд ва миёна	Фароҳам овардани шароит барои рушди соҳибкории хурду миёнаи саноатӣ ба ҷандирии иқтисодиёти минтақа мусоидат мекунад, шуғлро ҳавасманд мекунад ва занҷирҳои маҳаллии арзиши иловашударо тақвият медиҳад.
Рушди иқтисодии кадрӣ	Системаи босифати таҳсилоти касбӣ, тайер кардани муҳандисон, технологҳо, операторҳо асоси кори самаранокӣ истеҳсолоти муосир мебошад. Ҳамоҳангсозии байни муассисаҳои таълимӣ ва корхонаҳои саноатӣ зарур аст.

Расми 1. Вазифаҳои саноати минтақавӣ

Таҳияи муаллиф

Аз расм дида мешавад, ки саноати минтақавӣ яке аз ҷузъҳои муҳими иқтисодии минтақа ба ҳисоб меравад, ки асоси истеҳсолоти маҳаллиро ташкил дода, боиси ташкили ҷойҳои корӣ ва рушди сатҳи иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа мегардад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки минтақаҳои он дорои фарқиятҳои ҷиддӣ аз рӯи захираҳои табиӣ, инфрасохтор ва захираҳои меҳнатӣ мебошанд, рушди саноати минтақавӣ аҳамияти махсус дорад.

Дар робита ба ин, бояд равшан кард, ки хусусияти саноати минтақавӣ дар он аст, ки онро дар заминаи як минтақа баррасӣ кардан мумкин нест, зеро бо рушди кунунии ҳамлу нақли нақлиёт, минтақаҳои дигар ва инчунин саноати ин минтақаҳо низ ба раванди истеҳсоли сатҳи умумимиллӣ ҷалб карда мешаванд.

«Дар ин маврид, ҳолати зеринро ба назар гирифтани лозим аст-вақте ки мо дар бораи саноати минтақавӣ сухан меронем, мо тамоми саноатро дар назар дорем. кишвари мо, зеро тамоми заминаи саноативу истеҳсолии иқтисодиёти ватанӣ бояд дар минтақаҳо бошад. Танҳо чунин рушди вазъ

имкон медиҳад, ки аз минтақаҳои пойтахт ва атрофи пойтахт ҷудо кардани сармоя ва рушди қисми зиёди қаламрави кишвар амалӣ карда шавад» [5].

Вилояти Хатлон дар соҳаи кишоварзии кишвар мавқеи пешсафро ишғол мекунад ва тайи солҳои охир мавқеи худро дар соҳаи саноат низ таҳким мебахшад. Сектори саноатии минтақа бо рушди устувор, махсусан дар соҳаҳои, ки ба коркарди ашёи хоми маҳаллӣ равона шудаанд, хос аст. Аз ҷумла, инҳо соҳаҳои насосҷӣ ва дӯзандагӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмон, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, саноати ҳурукворӣ ва сабук мебошанд.

Бо вучуди ин, саноати минтақавии вилояти Хатлон бо як қатор мушкilotи сохторӣ рӯбарӯ аст, аз ҷумла:

- сатҳи пасти таҷҳизоти техникӣ ва технологияи кўҳнашуда дар корхонаҳо;
- дастрасии маҳдуд ба сармоягузорӣ ва маблағгузории имтиёзнok;
- инфрасохтори нокифоя (энергетика, нақлиёт, логистика);
- мавҷуд набудани имкониятҳои васеи содирот ва рақобатпазирӣ;
- кифоя набудани мутахассисони баландхитисос ва касбӣ.

Иқтисодии саноатии минтақа асосан хусусияти ашёи хом дорад, ки ин боиси вобастагии баланд ба мавсимҳо ва омилҳои беруна мегардад. Қисми зиёди маҳсулот дар сатҳи аввалияи коркард (масалан, тозакунии аввалияи пахта) маҳдуд мешавад ва ба истеҳсоли маҳсулоти дорoi арзиши иловашудаи баланд намерасад.

Бо вучуди мушкilot, потенциали рушди саноат дар минтақа баланд арзёбӣ мешавад, ки инро нишондиҳандаҳои чунин тавсия менамоянд:

- захираҳои табиӣ (масолеҳи сохтмон, об, маҳсулоти кишоварзӣ),
- афзалиятҳои демографӣ (аҳолии ҷавон),
- мавқеи ҷуғрофии мувофиқ (наздиқ ба сарҳад бо Афғонистон ва бозорҳои ҷануби кишвар).

Рушди саноати минтақавӣ дар вилояти Хатлон ниёз ба як равиши низомманд дорад, аз ҷумла:

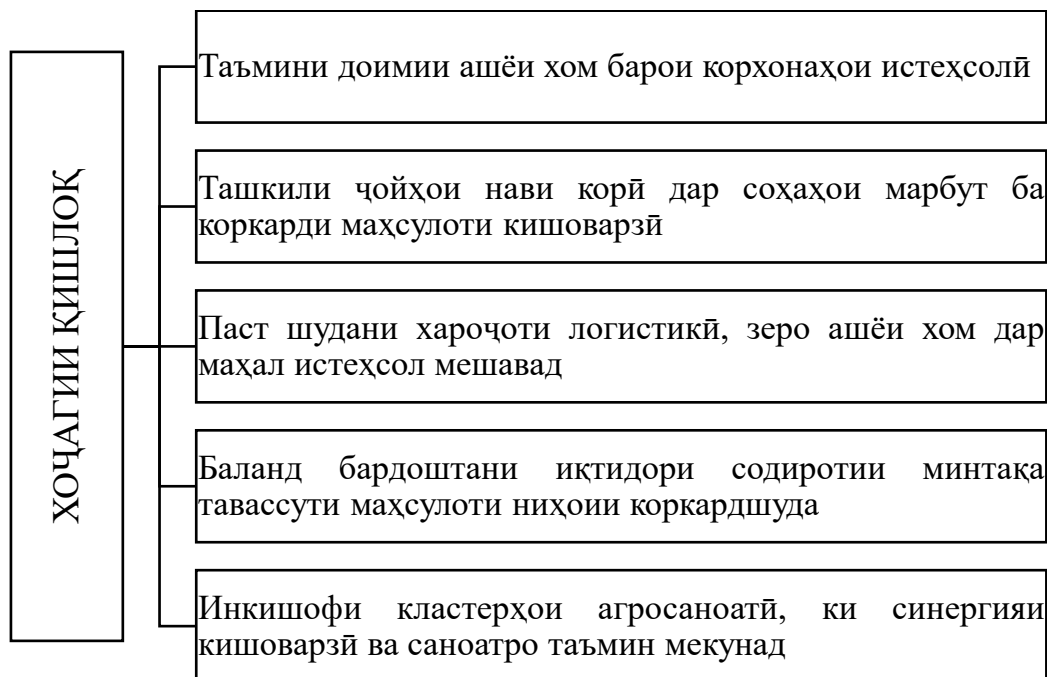
- ташвиқи сармоягузорӣ ба корхонаҳои коркарди амиқ;
- муосиргардонии таҷҳизот ва технологияҳо;
- васеъ намудани имкониятҳои содирот;
- рушди минтақаҳои саноатӣ ва технопаркҳо;
- дастгирии давлат тавассути барномаҳои махсус ва қарзҳои имтиёзнok.

Саноати минтақавӣ бо истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ҳам зич алоқаманд аст, зеро баъзе соҳаҳои саноат, хусусан саноати сабук ва ҳурукворӣ бе хоҷагии қишлоқ вучуд дошта наметавонанд. Аз ин ру, ҳангоми ҳалли масъалаҳои тараққиёти саноати вилоят дар як вақт ба тараққиёти устувори хоҷагии қишлоқ диққат додан лозим аст.

Дар ин бора Борисов Д.В. гуфтааст: «истеҳсолкунандагони хоҷагии қишлоқ дар тараққиёти саноати вилоят, дар навбати аввал ҳамчун харидорони техника, нуриҳои маъданӣ, технология ва таҷҳизоти корхонаҳои коркарди маҳсулот, дуоум ҳамчун таъминкунандагони ашёи хоми саноати ҳурукворӣ, сабук ва дигар соҳаҳои саноат роли калон мебозанд» [3].

Хоҷагии қишлоқ ҳамчун яке аз бахшҳои асосии иқтисоди миллӣ, махсусан дар кишварҳои аграрӣ, ба монанди Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсири амиқ ва бевосита ба рушди саноати минтақавӣ мерасонад. Дар минтақаҳои аграрии кишвар, аз ҷумла вилояти Хатлон, робитаи байни кишоварзӣ ва саноат хеле зич ва тақдирсоз мебошад.

Чунон ки дар боло кайд карда шуда буд, хоҷагии қишлоқ асосан маҳсулоти озуқаворӣ ва молҳои барои саноати сабук зарурӣ истеҳсол менамояд. Дар чунин шароит, рушди кишоварзӣ ҳамчун муҳарриқи саноат амал мекунад. Афзоиши истеҳсолот дар соҳаи қишлоқ имкони зиёд кардани ҳаҷми коркард, таъсиси корхонаҳои нав ва васеъ кардани содиротро фароҳам меорад, ки дар расми 2. дида метавонем.

Расми 2. Таъсирҳои мусбати хоҷагии қишлоқ ба саноати минтақавӣ
Таҳияи муаллиф

Дар баробари таъсири мусбии соҳаи кишоварзӣ, таъсири он ба саноати минтақавӣ на ҳамеша пурра ва самаранок амалӣ мешавад, бинобар як қатор мушкilot дар ин раванд дида мешаванд:

- сатҳи пасти технологияи кишоварзӣ;
- маҳдудият дар нигоҳдорӣ ва интиқоли маҳсулоти зудвайроншаванда;
- набудани корхонаҳои коркарди амиқ дар баъзе ноҳияҳо;
- вобастагӣ аз шароити иқлимӣ ва хатари офатҳои табиӣ;
- норасоии инфрасохтор, аз ҷумла роҳҳо, барқ ва обрасонӣ.

Бо вуҷуди монеаҳои, ки ба рушди ҳам кишоварзӣ ва ҳам саноати минтақа монеъ мешаванд, истеҳсоли кишоварзӣ дар иқтисодиёти миллий ва дар маҷмӯъ дар иқтисодиёти минтақа ҳамчун самти бартаридошта боқӣ мемонад.

Хоҷагии қишлоқ ҳамчун пояи саноати коркардӣ метавонад ба саноати минтақавӣ такони ҷиддӣ бахшад. Барномаи рушди ҳамоҳангшудаи ин ду бахш метавонад ба таъсиси ҷойҳои корӣ, афзоиши маҳсулноки ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти маҳаллӣ мусоидат намояд.

Бинобарин барои рушди хоҷагии қишлоқ ва саноат дар сатҳи минтақавӣ, зарур мебошад:

- рушди кластерҳои агросаноатӣ бо иштироки бахши хусусӣ;
- ҷорӣ кардани технологияҳои муосир дар истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ;
- дастгирии давлатӣ ва молиявӣ барои корхонаҳои коркард;
- бунёди инфрасохтори нигоҳдорӣ ва логистикӣ (анборҳо, марказҳои бастабандӣ, нақлиёти маҳсусгардонидашуда);

- омодагии кадрҳои соҳибтаҳассус дар бахшҳои марбут ба агросаноат.

Дар ин бора дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 чунин гуфта шудааст... «Сармояи табиӣ низ асоси рушди индустриалӣ ва инноватсионии кишварро ташкил медиҳад. Иқтидори азими гидроэнергетики, оби тоза, замин ва иқлими мусоид, олами наботот, захираҳои назарраси меҳнатӣ, захираҳои бойи минералӣ ва истихроҷи канданиҳои ғоиданок барои инкишофи истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, бунёди бахшҳои муосири саноати истихроҷ ва коркард, металлургияи сиёҳ ва ранга, комплекси агросаноатии аз ҷиҳати экологии тоза имкониятҳои навро фароҳам меоваранд. Мероси бойи таърихӣ фарҳангии Тоҷикистон, табиати нодир он бо кулҳо, ҳайвоноти растаниҳои нодир, инчунин кӯҳҳои баланд, шартҳои муҳим барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва афзоиши ҳиссаи соҳаи 10 мазкур дар ММД-и кишвар маҳсуб меёбад» [8].

Ҳамин тарик, саноати минтақавӣ - на танҳо манбаи рушди иқтисодӣ, балки пояи рушди устувори минтақа ба ҳисоб меравад ва талаб мекунад, ки сиёсати стратегӣ ва ҷораҳои дастгирӣ дар сатҳи давлатӣ амалӣ гарданд.

Вобаста ба ин Вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои самти аграриву саноатӣ буда, имрӯз яке аз калонтарин ва аҳамиятноктарин минтақаҳои маъмурию иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад. Мувофиқи маълумоти охиринаи оморӣ, Вилояти Хатлон дорои зичии нисбатан баланди аҳоли мебошад. Дар қаламрави вилоят шумораи зиёди шахру ноҳияҳо, деҳаҳо ва ҷамоатҳои деҳот мавҷуд аст, ки аксари онҳо дорои хусусияти кишоварзӣ мебошанд. Маҳз ҳамин омил сабаб шудааст, ки аҳоли асосан ба соҳаҳои кишоварзӣ, ҷорводорӣ ва ҳунармандӣ машғул бошад.

Иқтисодиёти вилоят дар солҳои охир дар заминаи рушди инфрасохтор, дастгирии соҳибкорӣ, таъсиси корхонаҳои хурду миёна ва татбиқи барномаҳои давлатии иҷтимоию иқтисодӣ рушд мекунад. Ҳукумати кишвар ба рушди Вилояти Хатлон тавачҷуҳи махсус зоҳир менамояд, зеро он ҳамчун минтақаи дорои иқтисодии бузургӣ захиравӣ, демографӣ ва иқтисодӣ, нақши муҳимро дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва суботи иҷтимоӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ мебозад. Ҳамзамон, бо дарназардошти афзоиши аҳоли ва суръати баланди урбанизатсия, зарурати таҳия ва татбиқи стратегияҳои нав дар самти рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ, тақмили механизмҳои идоракунии ва истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ба миён омадааст.

Бо дарназардошти омилҳои зикршуда, Вилояти Хатлон ҳамчун минтақаи дорои аҳамияти стратегӣ, захираҳои табиӣ, меҳнатӣ ва демографӣ, бояд дар маркази тавачҷуҳи сиёсатҳои давлатӣ ва тадбирҳои институтсионалии рушди минбаъда қарор гирад.

Минтақа яке аз воҳидҳои асосии маъмурию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, дорои аҳамияти баланди стратегӣ ва демографӣ дар низомии рушди миллии кишвар мебошад. Вилоят дар қисми ҷанубии ҷумҳурӣ ҷойгир буда, бо 25 шахру ноҳия, беш аз 380 ҷамоати деҳот ва ҳазорҳо маҳаллаҳои аҳолинишин фаро гирифта шудааст. Масоҳати умумии вилоят зиёда аз 24 ҳазор км²-ро ташкил дода, шумораи аҳоли мувофиқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (2023) зиёда аз 3,9 миллион нафар мебошад, ки тақрибан 38% аҳолии умумии кишварро дар бар мегирад [1].

Зичии аҳоли дар Хатлон нисбатан баланд арзёбӣ мешавад ва ба ҳисоби миёна зиёда аз 160 нафар дар 1 км²-ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда ҳам имконият ва ҳам мушкilotро дар самти рушди иҷтимоии устувор, таъмини инфрасохтор, хизматрасониҳои тиббӣ ва маориф ба миён меорад. Иқтисодиёти Вилояти Хатлон бошад, пеш аз ҳама, ба соҳаи кишоварзӣ таъна дорад. Вилоят аз рӯйи ҳаҷми истеҳсоли пахта, ғалладона, меваю сабзавот ва дигар маҳсулоти кишоварзӣ дар мақоми аввал дар ҷумҳурӣ қарор дорад. Тибқи омили расмӣ, дар соли 2022 дар вилоят зиёда аз 340 ҳазор гектар заминҳои қорам истифода шудаанд, ки дар онҳо 110 ҳазор тонна пахта, 950 ҳазор тонна сабзавот ва 700 ҳазор тонна мева истеҳсол шудааст [4].

Илова бар ин, дар солҳои охир тавассути татбиқи Барномаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии маҳаллӣ ва дастгирии сармоягузори давлатӣ ва хусусӣ, рушди соҳаҳои саноат, энергетика, қоркарди маҳсулот ва хизматрасонӣ низ вусъат ёфтааст. Сохтмони инфрасохтори нақлиётӣ, мактабҳо, беморхонаҳо, марказҳои хизматрасонӣ ва таъсиси ҷойҳои нави қорӣ яке аз афзалиятҳои сиёсатҳои давлатӣ дар минтақа арзёбӣ мегардад [2].

Дар доираи қори диссертатсионӣ зарур меояд, ки ба саноати Вилояти Хатлон бештар аҳамият ҷода шавад ва саноати минтақа ба яке аз бахшҳои қалидии иқтисодиёти Вилояти Хатлон ба дохил мешавад, ки рушди он барои диверсификатсияи иқтисодиёт, таъсиси ҷойҳои қорӣ ва баланд бардоштани иқтисодии содиротии минтақа аҳамияти бузург дорад. Дар шароити гузариш ба модели рушди индустриалии миллий, тақвият бахшидан ба иқтисодии саноатии вилоят ҳамчун ҳадафи стратегии сиёсати давлатӣ арзёбӣ мегардад.

Мувофиқи маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар Вилояти Хатлон то охири соли 2023 зиёда аз 420 қорхона ва воҳиди саноатӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки асосан дар самтҳои зерин фаъолият мекунанд:

- қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ (меваҷот, сабзавот, гӯшт, шир);
- истеҳсоли масолеҳи сохтмон (семент, хишт, ғач);
- насосӣ ва дӯзандагӣ;
- қоркарди нахи пахта ва истеҳсоли равған;
- соҳаҳои хурди химия ва металлбарорӣ.

Тибқи омили расмӣ, ҳаҷми маҳсулоти умумии саноатӣ дар вилоят дар соли 2024 ба 12478066,1 Ҳазор сомонӣ расида, нисбат ба соли гузашта 1,07 маротиба афзоиш нишон додааст. Бо вучуди ин,

ҳиссаи саноат дар сохтори ММД-и вилоят ҳанӯз ҳам паст буда, имконоти истифоданашудаи зиёд дорад [7].

Вале ба монанди дигар соҳаҳои иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар саноати минтақавӣ мушкилиҳои назаррас вучуд доранд. Ин мушкилиҳо дар вилоят иборатанд аз:

- сатҳи пасти таҷҳизот ва технологияҳо;
- норасоии кадрҳои тахассусӣ;
- таъминоти нокифоя бо шабакаҳои энергетикӣ ва логистикӣ;
- дастрасии маҳдуд ба сармоягузориҳои хориҷӣ ва технологияҳои нав.

Бо дарназардошти он, ки Вилояти Хатлон дорои захираҳои бойи ашёи хом, қувваи қориӣ фаровон ва бозори дохилию хориҷии мусоид аст, зарур аст, ки тавассути ҷалби сармоя, ташкили кластерҳои саноатӣ, рақамсозии истеҳсолот ва дастгирии корхонаҳои хурду миёна саноат ҳамчун муҳаррики рушд ташаккул ёбад.

Аз ин лиҳоз нақшаи рушди саноатии вилоят барои солҳои 2021–2025, ки дар асоси Барномаи давлатӣ таҳия шудааст, ба ташкили корхонаҳои нав, воридсозии технологияҳои тоза ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолии ватанӣ равона гардидааст.

Вобаста ба ин самтҳои асосии саноати Вилояти Хатлонро баррасӣ намудан ба маврид аст. Саноати Вилояти Хатлон ба чанд самти калидӣ тақсим мешавад, ки ба имкониятҳои захиравӣ, иқлимӣ ва иқтисодии минтақа мутобиқанд. Самтҳои зерин ҳамчун афзалиятнок ва фаъол шинохта шудаанд. (Расми 3.).

Коркарди маҳсулоти кишоварзӣ	Вилояти Хатлон яке аз истеҳсолкунандагони асосии пахта, сабзавот, мева ва зироатҳои ғалладона дар ҷумҳурӣ мебошад. Аз ин рӯ, соҳаҳои коркарди пахта, истеҳсоли равған, консервбарорӣ ва хушккунии меваҳо дар минтақа хеле рушд кардаанд.
Саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ	Бо дарназардошти мавҷудияти ашёи хоми ватанӣ (нахи пахта), дар вилоят корхонаҳои нассочӣ ва дӯзандагӣ фаъолият мекунанд. Баъзе аз онҳо ба содироти маҳсулоти нассочӣ ба хориҷи кишвар машғуланд.
Истеҳсоли масолеҳи сохтмон	Дар Хатлон захираҳои табиӣи маводи сохтмонӣ фаровон аст (шағал, гач, хишт, семент). Аз ин рӯ, истеҳсоли семент, блокҳои бетонӣ ва дигар масолеҳи сохтмонӣ ба як самти муҳими саноат табдил ёфтааст.
Саноати хӯрокворӣ	Дар баробари коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, корхонаҳои истеҳсоли нон, маҳсулоти қаннодӣ, шарбатҳо ва обҳои маъданӣ низ фаъолият доранд.
Саноати сабук	Дар баробари дӯзандагӣ, баъзе корхонаҳо истеҳсоли пойафзол, куртаву либосҳои қорӣ ва маҳсулоти чармиро ба роҳ мондаанд.
Энергетика ва коркарди захираҳои маҳаллӣ	Дар баъзе ноҳияҳо истеҳсоли барқ (бо истифода аз нерӯгоҳҳои хурд) ва коркарди ангишт ва нафт вучуд дорад, ки ба таъминоти дохилӣ нигаронда шудааст.

Расми 3. Самтҳои асосии саноати Вилояти Хатлон

Коркарди муаллиф

Дар асоси расми 3. самтҳои асосии саноати Вилояти Хатлонро дида мебароем, ки вазъияти муносири саноати минтақавӣ равшантар гардад.

Коркарди маҳсулоти кишоварзӣ. Вилояти Хатлон аз нигоҳи иқлимӣ ва захираҳои замин ба шумори манотиқи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил мешавад. Ин вилоят яке аз таъминкунандагони асосии маҳсулоти кишоварзӣ — аз ҷумла пахта, зироатҳои ғалладона, сабзавот ва мева — мебошад. Дар робита ба ин, самти саноатие, ки бо коркарди маҳсулоти кишоварзӣ машғул аст, афзалият дорад. Корхонаҳои пахтатозакунӣ, равғанбарорӣ, хушккунии мева, консервбарорӣ ва

истеҳсоли шарбатҳо фаъолона рушд мекунад. Ин соҳа на танҳо талаботи дохилии вилоят ва ҷумҳуриро қонеъ мекунад, балки ба содирот низ равона шудааст.

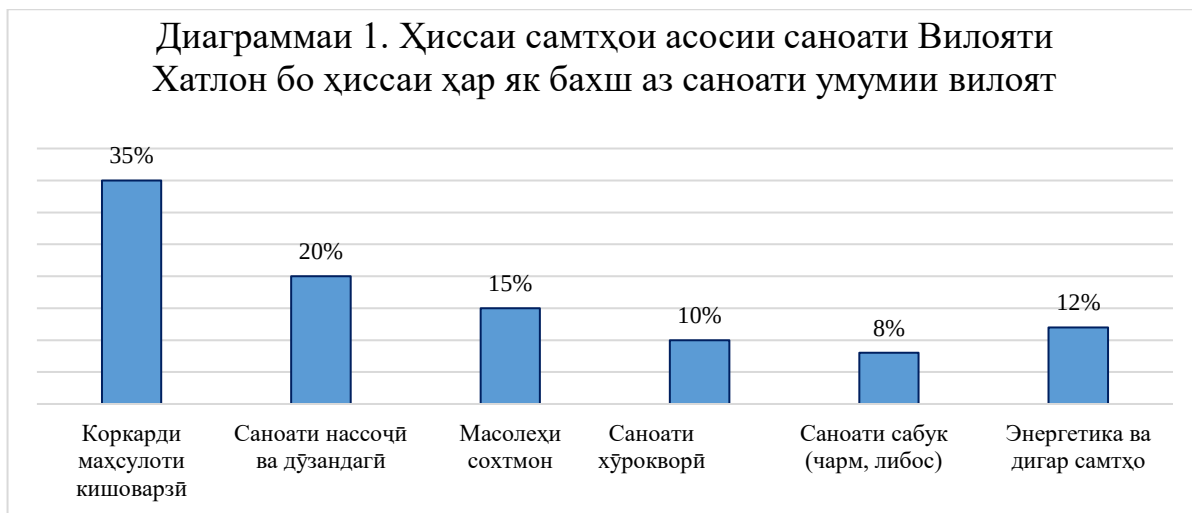
Саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ. Ба шарофати истеҳсоли фаровони пахта ва дастрасии ашёи хоми маҳаллӣ, дар Хатлон корхонаҳои нассочӣ ва дӯзандагӣ мавқеи устувор доранд. Ин бахш бо дастгирии барномаҳои давлатӣ рушд ёфта, корхонаҳои калон ва миёна, аз ҷумла дар шаҳрҳои Бохтар, Қўрғонтеппа, Леваканд ва дигар манотик, дар ин самт фаъолият мекунад. Истеҳсоли ресмон, матоъ, либосҳои тайёр, маҳсулоти нассочии саноатӣ ва либосҳои корӣ аз ҷумлаи маҳсулоти ин бахш ба шумор мераванд.

Истеҳсоли масолеҳи сохтмон. Дар Вилояти Хатлон захираҳои бойи табиӣ барои истеҳсоли масолеҳи сохтмон мавҷуд аст. Аз ҷумла, маводи монанди шағал, санги хоро, гаҷ, гил, хишт ва семент дар минтақаҳо фаровон аст. Дар асоси ин захираҳо, як қатор корхонаҳо таъсис ёфтаанд, ки ба истеҳсоли семент, хишти пухта, блокҳои бетонӣ, кафел, гаҷқартон ва маҳсулоти дигари сохтмонӣ машғуланд. Бо рушди сохтмонҳои инфрасохторӣ, манзилсозӣ ва роҳсозӣ, талабот ба чунин масолеҳ рӯ ба афзоиш аст.

Саноати хӯрокворӣ. Дар баробари бахши кишоварзӣ, саноати хӯрокворӣ низ яке аз бахшҳои муҳими саноати Хатлон мебошад. Корхонаҳои истеҳсоли орд, нон, маҳсулоти қаннодӣ, макарон, обҳои ташнашikan ва дигар маҳсулоти хӯрокворӣ на танҳо ба аҳолии маҳаллӣ хизмат мерасонанд, балки қисман ба бозорҳои дигар манотиқи ҷумҳурӣ низ маҳсулот содир мекунад.

Саноати сабук. Бахши саноати сабук, ки аз коркарди чарм, истеҳсоли либос, пойафзол, сумка ва дигар лавозимот иборат аст, дар марҳилаи рушди миёна қарор дорад. Баъзе корхонаҳо бо истифода аз таҷҳизоти нав ва дастгирии давлатӣ ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир машғуланд. Ин бахш метавонад дар таъсиси ҷойҳои нави корӣ, махсусан барои занон, нақши муҳим бозад.

Энергетика ва коркарди захираҳои маҳаллӣ. Дар баъзе ноҳияҳои Хатлон, захираҳои маҳаллии энергетикӣ — аз ҷумла оби ҷорӣ барои нерӯгоҳҳои хурди барқӣ, ангишт ва ҳатто нафт - истифода мешаванд. Нерӯгоҳҳои хурди барқӣ дар таъминоти барқии деҳот нақши муассир доранд. Ҳамчунин, иқтисодии коркарди ангишт ва ҳосил кардани нерӯи гармӣ низ дар баъзе ноҳияҳо ба назар мерасад. Ин соҳа дар оянда метавонад дар баробари рушди иқтисоди сабз ва кам кардани вобастагӣ аз манбаъҳои беруна нақш бозад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ [6].

Аз диаграмма дида мешавад, ки бахши калидии саноати Вилояти Хатлонро коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳад, ки тақрибан 35% ҳаҷми умумии истеҳсолоти саноатиро дар бар мегирад. Ин нишондиҳанда аз он шаҳодат медиҳад, ки вилоят то ҳол асосан дорои хусусияти агросаноатӣ мебошад ва рушди иқтисодии он бо соҳаи кишоварзӣ саҳт алоқаманд аст.

Саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ бошад бо ҳиссаи 20% дар зинаи дувум қарор дорад. Бо таваҷҷуҳ ба истеҳсоли калонҳаҷми пахта ва мавҷуд будани таҷриба дар ин соҳа, он ҳамчун бахши дорои иқтисодии баланди рушди содиротӣ арзёбӣ мегардад.

Агар саноати масолеҳи сохтмон ва саноати хӯрокворӣ дида баромада шавад, он гоҳ маълум мегардад, ки ин самт мутаносибан 15% ва 10%-ро ташкил медиҳанд, бештар ба талаботи дохилӣ ва

инфрасохтори маҳаллӣ нигаронда шудаанд. Бо афзоиши сохтмон ва урбанизатсия, талабот ба масолеҳи сохтмон низ меафзояд.

Саноати сабук, аз ҷумла коркарди ҷарм ва истехсоли либоси корӣ, ҳиссаи нисбатан камтар - 8%-ро ташкил медиҳад, вале дорои иқтисодӣ баланд барои афзоиш дар шароити дастгирии соҳибкорӣ мебошад.

Бахши дигаре ин бахши энергетика иебошад, ки дар он ва дар дигар самтҳо (12%), захираи нерӯгоҳҳои хурд ва захираҳои маҳаллӣ ҷой доранд, ки бо истифодаи технологияи замонавӣ метавонанд ба манбаи устувори барқароршавандаи рушд табдил ёбанд.

Аз ин лиҳоз, Сохтори ҷорӣ ва динамикаи рушди самтҳои асосии саноати Вилояти Хатлон нишон медиҳанд, ки:

- Санои вилоят ҳоло ҳам дорои унсурҳои агросаноатӣ дорад;
- Иқтисодии бузурги коркарди ашёи хоми маҳаллӣ мавҷуд аст;
- Рақамисозӣ, дастгирии кластерҳо ва ҷалби сармоя метавонанд ба густариши бахшҳои нوسути саноат мусоидат кунанд;
- Зарурати диверсификатсия ва рушди самтҳои технологӣ ба миён омадааст.

Барои таъмини рушди устувори саноати Вилояти Хатлон зарур аст, ки тавассути сиёсати оқилонаи иқтисодӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ шароити мусоид фароҳам оварда шавад.

Адабиёт

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шумораи аҳоли, нақшаи №1, Душанбе, 2023.
2. Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии Вилояти Хатлон барои солҳои 2021–2025.
3. Борисов Д.В. "Влияние сельского хозяйства на развитие региональной промышленности" Никоновские чтения, №. 12, 2007, С. 142-144.
4. Вазорати кишоварзии ҚТ. Ҳисоботи кишоварзии соли 2022.
5. Донской Д.А. "Инструменты развития региональной промышленности" Российское предпринимательство, в. 18, №. 24, 2017, С. 4151- 4162.
6. Промышленность Хатлона увеличила производство на 6,7%. 26 декабря, 2024. https://avesta.tj/2024/12/26/promyshlennost-hatlona-uvelichila-proizvodstvo-na-6-7/?utm_source=chatgpt.com
7. Сарраёсати агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Вилояти Хатлон. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Вилояти Хатлон – январ - декабр. С. 10
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. С. 10.

Маълумот дар бораи муаллиф

Қарахонова Нигина Маҳманазаровна - ассистенти кафедраи андоз ва суғурта ДДМИТ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 985909046.

Сведения об авторах

Қарахонова Нигина Маҳманазаровна - ассистент кафедры налогов и страхование ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 985909046.

About the author

Karakhonova Nigina Mahmanazarovna - Assistant of the Department of Taxes and Taxation, Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone 985909046.

**ПАСАНДОЗҶОИ АҲОЛӢ ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ МУҲИМИ ТАЪМИНИ САТҲИ
УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ БОНКҶОИ ТИҶОРАТӢ
ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШИ ИҚТИСОДӢ**

Ҳаёзода Қ.А.

Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аннотатсия. Пасандозҷои аҳоли дар фаъолияти бомарому бардавоми бонкҷои тиҷоратӣ яке аз амалиётҳои калидӣ дониста мешавад. Бо назардошти ин хусусияташ, раванди пасандозгузори аҳоли дар низоми бонкӣ аз ҷониби муаллиф мавриди таҳлили амиқ қарор дода шуда, нишондиҳандаҳои он дар 5 соли охир дар матни мақола ба таври васеъ оварда шудаанд. Дар натиҷаи таҳлил, муаллиф ошкор намуд, ки ҷалби солони пасандозҷои аҳоли дар бонкҷои тиҷоратӣ майли афзоиш дошта, бевосита афзоишдиҳандаи сармояи устувори бонкҷои тиҷоратӣ дар шароити кунунии асри навини рушди муносибатҳои иқтисодӣ дониста мешавад. Муаллиф бар он назар мебошад, ки агар пасандозҷои ҷалбшуда якҷо бо маблағҳои худӣ аз ҷониби бонкҷои тиҷоратӣ ба шахсони дар воқеъ ба фаъолият машғул буда, на ба шахсони тасодуфӣ ва соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ равона гардад, дар натиҷа метавонад даромади бонк беш гашта, аз ин ҳисоб ҳам сатҳи устувори молиявии хеш ва ҳам сатҳи пардохтпазирширо дар нази пасандоздорон таъмин намуда бошанд. Бо назардошти муҳим донистани ҷалби пасандоз ва овардани нишондиҳандаҳои амиқи омории онҳо, бархе аз роҳҳои мушаххас аз ҷониби муаллиф ҷиҳати аз байн бурдани монеаҳои ҷалби пасандозҷои аҳоли дар мақола пешниҳод шудаанд, ки татбиқи онҳо метавонад имконияти мусбатро фароҳам оварда бошад.

Калидвожаҳо: пасандозҷои аҳоли, меъёри фоизи пасандоз, афзоиши сармояи бонкҷо, сатҳи баланди пардохтпазирӣ, зиёдшавии имкониятҳои қарзӣ, фаългардии бахши истеҳсоли, даромади босуръати бонк, суғуртаи пасандозҷо, устувори молиявии бонкҷо.

Барои иқтибос: Ҳаёзода, Қ. А. Пасандозҷои аҳоли ҳамчун механизми муҳими таъмини сатҳи устувори молиявии бонкҷои тиҷоратӣ дар шароити гузариши иқтисодӣ / Қ. А. Ҳаёзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. –№. 1. – С. 383-392.

**ДЕПОЗИТЫ НАСЕЛЕНИЯ КАК ВАЖНЫЙ МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УРОВНЯ
ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ
В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПЕРЕХОДА**

Ҳаёзода Қ.А.

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Аннотация. Депозиты населения считаются одной из ключевых операций в успешной и устойчивой деятельности коммерческих банков. Учитывая эту особенность, автор подверг процесс депозитов населения в банковской системе углубленному анализу, и его показатели за последние 5 лет подробно представлены в тексте статьи. В результате анализа автор выявил, что ежегодная привлечение депозитов населения в коммерческие банки имеет тенденцию к увеличению и рассматривается как прямое увеличение стабильного капитала коммерческих банков в современных условиях нового столетия развития экономических отношений. Автор считает, что если изымаемые депозиты, вместе с самими средствами, направляются коммерческими банками фактически занятым предпринимательской деятельностью лицам, а не случайным лицам и приоритетным секторам народного хозяйства, то в результате доход банка может увеличиться, обеспечивая тем самым как его финансовую стабильность, так и уровень платежеспособности вкладчиков. Учитывая важность привлечения депозитов и предоставляя подробные статистические показатели по этому вопросу, автор предлагает в статье ряд конкретных способов устранения препятствий для привлечения депозитов из населения, реализация которых может открыть позитивные возможности.

Ключевые слова: депозиты населения, процентные ставки по депозитам, рост банковского капитала, высокий уровень ликвидности, расширение возможностей кредитования, активизация производственного сектора, быстрый рост доходов банков, страхование депозитов, финансовая стабильность банков.

**POPULATION DEPOSITS AS AN IMPORTANT MECHANISM FOR ENSURING THE LEVEL
OF FINANCIAL STABILITY OF COMMERCIAL BANKS IN CONDITIONS OF ECONOMIC
TRANSITION**

Annotation. Population deposits are considered one of the key operations in the successful and sustainable operation of commercial banks. Given this feature, the author has subjected the process of population deposits in the banking system to an in-depth analysis, and its indicators for the last 5 years are extensively presented in the text of the article. As a result of the analysis, the author revealed that the annual attraction of population deposits in commercial banks tends to increase and is considered a direct increase in the stable capital of commercial banks in the current conditions of the new century of development of economic relations. The author believes that if the withdrawn deposits, together with the funds themselves, are directed by commercial banks to persons actually engaged in business, and not to random individuals and priority sectors of the national economy, as a result, the bank's income can increase, thereby ensuring both its financial stability and the level of solvency among depositors. Considering the importance of attracting deposits and providing in-depth statistical indicators of them, the author proposes some specific ways to eliminate obstacles to attracting deposits from the population in the article, the implementation of which may provide positive opportunities.

Keywords: population deposits, deposit interest rates, growth in bank capital, high level of liquidity, increased lending opportunities, activation of the manufacturing sector, rapid bank income, deposit insurance, financial stability of banks.

Гузориши масъала. Поймол шудани ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони низоми бонкӣ омили манфии таъсирасон ба фаъолияти тамоми бонкҳои тичоратӣ арзёбӣ гашта, бо сабаби баромадан аз эътимод, метавонад пасандозҳои онҳо аз бонкҳои тичоратӣ бозхонд шуда, дар камшавии имкониятҳои молиявӣ ва таъмин карда наводани амалиётҳои фаъол таъсир расонида, ниҳоятан ба шикастпазирии бонкҳо боис гашта, рушди муносиби иқтисодиёти миллиро коҳиш медиҳад. Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун мақоми ваколатдори соҳаи низоми бонкӣ, дар доираи муқаррароти санадҳои меъёриро ҳуқуқӣ ҳаҷми доштани маблағҳои худии бидуни уҳдадорӣ ва лозима, яъне сармояи оинномавино барои оғоз намудани фаъолияти тамоми бонкҳои тичоратӣ муайян менамояд. Вале дар ин шароити навин ва зиёд будани номуайяниҳои иқтисодӣ ба роҳ мондани ҷалби пасандозҳои аҳоли ва дар ин заминаи муфид, таъмини талаботҳои субъектҳои бахши соҳибкорӣ ва дигар табақаҳои аҳоли ба воситаҳои қарзӣ ва аз ин ҳисоб бадастовардани даромад ба бонкҳои тичоратӣ, дар бахши қонунгузори соҳавӣ ин амалиёт ҳатмӣ ишора шудааст. Чун бевосита самарайи фаъолият ва устувори молиявии бонк ин дар ҷалби пасандозҳои аҳоли мушоҳида мегардад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Вобаста ба масъалаи баррасишаванда, аз ҷониби олимони Ш.Раҳимзода, Хайрзода Ш.Қ., Тилабов Ё.Е., Олимов У.М., Ҳикматов У.С., Чулиев М.Ҳ., Авғонов Н.А. ва дигар муҳаққиқони соҳа таҳқиқотҳо гузаронида шудааст.

Мақсади мақола. Омӯзиши вазъи майли пасандозгузори аҳоли дар бонкҳои тичоратӣ, таҳлили вазъи бозори пасандозгузорӣ ва пешниҳоди роҳҳои афзалиятдошта бо мақсади татбиқи аз байн бурдани монеаҳо ва таъмини рушди устувори молиявии бонкҳои тичоратӣ дар заминаи сиёсати дурусти ҷалби пасандозӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Баланс бардоштани сатҳи даромади аҳоли яке аз талаботҳои асосии шароити кунунии ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва худӣ аҳоли маҳсуб ёфта, ҳамзамон дар афзоиш додани сармояи бонкҳои тичоратӣ нақши бевосита калидиро мебошад. Аммо чунин балансбардори натиҷаи меҳнати ҳар шахс, бевосита аз донишу малака ва самарайи фаъолиятш вобаста буда, наметавон дар шароити омода набудан ба талаботи бозори меҳнат ва сатҳи наонқадар хуби фарогирии аҳоли ба шуғл, ба ин сатҳи зарурии рушд расид.

Имрӯз дар кишвар масъалаҳои бунёди корхонаҳои хурду миёна босуръат ба роҳ монда шуда, дар афзоиши ММД ва таъмини бозорҳои дохилӣ бо мақсади кам вобаст намудани талаботи иқтисодии аҳолиро аз воридоти маҳсулоти хориҷа нақшгузор мебошад. Маҳз яке аз масъалаҳои ниҳоятан калидӣ, ки дар ҳариди интизориҳои аҳоли нақшии аввалиндараҷа дорад, ин низоми бонкии солими доништа шуда, раванди танзими давлатии бонкҳои тичоратӣ аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ҷиҳати таъмини саривақтии аҳоли ба хизматрасониҳои босифати молиявӣ ва ҳамзамон, сохтани як низоми устувори бонкӣ, ки пайвасти ҳуқуқҳои муштариёнашро ҷонибдорӣ карда, сатҳи лозимаи пардохтпазирӣро собит месозад, пайвасти идома ёфта истодааст.

Роҷеъ ба сатҳи устуворгардони низоми бонкӣ ва таъсири он ба соҳаҳои ҷамъият Хайрзода Ш.Қ. бар он назар мебошад, ки муваффақиятҳои рушди иқтисодиёти милли ба таври назаррас аз

ҳолати низоми бонкии мамлакат вобаста аст. Дар робита ба ин, масъалаи омӯзиши вазъи мавҷуда дар соҳаи низоми бонкӣ, таърифи мушкilotи дар он вучуддошта ва тарзҳои ҳалли онҳо, инчунин арзёбии дурнамои рушди он, басо мубрам мегардад [10, с. 84]. Дигар муҳаққиқи соҳа Олимов У.М. чунин иброз медорад, ки ташаккул ва рушди бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар мусоидат мекунад, пеш аз ҳама бо татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, такмили меъёрҳои ҳуқуқӣ, такмили низоми бонкӣ, рушди муносибатҳои бозорӣ, чараёни мунтазами маблағҳои муҳочирон, такмили муносибатҳои байни миллатҳо ва ғайра алоқаманд аст [8, с. 38]. Чулиев М.Ҳ. бошад гуфтаҳои муҳаққиқони болозикрро ҷонибдорӣ карда, таъкид ба он менамояд, ки низоми бонкӣ ҳамчун як низоми ғайри ҳуқуқӣ дар сатҳи иқтисодиёти кишвар ва яке аз манбаъҳои асосии маблағгузорӣ ба иқтисодиёти давлат мебошад, ки ин аз ҷамъоварӣ ва ба самтҳои афзалиятнок сафарбар намудани маблағҳо, ки ин дар доираи маблағҳои шахсонӣ воқеъ ва ҳуқуқӣ сурат мегирад, нақши асосӣ дорад [6, с. 59].

Дар воқеъ, устувории молиявӣ ин заминаи ягонаи таъмини ғайриҳуқуқӣ бардавоми бонк дар тамоми шароитҳои бавучудояндаи бухронӣ ва барҳам нагаштани муносибатҳои муфиди иқтисодии байни шарикони бонк арзёбӣ гашта, маҳз муҳофизаткунандаи ҳуди бонк ва таъҷиби охирину бозътимоди молиявии аҳоли дар ҳолатҳои ниёздоштанашон буда, ҳамзамон бонкҳои тичоратиро мебояд, ки бо сиёсати дастаҷамъонаи дурандешона ва таҳлилҳои амиқи шахсонӣ қарзгирандаю вазъи кунунии бозор, мақсадҳои хешро дар амал татбиқ намуда бошанд. Ин аст, ки Бонки миллии Тоҷикистон дар дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими ғайриҳуқуқӣ ташкилотҳои қарзӣ» дар қатори дигар меъёрҳои мақбули ҳатмӣ, ҷалби пасандоз ва амонатҳоро низ ишора намудааст (расми 1):

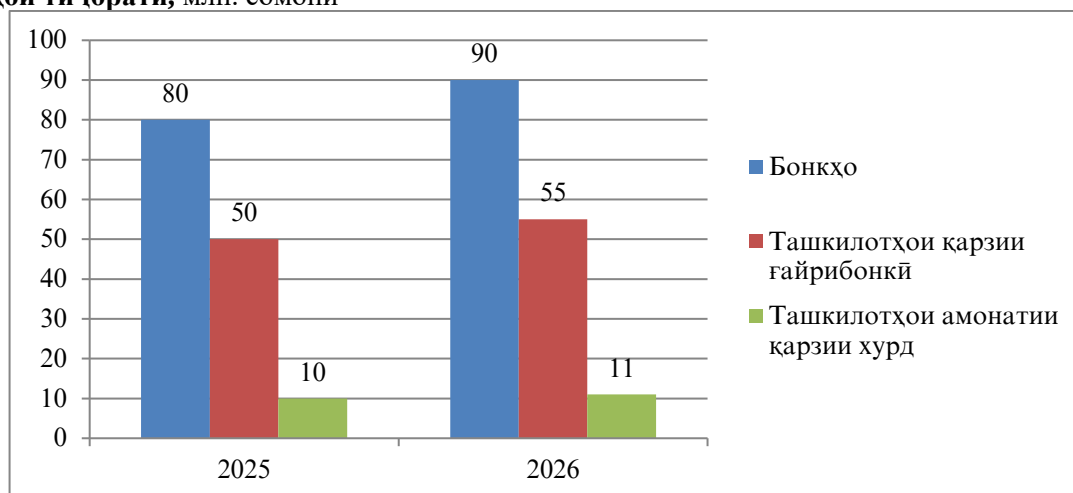
Расми 1. - Меъёрҳои мақбули ҳатмии Бонки миллии Тоҷикистон
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [4]

Дар дастурамали болозикр дарҷ шудааст, ки он сохторҳои бонкие, ки мақоми ташкилотҳои амонатии қарзии хурдро доранд, метавонанд тибқи нишондиҳандаҳои тавсияи ин санад то 3 маротибаи сармояи танзимшаванда ҷалби пасандозу амонат карда бошанд. Пас ҳуди ин омори дарҷгардида исботи он аст, ки маблағҳои аҳоли ба сифати пасандоз дар ғайриҳуқуқӣ бонкҳои тичоратӣ чун обу ҳаво зарур мебошанд.

Ҳамзамон, дар дигар санади низоми бонкӣ, аниқтараш Асосҳои сиёсати макропруденсиалии Бонки миллии Тоҷикистон чунин баён шудааст, ки мақсади асосӣ ин нигоҳ доштани суботи низоми молиявии кишвар, дар заминаи баланд бардоштани устувории молиявии яке аз сохторҳои ғайриҳуқуқӣ он, яъне низоми бонкӣ мебошад [2] ва ин раванд метавонад, ки бонкҳои тичоратиро бо истифода аз самтҳои муайяни афзалиятдошта боз ҳам ба яке аз марказҳои бозътимоди таъмини молиявии кишвар табдил диҳад.

Гарчанде тибқи санадҳои меъёриро ҳуқуқӣ имрӯз аз ҷониби Бонки марказии Тоҷикистон барои ҳамаи сохторҳои низоми бонкӣ ҳаҷми саромояи оинномавӣ муқаррар шуда бошад ҳам (диаграммаи 1), лекин бидуни ҷалби маблағҳои озодаи аҳоли, ки ин раванд дастгирии аҳолиро нисбат ба низоми бонкӣ нишон медиҳад, бонкҳои тичоратӣ наметавонанд сараввал устувории молиявии худашонро таъмин ва сипас ҳиссаи бешро дар рушди ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар расонида бошанд.

Диаграммаи 1. – Ҳаҷми сармояи оинномавӣ барои ҳар яке аз сохторҳои нафтаъсиси бонкҳои тичоратӣ, млн. сомонӣ

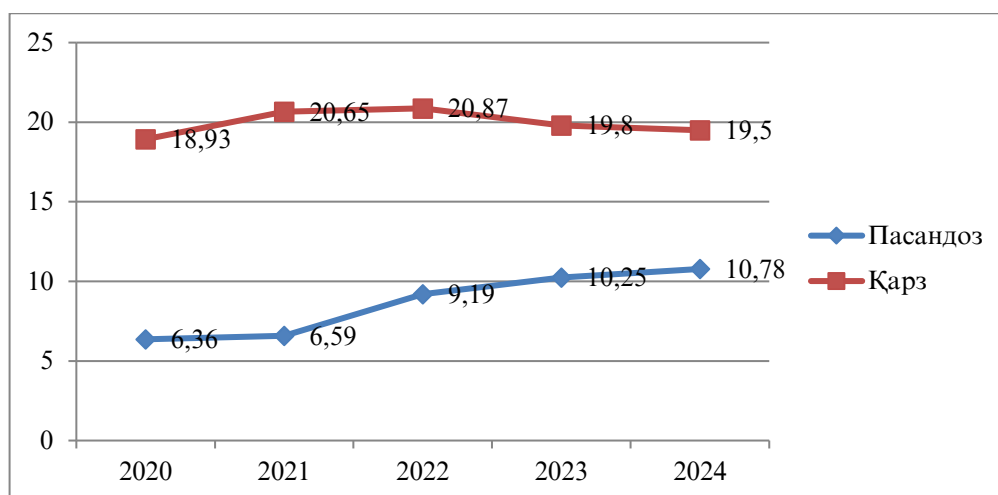

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси дастурамали №176-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ».

Доир ба масъалаи муҳим ва ҳамеша муаммодори ҷалби васеи пасандозҳои аҳоли дар низоми бонкӣ, муҳаққиқон ва коршиносони сатҳҳои гуногун, аллакай назарияҳои махсуси худро иброз намудаанд, ки то ба ҳол дар ин шароити амалкунанда, боз ҳам тақвияти андеша ва чораҳои навро ҷиҳати то андозае ҳалли роҳи мушкилотдори мавҷуда, бевосита тақозо менамояд. Вобаста ба хусусияти пасандозҳои аҳоли Авғонов Н.А. таҳқиқот гузаронида, чунин ишора менамояд, ки иқтисодии захираҳои молиявии аҳолиро метавон ҳамчун пули нақди муваққатӣ ҳисоб кард, ки дар низоми бонкӣ ҳамчун амонат гузошта шудааст ва ба ин васила захираҳои бонкиро афзун мегардонад ва тавассути сохтори бонкӣ иқтисодиётро ба захираҳои қарзӣ таъмин месозад [1, с. 74], Тилабов Ё.Е. қайд мекунад, ки барои ҷалби пасандозҳои аҳоли ба бозори сармоявӣ, ташкили шабакаи васеи ташкилотҳои миёнарави молиявии бонкҳо ва фондҳои сармоягузор, ширкатҳои суғурта, фондҳои нафақа, ҷамъияти сохтмонҳо ва ғайра зарур аст. Лекин, аз рӯйи имконият ҳимоя ва ҳифзи онҳое, ки меҳроҳанд маблағҳои худро бо арзиши саҳҳомӣ маблағгузорӣ намоянд, хело муҳим аст. Аз ҷумла бо роҳи муқаррар намудани қоидаҳои қатъии назорати давлатӣ аз болои корхонаҳое, ки онҳо барои ҷалби даромадҳои аҳоли омодаи талош мебошанд [9, с. 134].

Дар воқеъ, устувории молиявии бонкҳои тичоратӣ аз ҷалби пасандозҳои аҳоли ниҳоят вобаста мебошад. Чун бонкҳои тичоратӣ аз аҳоли пасандозҳоро бо ғоизҳои нисбатан паст ба меъёри қарз ҷалб намуда, боз баръакс ба нафарони ба пул эҳтиёҷдошта бо ғоизҳои нисбат ба пасандоз баландтар ҳамчун қарз пешниҳод менамоянд, ки дар ин маврид вазифаи миёнаравии бонкҳо маълум гашта, ба худ сатҳи мувофиқи даромадро таъмин месозанд. Бештар ба роҳ мондани амалиёти қарзӣ нисбат ба дигар амалиётҳо аз лиҳози ғоизи баланд барои бонкҳои тичоратӣ афзалияти зиёд дорад. Ин аст, ки имрӯз дар бозорҳои бонкӣ бо мақсади зиёд намудани муштарӣ, рақобати тағйир додани меъёри ғоизи ҷалби пасандоз дида мешавад ва худ ин ҷарраён барои муштарӣ бо мақсади интиҳоби бонки тичоратӣ, гузоштани пасандоз ва таъмини амниятӣ афзоиши сармоя имконияти беш медиҳад (диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. – Меъёри миёнавазнии пасандоз ва қарзҳо дар низоми бонкии Тоҷикистон, ғоиз

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [8]

Бевосита аз натиҷаи диаграммаи 2 маълум мегардад, ки меъёри фоизи пасандоз аз 6,36 фоизи соли 2020 ба 10,78 фоиз дар соли 2024 расидааст, ки дар ин муддати 5 соли охир меъёри пасандоз 4,42 фоиз ва меъёри қарз 0,57 фоиз афзоиш ёфтааст. Албатта, чунин раванд, яъне баландгардии меъёри фоизи пасандоз ба ҳавасмандии беши аҳоли бо мақсади ба дигар самт равона накардани маблағҳои озод, гузоштани онҳо танҳо дар бонкҳои тичоратӣ ва ба афзоишёбии сармоя мусоидат намуда, аммо афзоиши сатҳи меъёри фоизи қарз боиси монегии афзоиши қарздиҳии бонкӣ гашта, дар бадастовардани эътимоди зиёди аҳолиро таъмини сатҳи даромади пайвастаи бонк мусоидат накарда, пайвастигарӣ риштаи муносибатҳои иқтисодӣ ва стратегияи тарафайн нахоҳад буд.

Агар меъёри фоизи қарзхоро дар солҳои 2021, ки 20,65 фоиз ва 2022, ки 20,87 фоиз мебошад, таҳлил намоем, мушоҳидаи он мегардад, ки сатҳи меъёри фоизи қарзҳо нисбат ба соли 2024 ба андозаи 1,15 ва 1,37 фоиз зиёд мебошад. Яке аз омилҳои, ки тавонист боиси баланд шудани сатҳи меъёри фоизи қарзҳо дар соли 2021 ва 2022, ки нисбат ба меъёри фоизи қарзии соли 2018 ба андозаи 1,94 фоиз зиёд мебошад, гардад, ин аз ҳисоби аз байн рафтани 5 адад бонк дар солҳои 2020 ва 2021 дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ин асос камшавии ҳаҷми захираҳои молиявии низоми бонкӣ ва норасо шудан ба бештар намудани ҳаҷм ва шумораи амалиётҳои ғаёл, баланд гаштани меъёри фоизи қарзу боқи мондани вазъи нохуби саривактии таъмин карда натавонистани талаботҳои қарзии аҳолии ба пул эҳтиёҷдошта мебошад.

Дар ин замина, бо мақсади раванди муносиби пасандозгузориҳои аҳоли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи амонату пасандоз» [5] дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди татбиқ қарор дорад, ки мақсади асосии он таъмини саривактии ғаёлияти низоми суғуртаи амонату пасандоз ва баланд бардоштани эътимоди аҳоли нисбат ба низоми бонкӣ мебошад. Маҳз чунин раванди ҷубронпулии амонату пасандозҳои аҳоли имконияти онро медиҳад, ки дучоршавии бонкҳои тичоратӣ ба норасоии захираҳои молиявӣ ботадрич аз байн рафта, суботи муносиби бонкӣ дар шароитҳои дилхоҳи тағйирёбанда андозае устувор бошад.

Бонки милли Тоҷикистон дар низоми қонунгузориҳои соҳавии ҳеш, амалиёти қабули пасандозхоро дар ғаёлияти тамоми бонкҳои тичоратӣ калидӣ арзёбӣ намудааст ва онҳоро мебояд, ки чунин амалиёти афзалиятдоштаро зиёдтар анҷом намуда бошанд. Чун бонкҳои тичоратӣ низ имрӯз дар масъалаи ҷалби пасандоз ва рушди он, марҳила ба марҳила қадамҳои устувор гузошта, нишондиҳандаҳои ҷалби онҳо сол то сол афзоиш ёфта истодааст (ҷадвали 1):

Ҷадвали 1. – Бақияи сандуқи пасандозии аҳоли дар бонкҳои тичоратии Тоҷикистон, млн. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						Тағйирот, 2024/2014
	2014	2016	2018	2020	2022	2024	
Бақияи пасандозҳои аҳоли, млн. сомонӣ	6 690	9 243	9 723	11 414	15 507	25 529	+18 839
Бо фоиз нисбат ба ММД	14,82	16,98	14,12	13,82	13,39	16,64	+1,82
Бо пули миллий, млн. сомонӣ	2 308	3 474	4 769	6 368	8 632	15 436	+13 128

Бо асъори хориҷӣ, млн. сомонӣ	4 382	5 768	4 954	5 045	6 874	10 093	+5 711
Амонатҳои шахсони ҳуқуқӣ, млн. сомонӣ	2 437	3 693	5 104	6 076	7 426	11 142	+8 705
Бо ғоиз нисбат ба ММД	5,34	6,77	7,41	7,36	6,41	7,26	+1,92
Амонатҳои шахсони воқеӣ, млн. сомонӣ	4 253	5 550	4 619	5 338	8 081	14 387	+10 134
Бо ғоиз нисбат ба ММД	9,32	10,18	6,70	6,46	6,98	9,37	+0,05

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон

Он нишондиҳандаҳои омории, ки аз ҷониби муаллиф бо истифода аз ҳисоботҳои расмӣ ҳуди мақомоти соҳавӣ мавриди таҳлил қарор гирифта аст, чунин собит месозанд, ки сол то сол ва бо дарки афзалиятҳои зиёди ҷалб ва гузоштани пасандоз дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ, дар ҳоли афзоиш қарор дорад. Ин аст, ки ҳаҷми умумии бақияи пасандозҳо аз 6 690 млн. сомони соли 2014 ба 25 529 млн. сомонӣ дар соли 2025, ки 18 839 млн. сомонӣ ва нисбат ба ММД аз 14,82 ғоиз ба 16,64 ғоиз, ки 1,82 ғоиз афзоиш, пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ аз 2 437 млн. сомони соли 2014 ба 11 142 млн. сомонӣ дар соли 2024, ки 8 705 млн. сомонӣ ва нисбат ба ММД аз 5,34 ғоиз ба 7,26 ғоиз, ки 1,92 ғоиз афзоиш, пасандозҳои шахсони воқеӣ аз 4 253 млн. сомони соли 2014 ба 14 387 млн. сомонӣ дар соли 2024, ки 10 134 млн. сомонӣ ва нисбат ба ММД аз 9,32 ғоиз ба 9,37, ки 0,05 ғоиз афзоиш ба мушоҳида мерасад, ки ҷиҳати тақвияти ташаккули сандуқи пасандозии аҳоли дар низомии бонкӣ, чораҳои мушаххас аз ҷониби тарафҳои дахлдор татбиқ шуда истодаанд.

Ҳамзамон, новобаста ба тағйиротҳои баамаломата дар иқтисодиёти миллий, раванди ҷалби маблағҳои аҳоли ба сифати пасандоз дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ татбиқ шуда, нишондиҳандаҳои онро метавонем дар ҷадвали зерин вобаста ба ҳиссаи ҳар яке аз сохторҳои бонкҳои тиҷоратӣ ва минтақаҳои Тоҷикистон мушоҳида ва таҳлил намуда бошем (ҷадвали 2,3).

Ҷадвали 2. - Бақияи пасандозҳои аҳоли дар сохторҳои алоҳидаи бонкҳои тиҷоратии Тоҷикистон, млн. сомонӣ

Нишондиҳанда	Солҳо				Тағйирот 2024/2021
	2021	2022	2023	2024	
Бонкҳо	8 920	14 237	17 896	23 457	+14 537
Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	-	-	18,74	32,86	+14,12
Ташкилотҳои маблағгузори хурд	1 177	1 174	1 452	1 941	+764
Ташкилотҳои қарзии исломӣ	61,29	79	94,21	97,17	+35,88

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон

Ҷадвали 3. – Бақияи пасандозҳои аҳоли дар низомии бонкдорӣ ҳар яке аз минтақаҳои Тоҷикистон, млн. сомонӣ

Нишондиҳанда	Солҳо				Тағйирот 2024/2021
	2021	2022	2023	2024	
ВМКБ	369,7	378	392,2	495,4	+125,6
НТҚ	384,5	502,4	610	954	+569,4
В. Хатлон	838,4	1 124,3	1,2	1 561,5	+723
В. Суғд	2 234	2 597,5	3,1	4 918,5	+2 684,4
Ш. Душанбе	6 332,4	10 905,4	14	17 600,3	+11 267,9

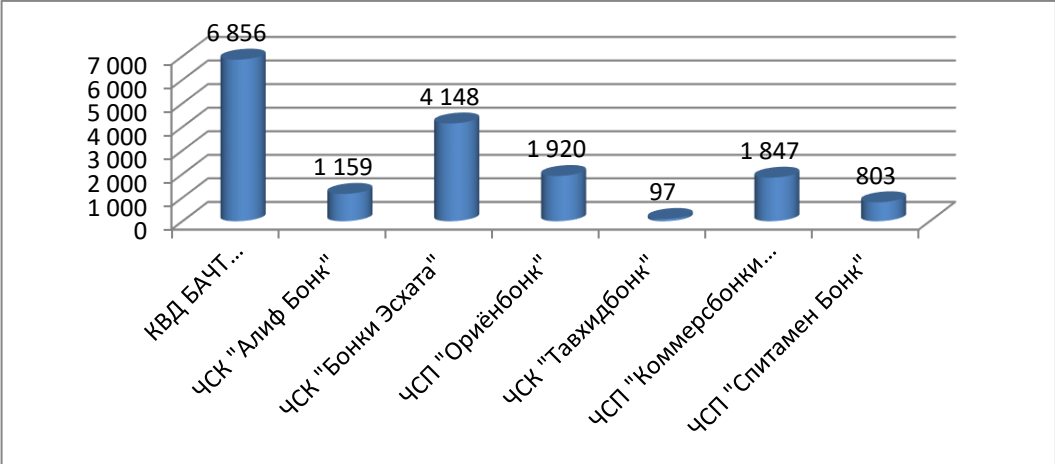
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон

Тибқи натиҷаҳои ҷадвали 2. чунин маълум мегардад, ки ҳаҷми бештари бақияи пасандозҳои аҳоли дар сохтори мақоми бонкдоштаи низомии бонкӣ мавҷуд буда, аз 8 920 млн. сомонӣ ё 87,80 ғисади соли 2021 ба 23 457 млн. сомонӣ ё 91,88 ғисад дар соли 2024, ки 14 537 млн. сомонӣ ё 4,08 ғисад зиёд мебошад. Ҳаҷми бақияи пасандозҳои дигар сохторҳои низомии бонкӣ бошад аз 1 238 млн.

сомонӣ ё 12,18 фисади соли 2021 ба 2 071 млн. сомонӣ ё 8,11 фисад дар соли 2024 расида, 833 млн. сомонӣ афзоиш, вале дар ҳаҷми -4,07 фисад коҳиш ёфтааст. Вобаста ба ҷадвали 3. бошад, ибраз карда мешавад, ки аз ҳаҷми умумии бақияи пасандозҳои соли 2021 дар ҳаҷми 6 332,4 млн. сомонӣ ё 62,32 фисад ва соли 2024 дар ҳаҷми 17 600,3 ё 68,94 фисад, ки афзоиш 11 267,9 млн. сомонӣ ё 6,62 фисад ба ш. Душанбе, ки дар ҷойи аввал, ба в. Суғд соли 2021 дар ҳаҷми 2 234 млн. сомонӣ ё 22 фисад ва соли 2024 дар ҳаҷми 4 918,5 ё 19,26, ки 2 684,5 млн. сомонӣ афзоиш, вале дар ҳаҷми -2,74 фисад коҳиш, ба в. Хатлон соли 2021 дар ҳаҷми 838,4 млн. сомонӣ ё 8,25 фисад ва соли 2024 дар ҳаҷми 1 561,5 ё 6,11 фисад, ки 723,1 млн. сомонӣ афзоиш, вале -2,14 фисад коҳиш ва ба дигар минтақаҳо дар ҳаҷму фисадҳои гуногуни дигар рост меоянд.

Имрӯз тибқи талаботи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ тамоми банкҳои тижоратии амалкунанда, ба ҷалби пасандозҳои аҳолии машғул буда, нишондиҳандаҳои фаъолияти онҳо аз ҳисоботи худӣ онҳо ва БМТ маълум мебошад. Аммо бархе аз онҳо дар ин бозор фаъолияти назаррасро нисбат ба дигар банкҳо нишон дода, ҳаҷми бештари бақияи сандуқи пасандозиро дар низоми банкӣ ташкил медиҳанд (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. – Ҷалби пасандозҳои аҳолии аз ҷониби бархе аз банкҳои тижоратии Тоҷикистон дар соли 2024, млн. сомонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботи алоҳидаи ҳар яке аз банкҳои болозикр

Агар соли 2024 ҳаҷми умумии бақияи сандуқи пасандозии аҳолии дар низоми банкҳои тижоратии Тоҷикистон 25 529 млн. сомониро ташкил намуда бошад, пас ҳиссаи КВД БАҶТ «Амонатбанк» 6 856 млн. сомонӣ ё 26,85 фисад, яъне аз чор як ҳисса ва дар ҳаҷми 4,46 фисад нисбат ба ММД, ки аз ҳамаи банкҳои тижоратӣ зиёдтар дар соли 2024 ҷалби пасандозро ба роҳ мондааст, ҳиссаи ЧСК «Банки Эсхата» 4 148 млн. сомонӣ ё 16,24 фисад ва дар ҳаҷми 2,72 фоиз нисбат ба ММД, ки дар ҷойи дуюм ва ҳиссаи ЧСК «Ориёнбанк» 1 920 млн. сомонӣ ё 7,52 фоиз ва дар ҳаҷми 1,25 фоиз нисбат ба ММД. Ҳамингуна, аз диаграмма метавон ҳиссаи дигар банкҳоро низ арзёбӣ намуд, ки саҳми ҳар яке аз онҳо дар низоми банкӣ кишвар ва бахусус бозори пасандоз мушоҳида мегардад.

Шариф Раҳимзода бо таълифи нашрияҳои зиёди илмӣ дар ин масъала, чунин ибраз медорад, ки рушд ва таъмини бардавоми фаъолияти банкҳои тижоратӣ аз омилҳои зерин, ки ба банк таъсири мусбат мерасонанд, вобаста мебошад: дастгирии банкҳо аз ҷониби давлат, суғуртақунонии пасандозҳо ва рушди технологияҳои иттилоотӣ [11, с. 441]. Ҳикматов У.С. ҷалби пасандозҳои аҳолиро саривақтӣ дониста, қайд мекунад, ки барои банкҳои тижоратӣ пасандозҳо сарчашмаи асосии ҷалби маблағгузорӣ барои амалӣ кардани фаъолияти худ ба ҳисоб мераванд [7, с. 176]. Нишондиҳандаҳои болозикри сандуқи пасандозиро агар ба бақияи сандуқи қарзӣ таҳлил намоем, мушоҳидаи он мегардад, ки тамоюли бақияи пасандозҳои аҳолии дар банкҳои тижоратӣ нисбат ба ҳаҷми бақияи қарзҳои додашуда зиёдтар мебошад (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. – Бақияи қарзҳои додашудаи банкҳои тижоратии Тоҷикистон ба аҳолии, млн. сомонӣ

Солҳо	Ҳаҷми умумии қарз	Бо пули миллӣ	Бо асъори хориҷӣ

2020	10 882	6 287	4 594
	Бо фоиз нисбат ба ММД: 13,18%		
2021	11 970	8 008	3 961
	Бо фоиз нисбат ба ММД: 12,10%		
2022	13 577	9 716	3 861
	Бо фоиз нисбат ба ММД: 11,73%		
2023	17 842	15 619	5 758
	Бо фоиз нисбат ба ММД: 15,04%		
2024	21 377	15 619	5 758
	Бо фоиз нисбат ба ММД: 13,94%		
Т/т 2024/2020	+10 495, +0,76%	+9 332	+1 164

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон

Тибқи натиҷаҳои омори чадвали 4. маълум мегардад, ки қарз низ яке аз амалиётҳои калидии бонкҳои тичоратӣ дар баробари ҷалби пасандоз махсуб ёфта, дар таъмини сатҳи баланди даромади бонк бо мақсади дар сатҳи лозима нигоҳ доштани вазъи устуворӣ беназир мебошад. Ҳаҷми бақияи сандуқи қарзии бонкии кишвар аз 10 882 млн. сомонӣ ё 13,18 фисад нисбат ба ММД дар соли 2020 ба 21 377 млн. сомонӣ ё 13,94 фисад нисбат ба ММД дар соли 2024, ки 10 495 млн. сомонӣ ё 0,76 фисад нисбат ба ММД афзоиш ёфтааст. Дар солҳои 2021 ва 2022 нисбат ба соли 2020 коҳишёбии сатҳи сандуқи қарзии бонкҳои тичоратӣ нисбат ба ММД мушоҳида гашта, сабабгори он метавонад аз як тараф ин таъсири бемории कोरोनाвирус дар арсаи минтақаю ҷаҳон ба иқтисодиёти кишвари мо, ва аз тарафи дигар ин аз ғайрипардохтпазир гаштанашон бошанд. Аммо баъд аз соли 2022 ҳиссаи сандуқи қарзӣ нисбат ба ММД дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад, ки ин раванд бояд дар солҳои оянда боз ҳам афзоиш дода шуда, ҳаҷми бештари рушди иқтисодиёти миллий бо назардошти таҷрибаи кишварҳои хориҷа, мебошад аз маблағгузори қарзии бахши бонкӣ вобаста бошад. Ин аст, ки имрӯз вобаста ба беш доштани талаботи аҳоли ба хизматрасониҳои қарзӣ, ҳатто шаклҳои навини он аз ҷониби бархе аз бонкҳои алоҳида дар амал татбиқ мешаванд, ки худ ин татбиқшавӣ боз ҳам собитсозандаи ҳолати устувории молиявии низоми бонкӣ мебошад. Чун ҷори намудани шакли дилхоҳи хизматрасониҳои навин, бидуни таъмини воситаҳои молиявӣ дар ин шароити кунунӣ самаранок набуда, бардавом дар бозори бонкӣ боқӣ намеронад.

Агар таҷрибаи хориҷаро назар андозем, чунин қараён мушоҳида мегардад, ки дар бархе аз кишварҳо, аниқтараш дар Ҳиндустон ҳиссаи қарзи бонкӣ дар ММД ба 76,7 фоиз, Покистон ба 48,6 фоиз, Қазоқистон ба 44,9 фоиз, вале дар Тоҷикистон ба 13,9 фоиз баробар мебошад. Дар кишварҳои номбурда, меъёри фоизи қарзи бонкӣ нисбат ба кишвари мо пасттар буда, барои аҳоли имкони зиёди гирифтаниро медиҳад, ки дар ин асос манбаи марказии таъмини ММД, аз рушди бахши бонкии онҳо огаҳӣ медиҳад. Мушкilotи асосӣ дар кишвари мо ин фоизи пасти ҷалби пасандозҳо нисбат ба меъёри фоизи қарз мебошад, ки аксари аҳоли ҳавасманд ба ин самт нест ва дигар ин фоизи баланди қарзҳои додамешуда, ки аҳоли наметавонанд саривақт маблағи қарз ва фоизи бонкиро пардохт намоянд. Чун тағйиротҳои таъсиррасон дар иқтисодиёт зиёд ва номуайян буда, ба ғайрипардохтпазирӣ мизочу бонк таъсир мерасонанд.

Нишондиҳандаҳои чадвали 1. ва чадвали 4.-ро агар аз лиҳози афзоиш таҳлил намуда бошем, пас чунин мушоҳида мегардад, ки сандуқи бақиявии ҳардӯи шакли хизматрасониҳо дар давоми солҳои охир афзоиш ёфта истодааст, аммо сандуқи бақияи пасандозӣ нисбат ба сандуқи бақияи қарзӣ зиёд ба ҷашм мерасад. Агар соли 2020 бақияи қарзҳои бонкҳои тичоратӣ дар дасти аҳоли 10 882 млн. сомонӣ ва дар соли 2024 ин раванд 21 377 млн. сомониро ташкил намуда бошад, пас дар соли 2020 бақияи пасандозҳои аҳоли дар бонкҳои тичоратӣ 14 414 млн. сомонӣ ва дар соли 2024 бошад 25 529 млн. сомониро ташкил намудааст, ки ҳаҷми пасандоз дар соли 2020 нисбат ба ҳаҷми қарзҳо 3 532 млн. сомонӣ ва дар соли 2024 бошад 4 152 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст. Аз натиҷаи таҳлили бақияи пасандозҳо ва бақияи қарзҳо метавон чунин қайд намуд, ки бонкҳои тичоратиро мебошад, баҳри зиёд анҷом намудани амалиётҳои ғайрипардохтпазирӣ, сараввал ҳаҷми амалиётҳои ғайрипардохтпазирӣ таҳким бахшида бошанд. Чун аз нишондиҳандаҳои омории низоми бонкии кишвар мушоҳида мегардад, ки бо назардошти ҷалби пасандозҳои як қисми аҳоли, ҳоло ҳам дар иқтисодиёт маблағҳои

зиёд дар дасти дигар қисми аҳоли мавҷуд мебошанд, ки ҳаҷмашон ҳатто аз ҳаҷми ҷалби пасандозҳои солонаи бонкҳои тичорати низ зиёдтар мебошанд (ҷадвали 5).

Ҷадвали 5. – Тамоюли ҳаҷми пулҳои захиравӣ ва ҳиссаи ҳар яке аз сохтори таркибии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн. сомонӣ

Нишондиҳанда	Солҳо						Тағйирот, 2024/2014
	2014	2016	2018	2020	2022	2024	
Пулҳои захиравӣ	6 070	12 048	15 594	22 534	38 447	46 068	+39 998
Пули нақд дар муомилот	4 760	8 390	13 173	19 059	32 460	38 801	+34 041
Захираҳои бонк	1 244	3 465	2 026	2 127	5 156	6 040	+4 796
Захираҳои ҳатмӣ	417	484	600	366	742	1 237	+820
Суратҳисоби муросилотӣ	827	2 981	1 427	1 760	4 413	4 803	+3 976
Дигар пасандозҳо	67	193	394	1 348	831	1 227	+1 160

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон

Бо таҳлил аз ин нишондиҳандаҳо, метавон чунин арзёбӣ намуд, ки ташаккули ҳаҷми пулҳои захиравӣ дар БМТ аз ҷониби тамоми бонкҳои тичоратӣ, масъалаи муҳими низоми бонкдорӣ буда, дар рушди босуботи молиявии низоми бонкии кишвар таъсиргузор мебошад. Ин аст, ки ҳаҷми пулҳои захиравӣ аз 6 070 млн. сомонии соли 2014 ба 46 068 млн. сомонӣ дар соли 2024, ки 39 998 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст. Худи афзоишҳои мазкур, ин фаъолияти дурусти пасандозии бонкҳои тичоратиро исбот месозад, ки дар танзими давлатии бонкҳои тичоратӣ бо мақсади дар вазъи муътадил қарор додани ҳаҷми ҳаракати пулҳои нақд ва коҳиши сатҳи беқурбшавии пули миллиро нишон медиҳад. Аммо бо назардошти ин масири афзалиятдошта, ҳоло ҳам дар ҷамъият аз ҳаҷми пулҳои бонкҳои тичоратӣ ҳамчун пасандоз ҷалб менамоянд, ҳаҷми пулҳои нақдӣ дар муомилотбуда зиёд мебошад. Чун агар дар соли 2020 бақияи пасандозҳои аҳоли дар бонкҳои тичоратӣ 11 414 млн. сомониро ташкил намуда бошад, пас ҳаҷми пулҳои нақдӣ дар муомилотбуда дар ин сол 19 059 млн. сомонӣ, ки 7 645 млн. сомонӣ ва дар соли 2024 ҳаҷми бақияи пасандозҳо 25 529 млн. сомонӣ ва ҳаҷми пулҳои нақдӣ дар муомилотбуда 38 801 млн. сомонӣ, ки 13 272 млн. сомонӣ зиёд мебошанд. Агар бо истифода аз хизматрасониҳои навину эътимодбахш, бонкҳои тичоратӣ тавонанд маблағҳои боқимондаи бидуни пасандозгузориҳои аҳолиро ба доираи сармояи бонк бо мақсади идораи босамари онҳо ворид гардонанд, пас устувории бонкҳои тичоратӣ дар симои ба сармоягузорӣ табдил намудани пасандозҳо аён гашта, боз ҳам метавонанд эътимод ва устувории хешро дар ҷомеа баланд бардошта бошанд.

Бо назардошти ба роҳ мондани таҳлилҳои амиқи илмӣ ва нишон додани вазъи бозори пасандозгузориҳои аҳоли дар низоми бонкӣ, ҳамзамон баён гардидани таъсири мусбати ҷалби пасандозҳои аҳоли дар рушди устувори молиявии бонкҳои тичоратӣ, бархе аз роҳҳои зеринро бо мақсади татбиқ ва расидан ба сатҳи баланди сармоягузориҳои дохилӣ аз ҳисоби этиמודи зиёди аҳоли ба низоми бонкӣ ва ҷалби тамоми маблағҳои аз фаъолият дурмонда ё ба дигар самт раवонагаштаи онҳо, пешниҳод менамоем:

- қабули на шумораи зиёди кормандон, балки кормандони соҳавии низоми бонкӣ, ки мактаби иқтисодиро гузаштаанд ва донандаи як ё ду забони хориҷӣ мебошанд;
- васеъ намудани сатҳи ҷаҳонбинии низоми бонкии кормандон, дар заминаи ҳар симоҳа вобаста ба шуъбаҳои дахлдор пурсиши санадҳои меъёриву ҳуқуқи амалкунанда;
- аз ҷониби ҳар як корманд вобаста ба шуъбаҳои худ, дар ҳар як шаш моҳ гузаронидани семинарҳои дохилаи бонк;
- ба роҳ мондани ҳамкориҳо байни бонкҳои муваффақ ва дар ин замина, равона намудани кормандон ҷиҳати омӯзиши таҷрибаи якдигар;
- бо соҳибкорони инфиродие, ки дар маҳалли бонк ба фаъолият машғул мебошанд, ҳар моҳ ҷамъ намудан ва фаҳмонидани афзалиятҳои гузоштани пасандоз дар бонкҳои тичоратӣ, дар мисоли мушаххас нишон додани сатҳи овардани даромади иловагӣ ва амнияти зиёди маблағҳои онҳо;
- пайваста ташкили рӯзи дарҳои кушод вобаста ба амалиёти пасандозӣ ва васеъ намудани сатҳи шиносии табақаи дигари аҳоли ба хизматрасонии мазкур;
- ба ҷуз аз истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, боз ҳам дар маҳаллаҳои муайяни дурдасту камоғҳои аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ, гузоштани овезаҳои иттилоотӣ вобаста ба шаклҳои гузоштани пасандоз ва муҳлатҳои онҳо бо нишон додани сатҳи қабули меъёри мусбати пасандоз;

- баланд бардоштани ҳавасмандии фоизии муштарие, ки ҳар шаш моҳ ё сол каме ҳам бошад, сатҳи бақияи пасандозҳои муҳлатноки худро дар бонки дилхоҳ афзоиш медиҳад;

- кам намудани сатҳи қарздиҳӣ ба шахсони тасодуфӣ ва роҳ надодан ба ҳолати норасоии молиявие, ки метавонад сатҳи муносиби пардохтпазирии бонкро дар назди пасандозгуздорон аз байн барад;

- қарздиҳии бештари маблағҳои худӣ ва ҷалбшуда ба он соҳаҳо ё шахсоне, ки рушди фаъолият дар онҳо дида шуда, ҳамчун самти афзалиятдошта дар иқтисодиёти миллий арзёбӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, бо муҳим донишгари ҷалби босуръати пасандозҳои аҳоли дар шароити навини иқтисодӣ ва таъсири мусбати он дар рушди сармояи ҳар яке аз бонкҳои тижоратӣ, чунин ибраз менамоем, ки истифодаи саривақтии роҳҳои мушаххаси илмӣ пешниҳодгардида, заминаи ҳалли мушкилот доништа шуда, имкони онро дорад, ки дар баланд гаштани эътимоди иқтисодии аҳоли ба низоми бонкӣ, нақши калидии бонкҳои тижоратӣ ҷиҳати таъмини хариди интизориҳои аҳоли, афзоиши қарздиҳии бонкӣ, қоҳиш додани сатҳи бекорию истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ бо мақсади таъмини бозорҳои дохила ба маҳсулоти ватанӣ, зиёд гаштани ҳаҷми буҷети давлатӣ, паст намудани сатҳи содироти ҳаҷми зиёди воситаҳои молиявӣ ба хориҷи кишвар, муайян шудани иқтидорҳои молиявии дохилаи истифоданаишуда ва дар кам вобаст шудан аз сармоягузориҳои хориҷӣ боис гардад.

Адабиёт

1. Авгонов Н.А. Мукамалгардонии равандҳои ҷалби пасандозҳои аҳоли ҳамчун иқтидори захираҳои сармоягузорӣ: дисс. доктори фалсафа (Ph.D): 05.09.00 / Н.А. Авгонов. – Душанбе, 2021. – 193 с.
2. Асосҳои сиёсати макропруденсиалии Бонки миллии Тоҷикистон. Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №304 аз 9 октябри соли 2009 ва тағйири иловаҳо ба он таҳти №95 аз 12 июли соли 2016.
3. Бонки миллии Тоҷикистон, www.nbt.tj. Омор, бахши монетарӣ, фоизи амонатҳо.
4. Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ». Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №304 аз 9 октябри соли 2009 ва тағйири иловаҳо ба он таҳти №55 аз 24 майи соли 2022.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи амонату пасандозҳо». Аз 15.03.2023, № 1961
6. Ҷулиев М.Ҳ. Ҷанбаҳои ташкилию иқтисодии таъмини ҳамгироии рушди низоми бонкӣ бо бахшҳои иқтисодиёт дар Тоҷикистон: дисс. доктори фалсафа (Ph.D): 05.09.00 / М.Ҳ. Ҷулиев. – Душанбе, 2024. – 173 с.
7. Ҳикматов У.С. Саводнокии молиявӣ. Васоити таълимӣ / У.С. Ҳикматов. – Душанбе: “Аниса 95”, 2021. – 340 с.
8. Олимов У.М. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.07 / У.М. Олимов. – Душанбе, 2024. – 171 с.
9. Тилабов Ё.Е. Ташаққули захираҳои сармоягузорӣ дар шароити норасоии пасандозҳои дохилӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон): дисс. номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.01 / Ё.Е. Тилабов. – Душанбе, 2019. – 156 с.
10. Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ (назария, методология, амалия): дисс. доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Ш.Қ. Хайрзода. – Душанбе, 2021. – 430 с.
11. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз (нашри сеюм). Китоби дарсӣ / Раҳимзода Шариф. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2018. – 521 с.

Маълумот дар бораи муаллиф

Ҳаёзода Қиёмуддин Амонулло—доктори фалсафа (PhD), муаллими калони кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16.

Сведения об авторе

Хаёзода Қиёмуддин Амонулло—доктор философии (PhD), старший преподаватель кафедры финансы и кредита Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16.

About the author

Hayozoda Qiyomuddin Amonullo—doctor of philosophy (PhD), senior lecturer of the department of finance and credit, Kulob State University named after Abuabdullohi Rudaki. 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarov street, 16.

МУНОСИБАТҲОИ АСЪОРИ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Шарбатов С.С.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар шароити гузариш ба муносибатҳои пешрафтаи бозорӣ ва дар давраи дарозмуддат нигоҳ доштани он яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки ба он давлат ва дигар сохторҳои дахлдор аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд. Зеро ин масъала бевосита ба пурзур намудани захираҳои асъории давлат ва рушди ин гуна муносибатҳо вобастагии зиёд дорад. Аз ҳамин лиҳоз дар мақолаи мазкур масъалаҳои муҳими рушди амалиётҳои асъорӣ ва муносибатҳои асъорӣ дар сатҳҳои гуногун мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта аз тарафи муаллиф як қатор мушаххасот ошкору пешниҳод гардидааст. Илова бар ин дар мақолаи мазкур гуруҳбандии иштирокчиёни муносибатҳои асъорӣ, фаълони пешбари ин масъал ва як қатор алоқамандиҳои дигар мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтаанд, ки инҳо метавонад ҳамчун нагонӣ дар мавзӯи мазкур бошанд.

Калидвожаҳо: Амалиётҳои асъорӣ, муносибатҳои асъорӣ, пули миллий, курби пули миллий, муносибатҳои қарзӣ, фишангҳои сиёсати пулӣ, амалиётҳои ҳисоббаробаркунӣ.

Барои иқтибос: Шарбатов, С. С. Муносибатҳои асъорӣ ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиёти миллий / С. С. Шарбатов, М. Н. Эмомов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 393-400.

ВАЛЮТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Шарбатов С.С.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В контексте перехода к развитым рыночным отношениям и их долгосрочного поддержания одним из главных вопросов, которому государство и другие соответствующие структуры придают первостепенное значение, является развитие валютных резервов государства и развитие таких отношений. Поэтому в данной статье анализируются и обсуждаются актуальные вопросы развития валютных операций и валютных отношений на различных уровнях, а также раскрывается и представляется ряд специфики. Кроме того, в статье анализируется и обсуждается группировка участников валютных отношений, ведущие игроки в этой области и ряд других взаимосвязей, которые можно считать новаторскими в данной тематике.

Ключевые слова: валютные операции, валютные отношения, национальная валюта, обменный курс, долговые отношения, рычаги денежно-кредитной политики, расчетные операции.

CURRENCY RELATIONS AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Sharbatov S.S.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. In the context of the transition to developed market relations and their long-term maintenance, one of the key issues to which the state and other relevant structures attach primary importance is the development of the state's foreign exchange reserves and the development of such relations. Therefore, this article analyzes and discusses current issues in the development of foreign exchange transactions and foreign exchange relations at various levels, revealing and presenting a number of specific aspects. Furthermore, the article analyzes and discusses the grouping of participants in foreign exchange relations, the leading players in this area, and a number of other relationships that can be considered innovative in this area.

Keywords: foreign exchange transactions, foreign exchange relations, national currency, exchange rate, debt relations, monetary policy levers, settlement transactions.

Гузориши масъала. Дар қолаби равандҳои мураккаби иқтисодӣ ва рушди доимии он яке аз масъалаҳои асосие, ки дар ин муҳит аҳамияти муҳварӣ ва асосӣ дорад, ин муносибатҳои иқтисодии бо аъсои хориҷӣ ифодаёфта ва захираҳои озоди аъсои ба рушди иқтисодиёт мусоидаткунанда мебошад. Вобаста ба ин ибраз доштан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ яке аз масъалаҳои асосие, ки бевосита дар равобити доимии қараёнҳои иқтисодӣ ва тичоратӣ нақши калидӣ дорад, албатта муносибатҳои аъсоӣ мебошад.

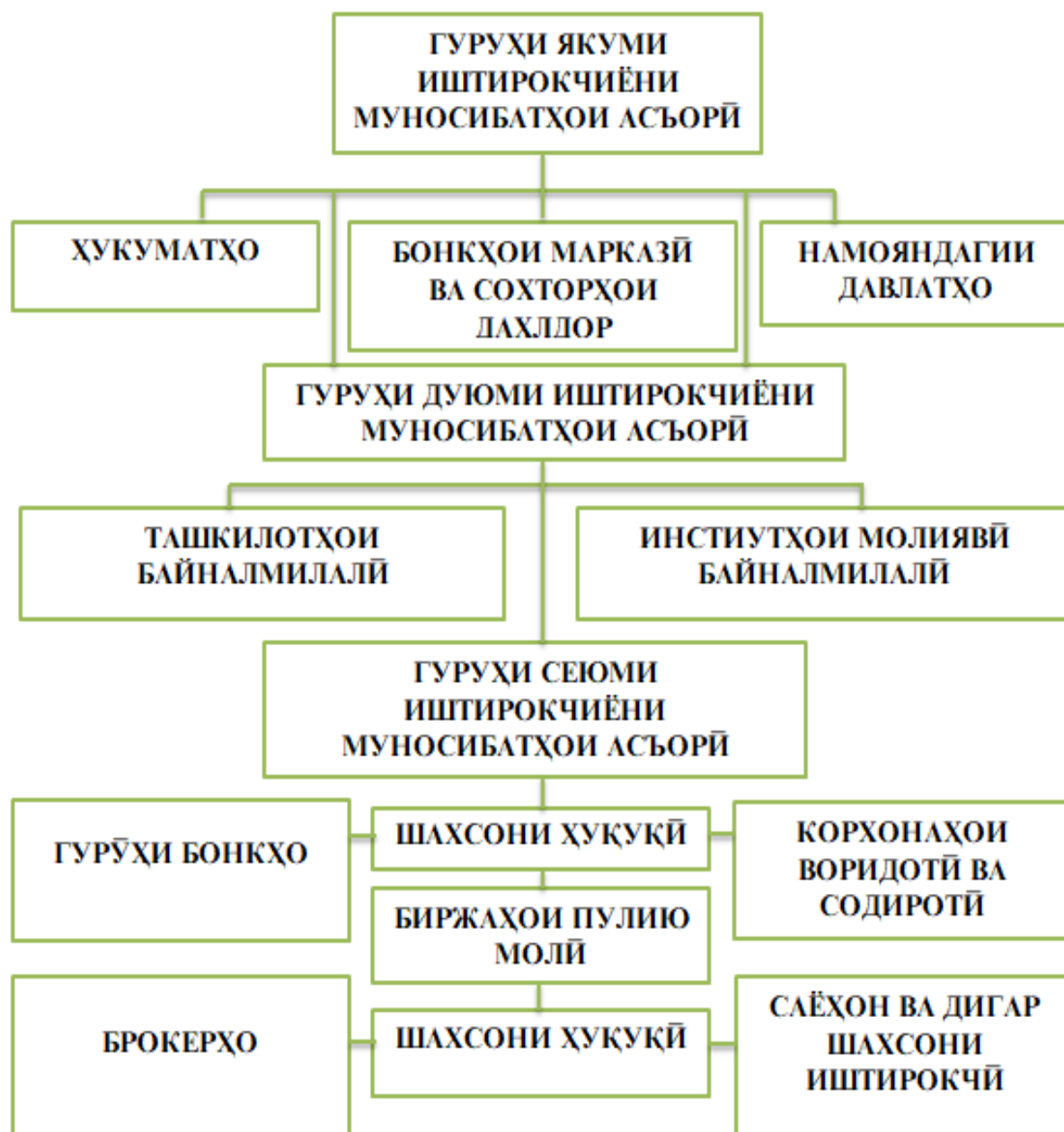
Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ Ш. Раҳимзода, Аҳадов И.Қ., Гончаренко Л.И., Малкова Ю. В., Полежарова Л. В., Тихонова А. В., Юмаев М.М., Махшулов С.Қ., Нурмаҳмадзода Қ.Нуралиев, С.Икромӣ, М. Ниёзов, М. Султонов. ва дигарон.

Мақсади мақола аз омӯзиши муносибатҳои асбобӣ ва нақши онҳо дар рушди иқтисодии миллий иборат аст.

Муҳтавои асосии мавод. Одатан дар сатҳи иқтисоди миллий ҳамча гуноа муносибатҳои асбобӣ ҳаққи зиёд аз 80% ҳосияти иқтисодӣ ва тичоратӣ дошта онҳо низ дар мпешрафти иқтисодии ин ё он давлат нақши калидӣ мебозанд. Муносибатҳои асбобӣ воситаи асосии ташкили муҳит дар қолаби рушди иқтисодӣ ва густариш пайдо кардани равандҳои иқтисодӣ мебошад. Аз ин хотир зарурияти рушди муносибатҳои асбобиро дар баррасии иқтисодӣ ҳамчун омили асосӣ ҳисоб намудан шартӣ зарурӣ мебошад. Аз ҳамин хотир муносибатҳои асбобиро дар сатҳи иқтисодӣ ва бозорҳои васеи сармоя дар ҷанд ҷанба арзёбӣ намудан мумкин аст.. Бинобар ин зарурияти тақвияти рушди муносибатҳои асбобӣ як чараёни оддӣ набуда балки он раванҳои гуногуни иқтисодӣ ва ғайри иқтисодиро дар сатҳи муносибатҳои дохилию хориҷӣ дар бар мегирад.

Вобаста ба манбаҳо ҳаминаро гуфтан зарур аст, ки тибқи он "...муносибатҳои асбобӣ ин муносибатҳои вобаста ба мубодилаи асбобҳо дар тичорати хориҷӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ, пешниҳод ва гирифтани қарзҳо дар хориҷа ва хариди асбоби хориҷӣ ва дигар дороиҳои асбобии хориҷӣ мебошанд"[10].

Дар ин муҳити тафсир ҳаминаро қардан зарур аст, ки яке аз масъалаҳои асосии ифодаи мантиқии асбоби хориҷӣ ин роҳи ягонаи расидан ба ҳадафҳои рушд мебошад. Дар робита ба ин метавон иброз дошт, ки муносибатҳои асбобӣ дар шароити имрӯза фаротар аз равандҳои дар боло зикргардида мебошад. Зеро дар айни замон муносибатҳои асбобӣ асос ва рушд дар самти иқтисодӣ ва истеҳсолот маҳсуб меёбад. Бо ин мақсад бояд иброз дошт, ки чунин тамоил маҳсусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳалаи руши иқтисодӣ ва густариши муносибатҳои тичоратии бурунмарзӣ қарор дорад ҳамчун масъалаи асосӣ маҳсуб меёбад. Арзёбӣ ва баҳодиҳии рушди муносибатҳои асбобӣ дар навбати аввал аз дипломати баланди байнидавлатӣ иборат бошад, дар навбати дигар аз гурӯҳи иштирокчиён вобастагии зиёд дорад. Вобаста ба ин мо гурӯҳи иштирокчиёни муносибатҳои асбобиро дар сатҳи зерин мукаммалан инъикос намудем (нигаред расми 1).

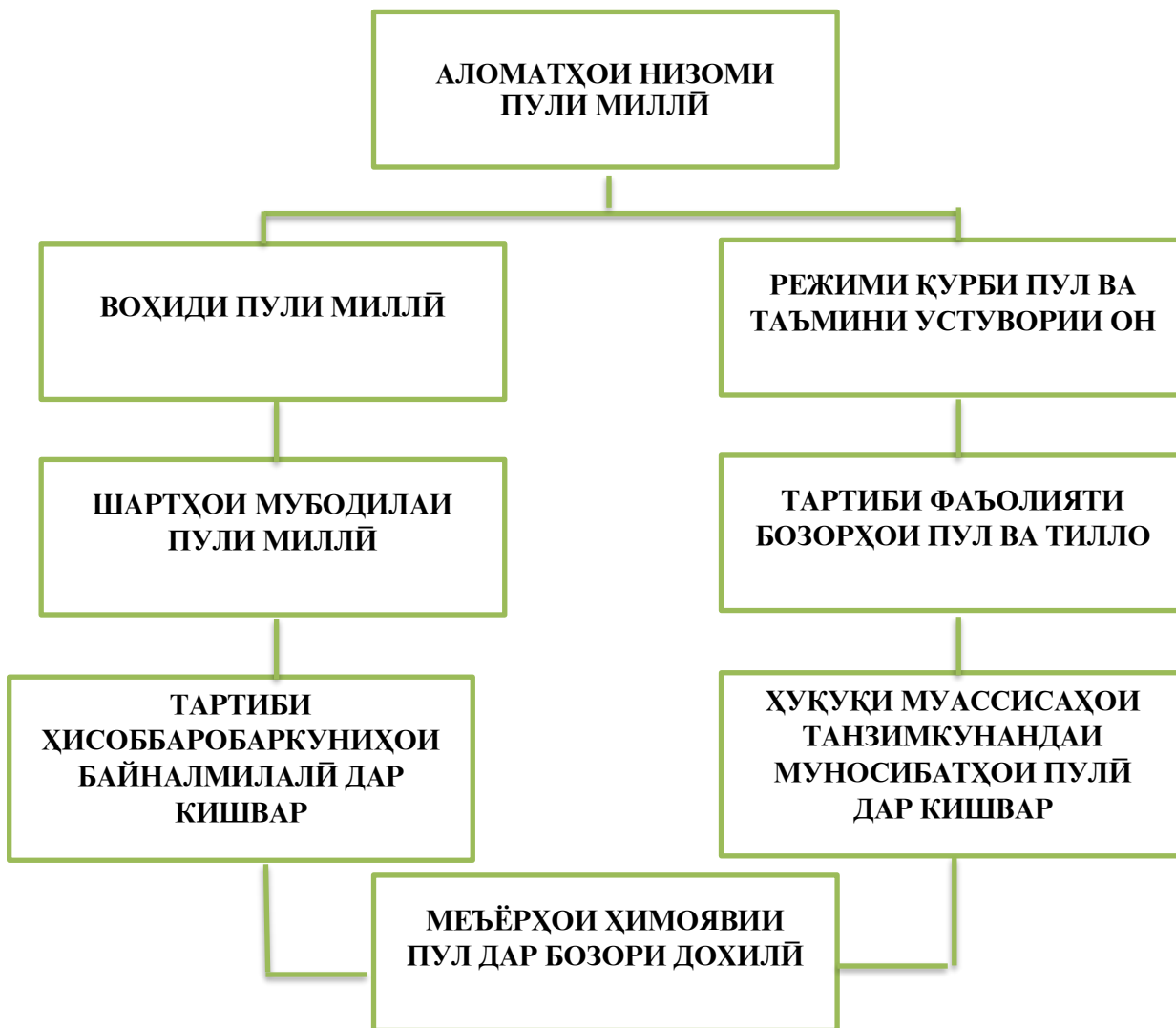

Расми 1 Гурӯҳи иштирокчиёни муносибатҳои асбӣ
Сарчашма. Таҳияи муаллиф

Дар рушди муносибатҳои асбӣ ва танзими равандҳои он, ки асосҳои рушди иқтисодиро инъикос менамоянд, гуруҳи иштирокчиён дар ин масъала нақши калидӣ дошта ҳар яки он дар доираи вазифа ва салоҳиятҳои худ ба ин масъала диққати махсус медиҳад. Дар айни замон барои муаян кардани мавқеъ ва ҳиссаи иштирокчиёни бозори асбӣ гурӯҳбандии онҳо муҳим ва зарурӣ буда, роҳҳои ғайбӣ нақши онҳо низ муҳим ва зарур мебошад.

Дар тамои муносибатҳои муҳими ҷамъиятӣ давлат нақши калидӣ дошта қабл аз вобаст намудани шаклҳои нави ҳамкориҳои барои пешрафти ҷомеа ва рушди иқтисод дар ин муҳит нақши калидӣ мебошад. Вобаста ба ин метавон гуфт, ки муносибатҳои асбӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон қабл аз ташкили сохторҳои нави давлатдорӣ баъд аз соҳибистиқлолӣ дар солҳои 1991 вусъати нав пайдо намуд. Илова бар ин метавон гуфт, ки қабл аз ҷори намудани муомилоти пулӣ дар сатҳи иқтисодӣ давлат баъд аз соҳибистиқлолӣ муносибатҳои нави асбӣ шакл гирифта буданд, ки дар ин муддат ҳатто имконияти ба муомилот баровардани пулӣ миллий вучуд надошт. Зеро маҳдудиятҳои иқтисодӣ ва зиёд будани шиддати хавфи сиёсӣ дар сатҳи давлат имкон намерод, ки давлат дар фикри ба муомилот баровардани пулӣ миллий бошад, ҳатто гуфтан мумкин аст, ки дар ҳомон ҳама замон зарурияти ҳамкорӣ барои танзими авзои иқтисодӣ, ҷопи пулӣ миллий, азнавсозӣ

ва бақордарории корхонаҳои истеҳсоли, хароҷотҳои давлатӣ ва монанди инҳо зарурияти тақвияти ҳамкориҳо дар доираи ташкили муносибатҳои асбобӣ ба миён овард, ки ҳамаи ин заруриятҳо ислоҳоти ҷиддиро тақозо менамуд. Вобаста ба ин “...бо мақсади ҳалли масъалаҳои зикргардида ва суръатбахшӣ ба ислоҳоти иқтисодӣ зарур аст, ки ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо соҳмонҳои бонуфузи байналмилалӣ молиявӣ, аз қабили Ҳазинаи Байналмилалӣ Асбоб, Бонки Ҷаҳонӣ, Бонки Осиёи Рушд, Бонки Аврупои Таҷдид ва Рушд ва Бонки Иқломи Рушд идома ёбанд” [8.17] Заминҳои нави ҳамкориҳо бо соҳмонҳои молиявӣ ҷаҳонӣ ва минтақавӣ хосиятҳои нави муносибатҳои асбобӣ ва роҳ кушодан ба сиёсатҳои нави асбобӣ буд.

Расми 1. Аломатҳои асосии асосии танзимнамоӣ ва рушди низоми пули миллӣ Сарчашма. Аз тарафи муаллиф сохта шудааст.

Дар сатҳи муносибатҳои иқтисодӣ гузариш ба шаклҳои нави ҳисоббаробаркуниҳои байналхалқӣ имкон медиҳад, мувозинатҳои асбобӣ таъмин гардида омилҳои манфии алоқаманд бо асбоб ва муносибатҳои асбобӣ дар сатҳи бехатар идора карда шаванд. Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки дар сатҳи баррасии муносибатҳои асбобӣ вобаста ба гурӯҳи ташкилкунадагони ин муносибатҳо қорбарӣ намудан муҳим ва зррӣ мебошад. Агар дар марҳалаи аввали роҳи мувафақонаи ташкили муҳит барои муносибатҳои асбобӣ аз давлат ва бонки марказӣ оғоз гардад, рушди минбаъдаи он аз ғайри ин муҳит сохторҳои давлатдор ва шахсони алоҳида вобастагии зиёд дорад. Бо ин метавон гуфт, ки роҳҳои густариши муносибаҳои асбобиро аксар мавридӣ мо метавонем дар ду ҷанбаи асосӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор диҳем:

1. Муносибаҳои асбобӣ давлат бо соҳмонҳо ва институтҳои молиявӣ бйналхалқӣ:
2. Муносибатҳои асбобӣ бо бонҳо, ташкилотҳои молиявӣ қарзии ғайрибонкӣ, ва шахсони воқеӣ .

Новобаста аз оне, ки дар сатҳи иқтисоди миллӣ муносибатҳои асёрӣ ва асёр ҳамчун омилҳои асоии рушди иқтисодиёт махсуб меёбанд, дар марҳалаи илтидоӣ ташаккули дурусти заминаҳои нави муомилоти пулӣ боиси дигар равандҳои марбут ба амалиётҳои асёрӣ ва муносибатҳои асёрӣ мегарданд. Аз ин лиҳоз метавон гуфт, ки дар заминаи бунёд ва танзими меъёрҳои муомилоти пулӣ рушди муносибатҳои асёриро низ таъмин кардан мумкин аст, ки он аз ҷузъҳои зерин иборат мебошанд. (нигар расми 3)

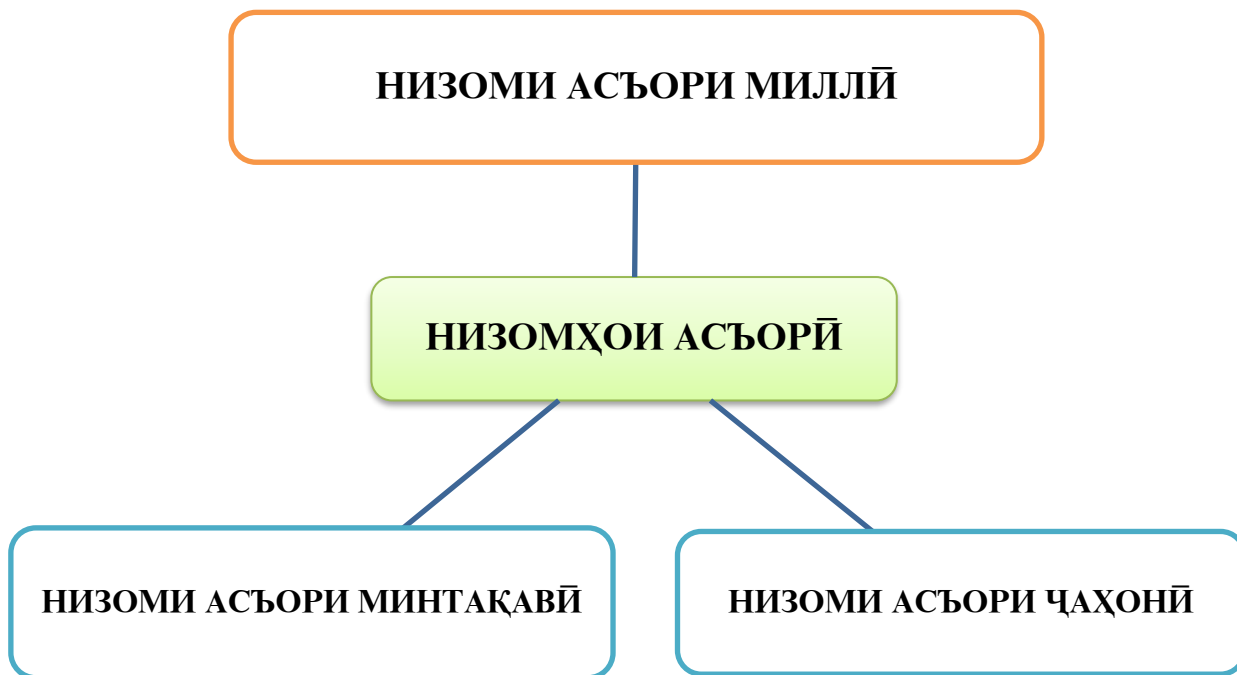
Дар рушди иқтисоди миллӣ ва бунёди заминаҳо - зерсохтҳои иқтисодӣ дар шароити имрӯза аз доштани низми мукаммалӣ пулӣ вобастагии зиёд дорад [3.118]. Ҳамаи ин ба он боис мегардад, ки бунёди замина барои баромадан ба фазои кушоди асёрӣ замина фароҳам оварда шавад. Вобаста ба расми мазкур ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки роҳи ягонаи расидан ба муносибатҳои асёрӣ аломатҳои танзим ва нигоҳории мувозинатҳои пулӣ мебошад, ки ин чараёнҳо имкон медиҳанд роҳи ягонаи расидан ба ҳадафҳои баромадан ба муносибатҳои бурунмарзии асёрӣ мусоидат менамояд. Тавре аз расми мазкур бар меояд устуворӣ ва пойдории пули милӣ дар рушди иқтисодӣ ва фароҳам овардан як қатор шароитҳои алоқаманд, аз он вобаста аст, ки то кадом андоза он дар ҳамбастагӣ бо нишондиҳандаҳои рушд пешрафти иқтисодиро тахмин карда метавонад. Чи тавре, ки ас сарчашмаҳо маълум аст воҳиди пули миллӣ дар Тоҷикистон сомонӣ мебошад, ки онт бо як қатор меъёрҳои дигари ба он хос таркиб ёфтааст [4.182].

Дар иқтисодиёти имрӯза гуфтан мумкин аст, ки дар ҷангҳои асёрӣ ва нигоҳ доштани мувозинатҳои қурбӣ дар ҳар як давлат боназардошти манфиатҳои иқтисодӣ яке аз масъалаҳои асоии мебошад, ки он дар меъёри режими қури пул ва устувории он асос ёфтааст. Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки таъмини усулҳои қурбӣ пули милли боназардошти ҳисоб намудани мановфеи иқтисодӣ яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки дар он салоҳияти давлат ва имкониятҳои боку ташкилотҳои ғайрибонкӣ назаррас мебошад.

Шартҳои мубодила ва тартиби фаъолияти бозори пул ва тилло низ яке аз масъалаҳои асосӣ ва меҳварӣ дар амалиётҳои асёрӣ ва баромадан баромадан ба муҳити беруна мебошад. Аз ин лиҳоз иброз доштан зарур аст, ки роҳи ягонаи расида ба низомҳои нави асёрӣ ва рушди мубодилаи он дар иқтисодиёт бевосита аз устувории пули миллӣ шароит ва шартҳои муҳолила ва имкониятҳои бозори пулу тилло вобаста мебошад.

Тарти ҳисоббаробаркунӣ дар кишвар низ яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки дар он раванҳои дурусти муҳолилаи иқтисодиёти тижоратӣ нақши калидӣ доранд ва инҳо имкон медиҳанд, дар сатҳи доимӣ гаштани равандҳои нави иқтисодиёти тижоратӣ муносибатҳои нави асёрӣ ба роҳ монда шуда имкониятҳои минбаъдаи рушд таъмин карда шаванд. Иловазан метавон гуфти ки пешрафти тамоми соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа дар сатҳи истеҳсолот ва соҳибкорӣ муҳим ва зарурӣ мебошад.

Дар арзёбӣ ва баррасии равандҳои ташкили муҳити соҳибкорӣ ва таъсири он ба сатҳи рушди иқтисодиёти миллӣ гуфтан мумкин аст, ки иқтисодиёт дар ҳама ҳолате ноустувор мегардад, ки "...агар пули миллии он бинабар таварруми баланд ва ноустуворӣ дар бозорҳои молиявии байналмилалӣ барои пасандозҳо номувофиқ бошад, ки дар ниҳоят боиси фирори сармоя ба хориҷа бо норасоии шадиди сармоягузорӣ дар иқтисоди дохилӣ мегардад" [2.23]. Ҳамзамон бо ин метавон гуфт, ки шаклҳои далалию ҳуқуқии муносибатҳои асёрӣ дар сатҳи байналмилалӣ вобаста ба муносибатҳои пулӣ низоми асёрӣ мебошад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ дар баробари дигар масъалаҳои муҳими иқтисодӣ, ки онҳо ҳосияти махсуси ташаккули муносибатҳои иқтисодиро доро мебошанд, низомҳои асёрӣ пайваستкунанда ва рушдиҳандаи муносибатҳои асёрӣ вобаста ба сатҳи фарогирӣ аз нуқтаи назари маҳаллӣ минтақавӣ ва ҷаҳониро доро мебошанд. Илова бар ин низомҳои асёрӣ метавонанд, роҳи ягонаи дуруст ва самараноки расидан ба муносибатҳои асёрӣ бошанд. Дар ҳама замина вобаста ба фосолаи идорашавандагии низоми асёрҳои асёрӣ дар иқтисодиёти имрӯз якҷанд низомҳои асёрӣ дар муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ки чараён дар сатҳи омилӣ ба таври зерин инъикос гардидааст. (нигар расми 2)

Расми 2. Ташаккулёбии низомҳои асёри дар сатҳи муносибатҳои асёри Сарчашма. Таҳияи муаллиф.

Низомҳои асёри дар иқтисодиёт раванди мураккаб буда он ифодаи равобити доимии муносибатҳои асёри дар сатҳи иқтисодиёт дар сатҳи маҳал минтақа ва ҷаҳонӣ мебошад. Вобаста ба ин дар пешрафти иқтисодиёт дар сатҳи ҷаҳонӣ, ки он бо муносибатҳои асёри ва асёр ифода меёбанд муҳим ва зарурӣ мебошад. Ин заруриятро ба инобат гирифта олимони ва коршиносони соҳа низ онро дар самт ва равияҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Вобаста ба масъалаи мазкур олими тоҷик Шари Раҳимзода чунин қайд намудааст, ки “...пешрафти савдои байналмилалӣ зарурияти интиҳобу истифодаи пули ҷаҳонӣ ё ба таври дигар асёри ҷаҳониро ба миён овард. Ва ҳамин масъала дар навбати худ зарурияти ташкили низомии асёриғбозори асёр, қабули истифодаи қоидаҳои ягонаи табдили асёр, таъмини устувории қурбӣ он ва ҳалли масъалаҳои ба он алоқамандро талаб кард”[7.449].

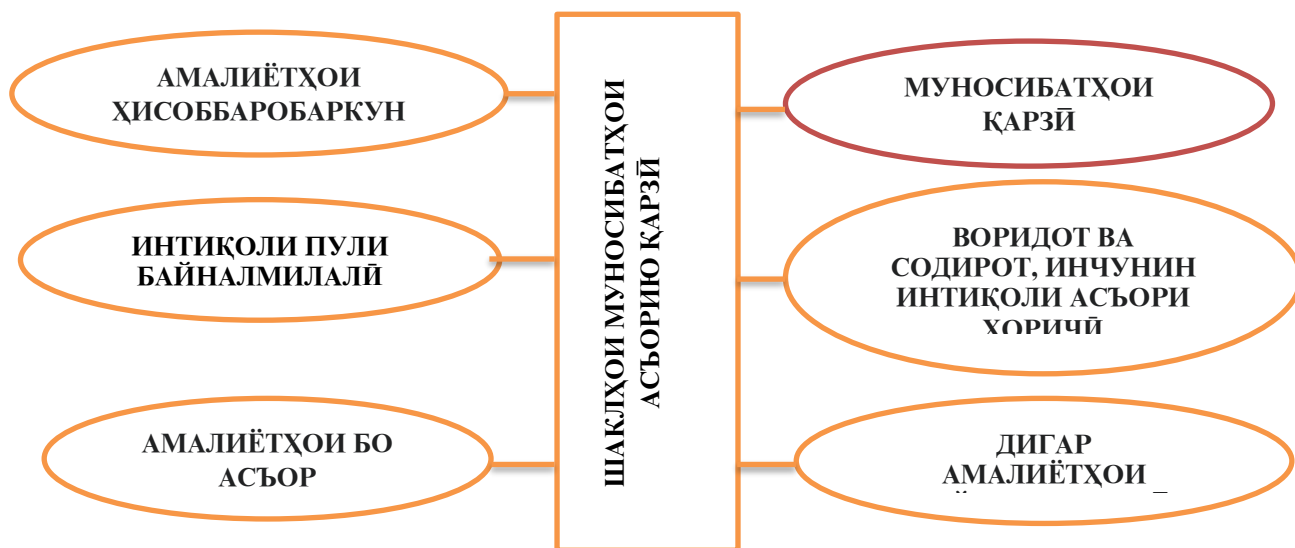
Гуфтан мумкин аст, ки низомии асёри миллий дар шароит имрӯза ба он ифода мебуд, ки дар дохили давлат вобаста ба талабот ва қонуғузорҳои миллий ин чараён дар кадом сатҳ амалӣ мегардад ва ин чигуна имкониятҳоро ҳамчун заминаи ташаккул барои гардиши асёр ва муносибатҳои асёри ба вуҷуд меоварад. Дар низомии асёри миллий усутвории қурб, қобиляти харидории он ва як қатор масъалаҳои дигар ба он боис гарди, ки замина барои ташкили муҳит ҷиҳати баромадан ба бозорҳои дигар фароҳам оварда шавад. Қайд кардан зарур аст, ки бозорҳои асёри ба миқдор ва намудҳои гуногуни асёри ва тартиби гузаронидан ва иҷрои амалиёт фарқ мекунанд[1.125].

Дар ҳамин заминаҳо гуфтан мумкин аст, ки низомии асёрии миллий (НАМ) ба маҷмӯи усулҳо, афзорҳои вобаста ва мақомоти миллий ишора мекунад, ки тартиби мушаххаси ҳисоббаробаркуниҳои пулиро байни давлати муайян ва дигар кишварҳо амалӣ мекунанд. “...Дар марҳалаҳои аввал низомҳои асёрии миллий ба вуҷуд омада он низомҳои нав ва мушобеҳро ба вуҷуд овард. Ин низом дар айни замон низомии пулии кишвар буданд, ки бар асоси қонунгузориҳои миллий, вале дар бар гирифтани ҳуқуқи байналмилалӣ буданд. СИМ бо танзими худ дар дохили худ давлат, тавассути системаи чораҳои, ки табдилпазирии пули миллиро, шароити фаъолияти бозорҳои дохилии асёри хориҷӣ ва тилло, шаклҳои ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ ва режими маҳдудиятҳои асёриро муайян мекунанд, тавсиф мешавад”[10]. Вобаста ба сатҳи рушди иқтисодӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, низомии асёрии миллий аз ҳудуди як давлат берун мерафт ва бо ин васила ба пайдоиши низомҳои асёрии ҷаҳонӣ ва минтақавӣ мусоидат мекард.

Системаи асёрии минтақавӣ шакли ташкилӣ ва иқтисодии муносибатҳо байни гурӯҳи мушаххаси кишварҳо дар соҳаи асёри мебошад, ки дар созишномаҳои минтақавӣ муқаррар шудааст. Дар ҳоле ки системаҳои пулии миллий аз ҷониби мақомоти миллий (бонки марказӣ ё

вазирати молияи кишвари мушаххас) танзим карда мешаванд, IMS ва RMS аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ (ХБА ва Бонки марказии Аврупо) танзим карда мешаванд.

Иловатан ишора гардидаат, ки "... низоми пулии ҷаҳонӣ механизмест, ки иқтисодӣ миллии алоҳидаро ба як иқтисоди ягонаи ҷаҳонӣ мепайвандад. Асоси ҳуқуқии низоми пулии ҷаҳонӣ созишномаҳои байналмилалӣ, шартномаҳо ва санадҳои дучониба ва бисёрҷониба мебошанд. Ҳадафи асосии низоми пулии ҷаҳонӣ ин миёнаравии самараноки ҳаракати молҳо, сармоя ва хизматрасонӣ тавассути ташкили ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ ва пардохтҳо барои содирот ва воридот ва фароҳам овардани шароити мусоид дар муносибатҳои байни кишварҳои алоҳида барои рушди тақсмоти байналмилалӣ меҳнат мебошад. Дар сатҳи муносибатҳои асбӯрӣ вобаста ба шакли муносибатҳо, дараҷаи рушди онҳо ва дар ҳамин замина тақвияти равандҳои ҳамкорӣ мо ҷанбаҳои институционалии муносибатҳои асбӯриро муаян карда сохтор ва шакли суратгирии онҳоро дар сатҳи ҳамкориҳо таҳлилу баррасӣ намудем. Вобаста ба ин метавон гуфт, ки иштирок дар муносибатҳои асбӯрӣ як қатор бартариятҳои иқтисодӣ ва равобити тиҷоратӣ ҳамкорӣ дар арсаҳои гуногунро тақозо менамояд. Воаста ба ин мо низоми нави муносибатҳои ҳамкориро дар сатҳи амалиёт ва хизматрасониҳои бо асбӯри хориҷӣ ифодаёфта мавриди таҳлил ва баррасӣ додем.

Расми 4. Сохт ва шаклҳои муносибатҳои асбӯрию қарзӣ дар равобити иқтисодӣ Сарчашма. Таҳияи муаллиф.

Вобаста ба маълумотҳои расми 4 ҳаминаро қайд кардан мумкин аст, ки тамоюлҳои мураккаби амалиётҳои асбӯрӣ ва муносибатҳои асбӯрӣ дар доираи шаклҳои муаян муҳим буда, онҳо метавона асос барои гуногуншаклии муносибатҳои асбӯрӣ бошанд. Аз ин хотир мо ҷанбаҳои институционалии шаклҳои муносибатҳои асбӯриро баррасӣ намуда онро дар доираи маълумотҳои мавҷуд ав адабиётҳои илмӣ ба 6 шакли муаян тақсимбандӣ намудем. Аз шакли аввали муносибатҳои асбӯри, ки он амалиёти ҳисоббаробаркуниро дар бар мегирад, асоси иқтисодӣ дошта он равобитҳои доимии ҳисоббаробаркуниро дар шаклҳои муаян ҳамкориҳои гуногунҷанба ифода менамояд. Ҳамчунин гуфтан мумкин аст, ки ҷанбаи дигари ин муносибатҳоиро муносибатҳои қарзӣ ташкил медиҳад, ки он бевосита метаонад асоси асбӯрӣ ва ғайри асбӯрӣ бошад. Зеро яке аз механизмҳои асосие, ки бевосита муносибатҳои асбӯриро дар фаолиятҳои муаян инъикос менамояд, албатта ин муносибатҳои қарзӣ мебошад ва ин ҳам ҳосияти дохилӣ дорад ва ҳам ҳосияти байналмилалӣ.

Дар дигар тараф яке аз шаклҳои маъмули муносибатҳои асбӯрӣ, ки шояд он имрӯз ҳосияти худро дигаргун намудааст, ин амалиёти интиқоли интиқоли мебошад, ки бидуни кушодани суратҳисобҳои бонкӣ ва тасути суратҳисобҳои бонкӣ дар шакли сармоя ва дигар воситаҳои бо асбӯр ифодаёта амалӣ карда мешавад ва пайвастагии он низ ба малиётҳои содиротӣ ва воридотӣ ногусастанӣ мебошад. Дар ҳамин замина қайд кардан зарур аст, ки содирот ва воридоти яке аз қисматҳои асосӣ ва рушдбандаи муносибатҳои асбӯрӣ дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ маҳсуб меёбад. Амалиёт бо асбӯри хориҷӣ ва дигар амалиётҳои ғайритиҷоратӣ бо асбӯри хориҷӣ асосёфта яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки ба он аҳамияти тақмилдиҳӣ дар муносибатҳои асбӯрӣ дода мешавад.

Барои тақвияти муносибатҳои асбӯӣ ва дар ҳамин замина баланд баардоштани самарайи иқтисодии он зарурияти андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад ӯ ин масъалаҳо тақвият ва самарайи иқтисодии муносибатҳои асбӯиро баланд менамояд:

1. Ташкили муҳити ҳамкорӣ ва ҳамигироии иқтисодию тижоратӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва дар ҳамин замина ҷалби сармояи хориҷӣ ба давлат;
2. Фароҳам овардани имкониятҳои сармоягузорӣ ва ҷалби сармоя ба бахшҳои воқеии қаблан истифоданагарадида, махсусан тақвияти қанданиҳои ғоиданок[3.118];
3. Азоиши беаҳдуди ҳиссаи содирот ва дар ҳамин замина додани имконият ба истеҳсолкунандагони дохилӣ;
4. Баланд бардоштани самарайи ҳамкорӣ бо институтҳои молиявӣ қарзии байналхалқӣ ва дар заминаи робитаҳои тижоратӣ афзоиш додани амалиётҳои асбӯӣ;
5. Афзалиятдиҳаҳои имконияти сармоягузоришаванда[6.169] ва ғ.

Ҳамаи масъалаҳои дар боло зикргардида дар доираи сиёсати пулию қарзӣ ҳалу ғасл қарда мешавад. "...Самтҳои асосии сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи моддаҳои 4 ва 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон" таҳия гардида, самтҳои асосии сиёсати пулию қарзӣ ва асбӯрии давлат, истифодаи босамарии фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ ва рушди муътадили нишондиҳандаҳои пулӣ барои расидан ба мақсади асосии нигоҳдории сатҳи муътадили нархҳо дар соли оянда муайян менамояд [9]."

Адабиёт

1. Аҳадов, И. Қ. Модели устувории ғаёлияти бонкӣ ва самаранокии дороиҳо / И. Қ. Аҳадов, Р. Ш. Саераева // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2024. – No. 2(52). – EDN MQRUIN.
2. Гончаренко Л. И., Малкова Ю. В., Полежарова Л. В., Тихонова А. В., Юмаев М. М. Основные направления налоговой политики на 2022 год и на период 2023–2024 годов. Экономика. Налоги. Право. 2022;15(1):23–34.
3. Махшулов С.Қ. Хусусиятҳои хосси ташаккули муносибатҳои қарзӣ дар Тоҷикистон / С.Қ. Махшулов / [Матн]. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 6-1. С. 118.
4. Махшулов, С. Қ. Рушди низоми бонкӣ ва муносибатҳои қарзӣ дар шароити муосир / С. Қ. Махшулов, Қ. Р. Сандалов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 10-1. – Р. 182-190. – EDN PGZAVX.
5. Махшулов С.Қ. Таъмини бехатарии низоми қарздиҳӣ дар шароити муосир. / С.Қ.Махшулов, И.Қ. Ҷумаев / [Матн]. Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 4-2 (34). С. 74.
6. Махшулов, С. Қ. Устувории молиявии низоми бонкӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёт / С. Қ. Махшулов, М. Х. Ҷулиев, З. А. Ҷиҳонава // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 1(30). – Р. 169-176. – EDN FDHVDW.
7. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз (нашри дуюм) / Ш. Раҳимзода // – Душанбе : Эр-граф, 2009. – 449 р. – ISBN 978-99947-42-05-2. – EDN FSLCAC.
8. Қ.Нурмаҳмадзода, Қ.Нуралиев, С.Иқромӣ, М. Ниёзов, М. Султонов. Рушди низоми бонкӣ дар 25 соли истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: «Вектор принт»,2016.Саҳ 17
9. Манбаи электронӣ <file:///C:/Users> (санаи мурочиат 21.12.2025)
10. Маълумотҳои электронӣ. https://nbt.tj/monetary_policy/projection.php (мурочиат 12.01.25)

Маълумот дар бораи муаллиф

Шарбатов Сулаймонович—Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ассистенти кафедраи ғаёлияти бонкӣ. Суроға: 734067, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кўчаи Нахимов, 64/14.

Сорбон

Сведения об авторе

Шарбатов Сулаймонович–Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры банковского дела. Адрес: 734067, г.Душанбе, Республика Таджикистан, улица Нахимова, 64/14.

Сорбон

About the author

Sharbatov Sulaimonovich–Tajik State University of Finance and Economics, assistant at the Department of Banking. Address: 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Nakhimova street, 64/14.

АСОСҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ИДОРАКУНИИ ПУЛИ НАҚД ВА РОҲҲОИ ТАЪМИНИ САМАРАИ ИҚТИСОДИИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Чихонов С.А.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Пул ҳамчун воситаи муомил дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ нақши калидӣ дошта идораи босамарӣ он таъминкунандаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Бо ҳамин мақсад ҷанбаҳои институционалии идоракунии пули нақд дар таркиби сиёсати пулию қарзӣ яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки мо дар мақолаи илмӣ худ ин масъаларо мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем. Илова бар ин дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои иҷтимоию иқтисодии ҳаҷми пули дар муомилотбударо дар сатҳи агрегатҳои пулӣ мавриди таҳлил қарор додем. Ҳамчун асосҳои иқтисодӣ ва институционалии сатҳи монетизатсияи иқтисодиро дар алоқамандӣ бо суръати рушди иқтисодӣ таҳлил намуда роҳҳои боз ҳам босамар гардонидани ин масъаларо таҳқиқ намудем. Ҳамчун дар мақолаи мазкур таъсир ва алоқамандии ҳаҷми пулро аз нуктаи назари таъсири омилҳои манфӣ ва мусбӣ баррасӣ намудем.

Калидвожаҳо: Ҳаҷми пули дармуолимотбуд, агрегатҳои пулӣ, рушди иқтисодӣ, монетизатсияи иқтисодӣ, суръати гардиши пул, бехатарии иқтисодӣ, бахши воқеии иқтисодиёт, сиёсати пулию қарзӣ.

Барои иқтибос: Чихонов, С. А. Асосҳои иқтисодӣ ва институционалии идоракунии пули нақд ва роҳҳои таъмини самараи иқтисодии он дар шароити муосир / Н. М. Қарахонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 401-407.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ НАЛИЧНЫМИ СРЕДСТВАМИ И ПУТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Джихонов С.А.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Деньги как средство обмена играют ключевую роль в социально-экономической жизни, а их эффективное управление обеспечивает социально-экономическое развитие. В связи с этим институциональные аспекты управления наличными средствами в структуре денежно-кредитной политики являются одним из главных вопросов, которые мы проанализировали и рассмотрели в нашей научной статье. Кроме того, в данной статье мы проанализировали социально-экономические аспекты объема денежных средств в обращении на уровне денежных агрегатов. Мы проанализировали экономические и институциональные основы уровня монетизации экономики в связи с темпами экономического роста и исследовали пути повышения эффективности этого вопроса. Как и в данной статье, мы рассмотрели влияние и взаимосвязь объема денежных средств с точки зрения воздействия негативных и позитивных факторов.

Ключевые слова. Объём денежных средств в обращении, денежные агрегаты, экономический рост, монетизация экономики, скорость денежного обращения, экономическая безопасность, реальный сектор экономики, денежно-кредитная политика.

ECONOMIC AND INSTITUTIONAL FOUNDATIONS FOR CASH MANAGEMENT AND WAYS TO ENSURE ITS ECONOMIC EFFICIENCY IN MODERN CONDITIONS

Jihonov S.A.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. Money, as a medium of exchange, plays a key role in socioeconomic life, and its effective management ensures socioeconomic development. Therefore, the institutional aspects of cash management within the framework of monetary policy are one of the key issues we analyzed and addressed in our research article. Furthermore, in this article, we analyzed the socioeconomic aspects of the volume of money in circulation at the level of monetary aggregates. We analyzed the economic and institutional foundations of the level of monetization of the economy in relation to economic growth rates and explored ways to improve this efficiency. As in that article, we examined the influence and interrelationship of cash volume in terms of the impact of negative and positive factors.

Keywords. Volume of money in circulation, monetary aggregates, economic growth, monetization of the economy, velocity of money circulation, economic security, real sector of the economy, monetary policy.

Гузориши масъала. Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар сатҳи низоми бонкӣ ба он аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд, ин истифодаи воситаҳои пулӣ ва сарчашмаҳои ташаккули маблағҳои пулӣ мебошад. Илова бар ин ҳаминаро қайд кардан зарур аст, ки суръати гардиши воситаҳои пулӣ яке аз омилҳои самаранок мебошад, ки тавассути он суръати рушди иқтисоди баланд ва сатҳи самари иқтисодӣ баланд барошта мешавад. Танзими воситаҳои пулӣ яке аз омилҳои самарнок пеш бурдани равандҳои иқтисодӣ дар асоси пешниҳоди ҳаҷми воситаҳои пулӣ пулӣ ва ҳаҷми пул мебошад. Новобаста аз он, ки дар иқтисодиёт раванди муносибатҳои пулӣ аз сатҳи иқтисодиёти оилаҳо оғоз меёбад, ҳаҷми он дар таркиби нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ асосӣ ва зарурӣ мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба таҳқиқоти мазкур муаллиф аз таҳлилҳои муҳаққиқон аз қабилҳои Шариф Раҳимзода, Иброҳими Ҳ.Ҳ., Махшуров С.Ҷ., Амирозода С.А., Миршарифзода Э.Қ., Давлатов Ҳ.Ҷ., Одилов М.А. ва дигарон истифода намудааст.

Мақсади мақола омӯзиши асосҳои иқтисодӣ ва институционалии идоракунии пули нақд ва роҳҳои таъмини самарии иқтисодии он дар шароити муосир мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Вобаста ба ин чунин пешниҳод шудааст, ки "...ҳаҷмӣ пул яке аз нишондиҳандаҳои муҳими муомилоти пулӣ буда, аз ҷамъи пулҳои нақдию ғайринақдӣ ва ӯҳдадорӣҳои молиявӣ иборат мебошад" [8.94]. Воқеан ҳаҷми пул дар сатҳи муносибатҳои иқтисодӣ метавонанд ҳамхосиятҳои иқтисодӣ ва ҳам зосиятҳои иқтисодӣ дар сатҳи тамоюлҳои мусбат ва манфӣ дошта бошад. Бинобар ин идора дурусти он метавонад натиҷаи воқеии сатҳи иқтисодиётро аз нуқтаи назари омилҳои ба рушд нигаронидашуда дигаргун намояд. Ҳамчунин гуфтан мумкин аст, ки дар таҷриба иқтисодӣ ба ҳаҷми пул метавонад омилҳои зиёд ва ҳамчунин ҳаҷми пул метавонад ба як қатор омилҳо таъсир расонад. Вобаста аз ин вазъи макроиқтисодии давлат ва рушди доимии он аз ҳаракати дуруст ва самарноки муомилоти пулӣ ва пайваста будани он вобастагии зиёд дорад. Бо ин восита мо метавонем барои идораи дурусти воситаҳои пулӣ гурӯҳи омилҳоеро, ки метавонанд хосияти иқтисодӣ дошта бошанд таҳқиқ намоем. Зеро дар муомилоти пулӣ барзиёдии пули дармуомилотбуда бидуни банақшагирии дуруст вобаста ба таъсири омилӣ ё сатҳи иқтисодӣ метавонанд боиси ба миён омадани як қатор мушкилотҳо гарддад. Аз ин хотир танзими муомилоти пулӣ дар сатҳи иқтисодиёт боиси таъмини беҳатарии иқтисодиёт ва ба қадри кофӣ таъмин намудани иқтисодиёт бо пул мебошад.

Зеро тағйирёбии бармаҳалли ҳаҷми пул дар муомилот метавонад боиси болоравии сатҳи нархҳо, номувозинатии сатҳи истеҳсолот, паст гардиани қобилияти харидории аҳоли, коҳишёбии эътибори қурбӣ ва як қатор масъалаҳои дигар мегардад. Аз ин лиҳоз барои танзими ҳаҷми пул ва нишондиҳандаҳои алоҳидаи ҳаҷми пулӣ агрегатҳои пулӣ истифода мегарданд, ки масъала метавонад вобаста ба рафтори фарогирии агрегатҳои пулӣ Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар мақомотҳои ваколатдор метавонанд, мавқеи худро дигаргун намоянд. (нигар чадвали 1).

Чадвали 1. - Тамоили тағйирёбии ҳаҷми пул дар муомилоти пулӣ барои солҳои 2015 – 2024 (млн.сомонӣ)

Унсурҳои пулӣ	Солҳо					
	2015	2020	2021	2022	2023	2024
M0 (млн.сомони)	4591	18058,47	20873,71	29632,00	26973,57	34736,25
M1 (млн.сомони)	5403	20010,37	22214,90	31765,11	28910,18	36827,78
M2 (млн.сомони)	6535	22504,49	252651,97	36224,00	34681,41	45667,28
M3 (млн.сомони)	6535	22504,49	25265,97	36224,00	34681,41	45667,28
M4 (млн.сомони)	10790	26139,90	28400,12	39883,84	39548,60	50947,76

Манбаъ : Сомонаи бонки миллии Тоҷикистон [https:// www. nbt. Tj](https://www.nbt.tj)

Вобаста ба маълумотҳои чадвали мазкур ҳаминаро қайд кардан зарур аст, ки назорати гардиши ҳаракати воситаҳои пулӣ дар шакли, нақдӣ, ғайринақдӣ ва дар суратҳисобҳои бонкӣ яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки ба воситаи он мақомотҳои танзимнамои метавонад вобаста ба мувозинатҳои иқтисодӣ ҳаҷми пулро барои босамарагардонӣ ва идораи дурусти хавфҳои зериназорат мегиранд. Аз ин лиҳоз масъалаҳои муҳими идоракунии воситаҳои пулӣ аз рӯи агрегатҳои шароити фароҳам месоза, ки равандҳои таваррумӣ дар сатҳи зарурӣ идора гардида сатҳи монетизатсияи иқтисодӣ дуруст ба роҳ монда шавад. Мо бар он назарем, ки рушди нишондиҳандаҳои васеи ҳаҷми

он ба мо имкон медиҳад, ки дар сатҳи зарурӣ муаммо ва норасоии ҷойдоштаро ошкор намуда нисбат ба онҳо чораҳои зарурӣ андешем. Вобаста ба маълумотҳои дар ҷадвал овардашуда метавон тазаккур дод, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ агрегати М0 ва қисман М1 бо хасосиятҳои манфии пулӣ ва тақонҳои иқтисодӣ аз як тараф вбастагӣ дорад, аз тарафи дигар метавонад як қатор мушкilotҳои дигарро низ ба миён оварад.

Идораи самараноки пули нақд дар ҳама ҳолате имконпазир мегардад, ки агар захираҳои пули нақд дар баҳши воқеии иқтисодиёт ва гардиши ғайринақдӣ дар муомилоти шахсони воқеӣ истифода гарданд дар ҳама ҳолат мувозинати самаранокии пул таъмин мегардад. Илова бар маълумотҳои дар ҷадвал овардашуда аҳаминро қайд кардан зарур аст, ки тағйирёбии нишондиҳандаҳои дар агрегатҳои пулӣ метавон рушди иқтисодӣ ва бехтаргардии фазои иқтисодиро баҳо додан имконпазир мегардад. Вобаста ба суръати рушди нишондиҳандаҳои агрегати М0 дар солҳои 2015-2020 маълум мегардад, ки вобаста ба суръати пасти тағйирёбии нишондиҳандаҳои пулӣ, суръати рушди иқтисодиёт низ дар сатҳи зарур таъмин нест. Вобаста ба ин агар суръати зиёдшавии агрегати М0 дар солҳои 2015 – 2020 2,9 маротибаре ташкил намуда аз соли 2020 92,3% - ро ташкил намуд. Дар ин мутат кам гардидани чунин таъмин вобаста ба воқеи ятҳои иқтисодӣ дорои хусусиятҳои мусбати иқтисодиёти иҷтимоӣ буда ин маънои онро дорад, ки дар шароити имрӯза бартарӣ, имконият ва афзалият ба муомилоти ғайринақдӣ дода шудааст. Тибқи маълумотҳои ҷадвали мазкур мушоҳида кардан мумкин аст, ки агрегати М1 – ҷамъи пулҳои дар суртахисобҳои ҷорӣ бонкӣ, ки аз тарафи корхонаю муассисаҳо ва аҳоли мебошад, бодарназардошти агрегати М2 – пасандозҳои муҳлатноки аҳоли дар бонкҳои тижоратӣ, ки ин нишондиҳандаҳо бартарияти пулҳои ғайринақдиро дар сатҳи низоми бонкӣ ташкил медиҳанд, таъмини зиёдшавӣ доранд. Тибқи маълумотҳои ҷадвали мазкур агар нишондиҳандаҳои агрегати М1 соли 2015 5,4 миллиард сомони ташкил намуда бошад пас ҳама нишондиҳанда дар соли 2024 36824,78 миллиард сомони баробар гардидааст, суръати 5,8 маротиба афзоиш ёфтааст. Тибқи таҳлилҳо ин суръати рушд дар солҳои 2015 – 2020 2,7 маротиба ва дар солҳои 2020 – 2024 84,7% - ро ташкил медиҳад.

Воқеияти мувафакиятҳои низоми бонкиро дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ вобаста ба рушди технологияҳои рақамӣ афзалият пайдо кардани пардохтҳои электронӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ низ таъмини болоравӣ дошта метавонад дар якҷанд соли оянда натиҷаҳои назаррасро ба бор оварад.

Бояд иброн дошт, ки нишондиҳандаҳои агрегати М2 бошад ҳамчун механизми васеъ кардани имкониятҳои пулӣ ва захираҳои ғайрибонкӣ, дар шароити имрӯза ба масъалаҳои рақамикунӣ ё ғайрирақамикунӣ амалиётҳо вобастагии зиёд дорад, таъмини зиёдшавиро касб намуда дар давоми солҳои 2015 - 2024 ба андозаи 5,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Таъминтақсимбандии нишондиҳандаҳо бошад агар суръати рушди агрегати М2 дар давоми соли 2015 6535 млн.сомниро ташкил намуда бошад ин нишондиҳанда дар соли 2020 22504,49 млн. сомниро ташкил намуда суръати рушди он дар ин давра 2,4 маротиба афзоиш ёфта нишондиҳандаи мазкур дар давоми солҳои 2020 - 2024 102,9% афзоиш ёфтааст, ки ин таъмин метавонад қаноатмандкунанда арзёбӣ, гардад, серо қисми зиёд маблағҳои дар гардишбудаи аҳолиро маблағҳои дар суртахисобҳои ҷорӣ будаи онҳо ташкил медиҳад.

Мо гуфта метавонем, ки суръати афзоиши ҳаҷми пули дармуомилотпуда дар сатҳи иқтисодиёти кишвар бо сабаби коҳиш додани шиддати хавфҳои ба пули нақд алоқаманд, ин таъмин дар ҳоли коҳишбӣ қарор дошта суръати рушди он низ ру ба пастравист, ки ин метавонад ба як қатор тақонҳои иқтисодӣ ва таҳдидҳои молиявӣ коҳиш диҳад. Бинобар ин мо таъмини ин афзоиш ва сатҳи вобастагии онро дар ҷадвали 2 нишон додем.

Ҷадвали 2. - Сатҳи вобастагии зиёдшавии ҳаҷми пули дар муомилотпуда ва таваррум дар солҳои 2020 - 2024 бо (%)

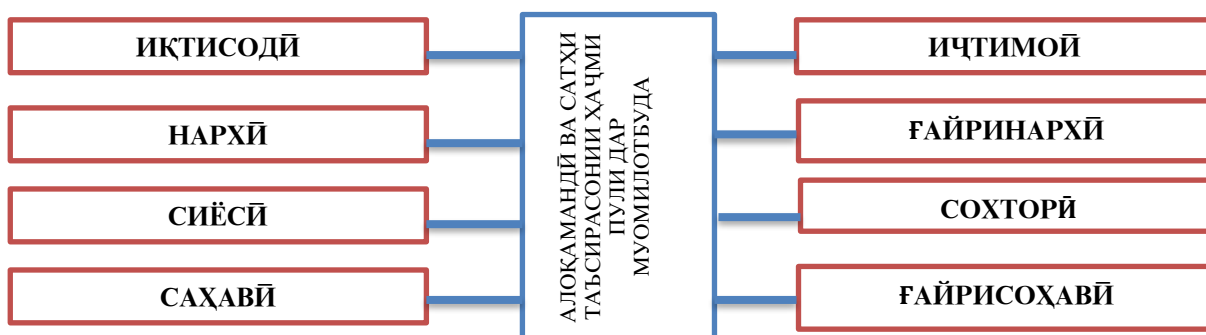
Нишондиҳандаҳои пулӣ	Солҳо				
	2020	2021	2022	2023	2024
Зиёдшавии ҳаҷми пули дар муомилотпуда (М0) бо фоиз нисбат ба соли қаблӣ	18,7	15,5 %	41,9 %	-8,98 %	28,7 %
Ҳаҷми таваррум	7,4	8 %	4,2 %	3,8 %	3,6 %

Манбаъ: Ҳаҷми таваррум аз https://www.nbt.tj/tj/monetary_policy/shahri-tav/inflation.php

Бояд ёдоар шуд, ки сиёсати пулию қарзӣ дар сатҳи иқтисодиёт на танҳо як таърих ё равандӣ ба муносибатҳои пулӣ ва танзими он алоқаманд, балки он як ҷараёни мураккаб ва печидае мебошад,

ки дар сатҳи ҷамъият мебошад. Гуфтан мумкин аст, ки асос ва сиёсати пулиро қарзӣ ҳамчун қисми мураккаби низоми иқтисодӣ, илова бар худ сиёсат буданаш, сиёсати иқтисодӣ, сиёсати иҷтимоӣ, сиёсати сохтори савдои хориҷӣ, сиёсати байнидавлатӣ ва дигар сиёсатҳоро дар худ таҷассум менамояд, ки масъала зарурият ва ҷиддияти ин равандро дар сатҳи зарурӣ инъикос менамояд. Бинобар ин зарурияти идоракунии сиёсати пулиро қарзӣ ва танзиму назорати он ба таври доимӣ яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки бевосита метавонанд ба таври доимӣ тамоюлҳои мусбат ва манфиро дар худ дошта бошад. Дар сатҳи сиёсати пулиро қарзӣ бамаврид қайд гардидааст, ки "...дар мамлакатҳои тибқи низоми иқтисоди бозоргонӣ амалкунанда танзим а татбиқи сиёсати пулиро қарзӣ, ҳамчун абекти асосӣ аз тарафи танзимкунандаи ҳадамоти пулӣ ва зерсохторҳои он дар сатҳи давлат ва минтақаҳои алоҳидаи он анҷом дода мешаванд, ки пешниҳоди пул бо ҷузъҳои огуногун тавсиф гардида, талаботи умуми самаранокро ташкил мекунад [2.291-299]". Бо ин гуфтан мумкин аст, ки яке аз механизмҳои асосии таркибии сиёсати пулиро қарзӣ танзими ҳаҷми пул дар сатҳи давлат, минтақа, иқтисодиёт ва соҳаву сохторҳои алоҳидаи он мебошад. Дар дигар маврид ҳамчун зарурият ва муҳимиятҳои ҷиддӣ ҷой дорад, ки "... дар давлатҳои алоҳида вобаста ба тартиби таҳлили иқтисодӣ ва зарурияти пурра муаян намудани омилҳои ба тағйирёбии ҳаҷми пул таъсиррасонанда, миқдори гуногуни агрегатҳои пулиро истифода мебаранд. Масалан дар руссия панҷ агрегати пулӣ (M0, M1, M2, M3, M2х), дар ШМА - чор, Шветсарияю Олмон ғ се ва фаронса ду агрегат, истифода мегарданд [7.95]". Иловатан гуфтан мумкин аст, бо сабаби пеш рафтани техника ва технологияҳои муосир ва рушди муносибат иқтисодӣ сатҳи фарогирии он агрегати M4 низ истифода мегардад, ки зарурияти он дар ҳоли асоснокгардии мукамал қарор дорад.

Вобаста ба суръати рушди ҳаҷми пули дармуомилотбуда ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки мувозинати ин иқтидор дар солҳои охир бинобар ислоҳоти ҷиддӣ дар сохтори ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ тамоили коҳишёбӣ дорад, ки ин аз ҷойгузинии муомилоти пулҳои ғайринақдӣ мебошад ва ин метавонад то як андоз ба коҳиш додани сатҳи таваррум махсусан таварруми муътадил дар сатҳи меъёри пешбини намудаи давлат бошад. Вобаста ба ин таҳлили ҷадвали 2 маълум аст, ки агар суръати рушди пулҳои нақдӣ дар муомилотбуда дар соли 2020 18,7%ро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба -8,23% ва соли 2024 28,7%ро ташкил намуд. Дар алоқамандӣ бо таваррум аз таҳлилҳо чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки пастравии суръати рушди пули дар муомилотбуда вобаста ба баробарии тағйирёбандаҳои эҳсо мегардад. Тибқи маълумотҳои соли 2023 суръати рушди ҳаҷми пули дар муомилотбуда нисбат ба соли 2022 ага – 8,28% кам гардида боша баробар бо ин сатҳи таваррум бошад 3,8% ғайраро ташкил намудааст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2022 4,2% - ро ташкил меод. Илова бар ҳамаи ин мо сатҳи вобастагии муомилоти пулиро дар таркиби иқтисодӣ миллий бо ҷанбаҳои таъсиррасонӣ дар сатҳи унсурҳои зерин ҳамчун асос меҳисобем. (нигар расми 1)

Расми 1. - Хосиятҳои таъсиррасонии ҳаҷми пули дар муомилотбуда вобаста раванҳои сиёсати пулиро қарзӣ

Сарчашма. Таҳияи муаллиф.

Чи тавре, ки аз таҷрибаи таърихӣ иқтисодӣ ва воқеиятҳо ба ҳам алоқамандӣ иқтисодӣ бар меояд, вазифаи хун дар организм барои зинда монданро бозад, пул дар иқтисодиёт чунин вазифаи муҳимро доро мебошад. Аз ин лиҳоз метавон гуфт, ки солимии иқтисодиёт аз таъмини мутавозинии иқтисодиёт бо пул вобаста мебошад ва ин вобастагӣ тақозо менамояд, ки сатҳи барориш ва тақисмнаомии пул дар иқтисодиёт аз нуктаи назари самаранокӣ ба роҳ монда шуда назорати доимии он ҳамчун асос бошад. Бинобар ҳамин моро зарур аст, ки барои рушди ҳамарафаи иқтисодиёт мувозинаи таъмини пулро дар сатҳи сохтор ва мақомотҳои дахлдори соҳавӣ ҷорӣ намуда сатҳи самараи иқтисодиётро боло бардорем. Чи тавре, ки аз маълумотҳои расми мазкур бар меояд,

муомилоти пулӣ ё ҳаҷми пули дар муомилотбуда дар навбати аввал гар як масъалаи содда бошад он дар муҳити кушоди иқтисодӣ дорои як қатор иқтидорҳос, ки онҳо вобаста ба муҳити иқтисодӣ, сиёсати идоракунӣ, сафарбарсозӣ ва дигар масъалаҳои ба ин баробар метавонанд дорои таъсирҳои гуногуни иқтисодӣ бшанд.

Тибқи маълумотҳои дар расм овардашуда ҳаҷмпули дар муомилотбуда метавонанд, ҳам чанбаҳои иқтисодӣ ва ҳам чанбаҳои иҷтимоӣ дошта бошад, агар ба шарте, ки самаранокии он дар сатҳи иқтисодиёт ба таври зарурӣ таъмин гардад. Вобаста ба чанбаҳои иқтисодии ҳаҷми пули дар муомилотбуда, ки онро дар муҳити илми монетизатсияи иқтисодиёт менаоманд, ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки барои рушди мутавозини он пулҳои самарнок, яъне пулҳои дарозмуддат дар баҳши воқеии иқтисодиёт ниҳоят нақши калиди дошта он метавонад ба дигаргуншавии иқтисодиёт низ нақши калидӣ дошта бошад. Илова бар ин яке аз масъалаҳои муҳими дигар ин чанбаҳои иҷтимоии он мебошад, ки бевосита ба бехтаргардии фазои зиндагии аҳоли аз сатҳи маънавиёт то сифати зиндагӣ сар карда метавонад манфиатовар бошад. Ин албатта ба манбаҳои даромади пулии аҳоли ва истифодаи самараноки онҳо дар самтҳои ғоидаовар мебошад. Илова бар ин ҳаҷми пули дармуомилотбуда агар дар сатҳи иқтисодиёт аз нуқтаи наазари шуури дарки ҳодисаҳои иқтисодӣ ва воқеаҳои мултипликаторӣ истифода гаарда дар ин ҳолат метавонад як қатор имкониятҳои навро ба миён оварад. Ин масъалаҳоро дар сатҳи арзёбӣ метавон ҳамчун чанбаҳои мусбати ҳаҷми пули дармуомилотбуда ё агрегати М0 ном бурд. Вобаста ба чанбаҳои дигари ҳаҷми пул, ки он масоили нархӣ ва ғайринархиро дар бар мегирад, аз он равишҳоёе иборат аст, ки метавонад дар сурати беасос афзоиш ёфтани ё ғайрисамарнок истифода гардидан як қатор оқибатҳои ноговории иҷтимоию иқтисодиро ба бор воарад.

Вобаста ба ин масъала метавон хотирнишон намуд, ки тасири нархи ва ғайринархӣ даврарум дар марҳаллаи аввал ба ба болоравии сатҳи таваррум ва вайрон шудани мувозинаи нарх ва талабот боис мегардад. Ин ҳолат метавонад дар муҳити нави иқтисодӣ бо сабаби давомдор гардидаи як қатор муаммоҳои ғайриқобили пешбиниро дар муҳити ҳавасамндагронии иқтисодӣ ба миён оварад. Аз ин лиҳоз зарурияти идоракунӣ ва танзим ҳаҷми пул дар муҳити нархӣ ба таври доимӣ бояд қарор дода бошад. Олмилҳои ғайринархӣ муомилоти пулӣ бештар метавонад чанбаи дигари иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дошта бошад. Бо ин мақсад мо гуфта метавонем, ки дар сатҳи иқтисодиёти миллӣ омилҳои ғайринархӣ масъалаи таҳқиқшанда бештар ба қобилияти харидории аҳоли ва бо мурури замон аз байн бурдани ҳавасмандии истеҳсолотиро дар сатҳи хурд ба миён меоварад. Чуниҳолат ба он боис мегардад, ки дар сатҳи дохили мавқеи ҳиссаи воридот баланд ва ҳиссаи содирот ва итсеҳсолоти дохилӣ коҳиш ёбад.

Чӣ тавре, ки дар равишҳои илмӣ баъзе ҳолат нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва тамоюли тағйирёбии онҳоро ба оқибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ мушобеҳ месозанд, ин масъала низ метавонад дар баробари ҳама масъалаҳои дар боло зикргардида оқибатҳои сиёсӣ дошта бошад. Албатта ҳаҷми пули дар муомилотбуда дар баробари ҳамин як равиши содда нест балки ҳамбастагии қавии соҳавӣ ва сохториро доро мебошад. Агар ҳаҷми пул мувозинати иқтисодиётро вайрон намояд, пас оқибатҳои он дар муҳити ҷамъият метавонад оқибати ноговории сиёсӣ дошта бошад, ки метавонад ангеаҳои он аз ҷанг низ бартар бошад. Ҳатто оқибатҳои он метавонанд таъсири соҳавӣ ва ғайрисоҳавӣ дошта бошанд. Бинобар ин мо аминем, ки гирифтани пеши роҳи тамоми тамоюлҳо тавре, ки қаблан иброз намуда будем, ин идораи дурусти пул ё дар мавриди дигар сатҳи онетизатсияи иқтисодиёт дар самтҳои асосӣ ва воқеии иқтисодиёт мебошад.

Чӣ тавре, ки аён аст, дар сурати идораи дурусти пул дар қолаби монетизатсия имкон медиҳад, ки рушди истеҳсолот дар бахшҳои гуногун таъмин гардад. Аз ин лиҳоз моро зарур аст, ки ба ин масъала аҳамияти аввалиндараҷа дода назорат ва идоракунӣ онро дар якҷоягӣ бо БМТ ва дигар бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкии дар ин муҳит фаъол зери назорати доимӣ диҳем. Аз ҳамин хотир метавон мутмаин гардид, ки идораи ҳаҷми пул дар ҳама ҳолате таъмин мегардад, ки агар дар он сатҳи монетизатсия дар бахши воқеӣ дуруст ба роҳ монда шавад. Илова бар ин ба сатҳи руш ва ҳаҷми пул аз рӯи мавқеъ ва ҳиссаи монетизатсия низ баҳо дода мумкин мебошад. Дар асоснок намоӣ ба ин мо сатҳи монетизатсияи иқтисодиётро дар ҳамбастагӣ бо тамоили боло гирифтани қарздиҳӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем ва алоқамандии масъаларо бо сатҳи рушди иқтисодиёт баррасӣ намудем (нигар ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Баҳодиҳва сатҳи арзёбии монетизатсияи иқтисодва алоқамандии он бо рушди иқтисодиёт

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2015	2020	2021	2022	2023	2024

Сатхи монетизатсия	22,29 % (БМТ)	31,8 % (БМТ)	28,7% (БМТ)	34,5% (БМТ)	30,2 % (БМТ)	29,8 % (БМТ)
Суръати рушди иктисод	6 % (аз паём)	4,5% (аз паём)	Беш аз 9 % (аз паём)	8 % (аз паём)	8,3 % (аз паём)	8,4 % (аз паём)
Ҳаҷми қарзҳои	12,5 млрд.сом они (БМТ)	8903692, 00 ҳаз.сом (аз БМТ)	11970,36 млн.сом (аз БМТ)	13577,58 млн.сом (аз БМТ)	17844,84 млн.сом (аз БМТ)	21376,99 млн.сом (аз БМТ)

Манбаъ: Паёмҳои Президенти ҚТ <https://www.president.tj/missives>, Сомонаи бонки миллии Тоҷикистон <https://nbt.tj> [9], **Формулаи сатхи монетизатсия (МЗ/ММД)[10]**

Вобастагии сиёсати пулию қарзӣ бо сиёсаати иқтисодӣ, ки дар ҷанбаҳои рушд онҳо ба якдигар алоқамандии зич доранд моро ба он водор менамояд, ки таҳсири алоқамандии нишондиҳандаҳои иқтисодиро баррасӣ намуда тамоюлҳои ба рушд нигронидашударо таҳли ва таҳсири омилҳои манфии ҷойдоштаро дар асоси ба қор андохтани фишангҳои гав ислоҳ намоем. Қайд кардан зарур аст, ки яке аз масъалаҳои асосие. Ки бевосита ба сатҳи рушди иқтисодиёт ва ҳалдафҳои стратегии давлат таъсир мерасонад ин сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт мебошад. Манетизатсияи иқтисодиёт як омили мураккаби пулиест, ки ба воситаи он ба мувозинатҳои таъминоти пулии бахшҳои воқеии иқтисодиёт баҳо медиҳанд. Дар шароите, ки тамоми имкониятҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ фароҳаманду захираҳои пулӣ барои тезонидани ҷараёни истеҳсолот басандагӣ намекунад, зарурати баланд кардани сатҳи монетизатсия дар ҷунин ҳолатҳо муҳим ва зарурӣ мебошад. Қарзҳо низ қисми муҳими сиёсати пулию қарзӣ буда дар татбиқи манетизатсияи иқтисодӣ нақши асосӣ доранд. Тавре зикр шудааст “ҳамчунин гуфтан мумкин аст, ки аз ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодшуда 6,8% он ба таври фосилавӣ тавассути замимабарномаҳои мобилӣ пешниҳод карда шудаанд” [4.118]. Дар дигар маврид вобаста ба манетизатсия дар сатҳи қарзҳои ба маврид зикр гардидааст, ки “...қарз на танҳо воситаи таъмини маблағ барои харид ва сармоягузорӣ мебошад, балки ҳамчун замина барои рушди истеҳсолот, тавсеаи тиҷорат, дастгирии иҷтимоӣ ва баробарсозии имкониятҳои иқтисодӣ амал мекунад” [5.113].

Дар низоми имрӯзаи иқтисодӣ яке аз масъалаҳои асосии рушди иқтисодӣ мавҷудияти имкониятҳои рушд мебошанд ва ин метавонад ҳамчун масъалаи зарурӣ дар самти монетизатсия асосӣ мебошад. Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт яке аз масъалаҳои асосие, мебошад, ки камчини бахши воқеии иқтисодиётро бо пул таъмин менамояд. Дар ҳаминҷо зикр гардидааст, ки “Дар шароити имрӯза зоҳиран акмалқардҳои қарзӣ ва муносибатҳои қарзиро на танҳо дар сатҳи инстиутҳои молиявӣ қарзӣ балки дар соҳаҳои саноат, сохтмон, кишоварзӣ ва хизматрасонӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст” [3.182]. Дар давраи баъд аз соли 2020, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор душворҳои иқтисодии марбут ба печидагиҳои 10 сол пешро аз сар гузаронид, ба бунёди корхонаҳои истеҳсолӣ, дастгирии бахши соҳибкорӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда дастгирии пайвастаи онро ҳамчун асос ва ҳадафи стратегии худ медонад. Ин аст, ки дар паёми худ роҳбари давлат барои дастири пайвастаи фаъолияти соҳибкорӣ дар баробари маблағгузорӣ ва дастгирии молиявӣ қарзӣ ба ин соҳа ҷунин ибраз доштан, ки “...Бо ин мақсад, вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, адлия, молия, Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ, Бонки миллий, ҳадамоти алоқа, гумрук, Кумитаи андоз ва дигар вазорату идораҳо фароҳамсозии асосҳои ҳуқуқиву ташкилӣ, танзими давлатӣ, маблағгузории ташкили инфрасохтори иқтисоди рақамӣ, инчунин, муносибатҳои иштирокчиёни соҳибкории рақамӣ ва савдои электрониро таъмин намоянд [6]”.

Дар иловаи ин гуфтаҳо ба маврид зикр гардидааст, ки “...татбиқи самтҳои асосии рушди соҳаи иқтисодиёт ва ҳалли мушкилотҳои, ки дар соҳаи фаъолияти бонкӣ мавҷуд мебошанд, бе истифодаи самараноки сиёсати пулию қарзӣ дар шароити рушди муносибатҳои муносири молиявӣ имконидашуда мегардад [1.216-222].” Вобаста ба ин пешниҳоди роҳбари давлат ҳаминаро ибраз доштан зарур аст, ки яке аз масъалаҳои асосие, ки дар дастгирии бахши воқеӣ махсусан бахши соҳибкорӣ ҳамчун асос ибраз гардидааст, масъалаи маблағгузори ба шаклҳои наватрини ин масъала мебошад ва дар татбиқи ин масъала нақши БМТ қомилан назаррас аст, ки метавонад дар сатҳи худ дигар сохторҳои низ муттаҳид намояд. Бинобар ҳамин рушди сатҳи монетизатсияи самаранок яке аз масъалаҳои калидӣ мебошад, ки тавассути он ба таъмини рушди иқтисодиёт мусоидат намудан имконидашуда мебошад. Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур бар меояд, ки агар сатҳи монетизатсияи иқтисодӣ дар соли 2015 22,29%ро ташкил намуда бошад ин нишондиҳанда дар соли

2029 29,8%ро ташкил намудааст, ки ин нишондиҳана метавонад алоқамандии худро бо рушди иқтисодиёт инъикос намояд. Тибқи таҳлилҳо агар дар соли 2015 суръати рушди иқтисод 6% ва сатҳи монетизатсия 22,29% -ро ташкил намуда бошад ин нишондиҳанда дар соли 2024 8,4% , манетизатсияи иқтисоди бошад, 29,8% - ро ташкил намудааст. Аз ин гуфтан мумкин аст, ки дар сурати зиёд гардидани суръати монетизатсия 33,6 банди фоизиро ташкил намуда бошад, суръати рушди иқтисодӣ вобаста ба фоиз 40 банди фоизиро ташкил медиҳад. Вобаста ба ин гуфтан мумкин аст, ки агар дар давоми 10 сол ба ҳисоби миёна сатҳи монетизатсия дар як сол 17% зиёд гарда, пас суръати рушди иқтисодиёт ба ҳисоби миёна вобаста ба муқоисаи солҳои қаблӣ аз 20% зиёд мебошад.

Хулоса. Аз таҳлили боло чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ барои таъмини рушди иқтисодиёт, идораи дурусти ҳаҷми пул, балан бардоштани сатҳи самарнокии манетизатсияи иқтисодӣ, аз байн бурдани нобаробарӣ ва дар маҷмӯ татбиқи дурусти сиёсати пулиро қарзӣ андешидани чораҳои зерин бояд муҳим ва зарурӣ бошанд:

1. Ташкили низоми марказонидашуда идора ва назорати ҳаҷми пул дар муомилот вобаста ба пешрафтҳои иқтисодибю иҷтимоӣ;
2. Маҳдуд кардани низоми муомилоти пулҳои нақдӣ берун аз гардиши иқтисодӣ буда ва ҷалби онҳо барои сафарбарсозӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ;
3. Дар асоси нақша ва амалқрҳои институционалӣ маҳдуд кардани агрегати М0 ва додани имконият барои тақвияти агрегати М2 ва муносибагардонии он бо шароит;
4. Идораи босамари манетизатсияи иқтисодӣ ва ба таври нақшавӣ баланд кардани он;
5. Додани бартари ба муомилоти пулҳои наф ва имкониятҳои нави дастгирии бахши воқеии иқтисодиёт дар заминаи техника ва технологияҳои муосир ва ғ.

Адабиёт

1. Иброҳими, Ҳ. Ҳ. Баъзе масъалаҳои назариявии ташакулёбии сиёсати пуливу қарзӣ дар шароити бозор / Ҳ. Ҳ. Иброҳими // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4-2(43). – P. 216-222. – EDN LPBKNM.
2. Махшулов, С. Ҷ. Мавқеи Бонки миллии Тоҷикистон дар татбиқи сиёсати иқтисодии давлат / С. Ҷ. Махшулов, В. С. Тоҳиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-1(38). – P. 291-299. – EDN SFTQUF.
3. Махшулов, С. Ҷ. Хусусиятҳои хосси ташаққули муносибатҳои қарзӣ дар Тоҷикистон / С. Ҷ. Махшулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 6-1. – P. 118-124. – EDN CEOMMW.
4. Махшулов, С. Ҷ. Рушди низоми бонкӣ ва муносибатҳои қарзӣ дар шароити муосир / С. Ҷ. Махшулов, Ҷ. Р. Сандалов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 10-1. – P. 182-190. – EDN PGZAVX.
5. Муомилоти пулӣ ва қарз: воситаи таълимӣ / С. А. Амирзода, Э. Қ. Миршарифзода, Ҳ. Ҷ. Давлатов, М. А. Одилов. – Душанбе: "Ашӯриён", 2025. – 160 с. – С. 106.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ 28.12.2024 12.26.шаҳри Душанбе
7. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз / Ш. Раҳимзода / Китоби дарсӣ. Душанбе 2019. Саҳ 94
8. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз / Ш. Раҳимзода / Китоби дарсӣ. Душанбе 2019. Саҳ 95-96
9. <https://nbt.tj/tj> (санаи муроҷиат 25.10.2025)
10. <https://www.president.tj/missives> (санаи муроҷиат 25.10.2025)

Маълумот дар бораи муаллиф

Ҷиҳонов Сунатулло Абдурахмонович-ассистенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к.Нахимов 64/14.

Сведения об авторе

Джихонов Сунатулло Абдурахмонович-ассистент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

About the author

Jihonov Sunatullo Abdurakhmonovich-Assistant Professor, Department of Economic Theory, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan.

САЙЁҲӢ ВА РУШДИ МИНТАҚАҲОИ ТОҶИКИСТОН

Абдалимов А.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур сайёҳӣ ҳамчун яке аз омилҳои муҳими рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар асоси назарияҳои рушди минтақавӣ ва концепсияи рушди устувор, ҳолат ва тамоюлҳои рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои асосии кишвар, аз ҷумла Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳои Сугд ва Хатлон, инчунин шаҳри Душанбе таҳлил гардидаанд. Таъсири сайёҳӣ ба диверсификатсияи иқтисод, рушди соҳибкорӣ хурду миёна, шугли аҳоли ва беҳтар гардидани инфрасохтори минтақавӣ арзёбӣ шудааст. Дар мақола мушкilotи асосии рушди сайёҳии минтақавӣ, аз ҷумла маҳдудиятҳои инфрасохторӣ, сармоягузорӣ, кадрӣ ва экологӣ муайян гардида, имкониятҳо ва самтҳои афзалиятноки рушди минбаъдаи соҳа асоснок қарда шудаанд. Дар натиҷа пешниҳодҳои амалӣ ҷиҳати тақмили сиёсати давлатии рушди сайёҳӣ ва таъмини рушди устувори минтақаҳо ироа мегарданд.

Калимаҳои калидӣ: сайёҳӣ, рушди минтақавӣ, рушди устувор, сайёҳии кӯҳӣ, инфрасохтор, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шугли аҳоли, сиёсати давлатӣ.

Барои иқтибос: Абдалимов, А. Сайёҳӣ ва рушди минтақаҳои Тоҷикистон / А. Абдалимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 408-416.

ТУРИЗМ И РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Абдалимов А.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Аннотация. В статье рассматривается туризм как один из ключевых факторов социально-экономического развития регионов Республики Таджикистан. На основе теорий регионального развития и концепции устойчивого развития проанализированы состояние и основные тенденции развития туристской отрасли в Горно-Бадахшанской автономной области, Согдийской и Хатлонской областях, а также в городе Душанбе. Оценено влияние туризма на диверсификацию экономики, развитие малого и среднего предпринимательства, занятость населения и формирование региональной инфраструктуры. Выявлены основные проблемы развития регионального туризма, включая инфраструктурные, инвестиционные, кадровые и экологические ограничения, а также определены перспективы и приоритетные направления его дальнейшего развития. В заключение предложены практические рекомендации по совершенствованию государственной политики в сфере туризма и обеспечению устойчивого развития регионов.

Ключевые слова: туризм, региональное развитие, устойчивое развитие, горный туризм, инфраструктура, Республика Таджикистан, занятость, государственная политика.

TOURISM AND DEVELOPMENT OF REGIONS IN TAJIKISTAN

Abdalimov A.

International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Abstract. The article examines tourism as one of the key factors of socio-economic development of the regions of the Republic of Tajikistan. Based on regional development theories and the concept of sustainable development, the current state and main trends of tourism development in the Gorno-Badakhshan Autonomous Region, Sughd and Khatlon regions, as well as in the city of Dushanbe, are analyzed. The impact of tourism on economic diversification, small and medium-sized business development, employment, and regional infrastructure formation is assessed. The study identifies the main challenges of regional tourism development, including infrastructural, investment, human resource, and environmental constraints, and substantiates perspectives and priority directions for further development. Practical recommendations aimed at improving state tourism policy and ensuring sustainable regional development are proposed.

Keywords: tourism, regional development, sustainable development, mountain tourism, infrastructure, Republic of Tajikistan, employment, public policy.

Гузориши масъала. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии сохтори иқтисоди ҷаҳонӣ соҳаи сайёҳӣ ба яке аз бахшҳои босуръат рушдбанда ва дорои аҳамияти стратегии иқтисодӣ табдил ёфтааст. Тибқи арзёбиҳои Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ (UNWTO), сайёҳӣ имрӯз на танҳо манбаи даромад, балки омили муҳими рушди минтақаҳо, диверсификатсияи иқтисод ва фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ мебошад [24; 30]. Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки кишварҳое, ки сиёсати муназзами рушди сайёҳиро татбиқ менамоянд, метавонанд нобаробарии минтақавиро коҳиш дода, рушди устувори иҷтимоию иқтисодиро таъмин намоянд [25; 29].

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди сайёҳӣ аҳамияти хоса дорад, зеро беш аз 93 ҶОИИ қаламрави кишварро минтақаҳои кӯҳӣ ташкил медиҳанд, ки имкониятҳои рушди саноати вазнин дар онҳо маҳдуд мебошад. Дар ҷунин шароит сайёҳӣ ҳамчун яке аз самтҳои алтернативии рушди иқтисодӣ баррасӣ шуда, дар санадҳои стратегӣ ва барномавии давлатӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд [2; 4]. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 сайёҳиро яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ муайян намуда, рушди онро ҳамчун воситаи таҳкими иқтисодии минтақавӣ ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли арзёбӣ мекунад [2].

Захираҳои бойи табиӣ, манзараҳои нодирӣ кӯҳӣ, пирияхҳо, кӯлҳои баландкӯҳ, иқлими гуногун, инчунин мероси ғании таърихӣ фарҳангӣ Тоҷикистонро ба яке аз кишварҳои дорои иқтисодии баланди сайёҳӣ дар Осиёи Марказӣ табдил медиҳанд [7; 24]. Ҳамзамон, мавҷудияти минтақаҳои гуногуни маъмурию иқтисодӣ, аз ҷумла Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳои Суғд ва Хатлон, инчунин шаҳри Душанбе, шароити заруриро барои ташаккули намудҳои гуногуни сайёҳӣ — кӯҳӣ, экологӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва шаҳрӣ фароҳам меорад [19; 22].

Бо вуҷуди ин, таҳлил нишон медиҳад, ки рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон яқсон нест. Дар ҳоле ки шаҳри Душанбе ва баъзе минтақаҳои вилояти Суғд аз лиҳози инфрасохтор ва шумораи сайёҳон пешсаф мебошанд, минтақаҳои кӯҳӣ ва дурдаст, аз ҷумла ВМКБ ва қисме аз вилояти Хатлон, бо вуҷуди иқтисодии баланди сайёҳӣ, ҳанӯз пурра аз имкониятҳои мавҷуда истифода намебаранд [6; 7]. Ин нобаробарӣ зарурати таҳқиқи амиқи омилҳои рушди сайёҳии минтақавӣ ва таҳияи сиёсати дифференсиалро тақозо мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар адабиёти илмӣ рушди минтақавӣ ҳамчун раванди мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ баррасӣ мешавад, ки ба истифодаи самараноки захираҳои дохилӣ, иқтисодии инсонӣ ва институтсионалӣ таъяс мекунад [15; 17]. Тибқи назарияи рушди эндогенӣ, маҳз ғайриқарорӣ захираҳои маҳаллӣ метавонад рушди устувори минтақаҳоро таъмин намояд [17]. Дар ин замина сайёҳӣ ҳамчун соҳаи дорои таъсири мултипликативӣ арзёбӣ мегардад, зеро рушди он ба афзоиши шуғл, рушди соҳибкорӣ хурду миёна ва беҳтар гардидани инфрасохтори иҷтимоӣ мусоидат мекунад [11; 26].

Таҳқиқотҳои иқтисодӣ нишон медиҳанд, ки ҳар як воҳиди хароҷоти сайёҳӣ метавонад таъсири мусбат ба як қатор соҳаҳои вобаста, аз ҷумла нақлиёт, савдо, сохтмон ва кишоварзӣ расонад [12; 35]. Барои минтақаҳои дорои имкониятҳои маҳдуди рушди саноат, ҷунин таъсир метавонад аҳамияти ҳалқунанда дошта бошад. Аз ин лиҳоз, рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон метавонад ҳамчун яке аз механизмҳои муҳими диверсификатсияи иқтисод баррасӣ гардад [19; 21].

Асосҳои назариявии рушди минтақавӣ дар доираи як қатор мактабҳо ва равишҳои иқтисодӣ ташаккул ёфтаанд. Назарияҳои классикӣ ҷойгиршавии истеҳсолот, ки бо номи И. Тюнен ва А. Вебер алоқаманданд, ба нақши ҷойгиршавии захираҳо, хароҷоти нақлиёт ва бозорҳои аҳамияти қалон медоданд. Гарчанде ин назарияҳо бештар ба истеҳсолоти моддӣ нигаронида шуда буданд, онҳо барои фаҳмиши ҷойгиршавии ғайриқарорӣ сайёҳӣ низ аҳамият доранд, зеро сайёҳӣ аз дастрасии нақлиётӣ ва наздикӣ ба бозорҳои истеъмолӣ вобастагии зиёд дорад [15; 35].

Дар нимаи дуюми асри XX назарияи «қутбҳои рушд»-и Ф. Перру ташаккул ёфт, ки тибқи он рушди иқтисодӣ дар минтақаҳои муайян мутамарказ шуда, минбаъд тавассути таъсири мултипликативӣ ба минтақаҳои атроф паҳн мегардад [18]. Аз ин лиҳоз, марказҳои сайёҳӣ метавонанд ҳамчун қутбҳои рушд баромад намуда, ба ғайриқарорӣ ғайриқарорӣ иқтисодӣ дар минтақаҳои ҳамсоя мусоидат намоянд [26; 30].

Дар адабиёти илмӣ муосир сайёҳӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои дорои таъсири мултипликативӣ баланд арзёбӣ мешавад. Тибқи таҳқиқоти А.Ю. Александрова ва В.А. Квартальнов, рушди сайёҳӣ ба афзоиши талабот ба хизматрасониҳои нақлиётӣ, савдо, меҳмоннавозӣ, сохтмон ва соҳаҳои марбут оварда мерасонад [11; 14]. Ин таъсир барои минтақаҳое, ки имкониятҳои рушди саноат маҳдуданд, аҳамияти махсус дорад.

Илова бар ин, сайёҳӣ метавонад ба диверсификатсияи сохтори иқтисоди минтақаҳо мусоидат намояд. Тибқи таҳлили М. Портер, рақобатпазирии минтақаҳо бештар ба қобилияти онҳо барои рушди соҳаҳои хизматрасонии дорои арзиши иловагии баланд вобаста аст [35]. Дар ин замина

рушди сайёҳӣ метавонад мавқеи минтақаҳоро дар иқтисоди миллӣ ва байналмилалӣ тақвият бахшад [30].

Ҳамзамон, таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки рушди номуназзам ва беназорати сайёҳӣ метавонад ба оқибатҳои манфии экологӣ ва иҷтимоӣ оварда расонад [28; 40]. Аз ин рӯ, дар солҳои охир консепсияи сайёҳии устувор ҳамчун қисми таркибии рушди устувор мавқеи марказӣ пайдо кардааст [25; 39]. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои экосистемаҳои ҳассос ва мероси фарҳангии нозук мебошад, татбиқи принципҳои сайёҳии устувор аҳамияти махсус дорад [22; 24].

Мақсади мақола ин омӯзиши сайёҳӣ ва рушди минтақаҳои Тоҷикистон мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Дар сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди сайёҳӣ ҳамчун воситаи таъмини рушди устувори минтақаҳо эътироф гардидааст. Барномаҳои давлатии рушди минтақаҳо ва стратегияҳои соҳавӣ ба рушди инфрасохтор, ҷалби сармоягузорӣ ва рушди захираҳои инсонӣ дар соҳаи сайёҳӣ равона шудаанд [3; 4]. Бо вучуди ин, дар амал мушкилоти инфрасохторӣ, молиявӣ ва кадрӣ ҳамоно боқӣ мондаанд, ки самаранокии рушди сайёҳии минтақавиро маҳдуд месозанд [6; 9].

Маҳз дар ҳамин замина омӯзиши илмӣ робитаи сайёҳӣ ва рушди минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти назариявӣ ва амалӣ пайдо мекунад. Таҳлили ҳолати кунунӣ рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои гуногун, арзёбии таъсири он ба нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва муайян намудани мушкилот ва имкониятҳои рушди минбаъда метавонанд барои таҳияи сиёсати самараноки давлатии рушди сайёҳӣ заминаи бозтағйи фароҳам оваранд [2; 24].

Ҳадафи асосии мақолаи мазкур таҳлили нақши сайёҳӣ дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳияи пешниҳодҳои амалӣ ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии сиёсати рушди сайёҳии минтақавӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф дар мақола вазифаҳои таҳлили асосҳои назариявӣ, омӯзиши таҷрибаи минтақавӣ, арзёбии мушкилот ва имкониятҳо ва таҳияи тавсияҳои амалӣ гузошта шудаанд [11; 19].

Объекти тадқиқот раванди рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, предмети тадқиқот маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва институтсионалиест, ки дар ҷараёни таъсири сайёҳӣ ба рушди минтақавӣ ташаккул меёбанд. Асоси иттилоотии тадқиқот маълумоти Агентии омили Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи рушди сайёҳӣ, санадҳои расмӣ давлатӣ ва маводи ташкилотҳои байналмилалӣ мебошанд [6; 7; 24].

Дар илми иқтисодӣ масъалаи рушди минтақавӣ ҳамчун яке аз самтҳои калидии таҳқиқот баррасӣ мешавад, зеро фарқият дар сатҳ ва суръати рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ байни минтақаҳо метавонад ба устувории умумии иқтисоди миллӣ таъсири ҷиддӣ расонад [15; 17]. Нобаробарии минтақавӣ бо маҷмӯи омилҳо, аз ҷумла шароити ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, табиӣ, сатҳи рушди инфрасохтор, захираҳои инсонӣ ва хусусиятҳои таърихӣ фарҳангӣ муайян мегардад [21; 35]. Дар ҷунин шароит ҷустуҷӯи механизмҳои самараноки рушди минтақаҳо аҳамияти махсус пайдо мекунад ва сайёҳӣ ҳамчун яке аз ҷунин механизмҳо дар адабиёти илмӣ муосир мавқеи устувор касб намудааст [11; 24].

Дар назарияҳои рушди эндогенӣ, ки дар охири асри XX рушд ёфтанд, рушди минтақаҳо пеш аз ҳама бо истифодаи захираҳои дохилӣ, дониш, сармояи инсонӣ ва институтсионалӣ алоқаманд карда мешавад [17; 39]. Ин равиш махсусан барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ аҳамияти калон дорад, зеро онҳо на ҳамагӣ имконияти ҷалби сармояи бузурги берунаро доранд. Дар ин замина сайёҳӣ ҳамчун соҳае баррасӣ мешавад, ки метавонад захираҳои маҳаллиро фаъол намуда, рушди устувори минтақавиро таъмин кунад [19; 25].

Дар даҳсолаҳои охир консепсияи рушди устувор ҳамчун парадигмаи асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ эътироф гардидааст. Тибқи ин консепсия, рушди иқтисодӣ бояд бо ҳифзи муҳити зист ва таъмини адолати иҷтимоӣ ҳамоҳанг карда шавад [39]. Дар асоси ин равиш мафҳуми «сайёҳии устувор» ташаккул ёфтааст, ки дар ҳуҷҷатҳои UNWTO ва OECD ба таври васеъ инъикос шудааст [25; 29].

Сайёҳии устувор истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва фарҳангиро дар назар дошта, ба иштироки фаъоли ҷомеаҳои маҳаллӣ таъя мекунад [28; 40]. Барои минтақаҳои кӯҳӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои экосистемаҳои ҳассос мебошанд, татбиқи принципҳои сайёҳии устувор аҳамияти калидӣ дорад [22; 24]. Таҷрибаи кишварҳои дорои шароити монанд нишон медиҳад, ки бе риояи ин принципҳо рушди сайёҳӣ метавонад ба оқибатҳои манфии экологӣ ва иҷтимоӣ оварда расонад [31; 32].

Таҳқиқотҳои байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки таъсири сайёҳӣ ба рушди минтақаҳо бисёрҷанба мебошад. Аз як тараф, рушди сайёҳӣ ба афзоиши шуғл, даромадҳои аҳоли ва рушди

инфрасохтори иҷтимоӣ мусоидат мекунад [26; 30]. Аз ҷониби дигар, дар сурати набудани сиёсати муназзам он метавонад боиси афзоиши нобаробарии иҷтимоӣ ва фишор ба муҳити зист гардад [28].

Дар илми иқтисодӣ таъкид мешавад, ки таъсири мусбати сайёҳӣ бештар дар ҳолатҳое ба назар мерасад, ки сиёсати давлатӣ ба рушди сайёҳии минтақавӣ равона шуда, манфиатҳои аҳолии маҳаллиро дар марказ қарор медиҳад [24; 25]. Иштироки ҷомеаҳои маҳаллӣ дар банақшагирӣ ва идоракунии сайёҳӣ яке аз омилҳои муҳими рушди устувор ба шумор меравад [31].

Омӯзиши рушди сайёҳӣ дар минтақаҳо истифодаи маҷмӯи усулҳои илмиро тақозо мекунад. Усулҳои таҳлили омӯрӣ барои арзёбии динамикаи шумораи сайёҳон, ҳаҷми хизматрасониҳо ва нишондиҳандаҳои шуғл васеъ истифода мешаванд [6; 9]. Усули таҳлили муқоисавӣ имконият медиҳад, ки фарқиятҳои минтақавӣ ва таҷрибаи кишварҳои дигар таҳлил карда шаванд [30; 33].

Илова бар ин, усули таҳлили системавӣ сайёҳиро ҳамчун низомӣ мураккаб баррасӣ мекунад, ки унсурҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва институтсионалиро дар бар мегирад [15; 25]. Дар таҳқиқоти мазкур инчунин усулҳои сифатӣ, аз ҷумла таҳлили санадҳои стратегӣ ва барномаҳои давлатӣ истифода шудаанд [2; 3; 4].

Асоси иттилоотии тадқиқот маълумоти расмӣи Агентии омили Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи рушди сайёҳӣ, инчунин маводи ташкилотҳои байналмилалӣ, аз ҷумла UNWTO, World Bank ва UNDP мебошад [6; 7; 8; 9; 24].

Ҳамин тавр, таҳлили асосҳои назариявӣ ва методологияи рушди сайёҳӣ ва минтақаҳо нишон медиҳад, ки сайёҳӣ метавонад ҳамчун омилҳои муҳими рушди минтақавӣ баромад намояд, агар он дар асоси сиёсати илмӣ асоснок ва принсипҳои рушди устувор рушд ёбад [25; 39]. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои гуногунрангии ҷуғрофӣ ва иҷтимоӣ мебошад, зарурати таҳқиқоти комплекси сайёҳии минтақавӣ аҳамияти махсус дорад [19; 21].

Рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти минтақавӣ дошта, сатҳ, самтҳо ва суръати инкишофи он вобаста ба шароити табиӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ ҳар як минтақа фарқ мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати маъмурию ҳудудӣ ба якчанд минтақаи асосӣ — шаҳри Душанбе, вилояти Суғд, вилояти Хатлон, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ тақсим мешавад, ки ҳар кадоми онҳо дорои иқтидори ҳоси сайёҳӣ мебошанд [6; 7]. Таҳлили рушди сайёҳӣ дар ин минтақаҳо имкон медиҳад, ки нақши воқеии он дар рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарқиятҳои минтақавӣ ошкор гардад.

Тибқи маълумоти расмӣи Агентии омили Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои охир соҳаи сайёҳӣ дар кишвар тамоюли афзоишро нишон медиҳад. Аз ҷумла, шумораи сайёҳони хориҷӣ ва дохилӣ дар давраи солҳои 2018–2024 афзоиш ёфта, бахусус пас аз сабукгардони низомӣ равонид ва татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ чараёнҳои сайёҳӣ фаъол гардиданд [6]. Дар стратегияҳои давлатӣ таъкид мегардад, ки сайёҳӣ бояд ба яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ табдил дода шавад [2; 4].

Ҳамзамон, таҳлил нишон медиҳад, ки рушди сайёҳӣ дар минтақаҳо яқсон нест. Қисми асосии чараёнҳои сайёҳӣ ба шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд рост меояд, дар ҳоле ки минтақаҳои кӯҳӣ ва дурдаст ҳиссаи камтар доранд [7; 9]. Ин ҳолат зарурати таҳлили минтақавиро тақвият мебахшад.

Рушди сайёҳӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ).

ВМКБ яке аз минтақаҳои дорои иқтидори нодири сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Манзараҳои кӯҳии Помир, қуллаҳои баланд, пирахҳо, кӯлҳои кӯҳӣ, инчунин фарҳанги ғании этнографӣ ва таърихи қадимаи минтақа барои рушди сайёҳии кӯҳӣ, экологӣ, варзишӣ ва этномадании имкониятҳои васеъ фароҳам меоранд [22; 24]. Роҳи машҳури Помир аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ ҳамчун яке аз самтҳои ҷолиби сайёҳӣ дар микёси ҷаҳонӣ эътироф гардидааст [24].

Бо вучуди ин, таҳлили омӯрӣ нишон медиҳад, ки ҳиссаи ВМКБ дар чараёнҳои умумии сайёҳии кишвар ҳанӯз нисбатан паст мебошад [6]. Сабабҳои асосии ин ҳолат маҳдуд будани инфрасохтори нақлиётӣ, мавсимияти шадиди сайёҳӣ, норасоии меҳмонхонаҳо ва хизматрасониҳои мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ мебошанд [7; 9]. Дар ҳисоботҳои UNDP таъкид мегардад, ки рушди сайёҳӣ дар ВМКБ бештар ба лоиҳаҳои хурди ҷомеамеҳвар таъя мекунад, ки иқтидори онҳо маҳдуд аст [8].

Дар солҳои охир бо дастгирии давлат ва шарикони байналмилалӣ як қатор лоиҳаҳо ҷиҳати рушди сайёҳии устувор дар ВМКБ татбиқ мегарданд. Рушди хонаҳои меҳмонӣ, омӯзиши роҳбаладони маҳаллӣ ва бештар намудани инфрасохтори хизматрасонӣ метавонад дар оянда ба фаъолшавии чараёнҳои сайёҳӣ мусоидат намояд [31; 32].

Хусусиятҳои рушди сайёҳӣ дар вилояти Суғд.

Вилояти Суғд яке аз минтақаҳои пешсафи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози рушди сайёҳӣ ба ҳисоб меравад. Шаҳри бостонии Хучанд, ёдгориҳои таърихӣ, бозорҳои анъанавӣ, манзараҳои водии Фарғона ва кӯҳҳои Фон заминаи мусоид барои рушди сайёҳии фарҳангӣ, таърихӣ ва экологиро фароҳам меоранд [11; 14]. Тибқи маълумоти омӯрӣ, вилояти Суғд яке аз минтақаҳои мебошад, ки шумораи зиёди сайёҳонро қабул мекунад [6].

Афзалияти асосии вилояти Суғд дастрасии нисбатан хуби нақлиётӣ, рушди шабакаи меҳмонхонаҳо ва хизматрасониҳо, инчунин ҳамсоягӣ бо бозорҳои сайёҳии кишварҳои ҳамсоя мебошад [7; 33]. Илова бар ин, баргузориҳои фестивалҳо ва чорабиниҳои фарҳангӣ нақши муҳим дар ҷалби сайёҳон мебошад.

Бо вучуди ин, таҳлил нишон медиҳад, ки рушди сайёҳӣ дар вилояти Суғд низ бо як қатор маҳдудиятҳо рӯ ба рӯ мебошад. Аз ҷумла, масъалаи ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ, диверсификатсияи маҳсулоти сайёҳӣ ва мутобиксозии хизматрасониҳо ба стандартҳои байналмилалӣ аҳамияти калон дорад [14; 26]. Дар стратегияҳои рушди минтақавӣ зарурати рушди сайёҳии кӯҳӣ ва экологӣ дар минтақаҳои атрофи кӯҳҳои Фон таъкид мешавад [2; 33].

Рушди сайёҳӣ дар вилояти Хатлон.

Вилояти Хатлон дорои захираҳои бойи табиӣ ва таърихӣ мебошад. Ёдгориҳои бостоншиносӣ, мавзеи таърихии Хулбук, иқлими мусоиди минтақа ва мавҷудияти деҳоти анъанавӣ имкониятҳои рушди сайёҳии фарҳангӣ, таърихӣ ва аграриро фароҳам меоранд [19; 23]. Бо вучуди ин, таҳлили омӯрӣ нишон медиҳад, ки ҳиссаи вилояти Хатлон дар ҷараёнҳои сайёҳӣ нисбат ба иқтідори мавҷуда паст мебошад [6].

Яке аз сабабҳои асосии ин ҳолат норасоии инфрасохтори сайёҳӣ, маҳдуд будани сармоягузорӣ ва сатҳи пасти шинохти брендҳои сайёҳии минтақа мебошад [7; 9]. Дар бисёр мавридҳо объектҳои сайёҳӣ ба таври кофӣ муаррифӣ нашудаанд, ки ин ҷалби сайёҳонро маҳдуд мекунад [24].

Дар барномаҳои давлатии рушди минтақаҳо зарурати рушди сайёҳии вилояти Хатлон тавассути эҳёи ёдгориҳои таърихӣ, рушди хунаҳои мардумӣ ва инфрасохтори маҳаллӣ таъкид мегардад [3; 4]. Истифодаи ин равиш метавонад ба фаъолшавии иқтисоди маҳаллӣ мусоидат намояд.

Нақши шаҳри Душанбе дар рушди сайёҳӣ.

Шаҳри Душанбе ҳамчун пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон маркази маъмурӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар буда, нақши калидӣ дар рушди сайёҳӣ мебошад. Аксари сайёҳони хориҷӣ сафарро маҳз аз Душанбе оғоз намуда, шаҳр ҳамчун «дарвозаи сайёҳӣ» барои минтақаҳои дигар хизмат мекунад [7; 11]. Инфрасохтори нисбатан рушдёфта, мавҷудияти меҳмонхонаҳо ва хизматрасониҳои муосир ҷалби сайёҳонро таъмин менамояд.

Бо вучуди ин, таҳлил нишон медиҳад, ки имкониятҳои сайёҳии шаҳр ҳанӯз пурра истифода нашудаанд. Рушди сайёҳии шаҳрӣ, чорабиниҳои байналмилалӣ ва ҷамоаангсозии ҷараёнҳои сайёҳӣ бо минтақаҳои атроф метавонад нақши Душанбе-ро ҳамчун маркази сайёҳии минтақавӣ тақвият бахшад [30; 33].

Муқоисаи рушди сайёҳӣ дар минтақаҳо.

Муқоисаи рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ҳар як минтақа дорои афзалиятҳо ва маҳдудиятҳои хоси худ мебошад. ВМКБ аз лиҳози иқтідори табиӣ бартарӣ дошта, вале аз норасоии инфрасохтор ранҷ мебарад [22; 24]. Вилояти Суғд аз лиҳози инфрасохтор ва шумораи сайёҳон пешсаф аст, аммо ниёз ба диверсификатсияи намуҳои сайёҳӣ дорад [11; 14]. Вилояти Хатлон дорои иқтідори бойи таърихӣ мебошад, аммо сатҳи истифодаи он паст аст [19; 23]. Шаҳри Душанбе ҳамчун маркази ҷамоаангсозӣ ва тақсими ҷараёнҳои сайёҳӣ нақши калидӣ мебошад [7].

Ин фарқиятҳо нишон медиҳанд, ки сиёсати рушди сайёҳӣ бояд хусусияти дифференсиалӣ дошта, ба шароити ҳар як минтақа мутобик карда шавад [2; 3]. Танҳо дар ин сурат сайёҳӣ метавонад ба омилҳои воқеии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёбад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди сайёҳии минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз иқтідори баланд, бо як қатор маҳдудиятҳои системавӣ рӯ ба рӯ мебошад. Ин маҳдудиятҳо ба инфрасохтор, сармоягузорӣ, захираҳои инсонӣ, маркетинг, инчунин ба ҷанбаҳои экологӣ ва иҷтимоӣ марбутанд. Ҳамзамон, дар шароити кунунӣ имкониятҳои назаррас барои рушди устувори сайёҳӣ вучуд доранд, ки истифодаи ҳадафманди онҳо метавонад ба таҳкими иқтідори иқтисодии минтақаҳо мусоидат намояд.

Мушкилоти инфрасохторӣ.

Яке аз мушкилоти асосии рушди сайёҳии минтақавӣ сатҳи пасти рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва хизматрасонӣ мебошад. Дар бисёр минтақаҳои дурдаст, хусусан минтақаҳои кӯҳӣ,

роҳҳои автомобилгард дар ҳолати ғайриқаноатбахш қарор дошта, мавсимияти иқлимӣ дастрасиро маҳдуд месозад [6; 7]. Таҳқиқотҳои Бонки ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки сифати пасти инфрасохтор хароҷоти сафарро зиёд намуда, ҳолибияти самтҳои туристиро коҳиш медиҳад [9].

Норасоии инфрасохтори сайёҳӣ, аз ҷумла меҳмонхонаҳои мутобик ба стандартҳои байналмилалӣ, марказҳои иттилоотии сайёҳӣ, хизматрасониҳои нақлиётии маҳаллӣ ва инфрасохтори фароғатӣ, махсусан дар ВМКБ ва қисме аз вилояти Хатлон мушоҳида мешавад [7; 22]. Ин ҳолат ба сатҳи қаноатмандии сайёҳон таъсири манфӣ мерасонад ва давомнокии будубоширо маҳдуд мекунад [24].

Маҳдудиятҳои сармоягузорӣ ва молиявӣ.

Мушкилоти дигари муҳим маҳдуд будани сармоягузорӣ ба рушди сайёҳии минтақавӣ мебошад. Гарчанде дар сатҳи давлатӣ як қатор имтиёзҳо ва барномаҳои дастгирӣ пешбинӣ шудаанд, ҷалби сармояи хусусӣ ва хориҷӣ ба минтақаҳо ҳанӯз ба сатҳи зарурӣ нарасидааст [3; 4]. Сабабҳои асосӣ хавфҳои баланди сармоягузорӣ, камбудии инфрасохтор ва норасоии лоиҳаҳои омодаи инвестиционӣ мебошанд [9; 30].

Тибқи таҳлили OECD, дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ механизмҳои самараноки шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ (PPP) метавонанд нақши калидӣ дар рушди инфрасохтори сайёҳӣ бозанд [29]. Барои Тоҷикистон татбиқи чунин механизмҳо дар сатҳи минтақавӣ аҳамияти махсус дорад [2; 33].

Масъалаҳои кадрӣ ва рушди захираҳои инсонӣ.

Омодасозии кадрҳои касбӣ яке аз омилҳои калидии рушди устувори сайёҳӣ ба шумор меравад. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар бисёр минтақаҳо норасоии мутахассисони соҳаи сайёҳӣ, аз ҷумла роҳбаладон, менеҷерони сайёҳӣ ва кормандони меҳмонхонаҳо эҳсос мешавад [11; 14]. Сатҳи пасти дониши забонҳои хориҷӣ ва малакаҳои муносири хизматрасонӣ сифати маҳсулоти туристиро маҳдуд мекунад [19; 21].

UNWTO таъкид менамояд, ки рушди захираҳои инсонӣ ва барномаҳои бозомӯзӣ метавонанд ба баланд бардоштани рақобатпазирии минтақаҳо мусоидат намоянд [25]. Барои Тоҷикистон ҳамроҳангсозии низоми таҳсилоти касбӣ бо талаботи бозори меҳнат дар соҳаи сайёҳӣ аҳамияти калон дорад [20; 24].

Мушкилоти маркетинг ва муаррифии иқтисодии минтақавӣ.

Яке аз маҳдудиятҳои ҷиддии рушди сайёҳии минтақавӣ сатҳи пасти маркетинг ва брендинг мебошад. Бисёре аз минтақаҳо бренди равшан ва шинохташудаи сайёҳӣ надоранд, ки ин ҷалби сайёҳонро маҳдуд мекунад [30; 33]. Истифодаи нокифояи технологияҳои рақамӣ, платформаҳои онлайн ва шабакаҳои иҷтимоӣ рақобатпазирии маҳсулоти туристиро коҳиш медиҳад [26].

Таҳқиқотҳои байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки муаррифии ҳадафманд ва рақамисозии маркетинг метавонад ҷараёнҳои сайёҳиро ба таври назаррас афзоиш диҳад [29; 30]. Барои минтақаҳои Тоҷикистон рушди порталҳои иттилоотии сайёҳӣ ва системаҳои бронкунии онлайн аҳамияти махсус дорад [7; 24].

Ҷолишҳои экологӣ ва иҷтимоӣ.

Рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои дорои экосистемаҳои ҳассос метавонад ба мушкилоти экологӣ оварда расонад. Ифлосшавии муҳити зист, фишор ба экосистемаҳои кӯҳӣ ва истифодаи нодурусти захираҳои табиӣ аз ҷумлаи ҷолишҳои асосӣ мебошанд [28; 40]. Барои Тоҷикистон, ки дорои пирахҳо ва минтақаҳои муҳофизатшаванда мебошад, риояи меъёрҳои экологӣ аҳамияти калидӣ дорад [22; 24].

Аз ҷиҳати иҷтимоӣ, сайёҳӣ метавонад ҳам таъсири мусбат ва ҳам манфӣ дошта бошад. Дар сурати идоракунии нодуруст он метавонад ба тағйирёбии арзишҳои фарҳангӣ ва афзоиши нобаробарии иҷтимоӣ оварда расонад [28]. Аз ин рӯ, иштироки фаъоли ҷомеаҳои маҳаллӣ дар банақшагири ва идоракунии сайёҳӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди устувор таъкид мегардад [31; 32].

Имкониятҳои рушди сайёҳии минтақавӣ.

Бо вучуди мушкилот, Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имкониятҳои васеи рушди сайёҳии минтақавӣ мебошад. Гуногунрангии захираҳои табиӣ ва фарҳангӣ имкон медиҳад, ки намудҳои гуногуни сайёҳӣ, аз ҷумла кӯҳӣ, экологӣ, фарҳангӣ, этнографӣ ва аграрӣ рушд ёбанд [19; 22]. Афзоиши таваҷҷуҳи ҷаҳонӣ ба сайёҳии устувор ва таҷрибавӣ барои Тоҷикистон имконияти иловагӣ фароҳам меорад [25; 39].

Рушди сайёҳии ҷомеамехвар (баҷомеатакякунанда) ҳамчун яке аз самтҳои умедбахш баррасӣ мешавад, зеро он иштироки аҳолии маҳаллиро таъмин намуда, манфиатҳои иқтисодиро дар дохили минтақа нигоҳ медорад [31]. Таҷрибаи Непал ва Қирғизистон нишон медиҳад, ки чунин равиш метавонад ба рушди устувори минтақаҳои кӯҳӣ мусоидат намояд [31; 32].

Ҳамин тавр, таҳлили мушкilot ва имкониятҳои рушди сайёҳии минтақавӣ нишон медиҳад, ки сайёҳӣ метавонад ба драйвери воқеии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёбад, агар маҳдудиятҳои мавҷуда ба таври системавӣ ҳал карда шаванд [2; 24]. Ин талаб мекунад, ки сиёсати давлатӣ ба рушди инфрасохтор, ҷалби сармоягузорӣ, рушди захираҳои инсонӣ ва татбиқи принципҳои рушди устувор рағбона карда шавад [3; 25].

Ҳулоса ва пешниҳодҳои амалӣ.

Таҳқиқоти анҷомдодашуда нишон медиҳад, ки сайёҳӣ дар шароити муносири рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба яке аз омилҳои калидии рушди минтақаҳо табдил ёбад. Хусусиятҳои ҷуғрофӣ, табиӣ ва фарҳангии кишвар, бахусус мавҷудияти минтақаҳои кӯҳӣ, мероси бойи таърихӣ этнографӣ ва гуногунрангии иқлимӣ, заминаи мусоидро барои рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ фароҳам меорад [22; 24]. Дар баробари ин, таҳлил нишон дод, ки истифодаи иқтидори сайёҳии минтақаҳо ҳанӯз ба сатҳи зарурӣ нарасида, байни минтақаҳо тафовути назаррас вучуд дорад [6; 7].

Натиҷаҳои таҳлили минтақавӣ нишон медиҳанд, ки рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти нобаробар дорад. Вилояти Суғд ва шаҳри Душанбе аз лиҳози инфрасохтор, шумораи сайёҳон ва сатҳи хизматрасонӣ мавқеи пешсафрро ишғол менамоянд, дар ҳоле ки Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва вилояти Хатлон бо вучуди иқтидори баланди табиӣ ва таърихӣ, аз маҳдудиятҳои инфрасохторӣ, молиявӣ ва кадрӣ ранҷ мебаранд [6; 7; 19]. Ин ҳолат зарурати татбиқи сиёсати дифференсialiи рушди сайёҳии минтақавиро тақозо мекунад, ки бояд ба хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодии ҳар як минтақа мутобиқ карда шавад [2; 3].

Таҳқиқот ҳамчунин тасдиқ намуд, ки сайёҳӣ дорои таъсири бисёрсамта ба рушди минтақаҳо мебошад. Аз як тараф, рушди сайёҳӣ ба афзоиши даромадҳои маҳаллӣ, рушди соҳибкории хурду миёна, фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ ва бехтар гардидани инфрасохтори иҷтимоӣ мусоидат мекунад [11; 26; 30]. Аз ҷониби дигар, дар сурати набудани идоракунии самаранок ва банақшагирии илмӣ, сайёҳӣ метавонад ба мушкilotи экологӣ ва иҷтимоӣ оварда расонад [28; 40]. Аз ин рӯ, рушди сайёҳӣ бояд дар асоси принципҳои рушди устувор амалӣ гардад [25; 39].

Дар ҷараёни таҳлил муайян гардид, ки мушкilotи асосии рушди сайёҳии минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сатҳи пасти инфрасохтори нақлиётӣ ва хизматрасонӣ, маҳдуд будани сармоягузорӣ, норасоии кадрҳои касбӣ, заъфи маркетинг ва муаррифии иқтидори сайёҳӣ, инчунин ҷолишҳои экологӣ иҷтимоӣ вобаста мебошанд [7; 9; 24]. Ҳалли ин мушкilot муносибати системавӣ ва ҳамроҳангсозии сиёсати давлатӣ, бахши хусусӣ ва ҷомеаҳои маҳаллиро талаб мекунад [29; 30].

Бо вучуди маҳдудиятҳои зикршуда, Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имкониятҳои васеи рушди сайёҳии минтақавӣ мебошад. Гуногунрангии захираҳои табиӣ ва фарҳангӣ, афзоиши тавачҷуҳи байналмилалӣ ба сайёҳии кӯҳӣ ва экологӣ, инчунин таҷрибаи мусбати кишварҳои дорои шароити монанд имконият медиҳанд, ки сайёҳӣ ба яке аз драйверҳои асосии рушди минтақавӣ табдил дода шавад [24; 31; 32]. Истифодаи оқилонаи ин имкониятҳо метавонад ба коҳиши тафовути минтақавӣ ва таҳкими иқтидори иқтисодии минтақаҳо мусоидат намояд [25].

Ҳулоса. Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот пешниҳодҳои амалии зерин ироа мегарданд.

Пеш аз ҳама, дар сатҳи давлатӣ зарурати таҳияи сиёсати мукаммали рушди сайёҳии минтақавӣ ба миён меояд, ки бояд бо стратегияҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва барномаҳои давлатии рушди минтақаҳо ҳамроҳанг карда шавад [2; 4]. Дар ин замина тавсия дода мешавад, ки барномаҳои махсуси рушди сайёҳӣ барои ҳар як минтақа таҳия гардида, дар онҳо афзалиятҳо, маҳдудиятҳо ва механизмҳои дастгирӣ ба таври мушаххас муайян карда шаванд [3].

Дар самти рушди инфрасохтор, афзоиши сармоягузорӣ ба роҳҳои нақлиётӣ, инфрасохтори муҳандисӣ ва объектҳои хизматрасонии сайёҳӣ аҳамияти калидӣ дорад. Ҷалби сармояи хусусӣ ва хориҷӣ тавассути истифодаи механизмҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ метавонад ба суръатбахшии татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ мусоидат намояд [29; 30]. Ҳамзамон, фароҳам овардани муҳити мусоиди ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ барои сармоягузoron зарур аст [9].

Дар самти рушди захираҳои инсонӣ тавсия дода мешавад, ки низомии таҳсилоти касбӣ ва бозомӯзии кадрҳо дар соҳаи сайёҳӣ такмил дода шавад. Омодасозии мутахассисони дорои малакаҳои муосир, дониши забонҳои хориҷӣ ва таҷрибаи амалии кор метавонад сифати хизматрасониҳоро ба таври назаррас бехтар намояд [11; 25]. Ҷалби ҷавонон ва аҳолии маҳаллӣ ба фаъолияти сайёҳӣ метавонад ба коҳиши бекорӣ ва муҳочирати меҳнатӣ мусоидат кунад [19; 21].

Яке аз самтҳои муҳими рушди сайёҳии минтақавӣ тақвияти маркетинг ва муаррифии иқтидори сайёҳӣ мебошад. Ташаккули брендҳои минтақавии сайёҳӣ, истифодаи платформаҳои рақамӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва системаҳои муносири бронкунӣ метавонад рақобатпазирии

минтақахоро дар бозорҳои байналмилалӣ баланд бардорад [26; 30; 33]. Муаррифии мақсадноки маҳсулоти сайёҳӣ имконият медиҳад, ки чараёнҳои сайёҳӣ диверсификатсия гардида, вобастагӣ аз як самт коҳиш ёбад [24].

Дар самти таъмини рушди устувор, татбиқи механизмҳои ҳифзи муҳити зист ва мероси фарҳангӣ бояд дар маркази сиёсати рушди сайёҳӣ қарор гирад. Банақшагирии рушди сайёҳӣ бояд бо дарназардошти иқтисодии борбардории экологӣ, иштироки фаъоли ҷомеаҳои маҳаллӣ ва ҳифзи арзишҳои анъанавӣ анҷом дода шавад [28; 39]. Рушди сайёҳии ҷомеамехвар метавонад ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятнок баррасӣ гардад [31; 32].

Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳанд, ки сайёҳӣ метавонад ба яке аз абзорҳои муассири рушди устувори минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёбад, агар он дар асоси сиёсати илмӣ асоснок, ҷамоаҳангсозии институтсионалӣ ва иштироки фаъоли ҷамаи ҷонибҳои манфиатдор рушд ёбад [24; 25]. Татбиқи пешниҳодҳои ироашуда метавонад ба баланд бардоштани самаранокии рушди сайёҳии минтақавӣ, беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли ва таҳкими мавқеи Тоҷикистон дар бозори байналмилалӣ сайёҳӣ мусоидат намояд [30].

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ». — Душанбе, 1999 (бо тағйири иловаҳо).
2. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. — Душанбе, 2018.
3. Барномаи давлатии рушди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025. — Душанбе, 2021.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. — Душанбе, 2016.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ. — Душанбе, нашри солҳои 2018–2025.
6. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Солномаи омории Ҷумҳурии Тоҷикистон. — Душанбе, 2018–2024.
7. Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисобот ва маълумоти расмӣ. — Душанбе, 2019–2024.
8. United Nations Development Programme (UNDP). Sustainable Development Reports: Tajikistan. — New York, 2019–2023.
9. World Bank. Tajikistan: Economic Update. — Washington, 2018–2024.
10. Asian Development Bank. Tourism Development in Central Asia. — Manila, 2020.
11. Александрова А.Ю. Международный туризм. — М.: КНОРУС, 2018.
12. Биржаков М.Б. Введение в туризм. — СПб.: Невский фонд, 2019.
13. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма. — М.: Новое знание, 2020.
14. Квартальнов В.А. Туризм: теория и практика. — М.: Финансы и статистика, 2017.
15. Мухамеджанов А. Региональная экономика. — М.: Юрайт, 2021.
16. Шишков Ю.В. Регионализация и глобализация мировой экономики: альтернатива или взаимодополнение? // МЭиМО. — 2008. — № 8. — С. 3–14.
17. Мюрдал Г. Экономическая теория и слаборазвитые регионы. — М.: Прогресс, 1972.
18. Перру Ф. Экономика XX века. — М.: Экономика, 2000.
19. Абдалимов А. Рушди сайёҳӣ ҳамчун омили рушди устувори минтақаҳо. — Душанбе: МУТПТ, 2022.
20. Абдалимов А., Қодирова М. И. Иқтисодиёти сайёҳӣ. — Душанбе, 2013.
21. Сафаров С. Асосҳои рушди минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. — Душанбе, 2020.
22. Раҳмонкулов Ф. Сайёҳии кӯҳӣ дар Тоҷикистон. — Душанбе, 2019.
23. Ҳайдаров А. Иқтисодиёти соҳаи хизматрасонӣ. — Душанбе, 2018.
24. UNWTO. Tourism and Regional Development. — Madrid, 2019.
25. UNWTO. Sustainable Tourism Development. — Madrid, 2021.
26. Hall C.M. Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships. — London: Routledge, 2018.
27. Sharpley R. Tourism Development and the Environment. — London, 2019.
28. Butler R. Sustainable Tourism: A State-of-the-Art Review // Tourism Geographies. — 2015.
29. OECD. Tourism Trends and Policies. — Paris, 2022.
30. World Economic Forum. Travel & Tourism Competitiveness Report. — Geneva, 2019.

31. Nepal Tourism Board. Tourism Statistics. — Kathmandu, 2019–2023.
32. Kyrgyz Republic. Tourism Development Strategy. — Bishkek, 2020.
33. Georgia National Tourism Administration. Tourism Development Report. — Tbilisi, 2021.
34. Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC). Tourism Strategy 2030. — Manila, 2020.
35. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. — New York, 1998.
36. Balassa B. The Theory of Economic Integration. — London, 1961.
37. Meade J.E. The Theory of Customs Unions. — Amsterdam, 1955.
38. Todaro M., Smith S. Economic Development. — London, 2020.
39. Sachs J. The Age of Sustainable Development. — New York, 2015.
40. Stabler M. Tourism and Sustainability. — Oxford, 2018.

Маълумот дар бораи муаллиф

Абдалимов Абдурахмон—
Донишгоҳи байналмилалӣ
сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Тоҷикистон, номзади илмҳои
иқтисодӣ, дотсенти кафедраи
сайёҳӣ ва бизнеси меҳмондорӣ.
Нишони: 734055, ш. Душанбе,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони
Борбад, 48/5.

Сведения об авторе

Абдалимов Абдурахмон—
Международный университет
туризма и
предпринимательства
Таджикистана, кандидат
экономических наук, доцент
кафедры туризма и бизнес
гостеприимства. Адрес:
734055, г. Душанбе,
Республика Таджикистан,
проспект Борбад, 48/5.

About the author

Abdalimov Abdurakhmon—
International University of
Tourism and Entrepreneurship of
Tajikistan, PhD in Economics,
Associate Professor of the
Department of Tourism and
Hospitality Business. Address:
734055, Dushanbe, Republic of
Tajikistan, Borbad Avenue, 48/5.

ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ МЕХАНИЗМҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ШАРОИТИ ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДӢ

Судиков А.К.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар шароити рушди раванди таҳавуллоти ҷиддӣ дар иқтисоди ҷаҳон ба масъалаи ҳамгироии иқтисоди таваҷҷӯҳи хоса зоҳир карда мешавад, зеро он ба унвони маҳаки асосии густариши механизмҳои сармоягузори ба ҳисоб меравад. Ҳамгироии иқтисодӣ, метавонад дар таҳқиқи раванди сармоягузориҳои нақши қобили таваҷҷӯҳ дошта бошад, чунки дар доираи ҳамгироии кишварҳо заминаи устувор барои густариши сармоягузориҳои гузошта мешавад.

Бо назардошти мубрамияти ташаккул ва рушди механизмҳои сармоягузори дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ, муаллиф талош намудааст, то механизмҳои мавҷудаи сармоягузориҳо бо назардошти ҳамгирошавии иқтисоди мавриди таҳлилу омӯзиш қарор диҳад. Муаллиф, дар равиши таҳқиқот тавонистааст мушаххассоти механизмҳои мавҷударо ба таври қобили қабул ифшо намояд ва ҳамзамон мазмуну моҳияти ин механизмҳоро дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ шарҳу тафсири муфасссал диҳад.

Калидвожаҳо: ҳамгироии иқтисодӣ, сармоягузориҳо, механизм, абзорҳо, иқтисодиёт, тавсеа, раванд, моделҳо, воситаҳо, захира, рабобит.

Барои иқтибос: Судиков, А. К. Таҳлили назариявии механизмҳои сармоягузори дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ / А. К. Судиков // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 417-422.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Судиков А.К.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В условиях развития процесса серьезных преобразований в мировой экономике особое внимание уделяется вопросу экономической интеграции, поскольку он рассматривается в качестве основного критерия расширения инвестиционных механизмов. Экономическая интеграция может сыграть важную роль в стимулировании инвестиционного процесса, поскольку интеграция стран обеспечивает прочную основу для увеличения инвестиций.

Рассматривая взаимосвязь формирования и развития инвестиционных механизмов в контексте экономической интеграции, автор попытался проанализировать и изучить существующие инвестиционные механизмы с учетом интеграции экономики. В ходе исследования автору удалось подробно раскрыть особенности существующих механизмов, а также подробно объяснить содержание и природу этих механизмов в контексте экономической интеграции.

Ключевые слова: экономическая интеграция, инвестиции, механизмы, инструменты, экономика, развитие, рост, модели, финансовые средства, ресурсы, отношения.

THEORETICAL ANALYSIS OF INVESTMENT MECHANISMS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC INTEGRATION

Sudikov A.K.

Tajik State University of Finance and Economics

Annotation. In the context of the development of the process of serious transformations in the global economy, special attention is paid to the issue of economic integration, since it is considered as the main criterion for expanding investment mechanisms. Economic integration can play an important role in stimulating the investment process, as the integration of countries provides a solid foundation for increased investment.

Considering the relationship between the formation and development of investment mechanisms in the context of economic integration, the author tried to analyze and study the existing investment mechanisms taking into account the integration of the economy. In the course of the research, the author was able to reveal in detail the features of existing mechanisms, as well as explain in detail the content and nature of these mechanisms in the context of economic integration.

Keywords: economic integration, investments, mechanisms, tools, economy, development, growth, models, financial resources, resources, relations.

Гузориши масъала. Рушди иқтисодии кишварҳо дар марҳилаҳои мухталиф аз ҳаҷм ва андозаи сармоягузориҳо вобастагии зиёд дорад, аз ҷумла дар шароити имрӯза. Тавре аз мушоҳида бар меояд, ҷаҳони кунунӣ босуръат дар ҳоли таҳаввулоти технологияи ҷиддӣ қарор дорад, бинобар ин, ҳар як кишвари олам талош дорад то бо ин тренди ҷаҳони муосир ҳамқадам бошад. Дар чунин шароит сармоягузорӣ метавонад ба рушди иқтисодии кишвар, густариши шоҳаҳо ва самтҳои мухталифи он мусоидат намояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи таҳқиқот муаллиф аз таҳқиқотҳои муҳаққиқон аз қабилӣ Андреева Л.Ю., Вовченко Н.Г., Епифанова Т.В., Полуботко А.А., Аникеева А.А., Чернолецкая А.К., Бочаров, В.В., Зенькова, Л. П., Ковалев, В.В., Иванов, В.В., Лялин, В.А. истифода намудааст.

Мақсади мақола ин омӯзиш ва таҳлили назариявии механизмҳои сармоягузорӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Тавре аз мушоҳидаҳо бар меояд, иқтисоди ҷаҳон ба таври қобили таваҷҷӯҳ рушд намуда истодааст, чунин рушдро метавон бо ҷаҳонишавӣ асоснок намуд. Ҷаҳонишавӣ иқтисодҳои миллиро маҷбур ба муттаҳид шудан мекунад, ҳамзамон ин раванд ба таври муназзам бо таъсиси ташкилотҳои ҳамгироии минтақавӣ сарукор гирифтааст. Рақобат ва майл ҷиҳати доштани ҷойҳои муайян дар тақсими ҷамъиятии меҳнат, тамаркузнамӣ ба самтҳои афзалиятноки рушдро тақозо менамояд. Дар чунин шароит, ба унвони яке аз омилҳои асосии ҳамгирӣ фаъолияти сармоягузорӣ баромад менамояд, зеро дар шароити ҳамгирӣ ва ҷаҳонишавӣ, сармоягузорӣ муҳимтарин муҳаррики пешбаранда ва таъминкунандаи рабобити иқтисодӣ баҳисоб меравад.

Дар ҳоли ҳозир, сармоягузориҳо дар раванди ҳамгироии иқтисодӣ иҷрокунандаи нақши мақразӣ мебошанд. Сармоягузориҳо муҳаррики воқеии таъминкунандаи тавсеаи иқтисодӣ, таҷдидкунанда ва баландбардорандаи қобилияти рақобатнокӣ иқтисодиёти кишаварҳои ҳамгиро арзёбӣ мегарданд. Иловтан, сармоягузорӣ дар муттаҳиднамоии талошҳо ва захираҳо ҷиҳати татбиқнамоии лоиҳаҳои муштарк ва таъсиси кооператсияҳои истеҳсолӣ созгорӣ менамоянд.

Дар тафсири муосир, истилоҳи сармоягузорӣ аз ҷониби М.В. Чиненова[8] бо назардошти чунин ҷанбаи мавриди баррасӣ қарор дода шудааст: “...Сармоягузорӣ-ин таҳвили сармоя ба дилхоҳ фаъолият бавоситаи харидоринамоии коғазҳои қиматнок ё ба таври мустақим харидории ҳуди корхона бо мақсади касби даромади иловагӣ ва ё таъсиррасонӣ ба қору амалқардҳои корхона доништа мешавад”. Инчунин, сармоягузорӣ ин маҷмӯи аз хароҷотҳоест, ки дар шакли маблағгузориҳои дарозмуддат ба соҳаи нақлиёт, кишоварзӣ, саноат, хизматрасониҳо сафарбар карда мешавад.

Бочарев В.В [4], зимни тафсири мафҳуми сармоягузорӣ бештар ба ин боварад, ки он аз луғати лотинии «invest» гирифта шудааст ва маънои ҳиссагузорӣ ва ё саҳмро дар худ ҷой додааст. Аммо, Ковалев В.В [6], бошад ба муқобили назароти Бочарев В.В., буда, ба ин назараст, ки ин сармчашмаи аслии ин истилоҳ луғати лотинии «investio»- пӯшонидан маҳсуб меёбад. Чунин як назарот дар Луғати бузурги иқтисодӣ низ мушоҳида мегардад, дар ин сармчашма истилоҳи сармоягузорӣ гуё аз луғати олмонии Investition ва луғати лотинии investio, яъне мепӯшонам манша мегирад [3].

Хусусиятҳои моделҳои ҳамгирӣ ва амалнамоии дучониба дар қарни 21 тавассути заҳматҳо ва таҳқиқотҳои олимони зерин ба монанди Молл В., Падаоа –Скопа Т., Сапира А., Блинд Х., Ҳуфбауэра Г., Шотта Ч., мавриди баҳарбардорӣ қарор дода шудаанд [7].

Бо назардошти тақомулҳо ва таҳаввулоти дар равнақ тавсеаи ғояҳои илмӣ ҷиҳати шаклдихии концепсияи ҳамгироии иқтисодӣ дар арсаи фаромилалӣ бавуқӯъ омода, метавон марҳилаҳои зерини рушди таърихӣ тавсеаи ҳамгироии иқтисодиро, ки аз тарафи намоёндагонӣ ҷомеаҳо ва мактабҳои илмӣ-таҷрибавӣ шарҳу тафсир дода шудааст, пешниҳод намуд. Ин назарот ба таври муфассал дар расми 1 мавриди пешниҳод қарор дода шудаанд:

Дар заминаи муқовиматҳои анъанавии классикҳо (асосан байни неоклассикҳо ва неокейнсианҳо) мавқеи мусолиҳакорон (либералистон) дар шарҳу баёни ҳамгирии иқтисодӣ бар асоси рӯйкардҳои мутлақи бозорӣ, ҳаводиси табиӣ, ки дар онҳо механизмҳои бозорӣ дар қарбули қарорҳо бар асоси даромади барзиёд ва манофеи тарафҳои алоҳидаи муомилот новобаста аз сиёсати давлат, қонунгузори миллию байналмилалӣ ва гидроки ҳамгирӣ ҳамчун чараён ва ҳолати дар натиҷаи татбиқи чараёнҳои иқтисодӣ-сиёсӣ ба вуқӯоянда, ба даст оварда мешаванд, асос ёфтааст.

Мавқеи ширкатгарӣ (корпоратсионизм) бо назардошти торафт афзоишёбии нақши ширкатҳои фаромилалӣ дар сатҳи иқтисодҳои миллий, дар масири иқтисоди ҷаҳон нуфузи бештарро касб

Маҳз намояндагони мактаби неокейнсионӣ буданд, ки мухолифатро дар ду самти мансуб ба ҳамгирӣ эълон намудаанд, аввалӣ бо аз даст додани мустиқилияти кишвар ва дуюмӣ бо ҳади аксари ҳифз ва нигоҳдории мухторияти миллий

Дар қорҷӯбаи сохторгарӣ (структурализм) тақомули ҳамгироиро асосан бо ғурупоиши низомии истеъморгарӣ ва соҳиб шудан ба бартариятҳои рақобатӣ дар доираи ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирошавӣ бо кишварҳои аз ҷиҳати индустриалӣ-саноатӣ тавсеаёфта ва дар заминаи афзоиши нобаробариҳои иқтисодӣ дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ заифи кишварҳои олам, асоснок намуд

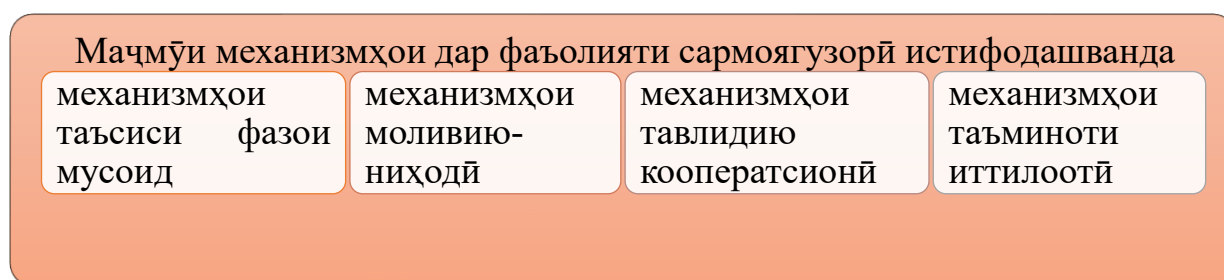
Намояндагони равияи дирижизм бошанд, баръакси равияи либерализм бартарияти механизмҳои бозориро дар равандҳои ҳамгирӣ ба расмият нашінохтаанд, онҳо дар мадди аввал нақши давлатро дар самти огоҳона пешниҳоднамоии ваколатҳои соҳибихиёри ба сохторҳои байнидавлатие, ки дар раванди ҳамгирии кишвар таъсис ёфтаанд, меғузоранд, яъне ба андешаи онҳо ҳамгирии иқтисодӣ-ин марҳилаи қонунии раванқи иқтисодӣ баҳисоб меравад ва бо афзоишёбии самаранокии истифоданамоии захираҳо ва пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ вобаста мебошад.

Расми 1. Марҳилаҳои рушди таърихӣ тавсеаи ҳамгирии иқтисодиро, ки аз тарафи намояндагони ҷомеаҳо ва мактабҳои илмӣ-таҷрибавӣ [5]

Масъалаҳои таснифи аломатҳои ҳамгирӣ, ки тафовути ин равандро аз дигар падидаҳо ва фарояндҳои ҳаммонанд дар фазои иқтисодӣ сиёсии фаъолиятнамоии иштирокчиёни ин навъ равобит таъмин месозад, барои таҳкими заминаҳои асосии ҳамгирии иқтисодӣ нақши қобили таваҷҷӯҳ доранд.

Дар ҳоли ҳозир, яке аз омилҳои асосии ҳамгирии иқтисодӣ фаъолияти сармоягузори махсуб меёбад. Фаъолияти сармоягузори дар навбати худ ҳамчун омили аслии раванқи шуморида шуда, дар фароянди ҷаҳонишавӣ бузургтарин нақшо иҷро менамояд. Дар шароити ҳамгирии иқтисодӣ барои таҳриқи чараёнҳои сармоягузори, маҷмӯи механизмҳои сармоягузори истифода карда мешавад. Ин

механизмҳо метавон ба якчанд гурӯҳ чудо намуд. Дар расми 2 ин механизмҳо мавриди пешниҳод қарор дода шудаанд:

Расми 2. Механизмҳои сармоягузори дар раванди ҳамгирӣ истифодашаванда

Механизми таъсиси фазои мусоид. Ин механизмҳо баҳри бартарафнамоии монеаҳо ва ҳамоҳангии тартибу қоидаҳо барои ҳаракати озои сармоя сафарбар гардидаанд. Ҳамоҳангӣ ва мусолиҳанамоии қонунгузорӣ, мутобикнамоии меъёрҳои миллии сармоягузорӣ, тартиботу қоидаҳо ва инчунин ҳамоҳангии режими ҳуқуқиро барои сармоягузорӣ байни кишварҳои иштирокчӣ тақозо менамояд. Ҳимояи сармоягузориҳо бошад, ҷоринамоии стандартҳои умумӣ ва қафолатҳои ҳуқуқиро барои сармоягузoron талаб менамояд, махсусан механизмҳои ҳалу фасли бахшҳо, зеро ин муаммо ҳавфҳои коҳиш дода, ҷолибияти сармоягузори минтақаро боло мебардорад. Бартарафнамоии монеаҳои хусусияти тичоратию маъмурӣ дошта. Ташаккулидихии минтақаҳои озои савдо, иттиҳодияҳои гумрукӣ ва бозорҳои ягона барои гардиши мол, хизматрасониҳо, сармоя ва қувваи қарз, татбиқи ин амалҳо иқтисодии бозори фурӯшро густариш дода, самарнокии сармоягузорию баланд мебардорад.

Механизмҳои молиявӣ-ниҳодӣ. Ин механизмҳо дар худ ниҳодҳо ва абзорҳои махсусгардонидашударо барои маблағгузорию лоиҳаҳои муштарак дохил намудаанд. Бонкҳои рушд ва фондҳои сармоягузорӣ, таъсиси бонкҳои фаромилалии тавсеъа ва фондҳои сармоягузори пешниҳодкунандаи маблағгузориҳои имтиёзӣ, қафолатҳо ва инчунин дар ҷараёни сармоягузорию лоиҳаҳои ҳамгирӣ иштироккунанда. Маблағгузориҳои муштарак. Истифодаи механизмҳои мутахҳидкунандаи захираҳои бонкҳои милли рушд, бонкҳои тичоратӣ, ниҳодҳои молиявӣ байналмилалӣ чиҳати татбиқи лоиҳаҳои бузурги инфрасохторию тавлидотӣ. Бучети иттиҳодияҳои ҳамгирӣ. Ташаккулидихии бучетҳои муштарак, ки воситаҳои он баҳри татбиқи амалинамоии лоиҳаҳо ва барномаҳои умумӣ ироа дода мешаванд [1]. Барномаҳои давлатии дастгиринамоя. Мудохилаи мустқами давлат ва барномаҳои дастгирикунанда, ки дарои тақвиятбахшии раванди ҳамгирӣ, баҳри таҳриқи фаъолнокии сармоягузориҳо махсусан барои тавсеабахшии соҳибқории хурду миёна нигаронида шудаанд.

Механизмҳои кооператсионӣ тавлидотӣ. Ин механизмҳо чиҳати ташаккули сохторҳои муштарак тавлидотӣ сафарбар карда шудаанд таъсиси корхонаҳо ва ширкатҳои фаромилалӣ. Ташаккул ва шаклидихии ширкатҳои фаромарзӣ дар бахшҳо ва соҳаҳои дорои иқтисодии қобили таваҷҷӯҳи ҳамгирӣ, барои мутахҳиднамоии кӯшишу талошҳо, донишу салоҳиятҳо. Тавсеаи кластерӣ, равнақи кластерҳои минтақавию байнидавлатӣ бо назардошти усули “тахассуси хушмандона” чиҳати эҷоди истеҳсолоти инноватсионии дорои волотарин технологияҳо. Равнақи занҷираҳои минтақавии арзиши изофашуда. Таҳриқи равобити кооператсионӣ миёни корхонаҳои кишварҳои мухталифи иштирокчӣ ҳамгирӣ баҳри таъсиси маҳсулотҳои дорои арзиши баланди изофӣ дар доираи бозори ягона. Шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ. Ҷалби сармояи хусусӣ барои маблағгузорӣ ва идоранамоии объектҳои инфрасохторӣ ва дигар лоиҳаҳои қобили назари хусусияти иҷтимоӣ дошта ва барои густариши раванди ҳамгирӣ муҳим [2].

Механизмҳои таъмини иттилоотӣ ва мувофиқнамоӣ, платформаҳои иттилоотӣ. Таъсиси пойгоҳи умумии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, сармоягузoron ва шарту шароити пешбурди тичорат. Созмонҳои ҳамоҳангунанда, ташаккули гурӯҳҳои қарз ва комиссияҳо дар сатҳи иттиҳодияи ҳамгирӣ чиҳати қарорди татбиқи сиёсати сармоягузорию мувофиқашуда. Пайвастиҳои босамари ин механизмҳо самарҳои ҳамафзоеи афзоишдиҳандаи ҷолибияти сармоягузорию минтақа дар умум боло бурда, дар раванди боз ҳам умқтаршавии ҳамгирӣ иқтисодӣ мусоидат хоҳад намуд.

Васеънамоии донишу фаҳмишҳо дар бораи механизмҳои сармоягузорӣ дар шароити ҳамгирӣ иқтисодии дарки нисбатан умқтари ҳам асосҳои назариявӣ ва ҳам дар амал татбиқнамоии абзорҳои амиқ ва созишномаҳо тақозо менамояд.

Назарияҳои ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ якҷанд марҳилаи ҳамгириро аз ҳам ҷудо менамоянд (Минтақаҳои озоди савдо (МОС), иттиҳодияҳои гумрукӣ, бозори ягона ва иттиҳоди иқтисодӣ, ҳамгирии пурра(иттиҳоди сиёсӣ)), бар ин асно бояд қайд намуд, ки дарҳар як марҳилаи механизмҳои сармоягузори умқтар мегарданд. Дар расми 7 марҳилаҳои ҳамгирии байналмилалӣ пешкаш гардидаанд:

- 1 • Минтақаҳои озоди савдо (МОС), маъни пардохти бочҳои гумрукӣ ва маҳдудиятҳои миқдорӣ дар тиҷорати мутақобил байни кишварҳои иштирокчи чунин ҳамгирӣ, аммо бо назардошти нигоҳдории мухотирят дар сиёсати тиҷоратӣ бо кишварҳои берун аз чунин ҳамгирӣ, яъне бо кишварҳои сеюм
- 2 • Иттиҳоди гумрукӣ (ИГ): барқарорнамоии тарафҳои ягонаи гумрукӣ ва пешбурди сиёсати ягонаи савдои хориҷӣ бо кишварҳои берун аз чунин паймон:
- 3 • Бозори ягона: таҳвилу интиқоли озоди мол ва хизматҳо, омилҳои истеҳсолот, сармоя ва қувваи корӣ
- 4 • Иттиҳодияи асбӯрӣ ва иқтисодӣ: Мувофиқсозӣ ва ҳамоҳангии сиёсати иқтисодӣ, якрангнамоии қонунгузорӣ ва пешбурди сиёсати ягонаи асбӯрӣ бо бонки марказии умумӣ
- 5 • Ҳамгирии пурра(иттиҳоди сиёсӣ): якҷоянамоии иқтисодҳои миллӣ ба як комплекси маҷмӯӣ, пешбурди сиёсати ягонаи дохилию хориҷӣ, таъсиси мақомотҳои идоракунандаи фароималӣ

Расми 3. Марҳилаҳои ҳамгирии байналмилалӣ

Ҳамзамон, метавон якҷанд назарияи мавҷударо дар самти ҳамгирии итисодӣ мавриди пешниҳод қарор дод:

Назарияи ҷобачо гузори истеҳсолот. Ҳамгирӣ ба таври қобили таваҷҷӯҳ омилҳои ҷобачогузори истеҳсолотро дигар менамояд. Сармоя ба он қисматҳои минтақаҳои ҳамгирошудае интиқол дода мешавад, ки дар натиҷаи дастбӣ ба бозорҳои нисбатан бузург, захираҳои махсусшуда ва инфрасохтори зарурӣ, даромад ва самараи бештарро ба бор меоварад.

Назарияи бунёдкунанда ва радкунандаи тиҷорат: механизмҳои сармоягузори дар дохили ҳамгирӣ (самараи эҷоди тиҷорат) на танҳо бахри тағйири масири ҷарёнҳои мавҷуда аз кишварҳои сеюм (самара аз раднамоии тиҷорат) балки бахри бунёди ҷараёнҳои нави тиҷоратӣ сафарбар гардидааст.

Назарияи танзими ниҳодӣ (институтсионалӣ): самаранокӣ механизми сармоягузори ба таври мустақим аз сифати ниҳодҳо ва мувофиқнамоии меъёрҳои ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад. Ҳар қадаре, ки сатҳу дараҷаи ҳамоҳангии қонунгузори дар сатҳи хуб таъмин шуда бошад, то ҳамоно андоза хавфҳои сармоягузори поёнтар ва ҷараёни сармоягузориҳо бештар хоҳад гашт.

Дар умум метавон гуфт, ки ҳамгирии иқтисодӣ ба унвони муҳимтарин раванд ба ҳисоб рафта, он дар густариши равобит ва тақвиятбахшии муносибатҳои иқтисодии кишварҳо мусоидат менамояд. Чунин амал боис ба афзоиши тиҷорат, сармоягузориҳо ва мутаносиба далели возеҳи рушди иқтисодӣ мегардад. Ҳамзамон, бо густариши равобит дар доираи ингуна иттиҳодияҳо маҳдудиятҳои тиҷоратӣ бардошта мешаванд, дар натиҷа гардиши озоди мол, қор, хизмат, сармоя ва қувваи корӣ таъмин мегардад, яъне ҳамгирии иқтисодӣ имкон дорад дар болоравии назарраси

нишондиҳандаҳои ММД ва мутаносибан дар беҳдошти сатҳи некуаҳволии аҳоли нақши ҳалқунанда ва қобили таваҷҷӯҳ дошта бошад.

Аз натиҷаҳои таҳлили амалинамуда чунон бар меояд, ки ҳамгироии иқтисодӣ дар дастёбӣ ба бозорҳои нисбатан бузург, ҷалби сармоя ва махсусан сармояи хориҷӣ, беҳдошти рақобатпазирии иқтисоди миллӣ нақши калидӣ дорад, бар ин асно воридшавӣ ба чунин иттиҳодияҳо дар шароити таҳаввулотҳои ҷиддӣ дар иқтисоди ҷаҳон барои Ҷумҳурии Тоҷикистон шартӣ зарурӣ махсуб меёбад.

Адабиёт

1. Андреева Л.Ю., Вовченко Н.Г., Епифанова Т.В., Полуботко А.А. Институты и инструменты «Зеленого финансирования»: риски и возможности устойчивого развития Российской экономики // Лесотехнический журнал. – 2017. – № 2. – с. 205-213.
2. Аникеева А.А., Чернолецкая А.К. Анализ механизмов привлечения инвестиционных ресурсов в период кризиса // Экономика, предпринимательство и право. – 2021. – Том 11. – № 6. – С. 1587-1604.
3. Большой экономический словарь / Общ. Ред. А.Борисов. – М.: Книжный мир, 2000. – 896 с
4. Бочаров, В.В. Инвестиции. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 176 с.
5. Зенькова, Л. П. Институциональные подходы к циклам зарубежных экономистов / Л. П. Зенькова // Экономика и управление Минск 2009. – № 2 (18). – С. 12–18.
6. Ковалев, В.В., Иванов, В.В., Лялин, В.А. Инвестиции. – М.: Издательство Проспект, 2015. - 592 с.
7. Концептуальные основы экономической интеграции в условиях глобализации и устойчивого развития региональной экономики Губин А.М.
8. Чиненова М.В. Инвестиции. Москва, КНОРУС, 2007 г, 248 с.

Маълумот дар бораи муаллиф

Судиков Аҳкомуддин Киромудинович— ассистенти кафедраи идораи давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи Нахимов 64/16. Телефон: +992918-87-43-10

Сведения об авторе

Судиков Аҳкомуддин Киромудинович—ассистент кафедры государственного и местного управления Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/16. Телефон: +992918-87-43-10

About the author

Sudiqov Akhkomuddin Kiromudinovich—Assistant Professor of the Department of Public and Local Administration of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/16. Phone: +992+918-87-43-10

**ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА
ЖЕНЩИН В СФЕРЕ ТУРИЗМА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН****Абдалимова Н.А.**

Институт экономики и демографии НАНТ

Аннотация. В статье анализируются проблемы формирования и развития человеческого капитала женщин в сфере туризма Республики Таджикистан в контексте реализации государственной социально-экономической и гендерной политики. На основе анализа нормативно-правовых документов, официальных статистических данных и материалов международных организаций выявлены ключевые барьеры, ограничивающие участие женщин в туристской отрасли и их профессиональное продвижение. К таким барьерам отнесены низкий уровень оплачиваемой занятости женщин, высокая доля молодых женщин в категории NEET, сегрегация занятости по видам деятельности, преобладание низкооплачиваемых и неформальных рабочих мест, ограниченный доступ к предпринимательству и финансовым ресурсам, дефицит профессиональных, цифровых и языковых компетенций, а также высокая нагрузка неоплачиваемого домашнего труда. Показано, что, несмотря на значительный потенциал туризма как сферы занятости и самореализации женщин, отсутствие комплексных механизмов поддержки снижает отдачу от женского человеческого капитала. Обоснованы приоритетные направления решения выявленных проблем, включая модернизацию системы профессиональной подготовки, развитие микроквалификаций, поддержку женского предпринимательства, внедрение принципов достойного труда и интеграцию гендерно-чувствительных индикаторов в управление развитием туризма. Сделан вывод о необходимости согласованной политики государства, бизнеса и образовательных институтов для превращения туризма в устойчивый инструмент социально-экономического развития и расширения экономических возможностей женщин в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: человеческий капитал, женщины, туризм, занятость, гендерное равенство, профессиональные компетенции, предпринимательство, неформальная занятость, устойчивое развитие, Республика Таджикистан.

Для цитирования: Абдалимова, Н. А. Проблемы формирования и развития человеческого капитала женщин в сфере туризма Республики Таджикистан / Н. А. Абдалимова // Финансово-экономический вестник. – 2026. – No. 1. – С. 423-432.

**PROBLEMS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF WOMEN'S HUMAN CAPITAL IN
THE FIELD OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN****Abdalimova N.A.**

Institute of economics and demography of the NAST

Abstract. The article examines the problems of formation and development of women's human capital in the tourism sector of the Republic of Tajikistan within the framework of national socio-economic and gender policies. Based on the analysis of legal and regulatory documents, official statistical data, and reports of international organizations, the study identifies key barriers limiting women's participation in tourism and their professional advancement. These barriers include low levels of paid employment among women, a high share of young women in the NEET category, occupational segregation, the prevalence of low-paid and informal jobs, limited access to entrepreneurship and financial resources, deficits in professional, digital, and language skills, as well as the heavy burden of unpaid domestic work. The article demonstrates that despite the significant potential of tourism as a source of employment and economic empowerment for women, the absence of comprehensive support mechanisms reduces the returns on women's human capital. Priority directions for addressing these challenges are substantiated, including the modernization of professional training systems, the development of micro-qualifications, support for women's entrepreneurship, the promotion of decent work principles, and the integration of gender-sensitive indicators into tourism governance. The study concludes that coordinated efforts by the state, the private sector, and educational institutions are essential to transform tourism into a sustainable driver of inclusive socio-economic development and women's economic empowerment in the Republic of Tajikistan.

Keywords: human capital, women, tourism, employment, gender equality, professional skills, entrepreneurship, informal employment, sustainable development, Republic of Tajikistan.

МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНИИ ЗАНОН ДАР СОҲАИ САЙЁҲИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдалимова Н.А.

Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонии занон дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи сиёсати давлатии иҷтимоию иқтисодӣ ва гендерӣ мавриди таҳлил қарор дода мешаванд. Дар асоси омӯзиши санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, маълумоти расмӣ оморӣ ва маводи ташкилотҳои байналмилалӣ монеаҳои асосие муайян карда шудаанд, ки иштироки занонро дар соҳаи сайёҳӣ ва пешрафти касбии онҳоро маҳдуд месозанд. Ба чунин монеаҳо сатҳи пасти шуғли пулакӣ, шумораи зиёди занони ҷавон дар гурӯҳи NEET, сегрегатсияи шуғл аз рӯи намудҳои фаъолият, ҳукмронии ҷойҳои кори каммузд ва ғайрирасмӣ, маҳдуд будани дастрасӣ ба соҳибкорӣ ва захираҳои молиявӣ, норасоии малакаҳои касбӣ, рақамӣ ва забонӣ, инчунин сарбории баланди меҳнати хонагии бе музд дохил мешаванд. Нишон дода мешавад, ки сарфи назар аз иқтисодии баланди соҳаи сайёҳӣ ҳамчун манбаи шуғл ва худтаъминкунии иқтисодии занон, набудани механизмҳои мукаммали дастгирӣ ба самаранок истифода шудани сармояи инсонии онҳо монеъ мегардад. Самтҳои афзалиятноки ҳалли мушкилот пешниҳод карда мешаванд, аз ҷумла тақмили низоми омодакунии касбӣ, рушди микромалакаҳо, дастгирии соҳибкории занон, ҷорӣ намудани принципҳои меҳнати шоиста ва ворид намудани нишондиҳандаҳои ҳассос ба гендер дар идоракунии рушди сайёҳӣ. Хулоса бароварда мешавад, ки рушди устувори сармояи инсонии занон дар сайёҳӣ танҳо дар шароити ҳамохангии сиёсати давлатӣ, фаъолияти соҳибкорӣ ва низоми маориф имконпазир мебошад.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, занон, сайёҳӣ, шуғл, баробарии гендерӣ, салоҳиятҳои касбӣ, соҳибкорӣ, шуғли ғайрирасмӣ, рушди устувор, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Постановка проблемы. Туризм как сфера услуг обладает высокой трудоёмкостью и сравнительно низким порогом входа для части профессий, что делает отрасль потенциально важным каналом расширения занятости женщин, роста их доходов и укрепления социально-экономической устойчивости домохозяйств. Во многих странах именно туризм и гостеприимство создают рабочие места для молодежи и женщин, обеспечивая возможности для профессиональной мобильности через сервисные и управленческие компетенции. В Республике Таджикистан развитие туризма закреплено как приоритет государственной политики в Стратегии развития туризма на период до 2030 года, где предусмотрены меры по улучшению инфраструктуры, повышению качества услуг, расширению туристских продуктов и совершенствованию управления отраслью [4]. Параллельно в стране действует Национальная стратегия активизации роли женщин на 2021–2030 годы, направленная на расширение экономических возможностей женщин, укрепление их участия в рынке труда, поддержание предпринимательства и усиление институциональных механизмов гендерного равенства [1].

Несмотря на стратегические ориентиры, формирование человеческого капитала женщин в туризме сталкивается с комплексом ограничений. Под человеческим капиталом в настоящей статье понимается совокупность накопленных у женщин знаний, навыков, компетенций, здоровья, трудового опыта и социальных ресурсов, позволяющих создавать доход и профессионально развиваться в туристской экономике. Влияние человеческого капитала на экономический рост и благосостояние домохозяйств широко обосновано в экономической теории. В прикладном измерении для Таджикистана ключевым становится вопрос о том, какие факторы мешают женщинам переводить образование и навыки в оплачиваемую занятость и устойчивые доходы. Всемирный банк в страновой гендерной оценке указывает на сравнительно низкую оплачиваемую занятость женщин и значительный разрыв по показателям NEET (Not in Employment, Education or Training)- «молодёжь, не занятая в трудовой деятельности, образовании или профессиональной подготовке»: среди молодых женщин доля тех, кто не учится и не работает, существенно выше, чем среди молодых мужчин [2]. Эти характеристики создают риск неиспользования человеческого капитала и «потери» потенциала экономической активности в тех секторах, где женская занятость могла бы расти, включая туризм и гостеприимство.

Отдельный аспект проблемы заключается в структуре занятости и сегментации рынка труда: женщины чаще концентрируются в низкооплачиваемых и менее защищенных сегментах услуг, в том числе в неформальных видах деятельности. В туристской экономике это проявляется через распределение по «узлам» цепочки добавленной стоимости: размещение, питание, ремесленное

производство и микросервис, посреднические услуги и транспорт. Исследование цепочки добавленной стоимости туризма в Таджикистане, выполненное для Всемирного банка, показывает различия между формальным и неформальным секторами, а также подчеркивает специфику участия женщин в отдельных узлах, где женская занятость может быть значительной, но при этом женское предпринимательское владение и качество рабочих мест остаются ограниченными [5]. Такой дисбаланс означает, что для женщин «вход» в туризм может быть относительно доступен, но «рост» внутри отрасли — затруднен.

Анализ последних исследований и публикации. Исследование опирается на документы национальной политики и статистические источники, а также на материалы международных организаций. В качестве ключевых нормативно-стратегических источников используются Национальная стратегия активизации роли женщин в Республике Таджикистан на 2021–2030 годы [1] и Стратегия развития туризма до 2030 года [4]. Для характеристики гендерной ситуации на рынке труда и социально-экономических контекстов применяется страновая гендерная оценка Всемирного банка [2], а также статистические ресурсы UN Women по Таджикистану [3] и тематические публикации Агентства по статистике (включая сборник «Women and Men of the Republic of Tajikistan»- Женщины и мужчины Республики Таджикистан) [7]. Для анализа туризма как сектора занятости используются результаты исследования цепочки добавленной стоимости туризма в Таджикистане (World Bank, 2017) [5].

Методологически статья основана на сочетании институционального анализа (как формальные правила и программы влияют на возможности женщин), подхода человеческого капитала (как навыки и здоровье трансформируются в доход), а также отраслевого анализа цепочки добавленной стоимости (как распределяются роли и доходы по узлам туризма). Такой подход позволяет связывать «макро» рамку стратегии и институтов с «микро» барьерами занятости и предпринимательства, а также формировать пакет решений, учитывающий структуру отрасли.

Цель статьи - выявить ключевые проблемы формирования и развития человеческого капитала женщин в туризме Таджикистана и обосновать направления решений, повышающих отдачу от женского человеческого капитала в отрасли. Для достижения цели решаются следующие задачи: анализируется институциональная рамка гендерной политики и туризма, раскрываются основные барьеры на уровне образования, занятости и предпринимательства, рассматриваются социальные и инфраструктурные ограничения, а также предлагаются меры, согласуемые с национальными стратегиями и международными рекомендациями [1, 6].

Изложение основного материала. Формирование человеческого капитала женщин в туризме нельзя анализировать вне институциональной рамки, задаваемой государственными приоритетами. Национальная стратегия активизации роли женщин на 2021–2030 годы закрепляет цели расширения экономических возможностей женщин и предусматривает план действий, координируемый профильным государственным органом [1]. Для туристской сферы важны положения стратегии, направленные на повышение доступа женщин к профессиональному обучению, занятости и предпринимательству, а также на снижение барьеров участия в экономической жизни.

Стратегия развития туризма до 2030 года определяет комплекс мер по развитию инфраструктуры, туристских продуктов, улучшению сервиса и управлению отраслью [4]. Хотя гендерная повестка не всегда артикулируется как отдельный блок в отраслевых стратегиях, развитие туризма объективно влияет на женскую занятость, поскольку расширение инфраструктуры размещения и питания, роста числа туроператоров и сервисных компаний увеличивает спрос на труд в сегментах, где женщины традиционно представлены.

Однако для превращения потенциала в результат требуется согласование двух стратегических треков: «развитие туризма» и «активизация роли женщин». Без явного включения гендерных показателей в мониторинг туризма (например, доли женщин в занятости отрасли, в управленческих позициях, среди владельцев микробизнеса, в программах обучения) невозможно оценить, насколько туризм действительно становится каналом развития женского человеческого капитала. Международная практика управления гендерным равенством предполагает именно такой переход: от общих деклараций к измеряемым результатам и целевым механизмам поддержки [3; 8].

Человеческий капитал женщин в туризме формируется на пересечении образовательных, профессиональных и социальных факторов. На уровне «входа» в отрасль часто действуют механизмы, расширяющие участие женщин: туризм включает множество профессий начального уровня, не требующих длительной специализации, а также сезонные и частично занятые формы

труда. Это может облегчать включение женщин, особенно в условиях, когда оплачиваемая занятость ограничена или доступ к формальному рынку труда затруднен.

Однако «вход» сам по себе не гарантирует развития человеческого капитала. Развитие означает накопление компетенций, повышение производительности труда, рост доходов, профессиональное продвижение и расширение экономической автономии. Для туризма критическим является наличие профессиональных компетенций, влияющих на качество сервиса и конкурентоспособность предприятий: языковая подготовка, цифровая грамотность, навыки продаж и коммуникации, стандарты обслуживания, основы безопасности и управления рисками. Без системной поддержки обучения женщины могут оставаться в сегментах низкой производительности и низкой оплаты, не достигая управленческих позиций и не получая доступа к предпринимательским возможностям.

Для Таджикистана данный риск усиливается особенностями гендерной ситуации на рынке труда. Всемирный банк отмечает сравнительно низкую оплачиваемую занятость женщин и значительный разрыв по NEET среди молодых женщин [2]. Это означает, что значимая часть женщин либо не включена в оплачиваемую экономическую активность, либо включена неформально, без устойчивых механизмов накопления профессионального опыта и компетенций. В этой логике туризм может быть как «переходным сектором» (первым шагом к занятости), так и «ловушкой» низкой производительности, если отсутствуют траектории квалификационного роста.

Проблемы, с которыми сталкиваются женщины в туристской сфере Таджикистана, целесообразно рассматривать как многоуровневые барьеры: барьеры навыков и образования; барьеры занятости и качества рабочих мест; барьеры предпринимательства и доступа к ресурсам; социальные и инфраструктурные барьеры, связанные с неоплачиваемым трудом и мобильностью; институциональные барьеры координации и мониторинга.

Первый блок связан с образовательными и квалификационными аспектами. Туризм предъявляет повышенные требования к коммуникативным навыкам и стандартам обслуживания. При этом в современных условиях конкурентоспособность туризма все больше зависит от цифровых компетенций: работа с онлайн-платформами, цифровой маркетинг, коммуникация с туристами в мессенджерах, репутационное управление. Недостаток таких навыков ограничивает способность женщин превращать участие в туризме в устойчивый рост доходов, особенно в сегментах, где клиент принимает решение на основе цифровой информации и отзывов.

Второй блок – качество рабочих мест и сегрегация занятости. Даже при росте общего числа рабочих мест в туризме женщины могут концентрироваться в низкооплачиваемых позициях, а мужчины – в более высокооплачиваемых и управленческих, что формирует горизонтальную и вертикальную сегрегацию. Исследование Всемирного банка по цепочке добавленной стоимости туризма в Таджикистане показывает, что в некоторых узлах отрасли женская трудовая доля может быть высокой, но участие женщин как владельцев бизнеса и распределение ролей между формальным и неформальным секторами создают существенные различия в условиях труда и возможностях роста [5]. Это означает, что формальная занятость, стандартизированные рабочие места и возможности обучения могут распределяться неравномерно.

Третий блок — предпринимательство и доступ к финансовым и нефинансовым ресурсам. Туризм включает множество малых форм бизнеса: гостевые дома, домашнее питание, ремесленные мастерские, услуги гидов, локальный транспорт, сувенирная торговля. Такие формы потенциально благоприятны для вовлечения женщин, но рост бизнеса требует доступа к кредитованию, консультациям, рынкам, цифровым каналам продаж и сетевым партнерствам. Отсутствие таких ресурсов делает женский бизнес уязвимым и ограничивает масштабирование. Материалы по женскому предпринимательству в Таджикистане указывают, что поддержка предпринимательства женщин является растущим приоритетом, но требует системных стратегий включения и устранения барьеров доступа к ресурсам [9].

Четвёртый блок — социальные и инфраструктурные ограничения. Женская занятость и возможности обучения тесно связаны с нагрузкой неоплачиваемого труда, семейными обязанностями, доступностью транспорта и безопасностью перемещений, особенно в регионах. Если туристские рабочие места расположены далеко от места проживания, требуют гибкого графика или вечерних смен, а транспорт и инфраструктура ограничены, участие женщин может снижаться или приобретать неформальный характер. Параллельно социальные нормы и ожидания могут ограничивать мобильность и выбор профессии.

Пятый блок — институциональные ограничения мониторинга и управления. При отсутствии системного гендерного мониторинга в туризме невозможно точно определить, какие меры

повышают занятость и качество рабочих мест для женщин. UN Women подчёркивает необходимость работы по достижению гендерного равенства и отслеживания ключевых показателей в странах, включая Таджикистан [3]. Следовательно, гендерно-чувствительная статистика и индикаторы должны быть встроены в отраслевое управление туризмом, иначе меры будут носить фрагментарный характер.

Проведённая постановка проблемы показывает, что развитие человеческого капитала женщин в туризме Таджикистана зависит не только от формального доступа к рабочим местам, но и от качества этих рабочих мест, возможностей обучения и карьерного роста, доступа к предпринимательству и ресурсам, а также от инфраструктурных и социальных условий, определяющих мобильность и распределение времени. Важно также учитывать структуру отрасли: туризм включает формальные и неформальные сегменты, городские и региональные дестинации, продукты различной сезонности. Поэтому решения должны быть дифференцированы по типам дестинаций и узлам цепочки добавленной стоимости, а также согласованы с национальными стратегиями, включая Стратегию развития туризма до 2030 года и Национальную стратегию активизации роли женщин на 2021–2030 годы [1; 4; 5].

Продолжая анализ проблем формирования и развития человеческого капитала женщин в сфере туризма Республики Таджикистан, целесообразно подчеркнуть, что ключевые барьеры носят не единичный, а системный характер и проявляются одновременно на уровне навыков, структуры занятости, качества рабочих мест, доступа к предпринимательству и финансовым ресурсам, а также в рамках социально-инфраструктурных условий, определяющих мобильность и распределение времени. В этих условиях даже при наличии общего роста туристской активности и расширения сервисного сектора возможности женщин в туризме могут оставаться ограниченными: отрасль становится источником занятости, но не всегда обеспечивает устойчивое накопление компетенций, рост доходов и продвижение к позициям принятия решений.

Прежде всего следует выделить проблему «недоиспользования» человеческого капитала молодых женщин, которая формирует исходную уязвимость входа в рынок труда и сдерживает профессионализацию в сфере услуг, включая туризм. Страновая гендерная оценка Всемирного банка фиксирует существенный гендерный разрыв по показателю NEET (не учатся, не работают и не проходят обучение): доля молодых женщин 15–24 лет в категории NEET существенно выше, чем у молодых мужчин; это указывает на высокий риск выпадения из траекторий накопления навыков и трудового опыта [2]. Одновременно Всемирный банк отмечает, что значительная доля женщин трудоспособного возраста не вовлечена в оплачиваемую работу, что прямо ограничивает возможности формирования экономической автономии и профессионального опыта [2]. Для туризма это означает сокращение потенциального кадрового пула и усиление кадрового дефицита именно в тех компетенциях, которые критичны для качества сервиса: коммуникации, клиентоориентированность, знание языков, цифровые навыки, управление продажами и репутацией.

Далее, важным ограничителем выступает структура занятости женщин и качество рабочих мест, поскольку человеческий капитал развивается не только через обучение, но и через характер рабочих задач, интенсивность профессиональной практики и наличие институциональных стимулов к повышению квалификации. В туристском секторе особенно значима проблема вертикальной и горизонтальной сегрегации занятости: женщины чаще концентрируются в операционных ролях, связанных с обслуживанием и рутинными функциями, тогда как управленческие позиции, технически более сложные сегменты и более оплачиваемые функции могут быть представлены преимущественно мужчинами. Глобальные закономерности гендерного неравенства в туризме описаны в «Global Report on Women in Tourism» (Глобальный доклад о женщинах в туризме) (второе издание), где отмечается, что женщины составляют значительную долю рабочей силы в туризме, но сохраняются различия в оплате и в доступе к руководящим позициям [8]. Хотя глобальные данные не равны национальным, они задают аналитическую рамку: без целевых инструментов карьерного роста и устранения барьеров туризм воспроизводит «стеклянный потолок» и не превращается в механизм устойчивого повышения доходов женщин.

Для Таджикистана этот эффект усиливается распространённостью неформальной занятости и микродеятельности, где женщины могут быть активны, но их труд не всегда обеспечивает социальную защиту, рост производительности и доступ к кредитованию. Структура участия женщин в узлах туристской цепочки добавленной стоимости (гостевые дома, питание, ремесленничество, мелкое посредничество) зачастую формирует ситуацию «высокой занятости при низкой добавленной стоимости». Исследование цепочки добавленной стоимости туризма в

Таджикистане, выполненное для Всемирного банка, показывает, что развитие туризма требует не только роста потоков, но и повышения качества услуг и организационной связности между узлами цепочки, поскольку именно это определяет, кто и в какой мере получает доходы от туризма [5]. В практическом смысле это означает: если женская занятость сосредоточена преимущественно в низкомаржинальных сегментах и не сопровождается ростом компетенций и доступом к рынкам, туризм не реализует потенциал развития женского человеческого капитала.

Существенным барьером формирования человеческого капитала выступает разрыв между образовательными траекториями и реальными профессиональными требованиями туризма. В современных условиях туризм развивается как сервисно-цифровая отрасль: значительная часть продаж и коммуникации происходит через онлайн-каналы, а отзывы и цифровая репутация становятся фактором спроса. Следовательно, качество человеческого капитала женщин в туризме определяется не только базовыми навыками обслуживания, но и цифровой грамотностью: умением работать с платформами бронирования, онлайн-оплатой, CRM-логикой обработки запросов, продвижением в социальных сетях и управлением обратной связью. Если эти компетенции не развиваются, женщины остаются «исполнителями» без доступа к более доходным функциям, связанным с продажами, управлением продуктом и маркетингом. В национальном контексте эта проблема усиливается тем, что обучение часто ориентировано на теоретические дисциплины и не всегда обеспечивает дуальную модель подготовки с обязательной отраслевой практикой, особенно в регионах. Именно поэтому в стратегических документах по активизации роли женщин акцентируется необходимость расширения экономических возможностей, повышения участия женщин в занятости и развитии предпринимательства, что требует практикоориентированных инструментов подготовки кадров [1].

Отдельный блок причин связан с социальными ограничениями и нагрузкой неоплачиваемого труда, которая снижает возможности женщин в накоплении человеческого капитала через обучение и трудовой опыт. Международные и региональные оценки подчёркивают прямую связь между объёмом неоплачиваемого ухода/домашнего труда и снижением участия женщин в рынке труда, ограничением их профессиональной мобильности и доступом к качественной занятости [10]. В региональных обзорах по гендерному равенству для Центральной Азии также подчёркивается, что неравенство во времени, затрачиваемом на неоплачиваемый труд, является устойчивым структурным препятствием экономической активности женщин [11]. Для туризма, где распространены сменные графики, сезонные пики и работа в выходные, фактор неоплачиваемого труда особенно критичен: он ограничивает готовность женщин принимать предложения занятости, участвовать в стажировках, повышать квалификацию и переходить на управленческие позиции. В результате даже при наличии мотивации и базового образования женщины могут оставаться в пределах узких временных и территориальных рамок, выбирая наиболее гибкие, но часто менее доходные и менее защищённые формы занятости.

Не менее существенным является ограничение доступа женщин к предпринимательству, финансированию и рынкам, что напрямую влияет на возможность превращать навыки в устойчивый доход. Туризм, особенно на региональном уровне, во многом развивается через малые формы бизнеса: гостевые дома, семейные кафе, ремесленные мастерские, локальные экскурсионные услуги, агро- и этнотуристские инициативы. Потенциально это благоприятно для женщин, поскольку многие форматы совместимы с местными сообществами и семейной экономикой. Однако рост и масштабирование требуют доступа к кредитованию, грантам, бизнес-консультированию, цифровым каналам продвижения и кооперации с туроператорами. Страновая гендерная оценка Всемирного банка указывает на более ограниченные возможности женщин в развитии управленческих и предпринимательских навыков и отражает низкую представленность женщин в руководстве фирм [2]. Это означает, что даже при активности женщин в микросегментах туризма барьер «перехода» к более доходным и устойчивым бизнес-моделям сохраняется, и человеческий капитал не получает полноценной экономической отдачи.

В региональном разрезе барьеры усиливаются инфраструктурными ограничениями и дисбалансом развития дестинаций. Для многих туристских территорий Таджикистана характерны слабая транспортная доступность, ограниченность сервисной инфраструктуры и недостаток устойчивых каналов продаж. В такой среде женская занятость и предпринимательство оказываются особенно чувствительными к рискам: высокая сезонность, неопределённость потоков, ограниченность платежеспособного спроса и высокая стоимость продвижения. Следовательно, политика развития женского человеческого капитала в туризме должна быть связана с кластерным подходом развития дестинаций: без улучшения связности услуг и рынков женские инициативы

остаются разрозненными и слабо капитализируемыми. Анализ цепочки добавленной стоимости туризма в Таджикистане показывает, что эффект туризма зависит от того, насколько согласованно работают узлы цепочки и насколько они способны обеспечивать качество и доступность туристского продукта [5]. В практической плоскости это означает необходимость поддержки кооперации: объединения гостевых домов, ремесленников и гидов в продуктовые сети, создание единых стандартов качества и совместных каналов продвижения.

Таким образом, проблемы формирования человеческого капитала женщин в туризме Таджикистана проявляются как совокупность «входных» и «ростовых» барьеров. Входные барьеры связаны с низкой вовлечённостью молодых женщин в обучение и занятость и ограниченностью оплачиваемой занятости в целом [2]. Ростовые барьеры проявляются в сегрегации занятости, дефиците компетенций, ограниченном доступе к управлению и предпринимательству, слабой цифровизации навыков, нагрузке неоплачиваемого труда и региональных инфраструктурных ограничениях [2; 5; 8; 10]. Это позволяет перейти к обоснованию пакета решений, которые должны быть встроены одновременно в политику развития туризма и в национальные механизмы поддержки женщин.

В качестве ключевого направления решения проблемы следует рассматривать модернизацию системы формирования отраслевых компетенций женщин через практикоориентированное обучение, дуальные форматы и микроквалификации. Национальная стратегия активизации роли женщин на 2021–2030 годы задаёт общий ориентир на расширение экономических возможностей и повышение участия женщин в экономике [1], однако для туризма необходимо её предметное «приземление» в виде отраслевых программ компетенций. Эффективной моделью являются модульные программы, ориентированные на быстрое освоение навыков, которые повышают производительность и доход: клиентский сервис, стандарты гостеприимства, иностранные языки для туризма, цифровые инструменты продаж, управление отзывами, основы финансового учёта малого бизнеса, санитарные требования и безопасность. Эти программы целесообразно реализовывать в формате кратких сертифицируемых курсов с признанием результатов обучения работодателями и туристскими ассоциациями. Для регионов критически важен гибридный формат: онлайн-модули плюс очные практикумы на базе туристских кластеров или ведущих предприятий.

Второй блок мер связан с улучшением качества рабочих мест и продвижением принципов достойного труда для женщин в туризме. Поскольку глобальная практика показывает наличие гендерных разрывов в оплате и карьерном продвижении даже при высокой доле женщин в туризме [8], на национальном уровне целесообразно внедрять корпоративные и отраслевые стандарты: прозрачные критерии продвижения, недискриминационные практики найма, обеспечение безопасной рабочей среды, обучение менеджеров вопросам гендерной чувствительности. Для Таджикистана особенно важны механизмы вывода женской занятости из неформального сектора: упрощение процедур регистрации микробизнеса, доступ к социальным программам, формирование кооперативных моделей для гостевых домов и ремесленников, что снижает издержки формализации и повышает устойчивость доходов.

Третий блок мер должен быть направлен на поддержку женского предпринимательства и доступа к финансированию в туристской сфере. Учитывая ограниченность участия женщин в руководстве фирм и дефицит предпринимательских возможностей [2], необходимы специализированные инструменты: льготные кредитные линии или грантовые программы для женщин в туризме, бизнес-акселераторы для гостевых домов, ремесленных мастерских и сервисных стартапов, консультации по стандартам качества и цифровым продажам, поддержка выхода на платформы бронирования и создание совместных каналов продвижения. Важной практической мерой является развитие кооперации и «пакетирования» услуг: объединение нескольких женских инициатив в единый турпродукт (размещение + питание + ремёсла + экскурсии) повышает ценность предложения и позволяет увеличивать средний чек, снижая зависимость от сезонности.

Четвёртый блок мер должен учитывать социальные барьеры, связанные с неоплачиваемым трудом и ограничениями времени. Международные материалы подчёркивают, что сокращение нагрузки неоплачиваемого труда и создание инфраструктуры ухода являются важными факторами роста участия женщин в оплачиваемой экономической активности [10]. Для туристских территорий это может включать развитие доступных услуг ухода и социальных сервисов на местном уровне, гибкие форматы обучения, а также поощрение работодателей к применению гибких графиков и сменности, совместимой с семейными обязанностями. Важно, чтобы такие меры не закрепляли

сегрегацию (например, «женская работа только неполный день»), а расширяли возможности выбора и профессионального роста.

Пятый блок решений связан с управленческими и статистическими механизмами, без которых невозможно оценить реальный эффект политики. В сфере туризма целесообразно внедрять гендерно-чувствительные индикаторы мониторинга: доля женщин в занятости отрасли, доля женщин в управленческих позициях, доля женского предпринимательства в туристских кластерах, охват женщин программами подготовки и микроквалификаций, динамика доходов участниц программ. Национальные статистические публикации о положении женщин и мужчин в Таджикистане создают основу для такого мониторинга [7], а международные платформы данных UN Women позволяют сопоставлять прогресс по ключевым показателям гендерного равенства [3]. Институционально важно, чтобы показатели женского человеческого капитала в туризме были включены в реализацию Стратегии развития туризма до 2030 года [4] и увязаны с целями Национальной стратегии активизации роли женщин [1], что обеспечит согласованность политики и ответственность за результат.

В целом, развитие человеческого капитала женщин в туризме Республики Таджикистан требует перехода от общего признания значимости женской занятости к точным механизмам повышения отдачи от навыков и труда женщин в отрасли. Критическим условием является создание траекторий роста: от первичной занятости и микродеятельности к формализации, накоплению компетенций, доступу к цифровым рынкам, предпринимательству и управлению. Международные рамки, отражённые в глобальном отчёте о женщинах в туризме, подтверждают, что высокий уровень участия женщин в отрасли сам по себе не гарантирует равенства доходов и карьерных возможностей [8], а национальный контекст Таджикистана, характеризующийся высокой долей молодых женщин вне занятости и обучения, усиливает необходимость целевых мер [2]. Следовательно, комплексность решений должна быть сопоставима с комплексностью барьеров: инфраструктура и кластеризация дестинации, обучение и микроквалификации, финансирование и предпринимательство, достойный труд и социальные сервисы, а также мониторинг и статистика должны развиваться одновременно.

Таким образом, проведённый анализ проблем формирования и развития человеческого капитала женщин в сфере туризма Республики Таджикистан позволяет сделать вывод о том, что потенциал туристской отрасли как канала экономической активности и профессионального роста женщин реализуется лишь частично. Несмотря на закрепление туризма в качестве приоритетного направления социально-экономического развития и наличие государственной гендерной политики, женский человеческий капитал в отрасли сталкивается с совокупностью структурных, институциональных и социально-экономических барьеров, ограничивающих его эффективную капитализацию.

Ключевым вызовом остаётся низкая вовлечённость значительной части женщин, особенно молодёжи, в оплачиваемую занятость и профессиональное обучение, что подтверждается высокими показателями NEET среди молодых женщин и сравнительно низким уровнем экономической активности женщин в целом [2]. В условиях, когда туризм потенциально способен создавать рабочие места и обеспечивать относительно доступный вход на рынок труда, данный дисбаланс свидетельствует о недоиспользовании человеческого капитала и риске воспроизводства неравенства возможностей. Туризм в Таджикистане действительно предоставляет женщинам возможности включения в экономическую деятельность, однако чаще всего это включение происходит в сегментах с низкой добавленной стоимостью, ограниченной социальной защитой и невысокими перспективами карьерного роста.

Существенным ограничением является структурная сегрегация занятости в туристской отрасли, проявляющаяся в концентрации женщин в операционных и низкооплачиваемых функциях при слабой представленности на управленческих позициях и среди владельцев бизнеса. Этот вывод согласуется как с глобальными тенденциями, отражёнными в международных исследованиях, так и с результатами анализа цепочки добавленной стоимости туризма в Таджикистане, указывающими на неравномерное распределение выгод от роста отрасли между различными группами занятых [5; 8]. В результате даже при увеличении туристских потоков и расширении сервисного сектора вклад туризма в развитие женского человеческого капитала остаётся ограниченным.

Отдельного внимания заслуживает проблема несоответствия между образовательными траекториями и реальными требованиями туристской экономики. Современный туризм требует не только базовых сервисных навыков, но и развитых цифровых, языковых и управленческих компетенций, без которых невозможно обеспечить конкурентоспособность туристского продукта и

устойчивый рост доходов. Недостаточная практико-ориентированность подготовки, ограниченность дуальных форм обучения и слабая интеграция работодателей в образовательный процесс сдерживают накопление именно тех компетенций, которые обеспечивают профессиональный рост женщин в отрасли. В этих условиях значительная часть женщин остаётся в сегментах низкой производительности труда, что препятствует формированию устойчивого человеческого капитала.

Важным фактором, ограничивающим развитие человеческого капитала женщин в туризме, является высокая нагрузка неоплачиваемого труда и связанные с ней ограничения мобильности и времени. Социальные роли и инфраструктурные условия в регионах нередко делают невозможным участие женщин в обучении, стажировках и гибких формах занятости, характерных для туристской сферы. Международные исследования подтверждают, что неравномерное распределение неоплачиваемого труда напрямую снижает участие женщин в оплачиваемой экономической деятельности и ограничивает их профессиональные возможности [10; 11]. Для туристской отрасли Таджикистана это означает необходимость учитывать социальные факторы при разработке программ развития занятости и подготовки кадров.

Анализ показывает, что развитие человеческого капитала женщин в туризме невозможно без целенаправленной поддержки женского предпринимательства и расширения доступа к финансовым и нефинансовым ресурсам. Малые формы туристского бизнеса, распространённые в регионах, потенциально создают условия для вовлечения женщин, однако без доступа к кредитованию, цифровым каналам продаж, консультациям и кооперации с туроператорами такие инициативы остаются уязвимыми и слабо масштабируемыми. Ограниченное участие женщин в управлении фирмами и предпринимательстве, отмеченное в страновых оценках, указывает на необходимость институциональных мер поддержки именно женских инициатив в туристской сфере [2].

Системный характер выявленных проблем требует комплексного подхода к их решению. Развитие человеческого капитала женщин в туризме должно быть встроено одновременно в реализацию Стратегии развития туризма до 2030 года и Национальной стратегии активизации роли женщин на 2021–2030 годы [1; 4]. Это предполагает переход от декларативного учёта гендерной проблематики к внедрению измеримых показателей и механизмов мониторинга, позволяющих оценивать вклад туризма в расширение экономических возможностей женщин. Гендерно-чувствительные индикаторы занятости, доходов, предпринимательства и участия в обучении должны стать частью системы управления развитием туристских дестинаций и кластеров.

В практическом измерении приоритетными направлениями выступают модернизация системы подготовки кадров через дуальные и модульные программы, развитие микроквалификаций, поддержка женского предпринимательства и кооперации, улучшение качества рабочих мест и продвижение принципов достойного труда, а также учёт социальных и инфраструктурных факторов, влияющих на мобильность и занятость женщин. Реализация этих мер способна превратить туризм из сектора «входной» занятости в механизм устойчивого накопления человеческого капитала и повышения экономической автономии женщин.

В целом можно констатировать, что человеческий капитал женщин в сфере туризма Республики Таджикистан представляет собой значимый, но пока недостаточно реализованный ресурс социально-экономического развития. Его эффективное формирование и развитие возможно лишь при условии согласованной политики государства, бизнеса и образовательных институтов, ориентированной на качество занятости, профессиональный рост и равенство возможностей. В этом случае туризм может стать не только источником рабочих мест, но и устойчивым инструментом повышения благосостояния женщин, укрепления региональной экономики и достижения целей инклюзивного развития страны.

Список литературы

1. Национальная стратегия активизации роли женщин в Республике Таджикистан на 2021–2030 годы: утв. постановлением Правительства Республики Таджикистан. — Душанбе, 2021. — 64 с.
2. World Bank. Tajikistan: A Gender Assessment. — Washington, DC: World Bank Group, 2021. — 96 p.
3. UN Women. Country Profile: Tajikistan [Electronic resource]. — URL: <https://data.unwomen.org/country/tajikistan> (accessed: 15.01.2026).

4. Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года: утв. постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2018 г. № 372. — Душанбе, 2018. — 42 с.
5. Dermastia M. Value Chain Analysis of the Tourism Sector in Tajikistan. — Washington, DC: World Bank Group, 2017. — 56 p.
6. World Bank. How to Develop Tourism in Tajikistan? — Washington, DC: World Bank Group, 2019. — 38 p.
7. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Женщины и мужчины Республики Таджикистан: статистический сборник. — Душанбе, 2023. — 182 с.
8. UN World Tourism Organization (UNWTO). Global Report on Women in Tourism. 2nd ed. — Madrid: UNWTO, 2019. — 64 p.
9. Asian Development Bank. Gender Equality and Women's Empowerment in Tajikistan. — Manila: ADB, 2020. — 72 p.
10. International Labour Organization. Care Work and Care Jobs for the Future of Decent Work. — Geneva: ILO, 2018. — 532 p.
11. OECD. Gender Equality in Central Asia: Policies and Outcomes. — Paris: OECD Publishing, 2020. — 148 p.

Сведения об авторе

About the author

Маълумот дар бораи муаллиф

Абдалимова Н.А.-Младший научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ. Тел.: 934888664, E-mail: ana_xxi@mail.ru

Abdalimova N.A.-Junior Researcher at the Institute of Economics and Demography of NAST. Phone: 934888664, E-mail: ana_xxi@mail.ru

Абдалимова Н.А.-ходими хурди илмӣ Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ. Тел.: 934888664, E-mail: ana_xxi@mail.ru

Аннотатсия. Дар ҳама ҳолат гузариш аз як шакли фаъолият ба шакли дигари фаъолият аз он вобаста аст, ки дар ин самт ҷанбаҳои институтсионалии рушди ба инобат гирифта шуда камбудҳои ҷойдошта сари вақт ислоҳ ва роҳҳои рушд он таъмин карда шаванд. Новобаста аз он, ки рушди технологияҳои рақамӣ дар пешрафти фаъолияти бонкҳо нақши калидӣ бозиданд, ҳамоно дар ин самт як қатор муаммоҳои ҷойдошта, ки ислоҳи онҳо шартӣ зарурист ҷой дорад. Вобаста ба ин ибраз доштан зарур аст муаммоҳои рақамикунонии иқтисодиёт дар ҳамоҳангӣ бо фаъолияти бонкҳо то ҳол баъзе муаммоҳои ҳалношуда ҷой доранд. Аз ин лиҳоз зарурияти ислоҳод дар масъалаи гузариш ба рақамикунонии иқтисодиёт бо ёрии фаъолияти бонкҳо аз зумраи он масъалаҳоест, ки дар мақолаи худ мо онро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем. Ҳамчунин дар мақолаи мазкур ба рақамикунонии як қатор хизматрасониҳои муосири бонкӣ тақия намуда афзалият ва мушкилотҳои онҳоро муаян намудем.

Калидвожаҳо. Хизматрасониҳои бонкӣ, рақамикунонии иқтисодиёт, рушди низоми бонкӣ, афзалиятҳои рақамикунонӣ, амалиёт ва хизматрасониҳо, ҳисоббаробаркунӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ.

Барои иқтибос: Раҳимзода, Ҷ. Р. Муаммоҳои рақамикунонии иқтисодиёт дар шароити рушди низоми бонкӣ / Ҷ. Р. Раҳимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 433-440.

ПРОБЛЕМЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ

Раҳимзода Дж.Р.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В любом случае, переход от одной формы деятельности к другой зависит от того, насколько в этом направлении учитываются институциональные аспекты развития, своевременно устраняются существующие недостатки и обеспечиваются пути его развития. Несмотря на то, что развитие цифровых технологий сыграло ключевую роль в прогрессе банковской деятельности, в этом направлении все еще существует ряд проблем, исправление которых является необходимым условием. В этой связи необходимо отметить, что проблемы цифровизации экономики в координации с деятельностью банков все еще имеют ряд нерешенных вопросов. В этой связи необходимость реформирования вопроса перехода к цифровизации экономики с помощью банковской деятельности является одним из вопросов, которые мы проанализировали и обсудили в нашей статье. Также в данной статье мы выявили их преимущества и проблемы, опираясь на цифровизацию ряда современных банковских услуг.

Ключевые слова: банковские услуги, цифровизация экономики, развитие банковской системы, преимущества цифровизации, операции и услуги, расчеты и безналичные платежи.

PROBLEMS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY IN THE CONTEXT OF BANKING SYSTEM DEVELOPMENT

Rahimzoda J.R.

Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. In any case, the transition from one form of activity to another depends on the extent to which institutional aspects of development are taken into account, existing shortcomings are promptly addressed, and development paths are provided. Despite the fact that the development of digital technologies has played a key role in the progress of banking, a number of problems still exist, the resolution of which is essential. In this regard, it should be noted that the problems of digitalization of the economy in coordination with banking activities still have a number of unresolved issues. Therefore, the need to reform the transition to digitalization of the economy through banking is one of the issues we analyzed and discussed in our article. In this article, we also identified their advantages and challenges, based on the digitalization of a number of modern banking services.

Keywords: banking services, digitalization of the economy, development of the banking system, advantages of digitalization, transactions and services, settlements and non-cash payments.

Гузориши масъала. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи пайвастшавии равандҳои ҷаҳонишавӣ қарор дошта, ба ҷараёни техникаву технологияи муосир рӯз то рӯз алоқаманд мегардад ва наметавонад бе пайваст шудан ба ҷунин ҷараён рушди низоми бонкии ҳудро таъмин намояд. Маълумотҳо ва дигар имкониятҳои электронӣ рақамӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки шароити имрӯзаи Тоҷикистонро яке аз унсурҳои асосии низоми иқтисодӣ муосир рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи ҳамоҳангсозии он ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ бо истифодаи васеи равандҳои рақамикунӣ ва амалиётҳои электронӣ ташкил медиҳад. Пайваста зиёд шудани талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ва дар баробари он зарурати кам кардани сатҳи хавфҳои амалиётӣ ва коҳиш додани шумораи амалиётҳои хатарнок дар шароити имрӯза таъҷилан ислоҳоти ҷиддиро тақозо менамояд.

Дар навбати худ, пешниҳоди саривақтии хизматрасониҳои босифати бонкӣ ба субъектҳои гуногуни иқтисодӣ дар шароити мавҷудияти рақобати комил тавассути институтҳои бонкӣ, ҳамчун заминаи инфрасохтори зарурии истехсолот ва пешниҳоди хизматрасонии бонкӣ барои эҳтиёҷоти корхонаҳои истехсолӣ яке аз шартҳои асосии рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ маҳсуб меёбад. Иброз доштан зарур аст, ки новобаста аз он, ки амалиёти хизматрасониҳои анъанавии 15-20 соли пеш бонкҳоро ба ҷолишҳои бузург рубарӯ карда буд, имрӯз низ гузариш ба шаклҳои нави хизматрасонии бонкӣ ва таъмини бехатарии амалиётҳо тавассути ин шакли хизматрасониҳо мушкilotи муайянро ба миён овардааст ва як қатор бонку ташкилотҳои қарзиро домангир мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар доираи мавзӯи мазкур муаллиф аз таҳқиқотҳои Ақобирзода Н., Махшулов С. Ҷ., Раджабов Р.К., Содиқова М., Шариф Раҳимзода ва дигарон истифода намудааст.

Мақсади мақола – муаммоҳои рақамикунӣ иқтисодӣ дар шароити рушди низоми бонкӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Албатта, истифодаи шаклҳои гуногуни хизматрасониҳои инноватсионӣ, ки ояндаи бонк аз онҳо вобаста аст, талаб менамояд, ки ба он аҳамияти аввалиндараҷа дода шуда, он ҳамчун ҳадаф ё стратегияи пешсаф бошад. Зеро бо усулҳо ва муҳити инноватсионӣ пеш бурдани фаъолияти бозори хизматрасонии бонкӣ як қатор тағйиротҳои сохторӣ ва гурӯҳбандии марҳалаҳои рушди онро бо дарназардошти сатҳи талаботи ҷомеа тақозо намуда, роҳҳои имконпазирӣ рушди мутақобиларо бо иқтисодиёт тақозо менамояд ва ин ҷараёнҳоро ҳамчун муаммо ба роҳи ҳал ниёздошта эътироф намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳамин мушкilotу бартариятҳо, ки олимону коршиносон пайваста дар паи тафсир ва роҳи ҳалли ин масъала мебошанд ва назару андешаҳои ҳудро мушаххасан пешниҳод намудаанд. Вобаста ба ин ишораҳо, муҳаққиқи ватанӣ Ақобирзода Н. қайд менамояд, ки "...бозори хизматрасонии бонкӣ соҳаи ташаккули талаботу пешниҳоди хизматҳои бонкӣ аст, ки ба қонебгардони талаботи муштариён дар самтҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ мусоидат мекунад. Бо назардошти он, ки ташкилотҳои қарзӣ хизматрасонии бонкиро анҷом медиҳад, дар ин росто ҷустуҷӯи муштариёни наву ниғаҳдорӣ муштариёни қаблан ҷалбшуда ва бунёди низоми таъмини расонидани ин хизматҳо ба истеъмолкунанда аз вазифаҳои муҳимтарини бозори хизматрасонии бонкӣ ба ҳисоб мераванд"[1.254]. Солҳои охир вобаста ба мушкilotҳои мавҷудаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар самти амалиёт тавассути қорҳои пардохтӣ, хизматрасониҳои муосири бонкӣ, амалиётҳои қарзӣ ва монанди инҳо, зарурати таҳқиқотҳои бештарро ба миён овардааст.

"...Таҷрибаи ҷаҳонии давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки тариқи сармоягузорӣ бехтаршавии сифати хизматрасониҳои бонкӣ ба мизочон ҳамчун рушди босуръат дида мешавад ва ба устувории афзоиши даромади бонк таъсир мерасонад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ қисмати муҳимтарини бозори хизматҳои молиявӣ мебошад"[3.256].

Дар қисмати анъанавии шаклҳои ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, агар чанде, ки ақасари шаклҳои қаблии ҳисоббаробаркунии тамоюлҳои муосирро ба худ касб намудаанд, ҳоло ҳам бо як қатор мушкilotҳои институционалӣ ва хароҷотҳои барзиёд рӯ ба рӯ мебошанд [2.453]. Дар шароити имрӯза зарур аст, ки ҷиҳати тақмил ва баланд бардоштани фарогирии молиявии аҳоли дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мафҳумҳои нав, ки механизми фаъолияти соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ иқтисодиро инъикос менамоянд, истифода шаванд. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар замони Истиқлолият фарогир ва таъсиррасон ба тамоми ҷомеаи имрӯза мебошад. Ҳамзамон, як қатор олимони дигари соҳа ба монанди Раҷабов Р.К. ва Раҳимов З.А. иброз медоранд, ки "...дар пешкаш кардани хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии пурра ба маҳсулоти бонкӣ ба шахсони воқеӣ

ва ҳукукӣ якчанд мушкilot чой дорад”[7.110]. Воқеан дар давраи нави гузаштан ба ин тамоюлҳо метавон ба як қатор мушкilotҳо во хурд, ки инҳо ислоҳшаванда мебошанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки масъалаҳои такмил ва ба талаботҳои иқтисоди бозорӣ мутобиқ намудани фаъолияти бонкҳо яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иҷтимоию иқтисодии ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад. Зеро бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва хизматҳои гуногуни дар он пешниҳодшаванда чӯзӣ амалиётҳои анъанавии тичорати бонкӣ мебошанд, ки ба зиёд кардани даромади бонкҳо ва қонеъ гардонидани ниёзҳои мизочон бо мақсади рушди иқтисодиёти миллий нигаронида шудаанд. Дар раванди ҳамгироии иқтисодиёти ҷаҳонӣ, дар шароити ҷаҳонишавии фаъолияти иқтисодӣ ва афзоиши фурӯши хизматрасониҳо дар кишварҳои пешрафта, омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонии хизматрасонии бонкӣ бо мақсади истифодаи он дар кишвари мо аҳамияти хоса пайдо кардааст. Бо чунин шароит такмили масъалаи мазкур дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад. (ҷадвали 1)

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои амалиётҳои электронӣ тавассути суратҳисобҳои бонкӣ

Номгӯй	Солҳо						2024 нисбат ба 2015
	2015	2019	2021	2022	2023	2024	
Шумораи умумии суратҳисобҳо (адад)	2 904 511	4 057 782	6 083 412,00	8 444 573,00	11 236 588	14 145 819	3,8 маротиба
Суратҳисобҳои шахсони воқеӣ (адад)	1 478 624	3 964 100	5 977 784,00	8 321 666,00	11 109 753	14 003 422	8,4 маротиба
Тавассути шабакаи интернет	37 110	124 939	273 512,00	918 949,00	1 931 563	2 373 822	6,2 маротиба
Тавассути воситаҳои алокаи телефонӣ (мобилӣ)	37 215	175 603	870 961,00	1 648 261,00	2 180 279	2 316 821	6,1 маротиба
Суратҳисобҳои шахсони ҳуқуқӣ (адад)	83 488	93 682	105 628,00	122 907,00	126 835	142 397	7,1 маротиба
Тавассути шабакаи интернет	4 718	7 603	10 554,00	14 624,00	37 588	28 282	4,9 маротиба
Тавассути воситаҳои алокаи телефонӣ (мобилӣ)	2	-	-	-	-	-	-2%
Шумораи умумии амалиёт (ҳаз. адад)	15695	6005	59 372	8 550	12 764	162 785	9,3 маротиба
Ҳаҷми умумии амалиёт (млн. сомонӣ)	14426	2412	36 048	6 126	8 534	112 945	6,8 маротиба

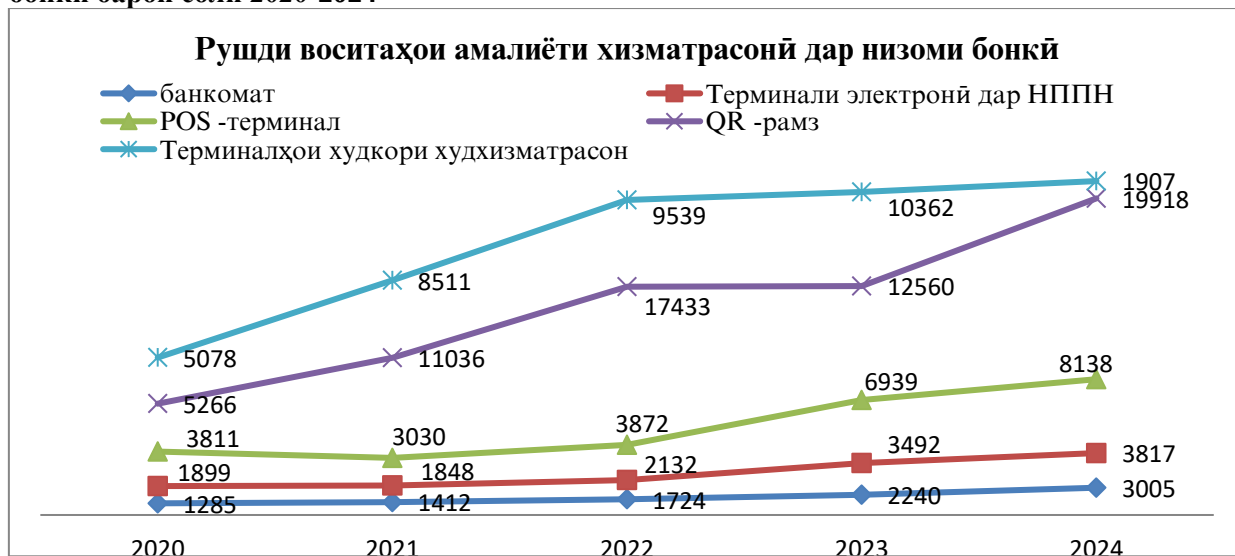
Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ солҳои 2015, №12 (245), 2019, №12 (293), 2020, № 12 (305), 2021, №12 (316). 2022, №12 (329). 2023, №12 (341). 2024, №12 (353).

Дар шароити муосир яке аз механизмҳои асосии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва анҷом додани амалиётҳои электронӣ ин суратҳисобҳои бонкӣ ба ҳисоб мераванд. Дар сатҳи низоми бонкӣ тамоми амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ тавассути суратҳисобҳои гуногун амалӣ карда мешаванд. Чихати дар амал дуруст ва самаранок истифода бурдани амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ шумораи суратҳисобҳои бонкӣ дар муқоиса ба солҳои пеш тамоили зиёдшавӣ дошта, ҳаҷми амалиётҳо низ ба воситаи суратҳисобҳои бонкӣ афзоиш ёфтааст. Агар дар соли 2015 шумори суратҳисобҳои бонкӣ 2 904 511 ададро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 14 145 819 ададро ташкил намуд, ки дар муқоиса ба соли таҳлилӣ 3,8% маротиба афзоиш ёфтааст. Вобаста ба таҳлилҳои анҷомшудаи мо шумораи суратҳисобҳои шахсони воқеӣ 8,4 маротиба, шумораи амалиётҳо тавассути шабакаҳои интернет 6,2 маротиба, тавассути телефонҳои мобилӣ 6,1 маротиба афзоиш ёфтааст. Вобаста ба таҳлилҳои ҷадвали мазкур қайд кардан бамаврид аст, ки шумораи суратҳисобҳои шахсони ҳуқуқӣ ва амалиётҳои электронӣ дар муқоиса ба шахсони воқеӣ тамоили сусти рушд дорад. Аз таҳлилҳо бар меояд, ки агар шумораи суратҳисобҳои бонкии шахсони ҳуқуқӣ дар соли 2015 83 488 ададро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 142397 ададро ташкил намудааст, ки дар муқоиса ба соли таҳлилӣ 7,1 маротиба афзоиш ёфтааст.

Амалиётҳои электронии шахсони ҳуқуқӣ тавассути шабакаи интернетӣ 4,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳаҷми амалиётҳо тавассути телефонҳои мобилӣ -2% коҳиш ёфтааст. Амалиётҳо тавассути телефонҳои мобилӣ аз тарафи шахсонӣ ҳуқуқӣ дар сатҳи паст қарор дорад. Ҳамзамон, шумораи умумии амалиётҳо 9,3 маротиба ва ҳаҷми умумии амалиётҳо 6,8 маротиба афзоиш ёфтааст, ки маҷмуан 112945 млн. сомони ро ташкил медиҳад.

Яке аз қисматҳои дигари рушди бозори қортҳои пардохтӣ ин афзоиши ҳиссаи амалиётҳо дар заминаи техникаву технологияи муосир мебошад ва ин ҳисса дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас мебошад. Барои хизматрасонии дорандагони қортҳои пардохтии бонкӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар маҷмӯъ 3005 адад банкомат ва 5 408 адад терминалҳои электронӣ насб карда шудаанд. Аз ин миқдор терминалҳои электронӣ 1 907 адад дар нуктаҳои пешниҳоди пули нақд ва 3 817 адад дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ насб карда шудаанд, ки ин нишондиҳандаҳо нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта мувофиқан 0,3 Ҷоиз зиёд ва 6,5 Ҷоиз кам шудаанд. (диаграммаи 1)

Диаграммаи 1. - Динамика рушди воситаҳо ва амалиёту хизматрасонҳо дар низоми бонкӣ барои соли 2020-2024

Сарчашма. <https://www.nbt.tj/tj>

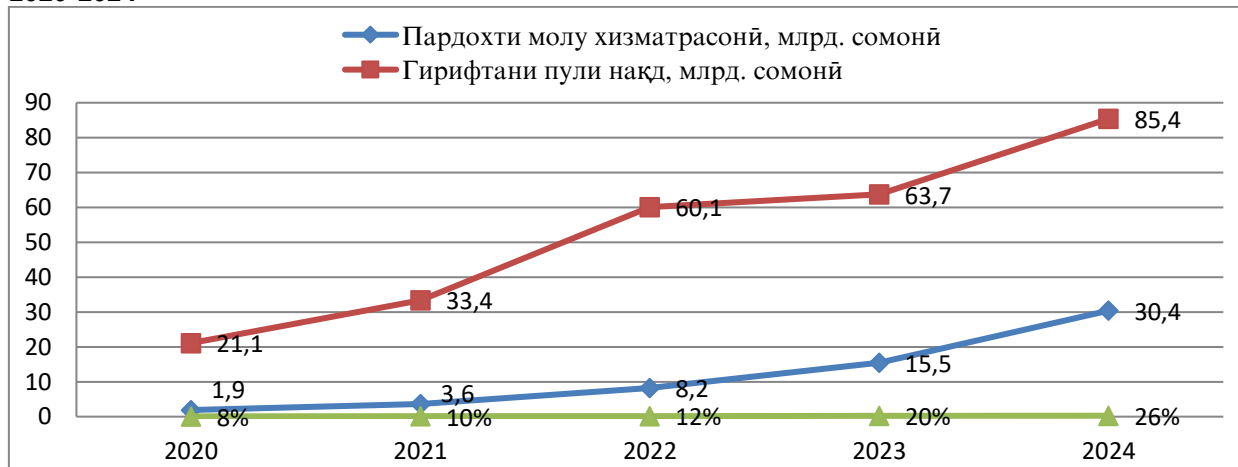
Дар татбиқи иқтисоди рақамӣ махсусан дар самти амалиётҳои электронии пардохтӣ фароҳам овардани инфрасохтори зарурӣ аз тарафи низоми бонкӣ, махсусан пешниҳодкунандагони хизматрасониҳои бонкӣ муҳим ва зарури мебошад. Ва ин масъала дар давоми чанд ҷоли охир тибқи маълумотҳо тамоили болоравӣ дорад. Илова бар ин гуфтан зарур аст, ки аз таҳлилҳои маълумотҳои мазкур бар меояд, ки яке аз механизмҳои асосии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ин фароҳам овардани шароити инфрасохтори инноватсионӣ иртиботӣ дар сатҳи низоми бонкӣ мебошад.

Ҳамин аст, ки тамоюли зиёдшавии воситаҳои хизматрасонӣ дар сатҳи низоми бонкӣ ба назар мерасад. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар шароити бошиддат тағйир ёфтани тамоми муносибатҳои иқтисодӣ фаъолият дар доираи техникаю технологияи муосир, авҷ гирифтани рақобати шадид байни тамоми субъектҳои иқтисодӣ дар сатҳи дохилию хориҷӣ, васеъ шудани фазои фаъолияти низоми бонкӣ зарурияти такмили механизмҳо соҳаҳои муҳталифро ба миён овард. Дар сатҳи бозори хизматрасониҳои бонкӣ як қатор механизмҳои вучуд доранд, ки истифода ва риояи меъёрҳои ин механизмҳо ба манфиати рушди низоми бонкӣ мебошад. Вобаста ба ин, яке аз механизмҳои рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ қорӣ намудани техникаву технологияи муосири хизматрасонӣ ба соҳаи бонкӣ ва дар заминаи ин иҷро намудани пардохтпазирии саривактии низоми бонкӣ дар назди мизочон мебошад. Илова бар ин дар ҳамин замина тибқи маълумотҳо "...ҳамчунин гуфтан мумкин аст, ки аз ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодшуда 6,8% он ба таври фосилавӣ тавассути замимабарномаҳои мобилӣ пешниҳод карда шудаанд"[6.118].

Ҳамчунин механизми дигари рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ин фароҳам овардани шароити мусоиди хизматрасонӣ бо риояи меъёри фоида мебошад, ки ҳавасмандии мизочонро афзоиш медиҳад. Вобаста ба ин метавон гуфт, ки рушди мутавозини бахшҳои асосии бозори молиявӣ ҳамчун як низоми ҳамгиро раванди барқарорсозиро метезонад ва рушди минбаъдаи низоми бонкиро таъмин менамояд, инчунин гаронии сармоягузориҳо аз бонкҳои ватанӣ бартараф намуда, дар воридшавии сармояи иловагии молиявӣ, ба захираҳои молиявии дарозмуддат мусоидат хоҳад намуд, ки он дар таҳкими иқтисодии кишвар таъсиргузор гардида, дар самти дастгирии молиявии рушди бахшҳои иқтисодии воқеӣ ва, махсусан, рушди инноватсионии он метавонад тағйироти куллиро ворид намояд.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки дар баҳодиҳии вазъи иқтисодӣ рақамӣ тавассути инфрасохтори пардохтӣ ҳиссаи амалиётҳои пулӣ ва пардохтҳои электронӣ муҳим ва зарурӣ мебошад, ки ин нишондиҳанда дар чанд соли охир тибқи маълумотҳои мавҷуда назаррас мебошад. Дар асоси гуфтаҳои боло аз таҳлили маълумотҳо бар меояд, ки ҳаҷми амалиётҳо тавассути роҳи воситаҳои гуногуни пардохтӣ дар ҳоли афзоиш қарор дорад. (диаграммаи 2.)

Диаграммаи 2. - Рушди инфрасохтори амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ барои соҳон 2020-2024

Сарчашма: <https://www.nbt.tj/tj>

Қайд карда бамаврид аст, ки дар шароити доимотағйирёбандаи муносибатҳои иқтисодӣ ва таҳдиди як қатор омилҳо ба рушди иҷтимоию иқтисодии давлат ташкили дурусти ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ манфиатовар мебошад. Зеро дар сурати баланд будани шиддати хавфҳо ва таъсири омилҳо ба вазъи низоми бонкӣ талабот ба пули нақд афзоиш меёбад ва ин метавонад ба вазъи низоми бонкии мамлакат таъсири манфӣ расонад. Аз ин лиҳоз, дар амал дуруст қорӣ намудани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ инфраструктураи инноватсиониро дар заминаи техникаву технологияи муосир тақозо менамояд. Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад ин чараён ҳоло ҳам қаноатмандкунанда нест.

Зеро аз таҳлили диаграммаи мазкур бар меояд, ки ҳоло ҳам дар муқоиса ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ зиёд мебошад, гарчанде, ки ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дошта он соли 2024 26%-ро ташкил медиҳад, афзоиши он дар муқоиса ба соли 2020 ба андозаи 2,2 маротиба афзоиш ёфтааст.

Ҳиссаи гирифтани пули нақд бошад агар соли 2020 аз банкоматҳо 21,1 миллиард. сомони ро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 85,4 миллиард сомони ро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 2020 ба андозаи 3 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон, пардохти мол ва хизматрасонӣ низ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дошта ин нишондиҳанда агар соли 2020 1,9 миллиардро ташкил намуда бошад ин нишондиҳанда дар соли 2024 30,4 миллиардро ташкил медиҳад, ки натиҷаи афзоиши он назаррас мебошад.

Таҷрибаи рушди инфрасохтори электронии пардохтӣ дар як қатор низомҳои миллии бонкӣ (ҳам давлатҳои пешрафта ва ҳам кишварҳои дар ҳоли рушд қарордошта дар сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ), бо дарназардошти комёбиҳо ва пастравиҳои онҳо нишондиҳандаи он аст, ки либерализатсияи фаъолияти бонкӣ бояд бо чорабиниҳо оид ба баланд бардоштани рақобатпазирии низоми бонкӣ, ки асоси онро хизматрасониҳои босифат ташкил медиҳад, пайваст бошад, ки ин барои ба назар гирифтани муҳлатҳо ва миқёси таҳаввулоти низоми бонкӣ сабаб мегардад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки айни замон дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ бо мақсади рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва зиёд намудани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, аз соли 2019 дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ фаъолон QR-рамз насб карда истодаанд, ки аз ҷиҳати хароҷот ва дастгирии техникӣ назар ба терминалҳои электронӣ нисбатан камхарҷ буда, барои истифодабарандагони он имконияти васеътарро дар самти амалинамой ва пардохтҳои ғайринақдӣ фароҳам меоранд.

Диаграммаи 3. - Тамоили зиёдшавии динамикии шумораи пардохтҳои вертуалии нав QR-рамзҳо барои соли 2020-2025 бо адад

Сарчашма: [https://www.nbt.tj/tj\[10\]](https://www.nbt.tj/tj[10])

Дар шароити вуҷуд пайдо намудани технологияҳои рақамӣ яке аз воситаҳои асосии татбиқи пардохтҳои электронӣ ва вуҷудати ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ин албатта QR-рамзҳои электронӣ мебошад. Аз таҳлили маълумотҳои диаграмма бар меояд, ки QR-рамзҳои электронӣ агар соли 2020 5266 ададо ташкил намуда бошад ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 19918 адад баробар гардааст ва ин мутаносибан ба соли 2020 2,7 маротиба афзоиш ёфтааст. Ин воситаи нави хизматрасонӣ дар давлатҳои пешрафта натиҷаи дилхоҳ дода, беҳтариҳои амалиётҳои пардохтиро ҳангоми хариду фурӯш дар сатҳи зарурӣ таъмин менамояд. Ҳамин аст, ки шумораи QR-рамзҳо дар сатҳи низоми бонкии кишвар дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад.

“...Дар низоми имрӯзаи бонкӣ бартарии асосии бонкӣ бар бозори рақобат ва бозори бонкӣ ин шакли муосири хизматрасонӣ мебошад ва бояд асоси онро техника ва технологияи муосир бо дарназардошти манфиатҳои умумии миллии ташкил намояд”[3.116]. Дар хулоса қайд кардан бамаврид аст, ки дар заминаи техникаву технологияи муосир қорӣ намудани намудҳои нави хизматрасонии фосилавии бонкӣ бо истифодаи усулҳои инноватсионӣ ва вертуалӣ дарёфт гардида хусусиятҳои хос ва истифодаи самаранокӣ онҳо дар шароити тағйирёбии муносибатҳои иқтисодӣ асоснок шудааст. Ҳамчунин, истифодаи имкониятҳои рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси воситаҳои ҳозиразамони бонкӣ баррасӣ гадида, роҳҳои имконпазири он дар сатҳи зарурӣ барои иҷро пешниҳод гарданд. Зеро солҳои охир, вобаста ба мушкилотҳои мавҷудаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар самти амалиёт тавассути қорҳои пардохтӣ, хизматрасониҳои муосири бонкӣ, амалиётҳои қарзӣ ва монанди инҳо зарурати таҳқиқотҳои бештарро ба миён овардааст.

Қайд кардан зарур аст, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ, ташаккул ва рушди он дар шароити имрӯза мавриди баррасӣ қарор гирифта, хусусият ва ҳолати рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир, вазъи он бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда, таҷрибаи ҷаҳонии ташаккулу рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва имкони истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст, ки дар ин замина амалиёт ва хизматрасониҳои қарзӣ мавқеи асосӣ доранд. Тавре зикр гардидааст "...дар шароити имрӯза зохиран акмалқардҳои қарзӣ ва муносибатҳои қарзиро на танҳо дар сатҳи институтҳои молиявӣ қарзӣ балки дар соҳаҳои саноат, сохтумон, кишоварзӣ ва хизматрасонӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст" [5.182]. Иловатан дуруст зикр гардидааст, ки "...дар шароити имрӯза рақобатҳои тезу тунд дар сатҳи низоми бонкӣ вобаста ба технологияҳои ҳозиразамон ҷараён доранд бо ин гуфтан мумкин аст, ки дар ин самт воситаҳои татбиқ мавқеи асосӣ ва калидӣ доранд"[9.138].

Хулоса. Дар доираи ин гуфтаҳо ҷиҳати баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои бозори бонкӣ, аз байн бурдани мушкilotҳои таҷамӯъ ва таъмини пурраи аҳоли ба воситаҳои ҳозиразамони хизматрасонӣ дар сатҳи зарурӣ, андешидани чораҳои зерин ба манфиати рушди бомароми соҳа мебошад;

- фароҳам овардани шароити технологӣ ва дар заминаи ин пешниҳод намудани намудҳои навтарини амалиётҳои бонкӣ новобаста аз вақту соати корӣ ва ҳамзамон таъмини амнияти амалиётҳои электронӣ ва воситаҳои электронии пардохтӣ;

- ташкили дурусти инфрасохтори низоми самараноки хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи техникаву технологияи ҳозиразамони бонкӣ бо фароҳамовардани шароит ҷиҳати маҳдудкунии амалиётҳои нақдӣ;

- дар минтақаҳои дастнорас ташкил намудани нуктаҳои хизматрасонии қабул ва додани пули нақд новобаста аз вақту соати корӣ ба мизочон бо фароҳам ории шароити хизматрасонии саривактӣ;

- кам кардани сатҳи хароҷотҳо бо назардошти паст кардани меъёри фоизи хизматрасониҳои бонкӣ;

- дар тамоми минтақаҳои дурдасти кишвар фароҳам овардани шароити хизматрасонӣ ба аҳоли;

- имкони афзоиш додани самаранокии бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз сатҳи ҳамгироии он бо бозорҳои минтақавӣ молиявӣ вобаста мебошад, бинобар ин ташаккули қонунгузори муосир, баландбардории иқтидори танзимгарон, ташаккулдиҳии низоми корпоративии идоракунии тижорат зарур шуморида мешавад;

- "...ҳатми намудани низоми баҳисобгирӣ дар корхонаву муассисаҳои сатҳи гуногун махсусан субъектҳои соҳибкорӣ ва мукамал гардонидани низоми ҳисоббаробаркунииҳои ғайринақдӣ" [4.181].

Адабиёт

1. Ақобирзода Н. Заминаи ҳуқуқии фаъолияти зиддинҳисорӣ дар бозори хизматрасонии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.Ақобирзода. Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2020. № 1 (29). С. 254-260.
2. Мирзоев Ҳ.Ҳ., Миршарифзода Э.Қ., Зиёев З.М. ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ: афзалият ва роҳҳои вусъат бахшидани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми молия ва иқтисод. 2024. № 4-2 (43). С. 453-460.
3. Мирзоев Ҳ.Ҳ., Шарбатов С.С. Арзёбии сифати хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун воситаи афзоиши самаранокии фаъолияти бонк. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 6-2. С. 116-122.
4. Мирзоев Ҳ.Ҳ. Таҷрибаи хориҷии идоракунии низоми бонкӣ. Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 1 (30). С. 281-286.
5. Махшулов, С. Ҷ. Рушди низоми бонкӣ ва муносибатҳои қарзӣ дар шароити муосир / С. Ҷ. Махшулов, Ҷ. Р. Сандалов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №. 10-1. – Р. 182-190. – EDN PGZAVX.
6. Махшулов, С. Ҷ. Хусусиятҳои хоси ташаккули муносибатҳои қарзӣ дар Тоҷикистон / С. Ҷ. Махшулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №. 6-1. – Р. 118-124. – EDN CEOMMW.
7. Раджабов Р.К. Проблемы развития банковского обслуживания национальной экономики / Р.К. Раджабов, Х.М. Ятимов. -Душанбе: Ирфон, 2003. - С.29; Рахимов З.А. Инвестиционная деятельность банковской системы в условиях рынка / З.А. Рахимов. -Душанбе: Ирфон, 2002. -110 с.

8. Содиқова М. Асосҳои назариявӣ-методологӣ ва таҳаққули бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақа / М.Содиқова. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ), 2020. № 9. Саҳ. 256

9. Шариф Раҳимзода. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисодиёти миллий. / Раҳимзода Ш / Монографияи [Матн]. Душанбе “Эрграф 2019”. Саҳ 138.

10. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон <https://www.nbt.tj> (Санаи мурочиат 25.10.2025)

**Маълумот дар бораи
муаллиф**

Раҳимзода Ҷурабек Раҳим-
докторанти курси 2-юм аз
руи ихтисоси (PhD)
6D050600 – молияи
Донишгоҳи давлатии молия
ва иқтисоди Тоҷикистон.
Суроға: 734067, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к.Нахимов 64/14.

Сведения об авторе

Раҳимзода Ҷурабек Раҳим-
докторант 2-го года обучения по
специальности 6D050600 –
финансы, Таджикский
государственный университет
финансов и экономики. Адрес:
734067, Республика
Таджикистан, Душанбе, ул.
Нахимова, 64/14.

About the author

Rahimzoda Jurabek
Rahim-2nd year doctoral
student in the specialty (PhD)
6D050600 – finance, Tajik
State University of Finance
and Economics Address:
734067, Republic of
Tajikistan, Dushanbe,
Nakhimov Str. 64/14.

БУЉЕТИ ДАВЛАТИ ВА МЕХАНИЗМХОИ ТАКМИЛИ ОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИ

Ҳикматов М.Н.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур таҳлили бучети давлатӣ ва имкониятҳои тақмили он дар шароити рақамикунонӣ рағона шудааст. Дар шароити муосири рушди технологӣ, рақамикунонӣ барои баланд бардоштани шаффофиятноки, самаранокӣ ва идоракунии самаранокӣ маблағҳои давлатӣ аҳамияти калидӣ дорад. Мақола рағандҳои автоматикунонии идоракунии молияи давлатӣ, истифодаи низомиҳои электронӣ ва барномаҳои рақамӣ, аз ҷумла TFMis/SGB.net, инчунин нақши онҳо дар назорат ва ҳисоботдиҳӣ ва қоҳиши хатогиҳои инсонӣ ва омилҳои инсониро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Пешниҳодҳо оид ба қорӣ намудани бучетбандии натиҷагирона, порталҳои «Бучети қушода», таҳлили додаҳои қалон ва истифодаи баронмаҳои муосири рақамӣ барои тақмили системаи бучетӣ пешниҳод шудаанд. Мақола барои олимон, муқаққилон, мутахассисони молия, қормандони давлатӣ ва онҳое, ки ба рушди низоми рақамикунонии идоракунии молияи давлатӣ таваҷҷуҳ доранд, манфиатдор хоҳад буд.

Қалимаҳои асосӣ: бучети давлатӣ, рақамикунонӣ, идоракунии молия, автоматикунонӣ, назорати молиявӣ, TFMis/SGB.net, бучетбандии натиҷагирона, маълумоти қушода, таҳлили маълумотҳои қалон, самаранокӣ, шаффофиятноки.

Барои иқтибос: Ҳикматов, М. Н. Бучети давлатӣ ва механизмиҳои тақмили он дар шароити рақамикунонӣ / М. Н. Ҳикматов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 441-447.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БЮДЖЕТ И МЕХАНИЗМЫ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ

Ҳикматов М.Н.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В данной статье проведен анализ государственного бюджета и возможностей его совершенствования в условиях цифровизации. В современных условиях технологического развития цифровизация имеет ключевое значение для повышения прозрачности, эффективности и результативного управления государственными финансовыми средствами. В статье рассматриваются процессы автоматизации управления государственными финансами, использование электронных систем и программ, включая TFMis/SGB.net, а также их роль в контроле, отчетности и снижении ошибок, связанных с человеческим фактором. Предлагаются меры по внедрению результативного бюджетирования, портала «Открытый бюджет», анализа больших данных и использования современных цифровых программ для совершенствования бюджетной системы. Статья будет полезна ученым, исследователям, специалистам по финансам, государственным служащим и всем, кто интересуется развитием цифровизации управления государственными финансами.

Ключевые слова: государственный бюджет, цифровизация, управление финансами, автоматизация, финансовый контроль, TFMis/SGB.net, результативное бюджетирование, открытые данные, анализ больших данных, эффективность, прозрачность.

STATE BUDGET AND MECHANISMS FOR ITS IMPROVEMENT IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Hikmatov M.N.

Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. This article analyzes the state budget and opportunities for its improvement in the context of digitalization. In the current era of technological development, digitalization is key to enhancing transparency, efficiency, and effective management of public financial resources. The article examines processes of automating public financial management, the use of electronic systems and programs, including TFMis/SGB.net, as well as their role in control, reporting, and reducing human errors. Recommendations are provided for implementing performance-based budgeting, the "Open Budget" portal, big data analysis, and modern digital programs to improve the budget system. The article will be useful for

scholars, researchers, finance specialists, government officials, and anyone interested in the development of digital public financial management.

Keywords: state budget, digitalization, financial management, automation, financial control, TFMis/SGB.net, performance-based budgeting, open data, big data analysis, efficiency, transparency.

Гузориши масъала. Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ нақши бучети давлатӣ ҳамчун воситаи асосии танзими иқтисодӣ ва таъмини рушди иҷтимоии кишвар боз ҳам муҳимтар мегардад. Рақамикунонӣ ба низоми идоракунии молияи давлатӣ талаботи нав пеш мегузорад: баланд бардоштани шаффофиятнокии он, самаранокӣ, суръати гардиши захираҳои молиявӣ ва назорати самаранокӣ истифодаи онҳо. Дар чунин шароит тақмили механизми бучетӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар раванди банақшагирӣ, иҷро ва назорати бучетӣ, яке аз самтҳои калидии сиёсати молиявии давлат ба ҳисоб меравад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Аз ҷониби таҳқиқотчиён аз қабيلي Бегматов А. А., Давлатшоев О. Ҳ., Каримов Б. И., Оймаҳмадов Г. Н., Раҳимзода Ф. М., Сафаров Х., Сидиков Н. Г., Халимов Д. М. ва дигарон дар доираи мавзӯи мазкур таҳлилҳо гузаронида шудааст.

Мақсади мақола - бучети давлатӣ ва механизмҳои тақмили он дар шароити рақамикунонӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Аз нигоҳи моҳияти иқтисодӣ, бучети давлатӣ муносибатҳои пулиро ифода менамояд, ки байни давлат ва шахсони ҳуқуқию воқеӣ вобаста ба азнавтасимкунии даромади миллӣ ба вуҷуд меоянд. Ҳадафи ин муносибатҳо ташаккул ва истифодаи фондҳои мутамаркази пулӣ барои маблағгузори соҳаҳои иқтисодиёт, таъмини хароҷоти иҷтимоӣ фарҳангӣ, мудофия ва идоракунии мамлакат мебошад.

Чамбоварии захираҳои молиявӣ дар бучет ба давлат имкон медиҳад, ки манбаъҳои молиявиро барои рушди соҳаҳои афзалиятнок ва татбиқи барномаҳои стратегияи миллӣ равона намояд. Дар шароити рақамикунонӣ ин раванд бо истифода аз системаҳои электронии андозбандӣ, пардохтҳои ғайринақдӣ ва платформаҳои рақамии идоракунии молия самараноктар мегардад.

Бучети давлатӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ қисми таркибии низоми молия буда, хусусиятҳои умумии молия ва ҳамзамон аломатҳои хоси худро дорад. Он пеш аз ҳама воситаи азнавтасимкунии даромади миллӣ байни соҳаҳои иқтисодиёт, минтақаҳо ва табақаҳои аҳоли мебошад. Бучети давлатӣ дорои хусусиятҳо буда онҳо чуниин мебошанд:

- бучет шакли махсуси азнавтасимкунии даромади миллӣ мебошад, ки дар ихтиёри давлат мутамарказ гардида, барои қонсгардонии талаботи умумидавлатӣ истифода мешавад;

- тавассути бучет азнавтасимкунии захираҳои молиявӣ байни соҳаҳо ва минтақаҳо амалӣ мегардад;

- тақсмоти бучетӣ бештар ба таъмини тақрористехсоли васеъ ва ҳалли масъалаҳои стратегияи рушди иқтисодӣ равона шудааст;

- бучет дар низоми молияи давлатӣ мавқеи марказӣ дошта, воситаи асосии танзими таносубҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Бучети давлатӣ қисми маркази системаи молияи давлатӣ ба ҳисоб рафта, он нақши муҳимро дар ташкилкунӣ, тақсимкунӣ ва истифодаи захираҳои молиявӣ бозида ва барои таъмини рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва устувории молиявии кишвар хизмат мерасонад [13].

Моҳияти бучети давлатӣ тавассути ду вазифаи асосии он: тақсимотӣ ва назоратӣ ифода меёбад.

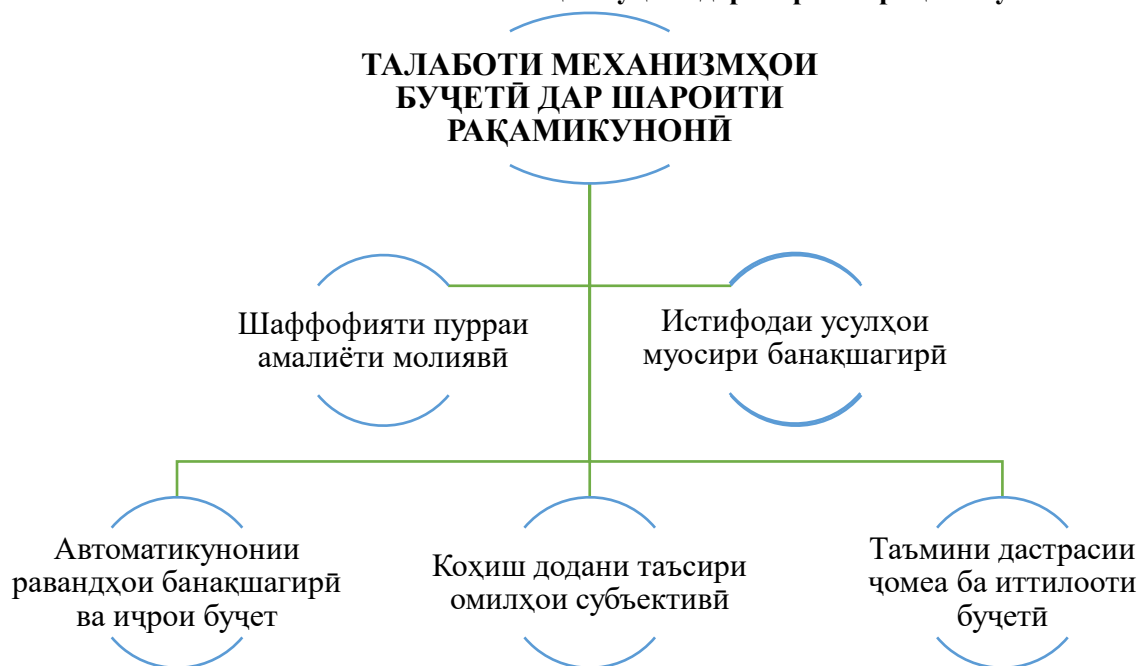
Вазифаи тақсимотӣ дар азнавтасимкунии даромади миллӣ ва ташаккули фондҳои мутамаркази давлатӣ зоҳир мегардад. Дар шароити рақамикунонӣ ин раванд бо истифодаи технологияҳои “Big Data”, таҳлили маълумоти молиявӣ ва системаҳои иттилоотии ҳамгиро суръат ва дақиқии бештар пайдо мекунад.

Вазифаи назоратӣ бошад, таъмини воридшавии саривақтӣ ва пурраи даромадҳо ба бучет, инчунин истифодаи мақсаднок ва самаранокӣ хароҷотро дар бар мегирад. Ҷорӣ намудани аудитҳои электронӣ, мониторинги онлайн ва платформаҳои “бучети кушода” имконият медиҳанд, ки сатҳи шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ баланд бардошта шавад.

Механизми бучетӣ маҷмӯи шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои мебошад, ки давлат тавассути онҳо ташаккул, тақсим ва истифодаи захираҳои бучетиро амалӣ менамояд. Он ҳамчун олати татбиқи сиёсати бучетии давлат баромад мекунад. Механизми молиявӣ низоми молиявии ҷомеа аст, ки зинаи асосии он бучети давлатӣ мебошад [2].

Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ ва табдилдиҳии рақамӣ механизми бучетӣ бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошад, расми 1:

Расми 1. Талаботи механизмҳои бучетӣ дар шароити рақамикунонӣ

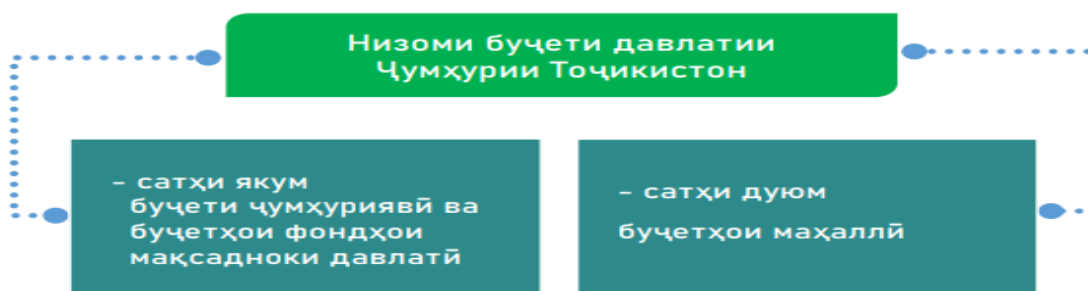

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки ба ҷои усулҳои фармоишӣ-амрӣ усулҳои ғайримустақими танзими иқтисодӣ васеъ истифода шаванд. Масалан, тавассути субсидияҳои рақамӣ, грантҳои электронӣ ва мониторинги автоматикӣ давлат метавонад ба рушди соҳаҳои афзалиятнок таъсири ҳадафманд расонад.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатӣ” низоми бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бучетҳои сатҳҳои зерин иборат мебошад, дар расми 2 нишон дода шудааст:

Расми 2. Низоми бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муносибатҳои молиявӣ, ки дар байни давлат ва корхонаю ташкилотҳо, муассисаҳо ва аҳоли амалӣ мегардад, дар бучети давлатӣ дарҷ мешавад.

Системаи бучавӣ ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои байни субъектҳои гуногун оиди маҷмӯи муносибатҳои байни субъектҳои гуногун оиди бунёд ва ташакули даромадҳо, тақсими даромади ҳамаи звенаҳои бучавӣ: бучаи давлатӣ, ҷумҳуриявӣ, маҳаллӣ, воситаҳои пулии ташкилотҳои ғайрибучавӣ, гирифтани ва баргардонидани қарзҳо, танзими қарз, раванди иҷрои нақшаҳои бучавӣ, қабули иҷрои онҳо, назорат ва ғайра ташкил карда мешавад.

Даромадҳои бучети ҷумҳуриявӣ аз се гурӯҳи асосӣ иборат мебошанд: даромадҳои андозӣ, даромадҳои ғайриандозӣ ва маблағҳои беподош (трансфертҳо).

Ба гурӯҳи даромадҳои андозӣ андозҳои умумидавлатӣ шомил мегарданд, ки номгӯӣ ва меъёрҳои онҳо тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешаванд. Ҳаҷм ва тартиби тақсими ин андозҳо миёни бучети ҷумҳуриявӣ ва бучетҳои маҳаллӣ ҳамасола дар Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои соли дахлдори молиявӣ муқаррар карда мешавад.

Даромадҳои ғайриандозӣ бошанд, аз ҳисоби хизматрасониҳои пулакие, ки мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва муассисаҳои буҷетии тобеи онҳо пешниҳод менамоянд, ташаккул меёбанд. Ба ин гурӯҳ инчунин фоидаи Бонки миллии Тоҷикистон дохил мешавад, ки мутобиқи меъёрҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба буҷет гузаронида мешавад. Ҳамзамон, маблағҳо аз фурӯши захираҳо ва пасандозҳои ҷумҳуриявӣ, фоида аз сармоягузориҳои давлатӣ ва дигар даромадҳои дорой хусусияти молиявӣ ба ҳамин гурӯҳ мансубанд.

Ба даромадҳои буҷети ҷумҳуриявӣ инчунин маблағҳои беподош, аз ҷумла грантҳо ва кӯмакҳои молиявӣ, ки аз ҷониби шахсони воқеӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва ҳукуматҳои давлатҳои хориҷӣ пешниҳод мегарданд, дохил карда мешаванд. Илова бар ин, маблағҳое, ки дар натиҷаи ҳисоббаробаркуниҳо байни буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ ба вуҷуд меоянд, низ ҳамчун манбаи даромад эътироф мегарданд. Маблағҳои аз истифода ва фурӯши амвол бадастомада, инчунин қарзгирии дохилӣ ва хориҷии ҷумҳуриявӣ, одатан ҳамчун манбаи маблағгузориҳои касри буҷет истифода шуда, дар таркиби манбаъҳои молиявии он ба инобат гирифта мешаванд[4].

Низомии молиявии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолиятнамоянда бо ҷаҳонишавии иқтисодӣ ва истифода аз рақамнамоии дар инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда на танҳо ба талаботҳои стандарти молиявии ҷаҳонӣ ҷавобгӯй гардида истода аст, балки ҷузъи ҷудонашавандаи муносибатҳои молиявии байналхалқиро баранда аст[8.с-29].

Баъди ба нақшагирии даромадҳои давлатӣ ин даромадҳо ба даромадҳои ҷумҳуриявӣ ва даромадҳои маҳаллӣ бо меъёрҳои муаян тақсим карда мешаванд, аз ин рӯ мо нишондиҳандаҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2020 то 2024 дар ҷадвали 1 баррасӣ гардидааст пешниҳод намудем.

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо Солҳо	2020	2021	2022	2023	2024
Даромадҳои буҷети давлатӣ (млрд, сомонӣ)	25064985,2	30053803,1	36056818,1	43903428,9	46613913,5
Хароҷоти буҷети давлатӣ (млрд, сомонӣ)	24812543,1	29342724,5	35338892	43034816	45836059,8
Даромадҳои андозӣ (млрд, сомонӣ)	15366511,1	19669567,1	21824239,5	25769144,9	29129107,6
Даромадҳои ғайриандозӣ (млрд, сомонӣ)	1895417,7	1601205,4	2418541,5	2333228,3	3629857
Даромадҳо аз сармоя (млрд, сомонӣ)	690367,8	68478,8	567117,6	192814,5	381571,8
Грантҳо (млрд, сомонӣ)	1150735,9	237298,9	1020950	542284,2	695818,8

Сарчашма: коркарди муаллиф дар асоси Маҷмуаи оморӣ молияи Тоҷикистон дар соли 2025.

Аз таҳлили ҷадвали мазкур бар меояд, ки даромадҳои буҷети давлатӣ аз 25,0 млрд сомонӣ дар соли 2020 то 46,6 млрд сомонӣ дар соли 2024 афзоиш ёфта, тақрибан 85 – 86% рушдро ташкил медиҳанд, ки ин нишонаи тавсеаи фаъолияти иқтисодӣ ва беҳтар гардидани ҷамъоварии даромадҳо мебошад. Хароҷоти буҷет низ аз 24,8 млрд то 45,8 млрд сомонӣ зиёд гардида, афзоиши мутаносиб бо даромадҳо дорад, ки сиёсати ҳамоҳангшудаи банақшагирии фискалӣ инъикос мекунад. Дар ҳамаи солҳои таҳлил буҷет бо профит иҷро шудааст (аз 252 млн то 868 млн сомонӣ), ки ин нишондиҳандаи устувории молиявӣ ва назорати нисбатан самараноки касри буҷет мебошад. Даромадҳои андозӣ аз 15,3 млрд то 29,1 млрд сомонӣ афзоиш ёфта, зиёда аз 60% даромади умумиро ташкил медиҳанд, ки вобастагии асосии буҷетро аз манбаъҳои дохилӣ нишон медиҳад. Коҳиши муваққатии даромад аз сармоя ва тағйирёбии ҳаҷми грантҳо собит месозад, ки манбаъҳои ғайриандозӣ устувории доимӣ надоранд ва хусусияти мавсимӣ ё сиёсӣ доранд. Дар маҷмӯъ, таҳлил нишон медиҳад, ки молияи давлатӣ дар солҳои 2020 – 2024 тамоюли рушди мусбат дошта, сатҳи

идоракунии буҷет ва стратегияи молиявӣ дар сатҳи қаноатбахш қарор дорад, ба ҳамин асос натиҷаҳои он дар расми 3. нишон дода шудааст.

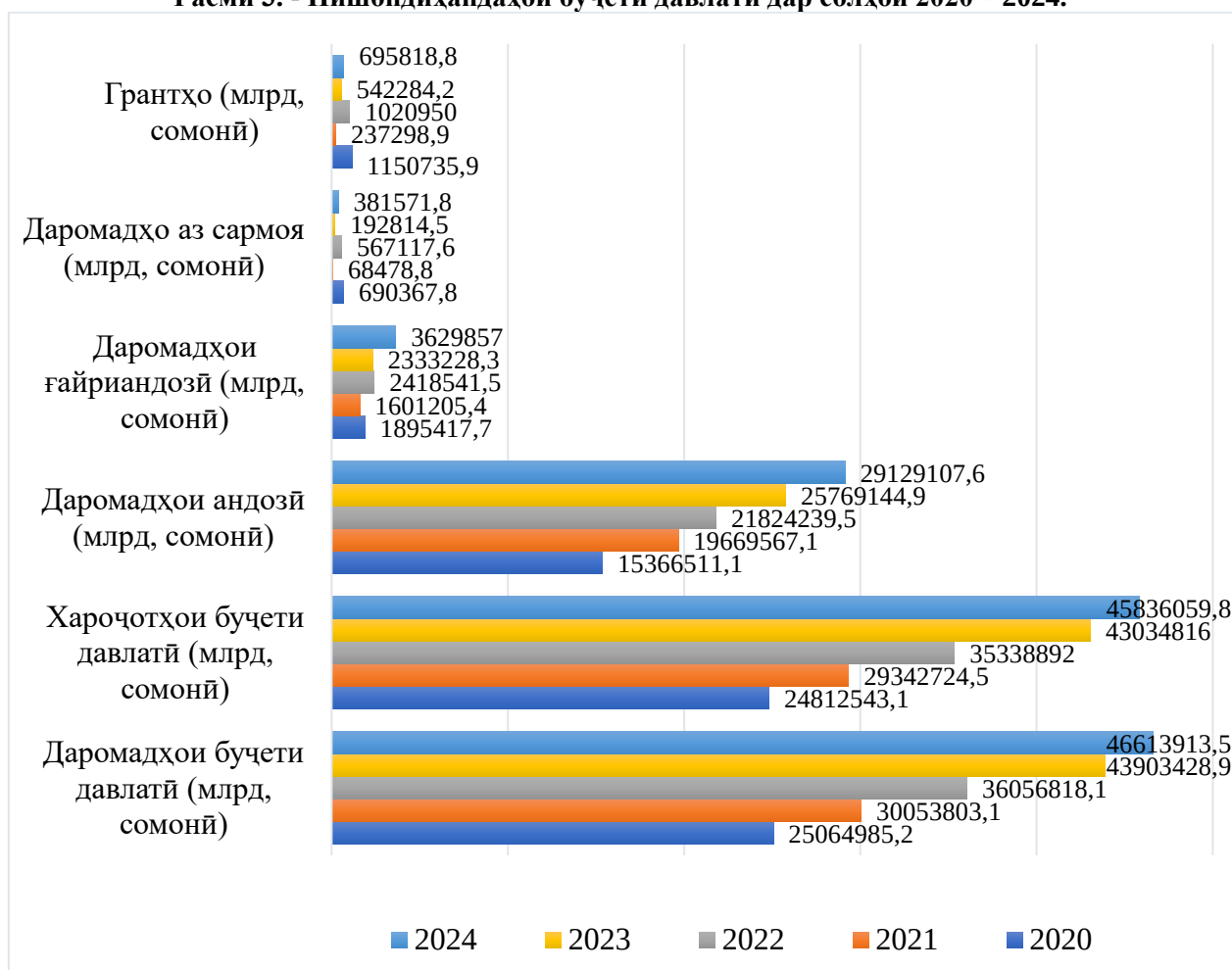
Истифодаи самараноки захираҳои буҷетӣ ба он вобаста аст, ки даромадҳо хусусияти умумӣ доранд ва ба хароҷоти мушаххас вобаста нестанд. Аз ин рӯ, дар шароити рақамӣ имконияти тақсироти чандир ва фаврии маблағҳо вобаста ба талаботи иқтисодӣ фароҳам меояд.

Дар аксари низомҳои иқтисодӣ буҷети давлатӣ яке аз воситаҳои муҳими таъсиррасон ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Тавассути буҷет давлат:

- ✓ сохтори истеҳсолоти ҷамъиятиро тақмил медиҳад;
- ✓ сатҳи амнияти иқтисодиро таъмин менамояд;
- ✓ рушди илм, технология ва навовариро дастгирӣ мекунад;
- ✓ сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳолиро баланд мебардорад.

Дар шароити рақамикунони буҷети давлатӣ на танҳо воситаи тақсирот, балки платформаи иттилоотии ягонаи идоракунии молиявӣ мегардад. Системаҳои автоматикунонидашудаи идоракунии молияи давлатӣ имкон медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои буҷетӣ дар вақти воқеӣ таҳлил гардида, қарорҳои фаврӣ қабул карда шаванд.

Расми 3. - Нишондиҳандаҳои буҷети давлатӣ дар солҳои 2020 – 2024.

Сарчашма: коркарди муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ.

Раҳимзода Ф.М. дар мақолаи илмӣ худ оиди шаффофиятнокии буҷет ибрози андеша намудааст ки “Шаффофияти буҷет (ё ошкорбаёнӣ) яке аз муҳимтарин принципҳои буҷетӣ буда, маънои дастрасӣ ва фаҳмо будани иттилоотро дар бораи раванди буҷетӣ барои ҷомеа ва васоити ахбори омма дорад. Шаффофияти буҷет барои таъмини масъулияти Ҳукумат дар назди ҷомеа ва мубориза бо коррупсия аҳамияти калидӣ дорад. Мо бар он ақидаем, ки шаффофият метавонад аз ҷузъиёт ё муҳимиятҳои хос ба монанди интишороти ҳатмӣ, дастрасии маълумот, таҳияи буҷети шаҳрвандӣ ва ҳисоботдихӣ иборат бошад” [9].

Дар асоси гуфтаҳои он инро бояд гуфт, ки шаффоиятнокӣ ё ошкорбаёнӣ бучети давлатӣ метавонад воситаи таъмини самаранокии маблағҳои бучетиро дар ҳама зинаҳо таъмин намояд.

Дар шароити густариши технологияҳои рақамӣ зарурати таҷдиди куллии низоми идоракунии молияи давлатӣ беш аз пеш эҳсос мегардад, зеро усулҳои анъанавӣ дигар наметавонанд талаботи шаффофият ва самаранокии муосирро пурра қонеъ созанд. Рақамикунонии фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳамчун асоси рушди устувор ва мутавозини давлат ва системаҳои минтақавӣ таркибии он муайян карда мешавад ва он тағйироти кули оварда мерасонад.[5. с - 165] Инчунин, бо тақвияти рушди иқтисоди рақамӣ ва технологияҳои пешрафтаи инноватсионӣ аҳоли метавонад бо кумаки онҳо ба хизматрасониҳо саривақти дастрасӣ пайдо кунанд, ки ин имкониятҳо пештар бо мушкilot ё комилан имконпазир буд. [6]

Амалҳои автоматикунории равандҳои технологияҳои иттилоотӣ дар низоми идоракунии молияи давлатӣ дар шароити рақамикунонӣ истифодаи васеи воситаҳои техникии муосирро талаб менамоянд ва ҳангоми татбиқи онҳо иштироки мустақими инсон то ҳадди муайян коҳиш меёбад. Ин равандҳо гузариш аз шакли анъанавии коргузорӣ ба шакли электрониро дар бар гирифта, суръат ва дақиқии амалиётҳои молиявиро таъмин менамоянд. Масалан, коҳиш додани чопи ҳуҷҷатҳои натиҷавӣ дар қоғаз ва гузариш ба гардиши электронии ҳуҷҷатҳо ба сарфаи маблағ ва шаффофияти бештар мусоидат мекунад. Назорати камеравии фаъолияти кормандон ва мониторинги доимии равандҳои молиявии электронӣ низ ба баланд гардидани интизоми молиявӣ замина мегузорад. Дар ин замина, истифодаи низоми иттилоотӣ идоракунии молияи давлатӣ, аз ҷумла барномаи TFMis/SGB.net, ки аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ мегардад, аҳамияти муҳим дорад. Тавассути ин барнома сабтнамоя, коркарди маълумот ва ҳисоботдиҳӣ ба таври электронӣ анҷом дода шуда, шаффофият ва самаранокии идоракунии бучет таъмин карда мешавад.

Рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки равандҳои банақшагирӣ, тақсирот ва назорати маблағҳои бучетӣ дар вақти воқеӣ амалӣ гардида, ҳатогҳои инсонӣ ва таъхирҳои маъмурӣ ба ҳадди ниҳой расонида шаванд. Ҳамгиронии пойгоҳҳои додаҳо миёни сохторҳои давлатӣ ба таҳлили амиқ нишондиҳандаҳои молиявӣ замина фароҳам оварда, қабули қарорҳои асоснок ва дурнамобинро таъмин менамояд. Дар баробари ин, дастрасии васеи ҷомеа ба маълумоти бучетӣ сатҳи эътимоди шаҳрвандонро нисбат ба сиёсати молиявии давлат баланд бардошта, фарҳанги ҳисоботдиҳӣ ва масъулиятнокиро тақвият мебахшад. Истифодаи барномаҳои нави рақамӣ дар соҳаи молия инчунин ба коҳиши хароҷоти маъмурӣ ва беҳтар гардидани сифати хизматрасониҳои давлатӣ мусоидат мекунад, зеро равандҳо содда, зуд ва шаффофтар мегарданд. Бо татбиқи технологияҳои муосир давлат метавонад хавфҳои молиявиро пешакӣ арзёбӣ карда, стратегияҳои пешгирикунандаро роҳандозӣ намояд, ки ин ба суботи бучетӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, рушди пайдарпайи инфрасохтори рақамӣ ва тақмили заминаи ҳуқуқиву институтсионалӣ шартҳои асосии ташаккули низоми муосир ва устувори бучети давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳулоса ва пешниҳодҳо. Ҳамин тариқ, бучети давлатӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ воситаи асосии азнавтасимкунии даромади миллӣ ва танзими рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ дар сатҳи давлат дар соли қорӣ мебошад. Дар шароити рақамикунонӣ тақмили механизмҳои бучетӣ, қорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ-рақамӣ, баланд бардоштани шаффофиятнокии низоми бучетӣ ва натиҷагиронии хароҷот самти афзалиятнокии сиёсати молиявии давлат ба ҳисоб меравад.

Ташкили механизми муосири бучетӣ имкон медиҳад, ки рушди устувори иқтисодӣ, беҳтар гардидани сифати хизматрасониҳои давлатӣ ва таъмини беҳтари молиявии мамлакат таъмин карда шавад, ба ҳамин хотир мо чунин пешниҳодҳои зеринро барои беҳтар гардонии бучети давлатӣ зарур медонем:

1. Зарур аст, ки системаи ягонаи электронии идоракунии молияи давлатӣ таъсис дода шавад, то ҳамаи равандҳои таҳия, тасдиқ ва иҷрои бучет дар як платформаи рақамӣ мутамарказ гарданд.

2. Бояд бучетбандии барномавӣ ва натиҷагирона қорӣ карда шавад, то маблағгузорӣ ба нишондиҳандаҳои мушаххаси самаранокӣ пайваست шуда, хароҷот ба дастовардҳои воқеӣ равона гардад.

3. Тақозо мешавад, ки портали “Бучети кушода” таъсис дода шавад, то шаффофият баланд гардида, шаҳрвандон имкони назорат ва иштирок дар муҳокимаи бучетро пайдо намоянд.

4. Муҳим аст, ки технологияҳои муосир, аз қабили зеҳни сунъӣ ва таҳлили додаҳои калон, барои пешгӯии даромадҳо ва идоракунии хавфҳои молиявӣ истифода шаванд.

5. Бояд низоми маъмурикунонии андоз пурра рақамикунонӣ карда шавад, то ҷамъоварии даромадҳо беҳтар гардида, таъсири омилҳои инсонӣ ва хавфҳои коррупсионӣ коҳиш ёбанд.

6. Зарур мебошад, ки сатҳи саводнокии рақамии кормандони соҳаи молия тавассути омӯзиш ва барномаҳои тақмили ихтисос дар хориҷи кишвар махсусан дар кишварҳои пешрафтаи рақамӣ мунтазам баланд бардошта шавад.

Адабиёт

1. Бегматов, А. А. Нақши андозҳои ғайримустақим дар ташаккулёбии даромади бучети давлатӣ / А. А. Бегматов, Н. А. Солиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – No. 4(24). – P. 34-42. – EDN OAWWGM.
2. Давлатшоев, О. Ҳ. Масъалаҳои самаранокии иҷроиши бучети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / О. Ҳ. Давлатшоев, Ш. М. Давлатмуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – No. 3. – P. 22-27. – EDN HOBBDDE.
3. Каримов, Б. И. Самаранокии низоми электронӣ омили баланд бардоштани идораи молияи давлатӣ / Б. И. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – No. 1. – P. 73-78. – EDN JFWJSF.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 28 июни соли 2011, № 723.
5. Қурбонализода, Д. Т. Муаммоҳои ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар системаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақавӣ / Д. Т. Қурбонализода // Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини беҳатарии иқтисодӣ : Сборник материалов международной научно-практической конференции, Душанбе, 30 ноября 2024 года. – Душанбе: ДДМИТ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2024. – P. 164-168. – EDN JYVBUE.
6. Қурбонализода, Д. Т. Рушди хизматрасониҳои пулакӣ барои аҳоли дар шароити рақамикунонӣ / Д. Т. Қурбонализода // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2025. – No. 3(91). – P. 239-251. – EDN EAPBSM.
7. Маҷмуаи оморӣ молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2025. 121- саҳ.
8. Оймаҳмадов, Г. Н. Устувории молиявии макроиқтисодӣ: таҳлили нишондиҳандаҳои асосӣ ва танзими хавфҳои бо он алоқаманд / Г. Н. Оймаҳмадов, М. Н. Ҳикматов // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – No. 4. – P. 28-34. – EDN OSPGFJ.
9. Раҳимзода, Ф. М. Бучети давлатӣ ҳамчун механизми асосии идоракунии молияи давлатӣ дар шароити муосир / Ф. М. Раҳимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – No. 4. – P. 204-212. – EDN CLXDNZ.
10. Сафаров, Х. Ҷанбаҳои назариявӣ-методиҳои идоракунии касри бучет дар шароити муосир / Х. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – No. 3(23). – P. 169-176. – EDN MATQTN.
11. Сидиков, Н. Г. Развитие механизма налогообложения доходов физических лиц и рост доходов государственного бюджета / Н. Г. Сидиков // Экономика и торговля. – 2025. – № 1(2). – С. 137-142. – EDN JVMOOF.
12. Халимов, Д. М. Применение мандатной модели распределения прав доступа к информационной системе управления государственными финансами TFMIS SGB.net / Д. М. Халимов, М. Ю. Рытов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 6. – С. 22-28. – EDN YMJVNB.
13. Ҳикматов, М. Н. Баъзе масъалаҳои назариявии молияи давлатӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ / М. Н. Ҳикматов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – No. 12. – P. 249-254. – EDN GGDRYA.
14. Qurbanizoda, D. The effect of inflation on the level of social services in digital conditions / D. Qurbanizoda // , 19 апреля 2024 года, 2024. – P. 122-127. – EDN EQXWQB.
15. <https://moliya.tj>. Сомонаи расмӣи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Санаи воридшавӣ: 12.12. 2025.

Маълумот дар бораи муаллиф

Ҳикматов Мухаммадназар Назруллоевич-Докторнати PhD – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Суроға: 734067, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14.

Сведения об авторах

Хикматов Мухаммадназар Назруллоевич-Доктор PhD – Таджикский государственный финансово-экономический университет, Адрес: 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

About the authors

Hikmatov Muhammadnazar Nazrulloevich-PhD Doctor – Tajik State University of Finance and Economics, Address: 734067, Dushanbe, Nakhimov Street, 64/14.

**НАҚШИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАШАККУЛ ВА
РУШДИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚИИ ҶАВОНОН: ЗАМИНАҲОИ ҲУҚУҚӢ-
КОНСТИТУТСИОНӢ ВА ТАҶРИБАИ СИЁСӢ**

Сатторзода Б.А.

Мирзоев С.А.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола нақши конститутсионии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ҷомеа таҳлил гардида, заминаҳои сиёсату ҳуқуқии ташаккули ин раванд баррасӣ мешаванд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон барои солҳои 2020–2030 ва ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба эълон гардидани соли 2027 ҳамчун «Соли байналмилалӣ маърифати ҳуқуқӣ» равона шудааст. Муаллифон мафҳумҳои фарҳанги ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқиро аз дидгоҳи илмӣ шарҳ дода, робитаи онҳоро бо рушди давлати ҳуқуқбунёд нишон медиҳанд. Дар ҳулоса аҳамияти маърифати ҳуқуқӣ дар таҳкими волоияти қонун, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ асоснок карда мешавад.

Калимаҳои асосӣ: Маърифати ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, волоияти қонун, давлати ҳуқуқбунёд, ҳуқуқу озодиҳои инсон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, сиёсати ҳуқуқӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ, соли байналмилалӣ маърифати ҳуқуқӣ.

Барои иқтибос: Сатторзода, Б. А. Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккул ва рушди маърифати ҳуқуқии ҷавонон: заминаҳои ҳуқуқӣ-конститутсионӣ ва таҷрибаи сиёсӣ / Б. А. Сатторзода, С. А. Мирзоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – Р. 448-455.

**РОЛЬ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ФОРМИРОВАНИИ И
РАЗВИТИИ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ МОЛОДЕЖИ: ПРАВОВО-
КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ОПЫТ**

Сатторзода Б.А.

Мирзоев С.А.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. В статье анализируется конституционная роль Президента Республики Таджикистан в обеспечении защиты прав и свобод человека и гражданина, а также в повышении уровня правовой грамотности общества, рассматриваются политико-правовые основы формирования данного процесса. Основное внимание уделено Государственной программе обучения и правового воспитания граждан на 2020–2030 годы, а также инициативе Республики Таджикистан по объявлению 2027 года «Международным годом правового просвещения». Авторы с научной точки зрения раскрывают понятия правовой культуры и правового просвещения, показывая их взаимосвязь с развитием правового государства. В заключении обосновывается значение правового просвещения для укрепления верховенства закона, предупреждения правонарушений и развития гражданского общества на национальном и международном уровнях.

Ключевые слова: Правовое просвещение, правовая культура, верховенство закона, правовое государство, права и свободы человека, Президент Республики Таджикистан, правовая политика, гражданское общество, программа правового обучения и воспитания, международный год правового просвещения.

**THE ROLE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE
FORMATION AND DEVELOPMENT OF LEGAL EDUCATION OF YOUTH: LEGAL-
CONSTITUTIONAL FRAMEWORK AND POLITICAL EXPERIENCE**

Sattorzoda B.A.

Mirzoev S.A.

Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. The article analyzes the constitutional role of the President of the Republic of Tajikistan in ensuring the protection of human and civil rights and freedoms, as well as in enhancing the level of legal awareness within society, and examines the political and legal foundations for the formation of this process.

Particular attention is paid to the State Program for Legal Education and Training of Citizens for the period 2020–2030, as well as to the initiative of the Republic of Tajikistan to proclaim 2027 as the “International Year of Legal Awareness.” The authors provide a scholarly interpretation of the concepts of legal culture and legal awareness, demonstrating their interconnection with the development of a rule-of-law state. In conclusion, the importance of legal awareness in strengthening the rule of law, preventing legal violations, and fostering the development of civil society at both national and international levels is substantiated.

Keywords: Legal awareness, legal culture, rule of law, rule-of-law state, human rights and freedoms, President of the Republic of Tajikistan, legal policy, civil society, program of legal education and training, international Year of Legal Awareness.

Гузориши масъала. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҳомии Конститутсия ва ҳуқуқу озодиҳои инсон бо ташаббусҳои сиёсӣ ва санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ дар ташаккул ва рушди маърифати ҳуқуқии ҷомеа нақши калидӣ мебошад. Татбиқи пайгиронаи барномаҳои давлатӣ дар соҳаи таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ заминаи мустаҳкамӣ баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ, таҳкими волоияти қонун ва рушди ҷомеаи шаҳрвандиро фароҳам меорад. Эълон гардидани соли 2027 ҳамчун «Соли байналмилалӣ маърифати ҳуқуқӣ» бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти бузурги сиёсӣ-ҳуқуқӣ дошта, далели эътирофи байналмилалӣ сиёсати ҳуқуқбунёди давлат мебошад. Баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳоли ҳамчун омили пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ, таҳкими адолати иҷтимоӣ ва таъмини суботи амнияти пойдор дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ баромад менамояд.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Доир ба мавзӯи мазкур таҳқиқот аз ҷониби олимони Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш., Насриддинзода Э.С., Саъдизода Ҷ., Алиев Ф.Ш., Мачидзода Дж.З., Кравченко О.В., Насков Д.С., Зубова Я.В. ва дигарон анҷом дода шудааст.

Мақсади мақола – ин таҳлили нақши конститутсионӣ ва сиёсӣ-ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккул ва рушди маърифати ҳуқуқии ҷомеа, арзёбии заминаҳои меъёрий-ҳуқуқӣ, барномаҳои давлатӣ ва ташаббусҳои миллий ва байналмилалӣ дар самти таҳкими волоияти қонун ва фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Дар ҳифзу ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ҷомеа Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши конститутсионӣ дорад. Вобаста ба масъалаи мазкур дар моддаи 64 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мегардад, ки “Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллий, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пойдориву бардавомии давлат, мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкориҳои онҳо, риояи шартномаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад”.

Бо мақсади дуруст ба роҳ мондан ва ҳамоҳангсозии фаъолият дар самти баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ҷомеа дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1997, таҳти №691 «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» [14] бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2019, таҳти №599 «Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030» [5], тасдиқ гардид.

Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зарурати қабули он барои солҳои 2020-2030 аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат аз 26 декабри соли 2018, инчунин Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, таҳти №1005 тасдиқ гардидааст, бармеояд [2, с. 97].

Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030 ҳадафҳои зерини асосии сиёсати давлатӣ дар рушди саводнокии ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқии шаҳрвандонро муайян карда аст:

1. Риояи Конститутсия ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташаккули ҳисси масъулиятшиносӣ ва ватандӯстӣ;
2. Баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон;
3. Таъмини дастрасии тарзу усулҳои қонунӣ ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
4. Тарғиби арзишҳои демократӣ, дарк намудани ягонагии ҳуқуқ, озоӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, таъмини иштироки фаъоли аҳоли дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
5. Мустаҳкам намудани институти ҳуқуқи инсон, муносибати эътиромона бо он;

6. Баланд бардоштани мақоми қонун, тарбияи шаҳрвандон дар руҳияи эҳтиром нисбат ба он ва аз байн бурдани ҳечангорӣ (нигилизм)-и ҳуқуқӣ;

7. Байни шаҳрвандон ташаққул додани низоми устувори рафтори ҳуқуқӣ, оштинопазирӣ нисбат ба ҳама гуна ҳуқуқвайронкунӣ ва ноғузирии масъулияти ҳуқуқӣ;

8. Баланд бардоштани боварии аҳоли ба фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ;

9. Ҳамоҳангсозии фаъолияти тамоми субъектони тарғиб ва ташвиқи ҳуқуқӣ;

10. Ташкил намудани механизми самараноки ҳамкориҳои давлат ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон;

11. Ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи дониш ва фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон истифодаи иқтисодии илмию фарҳангии ҷомеа [6].

Ҳамасола Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба *Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон* баргузор мегардад.

Дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, ки 16 декабри соли 2025 ироа гардид, як қатор дастовардҳои муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Дар қатори ин дастовардҳо, қабули қатъномаи Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар бораи эълон намудани **соли 2027 ҳамчун «Соли байналмилалӣ маърифати ҳуқуқӣ»** бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун рӯйдоди муҳим ва дорои аҳамияти ҷаҳонӣ таъкид гардид [1].

Ин иқдоми Тоҷикистон далели равшани эътирофи байналмилалӣ сиёсати ҳуқуқбунёд, мардумсолор ва ислохотпарвари давлату Ҳукумати кишвар мебошад. Пешниҳоди чунин ташаббус дар сатҳи ҷаҳонӣ на танҳо нуфузи байналмилалӣ Тоҷикистонро боло мебардорад, балки саҳми арзишманд дар таҳкими фарҳанги ҳуқуқӣ дар миқёси ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

Маърифати ҳуқуқӣ яке аз унсурҳои калидии ташаққули ҷомеаи шаҳрвандӣ, таҳкими волоияти қонун ва таъмини адолати иҷтимоӣ мебошад. Ҷомеае, ки шаҳрвандони он ҳуқуқу уҳдадорӣҳои худро хуб медонанд, қонунро эҳтиром мекунанд ва дар ҳаёти ҷамъиятӣ фаъолона иштирок менамоянд, метавонад ба рушди устувор ва амнияти пайдор ноил гардад.

Дар замони муосири ҷаҳони ноором ва пур аз низоъҳо, ҷомеаи башарӣ беш аз ҳар вақти дигар эҳтиёҷ ба таҳкими пояҳои адолат, эҳтиром ба қонун ва ҳамбастагии ҳуқуқӣ дорад. Маърифати ҳуқуқӣ - ҳамчун пояи ҷомеаи демократӣ ва василаи муҳими ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон — имрӯз ба як масъалаи глобалӣ стратегӣ табдил ёфтааст.

Воқеан Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фарогири самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳуриро вобаста ба иҷтимоӣёт, сиёсат, фарҳанг ва дигар масъалаҳои рушди ҷомеаи имрӯза фарогир мебошанд.

Ҳануз, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳеш «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ» ба *Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023* бо мақсади арҷу эҳтиром гузоштан ба меъёрҳои қонуни асосии давлат ва ба ифтихори сиёсатсолгарди қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин барои баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии ҷомеа дар шароити муосир соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон карда буд.

Дар ин замина бо мақсади иҷрои дастуру супоришҳои, ки аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ» бармеомаданд, фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024» аз 30 декабри соли 2023, №668, ба имзо расида буд [15].

Мақсад аз ба тавсиб расидани фармони мазкур, баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон, тарғиби арзишҳои демократӣ, мустақкам намудани институти ҳуқуқи инсон, муносибати эҳтиромона бо он, баланд бардоштани мақоми қонун, тарбияи шаҳрвандон дар руҳияи эҳтиром нисбат ба он ва таъмин намудани волоияти қонун, ташкил намудани механизми самараноки ҳамкориҳои давлат ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон ба ҳисоб мерафт.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади тақвияти масъалаи мазкур ба муносибати таҷлили 80-умин солгарди қабули Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид аз санаи 24.09.2025 дар мубоҳисаҳои иҷлоси 80-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид иброз доштанд, ки имрӯзҳо ҷомеаи ҷаҳонӣ шохиди нодида гирифтани ва поймол шудани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ гардидааст, ки пойдевори назму низом ва сулҳу субот дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

Таъкид карда буданд, ки ҳамаи кишварҳои ҷаҳонро зарур аст риояи қатъии қонунҳои байналмилалӣ ва дар ҷаҳорҷӯбаи қонун ҳаллу фасл намудани ҳама гуна низову ихтилофҳоро ба роҳ монанд.

Аз ин рӯ бо мақсаи ҳаллу фасл намудани ҳама гуна низову ихтилофҳо бо дарки амики ин воқеият қайд намуда буданд, ки Тоҷикистон пешниҳод менамояд, Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид имконияти эълон намудани Соли байналмилалӣ маърифати ҳуқукиро мавриди баррасӣ қарор диҳад.

Бинобар ин, пешниҳоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи минбари бонуфузи Созмони Милали Муттаҳид ҷиҳати **эълон намудани Соли байналмилалӣ маърифати ҳуқуқӣ**, иқдоми саривактӣ, дурбин ва ҷавобгӯ ба талаботи мураккаби ҷаҳони муосир маҳсуб меёфт.

Бо пешниҳоди ин ташаббус, Тоҷикистон аз тамоми кишварҳои узви Созмони Милали Муттаҳид даъват ба амал оварда буд, ки онро дастгирӣ намоянд ва дар таҳкими фарҳанги ҷаҳонии ҳуқуқ, шаффофият ва адолат саҳмгузор бошанд. Танҳо тавассути маърифати ҳуқуқӣ ва эҳтиром ба меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ мо метавонем заминаи мустаҳками сулҳу субот ва ҳамзистии озоиштаро дар ҷаҳон ба вучуд оварем.

Хушбахтона 12-уми декабри соли 2025 бо иқдоми Тоҷикистон қатъномаи Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар хусуси эълон кардани соли 2027 ҳамчун «Соли байналмилалӣ маърифати ҳуқуқӣ» қабул гардид.

Воқеан пазируфтани ин ташаббусҳо ифодаи эътироф ва дастгирии ҷомеаи ҷаҳонӣ аз ибтикороти созандаи Тоҷикистон оид ба масъалаҳои мубрами рӯзномаи глобалӣ ба ҳисоб меравад.

Дар Паёми худ Сарвари давлат борҳо таъкид намуданд, ки волоияти қонун, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ кафолати асосии пешрафти давлат ва беҳбудии зиндагии мардум мебошад. Аз ин лиҳоз, ташаббуси эълон гардидани Соли байналмилалӣ маърифати ҳуқуқӣ идомаи мантиқии сиёсати давлатии Тоҷикистон дар самти таҳкими низоми ҳуқуқӣ ба шумор меравад.

Тазаккур бояд дод, ки ду истилоҳи ҳуқуқӣ: яке фарҳанги ҳуқуқӣ дигаре маърифати ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ ҷой дорад [13, с. 89].

Фарҳанги умумии ҷомеа васеъ буда, тамоми намудҳои фарҳанг ба он дохил мешаванд. Фарҳанги ҳуқуқӣ як навъи фарҳанги умумии ҷомеа мебошад, ки дар навбати худ ба зернамудҳо ҷудо мешавад. Яке аз зернамудҳои он фарҳанги ҳуқуқӣ инсон ба ҳисоб меравад.

Фарҳанги ҳуқуқӣ дар давлатҳои ҳуқуқбунёд сатҳи дониши ҳуқуқӣ, дарки қонунҳо, риоя, иҷро ва истифодаи онҳоро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт инъикос менамояд.

Бояд қайд намуд, ки фарҳанги ҳуқуқӣ бо сатҳи бадастовардаи рушд дар ташкили ҳуқуқии ҳаёти одамон, ки бо сохти иҷтимоӣ, маънавӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ вобаста аст, ифода меёбад ва он дар навбати худ, аз сатҳи рушди фаъолияти ҳуқуқӣ, санадҳои ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ ва рушди ҳуқуқии субъект, инчунин дараҷаи кафолати давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ аз ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд гувоҳӣ медиҳад [12, с. 65,19].

Ба маънои дигар фарҳанги ҳуқуқӣ ташаккул ва мутобиқати шахсро дар соҳаи ҳуқуқ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ, сиёсат, иқтисодиёт (аз ҷумла фаъолияти соҳибкорӣ), иҷтимоӣ, фарҳанг, муносибатҳои корӣ ва ба инҳо монандро дар асоси қонунҳо ва принсипҳои фаҳмидан мумкин аст [10, с. 20].

Яке аз хусусиятҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд ин ҳифзи боэътимоди ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон мебошад. Ин вазифаро шохаҳои ҳокимияти давлатӣ: мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ танҳо ба роҳи усулҳои ба онҳо хос амалӣ мегардонанд. Дар ин кор иштироки шаҳрвандон муҳим арзёбӣ мегардад. Дар ин ҷо то кучо ҳуқуқу ухдадорҳои худро шаҳрвандон медонанд вобастагии калон дорад. Мутаассифона, таълими ҳуқуқии шаҳрвандон дар айни замон ниҳоят дар сатҳи паст қарор дорад. Саъю кушишро ба суи пурзур кардани таълиму тарбияи ҳуқуқии аҳоли лозим меояд. Ин кор нақшаю барномаҳои гуногун дорад, ки аз тарафи мақомот ва ташкилоту муассисаҳои гуногун ба амал бароварда мешавад ва хусусиятҳои ба худ хос дорад [7].

Маърифати ҳуқуқӣ - аҳамияти муҳими муосир дорад, зеро бе фарҳанги ҳуқуқӣ иқтисодӣ дарки меъёрҳои Конститусионӣ, бунёди давлати ҳуқуқбунёд ва волоияти қонунро дар ҷомеаи шаҳрвандӣ амалӣ кардан имконнопазир аст [8, с. 28].

Дар баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ҷомеа қонунгузории амалкунанда, ки ҷузъи таркибии сиёсати ҳуқуқии давлат мебошад, нақши муҳим дорад. Ҳамзамон, меъёрҳои қонунгузорӣ яке аз унсурҳои марказии маърифати ҳуқуқӣ буда, маърифати ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ аз якдигарӣ вобастагии калон доранд. Сатҳи баланди маърифати ҳуқуқии аҳоли омили асосии аз ҷониби давлат қабул гардидани қонунҳои босифат мегардад ва дар навбати худ қонунҳо асоси манбаи рушди маърифати ҳуқуқии ҷомеа мебошанд.

Дар шароити муосир, соҳаи қонунгузорӣ ҳамчун воситаи рушди маърифати ҳуқукии шаҳрвандон, бояд арзишҳои ҳуқуқи фитриро татбиқ намояд, зеро ин барои қабули қонунҳои ҳуқуқие, ки баҳри ҷомеаи шаҳрвандӣ заруранд, шароити мусоид омода мекунад. Бинобар ин олимони тоҷик Ш.М. Исмоилов ва Р.Ш. Сотиволдиев қайд менамоянд, ки «санадҳои ҳуқуқӣ дар асос ва мувофиқи талаботи ҳуқуқи фитрӣ қабул мешаванд» [9, с. 215]. Қонунгузорӣ ва санадҳои ҳуқукии берун аз арзишҳои фарҳангӣ амалкунанда дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳолатҳои ба вучуд меоранд, ки ба вайроншавии шуури ҳуқуқӣ оварда мерасонанд, сатҳи маърифати ҳуқукии ҷомеа ва аъзои онро паст месозанд. Дар бештари мавридҳо зери мафҳуми маърифати ҳуқукии ҷомеа сатҳи дониши онҳо оид ба қонунҳо, муносибати онҳо ба ҳуқуқ фаҳмида мешавад.

Олими дигари тоҷик Э.С. Насриддинзода дуруст қайд менамояд, ки «Фарҳанги ҳуқуқӣ нишондиҳандаи рушди ҳуқукии ҷомеа мебошад. Дар заминаи фарҳанги ҳуқуқӣ сатҳи инкишофи ҳуқукии ҷомеа муайян карда мешавад. Фарҳанги ҳуқуқӣ аз вазъи воқеии ҳаёти ҳуқуқӣ дарак медиҳад. Дар ин раванд низоми ҳуқукии ҷомеа қисми ҷудонашавандаи фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад». Аз ин бармеояд, ки сатҳи рушди низоми қонунгузорӣ ва низоми ҳуқуқӣ дар маҷмӯъ аз фарҳанги ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқӣ вобастагии калон дошта, барои рушди беамалони онҳо фарҳанги ҳуқуқӣ таъсиргуздор аст [11, с. 9].

Дар натиҷаи ба таври бояду шояд доштани фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҳама ҷабҳаҳо (аз ҷумла дар соҳаи муносибатҳои ҳуқуқӣ, сиёсат, иқтисодиёт (аз ҷумла дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ), иҷтимоӣ (аз ҷумла соҳаи маориф), фарҳанг, муносибатҳои қарбӣ ва ба инҳо монанд) маҷмӯи донишҳои ҳуқуқӣ, малакаҳо, қобилияти дар амал истифода намудани онҳо, таъмини волоияти қонун ва дар ин замина маърифат ва шуури ҳуқукии аҳоли баланд бардошта мешавад. Яъне дар натиҷаи доштани фарҳанги ҳуқуқӣ (ақл, адаб, дониш, илм, муносибати хуб) маърифати ҳуқуқӣ ба вучуд меояд.

Мутобиқи Консепсияи сиёсати ҳуқукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 яке аз самтҳои муҳимми сиёсати ҳуқукии Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи маърифат ва шуури ҳуқукии аҳоли, таълим ва тарбияи ҳуқукии шаҳрвандон махсус мешавад.

Маърифати ҳуқуқи инсонро бо назардошти синну сол чунин гуруҳбандӣ кардан мумкин аст [3, с. 23, 82]:

- 1) Маърифати ҳуқукии хонандагон (то синни 14-сола);
- 2) Маърифати ҳуқукии ҷавонон (аз 14 то 35-сола);
- 3) Маърифати ҳуқукии намоёндогони синну соли миёна (аз 35 то 60-сола);
- 4) Маърифати ҳуқукии калонсолон (аз 60- сола боло).

Чуноне, ки дар Паём ироа шуд дар раванди бунёди ҷомеаи пешрафта ва адолатпарвар масъалаи ташаккули маърифати ҳуқукии шаҳрвандон нақши калидӣ дорад.

Барои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ тавассути таълимоти ҳуқуқӣ вазифаҳои зеринро ҳал кардан лозим аст [4, с. 99 - 100]:

- омӯхтани қонунгузории ҷорӣ Тоҷикистон;
- омӯзиши чараҳои татбиқи қонунҳо;
- таҳқиқ ва шарҳи амали принципҳои қонунгузорӣ;
- гузаронидани семинарҳои кушоди таълимӣ барои ҳаёти профессорону омӯзгорон;
- ташкили раванди таълим ва таълим дар шакли суҳбат, дарс, семинар, лексия, мизи мудаввар, викторина, конфронс, озмун, фаъолияти лоиҳа ва ғайра дар мавзӯҳои ҳуқуқӣ бо донишҷӯён;
- омӯзиш дар вариантҳои имконпазири рафтори ҳуқуқӣ дар ҳолатҳои ҳаррӯза, ки дастгирии ҳуқуқиро талаб мекунад;
- рушди арзишҳои маънавӣ ва ахлоқии шахс тавассути омӯзиши қонун, анъана, таърих ва фарҳанги Тоҷикистон;
- дарки арзиш ва нақши ҳар як шаҳрванд (шахси мушаххас) дар рушди ҷомеа ва давлат;
- таълими ҳуқукии шаҳрвандӣ, ки ба ташаккули маърифати ҳуқуқӣ равона шуда бошад;
- таълими иҷрои уҳдадорӣҳои конституционӣ;
- эҳтиром ба рамзҳои давлатӣ;
- ташаккули дониш дар бораи низоми ҳуқуқӣ;
- таълими иҷтимоӣ-ватандӯстӣ, ташаккули рафтори фаъоли ҳуқуқӣ дар ҷавонон, ки ба тарзи ҳаёти солим, татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои арзишӣ дар фаъолияти иҷтимоӣ, иҷтимоӣ ва касбӣ нигаронида шудааст ва ғ.

Дар асоси таҳлилҳои болозикр ба мафҳуми умумии маърифати ҳуқуқӣ чунин таъриф додан мумкин аст: Маърифати ҳуқуқӣ қисми таркибии фарҳанги ҳуқукии инсон буда аз маҷмӯи донишҳои

ҳуқуқӣ, малакаҳо, қобилияти дар амал истифода намудани онҳо, таъмини волоияти қонун ва дар ин замина маърифат ва шуури ҳуқуқии аҳоли иборат мебошад.

Дар маҷмӯъ эълон гардидани соли 2027 ҳамчун Соли байналмилалӣ маърифати ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки масъалаҳои зерин дар сатҳи ҷаҳонӣ мавриди таваҷҷуҳи махсус қарор гиранд:

1. Баланд бардоштани сатҳи дониши ҳуқуқӣ ва фарҳанги (маърифати) ҳуқуқии шаҳрвандон.
2. Таҳкими дастрасӣ ба адолат.
3. Пешгирии қонуншиканиҳо дар сатҳи байналмилалӣ.
4. Рушди фарҳанги эҳтиром ба ҳуқуқи инсон.
5. Тақвияти масъулияти шаҳрвандӣ, бахусус миёни ҷавонон.
6. Замина барои таҳияи барномаҳои фароғии омӯзиши ҳуқуқ дар муассисаҳои таълимӣ ва

ниҳодҳои ҷамъиятӣ.

7. Шаффофият ва ҷавобгарии мақомоти давлатӣ ва байналмилалӣ.
8. Ҳамкории байнидавлатӣ дар соҳаи тарғиб ва ҳифзи ҳуқуқи башар ва ғайра.

Қобили зикр аст, ки Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо як санади сиёсӣ нест, балки барномаи амал барои рушди минбаъдаи кишвар мебошад. Дар он масъалаҳои рақамикунории идоракунии давлатӣ, коҳиши омили инсонӣ, мубориза бо коррупсия, ислоҳоти молиявӣ ва андозӣ ба таври возеҳ баён гардидаанд, ки ҳамаи ин самтҳо бевосита бо сатҳи маърифати ҳуқуқии ҷомеа алоқаманд мебошанд. Аз ин рӯ, Соли байналмилалӣ маърифати ҳуқуқӣ метавонад ҳамчун заминаи мусоид барои тақвияти омӯзиши ҳуқуқ дар муассисаҳои таълимӣ, баланд бардоштани савияи ҳуқуқии хизматчиёни давлатӣ ва густариши қорҳои фаҳмондадиҳӣ дар байни аҳоли хизмат наояд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба масъалаи тарбияи насли босавод, ватандӯст ва қонунпазир таваҷҷуҳи хос зоҳир намуданд. Бинобар ин дар шароити ҷаҳони муосир, ки таҳдидҳои гуногуни идеологӣ ва иттилоотӣ вучуд доранд, эълон гардидани соли 2027 ҳамчун «Соли байналмилалӣ маърифати ҳуқуқӣ» барои ҷавонон ҳамчун сипари муҳофизатӣ хизмат мекунад.

Дар натиҷаи таҳлили маводҳои илмӣ чунин хулоса кардан мумкин аст: **Яқум.** Қатъномаи Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар бораи эълон намудани соли 2027 ҳамчун «Соли байналмилалӣ маърифати ҳуқуқӣ» як дастоварди бузурги сиёсӣ ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва натиҷаи сиёсати дурбинонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Ин иқдом на танҳо барои Тоҷикистон, балки барои тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ аҳамияти бузург дошта, метавонад ба таҳкими волоияти қонун, рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва таъмини сулҳу суботи пойдор мусоидат наояд. Бо тақвияти чунин ташаббусҳо ва татбиқи пайгиронаи онҳо, Тоҷикистон минбаъд низ ҳамчун давлати ташаббускор, масъул ва ҳуқуқбунёд дар арсаи байналмилалӣ мавқеи ҳудро боз ҳам мустаҳкам хоҳад кард. **Дуюм.** Нақши баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ дар сатҳи байналмилалӣ дар пешгирии содиршавии ҷиноятҳо ва дигар намуди ҳуқуқвайронкуниҳо мусоидаткунанда мебошад. Баланд гардидани маърифати ҳуқуқии инсоният ин чунин шакли маҳдудкунандаи рафтор мебошад, ки дар он рафтори зиддихуқуқӣ қатъ, маҳдуд ва нест мегардад. **Сеюм.** Ҷалби бештари шаҳрвандон ба дарки моҳияти меъёрҳои Конституция, санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он, омӯзиши санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа ва азбар намудани онҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 16 декабри соли 2025 [Манбаи электронӣ] – URL: <https://www.president.tj/event/missives/54181> (санаи мурочиат: 15.01.2026).

2. Алиев Ф.Ш. Фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис.... барои дарёфти номзади илми ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. / – Душанбе, 2021. – С.97.

3. Алиев Ф.Ш. Фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. барои дарёфти номзади илми ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. / – Душанбе, 2021. – С.23; Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илми номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12. 00.01. – Душанбе, 2018. – С. 82.

4. Алиев Ф.Ш. Асари ишорашуда. С. 99-100.

5. Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқукии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009, № 253 тасдиқ шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?show_detail=&sanadID=403. (санаи мурочиат: 13.01.2026 с.).

6. Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқукии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009, № 253 тасдиқ шудааст. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?show_detail=&sanadID=403. (санаи мурочиат: 14.01.2026 с.).

7. Зубова Я.В. Правовое просвещение граждан как основа и условие формирования правового государства ISSN 0321–3056 ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ. СЕВЕРО-КАВКАЗСКИЙ РЕГИОН. ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ. 2010. №5. С. 28. [Манбаи электронӣ] – <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-prosveschenie-grazhdan-kak-osnova-i-uslovie-formirovaniya-pravovogo-gosudarstva/viewer>. (санаи мурочиат: 15.01.2026).

8. Зубова Я.В. Асари ишорашуда. С. 28.

9. Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. – Душанбе, 2008. – С. 215.

10. Мачидзода Дж.З., Кравченко О.В., Насков Д.С. Нақши тарбияи ҳуқуқӣ дар иҷтимоишавии ноболиғон // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – №3 (35). – С. 48-54; Алиев Ф.Ш. Фарҳанги ҳуқукии ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. барои дарёфти номзади илми ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. / – Душанбе, 2021. – С.20.

11. Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2016. – С. 9.

12. Рачабзода Р.М. Аҳамияти фарҳанги ҳуқукии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ дар таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – №2 (46). – 2020. – С. 65; Алиев Ф.Ш. Фарҳанги ҳуқукии ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. барои дарёфти номзади илми ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. / – Душанбе, 2021. – С.19.

13. Сатторзода Б.А., Мирзоев С.А., Эрачи М. Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими маърифати ҳуқукии ҷомеа. / Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ тоҷикистон // Масоили мубрами давлат, ҷомеа ва ҳуқуқи муосир (мачаллаи илмӣ). 2024. №1 (1). Душанбе, 2024. С. 89.

14. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1997, № 691 «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқукии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқукии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 6.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 11.01.2026 с.).

15. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024» аз 30 декабри соли 2023, №668 // Ҷумҳурият [Манбаи электронӣ] – URL: <https://jumhuriyat.tj/uato/2334-tavzeot-ba-farmoni-prezidenti-umurii-tojikiston-dar-borai-soli-marifati-uu-jelon-namudani-soli-2024-az-30-dekabri-soli-2023-668.html> (санаи мурочиат: 18.01.2026).

Маълумот дар бораи муаллифон		Сведения об авторах		Information about the authors	
Сатторзода Абдучаббор	Бобочон	Сатторзода Абдуджаббор	Бободжон	Sattorzoda Abdujabbor	Bobojon
–номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14. Тел: (+992) 908886995.		–кандидат педагогических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 908 886 995.		–Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel.: (+992) 908 886 995.	
Мирзоев Ахтамҷонович	Субҳоналӣ	Мирзоев Ахтамҷонович	Субҳонали	Mirzoev Akhtamjonovich	Subhonali
–номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, и.в. мудири кафедраи ҳуқуқи маъмурий ва муқовимат бо		–кандидат юридических наук, доцент, и.о. заведующего кафедрой административного права и		–Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Acting Head of the Department of	

коррупсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14. Тел: (+992) 934445553, E-mail: m.subhon-85@mail.ru.	противодействия коррупции Таджикского государственного финансово- экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 934445553. E-mail: m.subhon- 85@mail.ru.	Administrative Law and Anti- Corruption of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel.: (+992) 934445553. E-mail: m.subhon-85@mail.ru.

УДК: 331.22

МАФҲУМИ ҲУҚУҚӢ ВА МОҲИЯТИ МУЗДИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Махмадуллозода Н.Р.

Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ

Ҳаитов С.П.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақсади таҳқиқот дар дар мақолаи мазкур аз ошкорсозии мафҳуми ҳуқуқи музди меҳнат ва аҳамияти он, таҳлили ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодии он мебошад. Муаллиф бо истифодаи аз усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ бо назардошти меъёрҳои байналмилалӣ ва миллӣ таркиб ва низоми пардохти музди меҳнат, кафолатҳои давлатии таъмини онро баррасӣ намудааст. Муаллиф ба ин натиҷа мерасад, ки мафҳуми музди меҳнат дорои табиати дучониба аст: аз як ҷониб - ҳамчун воситаи иқтисодии такрористехсоли қувваи корӣ ва аз ҷониби дигар - ҳамчун институти ҳуқуқии ҳуқуқи меҳнат, ки бо меъёрҳои қонунгузорӣ танзим мегардад. Ҳамзамон, мавҷудияти як қатор мушкилот, аз ҷумла сатҳи пасти музди меҳнати ҳаққи ақал, мавҷудияти тафрикаи байнисоҳавӣ ва байниминтақавӣ дар андозаи он, сари вақт ва пурра пардохт нашудани музди меҳнат ва афзоиши шуғли ғайрирасмӣ ошкор карда шудаанд. Дар ҳулосаи мақола мазкур бо мақсади баланд бардоштани нақши музди меҳнат дар таъмини сатҳи муносиб ва шоибаи зиндагии кормандон аз ҷониби муаллиф якҷанд пешниҳодҳо, аз ҷумла ҷиҳати ворид намудани тағйири иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи индексатсияи даромадҳои аҳоли бо назардошти сатҳи таваррум” барои индексатсияи музди меҳнати кормандони бахши хусусӣ, муҳлат ва тартиби он, манзур шудаанд.

Калидвожаҳо: музди меҳнат, муносибатҳои меҳнатӣ, пардохти музди меҳнат, андозаи музди меҳнат, ҳуқуқ, ҳақи ақал, корфармо, кафолатҳо, корманд, индексатсия, қонун.

Барои иқтибос: Махмадуллозода, Н. Р. Мафҳуми ҳуқуқӣ ва моҳияти музди меҳнат дар шароити муосир // Н. Р. Махмадуллозода, С. П. Ҳаитов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – Р. 456-464.

ПРАВОВОЕ ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЯ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Махмадуллозода Н.Р.

Институт философии, политологии и права имени А. Баховаддинова НАНТ

Ҳаитов С.П.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Целью исследования в настоящей статье является выявление правового понятия заработной платы и её значения, а также анализ её правовых и экономических аспектов. Автор, используя сравнительно-правовой метод с учётом международных и национальных норм, рассматривает структуру и систему оплаты труда, а также государственные гарантии её обеспечения. Автор приходит к выводу, что понятие заработной платы носит двойственный характер: с одной стороны - как экономическое средство воспроизводства рабочей силы, с другой - как правовой институт трудового права, регулируемый нормами законодательства.

В то же время выявлен ряд проблем, в том числе низкий уровень минимальной заработной платы, наличие межотраслевой и межрегиональной дифференциации её размера, несвоевременная и неполная выплата заработной платы, а также рост неформальной занятости. В заключении статьи, с целью повышения роли заработной платы в обеспечении достойного и надлежащего уровня жизни работников, авторами предлагается ряд мер, включая внесение изменений и дополнений в Закон Республики Таджикистан «Об индексации доходов населения с учётом уровня инфляции» в части индексации заработной платы работников частного сектора, а также установления сроков и порядка её проведения.

Ключевые слова: заработная плата, трудовые отношения, оплата труда, размер заработной платы, право, минимальный размер, работодатель, гарантии, работник, индексация, закон.

THE LEGAL CONCEPT AND SIGNIFICANCE OF WAGES IN MODERN CONDITIONS

Mahmadullozoda N.R.

Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bakhovaddinov of the National of Sciences of Tajikistan

Abstract. The purpose of the research in this article is to identify the legal concept of wages and their significance, as well as to analyze their legal and economic aspects. Using the comparative legal method and taking into account international and national standards, the author examines the structure and system of wage payment, as well as state guarantees for their provision. The author concludes that the concept of wages has a dual nature: on the one hand, as an economic means of reproducing the labor force, and on the other, as a legal institution of labor law regulated by statutory norms.

At the same time, a number of problems are identified, including the low level of the minimum wage, the existence of intersectoral and interregional differentiation in its amount, untimely and incomplete payment of wages, as well as the growth of informal employment. In the conclusion of the article, with the aim of enhancing the role of wages in ensuring a decent and adequate standard of living for workers, the authors propose a number of measures, including the introduction of amendments and additions to the Law of the Republic of Tajikistan "On the Indexation of Population Incomes with Regard to the Level of Inflation" concerning the indexation of wages of private sector employees, as well as the establishment of the time frame and procedure for its implementation.

Keywords: wages, labor relations, remuneration of labor, wage level, law, minimum wage, employer, guarantees, employee, indexation, legislation.

Гузориши масъала. Музди меҳнат манбаи асосии даромади аксарияти аҳоли мебошад. Беҳбудии тахминан ҳар як оила аз андоза, мунтазамӣ ва сари вақт гирифтани музди меҳнат вобаста аст.

Андозаи музди меҳнат нишондиҳандаи асосӣ барои муайянсозии сатҳи сифати зиндагӣ дар ҳар давлат эътироф шудааст.

Музди меҳнат ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ ҳисобида мешавад. Ҳамчун категорияи иқтисодӣ, музди меҳнат дар иқтисодиёти бозоргонӣ як қатор вазифаҳои муҳимро иҷро мекунад. Функсияҳои аввалини он тақрористеҳсолкунӣ мебошанд. Асоси объективии ташаққули андозаи музди меҳнат арзиши қувваи корӣ мебошад, ки он дар навбати худ аз рӯи ҳаҷм ва арзиши воситаҳои зиндагӣ, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои корманд ва аъзои оилаи ӯ заруранд, муайян карда мешавад. Инҳо талабот ба ҳӯрок, либос, манзил, истироҳат, таҳсилот, тандурустӣ, инчунин хароҷоти нигоҳдории оилаи корманд ва дигар хароҷотро дар бар мегиранд, ки тақрористеҳсолии қувваи кориро таъмин мекунад. Аммо, на ҳамеша арзиши қувваи корӣ ва пардохти он ба ҳам мувофиқат мекунад. Шакли зуҳури арзиши қувваи корӣ меёри музди меҳнат мебошад, ки корфармо ба корманд ба шартӣ иҷроӣ меёри мураккабӣ, вазнинӣ, шиддатнокӣ меҳнат ва ғайра, қафолат додааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Муаллифон дар рафти таҳияи мавод аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эълонии умумии ҳуқуқи инсон, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар сарчашмаҳо истифода намудаанд.

Мақсади мақола- омӯзиши мафҳуми ҳуқуқӣ ва моҳияти музди меҳнат дар шароити муосир мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Функсияи дигари муҳими музди меҳнат ин вазифаи ҳавасмандгардонии он мебошад, ки ба баланд бардоштани ҳосилнокӣ, сифати кор ва муайян кардани фарқияти андозаи музди меҳнат вобаста ба таҳассуси корманд ва мураккабии кори иҷрокардаи ӯ, равона карда шудааст. Кори ихтисосманд аз рӯи дараҷаи мураккабии кори иҷрошуда зиёдтар пардохта мешавад, бинобар ин корманд манфиатдор аст, ки ихтисоси худро тақмил диҳад ва ин намудҳои корро иҷро кунад.

Дар баробари ин функсияи танзимкунанда низ мавҷуд аст, ки метавонад танзимгари талабот на танҳо ба қувваи корӣ, балки ба маҳсулот ва хизматрасониҳои ниҳони истеъмолӣ бошад.

Коҳиши нақши ин функсияҳо бо бисёр омилҳои алоқаманд аст, ки аз аввали солҳои 90-ум дар ҶТ ба таври объективӣ рушд кардаанд. Даст кашидан аз танзими қатъии давлатии музди меҳнат ва гузариш ба танзими музди меҳнат тавассути шарикӣ иҷтимоӣ, шартномаҳои коллективӣ ва қафолатҳои давлатӣ, аз қабилӣ ҳадди ақали музди меҳнат натиҷаҳои мусбӣ ба бор наоварданд. Зеро, низоми шарикӣ иҷтимоӣ дар Тоҷикистон дар давраи баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ акнун инкишоф меёфт, вобаста ба вазъи наҷандон хуби моливи ҳадди аққали музди меҳнат муддати

тӯлонӣ бетағйир монд ва танҳо аз аввали солҳои 2000-ум таҷдиди назар карда шуд. Дар ҳоле, ки сатҳи музди меҳнати ҳадди аққал бояд ҳам ҳадди ақали зиндагиро муайян кунад ва ҳам замина барои таъини андозаи тарифҳо ва маоши мансабии категорияҳои гуногуни кормандон бошад. Давлати Тоҷикистон кӯшиш мекунад, ки қобилияти харидории музди меҳнати ҳадди ақалро барқарор карда, андозаи онро тадриҷан ба сатҳи ҳадди аққали зиндагӣ баробар кунад. Дар айни замон, барқарорсозии қобилияти харидории музди меҳнати ҳадди ақал дар баробари чораҳои муҳофизати музди меҳнат аз таваррум, яъне баланд бардоштани сатҳи мундариҷаи воқеии музди меҳнат масъалаи муҳим мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми музди меҳнат ҳамчун категорияи иқтисодӣ тасниф шудааст, ки чунин мазмун дорад: музди меҳнат шакли пулии ифодаи арзиши қувваи корӣ мебошад, ки он ҳамчун подош барои меҳнат ва натиҷаҳои ниҳони он зоҳир мешавад. Арзиши қувваи корӣ дар бозори меҳнат зери таъсири пешниҳоди он аз ҷониби кормандон ва талаботи корфармоён ба он ташаккул меёбад. Шакли зуҳури арзиши қувваи корӣ меёри (андозаи) музди меҳнати кафолатдодаи корфармо мебошад, ба шарти аз ҷониби корманд иҷро намудани кори дорои хусусияти муътадил, мураккаб, вазнин, шиддатнок ва ғайра. Бо мафҳуми музди меҳнат инчунин, дарки он ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ - яке аз унсурҳои пешбари муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ, алоқаманд мебошад.

Музди меҳнат ҳамчун унсури муносибатҳои ҳуқуқӣ меҳнатӣ аз руи аломатҳои зайл фарқ карда мешавад: 1) музди меҳнат- ин подош барои меҳнат мебошад, яъне барои иҷрои кори мувофиқ ба функсияи муқарраршудаи меҳнат; 2) дар шакли пулӣ пардохта мешавад; 3) ба меёрҳои пешакӣ муқарраршуда асос ёфтааст (меёрҳои тарифӣ, дараҷаҳои тарифӣ, маоши вазифавӣ (мансабӣ), нархномаи корбайъ); 4) андозаи он бо ҳадди ниҳой маҳдуд намешавад ва наметавонад аз андозаи ҳадди ақали музди меҳнате, ки қонун муқаррар кардааст, камтар бошад; 5) дар асоси иҷрои меёрҳои муқарраршудаи меҳнат пардохт мешавад; 6) хусусияти мунтазам дошта, дар муҳлатҳои муқарраршуда пардохт карда мешавад; 7) андозаи мушаххаси музди меҳнат аз тахассус, мураккабӣ, микдор, сифат ва шароити кори иҷрошуда вобаста аст [11].

Ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ, музди меҳнат ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои асосии иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатиро (корманд ва корфармо) ифода мекунад. Мушаххасоти онҳо дар асоси созиши тарафҳо оид ба муқаррар намудани музди меҳнат барои корманд ҳангоми бастанӣ шартномаи меҳнатӣ бо корфармо сурат мегирад, ки шартҳои шартномаи меҳнатӣ, аз ҷумла музди меҳнато ҳатмӣ мегардонад. Танзими ҳуқуқии музди меҳнат дар боби 11 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМ ҚТ) [8] оварда шудааст.

Меёрҳои КМ ҚТ мафҳуми «музди меҳнат» ва дигар мафҳумҳои асосии соҳаи пардохт ва меёри меҳнато дар бар мегиранд. Мутобиқи моддаи 142 КМ ҚТ таркиби музди меҳнат аз қисмҳои доимӣ ва тағйирёбанда иборат мебошад. Қисми доимии он аз ҳиссаи соатбайъ ё моҳонаи меёрҳои тарифӣ (маош) иборат аст. Одатан, дар таҷриба ҳиссаи доимии музди меҳнат соҳаи таъсири давлат мебошад, ки ин ё он дараҷа, аз ҷумла ҳадди ақали музди меҳнат ва кафолатҳои дигарро дар бар мегирад. Ҳиссаи тағйирёбандаи музди меҳнат ба натиҷаҳои кор вобастагӣ дошта, иловапулиҳои гуногун, ҷубронпулиҳо (барои дараҷаи тахассус, собикаи корӣ, аз рӯи натиҷаҳои кори солона, унвони илмӣ ва монанди онҳо) ва мукофотпулиро (барои сифати баланди кор, барои аз микдор зиёд истеҳсол намудани маҳсулот) дар бар мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи ҳуқуқии музди меҳнат, ки усулҳои танзими онро муайян мекунад, муқаррароти асосии конститусионӣ ва принципҳои аз ҷониби умум эътирофшуда, меёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ ва шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (конвенсияҳои ТБМ) дар соҳаи шароити меҳнат, аз ҷумла музди меҳнат мебошанд, ки ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] мувофиқат мекунанд. Ҳуқуқи ҳар як корманд ба музди меҳнати одилона ва қонёкунандаи таъмини ӯ ва оилааш, инчунин ҳуқуқ ба музди баробар барои меҳнати баробарарзиш бидуни ҳеч гуна таъйиз дар Ёлломияи умумии ҳуқуқи инсон (қ. 2, 3 моддаи 23) [2] дарҷ ёфтааст.

Дар Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (1966) [3] ҳамчун як шартномаи бисёрҷонибаи байналмилалӣ давлатҳо, муқаррар карда шудааст, ки музди меҳнати ҳадди аққал бояд барои ҳамаи кормандон эҳтиёҷоти мавҷудаи онҳо ва оилаҳои онҳоро таъмин намояд, инчунин барои кори баробарарзиш бояд музди баробар дода шавад (моддаи 7 Аҳднома).

Дар Ёлломияи ТБМ (1944) принципҳои "кор мол нест", "музди баробар барои кори баробарарзиш" эътироф шудааст ва он дар дебочаи оинномаи ТБМ низ ифода ёфтааст [4]. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад, ки Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои

ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад (қисми 3 моддаи 1). Дар моддаҳои 35 ва 37 Конститутсия инчунин гуфта мешавад, ки дар Тоҷикистон меҳнат ва саломатии одамон ҳифз карда мешаванд, ҳадди ақали музди меҳнат кафолат дода мешавад [1].

Қонунгузориҳои меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон принципҳои соҳаи музди меҳнат, ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои корманд ва корфармо, кафолатҳои давлатии музди меҳнати кормандон, аз ҷумла муқаррар намудани ҳадди ақали музди меҳнатро пешбинӣ намудааст.

Моддаи 4 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон принциби асосии таъмини ҳуқуқи ҳар як корманд ба пардохти саривақтӣ ва пурраи музди меҳнатро бо андозаи на камтар аз ҳадди ақали музди меҳнат, ки қонун муқаррар кардааст ва эҳтиёҷоти мавҷудаи корманд ва оилаи ӯро қонеъ карда метавонад, ифода мекунад. Ҳуқуқ ба пардохти саривақтӣ ва пурраи музди меҳнат мутобиқи таҳассус, мураккабии кор, миқдор ва сифати кори иҷрошуда ба ҳуқуқҳои асосии корманд дохил мешавад (қисми 1 моддаи 18 КМ ҚТ). Корфармо инчунин вазифадор аст, ки сари вақт ва дар ҳаҷми пурра музди меҳнати кормандро пардохт намояд (қисми 2 моддаи 19 КМ ҚТ).

Кафолатҳои давлатии музди меҳнат, ки дар моддаи 141 КМ ҚТ муқаррар шудаанд, дар моддаҳои дигари ҳамин Кодекс ба таври илова ифода ёфтаанд.

Бо рушди иқтисодиёти бозоргонӣ дар Тоҷикистон нақши танзими музди меҳнат дар ҳама сатҳҳои шарикӣ иҷтимоӣ меафзояд. Корфармо дорои низоми музди меҳнат мебошад, ки он тибқи қонунгузориҳои меҳнат ва дигар санадҳои дорои меъёрии ҳуқуқи меҳнат бо шартномаҳо, созишномаҳо ва қоидаҳои дохилӣ муқаррар карда шудаанд. Бо ёрии шартномаи коллективӣ, созишномаҳо ё қоидаҳои дохилӣ як қатор масъалаҳо дар соҳаи музди меҳнат муайян карда мешаванд. Дар бисёр моддаҳои КМ ҚТ шартномаи коллективӣ ва санади меъёрии локалӣ ҳамчун "усули танзими муносиб" нишон дода шудаанд. Сабаб ин аст, ки ҳам шартномаҳои коллективӣ ва ҳам танзими локалии муносибатҳои меҳнатӣ аз ваколатҳои корфармо асос меёбанд, гарчанде ки дар амал афзалият ба шартномаи коллективӣ дода мешавад. КМ ҚТ тавсия медиҳад, ки дар шартномаи коллективӣ шаклҳо, низом ва андозаи музди кор, пардохти ҷубронпулӣ, механизми танзими музди меҳнат бо назардошти болоравии нархҳо ва сатҳи таваррум, муқаррар карда шавад.

Кодекси меҳнати амалкунандаи ҚТ иштироки комиссияҳои сечонибаро ҳамчун мақомоти шарикӣ иҷтимоӣ дар ҳалли масъалаҳои музди меҳнат пешбинӣ намоияд.

Танзими инфиродии музди меҳнат яке аз шартҳои ба мундариҷаи шартномаи меҳнатӣ шомил будани масъалаи музди меҳнатро ифода мекунад. Ҳангоми бастанӣ шартномаи меҳнатӣ, тарафҳо бояд шартҳои муздро муайян кунанд, ки андозаи музди меҳнат (маоши мансабӣ) -и корманд, пардохтҳои иловагӣ, кӯмакпулиҳо ва пардохтҳои ҳавасмандкуниро дар бар гирад. Музди меҳнати корманд тибқи шартномаи меҳнатӣ мутобиқи низоми музди меҳнати корфармо муқаррар карда мешавад. Ин низомҳо бо шартномаҳои коллективӣ созишномаҳо, қоидаҳои дохилӣ таъсис дода мешаванд ва аз ҷониби тарафҳои шартномаи меҳнатӣ, пешбинӣ нашудаанд. Ҳангоми бастанӣ он, тарафҳо шартҳои музди меҳнатро инфиродӣ ва мушаххас мекунанд, яъне андозаи маоши мансабӣ ё меъёри музди меҳнати корманд, кӯмакпулиҳои имконпазир ва пардохтҳои иловагӣ, мукофотпулӣ, ки барои корфармо эътибордоранд. Корманд бояд бо шартномаи коллективӣ ва (ё) санади меъёрии локалӣ ошно бошад, агар ин санад низоми музди меҳнати қабулкардаи ин корфармо муқаррар кунад.

Дар баъзе ҳолатҳои пешбинишуда қонун, шартномаи меҳнатӣ танзимгари асосии муқаррар намудани музди меҳнат мегардад. Ба инҳо дохил мешаванд:

- музди меҳнат барои роҳбарони ташкилотҳои корпоративӣ, муовинони онҳо ва сармухосибон;

- музди меҳнати корманде, ки бо корфармо - шахси воқеӣ шартномаи меҳнати хаттӣ бастааст, ки ҳатман тамоми шароити барои корманд ва корфармо муҳимро дар бар мегирад;

- музди меҳнати корманде, ки бо ташкилоти динӣ ба сифати корфармо шартномаи меҳнатӣ бастааст, ки мутобиқи КМ ҚТ ва қоидаҳои дохилии ташкилоти динӣ "шароити барои корманд ва корфармои зикршуда муҳимро" дар бар мегирад.

Кафолатҳои асосии давлатӣ оид ба пардохти музди меҳнати кормандон. Ҳангоми таъмини ҳуқуқи кормандон ба пардохти саривақтӣ ва пурраи музди меҳнат, ба кафолатҳои музди меҳнат диққати махсус дода мешавад. Низоми кафолатҳои асосии давлатии музди меҳнат дар моддаи 141 КМ ҚТ муқаррар карда шуда, дар моддаҳои дигари ин Кодекс муфассал танзим шудаанд.

Ин низом кафолатҳои зерини давлатиро дар бар мегирад:

- андозаи ҳадди аққали музди меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- тадбирҳо барои нигоҳдории сатҳи воқеии музди меҳнат;

- махдуд кардани нигоҳдорӣ аз музди меҳнат, аз ҷумла ҳаҷми андозбандӣ аз даромад;
- махдуд кардани пардохти музди меҳнат дар шакли натура;
- назорати давлатӣ аз болои риояи қонунгузории меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатро дар бар мегиранд, аз ҷумла гузаронидани назорату санҷишҳо оид ба пурра ва саривақт пардохт намудани музди меҳнат ва риояи кафолатҳои давлатии музди меҳнат;
- мӯҳлатҳо ва пайдарпаии пардохти музди меҳнат;
- масъулияти корфармоён барои вайрон кардани талаботи муқаррарнамудаи қонунгузории меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои меъёрҳои ҳуқуқи меҳнат, шартномаҳои коллективӣ, созишномаҳо доир ба музди меҳнат.

1. Ҳадди ақали музди меҳнат яке аз кафолатҳои аввалиндараҷа дар ин низом мебошад. Он дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нисбати ҳама кормандон амал мекунад. Ёдовар мешавем, ки мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 35) ҳадди ақали музди меҳнат барои ҳар як корманд ва бидуни ҳеҷ гуна таъйиз кафолат дода мешавад. Асоси таъсиси он андозаи ҳадди ақали зиндагист, ки бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009 № 521 "Дар бораи ҳадди ақали зиндагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"[5] пешбинӣ шудааст. Мутобиқи моддаи 3 ин қонун тадричан боло бурдани андозаи ҳадди ақали музди меҳнат ба арзиши ҳадди ақали зиндагӣ пешбинӣ шудааст. Тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 8 феввали соли 2025, №962 «Дар бораи тадбирҳои тақвият бахшидани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва зиёд намудани маоши амалкунандаи вазифавии хизматчиёни давлатӣ, кормандони муассисаю ташкилотҳои буҷетӣ, андозаи нафақа ва стипендия» аз 1 сентябри соли 2025 [9] андозаи ҳадди ақали музди меҳнат барои тамоми соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии ҷумҳурӣ 1000 сомонӣ дар як моҳ муқаррар карда шудааст.

Манбаъҳои маблағгузорӣ барои таъмини андозаи ҳадди ақали музди меҳнат барои корфармоён аз инҳо иборатанд:

- ташкилотҳое, ки аз ҳисоби буҷаи ҷумҳуриявӣ маблағгузорӣ мешаванд - аз ҳисоби буҷаи ҷумҳуриявӣ;
- ташкилотҳое, ки аз ҳисоби буҷетҳои маҳаллӣ маблағгузорӣ карда мешаванд - аз ҳисоби буҷетҳои маҳаллӣ;
- ташкилотҳои ғайридавлатӣ – аз ҳисоби мабалағҳои ҷунин ташкилотҳо.

Дар баробари ин, ҳадди ақали музди меҳнат аз ҷониби ҳамаи ин ташкилотҳо аз ҳисоби дигар намудҳои манбаъҳои молиявӣ таъмин карда мешавад. Ба онҳо маблағҳои ғайрибуҷавӣ, инчунин маблағҳое, ки аз ғайриҳуқуқӣ соҳибкорӣ ва дигар ғайриҳуқуқӣ даромаднок ба даст меоянд, дохил мешаванд.

Барои корманде, ки меъёри вақти кориро дар як моҳ пурра кор кардааст ва меъёрҳои меҳнатро иҷро кардааст, музди моҳонаи ӯ наметавонад аз ҳадди ақали музди меҳнат камтар бошад. Ин кафолати муҳими ҳуқуқӣ барои муқаррар ва пардохт намудани музди меҳнат ба корманд на камтар аз ҳадди ақали музди меҳнати пешбинишуда мебошад. Барои ин корфармо масъул аст. Музди меҳнати ҳадди ақал, ба мисли "нуқтаи ибтидоӣ", ҳамчун меъёри тарифӣ ё маоши мансабӣ дар нақшаи дараҷаҳои вазифавӣ ва музди меҳнат, ки дар қадвали воҳидҳои кор ва ғайра муайян шудаанд, хизмат мекунад.

Ҳамзамон, дар ноҳияҳо ва маҳалҳое, ки ба музди меҳнат коэффитсиентҳои ноҳиявӣ, барои кор дар биёбон, маҳалҳои беоб ва баландкӯҳ муқаррар шудаанд, андозаи ҳадди ақали музди меҳнат бо истифодаи ин коэффитсиентҳо ва изофапулиҳо муайян карда мешавад.

2. Кафолати навбатии давлатӣ ин тадбирҳо барои нигоҳдории сатҳи воқеии музди меҳнат меҳнат мебошад. Таъмини ҷунин нигоҳдорӣ тибқи моддаи 144 КМ ҚТ, индексатсияи музди меҳнатро бо назардошти сатҳи таваррум вобаста ба болоравии нархи истеъмолии молҳо ва хизматрасониҳо дар бар мегирад.

Индексатсия барои нигоҳ доштани қобилияти харидории даромадҳои пулӣ ва пасандозҳои шаҳрвандон равона карда шудааст.

Ташкилотҳое, ки аз буҷетҳои дахлдор маблағгузорӣ мешаванд, индексатсияи музди меҳнатро тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои меъёрҳои ҳуқуқи меҳнат ба роҳ мемонанд; дигар корфармоён - бо тартиби муайяннамудаи шартномаи коллективӣ, созишномаҳо, қоидаҳои дохилӣ.

3. Кафолати дигари давлатӣ ин маҳдуд кардани нигоҳдорӣ аз музди меҳнат, аз ҷумла ҳаҷми андозбандӣ аз даромад мебошад. Номгуи ҷунин асосҳо ва андозаи нигоҳ доштани музди меҳнати кормандонро КМ ҚТ (моддаи 163) ва дигар қонунҳо муқаррар мекунанд.

Мувофиқи моддаи 163 КМ ҚТ нигоҳ доштани маблағ аз музди меҳнати корманд барои ҷуброни қарзхояш дар назди корфармо тибқи амри корфармо дар ҳолатҳои зерин амалӣ карда мешавад:

“-барои баргардонидани пешпардохти коркарданашуда, ки ба ҳисоби музди меҳнат ба корманд дода шудааст;

-барои баргардонидани маблағе, ки дар натиҷаи ҳисоби нодуруст зиёдатӣ дода шудааст;

-барои ҷуброни пешпардохти истифоданашуда ва сари вақт барнагардонидане, ки барои сафари хизматӣ ё барои гузаронидан ба кори дигар, ҷойи дигар ва эҳтиёҷоти хоҷагидорӣ дода шудааст, агар корманд аз асос ва андозаи нигоҳ доштани маблағ норозигӣ баён накунад. Дар чунин ҳолатҳо корфармо ҳуқуқ дорад, дар бораи нигоҳ доштани маблағ дар муддати на камтар аз як моҳи рӯзи охирини муҳлати муайяншудаи баргардонидани пешпардохт, ҷуброни қарзҳо ва ё аз рӯзи нодуруст гузаронидани маблағ супориш диҳад;

- ҳангоми аз кор озод намудани корманд то охири соли қорие, ки дар он корманд аллакай рухсатии меҳнатӣ гирифтааст, барои рӯзҳои қорнакардаи рухсатӣ” [8].

Агар корманд бинобар асосҳои зерин аз кор озод шуда бошад, маблағ барои ин рӯзҳо аз музди меҳнат нигоҳ дошта намешавад:

-барҳам ҳӯрдани ташкилот ё қатъ гардидани фаъолияти корфармо - шахси воқеӣ ва ё ихтисор шудани шумора ё воҳиди қории қормандон (сарҳати якуми қисми 1 моддаи 42 КМ ҚТ);

-қатъ намудани шартномаи меҳнатӣ бинобар иваз шудани соҳибмулк, ҳангоми ошқор гардидани номувофиқатии қорманд ба вазифаи (мансаби) ишғолқардааш ё қории иҷро меқардааш дар натиҷаи ноқифоягии ихтисос ё вазъии саломатиаиш, ки барои давом додани ҳамин қор ҳалал мерасонад, агар ин номувофиқатии қорманд дар натиҷаи аттестатсия ва ё дар асоси ҳулосаи тиббӣ тасдиқ шуда бошад (сарҳати дуюми қисми 1 моддаи 42 КМ ҚТ);

-ҳозир нашудан ба қор дар давоми бештар аз чор моҳи бифосила дар натиҷаи қорношоямии муваққатӣ, бе ҳисоб қардани рухсатии давраи ҳомиладорӣ ва таваллуд, агар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳлати аз ин зиёдтари нигоҳ доштани қорӣ қорро (вазифаро) ҳангоми бемории муайян муқаррар нақарда бошад(сарҳати панҷуми қисми 1 моддаи 42 КМ ҚТ);

-ҳангоми даъват ё ба хизмати ҳарбӣ дохил шудани қорманд (сарҳати якуми моддаи 48 КМ ҚТ);

-ҳангоми фиристонидан ба таҳсил, ба нафақа баромадани қорманд ва дар ҳолате, ки дар рӯзи аз қор озод шудан қорманд маблағи барои пардохт ҳисобшударо надошта бошад;

-ҳангоми ҷуброни зараре, ки бо гуноҳи қорманд ба қорфармо расонида шудааст, ба андозаи на зиёдтар аз музди миёнаи моҳонаи қорманд (моддаи 189 КМ ҚТ).

Музди меҳнатеро, ки қорфармо ба қорманд барзиёд пардохтааст, аз қумла ҳангоми истифодаи нодурусти қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба истиснои ҳолатҳои ҳисоби нодуруст аз қорманд рӯёнидан мумкин нест. Қорфармо уҳдадор аст, ки маблағро дар асоси аризаи ҳаттии қорманд аз музди меҳнати ӯ бо тартиби ҳисоби ғайринақдӣ нигоҳ дорад. Андозаи умумии нигоҳдошташаванда аз музди меҳнат ва дигар намудҳои даромадҳои қорманд аз 20 фоиз ва дар ҳолатҳои пешбиниамудани қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 50 фоизи музди меҳнати қорманд зиёд буда наметавонад. Ҳангоми нигоҳ доштан аз музди меҳнат барои якчанд ҳуҷҷатҳои иҷро бояд барои қорманд на камтар аз 50 фоизи музди меҳнати барои пардохт пешбинишуда мононда шавад. Нигоҳ доштани маблағ аз музди меҳнат ҳангоми иҷрои қорҳои ислоҳқунӣ ва рӯёнидани алимент, ҷуброни зарари ба саломатӣ расонидашуда, ҷуброни зарар ба шахсоне, ки ба онҳо дар натиҷаи вафоти саробон зарар расонида шудааст ва ҷуброни зарари дар натиҷаи қиноят расонидашуда аз 70 фоизи музди меҳнат зиёд буда наметавонад.

Ба нигоҳ доштани маблағ аз қумақпулиҳои яквақта, ҷубронпулӣ ва дигар пардохтҳои, ки тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯёнидани маблағ аз онҳо манъ аст, роҳ дода намешавад.

4. КМ ҚТ пардохти музди меҳнат дар шакли аслиро маҳдуд қардааст. Мутобиқи моддаи 159 КМ ҚТ бо розигии қорманд ба ивази пардохти пулӣ қисман ба пардохти аслий (шакли омехтаи пардохт) роҳ дода мешавад, вале он аз 20 фоизи маблағи умумии музди меҳнати якмоҳаи ӯ зиёд буда наметавонад. Пардохти аслий ба қорӣ пардохти пулӣ бояд ба арзиши пулии музди меҳнат баробар буда, барои истеъмоли шахсӣ мувофиқ ва ба қорманд ва аҳли оилаи ӯ қориданок бошад. Музди меҳнати аслиро бо молу ашёе, ки муомилоти озоди онҳо тибқи номгӯӣ тасдиқнамудани Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд ё манъ шудааст, пардохтан мумкин нест. Пардохти музди меҳнат дар шакли уҳдадорӣҳои қарзӣ, забонхатҳо ва қупонҳо манъ аст.

5. Низоми мазкур (моддаи 130 КМ ҚТ) назорати давлатиро оид ба риояи қонунгузории меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои меъёрҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла санҷиши пардохти пурра ва саривақтии музди меҳнат ва иҷрои қафолатҳои давлатии музди меҳнатро дар бар мегирад. Назорати мазкур қисми назорати давлатӣ оид ба риояи қонунгузории меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои меъёрҳои ҳуқуқӣ меҳнат мебошад, ки аз ҷониби Хадамоти назорати давлатӣ дар соҳаи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли амалӣ карда мешавад. Назорати давлатии риояи якхелаи ин меъёрҳо аз ҷониби ҳамаи корфармоён дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва прокурорҳои тобеи ӯ амалӣ карда мешавад. Назорати ҷамъиятии он низ амал мекунад.

6. Қафолати муҳими давлатӣ ин муқаррар намудани мӯҳлат ва пайдарҳамии пардохти музди меҳнат мебошад. Моддаҳои 158 ва 160 КМ ҚТ тартиб, ҷой ва мӯҳлати пардохти музди меҳнатро пешбинӣ менамоянд.

Ўҳдадорӣ корфармо ҳангоми пардохти музди меҳнат муқаррар карда шудааст, ки тибқи он бояд ҳар як кормандро дар бораи таркиби музди меҳнат дар давраи дахлдор, ҳаҷм ва асосҳои нигоҳ доштан аз он, инчунин оид ба маблағи умумии пардохтшаванда ба таври хаттӣ огоҳ созад. Ҳама маълумоти зикршуда бояд дар варақаҳои махсуси музди меҳнат инъикос карда шаванд, ки шакли онҳоро корфармо дар мувофиқа бо мақомоти намоёндагии кормандон бо тартиби муқаррарнамуда бояд тасдиқ намояд.

Музди меҳнат ба корманд, чун қоида, дар ҷои кор пардохта мешавад ё ба суратҳисоби бонкии муайяннамудаи корманд тибқи шартҳои муайяннамудаи шартномаи коллективӣ ё шартномаи меҳнатӣ гузаронида мешавад.

КМ ҚТ корфарморо вазифадор менамояд, ки ҳадди аққал ҳар ним моҳ музди меҳнатро дар мӯҳлатҳои (рӯзи) мушаххас, ки бо қоидаҳои дохилии меҳнат, шартномаи коллективӣ ва шартномаи меҳнатӣ муқаррар шудааст, пардохт кунад. Ин ўҳдадорӣ корфармо оид ба пардохти ҳар ду ҳафта, ки дар қонун муқаррар шудааст, имкон намедихад, ки пардохти музди меҳнат дар дигар давраҳо, масалан, дар як моҳ як маротиба таъмин карда шавад. Агар рӯзи пардохти музди меҳнат ба рӯзи истироҳат ё иди ғайриқорӣ рост ояд, пас пардохти музди меҳнат дар арафаи ин рӯз гузаронида мешавад. Пардохти рухсатӣ на дертар аз як ҳафта пеш аз оғози он пардохта мешавад. Ҳангоми аз кор озод кардани корманд ҳамаи маблағҳое, ки ба ӯ бояд тибқи КМ ҚТ дар рӯзи аз кор озод кардан (рӯзи охирини кор) ҳисоб карда шаванд, пардохт карда шаванд. Агар корманд дар рӯзи аз кор озодшавӣ кор накарда бошад, пас маблағҳои зикршуда, бояд на дертар аз рӯзи дигар пас аз пешниҳоди талабот оид ба аз кор озод шудан пардохта шаванд. Ҳангоми баҳс дар бораи маблағе, ки корманд қарздор аст, корфармо вазифадор аст, ки маблағи бидуни баҳсро дар мӯҳлати муайяншуда пардохт кунад.

7. Қафолати давлатии навбатӣ -ин масъулияти корфармоён барои вайрон кардани талаботи муқаррарнамудаи қонунгузории меҳнат ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои меъёрҳои ҳуқуқӣ меҳнат, шартномаҳо, созишномаҳои коллективӣ мебошад. Меъёрҳои танзимкунандаи тартиби умумӣ ва мӯҳлати пардохти музди меҳнат дар моддаҳои 147 ва 158 КМ ҚТ ҳамчун талабот нисбати корфармоён барои иҷрои ўҳдадорӣҳои асосии худ оид ба пардохти саривақтии музди меҳнати кормандон, ифода ёфтаанд.

Вайронкунииҳои сершумори мӯҳлатҳои пардохти музди меҳнат, мутаассифона, то имрӯз идома доранд, пешгирии ин қонуншиканиҳо, бахусус тақвияти масъулияти корфармоён, тадбирҳои муассиртарро талаб мекунанд. Чунин масъулият барои таъхир дар пардохти музди меҳнат ба кормандон ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо дар баҳши музди меҳнат барои корфармо ва (ё) намоёндагони ваколатдори ӯ дар моддаи 158 КМ ҚТ пешбинӣ шудаанд.

Корфармо барои ба таъхир андохтани пардохти музди меҳнат тибқи қисми 5 моддаи 158 КМ ҚТ дар назди корманд масъулияти молиявӣ дорад. Агар музди меҳнат бо гуноҳи корфармо аз мӯҳлати муқарраргардида дертар пардохт карда шавад, ӯ ўҳадор аст ба андозаи фоизи меъёри бонкӣ, ки дар маҳалли иҷрои кор дар рӯзи пардохти маош мавҷуд аст, барои ҳар рӯзи таъхир дар пардохти маош, маблағи иловагӣ диҳад. Тартиби ҳисоби музди иловагӣ бо дастурамал дар бораи пардохти музди меҳнати иловагӣ ба кормандон дар мавриди бо айби корфармо ба таъхир афтодани пардохти музди меҳнат, ки бо Фармониши якҷояи Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи иттифокҳои касабаи мустақили Тоҷикистон аз 25.12.2008, №75 тасдиқ шудааст [10], муайян гардидааст.

Мутобиқи талаботи моддаи 134 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон [6], барои сари вақт напардохтани музди меҳнат ҳангоми набудани аломати ҷиноят, нисбати шахсони масъул ҷавобгарии маъмурий пешбинӣ карда шудааст. Тибқи Кодекси ҷиноятии

Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 153¹) [7], дар мавриди аз ҷониби корфармо беш аз ду моҳ пардохт нашудани музди меҳнат, роҳбари корхона, муассиса ё ташкилот, новобаста аз шакли моликиятш, агар ин кирдор бо ғараз ё дигар манфиатҳои шахсӣ содир шуда бошад, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад.

Хулоса. Музди меҳнат яке аз категорияҳои асосии иқтисодӣ ҳуқуқӣ буда, татбиқи ҳуқуқи конститутсионии шаҳрвандонро ба гирифтани подош барои меҳнат таъмин менамояд ва ҳамчун манбаи асосии даромади аксарияти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад. Таҳлили мафҳуми музди меҳнат табиати дучонибаи онро ошкор месозад: аз як ҷониб - ҳамчун воситаи иқтисодии такрористеҳсоли қувваи корӣ ва аз ҷониби дигар - ҳамчун институти ҳуқуқии ҳуқуқи меҳнат, ки бо меъёрҳои қонунгузорӣ танзим мегардад.

Дар шароити ислоҳоти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва рақамикунории муносибатҳои меҳнатӣ аҳамияти музди меҳнат ҳамчун омил устувории иҷтимоӣ, коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ ва ҳавасмандгардонии ҳосилнокии меҳнат меафзояд. Ҳамзамон, як қатор мушкилот, аз ҷумла сатҳи пасти музди меҳнати ҳадди ақал, мавҷудияти тафрикаи байнисоҳавӣ ва байниминтақавӣ дар андозаи он, сари вақт ва пурра пардохт нашудани музди меҳнат ва афзоиши шугли ғайрирасмӣ боқӣ мемонанд. Яке аз масъалаҳои муҳими музди меҳнат ин индексатсияи андозаи он бо назардошти сатҳи таваррум махсуб мешавад. Маъмулан музди меҳнати кормандони соҳаҳои бучетӣ марҳила ба марҳила бо Фармонҳои дахлдори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон индексатсия шуда, баланд бардошта мешаванд. Мутаассифона, дар бахши хусусӣ корфармоён муддатҳои тулонӣ музди меҳнати кормандонро индексатсия намекунанд, ки дар натиҷаи қобилияти харидории музди меҳнат дар ин бахши иқтисод коҳиш ёфта, ҳавасмандии мутахассисонро барои кор аз байн мебарад ва боиси тарки ҷои кор ва муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷаи кормандони соҳибхотисос гардида истодааст.

Бинобар ин зарур аст, ки бо мақсади баланд бардоштани нақши музди меҳнат дар таъмини сатҳи муносиб ва шоистваи зиндагии кормандон танзими ҳуқуқии пардохти музди меҳнат таҷдиди назар карда шавад. Аз ҷумла, ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи индексатсияи даромадҳои аҳоли бо назардошти сатҳи таваррум” тағйир иловаҳо ворид карда шуда, индексатсияи музди меҳнати кормандони бахши хусусӣ, муҳлат ва тартиби он ба таври ҳатмӣ муқаррар карда шавад. Назорати давлатии риояи қонунгузории меҳнат дар самти ҳисобу пардохти музди меҳнат тақвият дода шуда, механизмҳои танзими музди меҳнат тавассути шароити иҷтимоӣ рушд дода шавад. Амалисозии ин тадбирҳо ба таҳкими сатҳи музди меҳнат, ҳифзи иҷтимоии кормандон ва баланд бардоштани самаранокии муносибатҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад намуд.

Адабиёт

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйир иловаҳо аз 26.09.с.1999, 22. 06. с.2003 ва 22. 05. с.2016. Душанбе: «Нашриёти Ганҷ». 2016. – 136 с.
2. Эълонии умумии ҳуқуқи инсон аз 10 декабри соли 1948 // Международное право в документах: Сборник международно-правовых актов и внутреннего законодательства Республики Таджикистан. - Душанбе: «Контраст», 2011. - С. 219-223.
3. Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки бо қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ аз 16 декабри соли 1966 қабул шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.mfa.tj> (санаи мурочиат: 15.02.2023 с.).
4. Декларация МОТ от 10 мая 1944 года «О целях и задач Международной организации труда» // <https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=277925>.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009 № 521 “Дар бораи ҳадди ақали зиндагӣ” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №5, мод. 328.
6. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2008, №12, қ. 1, мод. 989.
7. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1998. № 9. Мод. 68, 69; № 22. Мод. 306; 1999. № 12. Мод. 316; 2001. № 4. Мод. 149,167).
8. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, № 1329 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2016. - № 7. - Мод. 604.
9. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 8 феввали соли 2025, №962 “Дар бораи тадбирҳои тақвият бахшидани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли, зиёд намудани маоши амалкунандаи

вазифавии хизматчиёни давлатӣ, кормандони ташкилотҳои бучетӣ, андозаи нафақа ва стипендия” // <https://jumhuriyat.tj/5187-farmoni-prezidenti-umuri-toikiston.html>.

10. Фармоиши яқояи Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи иттифокҳои касабаи мустақили Тоҷикистон аз 25.12.2008, №75 “Дар бораи тасдиқи Тартиби ҳисоби музди иловагӣ ба дастурамал дар бораи пардохти музди меҳнати иловагӣ ба кормандон дар мавриди бо айби корфармо ба таъхир афтодани пардохти музди меҳнат” // <https://mmih.adlia.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=34469>.

11. Гейхман В.Л. [и др]. Трудовое право: учебник для прикладного бакалавриата; под редакцией В.Л.Гейхмана- 2-е изд., перераб. и доп.- Москва: Издательство Юрайт, 2019-382 с.

Маълумот дар бораи муаллифон	Сведения об авторах	Information about the authors
Махмадуллозода Нурулло Раҳматулло-номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, ходими калони илмӣ шӯбаи ҳуқуқи байналмилалӣ Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ. тел.: +992 777079888; почтаи электронӣ: nurullo_m@mail.ru	Махмадуллозода Нурулло Раҳматулло-кандидат юридических наук, старший научный сотрудник отдела международного права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. тел.: +992 777079888; электронная почта: nurullo_m@mail.ru	Mahmadullozoda Nurullo Rahmatullo-Candidate of Legal Sciences, Senior Research Fellow, Department of International Law, A. Bakhovaddinov Institute of Philosophy, Political Science and Law, National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel.: +992 777079888; e-mail: nurullo_m@mail.ru
Ҳайтов Саидали Порғиевич-номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи маъмурий ва зиддикоррупсионии - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Нахимов, 64/14. E-mail: saidali.66@list.ru	Хайтов Саидали Порғиевич-кандидат юридических наук, доцент кафедры административного и антикоррупционного права. - Таджикский государственный финансово-экономический университет, Адрес: 734067, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Нахимова, 64/14. E-mail: saidali.66@list.ru	Khaitov Saidali Porgievich-Tajik State University of Finance and Economics, Candidate of Law, Associate Professor of the Department of administrative and Anti-Corruption Law. Address: 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Nakhimov Street, 64/14. E-mail: saidali.66@list.ru

УДК: 347.4

ОИД БА ҲАМБАСТАГИҲОИ ШАРТНОМАИ САРМОЯГУЗОРИИ ШАРИКӢ БО ДИГАР ШАРТНОМАҲО ДОИР БА ФАӢОЛИЯТИ ЯКӢОЯ

Дустов С.А.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба масъалаҳои ҳукукии таносуби шартномаи сармоягузорию шарикӣ бо дигар шартномаҳо оид ба фаъолияти якҷоя бахшида шудааст. Муаллиф дар мақола баъзе масъалаҳои табиати ҳукукии шартномаи сармоягузорию шарикиро таҳлил намуда, ҳамбастагии онро бо дигар шартномаҳо ва иттиҳодияҳои шарикӣ муқоиса намудааст. Дар мақола қайд карда шудааст, ки аз нигоҳи сохторӣ таркиби шартномаи сармоягузорию шарикӣ аз ширкати одӣ ва ширкати ба боварӣ асосёфта ташкил ёфтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки шартномаи сармоягузорию шарикӣ ба доираи шартномаҳо дар соҳаи фаъолияти якҷоя мансуб буда, аксар аломатҳои он ба шартномаҳо дар сохтори ширкати одӣ монанд мебошад. Дар мақола қайд гардидааст, ки бо вучуди ҳамбастагиҳои зиёд байни шартномаи ширкати одӣ ва шартномаи сармоягузорию шарикӣ боз хусусиятҳои дар шартномаи сармоягузорию шарикӣ вучуд доранд, ки онҳо дар шартномаи ширкати одӣ дида намешаванд, аз ҷумла оид ба мӯҳлати амали он, оид ба ҳайати субъективӣ, оид ба шакли идоракунии ширкат ва ғайра.

Калидвожаҳо: таносуб, шартномаи сармоягузорию шарикӣ, шартномаи ширкати одӣ, шартномаи таъсис, ширкати ба боварӣ асосёфта, фаъолияти якҷоя, идоракунии, сармоягузoron, мӯҳлат.

Барои иқтибос: Дустов, С. А. Оид ба ҳамбастагиҳои шартномаи сармоягузорию шарикӣ бо дигар шартномаҳо доир ба фаъолияти якҷоя / С. А. Дустов // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – Р. 465-469.

О ВЗАИМОСВЯЗИ ДОГОВОР ИНВЕСТИЦИОННОГО ТОВАРИЩЕСТВО С ДРУГИМИ ДОГОВОРАМИ О СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Дустов С.А.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Аннотация. Данная статья посвящена правовым вопросам соотношения договор инвестиционного товарищества с другими договорами о совместной деятельности. В статье автор проанализировал некоторые вопросы правового характера договор инвестиционного товарищества и сравнил его взаимосвязь с другими партнерскими договорами и объединениями. В статье отмечается, что структурно состав договор инвестиционного товарищества состоит из простой товарищество и трастовой компании. Автор отмечает, что договор инвестиционного товарищества относится к сфере договоров в сфере совместной деятельности, и большинство его признаков аналогичны договорам в структуре простого товарищества. В статье отмечается, что, несмотря на многочисленные совпадения между договором простого товарищества и договором инвестиционного товарищества, в договор инвестиционного товарищества есть особенности, которых нет в договоре простого товарищества, в том числе в отношении срока его действия, в отношении субъективного состава, в отношении формы управления товариществом и др.

Ключевые слова: коэффициент, инвестиционный договор инвестиционного товарищества, договор простого товарищества, учредительный договор, трастовая компания, совместная деятельность, управление, инвесторы, срок.

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN INVESTMENT PARTNERSHIP AGREEMENT WITH OTHER JOINT ACTIVITIES

Dustov S.A.

Tajik State University of Finance and Economics

Abstract. This article is devoted to legal issues of the relationship between the investment partnership agreement and other joint activity agreements. In the article, the author analyzed some legal issues of the investment partnership agreement and compared its relationship with other partnership agreements and associations. The article notes that the structural composition of the investment partnership agreement consists of a simple partnership and a trust company. The author notes that the investment partnership agreement belongs to the sphere of agreements in the sphere of joint activities, and most of its features are similar to agreements in the structure of a simple partnership. The article notes that, despite numerous

similarities between the simple partnership agreement and the investment partnership agreement, the investment partnership agreement has features that are not present in the simple partnership agreement, including with respect to its term, with respect to the subjective composition, with respect to the form of partnership management, etc.

Keywords: coefficient, investment partnership agreement, simple partnership agreement, constituent agreement, trust company, joint activity, management, investors, term.

Гузориши масъала. Шартномаи сармоягузории шарикӣ ин созиши ду ё бештар сармоягузоре, мебошад, ки шахмҳои худро якҷоя намуда, ба таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаъолияти муштаракӣ сармоягузорию баҳри ба даст овардани фоида амалӣ мегардонанд. Аз мафҳуми шартномаи сармоягузории шарикӣ бар меояд, ки он ба доираи шартномаҳо дар соҳаи фаъолияти якҷоя мансуб буда, шарикон фаъолияти худро дар доираи он ҳамчун ширкати одӣ ташкил менамоянд. Аммо ин шартнома аз нигоҳи сохторӣ бо дигар шартномаҳо аз ҷумла шартномаи шарикӣ иқтисодӣ, шартномаи иштирок дар сохтмони ҳиссагӣ ва шартномаи таъсис низ ҳамбастагии зиёд дорад. Барои ба вучуд овардани чунин иттиҳоди шартномавӣ ва бастанӣ шартномаи сармоягузории шарикӣ созиши ду ё якчанд сармоягузoron зарур мебошад.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Таҳқиқи масъалаҳои вобаста ба асосҳои назариявӣ амалии шартномаи сармоягузории шарикӣ дар таълифоти илмӣ муҳаққикон ба монанди: А.И. Фридман, Афанасьева Е. Г., Бакшинская В. Ю., Губин Е. П., Брагинский М.И., Витрянский В.В., Веселкова Е. Е., Е.А. Суханов., Грибиниченко Л. О., Е. В. Соломонов., С.А. Степанова., Коновалов В. В., Николаева Т.А., Новикова С.В., Гаделия Г.О., О.Д. Минькеев., А.Я. Риженков дида мешавад.

Мақсади мақола. Таҳлили масоили ҳамбастагии шартномаи сармоягузории шарикӣ бо дигар шартномаҳо дар соҳаи фаъолияти якҷоя ва бартариятҳои он дар шароити ҷаҳонишавӣ аз ҷумла афзалиятҳои он барои амалигардинонии ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Шартномаи сармоягузории шарикӣ таъсиси шахси ҳуқуқро талаб наменамояд. Шартномаи мазкур барои пешбурди фаъолияти сармоягузории дастаҷамъӣ мавриди истифода қарор мегирад. Ҳадаф аз истифодаи ин шартнома фароҳам овардани шароити ҳуқуқӣ барои ҷалби сармоя ба иқтисодиёт ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад. Аз ҳамин нуктаи назар баъзе аз муҳаққиқони соҳаи ҳуқуқи маданӣ шартномаи сармоягузории шарикиро ба шартномаи ширкати одӣ шабоҳат медиҳанд. Масалан аз назари А.И. Фридман «...аксарияти аломатҳое, ки ба шартномаи ширкати одӣ хос мебошанд, ба шартномаи сармоягузории шарикӣ низ тааллуқ доранд» [1, с. 121]. Ин хусусиятҳо иборатанд аз: дучониба ва бисёрҷониба будани шартномаи сармоягузории шарикӣ; муттаҳидии шарикон, ки таъсиси шахси ҳуқуқиро талаб наменамояд; шарикон амалро анҷом медиҳанд, ки бо ин мақсад муттаҳид шудаанд; мақсад бояд барои ҳамаи шарикон умумӣ бошад; шартнома дорои хусусияти фидутиарӣ (этимоднокӣ) мебошад

Гуруҳи дигари олимон, аз ҷумла Е. Г. Афанасьева, В. Ю. Башкинская, Е. П. Губин, А. А. Кирилловых, шартномаи сармоягузории шарикиро яке аз намудҳои шартномаҳо дар бораи фаъолияти якҷоя арзёбӣ мекунанд [2, с. 12]. В.В. Коновалов бошад ба он назар аст, ки шартномаи сармоягузории шарикӣ аз руи табиати ҳуқуқӣ ҳамчун шакли миёна байни шартномаи ширкати одӣ ва ширкати ба боварӣ асосёфта мебошад [9, захираи электронӣ, санаи мурочиат 2. 09. 2024]. Аз назари Е .Е. Веселкова бошад шартномаи сармоягузории шарикӣ ҳамчун шакли ихтиёрии ташкилию ҳуқуқии сармоягузории хориҷӣ маънидод мегардад [4, с. 29-31]. Ин муҳаққикон ақидаҳои худро бо меъёри банди 3, моддаи 1041-уми Кодекси граждании Федератсияи Россия, ки шартномаи сармоягузории шарикиро ҳамчун шартномаи ширкати одӣ муқаррар намудааст асоснок менамоянд.

Аз нигоҳи мо шакли сохтори шартномаи сармоягузории шарикӣ аз таркиботи ду ширкати муҳим яъне ширкати одӣ ва ширкати ба боварӣ асосёфта шакл гирифтааст. Таҳлилҳои таркибии ин ширкатҳо нишон медиҳад, ки аксар аломатҳои асосии шартномаи сармоягузории шарикӣ, аз қабили ба созиш омадани шарикони сармоягузор аз руи ҳамаи шартҳои шартнома; ҳиссагузорӣ намудани шарикон ба қори умумӣ; муттаҳидии шарикони сармоягузор; мақсади ягона доштани шарикон; ба таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаъолият намудани шарикон; хусусияти эътимоднокӣ доштани шартнома ва ғайра ба шартномаи ширкати одӣ монанд мебошанд. Аммо баъзе хусусиятҳои он ба ширкати ба боварӣ асосёфта шабоҳат доранд. Масалан аз нигоҳи идоракунии ҳам дар шартномаи сармоягузории шарикӣ ва ҳам дар ширкати ба бовари асосёфта масоили пешбурди қорҳои умумӣ ба зимаи шарикон қомил ё шарикони идоракунонда вогузор мебошад. Чунин ҳамбастагӣҳо дар масъалаи гузаштани

сахм ва масъулияти ҷавобгарии шарикони роҳбарикунанда ва сахмгузoron ҳам ба назар мерасад, масалан уҳдадорӣ ва масъулияти шарикони сахмгузор ё сармоягузор бо гузоштани сахм ба кори умумӣ ва тавкали марбут ба ғоида ё зиёни онҳо вобаста буда, ба андозаи арзиши сахми онҳо ба кори умумӣ муайян мегардад ва онҳо дар идоракунии ширкат иштирок намеkunанд. Аз нигоҳи вазъи ҳуқуқии шарикони идоракунанда дар шартномаи сармоягузории шарикӣ ё шарикони комил дар ширкати ба бовари асосёфта низ ҳамбастагӣҳо вуҷуд дорад. Масалан шарикони роҳбарикунанда ҳангоми иштирок дар як ширкат ба сифати шарикони роҳбарикунанда наметавонад дар дигар ширкат боз ба чунин сифат ғайрифаъолият намоёнд.

Аммо аз нигоҳи шакли ташкилҳои байни шартномаи сармоягузории шарикӣ ва ширкати ба бовари асосёфта фарқиятҳо вуҷуд дорад, зеро дар алоҳидагӣ барои таъсиси ҳар кадоме аз ин ширкатҳо шартномаҳои мушаххас мавҷуд мебошад. Масалан барои таъсис додани ширкати ба бовари асосёфта шариконро мебошад ғайрифаъолияти худро дар асоси шартномаи таъсис ба роҳ монанд. Аммо барои таъсис додани ширкати одӣ шарикон дар доираи шартномаи сармоягузории шарикӣ муттаҳид мегарданд. Ҳамин тариқ сармоягузории шарикӣ бо омезиш ёфтани ширкати одӣ ва ширкати ба бовари асосёфта шакл гирифта, ҳадаф аз он содагардонии расмиёти бақайдгирӣ, эътимодноӣ, ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ ва муттаҳид гардонидани сармоягузoron барои татбиқи лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ инчунин ҳамбастагӣ ва фарқияти шартномаи сармоягузории шарикӣ бо шартномаи таъсис низ мушоҳида мешавад. Аммо шартномаи сармоягузории шарикӣ ва шартномаи таъсис вобаста аз баъзе хусусиятҳо аз ҳамдигар фарқ доранд. Масалан, дар шартномаи сармоягузории шарикӣ таъсиси шахси ҳуқуқӣ шартӣ ҳатмӣ намебошад, аммо аз рӯи табиати ҳуқуқӣ барои шартномаи таъсис ташкили шахси ҳуқуқӣ ҳатмӣ мебошад.

Вобаста ба ин масъала М.И. Барагинский ва В.В. Витрянский Романовская В.Б. ва Э.Б. Курзенин қайд менамоянд, ки шартномаҳо дар бораи амалӣ намудани ғайрифаъолияти якҷоя вобаста аз хусусияташон ҷудо мешаванд: шартномаҳо дар бораи амалӣ кардани ғайрифаъолияти якҷоя бо надоштани ҳуқуқи субъективии маданӣ (шартномаҳои ширкати одӣ) ва шартномаҳо бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ (шартномаи таъсис) [3, с. 4-5].

Шартномаи сармоягузории шарикӣ, ки дар доираи ширкати одӣ ташкил меёбад аз шартномаи таъсисҳои ҳамчун шахси ҳуқуқӣ, аз ҷумла ташкилотҳои тижоратӣ, ки дар шакли ширкати комил ё дигар ширкатҳои, ки бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ ғайрифаъолият менамоянд, фарқ меkunанд. Шартномаи мазкур шахси ҳуқуқиро ташкил намедихад ва ба ҳадафи умумии ҳамаи шарикон равона шудааст [8, с. 138].

Аз ҳама шартномаи наздиктатарин бо шартномаи сармоягузории шарикӣ ин шартнома оид ба ғайрифаъолияти якҷоя мебошад, ки бо меъёри моддаи 1146-Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим гардидааст. Ин ҳамбастагӣҳо дар хусусиятҳои зерин ифода меёбанд: а) ҳар ду шартнома дар сохтори ширкати одӣ ташкил меёбанд; б) ғайрифаъолияти якҷояи шариконро танзим меkunанд; в) гузоштани сахм ба кори умумӣ; г) дар ҳар ду шартнома ба сифати сахм пул, дигар амвол, ҳуқуқҳои молумулкӣ ҳуқуқҳои дорои арзиши пулӣ, дониш, малака ва малакаи касбӣ инчунин обрӯи корӣ баромад карда метавонанд.

Мо ба он назарем, ки гарчанде шартномаи сармоягузории шарикӣ аз нигоҳи сохторӣ ба шартномаи ғайрифаъолияти якҷоя монанд бошад ҳам, аммо аз назари мавзӯӣ фарқиятҳои зиёде миёни ин ду шартнома вуҷуд доранд. Аз ҷумла аз назари номгузорӣ аз нигоҳи навъи ғайрифаъолият, мақсади ғайрифаъолият, шакли таъсисҳои, имкониятҳои қатъгардӣ, ошкор кардани мавҷудияти шартнома, ҳаёти субъективӣ, сахмҳо ба кори умумӣ, маҳдудияти шумораи иштирокчиён, муҳлати амал ва ҷавобгарӣ.

Масалан агар дар шартномаи ғайрифаъолияти якҷоя навъи ғайрифаъолият ин татбиқи якҷояи чорабиниҳо бошад, пас дар шартномаи сармоягузории шарикӣ навъи ғайрифаъолият ин сармоягузории муштаракӣ маблағҳо, коғазҳои қиматнок ва дигар амвол ба соҳибкорӣ ва ё дигар ғайрифаъолият ва амалҳои муштарак мебошанд.

Аз нигоҳи шакли таъсисҳои, шартномаи ғайрифаъолияти якҷоя бо бастанӣ шартномаи байни шарикон дар шакли ҳаттӣ расмӣ мегардад, аммо шартномаи шарикӣ сармоягузорӣ дар баробари ба таври ҳаттӣ бастанӣ он боз тасдиқи нотариалиро тақозо менамояд. Имкониятҳои қатъгардии шартномаи ғайрифаъолияти якҷоя ҳамзамон бисёр содда пешбинӣ гардидааст аммо қатъгардии шартномаи сармоягузории шарикӣ мураккаб мебошад. Ҳаёти иштирокчиён дар шартномаи ғайрифаъолияти якҷоя соҳибкорони инфиродӣ ва ташкилотҳои тижоратӣ мебошанд. Дар шартномаи сармоягузории шарикӣ бошад баръакс тарафҳои шартнома ташкилоти тижоратӣ ва ғайритижоратӣ, шахсони ҳуқуқӣ хориҷӣ, инчунин ташкилотҳои хориҷӣ, ки тибқи қонунгузории хориҷӣ шахси ҳуқуқӣ намебошанд, пешбинӣ гардидаанд. Дар шартномаи шартномаи ғайрифаъолияти якҷоя феҳристи

иштирокчиён зарур нест. Дар шартномаи шарикии сармоягузорӣ бошад баръакс мавҷудияти феҳристи иштирокчиён лозим аст.

Вобаста ба масъалаи идоракунии бошад дар шартномаи шартномаи ғаёлияти якҷоя ҳар як шарик ҳақ дорад аз номи шарикони дигар амал кунад, агар дар шартнома маҳдудиятҳо вучуд набошад, аммо дар шартномаи сармоягузори шарикӣ шарикон ба ду намуд тақсим мешаванд: а) шарикони идоракунада (шарикони генералӣ) б) сармоягузoron (шарикони маҳдуд). Шарикони идоракунада дорои хоро идора мекунад ва барои уҳдадорихои ҷамъият масъулияти пурра дорад ва масъулияти шарикони маҳдуд бошад дар доираи саҳми онҳо дар кори муштарак маҳдуд мегардад. Дар шартномаи ғаёлияти якҷоя вобаста ба ҳайати тарафҳои шартнома маҳдудият вучуд надарод, вале дар шартномаи сармоягузори шарикӣ маҳдудияти иштирокчиён муайян шудааст ва шарикон набояд аз 50-нафар зиёд бошанд. Дар шартномаи ғаёлияти якҷоя маҳдудияти муҳлати амал шартнома муайян нагардидааст, вале дар шартномаи шарикии сармоягузорӣ муҳлати 15-солаи вақт муқаррар гардидааст. Вобаста ба масъалаи ҷавобгарӣ бошад дар шартномаи ғаёлияти якҷоя масъалаи муштарак ҷавобгарӣ муқаррар гардидааст, аммо дар шартномаи шарикии сармоягузорӣ шарикони сармоягузор масъулияти маҳдуд доранд ва шарикиони идоракунада бо тамоми молу мулкҳои якҷоя ва алоҳида масъулияти иловагӣ доранд.

Хулоса шартномаи сармоягузори шарикӣ бо назардошти хусусиятҳои имтиёзҳои худ нави нави шартномаҳо оид ба ғаёлияти якҷояе, ки бе таъсири шахси ҳуқуқӣ амалӣ мегардад, шинохта шуда, рушд меёбад. Он барои содагардонии ғаёлияти сармоягузори дастаҷамъӣ муфид ва саривақти мебошад ва барои ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ нақши муассирро дар шароити муосири кишвари мо гузошта метавонад.

Адабиёт

1. А.И. Фридман. Правовое регулирование инвестиционных фондов в России, США и Люксембурге: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2019, – 121с.
2. Афанасьева Е. Г., Бакшинская В. Ю., Губин Е. П. и др. Корпоративное право: учебник / отв. ред. И. С. Шиткина. М.: Волтерс Клувер, 2007. С. 12.
3. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное Право. /Книга пятая, том 1. - Москва 2003, С. 4-5; Романовская В.Б., Курзенин Э.Б. /Основы римского частного права. - Нижний Новгород 2000, С. 128.
4. Веселкова Е. Е. Простое товарищество как организационно-правовая форма иностранных инвестиций // Законодательство и экономика. 2013. № 1. С. 29–31.
5. Гражданское право: В 2 т. Том II. Полутом 2: Учебник./ Отв.ред. проф, Е.А. Суханов. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство БЕК, 2000, С.306-307.
6. Грибиниченко Л. О. Договор инвестиционного товарищества: правовая форма осуществления венчурного финансирования // Ex jure. 2018. № 2. С. 51–63. DOI: 10.17072/2619-0648-2018-2-51-63.
7. Е. В. Соломонов. /Вестник Омского университета. Серия «Право». 2012. № 4 (33). С. 64–67.
8. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. /Учебно-практический. Части первая, вторая, третья, четвертая. – 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. С.А. Степанова. – М.: Проспект; Екатеринбург: Институт частного права, 2009, С. 358.
9. Коновалов В. В. Договор в инвестиционной деятельности: особенности судебной защиты прав и интересов инвесторов [Электронный ресурс] // Российский судья. 2012. № 8. Доступ из справ.-правовой системы «КонсультантПлюс».
10. Николаева Т.А. Инвестиционное товарищество как форма осуществления экономической деятельности // Современное право. 2015. № 10, С. 47.
11. Новикова С.В., Гаделия Г.О. К вопросу о понятии инвестиционного товарищества //Актуальные проблемы гражданского и предпринимательского права. Сборник научно-практических статей Всероссийской научнопрактической конференции для молодых ученых. Краснодар.- 2016, С. 6-10.
12. О.Д. Минькеев, А.Я. Риженков., Договор инвестиционного товарищества. //Вестник Калмыцкого Университета №1(21). – Элиста., 2014. С.41 – 42.

Маълумот дар бораи
муаллиф

Сведения об авторе

Information about the
author

Дустов Сулаймон Абдуллоевич-онишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14.	Дустов Сулаймон Абдуллоевич- Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.	Dustov Sulaimon Abdulloevich- Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14.

УДК: 346.5:347.44

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И МЕТОДЫ КОММЕРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ОКАЗАНИИ УСЛУГ

Сохибзода А.Н.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Аннотация. В статье рассматриваются правовые основы и методы коммерческой деятельности при оказании услуг как система норм и юридических инструментов, обеспечивающих законность, устойчивость отношений и экономическую результативность участников рынка. Сущность коммерческой деятельности раскрывается через гражданско-правовую природу услуги, правовой статус исполнителя и заказчика, а также порядок заключения, исполнения и прекращения обязательств. Подчёркивается специфика услуг: нематериальный результат, зависимость качества от процесса оказания, высокая значимость информирования потребителя и наличие рисков, связанных с качеством, сроками, безопасностью и конфиденциальностью. Отмечается, что эффективность деятельности во многом определяется качеством правового оформления: корректными условиями договора, фиксацией требований к качеству и порядку приёма, документированием исполнения, соблюдением обязательных требований (включая правила рекламы и обработки данных) и использованием механизмов защиты прав сторон при спорах. Делается вывод о необходимости интеграции правовых и управленческих решений для повышения конкурентоспособности организаций сферы услуг и снижения правовых потерь.

Ключевые слова: коммерческая деятельность, сфера услуг, правовое регулирование, гражданско-правовые отношения, договор оказания услуг, обязательства сторон, качество услуг, ответственность исполнителя, защита прав потребителей, правовые риски.

Для цитирования: Сохибзода, А. Н. Правовые основы и методы коммерческой деятельности при оказании услуг / А. Н. Сохибзода // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 470-476.

LEGAL FOUNDATIONS AND METHODS OF COMMERCIAL ACTIVITY IN THE PROVISION OF SERVICES

Sohibzoda A.N.

International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Abstract. The article examines the legal foundations and methods of commercial activity in the provision of services as a system of legal norms and instruments that ensure legality, stability of relations, and the economic effectiveness of market participants. The essence of commercial activity is revealed through the civil-law nature of services, the legal status of the service provider and the customer, as well as the procedure for concluding, performing, and terminating obligations. The specific features of services are emphasized: the intangible nature of the outcome, the dependence of quality on the service delivery process, the high importance of informing consumers, and the presence of risks related to quality, deadlines, safety, and confidentiality. It is noted that effectiveness largely depends on the quality of legal formalization: properly drafted contract terms, clear requirements for quality and acceptance procedures, documentation of performance, compliance with mandatory requirements (including advertising rules and data processing), and the use of mechanisms to protect the parties' rights in disputes. The conclusion highlights the need to integrate legal and managerial solutions to enhance the competitiveness of service organizations and reduce legal losses.

Keywords: commercial activity, service sector, legal regulation, civil-law relations, service agreement, parties' obligations, service quality, service provider liability, consumer rights protection, legal risks.

АСОСҶОИ ҲУҚУҚӢ ВА УСУЛҶОИ ҶАӢОЛИЯТИ ТИҶОРАТӢ ҲАНГОМИ РАСОНИДАНИ ХИЗМАТРАСОНИҶО

Сохибзода А.Н.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола асосҳои ҳуқуқӣ ва усулҳои ҷаъолияти тиҷоратӣ ҳангоми расонидани хизматрасониҳо ҳамчун низомӣ меъёрҳои ҳуқуқӣ ва абзорҳои ҳуқуқӣ баррасӣ мегарданд, ки қонунӣ, устуворӣ муносибатҳо ва самаранокии иқтисодии иштирокчиёни бозорро таъмин менамоянд. Моҳияти ҷаъолияти тиҷоратӣ тавассути табиати шаҳрвандӣ-ҳуқуқии хизматрасонӣ, мақоми ҳуқуқии иҷрокунада ва фармоишгар, инчунин тартиби бастан, иҷро ва қатъ гардидани

ӯҳдадориҳо шарҳ дода мешавад. Хусусиятҳои хоси хизматрасонӣ таъкид мешаванд: ғайримоддӣ будани натиҷа, вобастагии сифат аз раванди расонидан, аҳамияти баланди огоҳонидани истеъмолкунанда ва мавҷудияти хатарҳое, ки ба сифат, муҳлат, беҳатарӣ ва махфият алоқаманд мебошанд. Зикр мегардад, ки самаранокии фаъолият то андозае аз сифати расмикунони ҳуқуқӣ вобаста аст: дуруст таҳия шудани шартҳои шартнома, муқаррар намудани талабот ба сифат ва тартиби қабули хизмат, ҳуччатгузориҳои иҷро, риояи талаботи ҳатмӣ (аз ҷумла қоидаҳои реклама ва коркарди маълумот), инчунин истифодаи механизмҳои ҳифзи ҳуқуқи тарафҳо ҳангоми баҳсҳо. Ҳулоса бар он аст, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии ташкилотҳои соҳаи хизматрасонӣ ва коҳиш додани талафоти ҳуқуқӣ ҳамгироии қарорҳои ҳуқуқӣ ва идоракунӣ зарур мебошад.

Калимаҳои калидӣ: фаъолияти тижоратӣ; соҳаи хизматрасонӣ; танзими ҳуқуқӣ; муносибатҳои шаҳрвандӣ-ҳуқуқӣ; шартномаи расонидани хизмат; ӯҳдадориҳои тарафҳо; сифати хизматрасонӣ; масъулияти иҷрокунанда; ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунанда; хатарҳои ҳуқуқӣ.

Постановка вопросов. Коммерческая деятельность в сфере оказания услуг выступает важнейшим элементом рыночной системы, поскольку именно через неё формируются устойчивые каналы удовлетворения потребностей населения и организаций, обеспечивается деловая активность, создаются рабочие места и укрепляются конкурентные позиции предприятий. При этом специфика услуг как объекта коммерческого оборота предопределяет необходимость рассматривать данную деятельность не только в экономико-управленческом, но и в правовом измерении: результат услуги чаще всего не имеет материального выражения, «производство» и потребление нередко совпадают во времени, а качество в значительной степени зависит от процесса исполнения и поведения исполнителя. Вследствие этого возрастает значение договорного оформления, корректного распределения прав и обязанностей сторон, надлежащего информирования потребителя, а также соблюдения обязательных требований, связанных с безопасностью, конфиденциальностью и защитой персональных данных [12].

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические и практические исследования вопросов связанных с нашей тематикой рассмотрены и изучены в работах отечественных и зарубежных ученых как: Абрютин М.С., Грачев А.В., Бобков А.Л., Карпусь Н.П., Бунеева А.А., Васильева Л.С., Петровская М.В., Гинзбург А.И., Жукова Т.Н. и др.

Цель статьи – изучить правовые основы и методы коммерческой деятельности при оказании услуг.

Изложение основного материала. Теоретико-методологическая база коммерческой деятельности при оказании услуг опирается на совокупность подходов, объясняющих её содержание и механизмы функционирования. Экономическая трактовка акцентирует внимание на формировании стоимости услуги, издержках, доходности и критериях эффективности; управленческая — на организации процессов обслуживания, контроле качества и управлении рисками; социокультурная - на доверии, репутации, стандартах сервиса и ожиданиях потребителей. В правовом же аспекте ключевыми становятся вопросы гражданско-правовой природы услуги, условий заключения и исполнения договоров, ответственности за ненадлежащее оказание, а также процедур урегулирования споров. Именно сочетание указанных подходов позволяет наиболее полно раскрыть природу коммерческих отношений в сервисной сфере и обосновать методы их рационального регулирования на уровне организации [13].

Отличительные свойства услуг по сравнению с товарами проявляются в ряде характеристик, которые напрямую влияют на выбор коммерческих инструментов и способ правового обеспечения сделок, что отражено в таблице 1.

Таблица 1. - Ключевые характеристики услуг как объекта коммерциализации и их последствия для коммерческой деятельности

Характеристика	Кратко	Что важно для коммерции и права
Неовеществлённость	Результат нематериален	Чётко описывать услугу и критерии качества
Неотделимость от исполнителя	Качество зависит от персонала	Требования к исполнителю, ответственность
Одновременность оказания и потребления	Создаётся в процессе	Фиксация выполнения, порядок приёмки

Вариативность качества	Возможны колебания качества	Стандарты сервиса, условия о качестве/сроках
Информационная асимметрия	Трудно оценить заранее	Достоверная информация, снижение претензий

Источник: Составлено автором на основе обзора литературы.

Указанные особенности услуг определяют необходимость комплексного подхода к коммерческой деятельности, в рамках которого экономические и управленческие решения должны опираться на устойчивую правовую основу. В сфере оказания услуг именно право задаёт «правила игры», определяя допустимые способы продвижения и продажи, требования к качеству и безопасности, порядок взаимодействия с потребителем и границы ответственности сторон. Поэтому коммерческая результативность здесь во многом зависит от того, насколько грамотно выстроены договорные отношения, насколько чётко зафиксированы предмет услуги, сроки, цена, критерии качества и порядок подтверждения факта исполнения. Практические методы коммерческой деятельности при оказании услуг целесообразно рассматривать как систему юридического сопровождения бизнес-процессов: от этапа переговоров и предоставления информации клиенту до завершения обязательств и урегулирования возможных споров. Значимую роль играет документирование ключевых действий исполнителя, поскольку доказуемость исполнения напрямую влияет на устойчивость денежных расчётов и снижение конфликтов. Дополнительное значение приобретает соблюдение обязательных требований, связанных с лицензированием отдельных видов услуг, защитой персональных данных и конфиденциальной информации, а также корректностью рекламных сообщений и публичных обещаний.

В результате правовые основы и методы коммерческой деятельности при оказании услуг следует трактовать как инструмент повышения конкурентоспособности: они позволяют управлять рисками, повышать доверие потребителей, обеспечивать предсказуемость результатов и снижать издержки, возникающие из-за претензий, штрафов и судебных разбирательств [1].

Сущность коммерческой деятельности при оказании услуг проявляется не только в стремлении организации к доходности, но и в формировании потребительской ценности через выстраивание устойчивых и предсказуемых отношений между исполнителем и заказчиком. В сервисной сфере именно характер взаимодействия, качество коммуникации и степень доверия во многом определяют готовность клиента к повторным обращениям и рекомендации, поэтому коммерческий результат напрямую связан с тем, насколько последовательно обеспечиваются обещанные параметры услуги и насколько надёжно защищены интересы сторон. Теоретические основания такой деятельности складываются на пересечении экономических, маркетинговых и управленческих представлений, однако в условиях современного рынка всё более заметной становится правовая составляющая, придающая этим подходам практическую завершенность. С экономической точки зрения услуга выступает объектом обмена и подчиняется общим закономерностям спроса и предложения, что требует рационального использования ресурсов, корректного ценообразования и снижения издержек. Маркетинговый взгляд объясняет особенности продвижения и позиционирования услуг, где решающую роль играют репутация, доверие и качество информации, получаемой потребителем до заключения сделки. Управленческая перспектива акцентирует внимание на организации бизнес-процессов, стандартах обслуживания, корпоративной культуре и инструментах контроля качества, поскольку вариативность результата в сфере услуг выше, чем в производстве товаров [11].

Одновременно социокультурный фактор влияет на ожидания и оценку сервиса: потребительское поведение определяется нормами общения, традициями, ценностями и представлениями о допустимом уровне сервиса, что особенно важно для многонациональных и регионально разнообразных рынков. При этом перечисленные подходы в сфере услуг неизбежно «замыкаются» на правовом измерении: договорная форма отношений, правила информирования потребителя, требования к безопасности и конфиденциальности, а также ответственность за ненадлежащее исполнение превращают юридическую грамотность в обязательное условие коммерческой устойчивости. Поэтому эффективная коммерческая деятельность при оказании услуг предполагает сочетание экономической целесообразности, маркетинговой ориентации и управленческой организованности с продуманным правовым обеспечением, которое снижает риски конфликтов и усиливает конкурентные позиции организации [2].

Методы коммерческой деятельности при оказании услуг формируются с учётом стратегических целей организации, её масштаба и степени зрелости, а также особенностей

выбранного сегмента рынка и поведения потребителей. Поскольку услуга отличается нематериальностью результата и высокой зависимостью качества от процесса исполнения, система методов должна быть ориентирована не только на рост продаж, но и на обеспечение юридически корректного взаимодействия с клиентом. Дополнительным фактором выступает изменчивость потребительских ожиданий: запрос на скорость, безопасность, прозрачность условий и гарантии качества усиливает значение инструментов, которые позволяют одновременно развивать рынок и снижать правовые риски.

В практической плоскости коммерческая работа в сфере услуг неизбежно включает маркетинговые решения, однако их эффективность напрямую зависит от правовой «подкладки». Продвижение и формирование доверия требуют точного и проверяемого содержания публичных обещаний, корректной коммуникации условий оказания услуг и соблюдения правил рекламы, чтобы избежать претензий о введении потребителя в заблуждение. Укрепление бренда и клиентской лояльности в сервисной сфере связано не только с качеством обслуживания, но и с прозрачностью договорных условий, понятностью тарифов, порядком возвратов, переносов и претензионного рассмотрения, что снижает конфликтность и повышает повторные обращения. Финансово-экономические методы также нуждаются в правовом сопровождении, поскольку ценовая политика, расчёты и распределение рисков должны быть закреплены в договорной модели и подтверждены документально. Гибкое ценообразование, управление затратами и инвестиционное планирование дают эффект лишь тогда, когда организация заранее определяет правовые границы ответственности, порядок изменения условий, правила предоплаты и последствия отказа от услуги. Существенное значение приобретает оценка рентабельности с учётом потенциальных юридических издержек — расходов на претензионную работу, возможные санкции за нарушение обязательных требований, потери от спорных ситуаций и репутационные риски. Поэтому современные инструменты анализа и прогнозирования целесообразно дополнять оценкой комплаенс-рисков и качеством договорной документации, что делает управленческие решения более обоснованными и устойчивыми в условиях нестабильной рыночной среды [3].

Организационно-управленческие методы в коммерческой деятельности при оказании услуг ориентированы на выстраивание внутренних механизмов, которые обеспечивают стабильное качество сервиса и предсказуемость результатов. Практически это выражается в рационализации последовательности операций, согласовании функций подразделений, установлении понятных регламентов обслуживания и формировании системы контроля, позволяющей своевременно выявлять отклонения и устранять причины ошибок. Существенную роль играет развитие корпоративной культуры, поскольку в сфере услуг именно поведение персонала и стиль коммуникации во многом определяют восприятие качества со стороны клиента. Поэтому повышение квалификации работников, закрепление стандартов обслуживания и корректировка организационной структуры рассматриваются как инструменты, обеспечивающие не разовые улучшения, а устойчивость предприятия в долгосрочной перспективе. На фоне цифровизации и усиления конкуренции всё более заметное место занимают инновационные методы, основанные на применении современных технологий. Расширение дистанционных каналов обслуживания, внедрение онлайн-платформ и мобильных решений, автоматизация операций и электронный документооборот позволяют ускорять предоставление услуг и снижать издержки, одновременно повышая прозрачность взаимодействия с клиентом. Дополнительный эффект даёт использование аналитики данных, включая интеллектуальные алгоритмы, которые помогают точнее оценивать спрос, сегментировать аудиторию, выявлять типовые проблемы в обслуживании и прогнозировать нагрузку на сервисные мощности. В результате компании получают возможность быстрее адаптироваться к изменениям рынка, принимать более обоснованные управленческие решения и укреплять конкурентные позиции как внутри страны, так и при выходе на внешние рынки [4].

Результативность коммерческой деятельности при оказании услуг формируется под влиянием совокупности условий, часть из которых находится внутри организации, а часть задаётся внешней средой. На уровне предприятия решающее значение имеют компетентность персонала и его способность обеспечивать стабильное качество сервиса, управленческая зрелость и согласованность бизнес-процессов, развитость корпоративных норм взаимодействия с клиентом, а также готовность внедрять новые решения и обновлять технологии обслуживания. Чем выше управляемость внутренних процессов и чем точнее выстроены стандарты работы, тем легче компании удерживать качество и снижать издержки, связанные с ошибками и претензиями. Внешняя среда задаёт рамки и темп развития: конкуренция усиливает требования к сервису и скорости, государственное регулирование устанавливает обязательные правила и ограничения,

уровень цифровой инфраструктуры влияет на доступность онлайн-каналов и автоматизации, а глобальные тенденции меняют ожидания клиентов и форматы потребления услуг. В таких условиях более устойчивыми оказываются организации, которые умеют объединять разные инструменты развития — от продвижения и финансового планирования до управленческой оптимизации и технологических решений, поскольку именно согласованность этих элементов позволяет не только адаптироваться к изменениям, но и опережать рынок. Особое значение приобретает клиентоориентированность, однако она трактуется шире, чем просто «вежливое обслуживание». Современный потребитель оценивает весь путь взаимодействия: понятность условий, удобство коммуникации, скорость реакции, персонализацию, безопасность данных и гарантию качества. Поэтому конкурентное преимущество формируется тогда, когда компания умеет превращать оказание услуги в целостный и комфортный опыт, обеспечивая при этом прозрачность процессов и предсказуемость результата для клиента [5].

Современная трансформация коммерческой деятельности при оказании услуг всё чаще определяется не только технологическими возможностями, но и тем, насколько грамотно выстроено правовое сопровождение новых форм сервиса. Цифровизация расширяет каналы взаимодействия с клиентом, переводя значительную часть операций в онлайн-среду: оформляются электронные заказы, используются платформы бронирования, применяются дистанционные консультации и автоматизированные сервисы поддержки. Однако переход к цифровым моделям неизбежно усиливает требования к юридической определённости отношений, поскольку для клиента и исполнителя принципиально важно понимать условия оказания услуги, порядок оплаты, правила отмены или изменения заявки, а также механизмы подтверждения факта исполнения. В условиях роста значимости клиентского опыта правовая составляющая становится фактором доверия: прозрачность оферты, понятность пользовательского соглашения, корректность рекламных обещаний и наличие ясной процедуры рассмотрения обращений формируют ощущение защищённости потребителя и снижают вероятность конфликтов. Одновременно усиливается значение требований, связанных с обработкой персональных данных и конфиденциальной информации, поскольку цифровые каналы неизбежно предполагают накопление и передачу данных клиента. Именно поэтому методы коммерческой деятельности в сфере услуг всё чаще включают юридическую настройку цифровых процессов: регламентацию онлайн-взаимодействия, фиксацию согласий, обеспечение доказуемости платежей и оказания услуг, а также управление рисками, возникающими при использовании платформ, автоматизированных решений и удалённых форм обслуживания [9].

Тенденция к устойчивому развитию также отражается в правовом контуре коммерческой деятельности: расширяются требования к добросовестности, ответственности перед потребителем и соблюдению обязательных норм безопасности, что влияет на стандарты сервиса и внутренние процедуры организаций. В итоге инновации действительно позволяют ускорять обслуживание, оптимизировать процессы и снижать издержки, но их коммерческий эффект становится устойчивым лишь тогда, когда цифровые инструменты подкреплены продуманной правовой базой, обеспечивающей законность операций, защиту интересов сторон и стабильность деловой репутации компании [6].

Параллельно усиливается значение клиентоориентированного подхода, однако в сфере услуг он всё чаще приобретает правовое измерение: персонализация предложений, гибкие условия обслуживания и программы лояльности требуют корректного закрепления правил взаимодействия с клиентом, прозрачности условий участия и соблюдения требований к обработке персональных данных. Чем активнее компания использует индивидуальные настройки сервиса и цифровые инструменты для работы с клиентской базой, тем выше потребность в чётких юридических процедурах, которые фиксируют согласия, определяют порядок изменения условий, обеспечивают недискриминационность и позволяют предотвращать споры, связанные с качеством, сроками и стоимостью услуги. В результате клиентский опыт становится не только маркетинговой категорией, но и показателем того, насколько надёжно организация выстроила правовую структуру обслуживания и гарантии для потребителя. Одновременно возрастает роль социальной ответственности бизнеса, которая также опирается на нормативные требования и добровольные обязательства, закрепляемые внутренними документами и публичными политиками компании. Внедрение экологических стандартов, использование ресурсосберегающих технологий и участие в проектах устойчивого развития усиливают репутацию, но требуют достоверности заявлений и соответствия фактических практик декларируемым принципам, чтобы избежать претензий со стороны потребителей и контролирующих органов. Социальные инициативы, благотворительные

программы и партнёрские проекты, в свою очередь, предполагают юридически грамотное оформление отношений, распределение ответственности и обеспечение прозрачности финансирования [10].

Таким образом, клиентоориентированность и социальная ответственность становятся для организаций сферы услуг не просто элементами имиджа, а инструментами долгосрочной конкурентоспособности, эффективность которых повышается при наличии устойчивого правового обеспечения. Именно сочетание сервисных решений с юридической определённости условий, защитой интересов клиента и соблюдением обязательных требований способствует укреплению доверия и формированию стабильных отношений с потребителями и обществом [7].

В заключение целесообразно отметить, что правовые основы и методы коммерческой деятельности при оказании услуг образуют единую систему, в которой юридические механизмы не выступают вспомогательным элементом, а фактически обеспечивают устойчивость и предсказуемость коммерческих отношений. Использование лишь экономических расчётов, только маркетинговых технологий либо исключительно управленческих решений не даёт стабильного результата, поскольку рынок услуг развивается в условиях жёсткой конкуренции, повышенной чувствительности потребителя к качеству и информации, а также быстрого обновления технологий и форм обслуживания. В этих обстоятельствах эффективность организаций во многом определяется тем, насколько последовательно они способны согласовывать коммерческие инструменты с правовыми требованиями, выстраивая прозрачные правила взаимодействия с клиентом и снижая риски, связанные с качеством, сроками, безопасностью и конфиденциальностью [8].

Интеграция подходов предполагает, что экономическая целесообразность и маркетинговые стратегии подкрепляются корректным договорным оформлением, доказуемостью исполнения и соблюдением обязательных норм, включая требования к публичной информации, рекламе, порядку рассмотрения обращений потребителей и защите данных. Одновременно организационно-управленческие решения приобретают практическую завершенность, когда процессы обслуживания формализованы в регламентах и стандартах, а ответственность сторон и порядок урегулирования спорных ситуаций заранее определены. Существенное значение имеет и клиентоориентированность, поскольку формирование долгосрочных отношений строится не только на качестве сервиса и персонализации, но и на ощущении правовой защищённости клиента, которое обеспечивается понятными условиями, прозрачными тарифами и справедливыми процедурами разрешения конфликтов. Отдельного внимания заслуживает социальная ответственность бизнеса в сфере услуг, поскольку она всё чаще выражается в соблюдении экологических и этических стандартов, достоверности публичных заявлений и реальном выполнении добровольно принятых обязательств. В результате комплексный подход, объединяющий коммерческие методы с юридически выверенной моделью деятельности, позволяет организациям укреплять репутацию, снижать правовые потери, обеспечивать финансовую устойчивость и формировать долгосрочные конкурентные преимущества.

Таким образом, коммерческая деятельность при оказании услуг представляет собой не только способ получения прибыли, но и механизм повышения качества жизни и развития экономики, при этом её стратегическая устойчивость в условиях цифровизации, глобализации и усиления регуляторных требований напрямую зависит от уровня правового обеспечения. Именно сочетание современных технологий, эффективного управления и продуманной правовой архитектуры позволяет организациям расширять рынки, повышать конкурентоспособность и сохранять доверие потребителей как на национальном, так и на международном уровне.

Список литературы

1. Абрютин М. С., Грачев А. В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия: учеб. пособие. -М.: Дело и сервис, 2017. -506 с.
2. Бобков А. Л., Карпусь Н. П. Коммерческая деятельность фирмы. -М.: СИНТЕГ, 2017. - 144 с.
3. Бунеева А. А. Коммерческая деятельность: организация и управление. -М.: РГГУ, 2016. — 320 с.
4. Бунеева Р. И. Коммерческая деятельность: организация и управление. -М.: Феникс, 2017. -368 с.
5. Васильева Л. С., Петровская М. В. Финансовый анализ: учебник. -М.: КНОРУС, 2017. - 544 с.
6. Гинзбург А. И. Экономический анализ. -СПб.: Питер, 2017. — 208 с.

7. Грачев А. В. Анализ и управление финансовой устойчивостью предприятия. -М.: Финпресс, 2016. -306 с.
8. Деятельность коммерческих банков / под ред. А. В. Калтырина. -М.: Гостехиздат, 2017. - 400 с.
9. Донцова Л. В. Анализ финансовой отчетности: учебник. -М.: Дело и сервис, 2012. -368 с.
10. Друцкая М. В., Платова С. Ю. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. -М.: РосЗИТЛП, 2016. -31 с.
11. Жукова Т. Н. Коммерческая деятельность. -М.: Вектор, 2017. -256 с.
12. Иванов Г. Г. Организация и технология коммерческой деятельности. -М.: Академия, 2016. -272 с.
13. Ковалев В. В., Волкова О. Н. Анализ хозяйственной деятельности предприятий. -М.: Проспект, 2018. -353 с.

Сведения об авторе	Маълумот дар бораи муаллиф	Information about the author
Соҳибзода Аъзам Нурулло – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры туристического бизнеса, рекреации и гостеприимства, докторант Института водных проблем, гидроэнергетики и экологии Адрес: 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48. Телефон: (+992) 988-66-65-86. E-mail: sohibov.azam@mail.ru	Соҳибзода Аъзам Нурулло – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ассистенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ, истироҳат ва меҳмондорӣ, докторанти Институти проблемаҳои об, гидроэнергетика ва экология Суроға: 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад 48. Телефон: (+992) 988-66-65-86. Печтаи электронӣ: sohibov.azam@mail.ru	Sohibzoda Azam Nurullo – International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Assistant of the Department of Tourism Business, Recreation and Hospitality, Doctoral student at the Institute of Water Problems, Hydropower and Ecology Address: 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad str. 48. Phone: (+992) 988-66-65-86. E-mail: sohibov.azam@mail.ru

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ТУРИСТСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ**Камышева А.О.**

Таджикский международный университет туризма и предпринимательства

Аннотация. В данной статье проводится анализ нормативно-правовых и управленческих механизмов повышения качества туристского образования в Республике Таджикистан в условиях цифровизации. Показано, что цифровая трансформация расширяет инструменты обучения и контроля, одновременно повышая требования к управляемости образовательных процессов, доказательности результатов обучения, соблюдению академической добросовестности, информационной безопасности и защите персональных данных. Обоснована модель взаимосвязанных «внешних» и «внутренних» механизмов качества. К «внешним» отнесены государственное регулирование, лицензирование и контроль (надзор), а также стратегические документы отрасли, формирующие целевые ориентиры подготовки кадров. «Внутренние» механизмы включают локальные акты вузов (политики качества, регламенты оценивания и предотвращения нарушений), развитие цифровой образовательной среды и электронного документооборота, применение учебной аналитики и управление данными, а также устойчивые партнёрства с индустрией для актуализации программ, организации практик и независимой оценки компетенций. Предложены практические инструменты внедрения «цифрового контура качества»: регламентация жизненного цикла образовательной программы (планирование–реализация–оценка–улучшение), введение измеряемых показателей и цифровых KPI, использование единых критериев оценивания и электронного портфолио, внедрение процедур идентификации и прокторинга при дистанционном контроле, профилактика плагиата и иных нарушений, а также настройка мер по защите данных. Практическая значимость работы состоит в применимости результатов для обновления локальной нормативной базы вузов и совершенствования внутренних систем обеспечения качества в туристском образовании.

Ключевые слова: туристское образование, качество образования, цифровизация, лицензирование, аккредитация, цифровая образовательная среда, персональные данные, электронный документ, Таджикистан.

Для цитирования: Камышева, А. О. Нормативно-правовые механизмы повышения качества туристского образования в условиях цифровизации / А. О. Камышева // Финансово-экономический вестник. – 2026. – No. 1. – С. 477-486.

"NORMATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR IMPROVING THE QUALITY OF TOURISM EDUCATION IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION"**Kamysheva A.O.**

International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan

Abstract. This article analyzes the normative-legal and managerial mechanisms for improving the quality of tourism education in the Republic of Tajikistan in the context of digitalization. It shows that digital transformation expands the tools for learning and control, while simultaneously raising requirements for the manageability of educational processes, the evidence of learning outcomes, academic integrity, information security, and personal data protection. The model of interconnected “external” and “internal” quality mechanisms is justified. “External” mechanisms include state regulation, licensing, and supervision, as well as strategic industry documents that set target benchmarks for staff training. “Internal” mechanisms involve local regulations of universities (quality policies, assessment and violation prevention procedures), the development of digital educational environments and electronic document management, the use of learning analytics and data management, as well as sustainable partnerships with the industry to update curricula, organize internships, and conduct independent competency assessments. Practical tools for implementing the “digital quality framework” are proposed: regulation of the lifecycle of educational programs (planning – implementation – evaluation – improvement), the introduction of measurable indicators and digital KPIs, the use of unified assessment criteria and electronic portfolios, the implementation of identification and proctoring procedures for remote control, prevention of plagiarism and other violations, as well as setting up data protection measures. The practical significance of this work lies in the applicability of its results for updating local regulatory frameworks in universities and improving internal quality assurance systems in tourism education.

Keywords: tourism education, quality of education, digitalization, licensing, accreditation, digital educational environment, personal data, electronic document, Tajikistan.

МЕХАНИЗМҲОИ МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚӢ БАРОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМИ ТУРИЗМ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Камышева А.О.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар ин мақола таҳлил кардани механизмҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва идорӣ барои беҳтар кардани сифати таълими туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикуноӣ (дигитализатсия) оварда шудааст. Маъзарат дода мешавад, ки таълими рақамӣ абзорҳои таълим ва назоратро васеъ мекунад, дар ҳоле ки талабот ба идорапазирӣи равандҳои таълимӣ, далелгузорӣ кардани натиҷаҳои таълим, риояи одоби академикӣ, амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи маълумотҳои шахсӣ афзоиш меёбад. Модели механизмҳои сифати “беруна” ва “даруна” пайвастшуда асоснок карда мешавад. Механизмҳои “беруна” ба танзими давлат, шаҳодатномасозӣ ва назорат, инчунин ҳуҷҷатҳои стратегӣ дар соҳа, ки нишондиҳандаҳои асосии оморасозии мутахассисонро муқаррар мекунад, дохил мешаванд. Механизмҳои “даруна” ва шомили санадҳои маҳаллӣ дар донишгоҳҳо (сиёсати сифати, танзимот оид ба арзёбӣ ва пешгирии вайронкуниҳо), рушди муҳити таълими рақамӣ ва идоракунии ҳуҷҷатгузорӣ электронӣ, истифодаи таҳлилҳои таълимӣ ва идоракунии маълумот, инчунин шарикӣ устувор бо соҳа барои барқарор кардани барномаҳое, ташкил кардани таҷрибаҳо ва арзёбии мустақили қобилиятҳо мебошанд. Воситаҳои амалӣ барои ворид кардани “чорабинии сифати рақамӣ” пешниҳод карда мешаванд: танзими давраи ҳаётии барномаҳои таълимӣ (намоиш – амал – арзёбӣ – беҳтаркунӣ), ворид кардани нишондиҳандаҳои ҷеншаванда ва КРӢ рақамӣ, истифодаи меъёрҳои ягонаи арзёбӣ ва порфолио электронӣ, амалӣ намудани тартиби шеносоии шахс ва проектини рақамӣ дар назоратҳои дистантӣ, пешгирии плагиат ва дигар вайронкуниҳо, инчунин танзими чораҳо барои ҳифзи маълумот. Муҳимияти амалӣ дар истифодаи натиҷаҳои ин тадқиқот барои навсозии асосҳои меъёрии маҳаллӣ дар донишгоҳҳо ва беҳтар кардани системаи дохилии таъмини сифат дар таълими туризм мебошад.

Калимаҳои калидӣ: таълими туризм, сифат-и таълим, рақамикуноӣ, шаҳодатномасозӣ, аккредитатсия, муҳити таълими рақамӣ, маълумоти шахсӣ, ҳуҷҷати электронӣ, Тоҷикистон.

Постановка проблемы. В последние годы мир переживает резкую волну цифровых преобразований, которые касаются всех сфер жизни. Особенно значимой является цифровизация в развивающихся странах, таких как Таджикистан, где создание и внедрение новых технологий становится ключевым фактором национальной конкурентоспособности в XXI веке. Концепция цифровой трансформации Республики Таджикистан, разработанная на основе международных моделей, определяет важнейшие этапы изменений и ключевые направления развития экономики и социальной сферы через призму технологий. [10].

Цифровизация туристского образования в Таджикистане является важным элементом не только для повышения качества подготовки специалистов, но и для создания конкурентоспособной рабочей силы, способной эффективно функционировать в современном глобальном цифровом туризме. На фоне растущего интереса к цифровым каналам продвижения туристических продуктов и услуг, необходимо, чтобы образовательные учреждения готовили специалистов, способных работать с современными цифровыми инструментами для онлайн-бронирования, цифрового маркетинга, управления репутацией и других ключевых аспектов современной туристической индустрии.

Анализ последних исследований и публикации. Важно отметить, что помимо общей стратегии, в стране реализуются ряд важных документов, таких как Закон Республики Таджикистан «О туризме», Закон Республики Таджикистан «О ремесленничестве», «Программа развития туризма в Республике Таджикистан на период 2018-2020 годов», а также план мероприятий Стратегии на период 2019-2022 годов. Эти документы служат основой для формирования политических и экономических условий, которые напрямую связаны с развитием образовательных и туристских программ в условиях цифровизации [4].

Создание и совершенствование нормативно-правовых актов, программ развития туризма и других актов, введенных в Таджикистане, демонстрируют стремление правительства к популяризации туризма в стране. В числе ключевых задач стоит создание института туризма, развитие инфраструктуры, повышение туристического потенциала и продвижение страны как

привлекательного направления для туристов. Важно, что эти задачи также требуют профессиональной подготовки кадров, что напрямую связано с необходимостью интеграции цифровых технологий в процесс образования.

Для решения этих задач правительство установило ряд льгот и стимулов для привлечения инвесторов в туристическую отрасль, включая создание экономической правовой базы для развития туристических зон, налоговые льготы для туристических компаний, а также снижение таможенных пошлин на ввоз оборудования для инфраструктурных объектов. Одним из значительных достижений является внедрение электронной визовой системы, которая попала в пятерку лучших в мире.

Цель статьи. Целью данной работы является анализ особенностей современного подхода к обучению и профессиональной подготовке специалистов, призванных работать в сфере туризма и гостеприимства в Республике Таджикистан, а также разработка рекомендаций для повышения качества подготовки кадров в условиях цифровизации и изменения образовательной среды.

Задачи исследования:

1. Исследовать влияние цифровой трансформации на процесс образовательной подготовки в сфере туризма в Республике Таджикистан.
2. Проанализировать существующие нормативно-правовые акты, регулирующие сферу туризма и образования, в контексте цифровизации.
3. Выявить ключевые требования и вызовы, возникающие при внедрении цифровых технологий в образовательный процесс для подготовки специалистов в сфере туризма.
4. Определить роль и функциональную значимость цифровых инструментов для повышения эффективности оценивания качества образовательных программ в сфере туризма.
5. Предложить практические инструменты для внедрения цифрового контроля качества и управления образовательными процессами в туристских вузах и учреждениях.
6. Оценить влияние цифровизации на развитие кадрового потенциала и повышение конкурентоспособности туристической отрасли Республики Таджикистан.
7. Разработать рекомендации для улучшения взаимодействия между государственными органами, образовательными учреждениями и туристской отраслью с целью повышения качества образования.

Изложение основного материала. В Концепции цифровой трансформации Таджикистана предусмотрено создание современной цифровой инфраструктуры и обеспечение повсеместного широкополосного доступа, что станет основой для цифровизации туристского образования. Эти меры включают как создание цифровых платформ для образования, так и улучшение доступа к интернет-ресурсам, что важно для повышения качества подготовки специалистов в сфере туризма.

Примером успешной реализации данных инициатив служит строительство 600 объектов туристической инфраструктуры за последние 5 лет, включая 100 объектов, построенных в 2022 году. Эти проекты являются не только результатом государственной поддержки, но и отражением растущего интереса к цифровым каналам продвижения и обслуживанию туристического потока. В связи с этим, интеграция цифровых технологий в туристское образование становится необходимостью: выпускники должны быть готовы работать с современными цифровыми инструментами для онлайн-бронирования, маркетинга и продвижения туристических продуктов [12].

Такой подход способствует интеграции цифровых решений в учебные программы, обеспечивая студентов необходимыми знаниями и компетенциями для работы в цифровой среде. В свою очередь, цифровизация туристского образования в Таджикистане отвечает как на вызовы со стороны государства, так и на требования, выдвигаемые цифровыми и отраслевыми стандартами.

Концепция цифровой трансформации в Таджикистане включает не только улучшение инфраструктуры, но и укрепление человеческого капитала. Одним из главных направлений является подготовка специалистов, которые будут иметь необходимые навыки для работы в цифровой среде, используя современные цифровые технологии для продвижения и управления туристическими продуктами.

Для этого в образовательных учреждениях должны быть интегрированы современные цифровые платформы и инструменты для обучения, такие как онлайн-курсы, виртуальные туры и использование искусственного интеллекта для персонализированного обучения. Таким образом, цифровизация туристского образования в Таджикистане обеспечит соответствие образовательных стандартов требованиям современной цифровой экономики.

Нормативно-правовые механизмы повышения качества туристского образования в условиях цифровизации в Республике Таджикистан формируются на стыке образовательной политики государства, отраслевых приоритетов развития туризма и требований цифровой трансформации, которая меняет не только инструменты обучения, но и саму логику доказательства качества результатов. В современной практике качество подготовки кадров для туризма и гостеприимства уже не сводится к формальному наличию учебного плана и итоговой аттестации: оно проявляется в измеримости компетенций, прозрачности оценивания, сопоставимости результатов между группами и годами набора, устойчивости практической подготовки, а также в правомерности обработки цифровых данных, которые неизбежно возникают при использовании электронных платформ, дистанционных форматов, онлайн-оценивания и электронного документооборота. Для Таджикистана эта задача дополнительно усиливается региональной спецификой рынка труда, необходимостью выравнивания качества образовательных услуг между центром и регионами и растущей ролью цифровых каналов продвижения туристского продукта, где выпускник должен быть готов работать с онлайн-бронированием, сервисными стандартами, репутационными платформами и цифровым маркетингом [1, с.82].

В правовом смысле базовая рамка качества задаётся отраслевыми и образовательными нормами национального законодательства, поскольку именно они определяют статус туристской деятельности, приоритеты государственной политики, а также правила организации образовательного процесса, контроля и подтверждения качества. При этом цифровизация создаёт дополнительный «контур требований»: возникает потребность в юридически значимых электронных действиях, в корректном хранении и защите персональных данных обучающихся, в регламентации цифровых следов обучения как доказательной базы, а также в согласовании цифровых процедур с государственным надзором и внутренней системой обеспечения качества вуза. На практике это означает, что туристское образование в цифровой среде должно опираться одновременно на внешние регуляторы (нормы и контроль) и на внутренние механизмы (локальные акты, стандартизацию оценивания, индустриальные практики, цифровые метрики), иначе внедрение технологий останется поверхностным и не приведёт к росту качества [7].

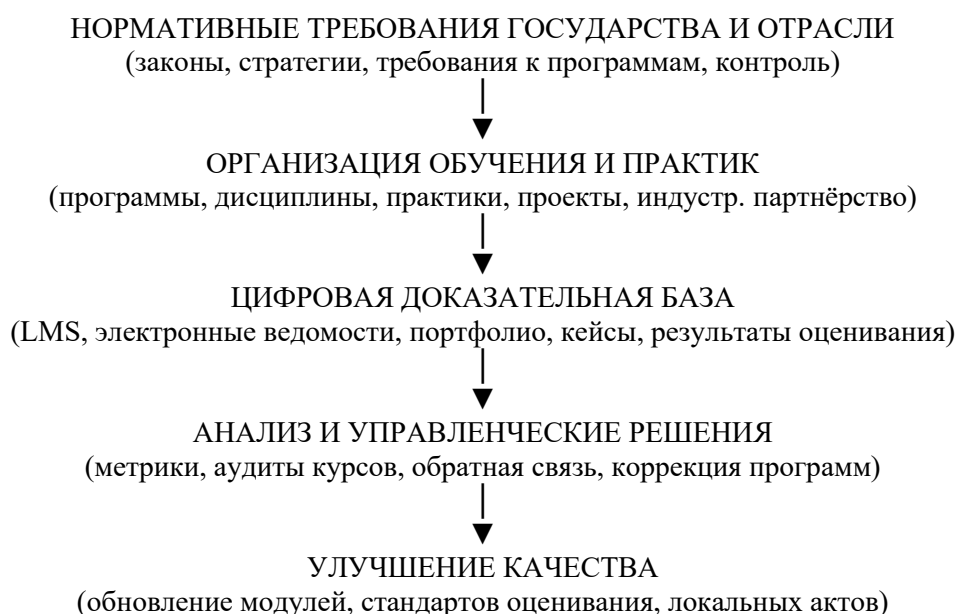

Рисунок 1. Логика повышения качества туристского образования в цифровой среде (контур «норма — процесс — доказательство — улучшение»)

Ключевым практическим смыслом данной модели является то, что цифровые инструменты рассматриваются не как «канал передачи материалов», а как элемент управленческого цикла, где результаты должны быть не только достигнуты, но и зафиксированы, проверяемы, сопоставимы и защищены юридически. Для туристского образования это особенно важно из-за высокой доли практико-ориентированных форм работы: проекты с индустрией, стажировки, производственная практика, учебные туры и сервисные тренинги. Если в цифровой среде отсутствуют единые критерии и правила фиксации результатов, то разные преподаватели и базы практик начинают оценивать «по-своему», и качество становится неуправляемым; если же критерии

стандартизированы и закреплены локально, а данные собираются в единой цифровой среде, то появляется возможность не только контролировать соответствие требованиям, но и системно повышать результативность подготовки. [8, с.289].

Таблица 1. - Нормативно-правовой инструментарий качества туристского образования в РТ и его функциональная роль в цифровизации

Группа регуляторов	Нормативное содержание (обобщённо)	Что обеспечивает для качества	Что меняется из-за цифровизации
Отраслевые нормы туризма	Определение туризма, основы госполитики и регулирования отрасли	Ориентацию на кадровую обеспеченность и качество сервиса, связь образования с развитием отрасли	Возникает запрос на цифровые компетенции и сервисную управляемость, усиливается роль онлайн-продвижения
Образовательные нормы	Принципы образования, требования к организации обучения, ответственности и контролю	Легитимность программ, базовые стандарты качества, правила итоговой аттестации	Увеличивается доля электронных процедур; требуется регламентация цифровых форм обучения и оценивания
Разрешительные и оценочные процедуры	Механизмы допуска (разрешение/лицензирование), подтверждение статуса программ, надзор	Минимальные условия качества и внешняя проверяемость результатов	Проверяемыми становятся цифровые ресурсы, электронная среда, корректность фиксации результатов
Право электронного документа и подписи	Юридическая значимость электронных документов и электронных подписей	Правомерность электронного документооборота, воспроизводимость процедур	Переход ведомостей, отчётов практик, приказов и портфолио в электронный формат требует чётких регламентов
Защита персональных данных	Правила сбора, обработки, хранения и передачи персональных данных	Правовую безопасность, доверие и защиту обучающихся	Увеличивается массив данных (LMS, прокторинг, аналитика), возрастает риск нарушений и необходимость минимизации данных

Государственные цифровые программы	Приоритеты цифровой экономики и цифровизации управления	Институциональные условия для инфраструктуры и платформ	Создаётся рамка для внедрения платформ и повышения цифровой зрелости вузов

Указанный инструментарий работает только при связке с внутренней системой обеспечения качества, иначе внешние требования превращаются в «проверку наличия документов», не улучшая реальное содержание обучения. Внутренний контур качества в цифровую эпоху фактически становится нормативно-управленческой системой внутри самого вуза: он включает локальные положения о применении электронного обучения и дистанционных технологий, правила идентификации обучающихся при оценочных процедурах, требования к электронным учебным материалам и их обновлению, порядок формирования фондов оценочных средств, регламенты по академической добросовестности и по рассмотрению апелляций, а также политики хранения и доступа к данным. В туристском образовании значимым элементом внутреннего регулирования становится также договорная и методическая рамка взаимодействия с индустрией: условия практики, чек-листы компетенций, критерии оценки наставником от предприятия, формат защиты отчётов и проектов, а в условиях цифровизации — ещё и порядок обмена данными с партнёрами, чтобы соблюдались требования по персональным данным и коммерческой информации.

Цифровизация позволяет перейти от субъективного описания качества к управлению на основе данных, однако здесь же возникает набор рисков: от подмены личности и недобросовестного выполнения работ до утечек персональных данных и «формальной цифровизации», когда электронная среда лишь воспроизводит традиционную лекционную модель без измеримых результатов. Поскольку эти риски имеют и правовую, и управленческую природу, их снижение достигается через сочетание локального нормирования, технологических мер и организационного контроля, прежде всего через стандартизацию оценочных процедур и минимизацию данных при учебной аналитике [2, с.15].

Таблица 2. - Риски цифровизации туристского образования и способы их нивелирования через нормативно-управленческие решения

Риск	Проявление в образовательном процессе	Нормативно-управленческое решение, применимое в вузе
Недостоверность оценивания	выполнение работ «за студента», подмена личности	регламент идентификации, единые правила аттестации, фиксируемые критерии оценивания, процедура апелляции
Академическая недобросовестность	заимствования, покупные работы, некорректное использование генераторов текста	положение об академической этике, требования к источникам и цитированию, проектные формы контроля, защита с вопросами
Нарушение правил обработки данных	сбор избыточных данных, слабое хранение, неуправляемый доступ	политика персональных данных, матрица доступа, сроки хранения, согласия, минимизация данных и журналирование действий
Разрыв с отраслью	практика формальна, компетенции «не прикладные»	стандартизированные чек-листы компетенций на практике, сооценивание работодателем, типовые договоры и отчётность
Формальная цифровизация	электронные файлы без роста результатов	обязательная карта компетенций, фонд оценочных

		средств, аудит курсов и регулярное обновление цифрового контента

Интеграция цифровых технологий в образовательный процесс, особенно в области туризма, требует комплексного подхода к управлению рисками. Внедрение онлайн-курсов, электронных систем оценки и учёта, виртуальных туров и других цифровых инструментов открывает новые возможности для повышения качества образования, однако одновременно влечет за собой значительные риски. Важно учитывать как технологические, так и организационные угрозы, которые могут повлиять на безопасность данных, качество образования и репутацию учебных заведений [3].

Одним из ключевых рисков является защита персональных данных студентов и преподавателей. Использование электронных платформ и систем управления обучением (LMS) требует строгого соблюдения законодательных норм по защите данных. Утечка или неправильное использование персональных данных может привести к юридическим последствиям, а также подорвать доверие студентов к образовательной системе. Для минимизации этого риска необходимо внедрение:

- Политик безопасности и защиты данных, включая шифрование и ограниченный доступ к информации.

- Регулярных аудитов и мониторинга для выявления потенциальных угроз безопасности.

- Обучение сотрудников и студентов правилам безопасного обращения с личными данными.

Цифровизация образовательных технологий влечет за собой риск "формализации" процессов, когда использование цифровых инструментов не приводит к реальному улучшению качества образования. Например, электронные системы оценки могут быть подвержены манипуляциям, если не будут правильно настроены или если процедуры оценки не будут соответствовать реальным образовательным результатам. Для предотвращения таких ситуаций важно:

- Разработка и внедрение чётких стандартов оценки, которые обеспечат объективность и прозрачность.

- Обучение преподавателей и студентов правильному использованию цифровых инструментов и платформ для обучения.

- Разработка внутренних стандартов контроля качества, которые будут включать в себя регулярные проверки и аудиты образовательных процессов с использованием цифровых средств.

Одним из рисков, возникающих при активном внедрении цифровых технологий в обучение, является зависимость от технологической инфраструктуры. Технические сбои в работе платформ, потеря данных или недоступность онлайн-ресурсов могут существенно нарушить учебный процесс, особенно если это связано с важными элементами оценки и аттестации. Чтобы минимизировать этот риск:

- Необходимо иметь резервные системы для хранения и восстановления данных.

- Обеспечить наличие технической поддержки 24/7 и регулярных проверок оборудования и программного обеспечения.

- Создавать планы на случай непредвиденных ситуаций, чтобы оперативно реагировать на сбои в системе.

Цифровизация образовательного процесса в сфере туризма открывает возможности для мошенничества, например, заимствования работ или использования программ для автоматической генерации ответов на задания. Чтобы снизить этот риск:

- Разрабатывать и внедрять системы контроля на основе технологий искусственного интеллекта, которые смогут автоматически выявлять плагиат и нарушения академической этики.

- Внедрять проектные формы контроля, защиты с вопросами, а также обязательные практические задания, где студенты демонстрируют реальные навыки.

Одним из значимых рисков является низкий уровень цифровой грамотности среди преподавателей и студентов. Внедрение новых технологий без соответствующей подготовки может привести к их неэффективному использованию и даже ошибкам в образовательном процессе. Для решения этого вопроса:

- Регулярное обучение преподавателей и студентов по работе с цифровыми инструментами, включая специализированные тренинги и курсы повышения квалификации [6, с.78].

Создание доступных инструкций и руководств по работе с платформами и инструментами обучения.

Цифровизация образования в сфере туризма в Таджикистане сталкивается с вызовами, связанными с региональными особенностями. В некоторых отдалённых или сельских районах страны доступ к качественному интернет-соединению и современным цифровым платформам может быть ограничен. Это создаёт риски неравенства в образовательных возможностях между центром и регионами. Для снижения этого риска:

Создание гибридных моделей обучения, которые совмещают онлайн-курсы с очными практическими занятиями [13, с.91].

Развитие инфраструктуры в отдалённых районах для обеспечения доступности цифровых образовательных платформ.

Цифровизация туристского образования в Таджикистане представляет собой важный шаг к модернизации системы образования и подготовке квалифицированных специалистов для туристической отрасли. Однако успешное внедрение цифровых технологий требует комплексного подхода к управлению рисками, включая обеспечение безопасности данных, качество образовательного процесса, защиту от академической недобросовестности и эффективное использование технологий. Осуществление комплексных мероприятий по управлению этими рисками позволит минимизировать возможные угрозы и создать условия для стабильного и качественного функционирования цифрового образовательного пространства в туризме [5, с.161].

В условиях Таджикистана повышение качества туристского образования через цифровизацию целесообразно рассматривать как инструмент реализации отраслевых приоритетов, то есть через «перевод» целей развития туризма в измеримые результаты подготовки кадров. Иными словами, если в отрасли важны качество сервиса, управляемость гостеприимства и продвижение национального туристского продукта, то в образовательной программе это должно быть выражено в конкретных компетенциях и заданиях, которые можно проверить и доказать: симуляции приёма и размещения, кейсы по управлению репутацией, разработка маршрутов и турпродуктов с расчётами, проектирование стандартов обслуживания, создание цифровых маркетинговых кампаний и анализ спроса. В цифровой среде подобные результаты легче фиксируются через электронные портфолио и проектные защиты, а их сопоставимость обеспечивается едиными рубриками оценивания и общими требованиями к доказательствам выполнения работы.

Таблица 3. - Пример цифровых KPI качества туристского образования для управленческого мониторинга в вузе

Направление качества	Индикатор результата	Источник фиксации в цифровой среде
Освоение компетенций	доля студентов, подтвердивших ключевые компетенции по рубрике	LMS + карта компетенций + результаты контрольных
Практическая подготовка	доля практик с оценкой наставника и подтверждением задач	электронные отчёты практик + чек-лист наставника
Цифровые навыки	доля проектов с использованием цифровых инструментов турбизнеса	портфолио проекта + защита + перечень инструментов
Качество дисциплин	индекс удовлетворённости и вовлечённости обучающихся	опросы + аналитика активности в LMS
Добросовестность	доля работ с нарушениями и доля апелляций	журнал проверок + протоколы комиссий

Таким образом, нормативно-правовые механизмы повышения качества туристского образования в условиях цифровизации в Таджикистане следует понимать как систему взаимосвязанных уровней: государственные нормы и отраслевые ориентиры задают рамки и требования, а внутри образовательной организации создаётся локально закреплённый цифровой контур качества, в котором результаты обучения становятся доказуемыми и сопоставимыми, оценивание — прозрачным, данные — защищёнными, а практическая подготовка — связанной с

индустрией. При такой постановке цифровизация перестаёт быть «технической модернизацией» и превращается в ресурс управляемого повышения качества: вуз получает инструменты раннего выявления проблем (например, по метрикам вовлечённости и провалам в компетенциях), своевременной коррекции программ, укрепления практик и стандартизации оценочных процедур, а отрасль — более подготовленного выпускника, способного работать в реальной цифровой среде туристского рынка.

Список литературы

1. Абдрахманова Г.И., Вишневецкий К.О., Гохберг Л.М. Что такое цифровая экономика? Тренды, компетенции, измерение [Текст]: докл. к XX Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 9–12 апр. 2019 г. / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. — 82, [2] с. — 250 экз. — ISBN 978-5-7598-1974-5 (в обл.). — ISBN 978-5- 7598- 1898-4 (e-book).
2. Бианкина А.О. Цифровые технологии и их роль в современной экономике. [Электронный ресурс] // Экономика и социум современные модели развития, 2017. - №16. - С.15-25. - Доступ свободный по URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_30565646_53255593.pdf - Яз. рус.
3. Джанджугазова Е.А. Формирование нового образа экономики на основе интернет-технологий. [Электронный ресурс] // Российский научно-практический журнал «Российские регионы: взгляд в будущее». - Доступ свободный по URL: http://futureruss.ru/new_economics/informanomika/formirovanie-novogo-obraza-ekonomiki-na-osnove-internetexnologij.html (дата обращения: 10.11.2017). - Яз. рус.
4. Закон Республики Таджикистан от 3 сентября 1999 года № 824 «О туризме» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 1999 год, №9, ст. 228; 2005 год, №12, ст. 641; 2009 год, № 5, ст.337, 2012год, №12 ч1, ст.1016; ЗРТ от 28.12.13г., №1058.
5. Камышева А. О. Инновационные подходы в организационно-экономическом механизме профессионального туристского образования для развития туризма в Таджикистане / А. О. Камышева // Инновационные технологии управления и стратегии территориального развития туризма и сферы гостеприимства: Материалы VII Международной научно-практической конференции, Москва, 20 сентября 2024 года. — Москва: РНИ РГУТИС, 2024. — С. 161-167.
6. Кадырова М.И. Глобальные тенденции и локальные реали: Цифровое образование в Таджикистане // Международный журнал «ENDLESS LIGHT IN SCIENCE». Серия педагогические науки. - Казахстан, Астана 30 сентября. — 2024. — С. 78–82.
7. Максимова Лидия Михайловна. Формирование механизма информационного обеспечения внутреннего и въездного туризма в Российской Федерации: автореферат дис. ... кандидата экономических наук. [Электронный ресурс] // Доступ свободный по URL: <http://www.dslib.net/economika-xoziajstva/formirovanie-mehanizma-informacionnogoobespechenija-vnutrennego-i-vezdnogo.html> – Загл. с экрана. – Яз. рус.
8. Морозова Н.С., Морозов М.А., Чудновский А.Д., Жукова М.А., Родигин Л.А. Информационное обеспечение туризма: учебник / - Федеральное агентство по туризму, 2014. – 288с. – Яз. рус.
9. Морозов М.А., Морозова Н.С. Новая парадигма развития туризма и индустрии гостеприимства в условиях цифровой экономики [Электронный ресурс] // Вестник Российского нового университета. 2018. № 1. Выпуск 1. С. 135–141.– Доступ свободный по DOI: 10.25586/RNU.V9276.18.05. P.135 – Загл. с экрана. – Яз. рус.
10. Постановление об утверждении «Концепции цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2019 гг.» Правительство Республики Таджикистан: №642 от 30 декабря 2019 г.
11. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 29 декабря 2012 г., № 286 «Об утверждении Государственной программы развития туризма в Таджикистане на 2015 - 2020 гг.»// Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан. ADLIA Версия 6.00. 03.03.2014 г.
12. Программа «Цифровая экономика Республики Таджикистан». Принят постановлением МН МОРТ от 15.02.2023 № 973 и одобрен Постановлением ММ МОРТ от 15.03.2023 №374 // Официальный веб-сайт. Режим доступа – <https://www.andoz.tj/docs/zakoni>– Яз. рус.
13. Стефанова Н.А., Седова А.П. Модель цифровой экономики // Карельский научный журнал. 2017. Т. 6. № 1 (18). С. 91. [Электронный ресурс] – Научная электронная библиотека «Киберленинка». - Доступ свободный по URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/model-tsifrovoy-ekonomiki/viewer> – Загл. с экрана. – Яз. рус.

Сведения об авторе

Камышева Алена Олимовна—«Международный Университет туризма и предпринимательства Таджикистана» старший преподаватель кафедры туризма и гостиничного бизнеса. Адрес: 734036 Республика Таджикистан, город Душанбе, Борбад, 48/5. Телефон: (+992) 918-38-53-28. E-mail: kam_alena@mail.ru

About the author

Kamysheva Alena Olimovna—"International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan" senior lecturer at the Department of Tourism Business and Hospitality. Address: 734036 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Borbad, 48/5. Phone: (+992)918385328. E-mail: kam_alena@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф

Камышева Алена Олимовна—«Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон» муаллими калони кафедраи тичорати сайёҳӣ ва меҳмондорӣ. Суроға: 734036 Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, Борбад, 48/5. Телефон: (+992) 918-38-53-28. E-mail: kam_alena@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена анализу проблемы борьбы с финансированием терроризма в рамках международных финансовых организаций (ООН). В работе рассматриваются механизмы финансового контроля, международные стандарты и методы сотрудничества государств в борьбе с финансовыми потоками террористических групп. Анализируется взаимосвязь между глобальной финансовой безопасностью и предотвращением финансирования терроризма, обсуждается важность стандартов FATF (Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег) и роль конфискации финансовых активов в обеспечении прозрачности финансовых потоков. Статья адресована финансовым учреждениям, государственным регуляторам и исследователям в области экономики и безопасности.

Ключевые слова: борьба с финансированием терроризма, международные финансовые организации, FATF, финансовый контроль, глобальная финансовая безопасность, отмывание денег, международное сотрудничество, международные стандарты, терроризм, конфискация финансовых активов.

Для цитирования: Негматова, Н. А. Противодействия финансирование терроризма в рамках ООН / Н.А. Негматова // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 487-490.

COMBATING THE FINANCING OF TERRORISM WITHIN THE UNITED NATIONS

Negmatova N.A.

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

Abstract. The article is devoted to the analysis of the issue of combating the financing of terrorism within the framework of international financial organizations (UN). The work discusses financial control mechanisms, international standards and the methods of cooperation between states against the financial flows of terrorist groups. The relationship between global financial security and the prevention of terrorist financing is analyzed, and the importance of FATF (Financial Action Task Force) standards and the role of financial asset forfeiture in the transparency of financial flows are discussed. The article is aimed at financial institutions, state regulators and researchers in the field of economics and security.

Keywords: combating the financing of terrorism, international financial organizations, FATF, financial control, global financial security, money laundering, international cooperation, international standards, terrorism, financial asset forfeiture.

МУҚОВИМАТ БА МАБЛАҒГУЗОРИИ ТЕРРОРИЗМ ДАР ДОИРАИ СММ

Негматова Н.А.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақола ба таҳлили масъалаи муқовимат ба маблағгузорию терроризм дар доираи созмонҳои молиявии байналмилалӣ (СММ) бахшида шудааст. Дар асар механизмҳои назорати молиявӣ, стандартҳои байналмилалӣ ва наҳвиҳои ҳамкорию давлатҳо дар муқобили чараёни молиявии гурӯҳҳои террористӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Алоқамандии байни амнияти молиявии ҷаҳонӣ ва пешгирии маблағгузорию терроризм таҳлил карда шуда, аҳамияти стандартҳои FATF (Гурӯҳи корбарии молиявӣ дар бораи паўшӯии пул) ва нақши мусодиравии доирҳои молиявӣ дар шаффофияти чараёнҳои молиявӣ баррасӣ гардидааст. Мақола ба муассисаҳои молиявӣ, танзимгарони давлатӣ ва пажӯҳишгарон дар соҳаи иқтисод ва амният равона карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: муқовимат ба маблағгузорию терроризм, созмонҳои молиявии байналмилалӣ, FATF, назорати молиявӣ, амнияти молиявии ҷаҳонӣ, паўшӯии пул, ҳамкорию байналмилалӣ, стандартҳои байналмилалӣ, терроризм, мусодиравии доирҳои молиявӣ

Постановка проблемы. Финансирование терроризма — глобальное явление, которое не только угрожает безопасности государств-членов, но и может подорвать экономическое развитие и стабильность финансовых рынков. Поэтому крайне важно пресечь поток средств, направляемых террористам.

Анализ последних исследований. В рамках данной темы автор использовал исследования Н.В. Прокофьева, Е.Ю. Ахмедова и других, а также Международную конвенцию о борьбе с финансированием терроризма, Международные стандарты Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (FATF) по борьбе с финансированием терроризма и распространением оружия массового уничтожения и другие документы.

Цель статьи-изучить методы противодействия финансированию терроризма в рамках ООН.

Изложение основного материала. Несмотря на то, что численность и характер террористических групп и угроз со временем меняются, основная потребность террористов в сборе, перемещении и использовании средств остается неизменной. Средства собираются различными способами, включая, помимо прочего, злоупотребление законным коммерческим предпринимательством, эксплуатацию природных ресурсов, злоупотребление некоммерческими организациями и краудфандинговые сайты.

Источниками финансирования террористической деятельности обычно выступают преступная деятельность, нелегальное предпринимательство и деятельность организаций, функционирующих под вывеской гуманитарных и благотворительных [7]

Террористы и террористические группы также могут быть прямо или косвенно связаны с организованными преступными группами и могут участвовать в преступной деятельности, включая незаконный оборот наркотиков или оружия, торговлю людьми, вымогательство и похищения людей с целью получения выкупа.

Государства-члены все больше обеспокоены неправомерным использованием террористами Интернета и других современных технологий для сбора и перемещения средств, в том числе посредством виртуальных валют. Меры отслеживания и анализ данных финансовой разведки предоставляют ключевую информацию о террористических сетях и связях с отдельными террористами, включая иностранных боевиков-террористов (ИБТ).

Эффективное противодействие финансированию терроризма ставит перед государствами многочисленные новые и сохраняющиеся проблемы. Развивая Международную конвенцию о борьбе с финансированием терроризма (1999 г.) [1] и резолюцию 1373 (2001 г.) Совета Безопасности, резолюция 2462 (2019 г.) Совета Безопасности призывает государства предотвращать и пресекать финансирование терроризма, в частности, путем криминализации умышленного предоставления или сбора средств в террористических целях, и настоятельно призывает их создать эффективные механизмы для замораживания средств, финансовых активов, экономических ресурсов или финансовых или иных связанных с ними услуг лиц, причастных к терроризму или связанных с ним, а также для предотвращения предоставления этих средств террористам.

В своей резолюции 2178 (2014 г.) Совет Безопасности [2] настоятельно призывает государства-члены пресекать деятельность по финансированию терроризма, связанную с иностранными боевиками-террористами, и криминализовать поездки, вербовку и финансирование иностранных боевиков-террористов. Кроме того, Совет также призывает государства проводить исследования и собирать информацию для лучшего понимания характера и масштабов связей, которые могут существовать между терроризмом и организованной преступностью, будь то внутренней или транснациональной, в соответствии с резолюцией 2482 (2019).

В дополнение к соответствующим конвенциям и резолюциям Совета Безопасности, анализ осуществления мер ПОД/ФТ государствами-членами также руководствуется Международными стандартами по борьбе с отмыванием денег, финансированием терроризма и распространением оружия массового уничтожения Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ) [3] в редакции от октября 2020 года и соответствующими руководствами. Методология ФАТФ фокусируется на оценке эффективности мер посредством анализа реализации немедленных результатов. ФАТФ регулярно обновляет рекомендации и методологию с учетом новых угроз или уязвимостей. Совет настоятельно призвал государства внедрить эти рекомендации в ряде резолюций, включая резолюции 1617 (2005), 2253 (2015), 2368 (2017), 2395 (2017) и 2462 (2019) [4].

Оценка соблюдения применимых требований по борьбе с терроризмом является частью основного мандата Контртеррористического комитета с момента его создания в 2001 году и впоследствии стала одним из ключевых направлений работы ИДКТК.

При проведении своих оценок ИДКТК уделяет особое внимание требованиям, касающимся криминализации и судебного преследования за финансирование терроризма, эффективных механизмов замораживания, проведения оценок рисков финансирования терроризма, предотвращения неправомерного использования некоммерческих организаций и альтернативных систем денежных переводов в целях финансирования терроризма, а также выявления и предотвращения незаконной трансграничной перевозки валюты.

В последние годы ИДКТК также уделяет все большее внимание рискам финансирования терроризма, связанным с новыми технологиями, включая мобильные платежи, виртуальные активы, интернет-платежные системы и краудфандинговые платформы, а также необходимости установления соответствующих эффективных партнерских отношений с частным сектором. Кроме того, в соответствии с резолюциями Совета Безопасности 2331 (2016), 2388 (2017) и 2462 (2019) [5], ИДКТК изучает связи между организованной преступностью, незаконной деятельностью и финансированием терроризма. В докладе ИДКТК за 2019 год о связи между торговлей людьми, терроризмом и финансированием терроризма отмечается, в частности, что скрытый характер торговли людьми, сложность сбора доказательств и отсутствие опыта, необходимого для проведения надлежащих расследований, подрывают усилия по полному пониманию и эффективному пресечению связи между торговлей людьми и терроризмом.

При выполнении своих задач ИДКТК тесно сотрудничает с соответствующими структурами Организации Объединенных Наций и выступает в качестве созаместителя председателя Рабочей группы по правовому и уголовному правосудию и противодействию финансированию терроризма Глобального договора ООН по координации борьбы с терроризмом, координируя свою деятельность с деятельностью внешних партнеров, включая ФАТФ и региональные органы по типу ФАТФ (РОТФ).

Резолюция 2462 (2019) Совета Безопасности предоставила ИДКТК инструменты, необходимые для укрепления его оценок борьбы с терроризмом, в частности, путем проведения целевых и целенаправленных контрольных визитов.

С 2021 года ИДКТК будет ежегодно, на основе своих отчетов и в консультации с Группой по аналитической поддержке и наблюдению за санкциями, представлять в Контртеррористическое управление Организации Объединенных Наций (КТУ ООН) через Контртеррористический комитет тематическую сводную оценку выявленных пробелов и областей, требующих дополнительных мер по выполнению ключевых положений соответствующих резолюций Совета Безопасности, касающихся борьбы с терроризмом, в целях разработки целевых мер технической помощи и наращивания потенциала.

В июне 2020 года ИДКТК и Группа аналитической поддержки и мониторинга санкций опубликовали совместный доклад о мерах, принятых государствами-членами для пресечения финансирования терроризма. В докладе, основанном на ответах 112 государств-членов, представлен обзор мер, передовой практики и проблем, с которыми сталкиваются государства-члены при внедрении международных стандартов противодействия финансированию терроризма.

Принципиально Глобальная контртеррористическая стратегия ООН и в целом, инициативы ООН, предлагают государствам бороться с международным терроризмом в рамках эффективного сотрудничества, координации и взаимодействия, международного сотрудничества, защиты прав человека, противодействия финансированию терроризма, законодательной, правоприменительной, разведывательной, превентивной, правоохранительной, пограничной, высокотехнологичной и т.д. [6]

Прочная законодательная база является основой устойчивого противодействия финансированию терроризма. Более того, крайне важно, чтобы государства-члены интегрировали противодействие финансированию терроризма в свою национальную стратегию борьбы с терроризмом, которая должна также включать в себя тесную внутреннюю координацию между соответствующими национальными органами, а также региональное/субрегиональное и международное сотрудничество, в том числе посредством обмена оперативной информацией между соответствующими органами, особенно национальными подразделениями финансовой разведки (ПФР). Риск-ориентированный подход имеет решающее значение для долгосрочного успеха стратегии противодействия финансированию терроризма, равно как и укрепление механизмов сотрудничества на национальном и международном уровнях, а также с частным сектором.

Замораживание активов лиц, подозреваемых в финансировании терроризма, и лиц, включенных в национальные и международные списки, является высокоэффективным способом для государств-членов лишить террористов возможности собирать, перемещать и использовать

средства. Это также может служить сдерживающим фактором для дальнейшего участия в террористической деятельности. Однако, проводя оценки по поручению Комитета, ИДКТК осознал многочисленные трудности, с которыми сталкиваются государства-члены при внедрении эффективных механизмов замораживания на практике. Возможности следствия и право применения имеют решающее значение для успеха усилий по борьбе с финансированием терроризма. Также крайне важно своевременно обмениваться финансовой разведывательной информацией.

В противодействии финансированию терроризма сообщество должно действовать эффективнее, чем террористические организации, которые угрожают обществу и миру в целом. [8]

Заключение. Таким образом, при разработке и применении мер по борьбе с терроризмом государствам-членам также необходимо учитывать потенциальное влияние этих мер на исключительно гуманитарную деятельность, включая медицинскую деятельность, которая осуществляется беспристрастными гуманитарными субъектами в соответствии с международным гуманитарным правом.

Литература

1. Международную конвенцию о борьбе с финансированием терроризма. Принята резолюцией 54/109 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1999 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml
2. Резолюция 2178 (2014), принятая Советом Безопасности на его 7272-м заседании 24 сентября 2014 года
3. Международными стандартами по борьбе с отмыванием денег, финансированием терроризма и распространением оружия массового уничтожения Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ) в редакции от октября 2020 года
4. Резолюция 2462 (2019), принятая Советом Безопасности на его 8496-м заседании 28 марта 2019 год
5. Резолюция 2462 (2019), принятая Советом Безопасности на его 8496-м заседании 28 марта 2019 год
6. Ахмедов Э.Ю. Международно-правовые основы сотрудничества государств в борьбе с международным терроризмом при содействии вспомогательных органов совета безопасности ООН и региональных организаций СНГ и ШОС. Дисс. кан. юр. наук. Казань, 2018. С.6.
7. Прокофьев Н.В. Многосторонние международные договоры в сфере борьбы с международным терроризмом: проблемы эффективности. Прокофьев Никита Викторович. Дисс. кан. юр. наук. - Москва, 2005. С.76.
8. Ахмедов Э.Ю. Негматова Н.А. К вопросу о проблеме противодействия финансированию терроризма/Академический юридический журнал. №4(56). 2025. С.24.

Сведения об авторе		Information about the author		Маълумот дар бораи муаллиф	
Негматова	Нигора	Negmatova	Nigora	Негматова	Нигора
Абдуллоевна-соискатель	2-го	Abdulloevna-second-year		Абдуллоевна—унвончуи	
курса	Академии	PhD candidate at the Academy		курси 2-юми Академияи	
государственного управления при		of Public Administration under		идоракунии давлатии назди	
Президенте	Республики	the President of the Republic of		Президенти	Чумхурии
Таджикистан. Адрес: 734003,		Tajikistan. Address: 33 Said		Тоҷикистон. Суроға: 734003,	
Таджикистан, Душанбе, ул. Саида		Nosir Street, Dushanbe,		Тоҷикистон, ш. Душанбе,	
Носира, 33. Телефон: +992 900-		734003, Tajikistan. Phone:		куч. Саид Носир, 33.	
94-30-34		+992 900-94-30-34		Телефон: +992 900-94-30-34	

УДК: 347.44

ТАҲАВВУЛИ ҲУҚУҚИ ШАРТНОМАВӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИСОЗӢ ВА НАҚШИ ШАРТНОМАҲОИ ОҚИЛОНА

Саидзода Д.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Аннотатсия. Мақола ба таҳлили тағйироти ҳуқуқи шартномавӣ дар шароити рақамисозӣ ва нақши шартномаҳои оқилона (смарт-контрактҳо) бахшида шудааст. Дар асоси технологияҳои блокчейн ва зехни сунъӣ, шартномаҳои оқилона имкониятҳои нав барои худкорсозӣ, коҳиши хавфҳо ва афзоиши шаффофият фароҳам меоранд. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкilotи ҳуқуқӣ (масъулияти ЗС, ҳимояи маълумоти шахсӣ, мақоми ҳуқуқи шартномаҳои оқилона) ва норасоии танзими махсус баррасӣ гардида, таҷрибаи байналмилалӣ (Россия, ИА, ИМА, Осиёи Марказӣ) ва тавсияҳо оид ба тақмили Кодекси маданияи ҚТ ва қабули қонуни алоҳида пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: рақамисозӣ, шартномаҳои оқилона, зехни сунъӣ, блокчейн, ҳуқуқи шартномавӣ, масъулияти ЗС, ҳимояи маълумот, Қонуни Тоҷикистон, иқтисоди рақамӣ, танзими ҳуқуқӣ.

Барои иқтибос: Саидзода, Д. Ҳ. Таҳаввули ҳуқуқи шартномавӣ дар шароити рақамисозӣ ва нақши шартномаҳои оқилона / Д. Ҳ. Саидзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2026. – №. 1. – С. 491-501.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ДОГОВОРНОГО ПРАВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ И РОЛЬ СМАРТ-КОНТРАКТОВ

Саидзода Д.Х.

Дангараский государственный университет

Аннотация. Статья посвящена анализу трансформации договорного права в условиях цифровизации и роли смарт-контрактов. На основе технологий блокчейн и искусственного интеллекта смарт-контракты обеспечивают новые возможности для автоматизации, снижения рисков и повышения прозрачности. В условиях Республики Таджикистан рассмотрены правовые проблемы (ответственность ИИ, защита персональных данных, правовой статус смарт-контрактов) и отсутствие специального регулирования. Проанализирован международный опыт (Россия, ЕС, США, Центральная Азия) и предложены рекомендации по совершенствованию Гражданского кодекса РТ и принятию отдельного закона.

Ключевые слова: цифровизация, смарт-контракты, искусственный интеллект, блокчейн, договорное право, ответственность ИИ, защита данных, законодательство Таджикистана, цифровая экономика, правовое регулирование

TRANSFORMATION OF CONTRACT LAW IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION AND THE ROLE OF SMART CONTRACTS

Saidzoda D.H.

Dangara State University

Abstract. The article is devoted to the analysis of the transformation of contract law in the context of digitalization and the role of smart contracts. Based on blockchain and artificial intelligence technologies, smart contracts provide new opportunities for automation, risk reduction, and increased transparency. In the context of the Republic of Tajikistan, legal issues (AI liability, personal data protection, legal status of smart contracts) and the lack of specific regulation are examined. The international experience (Russia, EU, USA, Central Asia) is analyzed, and recommendations are proposed for improving the Civil Code of the Republic of Tajikistan and adopting a separate law.

Keywords: digitalization, smart contracts, artificial intelligence, blockchain, contract law, AI liability, data protection, Tajikistan legislation, digital economy, legal regulation

Гузориши масъала. Рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ (ЗС) дар даҳсолаи охир муносибатҳои шартномавиро дар соҳаи соҳибкорӣ ба таври кулӣ дигаргун кардааст. Рақамисозӣ ва смарт-контрактҳо (минбаъд шартномаҳои оқилона) имкониятҳои нав барои худкорсозии равандро, коҳиши хавфҳо ва баланд бардоштани шаффофият дар муносибатҳои тичоратӣ фароҳам овардаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо назардошти қабули Консепсияи иқтисоди рақамӣ [15] ва Стратегияи рушди зехни сунъӣ барои давраи то соли 2040 [16], зарурати

таҳияи асосҳои назариявӣ-ҳуқуқии танзими муносибатҳои шартномавӣ дар шароити рақамисозӣ беш аз пеш эҳсос мешавад.

Шартномаҳои оқилона, ки бо истифода аз технологияи блокчейн ва ЗС таҳия мешаванд, на танҳо самаранокро баланд мебардоранд, балки мушкilotи нави ҳуқуқиро ба миён меоранд, аз қабili масъулияти қарорҳои ЗС, ҳимояи маълумоти шахсӣ ва муайян намудани мақоми ҳуқуқии ин технологияҳо [1, с. 21]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки иқтисоди рақамӣ дар марҳилаи рушд қарор дорад, омӯзиши ин масъалаҳо барои таъмини рушди устувори соҳибкорӣ ва мутобиксозии қонунгузори милли ба талаботи замони муосир муҳим аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар доираи мавзӯи мазкур олимони аз қабili Абдуллаев А.Ю., Абдуллоев У.Ҳ., Алимардонзода Т.А., Афанасьева Е.Н., Батурин Ю.М., Белоусова Е.В., Богустов А.А., Василевская Л.Ю., Давлатзода Д.Н., Ибрагимов Р.С., Кокарев Д.А., Подузова Е.Б., Рахметулина Б.С., Раҳмонзода З.Ф., Рашидов А., Русакова Е.П., Сангинзода Д.Ш., Саторова М.Қ. таҳқиқот гузаронидаанд.

Мақсади мақола – омӯзиши таҳаввули ҳуқуқи шартномавӣ дар шароити рақамисозӣ ва нақши шартномаҳои оқилона ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Ҳуқуқи шартномавӣ яке аз бахшҳои асосии ҳуқуқи маданӣ буда, муносибатҳои марбут ба таъсис, тағйир ё қатъи ҳуқуқу ӯҳдадорихои маданӣ тавассути шартномаҳоро танзим мекунад. Тибқи Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, шартнома созишномаи ду ё зиёда тараф аст, ки ба таъсиси, тағйир ё қатъи ҳуқуқу ӯҳдадорихои маданӣ нигаронида шудааст [11]. Дар соҳаи соҳибкорӣ, шартномаҳо асоси муносибатҳои тичоратиро ташкил дода, ба намудҳои гуногун, аз қабili хариду фурӯш, хизматрасонӣ, пудрат, лизинг ва ғайра тақсим мешаванд.

Дар шароити рақамисозӣ, шартномаҳои оқилона ҳамчун шакли нави шартномаҳо ба миён омадаанд, ки бо истифода аз технологияи блокчейн ва алгоритмҳои ЗС амал мекунанд. Ин шартномаҳо иҷрои ҳудкори ӯҳдадорихоро бидуни миёнаравҳо таъмин намуда, хавфҳои марбут ба иҷро нашудани шартномаҳоро коҳиш медиҳанд [23, с. 364]. Хусусиятҳои асосии ҳуқуқи шартномавӣ дар соҳаи соҳибкорӣ иборатанд аз:

- Тарафҳои шартнома одатан субъектҳои соҳибкорӣ (шахсони ҳуқуқӣ ё соҳибқорони инфиродӣ) мебошанд.
- Шартномаҳо дорои шартҳои мураккаб буда, ба танзими дақиқи ҳуқуқу ӯҳдадорихо ниёз доранд.
- Фаъолияти соҳибкорӣ бо хавфҳои молиявӣ ва бозорӣ алоқаманд аст, ки технологияҳои рақамӣ метавонанд онҳоро коҳиш диҳанд [3, с. 284].

Рақамисозӣ муносибатҳои шартномавиро тавассути ворид намудани технологияҳои муосир, аз қабili зеҳни сунӣ, блокчейн ва маълумоти калон (big data), дигаргун сохтааст. Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки равандҳои бастании шартномаҳо, таҳлили онҳо ва назорати иҷрои ӯҳдадорихо ба таври ҳудкор ва шаффоф амалӣ гарданд. Шартномаҳои оқилона, ки дар асоси технологияи блокчейн таҳия мешаванд, як мисоли барҷастаи таъсири рақамисозӣ ба ҳуқуқи шартномавӣ мебошанд. Ин шартномаҳо ба тарафҳо имкон медиҳанд, ки ӯҳдадорихоро бидуни миёнаравҳо ва бо сатҳи баланди амният иҷро намоянд [27, с. 179].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, рақамисозӣ дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қабili Қонуни ҚТ «Дар бораи савдои электронӣ» [18], танзим карда мешавад. Ин қонун заминаи ҳуқуқиро барои истифодаи технологияҳои рақамӣ дар муносибатҳои тичоратӣ фароҳам меорад, аммо барои танзими шартномаҳои оқилона қоидаҳои мушаххас зарур аст. Масалан, дар соҳаи сохтмон, шартномаҳои оқилона метавонанд барои ҳудкорсозии пардохтҳо ва назорати иҷрои лоиҳаҳо истифода шаванд, ки хавфҳои молиявиро коҳиш медиҳад [6, с. 92].

Рақамисозӣ муносибатҳои шартномавиро тавассути ворид намудани технологияҳои муосир, аз қабili зеҳни сунӣ (ЗС), блокчейн ва маълумоти калон (big data), ба таври назаррас дигаргун сохтааст. Яке аз таъсироти муҳими рақамисозӣ ҳудкорсозии равандҳои шартномавӣ мебошад, ки ба таҳия, таҳлил, бастании шартномаҳо ва назорати иҷрои онҳо дахл дорад. Системаҳои ЗС метавонанд матни шартномаҳоро дар муддати кӯтоҳ таҳлил намуда, номувофиқатиҳо, хавфҳои ҳуқуқӣ ва ҳатогиҳои эҳтимолиро муайян кунанд. Масалан, дар соҳаи молия, ЗС барои таҳлили шартномаҳои қарзӣ ва арзёбии қобилияти пардохти қарз истифода мешавад, ки ин хавфҳои молиявиро коҳиш медиҳад [4, с. 45].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рақамисозӣ дар доираи Консепсияи иқтисоди рақамӣ [15] рушд мекунад, ҳудкорсозии шартномаҳо метавонад барои корхонаҳои хурду миёна ва соҳибқорони инфиродӣ муфид бошад. Масалан, дар савдои электронӣ, технологияҳои рақамӣ барои таҳияи

шартномаҳои онлайн ва назорати иҷрои онҳо тибқи Қонуни ҚТ «Дар бораи савдои электронӣ» [18] истифода мешаванд. Ин раванд на танҳо вақт ва захираҳоро сарфа мекунад, балки хатогиҳои инсониро низ коҳиш дода, шаффофияти муносибатҳои шартномавиро афзоиш медиҳад.

Шартномаҳои оқилона (сма́рт-контра́ктҳо) созишномаҳои электроние мебошанд, ки бо истифода аз технологияи блокчейн ва алгоритмҳои ЗС таҳия шуда, иҷрои худкори ӯҳдадорихоро бидуни ниёз ба миёнаравҳо таъмин мекунанд. Ин шартномаҳо дар асоси кодҳои компютерӣ кор мекунанд, ки шартҳои мувофиқашударо ба таври худкор иҷро менамоянд, ба шарте ки меъёрҳои пешакӣ муайяншуда иҷро шаванд [23, с. 364]. Хусусиятҳои асосии шартномаҳои оқилона иборатанд аз:

- иҷрои ӯҳдадориҳо бидуни дахлати инсон.
- тамоми амалиёт дар блокчейн сабт шуда, барои тарафҳо дастрас аст.
- технологияи блокчейн аз тағйироти ғайриқонунӣ ҳифз мекунад.

Масалан, дар шартномаҳои пудрат, шартномаҳои оқилона метавонанд пардохтҳоро баъди анҷоми марҳилаҳои муайяни кор худкор анҷом диҳанд, ки хавфҳои марбут ба иҷро нашудани ӯҳдадорихоро коҳиш медиҳад [6, с. 92]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, истифодаи шартномаҳои оқилона дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад, аммо Стратегияи рушди зехни сунъӣ [16] заминаи ҳуқуқиро барои татбиқи онҳо фароҳам меорад.

Зехни сунъӣ дар муносибатҳои шартномавӣ барои таҳлили маълумоти калон ва қабули қарорҳои оқилона нақши муҳим мебозад. Системаҳои ЗС метавонанд маълумоти таърихиро таҳлил намуда, хавфҳои молиявӣ, ҳуқуқӣ ва бозори пешгӯӣ кунанд. Масалан, дар шартномаҳои молиявӣ, ЗС барои арзёбии қобилияти молиявии тарафҳо ва пешгирии хавфҳои қарзӣ истифода мешавад [4, с. 45]. Ин технология дар соҳаи сохтмон низ муфид аст, ки дар он ЗС метавонад хавфҳои марбут ба таъхир дар иҷрои корҳо ё афзоиши хароҷотро муайян кунад [12, с. 67].

Дар шароити иқтисоди рақамии Тоҷикистон, истифодаи ЗС дар қабули қарорҳо метавонад рақобатпазирии корхонаҳоро баланд бардорад. Масалан, дар соҳаи саноат, ЗС барои оптимизатсияи занҷираҳои таъминот ва идоракунии шартномаҳо истифода мешавад, ки ба рушди устувори корхонаҳо мусоидат мекунад [2, с. 197].

Рақамисозӣ сохтори муносибатҳои шартномавиро тағйир дода, ба пайдоиши шаклҳои нави шартномаҳо, аз қабili шартномаҳои оқилона, оварда расонидааст. Ин шартномаҳо зарурати миёнаравҳоро коҳиш дода, хавфҳои марбут ба иҷро нашудани ӯҳдадорихоро коҳиш медиҳанд. Масалан, дар шартномаҳои таъминот, шартномаҳои оқилона метавонанд интиқоли молро дар вақти воқеӣ назорат карда, пардохтҳоро худкор анҷом диҳанд [21, с. 82].

Инчунин, рақамисозӣ ба пайдоиши платформаҳои электронии тиҷорат мусоидат кардааст, ки муносибатҳои шартномавиро осон мегардонанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин раванд тибқи Қонуни ҚТ «Дар бораи савдои электронӣ» [18] танзим мешавад, аммо барои пурра истифода бурдани имкониятҳои рақамисозӣ зарурати такмили қонунгузорӣ вучуд дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, муносибатҳои шартномавӣ тибқи Кодекси маданияи ҚТ [11] танзим карда мешаванд, аммо қоидаҳои мушаххас барои шартномаҳои оқилона ва дигар технологияҳои рақамӣ ҳанӯз таҳия нашудаанд. Стратегияи рушди зехни сунъӣ [16] ва Фармони Президенти ҚТ «Дар бораи «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия»» [33] заминаи умумии танзимро фароҳам меоранд, аммо барои татбиқи шартномаҳои оқилона қоидаҳои махсус зарур аст.

Масалан, дар соҳаи савдои электронӣ, платформаҳои онлайн барои бастанӣ шартномаҳо истифода мешаванд, аммо истифодаи шартномаҳои оқилона дар Тоҷикистон маҳдуд аст. Ин бо норасоии инфрасохтори технологӣ ва мутахассисони соҳаи ЗС алоқаманд аст [25, с. 5]. Бо вучуди ин, татбиқи технологияҳои рақамӣ дар муносибатҳои шартномавӣ метавонад ба рушди иқтисоди рақамии Тоҷикистон мусоидат намояд.

Рақамисозӣ бартариҳои зиёд, аз қабili коҳиши хароҷот, баланд бардоштани шаффофият ва суръати иҷрои шартномаҳо, фароҳам меорад. Аммо, мушкилоти ибтидоии ҳуқуқӣ низ вучуд доранд, аз ҷумла:

- муайян намудани масъулият барои хатоҳои системаҳои ЗС мушкӣ аст [5, с. 141].
- коркарди маълумоти шахсӣ хавфи вайроншавии махфиятро ба миён меорад [4, с. 40].
- дар қонунгузори Тоҷикистон мақоми онҳо муайян нашудааст [23, с. 364].

Рақамисозӣ муносибатҳои шартномавиро тавассути худкорсозӣ, шартномаҳои оқилона ва истифодаи ЗС дигаргун карда, самаранокӣ ва шаффофиятро баланд мебардорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо вучуди пешрафтҳо дар доираи қонунгузори мавҷуда [18], норасоии қоидаҳои махсус барои шартномаҳои оқилона монетаи асосии татбиқи ин технологияҳост.

Яке аз мушкилоти асосии истифодаи шартномаҳои оқилона (сма́рт-контра́ктҳо) дар муносибатҳои шартномавӣ муайян намудани масъулияти ҳуқуқӣ барои қарорҳои қабулшуда аз ҷониби системаҳои зехни сунъӣ (ЗС) мебошад. Шартномаҳои оқилона, ки дар асоси технологияи блокчейн ва алгоритмҳои ЗС амал мекунанд, метавонанд ҳатоҳо ё қарорҳои ғайримунтазир ба бор оранд. Дар чунин ҳолатҳо, саволи асосӣ ин аст, ки масъулияти зарари расонидашуда ба дӯши кӣ меафтад: таҳиякунандаи система, корбари он ё ҳуди системаи ЗС? Масалан, агар шартномаи оқилона дар доираи як шартномаи пудрат ҳато кунад ва боиси талафоти молиявӣ гардад, муайян намудани масъул мушкилоти зиёдеро ба миён меорад [5, с. 141].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи Кодекси маданияи ҚТ [11], масъулияти шартномавӣ ба тарафҳои бор карда мешавад, ки ўҳдадорихоро иҷро накардаанд. Аммо, дар мавриди шартномаҳои оқилона, қонунгузорӣ ҳанӯз қоидаҳои мушаххас барои танзими чунин ҳолатҳо надорад. Дар сатҳи байналмилалӣ, ин масъала низ баҳсталаб буда, баъзе муҳаққиқон пешниҳод мекунанд, ки масъулият байни таҳиякунанда, оператор ва корбар тақсим карда шавад [7, с. 114]. Барои ҳалли ин мушкилот, зарурати таҳияи низоми махсуси масъулият, ки хусусиятҳои технологияи шартномаҳои оқилонаро ба назар гирад, вучуд дорад.

Шартномаҳои оқилона аксар вақт бо коркарди маълумоти шахсӣ ва тичоратии тарафҳои шартнома алоқаманданд, ки ҳавфи вайроншавии махфият ва истифодаи нодурусти маълумотро ба миён меорад. Системаҳои ЗС, ки дар шартномаҳои оқилона истифода мешаванд, маълумоти зиёдеро, аз қабili маълумоти молиявӣ ва шахсиро, ҷамъоварӣ ва таҳлил мекунанд. Ин раванд талаботи риояи қонунгузориҳои ҳимояи маълумотро ба миён меорад [4, с. 40].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъалаҳои ҳимояи маълумоти шахсӣ дар доираи Қонуни ҚТ «Дар бораи савдои электронӣ» [18] танзим карда мешаванд, аммо ин қонун барои хусусиятҳои шартномаҳои оқилона ва коркарди маълумоти калон кофӣ нест. Масалан, дар Иттиҳоди Аврупо, Регламенти умумии ҳимояи маълумот (GDPR) талаботи қатъиро барои коркарди маълумот тавассути ЗС муқаррар намудааст, ки метавонад барои Тоҷикистон намуна бошад [4, с. 566]. Зарфияти технологияи шартномаҳои оқилона барои коркарди маълумоти ҳассос зарурати таҳияи қоидаҳои махсуси ҳимояи маълумотро дар Тоҷикистон ба миён меорад.

Мақоми ҳуқуқи шартномаҳои оқилона дар қонунгузориҳои аксари кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳанӯз пурра муайян нашудааст. Шартномаҳои оқилона ҳамчун созишномаҳои электронӣ баррасӣ мешаванд, аммо хусусиятҳои технологияи онҳо, аз қабili ҳудкорсозӣ ва истифодаи блокчейн, онҳоро аз шартномаҳои анъанавӣ фарқ мекунанд [23, с. 364]. Дар Кодекси маданияи ҚТ [11], шартномаҳо ҳамчун созишномаи байни шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ муайян шудаанд, аммо мақоми ҳуқуқи шартномаҳои оқилона, ки тавассути кодҳои компютерӣ амал мекунанд, ба таври дақиқ муқаррар нагардидааст.

Баъзе муҳаққиқон пешниҳод мекунанд, ки шартномаҳои оқилона ҳамчун навъи мустақили шартнома эътироф шаванд, дар ҳоле ки дигарон онҳоро ҳамчун воситаи техникии иҷрои шартномаҳо баррасӣ мекунанд [22, с. 51]. Ин баҳс дар Тоҷикистон низ муҳим аст, зеро норасоии танзими ҳуқуқӣ монеаи асосии татбиқи шартномаҳои оқилона дар фаъолияти соҳибкорӣ мебошад.

Истифодаи шартномаҳои оқилона масъалаҳои ахлоқиро ба миён меорад, аз ҷумла шаффофияти қарорҳои ЗС, эътимод ба онҳо ва масъалаҳои адолат. Системаҳои ЗС, ки дар шартномаҳои оқилона истифода мешаванд, метавонанд қарорҳои ғайримунтазир ё ғаразнок қабул кунанд, агар маълумоти воридшуда нодуруст ё нопурра бошад [10, с. 85]. Масалан, тарафҳои шартнома метавонанд ба қарорҳои ЗС эътимод накунанд, агар раванди қабули қарор барои онҳо нофаҳмо бошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки фарҳанги ҳуқуқи соҳибкорон дар марҳилаи рушд қарор дорад [31, с. 23], масъалаҳои ахлоқи марбут ба шартномаҳои оқилона метавонанд ба эътимоди умумӣ ба технология таъсири манфӣ расонанд. Барои ҳалли ин мушкилот, таҳияи стандартҳои ахлоқи истифодаи ЗС ва баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҳуқуқи соҳибкорон зарур аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, низоми ҳуқуқи марбут ба шартномаҳои оқилона пурра ташаккул наёфтааст. Кодекси маданияи ҚТ [11] муносибатҳои шартномавиро танзим мекунанд, аммо қоидаҳои мушаххас барои шартномаҳои оқилона вучуд надорад. Стратегияи рушди зехни сунъӣ [16] заминаи умумии танзими фароҳам меорад, аммо барои татбиқи шартномаҳои оқилона қоидаҳои дақиқ заруранд. Масалан, масъалаи тасдиқи ҳуқуқи шартномаҳои оқилона ва муайян намудани масъулияти тарафҳо ҳанӯз ҳал нашудааст [23, с. 364].

Инчунин, норасоии мутахассисони соҳаи ҳуқуқи рақамӣ ва маҳдудиятҳои инфрасохтори технологӣ монеаҳои иловагӣ барои татбиқи шартномаҳои оқилона дар Тоҷикистон эҷод мекунанд.

[25, с. 5]. Барои ҳалли ин мушкилот, зарурати ворид намудани тағйирот ба қонунгузории мавҷуда ва таҳияи қоидаҳои махсус вучуд дорад.

Шартномаҳои оқилона метавонанд ба рақобати бозор таъсир расонанд, зеро корхонаҳое, ки аз технологияҳои пешрафта истифода мебаранд, метавонанд бартариҳои рақобатӣ ба даст оранд. Ин масъала дар Қонуни ҶТ «Дар бораи рақобат ва маҳдудкунии фаъолияти инҳисорӣ дар бозорҳои мол» [24, с. 200] баррасӣ шудааст, аммо барои танзими таъсири шартномаҳои оқилона ба рақобат қоидаҳои махсус зарур аст.

Масалан, истифодаи шартномаҳои оқилона дар савдои электронӣ метавонад барои корхонаҳои калон бартариҳои иловагӣ фароҳам орад, дар ҳоле ки корхонаҳои хурду миёна бо маҳдудияти дастрасӣ ба технологияҳо рӯбарӯ мешаванд [19, с. 165]. Ин нобаробарӣ метавонад ба рақобати бозор таъсири манфӣ расонад ва зарурати танзими ҳуқуқи барои таъмини адолат ба миён меорад.

Шартномаҳои оқилона мушкилоти зиёди ҳуқуқи ба миён меоранд, аз ҷумла масъулияти қарорҳои ЗС, ҳимояи маълумоти шахсӣ, мақоми ҳуқуқи шартномаҳо, мушкилоти ахлоқӣ ва норасоии танзими ҳуқуқӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо назардошти қонунгузории мавҷуда [11, 18], зарурати таҳияи қоидаҳои махсус барои мутобиксозии шартномаҳои оқилона ба низоми ҳуқуқи соҳибкорӣ вучуд дорад.

Дар Федератсияи Россия, шартномаҳои оқилона (смарт-контрактҳо) ҳамчун як навъи шартномаҳои электронӣ эътироф шуда, дар доираи Кодекси маданияи Россия танзим карда мешаванд. Россия яке аз кишварҳои пешрафта дар таҳияи низоми ҳуқуқи марбут ба зехни сунъӣ (ЗС) ва технологияҳои блокчейн буда, Стратегияи миллии рушди зехни сунъӣ то соли 2030-ро қабул кардааст. Тибқи қонунгузории Россия, шартномаҳои оқилона ҳамчун созишномаҳое муайян мешаванд, ки шартҳои онҳо тавассути кодҳои компютерӣ амалӣ гардида, иҷрои худкорро таъмин мекунанд [8, с. 32].

Дар Россия, шартномаҳои оқилона дар соҳаҳои молия, савдои электронӣ ва идоракунии занҷираҳои таъминот васеъ истифода мешаванд. Масалан, дар бахши бонкдорӣ, онҳо барои худкорсозии пардохтҳо ва назорати иҷрои ўҳдадорӣ қарзӣ истифода шуда, шаффофият ва амнияти муносибатҳои шартномавиро баланд мебардоранд. Инчунин, масъалаи масъулияти ҳуқуқӣ барои хатоҳои шартномаҳои оқилона дар Россия мавриди баҳс қарор дорад, ва муҳаққиқон пешниҳод мекунанд, ки масъулият байни таҳиякунандаи система, оператор ва корбар тақсим карда шавад [5, с. 141]. Таҷрибаи Россия метавонад барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳияи қоидаҳои мушаххас барои шартномаҳои оқилона муфид бошад, махсусан бо назардошти он, ки Тоҷикистон низ дар доираи Стратегияи рушди зехни сунъӣ [16] ба ин самт ҳаракат мекунад.

Иттиҳоди Аврупо (ИА) яке аз пешсафон дар танзими технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла шартномаҳои оқилона, мебошад. Парлумони Аврупо дар соли 2020 қарори махсусро қабул кард, ки ба танзими истифодаи ЗС ва шартномаҳои оқилона дар соҳаи ҳуқуқи хусусӣ нигаронида шудааст [8]. Ин қарор ба масъалаҳои масъулият барои қарорҳои ЗС, шаффофияти равандҳои шартномавӣ ва ҳимояи маълумоти шахсӣ диққати махсус дода, заминаи ҳуқуқи барои истифодаи шартномаҳои оқилона фароҳам меорад.

Регламенти умумии ҳимояи маълумот (GDPR) дар ИА талаботи қатъиро барои коркарди маълумот тавассути шартномаҳои оқилона муқаррар намуда, амнияти маълумоти тарафҳои шартномаҳо таъмин мекунанд [4, с. 566]. Масалан, дар соҳаи сохтмон, шартномаҳои оқилона барои худкорсозии пардохтҳо ва назорати иҷрои марҳилаҳои лоиҳа истифода мешаванд, ки хавфҳои молиявиро коҳиш медиҳад [6, с. 92]. Таҷрибаи ИА метавонад барои Тоҷикистон дар таҳияи низоми ҳуқуқи мутобик ба стандартҳои байналмилалӣ, махсусан дар масъалаи ҳимояи маълумоти шахсӣ ва танзими шартномаҳои оқилона, намунаи хуб бошад.

Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА), танзими шартномаҳои оқилона асосан дар сатҳи иёлотҳо сураат мегирад, зеро низоми федералии ягонаи танзим дар ин соҳа вучуд надорад. Масалан, иёлати Калифорния қонунҳои махсусро барои ҳимояи маълумоти шахсӣ ҳангоми истифодаи шартномаҳои оқилона қабул кардааст, ки амният ва шаффофияти муносибатҳои шартномавиро таъмин мекунанд [4, с. 164]. Дар ИМА, шартномаҳои оқилона дар доираи қонунгузории тиҷоратии ягона (Uniform Commercial Code) танзим карда мешаванд, аммо барои ЗС ва технологияи блокчейн қоидаҳои махсус таҳия шуда истодаанд.

Дар соҳаи молия, шартномаҳои оқилона барои худкорсозии пардохтҳо ва таҳлили хавфҳои қарзӣ истифода мешаванд [4, с. 45]. Масалан, дар бахши бонкдорӣ, шартномаҳои оқилона имкон медиҳанд, ки пардохтҳо баъди тасдиқи иҷрои ўҳдадорӣ ба таври худкор анҷом дода шаванд, ки

ин хароҷоти марбут ба миёнаравҳоро коҳиш медиҳад. Таҷрибаи ИМА метавонад барои Тоҷикистон дар таҳияи низоми чандири танзим, ки ба хусусиятҳои бозори маҳаллӣ мутобиқ аст, муфид бошад.

Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Узбекистон ва Қазоқистон, истифодаи шартномаҳои оқилона дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад. Дар Узбекистон, ЗС ва шартномаҳои оқилона дар бахши бонкдорӣ барои муайян намудани қаллобии молиявӣ ва оптимизатсияи шартномаҳои қарзӣ истифода мешаванд [26, с. 171]. Ин технологияҳо ба коҳиши хавфҳои молиявӣ ва баланд бардоштани самаранокии муносибатҳои шартномавӣ мусоидат мекунанд.

Дар Қазоқистон, шартномаҳои оқилона дар соҳаи савдои электронӣ ва логистика рушд мекунанд, ки ба таҳияи шартномаҳои интеллектуалӣ мусоидат менамояд. Аммо, дар ин кишварҳо низоми ҳуқуқи мушаххас барои танзими шартномаҳои оқилона пурра ташаккул наёфтааст, ки бо вазъияти Тоҷикистон монанд аст [9, с. 267]. Таҷрибаи кишварҳои Осиёи Марказӣ метавонад барои Тоҷикистон дар таҳияи низоми минтақавӣ танзим, ки ба хусусиятҳои иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа мутобиқ аст, муфид бошад.

Созмонҳои байналмилалӣ, аз қабили Созмони Милали Муттаҳид (СММ) ва ЮНЕСКО, дар таҳияи стандартҳои глобалии танзими шартномаҳои оқилона ва зехни сунъӣ фаъолона ширкат меварзанд. ЮНЕСКО дар соли 2021 тавсияҳо оид ба ахлоқи ЗС қабул кард, ки ба масъалаҳои шаффофият, масъулият ва адолат дар истифодаи шартномаҳои оқилона диққат додааст [4, с. 1000]. Ин тавсияҳо метавонанд барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун роҳнамо барои таҳияи қоидаҳои ахлоқии истифодаи шартномаҳои оқилона хизмат кунанд.

Инчунин, Созмони Ҷаҳонии Савдо (СҶС) дар таҳияи стандартҳо барои савдои электронӣ ва шартномаҳои оқилона саҳм мегузорад. Масалан, стандартҳои байналмилалӣ барои блокчейн ва ЗС метавонанд барои Тоҷикистон дар мутобиқсозии қонунгузори миллӣ ба талаботи ҷаҳонӣ муфид бошанд [10, с. 85]. Ҳамкорӣ бо ин созмонҳо метавонад ба Тоҷикистон дар баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди рақамӣ кӯмак расонад.

Бо назардошти таҷрибаи байналмилалӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад чораҳои зеринро барои тақмили низоми ҳуқуқи шартномаҳои оқилона андешад:

1. Ворид намудани муқаррароти мушаххас ба Кодекси маданияи ҚТ барои эътирофи шартномаҳои оқилона ҳамчун навъи мустақили шартномаҳо ва муайян намудани масъулияти тарафҳо.

2. Қабули қонуни алоҳида дар бораи истифодаи шартномаҳои оқилона, ки масъалаҳои масъулият, Ҳимояи маълумот ва ахлоқро танзим кунад.

3. Истифода аз таҷрибаи Иттиҳоди Аврупо ва ЮНЕСКО барои таҳияи қоидаҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқи шартномаҳои оқилона.

4. Рушди барномаҳои таълимӣ барои омодагисозии мутахассисони соҳаи ҳуқуқи рақамӣ ва ЗС дар доираи Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ.

5. Таҳкими ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, ба монанди Узбекистон, барои таҳияи низоми минтақавӣ танзими шартномаҳои оқилона.

Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки кишварҳои пешрафта, ба монанди Россия, Иттиҳоди Аврупо ва ИМА, аллақай қоидаҳои мушаххас барои танзими шартномаҳои оқилона таҳия кардаанд. Дар Осиёи Марказӣ, ин раванд дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад, аммо таҷрибаи минтақа метавонад барои Тоҷикистон муфид бошад. Бо истифода аз ин таҷрибаҳо ва ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ, Тоҷикистон метавонад низоми ҳуқуқи шартномаҳои оқилонаро тақмил дода, ба рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат намояд.

Рақамисозӣ ва шартномаҳои оқилона (смарт-контрактҳо) муносибатҳои шартномавиро дар соҳаи соҳибкорӣ ба таври кулӣ дигаргун карда, имкониятҳои нав барои худкорсозӣ, шаффофият ва самаранокии равандҳои шартномавӣ фароҳам овардаанд. Шартномаҳои оқилона, ки бо истифода аз технологияи блокчейн ва зехни сунъӣ (ЗС) амал мекунанд, иҷрои ҳудуддорихоро бидуни ниёз ба миёнаравҳо таъмин намуда, хавфҳои молиявӣ ва ҳуқуқиро коҳиш медиҳанд [23, с. 364]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо назардошти қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қабили Консепсияи иқтисоди рақамӣ [15] ва Стратегияи рушди зехни сунъӣ барои давраи то соли 2040 [16], истифодаи шартномаҳои оқилона дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад.

Аммо, мушкilotи ҳуқуқи марбут ба шартномаҳои оқилона, аз қабили масъулияти қарорҳои ЗС, Ҳимояи маълумоти шахсӣ, мақоми ҳуқуқи ин шартномаҳо ва норасоии танзими ҳуқуқӣ, монеаҳои асосии татбиқи онҳоро дар фаъолияти соҳибкорӣ ташкил медиҳанд [5, с. 141]. Таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ, аз ҷумла таҷрибаи Россия, Иттиҳоди Аврупо ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, нишон медиҳад, ки таҳияи низоми ҳуқуқи мутобиқ ба талаботи замони муосир барои муваффақияти истифодаи шартномаҳои оқилона муҳим аст [8, с. 32]. Дар Тоҷикистон,

бо истифода аз ин таҷрибаҳо ва санадҳои дохилӣ, метавон низоми ҳуқукии муносибатҳои шартномавиرو такмил дод ва ба рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат намуд.

Дар натиҷаи таҳлили зербоби мазкур ба чунин хулоса омадем:

1. Рақамисозӣ ва шартномаҳои оқилона равандҳои таҳия, таҳлил ва иҷрои шартномаҳоро худкор намуда, ҳатогиҳои инсониро коҳиш дода, вақт ва захираҳоро сарфа мекунад.

2. Ин шартномаҳо шаффофият, амният ва суръати иҷрои ўҳдадорихоро таъмин намуда, зарурати миёнаравҳоро коҳиш медиҳанд.

3. Масъалаҳои масъулият барои қарорҳои ЗС, ҳимояи маълумоти шахсӣ, мақоми ҳуқукии шартномаҳои оқилона ва норасоии танзими ҳуқуқӣ монеаҳои асосии татбиқи ин технологияҳо мебошанд.

4. Кишварҳои пешрафта, ба монанди Россия, Иттиҳоди Аврупо ва ИМА, низомҳои ҳуқукии мушаххасро барои танзими шартномаҳои оқилона таҳия кардаанд, ки метавонанд барои Тоҷикистон намуна бошанд.

5. Дар Тоҷикистон, қонунгузори мавҷуда, аз ҷумла Кодекси маданияи ҚТ, барои танзими пурраи шартномаҳои оқилона кофӣ нест, ки зарурати тақмили онро ба миён меорад.

Бо назардошти натиҷаҳои таҳқиқот ва таҷрибаи байналмилалӣ, барои тақмили низоми ҳуқукии шартномаҳои оқилона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Ворид намудани муқаррароти мушаххас ба Кодекси маданияи ҚТ барои эътирофи шартномаҳои оқилона ҳамчун навъи мустақили шартномаҳо, муайян намудани масъулияти тарафҳо ва таъмини шаффофияти равандҳои шартномавӣ. Масалан, муқаррароти махсус барои тасдиқи ҳуқукии шартномаҳои оқилона ва тақсими масъулият дар сурати ҳамаи ЗС зарур аст.

2. Таҳия ва қабули қонуни алоҳида дар бораи истифодаи шартномаҳои оқилона, ки масъалаҳои масъулият, ҳимояи маълумоти шахсӣ ва стандартҳои ахлоқиро танзим кунад. Ин қонун метавонад ба таҷрибаи Иттиҳоди Аврупо таъя кунад.

3. Таъкили барномаҳои таълимӣ барои соҳибкорон ва ҳуқуқшиносон оид ба истифодаи шартномаҳои оқилона ва технологияҳои рақамӣ. Ин барномаҳо метавонанд дар доираи Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ амалӣ гарданд.

4. Фаълоне ширкат варзидан дар барномаҳои ЮНЕСКО, СММ ва Созмони Ҷаҳонии Савдо барои мутабиқсозии стандартҳои глобалии шартномаҳои оқилона ба қонунгузори милли.

5. Сармоягузорӣ ба инфрасохтори рақамӣ ва омодагисии мутахассисони соҳаи ЗС барои таъмини татбиқи самараноки шартномаҳои оқилона дар муносибатҳои шартномавӣ.

6. Ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, ба монанди Ёзбекистон ва Қазоқистон, барои таҳияи низоми минтақавии танзими шартномаҳои оқилона, ки ба хусусиятҳои иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа мутабиқ аст.

Таҳқиқоти минбаъда метавонад ба масъалаҳои мушаххаси истифодаи шартномаҳои оқилона дар намудҳои алоҳидаи шартномаҳо, аз қабилӣ пудрат, хариду фурӯш, хизматрасонӣ ва лизинг, равона карда шавад. Инчунин, омӯзиши таъсири шартномаҳои оқилона ба рақобати бозор ва ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар доираи муносибатҳои шартномавӣ муҳим аст [24, с. 200].

Масъалаи таҳияи стандартҳои ахлоқии истифодаи шартномаҳои оқилона ва мутабиқсозии онҳо ба фарҳанги ҳуқуқии Тоҷикистон низ мавриди таваҷҷуҳи махсус қарор гирифта метавонад [31, с. 23]. Дар сатҳи амалӣ, таҳқиқот метавонад ба таҳияи лоиҳаҳои пилотӣ барои истифодаи шартномаҳои оқилона дар соҳаҳои мухталифи иқтисодии Тоҷикистон, аз қабилӣ сохтмон, савдои электронӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ, равона карда шавад. Ин лоиҳаҳо метавонанд дар доираи Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи Тартиби пешниҳод намудани речаи махсуси танзимӣ дар соҳаи инноватсия ва технологияҳои рақамӣ» [14] амалӣ гарданд.

Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои чораҳои зерин истифода шаванд:

1. Тақмили Кодекси маданияи ҚТ ва таҳияи қонуни махсус. Пешниҳодҳои таҳқиқот метавонанд барои тақмили Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [11] ва таҳияи қонуни махсус оид ба шартномаҳои оқилона истифода шаванд. Кодекси маданияи ҚТ заминаи ҳуқуқии муносибатҳои шартномавиرو таъмин мекунад, аммо он барои танзими хусусиятҳои технологияи шартномаҳои оқилона, аз қабилӣ худкорсозӣ ва истифодаи блокчейн, мутабиқ нест [23, с. 364]. Ворид намудани муқаррароти мушаххас ба Кодекси граждани барои эътирофи шартномаҳои оқилона ҳамчун навъи мустақили шартномаҳо, муайян намудани масъулияти тарафҳо ва таъмини шаффофияти равандҳои шартномавӣ зарур аст.

Масалан, дар Россия, шартномаҳои оқилона ҳамчун созишномаҳои электронӣ эътироф шуда, дар доираи Кодекси граждани танзим карда мешаванд [8, с. 32]. Тоҷикистон метавонад аз ин

таҷриба истифода бурда, муқаррароти махсусро барои тасдиқи ҳуқуқии шартномаҳои оқилона ва тақсимои масъулият дар сурати хатои ЗС ворид намояд. Инчунин, таҳияи қонуни махсус оид ба шартномаҳои оқилона метавонад масъалаҳои марбут ба ҳимояи маълумоти шахсӣ, стандартҳои ахлоқӣ ва амнияти технологияи онҳоро танзим кунад. Чунин қонун метавонад ба таҷрибаи Иттиҳоди Аврупо, аз ҷумла Регламенти умумии ҳимояи маълумот (GDPR), таъя кунад, ки талаботи қатъиро барои коркарди маълумот муқаррар намудааст [4, с. 566].

Тақмили қонунгузорӣ барои Тоҷикистон аҳамияти хос дорад, зеро он ба мутобиксозии низоми ҳуқуқии милли ба талаботи иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад. Ин чораҳо метавонанд дар доираи Стратегияи рушди зехни сунъӣ [16] амалӣ гарданд, ки рушди технологияҳои рақамиро ҳамчун афзалияти милли муайян кардааст.

2. Коҳиши хароҷот ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ. Истифодаи шартномаҳои оқилона метавонад ба коҳиши хароҷот, баланд бардоштани шаффофият ва рақобатпазирӣ корхонаҳо мусоидат кунад. Шартномаҳои оқилона, ки бо истифода аз технологияи блокчейн ва ЗС таҳия мешаванд, иҷрои ҳудкори ўҳдадорихоро таъмин намуда, зарурати миёнаравҳоро коҳиш медиҳанд. Масалан, дар шартномаҳои пудрат, шартномаҳои оқилона метавонанд пардохтҳоро баъди анҷоми марҳилаҳои муайяни кор ҳудкор анҷом диҳанд, ки хароҷоти марбут ба идоракунии шартнома ва миёнаравҳоро коҳиш медиҳад [6, с. 92].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки корхонаҳои хурду миёна нақши муҳим дар иқтисодиёт доранд, истифодаи шартномаҳои оқилона метавонад барои сарфаи захираҳо ва баланд бардоштани самаранокии онҳо муфид бошад. Масалан, дар соҳаи савдои электронӣ, шартномаҳои оқилона метавонанд занҷираҳои таъминотро оптимизатсия карда, хавфҳои марбут ба таъхир дар интиқоли мол ё иҷро нашудани ўҳдадорихоро коҳиш диҳанд [21, с. 82].

Инчунин, шартномаҳои оқилона метавонанд рақобатпазирӣ корхонаҳоро тавассути таъмини шаффофият ва эътимод дар муносибатҳои тичоратӣ баланд бардоранд. Дар шароити иқтисоди рақамӣ Тоҷикистон, ки тибқи Фармони Президенти ҶТ «Дар бораи «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия»» [33] рушд мекунад, истифодаи ин технологияҳо метавонад ба корхонаҳо бартарии рақобатӣ бахшад. Масалан, корхонаҳое, ки аз шартномаҳои оқилона истифода мебаранд, метавонанд хизматрасониҳои худро бо суръат ва сифати баландтар пешниҳод намоянд, ки ин ба ҷалби муштариён ва шарикон мусоидат мекунад [3, с. 284].

3. Мусоидат ба рушди иқтисоди рақамӣ. Таъбиқи тавсияҳои пешниҳодшуда метавонад ба амалисозии Фармони Президенти ҶТ «Дар бораи «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон намудани солҳои 2025-2030» [33] мусоидат намояд. Ин фармон рушди иқтисоди рақамиро ҳамчун афзалияти милли муайян карда, истифодаи технологияҳои муосир, аз ҷумла зехни сунъӣ ва шартномаҳои оқилона, барои тақмили низоми иқтисодӣ ва идоракунии давлатиро таъкид мекунад.

Шартномаҳои оқилона метавонанд дар соҳаҳои муҳталифи иқтисодиёти Тоҷикистон, аз қабили савдои электронӣ, молия, соҳтмон ва логистика, татбиқ шуда, ба рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат намоянд. Масалан, дар соҳаи савдои электронӣ, шартномаҳои оқилона метавонанд равандҳои пардохт ва интиқоли молро ҳудкор намуда, хавфҳои марбут ба қаллобии молиявиро коҳиш диҳанд [26, с. 171]. Инчунин, дар соҳаи соҳтмон, онҳо метавонанд барои назорати иҷрои марҳилаҳои лоиҳа ва пардохтҳои ҳудкор истифода шаванд, ки ба сарфаи захираҳо ва баланд бардоштани самаранокии лоиҳаҳо мусоидат мекунад [12, с. 67].

Таъбиқи ин технологияҳо дар доираи Консепсияи иқтисоди рақамӣ [15] ва Стратегияи рушди зехни сунъӣ [16] метавонад ба Тоҷикистон имкон диҳад, ки дар бозори минтақавӣ ва ҷаҳонӣ рақобатпазир гардад. Инчунин, истифодаи шартномаҳои оқилона метавонад ба ҷалби сармояи хориҷӣ, ки дар Стратегияи ҷалби сармоя ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 [13] муайян шудааст, мусоидат намояд.

4. Баланд бардоштани эътимод ба технологияҳои рақамӣ. Таҳияи қоидаҳои мушаххас барои масъулияти зехни сунъӣ ва ҳимояи маълумоти шахсӣ метавонад эътимоди соҳибкорон ва истеъмолкунандагонро ба технологияҳои рақамӣ баланд бардорад. Шартномаҳои оқилона маълумоти зиёдеро, аз қабили маълумоти молиявӣ ва шахсии тарафҳо, коркард мекунанд, ки хавфи вайроншавии махфиятро ба миён меорад [4, с. 40]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузори мавҷуда, аз қабили Қонуни ҶТ «Дар бораи савдои электронӣ» [18], барои танзими пурраи ин масъала кофӣ нест.

Таҳияи қоидаҳои мушаххас барои ҳимояи маълумоти шахсӣ ва муайян намудани масъулияти ЗС дар сурати хатоҳо метавонад эътимоди умумиро ба шартномаҳои оқилона афзоиш диҳад. Масалан, дар Иттиҳоди Аврупо, GDPR талаботи қатъиро барои коркарди маълумот муқаррар намуда, эътимоди истеъмолкунандагонро ба технологияҳои рақамӣ баланд бардоштааст [4, с. 566].

Дар Тоҷикистон, таҳияи чунин қоидаҳо метавонад ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон мусоидат кунад, ки дар Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» [32, с. 200] муайян шудааст.

Инчунин, ташкили барномаҳои огоҳкунии ҳуқуқӣ барои соҳибкорон ва истеъмолкунандагон оид ба бартариҳо ва хавфҳои шартномаҳои оқилона метавонад ба баланд бардоштани эътимод ба ин технологияҳо мусоидат намояд. Чунин барномаҳо метавонанд дар доираи Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ [17] амалӣ гарданд, ки омодагории мутахассисони соҳаи технологияҳои рақамиро пешбинӣ мекунад.

Рақамисозӣ ва шартномаҳои оқилона имкониятҳои нав барои муносибатҳои шартномавӣ фароҳам оварда, самаранокӣ, шаффофият ва амнияти онҳоро баланд мебардоранд. Аммо, мушкилоти ҳуқуқии марбут ба масъулият, ҳимояи маълумот ва мақоми шартномаҳои оқилона зарурати тақмили низоми ҳуқуқиро ба миён меорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо истифода аз таҷрибаи байналмилалӣ ва санадҳои меъёрии дохилӣ, метавон низоми ҳуқуқии муносибатҳои шартномавиро мутобик ба талаботи иқтисоди рақамӣ тақмил дод. Тавсияҳои пешниҳодшуда, аз ҷумла тағйирот ба қонунгузорӣ, таҳияи қонуни махсус ва рушди таҳсилоти рақамӣ, метавонанд ба амалисозии ин ҳадафҳо мусоидат намоянд. Дар маҷмӯъ, истифодаи шартномаҳои оқилона на танҳо ба рушди соҳибкорӣ, балки ба пешрафти умумии иқтисоди рақамии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт

1. Абдуллаев А.Ю. Проблемы признания объектов, полученных посредством применения искусственного интеллекта, как охраняемых правом интеллектуальной собственности // Юридический вестник. – 2023. – № 4 (16). – С. 21-27.
2. Абдуллоев У.Ҳ. Иқтисоди рақамӣ ва истифодаи технологияҳои муосири зехни сунъӣ дар заминаи рушди саноат 5.0 / У.Ҳ. Абдуллоев, А.Р. Аликулов, Н.Ш. Абдуллоева // Самаранокҳои ҳамбастагии илм бо истеҳсолот дар партави саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ. – 2024. – С. 197-202.
3. Алимардонзода Т.А. Технологияҳои зехни сунъӣ ва нақши асосии он дар иқтисодиёт / Т.А. Алимардонзода, Р.М. Бобоева // Рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ: ҷанбаҳои ташкил-иқтисодӣ : маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзуи. – 2025. – С. 284-290.
4. Афанасьева Е.Н. Искусственный интеллект и «большие данные» в здравоохранении: области применения и гражданско-правовое регулирование // Юридическая наука и практика. - 2020. - Т.16, № 3. - С.40-49.
5. Батурин Ю.М. Искусственный интеллект: правовой статус или правовой режим? / Ю.М.Батурин, С.В.Полубинская // Государство и право. - 2022. - № 10. - С.141-154.
6. Белоусова Е.В. Защита прав участников договора строительного подряда с помощью технологий искусственного интеллекта // Актуальные вопросы публичного управления, экономики, права в современных геополитических условиях : сборник материалов II Международной научно-практической конференции. – Киров, 2025. – С. 92-93.
7. Богустов А.А. Искусственный интеллект как субъект права: аргументы к дискуссии // Хозяйство и право. - 2021. - № 9. - С.114-121.
8. Василевская Л.Ю. Искусственный интеллект: проблемы гражданско-правовой квалификации // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). – 2023. – № 5 (105). – С. 32-40.
9. Давлатзода Д.Н. Таҷрибаи муосири истифодаи фановариҳои рақамӣ аз тарафи кишварҳои Осиёи Миёна ҷиҳати таъмини амнияти андозӣ: таҳлили қиёсӣ // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 2-1 (41). – С. 267-272.
10. Ибрагимов Р.С. Этика и регулирование искусственного интеллекта / Р.С.Ибрагимов, Е.Д.Сурагина, Д.Ю.Чурилова // Закон. - 2021. - № 8. - С.85-95.
11. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шақли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).
12. Кокарев Д.А. Искусственный интеллект в договорах строительного подряда: возможности и ограничения // Студенческий. – 2025. – № 18-8 (314). – С. 67-69.
13. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2025, № 372 "Дар бораи Стратегияи ҷалби сармоя ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040"// Махзани

- мутамакрази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).
14. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 2024, № 367 "Дар бораи Тартиби пешниҳод намудани речаи махсуси танзимӣ дар соҳаи инноватсия ва технологияҳои рақамӣ"// Махзани мутамакрази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).
15. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 № 642 "Дар бораи Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"// Махзани мутамакрази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).
16. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2022, № 483 "Дар бораи Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040"// Махзани мутамакрази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).
17. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2022, № 439 "Дар бораи Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042"// Махзани мутамакрази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).
18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1921 "Дар бораи савдои электронӣ"// Махзани мутамакрази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).
19. Марипова Ф.А. Факторы успешного управления промышленным предпринимательством в условиях цифровизации: перспективы Республики Таджикистан // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 2-1 (41). – С. 165-173.
20. Мирзозода П.З., Сангинзода Д.Ш. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи соҳибқорӣ ва иҷтимоӣ". – Душанбе: Моҳи мунир, 2025. – 160 с.
21. Перькова В.В. Договор поставки и искусственный интеллект / В.В. Перькова // Юридическая наука. – 2023. – № 3. – С. 82-84.
22. Подузова Е.Б. Договор об отчуждении исключительного права на "искусственный интеллект" или технологию "искусственного интеллекта": нотариальные и цивилистические аспекты // Нотариальный вестник. – 2022. – № 6. – С. 51-64.
23. Рахметулина Б.С. Искусственный интеллект в частном праве: анализ автоматизации заключения договоров и правовые последствия использования смарт-контрактов // Становление и развитие профессии юриста: наследие поколений : сборник научных трудов по материалам II Всероссийской научно-практической конференции. – Тамбов, 2025. – С. 364-371.
24. Раҳимзода М.З., Каримов А.К. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рақобат ва маҳдудкунии ғайриқонунии инҳисорӣ дар бозорҳои мол». – Душанбе: Шучоён, 2011. – 200 с.
25. Раҳмонзода З.Ф. Такмилдиҳии соҳаи таҳсилоти олии касбӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ // Нақши зехни сунъӣ дар тақвияти зехни касбии мутахассисони ба бозори меҳнат рақобатпазирӣ соҳаи таҳсилоти олии: маҷлаи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. – Душанбе, 2025. – С. 5-11.
26. Рашидов А. Текущее состояние систем противодействия отмыванию денег в банковском секторе Узбекистана: анализ готовности к внедрению технологий искусственного интеллекта / А. Рашидов // Экономика Таджикистана. – 2025. – № 2. – С. 171-180.
27. Русакова Е.П. Искусственный интеллект как механизм восполнения открытых условий договора / Е.П. Русакова, А.А. Хузяттов // Евразийский юридический журнал. – 2023. – № 7 (182). – С. 179-184.
28. Сангинзода Д.Ш. "Соҳибхитӣҳои рақамӣ: ҷанбаи ҳуқуқӣ"// Осиё ва Аврупо. – Душанбе, 2025. – №4 (24). – С.16-22.
29. Сангинзода Д.Ш. "Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040: таҳлили ҳуқуқӣ"// Манбаи электронӣ: <https://osiyoavrupo.tj/tg>. [Сомонаи интернетии ИОМДОА. Санаи нашр. 14.05.2025].
30. Сангинзода Д.Ш. Масъулият барои амалҳои зехни сунъӣ: ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва технологӣ// Осиё ва Аврупо. – Душанбе, 2025. – №4 (24). – С.136-145.
31. Саторова М.Қ. Ташакулии фарҳанги ҳуқуқии инноватор - тақозои замон // Паёми политехникӣ. Бахши: Техника ва ҷомеа. – 2024. – № 3 (7). – С. 23-27.

32. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» / зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқ, доцент Сангинзода Д.Ш. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 200 с.

33. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 январи соли 2025, № 911 "Дар бораи «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон намудани солҳои 2025-2030" // Маҳзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.09.2025 с.).

Маълумот дар бораи муаллифон		Сведения об авторах	About the authors
Саидзода	Давлаталӣ	Саидзода	Давлатали
Ҳокимҷон-унвонҷӯи		Ҳокимжон-соискатель	Saidzoda Davlatali Hokimjon-
факултети идоракунии		факультета государственного	postgraduate student of the
давлат ва ҳуқуқи Донишгоҳи		управления и права Дангарского	Faculty of State Management
давлатии Данғара. Суроға:		государственного университета.	and Law at Dangara State
3507207, Вилояти Хатлон,		Адрес: 3507207, Хатлонская	University. Address: 3507207,
ноҳияи Данғара. Кучаи		область, Дангарский район.	Khatlon Region, Dangara
марказӣ. Тел.: (+992)		Центральная улица. Тел.: (+992)	District. Central Street. Tel.:
112666658.		112666658.	(+992) 112666658. Email:
Email:		Email:	doniyor_sanginov@mail.ru
doniyor_sanginov@mail.ru		doniyor_sanginov@mail.ru	

НАХОЖДЕНИЕ ОБЩЕГО РЕШЕНИЯ НЕКОТОРЫХ КЛАССОВ ОБОБЩЕННЫХ СИСТЕМ КОШИ-РИМАНА С ОГРАНИЧЕННЫМИ КОЭФФИЦИЕНТАМИ

Байзаев С.

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Назаров П.А.

Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции

Аннотация. Статья посвящена исследованию обобщенных систем Коши-Римана вида

$$w_{\bar{z}} + ae^{i\varphi}w + be^{im\varphi}\bar{w} = 0, \quad (1)$$

здесь $\varphi = \arg z$, a, b – комплексные постоянные, m – целое число. Коэффициенты при $w, \bar{w}$ ограниченные на всей комплексной плоскости C функции, но в точке $z = 0$ имеют разрыв. Для этой системы изучается задача построения общего решения. Получены формулы, определяющие общее решение. Переходя в полярные координаты, общее решение системы (1) ищется в виде тригонометрического ряда по аргументу φ с неизвестными коэффициентами $w_n(r)$, зависящими от модуля $r = |z|$. В случае $a = 0$ и $b \neq 0$ для неизвестных коэффициентов $w_n(r)$ получаются модифицированные уравнения Бесселя, а в случае $a \neq 0$, $|b| > |\operatorname{Im} a|$ – родственные уравнения Уиттекера, из которых находятся $w_n(r)$. В общем случае неизвестные $w_n(r)$ ищутся в виде обобщенных степенных рядов по r с коэффициентами w_{kn} , которые находятся по рекуррентным формулам, причем коэффициент w_{0n} остается произвольной комплексной постоянной. Проведено исследование сходимости соответствующих рядов и их частных производных первого порядка. Установлено, что построенные ряды, а также ряды из частных производных абсолютно и равномерно сходятся при всех $r \geq \varepsilon$, ε – произвольное положительное число. Получены формулы для общего решения системы (1). Схему построения общего решения можно применять и для других классов обобщенных систем Коши-Римана с ограниченными на всей плоскости коэффициентами.

Ключевые слова: обобщенная система Коши-Римана, ограниченные и разрывные коэффициенты, общее решение, функции Бесселя и Уиттекера, полярные координаты, ряды, производные, частные производные.

Для цитирования: Байзаев, С. Нахождение общего решения некоторых классов обобщенных систем Коши-Римана с ограниченными коэффициентами / С. Байзаев, П. А. Назаров // Финансово-экономический вестник. – 2026. – № 1. – С. 502-509.

FINDING A GENERAL SOLUTION TO SOME CLASSES OF GENERALIZED CAUCHY-RIEMANN SYSTEMS WITH BOUNDED COEFFICIENTS

Baizaev S.

Tajik State University of Law, Business and Politics

Nazarov P.A.

Institute of Economy and Trade of Tajik State University of Commerce

Abstract. The article is devoted to the study of generalized Cauchy-Riemann systems of the form

$$w_{\bar{z}} + ae^{i\varphi}w + be^{im\varphi}\bar{w} = 0, \quad (1)$$

here $\varphi = \arg z$, a, b are complex constants, and m is an integer. The coefficients of $w, \bar{w}$ are functions that are bounded on the entire complex plane C but have a discontinuity at $z = 0$. The problem of constructing a general solution for this system is studied. Formulas defining the general solution are obtained. Passing to polar coordinates, the general solution of system (1) is sought in the form of a trigonometric series in argument φ with unknown coefficients $w_n(r)$, depending on the modulus $r = |z|$. In the case of $a = 0$ and $b \neq 0$, for the unknown coefficients $w_n(r)$, modified Bessel equations are obtained and in the case of $a \neq 0$, $|b| > |\operatorname{Im} a|$, the related Whittaker equations are obtained, from which $w_n(r)$ are found. In the general case, unknowns $w_n(r)$ are sought in the form of generalized power series in r with coefficients w_{kn} , which are found using recurrent formulas, and the coefficient w_{0n} remains an arbitrary complex constant. A study of the convergence of the corresponding series and their first-order partial derivatives was conducted. It was found that the constructed series, as well as the series of partial derivatives, converge absolutely and uniformly for all $r \geq \varepsilon$, where ε is an arbitrary positive number. Formulas for the general solution of system

(1) were obtained. The scheme for constructing a general solution can also be applied to other classes of generalized Cauchy-Riemann systems with coefficients bounded on the entire plane.

Key words: generalized Cauchy-Riemann system, bounded and discontinuous coefficients, general solution, Bessel and Whittaker functions, polar coordinates, series, derivatives, partial derivatives.

ЁФТАНИ ҲАЛЛИ УМУМИИ БАЪЗЕ СИНФҲОИ СИСТЕМАҲОИ УМУМИИКАРДАШУДАИ КОШИ-РИМАН БО КОЭФФИЦИЕНТҲОИ МАҲДУД

Байзоев С.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Назаров П.А.

Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Аннотасия. Мақолаи мазкур ба таҳқиқи системаҳои умумикардашудаи Коши-Риман бахшида шудааст:

$$w_{\bar{z}} + ae^{i\varphi}w + be^{im\varphi}\bar{w} = 0, \quad (1)$$

дар ин ҷо $\varphi = \arg z$, a, b доимиҳои комплексӣ ва m адади бутун мебошанд. Коэффициентҳои $w, \bar{w}$ функсияҳои мебошанд, ки дар тамоми ҳамвории комплексии C маҳдуданд, вале дар нуқтаи $z = 0$ қаниш доранд. Масъалаи сохтани ҳалли умумии ин система омӯхта мешавад. Формулаҳои ҳосил карда шудаанд, ки ҳалли умумиро муайян мекунанд. Ба координатҳои қутбӣ гузашта ҳалли умумии системаи (1) дар шакли қатори тригонометрӣ нисбат ба аргументи φ бо коэффициентҳои номаълуми $w_n(r)$, ки аз модули $r = |z|$ вобаста мебошанд ҳастаанд карда мешавад. Дар ҳолати $a = 0$ ва $b \neq 0$ барои коэффициентҳои номаълуми $w_n(r)$ муодилаҳои тағйирёфтаи Бессел ва дар ҳолати $a \neq 0, |b| > |Im a|$ муодилаҳои ба муодилаи Уиттекер овардашаванда ҳосил мешаванд, ки аз онҳо $w_n(r)$ -ро ёфтан мумкин аст. Дар ҳолати умумӣ номаълумҳои $w_n(r)$ дар шакли қаторҳои умумикардашудаи дараҷагӣ аз рӯи r бо коэффициентҳои w_{kn} ҳастаанд карда мешаванд. Ин коэффициентҳо барои $k \neq 0$ бо формулаҳои рекуррентӣ ёфта шуда, коэффициентҳои w_{0n} доимии комплексии ихтиёрӣ мекунанд. Таҳқиқи наздикшавии қаторҳои мувофиқ ва ҳосилаҳои хусусии тартиби якуми онҳо гузаронида шудааст. Муайян карда шуд, ки қаторҳои сохташуда ва инчунин қаторҳои ҳосилаҳои хусусӣ барои ҳамаи $r \geq \varepsilon$, мутлақ ва мунтазам наздик мешаванд, дар ин ҷо ε адади мусбӣ ихтиёрӣ мебошад. Формулаҳои ҳалли умумии системаи (1) ба даст оварда шуданд. Схемаи сохтани ҳалли умумиро ба дигар синфҳои системаҳои умумикардашудаи Коши-Риман бо коэффициентҳои дар тамоми ҳамворӣ маҳдуд низ татбиқ намудан мумкин аст.

Вожаҳои калидӣ: системаи умумикардашудаи Коши-Риман, коэффициентҳои маҳдуд ва қанишдор, ҳалли умумӣ, функсияҳои Бессел ва Уиттекер, координатҳои қутбӣ, қатор, ҳосила, ҳосилаҳои хусусӣ.

Введение

Теория обобщенных систем Коши-Римана

$$w_{\bar{z}} + a(z)w + b(z)\bar{w} = 0, \quad (1)$$

здесь $z = x + iy$, $2\partial_{\bar{z}} = \partial_x + i\partial_y$, в регулярном случае, т.е. когда коэффициенты системы принадлежат классу $L_{p,2}(C)$, C — комплексная плоскость, построена в научных работах И.Н. Векуа, Л. Берса их учеников и последователей (см., например, [1] — [5]). Системы вида (1) с коэффициентами, имеющими особенности в точках или на линиях исследованы в разных аспектах в трудах Л.Г. Михайлова, Н. Раджабова, З.Д. Усманова и других (см., например, [6] — [10]). Случай коэффициентов принадлежащих гёльдеровым пространствам функций, определенных и ограниченных на C изучены в работах С. Байзаева, Э. Мухамадиева и их учеников (см., например, [11], [12]).

В настоящей работе изучается обобщенная система Коши-Римана вида

$$w_{\bar{z}} + ae^{i\varphi}w + be^{im\varphi}\bar{w} = 0, \quad (2)$$

где $\varphi = \arg z$, a, b — комплексные постоянные, m — целое число. Коэффициенты при $w, \bar{w}$ ограниченные на C функции, но в точке $z = 0$ имеют разрыв. Для этой системы будут получены формулы, определяющие общее решение.

Построение общего решения

Переходим в полярные координаты (r, φ) . В этих координатах оператор Коши-Римана имеет вид

$$w_{\bar{z}} = \frac{1}{2} e^{i\varphi} \left(w_r + \frac{i}{r} w_\varphi \right).$$

Тогда система (2) в полярных координатах запишется так

$$w_r + \frac{i}{r} w_\varphi + 2aw + 2be^{i(m-1)\varphi} \bar{w} = 0. \quad (3)$$

Решения уравнения (3) будем искать в виде ряда

$$w(r, \varphi) = \sum_{n=-\infty}^{\infty} w_n(r) e^{in\varphi},$$

где $w_n(r)$ – неизвестные функции. Подставляя $w(r, \varphi)$ и её частные производные в уравнение (3), имеем

$$\begin{aligned} \sum_{n=-\infty}^{\infty} \left[w'_n(r) - \left(\frac{n}{r} - 2a \right) w_n(r) \right] e^{in\varphi} + \\ + 2be^{i(m-1)\varphi} \sum_{n=-\infty}^{\infty} \overline{w_n(r)} e^{-in\varphi} = 0. \end{aligned} \quad (4)$$

В начале рассмотрим случай $a = 0, b \neq 0$. Заменяя во второй сумме n на $m - 1 - n$, получим

$$\sum_{n=-\infty}^{\infty} \left[w'_n(r) - \frac{n}{r} w_n(r) + 2b \overline{w_{m-n-1}(r)} \right] e^{in\varphi} = 0.$$

Отсюда следуют соотношения

$$w'_n(r) - \frac{n}{r} w_n(r) + 2b \overline{w_{m-n-1}(r)} = 0, \quad n \in Z. \quad (5)$$

Рассмотрим два возможных случая: 1) m – четное; 2) m – нечетное.

Случай 1: $m = 2s$ – четное, $s \in Z$. В этом случае $m - n - 1 \neq n \quad \forall n \in Z$. Заменяя в (5) n на $m - n - 1$ и переходя к сопряженным величинам, получим

$$\overline{w'_{m-n-1}(r)} - \frac{m-n-1}{r} \overline{w_{m-n-1}(r)} + 2\bar{b} w_n(r) = 0, \quad n \in Z. \quad (6)$$

При $n \geq s$ имеем: $m - n - 1 \leq m - s - 1 = s - 1$. Поэтому введя обозначение

$$\overline{w_{m-n-1}(r)} = \omega_n(r), \quad n \geq s, \quad (7)$$

из (5) и (6) для неизвестных $w_n(r)$ и $\omega_n(r)$ получим систему обыкновенных дифференциальных уравнений вида

$$\begin{cases} w'_n(r) - \frac{n}{r} w_n(r) + 2b\omega_n(r) = 0, \\ \omega'_n(r) + 2\bar{b}w_n(r) - \frac{m-n-1}{r} \omega_n(r) = 0, \end{cases} \quad n \geq s. \quad (8)$$

Из системы (8) для неизвестной $w_n(r)$ получим дифференциальное уравнение второго порядка:

$$w''_n(r) - \frac{m-1}{r} w'_n(r) + \left[\frac{(m-n)n}{r^2} - 4|b|^2 \right] w_n(r) = 0, \quad n \geq s,$$

или

$$r^2 w''_n(r) - (m-1) r w'_n(r) + [(m-n)n - 4r^2 |b|^2] w_n(r) = 0, \quad n \geq s. \quad (9)$$

Это уравнение относится к классу уравнений типа Бесселя [13, с. 401] вида

$$x^2 y'' + Axy' + (Bx^q + C)y = 0, \quad (q \neq 0). \quad (10)$$

Общее решение уравнения (10) при $B \neq 0$ имеет вид

$$y(x) = x^{\frac{1-A}{2}} Z_\nu \left(\frac{2}{q} \sqrt{B} x^{\frac{q}{2}} \right), \quad (11)$$

здесь Z_ν – цилиндрические функции, т.е. $Z_\nu = C_1 J_\nu + C_2 Y_\nu$, C_1, C_2 – произвольные постоянные, J_ν, Y_ν – функции Бесселя соответственно первого и второго рода порядка $\nu = \frac{1}{q} \sqrt{(1-A)^2 - 4C}$.

Для уравнения (9)

$$x = r, \quad y = w_n(r), \quad A = 1 - m, \quad B = -4|b|^2 \neq 0, \quad C = n(m-n), \quad q = 2,$$

$$\nu = \frac{1}{2} \sqrt{m^2 - 4mn + 4n^2} = \frac{1}{2} |m - 2n| = n - s \geq 0.$$

Поэтому общее решение этого уравнения, с учетом того что $m = 2s$, имеет вид

$$w_n(r) = r^s Z_\nu(2i|b|r), \quad n \geq s. \quad (12)$$

Итак, мы нашли неизвестные $w_n(r)$ для $n \geq s$.

Далее из первого уравнения системы (8) находим:

$$\omega_n(r) = \frac{1}{2b} \left(\frac{n}{r} w_n(r) - w'_n(r) \right) = \frac{n}{2b} r^{s-1} Z_\nu(2i|b|r) - \frac{2s}{4b} r^{s-1} Z_\nu(2i|b|r) - \frac{i|b|}{b} r^s Z'_\nu(2i|b|r). \quad (13)$$

Используя формулу [14, с. 222]

$$Z'_\nu(x) = Z_{\nu-1}(x) - \frac{\nu}{x} Z_\nu(x)$$

и преобразуя правую часть (13), получим

$$\omega_n(r) = \frac{1}{b} r^{s-1} [(n-s) Z_\nu(2i|b|r) - i|b| r Z_{\nu-1}(2i|b|r)], \quad n \geq s. \quad (14)$$

Следовательно, общее решение системы (8) дается формулами (12) и (14).

Из формулы (14), с учетом обозначения (7), имеем:

$$w_{m-n-1}(r) = \frac{1}{2b} r^{s-1} [(n-s) \overline{Z_\nu(2i|b|r)} - i|b| \overline{Z_{\nu-1}(2i|b|r)}], \quad n \geq s. \quad (15)$$

Таким образом, в случае $a = 0, b \neq 0$ и четного m мы построили решения уравнения (2), пока формально, в виде ряда

$$w(r, \varphi) = r^s \left\{ \sum_{n \geq s} \left[Z_\nu(2i|b|r) e^{in\varphi} + \frac{1}{2br} (\nu \overline{Z_\nu(2i|b|r)} - i|b| \overline{Z_{\nu-1}(2i|b|r)}) e^{i(m-n-1)\varphi} \right] \right\}, \quad (16)$$

здесь $s = \frac{m}{2}, \nu = n - s$.

Случай 2: $m = 2p + 1$ – нечетное, $p \in \mathbb{Z}$. В этом случае $m - n - 1 = n$ при $n = p$. При $n = p$ уравнение (4) принимает вид:

$$w'_p(r) - \frac{p}{r} w_p(r) + 2b \overline{w_p(r)} = 0. \quad (17)$$

Покажем, что общее решение этого уравнения дается формулой

$$w_p(r) = r^p (C_1 e^{-2|b|r} + iC_2 e^{2|b|r}) e^{i\beta/2}, \quad (18)$$

где C_1, C_2 – произвольные вещественные постоянные, $\beta = \arg b$. Действительно,

$$w'_p(r) = r^p \left[\frac{p}{r} (C_1 e^{-2|b|r} + iC_2 e^{2|b|r}) + 2|b| (-C_1 e^{-2|b|r} + iC_2 e^{2|b|r}) \right] e^{i\beta/2}.$$

Подставляя выражения для $w_p(r)$ и $w'_p(r)$ в уравнение (17), имеем

$$r^p \left[\frac{p}{r} (C_1 e^{-2|b|r} + iC_2 e^{2|b|r}) + 2|b| (-C_1 e^{-2|b|r} + iC_2 e^{2|b|r}) \right] e^{i\beta/2} - \frac{p}{r} r^p (C_1 e^{-2|b|r} + iC_2 e^{2|b|r}) e^{i\beta/2} + 2br^p (C_1 e^{-2|b|r} - iC_2 e^{2|b|r}) e^{-i\beta/2} = 0.$$

После несложных преобразований получим

$$(-|b| e^{i\beta/2} + b e^{-i\beta/2}) C_j = 0, \quad j = 1, 2.$$

Выражение внутри скобок равно нулю, следовательно, формула (18) дает общее решение уравнения (17).

Далее считая в уравнение (4) $n \neq p$ и повторяя схему, изложенную в случае 1, определяем $w_n(r)$ и $w_{m-n-1}(r)$ при $n > p$ (тогда $m - n - 1 < p$). В результате, в случае $a = 0, b \neq 0$ и нечетного m мы получим решения уравнения (2), пока формально, в следующем виде

$$w(r, \varphi) = r^p (C_1 e^{-2|b|r} + iC_2 e^{2|b|r}) e^{i\beta/2} + r^p \sum_{n > p} \left[Z_\nu(2i|b|r) e^{in\varphi} + \frac{1}{2br} (\nu \overline{Z_\nu(2i|b|r)} - i|b| \overline{Z_{\nu-1}(2i|b|r)}) e^{i(m-n-1)\varphi} \right] \quad (19)$$

здесь $p = \frac{m-1}{2}, \nu = n - p, C_1, C_2$ – произвольные вещественные постоянные, $\beta = \arg b$.

Замечания. 1. Формулы общего решения системы (2) в виде рядов (16) и (19) мы получили формально. Сходимость этих рядов и их первых производных (это зависит от области, где мы рассматриваем систему, а также от граничных условий, если изучается какая-нибудь краевая задача) обеспечивается выбором произвольных постоянных, участвующих в цилиндрических функциях и с учетом свойств бесселевых функций.

2. Для $a = 0$ общее решение системы (2) выражается рядами из бесселевых функций, в то время как в случае $a \neq 0$ общее решение выражается рядами из функций Уиттекера.

Теперь рассмотрим случай $a \neq 0$. В равенстве (3) заменяя во второй сумме n на $m - 1 - n$, получим:

$$\sum_{n=-\infty}^{\infty} \left[w'_n(r) - \left(\frac{n}{r} - 2a \right) w_n(r) + 2b \overline{w_{m-n-1}(r)} \right] e^{in\varphi} = 0.$$

Отсюда имеем

$$w'_n(r) - \left(\frac{n}{r} - 2a \right) w_n(r) + 2b \overline{w_{m-n-1}(r)} = 0, \quad n \in Z. \quad (20)$$

Здесь также нужно рассматривать два возможных случая: 1) m – четное; 2) m – нечетное.

Случай 1: $m = 2s$ – четное, $s \in Z$. В этом случае $m - n - 1 \neq n \quad \forall n \in Z$. Аналогично как в случае $a = 0$, используя обозначение (7), для неизвестных $w_n(r)$ и $\omega_n(r)$ получим систему обыкновенных дифференциальных уравнений вида

$$\begin{cases} w'_n(r) - \left(\frac{n}{r} - 2a \right) w_n(r) + 2b \omega_n(r) = 0, \\ \omega'_n(r) - \left(\frac{m-n-1}{r} - 2\bar{a} \right) \omega_n(r) + 2\bar{b} w_n(r) = 0, \quad n \geq s. \end{cases} \quad (21)$$

Стандартным образом для $w_n(r)$ можно получить дифференциальное уравнение второго порядка

$$r^2 w''_n(r) + [(1-m)r + 4\operatorname{Re} a r^2] w'_n(r) + \{(m-n)n - [2a(m-n-1) + 2\bar{a}n]r + 4(|a|^2 - |b|^2)r^2\} w_n(r) = 0, \quad n \geq s. \quad (22)$$

Это уравнение заменой

$$w_n(r) = r^n U(r)$$

приводится к виду

$$rU'' + (4\operatorname{Re} a \cdot r + 2n - m + 1)U' + [4(|a|^2 - |b|^2)r + 2a(1-m)]U = 0, \quad (23)$$

которое относится к родственным уравнениям Уиттекера [13, с. 431]:

$$xy'' + (Ax + B)y' + (Cx + D)y = 0.$$

Общее решение последнего при $A^2 - 4C > 0$ имеет вид

$$y = x^{-\frac{B}{2}} e^{-\frac{Ax}{2}} y \left(\frac{2D - AB}{2\sqrt{A^2 - 4C}}, \frac{1}{2}(B - 1), x\sqrt{A^2 - 4C} \right),$$

где $y(P, Q, Rx)$ – решение уравнения Уиттекера

$$4x^2 y'' = (x^2 - 4Px + 4Q^2 - 1)y.$$

В случае уравнения (23)

$$A = 4\operatorname{Re} a, \quad B = 2n - m + 1, \\ C = 4(|a|^2 - |b|^2), \quad D = 2a(1 - m).$$

Поэтому

$$A^2 - 4C = 16[|b|^2 - (\operatorname{Im} a)^2], \quad B - 1 = 2n - m, \\ 2D - AB = 4[(1 - m)\operatorname{Im} a - 2n\operatorname{Re} a].$$

Следовательно, общее решение уравнения (22) при $|b| > |\operatorname{Im} a|$ имеет вид

$$w_n(r) = r^s e^{-2r\operatorname{Re} a} y \left(\frac{(1-m)\operatorname{Im} a - 2n\operatorname{Re} a}{\sqrt{|b|^2 - (\operatorname{Im} a)^2}}, n - s, r\sqrt{|b|^2 - (\operatorname{Im} a)^2} \right).$$

Неизвестные $\omega_n(r)$ находим из первого уравнения системы (21)

$$\omega_n(r) = -\frac{1}{2b} \left[w'_n(r) - \left(\frac{n}{r} - 2a \right) w_n(r) \right].$$

Далее используя уравнение Уиттекера, можно выразить $w'_n(r)$ через $w_n(r)$ и записать общее решение уравнения (2) в виде ряда типа (19).

Аналогично рассматривается случай нечетного m .

Теперь построим решения системы (21) в общем случае, т.е. без предположения условия $|b| > |\operatorname{Im} a|$.

В начале рассмотрим случай $m = 2s$ – четное, $s \in Z$. Решение системы (21) будем искать в виде

$$w_n = r^\gamma \sum_{k=0}^{\infty} w_{kn} r^k, \quad \omega_n = r^\delta \sum_{k=0}^{\infty} \omega_{kn} r^k, \quad (24)$$

где $w_{0n} \neq 0$, $\mu = \gamma - \delta$ – целое число. Подставляя в систему (21), имеем

$$\begin{cases} r^{\gamma-1} \sum_{k=0}^{\infty} (\gamma - n + 2ar) w_{kn} r^k + r^{\gamma} \sum_{k=0}^{\infty} k w_{kn} r^{k-1} + 2br^{\delta} \sum_{k=0}^{\infty} \omega_{kn} r^k = 0, \\ r^{\delta-1} \sum_{k=0}^{\infty} (\delta - m + n - 1 + 2\bar{a}r) \omega_{kn} r^k + r^{\delta} \sum_{k=0}^{\infty} k \omega_{kn} r^{k-1} + 2\bar{b}r^{\gamma} \sum_{k=0}^{\infty} \omega_{kn} r^k = 0. \end{cases}$$

Первое уравнение сокращаем на $r^{\gamma-1}$, второе – на $r^{\delta-1}$ и произведя замены индексов суммирования, получим

$$\sum_{k=0}^{\infty} (\gamma - n + k) w_{kn} r^k + 2a \sum_{k=1}^{\infty} w_{k-1,n} r^k + 2b \sum_{k=1-\mu}^{\infty} \omega_{k+\mu-1,n} r^k = 0, \quad (25)$$

$$\sum_{k=0}^{\infty} (\delta - m + n + k + 1) \omega_{kn} r^k + 2\bar{a} \sum_{k=1}^{\infty} \omega_{k-1,n} r^k + 2\bar{b} \sum_{k=1+\mu}^{\infty} w_{k-\mu-1,n} r^k = 0. \quad (26)$$

Будем считать, что $\mu > 1$, т.е. $\mu \geq 2$. Тогда из (25) следует, что $\omega_{k+\mu-1,n} = 0$ при $1 - \mu \leq k < 0$, т.е.

$$\omega_{jn} = 0 \quad \text{при} \quad 0 \leq j < \mu - 1, \quad (27)$$

а также

$$(\gamma - n) w_{0n} + 2b \omega_{\mu-1,n} = 0, \quad (28)$$

$$(\gamma + k - n) w_{kn} + 2a w_{k-1,n} + 2b \omega_{k+\mu-1,n} = 0, \quad k \geq 1. \quad (29)$$

Аналогично из (26) следуют соотношения

$$(\delta - m + n + 1) \omega_{0n} = 0, \quad (30)$$

$$(\delta + k - m + n + 1) \omega_{kn} + 2\bar{a} \omega_{k-1,n} = 0, \quad 1 \leq k < 1 + \mu, \quad (31)$$

$$(\delta + k - m + n + 1) \omega_{kn} + 2\bar{a} \omega_{k-1,n} + 2\bar{b} w_{k-\mu-1,n} = 0, \quad k \geq 1 + \mu. \quad (32)$$

Из (27) и (31) следует, что $\omega_{\mu-1,n} = \omega_{\mu n} = 0$. Тогда из (28) имеем

$$(\gamma - n) w_{0n} = 0,$$

и так как $w_{0n} \neq 0$, то нужно взять $\gamma = n$. Учитывая все это, вместо равенств (27) – (32) получим следующие соотношения

$$\omega_{kn} = 0 \quad \text{при} \quad 1 \leq k < 1 + \mu, \quad (33)$$

$$w_{1n} + 2a w_{0n} = 0, \quad (34)$$

$$k w_{kn} + 2a w_{k-1,n} + 2b w_{k+\mu-1,n} = 0 \quad \text{при} \quad k \geq 2, \quad (35)$$

$$(2n - m + 1) \omega_{\mu+1,n} + 2\bar{b} w_{0n} = 0, \quad (36)$$

$$(\delta + k - m + n + 1) \omega_{kn} + 2\bar{a} \omega_{k-1,n} + 2\bar{b} w_{k-\mu-1,n} = 0 \quad \text{при} \quad k \geq \mu + 2. \quad (37)$$

Положим $\delta = m - n - 1$. Тогда $\mu = 2n - m + 1 = 2(n - s) + 1 \geq 1$ и соотношение (37) примет вид

$$k \omega_{kn} + 2\bar{a} \omega_{k-1,n} + 2\bar{b} w_{k-\mu-1,n} = 0 \quad \text{при} \quad k \geq \mu + 2. \quad (38)$$

Задавая w_0 , из (34) и (36) определяем w_{1n} и $\omega_{\mu+1,n}$:

$$w_{1n} = -2a w_{0n}, \quad \omega_{\mu+1,n} = \frac{2\bar{b}}{\mu} w_{0n}. \quad (39)$$

Далее из (35) и (38) поэтапно находим w_{kn} при $k \geq 2$ и ω_{kn} при $k \geq \mu + 2$.

Таким образом, мы построили решение системы (21) в виде ряда

$$w_n(r) = r^n \sum_{k=0}^{\infty} w_{kn} r^k, \quad \omega_n(r) = r^{m-n-1} \sum_{k=\mu+1}^{\infty} \omega_{kn} r^k, \quad (40)$$

где w_{0n} – произвольная комплексная постоянная, w_{1n} , $\omega_{\mu+1,n}$ определяются по формулам (39), а остальные w_{kn} и ω_{kn} находятся по рекуррентным формулам

$$w_{kn} = -\frac{2}{k} (a w_{k-1,n} + b \omega_{k+\mu-1,n}), \quad k \geq 2, \quad (41)$$

$$\omega_{kn} = -\frac{2}{k} (\bar{a} \omega_{k-1,n} + \bar{b} w_{k-\mu-1,n}), \quad k \geq \mu + 2. \quad (42)$$

Теперь исследуем сходимость рядов (40). Пусть $A = \max\{|a|, |b|\}$. Из (39) имеем

$$|w_{1n}| \leq 2A |w_{0n}|, \quad |\omega_{\mu+1,n}| \leq \frac{2A}{\mu} |w_{0n}|. \quad (43)$$

Далее из (41) и (42) получим

$$|w_{2n}| \leq A(|w_{1n}| + |\omega_{\mu+1,n}|) \leq \frac{(2A)^2}{2!} \left(1 + \frac{1}{\mu}\right) |w_{0n}|,$$

$$|\omega_{\mu+2,n}| \leq \frac{2A}{\mu+2} (|\omega_{\mu+1,n}| + |w_{1,n}|) \leq \frac{(2A)^2}{2!} \left(1 + \frac{1}{\mu}\right) |w_{0n}|.$$

Продолжая эту схему оценки, можно получить следующие неравенства

$$|w_{kn}| \leq \frac{(2A)^k}{k!} \left(1 + \frac{1}{\mu}\right) (c_{kn} + u_{kn}), \quad k \geq 2, \quad (44)$$

$$|\omega_{k+\mu,n}| \leq \frac{(2A)^k}{k!} \left(1 + \frac{1}{\mu}\right) (d_{kn} + v_{kn}), \quad k \geq 2, \quad (45)$$

где c_{kn} и d_{kn} – ограниченные последовательности и $u_{kn} \rightarrow 0, v_{kn} \rightarrow 0$ при $k \rightarrow \infty$.

Из неравенств (44), (45) и сходимости числового ряда

$$\sum_{k=0}^{\infty} \frac{(2A)^k}{k!} \quad (46)$$

следует, что ряды (40) сходятся абсолютно при всех $r \geq 0$.

Рассмотрим ряды производных для $w_n(r)$ и $\omega_n(r)$, представленные в виде

$$w'_n(r) \sim nr^{n-1} \sum_{k=0}^{\infty} w_{kn} r^k + r^n \sum_{k=0}^{\infty} (k+1) w_{k+1,n} r^k,$$

$$\omega'_n(r) \sim (m-n-1)r^{m-n-2} \sum_{k=\mu+1}^{\infty} \omega_{kn} r^k + r^{m-n-1} \sum_{k=\mu+1}^{\infty} k \omega_{kn} r^{k-1}.$$

Из этих представлений с учетом неравенств (44), (45) и сходимости числовых рядов вида (46) можно получить абсолютную сходимость рядов производных при всех $r \geq \varepsilon > 0$ или $r > 0$ в зависимости от значений n и m .

Итак, справедлива следующая

Теорема. Пусть m – четное число и $ab \neq 0$. Тогда общее решение системы (2) представляется в виде ряда

$$w(r, \varphi) = \sum_{n=\frac{m}{2}}^{\infty} [w_n(r) e^{in\varphi} + \overline{\omega_n(r)} e^{i(m-n-1)\varphi}], \quad (47)$$

где коэффициенты $w_n(r)$ и $\omega_n(r)$ определяются по формулам (40), в которых, в свою очередь, w_{kn} и ω_{kn} находятся по формулам (39), (41), (42), причем w_{0n} – произвольная комплексная постоянная. Ряд (47) и её производные абсолютно и равномерно сходятся при всех $r \geq \varepsilon$, ε – произвольное положительное число.

Аналогично исследуется случай, когда m нечетное.

Схему построения общего решения можно применять и для других классов обобщенных систем Коши-Римана с ограниченными на всей плоскости коэффициентами.

Литература

1. Векуа И.Н. Обобщенные аналитические функции / И.Н. Векуа. М.: Наука, 1986. 509 с.
2. Берс Л. Уравнения с частными производными / Л. Берс, Ф. Джон, М. Шехтер. – М.: Мир, 1966. – 351 с.
3. Виноградов В.С. О теоремах Лиувилля для уравнения обобщенных аналитических функций / В.С. Виноградов // Дифференциальные уравнения. - 1980. - Т. 16. №1. - С. 42-46.
4. Байзаев С. О построении регулярных решений одного класса обобщенных систем Коши-Римана с ограниченными на всей плоскости коэффициентами / С. Байзаев, Р.Н. Баротов // Ученые записки Казанского университета. Серия физико-математические науки. 2024. Т. 166, кн. 3. С. 297–305. Doi: 10.26907/2541-7746.2024.3.297-305.
5. Gutlyanskiĭ, V.Ya. On the Dirichlet problem for generalized Cauchy-Riemann equations / V.Ya. Gutlyanskiĭ, V.I. Ryazanov, A.R. Salimov, R.R. Salimov // Dopov. Nac. akad. nauk Ukr. 2025. No 2, p. 3 – 10, <https://doi.org/10.15407/dopovidi2025.02.003>.

6. Михайлов Л.Г. Новый класс особых интегральных уравнений и его применения к дифференциальным уравнениям с сингулярными коэффициентами / Л.Г. Михайлов. Душанбе, 1963. 183 с.

7. Раджабов Н. Интегральные представления и граничные задачи для некоторых дифференциальных уравнений с сингулярной линией или сингулярными поверхностями / Н. Раджабов. Душанбе: Изд-во ТГУ им. В.И. Ленина, 1980, часть 1. – 126 с.

8. Усманов З.Д. Обобщенные системы Коши-Римана с сингулярной точкой / З.Д. Усманов. Душанбе, 1993. - 244 с.

9. Шарипов Б. Об одном классе нелинейных обобщенных систем Коши-Римана с сингулярными коэффициентами / Б. Шарипов // Дифференциальные уравнения. 2015. – Т. 51. №9. – С. 1252 – 1256.

10. Байзаев С. Об общем решении и задаче Римана-Гильберта для одного класса двумерных обобщенных систем Коши-Римана с сингулярными коэффициентами / С. Байзаев, М.М. Шокирова // Вестник ТНУ. Серия естественных наук. 2025. [№ 1](#). С. 5-16.

11. Байзаев С. О задаче линейного сопряжения для обобщенных аналитических функций на полуплоскости / С. Байзаев // Доклады АН Республики Таджикистан. 1999. – Т.42, №3. – С. 74 – 79.

12. Baizaev S. On Necessary and Sufficient Conditions for the Existence of a Classical Solution of an Inhomogeneous Cauchy–Riemann System / S. Baizaev, G.E. Grishanina, E. Mukhamadiev // *Differentsial'nye Uravneniya*, 2018, Vol. 54, No. 2, pp. 215–227. DOI: 10.1134/S0012266118020088.

13. Камке Э. Справочник по обыкновенным дифференциальным уравнениям / Э. Камке. М.: Наука, 1976. – 576 с.

14. Handbook of Mathematical Functions / Editor-in-Chief and Mathematics Editor: Frank W. J. Olver. NIST. 2010. U.S. Department of Commerce and Cambridge University Press. 967 p.

Информация об авторах	Information about the authors	Маълумот дар бораи муаллифон
Байзаев Саттор–д.ф.м.н., профессор, Таджикский госуниверситет права, бизнеса и политики, профессор кафедры математических дисциплин и современного естествознания. Телефон: (+992) 3422-2-38-11. E-mail: sattor_bayzoev@rambler.ru. Адрес: 735700, г. Худжанд, 17 мкр-р, дом 2.	Baizaev Sattor–the doctor of physical and mathematical sciences, professor, Tajik State University of Law, Business and Politics, Professor of the Department of Mathematics and Modern Natural Science. Phone: (+992) 3422-2-38-11. E-mail: sattor_bayzoev@rambler.ru. Address: Khujand, 17 mkr-r, Building 2.	Байзоев Саттор–доктори илмҳои физика-математика, профессор, Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, профессори кафедраи фанҳои риёзӣ ва табиатшиносии муосир. Телефон: (+992) 3422-2-38-11. E-mail: sattor_bayzoev@rambler.ru. Суроға: 735700, ш. Хучанд, мкр. 17. Бинои 2.
Назаров Пайравджон Абдусамиевич, старший преподаватель кафедры высшей математики и инновационной технологии Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанд. Адрес: г. Худжанд, Улица Исмоили Сомони 169. Учебный корпус №1.	Nazarov Payravjon Abdusamyevich, senior teacher of department of higher mathematics and innovation technologies of Institute of Economy and Trade of Tajik State University of Commerce, Khujand. Address: Khujand, Ismoil Somoni Street 169, Building №1.	Назаров Пайравҷон Абдусамиевич, муаллими калони кафедраи математикаи олӣ ва технологияҳои инноватсионии Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд, Суроға: ш. Хучанд, Кӯчаи Исмоили Сомонӣ 169. Бинои таълимии 1.

Ба таваҷҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 10 саҳифаи компютерӣ кам набошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.

4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,15 см, сарҳат аз ғӯшаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 2 см, аз поён – 2 см, аз ҷап – 3 см, аз рост – 1,5 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

5. Дар саҳифаи аввали мақола DOI, УДК, номи мақола, ному насаб, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон, барои иқтибос нишон дода мешаванд.

6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 6 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.

7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) дар охири мавод пас аз рӯйхати адабиёт бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)

8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои ҷорикунча, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 номгӯӣ кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи қисқинҷ ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.

11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.

12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

13. Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 10 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статьи должны быть представлены в системе Microsoft Word в следующем формате: таджикские статьи должны быть набраны шрифтом Times New Roman Tj, русские статьи должны быть набраны шрифтом Times New Roman, размер основного текста – 14, список литературы – 12, межстрочный интервал – 1,15 см, абзац от левого угла листа должен быть набран размером – 1,25 см, верхние поля – 2 см, нижние поля – 2 см, левые поля – 3 см, правые поля – 1,5 см, все страницы должны быть пронумерованы.

5. На первой странице статьи DOI, УДК, название статьи, ФИО, аннотация и ключевые слова на трех языках, для цитирования.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов на трех языках - таджикском, русском и английском (курсив, кегль 12), и должна содержать основное содержание статьи в развернутом виде и быть пригодной для публикации в отдельном виде (не менее 6 строк). Ключевые слова представляют собой краткое описание содержания научного материала, дают общую информацию о его теме и структуре, и содержат от 8 до 10 слов или выражений, разделенных запятыми.

7. Сведения об авторе (на трех языках - таджикском, русском и английском) в конце материала после списка литературы должны содержать: полное имя и фамилию автора(ов), ученую степень, должность, место работы, адрес, телефон и E-mail (курсив, кегль 12)

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 8 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Мухаррир: Ҳамроев М.И.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кўчаи Нахимов 64/14, бинои 1
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Редактор: Ҳамроев М.И.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 1-й корпус
Сайт журнала: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Editor: Hamroev M.I.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 1.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Ба ҷоп супорида шуд 28.02.2026.
Формати 60x84 1/8. Коғаз офсетӣ.
Ҳуруфи адабӣ. Ҷопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 32,0 ҷ. ҷ. Теъдод 50 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ ҷоп шудааст

Сдано в набор 28.02.2026.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 32,0 усл. печ.л. Тираж 50 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Signed to print on 28.02.2026.
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 32,0 conv. b.p. Circulation 50 copies.
Printed in the printing house of TSUFE